

**PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI –
IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA
SOCIETĂȚII DURABILE DE MÂINE**

**VOLUMUL
9
2025**

**CULTURAL HERITAGE OF YESTERDAY –
CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT
OF A SUSTAINABLE SOCIETY OF TOMORROW**

**Supliment al revistei științifice
„Authentication and Conservation of Cultural
Heritage. Research and Technique” Iași,
redactor-șef dr. habil. prof. univ. Nicoleta Vornicu
Iași-Chișinău-Lviv-București,
Volumul 9, 2025 ISSN 2558-894X
Editor dr. hab. Liliana Condratcova**

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” (ediția a XII-a), Iași-Chișinău-Lviv-București, 18-22 septembrie 2025. Conferință științifică internațională, consacrată Zilelor Europene ale Patrimoniului Cultural

Organizatori: Academia de Științe a Moldovei; Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași; Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Lviv, Universitatea Liberă din Berlin et al.

Volumul 9 „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” (editor Liliana Condraticova) este un supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (editor-șef profesor, dr. habil. în arte Nicoleta Vornicu). Articolele volumului 9 al suplimentului revistei științifice au fost recomandate pentru tipar în ședința comitetului științific și organizatoric al conferinței din 13 octombrie 2025.

Comitetul științific: dr. hab. Liliana Condraticova (AȘM), profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), acad. Svetlana Cojocar (AȘM, USM), mem. cor. Ion Hadârcă (AȘM), dr. hab. Aliona Grati (USM), dr. Natalia Procop (AȘM, UPS „Ion Creangă”), dr. Marius-Adrian Nicoară (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău), dr. Larisa Sadovei (UPS „Ion Creangă”), dr. Marina Miron (USM), dr. Ludmila D. Cojocar (MNIM), dr. Diana Dementieva (USM), dr. Liliana Rotaru (USM), dr. Viorel Miron (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova), dr. Cristina Bibire (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), acad. Stepan Pavlyuk, dr. hab. Olena Fedorciuk, dr. Romana Motyl și dr. hab. Yaroslav Taras (Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Lviv), dr. Mirela Fernanda Zaltariov (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași), dr. Alina Ferdohleb (USMF „Nicolae Testemițanu”), Livia Ermurache (MNIM), dr. hab. Rodica Ciobanu (USM), dr. Ekaterina Cojuhari (IPC), dr. Liliana Platon (UTM), dr. Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Institutul de Arheologie, Filiala Academiei Române, Iași), dr. Ludmila Chiciuc (Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul), dr. Natalia Mogol (AGEPI), dr. Lidia Pădureac (Universitatea de Stat „Alecu Russo” Bălți), dr. hab. Serghei Sprincean (USM), dr. hab. Ana Pascaru (USM), dr. Cristina Spânu-Cîmpeanu (Muzeul Țăranului Român, București), conf. univ., dr. Lăcrămioara Stratulat (Universitatea de Artă George Enescu, Iași), mem. cor. al Academiei Române, prof. univ., dr. habil. Rodica Mariana Ion (Universitatea „Valahia”, Târgoviște), dr. Loredana Popa (Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași), prof. univ., dr. habil. Irina Costache Enache (Universitatea de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa” Iași).

Editor și redactor științific: Liliana Condraticova

Design, concept, copertă, procesare imagini: Liliana Condraticova

Descrierea Camerei Naționale a Cărții

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”. Iași-Chișinău, volumul 9, 2025, editor Liliana Condraticova. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), 642 p. Bibliografie în subsol.

ISSN 2558-894X

© 2025, Liliana Condraticova & autorii

„PATRIMONIUL ȘI ARHITECTURĂ. FERESTRE CĂTRE TRECUT, UȘI CĂTRE VIITOR”

(ediția a XII-a a conferinței științifice internaționale
„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”,
Iași-Chișinău-Lviv-București, 18-22 septembrie 2025)

CZU: 008:72(478:498)(082) DOI: 10.5281/zenodo.19437648

Liliana CONDRATICOVA

dr. hab., Secretar științific general al Academiei de Științe a Moldovei

În anul 2025, Consiliul Europei a ales ca temă principală „Patrimoniul și arhitectură. Ferestre către trecut, uși către viitor” pentru a consemna Zilele europene ale patrimoniului cultural. Volumele de față – 9 și 10 – ale publicației științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (Iași-Chișinău) reprezintă contribuțiile cercetătorilor din diferite domenii, având ca temă principală protecția, restaurarea și valorificarea multidimensională a patrimoniului cultural al Republicii Moldova în contextul integrării în spațiul european științific și cultural, oferind patrimoniului perspective fundamentale pentru dezvoltare durabilă. Cele menționate se regăsesc în acțiunile desfășurate sub egida Academiei de Științe a Moldovei în cadrul comisiei de experți „Patrimoniul cultural în context european”.

Pornind de la faptul că anul 2025 se desfășoară sub semnul „Anului Mihai Eminescu”, proclamat prin Hotărârea Parlamentului nr. 318/2024 cu privire la declararea anului 2025 Anul Mihai Eminescu – o frumoasă inițiativă a Academiei de Științe a Moldovei și a Academiei Române – în primele pagini ale volumului este integrată cercetarea Adelei Chiroșca de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei „Portretele poetului Mihai Eminescu reflectate în creația medalistică a artiștilor plastici moldoveni Simion Odainic și Valentin Nejivov”. Amintim că cu acest prilej, Banca Națională a Moldovei (la solicitarea AȘM) a lansat în circuitul numismatic moneda comemorativă „Mihai Eminescu”, care completează seria Alea Clasicilor din Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt” din mun. Chișinău. „Am lansat această monedă în preajma Zilei Limbii Române – 31 august –, și aducem astfel un omagiu

marelui poet Mihai Eminescu, vocea profunzimii și a frumuseții limbii române. Prin opera sa, Eminescu a dat glas peste timp valorilor universale: libertatea, demnitatea și dragostea de țară sunt la fel de actuale astăzi și reprezintă repere pentru viitor,” a subliniat guvernatorul Băncii Naționale a Moldovei, Anca Dragu¹. Moneda comemorativă a fost emisă în două versiuni: argint, cu o valoare nominală de 50 lei și un tiraj de 1.000 unități, și aur – valoare nominală de 100 lei și un tiraj de 500 unități.

Anul 2025 reprezintă pentru spațiul românesc și consemnarea a 150 de ani de la nașterea Reginei Maria, personalitate emblematică a istoriei și culturii românești. Cu această ocazie mem. cor. al AȘM Ion Hadârcă, vicepreședintele Academiei de Științe a Moldovei, conducător al Secției de științe sociale, economice, umanistice și arte a AȘM, prezintă un material excepțional despre Regina Maria a României „Regina de patrimoniu”. Și de această dată, Banca Națională a Moldovei introduce în circulație, începând cu 1 decembrie, moneda comemorativă „Regina Maria a României – 150 de ani de la naștere”. Moneda de 100 de lei este realizată din argint 999/1000. Cântărește 31,1 grame, are un diametru de 37 de milimetri și un tiraj de doar 750 de exemplare².

În contextul Zilelor europene ale patrimoniului cultural – o acțiune comună a Consiliului Europei și a Comisiei Europene –, a avut loc conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” („Cultural heritage of yesterday – implications in the development of tomorrow’s society”)³. Cea de-a XII-a ediție a conferinței a avut sesiuni organizate la Chișinău (Republica Moldova), Iași și București (România), Lviv (Ucraina). Evenimentul a fost organizat de către AȘM, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR (Iași, România), Institutul de Etno-

¹ BNM lansează moneda comemorativă „Mihai Eminescu”, <https://bnm.md/ro/content/bnm-lanseaza-moneda-comemorativa-mihai-eminescu> (consultat 30 august 2025)

² Moneda comemorativă dedicată Reginei Maria a României intră în circulație. Decizia, publicată în Monitorul Oficial, <https://www.moldpres.md/rom/societate/doc-hotararea-privind-moneda-comemorativa-regina-maria-a-romaniei-150-de-ani-de-la-nastere-a-fost-publicata-in-monitorul-oficial>

³ Liliana Condraticova, *Patrimoniu ce ne unește: la Academia de Științe a Moldovei sunt marcate Zilele europene ale patrimoniului cultural*, <https://asm.md/patrimoniu-ce-ne-identifica-invitate-la-conferinta-stiintifica-internationala-patrimoniu-cultural>; Liliana Condraticova, *Jurnal academic IV* (manifestări științifice, culturale și activități statutare ale Academiei de Științe a Moldovei, 1 iulie – 30 septembrie 2025), in: *Akademios*, nr. 3, 2025, pp. 11-22.

logie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (or. Lviv), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România), Universitatea Liberă din Berlin (Germania), în parteneriat cu Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași; Institutul Național de Cercetare în Medicină și Sănătate al Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, anul acesta alăturându-se ca parteneri Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Universitatea de Stat „Bogdan-Petriceicu Hasdeu” din Cahul, Universitatea Tehnică a Moldovei, Primăria Municipiului Buzău (România) și Primăria Municipiului Cahul (Republica Moldova).

Sedința plenară a fost moderată de dr. hab. Liliana Condricova și dr. habil. Nicoleta Vornicu, în cadrul căreia au fost susținute mai multe comunicări: *Note privind apariția și răspândirea vestigiilor de tip La Tène în spațiul est-carpatic* de dr. Mihail Băț și dr. Aurel Zanoci (Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”, USM); *Moștenirea lăsată de Alexandru Marghiloman la Buzău – patrimoniul cultural* dr. Marius-Adrian Nicoară (Academia Oamenilor de Știință din România, Buzău, România); *O realizare interbelică remarcabilă – catedrala episcopală din Bălți* de mem. cor. al AȘM Mariana Șlapac (Institutul Patrimoniului Cultural); *Istorie și patrimoniu. Ecuția educației* dr. hab. Elena Ploșnița (Muzeul Național de Istorie a Moldovei); *Reforma juridică națională între tradiție, patrimoniu intelectual și noile paradigme europene* de dr. hab. Rodica Ciobanu (AȘM/USM); *Monumentele municipiului Cahul: parte a patrimoniului său istoric și cultural* de Nicolae Dandiș (Primarul municipiului Cahul); *Autentificarea istorico-tehnică a lemnului din structura raclei istorice a Sfântului Ioan cel Nou de la Mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou, Suceava, în vederea datării* de dr. habil., prof. univ. Nicoleta Vornicu și dr. Cristina Bibire (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași; experți Ministerul Culturii, România).

Lucrările conferinței s-au desfășurat pe secțiuni tradiționale – *Arta și mitopoetica orașului în context național și internațional; Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural – experiență și bune practici; Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale; Patrimoniul etnologic: de la necunoaștere la valorizare culturală; Știința istorică între provocări și perspective; Arheologia azi: probleme și soluții; Cultura memoriei și patrimoniul cultural în societatea post-totalitară: proiecte și practici de valorificare științifică; Abordări contemporane în educație; Promovarea patrimoniului prin turism: oportunități și perspective; Design: istorie și modernitate; Științe ale vieții, științe exacte și ingineriești în serviciul patrimoniului cultural; Modelarea paradigmei moderne a identității naționale: studii etnologice, folclor și istoria artei; Tradiție și evoluții în știința juridică națională; Sănătate: condiție primordială a dezvoltării durabile a societății; Reverberații filosofice în patrimoniul cultural*. Salutăm formarea unor secțiuni noi, subliniindu-se interesul cercetătorilor pentru diversificarea temelor abordate – *Valorificarea patrimoniului prin intermediul drepturilor de proprietate intelectuală; Educație pentru patrimoniu; Patrimoniu scris. Circulația cărții românești vechi în Moldova; Știința politică și studiile de securitate pentru o dezvoltare sustenabilă a societății; Orașul Cahul – file de istorie și realități actuale*. Totalurile celei de-a XII-a ediție a conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” au avut loc luni, 22 septembrie.

Contribuțiile cercetătorilor din Republica Moldova, România, Ucraina, Germania, Turcia prezintă interes sub aspect teoretic și aplicativ, oferind soluții importante pentru dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova și protejarea patrimoniului cultural.

Conferința științifică internațională
„Patrimoniul cultural de ieri –
implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” /
„Cultural heritage of yesterday –
implications in the development of tomorrow’s society”

ediția a XII-a
18-22 septembrie 2025

Sedința plenară

Moderatori: dr. hab. Liliana CONDRATICOVA (Chișinău)
și dr. habil. Nicoleta VORNICU (Iași)

Dr. Mihail BĂȚ (Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”, Universitatea de Stat din Moldova), **dr. Aurel ZANOCI** (Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”, USM), ***Note privind apariția și răspândirea vestigiilor de tip La Tène în spațiul est-carpatic / On the emergence and spread of La Tène-type finds in the Eastern Carpathian region***

Dr. Marius-Adrian NICOARĂ (Academia Oamenilor de Știință din România, Buzău, România), ***Moștenirea lăsată de Alexandru Marghiloman la Buzău – patrimoniul cultural / The legacy left by Alexandru Marghiloman in Buzău – cultural heritage***

Mem. cor. al AȘM, dr. hab., conf. cerc. Mariana ȘLAPAC (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), ***O realizare interbelică remarcabilă – catedrala episcopală din Bălți / A remarkable interwar building – the Episcopal Cathedral in Bălți***

Mem. cor. al Academiei Române, dr. habil., prof. univ. Rodica-Mariana ION (Valahia University of Targoviste; ICECHIM, Bucharest; Academy of Romanian Scientists, Bucharest, Romania), ***Exhaustive analytical studies of some consolidants used on architecture monuments surface / Studii analitice exhaustive ale unor consolidanți utilizați pe suprafața monumentelor de arhitectură***

Dr. hab, conf. univ., cercetător științific principal Elena PLOȘNIȚA (Muzeul Național de Istorie a Moldovei), ***Istorie și patrimoniu. Ecuația educației / History and heritage. The education equation***

Dr. hab. Rodica CIOBANU (Universitatea de Stat din Moldova; Academia de Științe a Moldovei), ***Reforma juridică națională între tradiție, patrimoniu intelectual și noile paradigme europene / National legal reform between tradition, intellectual heritage and new European paradigms***

Nicolae DANDIȘ (Primarul municipiului Cahul), ***Monumentele municipiului Cahul: parte a patrimoniului său istoric și cultural / Monuments of the municipality of Cahul: part of its historical and cultural heritage***

Dr. habil., prof. univ. Nicoleta VORNICU (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași; Expert Ministerul Culturii, România), **Cercetător științific I, dr. Cristina BIBIRE** (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași (Expert Ministerul Culturii, România), ***Historical-technical authentication of the wood from the structure of the historical reliquary of Saint John the New from the Monastery of Saint John the New, Suceava, for the purpose of dating / Autentificarea istorico-tehnică a lemnului din structura raclei istorice a Sfântului Ioan cel Nou de la Mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou, Suceava, în vederea datării***

**Programul integral
al conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri –
implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”,**

SECȚIUNEA 1

**ARTA ȘI MITOPOETICA ORĂȘULUI ÎN CONTEXT NAȚIONAL
ȘI INTERNATIONAL / The art and mythopoeitics of the city in the national context
and international, moderator: dr. Natalia PROCOP, AȘM, UPS „Ion Creangă”**

Dr. hab., prof. univ. Aliona GRATI (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău), *Romanul „exilat” Ostinato de Paul Goma între libertatea lumii și zidurile cenzurii comuniste / The “Exiled” Novel: Paul Goma’s Ostinato Between World Freedom and the Walls of Communist Censorship*

Dr. Sidonia TEODORESCU (Universitatea de Științe Agronomice și Medicină Veterinară București, Facultatea de Horticultură, Dep. Peisagistică, Biodiversitate și Horticultură ornamentală), *Arhitectul Duiliu Marcu (1885–1966), personalitate de frunte a arhitecturii din România / Architect Duiliu Marcu (1885–1966), a leading figure in Romanian architecture*

Доктор, доцент, Світлана БІЛЯЄВА (Національний Університет «Києво-Могилянська академія»), *Археологія сучасного світу» в українських реаліях / The Archaeology of contemporary world» in Ukrainian reality*

Dr., conf. univ. Rodica URSACHI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Proiecția libertății în creația artiștilor plastici din Republica Moldova / The projection of freedom in the creation of visual artists from the Republic of Moldova*

Dr., conf. univ. Ludmila MOKAN-VOZIAN (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Mitopoetica urbană ca vector al construcției identitare în contextul artelor vizuale și educației artistice / Urban mythopoeitics as a vector of identity construction in the context of visual arts and artistic education*

Cerc. șt. Adelaida CHIROȘCA (Muzeul Național de Istorie al Moldovei), *Câteva icoane de rit vechi din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei / Some old rite icons from the collections of the National Museum of History of Moldova*

Cerc. șt. Vera SERJANT (MNIM), *Mostre ale celei mai vechi manufacturi de porțelan din Turingia în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei / Samples of the oldest porcelain manufacture in Thuringia in the heritage of the National Museum of History of Moldova*

Dr. Alla CEASTINA (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), *Registrelle bisericești – importante documente de arhivă pentru studierea istoriei a celor trei biserici ortodoxe din secolele XVII–XIX din orașul Orhei / Ecclesiastical records are important archival documents for studying the history of three Orthodox churches in the city of Orhei in the 17th–19th centuries*

Drd. Valentina GRABOVSCAIA (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova), *Reflecții la «Casa reginei sârbe» (Pușkin – Chișinău – Natalya Obrenovic) / Reflections at the «House of the Serbian Queen» (Pushkin – Kishinev – Natalya Obrenovic)*

Drd. Irina GOFMAN (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Educația arhitecturală în nord-vestul Germaniei în secolul al XIX-lea / Architectural education in northwest Germany in the 19th century*

Drd. Mariana MIHALEVSCHI (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), „*Modernizarea*” orașului de reședință episcopală Bălți în reflecția realităților interbelice / «The ‘modernisation’ of the Diocese city of Bălți in the context of interwar society

Dr. Natalia PROCOP (UPS „Ion Creangă” din Chișinău; AȘM), *Anatol Danilișin și expresia libertății prin artă* / Anatol Danilisin and the expression of freedom through art

Cerc. șt. Anatol FORNEA (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Estetică urbană și discurs artistic: Chișinăul în creația pictorilor contemporani* / Urban aesthetics and artistic discourse: Chișinău in the work of contemporary painters

Cerc. șt. Cristina NICOLAI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Arta ceramicii ca patrimoniu cultural și resursă pedagogică inovativă în educația artistică* / The art of ceramics as cultural heritage and an innovative pedagogical resource in art education

Drd. Andrei PELIN (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Educația artistică în Republica Moldova în literatura de specialitate și sursele de arhivă* / Art Education in the Republic of Moldova in Specialized Literature and Archival Sources

Dr. Tatiana BUJOREAN (Universitatea Tehnică a Moldovei), *Reflecții identitare în costumele populare din Basarabia în perioada interbelică* / Identity reflections in the folk costume of Bessarabia during the interwar period

Dr. Lucia ADASCALIȚA (UTM), *Benzile desenate „Trică și Ciupică” ale plasticianului Alexei Grabco – fenomen socio-cultural și educațional de impact* / The comic strips „Trică and Ciupică” by visual artist Alexei Grabco – a socio-cultural and educational phenomenon of impact

Dr. Viorica CAZAC (UTM), **Milena TROSCINA** (UTM), *Revista Alunelul, promotor al benzilor desenate în perioada anilor 1990–2000 în Republica Moldova* / Alunelul Magazine as a vehicle for the promotion of comic strips in the Republic of Moldova (1990–2000)

Drd. Dorina CHICU (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Tradiție și transcendență în creația plastică a lui Mihail Statnîi* / Tradition and Transcendence in the Artistic Work of Mihail Statnîi

Dr. Valeria BARBAS (IPC, MC), *Evoluția muzicii și culturii pop în Republica Moldova post-sovietică: între tradiție și influențe globale* / The evolution of music and pop culture in the post-Soviet Republic of Moldova: between tradition and global influences

Dr. Ludmila MOISEI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Meșteșugurile populare din Zona de Centru a Republicii Moldova între tradiție și inovare. Considerații etnografice* / Folk Crafts in the Central Region of the Republic of Moldova between Tradition and Innovation: Ethnographic Considerations

Drd. Maria GRABOVSCAIA (Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova), *Colecții private din fondurile Casei-muzeu Pușkin din Chișinău* / Private collections from the holdings of the Pușkin House-Museum in Chișinău

Valeria SURUCEANU (Muzeul de Istorie a orașului Chișinău, USM), *Patrimoniul cultural din bazinul râului Nistru ca instrument de dialog și reconciliere în contextul conflictului transnistrean* / Cultural heritage of the Dniester River basin as a tool for dialogue and reconciliation in the context of the Transnistrian conflict

SECȚIUNEA 2

CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PATRIMONIULUI CULTURAL – EXPERIENȚĂ ȘI BUNE PRACTICE / *Conservation and restoration of cultural heritage – experience and best practices, Iași, România,* moderator dr. habil. în arte, prof. univ. Nicoleta VORNICU, Iași

Expert restaurator Mary-Claudia MOȚEI (Muzeul Județean de Istorie Brașov), *Tile decorated with the western portal of the Black Church – restoration and conservation interventions / Cahlă decorată cu portalul vestic al Bisericii Negre – intervenții de restaurare și conservare*

Expert restaurator Loredana POPA (Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), **Expert restaurator Remus Ioan POPA** (Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), *Restoration – conservation treatments applied to a painting by Epaminonda Bucevski entitled „Portrait of a Girl” / Tratamente de restaurare – conservare aplicate unui tablou realizat de Epaminonda Bucevski intitulat „Portret de fată”*

Dr. Arcadie BODALE (Arhivele Naționale ale României, Serviciul județean Iași), *Construction and repair works at the New Metropolitan Cathedral of Iași (1834–1860) / Lucrări de construcție și de reparații la Noua Catedrală Mitropolitană din Iași (1834–1860)*

Dr. Laurențiu DRAGOMIR (Ministerul Culturii; Asociația pentru Protecția Patrimoniului, București, România), *Saving, transferring and restoration of a traditional house from Bucovina. The house in Pătrăuții de Jos / Salvarea, transferul și restaurarea unei case tradiționale din Bucovina. Casă din Pătrăuții de Jos*

Expert restaurator Ligia Otilia TEODOR (Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), **Expert restaurator Mihai SPIRIDON** (Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), *Considerations regarding the restoration interventions of some frames from the Iași Art Museum – Romanian Art Gallery / Considerații privind intervențiile de restaurare a unor rame de la Muzeul de Artă Iași – Galeria de Artă Românească*

Muzeograf Mihai-Alex OLTEANU (Muzeul Mitropolitan Iași), *Medals and decorations from the Collection of the Metropolitan Museum of Iași / Medalii și decorații din colecția Muzeului Mitropolitan Iași*

Drd. Codrin LĂCĂTUȘU (Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), **dr., conf. Feodor FILIPOV** (Universitatea de Științe ale Vieții (IULS), Iași, România), **dr., prof. univ. Cezar Doru RADU** (Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi” din Iași, România), *Some characteristics of lateral water movement through terrace platform soils highlighted by differential corrosion in the case of copper-based alloy coins / Câteva caracteristici ale mișcării laterale a apei prin solurile unei platforme de terasă evidențiate prin coroziune diferențială în cazul unor monede metalice din aliaj pe bază de cupru*

Dr. Otilia MIRCEA (Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie Roman), **dr. George-Dan HÂNCEAN** (Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie Roman), *Restoration of some coins discovered at Roman, in the Precista Hospital point / Restaurarea unor monede descoperite la Roman, în punctul Spitalul Precista*

Dr. hab. Liliana CONDRATICOVA (Academia de Științe a Moldovei), *Creația artistului plastic V. Rotari: aspecte de conservare și restaurare a obiectelor de patrimoniu / The creation of the plastic artist V. Rotari: aspects of conservation and restoration of heritage objects*

SECȚIUNEA 3

PROBLEME DE LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ. PROVOCĂRI ACTUALE

*Problems of linguistics and literature. Current challenges*moderator dr. în filologie **Diana DEMENTIEVA, USM**

Dr. Ecaterina BRĂGUȚĂ (Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Universitatea de Stat din Moldova), *Text religios și identitate românească: cărți de cult publicate la Tipografia Duhovnicească din Chișinău în secolul al XIX-lea / Religious Texts and Romanian Identity: Religious Books Published by the Spiritual Printing House in Chișinău in the 19th Century*

Dr., preot Liviu PETCU (Universitatea „Al.I. Cuza”, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane), *In Christian spirituality, language is not an ἔργον, but an ἐνέργεια. Ἐνθουσιασμός and words „with great power” / În Spiritualitatea creștină, limba nu este un ἔργον, ci o ἐνέργεια. Ἐνθουσιασμός și cuvintele „cu putere multă”*

Dr., prof. univ. Carmen-Maria BOLOCAN (Facultatea de Teologie Ortodoxă Sfântul Dumitru Stăniloae din Iași), *Prayer and Poetry in the Life and Work of Saint Pious John Jacob the Hozevit / Rugăciune și poezie în viața și activitatea Sfântului Cuvios Ioan Iacob Hozevitul*

Dr. Magdalena BANTEA (USM), *Sociocultural Aspects of the Somatic Symbol Head in Phraseological Units (Based on the Corpus of English, French, Italian and Romanian Languages) / Aspecte socioculturale ale simbolului somatic cap în unități frazeologice (pe baza corpusului limbilor franceză, engleză, italiană, română)*

Drd. Galina PLEȘCA (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Evoluția textului științific în era digitală: Provocări și oportunități / The Evolution of Scientific Texts in the Digital Age: Challenges and Opportunities*

Dr., conf. univ. Natalia STRĂJESCU (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Zavaidoc – o legendă a Bucureștiului interbelic / Zavaidoc – A Legend of Interwar Bucharest*

Dr., conf. univ. Victoria FONARI (USM) *Gândirea mitică în poemele lui Ion Hadârcă: de la intelectualul în tranziție la integrarea în Uniunea Europeană / Mythical Thinking in Ion Hadârcă's Poems: from the Intellectual in Transition to Integration into the European Union*

Drd. Satvir-Cor SINGH (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Proiecții neoromantice ale femininului în lirica lui Emil Loteanu / Neoromantic Projections of the Feminine in Emil Loteanu's Lyric Poetry*

Drd. Roxana Mihaela IORGULESCU BANDRABUR (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Dorul ca mecanism arhetipal și formă de rezistență spirituală („Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”) / Longing as an Archetypal Mechanism and a Form of Spiritual Resistance („Youth Without Age and Life Without Death”)*

Dr. Rodica GOTCA (USM), *Revolta în structura imaginarului poeziei lui Cezar Baltag / The Revolt in the Imaginary Structure of Cezar Baltag's Poetry*

Drd. Marta SEVERIN (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM / Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, România), *Dinamica centrului deictic în evoluția poeziei lui Gheorghe Grigurcu: o abordare din perspectiva poeziei cognitive /*

The Dynamics of the Deictic Center in the Evolution of Gheorghe Grigurcu's Poetry: A Cognitive Poetics approach

Dr. Elisaveta IOVU (Universitatea de Stat din Moldova; I. P. Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”, Strășeni), *Metamorfoza destinului literar în contextul represiunii comuniste: Andrei Ciurunga „Memorii optimiste”* / *The Metamorphosis of Literary Destiny in the Context of Communist Repression: Andrei Ciurunga's „Optimistic Memoirs”*

Profesor gradul didactic I Aura COMORAȘU (Școala Gimnazială „Explorator Teodor Gheorghe Negoită”, Sascut, Bacău, România), *Personajul-reflector și condiția umană: între „Fecioarele despletite” de Hortensia Papadat-Bengescu și „Anna Karenina” de Lev Tolstoi* / *The Reflector Character and the Human Condition: A Comparative Study of Hortensia Papadat-Bengescu's The Disheveled Maidens and Leo Tolstoy's Anna Karenina*

Drd. Daniela GALAȚANU (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Nicolae Bilețchi și romanul moldovenesc contemporan* / *Nicolae Bilețchi and the Contemporary Moldovan Novel*

Drd. Daniela-Ileana BERCIU (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Estetica suferinței în epopeea antică: de la Iliada la Odiseea* / *The Aesthetics of Suffering in Ancient Epic Poetry: from the Iliad to the Odyssey*.

Dr. Diana DEMENTIEVA (USM), *A. E. Baconsky: posibilități de rezistență literară sub regim totalitar* / *A. E. Baconsky: Possibilities for Literary Resistance under Totalitarian Regimes*

Drd. Satvir-Cor SINGH (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Poezia ca scenariu liric: influențe cinematografice în imaginarul neoromantic al lui Emil Loteanu* / *Poetry as a Lyrical Scenario: Cinematic Influences in the Neoromantic Imaginary of Emil Loteanu*

Dr. Tatiana BOTNARU (Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu” al USM), *Arhetipul Dochiei în etnogeneza mitică a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu* / *The Archetype of Dochia in the Mythical Ethnoesis of Bogdan Petriceicu Hașdeu*

SECȚIUNEA 4

PATRIMONIUL ETNOLOGIC: DE LA NECUNOAȘTERE LA VALORIZARE

CULTURALĂ / *Ethnological heritage: from ignorance to cultural valorization*

moderator: dr. în istorie Marina MIRON, USM

Dr. hab., conf. Alina FELEA (Institutul de Istorie, USM), *Considerații asupra epitafului din Țara Moldovei (sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)* / *Considerations on the epitaph from Principality of Moldova (18th century – early 19th century)*

Dr. Valentin ARAPU (IPC, MC), **drd. Sorin GRAJDARI** (IPC, MC), *„Bășcuță” – tip de locuință tradițională în comunitățile rurale de pe valea Răutului în cursul său superior: note și observații de teren în urma expediției etnografice desfășurate în raionul Florești (07-10 iulie 2025)* / *„Bășcuță” – a type of traditional dwelling in rural communities along the upper course of the Răut River: field notes and observations following the ethnographic expedition carried out in Florești District (July 7–10, 2025)*

Dr., conf. cerc. Diana NICOGLO (IPC, MC), *Fixarea și valorificarea patrimoniului cultural gastronomic al găgăuzilor: preparate tradiționale din legume* / *Fixing and capitalizing on the gastronomic cultural heritage of the Gagauz people: traditional vegetable dishes*

Dr. Valentin ARAPU (IPC, MC), **dr. Natalia GRĂDINARU** (IPC, MC), **dr. Nina IVANOVA** (IPC, MC), **Raisa OSADCI** (IPC, MC), *Cercetarea patrimoniului cultural material și imaterial din localitatea Puhoi, raionul Ialoveni, în contextul contribuției aduse de personalitățile cu notorietate din comunitate* / *Research on the Tangible and Intangible Cultural Heritage of Puhoi, Ialoveni District, in the Context of the Contributions Made by Notable Personalities from the Community*

Carolina COTOMAN (IPC, MC), *Banii în cadrul obiceiului de înmormântare.* / *Money as part of the funeral custom*

Dr. Nina IVANOVA (IPC, MC), *“Casa mare” phenomenon in the modern culture* / *Fenomenul „Casa mare” în cultura modernă*

Dr., lect. univ. Iulian MITRAN (Universitatea Internațională „Danubius”, Galați, România), *Trăsăturile locuinței postbelice în microregiunea Negru Vodă (Caraomer) – Mangalia* / *Characteristics of the post-war house in the Negru Vodă (Caraomer) – Mangalia microregion*

Cezar Petre BUIUMACI (Municipality Museum of Bucharest, Romania), *The stone crosses – elements of urbanity* / *Crucile de piatră – elemente de urbanitate*

Dr. Marina MIRON (Agenția de Dezvoltare a Turismului în Moldova), *Cultura materială și spirituală a bulgarilor din sudul Republicii Moldova și importanța valorificării acesteia în scopuri turistice (o prezentare sintetică a problemelor de conservare și valorificare a patrimoniului cultural minorităților etnice în perioada actuală)* / *The material and spiritual culture of the Bulgarians from the south of the Republic of Moldova and the importance of its valorization for tourist purposes (a synthetic presentation of the problems of preservation and valorization of the cultural heritage of ethnic minorities in the current period)*

Dr. Elena GHEORGHE (Școala Gimnazială „George Emil Palade” Buzău), *Cotidianul românesc, prin ochii călătorilor străini, în perioada războiului ruso-otoman (1806–1812)* / *Romanian daily life, through the eyes of foreign travelers, during the Russo-Ottoman War (1806–1812)*

Dr. Anna PALAMARCIUC (UTM), **dr. Alina TOCARCIUC** (UTM), *Aspecte privind valorificarea tehnicilor de prelucrare și decorare a textilelor tradiționale din Republica Moldova prin tehnologii digitale* / *Aspects regarding the valorization of traditional textile processing and decoration techniques from the Republic of Moldova through digital technologies*

Dr. Alina TOCARCIUC (UTM), **Violeta GORCEA** (UTM), *Interdependența dintre estetică și tehnologie în realizarea textilelor tradiționale din Republica Moldova* / *The interdependence between aesthetics and technology in the making of traditional textiles from the Republic of Moldova*

Ecaterina ALAVAȚCHI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Tradiția ouălor încondeiate: cercetare, transmitere și valorizare culturală în contemporaneitate (cazul Republicii Moldova)* / *The tradition of egg decoration in Republic of Moldova: research, transmission and cultural heritage in contemporary society*

Dr. Elena MADAN (UTM), *Aspecte artistice și culturale ale mobilierului tradițional rural* / *Artistic and cultural aspects of traditional rural furniture*

SECȚIUNEA 5**ȘTIINȚA ISTORICĂ ÎNTRE PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE /*****Historical science between challenges and perspectives*****moderator: dr. hab. Liliana ROTARU, USM**

Dr. hab., prof. univ. Aliona GRATI (USM). *Construcția negativă a unui mit: Paul Goma și retorica oficială a lipsei de talent / The Negative Construction of a Myth: Paul Goma and the Official Rhetoric of Lack of Talent*

Dr. hab. Lilia ZABOLOTNAIA (Muzeul Național de Istorie a Moldovei). *Istoria din perspectivă de gen: ce (nu) aflăm din manuale de istorie? / History from a Gender Perspective: What Do We (Not) Learn from History Textbooks?*

Dr. hab., prof. univ. Valentin TOMULEȚ (USM). *Odnodvorții în registrele Administrației Financiare din Basarabia la 1 ianuarie 1872: analiză demografică și socio-economică / The Odnodvortsy in the Financial Administration Registers of Bessarabia on January 1, 1872: A Demographic and Socio-Economic Analysis*

Dr. Teodor CANDU (Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală), *Unele considerații privind legendele și „istoriile” de sat din spațiul Pruto-Nistrean culese pe linie administrativă și în cadrul cercetărilor etnografice și folclorice în secolul al XX-lea / Some Considerations on Village Legends and “Histories” from the Prut–Dniester Area Collected through Administrative Means and within Ethnographic and Folklore Research in the 20th Century*

Dr. Cristina GHERASIM (USM), *Rapoartele Guvernatorului Civil al Basarabiei – surse importante în studierea istoriei Basarabiei în epoca modernă (Studiul de caz: anul 1865) / The Reports of the Civil Governor of Bessarabia – Important Sources for the Study of Bessarabia's History in the Modern Era (Case Study: The Year 1865)*

Dr. Cristina GHERASIM, Diana MOCANU (USM), *Rapoartele anuale ale zemstvelor – surse fundamentale pentru studierea istoriei moderne a Basarabiei (Studiu de caz: anul 1900) / Annual reports of the zemstvos – fundamental sources for studying the modern history of Bessarabia (Case study: 1900)*

Tudor CIOBANU (Agenția Națională a Arhivelor), *100 ani de la instituirea Direcției Regionale Chișinău a Arhivelor Statului ale României / 100 Years since the Establishment of the Chișinău Regional Directorate of the State Archives of Romania*

Aurel FONDOS (USM), *Considerații privind locuința și vestimentația în Basarabia anilor '30 ai sec. XX / Considerations Regarding Housing and Clothing in Bessarabia in the 1930s*

Dr. Marina MIRON (USM), *Locuitorii s. Stoianovca, raionul Cantemir, în Primul Val Al Deportărilor Din RSS Moldovenească (12-13 iunie 1941). Studiu de caz / Residents of the village of Stoianovca, Cantemir district, during the first wave of deportations from the Moldavian SSR (June 12-13, 1941). Case study*

Dr. Alexandru MALACENCO (USM), *Cekiștii și românismul din RSS Moldovenească în primii ani postbelici / Chekists and Romanianism in the Moldavian SSR in the first post-war years*

Dr. Liliana ROTARU (USM), *Politici de atragere și fidelizare a cadrelor în învățământul superior din RSSM în perioada postbelică / Policies of Recruitment and Retention of Academic Staff in Higher Education in the Moldavian SSR in the Postwar Period*

Cătălina FRANGOPOL (USM), *De la planificare la control: administrația forestieră a RSSM între anii 1950 și 1956* / From Planning to Control: Forest Administration of the Moldavian SSR between 1950 and 1956

Sergiu GURIN (USM), *Sporturi tradiționale românești în Moldova Sovietică* / Traditional romanian sports in Soviet Moldova

Dr. Asea TIMUȘ (USM), *Cariere în domeniul entomologiei la feminin din Moldova Sovietică* / Careers in the field of entomology for women from Soviet Moldova

Dr. Asea TIMUȘ (USM), *Secvențe istorice despre secția moldovenească din subordinea Societății Unionale de Entomologie* / Historical sequences about the moldovan section under the Union Society of Entomology

Viorelia PEREBINOS (USM), *Legea nr. 3465/1989 privind funcționarea limbilor în RSS Moldovenească: fundamente, impact și aplicabilitate în învățământul superior* / Law no.3465/1989 on the functioning of languages in the Moldavian SSR: fundamentals, impact and applicability in higher education

Dr. hab., prof. univ. Anatol PETRENCU (USM), *Războiul agresiv al Rusiei împotriva Republicii Moldova (1992) în memoriile inedite ale unor participanți* / Russia's aggressive war against the Republic of Moldova (1992) in the unpublished memoirs of some participants

Dr. Ruslan ȘEVCENCO, *Evoluția puterii locale în 1990–2009* / The evolution of local power in 1990–2009

Veronica CHEPTENE (USM), *Teoretizarea conceptului de memorie istorică* / The Theorization of the Concept of Historical Memory

Oleg URSAN (USM), *Bariere istorice și noi perspective ale egalității de gen în istoria contemporană a Republicii Moldova* / Historical barriers and new perspectives of gender equality in the contemporary history of the Republic of Moldova

SECȚIUNEA 6

ARHEOLOGIA AZI: PROBLEME ȘI SOLUȚII / Archeology Today: problems and solutions¹, moderatori: Livia ERMURACHI, Olga ANDRANOVICI, Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Eugeniu MISTREANU (Muzeul Național de Istorie a Moldovei), *Imaginea omului în neo-eneoliticul pruto-nistean* / The image of human in the Pruto-Dniester Neo-Eneolithic

Drd. Sergiu BODEAN (Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România), *Reprezentări plastice antropomorfe și zoomorfe din așezarea Cucuteni-Tripolie Echimauți I* / Anthropomorphic and zoomorphic plastic representations of the Cucuteni-Tripolie from Echimauți I settlement

Dr. Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR (Muzeul Județean Botoșani), dr. Constantin APARASCHIVEI (Muzeul Național al Bucovinei), *Miniaturizarea statueteleor antropomorfe și zoomorfe din colecțiile Muzeului Județean Botoșani* / Miniaturization of anthropomorphic and zoomorphic statuettes from the collections of the Botoșani County Museum

¹ Secțiunea este realizată în cadrul subprogramului: „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală” (Cifrul: 180101) al Muzeului Național de Istorie a Moldovei, finanțat de Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova.

Livia ERMURACHI (MNIM / Universitatea „Valahia” din Târgoviște), *Elemente de bronz târziu în așezările culturii Chișinău-Corlăteni / Late Bronze Age elements in the settlements of the Chișinău-Corlăteni culture*

Drd. Dumitru CONDREA (Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”, USM), *Structura sistemelor defensive ale epocii fierului din spațiul pruto-nistrean / The structure of the Iron Age defensive systems in the Prut-Dniester area*

Dr. Vasile IARMULSCHI (Universitatea Liberă din Berlin, Germania), **dr., conf. univ. Octavian MUNTEANU** (UPS „Ion Creangă”), *Paftale și piese de centură de epocă La Tène târziu din silvostepa carpato-nipreană / The paftala and belt pieces of late La Tène period from the Carpathian-Dnieper forest-steppe*

Diana STROICI (MNIM), *Alcedar I și II, 1953: când trecutul iese la lumină / Alcedar I and II, 1953: when the past comes to light*

Dr. Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU (IPC, MC), *Iconografia unui triptic descoperit în zona orașului Căușeni (Republica Moldova) / The Iconography of a cult object discovered in the area of Căușeni (Republic of Moldova)*

Olga ANDRANOVICI (MNIM), *Patrimoniul industrial în colecțiile arheologice ale Muzeului Național de Istorie a Moldovei / Industrial Heritage in the Archaeological Collections of the National Museum of History of Moldova*

Dr. Ramona MOCANU (Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui), *Arheologia judiciară – provocări / Forensic archaeology – challenges*

Ana Maria RUSNAC (MNIM), *Anecdota arheologică ca instrument de interpretare a istoriei și societății din Republica Moldova / The Archaeological Anecdote as a tool for interpreting history and society of the Republic of Moldova*

Eugenia GOLBAN (MNIM), *Lecțiile tematice la muzeu: instrumente de bază în procesul educației pro patrimoniu / Thematic lessons at the museum: basic tools in the pro-patrimony education process*

SECȚIUNEA 7

CULTURA MEMORIEI ȘI PATRIMONIUL CULTURAL ÎN SOCIETATEA POST-TOTALITARĂ: PROIECTE ȘI PRACTICI DE VALORIFICARE ȘTIINȚIFICĂ / Culture of memory and cultural heritage in post-totalitarian society: projects and practices of scientific valorization²

moderatori: conf. univ., dr. Ludmila D. COJOCARU, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, conf. univ., dr. Lidia PĂDUREAC, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Dr., conf. univ. Lidia PĂDUREAC (Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți), *Între frică și rezistență: experiența deportaților basarabeni în perioada stalinistă / Between fear and resistance: the experience of Bessarabian deportees during the Stalinist period*

Drd. Olga TRANDAFILOVA (Școala Doctorală, USM), *Noi contribuții la cercetarea fenomenului foametei din anii 1946–1947 în s. Avdarma, UTA Găgăuzia: cazul*

² Secțiune organizată în cadrul proiectului de cercetare „Comunismul pe înțelesul tinerilor. Transmiterea trecutului recent noilor generații din România și Republica Moldova”, cod PN-IV-PCB-RO-MD-2024-0039, cu susținerea Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării din România prin Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI).

familiei Lucheria (Croitor) și Mihail Grek / *New contributions to the research of the famine phenomenon of 1946–1947 in the village of Avdarma, ATU Gagauzia: the case of the Lucheria (Croitor) and Mihail Grek family*

Dr. hab., conf. univ. Zinaida BOLEA (USM), *Imaginea lui Dumnezeu în mărturiile persoanelor deportate din RSS Moldovenească* / *The Image of God in the Testimonies of People Deported from the Moldavian SSR*

Dr., conf. univ. Ludmila D. COJOCARU (MNIM), *Reprezentarea Celuilalt în patrimoniul narativ post-totalitar din Republica Moldova* / *Representation of the Other in post-totalitarian narativ heritage of the Republic of Moldova*

Dr. hab. Claudia-Florentina DOBRE (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București), *De ce nu a devenit comunismul o traumă culturală? Memorie colectivă și discurs oficial în anii '90* / *Why didn't the communism become a cultural trauma? Collective memory and official discourse in the 1990s*

Dr. Cristina PUȘCAȘ (Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal), *Spaces of collective memory in Bihor County. Reconstituting an identity* / *Spații ale memoriei colective în județul Bihor. Reconstituirea unei identități*

Dr., conf. univ. Liudmila CHICIUC (Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul), *Cultura și practicile memoriei post-totalitare în localitățile din raioanele de Sud ale Republicii Moldova. Studiu de caz: raionul Cahul* / *Culture and practices of post-totalitarian memory in localities in the southern districts of the Republic of Moldova. Case study: Cahul district*

Drd. Nelea CHIHAI (USM), *Membrii organizației religioase „Martorii lui Iehova” în Gulag: dificultăți, modalități de supraviețuire și lecții pentru viitor* / *Members of the religious organization “Jehovah's witnesses” in the Gulag: hardships, survival strategies, and lessons for the future*

SECȚIUNEA 8

ABORDĂRI CONTEMPORANE ÎN EDUCAȚIE / *Contemporary approaches in education*, **moderatori dr. în științele educației, conf. univ. Larisa SADOVEI, UPS „Ion Creangă” și dr. în științele educației Victoria DANILĂ**

Dr., conf. univ. Larisa SADOVEI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Patrimoniul educațional universitar: între conservare și inovație prin cultura organizațională* / *University educational heritage: between preservation and innovation through organizational culture*

Dr., conf. univ. Larisa SADOVEI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), drd. Elena-Lucreția NEACȘU (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Autoritatea pedagogică în structura patrimoniului educațional* / *Pedagogical authority in the structure of educational heritage*

Drd. Eugen REABENCHI (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Metodologia de predare a designului textil în era IA: provocări și oportunități* / *Textile design teaching methodology in the AI era: challenges and opportunities*

Drd. Stela RAILEAN (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Modelul învățării experiențiale din perspectiva didacticii benzii desenate și a desenului animat* / *The experiential learning model from the perspective of comic book and cartoon didactics*

Drd. Iuliana GHERMAN (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Texte create de inteligența artificială (IA) și rolul IA în următoarea etapă a digitalizării sistemului de învățământ / Texts created by artificial intelligence (AI) and the role of AI in the next stage of the digitalization of the education system*

Drd. Aliona TIMUȚA (UPS „Ion Creangă” din Chișinău; lector universitar AMTAP), *Formarea tinerilor graficieni în domeniul graficii de carte ca formă de comunicare artistică în context global / Training young graphic designers in the field of book graphics as a form of artistic communication in a global context*

Prof. Sergiu LUCA (Colegiu Național de Coregrafie), *Primele școli pentru fete din Moldova: premise istorice și impact educațional / The first schools for girls in Moldova: historical premises and educational impact*

Prof. Sergiu LUCA (Colegiu Național de Coregrafie), *Rolul organizațiilor de binefacere feminine în pregătirea elitei intelectuale basarabene: de la caritate la emancipare / The role of women's charitable organizations in the preparation of the Bessarabian intellectual elite: from charity to emancipation*

Drd. Magdalena Gabriela NICHIFOR (USM), *Transformarea educației prin competențe și reflecție: un cadru vizibil al învățării autentice / Transforming education through skills and reflection: a visible framework for authentic learning*

Drd. Monica VLAD (USM), *Educația și societatea contemporană / Education and contemporary society*

Dr. Victoria DANILA (Ministerul Dezvoltării Economice și Digitalizării), *Methodological perspectives on role playing in forming socio-professional competences of students in engineering study programs / Perspective metodologice asupra jocului de rol în formarea competențelor socio-profesionale ale studenților programelor de studii ingineresti*

Cercetător științific Viorica ANGHELUȚA (Institutul de Ecologie și Geografie, USM), **cercetător științific Aliona BOTNARI** (Institutul de Ecologie și Geografie, USM), *Rolul educației geografice în cultivarea valorilor în mediul școlar / The role of geographical education in fostering core values within the school environment*

SECȚIUNEA 9

PROMOVAREA PATRIMONIULUI PRIN TURISM: OPORTUNITĂȚI ȘI PERSPECTIVE / Promoting heritage through tourism: opportunities and perspectives, moderator: dr. în economie Viorel MIRON, ULIM/ADTM

Dr. hab., conf. univ. Nicolae PLATON (Academia de Studii Economice din Moldova), **drd. Felicia ZAPOROJAN** (ASEM), **drd. Elena CABAC** (ASEM), *Turismul cultural ca formă motivațională de turism / Cultural tourism as a motivational form of tourism*

Elena COJOCARI (MNEIN, Drd., Universitatea „Valahia” din Târgoviște), *Patrimoniul cultural mobil al Republicii Moldova în context european – povară bugetară, ori resursă de dezvoltare durabilă / The movable cultural heritage of the Republic of Moldova in the European context – budgetary burden or resource for sustainable development*

Drd. Vitalie GUȚU (USM), *Promovarea turistică prin utilizarea instrumentelor digitale – de la formă la conținut / Tourism promotion through the use of digital tools – from form to content*

Dr., conf. univ. Olga TABUNȘCIC (ASEM), *Oportunități și perspective în promovarea dulciurilor tradiționale moldovenești prin turism gastronomic / Opportunities and perspectives in promoting traditional moldovan sweets through gastronomic tourism*

Coralia BABCENCO, cadrul didactic, gr. did. superior (Colegiul Național de Comerț al ASEM), **Nina BOTNARAȘ**, cadrul didactic, gr. did. superior (Colegiul Național de Comerț al ASEM), ***Patrimoniul gastronomic al Republicii Moldova și influența sa asupra dezvoltării sănătoase a tinerei generații – abordare nutrițională și chimică / The Gastronomic Heritage of the Republic of Moldova and Its Influence on the Healthy Development of the Young Generation – A Nutritional and Chemical Approach***

Dr. Viorel MIRON (Universitatea Liberă Internațională din Moldova), **dr. Marina MIRON** (Institutul de Educație Fizică și Sport, USM), ***Oportunitățile restartării destinație turistice pentru vacanțe la Nistru în zona lacului Dubăsari / Opportunities for restoring a tourist destination for holidays on the Dniester in the Dubasari Lake area***

Dr., conf. univ. Maria HĂMURARU (USM), dr., conf. univ. Veronica BULAT (USM), dr., conf. univ. Adriana BUZDUGAN (USM), *Managementul capacității de suport pentru prevenirea suprasaturării în destinațiile Republicii Moldova / Support capacity management to prevent oversaturation in destinations in the Republic of Moldova*

Dr. Viorel GHEORGHE (Comisia de Istorie a Orașelor din România), ***Planuri privind sistematizarea litoralului românesc la mijlocul anilor 1960 / Plans for the systematization of the Romanian coastline in the mid-1960s***

Dr. Carolina BUDURINA-GOREACH (USM), magistrul Igor GOREACH (Marca Klubafaceri SRL), *Patrimoniul salvat: unele istorii de succes ale conacelor din Basarabia / Saved heritage: some success stories of manor houses in Bessarabia*

SECȚIUNEA 10

DESIGN: ISTORIE ȘI MODERNITATE / *Design: history and modernity*

moderator dr. Liliana PLATON, UTM

Drd. Sebastian FEJES-SAVA (Universitatea Politehnică din Timișoara, România), **dr., conf. univ. Cristina-Maria POVIAN** (Universitatea Politehnică din Timișoara, România), ***Explorarea arhitecturii parametrice ca și cadru pentru definirea identității spațiale / Exploring Parametric Architecture as a Framework for Defining Spatial Identity***

Drd. Ioana Antonia TĂNASE, (Universitatea Politehnică din Timișoara, România), **dr., conf. univ. Cristina-Maria POVIAN** (Universitatea Politehnică din Timișoara, România), ***Cadrul sinestetic pentru design incluziv: redarea texturii, sunetului și aromelor în culoare / Synesthetic Framework for Inclusive Design: Translating Texture, Sound, and Scent into Color***

Dr., conf. univ. Liliana PLATON (UTM), *Eficiența materialelor eco în designul interior contemporan / Efficiency of eco materials in contemporary interior design*

Dr. Elena MADAN (UTM), *Designul ca vector de identitate națională: studiul de caz „Coline țesute” la Romanian Design Week 2025 / Design as a vector of National Identity: the case study of „Woven hills” at Romanian Design Week 2025*

Asist. univ. Cristina CIOBANU (UTM), *Design Interior 2025: Între durabilitate, expresie și experiență — lecții de la Milano / Interior Design 2025: Between Sustainability, Expression and Experience — Lessons from Milan*

Asist. univ. Patricia ROȘCA (UTM), *Soluții și tehnologii noi în mobilierul modular* / *New solutions and technologies in modular furniture*

Asist. univ. Alexandr COZACENCO (UTM), *Tendențe noi în proiectarea de mobilier* / *New trends in furniture design*

Masterand Andreea BUNU (UTM), *Patrimoniu educațional și identitate spațială: Analiza istorică și de design interior a Liceului Teoretic „Gheorghe Asachi”* / *Educational heritage and spatial identity: Historical and interior design analysis of the «Gheorghe Asachi» Theoretical High School*

Masterand Aliona ODAJIU (UTM), *Formele bionice în designul interior* / *Bionic forms in interior design*

Masterand Deonis NEDELCEV (UTM), *Mobilierul moale în designul interior* / *Soft furnishings in interior design*

Masterand Cătălin COJOCARU (UTM), *Piatra, lemnul și metalul în designul interior* / *Stone, wood and metal in interior design*

Masterand Mădălina CIOBĂNAȘ, (UTM), *Designul interior al clădirilor de patrimoniu* / *Interior design of heritage buildings*

SECȚIUNEA 11

ȘTIINȚE ALE VIEȚII, SECȚIA ȘTIINȚE EXACTE ȘI INGINEREȘTI ÎN SERVICIUL PATRIMONIULUI CULTURAL / *Life Sciences, Exact Sciences and Engineering in the service of cultural heritage*

moderator: dr. Mirela ZALTARIOV,

Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași

Dr. Anca Giorgia GRIGORAȘ (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași, România), dr. Anca Roxana PETROVICI (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni”), Profesor asociat, Dr. în Dragoș Constantin ANIȚĂ (Facultatea de Medicină Veterinară, Universitatea de Științele Vieții „Ion Ionescu de la Brad” Iași, România), *Isolation and identification of economically valuable new bacteria from pineapple wild fermentation* / *Izolarea și identificarea unor bacterii noi valoroase din punct de vedere economic din procesul de fermentație sălbatică a ananasului*

Dr. Mirela-Fernanda ZALTARIOV (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași), conferențiar universitar, dr. Ianoș COREȚCHI (Universitatea de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemitanu” Chișinău, Republica Moldova), *Bionanocomposites for corneal regeneration: Design, Preparation and Properties* / *Bionanocompozite pentru regenerarea corneei: Proiectare, preparare și proprietăți*

Dr. Alina SOROCEANU (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași), *The development of advanced PDMS-based compounds* / *Dezvoltarea unor compuși avansați pe bază de PDMS*

Dr. Alina SOROCEANU (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași), *Current trends and perspectives in dielectric elastomers based on silicones* / *Tendențe și perspective actuale în elastomerii dielectrici pe bază de siliconi*

Asistent de cercetare, dr. Simona Luminița NICA (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni” Iași), dr. Constantin GĂINĂ (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petrul Poni”), dr. Mirela-Fernanda ZALTARIOV (Institutul de Chimie Macromoleculară

„Petru Poni”), ***Structure and properties of polysulfone-based composite systems: perspective for cultural heritage applications/ Structura și proprietățile sistemelor compozite pe bază de polisulfone: perspective pentru aplicații în patrimoniul cultural***

Dr. Alexandra BARGAN (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni” Iași), **dr. Mihaela DASCĂLU** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”), **dr. Bianca-Iulia CIUBOTARU** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”; Departamentul de Științe Medicale, Facultatea de Bioinginerie Medicală, Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa” Iași), **dr. Mirela-Fernanda ZALTARIOV** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”), **profesor universitar, dr. Muslum Demir** (Departamentul de Inginerie Chimică, Bogazici University, Istanbul, Türkiye; TUBITAK Marmara Research Center, Material Institute, Gebze, Türkiye), ***New hybrid materials based on silsesquioxanes with applications in CO₂ capture/ Noi materiale hibride pe bază de silsesquioxani cu aplicații în captarea CO₂***

Dr. Alexandra BARGAN (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni” Iași), **dr. Mirela-Fernanda ZALTARIOV** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”), **dr. Bianca-Iulia CIUBOTARU** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”; Departamentul de Științe Medicale, Facultatea de Bioinginerie Medicală, Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa” Iași), **dr. Corneliu COJOCARU** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”), **dr. Maria CAZACU** (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”), ***New organosilatrane compounds for environmental applications / Noi compuși organosilatrani pentru aplicații de mediu***

Dr. Gabriela ROMANCIUC (Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a plantelor, USM / AȘM), ***Conservarea patrimoniului genetic vegetal și rolul său în asigurarea securității alimentare / Conservation of plant genetic heritage and its role in ensuring food security***

Dr. Irina USATAIA (LCȘ „Materiale Avansate în Biofarmaceutică și Tehnică”, Institutul de Chimie, USM), ***Design and Bioactivity of S-Alkylisothiosemicarbazone-Based 3d Metal Complexes as Potential Antimicrobial and Anticancer Agents / Proiectarea și bioactivitatea complexelor metalice 3D pe bază de S-alchilizotiosemicarbazonă ca potențiali agenți antimicrobieni și anticancerigeni***

Dr. Ianina GRAUR (LCȘ „Materiale Avansate în Biofarmaceutică și Tehnică”, Institutul de Chimie, USM), ***Synthesis and Biological Evaluation of Copper(II), Nickel(II), and Iron(III) Complexes with N4-Allylthiosemicarbazones Derived from α-Ketoamides / Sinteza și evaluarea biologică a complexelor de cupru(II), nichel(II) și fier(III) cu N4-alilthiosemicarbazone derivate din α-cetoamide***

SECȚIUNEA 12 / СЕКЦІЯ № 12
FORMING A MODERN PARADIGM OF THE NATIONAL IDEN-
TITY: ETHNOLOGICAL, ART CRITICAL AND FOLKLORISTIC STU-
DIES / ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ: ЕТНОЛОГІЧНІ, МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ ТА
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТУДІЇ / Formarea paradigmei moderne a identității
naționale: studii etnologice, de istorie a artei și folclor. Модератори: доктор
мистецтв Галина ІВАШКІВ; кандидат мистецтв. Романа МОТИЛЬ / modera-
tors: Halyna IVASHKIV, Dr. Hab. in Art Criticism; Romana MOTYL, PhD in Art
Criticism

доктор історичних наук Олена ФЕДОРЧУК / Olena FEDORCHUK (Інститут народознавства Національної академії наук України / The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine), *Артефакти української культури у фондах Національного музею в Празі / Ukrainian Culture Artifacts in the Collections of the National Museum in Prague*

доктор мистецтвознавства Галина ІВАШКІВ / Halyna IVASHKIV (Інститут народознавства Національної академії наук України / The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine), *Гончарство Березжан XIX століття: верифікація імен майстрів / Pottery in Berezhany in the 19th c.: Verification of Potters' Names*

доктор історичних наук Людмила ГЕРУС / Liudmyla HERUS (Інститут народознавства Національної академії наук України / The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine), *Культурна спадщина в освітньо-виховній практиці шкільного музею / Cultural Heritage in the Educational Practice of the School Museum*

кандидат мистецтвознавства Романа МОТИЛЬ / Romana MOTYL (Національний університет «Львівська політехніка» / Lviv Polytechnic National University), *Гавареччина – оберег українського народного мистецтва / Havarechchyna as the Amulet of Ukrainian Folk Art*

кандидат історичних наук Тетяна ФАЙНИК / Tetiana FAINYK (Інститут народознавства Національної академії наук України / The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine), *Магія чисел предметів і дій в народній медицині Покуття початку XX століття / The Magic of Numbers of Objects and Actions in Folk Medicine of Pokuttia in the Early 20th c.*

кандидат історичних наук Оксана ДРОГОБИЦЬКА / Oksana DROHOBYTSKA (Прикарпатський Національний університет ім. В. Стефаника / Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University), *Етнокультурна спадщина населення Покуття у дослідженнях М. Паньківа (1940–2021) / The Ethno-Cultural Heritage of Pokuttia Population in M. Pankiv's Research (1940–2021)*

аспірант Василь СТИШОВ / Vasyl STISHOV (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського / M. T. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology at the National Academy of Sciences of Ukraine), *Культура традиційного харчування українських емігрантів у Німеччині як чинник національної ідентичності / Traditional Food Culture of Ukrainian Immigrants in Germany as a Factor of National Identity*

аспірант Андрій-Олександр МОТИЛЬ / Andrii-Oleksandr MOTYL (Інститут народознавства Національної академії наук України / The Ethnology Institute National

Academy of Sciences of Ukraine), *Історіографія досліджень української етнографії зарубіжними вченими ХХ століття* / *Historiography of the Studies into Ukrainian Ethnography by Foreign Scholars of the 20th c.*

Доктор педагогіки Катерина КОЖУХАР, доктор історії **Віктор КОЖУХАР** (Інститут культурної спадщини, Республіка Молдова / Institute of Cultural Heritage, Republic of Moldova), *Курикулум з історії та культури українців Молдови для 5–9 класів: концептуальні подожження* / *Curriculum on the history and culture of Ukrainians in Moldova for grades 5–9: conceptual provisions*

к. філол. н., доцент Алла СОКОЛОВА (Ізмаїльський державний гуманітарний університет), *Весільна звичаєва культура молдаван Південної Бессарабії* / *Wedding customs of the Moldovans of Southern Bessarabia*

SECȚIUNEA 13

TRADIȚIE ȘI EVOLUȚII ÎN ȘTIINȚA JURIDICĂ NAȚIONALĂ / *Tradition and developments in national legal science,* **moderator dr. hab. Rodica CIOBANU, USM/AȘM**

Dr. hab. Ludmila ROȘCA (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Dimensiunea politică, juridică a vieții sociale* / *Political, legal dimension of social life*

Dr., conf. univ. Ianus ERHAN (Universitatea de Stat din Moldova), *Evoluția modelului național de ordine și securitate publică. particularități și delimitări conceptuale de alte modele* / *Evolution of the national model of public order and security. Particularities and conceptual delimitations from other models*

Dr., conf. univ. Arina ANTOCI (Universitatea Tehnică din Moldova), *Tradiția juridică între memorie culturală și construcția identității sociale* / *Legal tradition between cultural memory and the construction of social identity*

Dr. Rodica NICHITA (USM), *Digitalizarea procesului contravențional în Republica Moldova: beneficii, riscuri și provocări* / *The Digitalization of the Contravention Process in the Republic of Moldova: Benefits, Risks, and Challenges*

Dr. Anna CHUVALNIKOVA (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Principiile de interacțiune ale componentelor modelului conceptual al dezvoltării durabile a sistemului juridic ca cheie pentru înțelegerea modelelor de dezvoltare armonioasă a sistemului juridic din Republica Moldova* / *The interaction principles of the components of the conceptual model of the legal system's sustainable development as a key to understanding the patterns of harmonious development of Moldova's legal system*

Dr. conf. univ. Veronica MOCANU (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Reconfigurarea instrumentelor juridice în contextul provocărilor tehnologice contemporane* / *Reconfiguration of legal instruments in the context of contemporary technological challenges*

Dr. Natalia CRECIUN (USM), *Dincolo de agendele personale: coeziunea profesională ca pilon al justiției* / *Beyond personal agendas: professional cohesion as a pillar of justice*

Dr. Irina SÎLI (USM), *Impactul deșeurilor asupra mediului în Moldova: între realitate și reformă* / The environmental impact of waste in Moldova: between reality and reform

Dr. Mariana ROȘCA (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Adaptarea sistemelor juridice naționale la provocările migrației contemporane* / Adapting National Legal Frameworks to Contemporary Migration Crises

Dr. Olga BACIU (USM), *Indexarea pensiei de întreținere în sumă fixă: între necesitate constituțională și dilemele aplicării practice* / Indexation of fixed-sum child alimony: between constitutional necessity and the dilemmas of practical application

Drd. Natalia GAVRILENCO (USM), *De la tradiție la standarde europene: scopul real al răspunderii disciplinare a judecătorilor în contextul crizelor actuale din Republica Moldova și România* / From Tradition to European Standards: The Real Purpose of Judges' Disciplinary Liability in the Context of Current Crises in the Republic of Moldova and Romania

Drd. Pavel CAZACU (USM), *Importanța actelor de natură constituțională în restabilirea integrității teritoriale a Republicii Moldova* / The importance of constitutional acts in restoring the territorial integrity of the Republic of Moldova

SECȚIUNEA 14

SĂNĂTATE: CONDIȚIE PRIMORDIALĂ A DEZVOLTĂRII DURABILE A SOCIETĂȚII / Health: a fundamental condition for the sustainable development of society, moderator dr. Alina FERDOHLEB, USMF „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova

Drd. Victor ROLLER, dr. hab., prof. univ. Jana BERNIC (Catedra de chirurgie, ortopedie și anesteziologie pediatrică „Natalia Gheorghiu”, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Refluxul vezico-ureteral la copii. Particularități de diagnostic și tratament* / Vesicoureteral Reflux in Children: Peculiarities of Diagnosis and Treatment

Dr. conf. univ. Argentina SANDROSEAN (Catedra de chirurgie, ortopedie și anesteziologie pediatrică „Natalia Gheorghiu”, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Malformații luxantă de șold la copii* / Hip Dislocation in Children

Dr. conf. univ. Alexandr JALBA (Catedra de chirurgie, ortopedie și anesteziologie pediatrică „Natalia Gheorghiu”, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Litiază biliară la copii* / Gallstones in children

Drd. Aliona CATRINESCU; dr. hab., prof. univ. Jana BERNIC (Catedra de chirurgie, ortopedie și anesteziologie pediatrică „Natalia Gheorghiu”, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Imunodeficiența dobândită la pacientul septic chirurgical* / Acquired Immunodeficiency in the Surgical Septic Patient

Drd. Gabriela LIȘINSCHI-BARANOV; dr., conf. univ. Alina FERDOHLEB; dr., conf. univ. Vitalie CHIOSA; Academician, dr. hab., prof. univ. Stanislav GROPPA (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Epilepsia și stigmatizarea socială – efecte asupra calității vieții* / Epilepsy and Social Stigma – Effects on Quality of life

Dr. conf. univ. Ecaterina PAVLOVSKI; drd. Felicia DARII; dr. hab., prof. univ. Olga TAGADIUC (Catedra de biochimie și biochimie clinică, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Disfuncția pericitară sub stres hiperglicemic: implicații moleculare în sin-*

dromul metabolic / Pericyte Dysfunction Under Hyperglycemic Stress: Molecular Implications in Metabolic Syndrome

Dr. conf. univ. post-doctorat Sergiu PISARENCO; dr. hab., prof. univ. Gheorghe ANGHELICI (Catedra chirurgie nr. 2); **cerc. șt. Tatiana ZUGRAV** (LCȘ Hepatochirurgie, USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Hernioplastia tradițională versus tehnica Lichtenstein în tratamentul herniilor inghinale la pacienții cu ciroză hepatică decompensată și ascită / Traditional Hernioplasty versus Lichtenstein Technique in the Treatment of Inguinal Hernias in Patients with Decompensated Liver Cirrhosis and Ascites***

Drd. Albina-Mihaela ILIEV (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), ***Provocările antibioticorezistenței în infecțiile urinare pediatrice: perspective și măsuri de prevenire / Challenges of antibiotic resistance in pediatric urinary tract infections: perspectives and preventive measures***

Drd. Lucia GALBEN; drd. Oana-Simina IACONI; dr. hab., conf. univ. Greta BALAN (Disciplina de microbiologie și imunologie, USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Metode moderne și clasice de izolare a bacteriofagilor din medii naturale: o revizuire a progreselor și provocărilor actuale / Modern and classic methods of isolating bacteriophages from natural environments: a review of current progress and challenges***

Drd. Lucia GALBEN; drd. Oana-Simina IACONI; dr. hab., conf. univ. Greta BALAN (Disciplina de microbiologie și imunologie, USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Patogeneții ESCAPE: mobilitatea perpetuă a rezistenței antimicrobiene în spitalele din Republica Moldova / ESKAPE Pathogens: The Perpetua Mobile of Antimicrobial Resistance in Hospitals in The Republic of Moldova***

Dr. conf. univ. Ion BERDEU; medic-rezident Olga IONCU (Disciplina de epidemiologie, USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Perspective actuale în dezvoltarea vaccinurilor împotriva Pseudomonas aeruginosa / Current perspectives in the development of vaccines against Pseudomonas aeruginosa***

Cerc. șt. stag. Daniella LUPAȘCO; dr. hab., cerc. princip. Iulianna LUPAȘCO; cerc. șt. Tatiana GHELMICI (Laborator de gastroenterologie USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Necesitatea regimului alimentar în bolile hepatice cronice / The Need for Dietary Regimen in chronic liver diseases***

Dr. hab. șt. biol., prof. univ. Victoria GROSU; dr. hab., conf. univ. Angela CIUNTU; dr. hab. Iulianna LUPAȘCO (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Pancreatita pediatrică și pancreatita la adulți: controverse în evaluare și diagnostic / Pediatric pancreatitis and adult pancreatitis: controversies in assessment and diagnosis***

Dr. Elena BEREZOVSCAIA; dr. hab. Iulianna LUPASCO; dr. Liudmila GOLOVATIUC; dr. Inna VENGHER (Laboratorul de gastroenterologie, USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Caracteristici ale echilibrului sistemului nervos simpatic și parasimpatic la pacienții cu hepatopatii cronice / Characteristics of the balance of sympathetic and parasympathetic nervous system in patients with chronic hepatopathies***

Drd. Victoria BOLOGAN; drd. Maria CURTEANU; medic laborant Raisa SCURTU; dr., conf. univ. Elena CIOBANU (Disciplina de igienă, USMF „Nicolae Testemițanu”; Agenția Națională pentru Sănătate Publică), ***Calitatea apei potabile în Republica Moldova: provocări și protecția sănătății publice / Drinking water quality in the Republic of Moldova between challenges and public health protection***

Drd. Ana VÎLCOVA; dr., conf. univ. Elena CIOBANU; dr. hab., conf. univ. Alexandru FERDOHLEB (Disciplina de igienă, USMF „Nicolae Testemițanu”; IMSP Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”), *Caracteristica indicatorilor stării de sănătate a lucrătorilor din serviciul chirurgical / Characteristics of health status indicators of surgical service workers*

Drd. Olga SOFRONIE (asist. univ., Disciplina de microbiologie și imunologie, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Incidența bolilor transmise de căpușe în Europa și Federația Rusă / Incidence of tick-borne diseases in Europe and the Russian Federation*

Drd. Ion COTONEȚ; drd. Ivan CUCU; dr. hab., conf. univ. Alexandru FERDOHLEB (Catedra chirurgie nr. 2, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Managementul chirurgical etapizat în angiocolita acută purulentă / Staged surgical management in acute suppurative cholangitis*

Drd. Ivan CUCU; drd. Ion COTONEȚ; dr. hab., conf. univ. Alexandru FERDOHLEB (Catedra chirurgie nr. 2, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Evaluarea diagnosticului și tratamentului chirurgical combinat: (minim-invaziv și clasic) în abordarea pacienților cu sindrom Mirizzi / Evaluation of diagnosis and combined surgical treatment: (minimally-invasive and classic) in the approach of patients with syndrome Mirizzi*

Dr. Veronica SARDARI; student Evgheni GRUȘAC; dr. conf. univ. Svetlana PROTOPOP; dr. hab., prof. univ. Olga TAGADIUC (Catedra de biochimie și biochimie clinică, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Procesele de glicare în cancer și strategii dietetice de contracarare / The glycation processes in cancer and dietary strategies for counteraction*

Dr. hab. șt. biol., prof. Victoria GROSU (Departamentul de Pediatrie), *Factorii de risc și predictorii în diagnosticul sindromului cardiorenal la copii / Risk factors and predictors in the diagnosis of cardio-renal syndrome in children*

Dr. Mariana ZAVTONI; dr., conf. cerc. Vladimir BERNIC; dr. Inga MIRON (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), *Pesticides and endocrine diseases / Pesticidele și bolile endocrine*

Dr. hab., conf. univ. Galina GORBUNOV; dr. hab., prof. univ. Ninel REVENCO; (Departamentul de Pediatrie), **dr. hab., prof. Larisa SPINEI** (Catedra de medicină socială și management, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Structura morbidității generale la copiii afectați de migrația de migrația parentală de muncă și factorii de risc medico-sociali pentru sănătatea lor / The structure of overall morbidity in children affected by parental labor migration and the medical-social risk factors for their health*

Student Ana-Maria ZAVTONI; dr. Mariana ZAVTONI (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), *Rolul nutriției pentru reducerea riscului de maladii netransmisibile / The role of nutrition in reducing the risk of noncommunicable diseases*

Student Cristian-Adrian BALMUȘ; dr., conf. univ. Alina FERDOHLEB (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Aspectele conduitei pacienților cu diabet zaharat în serviciul stomatologic / Management of patients with diabetes in the dental service*

Dr. conf. Ludmila GOMA (Catedra de medicină socială și management, USMF „Nicolae Testemițanu”), *Provocări etice și strategii manageriale în marketingul și publicitatea serviciilor stomatologice / Ethical challenges and managerial strategies in the marketing and advertising of dental services*

Drd. Gabriela-Cristina MOLDOVAN-MANOLACHE; dr. conf. univ. Elena STEP-CO (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Impactul factorilor comportamentali nutriționali*

asupra stării de sănătate orală la adolescenți / The impact of nutritional behavioral factors on oral health status in adolescents

Dr. conf. univ. Alina FERDOHLEB (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Rezultate preliminare „Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in surface waters (PhageLand)” / Preliminary results “Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in surface waters (PhageLand)”**

Drd. Mihaela ALBU, dr. conf. univ. Elena STEPICO (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Aspecte epidemiologice, clinice și medico-sociale ale afecțiunilor stomatologice la adolescenți / Epidemiological, clinical and medico-social aspects of dental diseases in adolescents**

Drd. Irina TONOFĂ; dr. conf. univ. Elena STEPICO; dr. conf. univ. Alina FERDOHLEB (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Impactul medico-social al fluoroziei dentare asupra calității vieții asociată cu sănătatea orală / The medico-social impact of dental fluorosis on the quality of life associated with oral health**

Drd. Livia ȚAPU; dr. hab., prof. univ. Larisa SPINEI; dr. conf. univ. Alina FERDOHLEB (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Studiul privind CAP al populației la subiectul antibiotezistenței în Republica Moldova / Study on the CAP of the population on the subject of antibiotic resistance in the Republic of Moldova**

Studenta Alexandrina FERDOHLEB; dr. hab. conf. univ. Vladimir CAZACOV (Catedra chirurgie nr. 2, USMF „Nicolae Testemițanu”), **Managementul trombozei portomezenterice postsplenectomie în ciroza / Management of post-splenectomy portomesenteric thrombosis in cirrhosis**

SECȚIUNEA 15

VALORIFICAREA PATRIMONIULUI PRIN INTERMEDIUL DREPTURILOR DE PROPRIETATE INTELECTUALĂ / Capitalizing on heritage through intellectual property rights, moderator dr. Natalia MOGOL (AGEPI)

Dr. Natalia MOGOL (Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală), **Rolul drepturilor de proprietate intelectuală în protejarea și valorificarea patrimoniului cultural / The role of intellectual property rights in protecting and valorizing cultural heritage**

Dr. Simion LEVITCHI (șef, Direcția mărci și design industrial, AGEPI), **Victoria PULBERE** (șefă adjunctă, Direcția mărci și design industrial, AGEPI), **Conservarea și promovarea patrimoniului prin intermediul indicațiilor geografice / Preservation and promotion of heritage through geographical indications**

Dr. Simion LEVITCHI (șef, Direcția mărci și design industrial, AGEPI), **Alexandru ȘAITAN** (șef, secția Desene și modele industriale, Direcția mărci și design industrial, AGEPI), **Patrimoniul cultural – sursă de inspirație pentru designul viitorului / Cultural heritage – a source of inspiration for the design of the future**

Diana ROȘCA (AO „Șezătoarea Ciocârlia”), **Marca colectivă – un pas spre protejarea meșteșugurilor tradiționale din Republica Moldova / Collective mark – a step towards protecting traditional crafts from the Republic of Moldova**

Dorina ONICI (Pensiunea „La Tudora”), **De la tradiție la recunoaștere: rolul STG în valorificarea patrimoniului cultural și gastronomic / From tradition to recognition: the role of STG in valorizing cultural and gastronomic heritage**

SECȚIUNEA 16
EDIUCAȚIE PENTRU PATRIMONIUL / HERITAGE EDUCATION
moderator dr. în istorie, conf. univ. Valentina URSU,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Dr., conf. univ. Valentina URSU (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău), *Interpretări ale patrimoniului cultural și rolul lui în educație / Interpretations of cultural heritage and its role in education*

Dr. hab., conf. cerc. Lilia ZABOLOTNAIA (MNIM), *Rolul muzeului în formarea conștiinței culturale / The role of the museum in forming cultural awareness*

Dr., conf. univ. Larisa NOROC (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Promovarea valorilor prin artele plastice din Basarabia interbelică / Promoting values through the visual arts in interwar Bessarabia*

Drd. Victor GRIGOR (Școala Doctorală Istorie. Patrimoniu Cultural. Modernitate, UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Rolul patrimoniului etno-cultural în păstrarea identității românești în diaspora Republicii Moldova / The role of ethno-cultural heritage in preserving Romanian identity in the diaspora of the Republic of Moldova*

Drd. Alexandru SEU (Școala Doctorală Istorie. Patrimoniu Cultural. Modernitate, UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Valorificarea patrimoniului cultural material în formarea competențelor la disciplina „Educație pentru societate” în învățământul profesional tehnic / Capitalizing on material cultural heritage in the training of skills in the discipline „Education for Society” in vocational technical education*

Cristina CIOBANU (director adjunct, Casa-Muzeu „A.S. Pușkin”, Chișinău), *Parcurile istorice din Republica Moldova prezentate și analizate în izvoare și istoriografie / Historical parks in the Republic of Moldova presented and analyzed in sources and historiography*

Masterand Nadejda BURLACA (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Dezvoltarea competențelor interculturale în mediul educațional: analiza strategiilor și metodelor didactice utilizate pentru promovarea diversității culturale / Developing intercultural competences in the educational environment: analysis of teaching strategies and methods used to promote cultural diversity*

Masterand Lucia PUȘCAȘ (UPS „Ion Creangă” din Chișinău), *Diversitatea culturală – competență importantă în cadrul disciplinei Educație muzicală în treapta gimnazială / Cultural diversity – an important competence within the subject of Music Education in secondary school*

Snejana RACU, profesoară de istoria românilor și universală și Educație pentru societate (Gimnaziul-Grădiniță „Constantin Negruzzi”, s. Tîrnova, r-nul Dondușeni), *Respectul față de patrimoniul cultural local – componentă a educației interculturale în școală / Respect for local cultural heritage – component of intercultural education in school*

Natalia ECMECCI, profesoară de limba și literatura română, IP Gimnaziul „Fiodor Angheli” (s. Gaidar, mun. Ceadâr-Lunga, UTA Găgăuzia), *Formarea competenței de interculturalitate la treapta învățământului gimnazial / Training intercultural competence at the secondary education level*

Mariana BOTNĂRAȘ, profesoară de limba engleză (IPLT „Liviu Rebreanu”, or. Chișinău), *Rolul coregrafiei în stimularea competențelor culturale în clasele cu profil artistic / The role of choreography in stimulating cultural competences in artistic classes*

Olesea ROTARI, profesoară de limba franceză și Educație pentru societate (Instituția Publică Gimnaziul Mirești, s. Mirești, r-nul Hîncești), *Dezvoltarea competenței de comunicare (abilități lingvistice, comunicative și plurilingve) prin strategii didactice specifice lecțiilor de limba franceză la treapta gimnazială / Developing communication skills (linguistic, communicative and multilingual skills) through teaching strategies specific to French lessons at the secondary school level*

SECȚIUNEA 17

PATRIMONIUL SCRIS. CIRCULAȚIA CĂRȚII ROMÂNEȘTI VECHI ÎN MOLDOVA / Written heritage. The circulation of old Romanian books in Moldova **moderator dr. Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU, București**

Dr., preot Aurel-Florin ȚUSCANU (Arhiepiscopia Romanului și Bacăului), *Carte veche românească de la parohia Trifești-Neamț, în Biblioteca Eparhială de la Roman / Old Romanian Books of the Trifești-Neamț Parish, hosted in the Diocesan Library of Roman*

Dr. Elena CHIABURU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), *Moldova Mitropolitului Dosoftei reflectată în însemnările de pe cărți și obiecte de cult / Moldova during the time of Metropolitan Dosoftei: reflected in the notes on books and religious objects*

Veronica COSOVAN (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), *Carte veche din domnia lui Constantin Brâncoveanu în colecțiile de patrimoniu din Republica Moldova / Old book from the reign of Constantin Brâncoveanu in the heritage collections of the Republic of Moldova*

Dr. Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU (Muzeul Național al Țăranului Român, București), *Evangelhia tipărită la mănăstirea Neamț (1821) prezentă în județul Vaslui / The Gospel printed at Neamț monastery (1821). Presence in Vaslui County*

SECȚIUNEA 18

REVERBERAȚII FILOSOFICE ÎN PATRIMONIUL CULTURAL / Philosophical reverberations in cultural heritage. **Moderator dr. hab. în filosofie Ana PASCARU, USM**

Dr. hab. Ana PASCARU (Institutul Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM), *Impactul insecurităților societale asupra condiției patrimoniului cultural: aspecte filosofice / The Impact of Societal Insecurities on the Condition of Cultural Heritage: Philosophical Aspects*

Dr. Andrei PERCIUN (USM), *Libertatea și privirea alterității în mediile digitale / Freedom and the gaze of otherness in digital environments*

Dr. Lilia BRAGA (Institutul Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM), *Rolul discursului politic oficial în formarea climatului socio-politic din țară în contextul aspirațiilor integraționiste europene ale Republicii Moldova / The role of official political discourse in shaping the socio-political climate in the country in the context of the European integration aspirations of the Republic of Moldova*

Dr. Lucia GAȘPER (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Aspecte teoretico-empirice ale rezilienței la tineri / Theoretical and empirical aspects of resilience in young people*

Dr. Marina BĂDILEANU (Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu“, Academia Română), **dr. Svetlana CIUMAC** (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM), **Olesea BALAȘA** (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM), *Consolidarea legăturilor Republicii Moldova cu statele europene în circumstanțele actualei resetări politice / Strengthening the Republic of Moldova's relationship with European countries in the context of the current political reset*

Drd. Vera PANFIL (Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM), *Facilitarea promovării culturii prin oportunități contemporane / Facilitating the promotion of culture through contemporary opportunities*

Drd. Denis CHIRIAC (Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației USM), *De la „Punctul Omega” la „Singularitatea Digitală”: Teilhard de Chardin și Moștenirea Sa în Filosofia Transumanistă” / From „The Omega Point” to „The Digital Singularity”: Teilhard de Chardin and His Legacy in Transhumanist Philosophy*

Drd. Eugeniu FENCOVSCHI (Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației USM), *Dezinformarea prin prisma teoriei adevărului asertabilitate / Disinformation through the lens of the theory of truth assertiveness*

Drd. Luis SERDEȘNIUC (Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației USM), *Unele considerații privind contribuția minorităților culturale la perpetuarea patrimoniului cultural / Some thought regarding cultural minorities contribution on the cultural heritage*

SECȚIUNEA 19

ȘTIINȚA POLITICĂ ȘI STUDIILE DE SECURITATE PENTRU O DEZVOLTARE SUSTENABILĂ A SOCIETĂȚII /

Political science and security studies for a sustainable development of society

moderator dr. hab. Serghei SPRINCEAN

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM

Mem. cor. al AȘM, dr. hab., prof. univ. Victor JUC (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Securitatea națională din perspectiva evoluției relațiilor internaționale / National security from the perspective of the evolution of international relations*

Dr. hab. Serghei SPRINCEAN (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Securitatea umană și dezvoltarea durabilă în contextul redimensionării geopolitice contemporane / Human security and sustainable development in the context of contemporary geopolitical resizing*

Dr. hab., prof. univ. Svetlana CEBOTARI (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Portul Internațional Giurgiulești – relevanța geostrategică / Giurgiulesti International Port – geostrategic relevance*

Dr. Liliana BENIUC (USM), **dr. Maria Corina BARBAROS** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), *Securitatea culturală ca dimensiune a securității naționale / Cultural Security as a Dimension of National Security*

Dr. Veronica ROTARU (USM), Alexandra MAȘEROVSCAIA (USM), *Cinematografia ca instrument al puterii blânde în promovarea intereselor naționale ale statelor / Cinema as an instrument of soft power in promoting the national interests of states*

Dr. Irina CEACÎR (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), master Alina SOROCA (Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM), *Fundamente teoretice ale comunicării manageriale / Theoretical foundations of managerial communication*

SECȚIUNEA 20

ORAȘUL CAHUL – FILE DE ISTORIE ȘI REALITĂȚI ACTUALE /

The city of Cahul – history sheets and current realities

moderatori: dr., lect. univ. Liudmila CHICIUC, dr., lect. univ. Ion GHELEȚCHI, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul

Dr. Liudmila CHICIUC (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), *Evenimentele din anii 1917–1918 și ecoul lor în orașul și județul Cahul / The events of 1917–1918 and their echo in Cahul city and county*

Dr. conf. univ. Costin CROITORU, muzeograf Fatme NISTOROI (Muzeul Brăilei „Carol I”), *Aspectul locuințelor tradiționale din Cahul în prima jumătate a secolului XX / The appearance of traditional dwellings in Cahul in the first half of the 20th century*

Dr. Ion GHELEȚCHI (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), *Evoluția edificiilor religioase ortodoxe din protopopiatul Cahul, episcopia Cetății Albe-Ismail (1918–1940) / The evolution of orthodox religious buildings in the Cahul protopiaty, the bishopric of the citadel of Albe-Ismail (1918–1940)*

Dr. Liudmila CHICIUC (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), Valeriana PETCU (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), *Orașul Cahul în viziunea poetului și prozatorului român Dimitrie Iov (1888–1959) / Cahul city in the vision of the romanian poet and prose writer Dimitrie Iov (1888–1959)*

Dr. hab., prof. univ. Sergiu CORNEA (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), *Retragerea administrației române din Basarabia în iunie 1940: cazul primarului de Cahul / The withdrawal of the romanian administration from Bessarabia in june 1940: the case of the mayor of Cahul*

Polina LUNGU (Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul), *Cercetarea istoriei locale prin intermediul produselor școlare specifice disciplinei istoria românilor și universală / Researching local history through school outputs specific to the romanian and universal history subject*

REGINA DE PATRIMONIU*(Regina Maria – 150)*

CZU:94(498)(092)

DOI: 10.5281/zenodo.19437698

Ion HADÂRCĂ

membru corespondent al AȘM

membru de onoare al Academiei Române

Vicepreședinte al Academiei de Științe a Moldovei

Conducător al Secției de științe sociale, economice, umanistice și arte

<https://orcid.org/0009-0004-5601-3780>E-mail: ion.hadarca@gmail.com

Licărind la distanța unui tunel secular, simbolică zi de 29 octombrie stă, indubitabil, sub semnul regalității. Este ziua albă a necesității unei comemorări de înaltă rezonanță istorică și spirituală: împlinirea celor 150 de ani de la nașterea suveranei Regine Maria a României. Acest jubileu nu reprezintă doar un simplu prilej de evocarismă, ci o datorie de a reevalua și a pune în evidență contribuția decisivă a unei personalități care a transcendat rolul monarhiei constituționale, devenind un autentic Arhitect al Identității Naționale și Actor geopolitic al ctitoriei României Mari.

Venită pe un tron străin, Maria Alexandra Victoria de Saxa-Coburg și Gotha (1875–1938) a realizat o metamorfoză identitară exemplară, transformând o alianță dinastică într-un legământ profund cu națiunea română.

Integrarea sa nu a fost una pasivă. Chiar din perioada inițială, cea de Principesă, având un spirit artistic nativ, ea a promovat o viziune estetică bazată pe valorificarea și popularizarea autenticității fondului autohton. Prin colecțiile sale de artă populară și prin stilul promovat la Pelișor, Regina a transformat portul și meșteșugul țărănesc dintr-o simplă curiozitate etnografică într-un simbol de rafinament național și într-un vector de conștientizare identitară. La îndemnul tinerei și ingenioasei regine, recepțiile Casei Regale au devenit în scut timp sărbători ale portului și meșteșugului popular din toate regiunile românești. A stimulat artele, scrisul și a fost o susținătoare generoasă a marelui George Enescu. Astfel, regina a conferit imaginii României o expresie vizuală de noblete distinctă.

Metamorfoza organică, misionară, a tradiției cu inovația s-a desăvârșit, în pofida condițiilor, inclusiv, pe parcursul Primului Mare Război. Refugiul la Iași a consacrat-o pe Maria drept Mama răniților și Regina-Soldat. Prezența sa pe frontul de Est, în spitalele de campanie, nu a fost un gest de *noblesse oblige*, ci o acțiune logistică și morală vitală. Lupta împotriva epidemiilor și efortul constant de a menține moralul trupelor – adesea în contrast cu inerția criminală a unor cercuri politice, așa cum nota în *Jurnalul* său – i-a conferit o legitimitate morală de necontestat, întipărirind-o în mentalul colectiv drept *Mater Totius Romaniae* (Mama Tuturor Românilor).

Consoartă a Regelui Ferdinand I – Întregitorul, Regina și-a asumat cu brio destinul, afirmându-și propria identitate regală. Momentul de apogeu al carierei sale politice, în sensul cel mai profund al cuvântului, îl reprezintă misiunea sa diplomatică la Conferința de Pace de la Paris din 1919.

În condițiile unui context internațional ostil și a dificultăților întâmpinate de delegația română, Regina Maria a utilizat cu o rară măiestrie instrumentul diplomației persuasive. Ea a capitalizat pe rețeaua sa de legături regale și prin carisma personală, transformând-o într-un factor de negociere neoficial, dar decisiv. Citatul emblematic care i se atribuie în dialogul cu președintele francez Clemenceau: „Majestate, vreți totul, până la Tisa? Dar aceasta e partea leului – imposibil!” – „De aceea am venit la Tigrul să o cer!”¹, deși puternic mediatizat, ilustrează elocvent determinarea și eficiența cu care a pledat cauza națională. Demersurile diplomatice ulterioare în Anglia și în Statele Unite ale Americii i-au sporit autoritatea și i-au adus faima mondială binemeritată. Dar mai presus de toate meritele personale, ea a repus România, țară care, în devastatorul război își plătit tributul de sânge, în centrul atenției Marilor Puteri, asigurând în cele din urmă recunoașterea internațională a Marii Uniri, implicit revenirea acasă a mult pătimatei Basarabiei pe care a vizitat-o în repetate rânduri. Încoronarea sa din 1922 la Alba Iulia nu a fost doar o simplă ceremonie; a fost un act de legitimare simbolică a noului Stat Național Unit și Suveran.

Moștenirea Reginei Maria depășește sfera politicului. Această moștenire este o mare cronică istorică, literară și artistică. Scrierile sale – de la cele intime la cele de reflecție politică (*Povestea Vieții Mele*, *Țara pe care o Iubesc*, *Jurnal de război*) – constituie astăzi o sursă istorică inegalabilă, oferind o perspectivă lucidă și introspectivă asupra evenimentelor epocale. Este cutremurătoare următoarea ei confesiune de credință: „Iubirea mea pentru această țară, pe care am făcut-o a mea prin lacrimi și suspine, a ajuns pentru mine ca o religie. Mă simt legată de ea prin lanțuri de oțel, legată prin inimă, prin creier și sânge. Simt că fiecare din cei șase copii ce i-am dat e unul din inelul acestui lanț, pe care numai moartea și dezastrul îl pot sfărâma.”¹.

La 150 de ani distanță, personalitatea magnifică a Reginei funcționează ca un arhetip al liderului modern: un model care a combinat viziunea politică și curajul decizional cu o profundă sensibilitate culturală și empatie civică. Ea ne-a lăsat o lecție ontologică esențială, pe care o putem regăsi în propriile sale cuvinte: „Românii întotdeauna își închipuie că în ultima clipă va interveni Dumnezeu, sau soarta, sau norocul ca să-i salveze! Dar motto-ul meu este: ajută-te singur și te va ajuta și Dumnezeu!”. Această sinteză între credința în destinul național și apelul la acțiune individuală și colectivă continuă a fi stringent actuală.

Ar mai fi de adăugat că celebrarea Reginei Maria nu este doar o privire nostalgic-omagială asupra trecutului, ci un prilej de reflecție asupra proiecției noastre naționale pentru viitor. Înălțimea și complexitatea destinului său ne reamintesc că un lider adevărat, fie el regal sau democratic, are datoria de a oferi națiunii sale nu doar decizii, ci și un suflet onest, simplu, larg și generos, fiind un simbol și o voce clară pe scena istoriei. Regina Maria a României a reușit, cu prețul unei vieți de devotament asumat, să se identifice în absolut cu Țara pe care a iubit-o și a întregit-o în ideal – România Mare.

29 octombrie 2025

¹ Maria, Regina României. *Povestea vieții mele*, vol. II, Iași: Editura Moldova, 1996, p. 363.

**PORTRETELE POETULUI MIHAI EMINESCU REFLECTATE
ÎN CREAȚIA MEDALISTICĂ A ARTIȘTILOR PLASTICI MOLDOVENI
SIMION ODAINIC ȘI VALENTIN NEJIVOV**

*The portraits of the poet Mihai Eminescu reflected in the medal creation of the
moldovan artists Simion Odainic and Valentin Nejivov*

CZU: 821.135.1.09:929.652(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19438165

Adelaida CHIROȘCA

<https://orcid.org/0000-0002-7332-9419>

Muzeul Național de Istorie a Moldovei

E-mail: adelaidachiroasca@gmail.com

Summary. One of the most evoked personalities of Romanian culture is undoubtedly the great poet Mihai Eminescu. It is said that the poet avoided honors, firmly refusing the advances of those who loved and appreciated him and who longed to see him a national monument. Eminescu was of unparalleled modesty, whenever it came to his person, but of a dignified modesty that he always manifested. Posterity rewarded him in full by immortalizing his work, name and image in literature, music, painting, sculpture, cinematography, etc. He was also abundantly evoked in medal art on the occasion of various remarkable events, benefiting in this sense from the greatest popularization outside the country's borders. In the very year of the poet's passing, nine commemorative medals in gold, silver and bronze were issued in Iași. On the occasion of the 20th anniversary of his death, seven medals will be minted in Galați from the same noble metals. In 1950, on the centenary of the poet's birth, six other medal pieces will be made in Bucharest, and in 1989, the year declared by UNESCO as the "Year of Eminescu", about seventy Eminescu medals and badges were made. On this occasion, seventeen medal pieces dedicated to the great Eminescu will be produced in Chișinău, with the most notable authors being the artists Simion Odainic (1938-2023) and Valentin Nejivov (1935-2004). Large and smaller medals stand out from their creations – the first evoking in particular the portrait from 1869, the other – the four known portraits of the poet. The Eminescu creation of the Ukrainian-born engraver Simion Odainic began in 1970 with the elaboration of a bronze medal, by hand, in the field of which Eminescu is depicted at the writing table, in semi-profile to the right, with Luceafărul watching over him. In his long activity dedicated to the poet, he will create double-sided medals such as those from 1989 and 1993 or the single-sided one from 1991 dedicated to the Eminescu Centenary, all reproducing the 1869 portrait. In 1980, 130 years after the poet's birth, Valentin Nejivov created by hand engraving and casting a single-sided bronze medal and several aluminum medals with the same portrait from his youth. In 1993, the sculptor will return to the image of the poet Mihai Eminescu, creating the four famous portraits in metal. The portraits, taken at different times, represent the poet in the first photo in his younger years, when he did not yet have a definitively formed appearance. The second portrait preserves his image from the period of maturity when the poet's personality manifested itself in all its brilliance, namely this portrait was considered the most worthy of the immortal name. In the third photo, the poet's faded eyes, the expression of his face already reflect the symptoms of his suffering, these fully manifesting themselves in the fourth photo, in which, as the sources of the time mention, only the shadow of Eminescu is rendered, but not the icon of the brilliant poet. These four portraits, which represent a true iconographic treasure trove, have inspired many visual artists to illustrate the face of the brilliant poet as close as possible to his authentic features.

Key words: Mihai Eminescu, national writer and poet, Romanian culture, 2025 "Year of Eminescu", medal art, Eminescu Integral medals, Simion Odainic, Valentin Nejivov.

„El a rămas pentru mine imaginea Poetului însuși, ...
a celui poet aruncat dezorientat pe pământ, nemaîștiind
cum să regăsească aici comorile pe care le poseda”.

Carmen Sylva

Una dintre cele mai evocate personalități ale culturii române este, incontestabil, marele scriitor, jurnalist și poet Mihai Eminescu. Se zice că poetul a evitat onorurile, refuzând cu tărie pornirea celor care l-au iubit și apreciat, și care râvneau să-l vadă monument național. „Eminescu era de o modestie fără seamăn, ori de câte ori era vorba de persoana lui, dar de-o modestie demnă, pe care a manifestat-o mereu”¹. Acesta ar fi motivul de ce „nu s-a gândit în viața sa la publicarea unui volum, deși ar fi fost îndreptățit mai mult ca oricine la asta, iar poeziile monumentale le-a plasat într-una din cele mai puțin populare reviste de pe atunci, care-i putea asigura cel mult admirația unui cerc intim și dușmănia celor mai largi cercuri de scriitori și de critici”². Înalta dezinteresare de sine explică și faptul „de ce nici odată n-a scos la iveală minunatele sale bogății literare”, aproape întreaga sa muncă intelectuală, în afară de poezie, publicând-o fără s-o semneze. Eminescu avea o înțelepciune a simplității asociată poate cu o smerenie lăuntrică, pe care o manifesta „fie în cercurile literare, fie în lumea socială, fie în viața publică pe care o cuprindea cu mintea lui cuceritoare mai bine poate decât chiar unii din “șefii” săi politici”³.

Posteritatea l-a răsplătit din plin, înveșnicindu-i opera, numele și chipul în literatură, muzică, pictură, sculptură, cinematografie etc. A fost evocat cu prisosință și în arta medalistică cu prilejul diverselor celebrări și evenimente culturale, bucurându-se în acest sens de o mare popularitate și peste hotarele țării. Numărul medaliilor emise în memoria poetului, după cum menționează sursele bibliografice, s-ar putea ridica la 200 de tipuri, dintre acestea remarcându-se circa 60 de portrete-model, „realizări ale unor artiști plastici și gravori renumiți”⁴. La baza schițelor realizate de artiștii plastici au stat cele patru portrete rămase ale poetului, realizate în perioade diferite, în atelierele de fotografiat din România și de peste hotare. Merită de menționat în acest context că numărul mic de fotografii rămase din perioada vieții, se datorează momentelor extrem de rare în care poetul s-a lăsat fotografiat, el fiind privat de „acel dar măgulitor al vanității dăruitorului – fotografia”⁵. Sursele timpului menționau: „Niciodată Eminescu nu s-a lăsat fotografiat din amor propriu și, el trebuie să fi rezistat cu îndărătnicie și îndemnurilor prietenești, căci avem abia patru fotografii rămase pe urma lui, și din acestea numai două se referă la epoca sănătății lui fizice și intelectuale”⁶. „Nu i-a plăcut să-și expună corpul ochiului fotografic curios. Era conștient că o fotografie rămâne peste veacuri și era foarte atent la ținută atunci când trebuia să se fotografieze”⁷.

¹ Corneliu Botez, *Icoane, cugetări și fapte din viața lui Eminescu*, în: Omagiu lui Mihail Eminescu la 20 de ani de la moarte, București, 1909, reeditat de Centrul Cultural „Dunărea de Jos”, Galați, 2008, p. 238.

² Ion Scurtu, *Portretele lui Eminescu, notițe biografice*, București: Tip. MINERVA, 1903, p. 10.

³ Ibidem, p. 10.

⁴ Liliana Nicoleta Hanganu, *Considerații asupra a două portrete ale lui Mihai Eminescu în medalistică*, în: Materiale de istorie și muzeografie, XV, București, 2001, pp. 293-298.

⁵ Ion Scurtu, Op. cit., p. 11.

⁶ Ion Scurtu, Op. cit., pp. 10-11.

⁷ Ion Ionescu-Bucovu, *Viața lui Mihai Eminescu între mistificare și adevăr*, 2012, p. 98

Despre imaginile cunoscute ale poetului s-au expus, în amintirile lor, cei care l-au cunoscut personal, cei care au fost prezenți în momentul fotografierii, la fel și cei care au muncit mult să lase posterității material veridic despre viața și chipul poetului.

Date importante despre cele patru portrete cunoscute ale poetului îi aparțin criticului și istoricului literar român Ion Scurtu (1877–1922), cel care va susține la Leipzig teza de doctor despre viața și opera lui Mihai Eminescu. S-a afirmat îndeosebi prin studiile consacrate lui Eminescu, publicând în anul 1903 „Viața și scrierile în proză ale lui Mihai Eminescu”, precum și „Portretele lui Eminescu, notițe biografice”. În cea din urmă lucrare menționează că mărturiile despre fotografiile poetului le datorează Virginiei Gruber, fiica poetei Veronica Micle, precum și distinsului savant, profesorului din Iași A.C. Cuza, acesta oferindu-i o „excelentă reproducere artistică (după original)”⁸. Autorul menționează că imaginea poetului realizată în 1869 a fost publicată pentru prima dată în volumul de scrisori „Henriette și Mihail Eminescu. Scrisori către Cornelia Emilian și fiica sa Cornelia”, editat la Iași, în 1893, la Editura Librăriei Frații Șaraga. Despre această imagine Henrietta menționa că poetul s-ar fi fotografiat „după hatărul Veronicei Micle”⁹, sursele epocii menționând, de fapt, că Mihai Eminescu și Veronica Micle se întâlnesc pentru prima dată la Viena, în anul 1872.

Prima fotografie a fost realizată în septembrie 1869, în atelierul fotografului Jan Tomas, din piața „Sf. Venceslas”, din orașul Praga. Aici poposiră tânărul poet, împreună cu părinții și soră-sa Aglaia, hotărând să-l dea pe Mihai la studii¹⁰ la Universitatea Carolină, cea mai prestigioasă din Imperiul Austro-Ungar, după cea din Viena. Pentru a fi înregistrat la studii, i se ceruse să prezinte actele de absolvire a liceului și o fotografie pentru dosar, dar din motivul unor nereguli în actele pentru admitere, cererea de înmatriculare a fost respinsă, familia luând decizia să se deplaseze mai departe, spre Viena. O fotografie făcută pentru actele de admitere la Universitatea din Viena îi va aduce poetului recunoașterea generației contemporane și celor ce vor urma. Despre acest portret al poetului, la 18 iunie 1889, Ion Luca Caragiale spunea: „Era o frumusețe ... viitoare”. Acest portret al poetului se regăsește în mențiunile lui Ion Luca Caragiale, din 18 iunie 1889: „Era o frumusețe! O figură clasică încadrată de niște plete mari negre; o frunte înaltă și senină; niște ochi mari – la aceste ferestre ale sufletului se vedea că cineva este înăuntru; un zâmbet blând și adânc melancolic. Avea aerul unui sfânt tânăr coborât dintr-o veche icoană, un copil predestinat durerii, pe chipul căruia se vedea scrisul unor chinuri viitoare”¹¹.

În atelierul lui Jan Tomas au fost realizate șase fotografii – trei ovale și trei dreptunghiulare, în sepia, carte poștală¹². Proprietarul atelierului, ceh de origine, era bine cunoscut de lumea mondenă din acea perioadă, pentru talentul său în arta portretistică și tehnica retușării. Sursele menționează că Jan Tomas era mai degrabă un fotograf inventator, reușind să îmbunătățească tehnicile de fotografiere¹³.

⁸ Ion Scurtu, Op. cit., p. 11.

⁹ *Henriette și Mihail Eminescu*, Scrisori către Cornelia Emilian și fiica sa Cornelia, Iași: Editura Librăriei Frații Șaraga, 1893, pp. 138.

¹⁰ Nicolae Iosub, *MIHAI EMINESCU – Prima fotografie*, în: Revista Luceafărul, Botoșani, 8 noiembrie 2018, <https://luceafarul.net/mihai-eminescu-prima-fotografie>

¹¹ Ion Luca Caragiale, *În Nirvana*, în: Omagiu lui Mihail Eminescu la 20 de ani de la moarte, București 1909, reeditat de Centrul Cultural „Dunărea de Jos”, Galați, 2008, pp. 100-105.

¹² Ion Ionescu-Bucovu, Op. cit., p. 99.

¹³ Dan Toma Dulciu, *Eminescu și Jan Tomas*, în: Studii eminescologice, Cluj-Napoca: GLUSIUM, 2008, pp.123-127.

În primul portret, poetul este reprezentat bust, în costum, vestă, cămașă și papion, privind spre stânga, scrutând cu ochii depărtarea (fig. 1). Sub fruntea înaltă și luminoasă a tânărului, obrații învăluiau buzele proeminente și surâsul visător. Fotografia poartă în dreapta, jos, inițialele „J.TOMAS”, iar pe verso inscripțiile „J.TOMAS Fotograf”, mai jos, în limba cehă și germană urmând inscripția „techn lucebnik, St.Vacslavke nam PRAZE, und techn Chemicker-St. Wenzels, Platz in PRAG.-7-II.” (și chimist tehnic, piața Wenceslas, Praga)¹⁴. Cercetătorii menționează că în atelierul din Praga, unde au fost realizate cele șase fotografii, rămase clișeu original, care, de regulă, se numerota și care putea fi reprodus la cererea solicitanților, chiar și peste ani¹⁵. Nu se cunoaște cu exactitate care a fost viitorul celor șase exemplare făcute la Praga. Unul probabil, rămase în dosarul de înscriere la universitatea din Viena, altul, făcut cadou lui Miron Pompiliu, va ajunge ulterior la Veronica Micle. Pe versoul altei fotografii, din arhiva Asociației „Astra” din Sibiu, scrie: „Fotografie dată de Eminescu lui Nicolae Oncu pe timpul când erau universitari la Viena¹⁶. În 1872, poetul va dăruia una dintre fotografiile Veronicăi Micle, care era venită aici la un tratament de durată¹⁷. O fotografie, după cum menționa istoricul Ion Scurtu, fusese trimisă de către sora poetului, Henrietta, doamnei Cornelia Emilian¹⁸.

Această fotografie, realizată de Jan Tomas, va fi reprodusă de pictorii din România și de peste hotare, răspândindu-se în mii și mii de exemplare în lumea întreagă. Primul dintre aceștia pare să fi fost pictorul și fotograful Bernhard Brand¹⁹ din Iași, care în anul 1875, inspirat din una din imaginile originale ovale, va reproduce un desen cu imaginea poetului în mărime naturală, realizând ulterior și copiile fotografice de dimensiuni mai mici (fig. 2). Unul dintre cercetători consemna despre existența a trei versiuni ale acestei fotografii, una dintre ele păstrându-se astăzi la Memorialul „Mihai Eminescu” de la Ipotești. Merită de menționat că în fotografia lui Bernhard Brandt poetul, comparativ cu imaginea originală, pare oarecum mai adult, are capul mai puțin înclinat, reverul la haină este ceva mai scurt, vesta fiind de culoare închisă. Aceste însușiri ce deosebesc chipul poetului realizat de Bernhard Brand de cel al lui Jan Tomas, vor înlesni identificarea corectă a prototipului. Imaginea poetului, modelată de Bernhard Brand, va fi la fel de solicitată, circulând în timp cu același succes ca și cele originale. De pe modelul lui Bernhard Brand vor fi realizate mai multe exemplare pentru a fi distribuite participanților în cadrul Concertelor „Eminescu”, organizate la Iași și Botoșani, la 11 septembrie 1890²⁰. În anul 1909, la 20 de ani de la moartea poetului, un astfel de portret apare în revista omagială pregătită de Comitetul Comemorării – Galați și tipărit la București în Atelierele Grafice ale societății anonime Socec & Co, reeditată de Centrul Cultural „Dunărea de Jos”, Galați, în 2008.

¹⁴ Nicolae Iosub, Op. cit.

¹⁵ Dan Toma Dulciu, Op. cit., p. 125.

¹⁶ Ion Ionescu-Bucovu, Op. cit., p. 99.

¹⁷ Nicolae Iosub, Op. cit. În prezent, această fotografie se păstrează în Colecția Bibliotecii Academiei Române în Serviciul Stampe.

¹⁸ Ion Scurtu, Op. cit., p. 11.

¹⁹ *Istoria Fotografiei în orașul Iași*, 2017. Bernhard Brand a fost partener cu Josef Eder înainte de 1865 cu studioul în Iași și Liov (Ucraina), în perioada 1865–1885 a condus singur studioul, situat peste drum de biserică „Sf. Ilie” din strada V. Alecsandri. În 1883 B. Brand, a realizat un portret colectiv al membrilor asociației culturale Junimea <https://turistiniasi.blogspot.com/2017/05/istoria-fotografiei-in-orasul-iasi.html>

²⁰ Nicolae Iosub, Op. cit.

Foto 1. Fotografie. Mihai Eminescu, Jan Tomas, Praga, 1869

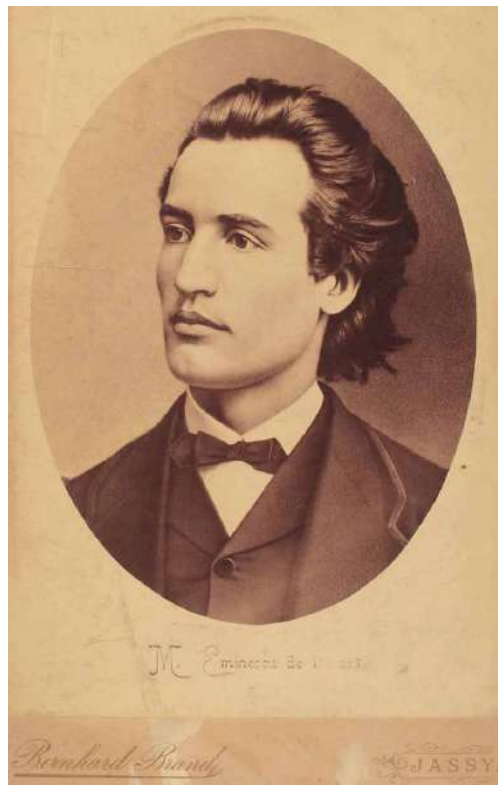

Foto 2. Fotografie. Mihai Eminescu, Bernhard Brand, Iași, 1875

Fotografia a doua păstrează imaginea poetului din perioada de maturitate în care „personalitatea acestuia se manifesta în toată strălucirea sa” (fig. 3). Portretul a fost realizat la București, în 1878, în atelierul fotografului Curții Regale Franz Duschek, pentru vinieta comună a membrilor societății „Junimea”. Fotografia a fost reprodusă în ediția princeps 1883 a poeziilor eminesciene și pe prima pagină, de doliu, a revistei „Familia” la moartea poetului, în 1889. Alte surse menționează că imaginea datează din 1877²¹ sau chiar din 1883²². Una dintre imaginile de acest fel se păstra la fica Veronicăi Micle, Virginia Gruber, fotografie dăruită de poet iubitei sale, pe spatele căreia Veronica Micle va scrie poezia „Pe portretul unui poet”. Altă fotografie originală se păstra la Iași, „în posesiunea d-lui A.C. Cuza”²³. Fiind considerată „cea mai vrednică imagine de nemuritorul nume, a fost recomandată ca cea mai indicată pentru a decora casele cărțurilor români, muzeele și instituțiile culturale, dar și pentru a înfățișa străinilor pe cel mai de seamă poet și cugetător român”.²⁴

Unul „dintre nu tocmai mulți”, care a avut ocazia să-l cunoască personal pe marele poet, în perioada în care a fost realizat al doilea portret al său, N. Petrașcu, își amintea: „Era atunci în toată frumusețea bărbăției lui, poate avea 30 de ani și se găsea în unul din momentele lui de bună dispoziție. De statură, deasupra mijlociei, cu trupul bine legat, cu o figură

²¹ Maria Dogaru, Ioan Dogaru, *Eminescu în documente de metal*, București, 1991, p. 48.

²² Ionescu-Bucovu, Op. cit., pp. 99-100.

²³ Corneliu Botez, *Ilustrațiile din album*, in: Omagiu lui Mihail Eminescu la 20 de ani de la moarte, București, 1909, reeditat de Centrul Cultural „Dunărea de Jos”, Galați, 2008, p. 248.

²⁴ Ion Scurtu, Op. cit., pp. 13-15.

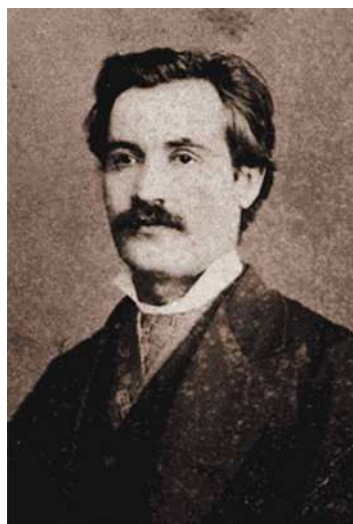

Foto 3. Fotografie.
Mihai Eminescu, Franz
Duschek, București, 1878

Foto 4. Fotografie.
Mihai Eminescu, Nestor
Heck, Iași, 1884

Foto 5. Fotografie. Mihai
Eminescu, Jean Bieling,
Botoșani, 1887

regulată și distinsă, părul negru, strălucitor și retezat, împărțit pe cărare, fruntea, fruntea lui pe care se coborâse o lumină ce n-avea să se mai stingă – eră frumoasă, naltă și boltită ca o cupolă, susținută de arcurile regulate a două sprâncene fine, dar în ochii săi, neuitați pentru cine i-a văzut odată, eră partea divină din el: umbriți, strălucitori, și adânci ca niște „adevărate porți ale sufletului său. Prea arareori ți-i dădea să-i privești drept, căci vorbea mai mult cu ei plecați, în clipa însă în care ți-i trecea pe dinainte, lucea flacăra unei lumini noi, eră o viață necunoscută în ei, misterioasă. Figura lui, bătea însă puțin în palid și apăsătoare ca un vâl melancolic al unei suferințe profunde. Pe față purta numai mustață, neagră ca și părul, barba rasă contrastând într-un albastru alături de albul obrazului. O ușoară adâncitură îi împiedică nasul de a fi drept. Gura formată din două buze pline și armonioase... Gâtul larg și rotund ieșea plin din gulerul resfrânt al cămășii. O cravată neagră, înnodată de el singur, și haine închise și simple... Glasul îi eră armonios, citirea cântătoare, atitudinea pătrunsă de o inspirație supremă”²⁵. Despre vocea deosebită a poetului, Carmen Sylva spunea „avea vocea răgușită, dar duioasă, ca a turturelelor spre toamnă”²⁶.

A treia fotografie a lui Mihai Eminescu a fost realizată la Iași în 1884–1885, în studioul lui Nestor Heck, cel ce-și confecționa singur hârtia fotografică, soluția și plăcile din sticlă²⁷. Aici venira poetul cu amicii săi – profesorul, Alexandru C. Cuza (1857–1947), compozitorul Wilhelm Humpel (1831–1899) și poetul Petru V. Grigoriu să facă o poză în grup (fig. 4). Imaginea originală îl includea pe Eminescu alături de prieteni, dar la cererea lor, fotografii decupase doar imaginea lui Eminescu, realizând astfel un portret separat al poetului. Sursele menționează că șiretlicul camarazilor săi îl cam supărase pe poet, văzându-se amăgit ca un copil²⁸. În această fotografie, Mihai Eminescu poartă costum alb, cu papion, are deja chipul

²⁵ Nicolae Zaharia, *Mihail Eminescu. Viața și opera sa*, București, 1912, pp. 112-114

²⁶ Cătălin Cioabă, *Mărturii despre Eminescu. Povestea unei vieți spusă de contemporani*. București: Humanitas, 2022, 536 p.

²⁷ *Istoria Fotografiei în orașul Iași*, 2017. <https://turistiniasi.blogspot.com/2017/05/istoria-fotografiei-in-orasul-iasi.html>

²⁸ Corneliu Botez, *Ilustrațiile din volum*, in: *Omagiu lui Mihail Eminescu la 20 de ani de la*

schimbat, fiind și mai corpolent ca în imaginea precedentă. Deși era perioada de după căderea pe care o avusese în 1883 și suferințele își lăsară amprenta pe chipul lui, poetul încă își păstrează vigoarea de altă dată, la fel și expresia intens meditativă care îl caracteriza, privirea îi mai este visătoare și ochii încă mai scrutează depărtarea, fruntea măreață îi mai este încărcată de gânduri. A.C. Cuza își amintea mai târziu, că „Eminescu era, după întâiul acces al boalei, restabilit pe deplin, cu înfățișarea senină, cu fruntea înaltă, și minunat arcuită, cu privirea blândă, cu zâmbetul iertător și nirvanic. O ușoară încovoare a umerilor, o îngrășare prea timpurie erau singurele semne ale stării lui de suferință și ale scăderii puterilor lui”²⁹. Această fotografie va deveni în timp una dintre cele mai răspândite imagini ale poetului.

A patra fotografie a poetului este făcută la Botoșani, în anul 1887, de fotograful Jean Bieling, în care, după cum menționează sursele timpului, este redată doar „umbra lui Eminescu, dar nu icoana genialului poet”³⁰ (fig. 5). Trăia la Botoșani, împreună cu soră-sa Henrietta, care îl îngrijea, deși suferea și ea din cauza unui handicap locomotor de la naștere. Din scrisorile ei din acea perioadă cunoaștem că poetul era grav bolnav, că i se înrăutățise rău starea fizică și psihică. Chiar de nu-i cunoșteai suferințele din acea perioadă, ultima lui fotografie mărturisea despre calvarul și tragedia ce se abătuse asupra lui. Despre implicarea totală a Henriettei în îngrijirea fratelui său menționa Cornelia E. Emilian: „Dacă Eminescu este mare ca poet prin genialul său talent și Henrietta, sora lui, e mare ca om prin sentimentele și calitățile sale. Ea, prin înțeleapta sa îngrijire redându-l pe Eminescu în stare de a mai împodobi salba țării cu stelele sale”³¹. Într-o scrisoare către Cornelia Emilian, Henrietta, sora poetului, notează: „Fotografia cu Mihai a reușit bine. Trei poze m-au costat cincisprezece franci, una lui Moțoc, una mătăle și una pentru noi”. Fiica Corneliei Emilian, Cornelia, vicepreședintă a Asociației Reuniunea Femeilor Române, care era și pictoriță, mărturisea că lucra „în oloi portretul acestui mult distins poet”, în mărime naturală și că îl va dăruia Iașului.³² Este imaginea cea mai puțin fericită și, din păcate, cea mai populară în acea perioadă, portretul fiind reprodus și răspândit în nenumărate exemplare. Editura Șaraga publicase pentru prima dată poeziile poetului și miile de exemplare editate au popularizat tocmai acest portet³³.

Suferințele marelui Eminescu se sfârșiră la nici treizeci și nouă de ani. Unul dintre contemporanii poetului, caracterizându-i înaltele calități intelectuale și morale, va face o paralelă dintre acestea și viața scurtă pe care a avut-o: „Lui nu i-a fost scris să se bucure de viață lungă. Intellectul îi surpa fizicul. Nervii lui, din cale afară de simțitori, vibrau ca o harpă eoliană la orice adiere a vântului. Sufletul lui, un vulcan în veșnică activitate, îi consuma zilele văzând cu ochii, așa că flacăra geniului lui, care a pâlpâit de la început prea de tot puternic, a trebuit să se stingă curând”³⁴.

moarte, București, 1909, reeditat de Centrul Cultural „Dunărea de Jos”, Galați, 2008, p. 248.

²⁹ Alexandru Constantin Cuza, *Cele două Junimi de la Iași*, în: Comemorarea „Junimii” la Iași, mai 1936, Iași 1937, pp. XIV-XXVI.

³⁰ Ion Scurtu, Op. cit., p. 14.

³¹ Henriette Eminescu, *Mihai Eminescu, Scisori către Cornelia Emilian și fiica sa Cornelia*, Iași: Editura Librăriei Frații Șaraga, 1893, p. 138.

³² Tudor Nedelcea, *Iconografie eminesciană*, în: BIBLIOTHECA SEPTENTRIONALIS, XXXI, nr. 1(60), Baia Mare, 2023, p. 22.

³³ Ion Scurtu, Op. cit., p. 14.

³⁴ Nicolae Gane, în: Octav Minar, *Eminescu comemorativ. Album artistic-literar*, Iași: Tipografia „Dacia”, 1909.

Pe lângă aceste patru portrete autentice ale poetului, sursele menționează existența încă a câteva imagini în care apare figura poetului, fie într-o fotografie școlară din anul 1863 cu profesorul Aron Pumnul în mijlocul elevilor, fie în grupul junimist, cu Titu Maiorescu în frunte, cu prilejul dezvelirii statuii lui Ion Heliade Rădulescu, în Piața Universității din București, la 22 noiembrie 1881³⁵.

Aceste patru fotografii, care reprezintă o moștenire iconografică fundamentală, au inspirat artiștii plastici din România, Republica Moldova, Ucraina, Letonia, Rusia ș.a. țări să ilustreze chipul genialului poet cât mai aproape de trăsăturile sale autentice. În perioada de început a prevalat, după cum am menționat, ultimul portret al poetului. Chiar în anul trecerii sale în neființă, a fost emisă o medalie în mai multe exemplare, care reda portretul realizat la Botoșani (fig. 6). Cu toate că numele artistului rămâne incert și astăzi, Nicolae Iosub, redactorul revistei „Luceafărul” din București, atribuie medalia artistului Celesti Fabio de la Școala de arte din Iași³⁶. În 1909, cu prilejul celor 20 de ani din ziua morții, un grup de intelectuali gălățeni, în frunte cu Corneliu Botez, au redactat volumul comemorativ „Omagiu lui Mihail Eminescu”, în care autorii „n-au exagerat nici într-un sens, nici în celălalt dimensiunile biografiei Poetului”. Tot atunci, la Galați, au fost bătute mai multe medalii, schițele grafice fiind realizate de artistul-modelator Theodor Radivon inspirat din imaginea a treia a poetului. Aceiași fotografie îl va însufleți pe sculptorul Ion Gheorghiuță la elaborarea în anul 1928 a unei plachete unifață, chipul poetului fiind încadrat la stânga de o crenguță de laur, la dreapta – de o stea cu multiple raze însoțită de inscripția „Luceafărul”, astfel pentru prima dată în arta medaliei fiind transpusă legenda Luceafărului³⁷. În 1939, la patru decenii de la trecerea în neființă a poetului, sculptorul Gheorghe Stănescu, luând ca model aceeași fotografie, bate o plachetă unifață din bronz și argint. Ioana Basarab, artist plastic român, în 1940 realizează medalia „Eminescu”, consacrand-o aniversării a 90-a de la nașterea lui Mihail Eminescu, chipul stilizat al poetului impresionând prin frumusețe și tenacitate. Portretul poetului realizat de Franz Duschek va servi în calitate de sursă de inspirație pentru gravorul Haralambie Ionescu, care în 1964 emite o medalie la cei 75 de ani de la moartea lui Mihail Eminescu. Pe reversul medaliei artistul a gravat celebra semnătură a poetului, oferind piesei calitate unică. Cu aceeași ocazie, un alt gravor român – Ștefan Grudinschi – va emite o medalie în care chipul poetului a fost realizat cu multă dăruire. În 1975, când se săvârșeau 125 de ani de la nașterea poetului, Vasile Moga, artist plastic din Cluj, realizează o medalie, numindu-l pe Mihail Eminescu „cel mai mare poet al poporului român, nemuritor făuritor de artă și limbă literară românească”. La împlinirea unui secol de la fondarea Liceului „Mihail Eminescu” din Botoșani, în anul 1987, Ștefan Grudinschi elaborează, cu acest prilej încă o medalie, gravând pe avers chipul poetului din prima sa fotografie, pe revers – imaginea liceului din orașul în care s-a născut poetul.

În 1989, în anul declarat de UNESCO „Anul Eminescu”, au fost emise circa 70 de medalii și insigne eminesciene, care înfățișau diverse imagini ale poetului. Cu acest prilej și la Chișinău vor fi elaborate 17 piese medalistice consacrate genialului Eminescu, dintre autori evidențiindu-se artiștii plastici Simion Odainic (1938–2023) și Valentin Nejivov (1935–2004).

³⁵ Tudor Nedelcea, *Iconografie eminesciană*, in: BIBLIOTHECA SEPTENTRIONALIS, XXX1, nr. 1(60), Baia Mare, 2023, pp. 21-22.

³⁶ Constantin Mălinaș, *Medalia ca document de bibliotecă*, in: 35-Crisia-Muzeul-Țării-Crișurilor-XXXV-2005_134.pdf, pp. 181/49, file:///G:/despre%20Eminescu/35-Crisia-Muzeul-Tarii-Crisurilor-XXXV-2005_134.pdf

³⁷ Maria Dogaru, Ioan Dogaru, Op. cit., p. 43.

Foto 6. Medalie „Mihail Eminescu 1850–1889”, Celesti Fabio, Iași, 1889, argint, unifață

Foto 7. Medalie „120 de ani de la nașterea poetului”, S. Odainic, Chișinău, 1970, bronz, unifață

Creația eminesciană a regretatului Simion Odainic, artist plastic de origine ucraineană, absolvent al Școlii de pictură „I. Repin”, astăzi Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală” din Chișinău, începe în anul 1970 cu elaborarea manuală a unei medalii din bronz, în câmpul căreia poetul este redat la masa de scris, privind meditativ înainte. La dreapta lui, la nivelul capului, veghează Luceafărul, redat printr-o stea cu cinci raze (fig. 7). În partea dreaptă, orizontal pe două rânduri, s-a gravat numele poetului cu caractere chirilice: «МИХАЙ/ЕМИНЕСКУ» („Mihai Eminescu”). Medalia unicat se păstrează în colecția regretatului Iulius Popa, cetățean din or. Bălți, el adunând una dintre cele mai bogate colecții cu efigia poetului. Lui i se datorează și realizarea unui număr considerabil de medalii consacrate lui Mihai Eminescu. În 1991, impresionat de inițiativa unui coleg din România care comanda medalii pe banii proprii, îi vine ideea de a iniția seria de medalii „Eminescu”³⁸. La început a fost susținut de câțiva bălțeni, treptat alăturându-li-se și locuitorii din alte localități. La Bălți activa și artistul plastic Ștefan Florescu, cel care va elabora schițele pentru medaliile inițiate de Iulius Popa. Așa a apărut seria „Biografia în metal” a poetului Mihai Eminescu, ce includea medaliile: „Părinții lui M. Eminescu”, „M. Eminescu și V. Micle”, „M. Eminescu și I. Creangă”, „Constelația Eminescu”, „Eminescu la Viena”, „Eminescu la Berlin”, „Eminescu la Lemberg”, „Eminescu la Kionigsberg”, „Eminescu la

Foto 8. Medalie „Centenarul morții 1850–1889”, S. Odainic, Tallinn, 1989, bronz, unifață

Foto 9. Medalie „Centenarul morții 1850–1889”, S. Odainic, Tallinn, 1989, tombac bronzat

³⁸ Iulius Popa, *Medalii Eminescu în Moldova și în alte țări*, Chișinău, 2005, p. 3.

Foto 10-12. Medalie „Centenarul morții 1850–1889”, S. Odainic, Tallinn, 1989, bronz

Odesa” ș.a. subiecte ce evocau momente din viața lui. În acest context merită menționată și seria „Monumentele Eminescu” din Republica Moldova, care a însumat medaliile „Monumentul Eminescu la Fălești”, „Monumentul Eminescu la Sângerei”, „Monumentul Eminescu la Bălți”, „Izvorul Eminescu” la Recea, Râșcani” ș.a.

În lunga sa activitate dedicată poetului, S. Odainic va realiza medaliile cu dublă față cum sunt cele din anii 1989 și 1993, medaliile și insigne unifață cum sunt cele din 1991. În anul

Centenarului morții poetului, Simion Odainic va elabora două medalii și insigne jubiliare, bătute la Tallinn. Medaliile de 114 mm în diametru și 5 mm grosime, confecționate din aluminiu bronzat și din bronz (fig. 8, 9), au fost emise într-un tiraj de 2500 de unități. Medaliile unifață reproduc chipul astral al poetului din prima fotografie, în registrul superior fiind gravată o stea hexagonală, de mici dimensiuni, de la care pornesc multiple raze spre bolta cerească, în partea stângă lateral inscriindu-se numele poetului cu caractere chirilice. În același an Simion Odainic realizează și câteva medalii de dimensiuni mai mici, cu dublă față, compoziția grafică de pe aversul pieselor deosebindu-se prin unele detalii. Piese de 60 mm în diametru și 4 mm grosime au fost realizate din tombac patinat, tombac aurit și tombac bronzat. Pe aversul primei versiuni este reprezentată aceeași imagine a poetului însoțită de legenda menționată anterior. Cea de-a doua versiune se distinge prin striatiile ce inundă câmpul medaliei, încadrând efigia poetului. Reversul medaliei reprezintă un rotulus deschis, peste care s-a gravat inscripția cu caractere chirilice: „ВН МИНЕ БАТЕ/ ИНИМА ЛУМИЙ” („În mine bate / Inima lumii”), urmată mai jos de semnătura sa și anii ce atestă centenarul morții poetului „1889/1989” (fig. 10-12).

La începutul anilor '90 artistului Simion Odainic îi revine onoarea să confecționeze o distincție de stat pentru a aprecia meritele deosebite în activitatea de creație. Este vorba de Medalia „Mihai Eminescu”, pentru schițele căreia a fost aleasă imaginea poetului din anii de tinerețe, redată într-o interpretare originală (fig. 13). Medalia rotundă de 30 mm în diametru, este confecționată din tombac patinat, păstrând efigia reliefată, în profil spre stânga, și însoțită de inscripția „Mihai Eminescu”. Medalia se fixează de bareta lată de 25 mm, acoperită cu o panglică de moar cu dungi simetrice de culoare albastră, albă, verde și la mijloc o dungă galbenă. Se prinde cu anou de bareta prevăzută la bază cu două crenguțe de tei, dispuse în semicerc. Pe parcursul activității sale artistul a elaborat medalii, utilizând preponderent portretul din 1869. Examinând aceste piese, distingem chipul poetului care degajă, după cum menționau sursele de epocă, o frumusețe și armonie siderală. Efigia poetului este gravată cu multă inspirație – părul lung ce flutură în spate, fruntea înaltă, privirea deschisă – toate redând pornirea unui tânăr hotărât să sfideze realitatea pentru a-și realiza idealurile.

Foto 13. Medalie „Mihai Eminescu” (distincție), S. Odainic, Chișinău, 1992, tombac

Foto 14. Medalie „Mihai Eminescu. 130 de ani de la naștere”, V. Neživov, Chișinău, 1980 (probă)

Foto 15. Medalie „Eminescu integral”, V. Neživov, Chișinău, 1993, aluminiu

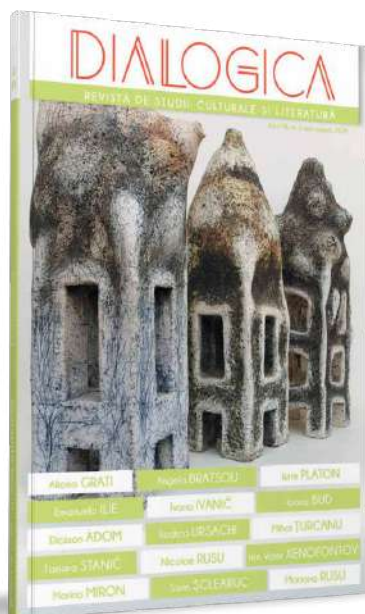
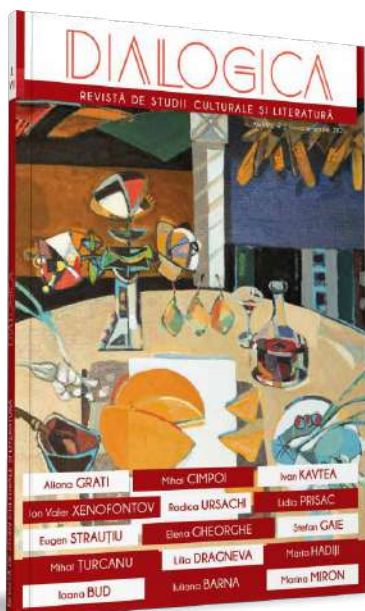
Un alt artist plastic moldovean care s-a implicat în modelarea chipului genialului poet român a fost Valentin Neživov. În 1980, la 130 de ani de la nașterea poetului, V. Neživov absolvent al Școlii superioare de pictură „Stroganov” din Moscova, la comanda lui Iulius Popa, realizează, prin gravare și turnare manuală, o medalie unifață din bronz de 72 mm și câteva din aluminiu de 60 mm, cu imaginea poetului din tinerețe (fig. 14). Mai târziu, în 1993, sculptorul, îndemnat și de această dată de Iulius Popa, va reveni la chipul poetului, executând manual cele patru portrete celebre – de 72 mm și de 60 mm în diametru³⁹. (fig. 15). Având ca model de inspirație fotografiile cunoscute, Valentin Neživov alege propria expresie de transpunere în metal a chipului celebrului poet. Imaginea protagonistului este însoțită în partea stângă de inscripția în română „Mihai Eminescu” pentru primele două imagini și, în partea dreaptă – pentru celelalte două. Lucrate manual, medaliile lui Valentin Neživov, la prima vedere, pare că nu redau întocmai individualitatea poetului din imaginile originale, impresie care dispare la o examinare atentă, atunci când ochiului i se deschide privirea lui contemplativă din prima imagine, maturitatea și personalitatea în cea de-a doua imagine. În medalia reprodușă după al treilea portret, se resimte deja amprenta suferinței sale care se declanșase în 1883, deși privirea poetului este încă expresivă. În ultima medalie din această serie se distinge oboseala și decepția protagonistului, ochii poetului însă nu sunt pustii, privirea lui încercând să străbată dincolo de orizont. Artistul-gravor a avut intenția să exprime prin acest gest ideea de perpetuare a vieții, chiar și după trecere. Valentin Neživov este primul artist plastic din Republica Moldova, care a modelat un bloc de medalii cu cele patru imagini ale poetului, intitulat mai târziu cu emblematicul generic „Eminescu integral”. Iulius Popa, căruia îi aparține ideea elaborării setului „Eminescu integral”, va stăruii și pe lângă artiștii plastici de la Monetăria Statului din București în realizarea ideii sale. În anul 1996 și în arta medalistică românească au fost revelate împreună cele patru portrete ale marelui Eminescu, elaborate de Maximilian Fetița și Ștefan Florescu. Cel care va executa schițele de certificare ale medaliilor a fost Simion Odainic, aducându-și astfel aportul în înfăptuirea acestei lucrări.

³⁹ Iulius Popa, *Medalii Eminescu în Moldova și în alte țări*, Chișinău, 2005, p. 3.

În concluzie ținem să menționăm că portretele lui Mihai Eminescu, imprimate în metal de Simion Odainic și Valentin Neživov, denotă viziunea artiștilor modelatori, în acest sens piesele sculptorilor moldoveni deosebindu-se prin stil și concepție. Mai mult ca atât, autorii, utilizând volumetria, s-au detașat de relief plat, râvnind să-l înfățișeze pe Mihai Eminescu cât mai aproape de trăsăturile sale reale.

* Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 28.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală”, la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Secțiunea
ARTA ȘI MITOPOETICA ORAȘULUI
ÎN CONTEXT NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL /
The art and mythopoetics of the city in the national
context and international

„DIALOGICA”, revistă de studii culturale și literatură
 redactor șef dr. hab., prof. univ. Aliona Grati
<https://dialogica.asm.md/>

**MITOPOETICA URBANĂ CA VECTOR AL CONSTRUCȚIEI IDENTITARE
ÎN CONTEXTUL ARTELOR VIZUALE ȘI EDUCAȚIEI ARTISTICE**
*Urban mythopoetics as a vector of identity construction in the context
of visual arts and artistic education*

CZU: 73/76:37.036

DOI: 10.5281/zenodo.19438331

Ludmila MOKAN-VOZIAN

<https://orcid.org/0000-0001-5350-4921>

doctor în pedagogie, conferențiar universitar,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

E-mail: mokan-vozian.ludmila@upsc.md

Summary. This article explores the pedagogical potential of the concept of *urban mythopoetics* within arts education. We observe that the city, understood not only as a physical space, but also as a complex cultural text and a reservoir of personal and collective narratives, can become a fundamental resource for the development of creative, critical and civic competences. The study analyzes the theoretical foundations of mythopoetics – the process of conscious creation of myths and symbols – and connects them with the principles of place-based education. In the same context, we propose three educational modules, which integrate artistic research methods such as *psychogeographic drift*, *affective mapping* and *performative archiving*. These modules are designed to transform the subjects of education from simple spectators of the urban environment into active participants in its symbolic construction, encouraging a deep understanding of the relationship between space, identity/ cultural identity and memory.

Key words: mythopoetics, psychogeography, affective mapping, identity, art education, curriculum.

Mitopoetica urbană, un domeniu interdisciplinar aflat la confluența dintre studii urbane, semiotică, antropologie culturală, istoria artei și teoria literară, explorează modul în care miturile, narațiunile și simbolurile modelează percepția noastră asupra spațiului urban. Acest domeniu nu se limitează la simpla identificare a miturilor existente în oraș, ci se concentrează și pe procesul de creare și transformare a acestora, evidențiind rolul activ al locuitorilor în construcția identității urbane. Pentru a înțelege pe deplin complexitatea mitopoeticii urbane, este esențial să ne familiarizăm cu fundamentele sale teoretice și cu evoluția sa istorică.

Conceptul de mit, departe de a fi o simplă poveste fantastică, în viziunea Alionei Grati, „condensează într-o unică narațiune o seamă de situații analoage și dă posibilitatea să se descopere tipuri de relații constante în mintea și imaginația omului privind existența lui în lume”.¹ Miturile urbane, în acest sens, oferă explicații, justificări și valori pentru existența urbană, contribuind la crearea unui sentiment de apartenență și identitate colectivă. Ele pot fi povești despre fondarea orașului, despre eroi urbani, despre locuri sacre sau despre evenimente catastrofale, toate contribuind la construirea unei narațiuni colective despre trecutul, prezentul și viitorul orașului.

¹ Aliona Grati, *Pentru o mitopoetică a orașului*, în: Chișinău: Cultura promovării imaginii orașului, Chișinău: 2023, pp. 18-41.

Perspectiva istorică ne dezvăluie că mitopoetica urbană nu este un fenomen recent, ci are rădăcini adânci în istoria civilizației umane. Orașele antice erau impregnate de mituri și legende, templele, statuile și piețele publice fiind spații de manifestare a credințelor religioase și a valorilor culturale. În Evul Mediu, orașele au devenit centre ale puterii economice și politice, dar și ale credinței religioase, catedrala devenind simbolul central al identității urbane. Renașterea a adus cu sine o nouă viziune asupra orașului, ca spațiu al rațiunii, al ordinii și al frumuseții, arhitectura devenind un instrument de afirmare a puterii și de celebrare a idealurilor umaniste. Revoluția Industrială a transformat radical peisajul urban, atrăgând mase mari de oameni din mediul rural în căutarea unui loc de muncă și a unei vieți mai bune. Orașele au devenit centre ale producției, ale comerțului și ale inovației tehnologice, dar și ale inegalității sociale, ale poluării și ale alienării. Modernismul a încercat să răspundă provocărilor generate de urbanizarea accelerată, propunând o arhitectură funcțională, standardizată și orientată spre viitor. Cu toate acestea, modernismul a fost criticat pentru lipsa de atenție acordată nevoilor umane, pentru uniformizarea spațiului urban și pentru distrugerea identității locale.

Postmodernismul a adus cu sine o nouă perspectivă asupra orașului, recunoscând importanța diversității, a pluralismului și a memoriei istorice. Arhitectura postmodernă a îmbrățișat eclectismul, ironia și referințele la trecut, creând spații urbane complexe, contradictorii și pline de surprize. În același timp, dezvoltarea tehnologiei informației și a comunicării a transformat radical modul în care locuim, lucrăm și interacționăm în oraș. Realitatea virtuală, rețelele sociale și internetul au creat noi spații urbane, virtuale, care se suprapun și interacționează cu spațiile fizice. Astfel, mitopoetica urbană reprezintă un domeniu vast și complex, care necesită o abordare interdisciplinară și o înțelegere profundă a fundamentelor teoretice și a evoluției istorice. Această disciplină ne oferă instrumente prețioase pentru a înțelege modul în care orașul este construit, perceput și reprezentat, și pentru a valorifica potențialul său creativ și transformator.

Ca urmare a celor menționate, încercăm să urmărim corelația mitopoeticii urbane cu artele vizuale și educația artistică. Educația artistică contemporană se confruntă cu provocarea de a rămâne relevantă într-o lume saturată de imagini și informații. O direcție promițătoare pentru depășirea modelului tradițional, centrat pe atelier, este extinderea spațiului de învățare în afara zidurilor instituției de învățământ. Orașul, cu straturile sale infinite de istorie, cultură și experiențe umane, reprezintă o resursă pedagogică de o bogăție inegalabilă. Totuși, simpla utilizare a peisajului urban ca subiect pentru desen sau pictură este insuficientă. O abordare cu adevărat transformatoare implică înțelegerea orașului ca pe un *palimpsest simbolic*, un loc unde miturile se nasc, se suprapun și se negociază constant.

Acest articol propune integrarea conceptului de *mitopoetică* în curriculumul de educație artistică. Termenul, provenit din critica literară, se referă la procesul deliberat de creare a unei mitologii. Aplicat în context urban, acesta înseamnă a-i învăța pe subiecții învățării să „citească” miturile existente ale orașului (nume de străzi, monumente, legende locale) și, mai important, să creeze propriile lor narațiuni și simboluri prin intermediul practicii artistice. O astfel de abordare, susținem, nu doar că dezvoltă abilitățile tehnice și conceptuale, dar cultivă și o *conștiință critică a locului* (*critical consciousness of place*), concept abordat de David A. Gruenewald.²

În sensul pe care îl adoptăm aici, mitopoetica nu este un studiu al miturilor antice, ci un proces activ, o „facere” de mituri. Filosoful și criticul literar Gaston Bachelard, în lucrarea

² David A. Gruenewald, *The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place*, in: Educational Researcher, 32 (4), 2003, pp. 3-12, https://faculty.washington.edu/joyann/EDLSP549Beadie_Williamson/gruenewald.pdf (consultat 05.08.2025)

sa *Poetica Spațiului*, a demonstrat cum spațiile pe care le locuim – de la casă la oraș – sunt profund investite cu reverii, amintiri și valori, devenind „spații ale sufletului”³. Orașul este, prin excelență, un astfel de spațiu. Fiecare clădire abandonată, fiecare nume de cartier sau fiecare statuie dintr-un parc public, condensează o poveste. A practica mitopoetica urbană înseamnă a decoda aceste povești și a adăuga altele noi, personale sau colective.

Pentru a traduce conceptul de mitopoetică în metode pedagogice concrete, ne referim la două curente complementare:

- *Psihogeografia*, dezvoltată de Internaționala Situaționistă, care studiază „efectele precise ale mediului geografic, amenajat conștient sau nu, asupra comportamentului afectiv al indivizilor”⁴. Tehnica sa principală, *deriva* (*dérive*), presupune o rătăcire ludică prin oraș, ghidată nu de eficiență, ci de atracțiile și ambianțele întâlnite. În educație, deriva devine o metodă de cercetare artistică ce eliberează subiecții educației de traseele cotidiene și le deschide ochii către detaliile neobservate și atmosferele ascunse ale orașului.

- *Educația bazată pe loc* (*Place-Based Education*) este o filosofie pedagogică ce ancorează învățarea în contextul local, utilizând istoria, cultura, economia și ecologia comunității ca punct de plecare pentru studiul oricărei discipline.⁵ În contextul artistic, aceasta înseamnă a crea artă *despre, în și pentru* locul respectiv, generând lucrări care au relevanță directă pentru comunitate și care pot chiar contribui la transformarea acesteia.

Prin combinarea acestor perspective, propunem un model de educație artistică în care subiectul educației devine un explorator, un cartograf și un povestitor al propriului său oraș. În această ordine de idei, propunem următoarele module educaționale, care sunt concepute pentru a fi flexibile și adaptabile la specificul oricărei localități. Ele pot fi implementate ca unități de învățare de sine stătătoare sau integrate într-un curriculum mai larg pe parcursul unui semestru.

Modulul 1: *Deriva urbană și Jurnalul psihogeografic*

Obiective:

- Familiarizarea cu mediul urban imediat prin metode non-utilitare de explorare.
- Dezvoltarea capacității de observație a detaliilor senzoriale (sunete, mirosuri, texturi).
- Înțelegerea modului în care spațiul influențează stările emoționale.
- Experimentarea cu tehnici de documentare artistică (schiță rapidă, fotografie, înregistrări audio, colaj).

Activități:

1. *Introducere teoretică:* Prezentarea conceptelor de psihogeografie și derivă. Analiza unor exemple din arta contemporană.

2. *Exercițiul de derivă:* Subiecții educației, individual sau în grupuri mici, primesc un set de „instrucțiuni poetice” pentru a naviga orașul (ex: „Mergi doar pe străzi care conțin o anumită literă”, „Oprește-te la fiecare sursă de apă”).

³ Gaston Bachelard, *La Poétique de l'Espace*. Paris: Les Presses universitaires de France, 3e édition, 1961, 215 p. <https://gastonbachelard.org/wp-content/uploads/2015/07/BACHELARD-Gaston-La-poetique-de-l-espace.pdf> (consultat 03.08.2025)

⁴ Guy Debord, *Théorie de la dérive + Introduction à une critique de la géographie urbaine*, in: Les Lèvres Nues, Nr. 6. Bruxelles, 1955 (Turbulences Éditions/ reeditare noiembrie 2005). http://indice.site.free.fr/PDF/Theorie_de_la_Derive.pdf (consultat 01.08.2025)

⁵ David Sobel, *Place-Based Education: Connecting Classrooms & Communities*, in: The NAM-TA Journal, Vol. 39, No. 1, 2014, pp. 61-78, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1183171.pdf> (consultat 01.08.2025)

3. *Crearea Jurnalului psihogeografic*: Pe parcursul derivei, subiecții implicați în proces colectează „artefacte” – frunze, bilete, ambalaje – și documentează experiența prin fotografii, desene, notițe despre sunete, mirosuri, conversații auzite.

4. *Finalizare în atelier*: Informațiile colectate sunt asamblate într-un jurnal artistic/obiect care reflectă traseul subiectiv și descoperirile făcute. Acesta poate lua forma unui colaj, a unei cărți de artist sau a unei instalații de mici dimensiuni.

Modulul 2: *Cartografierea afectivă a cartierului*

Obiective:

- Depășirea reprezentării cartografice convenționale (geografice).
- Dezvoltarea unei înțelegeri critice a modului în care hărțile construiesc realitatea.
- Identificarea și vizualizarea straturilor invizibile ale unui spațiu (amintiri, frici, locuri de socializare).
- Introducere în tehnicile de artă participativă și *data visualization*.

Activități:

1. *Analiză critică*: Subiecții studiază diverse tipuri de hărți: hărți istorice ale orașului, hărți turistice, hărți utilitare (transport public) și hărți artistice (ex: „The Naked City” de Guy Debord). Se discută ce informații sunt incluse și, mai ales, ce sunt omise.

2. *Cercetare pe teren*: Participanții la activitate aleg o zonă specifică (ex: cartierul școlii) și o investighează prin interviuri cu locuitorii, documentare fotografică și observație directă. Colectează date despre: locuri ale memoriei personale („aici am învățat să merg pe bicicletă”), zone percepute ca fiind sigure/periculoase, spații de întâlnire informale, trasee „secrete”.

3. *Crearea Hărții afective*: Folosind datele colectate, persoanele implicate creează o hartă colectivă a cartierului care nu reprezintă topografia exactă, ci experiența subiectivă a acestuia. Pot folosi tehnici variate: desen, colaj, broderie pe pânză, o instalație interactivă sau chiar o platformă digitală (folosind Google Maps).

4. *Expoziție și dialog*: Harta este expusă în instituția de învățământ sau într-un spațiu comunitar, invitând publicul să adauge propriile amintiri și percepții.

Modulul 3: *Arhiva performativă a locurilor dispărute*

Obiective:

- Conștientizarea transformărilor urbane și a proceselor de gentrificare sau distrugere a patrimoniului.
- Dezvoltarea abilităților de cercetare istorică și arhivistică.
- Explorarea relației dintre memorie, corp și spațiu prin *performance art*.
- Crearea unei opere de artă efemere care generează dialog public.

Activități:

1. *Cercetare de arhivă*: Subiecții învățării identifică un loc important din oraș care nu mai există fizic (o clădire demolată, un cinematograf vechi, un parc reconfigurat). Cercetează în arhive, biblioteci sau prin interviuri cu persoane în vârstă pentru a aduna informații, fotografii și povești despre acel loc.

2. *Dezvoltarea conceptului performativ*: Pe baza cercetării, persoanele implicate concep un performance care să „reactiveze” memoria acelui loc în spațiul public. Acțiunile pot fi subtile sau mai elaborate:

- Proiectarea unei imagini vechi a clădirii pe fațada celei noi.
- Citirea publică a unor mărturii despre locul respectiv.
- Recrearea gesturilor sau a activităților care aveau loc acolo (ex: mimarea unui joc de copii într-un parc dispărut).

- Crearea unui „monument temporar” din materiale reciclabile.

3. *Realizarea și documentarea performance-ului*: Performance-ul este realizat în locația respectivă. Procesul este documentat video și foto, deoarece documentația devine, în sine, o parte a operei de artă.

4. *Dezbatere*: Se organizează o discuție publică pornind de la documentația *performance-ului*, abordând teme precum memoria colectivă, dezvoltarea urbană și rolul artei în conservarea patrimoniului imaterial.

Implementarea acestor module, credem, va genera o serie de rezultate semnificative:

- Creșterea implicării elevilor în procesul creativ prin explorarea spațiului urban;
- Dezvoltarea gândirii critice și reflexive asupra identității locale/ culturale;
- Consolidarea legăturii dintre instituția educațională și comunitate;
- Generarea de produse artistice autentice, cu valoare culturală și identitară.

Or, integrarea mitopoeticii orașului în curriculum artistic transformă spațiul urban într-un atelier pedagogic. Elliot W. Eisner a dezvoltat această idee în lucrarea *Arts and the Creation of Mind*, observând că „educația artistică nu trebuie să se limiteze la spațiul atelierului, ci să se extindă în oraș, acolo unde viața și arta se întâlnesc”.⁶ Această abordare permite o învățare contextualizată, afectivă și creativă, în care elevii devin nu doar receptori, ci și co-creatori ai narațiunii urbane.

Mitopoetica orașului oferă un cadru inovator pentru educația artistică, favorizând o pedagogie a locului, a memoriei și a expresiei vizuale. Prin module educaționale centrate pe explorarea urbană, studenții pot dezvolta competențe artistice, culturale și civice, contribuind la resemnificarea spațiului public și la consolidarea identității comunitare. Integrarea mitopoeticii urbane în educația artistică mută accentul de la producerea de obiecte estetice la generarea de procese de cunoaștere și implicare civică. Prin metodele propuse, elevii nu doar că învață tehnici artistice, ci dobândesc și un set de *instrumente critice* pentru a înțelege și a interoga mediul în care trăiesc. Ei devin conștienți că peisajul urban nu este un dat imuabil, ci o construcție socială și simbolică la care pot contribui în mod activ. Implementarea acestor module necesită o regândire a rolului profesorului de artă, care devine mai degrabă un facilitator și un co-explorator alături de elevi. Orașul (de fapt, orice localitate, inclusiv, rurală) se transformă astfel dintr-un subiect pasiv într-un partener activ de dialog educațional.

Drept finalitate, orașul, ca spațiu trăit și imaginat, oferă un cadru fertil pentru explorarea artistică și formarea identității culturale. Acesta, nu este doar un spațiu fizic, ci un construct simbolic, stratificat de memorie, ficțiune și afect. Mitopoetica orașului presupune o lectură artistică a spațiului urban, în care miturile locale, narațiunile colective și expresiile vizuale contribuie la configurarea unei identități culturale. În context educațional și artistic, această abordare permite dezvoltarea unei pedagogii sensibile la context, inter- și transdisciplinaritate. O astfel de pedagogie cultivă o înțelegere a potențialului unui loc, abilitând tânăra generație să-și imagineze și să construiască orașe mai juste, mai creative și mai pline de semnificație.

*Articolul este elaborat în cadrul proiectului Stimularea excelenței cercetărilor științifice 2025–2026, 25.80012.0807.55SE *Dimensiuni culturale și identitare ale valorificării artelor vizuale în învățământul artistic superior*, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

⁶ Elliot W. Eisner, *Arts and the Creation of Mind*. New Haven: Yale University Press, 2004, 280 p., https://books.google.md/books?id=Wk8LUJX1eXoC&printsec=frontcover&source=gbs_ViewAPI&hl=ro&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (consultat 28.07.2025)

ARHITECTURA INTERBELICĂ A ORAȘULUI SOROCA *The interwar architecture of the Soroca town*

CZU: 72.03(478-21)
DOI: 10.5281/zenodo.19438108

Mariana ȘLAPAC

<https://orcid.org/0000-0003-0904-1610>

Membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în studiul artelor

Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii

E-mail: maslapac@gmail.com

Summary. The interwar period was marked by a series of interesting constructions built in the Soroca town. An ecclesiastical building whose construction was started here in 1936 is the cathedral of St. Pious Parascheva. The author of the project, the architect Constantin Joja, who originally was from Bucharest, created the edifice of worship in a plastic vision which specific to the neo-Romanian architecture. The cathedral building belongs to the type of churches with “an inscribed Greek cross” plan. The walls of the cult edifice were raised up to the level of the dome, the construction being stopped in 1944. The cathedral of Soroca existed in an unfinished form until the summer of 1962, when it was blown up.

Other constructions that appeared in the interwar period in Soroca are the new building of the High School “A.D. Xenopol”, the house of I. Gendler, B. Balter pharmacy, the house of S. Șnaider, etc. The facades of the buildings present elements and details taken from the neo-Romanian architecture, modernism, constructivism, *Art Nouveau*, *Art Deco*, etc.

Key words: Soroca, interwar architecture, neo-Romanian architecture, cathedral of St. Pious Parascheva, Constantin Joja.

Perioada interbelică s-a remarcat printr-o serie de clădiri aspectuoase construite în orașul Soroca. Un edificiu ecleziastic înălțat până la nivelul acoperișului în perioada interbelică în orașul Soroca este **catedrala Sf. Cuvioasa Parascheva**, astăzi inexistentă (Fig. 1). „Ideea construcției unei noi catedrale a apărut încă în anul 1923, când a fost restabilită Episcopia Hotinului. De atunci episcopul Visarion Puiu ducea tratative permanente cu autoritățile orașului despre alocarea unui teren pentru edificarea acestui obiect de cult. Episcopul de Hotin considera că noua catedrală trebuia să ocupe partea centrală a terasei inferioare a urbei, anume pe Piața Unirii”¹. La 19 iulie 1936 a fost oficiat serviciul divin de sfințire a pietrei de temelie. Lăcașul de cult se afla între partea nouă și cea veche a orașului, în centrul Pieței Unirii (actualul parc „Grigore Vieru”). De coordonarea construcției se ocupa Comitetul de coordonare a lucrărilor de construcție format din 12 persoane², printre care Președintele Comitetului, primarul orașului Soroca, avocatul Atanasie Coșciug, părintele Vasile Bulancea, Președinta Societății „Dragostea Creștină” Vainav ș.a. Lucrările de construcție au fost realizate cu sprijinul financiar al Consiliului Eparhial, Ministerului Cultelor, Prefecturii și Primăriei orașului Soroca, precum și din mijloacele bănești ale Mitropoliei Bucovinei

¹ Vitalie Iașiuc, *Arhitectura obiectivelor de cult ale orașului Soroca*, în: <https://observatorul.md/arhitectura-obiectivelor-de-cult-ale-orasului-soroca> (consultat 03.01.2025)

² Vasile Trofăilă, *Bisericile plaiului Sorocean*, Chișinău, 2018.

Fig. 1. Catedrala Sf. Cuvioasa Parascheva, 1947 (a); clădirea în construcție (b) (după V. Iașiuc).

condusă de mitropolitul Visarion Puiu. Autorul proiectului a fost arhitectul Constantin Joja (Jojea), originar din București³. În „Foaia Eparhială Oficială” a Episcopiei Hotinului, editată la Bălți în august 1936, se menționează că „Preasfințitul episcop Tit, venind în fruntea eparhiei Hotinului, a amân timer vizitarea canonică a orașului Soroca, pentru a o lega și a face deodată cu punerea pietrei fundamentale la noua catedrală. În acest scop a dispus ca să facă pregătirile necesare, însărcinând pe domnul arhitect C. Jojea din București, pentru a întocmi planurile și devizele necesare”⁴. Anterior, se considera că la lucrările de proiectare putea participa Valentin Voițehovschi, originar din Soroca, la acea vreme student la Academia de Arhitectură din București⁵, dar astăzi nu există dovezi certe care ar confirma acest fapt. Clădirea noii catedrale orășenești a fost plasată în aceeași axă cu **monumentul generalului Stan Poetaș** (1870–1919), inaugurat în Piața Unirii la 30 octombrie 1921 – primul monument al ostașului român căzut în luptă cu bolșevicii (Fig. 2). „Cu părere de rău, monumentul a fost distrus și evacuat în anul 1940 la București. În patrimoniul Arhivelor Naționale este păstrat procesul-verbal încheiat la 17 septembrie 1940 cu ocazia acțiunii de predare-preluare a componentelor din bronz ale monumentului generalului Stan Poetaș evacuate din Basarabia: respectiv statuia și trei basoreliefuri. Nu se cunoaște soarta acestora după 1944”⁶. Distanța între catedrală și monumentul generalului român măsoară 35 m. Zidurile edificiului de cult au fost înălțate până la nivelul acoperșului, construcția fiind stopată în anul 1944. Catedrala Sorociei a existat în stare nefinalizată până în vara anului 1962, când a fost aruncată în aer (înainte de aceasta fiind utilizată ca sală de tir pentru militarii sovietici).

În baza ridicării topografice din 1953 și a fotografiei din 1944, arhitectul Vitalie Iașiuc a realizat reconstrucția planimetrică și volumetrică a acestui lăcaș de cult⁷ (Fig. 3). Arhitectul propune următoarea descriere a clădirii: „Tipologic, edificiul se înscrie în grupul bisericilor cu plan «în cruce greacă înscrisă». El beneficia de trei abside și o cupolă centrală pe tam-

³ Vitalie Iașiuc, *Arhitectura obiectivelor de cult ale orașului Soroca*, în: *Arta*, nr. 1, Chișinău, 2017, p. 44.

⁴ *Vizita canonică și punerea pietrei fundamentale a noii catedrale din orașul Soroca*. Episcopia Hotinului. Foaie Eparhială Oficială. Bălți, anul X, nr. 15-16, 1-15, August 1936, pp. 339-340.

⁵ Vitalie Iașiuc, *Dinamica dezvoltării arhitectural-urbanistice a orașului Soroca în secolul al XX-lea*, în: *Arta*, nr. 1, Chișinău, 2016, p. 76.

⁶ Vitalie Iașiuc, *Dezvoltarea urbană a orașului Soroca în perioada românească*, în: <https://observatorul.md/dezvoltarea-urbana-a-orasului-soroca-in-perioada-romaneasca> (consultat 8.01.2025).

⁷ Vitalie Iașiuc, *Arhitectura obiectivelor de cult ale orașului Soroca*, în: <https://observatorul.md/arhitectura-obiectivelor-de-cult-ale-orasului-soroca> (consultat 8.01.2025).

Fig. 2. Monumentul generalului Stan Poetaș (<http://monumentul.blogspot.com/2013/11/stan-poetas-soroca.html>).

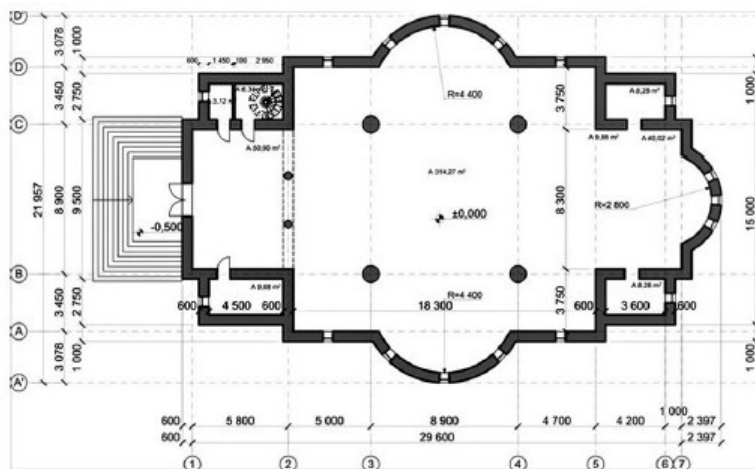

Fig. 3. Planul catedralei Sf. Cuvioasa Parascheva (autor reconstrucție V. Iațiu).

bur. Conform documentului topografic din anul 1953, dimensiunile clădirii erau de circa 32,5×22,0 m. Interiorul bisericii era prevăzut pentru 700-900 de enoriași. Edificiul ecleziastic avea o componență tripartită: altar, naos și pronaos. Dinspre nord și sud, naosului i se racordau absidele semicirculare cu raza de circa 4,5 m... Din ambele părți ale altarului cu raza de 5,6 m se aflau încăperi auxiliare: dinspre nord – proscomidia, iar dinspre sud – diaconiconul... Reieșind din analiza planului topografic al orașului Soroca din 1953 și fotografia sus-menționată, s-a constatat distanța dintre axe a coloanelor care susțineau bolta

Fig. 4. Catedrala Sf. Cuvioasa Parascheva, 1944 (după V. Iașiuc).

pe pandantivi, de 8,9 m, secțiunea lor având 1 m în diametru. Folosirea scheletului de beton armat a dat posibilitatea de a obține o mai mare deschidere a arcului, astfel fiind obținute mai multe oportunități de organizare a spațiului interior⁸. Pronaosul era acoperit cu trei bolți semicilindrice orientate longitudinal. Spre accesul principal ducea o scară monumentală cu mai multe trepte.

De pe fotografia din anul 1944 putem vedea că deasupra ușii de intrare era plasată o triadă de nișe arcuite alungite (Fig. 4). Ferestre de formă similară luminau dinspre fațada principală spațiile auxiliare aflate din ambele părți ale pronaosului. Absidele laterale erau perforate de asemenea de trei deschideri alungite terminate în arc în plin cintru între care se aflau din exterior nișe înguste arcuite. Clădirea beneficia de un soclu înalt pus în evidență în partea superioară de un cordon alcătuit din câteva muluri. Este de remarcat că proiectantul a apelat în cazul de față la arhitectura neoromânească.

Casa de raport pentru două apartamente de pe str. M. Eminescu, 12 a fost construită în sectorul central al orașului Soroca în anii 1930⁹ (Fig. 5). Clădirea cu parter și etaj, zidită din cărămidă, dispune de un plan simetric. Fațada principală este dominată de un rezalit situat în axă. Colțurile clădirii care dau în stradă sunt rotunjite. Din ambele părți ale rezalitului central se găsește câte o ușă de intrare spre care duc câteva trepte delimitate dintr-o parte printr-un parapet de o parcelă plantată cu flori îngrădită cu gard decorativ de fier forjat cu stâlpi din cărămidă. Deasupra acceselor se află câte un balcon cu parapet de traseu curvilinier umbrit de o copertină în formă de placă de același contur curviliniar. În registrul superior al fațadei principale se pot vedea răsuflători alungite pe orizontală. Spațiile auxiliare aflate în părțile laterale ale casei dispun de intrări proprii. Toate camerele sunt luminate de ferestre dreptunghiulare. Suprafețele exterioare ale edificiului de locuit sunt din cărămidă aparentă, iar parapetele și copertinele balcoanelor – din beton. Clădirea în cauză poartă amprenta modernismului românesc. Astăzi imobilul interbelic este replanificat în interior.

⁸ Vitalie Iașiuc, *Dezvoltarea urbană a orașului Soroca în perioada românească*, în: <https://observatorul.md/dezvoltarea-urbana-a-orasului-soroca-in-perioada-romaneasca> (consultat 8.01.2025).

⁹ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:House,_Mihai_Eminescu,_12,_Soroca#/media/File:MD.SR.SR_-_str._M._Eminescu,_12_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_02.jpg (consultat 10.01.2025).

Fig. 5. Casa de raport pentru două apartamente de pe str. M. Eminescu, 12 astăzi (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:House,_Mihai_Eminescu,_12,_Soroca#/media/File:MD.SR.SR_-_str._M._Eminescu,_12_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_02.jpg).

Casa de locuit de pe str. Independenței, 53, în două niveluri, a fost zidită în anul 1935 (Fig. 6). Clădirea de piatră retrasă în interiorul cartierului și împrejmuită cu un gard solid de piatră beneficiază de un plan rectangular simetric cu decroșuri. Rezalitul central de pe fațada principală conține la etaj o *loggie*. Edificiul dispune de un acoperiș în pante repezi cu olane roșii. Arhitectura casei de locuit este tributară stilului neoromânesc.

Fig. 6. Casa de locuit de pe str. Independenței, 53 astăzi (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:House,_Independen%C8%9Bei,_53,_Soroca#/media/File:MD.SR.SR_-_str._Independen%C8%9Bei,_53_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_01.jpg).

În perioada interbelică **casa de locuit de pe str. Independenței, 68** aparținea unui cunoscut avocat al vremii Iosif Bețalel Gendler¹⁰ (Fig. 7). A fost construită din piatră încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în zona centrală a orașului, fațada principală fiindu-i modificată în anii 1930¹¹. Imobilul cu un nivel propune o arhitectură de inspirație eclectică cu elemente din *Art Nouveau*. Planul simetric al clădirii este dezvoltat în interiorul cartierului. O cameră ce dădea în stradă servea pentru primirea vizitatorilor, iar cealalta avea funcția de cabinet. Alte trei odăi erau destinate locuirii: un salon, fiind în același timp camera copiilor, și două dormitoare. Proiectantul a pus accent pe fațada principală a edificiului orientată înspre str. Regele Ferdinand (astăzi str. Independenței)¹². Această fațadă este dominată de

¹⁰ http://www.primsoroca.md/uploads/article/PTA_2_Reabilitarea_Muzeului_de_Istorie_si_Etnografie_din_Soroca_eSou.pdf (consultat 10.01.2025).

¹¹ Mugur Andronic, Tamara Nesterov, *Toate drumurile duc la... Putna*, Suceava, 2001, p. 235.

¹² https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:House,_Independen%C8%9Bei,_68,_Soroca#/media/File:MD.SR.SR_-_str._Independen%C8%9Bei,_68_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_

Fig. 7. Casa de locuit de pe str. Independenței, 68 astăzi (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MD.SR.SR_-_str._Independen%C8%9Bei,_68_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_04.jpg).

un portic cu patru coloane de secțiune octogonală ce susțin un antablament de plan poligonal cu un acoperiș în două registre apropiat de tipul „bulb” turtit. Învelitoarea realizată din solzi hexagonali de tablă este divizată în felii. Capitelurile coloanelor ce delimitează antreul deschis includ șiruri de ove, cerculețe și crini stilizate în relief. Sub friză se găsește un brâu reliefat, sub care, în axele coloanelor, se află câte patru denticule de formă trapezoidală. Friza este individualizată prin nișe de contur dreptunghiular de dimensiuni diferite. Cornișa dezvoltată a porticului include o suită de denticule de formă pătrată. Deschiderea ușii de intrare este terminată în arc în plin cintru. Aripile laterale ale fațadei principale sunt simetice în oglindă. Ambele camere ce dau în stradă sunt luminate prin trei ferestre, golul central fiind mai larg decât cele laterale. Fiecare triadă de ferestre este inclusă într-un cadru decorativ reliefat. Sub placa de pervaz se află un basorelief simetric delimitat de linii curbe în spiritul *Art Nouveau*. Frizele aripilor propun același motiv decorativ ca și antreul deschis: nișele rectangulare și un șir de denticule pătrate. Colțurile clădirii sunt articulate prin ieșituri divizate în tronsoane egale de adâncituri înguste orizontale, terminate, la nivelul acoperișului, cu un turnuleț de secțiune octogonală acoperit cu tablă. Terminația superioară a aripilor laterale este constituită dintr-un parapet alcătuit din stâlpi de piatră și grilaj decorativ din fier forjat. Astăzi clădirea este împrejmuită de un gard confecționat din fier forjat și piatră adus de la o altă clădire (fosta maternitate). În 1940 casa avocatului I. Gendler a fost naționalizată¹³. Timp de aproape un an aici a locuit un funcționar înalt de partid. Următorii 25 de ani clădirea era destinată comitetului rational de partid, iar mai apoi a trecut în posesia Muzeului de Istorie și Etnografie a orașului Soroca (astăzi Muzeul de Istorie și Etnografie

[sep_2023_-_04.jpg/2](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MD.SR.SR_-_str._Independen%C8%9Bei,_68_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_04.jpg) (consultat 10.01.2025).

¹³ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=118618013632784&id=109517467876172&set=a.113872034107382> (consultat 15.01.2025).

„Nicolae Bulat”). În anii 1970, edificiului istoric i-a fost alăturată o anexă destinată cazaneriei și altor două încăperi¹⁴.

Clădirea de pe str. Independenței, 66, ce găzduia în perioada interbelică **Farmacia familiei lui B.M. Balter**, a fost construită în anul 1934¹⁵ (Fig. 8). Imobilul de piatră cu un singur nivel este amplasat în colțul cartierului istoric al orașului Soroca, având un front la str. Independenței și un alt front la str. M. Kogălniceanu. Spațiul interior alcătuit din 11 încăperi era destinat zonei comerciale și celei de locuit. Din stradă se accedea printr-o ușă de paradă plasată chiar în colțul edificiului. Zona intrării principale era pusă în evidență de un turn original cu acoperiș în formă de clopot cu patru felii înzestrate cu lucarne, având o terminație în formă de săgeată stilizată – o reminiscență a romantismului în arhitectură. O altă intrare a fost amenajată din str. M. Kogălniceanu. Acest acces era accentuat printr-un rezalit mai înalt decât zidurile alăturate, terminat cu un fronton poligonal. Ambele intrări sunt individualizate prin elemente decorative flancante aparținând vocabularului plastic al stilului *Art Nouveau* – compoziții simetrice reliefate constând din cercuri și trei bare verticale. Ambele accese sunt plasate la cote mai înalte decât cele ale străzilor – spre ele duc câteva trepte de piatră. Pe frontonul rezalitului, la nivelul zidurilor alăturate, își ia începutul o murlă ce repetă conturul poligonal al frontonului. Toate fațadele clădirii sunt individualizate prin nișe mari rectangulare. În câteva locuri pe lângă nișe se repetă motivele decorative din cercuri și trei bare verticale similare cu cele de pe lângă accese, dar acestea reprezintă deja adâncituri în zid. Încăperile imobilului sunt luminate prin ferestre dreptunghiulare obișnuite

Fig. 8. Fosta farmacie a lui B. Balter astăzi (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pharmacy,_Independen%C8%9Bei,_66,_Soroca#/media/File:Ethnografic_Museum,_Soroca,_Republic_of_Moldova.jpg).

¹⁴ http://www.primisoroca.md/uploads/article/PTA_2_Reabilitarea_Muzeului_de_Istorie_si_Etnografie_din_Soroca_eSou.pdf (consultat 15.01.2025).

¹⁵ http://www.primisoroca.md/uploads/article/PTA_2_Reabilitarea_Muzeului_de_Istorie_si_Etnografie_din_Soroca_eSou.pdf (consultat 15.01.2025); https://imwerden.de/pdf/svod_pamyatnikov_moldavii_sever_1987.pdf (consultat 15.01.2025).

și dreptunghiulare cu colțurile superioare teșite. Golurile ferestrelor sunt unite între ele cu ajutorul unei fășii orizontale reliefate în formă de plintă ce trece prin toate fațadele. Ajungând la ferestre, plinta repetă conturul lor superior. O altă fășie orizontală reliefată în formă de plintă apare deasupra ușii principale de intrare. Impresionează prin eleganță tâmplăria cu caracter geometric a ușilor și ferestrelor. Acoperișul clădirii este în pante cu coamă, streșinile proeminente fiind susținute de console de lemn. Inițial învelitoarea acoperișului era din tablă. Soclul edificiului este placat cu piatra de Cosăuți cu factură.

În anii 2000–2009 clădirea fostei farmaciei a fost restaurată. „I s-a construit o anexă, șarpanta din lemn și învelitoare din tablă zincată. În această extindere a fost amplasat un depozit și un grup sanitar. Au fost înlocuite pardoselile din lemn cu teracotă, au fost restaurate tâmplăriile de lemn ale ușilor și ferestrelor. Acum clădirea reprezintă o construcție cu acoperiș pe șarpantă și grinzi din lemn, învelitoare din tablă zincată; planșeul, ușile și ferestrele sunt executate din tâmplării de lemn conform celor originale, pereții interiori și cei exteriori sunt tencuiți și zugrăviți necorespunzător stării inițiale”¹⁶. Astăzi clădirea aparține Muzeului de Istorie și Etnografie „Nicolae Bulat” a orașului Soroca.

În perioada interbelică a fost construit imobilul **pichetului companiei de grăniceri a orașului Soroca** (adresa actuală – str. V. Alecsandri, 1)¹⁷. Clădirea în două niveluri beneficiază de o amplasare riverană, fiind așezată în partea răsăriteană a unui cartier din apropierea Nistrului. În interior se accede prin două rezalite laterale: cel de sud adăpostind o scară ce asigură legătura parterului cu etajul și cel de nord având ușa principală de intrare. În stradă dau mai multe ferestre dreptunghiulare, în special o triadă de goluri la etaj. Pereții din piatră sunt decorați din exterior cu cărămizi roșii: pe friză o asiză alcătuită din două rânduri de cărămizi plasate orizontal, ancadrame de ferestre și porțiuni de zid între ferestre umplute cu cărămizi, fășii simetrice compuse din cărămizi plasate vertical și orizontal din ambele părți ale triadei de goluri ș.a. Colțurile clădirii sunt consolidate cu piatră tăiată, iar în zona frizei s-a utilizat piatră cu factură aspră. Acoperișul fostului pichet de grăniceri era din țiglă roșie, prezentând pante repezi cu coamă. Este de remarcat că în cazul de față proiectantul clădirii s-a îndreptat spre arhitectura neoromânească inspirată din tezaurul arhitecturii populare.

În anii 1934–1936 a fost construită clădirea nouă, în două niveluri, a **Liceului de băieți „A.D. Xenopol”** (adresa actuală – str. Alecu Russo, 16) (Fig. 9), vechea clădire a instituției de învățământ fiind afectată de inundația din 1932. Noua clădire se găsea vizavi de Liceul de fete „Domnița Ruxandra” și era ridicată pe locul unde inițial se afla conacul urban al lui Modest S. Fleksor/Flekser, membrul Cărmuirii Societății de Creditare Reciprocă din Soroca¹⁸. În anii 1919–1933 aici se găsea Prefectura județului Soroca. Reconstrucția imobilului a fost realizată la inițiativa directorului liceului Procopie Porfirie¹⁹ după proiectul arhitectului Valentin Voițehovschi. Noua clădire cu plan în formă de „T” a păstrat unele fragmente ale edificiului vechi. Intrarea de paradă inclusă într-un ancadrament în formă de plintă penetrează rezalitul central al clădirii. Deschiderea accesului este flancată de două coloane angajate, de secțiune circulară, dotate cu capitelluri, ce susțin un balcon. Capitellurile stilizate ce fac aluzie la ordinul ionic aparțin stilului *Art Deco*. Parapetul balconului este

¹⁶ http://www.primsoroca.md/uploads/article/PTA_2_Reabilitarea_Muzeului_de_Istorie_si_Etnografie_din_Soroca_eSou.pdf (consultat 16.01.2025).

¹⁷ <http://neoromanesc.blogspot.com/2011/03/cladirea-pichetului-de-graniceri.html> (consultat 16.01.2025).

¹⁸ <https://oldchisinau.com/forum/viewtopic.php?f=40&t=4732> (consultat 3.01.2025).

¹⁹ Ibidem.

Fig. 9. Liceul de băieți „A.D. Xenopol” în perioada interbelică (<http://wikimapia.org/4941181/ro/Blocul-2-a-colegiului-pedagogic-M-Eminescu#/photo/1112024>).

Fig. 10. Colegiul Tehnic Agricol în perioada interbelică (<http://wikimapia.org/5382894/ro/Colegiu-Tehnic-Agricol-din-Soroca#/photo/1112196>).

împodobit cu patru nișe pătrate flancate de alte opt nișe, foarte înguste, de contur dreptunghiular. Ferestrele largi de formă dreptunghiulară sunt plasate în nișe mari, de asemenea dreptunghiulare. Între cele două niveluri se află un brâu în formă de plintă. Aceleași ieșituri – plinte orizontale se regăsesc sub pervazurile ferestrelor. Rezalitul central încununat cu un fronton „în trepte”, având în axă o fereastră în formă de fragment de cerc cu tâmplăria ce imită razele solare amintește de asemenea de *Art Deco*. Aripile laterale, mai joase decât rezalitul central, propun procedee decorative din arealul modernismului și neoclasicismului: ferestre dreptunghiulare la parter plasate în nișe cu retrageri succesive mărginite lateral de doi pilaștri înguști cu capiteli ce susțin un antablament. Deasupra ferestrelor de la etaj se află o mulură orizontală în formă de plintă. Aceeași mulură orizontală în formă de plintă apare și sub pervazul ferestrelor de la cel de-al doilea nivel. O anumită monumentalitate conferă clădirii soclul de piatră cu cordon în formă de plintă.

Casa de locuit de pe str. M. Kogălniceanu, 6 a fost edificată în 1935²⁰. Imobilul în două niveluri clădit din cărămidă roșie aparentă înscrie un plan în „trepte”. Scara principală și camerele de locuit se găsesc mai aproape de stradă, iar scara auxiliară și dependențele sunt orientate înspre curte. Clădirea dispune de balcon și *loggii*. În cazul de față se observă influența arhitecturii constructiviste²¹.

Casa de locuit de pe str. M. Kogălniceanu, 4, apărută în 1935, și **casa de locuit de pe str. M. Kogălniceanu, 14**, construită în anii 1930, prezintă exemple de arhitectură modernistă. În schimb, **casa de locuit de pe str. C. Stere, 14**, zidită în anii 1930²², aparține arhitecturii neoromânești. Fațada principală propune o compoziție asimetrică dominată de un rezalit. Ușa intrării principale umbră de o copertină rotunjită acoperită cu țigle roșii se află în apropierea colțului stâng al clădirii. La parter rezalitul este perforat de o triadă de ferestre dreptunghiulare, iar la etaj – de o triadă de ferestre terminate în arc în plin cintru.

²⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/MD.SR.SR_-_str._M._Kog%C4%83lniceanu%2C_6_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_02.jpg (consultat 7.01.2025).

²¹ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*. Макет. Кишинев, 1987, p. 665, in: https://imwerden.de/pdf/svod_pamyatnikov_moldavii_sever_1987.pdf (consultat 25.12.2024).

²² https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:MD.SR.SR_-_str._C._Stere,_14_-_Cas%C4%83_de_locuit_-_sep_2023_-_05.jpg (consultat 7.01.2025).

Tot la parter dă o fereastră dreptunghiulară a unei camera de locuit, iar la etaj – o fereastră dreptunghiulară a unei mansarde. Spațiile între cele trei ferestre ale parterului sunt umplute cu cărămidă. O mură din cărămidă apare deasupra ferestrei de la parter. Colțul drept al imobilului este articulat cu pietre reliefate de două două dimensiuni ce alternează. Un aspect pitoresc îi conferă edificiului penetrațiile de pante repezi cu invelitoarea din țiglă roșie.

Construcția **clădirii fostei Școli agronomice de pe str. Calea Bălțului, 2** a fost începută în anul 1912, autorul proiectului fiind arhitectul Robert Marfeld din Sankt Petersburg²³ (Fig. 10). Finalizarea lucrărilor constructive a avut loc în anul 1930. La acea vreme clădirea a găzduit Liceul Tehnic Agricol. Imobilul este realizat în stil eclectic cu elemente de neoclasicism, *Art Deco* ș.a. Prezintă valoare gardul ornamental din fier forjat care îngrădește teritoriul instituției de învățământ. Astăzi aici funcționează Colegiul Tehnic Agricol.

De arhitecturi interbelice originale beneficiază fondul construit al străzii Independenței și fondul construit al străzii Ștefan cel Mare și Sfânt. Clădirile prezintă în fațade elemente și detalii preluate din arhitectura neromânească, modernism, constructivism, *Art Nouveau*, *Art Deco* ș.a.

Printre monumentele de for public apărute la Soroca în perioada investigată merită de menționat **bustul lui Gheorghe Duca** (sculptor Oscar Han), dezvelit la 6 noiembrie 1934 în Grădina Publică orașenească²⁴. Însă acest monument a fost distrus de sovietici.

La dezvoltarea arhitecturală a orașului Soroca în anii interbelici au contribuit arhitecții Constantin Joja, Valentin Voițehovschi ș.a.

²³ <https://observatorul.md/wp-content/uploads/2021/04/Colegiul-Tehnic-Agricol-1-1.jpg>; <http://wikimapia.org/5382894/ro/Colegiu-Tehnic-Agricol-din-Soroca#/photo/1112196> (consultat 7.01.2025).

²⁴ <http://monumentul.blogspot.com/2015/09/ion-gh-duca-soroca.html> (consultat 7.01.2025).

ION ANDREESCU – 170 DE ANI DE LA NAȘTERE MARELUI PICTOR IMPRESIONIST ROMÂN

Ion Andreescu – 170 years since the birth of the great romanian impressionist painter

CZU: 75.071.1(498)(092)

DOI: 10.5281/zenodo.19437560

Marius-Adrian NICOARĂ

<https://orcid.org/0000-0002-7193-2353>

Dr. în istorie, Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România, Membru al consiliului de cercetare științifică al Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare, Directorul Centrului de Științe Istorice și Arheologie, Membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România-Filiala Iași

E-mail: nicoarama@yahoo.com

Summary. Ion Andreescu, painter and pedagogue (February 15, 1850, Bucharest? – October 22/23, 1882, Bucharest), attended the National School of Fine Arts in 1869, and in 1872 he became a professor of line drawing and calligraphy at the Episcopal Seminary in Buzău, the following year he transferred to the „Tudor Vladimirescu” Communal Gymnasium (the current „Bogdan Periceicu Hasdeu” National College), and in 1875, at the School of trades in the same locality.

Stimulated by the exhibition opened in Bucharest in January 1873 by the „Friends of the Fine Arts”, Ion Andreescu, a fine observer of the surrounding realities, created memorable works with themes and elements related to the land of Buzău.

In 1879, helped by the people of Buzău, he went to Paris, where he attended the courses of the private art academy, the „Julian” Academy.

He died at only 32 years old, in full artistic maturity, thus disappearing the greatest artist that the country had, according to another lover of the beauties of the Buzău lands, Nicolae Grigorescu.

Key words: Ion Andreescu, painter, pedagogue, Buzău, Episcopal Seminary, „Tudor Vladimirescu” Communal Gymnasium (current „Bogdan Periceicu Hasdeu” National College), School of Crafts, „Julian” Academy, Paris.

Andreescu Ion¹ pictor și pedagog (15 februarie 1850 – 22 octombrie 1882, București), s-a născut într-o familie de condiție bună, fiind primul dintre cei șapte copii ai lui Andrei Dobrescu și al Anastasiei Pencovici.² Deși se menționează ca loc al nașterii sale orașul București, nu este sigur dacă s-a născut aici sau la una dintre proprietățile familiei, aflate în apropierea capitalei, deoarece în condica Bisericii Olteni, demolată în anul 1987, figurează doar actele ultimilor trei frați ai artistului.

A urmat pe rând cursul primar la pensionul particular al lui Andreas Apostolas, Gimnaziul „Lazăr”, apoi Colegiul „Sfântul Sava”, iar din anul 1869 Școala Națională de Arte Frumoase, înființată în anul 1864 și condusă de Theodor Aman.

¹ Valeriu Nicolescu, Valeriu Avram, Marius-Adrian Nicoară, *1000 de buzoieni pentru România*, volumul 1, literele A – L, Buzău: Editura Alpha MDN, 2023, p. 38.

² Serviciul Județean Buzău al Arhivelor Naționale/S.J.Bz.A.N., Fond Manuscrise, C. Dumitrescu, *Material documentar privitor la istoria orașului Buzău*, vol. XI, pp. 117-124.

În anul 1872 a devenit profesor de desen liniar și caligrafie la Seminarul Episcopal din Buzău³, în anul următor s-a transferat la Gimnaziul Comunal „Tudor Vladimirescu”⁴, iar în anul 1875, la Școala de meserii din aceeași localitate.⁵ Stimulat de expoziția deschisă la București în ianuarie 1873 de „Amicii Artelor Frumoase”, Ion Andreescu, fin observator al realităților înconjurătoare, a realizat memorabile lucrări cu teme și elemente legate de ținutul Buzăului, reușind să redea în pânzele sale adevărate documente de epocă: forfota pestriță a târgului de odinioară, imagini ale satelor din împrejurimi (peisaje din târg și din Crâng, portrete, vase cu flori), perioada buzoiană constituind momentul maturizării sale ca om și artist.⁶ Caracterizându-l, criticul George Oprescu îl considera „posesorul celui mai original talent pe care l-a avut vreodată un pictor la noi”. Așa după cum remarcă criticul și istoricul de artă Radu Bogdan, care a studiat opera lui Andreescu, lucrările sale au o notă distinctă, personală, cu nete deosebiri față de impresionisti.

În anul 1879 însă, ajutat de autoritățile locale (Primărie și Prefectură)⁷ de prieteni și colegi, a plecat la Paris, luând cu sine drept carte de vizită, două din pânzele amintite și anume „Început de primăvară” și „Bâlcii în România”. La Paris a frecventat cursurile academiei private de artă „Academia Julian”.⁸ Vara a pictat la Barbizon și în alte așezări rurale. Aici l-a cunoscut pe Nicolae Grigorescu.

A încetat din viață la numai 32 de ani (22/23 octombrie 1882), în plină maturitate artistică, dispărând astfel „cel mai mare artist pe care l-a avut țara,” după cum afirma un alt îndrăgostit de frumusețile meleagurilor buzoiene, Nicolae Grigorescu.⁹ A lăsat patrimoniului cultural românesc circa 240 tablouri, o parte a acestei inestimabile avuții artistice (peste 60) păstrându-se în colecțiile Muzeului Național de Artă al României. Lucrările sale au fost prezente în diverse expoziții, între care și cea de la Ateneul Român din București, din 26 decembrie 1927, catalogul menționând șapte tablouri: „Portretul lui Budișteanu”, „Pădure în toamnă”, „În pădurea Buzăului”, „Peisaj la Nehoiașu”, „Peisaj din Valea Buzăului”, „Flori de câmp” și „Peisaj din Fontainebleau”, din colecția lui M. Iarca.¹⁰

Așadar, după absolvirea Școlii de Belle Arte, începând cu anul 1870 Ion Andreescu a participat la concursurile de profesorat ale disciplinelor studiate. Astfel în anul 1872 a devenit profesor de desen liniar și caligrafie cu titlu provizoriu, la Seminarul Episcopal din Buzău¹¹ cu un salariu net de 135 de lei.¹² „Istoricul Liceului Bogdan Petriceicu Hasdeu”¹³ consemnează: „În septembrie 1872 (Ion Andreescu, n.n.) s-a prezentat la catedră la seminar.

³ Marius-Adrian Nicoară, *Buzăul lui Ion Andreescu, Ion Andreescu și Buzău*, Iași: Editura Tipo Moldova, 2024, p. 84.

⁴ Marius-Adrian Nicoară, *Suplimentul cultural al Revista „Convorbiri literare” – „Buzăul lui Ion Andreescu”*, Iași: Editura Tipo Moldova, 2024, p. 53.

⁵ Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, Iași: Editura Tipo Moldova, 2024, p. 108.

⁶ Valeriu Nicolescu, Valeriu Avram, Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, Buzău: Editura Alpha MDN, 2023, p. 38.

⁷ Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, Editura Tipo Moldova, 2024, p. 60.

⁸ *Ibidem*, p. 61.

⁹ Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, Iași: Editura Tipo Moldova, 2024, p. 124.

¹⁰ *Ibidem*, p. 57.

¹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale/A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucțiunii publice, Dosar 1986/1872, f. 144, 212, Decretul nr 4359 cu Ordin de numire 4360 din 6 mai 1872.

¹² Radu Bogdan, *Andreescu. Artistul în epocă*, vol. I, București: Editura Meridiane, 1962, p. 192.

¹³ Șt. Ion Moldoveanu, *Istoricul Liceului B.P. Hasdeu*, Biblioteca Colegiu Național „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, p. 254.

Găsește lipsă de material didactic, multă nepregătire la elevi, notează cu strictețe absențele elevilor externi. Lecțiile sale au un caracter elementar și activ: deprinde pe elevi „să copieze cu mâna liberă orice desen”, folosește tabla, corectează temele printre bănci, iar la finele anului școlar s-a constatat „exactitatea cu care elevii din toate clasele copiază un model”.

Ion Andreescu își asumă cu seriozitate rolul de profesor al seminarului, unde înaintează la 7 septembrie 1873 un memoriu cu următorul conținut: „Seminaristul care n-are să trăiască decât într-un cerc de oameni foarte restrâns și mai toți ignoranți, acolo e destinat să fie nu numai părintele lor intelectual, dar și inginerul lor, arhitectul lor etc, în fine, are trebuință să cunoască toate specialitățile în miniatură; n-are atâta necesitate de a putea desemna o figură, un ornament ori peisagii după model, cât are de exemplu de a ști să ridice un plan de casă câmpenească, de un coșar, în fine, de toate construcțiunile necesare unui lucrător; numai astfel de desen știind poate să devină indispensabil pentru cercul în care trăiește și aceasta nu se poate învăța decât din deseme de construcțiuni, deseme care ne lipsesc cu totul nouă, absolutamente”.¹⁴

De la 1 septembrie 1873, la 23 de ani, Ion Andreescu a fost numit profesor de desen și caligrafie la Gimnaziul Comunal „Tudor Vladimirescu” din orașul Buzău cu un salariu lunar net de 100 lei.¹⁵ Activitatea sa pedagogică este consemnată în fondul arhivistic al bibliotecii, interesantă fiind informația care circulă și astăzi printre elevii actualului Colegiu Național „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, cum că profesorul Ion Andreescu a fost singurul cadru didactic care acorda „nota zero tăiată în patru”.

Din 1875 Ion Andreescu a fost profesor și la Școala de meserii din orașul Buzău cu un salariu de 100 de lei lunar.¹⁶

Dintre tablourile realizate la Buzău amintim: „Coacăze, Cioban cu oile”, „Casă în livadă”, „Casa ciurarului”, „Case iarna”, „Casă la drum”, „Margine de sat”, „Iarna în pădure” (Crângul – n.n.), „Târg în preajma Buzăului” (Drăgaica – n.n.), „Iarna în Crâng”, „Tăietor de lemne în pădure”, „Crâng desfrunzit”, „Iarna”, „Început de primăvară”, „Bâlci în România” (probabil Oborul – n.n.), „Portretul lui Budișteanu”, „Pădure în toamnă”, „În pădurea Buzăului”, „Peisaj la Nehoiășu”, „Peisaj din Valea Buzăului”, „Flori de câmp” ce permit identificarea vieții cu creația sa artistică.¹⁷

La Buzău a locuit pe strada Emil Teodoru (devenită Tudor Vladimirescu, iar azi George Emil Palade), numărul 23, la văduva profesorului pașoptist și unionist, C. Chirculescu, căruia i-a făcut portretul.

Anii petrecuți la Buzău au fost fundamentali pentru evoluția artistică a lui Ion Andreescu. De aceea la Buzău, în orașul și ținutul cel mai pictat din România de către genialul pictor impresionist, este cinstit cu o statuie, cu acordarea numelui său atât Galeriei de Artă a orașului de la Curbura Carpatilor cât și bienalei Uniunii Artiștilor Plastici din România – Filiala Buzău (manifestare profesională organizată pentru artiștii din toată țara), dar și prin realizarea de activități sau materiale didactice și publicitare, editate de către Primăria Municipiului Buzău.

Pe 15 aprilie 2024, Primăria Municipiului Buzău în parteneriat cu Uniunea Artiștilor Plastici din România și Muzeul Național de Artă al României, au sărbătorit la Buzău 150

¹⁴ Radu Bogdan, *Andreescu. Op. cit.*, vol. I, București: Editura Meridiane, 1962, p. 164.

¹⁵ Șt. Ion Moldoveanu, *Date noi despre Ion Andreescu*, în: Studii și cercetări de istoria artei, 1958, nr. 1, p. 238.

¹⁶ Radu Bogdan, *Andreescu. Artistul în epocă*, București: Editura Meridiane, vol. I, 1962, p. 193.

¹⁷ Marius-Adrian Nicoară, *Suplimentul cultural al Revistei „Convorbiri literare” – „Buzăul lui Ion Andreescu”*, Iași: Editura TipoMoldova, 2024, p. 55.

de ani de impresionism (15 aprilie 1874 – 15 aprilie 2024). Atunci primăria a invitat pe toți cei interesați, la o suită de evenimente reunite sub titlul „Reîntoarcerea acasă”, pentru omagierea marelui artist.

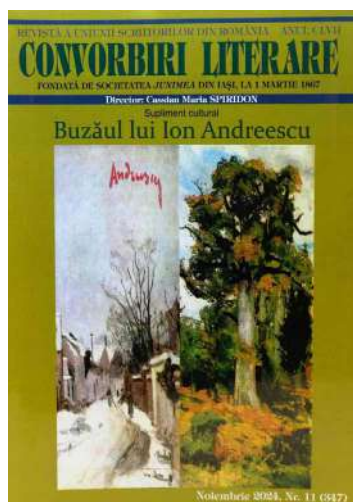
Pentru început au fost depuse coroane de flori la statuia lui Ion Andreescu de oficialități și elevii Liceului de Arte „Margareta Sterian” din urbea buzoiană. A urmat în incinta Gale-riilor de Artă, o dezbatere televizată de Antena 3 CNN, moderată de jurnalista Ana Iorga, ce a avut ca temă viața și opera pictorului Ion Andreescu și cei 150 de ani de impresionism. Au participat la dezbaterea culturală: Constantin Toma, primarul municipiului Buzău; Dr. Călin-Alexiu Stegorean, managerul Muzeului Național de Artă al României; profesorul uni-versitar Dr. Petru Lucaci, președintele Uniunii Artiștilor Plastici din România; profesorul Dr. Valeriu Șuşnea, președintele Uniunii Artiștilor Plastici din România – filiala Buzău; Dr. Mădălina Mirea, președinte fondator al Fundației „Radu Bogdan”; senatorul Lucian Romașcanu; scriitorul Emanuel Marcu; Aurel Ștefanachi proprietarul editurii TipoMoldova din Iași; și Dr. Marius-Adrian Nicoară, membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România.

Cu acest prilej a fost finalizat concursul prin care Primăria Municipiului Buzău, a in-stituit, luând exemplul anului 1879, a acordat o bursă anuală pentru studii în Franța, unui absolvent al Liceului de Arte „Margareta Sterian”, fiind anunțată câștigătoarea anului 2024 în persoana elevei Sofia Dominoschi.

La etajul 1 al Galerii de artă ale Uniunii Artiștilor Plastici din România, filiala Bu-zău, ce poartă numele marelui artist, au urmat de la ora 12:30, vernisajul Expoziției „Ion Andreescu”. Aceasta a conținut 22 de lucrări originale ale pictorului, tablouri aduse din colecția Tezaur a Muzeului Național de Artă al României. Expoziția a fost deschisă marelui public timp de două săptămâni, între 15 și 28 aprilie, zilnic între orele 11:00 și 17:00, fiind vizitată de un numeros public din întreaga țară. Cu prilejul deschiderii acesteia, au fost lan-sată excelenta ediție a II-a, anastatică, a volumelor „Ion Andreescu”, autor Radu Bogdan, cărți tipărite de Editura TipoMoldova.

De la ora 14:00, în Pasajul Unirii din orașul Buzău s-a deschis o galerie fotografică permanentă de popularizare a operelor pictorului Ion Andreescu și a celor 150 de ani de impresionism. Ea își propune să promoveze și să accesibilizeze publicului larg opera ma-relui artist legat sufleteste și profesional de orașul de la Curbura Carpaților. Activitatea de documentare asupra acestei expoziții (efecuată de Dr. Marius-Adrian Nicoară și Dr. Alfred Vasilescu) a durat mai bine de un an de zile și a fost una fericită pentru că a avut parte de referințe critice fundamentale acumulate din extraordinarele studii ale lui Radu Bogdan, din publicațiile de referință ale Academiei Române, Muzeului Național de Artă al României și ale Uniunii Artiștilor Plastici din România. Această galerie fotografică este concepută pe patru domenii de prezentare: 1) Peisaje, 2) Urban/Rural, 3) Portrete și 4) Natură moartă. În expoziție se regăsesc și cele două autoportrete ale autorului precum și celebra pictură pe care Nicolae Grigorescu i-a făcut-o lui Andreescu la Barbizon, cu afirmația „Andreescu e cel mai mare artist pe care l-a avut țara, y compris moi! Dacă ar fi trăit, ar fi devenit negreșit marele nostru artist național”. Cele 24 de panouri au trimiteri explicative în limbile română și engleză, inclusiv cu informații despre locul în care se află astăzi picturile.

Ulterior, la finalul anului 2024, pe baza datelor acumulate pe timpul acestei documen-tări și cercetării, a fost tipărit albumul bilingv, în limbile română și engleză, „Buzăul lui Andreescu/Ion Andreescu Buzău”, autor Dr. Marius-Adrian Nicoară, la Editura TipoMoldo-va din Iași, realizat și prin publicarea unor analize și comentarii asupra tablourilor marelui

pictor, făcute de personalități marcante din domeniul culturii, educației și artelor plastice din România. Acest album apreciat și de Uniunea Scriitorilor din România, filiala Iași, care a publicat un *Supliment cultural al Revistei „Convorbiri literare”* – „Buzăul lui Ion Andreescu”, în nr. 11 (347), din noiembrie 2024, la Editura TipoMoldova.

Anticipând sărbătorirea a 175 de ani de la nașterea lui Ion Andreescu, domnul primar al orașului Buzău Constantin Toma, și echipa sa, prin intermediul Centrului Cultural și Educațional „Alexandru Marghiloman”, director Florina Potârniche, a coordonat un nou program pentru anul 2025, prin care marele pictor să fie omagiat.

În data de 13 februarie 2025, Primăria Municipiului Buzău în parteneriat cu Uniunea Artiștilor Plastici filiala Buzău au sărbătorit 175 de ani de la nașterea lui Ion Andreescu (15 februarie 1850) prin depunerea de flori la statuia artistului, realizarea unei sesiuni de comunicări științifice transmisă de televiziunea Tv Moldova Plus și o dublă lansare, a albumul bilingv „Buzăul lui Andreescu/Ion Andreescu Buzău”, și a suplimentului cultural amintit. La eveniment au participat domnii: Constantin Toma, primarul municipiului Buzău; Emilian Marcu, scriitor; Aurel Ștefanache din partea Tv Moldova Plus, editor; profesor Dr. Valeriu Șuşnea; Dr. Marius-Adrian Nicoară, profesori și elevi ai Liceului de arte „Margareta Sterian”.

Pe 2 iunie 2025, în urma concursului desfășurat, a fost anunțată cea de-a doua câștigătoare a bursei de studii la Beaux – Arts de Paris, eleva Catinca David, absolventă a clasei a XII-a a Liceului de Arte „Margareta Sterian” din orașul Buzău.

În mod firesc, acestei suite de manifestări cultural – educaționale dedicate marelui pictor, i se alătură tipărirea cărții „Expertize de autenticitate în pictura lui Ion Andreescu”, volum inedit dedicat pictorului impresionist, scris de Radu Bogdan. Editarea acestei cărți este mai mult decât un act reparatoriu, este o datorie pe care o au buzoienii față de pictorul care a lăsat lumii tablouri în care este redat ținutul Buzăului începând cu anul 1872, anul sosirii sale la Buzău, și până la trecerea sa în eternitate în anul 1882. Cartea apare la 14 ani de la decesul autorului. La acest demers a aderat și doamna doctor Mădălina Mirea, discipol al domnului Radu Bogdan și președinte al fundației ce îi poartă numele. Lansarea oficială a acestui volum este planificată în perioada august–septembrie 2025, la Muzeul Național de Artă al României.

Eminentul istoric și critic de artă, transmite prin acest volum, cel mai înalt grad de conștiință și devotament față de artă în general, accentuând ideea promovării profesionismului în domeniul artelor vizuale, inclusiv în muzee, începând de la simpla organizare a unor expoziții

personale până la implicațiile etice ale raportului fals – autentic. El insistă asupra documentării arhivistice, a răbdării și conștiinței, necesare unui expert în arte vizuale. Sunt aduse ca argumente importanța moștenirii culturale, nevoia de educație și seriozitate a expertului, și faptul că invidia, erorile voite sau nu, răsplătite de interese pecuniare trebuie combătute.

Prin cuprinsul, franchețea și tematica informațiilor ajunse la noi, cartea ne prezintă în ansamblu, pe lângă opera a doi titani, metode de autentificare a picturilor de către experți respectați, cu studii temeinice și ochi versați, realizatori de analize complexe, de la clasică metoda intuitivă sau a macro-fotografierii, la anticiparea rolului computerului.

Aplicat la Ion Andreescu, de care Radu Bogdan s-a ocupat peste 50 de ani studiindu-i opera și viața, în „Expertiză de autenticitate în pictura lui Ion Andreescu”, marele istoric și critic de artă ne prezintă aspecte teoretice privind autentificarea picturilor, având în vedere: tușa, forma pensulei, a penelului sau a cuțitului, mânuirea și încărcătura lor, pigmanții folosiți, conceptul identificabil la fiecare pictor privind lumina (tonalitatea), culoarea, forma, spațiul, textura, concepția picturală și a modalitățile de identificare a falsurilor.

Astfel acest volum este o importantă și veritabilă platformă artistică educativă, din care cercetătorii și iubitorii de artă vizuală au ce învăța. Cartea deschide noi oportunități de cercetare, și arăta cum își pot găsi astăzi rezolvarea probleme mai vechi sau mai noi din domeniul expertizei picturilor.

ROMANUL „EXILAT” *OSTINATO* DE PAUL GOMA ÎNTRE LIBERTATEA LUMII ȘI ZIDURILE CENZURII COMUNISTE

The “Exiled” Novel: Paul Goma’s Ostinato Between World Freedom and the Walls of Communist Censorship

CZU: 821.135.1.09-31
DOI: 10.5281/zenodo.19438044

Aliona GRATI

<https://orcid.org/0000-0003-4289-2054>

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: alionagrati@gmail.com

Summary. Paul Goma’s novel *Ostinato*, banned in Communist Romania and published in the West in 1971, constitutes a complex narrative, closely resembling an intellectual thriller, with the theme of creative freedom at its core. In a context where, throughout the socialist bloc, literature was subjected to Stalinist ideological imperatives, promoting industrial and agricultural achievements while restricting criticism to minor state officials, the author chose instead to offer a direct and uncompromising depiction of the crimes committed by the regime in political prisons. By reclaiming his status as a writer, namely, as a bearer of the right and duty toward freedom of expression and creation, Goma, after numerous failed attempts to publish his novel in Romania, decided to send the manuscript to the West, following the example of Soviet dissidents, so that it could be translated and published internationally. The present study seeks to reconstruct the context in which *Ostinato* was conceived and written, as well as the strategies through which the novel managed to overcome the strictures of Communist censorship, thereby shaping a model of exemplary conduct for a writer who consciously embraces the choice of freedom of expression and creative independence.

Key words: Paul Goma, freedom of expression, creative freedom, writer’s dignity, Romanian literature.

*Artistul trebuie să fie liber; chiar dacă nu este,
din nu interesează care motiv, să zicem: închisoarea,
el trebuie să încerce să rămână liber, să spună adevărul, ca un om liber,
fiindcă adevărul face ca spiritul să devină liber,
iar libertatea îl face adevărat!*
Paul Goma, *Ostinato*

Peripețiile romanului *Ostinato* de Paul Goma – interzis în România comunistă și publicat în Occident în 1971 – constituie în sine o narațiune captivantă, apropiindu-se de un veritabil *thriller* intelectual, în centrul căruia se află tema libertății creației. Într-un context în care, în întregul spațiu al țărilor socialiste, se impunea, ca o continuare a comandamentelor staliniste, o literatură ce celebra statul comunist, evidențiind progresele industriale și agricole și acceptând doar critica minoră a funcționarilor de rang inferior, el a ales să zugrăvească cu tușe groase crimele sângeroase comise de regim în închisorile politice. Revendicându-și statutul de scriitor – adică de Om al Cuvântului, purtător al dreptului și al datoriei în privința libertății de exprimare și creație –, după mai multe încercări eșuate de

a-și publica romanul *Ostinato* în România, a decis să trimită pe ascuns manuscrisul, urmând exemplul disidenților din Uniunea Sovietică, pentru a fi tradus și publicat în restul lumii. În continuare, vom reconstitui contextul în care a fost conceput, redactat romanul despre închisorile politice din întunecatului deceniu al terorii staliniste și, mai ales, cum acesta a depășit zidurile României comuniste.

Cealaltă Penelopă, cealaltă Ithacă. Primele schițe ale romanului care avea să poarte titlul *Ostinato* au fost realizate la începutul anilor '60, în perioada în care Paul Goma se afla în regim de detenție la domiciliu în satul Lătești, după ce își ispășise doi ani de închisoare la Jilava și Gherla, ca urmare a gestului său de solidaritate față de Revoluția maghiară din 1956. Încă de când se afla la Jilava, auzise de la coleg de celulă, maiorul Patrichi, o poveste care i se întipărise în memorie: cea a unei femei care și-a așteptat soțul, deținut politic, cu neclintită fidelitate. I s-a părut o reîntropare contemporană a mitului Penelopei. Așa s-a născut ideea romanului *Cealaltă Penelopă, cealaltă Ithacă*.

În prima versiune, textul a ieșit sobru, liniar: o narațiune curată, simplă, despre loialitatea unei femei pe nume Catinca. Ea își așteaptă, cu devotament și răbdare îndârjită, soțul condamnat pentru mulți ani. După un număr de lecții de pian cu o deținută a satului Lătești, compozitoarea Emma-Emilia Bratu, Paul Goma s-a gândit că povestea ar putea fi transformată într-o simfonie narativă, în care tema fidelității să capete variații. A început să-și imagineze un text polifonic, după modelul muzicii simfoniilor lui IS. Bach, în care motivul așteptării femeii să se împletească subtil cu alte teme legate de detenție: iubirea, exilul interior, supraviețuirea prin memorie. Tema iubirii a apărut ca o dimensiune sublimată a existenței carcerale. Acolo, în spațiul închis al celulei, deținuții reveneau obsesiv la iubire, reconstituind în minte vechile relații cu femeile dragi – reale sau imaginare. Astfel, își cultivau speranța că, undeva, în afară, cineva îi așteaptă și îi iubește. În absența libertății, iubirea devenea singurul refugiu posibil: ceea ce putea fi visat, idealizat, salvat. Femeia care așteaptă întruchipa această speranță, compensa lipsa, umplea vidul. Era un simbol al umanului ce refuza să moară în om și un chip al libertății proiectat dincolo de gratii. Acest manuscris s-a pierdut, Paul Goma fiind nevoit să le îngroape în grădină, în sticle cu dopuri unse cu smoală și îngropate, departe de ochii supraveghetorilor. Acolo, în țărâna de la Lătești, i-au rămas primele încercări literare, schițe de personaje și forme de contrapunct literar.

Ostinato între chingile cenzurii. A doua variantă a romanului a fost scrisă între anii 1965–1966, într-o perioadă de relativă liberalizare, când Paul Goma a avut posibilitatea să-și reia studiile la Universitatea din București. Aceasta avea deja o altă poveste în centrul compozițional, la rândul ei inspirată dintr-un caz real, pe care autorul l-a auzit la Jilava. După eliberare, țiganul Guliman, fost recidivist și veșnic neadaptat, cutreieră lumea de „afară” căutând femeile foștilor săi camarazi de celulă. Primește, în mod repetat, confirmarea amară că idealul de soție devotată nu este decât o iluzie. Trădările, abandonurile, uitarea – toate par să confirme absența unei Penelope contemporane. Dar tocmai când această convingere a sa pare definitivă, Guliman dă peste o femeie și o fiică care își așteaptă bărbatul cu o credință neștirbită. Descoperirea îl tulbură adânc, spulberându-i reperele construite. Această revelație, în loc să-l elibereze, îl copleșește, iar libertatea îi devine insuportabilă. Lumea de dincolo de gratii se dovedește, în mod straniu, mai apăsătoare, mai lipsită de sens decât cea din închisoare. Se întoarce la închisoare și cere, cu seninătate, să fie reîncarcerat. Aici, în celulă, le povestește camarazilor săi zile la rând povestea Catincăi, întreținând speranța încarcerăților că afară sunt așteptați, că există femeia ideală – „un fel de Penelopă ultimă și curată”. Structura polifonică a narațiunii a devenit mai complexă și mai experi-

mentală, influențată semnificativ de lecturile din James Joyce, în special *Finnegans Wake* și, mai ales, *Ulise*. Paul Goma valorifică libertatea oferită de modelul modernist, sfărâmând tiparele limbajului prin alunecări lexicale și prin tehnica „fluxului conștiinței”, reușind astfel să transmită nu doar idei, ci și stări psihice și emoționale.

În primăvara anului 1966, Paul Goma a predat manuscrisul la Editura E(S)PL(A), singura existentă atunci. În redacție îl aștepta o surpriză neplăcută: nu putea debuta cu un roman, numai cu un volum de proză scurtă. În vacanța din vara anului 1966, întors acasă la Vad, Paul Goma a revenit asupra romanului, pe care îl crezuse, până atunci, încheiat. La început, nu voia decât să aducă mici ameliorări – o ajustare de ton, o tăietură ici-colo. Dar, petrecându-și zilele alături de mama sa, paralizată și imobilizată la pat, și asistând neputincios la degradarea ei lentă, a resimțit cu o acuitate dureroasă sentimentul vinovăției. Din acest impuls, a prins contur tot mai pronunțat tema mamei în roman, dar și a femeii, în general, la un loc cu sentimentul de vinovăție a fiului, a bărbatului. Încă din adolescență fusese măcinat de ideea că nu o protejase suficient pe mama sa, că nu-i putuse ușura poverile. O vedea pe mama cum scade, cum se micesțe, imobilizată pe patul ei. *Îl chinuia nu atât suferința ei fizică, pricinuită de boală, cât conștientizarea situației ei umilitoare*. Pentru Maria, neputința de a se îngriji era o formă de umilire, o lezare a demnității. Bolnavă, nu putea accepta situația în care ajunsese, iar acest lucru îi pricinuia o suferință insuportabilă. Alături de mama sa bolnavă, a luat naștere personajul Ilarie Langa. Este unul dintre deținuții din universul celulei care își ispășește pedeapsa pentru un act disperat: îi administrase mamei sale, grav bolnavă, o doză fatală de morfină, răspunzând rugăminții ei nerostite, pentru a-i scurta suferința. După ani de închisoare, acesta ajunge un suflet bolnav, vegetând în spațiul sufocant al celulei și visând eliberarea interioară: are coșmaruri, visează cu ochii deschiși, meditează asupra dreptului fiului iubitor de a-și izbăvi mama de durere. Se zbuciumă și se măcină între dragoste și vină.

În această perioadă romanul a căpătat un alt titlu – *Ostinato*. Titlul nou aducea o nuanță diferită: nu mai este vorba despre relația dintre soți sau despre devotamentul feminin, ci despre rezistența în fața Răului Absolut, despre puterea omului de a rămâne om chiar și în condiții de încarcerare. Pe unii, pe foarte mulți, închisoarea îi mutilează sufletește, dar Ilarie Langa e *altfel*. El nu se resemnează. Ca și ceilalți deținuți din *Ostinato*, el trăiește mai mult în vis, dar nu pentru a uita, ci pentru a-și păstra vie memoria. Nu vrea să se desprindă de infernul trăit, ci să-l înțeleagă, să-l descompună, să-l înfrunte. Memoria, pentru el, e un câmp de luptă, nu o evadare. Pentru a-l construi pe Langa ca pe un personaj al memoriei vii, al memoriei afective care nu acceptă uitarea, tehnica fluxului conștiinței à la James Joyce i s-a părut cea mai potrivită. Își gonea personajul prin labirintul amintirii până la epuizare, într-o rețea de digresiuni care suspendau narațiunea, lăsând doar muzica memoriei: liberă, năvalnică, arzătoare, repetitivă, mistuitoare – *ostinato*.

Ostinato a căpătat, până la final, structura a trei părți mari, alcătuind un itinerar imaginar-simfonic, desfășurat în *timp* și *contratimp*. Pentru a sugera orizontul închis, fizic și spiritual al celor închiși, Goma a recurs la o construcție sferică, folosind tehnica cercurilor concentrice și procedeul flash-back-urilor succesive. În prima parte, acțiunea se desfășoară în spațiul strâmt al unei celule de închisoare comunistă, pe parcursul a câtorva ore (ca la Joyce în *Ulise* și Soljenițin în povestirea *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, la Goma fiind aproximativ 24 de ore), timp în care personajul-narator parcurge itinerarul *dus-întors* al memoriei. Prima parte, intitulată *Prima carte*, înfățișează scenele din camera de eliberare, unde sunt aduși doisprezece deținuți, proveniți din medii sociale și culturale diverse – în-

tre care Ilarie Langa, ȝiganul Guliman, scriitorul Marian, bardul Nea Bazil, instrumentistul Gică Sotir și pictorul Oscar. Pe parcursul unei zile și al unei nopți, aceștia vorbesc, dezbat, își evocă trecutul, visează și se frământă, rememorând experiențele din alte închisori, precum Pitești, Gherla sau Lagărul de la Canal. Povestesc despre femeile lor – fidele sau nu –, despre mâncăruri, despre muzică, despre sensul vieții și despre libertate; discută chiar și despre romanul *Crimă și pedeapsă* al lui Dostoievski. Dintre toate destinele, cel al lui Ilarie Langa se detașează cu pregnanță: student în anul al II-lea la Filologie, fusese condamnat la șapte ani de detenție pentru că, într-un gest disperat, i-a grăbit moartea mamei sale grav bolnave. A încercat de două ori să evadeze, mânat de dorul pentru Catinca, femeia care îl aștepta cu o fidelitate tăcută. A ispășit alți unsprezece ani, iar după eliberare, a ajuns să simtă că libertatea nu este decât o altă formă de închisoare. În această primă parte se conturează și figurile grotesc-macabre ale gardienilor și torționarilor Jilavei, a căror vorbire e un amestec de termeni schilodiți, clișee ideologice și argou carceral.

Partea a doua, *Cartea a doua. Rotund*, se constituie ca o secvență densă, fragmentară, aproape criptică. Scriitura este deliberat distorsionată, cu lacune grafice, cu numeroase omisiuni de litere, cuvinte și chiar fragmente întregi de fraze, evocând viziunile onirice, reveriile și trăirile abisale ale lui Ilarie Langa. Fluxul verbal halucinatoriu creează o atmosferă apăsătoare, claustrofobică, transmițând starea de spirit a celor obligați să-și petreacă zilele înlănțuiți într-un spațiu strâmt. Ultima parte, *Înapoi, din treaptă în treaptă*, reia temele din secțiunile anterioare, completându-le și nuanțându-le, în special prin filtrul amintirilor și al reveriilor lui Ilarie, de după eliberare. E o recapitulare în spirală, un crescendo interior care adâncește sensurile inițiale. După nenumărate revizuiuri, corecturi, ajustări, completări, Paul Goma era convins că în acest prim roman reușise să transpună viziunea sa asupra prozei. Era o proză în care rafinamentul formal nu contrazicea adevărurile rostite, ci le potența. Tânărul scriitor avea certitudinea că *Ostinato* propunea o formulă estetică nu doar inedită, ci și în opoziție cu realismul socialist. Totodată, simțea că venea cu o replică în dialogul marilor inovații literare ale epocii. Era manifestul său de libertate estetică.

În noiembrie 1966, a depus la editură o altă variantă a romanului *Ostinato*. Aceasta a zăcut aici timp de aproape cinci ani, timp în care editura schimbat trei directori: Ion Bănuță, un anume Marinescu și, în cele din urmă, Ioanichie Olteanu și evaluat de redactori precum Mihai Gafița, Corneliu Leu și Lucian Cursaru. În pofida ideii de liberalizare, funcționarii culturali însărcinați să vegheze asupra artei întrețineau o mentalitate tabuistică. Nici artele plastice, nici literatura nu-și căpătase libertatea de a aborda teme interzise, precum lagărele de muncă forțată din perioada stalinistă, brutalitatea colectivizării, universul dezumanizant al închisorilor și, mai ales, samavolnicia Securității. În martie 1971, scriitorul a primit o scrisoare din redacția editurii: „Stimate tovarășe Goma, după cum vă este cunoscut, Editura *Eminescu* se vede nevoită cu regret să renunțe la proiectul de publicare a romanului dv. *Ostinato*. (...) S-a apreciat, după cum știți, că lucrarea dv., cu toate meritele incontestabile, continuă să prezinte elemente ale unei viziuni parțiale, necorespunzătoare a realității sociale contemporane. În atitudinea creată, suntem în așteptarea sugestiilor dv. pentru rezolvarea problemelor administrativ-financiare legate de contract, Editura fiind gata să accepte soluția pe care o veți considera cea mai convenabilă pentru dv. și care, în același timp, ar asigura colaborarea noastră pe viitor”¹.

Până la această dată, Paul Goma trimisese deja manuscrisul romanului său în Occident. În toamna lui 1969, Dieter Schlesak, pe atunci pe punctul de a părăsi România, a fost de

¹ *Memorialul Durerii. Paul Goma* (episodul 31), film documentar realizat de Lucia Hossu-Longin, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=HC0BuM6Avvs&t=66s> (consultat 12.01.2015).

acord să ia cu el o nouă variantă a romanului. Îi făgăduise că se va ocupa de carte, începând prin a o traduce. Chiar dacă nu l-a tradus personal, a militat activ pentru publicare: i-a căutat editură, a redactat referate de recomandare, a semnat articole și a realizat interviuri cu autorul, înainte ca romanul să vadă lumina tiparului la prestigioasa Editură *Suhrkamp*, în traducerea lui Marie-Thérèse Kerschbaumer. Între timp, Paul Goma debutează cu proză scurtă în revista *Luceafărul* și își publică editorial primul volum, *Camera de alături*², sperând ca romanul său să fie, de asemenea, tipărit.

Aflând că *Ostinato* fusese tradus în germană, franceză și italiană și urma să apară aproape concomitent în trei țări din Occidentul liber, autoritățile române au întreprins mai multe demersuri pentru a împiedica editarea sa peste hotare, promițându-i în schimb că romanul va fi publicat în limba română cu condiția de a efectua modificări și de a elimina fragmentele considerate compromițătoare pentru regim. Mai multe împrejurări s-au dovedit defavorabile editării romanului în România, în special refuzul autorului de a se conforma cerințelor cenzurii, precum și o altă interdicție legată de al doilea său roman, *Ușa noastră cea de toate zilele*. Redactor la editura *Cartea Românească* și fost camarad de celulă al lui Paul Goma, Alexandru Ivăsiuc a semnalat că noul roman al acestuia ascundea, sub personajul Florica, o caricatură a Elenei Ceaușescu și, sub personajul Iosub, o reprezentare a lui Nicolae Ceaușescu. Această observație a avut efectul unei bombe, iar Paul Goma a pierdut posibilitatea de a publica vreun text în România.

Motive explozive pentru un scandal politic. Între timp, Editura germană *Suhrkamp* începuse să distribuie pliante de promovare cu fotografia autorului și coperta volumului, prezentându-l publicului ca pe un „Soljenițin român”. La București, în cursul verii, un „comitet operativ”, în frunte cu Zaharia Stancu, a încercat să-l convingă să nu permită publicarea cărții în Occident. Legea nr. 23/17 decembrie 1971 privind apărarea secretului de stat în Republica Socialistă România, care interzicea, în capitolul 1, art. 5, „scoaterea, difuzarea sau publicarea în străinătate a lucrărilor sau scrierilor de orice fel, care ar putea prejudicia interesele statului român”, reprezenta o consecință directă a spargerii monopolului ideologic editorial de către Paul Goma. Era pentru prima dată, în acea perioadă, când un scriitor provoca un scandal politic prin gestul simplu și legitim al publicării cărților sale. Regimul s-a simțit amenințat.

În ciuda tuturor presiunilor, la Târgul de Carte de la Frankfurt pe Main, lansarea romanului lui Paul Goma s-a desfășurat cu succes. În ziua de 14 octombrie 1971, mult încercata carte, pe care stătea scris „Operă interzisă în România”, ocupa întregul spațiu preconizat. În timp ce portretul lui Paul Goma, sub care era înscris „Un Soljenițin român”, stătea pe enormul stand al Editurii *Suhrkamp*, nu departe, la un alt stand, mai mic, al Editurii Politice, se zărea fotografia, de dimensiuni mai reduse, a lui Nicolae Ceaușescu. În plus, toate ziarele Germaniei, Americii, Angliei, Franței și Italiei scriau despre scriitorul disident român ca despre o senzație, iar despre cei care îl persecutau, în termeni condamnabili. Este foarte probabil că „Geniul Carpaților” să se fi simțit ofensat personal. Cu o astfel de publicitate, cartea s-a vândut cu o viteză fabuloasă și, în numai 24 de ore, nu mai era de găsit la târg. Primul tiraj, de 4 mii de exemplare, s-a vândut în numai două săptămâni. Aproape concomitent cu aceste evenimente, *Gallimard* a anunțat apariția romanului în Franța. Redactorii francezi optaseră pentru titlul *La cellule des libérables*, schimbând accentul de pe termenul muzical în favoarea unui luat din câmpul de semnificație al închisorii. În octombrie, cartea de la *Gallimard* a apărut în librăriile pariziene. Mii de exemplare de carte au ajuns în mâinile francezilor.

² Paul Goma, *Camera de alături*. București: Editura pentru Literatură, 1968. 222 p.

La postul de *Radio Europa Liberă*, Monica Lovinescu îi asigura pe români că Paul Goma era: „Un scriitor demn de crezare, care autentifica, prin experiența lui limită, opera”³. În timp ce la București cartea era considerată „o armă a dușmanului în politica internațională”, în Germania și Franța critica era elogioasă. La Frankfurt, ziarul *Frankfurter Allgemeine* susținea că romanul lui Paul Goma era „un semn de viață din România”, iar *Der Spiegel* relua un laitmotiv al romanului: „Închisoarea este pretutindeni”. În Franța, *Le Monde* anunța apariția „primului roman despre închisorile regimului”, iar *Le Figaro Littéraire* trecea cu litere mari: „Este deja numit un Soljenițin român”⁴. Succesul cărții era amplificat și de recenziile apărute aproape imediat. În *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Dieter Schlesak scria că *Ostinato* „transformă inventarul intern al României staliniste, din perioada de după război și până la suveranitatea relativă sub Ceaușescu, în operă de artă”⁵. În *Le Monde*, Dumitru Țepeneag scria: „Nedreptatea care i se face lui Paul Goma în propria-i țară nu e comparabilă decât cu îndârjirea și curajul său de a persevera”⁶. În curând, Virgil Ierunca a publicat un articol în revista *Limite*, în care afirma: „Iată că, dintr-odată, într-un mediu bolnav de confuzie, de căpătuială, de greață oficială, un mediu în care «făcutul cu ochiul» e o metodă de supraviețuire, se ivește un scriitor care își apără singurătatea și însingurarea și care vorbește despre această dimensiune absolut inerentă regimurilor staliniste: închisoarea. Paul Goma restabilește demnitatea memoriei într-o vreme în care lumea a învățat să uite prea devreme”⁷. „O carte adevărată, un roman pe care îl așteptam de douăzeci de ani și mai bine”⁸, spunea același autor la postul de *Radio Europa Liberă*. În 1974, la editura Bruna din Utrecht, romanul *Ostinato* a apărut în traducere neerlandeză/olandeză. Varianta românească va fi publicată abia în 1992, deschizând colecția Ithaca a editurii Univers, București. Între 2002 și 2011, autorul a realizat o versiune prescurtată, destinată publicării online, iar în 2007, această versiune redusă a apărut la editura Anamarol din București.

Romanul *Ostinato* reprezintă o expresie paradigmatică a libertății. În primul rând, prin forma sa modernistă și experimentală, el caută să surprindă, din perspective multiple, adevăruri esențiale despre libertate. În al doilea rând, textul se afirmă ca un act de scriere liberă, în pofida interdicțiilor și constrângerilor impuse de cenzura comunistă, abordând fără compromisuri tema închisorilor politice din România. Nu în ultimul rând, prin acest roman și prin atitudinea sa consecventă, Paul Goma a demonstrat că era un scriitor care și-a asumat integral libertatea de exprimare, libertatea creației și libertatea politică.

* Lucrare realizată în cadrul proiectului științific 25.80012.0807.62SE „Arta ca formă excelentă de reprezentare a libertății: imaginea libertății în pictura și literatura din Republica Moldova”, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

³ Monica Lovinescu, *Epilog deschis*, în: Unde scurte, jurnal indirect. Madrid: Limite, 1978, p. 463.

⁴ *Informare privind unele materiale apărute în presa din Occident în legătură cu Paul Goma în perioada 1971–1972*, în: Paul Goma. Scrisuri I 1971–1989. Bio-bibliografie, interviuri, dialoguri, articole. București: Cartea Veche Publishing, 2010 (În continuare *Scrisuri I. 1971–1989...*), pp. 44–46.

⁵ Interviu acordat lui Dieter Schlesak pentru *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12 octombrie 1971, în: *Scrisuri I. 1971–1989...*, pp. 48–49; p. 81.

⁶ Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris. Pagini de jurnal (1970–1972)*. Cluj, 1993, pp. 133–135.

⁷ Virgil Ierunca, în: ACNSAS, Fond manuscrise Paul Goma, vol. 32, f. 202, apud Ana Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014 p. 94.

⁸ Virgil Ierunca, *Paul Goma*, în: *Subiect și predicat*. București: Humanitas, 1993, pp. 272–274.

REPERE SURSOLOGICE ÎN CREAȚIA VALENTINEI RUSU CIOBANU

Sourceological reference in the work of Valentina Rusu Ciobanu

CZU: 75.071.1(478)(092)

DOI: 10.5281/zenodo.19437797

Rodica URSACHI<https://orcid.org/0000-0001-6084-9506>

Doctor în studiul artelor, conf. univ., Facultatea Arte plastice și Design,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

E-mail: rodikamish@gmail.com

Summary. Every creator has his or her own „method” of work, the creative process manifesting depending on one’s own psychological state or certain socio-political, ideological or philosophical circumstances. The creation of the artist Valentina Rusu Ciobanu denotes „external” influences, in particular from Western European art from different historical segments. A well-known fact, reflected in the specialized literature, is the Renaissance-style plastic language used by the painter. One such source of inspiration is in our opinion, the cinematographic creation of the Russian director Andrei Tarkovsky, especially the films „Solaris” and „Ivan’s Childhood”. These tangents are visible in the paintings *People and Things*, *Duality*, *Self-Portrait with Glasses*, *Imponderability*, *Quotes from the History of Art*, *After a Day of Work* and others. This influence was possible thanks to Valentina Rusu Ciobanu’s work as a set designer for the show „Birds of Our Youth” by I. Druta, staged in Moscow in 1972, a year of resonance in Soviet cinema – the film *Solaris* was awarded the Special Grand Jury Prize at the Cannes Film Festival.

Key words: creation, art, work, painter, inspiration, film

Procesul de creație constituie expunerea unor gânduri, idei emoții, sentimente. Cu certitudine, orice creator își are „metoda” sa de lucru, procesul manifestându-se fie la nivel conștient, fie inconștient, în funcție de starea psihologică proprie sau anumite conjuncturi social-politice, ideologice sau filosofice. În contextul celui de-al doilea vector expus, creația plasticienei Valentina Rusu Ciobanu nu prezintă excepție, ea fiind permanent deschisă spre descoperirea noului. Opera sa din anii ’70–’80 ai secolului XX denotă influențe „externe”, în speță din arta vest-europeană din diferite segmente istorice, manifestate prin mijloace plastice de exprimare precum: desen riguros, meticulos, detaliat, tușe dense, factură foarte fină, culorile pure, compoziție „renascentistă” specifică îndeosebi Renașterii din Țările de Jos (viziune panoramică, planimetrie complexă, detalieri, efecte de trompe l’oeil, colaj din imagini, utilizarea motivului ferestrei etc.), (*Vizita medicului* (1971), *Dimineața. Micul dejun* (1979, u/p., 125×120 cm, MNAM), *Prietenie* (1974, 191×283cm, t/p), *Autoportret cu ochelari* (1974), *Imponderabilitate* (1974), *Saltimbancul* (1975–1976), *Amintiri* (1979) ș.a.).

Limbajul plastic de factură renașcentistă utilizat de pictoriță în anii ’70 a fost reflectat în literatura de specialitate de mai mulți cercetători. Mai puțin s-a atras atenția la imboldul acestei preferințe, care s-a manifestat în creația Valentinei Rusu Ciobanu începând din anul 1972. În acest context venim cu o supoziție relevantă, în opinia noastră, derivată din analiza detaliată a unor tablouri. O astfel de sursă de inspirație este, în opinia noastră, creația cinematografică a regisorului rus Andrei Tarkovski, îndeosebi filmele „Solaris” și „Copilă-

ria lui Ivan” (*Dualitate* (1973), *Autoportret cu ochelari* (1974), *Imponderabilitate* (1974, 100×60 cm, u/p), *Amintiri* (1982), *Clepsidra cerului* (1984), *Science-fiction* (1985, 60×70 cm, acrilice/p) ș.a.). Aceste tangențe sunt vizibile în tablourile *Oameni și glie* (1974, u/p., 130×185 cm, MNAM), *Portretul scriitorului Grigore Vieru* (1972, MNLM), *Citate din istoria artelor* (1978, u/p., 91×113,5 cm, MNAM), *După o zi de muncă* (1977, 140×170 cm, t/p), *Dimineața. Micul dejun* (1979) ș.a.), în care sunt prezente secvențe cu indicii sugesive la arta pictorilor renascentiști, în mare parte a lui Peter Bruegel cel Bătrân. În filmele menționate ale lui A. Tarkovski, ca un fir roșu persistă opera acestui pictor flamand, uneori cu accent pe unele tablouri concrete. Această înrăurire a fost posibilă grație activității Valentinei Rusu Ciobanu în calitate de scenograf la spectacolul „Păsările tinereții noastre” de Ion Druță, montat la Moscova în 1972 (decernat cu premiul I la Concursul Unional)¹, an de rezonanță în cinematografia sovietică – filmul „Solaris” a fost premiat cu Marele Premiu Special al Juriului la Festivalul de Film din Cannes. Faptul că acest film a fost premiat la Festivalul de Film din Cannes, a avut un impact rezonator asupra mediului cinematografic și teatral post-sovietic. În asemenea circumstanțe el obține statut de „model” și cu certitudine este difuzat în cercuri restrânse pentru specialiștii din domeniu. Perioada în care Valentina Rusu Ciobanu se afla la Moscova coincide perfect cu perioada difuzării filmului „Solaris” regizat de Andrei Tarkovski, fapt care face să presupunem influența directă asupra viziunii artistice a Valentinei Rusu Ciobanu și a interesului posterior a creației filmografice a acestuia. Aceasta se poate conchide în baza analizei creației plasticienei până în 1972, și anume redarea spațiului din tablou, a copacilor, a detaliilor ș.a. Spre exemplu, în tabloul *Copii și sportul* (1971, u/p., 247×160 cm., MNAM) copacii din tablou, plasați după principiul „cortinei teatrale”, au tulpina groasă, masivă, iar în pânza *Oameni și glie* (1974, u/p., 130×185 cm, MNAM), ei au similitudini formale și de proporții cu arborii din tabloul pictorului belgian Peter Bruegel cel Bătrân *Vânătorii pe zăpadă* (1565). Activând în cadrul unui proiect ce vizează creația V. Rusu Ciobanu, am depistat în atelierul plasticienii schițe în guașă realizate după lucrările *Vânătorii pe zăpadă*, *Procesiunea calvarului* (1564) alături de schița pentru tabloul *Oameni și glie* (1974, u/p., 130×185 cm, MNAM) (Fig. 1, b), ceea ce confirmă interesul și influența directă a pictorului flamand asupra artistei noastre.

În aceeași ordine de idei amintim că regizorul rus avea o predilecție față de creația lui Peter Bruegel cel Bătrân și a lui J.S. Bach, pe care a utilizat-o în toate cele 7 creații filmografice ale sale. Spre exemplu, în filmul „Solaris”, în scena ce se desfășoară în spațiul bibliotecii stației cosmice, se întâlnește decorul de tablouri ce reprezintă ciclul *Anotimpurile* (1565), în vogă în arta vest-europeană în perioada renascentistă, – *Vânătorii pe zăpadă*, *Ziua însorită*, *Recoltarea fânului*, *Culegătorii*, *Reîntoarcerea turmei* ș.a. Spre exemplu, imaginea tabloului *Vânătorii pe zăpadă* nu apare spontan și fugitiv, ci are o durată de câteva minute, redată în prim-plan prin intermediul „camerei lente”, care face aluzie la oprirea timpului și, totodată, permite o analiză asupra vieții, asupra naturii. Deseori această percepție optică este însoțită de fondal muzical, în speță de Preludiu Coral în Fa Minor de J.S. Bach și care are un efect hipnotic (A. Tarkovski acorda o importanță majoră în redarea unor subiecte metaforice, accentului muzical – n.a.). Ritmuri lente alternează cu cele dinamice (sonore), modalitate ce captează involuntar atenția spectatorului și amplifică valențele emotive ale imaginii. Această partitură muzicală se contopește cu ritmul imaginii – grafica și cromatica – și generează noi semnificații și valențe artistice. Dinamica lentă cu rol de „pauză” are drept scop

¹ C. Ciobanu, *Maestri basarabeni din sec. XX – Valentina Rusu-Ciobanu*, Chișinău: ARC, 2004, p. 42.

Fig. 1. *Oameni și glie*, 1974 (a; b), foto autor

accentuarea narațiunii și, totodată, suscitarea facultăților reflexive ale spectatorului asupra lumii, vieții, existenței. Preferința pentru creația lui Peter Bruegel cel Bătrân a regizorului rus este vizibilă și în alte opere filmografice ale sale, unele secvențe fiind „construite” după tablourile pictorului flamand. Spre exemplu, în filmul „Andrei Rubliov” este prezentă o scenă unde figura personajului principal este antrenată într-o acțiune asemănătoare cu cea din tabloul *Vânătorii pe zăpadă*, unde flacăra și intensitatea focului este îndreptată în aceeași direcție ca și în pictura artistului renascentist.

Revenind la opera Valentinei Rusu Ciobanu, observăm în tabloul *Oameni și glie* (1974, u/p., 130×185 cm, MNAM) (Fig. 1, a) alături de configurația copacilor și structura compozițională complexă asemănătoare celei din picturile artistului flamand, și anume „op-tica” panoramică a peisajului și plasarea figurilor în el. Artista recurge la mijloace de interpretare specifice limbajului cinematografic – alternanța planurilor cu diverse durate de ritm, accentuate prin efecte de dimensionare care conferă noi semnificații și valențe subiectului (asociații muzicale). Ochiul glisează de la un plan la altul, de la un subiect la altul pentru a oferi posibilitatea de a integra secvențele răzlețe în mintea spectatorului. Pe de o parte, această scurgere lentă a timpului, redată prin intermediul cadrului „de lungă durată” a imaginii panoramice conferă acțiunii un ritm distant și totodată de contemplare, și îndepărtează spectatorul de viața cotidiană (figurile apar, după cum s-a exprimat criticul de artă C. Ciobanu, ca niște manechine, iar peisajul se aseamănă cu o machetă²), iar pe de alta, îi conferă imaginii un aspect poetic, mitic (sunt utilizate motive primordiale – pământul, cerul, copacii ș.a.). Acest repertoriu narativ ar putea semnifica metafora destinului uman, autoarea reprezentând un segment singular din imaginea generală a vieții, un clișeu al realității cotidiene a țăranului. Ca și pictorul flamand, Valentina Rusu Ciobanu a încercat să confere expresie universală unei părți a vieții. O tratare similară a planurilor spațiale – volum, ritm, sonoritate cromatică, se întâlnește și în tabloul *După o zi de muncă/ Primăvara* (1977, 140×170 cm, t/p) (Fig. 2).

În creația cinematografică, îndeosebi în filmele „Solaris”, „Nostalgia” ș.a. A. Tarkovski recurge la folosire citatelor, deoarece prin intermediul lor are loc o exprimare metaforică

² C. Ciobanu, *Ibidem*, p. 39.

Fig. 2. *După o zi de muncă/ Primăvara*, 1977

a ideilor contra conjuncturilor politice, sociale, împrumutând deseori elemente simbolice cu conotație religioasă (face trimiteri directe în trecut, biblie). Un aspect ce ține de sfera conceptualului este redarea lumii prin prisma contemplării mistice. Autorul caută să re-dea „substanța” spirituală a omului, „cosmosul sufletului omenesc”. El foarte acut sesiza conflictul existențial și considera că omenirea se află în pericol, într-o criză de cunoaștere, deoarece omul și-a pierdut capacitatea de a simți. Din aceste considerente, în viziunea lui, misiunea artistului este să se lupte cu imperfecțiunea lumii, promovând valori spirituale, deoarece doar prin ele omenirea se va salva.

Aceeași idee este proprie și pictoriței Valentina Rusu Ciobanu în creația căreia se întâlnesc lucrări cu conotații similare, chiar dacă aparent prezintă doar simple portrete ale unor oameni de artă (*Portretul scriitorului Grigore Vieru* (1972), *Portretul actorului D. Fusu* (1975), (*Prietenie*, 1974) ș.a.). În cazul *Portretul scriitorului Grigore Vieru* (1972, 70×54 cm, t/p) (Fig. 3a), plasticiana recurge la plasarea personajului în spatele unor hublouri circulare de culoare albă cu vădite similitudini a geamurilor stației cosmice „Solaris” din filmul cu aceeași denumire (Fig. 3b). Referitor la utilizarea citadelor, foarte concludentă în acest sens se prezintă tabloul *Citate din istoria artelor* (1978, u/p., 91×113,5 cm, MNAM) (Fig. 4), unde artista exprimă conținutul prin intermediul alegoriei și asociației, renunțând la formula literar-narativă a imaginii. Plasticiana aduce în vizorul spectatorului secvențe din opere și nume ale unor artiști din perioada Renașterii (epocă care prezintă apogeul dezvoltării spiritual-artistice a „omului creator”, după etapa de regres cultural medievală), care au deschis drumul evoluției artei europene. Interpretarea plastică într-un limbaj fotorealism (în vogă în anii '70 în SUA) descrie o lume imaginară alcătuită din detalii suprapuse ale picturilor renașcentiste și doi interlocutori (scriitoarea Lidia Istrati și ambasadorul Americii Henry Kissinger) prinși într-o conversație „tematică”, însoțiți de aparența capului lui Hristos (detaliu din tabloul lui Hans Holbein „Hristos în mormânt”), care ar putea semnifica, în viziunea noastră, sacrificiul fiecărui artist pentru creație. Și în acest caz se întrevăd elemente cu conotație religioasă, preferate de regizorul rus care au menirea să amplifice conținutul mesajului „ascuns”.

Fig. 3. Portretul poetului G. Vieru, 1972, a,
(foto autor);
secvență din filmul Solaris, b

Fig. 4. Citate din istoria artelor, 1978, MNAM, foto autor

O altă lucrare în care artista apelează la citate este *Portretul regizorului S.I. Șcurea* (1973) realizat în spiritul portretelor Renașterii Timpurii (inspirate de la Antonello da Messina, Jan van Eyck ș.a.). Personajul este reprezentat în ipostaza unui „monolog interior” ce-i dezvăluie diferite laturi ale caracterului și sufletului. Plasticiana plasează figura regizorului în prim-plan, în fața ramei tabloului pentru al apropia de spectator, și care ar trebui să-i preia „interesele” și „frământările”, exprimate vizual prin citatul scris în limba engleză „A fi sau a nu fi, iată întrebarea” și prin formule matematice cu prezența simbolului Σ (sigma) și infinit

ce semnifică – suma infinită și absolută a universului³, și care conferă tabloului conotații filosofice referitor la problema existenței umane.

În plan formal, elemente constante în creația lui A. Tarkovski sunt suprafețele reflectorii și apa în diverse stări – lichidă, cristalizată, vaporosă și care au rol de multiplicare a sensului de bază a scenei – de trecere a timpului prin ritmul monoton, nostalgic (apa), de deformare a opticii prin care spectatorul privește realitatea (sticla geamului), de transformare a lumii cotidiene, reale în viziuni de vis (vapori/ fum), de fixare a momentului prin încremenirea imaginii și incapacitatea de a te detașa de ea (oglină). În filmul *Solaris*, personajul Snoud înaintea ideea că: „Omul nu are nevoie de lumi noi, de cosmos..., ci de om”. O posibilitate în acest sens ar fi doar când omul se cunoaște pe sine însuși, văzându-și chipul în oglindă. *Reflecția în oglindă* este motiv frecvent în filmele lui Tarkovski, când omul rămâne cu el însuși (*Nostalgia*, *Solaris*, *Oglinda* ș.a.). Oglinda și ceea ce se reflectă în ea induce spectatorul într-o lume paralelă, iar suprafața „sticloasă” și rece îi conferă artificialitate. În cazul Valentinei Rusu Ciobanu, motivul oglinzii, a suprafețelor reflectorii (sticla, oglinda) care transformă lumea simplă, reală în viziuni fantastice, de vis, se întâlnește în picturile *Dualitate* (1973, 48×67,7, t/p) (Fig. 5) – *Ego-aler-Ego* (imagine negativă se întâlnește în *Copilăria lui Ivan* (1962)), *Autoportret cu ochelari* (1974) (Fig. 6), *Natură statică cu sticlă* (1973, 38,5×58 cm, t/hârtie) ș.a.). Lumina în mișcare dinamică, modifică forma și transpune imaginea într-o altă dimensiune – *Portretul actorului D. Fusu* (1975, 62×43cm, temp., grafit/hârtie) (Fig. 7a) reprezentat pe fondalul unei structuri circulare străpunsă de configurații geometrice triunghiulare monocrome cu efect ritmic-dinamic, ce amintește un nimb metalic similar formei concave de pe nava spațială pe care se profilează chipul personajului Snoud (Fig. 7b).

Fig. 5. *Dualitate*, 1973, foto autor

Fig. 6. *Autoportret cu ochelari*, 1974, foto autor

În anii '70 ai secolului XX artista experimentează sub raport stilistic și conceptual, și recurge la imagini dintr-o lume de nonficțiune, creează universuri imagine ori virtuale, în care personajele evadează din lumea reală. Acest principiu plastic se regăsește și în opera filmografică a lui A. Tarkovski care deseori este compusă după principiul „visului” (în anii '70 teoriile psihoanaliste erau în vogă) și anume din detalii „de vis”, „trecut”, „amintiri” ce alternează cu prezentul, plasând acțiunea la hotarul dintre realitate și fantezie. Această lume

³ *Ibidem*, p. 46.

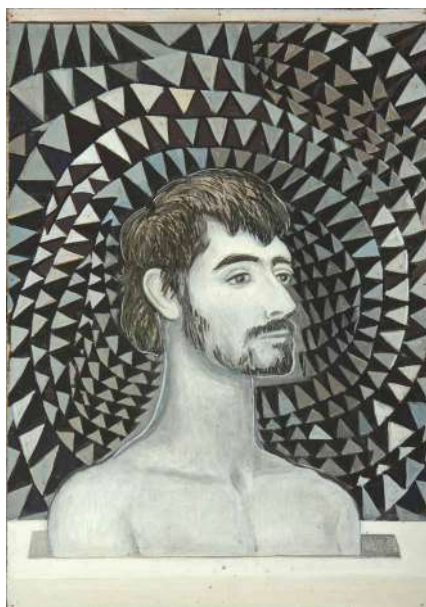

Fig. 7. Portretul actorului D. Fusu, 1975, a, foto autor;
b, secvență din filmul Solaris

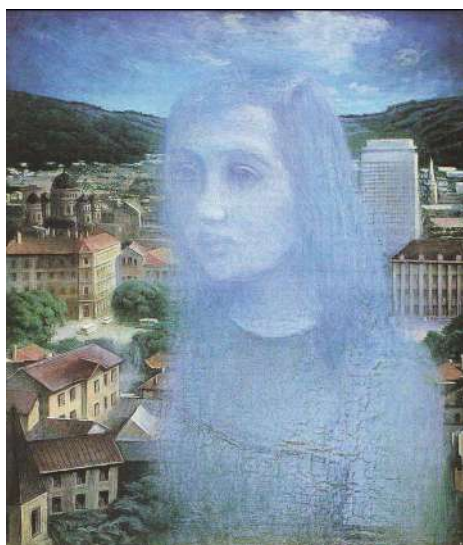

Fig. 8. *Clepsidra cerului*, 1984, foto autor

Fig. 9. *Amintiri*, 1976, foto autor

magică obține un caracter suprarrealist și ambivalent, figurile aflându-se în stare de levitație, în ceață, ploaie etc. Regizorul foarte des face referințe la aluzii, metafore, la imagini istorice etc., țesute pe o canava cu tentă filosofic-religioasă.

În creația Valentinei Rusu Ciobanu astfel de imagini metaforice sunt prezente în tabloul *Imponderabilitate* (1974, 100×60 cm, u/p) care denotă o atmosferă stranie, o stare cu rezonanțe fantasmagorii, iar structura compozițională distorsionată trimite la spații metafizice și la un mod de percepere reflexiv. În lucrările *Dimineața. Micul dejun* (1979), *Clepsidra cerului* (1984, acrilice/p) (Fig. 8), *Îndrăgostiții* (pictură pe sticlă cu personaje ce levitează de asupra pământului) ș.a. personajele sunt detașate de lumea reală și au priviri absente, iar pentru a reda această stare de retragere în adâncurile universului său spiritual,

Fig. 10. *Scence-fiction*, 1985,
a, foto autor;
b, portretul scriitorului Stanis-
lav Lem

artista recurge la o lumină difuză, voalată, la o cromatică surdinizată aproape monocromă, în gamă rece cu nuanțe albastre, roz pal. În aceeași cheie este rezolvat și tabloul *Amintiri* (1976, 55×60 cm) (Fig. 9). Tema „amintirilor” exprimă nostalgia după trecut, casă, copilărie, rude, clipe fericite, care nu se vor mai întoarce. Subiect ce face spectatorul să mediteze și să reflecteze asupra vieții. Sub aspect plastic, artista reprezintă o compoziție complexă formată din personaje integrale sau fragmentate ce se interpătrund, dispuse într-un ritm re-

Fig. 11. *Variații cu scoică*, 1985,
foto autor

Fig. 12. *Vizita medicului*, 1971, MNAM, foto autor

petitiv formal și cromatic. Pentru delimitarea a două *dimensiuni temporale* (prezent, trecut), *realitate și fantezie*, pentru a exprima *subconștientul, visul*, plasticiana recurge ca și regizorul rus la îmbinarea culorii și a monocromului, ce delimitează lumea interioară „înghețată” în contrast cu viața plină de culoare.

În opinia cineastului, ideea visului este mai profundă, el considerând că această stare îl eliberează pe om de grijile cotidiene. În „vis” omul se detașează de tot ce este „vital”, el nu cunoaște frică, speranță, muncă, beatitudine, doar că somnul adânc se echivalează cu moartea. Pe fondalul ideologiei sovietice din anii '70, aceste idei ar fi putut întâmpina impedimente din partea autorităților, ele făcând aluzie la „moartea” spirituală a oamenilor din URSS, dar dezghețul hrușciovist a permis expunerea liberă a lor pentru generațiile următoare. Valentina Rusu Ciobanu nu atribuie o conotație filosofică atât de profundă acestei „stări”, deși tablourile menționate provoacă anumite rezonanțe afective și cognitive spectatorului.

Alte elemente cu posibile rezonanțe inspirative din creația filmografică a lui A. Tarkovski sunt oceanul din filmul „Solaris” și portretul autorului cărții Stanislav Lem care, în opinia noastră, sunt prezente în pictura *Scence-fiction* (1985, 60×70 cm, acril/p) (Fig. 10, a, b). Venim cu această supoziție, ținând cont de faptul că în perioada apariției filmului în cinematografele țării, la intrare se aflau afișe pe care uneori era plasat și portretul autorului acestui roman de ficțiune. În această ordine de idei putem numi și grafismul liniar, cadrarea imaginii, abordarea scenografică a compoziției, hiperbolizarea ș.a. (*Geometrie* (mijl. anilor '80, 70×49 cm, temp., acril/carton), *Compoziție decorativă* (1983, 70×48,5 cm, acrilice pe carton), tema scoicilor (1974) *Variații cu scoică* (1985, 80×50 cm, u/c) (Fig. 11) ș.a.). Spre exemplu, în tabloul *Vizita medicului* (1971) (Fig. 12) este prezent un cadraj complex de uși, ferestre, cu utilizarea draperiei masive ce servește drept accent și totodată element de delimitare a două spații (aluzie la „cortina” din perioada sovietică). Valentina Rusu Ciobanu în schițele pentru decor, în lucrările scenografice folosește panglici, aidoma draperiilor de la geam/ ușă din filmele lui Tarkovski (schițele pentru decorul spectacolului „Radu Ștefan Întâiul și Ultimul” (1974) de A. Busuioc, *Motiv oriental* (1974–1975, 30×41,5 cm, guașă/hârtie), panglica cu inscripție în limba latină „Dacă nu cunoști numele lor, pieri și cunoașterea lucrurilor”, și „Cognitio”⁴ din *Portretul scriitorului Grigore Vieru* (1972) ș.a.). Imaginea geamului reprezentat direct sau indirect (reflectat, asociat), din unele lucrări are rol de element „ajutător” în poetizarea motivului, deseori aparent banal și poate avea funcție atât informativă, cât și plastică în compoziția tabloului (*Autoportret cu ochelari* (1974), *Dimineața. Micul dejun* (1979) (Fig. 13) ș.a.).

În acest context, considerăm ca ar fi oportun de amintit relația artistei cu „breasla oamenilor de litere”⁵ și a celor din lumea teatrului și filmului, ea realizând un ciclu de portrete ale oamenilor de cultură (*Portretul regizorului V. Druc* (1974–1975, u/p., 71,8×56,2 cm, MNAM), *Portretul regizorului Vlad Ioviță* (1982–1983, u/p., 69×79 cm) ș.a.). În tratarea plastică a unor lucrări, plasticiana apelează la principiul „stop-cadrului” sau a „montajului” cinematografic al imaginilor în compoziție – figuri „parțiale” (tors, față) estompate în „ceață” timpului sau „stratificate” în spațiu.

Printre aceștia se poate menționa regizorul Vlad Druc, care în anul 1979 a fost trimis la cursuri de dramaturgie și estetică a artei cinematografice în cadrul Institutului Unional de Cinematografie la profesorul Vadim Iusof, operatorul cu care a colaborat fructuos Andrei Tarkovski.⁶ Contactul indirect cu acesta ar fi putut suscita și menține interesul față de ope-

⁴ *Ibidem*, p. 42.

⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶ D. Olărescu, *Filmul: Transfigurarea artistică a realității*. Chișinău: Ed. Epigraf, 2024, p. 132.

Fig. 13. *Dimineața. Micul dejun*, 1979, MNAM

ra filmografică a marelui regizor rus, deși nu se poate exclude influența directă a filmelor derulate în cinematografele țării (chiar dacă nu s-au bucurat de o atenție mare din partea publicului).

În concluzie se poate de menționat că deși factorul subiectiv în alegerea subiectelor și a procesului de creație a oricărui artist este primordial, uneori sub influența unor valori artistico-estetice cu impact puternic pot trezi interesul și provoca tendințe imitative a acestor valori, chiar dacă trecute prin prisma propriei viziuni artistice în interpretarea plastică. În cazul creației V. Rusu Ciobanu, considerăm că unele lucrări din perioada anilor '70 relevă tangențe conceptuale cu opera filmografică a regizorului rus Andrei Tarkovski. Perioada cea mai prolifică în opere cu motive și elemente formale ce denotă sursa de inspirație din „filmele de artă” ale lui A. Tarkovski sunt anii 1973–1975 (*Dualitate* (1973), *Natură statică cu sticlă* (1973), *Portretul regizorului S.I. Șcurea* (1973), *Autoportret cu ochelari* (1974), *Imponderabilitate* (1974), *Oameni și glie* (1974), *Portretul actorului D. Fusu* (1975, grafică) ș.a.), perioadă când plasticiana a activat în calitate de scenograf la teatrul din Chișinău și a colaborat în turnee cu marele teatre din Moscova, deși interesul față de opera acestuia, față de limbajul propriu cinematografiei s-a păstrat și în perioadele posterioare. Similitudinile creației acestora se observă în optica panoramică, pictura Renașterii din Țările de Jos, stare de levitație, vis a personajelor, cadraj compozițional complex, gama cromatică rece, suprafețe reflectorii, abordare scenografică ș.a.

BENZILE DESENAȚE „TRICĂ ȘI CIUPICĂ” ALE PLASTICIANULUI ALEXEI GRABCO – FENOMEN SOCIO-CULTURAL ȘI EDUCAȚIONAL DE IMPACT

The comic strips „Trică and Ciupică” by visual artist Alexei Grabco – a socio-cultural and educational phenomenon of impact

CZU: 75.071.1(478)(092)

DOI: 10.5281/zenodo.19437978

Lucia ADASCALIȚA

<https://orcid.org/0000-0003-1010-3380>

doctor în studiul artelor și culturologie,

Universitatea Tehnică a Moldovei, Facultatea de Design

E-mail: lucia.adascalita@dip.utm.md

Summary. In contemporary cultural practice, there is a pronounced and steadily increasing interest among children in book editions composed of comic strips – a preference articulated by children aged six to nine on the grounds that such works are captivating, narrative in structure, visually accessible, suggestive in imagery, and conducive to rapid, effortless reading. The presence of comic strips within the cultural landscape of the Republic of Moldova is by no means a phenomenon exclusive to the 21st century. As early as the mid-1950s, the magazine *Scânteia leninistă* featured the comic strip series „Trică and Ciupică”, created by the visual artist Alexei Grabco, whose protagonists – a boy named Trică and his puppy Ciupică – became emblematic figures for several generations of young readers. Grabco’s pictorial narrative developed into a distinctive visual discourse, translating for a juvenile audience a broad range of human experiences – emotional states, interpersonal relations, and participation in diverse spheres of activity, including labour, education, sport, and animal care and training. In its initial format, the series consisted of vertically arranged framed panels accompanied by poetic texts authored by Vitalie Filip and others. Over time, the comic strip evolved into more flexible compositional schemes, at times abandoning frames and text altogether, and employing sequences of three, six, or eight panels, readable in either a horizontal (left-to-right) or vertical (top-to-bottom) order, executed in both monochrome and polychrome. Alexei Grabco continued the development of the comic strip series in the pages of *Steluța* magazine until the mid-1990s, after which the publication was renamed *Alunelul*, where the graphic artist carried on publishing the series. Having exerted a significant socio-cultural and educational impact on generations of children from the 1960s to the 1990s, the series *Trică and Ciupică* represents a valuable source for the analysis of thematic, technical, and stylistic aspects, as well as for assessing its role in the evolution of comic art within the context of graphic production in the Republic of Moldova.

Key words: children’s magazines, comics, images, artistic expressions, functions, themes.

Arta plastică cuprinde o diversitate de genuri. Grafica ocupă printre acestea un loc aparte. La rândul său, grafica este prezentă printr-o varietate de subtipuri, tehnici și modalități de exprimare a mesajului. Un loc aparte printre subtipurile graficii îl ocupă banda desenată. La rândul său, banda desenată face parte din cultura unei națiuni întrucât de-a lungul timpului aceasta a rezultat din procesul creativ al plasticienilor cu renume care au practicat acest subtip artistic.

În cadrul artelor grafice din Republica Moldova, banda desenată a beneficiat, de-a lungul timpului, de o atenție mai redusă în comparație cu alte forme de expresie plastică consacrate, precum grafica de carte sau grafica de șevalet, aspect care evidențiază un potențial semnifi-

cativ pentru valorificarea și promovarea sa. Studiul axat pe analiza evoluției și manifestării benzilor desenate în Republica Moldova a condus la constatarea faptului că de-a lungul deceniilor, pe plan național, s-au făcut remarcăți în domeniul benzilor desenate artiștii plastici precum: Valeriu Curtu, Margareta Chițcatii, Iurie Simac, Alexei Sainciuc, Aurel Guțu și alții. Printre aceștia plasticianul Alexei Grabco¹ s-a evidențiat, în decurs de mai bine de cinci decenii, prin multitudinea de benzi desenate înscrise în palmaresul său artistic cu verva sa creatoare, cu umorul său fin și subtil creativ. De remarcat că desenul, pictura și reprezentările grafice umoristic-satirice erau o prezență permanentă în creația lui Alexei Grabco încă din perioada când își făcea studiile la Școala Republicană de Arte Plastice „I.E. Repin” din Chișinău (1954–1957). Deja în timpul studiilor graficianul își consacră activitatea artistică caricaturii, iar multe dintre foile grafice realizate de către protagonist reprezintă nuvele în imagini, în care autorul nu recurge decât foarte rar la ajutorul cuvintelor. Vorbind despre aceste aspecte, poetul Vitalie Tulnic scria: „... în anii de studii la școala de pictură, Alexei Grabco înclina spre genul artei plastice. Printre lucrările sale de început aflăm o sumedenie de studii după natură, schițe în ulei și acuarelă, portrete și peisaje. Mai este și un alt Alexei Grabco. Acela care cu ani în urmă a făcut „în glumă” și „printre altele” caricaturi...”².

Creația lui Alexei Grabco înglobează mai multe domenii printre care: cinematografie, caricatură, activitate editorială – redactor artistic la revista de satiră și umor *Chipăruș* ș.a. Totuși preocupările artistului sunt axate preponderent spre grafica satirică. Insistând asupra acestui gen al artelor plastice graficianul în cele mai timpurii opere pune în prim plan inconfundabilele particularități ale copilăriei. Acestea sunt readuse plastic în imagini cu o vastă încărcătură simbolică percepută activ de ochii și sufletul copiilor. În anul 1957, tânărul Alexei Grabco prezintă la redacția revistei pentru elevi *Scânteia leninistă* o serie de nuvele în imagini în care reprezintă poetic prietenia dintre un baietel și un câinișor. Istoriile transpuse judicios în desene în care germinează semințele umorului fin, ce reprezintă protagoniștii menționați, au fost din start pe placul colaboratorilor revistei *Scânteia leninistă*, doar, că după părerea acestora le lipsea un titlu generic. Titlul seriei a fost propus ulterior de către poetul Vitalie Filip: „Să le numim „Aventurile lui Trică și Ciupică”, „Trică” e prescurtat de la „Petrică”, iar „Ciupică” este numele câinișorului care l-am avut în

¹ Alexei Grabco s-a născut la 18 august 1936 în orașul Camenca. După finalizarea școlii medii, a absolvit Școala Republicană de Arte Plastice „Ilia Repin” din Chișinău (1954–1957). Cu începere din anul 1956, debutează pe paginile revistei *Scânteia leninistă*, unde ilustrează poezia lui Grigore Vieru „Nici umbrelă, nici pălărie”. Din anul 1958 Alexei Grabco, la invitația pictorului Igor Vieru, activează în calitate de pictor la revista de satiră și umor *Chipăruș*. În iunie 1962, în incinta Muzeului Național de Arte al RSSM, la inițiativa Uniunii Jurnaliștilor, a fost deschisă prima expoziție personală a artistului. Alexei Grabco a devenit, în anul 1967 membru al Uniunii Artiștilor Plastici din RSS Moldovenească. În același an a fost distins cu Diplomă de Onoare de către Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldovenești. În anul 1971 este distins cu Medalia de Aur și Diploma Uniunii Jurnaliștilor din URSS pentru caricaturile din revistele *Chipăruș* și *Crocodil*. Lucrările sale de grafică satirică au văzut lumina tiparului pe paginile edițiilor periodice *Femeia Moldovei*, *Tinerimea Moldovei*, *Cultura Moldovei/Cultura*, *Scânteia leninistă*, *Steluța*, *Literatura și Arta*, *Chipăruș*, *Alunelul* ș.a. De-a lungul activității sale a editat câteva albume, precum *Aventurile lui Trică și Ciupică* (1960), *Noile aventuri ale lui Trică și Ciupică* (1963), *Caricaturi* (1970), *Trică și Ciupică* (1989), *Gard în gard* (1990), *Tinerel m-am însurat, tinerică m-am luat* (1998). La 29 august 2006, artistului Alexei Grabco, prin Decretul Președintelui Republicii Moldova (nr. 760 din 29.08.2006), îi este conferit titlul onorific „Maestru în Artă” pentru succese în activitatea de creație, contribuție la inițierea în profesie a tinerilor plasticieni și înaltă măiestrie artistică. Alexei Grabco s-a stins din viață la 5 iulie 2016.

² Vitalie Tulnic, *Versuri. Eseuri*. Chișinău: Literatura artistică, 1988.

copilărie”³. Referindu-se la acești eroi, prozatorul și publicistul Victor Prohin scria: „dacă e să vorbim de unele afinități cu personajele literare, se înrudesesc într-un fel cu Tom Sawyer și Huckleberi Finn”⁴.

Este de remarcat faptul că în anul 1957 graficianul Alexei Grabco cu seria *Trică și Ciupică* utilizează o nouă modalitate de structurare compozițională a mesajului, și anume banda desenată – cea de exersare a trei-șase-opt cadre, care pot fi citite de la stânga la dreapta sau de sus în jos. Personajele acestor scene sunt reprezentate în diferite ipostaze realiste aflându-se mereu în acțiune, iar firul narativ al subiectului este unul laconic, complet și explicit, ce asigură buna înțelegere a mesajului. Concomitent cu paradigmele realiste de constituire a imaginii plasticianul Alexei Grabco utilizează pe larg mijloacele artistice de sorginte asociativ-simbolică. Acestea sunt exersate de către grafician în perspectiva promovării unor funcții socioculturale precum cele de informare, educativ-formative și cele de divertisment prin umor, specifice publicațiilor periodice pentru copii. În acest context este relevantă ideea: „Umorul e o forță. Nimic nu unește oamenii mai bine ca umorul”⁵. Plasticianul Alexei Grabco, în benziile desenate *Trică și Ciupică*, utilizează abil umorul ca pe o componentă de importanță majoră în ghidarea percepției copiilor față de lumea înconjurătoare. Demararea acestei serii de benzi desenate a făcut posibilă explicarea pe înțelesul copiilor, în scurte episoade pline de aventură și ghidușie, esența unor stări, sentimente, activități umane: muncă, sport, învățătură, îngrijirea animalelor, ajutorul oferit apropiaților ș.a. Astfel, este atins scopul cultural și educațional de a face ca zâmbetul și râsul copiilor să exprime nu doar percepția lor asupra comicului „amuzant”, dar și bucuria estetică de a cunoaște, – stare emoțională pe care un copil o experimentează prin natura imaginii și o transmite grupului social din care face parte. Fiecare mic cititor se poate identifica cu personajul principal *Trică* și poate să proiecteze imaginar participarea la aventurile narative ilustrate. Deși *Trică* este configurat artistic de către graficianul Alexei Grabco ca fiind o figură liberă să exploreze un univers deschis, protagonistul rămâne ancorat într-o structură narativ-plastică marcată de riscuri, pericol și de inevitabila consecință a propriilor fapte și decizii. În acest sens, discursul vizual narativ al benzilor desenate reflectă judicios dimensiunea realistă a vieții cotidiene.

Dragostea copiilor pentru schimbările de formă, de culoare, de experimente vizuale, de conotații se dezvoltă cu atât mai mult cu cât este mai îndelungată experiența lor pe care o capătă în timpul lecturii. De aceea, de-a lungul mai multor decenii, seria de benzi desenate *Trică și Ciupică* a fost o prezență constantă în paginile revistelor pentru copii *Scânteia leninistă*, *Steluța*, *Alunelul* și altele. Remarcăm, în anii '50–'60 ai secolului al XX-lea, în paginile revistelor *Scânteia leninistă* și *Steluța* văd lumina tiparului imaginile seriei *Trică și Ciupică* constituite original prin conexiunile liniilor de contur, a culorii și promovarea artistică a spațiului tridimensional. Imaginile fiind, ca regulă, tratate pictural, pun în evidență valorile culorii. Or, aceștia îi revine funcția de înviorare și impact decisiv asupra mesajelor, cazul foilor grafice *Trică și Ciupică la vânătoare* (Fig. 1), *Trică și Ciupică la start*. Specific seriei *Trică și Ciupică*, elaborată în această perioadă de timp, este faptul că cadrele compoziționale sunt adesea însoțite de versurile scrise de poetul Vitalie Filip și alții, unde demersul poetic are menirea de a completa firul narativ al imaginilor.

Fiind un virtuos mănuitor al liniei, Alexei Grabco realizează ciclul tematic *Trică și Ciupică* că uneori doar prin implicarea strictă a acestui element important de limbaj plastic. Totodată,

³ Victor Prohin, *Trică și Ciupică au rămas orfani*, in: *Literatura și Arta*. 22 septembrie 2016, p. 6.

⁴ Alexei Grabco, *Trică și Ciupică*. Chișinău: Literatura artistică, 1989.

⁵ Marius Manta, *Umorul în artă*. Uniunea Ziariștilor Profesioniști din România, <https://uzpr.ro/14/02/2021/umorul-in-arta/> (consultat 05.08.2025)

Fig. 1. Trică și Ciupică la vânătoare. Revista „Scânteia leninistă” nr. 2 din februarie 1957

Fig. 2. Trică învață să înoate. Revista „Scânteia leninistă” nr. 7 din iulie 1957

Fig. 3. Trică și Ciupică ...
Revista „Scânteia leninistă”
nr. 3 din martie 1961

foile grafice ale seriei în cauză sunt diversificate din punctul de vedere al numărului de cadre compoziționale (3-4-6-8), iar direcția de citire fiind sau pe orizontală, sau pe verticală: *Trică învață să înoate* (Fig. 2), *Trică și Ciupică la pescuit*, *Trică face casă lui Ciupică*, *Din pățaniile lui Trică și Ciupică*, *Trică și Ciupică ...* (Fig. 3). În lucrările date, linia determină expresiv și generatizat forma figurativului, promovându-se activ prin însăși intensitatea ductului, iar prin implicarea

principiului grotesc și al distorsionării plastice a formei în manieră umoristică aceasta contribuie la amplificarea expresiilor și a stărilor psihologice ale personajelor. Linia, fiind „ușoară” și „mobilă”, amplifică expresiile formei tratate grotesc și influențează asupra mesajului imaginii.

Seria *Trică și Ciupică* a pictorului Alexei Grabco este creată într-o manieră plastică ce întrucâtva amintește de caricaturile semnate de pictorul danez Herluf Bidstrup, – cazul foilor grafice intitulate *Dresaj*, *Calul*⁶. De altfel, aceleași canoane de constituire plastică a eroilor, aceeași implicare în imagine a simbolurilor grafice întâlnim în mai multe serii de benzi desenate pentru copii create și publicate în scop educativ, în România. Această manieră de reprezentare artistică are menirea să completeze cu sens acțiunile duioase ale personajelor încât să fie pe înțelesul micului cititor. În acest context sunt semnificative revistele *Pițigoiul*, *Cravata Roșie*, *Luminița*, *Urzica*, cele care au găzduit pe paginile lor benzi desenate precum „Mihela și Azorel” de Corneliu Barasch (pseudonim Nell Cobar)⁷, „Titlică, băiat fără frică” de Mircea Possa (pseudonim Pos)⁸ ș.a.

Din punct de vedere social, benzile desenate *Trică și Ciupică*, tipărite în anii 50–60 ai secolului al XX-lea, constituie un fenomen specific al mass-mediei, iar datorită apariției într-un tiraj mare a revistelor dedicate copiilor, genul de creație menționat asigură o legătură constantă și permanentă între grafician și micul cititor. Iar în aceste benzi desenate personajele, ambianța, locul, timpul, acțiunea sunt percepute instantaneu, dintr-o privire, chiar și în lipsa unor cuvinte. Deși lipsită aparent de o organizare cronologică strictă, narațiunea seriei de benzi desenate *Trică și Ciupică* se articulează plastic printr-o serie de episoade fragmentare, care solicită implicarea micilor cititori în reconstituirea traseului narativ și existențial al personajelor. În acest sens, servesc drept repere interpretative titlurile benzilor desenate (*Din pățaniile lui Trică și Ciupică*, *Trică învață să înoate*, *Trică și Ciupică la vânătoare* ș.a.) acestea facilitând descifrarea activităților, trăirilor și înțelegerea registrelor emoționale ce le însoțesc: fericire, dezamăgire, surprindere, curiozitate ș.a. Se observă că trăsăturile personalității lui Trică se manifestă într-o manieră pozitivă și mereu cu curaj. Aici amintim că în această perioadă de timp de cele mai multe ori seria *Trică și Ciupică* era desenată fără bule de dialog, ba chiar, de mai multe ori, chiar și fără casete de ancadrament.

Dacă la sfârșitul anilor '50 ai secolului al XX-lea Alexei Grabco satura spațiul de care dispunea în pagina revistei cu simple glume statice cu și despre relația de prietenie a băiețelului Trică și a cățelușului Ciupică, atunci începând cu cea de-a doua jumătate a anilor '90 reconfigurează spațiul grafic al paginii în mai multe instantanee dinamice, dispuse pe orizontală, în care relatează ghidușile celor doi prieteni prin intermediul glumelor atribuite epocii (Fig. 4). În ceea ce privește dimensiunea comunicativă a benzilor desenate *Trică și*

Fig. 4. Aventurile lui Trică și Ciupică. Revista „Alunelul” nr. 4, 1991

⁶ Херлуф Бидstrup, *Сатира и юмор*. Москва: Искусство, 1964. 168 с.

⁷ Adrian Epure, *Povestea Mihaelei, prietena fără glas a copiilor...*, in: Adevărul, 22.07.2023. <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/special-povestea-mihaelei-prietena-fara-glas-a-2285898.html> (consultat 08.08.2025).

⁸ Anca Moscu, Lucian Oancea, *Gopo în 100 de pagini de bandă desenată*. București: Grafic, 2023.

Ciupică, ce își fac apariția din cea de-a doua jumătate a anilor '90 și până în prezent pe paginile revistei *Alunelul*, se remarcă utilizarea cuvintelor ca părți esențiale în accentuarea dinamismului imaginilor, acestea având rolul de a suplini semnificațiile verbale ale mesajului generat de narațiunea vizuală. Examinarea vizual-plastică și de realizare tehnică a benzilor desenate a permis constatarea faptului că personajele din imagini sunt însoțite de cuvinte în actul lor narativ. Constituția plastică a semnelor precum dimensiunea, efectele și stilizările sugerează valențe asemănătoare unui zgomot sau exprimă emoții, stări, gânduri. Totodată se evidențiază că bulele de dialog, rotunde sau rectangulare, nu apar în mod imperativ în toate benzile desenate din seria *Trică și Ciupică* din perioada supusă analizei. În aspect structural observăm că imaginile apar deja încadrate în casete. Este necesar de menționat că și caracterul acestor imagini a suferit schimbări, – conținutul a devenit mai bogat, iar amplitudinea și calitatea informației, adusă micilor cititori, este mai mare.

Reprezentarea protagoniștilor seriei de benzi desenate *Trică și Ciupică* relevă o transformare vizuală, prin care structura morfologică și expresivitatea chipului capătă accente juvenile, sugerând o reconfigurare a identității plastice. Constatăm că personajele seriei de aventuri evoluează pe parcursul deceniilor, fapt ce atestă capacitatea plasticianului Alexei Grabco de a adapta reprezentarea plastică în conformitate cu contextul temporal și stilistic. Chiar dacă dinamica narativă se dezvoltă în jurul băiețelului *Trică* și ale prietenului său patruped *Ciupică* se remarcă apariția unor personaje secundare, menite să îmbogățească sensul aventurilor și să amplifice expresia artistică a compozițiilor. Așa dar, personajele secundare, precum văcuța, purcelul, muștele, albina, pisica, vulpea ș.a., întâlnite în diverse episoade ale benzilor desenate *Trică și Ciupică* constituie elemente esențiale în modelarea, conturarea individualității băiețelului *Trică*, dar, totodată, scot în evidență încrederea, curajul și setea nestăvilită de cunoaștere a acestuia.

Din punct de vedere semantic, seria de bandă desenată *Trică și Ciupică* semnată de graficianul Alexei Grabco poate fi echivalată cu pamfletul scris, frecvent utilizat în dramaturgia teatrală. Operând liber cu compoziția, forma, proporția, spațialitatea imaginii, artistul a creat lucrări simple și totodată impresionante de o rezonanță narativă și ideatică complexă. De aceea, această serie de bandă desenată este una dintre puținele din Republica Moldova care a trecut cu bine testul timpului și face ca copiii din contemporanitate să parcurgă cu aceeași plăcere și interes de fiecare dată aceste narațiuni în imagini. Cititorii revistei *Alunelul* și în cel de-al doilea deceniu al secolului al XXI-lea descoperă cu fiecare lectură noi aspecte umoristic-educative ale aventurilor lui *Trică și Ciupică*, precum și simțul special umoristic-moralizator care l-a caracterizat pe artistul plastic Alexei Grabco.

Referindu-ne la seria analizată de benzi desenate, remarcăm și faptul că artistul Alexei Grabco a publicat concomitent și cărți pentru copii. În acestea sunt inserate scurte povestiri ilustrate, cazul edițiilor *Aventurile lui Trică și Ciupică* (1960), *Noile aventuri ale lui Trică și Ciupică* (1963). Publicistul Victor Prohin, referindu-se la apariția albumului *Aventurile lui Trică și Ciupică* (1960), scria că „Petru Cărare îl îndeamnă pe Alexei Grabco să-și adune istorioarele despre „*Trică și Ciupică*” pentru a fi publicate⁹. Faptul că aceste albume au văzut lumina tiparului, sub un tiraj de 20.000 de exemplare și respectiv 5.500 de exemplare, demonstrează interesul pe care cititorii îl acordau acestor personaje. Scenariul benzilor desenate *Trică și Ciupică* din paginile acestor albume au fost regizate plastic într-o armonie compozițională cu formatul și tratarea cromatică a apariției, – primul tipărit alb-negru, cel de-al doilea color. În aceste albume se evidențiază lipsa încadrării în casete a imaginilor

⁹ Victor Prohin, *Trică și Ciupică au rămas orfani*, in: *Literatura și Arta*. 22 septembrie 2016.

benzilor desenate. Benzile desenate din cel de-al doilea album sunt constituite de cele mai multe ori din patru cadre, iar caracterul grafic de tratare a imaginilor prin linii verticale mici, fine și dense asigură funcții și expresii decorative. Scopul liniilor este și cel de a reprezenta și dezvălui starea vremii, anotimpul, și spațiul în care se desfășoară acțiunile. Ar mai fi de menționat că în aceste imagini apare culoarea în calitate de accent plastic semnificativ.

Concluzionăm că Alexei Grabco a influențat dezvoltarea și popularizarea benzii desenate pentru copii din Republica Moldova. Impactul narativ, educațional-cognitiv al artei benzilor desenate create de graficianul Alexei Grabco, datorită adevăratelor valori existențiale promovate de personajele îndrăgite Trică și Ciupică, devine pe parcursul timpului valoros făcând parte din elementele de identitate ale patrimoniului artistic al Republicii Moldova. Valorile în cauză merită să fie perpetuate și promovate noilor generații de copii.

* This study was conducted within the framework of the research and innovation project 25.80012.0807.53SE – Valorization and Safeguarding of Comics from the Republic of Moldova (1945–2025) as an Integral Part of the National Cultural Heritage.

**REVISTA ALUNELUL, PROMOTOR AL BENZILOR DESENATE
ÎN PERIOADA ANILOR 1990–2000 ÎN REPUBLICA MOLDOVA**
*Alunelul Magazine as a vehicle for the promotion of comic strips in the
Republic of Moldova (1990–2000)*

CZU: 741/744:087.5(478)''1990/2000''

DOI: 10.5281/zenodo.19437266

Viorica CAZAC

<https://orcid.org/0000-0003-0745-1931>

doctor în tehnică, Universitatea Tehnică a Moldovei, Facultatea de Design

E-mail: viorica.cazac@dip.utm.md

Milena TROSCINA

<https://orcid.org/0009-0002-0814-1345>

Universitatea Tehnică a Moldovei, Facultatea de Design

E-mail: milena.troschina@dip.utm.md

Summary. Comics are, and will continue to remain, an integral component of universal culture, serving as a mirror of the times in which they were created and highlighting the social, political, and cultural realities of their respective epochs. Their impact is evident not only in their evolution into instruments of personal reflection but also in their significant educational contribution to generations of children of all ages. Furthermore, comics have played a social role by fostering and maintaining healthy, friendly, credible, and intelligent forms of communication.

Within the artistic landscape of the Republic of Moldova, comics constitute a subgenre of the graphic arts that has distinguished itself, particularly deserving recognition within children's literature. Throughout the historical development of Moldovan periodicals, numerous publications featured comic strips in their pages. It is of particular merit that young readers of children's magazines benefitted from the positive influence of comics, which not only ensured the continuity of this art form in the Republic of Moldova but also contributed to the diversification and consolidation of the country's graphic heritage.

One noteworthy example of children's periodicals that actively promoted this cultural phenomenon during the 1990s–2000s is the magazine *Alunelul*. This publication stood out as a dynamic platform, rich in visually expressive and chromatically vibrant narratives, and featured a significant presence of graphic artists specialized in comic art. Their joint creative efforts ensured the perpetuation of comic art, enabling readers to access diverse thematic contexts through visual perception while simultaneously enjoying the repeated emotional engagement provided by stories embodied in their characters.

Key words: comics, *Alunelul* magazine, visual artists, visual narrative.

Mediul artistic din Republica Moldova caracterizat de multitudinea de genuri artistice, cu referință la banda desenată cunoaște mai multe etape de evoluție și manifestare. Cert este că banda desenată s-a regăsit în pledoariile vizuale ale artiștilor plastici din Republica Moldova, fiind prezentă în special în edițiile periodice și neperiodice pentru copii. Au existat etape, când banda desenată a fost explorată și experimentată pe larg și intens atât ca varietate tematică, funcție de grupuri de cititori, cât și ca diversitate stilistică, a tehnicilor de reprezentare, stilizare în definirea artistică, precum au existat etape în care banda desenată

își făcea simțită mai puțin manifestarea vizuală în mediul contemplativ artistic. O prezență activă a benzilor desenate în edițiile periodice a facilitat impulsivitatea evoluției acestora, cunoașterea lor ca subgen artistic și nu în ultimă instanță, a fidelizat cititorii de toate vârstele în raport cu edițiile în care se regăseau reproduse.

Banda desenată este o formă de artă bazată pe imagini, tradiții și tehnici grafice cu o structură narativă inedită tot mai complexă. Impactul cultural al cărților de benzi desenate asupra lumii este demn de remarcat. Aici, se poate menționa rolul benzilor desenate în sesizarea subtilă, dar ținută asupra unor probleme sociale necesare de soluționat, de atitudine și încurajare civică, în calitate de instrument de reflecție personală. Contribuția educațională adusă generațiilor de copii de orice vârstă, subliniază rolul semnificativ al benzilor desenate ce sunt și vor rămâne indubitabil o parte a culturii universale.

Remarcăm expresia benzilor desenate ca fiind „oglină” a timpurilor în care au fost create, evidențiind realitățile sociale, politice și culturale, și servind drept mijloc de punere în lumină, de critică, de creare a bunei-dispoziții, de revoltă sau de propagandă.

Benzile desenate în calitatea lor de narațiuni prezentate în imagini secvențiale create de către artiștii plastici, inclusiv din Republica Moldova, au admiratori de toate vârstele. Născute din pasiune, să promoveze diverse subiecte pretate pentru înțelegerea și luarea de atitudine sau doar să distindă situații, să creeze stări emoționale de bine, cu predestinație diferitor grupe de vârste, sunt construite prin suprapunerea pe realități, corelate și inspirate din cotidianul timpurilor, aspirații, strategii, politici etc.

Micii cititori sunt cei inițiați în parcursul devenirii lor cu diverse aspecte ale vieții, mediului structurate pe tematici de dezvoltare de competențe și abilități, vitale și pe potrivă vârstei pe care o dețin. Benzile desenate în acest sens, îi ajută pe copii să descopere, să cunoască și să relaționeze într-o formă ușoară, umoristică, clară și pe înțeles, inițial cu revista, cu conținuturile ei, cu personajele urmărind firul și felul interacțiunilor dintre ei, transpunând ulterior cele percepute în realitatea trăită, în relațiile cu semenii și adulții. Un mediu editorial propice pentru copii, loc de întâlnire fizică într-un mediu virtual cu benzile desenate, cu personajele care s-au născut în mintea creatorilor și deveneau tot mai îndrăgite în timp, l-a constituit revista *Alunelul* apărută în anul 1982, cu titlul inițial *Steluța*¹. În anul 1982, la tipografia editurii se tipărește primul număr al revistei pentru copii „STELUȚA” / „3BE3ДЮЧКА”, astăzi revista „ALUNELUL”. Din anul 1982 până în anul 1990, revista a avut titlul *Steluța*, apoi a trecut la denumirea *Alunelul*. În perioada inițială, revista apărea în două limbi: română și rusă tipărită într-un tiraj de 30.000 de mii de exemplare. Astăzi, tirajul revistei este de circa 10.000 de exemplare². Aceeași sursă, specifică că ideea inițierii revistei a aparținut scriitorilor Spiridon Vangheli și Grigore Vieru, care au și stat la baza genezei ei.

Alunelul este o revistă pentru micii cititori cu vârste cuprinse între 5 și 10 ani, are o zonă de difuzare națională și apare de 10 ori pe an. Revista este o ediție predominant ilustrată ce include poezii dedicate părinților, bunicilor, prietenilor, florilor, anotimpurilor ce formează copiilor adevăratele valori spirituale, cultivând astfel de calități ca: bunătatea, receptivitatea, grija pentru frații mai mici, dragostea pentru părinți, respect pentru tradiții, obiceiuri, strămoși și pentru tot ce ne înconjoară. Prezintă aspecte istorice, povești și diverse

¹ Lansarea revistei *Alunelul* la biblioteca Ștefan cel Mare și Sfânt, <https://stefancelmarebm.wordpress.com/2017/04/30/lansarea-revistei-alunelul-la-biblioteca-stefan-cel-mare-si-sfant> (consultat 5.08.2025).

² *Ibidem*.

curiozități, pe ultimele pagini pot fi descoperite jocuri haioase, care contribuie la dezvoltarea atenției, imaginației și inteligenței copiilor, și mesaje de felicitare pentru cei dragi³.

Studiul participativ observativ desfășurat, cu vizualizarea și analiza conținuturilor numerelor revistei „Alunelul” publicate în perioada anilor 1990–2000, identificate în Biblioteca Națională a Republicii Moldova, a denotat o prezență remarcabilă a *Benzilor desenate* semnate de: Alexei Grabo, Lică Sainciuc, Iurie Simac, Valeriu Curtu, Alexei Colîbneac, Ivan Dub, N. Romanovschi, G. Gurban, Nona Mindrescu, N. Cibotaru, Brosi Jankov, Aurel Guțu, Valeriu Ionițoi, Margareta Chițcăfii, Ana Evtuşenco, E. Maidenbergh, Natalia Bahcevan, Anatolii Smîșleaev, N. Tighineanu, Boris Svinorez, Vasile Diviza, Radu Diordiev, Aurel Resteu, Iulian Melnic.

Banda desenată pentru copii în spațiul Republicii Moldova, în perioada anilor 1990–2000 capătă valențe valorice artistice, educaționale, culturale și sociale importante, determinând re-vigorarea genului artistic, dar și amplificând predilecția pentru practicarea și perpetuarea ei.

Banda desenată este cunoscută în special datorită modului narativ umoristic cu care operează. Artiștii plastici menționați, au extins semnificația valorică a funcționalității benzilor desenate incluse în revista *Alunelul*. Axându-se pe promovarea valorilor umane necesare de dezvoltat și promovat în vederea devenirii unui membru societal responsabil și responsabil, implicat și sensibil în raport cu semenii, mediul, societatea, familia, etc., creatorii au pus benzile desenate în slujba dezvoltării și altor competențe cum ar fi cele: matematice, lingvistice, dezvoltare personală, științe, cu aceeași exigență, prin stimularea gândirii analitice apelând la cuvinte încrucișate, jocuri individuale sau de grup.

Narațiunile vizuale prezentate în benzile desenate din revista *Alunelul*, au determinat atractivitatea sporită a micilor cititori și a părinților lor în raport cu acestea, fiind urmărite și așteptate cu interes. Cu aceeași profunzime perceptuală, *benzile desenate* din paginile revistei *Alunelul* abordează cu multă temeinicitate subiecte mai puțin umoristice cum ar fi: deschiderea pentru a oferi sprijin, faptele bune, faptele rele, curajul de implicare, grija pentru: familie, părinți, societate, seniori, mediu; respectul, implicarea, sănătatea, sportul, științele, cultura etc.

Gestionarea narațiunii din imagini este proprie benzilor desenate, concretizându-se în compoziții conturate cu linii mai mult sau mai puțin expresive a personajelor, a obiectelor de valoare, încadrarea imaginii în cadre/casete de diferite forme, în dispunerea cadrelor în formatul paginii, evidențierea produsului final prin contururi sau evitarea accentelor, în concordanță cu dispoziția autorului, cu obiectivele prestabilite și miza finală a narațiunii.

Eroii *benzilor desenate* sunt prezenți peste tot în viața cotidiană, întâlnindu-i printre prieteni, în familie, oriunde, fie prin prezența lor fizică, limbajul vorbit, gesturile, portul, relaționare, în mediile virtuale, internet etc. Publicul cititor de bandă desenată se diferențiază după vârstă, sex, nivelul cultural și starea materială.

Abordarea tematică extinsă surprinsă în *Benzile desenate* din paginile revistei *Alunelul* reliefează rolul acestora și a artiștilor consacrați implicați în definirea conținuturilor. Astfel, edițiile/numerele revistei *Alunelul* a anilor 1990–2000 au o structură bine stabilită cu elemente în care benzile desenate sunt omniprezente. Vizualizarea și analiza conținuturilor a condus la constatarea că în nici un număr al revistei nelipsite sunt *Benzile desenate* din seria „Aventurile lui Trică și Ciupică” realizate de artistul plastic consacrat *Alexei Grabco*. *Aventurile lui Trică și Ciupică* din perioada anilor 1990–2000, publicate în revista *Alunelul* sunt benzi desenate constituite din trei-șase cadre. Frecvent acestea sunt reprezentate de

³ *Ibidem*.

șase cadre deschise, nedelimitate prin contururi, reprezentând planuri panoramice, integrate într-un registru orizontal (Fig. 1). Au fost identificate și amplasate în registre verticale (Fig. 2), și benzi desenate cu structura mixtă cu dispunere parțială orizontală și parțială verticală (Fig. 3). Personajele principale ale narațiunii vizuale sunt Trică (băiețelul) și Ciupică (cățelușul) ce este mereu în preajmă și în toate pornirile lor. *Aventurile lui Trică și Ciupică* sunt reprezentate preponderent de imagini, mai rar într-un cadru al registrului se regăsesc texte libere scurte reprezentând diverse sunete emise de actorii mediului narativ (Fig. 4).

Fig. 1. Aventurile lui Trică și Ciupica, autor: Alexei Grabco, revista *Alunelul*, nr. 10, 1990, registru orizontal

Fig. 2. Aventurile lui Trică și Ciupica, autor: Alexei Grabco, revista *Alunelul*, nr. 11, 1990, registru vertical de cadre

Fig. 3. Aventurile lui Trică și Ciupica, autor: Alexei Grabco, revista *Alunelul*, nr. 11, 1990, structură mixtă: registru orizontal-vertical de cadre

Simplitatea și umorul cu care Trică și Ciupică își înfruntă aventurile, cât și abordarea prieteniei și solidarității, le fac ușor de înțeles și de apreciat. Stilul de redare a personajelor, trăsăturile lor, aplică umorul și succesul seriei de benzi desenate realizate de Alexei Grabco aducând notorietate personajelor și memorabilitatea lor în mintea a cel puțin patru generații. Acestea sunt reprezentative pentru stilul „liniei clare” fiind realizate prin linii simple și bine definite, iar casetele sunt aerisite, fără detalii în exces. Deschiderea cadrelor implică ușor privitorul în derulare evenimentului, transformându-l din spectator în participant activ la nivel al percepției vizuale.

S-a remarcat prezentă secțiunea *Comics* în care se regăsc benzile desenate semnate: Valeriu Curtu, N. Tighineanu, Aurel Guțu, Aurel Resteu, Anatolii Smâșleav. Uzanța libertății creației în benzile desenate, a făcut ca desenatorii să utilizeze o mare varietate de aranjamente ale imaginii, o mare varietate de forme și de reprezentare a evenimentelor, obiectelor din mai multe puncte de referință, racursiuri. Astfel, imaginile *benzilor desenate* din secțiunea *Comics* sunt reprezentate de cadre/casete dispuse într-un singur registru orizontal sau vertical, sau două-patru registre orizontale sau verticale paralele, cadrele sunt fie omogene sau neomogene alternant dimensional, de formă: pătrată, dreptunghiulară-verticală sau orizontală; de tip deschis sau închis (delimitate prin contururi) (Fig. 5-6); policrome, policromie

integrată cu monocromie; narațiune vizuală statică sau dinamică, emoțională; realiste sau fantastice. Ritmicitatea estetică oferită de constituirea compozițională a benzilor desenate este corelată cu ritmicitatea acțiunilor ce formează subiectul narațiunii vizuale. Desenatorii au operat cu planuri panoramice, de ansamblu, mijlocii, americane sau prim-planuri care accentuează interactivitatea, atractivitatea și alternarea dinamicii cu statica narațiunii. Unele *Comics*-uri sunt reprezentate doar de imagini, accentele fiind puse pe personaje operând cu contrastele cromatice, altele abundă în bule cu contururi neregulate, cu texte reproduse cu fonturi tipografice dominând imaginile (Fig. 5).

Fig. 4. Aventurile lui Trică și Ciupică, autor: Alexei Grabco, revista *Alunelul*, nr. 7, 1990, cadre deschise, însoțite de text deschis reproducând sunete-sforăit

Un alt element al revistei este intitulat *Sipetul fermecat* (fig. 7). Benzile desenate din această secțiune au fost identificate ca fiind semnate: N. Romanovschi, Boris Jankov, Aurel Guțu și alții. Secțiunea *Sipetul fermecat* prezintă un ansamblu de cadre aranjate fie în registre orizontale, verticale, fie pe direcții ce urmează traiectorii aleatorii. Compoziția include imagini și elemente textuale cu aceeași pondere, completându-se reciproc.

Fig. 5. Secțiunea *Comics*, revista *Alunelul*, autor: N. Tighineanu, nr. 3, 1996, cadre închise aranjate în registre orizontale, bule complexe cu texte tipografice

Fig. 6. Secțiunea *Comics*, revista *Alunelul*, autor: N. Tighineanu, nr. 7, 1995, cadre închise aranjate în registre multidirecționale

Revista *Alunelul* include și alte secțiuni distincte reprezentate de benzi desenate cum ar fi: *Aventurile lui Alunelul*⁴ (G. Gurban), *Crenguță dă-mă huța*⁵, Pan Motan⁶ (Lică Sainciuc), *...și deodată...vânătorul se arată...*⁷ (Iurie Simac), *Aventurile de Revelion ale lui Moș Gerilă și Alunelul*⁸ (Valeriu Curtu), *Aventurile lui Bobilică*⁹, *Mogâldeată și Nătăfleată*¹⁰ (N. Ciubotaru), *Glume*¹¹, *Dresaj de mare clasă*¹², *Aventurile lui Licurici*¹³ (scen. Iuliu Rațiu), *Alunelul detectiv*¹⁴ (Vasile Diviza), *Peripețiile crabului Crici. Crici și pirații*¹⁵ (Margareta Chițcății), *O poveste cu-o alună*¹⁶ (Anatolii Smâșleav), *Ion Creangă. Povestea porcului*¹⁷ (Alexei Colîbneac), *Reclamă*¹⁸ (Nona Mîndrescu), *Ce e bine să știi, dacă mergi în clasa întâi*¹⁹ (Ana Evtușeco) și altele.

Fig. 7. Desfășurata revistei *Alunelul* cu secțiunea Sipetul Fermecat

a) Revista *Alunelul*, nr. 4, 1991, autor: N. Romanovschi;

b) Revista *Alunelul*, nr. 7, 1993, autor: Aurel Guțu.

Concluzia cercetărilor desfășurate relevă faptul că edițiile periodice în general și în special revista *Alunelul* a fost un promotor activ al benzilor desenate în Republica Moldova, formându-și propriul grup țintă de cititori constituit nu doar din copii, dar și părinți, bunici, exemplificând câteva generații conectate de interesul pentru benzile desenate și subiectele ce le promovează acestea, consolidând mediul familial și societal.

⁴ Revista *Alunelul*, nr. 3, 1992.

⁵ Revista *Alunelul*, nr. 11, 1990.

⁶ Revista *Alunelul*, nr. 12, 1990.

⁷ Revista *Alunelul*, nr. 7, 1990.

⁸ Revista *Alunelul*, nr. 12, 1990.

⁹ Revista *Alunelul* nr. 8, 1991.

¹⁰ Revista *Alunelul* nr. 8, 1991.

¹¹ Revista *Alunelul* nr. 8, 1991.

¹² Revista *Alunelul* nr. 8, 1991.

¹³ Revista *Alunelul* nr. 8, 1991.

¹⁴ Revista *Alunelul* nr. 2, 1992.

¹⁵ Revista *Alunelul* nr. 6, 1992.

¹⁶ Revista *Alunelul* nr. 4, 1994.

¹⁷ Revista *Alunelul* nr. 6, 1996.

¹⁸ Revista *Alunelul* nr. 7, 1996.

¹⁹ Revista *Alunelul* nr. 7, 1996.

Revista *Alunelul* și alte reviste axate pe publicarea benzilor desenate a menținut ritmul evoluției și dezvoltării artei benzilor desenate care prin diversitate, inovație, imperative ale timpului au avut rolul unor platforme formidabile de cunoaștere, învățare, experimentare, diseminare și creștere.

* This study was conducted within the framework of the research and innovation project 25.80012.0807.53SE – Valorization and Safeguarding of Comics from the Republic of Moldova (1945–2025) as an Integral Part of the National Cultural Heritage.

**TRADIȚIE ȘI TRANSCENDENȚĂ ÎN CREAȚIA PLASTICĂ
A LUI MIHAIL STATNÎ**
Tradition and Transcendence in the Artistic Work of Mihail Statnî

CZU: 75.071.1(478)((092)
DOI: 10.5281/zenodo.19438269

Dorina CHICU

<https://orcid.org/0009-0006-8576-0915>

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: dorinachicu55@gmail.com

Summary. Mihail Statnî is a representative figure in the visual arts of the Republic of Moldova. With an artistic career spanning nearly six decades, he has established himself through an original body of work deeply anchored in both national and universal values of plastic culture. His artistic language – marked by symbolism, memory, and visual meditation – engages with fundamental themes such as identity, myth, and spirituality, as well as pictorial reflections on motherhood and the eternal feminine. He received his professional training at the Republican School of Fine Arts “I. Repin” in Chișinău (currently the Republican College of Fine Arts “Alexandru Plămădeală”) between 1964 and 1968, and pursued further studies at the Academy of Fine Arts in Saint Petersburg from 1969 to 1975. Since 1976, Statnî has been a full member of the Union of Plastic Artists of the Republic of Moldova, and, since 2000, a member of the International Association of Art (IAA) – UNESCO. He has been active as an independent painter, working in both easel and monumental painting. His works are housed in the collections of the National Museum of Art of Moldova and are also represented in important cultural institutions abroad, including those in Romania, Ukraine, the Russian Federation, Georgia, Turkey, Cyprus, and the United States.

Key words: iconological analysis, semiotic approach, Byzantine iconography, eschatological motif, Eucharistic symbolism

Într-un timp marcat de gândire fragmentată și flux informațional accelerat, Mihail Statnî oferă un răspuns vizual coerent la confuzia axiologică a epocii noastre, orientându-și creația spre esențe: figura umană ca simbol, gestul expresiv ca revelație interioară, lumina ca prezență spirituală și tradiția ca formă de rezistență culturală. Pictorul, fidel acestor principii, transmite mesaje artistice profunde, imprimând cu iscusință în opera sa imagini învăluite în reflecții filosofice și valori general-umane. Limbajul său vizual, întemeiat pe valorile culturii plastice universale și tradiționale, reînvie pe pânze frumusețea datinilor și a obiceiurilor populare, fructificând moștenirea ancestrală printr-o sensibilitate profund personală, ancorată în spiritul contemporan.

Pe parcursul a șase decenii de activitate, Mihail Statnî s-a afirmat ca un pictor versatil, activ atât în arta murală, cât și în cea de șevalet. Opera sa se remarcă printr-o exprimare convingătoare în compoziții tematice, scene de gen, peisaje, naturi statice și portrete. Printre temele recurente care structurează discursul său vizual se numără valorificarea artei populare, evocarea tradițiilor naționale, reflecțiile asupra muncii, maternității, precum și mitul eternului feminin. „Inovațiile artistului se manifestă atât la nivel tematic, cât și în modul de operare cu mijloacele plastice – în construcția spațiului pictural, în structura narativă a compoziției,

în ambianța cromatică și în rețelele simbolice care leagă elementele imaginii”, menționează cercetătorul științific Constantin Spînu¹. Deși creația plasticianului a fost comentată deseori de jurnaliști, istorici și critici de artă precum Ludmila Toma, Tudor Stăvilă, Constantin Spînu, Liliana Platon ș.a., complexitatea operei lui Mihail Statnîi continuă să deschidă perspective fertile de analiză, inclusiv din unghiuri precum iconologia și semiotica, ce permit o interpretare mai profundă a semnificațiilor simbolice și a mecanismelor vizuale ale reprezentării.

Născut la 9 noiembrie 1942, în comuna Ghilăvăț (astăzi Beleavinți), raionul Briceni, din fosta RSS Moldovenească, M. Statnîi s-a format la școala vieții de la sat, sub semnul unui ethos rural pătruns de duh străbun. Din copilărie a fost crescut în lumina valorilor pe-rene ale culturii populare, asimilând firesc zestrea spirituală a neamului, acea înțelepciune veche, transmisă prin cuvinte simple, dar pline de tâlc, care i-au devenit repere de viață: demnitate, moralitate, identitate. Pentru el zicala „Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face” nu era doar o vorbă din bătrâni, ci un adevăr indiscutabil. Iar „Ochii sperie, mâinile bucură” îi amintea mereu că frica inițială dispare atunci când te apuci cu hotărâre și hărnicie de treabă. Când măicuța sa urzea covoare, îl îndemna să rostească vorbe frumoase, ca ecoul și esența lor să rămână între fire, ca o binecuvântare izvorâtă din îndemnul străvechi: „Cum îți vei așterne, așa vei dormi”. Învățase că „fapta bună – mult adună” și că „cu răbdarea treci și marea” – acea forță neclintită, care duce în timp la izbândă. Ori de câte ori destinul l-a pus la încercare, a ales cumpătarea și tăcerea bine gândită, în acord cu zicala: „Capul plecat, sabia nu-l taie”, convins că modestia și indulgența, fundamentate pe discernământ, nu constituie semne ale slăbiciunii, ci expresii ale forței interioare. Aceste modele spirituale și principii morale venite din adâncurile timpului, parte esențială a codului nostru genetic cultural, preluate și integrate ulterior în filosofia creștină, au imprimat creației artistului o amprentă profundă, generând o operă marcată de reflecție și densitate ideatică.

În perioada studiilor la Școala Republicană de Arte Plastice „I. Repin” – astăzi Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală” (1964–1968) –, a cunoscut-o pe distinsa Ada Zevina, plasticiană, istoric de artă și pedagog, care a avut o influență incontestabilă asupra formării sale artistice. Sub îndrumarea acesteia, a fost inițiat în problematica artei contemporane, în tradițiile culturii plastice europene și în profunzimea artei populare, lărgindu-și astfel orizontul estetic și dobândind o înțelegere mai amplă și mai nuanțată a domeniului ales.

Remarcându-se prin talent, seriozitate și o pregătire temeinică, Mihail Statnîi a fost primul artist din RSS Moldovenească care, în urma unui concurs riguros, a obținut o prestigioasă bursă unională, destinată exclusiv celor mai promițători creatori din spațiul sovietic, beneficiind de acest sprijin timp de aproape trei ani (februarie 1972 – decembrie 1974).

A debutat în a doua jumătate a anilor 1960, perioadă a „dezghețului hrușciovist”, cu lucrări inspirate din moștenirea culturală autohtonă, în care a manifestat o afinitate profundă pentru valorile spirituale ale neamului, sinceritatea emoțională a personajelor portretizate, precum și pentru motivele etnice și finețea decorativă specifice artei străbune (*Mireasa din comuna Boian* (1967), *Bunica Ana din satul Boian* (1967) și *Moș Vasile* (1967)).

Această direcție de gândire, centrată inițial pe destinul individual, capătă valențe mai largi în lucrarea de diplomă *Binecuvântare* (1968), unde plasticianul se deschide spre ideea de inițiere, cunoaștere și apartenență la o ordine spirituală transcendentă. Compoziția, de factură monumentală, îl înfățișează pe autor la o vârstă fragedă, în prima zi de școală, însoțit de părinți. Cu un gest de binecuvântare, aceștia îl conduc spre „lumea mare” – o metaforă a

¹ Constantin Spînu. Caracteristică – recomandare pentru obținerea titlului onorific „Maestru în artă”. Arhiva personală M. Statnîi.

Serbare autumnală, u.p., 80×101 cm, 2014

Invitație în Rai, u.p., 44×60 cm, 2012

devenirii personale. Scena are loc sub un fronton triunghiular, sprijinit de două coloane cu valoare arhaică, ce trimit la legenda lui Hiram și la ideea unui templu al cunoașterii. Aceste elemente arhitecturale devin simboluri ale trecerii și ale transformării interioare, conferind momentului o dimensiune ritualică. Copilul, plasat central și luminat intens, capătă o aură aproape mistică, sugerând puritate și potențial. În contrast, părinții apar sobri, în posturi arhetipale de ghizi și protectori, încadrați într-o compoziție echilibrată și încărcată de sens. Lucrarea impresionează atât prin profunzimea reflecției filosofice, cât și printr-o interpretare plastică originală, inspirată din icoanele medievale – influență recognoscibilă în frontalitatea compoziției, în tratamentul hieratic al figurilor și în paleta cromatică reținută.

Privită prin prisma iconologiei, lucrarea tânărului absolvent relevă o înclinație autentică spre introspecție și spiritualitate, exprimată printr-o sinteză a gândirii filosofice, simbolismului plastic și temelor ancestrale ale umanității. Această articulare complexă a limbajului vizual prefigurează o direcție de creație marcată de coerență ideatică și deschidere spre universalitate – aspect ce va deveni, în timp, un reper semnificativ în expresia plastică a artistului.

Orientarea astfel conturată evoluează treptat într-o meditație recurentă asupra structurilor narative fundamentale ale umanității de la Adam și Eva, Cain și Abel, până la Iisus Hristos și Ioan Botezătorul, incluzând, în unele lucrări, și simboluri euharistice ce trimit la misterul credinței și al comuniunii divine (*Dialog despre credință* (1989), *Întâlnire. Duminica Mare* (1989), *Trădare. Sărutul lui Iuda* (1989), *Destăinuirea îngerului* (1990), *Execuția lui Ioan Botezătorul* (1991), *Învingătorul* (1991), *Întrarea în Ierusalim* (1991), *Adorația magilor* (2016), *Nașterea Domnului* (2017), *Îngerul căzător* (2017), *Profet* (2017), *Sfânta familie* (2020)). Plasticianul aduce în prim-plan arhetipuri ce traversează veacurile și revin constant în conștiința culturală colectivă. Acest ciclu repetitiv al istoriei, marcat de cădere, conflict, sacrificiu și revelație, devine o sursă inepuizabilă de sens și expresie artistică, invitând privitorul la o reflecție profundă asupra marilor teme ale existenței și la o regăsire a sinelui în oglinda mitului și a simbolului. De asemenea, revenirea la narațiunea fondatoare reflectă și o nevoie actuală de sens într-un context cultural marcat de fragmentare spirituală.

În această logică a recuperării marilor teme existențiale se înscrie și lucrarea *Invitație în Rai* (2012), care propune o viziune metafizică asupra momentului morții, înțeles nu ca sfârșit, ci ca trecere, eliberare și comuniune cu Absolutul. Compoziția reia, în cheie iconologică, motivul eshatologic al călătoriei sufletului către divinitate – recognoscibil atât în imaginea *Anastasis* din iconografia bizantină, cât și în reprezentările plastice occidentale

Dansul călușului, u.p., 91×98 cm., 2000

Crăciunul cu Steaua și Vertep, u.p., 74×60 cm., 2019

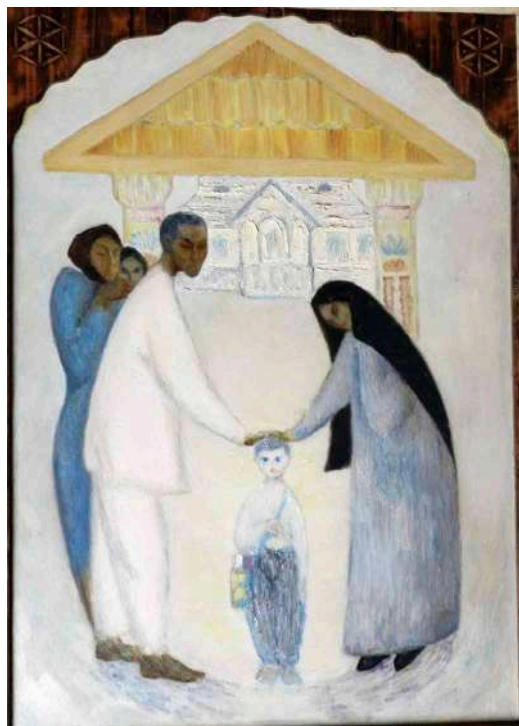
inspirate de *Divina Commedia*². Silueta luminoasă simbolizează purificarea și desprinderea de materie, întruchipând sufletul aflat în drumul său spre mântuire, ghidat de îngeri – entități celeste care acționează ca mesageri și călăuze spirituale în iconografia creștină. Curcubeul vertical devine un axis mundi, o scară simbolică între planul terestru și cel divin, în timp ce poarta deschisă – motiv recurent în arta sacră (*Porta Coeli*)³ – marchează pragul inițiativ al trecerii spre o altă ordine ontologică. Figura bătrânei, aflată în vecinătatea porții, indică sfârșitul vieții pământești, iar contrastul dintre fundalul brun-roșcat și explozia cromatică din zona porții accentuează tensiunea dintre materie și spirit, efemer și etern. În registru simbolist, apropiat de universul vizual al lui Odilon Redon, lucrarea propune o reflecție lirică asupra sensului vieții ca drum spre împlinire și lumină.

Un loc aparte în dimensiunea metafizică a operei îl ocupă imaginea Fecioarei Maria, întruchipare a eternului feminin și însemn al maternității sacre, care apare constant în lucrările artistului, integrându-se firesc în această meditație vizuală asupra originilor și condiției umane. O asemenea preocupare se reflectă într-un ansamblu coerent de lucrări, precum: *Nașterea Domnului* (2010), *Nașterea Domnului. Sfânta Marie și Arhanghelul Mihail* (2016), *Madona cu pruncul* (2016), *Fuga în Egipt* (2017), ș.a. În pânzele *Buna Vestire* (2005), partea a doua din tripticul *Buna Vestire* (2007), *Buna Vestire* (2016), crinul alb – sau *Fleur-de-Lis* –, cu cele trei petale ale sale ce evocă simbolic Trinitatea, devine o reprezentare ce poate fi interpretată drept un manifest vizual al unei moșteniri sacre feminine, fie prin mitologia esoterică merovingiană, fie prin figura Maicii Domnului. Este o linie simbolică ce străbate veacurile ca o memorie vie, purtând în sine, posibil, emblema unei incertitudini sau, dimpotrivă, „a purității și a speranței reconcilierii dintre materie și spirit, dintre om și divinitate”⁴. Prin această den-

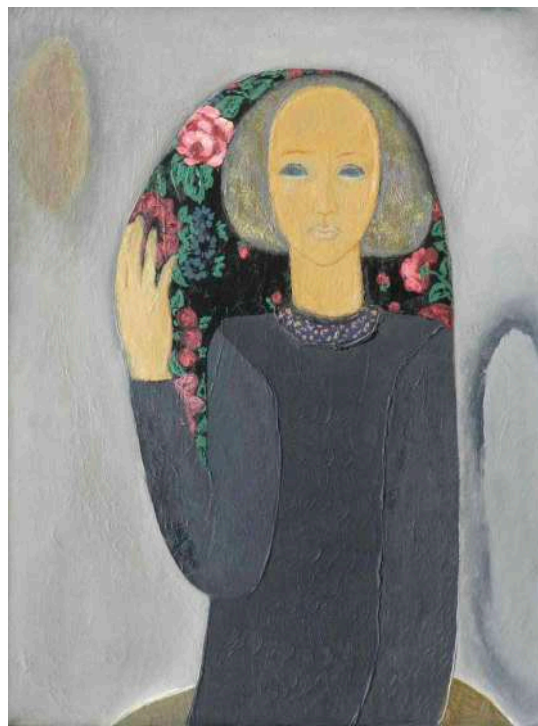
² Dante Alighieri, *Divina Comedie*. Iași: Editura Polirom, 2000.

³ Chevalier Jean și Alain Gheerbrant (coord.). *Dicționar de simboluri: mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Iași: Editura Polirom, 2009, p. 745.

⁴ Chevalier Jean și Alain Gheerbrant (coord.). *Dicționar de simboluri: mituri, vise, obiceiuri,*

Binecuvântare, u.p., 140×100 cm., 1968

Natalia, u.p., 82×60 cm., 1975

sitate simbolică și prin capacitatea de a reactiva miturile fondatoare în cheie contemporană, artistul nu doar reinterpretează trecutul, ci îl revalorifică în lumina prezentului, punând în dialog tradiția cu sensibilitatea modernă. Astfel, se conturează o interconexiune profundă între formă, conținut și ideologie, în care limbajul plastic devine mediu de translație al unei viziuni integratoare asupra lumii, în care simbolul nu este ornament, ci esență.

Un alt reper ideatic la care pictorul revine adesea este chipul femeii – fie evocat prin rolul matern, fie contopit cu tumultul marin, fie asemuit cu un trandafir, a cărui finețe efemeră ascunde o forță defensivă, fie purtătoare de straie cu rezonanțe arhaice – toate, imagini artistice încărcate de însemne sugestive (*Așteptare* (1984), *Duioșie. Portretul mamei* (1984), *La mama acasă* (1985), *Speranța* (1990), *Larisa și marea* (2018), *Flora* (2004), *Pălăria verde* (2004), *Sonată* (2011), *Florăreasa din Ialta* (2011), *Armonie poetică* (2018), *Sărbătoarea iei românești* (2021) ș.a.).

Compozițiile care valorifică aceste imagini simbolice, dar și motive precum covorul și sărbătorile de iarnă, deschid posibilitatea unei lecturi semiotice, fiind concepute ca sisteme vizuale purtătoare de valori identitare, afective și culturale. Ele devin reflexii ale unui imaginar colectiv, trimițând, pe de o parte, la reprezentări arhetipale ale feminității – prin broboadă, ie și celelalte componente ale portului popular –, iar pe de altă parte, la dimensiuni ale memoriei, tradiției și apartenenței – în cazul covorului și al ritualurilor sărbătorești. Recurența acestor prezențe în creația pictorului este determinată de extragerea lor din sfera utilitarului și de resemnificarea prin accentuarea dimensiunii spirituale.

În consonanță cu această abordare, pânzele *Natalia* (1975) și *Galina cu basma neagră* (1975) oferă două ipostaze complementare ale feminității sacralizate: una stilizată, iconică

gesturi, forme, figuri, culori, numere, p. 386; Robert, Adkinson (coord.). *Simboluri sacre: popoare, religii, mistere*. Ediția a 3-a. București: Editura ART, 2018, p. 490.

și cu valențe mistice; cealaltă – profund ancorată în tradiția locală. Este semnificativ că, în ambele compoziții, șalinca cu motive florale imprimată pe câmpul negru, depășește funcția decorativă, devenind un semn identitar cu rezonanță culturală, înscris într-un orizont spiritual și ancestral.

Într-o serie de lucrări reprezentative ale artistului, precum *Zestrea mamei* (1989), *Vopșirea lăinii* (1998), *Frescă din trecut* (2012), *Tradiții (dedicație mamei)* (2021), *Cariotide* (2022), precum și în compozițiile reunite sub titlul *Tradiții* – covorul moldovenesc ocupă un loc central în construcția plastică, devenind un reper cu profunde conotații identitare. În semiotica vizuală tradițională, negrul câmpului joacă rolul culorii originare, al matricii, al unei tăceri sacre din care se nasc și în care se întorc toate lucrurile. Pe acest fundal întunecat, florile expresive devin embleme ale vieții, regenerării și speranței care răsare din întuneric. Inserat în compoziții alături de figuri feminine și gesturi tradiționale cu rezonanțe rituale – pregătirea zestrei, țesutul, torsul cu furca, fusul și fuiorul – covorul dobândește multiple valențe emblematică, transfigurându-se totodată într-un fundal sacralizat.

Astfel, covorul din ciclul *Tradiții* (2021) relevă o iconografie laică a originilor, devenind nucleul vizual al unui repertoriu cultural interiorizat. Departe de a fi un simplu element decorativ, el funcționează ca un semn cu valențe ceremoniale, asociat cu solemnitatea, profunzimea spirituală a universului casnic și cu ceea ce am putea numi „scena vieții”. În primul plan al compoziției, triada generațională – bătrâna cu fuiorul, copila și tânăra femeie – capătă valoare de metaforă vie a succesiunii, în care se instituie un lanț diegetic al transmiterii. Câmpul negru al covorului funcționează ca suport vizual al poveștii identitare a feminității și datinelor, potențând motivele florale și siluetele, ca și cum ar răsări dintr-o adâncime arhetipală. Limbajul plastic – definit de tușe moi, vapoase, cromatică pastelată și forme estompate – generează o atmosferă delicată, impregnată de lirism și nostalgie. Creația transcende reprezentarea realistă, devenind o imagine a profunzimii inițiatice încorporate în tradiție.

Aceeași dimensiune simbolică și ritualică a elementelor din viața cotidiană se extinde și în reprezentările sărbătorilor moldovenești, marcate de festivități, însemne și acte de comuniune, prin care artistul reactivează un sistem de coduri colective provenite din obiceiurile străvechi. Ciclul *În jurul mesei – Paște* (2013), *Tandrețe* (2015), *Povață* (2015) ș.a., funcționează ca un limbaj metaforic al convivialității și al transmiterii valorilor, în care masa devine un reper central: imagine a unității, a continuității și a memoriei afective. Gesturile, expresiile și posturile personajelor, încărcate de funcții conative și expresive, nu se limitează la redarea unor situații familiare, ci articulează relații intergeneraționale, norme ale respectului, modele de ospitalitate și forme ale bunătății – toate integrate într-un cadru ceremonial recognoscibil. Lucrarea *Serbare autumnală* (2014) exemplifică această logică simbolică: masa, situată în centrul compoziției, structurează scena ca spațiu al legăturii umane, al apartenenței și al sacralizării ciclicității naturale. Femeile în port tradițional devin indicii vizuali ai identității feminine și etnice, reflectând roluri esențiale în universul domestic și ritualic – acolo unde sacral se împletește firesc cu viața de zi cu zi. Tratatul pictural, cu forme estompate și contururi difuze, sugerează o atmosferă subtilă, un timp interior filtrat de emoție și reflecție. Estetica nu vizează reconstituirea fidelă a unei secvențe reale, ci elevează compoziția la nivelul unui timp arhetipal, încărcat de semnificații simbolice. Arborii din fundal pot fi interpretați ca semne ale verticalității sacre, evocând legătura dintre pământ și cer, precum și ritmurile cosmice care ordonează calendarul sărbătorilor. Astfel, scena cotidiană este transfigurată într-o veritabilă icoană culturală a memoriei și a apartenenței.

Forma elocventă, misterul și profunzimea expresivă se cristalizează exemplar în lucrările dedicate ritualurilor nocturne desfășurate la cumpăna dintre ani. Acestea sunt percepute atât ca o celebrare a armoniei dintre forțe, cât și ca un mijloc de alungare colectivă a energiilor malefice. Poziționarea spațiului nostru geografic între paradigme opuse a favorizat apariția diverselor forme tradiționale de protecție și regenerare spirituală. În această înțelepciune a strămoșilor se ascunde o lege fundamentală a viziunii existențiale: totul în lume se sprijină pe echilibru – între lumină și umbră, între ordine și taină, între putere și înțelepciune. Pe acest fundal, compozițiile lui Mihail Statnii dedicate sărbătorilor de iarnă – de la Crăciunul cu Steaua și colindele, la Malanca din Clocușna, Căluțul și Anul Nou cu mascați – îmbină elementul etnografic cu o poetică simbolică de profundă forță evocatoare (*Căluțul* (1989), *31 decembrie* (1989), *Malanca. Anul Nou* (1995), *Crăciunul cu Steaua și Colinde* (2016), *Anul Nou cu Malanca* (2018), *Crăciunul cu Steaua și Vertep* (2019), *Crăciunul. Malanca din Clocușna* (2020), ș.a. Personajele costumate și ambianța hibernală devin expresii ale timpului cyclic (ale roții vremii) și ale coeziunii comunitare. Teatrul folcloric ilustrat prin Malanca, Capra, Căluțul, Steaua și Vertepul concentrează idei fundamentale precum purificarea, renașterea, armonia interioară și sacralizarea prin poveste. Pictorul nu tratează aceste elemente ca simple decoruri, ci ca semne vizuale încărcate de sens, care mediază relația dintre om, natură și ritmurile lumii tradiționale. Peisajul rural, acoperit de zăpadă, devine un spațiu suspendat, iar paleta cromatică – cu alternanțe între tonuri calde și reci, intense și estompate – susține un ritm plastic în care coexistă staticul și dinamicul. Rezonanțele sonore străvechi, sugerate de tobe, tălângi și trâmbițe, sunt transpuse în imagini prin gest și compoziție. Pentru Mihail Statnii, memoria funcționează ca un reper afectiv și, totodată, ca o matrice formativă a imaginii plastice. Din această viziune se conturează și relația cu tradiția: datinile depășesc sfera festivă, devenind expresii ale unei filosofii de viață și ale unei moșteniri culturale vii.

În era fotografiei, măiestria pictorului nu se mai măsoară prin copierea fidelă a naturii, ci prin nașterea formelor din tușe, ritmuri și pete de culoare, care evocă doar tangențial lumea vizibilă. Tocmai această neasemănare subtilă dintre realitate și interpretarea ei artistică pe pânză definește personalitatea autorului, oglindind tensiunea și profunzimea sa ideatică-emoțională⁵. Mihail Statnii transfigurează cu har și sensibilitate plastică dimensiunea tangibilă a realității, propunând o viziune originală de descifrare a tainelor universului prin artă. Demersul său pictural reunește valorile unei moșteniri spirituale autentice – credința, bunătatea, respectul, hărnicia, ospitalitatea – cu o reflecție temeinică asupra existenței, comunității și timpului. Aceste virtuți, adânc înrădăcinate în conștiința artistului prin contactul direct cu universul rural identitar, se decantează în creația sa într-o expresie simbolică și meditativă, devenind repere arhetipale pentru înțelegerea lumii și orientarea ființei umane.

⁵ Dorina Chicu, *Mihail Statnii. Odă în culori*, in: *Arta*, nr. 1, 2024, pp. 182-188.

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА
В СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКАХ**
*Art Education in the Republic of Moldova in Specialized Literature
and Archival Sources*

CZU: 37.036:7(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19437359

Andrei PELIN

<https://orcid.org/0009-0007-8204-0020>

Doctorand, Universitatea de Stat a Moldovei

E-mail: pelinandrey61@gmail.com

Summary. Interest in this subject is due to the lack of in-depth research in the field of history and art. The theme of the history of art education in the Republic of Moldova has not been highlighted as a distinct subject of scientific study; it has only been touched upon in some monographs and articles, where it was approached mainly in connection with the study of the works of certain artists, many of whom taught in various specialized and general educational institutions. In general, most publications are quite informative, but they have a significant drawback – almost nothing has been examined by researchers in the key of scientific issues. What was presented was already known and established in the history of Moldovan art. The conclusions are often approximate, but truthful hypotheses are also missing.

This article provides a detailed review of the specialized literature and archival sources on artistic education in Moldova from the late 19th century to the early 21st century.

Key words: artistic education, Bessarabia, Moldavian SSR, Republic of Moldova, art educational institutions, painters-pedagogues.

Территория Республики Молдова за исследуемый период, вплоть до обретения независимости, входила в состав царской России (1812–1917), затем в состав Румынии (1918–1940; 1941–1944), а также в состав СССР (1940–1941; 1944–1991). А потому этот край был непосредственно связан с общим укладом, политическим устройством, а главное с системой просвещения этих государственных образований. Учебные заведения Бессарабской области, впоследствии ставшей губернией, входили в Одесский Учебный округ и, соответственно, подчинялись его попечителю. Оттуда же из Одессы в Кишинёв поступали приказы, директивы и циркуляры в гражданские школы, училища и гимназии. Приходские же школы, а также духовное училище и семинария были в ведении Органов духовного управления.

Ближайшим профильным учебным заведением, готовившим специалистов в области изобразительного искусства, была Рисовальная школа при Одесском обществе изящных искусств, позже преобразованная в Художественное училище. Носителями традиций передового реалистического искусства в национальной украинской культуре выступали замечательные мастера: К.К. Костанди, С.И. Светославский, Н.К. Пимоненко, П.А. Левченко, Г.А. Ладыженский, Т.Я. Дворников, С.Я. Кишинёвский, Г.Г. Головкин, А.А. Мурашко и другие.

Начнем наш обзор с изданий и публикаций общего характера, отображающих проблемы художественного воспитания в их историческом развитии. Творчеству и педагогической деятельности известного украинского художника-реалиста, Кириака Константиновича Костанди (1852–1921), посвящена небольшая брошюра, изданная в 1953 году к его столетию¹. Так же, как и большинство его коллег, он учился в Петербургской Академии художеств.

Значительный интерес представляет, изданный в Ленинграде (ныне Санкт-Петербург) в 1991 году сборник статей *Художники-педагоги. История и современность*, посвященный практике отечественного образования XVIII–XX веков². Начинается эта небольшая антология статьей искусствоведа В.И. Богдана, посвященной деятельности вице-президента Императорской Академии художеств, государственного деятеля, военного, историка, князя Григория Григорьевича Гагарина (1810–1893). Вследствие пробуждения интереса в середине 50-х годов к искусству Древней Руси, по инициативе Г.Г. Гагарина был учрежден «класс православного иконописания». Находясь на этом высоком посту более десяти лет (1859–1872), он был в курсе всех текущих дел, отдавая распоряжения по благоустройству музеев, но главное, следил за успехами преподавания в классах Академии. В рескрипте Товарища президента министру двора было отмечено, что «...Гагарин, управляя Императорскою Академиею художеств, трудился постоянно с неутомимым усердием, с полною любовью и знанием дела и поставил Академию в отличное состояние». Сам князь Гагарин был незаурядным рисовальщиком и живописцем, представителем т. н. романтического академизма николаевской эпохи, другом и последователем художника Карла Брюллова, мастером жанровой и батальной графики, портретистом, иллюстратором, церковным декоратором и зодчим.

Из всех четырнадцати статей, кроме выше упомянутой, также заслуживают внимания материалы, посвященные выдающемуся живописцу и наставнику Павлу Петровичу Чистякову (Кутейникова Н.С. *К истории мозаичной мастерской Императорской Академии художеств*), преподавателю основных предметов у будущего просветителя и реформатора художественной педагогики в Бессарабии, Владимира Окушко, а также статья об архитекторе Якове Германовиче Гевирце (1879–1942), коллеге наших земляков Алексея Щусева и Павла Шиллинговского, разделившего трагическую судьбу последнего в блокадном Ленинграде (Суздалева Т.Э. – *Архитектор Я.Г. Гевирц – воспитанник и профессор Академии художеств*).

В пятом выпуске научных трудов Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена *Традиции художественной школы и педагогика искусства* есть примечательная статья, имеющая непосредственное отношение к нашей теме, принадлежащая исследовательнице Регине Кропиной – *Методы обучения изобразительному искусству в школьной художественной педагогике XVIII – нач. XX вв.*³ На основе обширной специальной литературы в ней подробно проанализированы наиболее известные в то время в России системы обучения графическим наукам. Автор сразу отделяет профессиональные учебные заведения от общеобразовательных школ, посвятив свой обзор последним. Р.А. Кропина считает, что одним из самых сложных заданий для учащихся при изучении изобразительного искусства является композиция, которая в художественной педагогике имеет несколько значений. В художест Традиции

¹ В. Афанасьев, К.К. Костанди, Москва: Искусство, 1953.

² *Художники-педагоги. История и современность*, Ленинград, 1991.

³ *Традиции художественной школы и педагогика искусства*, Санкт-Петербург, 2006.

художественной школы и педагогика искусства, Санкт-Петербург, 2006. венном творчестве под композицией подразумевается построение внутренней структуры произведения и ее упорядочение. Одновременно, в искусствоведении это понятие употребляется для обозначения многофигурного полотна, скульптурной группы или написанного с натуры этюда. По ее мнению, в школьной практике композиция связывает воедино теорию в изобразительном искусстве и преподавание основ живописи и рисунка.

Первой светской школой рисования в России была школа, основанная в 1711 году при Петербургской типографии иконописцем Григорием Одольским. Учащиеся в ней не только копировали подлинники, но и много рисовали с натуры. Из-за нехватки учителей, приглашали и иностранных художников-наставников, которые преподавали по своим собственным методикам.

«Рисование», как учебная дисциплина, впервые появляется в расписании кадетских корпусов в 1732 году. Не хватало наглядных пособий и методических разработок. В России первым учебным пособием с определенной системой обучения рисунку была изданная в 1749 году книга И.Д. Прейслера *Основательные правила, или Краткое руководство к рисовальному художеству*⁴. Автор этого пособия был приверженцем т. н. «копировального» или «догматического» метода, от простого к сложному, через изучение законов перспективы и пластической анатомии.

Военный инженер А.П. Сапожников издает в 1834 году первое методическое пособие для учебных заведений *Курс рисования*, в котором он впервые рассматривает рисование как общеобразовательный предмет⁵. Его книга вытеснила руководство Прейслера, так как в ней выдвигался более прогрессивный подход к преподаванию рисунка методом упрощения формы при помощи наглядных средств в самом начале процесса рисования. Также впервые в методической литературе появляется раздел, посвященный основам композиции. Недостатком «геометрического» метода А.П. Сапожникова является то, что у обучаемых детей не стимулировался интерес к рисованию.

Спустя десять лет (1844) Г.А. Гиппиус издает *Очерки теории рисования как общего учебного предмета*, в которых учитываются не только опыт практической работы, но и данные психологии, благодаря которым стали уделять особое внимание индивидуальной работе с каждым учеником⁶.

К середине XIX столетия в российском школьном образовании назревает кризис из-за того, что не хватает учителей, и не разрабатываются новые способы обучения графическим искусствам. Кстати, в самой Бессарабии в списках педагогического состава учебных заведений, в графе «учитель рисования» часто значится «вакансия». В это время в Западной Европе широко распространяется так называемый «чертежный» метод – рисование с помощью циркуля и линейки, который был предложен в 1844 году профессором Тулузской школы искусств Ж. Гальярмом (*Полный курс начального рисования от руки и с помощью инструментов*)⁷. Эта, уже известная в России методика, превращала рисование с натуры в механическое копирование. Видя сложившееся положение в общеобразовательных школах, Академия художеств создает специальную комиссию, в которую вошли известные художники-педагоги Н.Н. Ге, И.Н. Крамской, В.П. Верещагин, К.Ф. Гунн, П.П. Чистяков, для разработки передовых методов преподавания рисования.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

Двадцатое столетие выдвигает новые требования к обучению подрастающего поколения изобразительному искусству. Уже в начале XX века широко завоевывает популярность теория «свободного рисования», основанная на принципах биогенетизма. Этот метод предлагал два основных задания: рисование по представлению и декоративное рисование, выдвинув лозунг «рисуйте, что хотите!». Несмотря на то, что «свободное рисование» учитывало психологические особенности и возрастные интересы обучаемых, оно лишало учителя возможности руководить работой учеников и уничтожало принцип систематического обучения.

Почти одновременно с методом «свободного рисования» в конце XIX века возникает «натуральный» или «американский» метод, впитавший в себя традиции академического обучения наряду с достижениями реалистического искусства. Он впервые был показан на Всемирной выставке в 1897 году, но еще в 1871 году, задолго до этого, в России уже существовал метод обучения, основанный на изображении с натуры предметов из окружающей действительности. Он пользовался большим успехом у учителей рисования и считался весьма правильным для обучения. Таким образом, гораздо раньше, чем в США, в русских школах обучение проводилось по преимуществу путем рисования с натуры. Метод же этот был позаимствован из учебной программы Строгановской школы технического рисования. По всей видимости, и бессарабский художник-педагог Владимир Фульгентьевич Окушко частично применял этот популярный в то время метод во время своих занятий в Кишинёвском Коммерческом училище. Тому есть намек в отчете директора этого училища, преподавателя химии и товароведения, Франца Францовича Миллера за 1910 год: «Кто хотя бы поверхностно, в последние два десятилетия следил за педагогической литературой, тот знает, какую мощную роль в деле общего образования стали принимать графические искусства. В этом отношении особенно поучителен пример Америки, где, несмотря на материализм янки, графические искусства получили во всех учебных заведениях самое широкое применение»⁸.

Советская школа методики преподавания рисунка пришла к выводу, что, несмотря на определенные успехи, «натуральный метод» привел к подражанию готовым образцам, что иногда принимало уродливую форму рисования с открыток. И геометрический, и художественно-образный методы обучения были в равной мере плодотворны для умственного и художественного развития учащихся.

Также в начале XX века в России издаются переводы пособий немецких авторов – А. Баумгарта, Т. Вундерлиха, Ф. Кауфмана, предлагающих так называемый «немецкий метод» обучения, уделяющий внимание развитию чувства пропорций через сопоставление соразмерности одной части ко всему целому или наоборот. В докладной записке 1913 года Петербургского общества учителей рисования в Совет Академии художеств отмечалось, что «от учащихся требуется не одно техническое умение или знание геометрических и орнаментальных форм, но и многое другое: от них требуется развитие наблюдательности, творческого воображения, памяти форм и красок... В круг рисования в общеобразовательной школе должно входить не только рисование с натуры всеми способами, как основной отдел программы, но и лепка, и черчение, и иллюстрирование...»⁹.

⁸ Ф.Ф. Миллер, *Бывшая Кишинёвская Торговая Школа, а ныне Кишинёвское городское сословно-купеческое Коммерческое училище (1899–1910 гг.)*, Одесса: Типография С. Скарлато и А. Долинского, 1910.

⁹ *Традиции художественной школы и педагогика искусства*, Санкт-Петербург, 2006; «Ис-

В силу исторических обстоятельств сохранилось немного учебных программ графических искусств, разработанных преподавателями, работавшими в учебных заведениях Бессарабии. А потому весьма затруднительно судить, каким именно методикам отдавали предпочтение Терентий Зубков, Владимир Окушко, Василий Блинов и другие художники-педагоги. Скорее всего, они тщательно следили за новинками в области преподавания «рисовальных художеств». Например, В.Ф. Окушко участвовал во 2-м Международном Съезде по художественному образованию и воспитанию в Берне (Швейцария), а В.А. Блинов составил специальные таблицы для чистописания, впоследствии много раз переиздававшиеся.

С 1906 года, Рисовальными классами А.Н. Смирнова в Санкт-Петербурге проводились двухнедельные Летние дополнительные курсы для ознакомления учителей и учительниц рисования с новыми методами преподавания графических искусств, на которых проводились практические занятия и читались лекции.

К сожалению, значительных, как по содержанию, так и по объёму публикаций, освещающих напрямую тему именно истории художественного образования нашего края, вышло не так много. Их список невелик. Перечислим их по формальному признаку, то есть по жанрам и в хронологическом порядке их появления в научном обороте. Это, прежде всего, совместная монография Кира Роднина и Ростислава Окушко о его отце, Владимире Фульгентьевич Окушко (1862–1919), которая была приурочена к столетнему юбилею выдающегося подвижника эстетического воспитания в Бессарабии¹⁰.

В 1977 году вышло несколько более объёмное исследование Евгения Осадчего *Художественное училище имени И.Е. Репина*¹¹, переизданное в 1987 году под названием *Республиканское художественно-педагогическое училище им. И.Е. Репина*¹², с изменениями и дополнениями. Оба издания были посвящены двум юбилеям, а именно 100-летию художественного образования в Молдавии и, соответственно, 90-летию Кишинёвского художественного училища. Как выяснилось позже, обе даты оказались ошибочными.

Следующий труд, это краткий справочник молдавского историка-краеведа Юрия Колесника *Республиканский колледж изобразительных искусств им. Александра Плэмэдялэ*¹³.

Не следует также пренебрегать и сочинениями мемуарного и биографического характера, а также статьями, связанными с деятельностью художников-наставников, опубликованными в различных сборниках за разные годы. Например, воспоминания вдовы Александра Плэмэдялэ, Ольги Яковлевны Плэмэдялэ¹⁴ и изданный учёным-естествоиспытателем и культуртрегером, Ярославом Васильевым (1944–2021), весьма информативный сборник воспоминаний и писем о своей сестре, выдающемся преподавателе в области графических искусств, Наталье Васильевой (1939–2010) и об их отце, художнике-педагоге Алексее Александровиче Васильеве (1907–1975)¹⁵.

кусство и жизнь», 1913. № 2, сс. 329–33.

¹⁰ К.Д. Роднин, Р.В. Окушко, *Владимир Фульгентьевич Окушко, педагог и художник*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1962.

¹¹ Е.Н. Осадчий, *Художественное училище им. И.Е. Репина*, Кишинёв, 1977.

¹² Idem, *Республиканское художественно-педагогическое училище им. И.Е. Репина*, Кишинёв: Литература артистикэ, 1987.

¹³ I. Colesnic, *Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”*, Museum, 2008.

¹⁴ О.Я. Пламадяла, *А.М. Пламадяла – жизнь и творчество*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1965.

¹⁵ Я.А. Васильев, *Две ипостаси Натальи Васильевой*, Кишинёв: 2016.

Следует начать с небольшой книги искусствоведа К.Д. Роднина, написанной в соавторстве с художником Р.Ф. Окушко об отце последнего, В.Ф. Окушко. Эта, снабжённая всего лишь шестью иллюстрациями брошюра, с весьма сжатым изложением биографии выдающегося мастера и просветителя, до сих пор является единственным исследованием, посвящённым его педагогической деятельности и изобразительному творчеству.

Помимо этого деятельность В.Ф. Окушко изложена в ещё более урезанном виде в двух обзорных монографиях¹⁶. В своих воспоминаниях Ольга Плэмэдялэ посвятила учителю своего супруга, В.Ф. Окушко, лишь несколько предложений, хотя в целом они являются очень ценным источником, отображающим состояние образования в области изобразительного искусства в то время.

В начале 1970-х годов по инициативе дирекции Государственного Художественного музея МССР, коллектив авторов под началом Дмитрия Гольцова подготовил сборник статей, освещающих различные явления художественной жизни Молдавии. Две статьи посвящены становлению молдавского изобразительного искусства и художественному образованию рубежа XIX–XX столетий¹⁷, где также вскользь говорится о вкладе В.Ф. Окушко и других педагогов в развитие эстетического воспитания в Бессарабии. Но в этих материалах, помимо достоверных фактов есть много неточностей, которые на протяжении многих лет кочуют из одной публикации в другую.

Ещё в ноябре 1933 года, в местной периодической печати за подписью А.М. Плэмэдялэ вышла статья *Живописцы и скульпторы бессарабцы*¹⁸. Но, скорее всего она, если и не полностью написана, то, по крайней мере, была основательно отредактирована супругой автора Ольгой Яковлевной Плэмэдялэ (в девичестве Сучеван). Все годы совместной жизни она была личным секретарём Александра Михайловича, а также продолжительное время ведала делами Бессарабского общества изящных искусств. Она же, значительно позже, осуществила и перевод румынского текста на русский язык. Вероятнее всего, А.М. Плэмэдялэ диктовал своей спутнице жизни то, что сам знал и чему был живым свидетелем, а также и то, что ему рассказали старшие коллеги по цеху.

Необходимо подчеркнуть, что повествование начинается с 1887 года, т. е. за год до рождения самого рассказчика, которому в год учреждения Городской Рисовальной школы (1891) не исполнилось и трёх лет. Это означает, что публикация относится больше к жанру мемуаров, дополненных более ранними воспоминаниями предыдущего поколения очевидцев. Журнальная статья не является письменным памятником или документом, на основе которого могут строиться строго научные выводы. В иерархии источников, периодика не занимает самое надежное место по своей правдивости и, разумеется, нуждается в тщательной проверке. Вопреки этому, на статью продолжают некритически ссылаться по сей день многие исследователи, как на весьма достоверную. В этой исторической справке не освещён довольно протяженный период с 1813 по 1887 годы, словно до конца 1880-х гг. графические искусства вообще не преподавались в учебных заведениях Бессарабии. Также в этом сочинении присутствует немалое количество фактических ошибок.

¹⁶ А.М. Зевина, К.Д. Роднин, *Изобразительное искусство Молдавии*, Картя Молдовеняскэ, 1965; Д. Гольцов, А. Зевина, М. Лившиц, К. Роднин, Л. Чезза, И. Эльтман, *Искусство Молдавии*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1967.

¹⁷ Л. Ильяшенко, *Художественная жизнь Бессарабии конца XIX – начала XX вв.*, Кишинёв: 1971; Е.Н. Осадчий, *Из истории Кишинёвского художественного училища /1887–1917 гг.*, Кишинёв: 1971.

¹⁸ А.М. Plămădeală, *Artiști plastici basarabeni. Un scurt istoric*, in: *Viața Basarabiei*, nr. 11, 1933.

В статье А.М. Плэмэдялэ обнаруживаются сразу две неточности и одно, пока не подтверждённое документально утверждение. Говоря об одном «из пионеров изобразительных искусств в Кишинёве» Терентии Николаевиче Зубкове, автор пишет, что он «уроженец Бессарабии» (с якобы настоящей фамилией Зубку), «будучи назначенным преподавателем рисования в Кишинёвское мужское уездное училище № 1, <...> организовал в 1887 году при этом училище, <...> рисовальную школу...»¹⁹.

Во-первых, данные о деятельности Зубкова с 1887 года на службе заведомо не могут быть обнаружены, так как в должности учителя он находился с 1888 года²⁰. Тем более, что материалы для этой статьи собирались, скорее всего, не по архивным данным, а как сказано выше, по воспоминаниям профессиональных художников и рядовых членов «Общества любителей изобразительных искусств» взрослого поколения. Во-вторых, информация о бессарабском происхождении Терентия Николаевича Зубкова и его фамилии «Зубку» (?) требуют дополнительного документального освидетельствования, так как он родился в Херсонской губернии, а все официальные бумаги подписывал исключительно как «Терентий Зубков»²¹.

Это также подтверждается и его многочисленными телеграммами в Кишинёв, отправленными из города Николаева Дирекции народных училищ с просьбой о продлении отпуска за свой счёт, в связи с тяжелой болезнью отца, который там проживал²². Неверны утверждения и о том, что Зубков открыл Рисовальную школу при 1-м уездном училище. После долгих мытарств, школу разместили в здании 2-го мужского уездного училища, в котором он служил. В 1-м же уездном училище Зубков работал с 1893 года²³.

Неточности вроде «Теринте Зубку», а не Терентий Зубков, учитель рисунка и чиstopисания в 1-м уездном училище с 1888 г. вместо 1893 г. и др., появляются и в более поздних публикациях. В них, также неверно указаны мотивы отъезда Зубкова из Кишинёва в 1897 году (якобы из-за недовольства городских властей его слишком передовыми взглядами и чрезмерно бурной общественной деятельности) и следующее место его службы. На самом деле, причина переезда носила чисто материальный характер. Несмотря на то, что ещё 23 февраля 1895 года решением Совета Академии Художеств Зубкову было присуждено право преподавать рисунок в средних учебных заведениях, ему никак не находилось соответствующей его статусу должности. В 1897 году Т.Н. Зубкову предложили место преподавателя рисования в Елисаветградской Общественной женской гимназии, в том же Одесском учебном округе, где он благополучно проработал как минимум вплоть до 1915 года²⁴. Сейчас это город Крапивницкий (бывший Кировоград) в Украине. Далее его следы теряются.

Также ошибочно указано, что «эта школа (Рисовальная – А.П.) в 1894 году была утверждена, как городское учебное заведение». Это событие произошло ещё в 1891 году, со дня основания Рисовальной школы. Есть в этой публикации и сведения, заслуживающие доверия²⁵. Например, о том, что в Кишинёве, параллельно с городской школой, существовали и две частные школы художника Иосифа Степанковского (1856–?) с

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Национальное Агентство Архивов, далее НАА РМ, Ф. 316, оп. 5, ед. хр. 17, л. 2.

²¹ НАА РМ, Ф. 152, оп. 6, ед. хр. 237, л. 8.

²² НАА РМ, Ф. 152, оп. 6, ед. хр. 237, л. 4.

²³ НАА РМ, Ф. 316, оп. 5, ед. хр. 17, л. 2.

²⁴ *Справочник на 1915 год об учебных заведениях Одесского Учебного Округа и служащих в них*, Одесса: Е.И. Фесенко. 1915, с.197.

²⁵ НАА РМ, Ф. 152, оп. 1, ед. хр. 385, л. 8.

1893 по 1898 гг. и иконописца Павла Пискарёва (1875–1949) в 1909–1910 гг. (по другим источникам с 1907 по 1910 гг.). Далее А.М. Плэмэдялэ пишет, что «в 1919 году я был вызван примарией реорганизовать рисовальную школу в художественное училище»²⁶. Это верно лишь отчасти, поскольку всю подготовительную работу по преобразованию школы в училище провёл незадолго до своей кончины его учитель и предшественник на посту директора, В.Ф. Окушко, вклад которого в реорганизацию школы трудно переоценить и явно занижается. Не исключено, что это утверждение сделано им под сильным влиянием О.Я. Плэмэдялэ, желающей подчеркнуть более высокое значение деятельности своего супруга, как преобразователя всего художественного воспитания в Бессарабии межвоенного периода. И это несмотря на то, что непосредственным преемником В.Ф. Окушко на должности руководителя школы, уже имеющей на то время более высокий статус среднего специального учебного заведения, был в 1918–1919 гг. не кто иной, как прошедший курс обучения (пусть и неполный) в Мюнхенской Академии художеств, замечательный гравёр и живописец, Шнеер Герцович Коган (1872–1940)²⁷. Эту же версию, О.Я. Плэмэдялэ повторяет и в своих мемуарах: «Начальник школьного отдела Василий Юрьевич Чижевский предложил А.М. Пламадялэ (после кончины В.Ф. Окушко) реорганизовать рисовальную школу, которая уже два года не работала, в городское художественное училище. <...> Александр Михайлович согласился <...> Но поставил условие, чтобы была предоставлена полная свобода в выработке программы училища и в подборе преподавателей»²⁸. Из изложенного не ясно, чем же занимался целый учебный год (1918–1919) первый директор училища Ш.Г. Коган, если оно не работало? К тому же ни слова не сказано, что именно он и возглавлял это учебное заведение. Остальное тоже заимствовано из данного опуса буквально слово в слово.

Одна из причин этих и последующих многочисленных спорных утверждений, неточностей и ошибок связана с утратой во время Второй мировой войны архивов Художественного училища и Общества любителей художеств при нём. Но, как пишет сам А.М. Плэмэдялэ в своём кратком обзоре, еще до войны «из-за небрежного хранения школьного инвентаря», от методического фонда 1891–1919 гг., собранного стараниями Т.Н. Зубкова и В.Ф. Окушко, остался только лишь один альбом с лучшими рисунками учащихся 1895 года. Но и он был утрачен летом 1941 года, как и остальной методический фонд вместе с архивами царского и межвоенного времени. А это означает, что в молдавских архивах пока не найдено ни одного заверенного печатью оригинала учредительных и уставных документов самой Рисовальной школы, Художественного училища и Общества любителей художеств при них. Имеются в наличии только соответствующие записи в журнале заседаний Городской думы о решении открытия в Кишинёве вечерней Рисовальной школы в 1891 году²⁹ и черновики проекта-устава от 1918 года о преобразовании ее в Художественное училище, на русском (рукопись В.Ф. Окушко) и румынском языках (машинопись с исправлениями), из личного архива В.Ф. Окушко³⁰.

Если история Рисовальной школы по приведённым выше причинам грешит неточностями, то совершенно не понятно, почему в статье А.М. Плэмэдялэ так мало

²⁶ А.М. Plămădeală, *Artiști plastici basarabeni. Un scurt istoric*, in: *Viața Basarabiei*, nr. 11, 1933.

²⁷ НАА РМ, Ф. 1437, оп. 45, ед. хр. 257, л. 13.

²⁸ О.Я. Пламадяла, *А.М. Пламадяла – жизнь и творчество*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1965.

²⁹ НАА РМ, Ф. 152, оп. 1, ед. хр. 385, л. 8.

³⁰ НАА РМ, Ф. 2116, оп. 1, ед. хр. 65, лл. 1-7, 11-15.

биографических данных о тех его коллегах-современниках, которых он не только знал лично, но и со многими из них вместе преподавал в училище? Например, о таких замечательных мастерах как Александр Тарабукин, Гавриил Реммер, Иван Шейдевант и др. Ведь достаточно было просто полюбопытствовать непосредственно у них самих. Тем более, что архив училища с личными делами педагогического состава был у директора всегда под рукой и в полном порядке на тот период, в отличие от частично пострадавшего методического фонда.

В своей монографии К.Д. Роднин и Р.В. Окушко пишут, что Владимир Окушко уезжает в Уфимскую губернию – это Приуралье – и до 1893 года работает там сельским учителем. Здесь Владимир Фульгентьевич близко знакомится с русским писателем-реалистом Глебом Ивановичем Успенским (1843–1902), собиравшим материалы для своих произведений, посвящённых переселенческому делу. И как пишут в своей монографии К.Д. Роднин и Р.В. Окушко, посвященной столетию В.Ф. Окушко, история своего недавнего кризиса была им поведена писателю, который впоследствии якобы использовал ее в качестве сюжетной основы к известному рассказу *Выпрямила*, в котором писатель отразил эстетические взгляды передовой русской интеллигенции, показал силу нравственного воздействия искусства на человека³¹. Биографы В.Ф. Окушко допустили неточность³², не проверив это семейное предание, заглянув в творческую биографию известного писателя. Дело в том, что очерк *Выпрямила* был написан Г.И. Успенским под впечатлением от заграничной поездки 1872 года и был опубликован ещё в 1885 году, в *Русской мысли* (№5). В своем письме к жене из Парижа от 10 мая 1872 года он писал: «Тут больше всего и свежей всего Венера Милосская <...>, идеал женщины, который должен быть в жизни... Поводом же к написанию послужило, сочиненное Афанасием Фетом еще в 1856 году стихотворение „Венера Милосская“, к которому Г.И. Успенский относился весьма критически»³³. Так что кризис В.Ф. Окушко никоим образом не мог послужить сюжетом для этого очерка. Скорее наоборот, сам В.Ф. Окушко по прочтении, вдохновившись его содержанием, вышел из душевного надлома именно благодаря этому произведению. Также неверно указан соавторами монографии и место проведения 2-го Международного съезда по художественному образованию, обсуждавший вопросы методики преподавания рисунка и эстетического воспитания. Это была столица Швейцарии Берн, а не Женева. В Женеве же он встречался с одним из первых русских марксистов Георгием Валентиновичем Плехановым (1856–1918), интересовавшимся работой этого форума, общественно-политические взгляды которого значительно повлияли на мировоззрение самого В.Ф. Окушко. Благодаря этому общению он с еще большим энтузиазмом продолжил работать над превращением Рисовальной школы в центр, объединяющий художественную жизнь всей Бессарабии. Дальнейшее изложение фактов может послужить достоверным источником жизненного пути В.Ф. Окушко. Но самый существенный недостаток этой юбилейной монографии, ее небольшой листаж. Если бы не приложение в виде воспоминаний учеников В.Ф. Окушко, то монография была бы совсем краткой.

Более фундаментальное исследование Евгения Осадчего *Художественное училище имени И.Е. Репина* (1977, 2-е изд. 1987)³⁴, несмотря на исправления и дополнения

³¹ А.М. Plămădeală, *Artiști plastici basarabeni. Un scurt istoric*, in: *Viața Basarabiei*, nr. 11, 1933.

³² К.Д. Роднин, Р.В. Окушко, *Владимир Фульгентьевич Окушко, педагог и художник*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1962, с. 8.

³³ Г.И. Успенский, *Власть земли*, Москва: Советская Россия, 1984, сс. 236, 388.

³⁴ Е.Н. Осадчий, *Художественное училище им. И.Е. Репина*, Кишинёв, 1977; Е. Осадчий,

во втором издании, также грешат теми же, перекочевавшими из статьи А.М. Плэмэдялэ историческими неточностями, начиная с неверно указанного года основания Художественного училища (Рисовальной школы). Но, справедливости ради, надо отметить, что здесь очень подробно осящен послевоенный советский период деятельности Художественного училища, т. к. автор много лет заведовал учебной частью. К несомненным достоинствам монографии следует отнести весьма объемный изобразительно-методический материал.

В издании 1987 года почему-то не указано, что оно второе. Первое, гораздо беднее иллюстрировано, но лучше по своей структуре. При более внимательном изучении, по сравнению с первым изданием, заметны существенные сокращения текста и изменения политического характера. По своей сути, это два разных сочинения, хотя и с одними и теми же ошибками. Так, на фотографии занятий с преподавателем Шнеером Коганом указано, что это Александр Плэмэдялэ. Во втором издании сообщается, что выдающийся русский и советский зодчий, Алексей Викторович Щусев был одним из первых учащихся Кишинёвской Рисовальной школы. Но это не так. Окончив в 1891 году 2-ю мужскую гимназию, он сразу же стал готовиться к поступлению в Академию Художеств. Его педагогом графических искусств в гимназии был Николай Александрович Голынский.

Небольшой иллюстрированный альбом, посвященный творческой и педагогической деятельности Александра Плэмэдялэ, вышел в 1981 году. В двух статьях Софьи Бобернагэ и Ольги Плэмэдялэ лишь в более сжатой форме пересказывается то, что изложила вдова скульптора в своих воспоминаниях³⁵.

В 2000 году библиотека им. И. Мангера выпускает справочник *Евреи Молдовы*, подготовленный библиографом Сарой Соломоновной Шпитальник³⁶. В разделе *Художники. Графики. Живописцы. Скульпторы. Искусствоведы* изложены краткие биографии молдавских мастеров изобразительного искусства еврейского происхождения. Многие из них преподавали в различных учебных заведениях Молдавии. Это, прежде всего, Шнеер Коган (1872–1940), Моисей Гамбурд (1903–1954), Лазарь Дубиновский (1910–1982), Ада Зевина (1918–2005), Лев Чезза (1914–1980), Майя Сербинова-Кептэнару (р. 1948), Игорь Либерман (р. 1953). Упомянуты также имена Ицека Шаха и Нухима Хесса, как ассистентов Ш. Когана в его частной художественной школе. Ш. Коган, А. Зевина и И. Либерман преподавали в Кишинёвском Художественном училище. Майя Кептэнару работала в Городской художественной школе им. А.В. Щусева. Три специалиста вели свою педагогическую деятельность за границами Бессарабии. Это художники Абрам Бразер (1892–1942) и Эдит Кане (1915–?), а также искусствовед Лазарь Ремпель (1907–1992). Только лишь А. Бразер окончил Кишинёвскую Рисовальную школу в 1910 году под наставничеством Владимира Окушко. Был директором Минского художественного училища. Погиб в Минском гетто во время Великой Отечественной войны в 1942 году.

Следующий источник, как по объёму, так и по своему значению, это вышедший в 2008 году в Кишинёвском издательстве «Museum» первый иллюстрированный энциклопедический справочник молдавского краеведа Юрия Колесника, *Республиканский Республиканское художественно-педагогическое училище им. И.Е. Репина*, Кишинёв: Литература артистикэ, 1987.

³⁵ С. Бобернагэ, О. Плэмэдялэ, Александр Плэмэдялэ, Кишинёв: 1981.

³⁶ С. Шпитальник, *Евреи Молдовы. Деятельность евреев в культуре, науке, экономике*, Кишинёв: 2000.

колледж изобразительных искусств им. Александра Плэмэдялэ (*Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”*)³⁷. Так же, как и в упомянутых выше изданиях, справочник наделён теми же ошибками. Но, существенным преимуществом перед предшествующими публикациями является то, что в сопроводительной статье точно даны дата и год основания Городской Рисовальной школы. То есть, не 1887 год, а 1891-й. Если бы автор указал в подзаголовке, что справочник является кратким или неполным, то это бы вполне соответствовало его объёму, а главное его содержанию. Например, отсутствуют биографии многих преподавателей, а также имена целой плеяды молдавских художников, учившихся в межвоенное время, таких как Георгий Беккер, Бронштейн, Дахнович, Лаврентий Жук, Иевреинова, Климов, Колосков, Николай Колядич, Константин Ксида, Аркадий Лошаков, Лидия Лузановская, Лященко, Зельман Очаковский, Константин Пархомович, Саул Рабовер, Радова, Наталья Цанко и др. Нет сведений и о многих художниках, окончивших училище в 1960-х и 1980-х гг., большинство из которых ещё творчески активны и являются видными членами Союза художников, Союза дизайнеров и Союза архитекторов. Это такие его выпускники как Сергей Алесенков, Д. Бельдий, Виктор Валенга, Альберт Галбен, Лайма Года, Зоя Диновицер, Олег Домкович, Анна Затурская, Юрий Захария, Татьяна Коган, Валентин Конинг, Евгений Конинг, Игорь Константинов, Виктор Колчак, Октавиан Кубани, Тарас Левко, Валерий Метляев, Геннадий Миклеушану, Виктория Перепелица, Вячеслав Тирон, Руслан Тихончук, Дмитрий Хорасанов, Марина Шаргу, Светлана Шугжда, Игорь Щербина, Юрий Янчев и др. Как видно из списка, некоторые из них даже стали потомственными художниками, т. е. речь уже идет о нескольких династиях мастеров. Также не представлены и многие известные педагоги, среди которых, живописец Родион Алексеевич Габриков (1887–1965), преподаватель эстетики Евгений Николаевич Осадчий, Виктор Тимофеевич Миклеушану, выпускник училища, учитель рисования и черчения в Кишиневской школе №1 (ныне лицей «Георге Асаки»), отличник просвещения МССР Дмитрий Афанасьевич Табарча.

Еще одним упущением является то, что очень редко указываются имена мастеров, возглавлявших в училище свои мастерские (классы). Но, есть и одно несомненное достоинство у этого издания. Юрий Колесник опубликовал пусть очень краткую, но все же раньше других авторов биографию первого председателя Союза Художников МССР, незаслуженно забытого, незаурядного художника и преподавателя, Александра Николаевича Тарабукина.

В 2014 году краеведы Владимир Тарнакин и Зинаида Матей представили широкой общественности монографию *Учебные заведения Кишинёва XIX-го — начала XX веков*, которая посвящена истории создания и последующей деятельности наиболее значимых учебных заведений столицы Бессарабии³⁸. Перечислено очень много известных имен подвижников народного просвещения — почетных попечителей, преподавателей, классных наставников, воспитателей, врачей и других служащих Одесского Учебного Округа. Но, по какой-то причине, из многочисленных учителей графических искусств названы только преподававшие в 1-й Мужской гимназии В.А. Блинов и в Реальном училище И.С. Степанковский. Последний фигурирует и как организатор первой Рисовальной школы в Кишинёве, что документально пока не подтверждено. Сами графиче-

³⁷ I. Colesnic, *Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”*, Museum, 2008.

³⁸ В. Тарнакин, З. Матей, *Учебные заведения Кишинёва XIX-го — начала XX веков*. Кишинёв: 2014.

ческие предметы, входившие в учебные планы почти всех учебных заведений города, также упоминаются лишь несколько раз, а именно в главах о Духовной семинарии и 2-й мужской гимназии. С целью повышения квалификации педагогического состава руководством округа организовывались поездки для учителей различных предметов. В том же очерке о 2-й гимназии говорится об участии кого-то из преподавателей в 1904 году во Втором международном конгрессе по рисованию, состоявшемся в столице Швейцарии. Это был выдающийся реформатор художественного образования Владимир Фульгентьевич Окушко, имя которого в книге не упомянуто. Это тем более странно, потому что он преподавал те же предметы и в Торговой школе (с 1906 года Коммерческое училище), о которой идет речь в последней главе этого издания.

В своей монографии *Белорусы в этнокультурном пространстве Молдовы* (2011), бывший Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Беларусь в Республике Молдова, Василий Сакович разместил две краткие биографии художников, отца и сына Окушко, имеющие помимо любопытных сведений, все те же, приведенные выше многочисленные недостатки³⁹.

В книге воспоминаний молдавского художника-иллюстратора Бориса Брынзея в рассказе *Интеллигентные люди*, есть строки, посвященные преподавателю Художественного училища 1950–1960 гг., Ростиславу Владимировичу Окушко⁴⁰. Автор описывает два забавных случая. Однажды директор училища Иван Степанович Ершов предложил Р.В. Окушко подготовить доклад на тему *Коммунистическая мораль и коммунистическая нравственность*, на что тот ответил вежливым отказом: «Боюсь, что я не смогу справиться с такой задачей, <...>. Я знаю, что есть общечеловеческая мораль и нравственность». В другой раз, когда готовилось очередное собрание коллектива, где должны были обсуждать Постановление оргбюро ЦК ВКП (б) «О журналах „Звезда” и „Ленинград”» от 14 августа 1946 года, парторг училища предложил Р.В. Окушко выступить на собрании и осудить литераторов Михаила Зощенко и Анну Ахматову. Но он ответил, что очень любит произведения этих авторов. С тех пор с подобными просьбами к Ростиславу Владимировичу начальство больше не обращалось. Трудно судить в полной мере о достоверности подобных фактов. Но, в любом случае, эти две истории говорят о том, что Р.В. Окушко не был конформистом. Также в этом сборнике есть теплые воспоминания о художниках-педагогах Владимире Моцканюке и Игоре Виеру.

К сожалению, в силу специфики самого жанра (определенной «необязательности» в деталях) мемуарная литература, являясь источником второго порядка, в гораздо большей мере, чем научные публикации страдает неточностями и фактическими ошибками. Так, вспоминая на склоне лет о своей учебе в межвоенное время в Кишиневском Художественном училище, Елизавета Андреевна Ивановская, рассказывала своему сыну, что в основе программы обучения преобладали «теории структурализма», приписывая по недоразумению эти нововведения Шнееру Когану⁴¹. Вряд ли она имела в виду структурализм как междисциплинарное направление в социальных науках XX века. Наверняка под этим подразумевался, свойственный модернизму, некий новый и более системный или аналитический подход в постижении навыков в области

³⁹ В. Сакович, *Белорусы в этнокультурном пространстве Молдовы*, Минск-Кишинёв: Центральная типография, 2011.

⁴⁰ Б. Брынзей, *Карнавал светотени*, Кишинёв: 1990.

⁴¹ E. Ivanovsky, *Convorbire cu Serge Meurant*, București: Sophia, 2010.

изобразительного искусства. К тому же, Е. Ивановская неверно указывает место учебы Ш. Когана. Вместо Мюнхена она называет Дрезден⁴².

Завершая обзор воспоминаний художников нельзя обойти вниманием и изданный в 2016 году учёным-естествоиспытателем и культуртрегером, Ярославом Васильевым (1944–2021), весьма информативный сборник воспоминаний и писем о своей сестре, талантливым наставнике в области графических искусств, Наталье Васильевой (1939–2010) и об их отце, художнике-педагоге Алексее Александровиче Васильеве (1907–1975), *Две ипостаси Натальи Васильевой*⁴³. Книга состоит из двух частей – собственно, из воспоминаний и статей самой Н.А. Васильевой и воспоминаний о ней ее коллег и учеников. Оба раздела снабжены фотодокументами и обильно «пересыпаны» фрагментами из переписки с родителями, братом, сестрой и подругами. Две методические работы Н.А. Васильевой представляют особый интерес. Это *Декоративная композиция в ДХШ* (1985)⁴⁴ и *Игра воображения и композиция* (1988)⁴⁵. В первой статье поднимается проблема так называемого «госпитализма» или воспитания «твердой рукой», а во второй обсуждается творческое воображение.

Самое объемное по охвату времени двухтомное исследование *Изыщные искусства Бессарабии XX века*, где помимо истории изобразительного искусства затрагиваются и вопросы художественного образования, принадлежит молдавскому искусствоведу Тудору Ставилэ⁴⁶.

Первый том начинается с перечня студентов-бессарабцев Академии Художеств в Санкт-Петербурге в начале XX века. Во-первых, мало кто из них окончил полный курс этого знаменитого учебного заведения, которое в разные годы именовалось Высшим Художественным Училищем при Академии Художеств, последняя являясь по сути научно-методическим учреждением, разрабатывавшим учебные программы и пособия для обучения графическим дисциплинам в общеобразовательных школах и специализированных училищах. Система обучения была гибкой, и можно было пройти сокращенный 2-х или 3-х годичный курс для получения права преподавания в учебных заведениях различного уровня. Во-вторых, не все из них были бессарабского происхождения, хотя многие большую часть жизни прожили именно в Бессарабии. Уже упомянутый Терентий Зубков родился в Херсонской губернии (его отец, Николай Алексеевич жил и скончался в начале 1890-х гг. в городе Николаеве). Еще один мастер, о котором мало дается сведений в этом издании, а именно Гавриил (Георгий) Константинович Реммер появился на свет в городке Гайсине на Подолье (ныне Винницкая область Украины) в 1885 году⁴⁷. Теперь понятно, почему он подписывал свои статьи об искусстве псевдонимом «Гайсуца» – по созвучию со своей малой родиной. Учился (окончил?) он в 1916 году действительно в Санкт-Петербурге, но не в Академии Художеств, а в Классах живописи и рисования, основанных живописцем и педагогом Яковом Семеновичем Гольдблатом (1860–1929). Они имели официальный статус подготовительных к поступлению в Академию и получали от нее соответствующую суб-

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Я.А. Васильев, *Две ипостаси Натальи Васильевой*, Кишинёв: 2016.

⁴⁴ Е. Ivanovsky, *Convorbire cu Serge Meurant*, București: Sophia, 2010.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ T. Stăvilă, *Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea*, Vol. 1, Chișinău: ARC, 2019, Vol. 2, Chișinău: ARC, 2020.

⁴⁷ HAA РМ, Ф. 1772, оп. 8, ед. хр. 1181, л. 1.

сидию⁴⁸. По другим данным на 1911 год он учился в Московском Училище Живописи Ваяния и Зодчества⁴⁹. Впоследствии много лет преподавал рисунок и чистописание в разных школах Бессарабии – в Кишинёвской средней женской школе (1915), Оргеевской средней школе (?), Кишинёвской 2-й мужской гимназии (1919–1920), а также в учебных заведениях Хотина, Болграда, Измаила⁵⁰. В начале Первой мировой войны уехал в Яссы, где имел хорошие заказы. Писал в основном миниатюры⁵¹.

Далее следуют А.Р. Старчевский, Иосиф Степанковский (который из-за опечатки в оглавлении наречен Иваном), Хайм Марнянский, Григорий Шах, Евгений Столица, Тимофей Колца, Павел Шиллинговский, Николай Гумалик, братья Райлян, Август Балльер, Лидия Арионеско, Никифор Колун, Иван Кроитор, Евгения Малешевская, Владимир Окушко, Алексей Щусев, Георгий Дамир, Нухим Хесс, Надежда Иванова, Борис Анисфельд, Владимир Дончев. Из этого длинного перечня не очень понятно, какой именно по объему курс обучения в Академии Художеств они прошли. Последующие разделы отображают деятельность наших мастеров за рубежами Королевской Румынии.

Во второй главе, посвященной художникам Жюлю Перахиму, Георгию Юстеру и Георгию Чеглокову, говорится об участии бессарабцев в творческой жизни Бухареста в 1920–1940 годах. Также сказано и о существенном вкладе в становление румынской театральной сценографии Виктора Фёдорова и Елены Барло.

В следующей, третьей главе, освещается пребывание бессарабских живописцев и скульпторов во Франции и влиянии на них так называемой Парижской школы. Ее принципы усвоили такие мастера кисти и резца, как Ньюма Патлажан, Исаак Анчер, Григорий Мишонзник (Грегуар Мишонз), Иосиф Бронштейн, Зельман Очаковский, Лидия Лузановская, Ольга Ольби (Хржановская), Антуан Иррис, Моисей Коган, Дина Вьерни.

Четвертая глава дает представление о процессе обучения будущих художников бессарабского происхождения в соседствующей с Францией, Бельгийском королевстве. В этой стране, наследнице фламандских живописных традиций, влияние модернизма было не столь ощутимо, как в Четвертой республике и Веймарской Германии. Тут еще стойко держал оборону академизм. Здесь получили образование наши земляки Елизавета Ивановская, Нина Ящинская, Идель Янкевич, Моисей Гамбурд, Клавдия Кобизева, Татьяна Николаиди, Афанасий Модвал. Те из них, кто потом вернулся на родину, придерживались более консервативных взглядов на изобразительное искусство. И, напротив, оставшиеся в Западной Европе выпускники были подвержены воздействию новых течений, уже пустившим за несколько десятилетий крепкие корни. В пятой главе рассказывается о художниках, бессарабцах по месту рождения, не нашедших удовлетворения в Старом мире, но обретших свою творческую удачу за океаном, в Соединенных Штатах Америки. Назван ряд имен, среди которых широко известен только Борис Анисфельд.

Шестая глава завершает сей труд драматической историей двух художественных коллекций – инженера Андрея Драгоева и художника-реставратора Ивана Кроитора. Хотя последняя глава не имеет прямого отношения к теме данной статьи, все-таки стоит посвятить несколько слов этим двум незаурядным собирателям и дополнить раздел рядом уточнений.

⁴⁸ НАА РМ, Ф. 1772, оп. 8, ед. хр. 1181, л. 1.

⁴⁹ НАА РМ, Ф. 2989, оп. 1, ед. хр. 29, л. 16.

⁵⁰ НАА РМ, Ф. 1772, оп. 8, ед. хр. 1181, л. 2.

⁵¹ НАА РМ, Ф. 3291, оп. 1, ед. хр. 30, л. 17.

Инженер Андрей Драгоев был гражданским мужем бессарабской помещицы Евгении Ивановны Апостолопуло (Богдан), после кончины которой в 1915 году, он пытался воплотить мечту покойной о создании Музея искусств в Кишинёве. Был знаком с русским мыслителем Василием Розановым (1856–1919), который лето 1913 года провел вместе со своей семьей в имении Е.И. Апостолопуло в Сахарне.

Иван Кроитор (Крейтор), был наставником графических искусств и другом великого русского певца Фёдора Шаляпина. В середине 1950-х вел курсы повышения квалификации в Государственных реставрационных мастерских в Москве по приглашению Игоря Грабаря. Его ученицей была молдавская художница Элеонора Романеску.

Автор солидной и хорошо иллюстрированной монографии, следуя своему персональному вкусу, каким-то художникам отдает больше предпочтения, другим же придает меньшее значение. И это вполне естественно. Но, на наш субъективный взгляд, он все же в большей мере подчеркивает именно вклад художником-модернистов в развитие молдавского искусства, получивших образование в основном на Западе, умаляя достижения мастеров реалистического искусства. По нашему мнению, несколько преувеличенна значительность фигуры Августа Балльера. Этот, несомненно, выдающийся художник и педагог, зачем-то противопоставляется в ущерб другим его коллегам, приверженцам другого, более традиционного мировоззрения. По своей природе, воспитанию, взглядам и формальному образованию А.И. Балльер является театральным художником, то есть в своей основе он декоратор и бутафор. Именно декоративно-прикладное искусство на волне промышленной революции второй половины XIX века обрело значение, а потому было подвержено большей модернизации по сравнению со станковым искусством. Во втором томе автор продолжает ту же направленность, где он противопоставляет более новаторские подходы имперской столицы, Санкт-Петербурга, старым художественным традициям Москвы. В чем-то это оправдано. Именно благодаря своему географическому положению Петербург быстрее Москвы впитывал новые веяния.

Несомненно, положительной стороной этого исследования является то, что Тудор Ставилэ использовал многочисленные архивные документы, большинство из которых введены им же в научный оборот. Также большая заслуга молдавского исследователя заключается в том, что многие имена названы им впервые в национальной искусствоведческой литературе.

Следует отметить, что специальной литературы, освещающей историю художественного воспитания в Молдавии предельно мало. Немногочисленные публикации хронологически раздроблены, носят фрагментарный характер и не охватывают сколько-нибудь продолжительного периода. Исключение составляет только двухтомник Тудора Ставилэ, в котором перечислено много имен мастеров и говорится об их деятельности, не только как художников, но и как наставников. Но и этот автор начинает обзирать эту тему лишь с конца XIX века.

Само рождение и начало становления художественного образования в нашей республике почти полностью отсутствует в перечисленных трудах. Документы этого времени немногочисленны. Но даже из того, что дошло до наших дней можно извлечь значительную пользу. Они хранятся, в основном в фондах различных учебных заведений, а также учреждений религиозного культа, поскольку многие из них имели свои школы.

ИСТОРИЯ ГОРОДА ОРГЕЕВА В XIX–XX ВВ. В АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ. ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

History of the city of Orhei in the XIX–XX centuries in archival documents.

Preliminary research

Istoria orașului Orhei în secolele XIX–XX în documentele de arhivă. Studii preliminare

CZU: 94(478-21)''19/20''

DOI: 10.5281/zenodo.19437464

Alla CEASTINA

<https://orcid.org/0000-0002-7288-1252>

Dr. în studiul artelor, Institutul Patrimoniului Cultural

E-mail: chastinalla@gmail.com

Summary. The National Archive Agency keeps a huge number of documents and project documentation for different periods of time related to the history of the town of Orhei. We have found documents about the so-called shtetl in the Bessarabian region in the first half of the 19th century: a file on the order of the Bessarabian Metropolitan Gabriel Banulescu Bodoni regarding the Orhei estate and the ancient church of the Holy Great Martyr Demetrius, dated March 7, 1814. We also find information about the Cathedral Church of St. Demetrius in Orhei for 1877. Studying the documents of the St. Nicholas Church, also owned by the landowner Princess Elena Hanzherli, we learn that the temple was built in 1793. Orhei was considered a Jewish shtetl, so it is not surprising that a large number of archival documents are related to the history of the Jewish population in this city. Beginning in 1880, synagogues and prayer houses were opened in the Orhei district. The town of Orhei began to develop especially quickly after 1900. This is evidenced by documents such as: the construction of an eye hospital in Orhei by Christopher Topalov in 1903. In 1905-1906, the issue of opening a city pharmacy began to be resolved. The documents of the Bessarabian provincial government contain information about the owners, lessees and donors of the city, among whom were representatives of the noble families of Katakazi, Grave, Skopovsky, Mandro, Erdeli, Zhivkovich, Yanushevich, Dolivo-Dobrovolsky. In 1911, the Catholic community of Orhei was allocated a plot of land in the city center for the construction of a chapel and the Chisinau-Orhei-Teleneshty railway was built. By 1914, a neo-Gothic church was built in Orhei. Orhei residents Gurevich and Pagis opened the first city cinema at the end of 1910. Later, in 1913, a new theater-illusion of Tomasin was opened in Orhei. The construction of a water supply system, the construction of male and female gymnasiums, electric lighting in Orhei and other important issues were considered in the first third of the 20th century, as evidenced by archival documents.

Key words: Orhei, archival documents, construction, owners, synagogues and prayer houses. Catholic church.

В Национальном Архивном Агентстве хранится огромное количество документов за разные периоды времени, связанных с историей города Оргеева. Так, нами были обнаружены документы о так называемом местечке в Бессарабской области в первой половине XIX в., а именно: дело о предписании Бессарабского митрополита Гавриила Бэнулеску Бодони в отношении владения Оргеева и древней церкви Святого великомученика Димитрия, датированного 7 марта 1814 г.¹ (Рис. 1) а также дело по рассмо-

¹ Agenția Națională a Arhivelor ANA, f. 2, inv. 1, d. 331.

трению дворянина Василия Феодора о выдаче оценочного свидетельства на принадлежащий ему дом в местечке Оргеев в марте 1822 г.², документ написан на молдавском языке с палеографическими особенностями. 24 октября 1839 г. отводится земля под постройку бани в г. Оргееве для инвалидной команды.³ 3 января 1847–18 августа 1849 г. в городах Аккермане, Кагуле, Оргееве и Бельцах отводятся места для постройки пороховых погребов для инвалидов команд.⁴ Начиная с 16 июля 1852 по 28 февраля 1854 гг. документы свидетельствуют об утверждении ратуш в г. Бельцы и Оргееве⁵. В период с 16 августа 1868 г. по 16 июня 1869 г. решается вопрос об открытии в г. Оргееве еврейской молитвенной школы.⁶ 13 мая 1859 г. по 8 мая 1861 г. рассматривалась жалоба раскольников г. Оргеева на Кишиневско-Оргеевскую комиссию за притеснение при сдаче ревизских сказок.⁷ Сохранились документы о базарных площадях г. Оргеева на 2 октября 1863 г.⁸ Оргеев считался еврейским местечком, поэтому неудивительно, что большое количество дел связано с историей еврейского населения в этом городе.

Рис. 1. Свято-Дмитриевская церковь в г. Оргеев. (Из фондов музея г. Орхей)

² ANA, F. 37, inv.1, d. 354.

³ ANA, F. 6, inv. 10, d. 412, p. 4.

⁴ ANA, F. 6, inv. 8, d. 548.

⁵ ANA, F. 6, inv. 8, d. 881.

⁶ ANA, F. 6, inv. 8, d. 1300.

⁷ ANA, F. 6, inv. 10, d. 294.

⁸ ANA, F. 2, inv. 1, d. 7587.

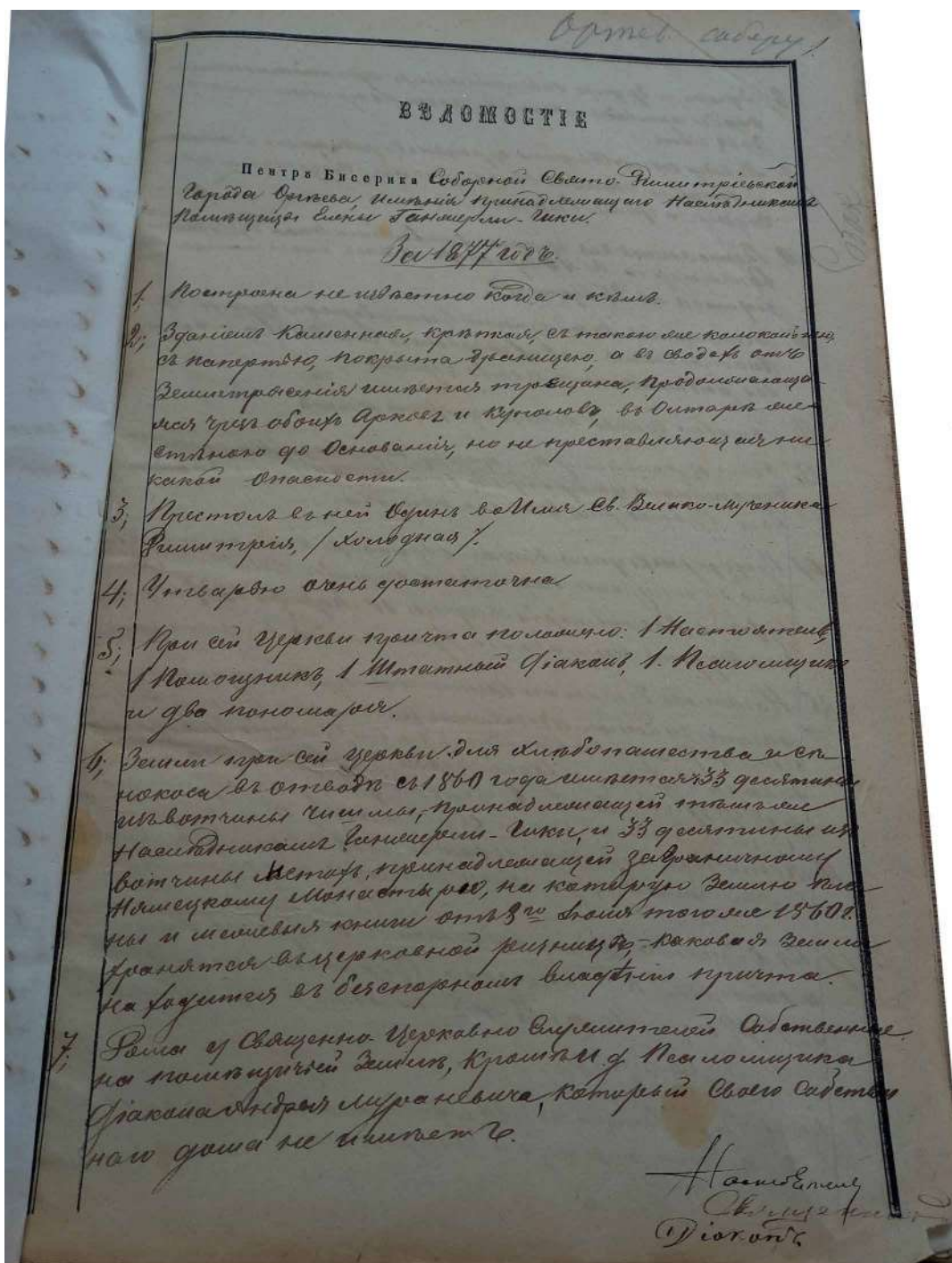

Рис. 2. Церковная ведомость Свято-Николаевской церкви г. Оргеев за 1877 г. (Из фондов АНА).

Сохранился список евреев по 3-му участку г. Оргеева составленный в августе-сентябре 1875 г.⁹, Алфавитный список евреев оказавшихся при переписи в г. Оргееве с иностранными паспортами 1875 г.¹⁰ а также в архиве были обнаружены сведения о существующих в городах и уездах Бессарабской губернии еврейских молитвенных домов за период 18 августа 1898 по 13 сентября 1902 в том числе по Оргееву¹¹. Начиная с 17 марта 1880 – 31 декабря 1880 гг. в Оргеевском уезде были открыты синагоги и молитвенные дома¹².

За 1877 г. сохранились Церковные ведомости г. Оргеева и Оргеевского уезда. Так, находим в ведомости о церкви Соборной Свято-Дмитриевской г. Оргеева, которая принадлежала помещице Княжне Ганжерли Гике.¹³ Из ведомости Свято-Николаевской церкви также принадлежащей помещице княгине Елене Ганжерли, узнаем что храм был построен в 1793 г.¹⁴ (Рис. 2) 26 апреля 1899 г. для приема винных складов в г. Кишиневе, Хотине, Оргееве и Бендерах и местечках Бричаны и Резина откомандировали техника, а губернскому инженеру Гаскету поручили освидетельствовать постройки этих складов¹⁵.

Особенно быстро город Оргеев начинает развиваться после 1900 г. Об этом свидетельствуют документы такие как: Строительство глазной лечебницы в Оргееве Мещанином Христофором Николаевичем Топаловым. 29 ноября 1902–8 ноября 1903 г. Сохранился проект здания (Рис. 3), а также приложен план местности при Оргеевской земской больнице¹⁶.

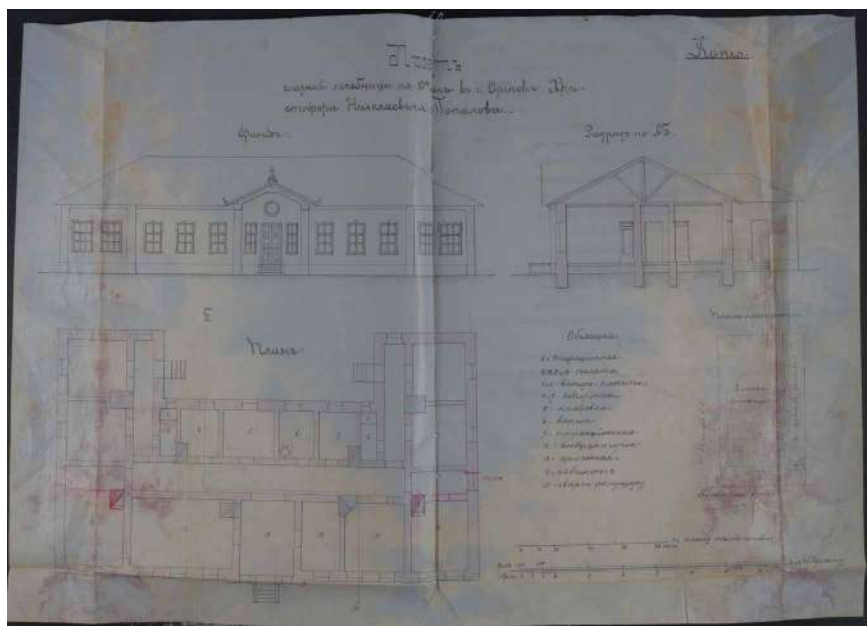

Рис. 3. Проект глазной лечебницы Христофора Топалова в г. Оргееве. (Из фондов АНА).

⁹ ANA, F. 2, inv. 1, d. 8361.

¹⁰ ANA, F. 6, inv. 6, d. 35.

¹¹ ANA, F. 6, inv. 6, d. 745.

¹² ANA, F. 6, inv. 5, d. 177.

¹³ ANA, F. 208, inv. 15, d. 49, f. 1.

¹⁴ ANA, F. 208, inv. 15, d. 49, f. 2.

¹⁵ ANA, F. 6, inv. 4, d. 676.

¹⁶ ANA, F. 6, inv. 4, d. 927.

Постройка сифилитического павильона при Оргеевской больнице в сентябре 1903 г. Городской техник г. Оргеева А.Я. Подкович пишет заявление от 29 августа 1903 г. во врачебное отделение Бессарабского губернского правления о строительстве сифилитического барака при Земской Больнице г. Оргеева без утверждения проекта, что нарушает 195 ст. Строительного устава. Но 18 сентября 1903 г. Оргеевская земская управа препроводила план и копию сифилитического павильона при Оргеевской земской больнице, проектирующийся к постройке под наблюдением Губернского Земского инженера П.И. Полуянского и просила Строительное отделение утвердить предоставляемый план.¹⁷

В феврале-марте 1903 г. утверждают план и смета на открытие народной аудитории в г. Оргееве¹⁸.

Журналы присутствия Бессарабского губернского правления информируют о выдаче средств на ремонт Кишиневской и Бельцкой тюрем и зданий Полицейского управления в г. Оргееве 25 сентября 1901–28 февраля 1907 г.¹⁹ По г. Оргеев 25 сентября 1901 г. Журнал присутствия бессарабского губернского правления по строительному отделению о производстве ремонта зданий полицейского управления в г. Оргееве под наблюдением младшего архитектора Старжинского²⁰. Губернскому архитектору Лозинскому было предложено освидетельствовать здание полицейского управления и о результатах освидетельствования составить акт²¹.

7 апреля 1905 г. 24 сентября 1905 г. рассматривается дело по прошению землевладельца вотчины Нижние Бологаны надворного советника Иосифа Киркорова о закрытии ныне существующей проселочной дороги, ведущей из г. Оргеева через его имение в с. Нижние Бологаны (Рис. 4) и об открытии другой на границе его имения²².

В 1905–1906 гг. начинается решаться вопрос об открытии аптеки в г. Оргееве²³. 10 сентября 1905 г. Провизор Меер-Бер Иосифов Фельдман просит открыть в г. Оргееве земский аптекарский склад, о чем пишет письмо в Оргеевскую уездную земскую управу. 2 февраля 1905 г. Домовладелица г. Оргеева Анна Николаевна Сельская предложила свой свободный дом на большой торговой улице вблизи ярмарки и двух земских больниц состоящий из шести комнат, с парадным входом и двумя передними, с просторной кухней с большим коридором во двор и двумя погребами и одним дровяным сараем. Также поступило заявление в Оргеевскую Уездную Земскую Управу от жителя Оргеева Мошки Коренблита, который предлагал свой дом предоставить под аптеку. Его дом находился в торговом центре, с выходом на Базарную площадь. И Нусим Зубрицкий также предложил свой дом, находящийся в центре Оргеева, за арендную плату. Срок по устройству аптеки был продлен до 21 апреля 1908 г.

В 1906–1907 гг. в Оргеевском уезде строятся училища²⁴.

С 4 июля 1902 г. – 11 сентября 1906 г. в г. Оргееве строится молитвенный дома Бес Гамедриш по Сырной улице под номером 541 или его еще называют Сапожно-

¹⁷ ANA, F. 6, inv. 4, d. 987.

¹⁸ ANA, F. 6, inv. 4, d. 927.

¹⁹ ANA, F. 6, inv. 4, d. 879.

²⁰ ANA, F. 6, inv. 4, d. 879, f. 3-4v.

²¹ ANA, F. 6, inv. 4, d. 879, f. 5-5v.

²² ANA, F. 6, inv. 4, d. 1179.

²³ ANA, F. 69, inv. 1. d. 91.

²⁴ ANA, F. 69, inv. 1. d. 103.

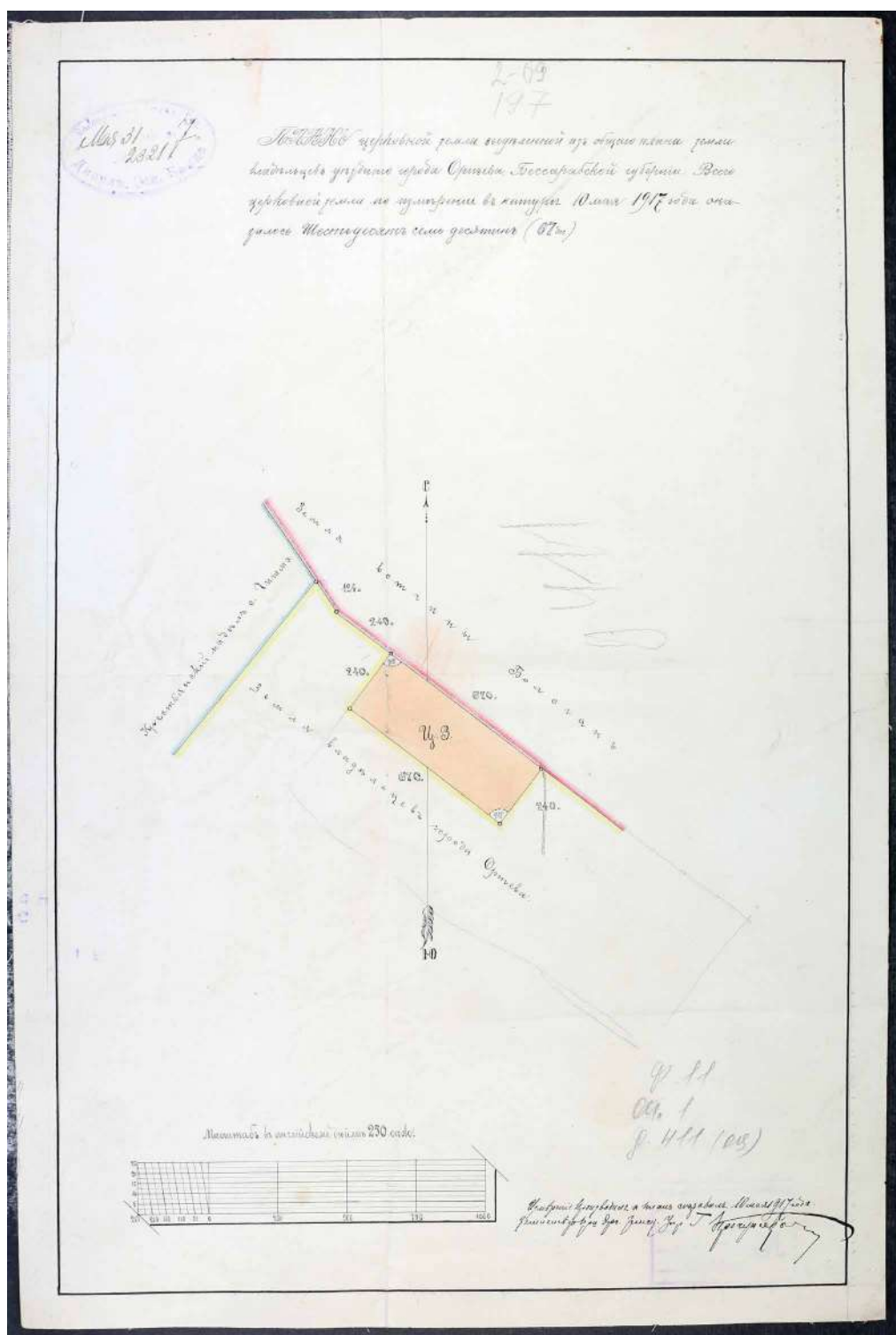

Рис. 4. План церковной земли, выделенной из общей земли владельцев г. Оргеева с указанием границ вотчины Балаганы за 1917 г. (Из фондов АНА, F. 11, inv. 1, d. 411)

башмачный молитвенный дом. На период 1902 г. в Оргееве была одна синагога и 10 молитвенных домов²⁵.

План на ремонт еврейского молитвенного дома Талнер клоуз Шмиля Гойхмана утверждают 10 апреля 1905 – 28 мая 1908 г.²⁶ Имеется решение о разрешении ремонта еврейского молитвенного дома в г. Оргеев согласно протоколу строительного отделения № 30 от 13 апреля 1906 г.²⁷ Составлен землемером таксатором А.И. Ботезатом. А также имеется резолюция, согласно которой молитвенный дом Талнер клоуз был отремонтирован в соответствии с планом, составленным 29 апреля 1908 г. 13 февраля 12 апреля 1906 г. Оргеевскому уездному предводителю дворянства Янушевичу Брониславу Мечиславовичу присваивают звание почетного гражданина г. Оргеева²⁸.

С 10 мая 1907 г. 13 мая 1908 г. строится женская прогимназия в г. Оргееве²⁹. 1 ноября 1908 г. в строительное отделение Бессарабского губернского правления поступило прошение Оргеевского уездного исправника о том, что дом Монука Ботушанянца, в котором располагалась женская гимназия в виду сырости и ветхости строения был непригоден для обучения, вследствие чего необходимо было прислать «в г. Оргеев инженера для осмотра вновь выстроенного здания и разрешения как можно скорее перевода учащихся из дома Ботушанянца в это новое здание прогимназии»³⁰.

В апреле 1908 г. решается вопрос о разрешении займа из средств для выдачи пособия ветеринарному фельдшеру Милютину и вознаграждения за помощь земского техника Зильбермана за составление сметы и плана на постройку здания для приходского городского училища³¹.

В Фонде Бессарабского губернского правления, в деле по изменению плана Оргеева за 1909 г. содержатся сведения о ранней истории города, а именно о том, что уездный город в тот период Оргеев находился на земле жены тайного советника Ефросиньи Константиновны Граве; жены подполковника Елены Владимировны Поповой и жены полковника Марии Владимировны Живкович, урожденных Граве³². Поверенный дворянин Леон Скоповский и дворянин Николай Петрович Мандро проживали в Оргееве. Известно, что 1 августа 1904 г. Елена Ильинична Живкович несовершеннолетняя дочь флигель-адъютанта полковника Ильи Петровича Живкович отдала в арендное содержание Леону Иосафатовичу Скоповскому принадлежащее им недвижимое имение, состоящее в Бессарабской губернии, гор. Оргеев со всеми относящимися к нему землями и законными доходными статьями³³.

Из дела об обложении государственным налогом и оценочным сбором моста на р. Реут у г. Оргеева 10 августа 1909 28 ноября 1909 г. становится известно, что Оргеевское Городское упрощенное Управление отношением от 15 июня сего года за №706 уведомило, что принадлежащий Губернскому земству в г. Оргееве мост через реку Реут обложен государственным налогом и городским оценочным сбором на основании 128 статьи на основании письма Бессарабской губернской земской управы от 11 сентября

²⁵ ANA, F. 6, inv. 4, d. 923, f. 6.

²⁶ ANA, F. 6, inv. 4, d. 1150.

²⁷ ANA, F. 6, inv. 4, d. 1150, f. 16.

²⁸ ANA, F. 9, inv. 1, d. 5215.

²⁹ ANA, F. 6, inv.4, d. 1421.

³⁰ ANA, F. 6, inv.4, d. 1421, f. 3.

³¹ ANA, F. 9, inv. 1, d. 5252.

³² ANA, F. 6, inv.4, d. 1571, f. 7.

³³ ANA, F. 6, inv.4, d. 1571, f. 13.

1909 г. Бессарабскому губернатору подписанного председателем управы, дворянином Семигравым³⁴.

С 12 мая 1909 19 июня 1915 г. рассматривается прошение жителей г. Оргеева Вольдмана Келчмановича и др. о выдаче им разрешения на постройку молитвенного дома в г. Оргееве под названием «Молитвенный дом торговцев» по Постовой улице (она же ул. Гостиная) на пустопорожном месте, приобретенном от Гицеля Сороцкого под номером 803.³⁵

Сохранилась переписка с Оргеевской городской управой о порядке содержания тротуаров в Оргееве 10 февраля 1911 7 марта 1911 г. В деле хранится Газета Бессарабские Губернские Ведомости № 21 от 26 февраля 11 марта 1911. Обязательные постановления о порядке содержания тротуаров в г. Оргееве.³⁶ Так, Владельцы домов по Александровской, Шебековской и Николаевской улицам в течение трех лет со дня опубликования объявления обязаны устроить каждый вдоль своего дворового места по улице тротуары с бортами из хорошего жженого кирпича. Домовладельцам разрешалось устройство тротуаров вместо кирпича из асфальта, каменных больших плит и бетона. Переписка по заявлению Герша Шоилева Вайнштока информирует нас об открытии им в г. Оргееве банкирской конторы 8 октября 1911 г.³⁷

Начало устройства в г. Оргееве водопровода на концессионных началах относится к периоду с 7 марта 1911 г. 10 февраля 1912 г.³⁸ В переписке с городским старостой о проведении в г. Оргееве водопровода с 7 марта 1911 – 10 февраля 1912 г.³⁹ хранится копия подписки поверенного владельцев города Оргеева Джона Питтса о согласии на устройство в Оргееве водопровода, устройства артезианских колодцев, прокладку труб по городским улицам и возведение всяких водопроводных сооружений следующего содержания: «г. Одесса 1911 г. 20 октября Великобританский подданный Джон Джонович Питс, проживавший по улице Гоголя в доме 1 в качестве поверенного своей жены Елены Владимировны Питс вдовы тайного советника Ефросиньи Константиновны Граве и дворянки Елены Ильиничны Эрдели, рожденной Живкович, изъявляет согласие на устройство в означенном городе Оргееве водопровода, для чего устроить артезианские колодцы произвести прокладку труб по городским улицам и возвести всякие водопроводные сооружения»⁴⁰.

21 июля 1911 г. католической общине Оргеева был отведен участок земли между Гоголевской и Александровской улицей под строительство часовни⁴¹. Неоготическое сооружение католической церкви «осуществлялось по проекту, согласованному с губернским инженером А.С. Асвадуровым и губернским архитектором М.С. Сероцинским»⁴² и было завершено к 1914 г. «Донатором Орхейской католической церкви являлась Цезарина Фоминичена Бочарская (1841–1924), жена Григория Онуфриевича Доливо-Добровольского, мать Романа Григорьевича Доливо-Добровольского,

³⁴ ANA, F. 9, inv.1, d. 1506, f. 9.

³⁵ ANA, F. 6, inv.4, d. 1515.

³⁶ ANA, F. 9, inv.1, d. 1972.

³⁷ ANA, F. 2, inv. 1, d. 9094.

³⁸ ANA, F. 9, inv.1, d. 1929.

³⁹ ANA, F. 9, inv. 1, d. 1929.

⁴⁰ ANA, F. 9, inv. 1, d. 1929, ff. 4-4v.

⁴¹ ANA, f. 6, inv. 4, d. 1065, f. 49.

⁴² Е. Рыбалко, *О строительстве римско-католической церкви в городе Орхей*, in: *Analecta catolică II*, Chisinau, 2006, p. 241.

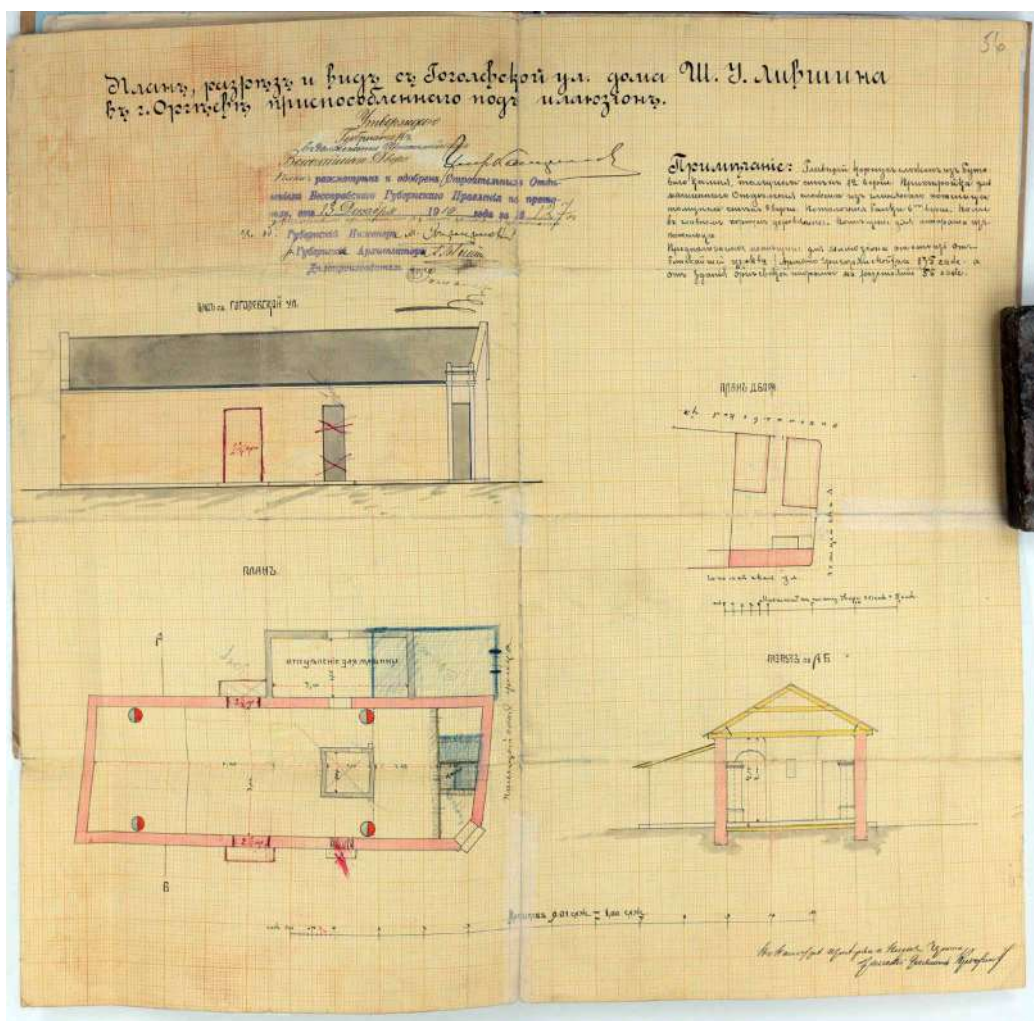

Рис. 5. План, разрез и вид дома Ш. Лившина, приспособленного под иллюзион. (Из фондов ANA, F. 6, inv. 4, d. 762)

Документы от 26 марта 1915 г. – 11 сентября 1915 г. подтверждают постройку мужского и женского городских училищ в г. Оргееве⁵³. (Рис. 6)

В переписке по ходатайству Ихеля Абрамовича Дувидовича решается вопрос о разрешении ему открытия в г. Оргееве книжной торговли 14 марта 1916 г.⁵⁴ 10 августа 1916 г. Лее Абрамовне Пагис разрешается открыть в г. Оргееве типографию⁵⁵. Согласно свидетельству, выданному Оргеевскому мещанину мужу Срулю Шмулеву Пагису, было разрешено открыть в г. Оргееве «типографическое заведение, в котором может иметь одну скоропечатную машину малого формата и один типографический станок»⁵⁶ л. 3. Это было 31 марта 1888 г. А после его смерти в 1916 г. его вдове Лее Пагис разрешено было содержать типографию⁵⁷.

⁵³ ANA, F. 9, inv. 1, d. 4514.

⁵⁴ ANA, F. 2, inv. 1, d. 9772.

⁵⁵ ANA, F. 2, inv. 1, d. 9764.

⁵⁶ ANA, F. 2, inv. 1, d. 9764, f. 3.

⁵⁷ ANA, F. 2, inv. 1, d. 9764, f. 8.

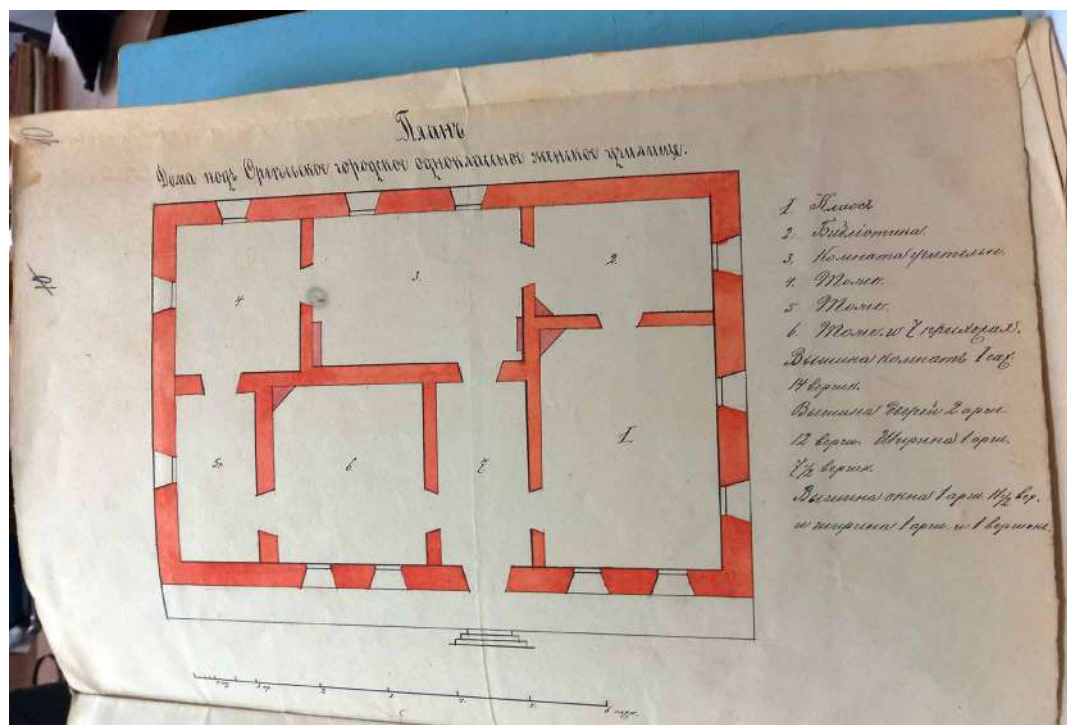

Рис. 6. План дома под Оргеевское одноклассное женское училище (Из фондов АНА)

Из более поздних документов известен *Бюллетень Союза Советских архитекторов МССР*⁵⁸ за 1947 г. когда после существенной переработки планировки города Оргеева, автором которой был известный архитектор Роберт Курц, значительно преобразилась, чрезвычайно запутанная сетка улиц в существующей части города, стала более упрощенной и конструктивной, четко определилась система основных магистралей с ясно выраженной парадной магистралью. Планировка периферийных районов решена свободно и увязана с рельефом. Правильно определены районные центры. Предусмотрено устройство парка культуры и отдыха. Сохранилась сама схема планировки (Рис. 7), а также перспектива г. Оргеева, подготовленная Курцем Р.Е. Известно, что все схемы планировок проводились экспертом Академиком Архитектуры Щусевым А. В. и Комитетом по делам архитектуры при Совете Министров СССР.

Конечно же, это только предварительные исследования, связанные с изучением истории и архитектуры г. Оргеева. Но каждый из кратко нами представленных архивных документов заслуживает быть рассмотренным и тщательно изученным для формирования общей картины градостроительного процесса Оргеева.

⁵⁸ *Бюллетень Союза Советских архитекторов МССР*. Кишинев, на правах рукописи, 1947, с. 12.

PRIVATE COLLECTIONS IN THE HOLDINGS OF THE “A.S. PUSHKIN” HOUSE-MUSEUM IN CHIȘINĂU

Colecții private din fondurile Casei-muzeu „A.S. Pușkin” din Chișinău

CZU: 069.02(478-25):929

DOI: 10.5281/zenodo.19437412

Maria GRABOVSCAIA

PhD Student, Moldova State University

Head of the Heritage Section, A. Pushkin House-Museum

E-mail: mariagrabovscaia@gmail.com

Summary. In the modern world, a museum is a place where numerous objects of cultural or historical significance are preserved, studied, and displayed. Regardless of its size, at the heart of any museum lies a collection, and behind every collection stands an enthusiast – a researcher, an antiquities and art lover, a seeker of adventures and artifacts, or simply a curious individual. Today, much is said about a country’s “cultural heritage,” which also encompasses the preservation of museum exhibits, each with its own unique story of how it came to be part of the museum’s holdings. Understanding the origins of these collections is a crucial task for any contemporary museum, as only in this way can the transfer of valuable objects between institutions be transparent, secure, and open to further scholarly inquiry.

This article examines the objects currently held in the collections of the “A.S. Pushkin” House-Museum that previously belonged to several notable private collections. Of interest are not only the scale and value of these collections but also the remarkable and multifaceted personalities of the collectors themselves, as well as the high level of professionalism they demonstrated in their respective fields. Of particular significance is the fact that a large part of their collections was transferred to museum holdings rather than scattered among private collections worldwide.

Among these individuals are the renowned orientalist and expert on Russian avant-garde art Igor Sanovich, the Doctor of Historical Sciences and archaeologist Igor Khlopin, and the engineer-designer, shipbuilder, collector, and numismatist Viktor Ashik.

Key words: “A.S. Pushkin” House-Museum, bookplate, Chișinău, collection, collector, museum, history, ex-libris

In modern society, it is important to recognize the significance of both national and global cultural heritage. Knowledge and understanding of the value of history and culture, along with adherence to international standards for the preservation of museum exhibits, are key aspects in fostering a respectful attitude toward cultural assets. Legal and ethical regulation of private and public collections is particularly relevant in the context of preventing the loss and illegal circulation of works of art.

The purpose of this article is to demonstrate that collecting is not only the process of gathering and preserving valuable items, but also a meaningful cultural mission. It involves systematization, research, and the transmission of cultural heritage to future generations, contributing to its preservation and promotion.

The topic of private collecting in the Republic of Moldova remains underexplored. There are no specialized communities or publications dedicated to this phenomenon in the country, nor are there systematic studies of national heritage in the context of collecting. This

work draws attention to the insufficient popularization and study of collecting practices, as well as to the need for unified principles of storage and transparency in the transfer of cultural property from one owner to another – principles that would ensure their preservation and accessibility to a wide audience.

The desire to preserve historical memory and establish a connection with the past has been inherent to humanity since ancient times. Even in prehistoric societies, there were sacred places, caves with rock art, and ritual collections, because “the impulse to preserve is a fundamental law that existed even before humankind appeared”.¹

The first Mouseion, founded by Ptolemy I in Alexandria around 290 BCE, was an educational institution that included living quarters, dining halls, reading rooms, botanical and zoological gardens, an observatory, and a library. Precursors of the modern museum can be seen in treasuries, particularly those within temples, where objects – often considered sacred – were preserved and displayed. In the 16th century, key elements of future museum institutions began to take shape in collecting practices: well-developed concepts, inventory systems, and exhibitions organized according to specific curatorial ideas.

Thus, the development of museums and the foundations of modern museology were significantly influenced by the practice of collecting, which began to spread during the Renaissance.²

The next major stage in the development of collecting and the emergence of a professional approach to creating collections was the establishment of the first public museums. In 1753, the British Museum opened in London. Its permanent exhibition was based on three private collections donated to the museum – featuring taxidermied animals, artifacts from island cultures, religious manuscripts, and secular books.

Initially, the museum sought to impress and astonish visitors, and the collections were displayed without strict classification. The position of curator was introduced to oversee the organization of exhibitions. Interestingly, in English, the verb to curate means “to select,” emphasizing the curator’s role in sourcing and choosing artifacts to enhance the collection.

One of the first Italian collectors to take a deliberate approach to acquiring items was Petrarch, who formed a significant collection of coins and books and laid the foundation for the studiolo – rooms specially designated for storing collections. In the 15th century, Isabella d’Este of the Gonzaga family developed this principle further, focusing on painting and commissioning works from leading masters such as Giovanni Bellini and Leonardo da Vinci.

In the 16th century, the culture of the studiolo spread to Central Europe, evolving into the concept of Cabinets of Curiosities (Cabinet of Curiosities in the UK and Wunderkammer in the German principalities). Gradually, collectors moved from chaotic accumulation to the creation of specialized thematic collections. Flanders became a leader in producing inlaid cabinets, and artisans from Antwerp and Amsterdam served collectors across Europe. During this period, the first catalog of a private collection was compiled by David Teniers the Younger, court curator of the Habsburg collection.³

¹ The Museum as a Cultural Phenomenon. Vladimir Regional Scientific Library, 2000–2025. URL: <https://library.vladimir.ru/news/muzej-kak-fenomen-kultury.html> (accessed 27.01.2025).

² Museum. Great Russian Encyclopedia, 2014–2017. URL: <https://old.bigenc.ru/education/text/2236403> (accessed 28.01.2025).

³ D. Belkevich, Investment in Art: A Brief History of Collecting from the Venetian Republic to the 20th Century. // ARTinvestment, 2025. URL: https://artinvestment.ru/invest/collector/20200212_collecting_story.html (accessed 25.01.2025).

During the Age of Enlightenment, museums acquired educational and moral significance, becoming centers of scientific inquiry and the dissemination of knowledge. Their creation was initiated by scholars, educators, and enlightened monarchs who used museums to explore the world and educate society.⁴

The 19th century can be described as a period of collecting enthusiasm, when the fashion for gathering antiques was actively developing across Europe and the United Kingdom. The term antique first appeared in the 18th century to denote an object that had lost its original practical function and become a symbol of a bygone era.

In Russia, collecting gained momentum under Peter I, who gathered rare and unusual items during his travels – objects that would later form the foundation of the Kunstkamera. By the early 19th century, collecting became more widespread: its themes expanded, as did the social circle of collectors. Many private collections became the basis for museum holdings. Collectors began to systematize their collections, compile catalogues, and open them to the public. For instance, the collection of A. D. Chertkov formed the foundation of the book collection of the Historical Museum, while the collection of N. N. Demidov contributed to the Natural History Museum of Moscow University.⁵

At the beginning of the 20th century, Russian collecting, developed within the broader European context, gained international recognition. However, this period of stability came to an end. The world war, the revolutions of 1917, and the era of war communism led to the loss of many collections. Some were taken abroad, while others were nationalized or sold off.

Palaces and estates were transferred to the state and turned into museums, and former owners often voluntarily donated valuables to protect them from looting. By the end of the 1920s, the official antiques market had disappeared, and underground art trading gradually declined. Yet even under such dramatic circumstances – including repression and war – private collecting continued to exist.⁶

Collecting in Bessarabia developed according to the same principles as in other parts of Europe. In the 19th century, not only aristocrats but also wealthy, educated individuals engaged in collecting. However, political upheavals led to the loss of most collections: rare items were either taken abroad or transferred to museums, while those that remained in private hands became fragmented and often lost their connection to their previous owners.

With the rise of Soviet power, private collections, like museums, were nationalized. The state eliminated the institution of private property. Nevertheless, even in the USSR, there existed an underground art market and private collectors who preserved the traditions of collecting despite prohibitions and state control.

There were no private enterprises, theaters, clinics, restaurants, etc., in the Soviet Union. As for museums, the Soviet authorities nationalized them at the very beginning of their rule. The same fate befell private collections after the revolution. Later, the state destroyed the

⁴ V.P. Gritskevich, *The History of Museology in the World (until the end of the 18th century)*. [Online] Studfiles, 2003. URL: <https://studfile.net/preview/5439611/page:7/> (accessed 25.01.2025).

⁵ How Private Collecting Developed in Russia. Part I. First Gallery G1, 2016. URL: <https://g1.gallery/ru/feed/articles/2016/08/15/the-history-of-private-art-collecting-in-russia-1-268/> (accessed 25.01.2025).

⁶ How Private Collecting Developed in Russia. Part I. First Gallery G1, 2016. URL: <https://g1.gallery/ru/feed/articles/2016/08/15/the-history-of-private-art-collecting-in-russia-1-268/> (accessed 25.01.2025).

very concept of private property. Nonetheless, an underground art market took shape, and private collectors did exist in the Soviet Union.⁷

“Who were these collectors of the Soviet era? Where did they come from in a country where all private property was banned or subject to immediate ‘confiscation’? Where even the word ‘collector’ rhymed, in the public consciousness, with derogatory terms like ‘speculator,’ ‘currency trader,’ ‘black marketeer’? Not the Morozovs, not the Tretyakovs, but law-abiding Soviet citizens living from one paycheck to the next. How did they suddenly acquire such fabulous luxury amid the dreary Soviet reality and its seemingly eternal norms?”

“A new stratum of collectors emerged from the party elite and the creative intelligentsia, who were granted unofficial permission by the state to acquire works of art. Art historian Inna Pulikova names several prominent collectors of the Soviet period. Among them were: writer Alexei Tolstoy, singer Lidia Ruslanova, ballerina Ekaterina Geltser, artist Pavel Korin, actors Maria Mironova and Alexander Menaker, writer Vladimir Soloukhin, and artist Ilya Glazunov.”

“Each of these collections deserves a separate exhibition, and the stories of their formation – along with even brief biographical details about their owners – reveal how much history and emotion intertwined in these small apartment spaces.”⁸

The A.S. Pushkin House Museum in Chișinău was established in 1948, initially occupying only a few small rooms, including an exhibition space and storage area. Until the early 1970s, the museum’s main collection was composed primarily of thematic books, photographs, photodocuments, and only occasionally domestic objects, along with commissioned paintings and graphic works created specifically for the thematic exhibition. Most of the items were donations.

Since 1983, when the museum’s territory and exhibition space were significantly expanded, a complete renovation was carried out, and the museum was designated as a site of “All-Union significance.” Funding began to be allocated for acquiring exhibits in accordance with the updated museum’s status. This opened broad opportunities for the museum to expand its reserves from a variety of sources. These sources were fairly standard for any Soviet museum: exchange funds from libraries, archives, and other museums; state-run antique shops; and, of course, private collections. However, even when working with private individuals, all purchases of museum exhibits had to be conducted through special state procurement commissions.

While connections with state institutions were more or less established, contacting private collectors was usually only possible through personal recommendations or acquaintances. In this respect, the A.S. Pushkin House Museum in Chișinău was extremely fortunate – several collectors from Leningrad and Moscow not only welcomed the delegation of researchers from Chișinău but also worked fruitfully for several years on selecting and searching for exhibits not only related to Pushkin but also covering the entire historical period from the late 18th to the late 19th centuries.

“...I vividly remember the sound of dried-out parquet creaking, the scent of wood polished with wax, mixed with something that resembled valerian drops or Valocordin – something heart-related, in any case. And those paintings on the walls, pressed tightly against

⁷ S. Nikolaevich, *Trophies and Fates. On the Exhibition ‘Art Hunters’ at the Museum of Russian Impressionism*. Snob, 14.05.2011. URL: <https://snob.ru/entry/206892/> (accessed 21.08.2024).

⁸ S. Nikolaevich, *Trophies and Fates. On the Exhibition ‘Art Hunters’ at the Museum of Russian Impressionism*. Snob, 14.05.2011. URL: <https://snob.ru/entry/206892/> (accessed 21.08.2024).

one another: frame to frame, edge to edge, so that you couldn't even see the wallpaper behind them. At first, you couldn't even make out what the paintings depicted. It was like a wild, desperate explosion of color, an endless, uninterrupted fireworks display under which you were expected to hold a polite social conversation – trying your best not to glance around too much, so as not to look completely provincial. These were the kinds of homes they had, the kinds of collections they kept”.⁹

These are memories from the article “Trophies and Fates. On the exhibition ‘Art Hunters’ at the Museum of Russian Impressionism”, dedicated to Soviet collectors, particularly one of the most well-known among them – Igor Sanovich. (Figs. 1-2) Igor Grigoryevich Sanovich (November 4, 1923, Moscow – March 24, 2010, Moscow) was a Soviet and Russian orientalist, scholar of Iran (Persia), and collector of Russian avant-garde and fine art.

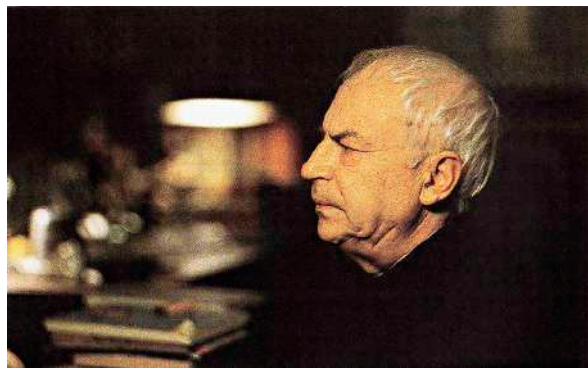

Fig. 1. Igor Sanovich. Photographic portrait
<https://homs.kom/margo/ohotniki-za-iskusstvom-chto-i-kak-sobirali-sovetskie-kollekcionery>

Fig. 2. Artist V.G. Weisberg. Double Portrait (Anya and Igor. Portrait of a Samurai), 1961. <https://pro100-mica.livejournal.com/1120734.html>

Sanovich's passion for art began in his youth. Over time, he became recognized as an outstanding collector – one of the “old school” connoisseurs, considered a legend in Russian collecting circles. According to contemporaries, he was among the last collectors guided solely by intuition and artistic instinct, rather than profit: “Over five decades of collecting, Sanovich managed to create a private collection comparable to a museum of world artistic culture.”¹⁰

“He assembled a phenomenal collection – or rather, several collections: Russian icons and Western European primitives, paintings and drawings of all times and nations, Persian, Western European, and Old Russian miniatures, porcelain, beadwork. And also: Judaica, Chinese and Persian small sculpture, Japanese prints and netsuke, and artifacts from Scythian, Alanic, and Greek settlements...” – recalled Alexander Kronik.¹¹

In 2014, the Pushkin State Museum of Fine Arts (Department of Private Collections) held an exhibition dedicated to collectors – “Apartment-Museum.” Five Moscow collections were selected for the exhibition, including the collection of Igor Sanovich, to which three halls were devoted.

⁹ S. Nikolaevich. Trophies and Fates. On the exhibition “Art Hunters” at the Museum of Russian Impressionism. Snob, 14.05.2011. URL: <https://snob.ru/entry/206892/> (accessed 21.08.2024).

¹⁰ The Passing of Collector I.G. Sanovich. // ARTinvestment.ru: Portal on the Art Market. URL: https://artinvestment.ru/invest/painters/20100325__sanovich.html (accessed 17.12.2024)

¹¹ The Passing of Collector I.G. Sanovich. // ARTinvestment.ru: Portal on the Art Market. URL: https://artinvestment.ru/invest/painters/20100325__sanovich.html (accessed 17.12.2024)

Among the holdings of the A.S. Pushkin House-Museum, donated by collector Igor Sanovich, there are several valuable items. However, the most significant of them is considered to be the item with inventory number 11938 – the “Hunting” vase from the 18th century, acquired in 1989. According to the transfer documents, this rare piece is part of a unique set of five elements created in 1741 at the Meissen Manufactory as a gift for French King Louis XV.

The vases “Fire,” “Water,” “Earth,” and “Air” – monumental allegories of the four elements – remain among the most sought-after creations of Meissen porcelain art. In 1741, Saxon Elector Frederick Augustus II commissioned sculptor and artist Johann Joachim Kändler to create this luxurious set. The composition, symbolizing the harmony of the elements, was presented to Louis XV as a sign of the strong allied relations between Saxony and France.

Originally, the ensemble consisted of five pieces. The central vase, 85 cm tall, was the largest created in the 18th century and was decorated with a portrait of Louis XV. Surrounding it were two lidded vases – allegories of “Fire and War” and “Earth and Hunting.”

In Kändler's description, “Earth” is depicted as a vase adorned with hunting scenes: in relief, a deer, roe deer, hounds are shown, and the composition is crowned by the figure of the goddess Diana among forest landscapes.¹²

Experts from the Hermitage, referring to the magazine “Starye Gody” (Old Years, May 1911), note that archival materials include a photograph of two vases from this ensemble – “Earth” and “Fire.” However, in current Hermitage sources, only “Fire” is mentioned.¹³

Thus, the question remains open: is the vase from Chișinău the very one once housed in the pre-revolutionary Hermitage, or has another rare specimen of the legendary collection survived in Moldova... (Figs. 3-5).

Igor Nikolaevich Khlopin (June 7, 1930, Leningrad – December 7, 1994, St. Petersburg) was a Soviet and Russian archaeologist, Doctor of Historical Sciences (1984), and a special-

Fig. 3. Vase “Earth” (“Hunting”), 1741. Meissen, Germany

Fig. 4. Vase “Earth” (“Hunting”), 1741. Meissen, Germany. A. Pushkin House-Museum/ Grabovscaia M.

Fig. 5. Photo from the magazine *Starye Gody* (Old Years), May, 1911. A. Pushkin House-Museum

¹² Vase-Allegory “Earth and Hunting,” Catalog, 2022. URL: <https://art-salon.eu/ru/catalog/vaza-allegoriya-zemlya-i-ohota> (Accessed: 27.08.2024).

¹³ S. Troynitsky, Gallery of Porcelain of the Imperial Hermitage. *Starye Gody* (Old Years), May 1911, pp. 24-26.

list in the ancient history and archaeology of Central Asia. During World War II, the Khlopin family was evacuated to Samarkand, where, still a schoolboy, he first encountered the rich historical and cultural heritage of the East – an experience that shaped his future academic interests. After returning to Leningrad, he entered the Department of Archaeology at the Faculty of History of Leningrad State University (LGU). Khlopin actively pursued academic research and participated in numerous archaeological expeditions. In 1968, he headed the Sumbar Archaeological Expedition, which resulted in the monograph “Southwestern Turkmenistan in the Late Bronze Age” (1983). In the 1980s, he turned his attention to the study of Old Russian architecture, thereby expanding the scope of his scholarly interests. (Fig. 6)

In addition to archaeology, he studied a wide range of subjects: the origins of carpet weaving, the semantics of pottery ornamentation, funerary rites, and the roots of Zoroastrianism. He authored about 170 scientific publications, including nine monographs.¹⁴

Exhibits from his collection first appeared in the Chișinău museum in 1983. These included household items, applied art, books, and furniture. In 1986, the museum acquired from him an incredible collection of 1,700 bookplates (ex libris), including heraldic and artistic ones – some of which exist in only a few copies worldwide. Most notably, it includes a truly unique item: a 15th-century ex libris – which, according to the latest confirmed data, is dated to the year 1475. (Fig. 7)

The ex libris discovered in an old book at the Carthusian Monastery of Buxheim (Swabia) is considered the oldest known bookplate. Copies of it have been found in a number of old manuscripts bound in wooden covers, which were donated to the monastery by Hilprand Brandenburg. The bookplate image depicts an angel with outspread wings holding a shield that features a bull with a ring in its nose. The authenticity of the bookplate is confirmed by handwritten notes found in books bearing this mark, which describe Brandenburg’s gift in

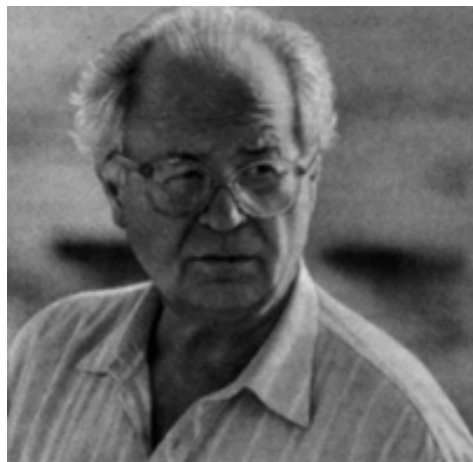

Fig. 6. Igor Khlopin. Photographic portrait, <https://arheologija.ru/pamyati-igorya-nikolaevicha-hlopina-1930-1994/>

Fig. 7. Hilprand Brandenburg’s ex libris, ca. 1475. A. Pushkin House-Museum/ Grabovscaia M.

¹⁴ Igor Khlopin: Tireless Researcher of the Antiquities of Southern Turkmenistan [Online]URL: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/53293/igor-hlopin-neutomimyj-issledovatel-drevnostej-yuzhno-go-turkmenistana> (Accessed: 10.12.2024).

detail. In a copy of *Quæstiones super primo libro Sententiarum* by Saint Bonaventure, there is a dedicatory inscription that translates as: "This book belongs to the Carthusian Monastery of Buxheim, near Memmingen, and was donated by Hilprand Brandenburg of Biberach."¹⁵

Equally rare is the *ex libris* of Antiochus Kantemir, created around 1735–38 in France. According to Lukomsky, it is considered an "incunabulum" of Russian bookplates (a term used for all bookplates made before 1750).¹⁶ For a long time, this bookplate did not "resurface" in any known bookplate collections, and it was first mentioned in Russia only in 1911. Today, the collection of bookplates held by the A.S. Pushkin House-Museum in Chisinau includes over 15,000 items and is the largest collection of bookplates in Moldova. It is undoubtedly a true cultural treasure and heritage of the country.

Viktor Ashik (1905 – September 3, 1985, Leningrad) – engineer-designer, shipbuilder, collector, numismatist, and polymath, possessed encyclopedic knowledge and was fluent in almost all European languages, both modern and ancient. (Fig. 9)

Fig. 8. Antiochus Kantemir's *ex libris*, ca. 1735. A. Pushkin House-Museum/ Grabovskaia M.

Fig. 9. V.V. Ashik in his study. Photograph

<https://yarwiki.ru/article/2075/viktor-ashik-i-ego-kollekciya>

Viktor Vladimirovich Ashik was the USSR's foremost collector of Russian commemorative medals and tokens, with a collection of over 4,000 items. The collection was originally started by his grandfather and then expanded by his father – a renowned Russian numismatist and author of the book *Monuments and Medals Commemorating the Military Feats of the Russian Army in the Wars of 1812–1814*.

After his father's death, Viktor Vladimirovich managed to double the number of items in this extraordinary collection. By the 1980s, the Ashik collection included over 22,000 items, among them 14,000 works of painting, graphics, numismatics, decorative and applied arts, and furniture. After his death, Ashik's collection was acquired by the Yaroslavl Art Museum, "doubling its holdings and significantly elevating the quality of its classical museum sections in Russian painting, graphics, and decorative arts. A new numismatics department was also created."¹⁷

¹⁵ *Bookplates for Beginners* by Alfred Fowler – copyright 1921. [Online] *Ex Libris Art*, 2011–2025. URL: <https://www.exlibris-art.com/the-origins-of-ex-libris/> (accessed: 04.01.2025).

¹⁶ *Proceedings of the Leningrad Society of Ex Libris Enthusiasts*, Vol. II–III, 1924.

¹⁷ Viktor Ashik and His Collection // *Yarkipedia* (Yarwiki.ru). URL: <https://yarwiki.ru/article/2075/viktor-ashik-i-ego-kollekciya> (accessed: 13.12.2024).

Fig. 10. C. Bossoli, Bakhchisarai. The Khan's Palace, 1842

At the A.S. Pushkin House-Museum, one of the prized pieces from the Ashik collection is a beautiful watercolor by Carlo Bossoli titled Bakhchisarai, painted in 1842. (Fig. 10, 11)

Carlo Bossoli (December 6, 1815, Lugano, Switzerland – August 1, 1884, Turin, Italy) was a painter of Italian and Swiss origin, known for his work in landscape, maritime, and battle painting, and also as a traveler. His youth was spent in the southern part of the Russian Empire – in Odessa and Crimea – where he was under the patronage of Count Mikhail Vorontsov, the governor of Novorossiia and Bessarabia.

Fig. 11. C. Bossoli, Bakhchisarai. The Khan's Palace, 1842, detail with artist's signature. A. Pushkin House-Museum/ Grabovscaia M.

In 1840, Bossoli visited Crimea and spent two years in Alupka, at the Vorontsov estate. During this time, he traveled extensively across the peninsula and created over 70 landscapes.

This watercolor was purchased directly from Viktor Ashik in 1984, shortly before his death. It is now carefully preserved in the museum's collections and for many years was one of the central exhibits of the museum's permanent display. It remains one of the main treasures of the museum's collection.

In the study of collecting, debates continue about the reliability of preservation in private versus public collections, with a distinction made between "gathering" and "collecting." The key difference lies in the presence of a conscious goal: collecting includes not only the accumulation but also the systematization, study, and preservation of cultural values. Unlike simple gathering, collecting contributes to the spread of artistic awareness and cultural

norms.¹⁸ In this context, we must not forget the tragic fate that befell the historical museum of Ivan Suruchanu. "The Museum of Antiquities of the Scythian Pontus in Chisinau was established by antiquities collector, archaeologist, and expert in ancient history Ivan Kasyanovich Suruchanu. He began forming his museum in the 1870s."¹⁹ By 1897, the collection contained 90,443 items, making it one of the largest museum institutions in the southern Russian Empire.

Suruchanu's sudden death in November 1897 left his work on systematizing the collection and implementing preservation measures unfinished. A full catalog of the collection was never compiled. In the absence of specialists to continue the work or funds to acquire the collection in its entirety, over the following years it was sold off piece by piece and was plundered during 1917. This story vividly illustrates how the treasures of a once-rich collection can essentially vanish from a country's cultural space without protection.

Preservation and display are two fundamental responsibilities of any owner of a unique collection. Museums play a key role in this process, ensuring not only the safety of artifacts but also their accessibility to the public. Through exhibitions, educational programs, and scholarly research, they promote the dissemination and study of cultural heritage.

As for private collections, history has shown that they often become the only means of saving artworks during times of social upheaval. Yet their fate remains uncertain: private collections frequently dissolve, and artworks are scattered among various owners. Meanwhile, museums guarantee the long-term preservation of artifacts and ensure they remain accessible to the wider public.

It is also impossible to ignore the legal and ethical issues of cultural property storage. State regulations and standardized storage rules provide a more reliable mechanism for protecting cultural heritage than the subjective decisions of private owners. In this regard, museum curation appears to be the most sustainable and enduring form of preserving art and historical relics.

¹⁸ E.A. Makarova, *Collecting as a Socio-Cultural Institution*. 169 pages. Dissertation Electronic Library, 2022. URL: <https://www.dissercat.com/content/kolleksionirovanie-kak-sotsiokulturnyi-institut> (accessed: 25.02.2025).

¹⁹ A. Kostenko, *The 'Lost Collection' of Ivan Suruchan in the Kherson Regional Museum of Local Lore*, in: *Tyragetia*, Series New, vol. X [XXV], no. 1, 2016, pp. 345-356, p. 345.

THE NEW ARCHITECTURAL SCHOOL IN POSTWAR GERMANY: SEP RUF AND EGON EIERMANN

Noua școală de arhitectură din Germania postbelică: Sep Ruf și Egon Eiermann

CZU: 72.03(430)

DOI: 10.5281/zenodo.19816470

Irina GOFMAN

<https://orcid.org/0009-0006-5948-4128>

Doctorand, Universitatea de Stat a Moldovei

E-mail: gofman.ig@gmail.com

Summary. The article explores the formation of the new architectural school in postwar Germany through the pedagogical and professional activities of Sep Ruf and Egon Eiermann. In the context of the democratization of West German society, architecture and architectural education were understood as instruments of cultural renewal, guided by the principles of openness, rationality, and social responsibility.

Ruf and Eiermann, representing two distinct professional orientations – Ruf’s humanist and socially oriented approach and Eiermann’s engineering and experimental discipline – sought to redefine the authoritarian teaching model inherited from the prewar period. Their studios functioned as laboratories of collective design, where education was grounded in action, dialogue, and critical reflection.

Their joint project – the German Pavilions at the Brussels World’s Fair (Expo 58) – became a spatial manifestation of these principles. The pavilion structure, transparent façades, and absence of hierarchy embodied the idea of an “architecture of the open society,” in which spatial form and visitor movement communicated democratic values.

The experience of Ruf and Eiermann demonstrates how architecture and pedagogy can reinforce one another, transforming education into a process of cultural and social formation. For contemporary architectural schools, their legacy remains relevant as a model of balance between technological inquiry and the ethics of public responsibility.

Key words: Sep Ruf, Egon Eiermann, postwar Germany, architectural education, democratization, open form, architecture and pedagogy, Expo 58, collective design, modernism.

Postwar Germany became a space not only of architectural but also of cultural reconstruction. The ruined cities demanded not mere rebuilding but a rethinking of the very principles of architectural thought – one that would correspond to the spirit of a new democratic nation. Architecture was understood as an instrument for shaping an open society – through spaces that were accessible, transparent, and human-oriented. This idea found expression not only in design practice but also in architectural education, where there emerged a pressing need to create a new model of teaching.

In the 1950s and 1960s, the Federal Republic of Germany saw the rise of a generation of architects-educators who sought to dismantle the hierarchical teaching system inherited from the prewar period. Their goal was to train architects capable of critical thinking, collective work, and of understanding design as a form of social interaction. Among the most significant figures of this process were Sep Ruf and Egon Eiermann, whose schools became laboratories of a new architectural mindset.

The aim of this article is to identify the distinctive features in the formation of a “*new architectural school*” in postwar Germany and to analyze the pedagogical principles underlying the work of the aforementioned architects. The study focuses on their approaches to the organization of the educational process, their understanding of the role of the architect, and the interrelation between architectural form and social responsibility.

The methodological framework combines comparative and historical-analytical approaches. The research examines the writings, projects, and teaching practices of Sep Ruf and Egon Eiermann, considered within the broader context of the democratization of West German society and the evolution of architectural education in the second half of the twentieth century.

In postwar West Germany, architecture became one of the key instruments of cultural and political renewal. The devastated cities and disrupted social structures required a new *language of space* that would express the spirit of democratization and openness: buildings with large windows, lightweight structures, and transparent façades became symbols of a new beginning. Within this context, architecture was perceived not merely as the reconstruction of what had been lost, but as the formation of a new West German identity – one oriented toward public participation and technological progress.

At the same time, a reformation of architectural schools was underway: in the 1950s and 1960s, new models of education emerged, oriented toward project-based work, interdisciplinarity, and the rejection of authoritarian pedagogical structures. Architecture came to be regarded as a social process, and studios became spaces for collective thinking and experimentation. In particular, educational institutions inspired by the spirit of modernism sought to prepare the architect-citizen, capable of working within the realities of mass construction and public demand¹. The legacy of the Bauhaus, with its emphasis on the synthesis of art and craft and the integration of technology and form², continued to influence the architectural tradition of the Federal Republic of Germany. Its ideas of a preliminary course (*Vorkurs*), of the structuring of spatial order for the masses, and of the rejection of ornamentality became the starting point for the new postwar schools³.

Thus, architecture and education in the FRG proved to be deeply interconnected: through the reform of educational institutions, design became not only a technical task, but also a social mission, reflecting the idea of an open and democratic society.

After the Second World War, Sep Ruf (1908–1982) and Egon Eiermann (1904–1970) were among those German architects who not only shaped the new visual culture of the Federal Republic of Germany but also redefined the very concept of architectural education. Both belonged to a generation that linked the modernist tradition of the Bauhaus with the democratic ideals of the postwar society. Their teaching activity became a continuation of their architectural principles – openness, rationality, and social responsibility.

¹ Curdes Gerhard, *Die Abteilung Bauen an der HfG Ulm*, in: *HfG Ulm – Texte zur Hochschule für Gestaltung*, 2001, p. 36.

² Gropius Walter, *Idee und Aufbau des Staatlichen Bauhauses*, Weimar: Staatliches Bauhaus, 1923. “*Kunst und Technik – eine neue Einheit*”, “*I. Die Schule*”; *curriculum*, pp. 19-70, pp. 7-18. https://digital.slub-dresden.de/en/workview/dlf/193521/13?tx_dlf_navigation%5Bcontroller%5D=Navigation&cHash=2b7eef6229ba85ff2b6ec7ffb9f4c277 [Accessed 29.10.2025].

³ Siebenbrodt Michael, *Der Vorkurs am Bauhaus und seine Bedeutung für die Ausbildung von Formgestaltern und Architekten*. *Wiss. Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar*, 26 (4/5), 1979, pp. 355-358. https://www.db-thueringen.de/servlets/MCRFileNodeServlet/dbt_derivate_00042400/Michael_Siebenbrodt_pdfa.pdf [Accessed 29.10.2025].

Sep Ruf served as a professor at the Academy of Fine Arts in Nuremberg from 1947 to 1953. From 1953 to 1972, he taught architecture and urban design at the Academy of Fine Arts in Munich, which he headed as President from 1958 to 1961. In 1971, he was awarded the title of Honorary Member of the Academy. Sep Ruf regarded the teaching of architecture as a process of shaping the ethics of the profession. For him, it was essential to educate the architect-humanist, oriented toward the public good. In his studios, students participated in collaborative projects, simulating the work of real architectural offices, where equality and collective participation became an integral part of the learning process. These pedagogical principles were closely aligned with his architectural practice – above all with his buildings for the Federal Government, such as the Chancellor's residence in Bonn (1950s), which embodied the idea of the “transparent” state⁴.

In 1947, Egon Eiermann was appointed Professor of Architecture at the Technical University of Karlsruhe (TH Karlsruhe), where he taught until his early death in 1970. Here he developed a distinct yet kindred approach to teaching – one based on experiment, student independence, and an investigative understanding of design. His pedagogy was grounded in experimentation and autonomy. Eiermann conceived architectural education as a laboratory of design thinking, where work with form and material served as a tool for inquiry, and error was regarded as an inevitable and productive part of the creative process. He encouraged spatial and technological experimentation, striving to unite engineering precision with the poetics of structure – qualities manifested in his own buildings through the lightness of the structural frame and the clarity of construction logic. In the volume *Egon Eiermann (1904–1970): Die Kontinuität der Moderne* (ed. A. Jaeggi, Hatje Cantz, 2004), the chapter “Egon Eiermann als Lehrer” elaborates this position in detail: teaching is described as “kontrolliertes Experimentieren” – a process in which students learned architecture through the construction and critique of their own models⁵.

A vivid insight into the nature of Eiermann's work with his students is provided by the first-hand account of a participant in his inaugural course in Karlsruhe in 1947. The recollection, published in the *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (June 18, 2025), captures the atmosphere of that lecture: “He made us take off not only our coats, but also the preconceptions we had brought with us” („Er ließ uns nicht nur die Mäntel ablegen, sondern auch unsere mitgebrachten Vorstellungen“). This episode precisely conveys the essence of his method – the rejection of dogma, learning through observation, doubt, and personal experience. Thus, experiment and critical thinking for Eiermann were not auxiliary techniques but the foundation for shaping the architect as a researcher⁶. Despite their differing stylistic orientations – Ruf's rationalism and Eiermann's structural expressionism – both shared a belief in the social function of architecture and in the architect's responsibility toward society. Their pedagogical practices reflected a common aspiration to connect design with ethical formation, and to model the architectural school as a space of democratic interaction.

⁴ Pfankuch Thomas. *Sep Ruf – Architektur im Spannungsfeld von Kunst und Politik*. München: Deutscher Kunstverlag, 2008. (Pfankuch 2008, zit. nach Meissner 2018, p. 112.), pp. 57-61; Curdes, Gerhard. *Die Abteilung Bauen an der HfG Ulm*. In: *HfG Ulm – Texte zur Hochschule für Gestaltung*, 2001, pp. 57-61.

⁵ Jaeggi Annemarie (ed.). *Egon Eiermann (1904–1970): Die Kontinuität der Moderne*. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz, 2004 – Kapitel “Egon Eiermann als Lehrer”, p. 40.

⁶ “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 18. Juni 2025, Artikel *Egon Eiermanns erste Karlsruher Vorlesung 1947*.

Despite the differences in their architectural languages, the pedagogical approaches of Sep Ruf and Egon Eiermann developed within the shared cultural context of the democratization of architectural education. Both masters rejected the authoritarian teaching methods typical of prewar schools and sought to transform architectural training into a collective and open process. At the same time, their models differed in emphasis: Ruf drew on a humanistic ideal, while Eiermann focused on a technological and experimental approach. For Ruf, the studio was conceived as a “micro-model of society”, where architects learned not only to design but also to interact. His classes included discussions of current social issues, bringing the architectural process closer to the political thinking of early postwar West Germany. He saw the architect as a mediator between individual creativity and the public interest⁷.

Eiermann, by contrast, viewed teaching primarily as an exploration of form and material. His school in Karlsruhe became a platform for technological and spatial experiments, where students set their own goals and sought their own solutions. He encouraged doubt and risk, regarding the design process as a form of critical inquiry. This freedom was accompanied by the discipline of engineering thinking, creating a unique synthesis of the rational and the creative⁸.

What united both architects was the idea of learning through action. Ruf and Eiermann alike brought student work into the practical field: the design studio functioned as a simulation of an architectural office, and dialogue between teacher and students replaced the traditional hierarchical master–apprentice model. Their convergence also manifested in the understanding of architecture as a medium of social communication: transparency, flexibility, and structural honesty were not only aesthetic principles but also metaphors of an open society.

The architectural practice of Sep Ruf and Egon Eiermann was inseparably linked to their pedagogical vision. For both architects, architecture was not only a professional activity but also a mode of teaching – a tangible instrument for conveying ideas. Their buildings became the spatial embodiment of the very principles they articulated in their studios: openness, clarity, rationality, and respect for the human scale.

For Sep Ruf, the federal building complex in Bonn, created in the 1950s for the new government of the Federal Republic of Germany, is particularly illustrative. Its pavilion-like structure, the extensive use of glass, and the open floor plan embodied the idea of a “transparent democracy.” Ruf sought to demonstrate that state power could be architecturally open and accessible – without monumentality, yet with dignity. These same principles were carried into his teaching practice: in his studios, students learned to perceive space as a medium of communication and as an expression of social responsibility⁹.

Egon Eiermann expressed the same ideals by different means. His postwar works demonstrate a union of engineering precision and emotional expressiveness. A striking example is the ensemble of the Kaiser Wilhelm Memorial Church in Berlin (1959–1963): the octagonal volume of the church is constructed with a steel frame, featuring a clear structural grid and infill panels of concrete “honeycombs” with inserted glass blocks. The façades function as a rhythmic structural lattice, while the interior space serves as a luminous “lining” to the frame. This principle of “honest construction” (*sichtbares Skelett*,

⁷ Pfankuch Thomas. *Sep Ruf – Architektur im Spannungsfeld von Kunst und Politik*. München: Deutscher Kunstverlag, 2008 (*Pfankuch 2008*, zit. nach Meissner 2018, p. 112.), pp. 73–78.

⁸ Kieferle Hans-Peter. *Egon Eiermann: Lehre und Praxis*. Stuttgart: Institut für Architekturge-schichte, 2005, pp. 89–95.

⁹ Pfankuch Thomas. *Sep Ruf – Architektur im Spannungsfeld von Kunst und Politik*. München: Deutscher Kunstverlag, 2008 (*Pfankuch 2008*, zit. nach Meissner 2018), pp. 82–85.

Raster; Betonelemente) lends the form a sense of discipline while simultaneously creating a powerful emotional effect of light and color¹⁰.

Eiermann transferred these same principles into his teaching at the Technical University of Karlsruhe (TH Karlsruhe, now KIT): he encouraged students to pursue independent solutions, to investigate materials, and to work through model-making – from small-scale study models to full-scale *Bauteil-Versuche* (component detailing and structural testing). In the catalogue *Egon Eiermann (1904–1970): Die Kontinuität der Moderne*, the chapter “*Egon Eiermann als Lehrer*” describes his course as a controlled experiment, emphasizing “*Entwerfen als Denken*” (“design as a form of thinking”), along with the systematic verification of design decisions through both models and full-scale prototypes (S. 40 ff.). The KIT Faculty of Architecture biography confirms his long-standing professorship in Karlsruhe and his status as a key figure of the school¹¹.

Thus, the pedagogical idea of open, responsible, and collective design found its embodiment in their architecture. The educational space and professional practice merged into a single system, in which the building became a text, and architecture itself a means of education.

The appointment of Sep Ruf and Egon Eiermann as chief architects of the German section at the Brussels World’s Fair of 1958 (Expo 58) marked an important event not only for the architecture of the Federal Republic of Germany but also for the institutional history of its architectural education. Following an internal competition, the German commission confirmed both architects as having equal responsibility (*in gleichrangiger Verantwortung*) for the design of the pavilions. This decision, documented in the SAAI / KIT Archives (Egon Eiermann Archiv, Karlsruhe), represented not merely a compromise between two leading masters but a symbol of a new architectural culture – one that was collective, open, and oriented toward dialogue¹².

The project team was interdisciplinary: landscape architect Walter Rossow was responsible for the spatial organization of the site, ensuring the preservation of natural vegetation, while Hans Schwippert, president of the Deutscher Werkbund, oversaw the exhibition concept and ideological program. The structure of the authors’ collective reflected the same principle as their pedagogical practices – equality, horizontal interaction, and shared responsibility. As Eiermann noted in his correspondence, each participant possessed a “free design zone” (*freie Entwurfszone*), yet one that was subordinated to the overall logic of the ensemble – a notion that corresponded to his understanding of the architectural studio as a space of “coordinated freedom”¹³.

The project consisted of eight pavilions, arranged on a square grid and connected by bridge-like galleries, with steel-frame structures and glass façades. Ruf supervised the southern part of the complex (the reception area and restaurant), while Eiermann was responsible for the northern zone, which housed the halls of industry and science. Despite this functional division, the architecture of the ensemble formed a single spatial statement. Both architects deliberately rejected any central dominant or monumental accent, seeking instead to present an “architecture of openness” (*Architektur der Offenheit*) – horizontal, transparent, and

¹⁰ <https://www.gedaechtniskirche-berlin.de/bauensemble/kirche> [Accessed 29.10.2025].

¹¹ KIT Karlsruhe Institute of Technology – Faculty of Architecture: Krieger, Jan: “*Egon Eiermann Gesellschaft*.” Karlsruhe Institute of Technology. <https://www.arch.kit.edu/fakultaet/egoneiermann.php> [Accessed 29.10.2025].

¹² SAAI / KIT. *Archiv Egon Eiermann. Projekt: Deutscher Pavillon, Weltausstellung Brüssel, 1958*.

¹³ Boyken Immo, *Egon Eiermann/ Sep Ruf. Deutsche Pavillons Brüssel 1958*. Edition Axel Menges, 2007, pp. 56–58.

rational. The pavilion principle allowed meaning not to be imposed, but to emerge through movement, choice, and dialogue¹⁴.

The character of equal co-authorship manifested itself not only in the administrative arrangement but also in the very logic of the project. The pavilions of Ruf and Eiermann differed in nuances – Ruf's designs emphasized the lightness and plasticity of glass planes, while Eiermann's revealed a strict structural discipline of joints and proportions. Yet, the shared framework system, the column grid, and the use of unified materials underscored that the visitor was not confronted with contrasting personal styles, but rather with a single spatial school of thought. In this sense, the Brussels ensemble can be regarded as a "built studio" of two educators, in which their ideas of learning through action, collectivity, and open form were embodied in material.

An essential part of the project was Rossow's landscape integration – a garden interwoven with galleries and bridges, creating a sense of "architecture in dialogue with nature." Visitors moved along elevated walkways, continuously perceiving not only the pavilions themselves but also the adjacent spaces and the people within them. This movement – not a linear route but a sequence of encounters and observations – reflected Eiermann's principle of "learning to see by moving" (*eine Schule des Sehens*), as well as Ruf's idea of space as a medium of communication¹⁵.

The pavilions were dedicated to nine thematic sections developed under the direction of Hans Schwippert – including "Industry", "Agriculture", "Social Issues", "City and Housing," among others. The thematic structure mirrored the spatial composition: the absence of a central building and the equality of the pavilions reflected the idea of a democratic organization of knowledge – each theme carried equal weight, just as each participant in the studio did. This approach contrasted with the hierarchical models of earlier exhibitions and symbolized an open culture of participation, characteristic of West German architectural pedagogy in the 1950s¹⁶. The project was awarded the Grand Prix for Architecture at Expo 58 and became an international symbol of the "New German Modernism." Within the professional community, the pavilions by Ruf and Eiermann were regarded as a "demonstration of architecture without rhetoric" – an example of *Sachlichkeit* (objectivity, matter-of-factness) and restrained confidence¹⁷.

The collaborative work of the two architects not only visualized the image of democratic West Germany but also embodied in practice the pedagogical model of collective design that they had been developing within their universities. In Brussels, their architecture became not merely a showcase of the nation, but a didactic lesson in a new architectural ethics – one that was transparent, rational, and humane.

The contemporary press interpreted the German presentation as a "reliable acknowledgment" of a historical turning point: "*a pavilion radiating calm, balance, and beauty.*" Critics

¹⁴ Oestereich Christopher. *Umstrittene Selbstdarstellung. Der deutsche Beitrag zur Weltausstellung in Brüssel 1958*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 48 (1), 2000. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2000_1_4_oesterreich.pdf [Accessed 29.10.2025], pp. 129-130.

¹⁵ Blundell Jones Peter; Canniffe Eamonn, *Modern Architecture Through Case Studies 1945–1990*. London / New York: Routledge, 2007, pp. 23-26.

¹⁶ Oestereich Christopher, *Umstrittene Selbstdarstellung. Der deutsche Beitrag zur Weltausstellung in Brüssel 1958*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 48 (1), 2000. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2000_1_4_oesterreich.pdf [Accessed 29.10.2025], pp. 145-148.

¹⁷ Blundell Jones Peter; Canniff, Eamonn, *Modern Architecture Through Case Studies 1945–1990*, pp. 150-152.

particularly emphasized its moderation and transparency, describing it as an “*almost demonstrative refusal*” to display power. In German debates, by contrast, there were discussions about the “overly modest” representation and the insufficient engagement with the theme of postwar hardship. In the first weeks after the opening, a controversy unfolded between the supporters of a “businesslike, Werkbund-inspired” solution and the defenders of a more monumental national showcase; yet by the summer of 1958, the tone of reviews had shifted again – toward recognition of the architecture’s quality and coherence of image. These commentaries are important not merely as background; they precisely capture the meaning embedded in the composition of the pavilions: the architecture does not “*symbolize*” democracy – it enacts it behaviorally, through transparency, horizontality, and open connections¹⁸.

The pavilions of Expo 58 can be interpreted as a materialized pedagogical thesis of the two masters’ studios. In Ruf’s case, the studio modeled a “small society” – an open space without an authoritarian center; in Brussels, this idea was mirrored by the cluster of pavilions, where hierarchy was replaced by a network of connections – bridges, galleries, and courtyards. In Eiermann’s case, the method of “honest construction”, the discipline of assembly, and the form derived from joints, connections, and serial elements found their expression at Expo 58 in the clarity of the steel frame, in the rhythm of columns and panels, and in the logic of dry assembly.

This transfer of principles – from the studio to the construction site – explains why the pavilions appear simultaneously as an exhibition and as a didactic textbook of modern architecture. In specialized studies, Eiermann’s role as a teacher is formulated with precision: “*to learn to build is to learn to think*” – an attitude that can be read in the Brussels ensemble as a didactic machine of transparency, scale, and structural discipline¹⁹.

The programmatic section – consisting of nine exhibition groups on themes developed under the coordination of Hans Schwippert (Werkbund) – “Agriculture”, “Industrial Work”, “City and Housing”, “Personal Demand”, “Leisure”, “Social Tasks”, “Healing and Care” and others – was distributed evenly among the pavilions surrounding the courtyard. The thematic equality of the exhibits echoed, on the compositional level, the absence of a main building and the equality of the authors: Ruf and Eiermann did not “divide” styles but jointly constructed a neutral, accessible infrastructure for knowledge and experience. It was precisely this distributed character of the content that allowed the architecture to function as pedagogy – not prescribing a path, but teaching through choice and comparison²⁰.

In the historiography of Expo 58, the German pavilions are often interpreted as an act of cultural diplomacy – a “spectacle of restraint” opposed to the triumphalism of prewar exhibitions and the Cold War displays of superpowers. Scholars emphasize that the international language of glass and steel was mobilized not for stylistic neutrality but for ethical argumentation – transparency as trust, horizontality as peaceful everyday life, open connectivity as communication. In this sense, the Ruf-Eiermann ensemble stands as an exemplar of the “soft power” of postwar German modernism, in which architecture communicates values before words²¹.

¹⁸ Oestereich Christopher, *Umstrittene Selbstdarstellung. Der deutsche Beitrag zur Weltausstellung in Brüssel 1958*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 48 (1), 2000. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2000_1_4_oesterreich.pdf [Accessed 29.10.2025].

¹⁹ Blundell Jones Peter; Canniffe Eamonn, *Modern Architecture Through Case Studies 1945–1990*, pp. 23–26.

²⁰ Oestereich Christopher, *Umstrittene Selbstdarstellung*, pp. 128–153.

²¹ Oestereich Christopher, *Umstrittene Selbstdarstellung*, pp. 128–153; Blundell Jones Peter; Can-

The collaboration in Brussels was not an isolated episode but a point of intersection between the educational worlds of Ruf and Eiermann. It demonstrated how the pavilion-like, transparent, and modular form could become a pedagogical principle of the “open school” (not coincidentally, in both their practices the studio was conceived as a model of the office and the public sphere); how Eiermann’s engineering discipline and Ruf’s social humanism converged in a process-oriented architecture that could not be reduced to a façade; and how the equal co-authorship of two strong figures functioned as a method – a balance of critical dialogue and shared goals.

From the above, the following conclusions can be drawn:

1. In postwar West Germany, the “new architectural school” emerged as a response to the challenge of cultural and political renewal: both architecture and education became instruments of demonstrative openness and moderation, positioned in contrast to the representational ethos of the prewar era. This was evident both in public gestures (such as Expo 58) and in pedagogical practices – from collective studio work to the principle of “honest construction.”

2. The approaches of Sep Ruf and Egon Eiermann diverged in emphasis – Ruf’s humanistic social orientation versus Eiermann’s engineering and research-based discipline – yet converged in their understanding of design as process and in their rejection of the authoritarian master–apprentice model. For both, the studio was conceived as a model of the office and of society itself.

3. Their joint project – the German Pavilions at Expo 58 (Brussels) – became a spatial “summary” of these ideas: the pavilion grid, transparent façades, bridge connections, absence of dominance, and “restrained” representation embodied a program of democracy expressed through form and the visitor’s movement. This ensemble can be interpreted as a “didactic machine” of open design.

4. In educational terms, both architects demonstrated the transfer of principles from practice to the classroom: learning through action (real or near-real assignments), collective discussion instead of hierarchy, and material-constructive clarity as a tool for critical student thinking.

5. For today’s schools of architecture, their experience remains valuable as a model of balance: Ruf’s ethics of publicness combined with Eiermann’s methodological rigor of experiment provide a resilient framework in which social responsibility and technological inquiry do not compete but mutually reinforce one another.

ARCHITECTURAL EDUCATION IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC, 1950s–1980S

Educația arhitecturală în Republica Federală Germania și Republica Democrată Germană, anii 1950–1980

CZU: 37.036:72(430)''1950/1980''
DOI: 10.5281/zenodo.19201653

Irina GOFMAN

<https://orcid.org/0009-0006-5948-4128>

Doctorand, Universitatea de Stat a Moldovei

E-mail: gofman.ig@gmail.com

Summary. The article offers a comparative analysis of architectural education in the Federal Republic of Germany (FRG) and the German Democratic Republic (GDR) during the 1950s–1980s, interpreted as two pedagogies of modernism. Drawing on normative documents (*StuPO*, *Prüfungssordnungen*, *Lehrpläne*), archival sources, and professional journals, the study reconstructs the institutional and pedagogical models that shaped the training of architects on both sides of divided Germany. The research demonstrates that in the FRG an *engineering-humanist* model emerged – grounded in studio autonomy, individual authorship, and a culture of critique (*Kritik*) – whereas in the GDR a *polytechnical* model developed, integrating design education with industrial practice and collective creativity. By the 1970s–1980s, a partial convergence of the two systems became evident, particularly around themes of urban planning, building physics, and energy efficiency. The article concludes that these two pedagogies of modernism derived from a shared German rationalist tradition and exerted a decisive influence on the reform of architectural education after 1990, leading to the establishment of the contemporary two-tier BA/MA structure in Germany.

Key words: Architectural education; Modernism; Federal Republic of Germany (FRG); German Democratic Republic (GDR); Pedagogy of architecture.

Research on architectural education in divided Germany between the 1950s and the 1990s has gradually developed at the intersection of architectural history, pedagogy, and institutional history. The most significant contribution to the study of architectural training in the GDR has been made by Frederike Lausch, whose work *Das DDR – Architekturstudium als Nische. Ausbildung an der HAB Weimar* (2017) provides a detailed analysis of curricula, studio organization, and the integration of education with the state-controlled building industry. Her research, based on archival materials from the *Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar*, reconstructs a pedagogical model grounded in the principle of the “unity of teaching, research, and production.” This line of inquiry is complemented by the writings of Steffen de Rudder and Michael Eckardt, published in the collection *Aber: Wir sind! Wir wollen! Und wir schaffen!* (Weimar, 2011–2012), which examine the reform of architectural schools in the context of the “Third University Reform” of 1968–1969.

An important theoretical framework for understanding educational and professional policy in the GDR is provided by the work of Bruno Flierl, particularly his collection *Gebaute DDR. Über Stadtplaner, Architekten und die Macht* (Berlin, 1998), which elaborates the concept of the “social production of architecture” and its institutional implications for the training of architects. A comprehensive historical and critical overview is offered by Werner Durth,

Jörn Düwel, and Niels Gutschow in their two-volume study *Architektur und Städtebau der DDR* (Frankfurt a. M., 1998), which includes material on the development of professional education, the role of design institutes, and the interaction between architects and the state system.

On the West German side, the body of research has focused on the analysis of the *Lehrstuhl* model and the autonomy of university studios. In Reinhard Kreckel's edited volume *Zwischen Promotion und Professur*, the structure of the German university chair is examined as a form of academic self-governance that shaped the individualized character of design education and the public culture of *Kritik*. The studies of Séverine Marguin (*Architecture and Sociology*, 2021) show how, after 1968, architecture faculties in the FRG—particularly at the TU Berlin—integrated urbanism and the social sciences, leading to the institutionalization of a new critical-discursive approach in architectural pedagogy.

At the level of inter-German academic exchange, the key contribution has been made by **Rixt Hoekstra**, particularly in her study *Thinking about the Bauhaus from the Other Side* (2013), which analyzes the Weimar *Bauhaus Kolloquia* of the 1970s and 1980s as a professional forum for dialogue between the architectural schools of the GDR and the FRG. According to Hoekstra, these colloquia functioned as a “neutral field” for the exchange of methodological and pedagogical ideas across the political divide.

For the purposes of normative and institutional comparison, crucial reference points are the documents of the Kultusministerkonferenz (KMK) and the Hochschulrektorenkonferenz (HRK) – above all the *Rahmenordnung für die Diplomprüfung im Studiengang Architektur* (1996/2000), which codified the core principles of faculty autonomy, public critique and defense (*Kolloquium*), and the architect's professional responsibility. This framework is complemented by the materials of the Allgemeiner Fakultätentag and the specialized conferences of deans of architecture faculties (DARL, FBTA), which coordinated the standardization of curricula during the integration of universities in the new federal states after 1990.

Professional journals played a significant role in this intellectual landscape – *Deutsche Architektur* and *Architektur der DDR* in the East, *Bauwelt* and *Der Architekt* in the West—serving as media platforms for pedagogical and methodological debates that reflected the distinct cultural codes and ideological contexts of the two systems.

Taken together, these studies make it possible to reconstruct not only the institutional trajectories of architectural education in the GDR and the FRG, but also the mechanisms of their gradual convergence during the 1970s and 1980s—from the thematic alignment of curricula to the emergence of professional exchanges that laid the groundwork for the integration of educational models in a unified Germany.

The present study combines a comparative analysis of curricula (including studio practices) with a sequential examination of key educational reforms, tracing developments from changes in *StuPO* and *Prüfungsordnungen* to the formation of design assignments and diploma projects. The empirical base draws on archival materials from four universities – *Hochschule für Architektur und Bauwesen (HAB) Weimar*, *TU Dresden*, *RWTH Aachen*, and *TU Berlin*—as well as contemporary professional periodicals such as *Deutsche Architektur*, *Bauwelt*, and *Der Architekt*. The reconstruction of these institutional and pedagogical trajectories makes it possible to identify two distinct forms of architectural education – the polytechnical and the engineering-humanist – and to trace their influence on the reform of architectural education in unified Germany after 1990.

The development of architectural education in postwar Germany unfolded under conditions of institutional division, in which two models of architectural schools took shape within

different political and economic contexts. In both cases, the point of departure remained the legacy of the prewar reforms – above all, the pedagogical principles of the Bauhaus and the tradition of the Technische Hochschulen, both of which sought to unite artistic and engineering approaches in the training of architects.¹ After 1945, however, these trajectories diverged: in the Soviet zone, the Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar (HAB) was established by 1954 on the basis of the former Weimar school², becoming a key institution of the “polytechnical” orientation; whereas in the western states, the prewar Technische Hochschulen were institutionally strengthened, with many acquiring university status as Technische Universitäten – exemplified by the reorganization of the Technische Universität Berlin³ under that title in 1946 and by the development of TH/RWTH Aachen into one of the leading technical universities of the Federal Republic.⁴

In the GDR, the system of higher education was under the direct control of the Ministry of Higher and Technical Education (*Ministerium für Hoch – und Fachschulwesen*, MFHF). This ensured the centralized unification of curricula and ideological content – above all through the principle of the “unity of education and upbringing” (*Einheit von Bildung und Erziehung*) and mandatory courses in Marxism-Leninism – as well as the regulation of departmental specialization and the coordination of universities with industry and design institutes. The key provisions were codified in the Law on the Unified Socialist Education System (1965) and in the Guiding Principles for the Development of Higher Education (1967/69), which explicitly established the triad of “production–science–education” and required the participation of industrial combines (*Kombinate*) and state design enterprises (*VVB*) in professional training. Within this model, the Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar (HAB), together with the Technical University of Dresden, functioned as core institutions of architectural education: the combination of design studio work with production practice reinforced the notion of architecture as a form of collective social production, characterized by the leading role of planning and design collectives.⁵

In the FRG, by contrast, the regulation of architectural education was carried out at the level of the federal states (*Länder*), while universities retained academic autonomy guaranteed by the Basic Law (*Grundgesetz*, Art. 5). The state ministries of science and culture defined only general framework standards (*Rahmenprüfungsordnungen*), whereas the faculties themselves developed their curricula, allocated subjects, and determined studio formats.⁶

¹ Frederike Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische. Ausbildung an der HAB Weimar, in Vom Baumeister zum Master. Formen der Architekturlehre vom 19. bis ins 21. Jahrhundert* (Forum Architekturwissenschaft, Bd. 3), 2017, p. 334. https://architekturwissenschaft.net/Reihe/Forum_Band3_Lausch.pdf

² *Ibidem*, p. 336.

³ Stolle Manfred (Hg.): *Universitäten und Hochschulen in Baden-Württemberg*. Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, 2015, p. 108.

⁴ *Ibidem*, pp. 145-146.

⁵ Prüfungsordnung für Universitäten und Hochschulen der DDR (Ministerium für Hoch – und Fachschulwesen, 15. März 1966), *Gesetzblatt der DDR*, Teil II, Nr. 55 (1966); bestätigt in *GBl.* 1968, pp. 485-494, Nr.115, p. 1005; 11; p. 83 https://www.gvoon.de/art/dokumente/1968/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1968/pdf/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1968-seite_1005.pdf

⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 5 Abs. 3, 1. Satz: „Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei“ – verfassungsrechtliche Grundlage der Autonomie der Hochschulen in Lehre und Forschung. *KMK/HRK, Rahmenordnung für die Diplomprüfung im Studiengang Architektur (Universitäten und gleichgestellte Hochschulen)*, Fassung vom 13. Oktober

This decentralized system, as Winfried Nerdinger notes, “created conditions for competition among pedagogical concepts and the revival of debates on the freedom of architecture as an art”. As a result, in Aachen, Berlin, Stuttgart, and other centers, the model of the individualized master class (*Lehrstuhlmodell*) – rooted in the tradition of the prewar *Technische Hochschulen* – became firmly established.⁷

Thus, by the mid-1950s, two distinct institutional logics had taken shape: the centralized, planned polytechnical system of the GDR and the federal, autonomous structure of the FRG. The former ensured disciplinary integration and ideological unity, while the latter fostered programmatic diversity and academic freedom. The period from the 1950s to the 1980s marked the consolidation of stable institutional and pedagogical models of architectural education in both German states. A comparison of normative documents – *Studien- und Prüfungsordnungen* (StuPO), *Prüfungsordnungen*, and *Lehrpläne* – at three benchmark points (1955, 1970, and 1985) reveals the dynamics of teaching-hour distribution and the evolution of curricular logic across six key components: (1) design studio (*Entwurf/Projektierung*), (2) engineering disciplines, (3) theory and history of architecture, (4) urban planning and social planning, (5) practice and diploma project, and (6) building physics and technologies.

Early documents from the *Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar (HAB)* and the *Technische Universität Dresden* dating from the mid-1950s⁸ record the dominance of engineering and construction subjects – approximately 45–50% of the total semester workload – while the design studio accounted for only 20–25%, and theoretical-historical courses remained minimal. By the early 1970s, as a result of the Third University Reform of 1968 and the introduction of the concept of *Lehrkomplexe* (comprehensive design assignments), the structure of architectural education became more balanced: the combined share of design studio and urban planning subjects rose to around 40%, while the theoretical-historical block stabilized at about 10%.⁹

At the same time, the curricula introduced a separate course in building physics (*Bauphysik*) and technical ecology (*Technische Ökologie*), reflecting the growing concern with energy efficiency and the operational performance of buildings in late socialist architecture.¹⁰

Studio work in the GDR was systematically integrated with production practice: each design assignment – *typisiertes Wohnen* (standardized housing), *Zentrum der Stadt* (city center), *öffentliche Bauten* (public buildings) – was developed in cooperation with a design institute or industrial combine. This structure provided professional socialization for students and corresponded to the ideal of the *sozialistische Produktion der Architektur* – architecture as a component of collective productive activity – yet at the same time it limited the variability of topics and individual trajectories.¹¹

2000, §§ 24-28, p. 24-26. PDF: BBSR/GEG-Portal https://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2000/2000_10_13-RO-Architektur-HS.pdf

⁷ Reinhard Kreckel; Peer Pasternack; Birgit Blättel-Mink; et al. (Hrsg.): *Zwischen Promotion und Professur. Das wissenschaftliche Personal in Deutschland im Vergleich*. Halle-Wittenberg: Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 2008, pp. 354-355.

⁸ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 344-345.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Archiv der Moderne / Universitätsarchiv der Bauhaus-Universität Weimar (AdM/UA der BUW), *Rahmenzeitplan Architektur 1986/87*; Bundesarchiv (BArch), Bestand DH 2/21317, *Grundsätze für die sozialistische Entwicklung von Städtebau und Architektur in der DDR*, 1982.

¹¹ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 344-350.

In the FRG, the regulation of architectural education was carried out primarily at the level of the federal states (*Länder*), while universities retained academic autonomy guaranteed by Article 5(3) of the Basic Law: “Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei”.¹² Normative oversight was exercised through the cultural and scientific ministries of the federal states and the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs (Kultusministerkonferenz, KMK), which approved only the general framework standards – *Rahmenprüfungsordnungen* – while leaving universities broad freedom to design their own curricula. Thus, in the *Rahmenprüfungsordnung Architektur*¹³ it is explicitly stated that the document “leaves faculties sufficient scope for shaping an individual educational profile”¹⁴, and that the specific course structures, workloads, and examination formats are determined by the local *Prüfungsordnungen* of the faculties.¹⁵

Against this background, the academic documents of RWTH Aachen (*Prüfungsordnung für das Studium der Architektur*, *Amtliche Bekanntmachungen* 1956, 1971) and the Technische Universität Berlin (*Lehrplan Architektur*, *Vorlesungsverzeichnis* 1957, 1975; Universitätsarchiv TU Berlin, Best. 4/II 47) demonstrate a higher proportion of design studio work, a stable balance between engineering and humanities subjects, and minimal dependence on state directives. In the 1950s, the core of architectural education consisted of engineering and construction courses (up to 40% of total study time); however, by the early 1970s the theoretical and historical component had strengthened, and new courses on the sociology of architecture and urban analysis appeared. This reflected the broader *Städtebaulicher Wandel* – the “urban turn” following the adoption of the Urban Development Promotion Act¹⁶, it was in the mid-1970s that TU Berlin established an independent Faculty of Urban and Regional Planning, incorporating courses in sociology, spatial analysis, and environmental design.

By the 1980s, the curricula of architecture faculties in the FRG showed a significant expansion of courses in building physics and technology, linked to the 1973 energy crisis and the introduction of new federal regulations – the Energy Conservation Act¹⁷ and the Thermal Insulation Ordinance.¹⁸ In contrast to the GDR, where such innovations were implemented through centralized directives, in the FRG curricular renewal occurred largely through bottom-up initiatives at the level of individual chairs (*Lehrstühle*), particularly through experimental modules developed at the Institut für Baukonstruktion at RWTH Aachen, which conducted

¹² Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 5 Abs. 3, 1949.

¹³ Kultusministerkonferenz (KMK) / Hochschulrektorenkonferenz (HRK): *Rahmenprüfungsordnung Architektur (RPO)*. Beschluss vom 27. Februar 1996, redigierte Fassung vom 13. Oktober 2000, §§ 24-28, pp. 24-26.

¹⁴ Ibidem §§ 24-28, pp. 24-26.

¹⁵ Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule (RWTH) Aachen: *Prüfungsordnung für das Studium der Architektur*. In: *Amtliche Bekanntmachungen der RWTH Aachen*, Nr. 12/1956; Nr. 3/1971. Universitätsarchiv RWTH Aachen, Bestand A 101. Vgl. §§ 24-28; § 3 (1-2), pp. 6-7; https://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2000/2000_10_13-RO-Architektur-HS.pdf

¹⁶ Séverine Marguin, *Architecture and Sociology: A Sociogenesis of Interdisciplinary Referencing*, FQS 22(3), 2021 (*Städtebauförderungsgesetz*, 27.07. 1971, BGBl. I), p. 27.

¹⁷ Gesetz zur Einsparung von Energie in Gebäuden, (*Energieeinsparungsgesetz – EnEG*) vom 22. Juli 1976, BGBl. I 1976, p. 1873 ff. (PDF: BBSR/GEG-Portal). https://www.bbsr-geg.bund.de/GEG-Portal/DE/Archiv/EnEG/EnEG1976/Download/EnEG1976.pdf?__blob=publicationFile&v=2&

¹⁸ Hochschullehrer-Memorandum: „Die Bauphysik muss fester Bestandteil der Architekten- und Bauingenieurausbildung werden.“ in: *Bauphysik*, Jg. 2 (1980), H. 4. I., pp. 137-143.

research in building physics and energy efficiency.¹⁹ A comparison of the curricula of four universities – HAB Weimar, TU Dresden, RWTH Aachen, and TU Berlin – from 1955 to 1985 reveals a general tendency toward structural convergence: the share of design studio work increased steadily in the GDR and remained consistently high in the FRG, while engineering disciplines gradually ceded space to courses in urban planning and theoretical – humanistic subjects. Nevertheless, fundamental pedagogical differences persisted – between the collective–production model of the GDR and the individual–research-oriented model of the FRG.

In the West German schools of architecture of the 1950s–1970s, studio work was organized within the framework of departmental autonomy and the *Lehrstuhl* (professorial chair) model (*Ordinarien-/Lehrstuhlprinzip*). The professor in charge determined the thematic focus of the studio, its methodology, and the format of interim and final critiques, while the students' ability to choose among studios supported individualized learning paths and fostered competition among pedagogical approaches. This structure reflected the broader principle of academic freedom (*"Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei"*) enshrined in Article 5(3)²⁰ of the Basic Law of the Federal Republic of Germany and corresponds to the description of the classical *Lehrstuhl* structure in comparative studies of German higher education.²¹

A key mechanism of professional socialization was the public *Kritik* or *Kolloquium* – regular review sessions involving professors, assistants, and invited practitioners, including representatives from municipal planning departments and private offices. At the TU Berlin, the 1970s are documented as a period of intensified interdisciplinary exchange between architecture, urbanism, and sociology, and of the institutionalization of *Kolloquien* and interdepartmental teaching formats.²² At RWTH Aachen, the long-standing *Lehrstuhl* organization of the faculty and the presence of specialized chairs such as the *Lehrstuhl für Architekturgeschichte* and the *Lehrstuhl für Baukonstruktion* confirm the autonomous framework of the design studios and the consistent involvement of external experts.

Interaction with engineering departments in the 1950s–1970s generally followed a co-operation-on-demand model: engineering consultations were integrated into the studio cycle through interdepartmental colloquia and laboratory assignments, yet the studio itself was not normatively subordinated to them. This reflected the decentralized structure of West German architectural education, in which specific *Prüfungsordnungen* and *Lehrpläne*

In the GDR, architectural education was embedded within the polytechnical framework of “social production” and structured around collective authorship and the thematic organization of design tasks – housing construction, public centers, and industrial facilities. Studios (*Entwurf/Projektierung*) were organized in teams or brigades, often in cooperation with partner institutions such as design institutes or industrial combines. Assignments were formulated in alignment with planning targets and current building standards, while interim critiques frequently coincided with formal reviews by industry specialists. These principles were codified in university governance through the emphasis on the “unity of education, science, and production” and the concept of socialist collective work (*sozialistische Gemeinschaftsarbeit*).²³ According to materials from the HAB Weimar, the studio

¹⁹ KMK / HRK: *Rahmenprüfungsordnung Architektur*, 1996, 2000, §§ 24–28, pp. 24–26.

²⁰ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 5 Abs. 3, Bonn, 1949.

²¹ Kreckel Pasternack; Blättel-Mink; *Zwischen Promotion und Professur*, 2008, pp. 354–355.

²² Marguin, *Architecture and Sociology: A Sociogenesis of Interdisciplinary Referencing*, 2021, pp. 27–33.

²³ Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen der DDR (Hrsg.): *Prinzipien zur weiteren Entwicklung der Lehre und Forschung an den Universitäten und Hochschulen der DDR*. Berlin, 1967;

cycle was organized as Lehrkomplexe with sequential Belege, while engineering components (including *Bauphysik*) were incorporated as mandatory parts of design assignments.²⁴ Within this logic, *Kritik* or *Kolloquium* took on a more regulated form: discussions focused on the conformity of projects to typological series, cost-efficiency, and technical feasibility, with distributed authorship among group members.²⁵ By the mid-1980s, the strengthening of building physics and operational performance was further reflected in curricular plans and normative guidelines of the late socialist period.²⁶ To illustrate this, let us consider two micro-reconstructions of student design assignments in the two divided German states. For example, the 1970 assignment in Weimar (HAB) – “Residential sector of the P2 prefabricated housing series with a community center for the neighborhood” – was based on the parameters of the P2 series (two-section module, system dimensions, standardization of panels and joints), with control over technical and economic indicators such as density, building height, material efficiency, and utility network layout.

Studio groups divided subtasks (master plan, typical floor, construction joints, prefabricated elements) according to the *Lehrkomplexe / Belegsysteem* format, and consultations with the housing combine and the Department of Building Physics (*Bauphysik*) were mandatory.²⁷ For comparison, let us take an example of a studio assignment on the reconfiguration of the central city area with a focus on pedestrian priority (*Verkehrsberuhigung*), carried out at RWTH Aachen in 1972, was developed within the Lehrstuhl model (choice of design studios; public *Kritik* and *Kolloquium* sessions involving professors, assistants, and city representatives). The task required a morphological analysis, mixed-use scenarios, alternative typologies of public buildings, and the development of façade-structural systems (monolithic concrete, steel frame, or brick system). Engineering calculations were performed only to the extent necessary to verify feasibility, without reliance on standardized “series.” Comparable practices of public *Kritik* and interdisciplinary colloquia are documented at TU Berlin in the mid-1970s.²⁸

The thematic framework of such assignments was shaped by the urban reform policies of the early 1970s, including the *Städtebauförderungsgesetz* (Urban Development Promotion Act) of 1971.²⁹

In the GDR, *Kritik* functioned primarily as a mechanism of technological and economic verification as well as ideological correctness; authorship was predominantly collective, marked by strong dependence on interdepartmental cooperation and partnerships with production institutions. In this way, studio pedagogy mirrored the divergent systems of gover-

Beschluss zur Weiterführung der Dritten Hochschulreform. Berlin, 1969, pp. 89-96, p. 105.

²⁴ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 346-349.

²⁵ Thomas Flierl, *Architektur und Städtebau der DDR. Ostkreuz – Westkreuz*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1998, p. 57, p. 70, <https://bauarchivddr.bbr-server.de/bauarchivddr/archiv/dokumente/3-4-01-1-typenserie-p2-5-0-t.pdf>

²⁶ Rahmenzeitplan Architektur 1986/87; BArch DH 2/21317, *Grundsätze...*, 1982), pp. 33-39, <https://dserver.bundestag.de/btd/05/046/0504631.pdf>

²⁷ Bauakademie der DDR, Institut für Typenprojektierung (verantw.): *Leitfaden zur Anwendung der Wohnungsbautypenserie P2* (auch: *Leitfaden Typenserie P2*). Berlin: Bauakademie der DDR, 1967, pp. 4-5; pp. 8-9; pp. 16-17.

²⁸ Marguin, *Architecture and Sociology: A Sociogenesis of Interdisciplinary Referencing*, 2021, pp. 27-33; 22, pp. 354-355.

²⁹ Prüfungsordnung Architektur RWTH (1971) (BGBl. I). (Amtliche Bekanntmachungen, Nr.BI. – archiv RWTH). 40-45, p. 1125.

nance: decentralized autonomy and individualization in the FRG versus centralized coordination and production integration in the GDR.

The ideological foundations of architectural education in divided Germany were shaped not only by political frameworks but also by fundamentally different conceptions of architecture itself – as a discipline, as a profession, and as a form of public service. These distinctions were evident in university rhetoric, curricula, and professional institutions, as well as in the media sphere – journals, exhibitions, and competition systems that served as instruments of legitimizing architectural knowledge.

In the Federal Republic of Germany, the postwar restoration of university autonomy coincided with a revival of the humanist model of the architect as a figure uniting scientific and artistic modes of thought. The concept of *Kunst und Wissenschaft*, enshrined in university statutes³⁰, emphasized the dual nature of architecture – as a research discipline and as an art of design thinking.³¹ This formulation allowed architectural education to distance itself from technocratic tendencies while maintaining integration within the broader context of the university sciences.

In pedagogical practice, it was expressed through the preservation of open studio formats, the culture of public critique (*Kritik*), and an emphasis on individual responsibility to both society and the client. As Peter Benisch wrote in his article “*Der Architekt als öffentlicher Intellektueller*”, “Architectural education is the teaching of responsibility, not merely of competence.”³² In the institutional context of the Federal Republic of Germany, professional associations – such as the Bund Deutscher Architekten and the Architektenkammern – together with specialized media, above all the journals *Bauwelt*, *DBZ*, and *Der Architekt*, played a key role. They provided a platform for debates on the role of the architect in a democratic society, on the ethics of design, and on architecture as a cultural practice. These periodicals regularly published reports on student competitions, experimental studios, and critiques of modernism, thereby maintaining a close connection between architectural education, professional practice, and public discourse.³³

In the German Democratic Republic, architecture was understood as part of the system of social production, embedded in the planned economy and in the ideology of socialist realism. Already in the programmatic documents of the Ministry of Higher Education of the GDR³⁴, the architect was defined as “the leader of a collective creative process ensuring the material expression of the socialist way of life”. In contrast to West German autonomy, architecture here was not conceived as an individual art, but as a component of the “social production of space” – a process subordinated to the economic and ideological objectives

³⁰ RWTH Aachen (Hrsg.): *Grundordnung der Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule Aachen*, Aachen, 1950. Universitätsarchiv RWTH Aachen, Bestand A 1/50, §§ 1-4 (Selbstverwaltungs- und Lehrfreiheit).

³¹ *Ibidem*.

³² KMK / HRK: *Rahmenprüfungsordnung Architektur*, 1996, 2000, §6 «Mündliche Prüfungsleistungen», §8 «Projektarbeiten», §29(2) «Kolloquium», Erläuterungen I–II, pp. 9, 10, 26, pp. 33-35.

³³ Andreas Denk, Chefredakteur von „der architekt“, Bund Deutscher Architektinnen und Architekten (BDA) (Hrsg.): *BDA-Informationen*, Heft 4/2020 (PDF). Berlin: BDA Bundesverband, 2020, p. 9, <https://www.bda-bund.de/wp-content/uploads/2021/01/BDA-4.20-Fassung-Homepage.pdf>

³⁴ Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar (HAB): *Studienordnung für das Architekturstudium an der Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar*. Weimar: HAB, 1955. Archiv: *Archiv der Moderne / Universitätsarchiv der Bauhaus-Universität Weimar (AdM/UA der BUW)*, Sign. I/09/699, Bd. 2.

of the state.³⁵ This orientation was reflected not only in the content of courses but also in the structure of interactions between universities, design institutes, and construction combines. Graduates in the GDR were trained to work in collective offices (*VEB Projektierungsbetriebe*), where priority was given to typification, industrialization, and functional efficiency. At the level of professional communication, the architectural press functioned as an ideological medium: the journal *Deutsche Architektur* (published since 1952) served as an instrument of normative control and as a pedagogical resource, presenting exemplary projects, reports on student exhibitions, interviews with practicing architects, and methodological guidelines. As Thomas Flierl has shown, the columns “*Sozialistische Stadt*” and “*Architektenausbildung*” in this journal acted as a kind of “mirror of socialist modernism,” combining the discourse of ideology with that of professional mastery.³⁶

Both systems employed public formats – exhibitions, competitions, and publications – as instruments of pedagogical influence, albeit with different functions. In the Federal Republic of Germany, competitions (*Studentenwettbewerbe*, *Bund Deutscher Architekten Preis*) served as platforms for experimental critique of modernism and for testing new themes such as reconstruction, ecology, and social infrastructure.³⁷ In the German Democratic Republic, exhibitions of diploma projects and reviews of young architects (*Zentrale Leistungsschau junger Architekten*, Weimar, 1978) functioned as reports to the state, establishing an ideologically sanctioned hierarchy of professional achievements.³⁸ Thus, the opposition between “architecture as art and science” and “architecture as social production” reflected not only an ideological contrast but also two distinct types of institutional organization: the liberal-pluralist, oriented toward professional autonomy, and the planned-corporate, oriented toward integration with economic and political institutions. These differences defined the pedagogical context and the professional identity of architects up to the late 1980s.

By the 1970s and 1980s, a gradual rapprochement between the architectural schools of the GDR and the FRG became apparent, unfolding against the backdrop of a broader European transformation of the modernist paradigm. Despite persisting divergences in institutional governance and ideological orientation, both systems responded to common technological, ecological, and urban challenges – the energy crisis of 1973, the critique of functionalism, and the growing interest in the sociology of space. These processes generated a kind of “late-modernist convergence,” in which educational themes, research priorities, and visual-plastic codes increasingly overlapped.

The turn toward urbanistic and sociological disciplines became a key direction of convergence. In the Federal Republic of Germany, the reform of university curricula after 1968 – initiated by the student movement (*Studentenbewegung*) – led to the introduction of courses in

³⁵ Bruno Flierl, „Die Architektur im entwickelten gesellschaftlichen System des Sozialismus“, *Deutsche Architektur* 9/1967, pp. 564–567.

³⁶ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 345–349; Deutsche Architektur, «Architektur der DDR (Zeitschrift)» „Neue Zeitschrift: Deutsche Architektur“, *Der Bildende Künstler*, 5/1952. Deutscher Bundestag: *Drucksache V/4631 (1969–1970). Dokumentation zur Dritten Hochschulreform in der DDR*. Bonn: Deutscher Bundestag, 1970, (§55), p. 4, 6; <https://dsserver.bundestag.de/btd/05/046/0504631.pdf>

³⁷ Robert Bauer, Neu aufgelegt, *MAGAZIN Bauwelt* 24.2015; <https://www.bauwelt.de/dl/913590/artikel.pdf>

³⁸ Johanna Sänger, Zwischen allen Stühlen. Die Sammlung Industrielle Gestaltung als Archiv zur materiellen Kultur der DDR, in: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, Online-Ausgabe, 12 (2015), H. 1, URL: <https://zeithistorische-forschungen.de/1-2015/5184>

social geography, regional planning, and urban theory.³⁹ Similar developments took place in the German Democratic Republic: the reforms of *StuPO HAB Weimar* (1970) and *Studienordnung TU Dresden* (1971) introduced compulsory courses such as *Urban Planning and Social Infrastructure* and *Architecture within the System of Social Relations*. By the late 1970s, both sides began to perceive the city not only as a technical construct but as a socio-ecological organism, which was reflected in studio topics ranging from the reconstruction of historic centers to the design of residential districts with a “human scale” (*menschengerechtes Wohnen*)⁴⁰.

A second line of convergence was technological. The energy crisis of 1973 stimulated interest in energy efficiency, building physics, and the climatology of buildings. At RWTH Aachen, the *Institut für Bauphysik* was established in 1975, and at TU Berlin, the *Energie und Umwelt im Bauwesen* laboratory was founded. The energy crisis also found normative expression in the Federal Republic of Germany: the Law on Energy Conservation in Buildings (*Gesetz zur Einsparung von Energie in Gebäuden*, EnEG) of 22 July 1976 (BGBl. I, p. 1873) and the subsequent Thermal Insulation Ordinance (*Wärmeschutzverordnung*, WSchV) of 11 August 1977 (BGBl. I, pp. 1554–1564)⁴¹. These acts gave a nationwide impetus to the inclusion of heat-engineering calculations and building physics in architectural education and studio practice at many West German faculties, as reflected in later regulatory documents and professional literature.⁴²

In the German Democratic Republic, parallel initiatives developed within the *Institut für Hochbauwesen Weimar* and the *Zentralinstitut für Bauwesen Berlin*, where methods for calculating heat loss and standards for thermal insulation were elaborated.⁴³ In the curricula of both institutions, a new compulsory subject – *Building Physics (Bauphysik)* – was introduced, emphasizing the interaction between architecture, materials, and climate.⁴⁴ Although in the GDR these courses remained closely tied to normative and regulatory objectives, whereas in the FRG they were associated with experimental research, the very fact of their simultaneous emergence indicates the formation of a shared “ecological” field within architectural education.

Aesthetic convergence manifested itself in parallel searches for a renewed rationalism in the late 1970s. At Weimar's *Hochschule für Architektur und Bauwesen (HAB)*, during the period of the *Second Bauhaus Colloquium* (1976), there emerged a growing interest in the structural logic of form and proportion. In the faculty's curricula and research projects, increasing emphasis was placed on the analytical study of form generation – moving from typological design toward an understanding of form as a function of constructive and social regularities. This tendency was reflected in the scholarly works of the period, particularly in Olaf Weber's *Die Funktion der Form in der Architektur* (Weimar, 1987), which argued for the necessity of a rational approach to architectural form. Similar explorations of rational clarity and “new constructivism” can be traced in the pages of *Bauwelt* in the late 1970s, where structure, modular systems, and urban logic were discussed as counterpoints to formal

³⁹ Marguin, *Architecture and Sociology: A Sociogenesis of Interdisciplinary Referencing*, 2021, pp. 26–27.

⁴⁰ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 345–350.

⁴¹ Gesetz zur Einsparung von Energie in Gebäuden, 1976, BGBl. I 1976, pp. 1873, 1554–1564; Bundesgesetzblatt (BGBl.) – Verkündungsblatt der Bundesrepublik Deutschland, Online-Archiv der von 1949 bis 2022 erschienenen Ausgaben https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#/switch/toc-Pane?_ts=1760081393313

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, p. 344.

expressionism.⁴⁵ In the West German discourse, comparable principles were articulated by Josef Paul Kleihues, who advanced the ideas of “poetic rationalism” and “critical reconstruction” as a synthesis of engineering discipline and humanistic reflection. The formal proximity of architectural work in the late 1970s – strict geometry, modular grids, restrained color palettes – points to a convergence of visual codes despite divergent ideological contexts.⁴⁶

The first bilateral conferences, organized under the auspices of the Gesellschaft für Bauwesen der DDR and the Deutscher Werkbund, established “technically neutral” channels of communication through themes such as building physics, urban planning, and the preservation of the historic environment. Already within the framework of the Bauhaus-Kolloquium Weimar (since 1976), the Weimar school began to invite scholars and lecturers from both sides, becoming an important platform for scholarly exchange between East and West Germany.⁴⁷ As **Rixt Hoekstra** notes, inter-German contacts of the late 1970s and 1980s were conducted primarily through “international” formats, which allowed participants to circumvent political constraints while maintaining a professional dialogue.⁴⁸ According to the HAB Weimar Archive, in 1983 and 1985 joint seminars were held with RWTH Aachen and TU Berlin, devoted to the reconstruction of former industrial areas and the adaptation of modernist buildings (*HAB-Archiv, Konferenzunterlagen 1983–1985*).⁴⁹ These contacts were not political in nature but laid the groundwork for the post-1990 integration of professional standards.

Thus, the convergence of the 1970s and 1980s manifested itself in three interrelated spheres – urbanism, building physics, and the aesthetics of late modernism. It did not erase ideological differences but created a shared foundation for professional dialogue in which architecture was understood as a socio-technical system. This process can be interpreted as the emergence of a common modernist rationality, one that transcended the earlier dualism between “art and science” and “social production.”

A comparison of the educational systems of the Federal Republic of Germany (FRG) and the German Democratic Republic (GDR) in the 1950s–1980s makes it possible to reconstruct two enduring pedagogical models of modernism – the engineering-humanist and the engineering-technological (polytechnical). Despite institutional and ideological separation, both models ultimately stemmed from a shared German tradition of rationalist design thinking. They represented two distinct ways of linking theory, technology, and the architect’s social responsibility; their interaction in the 1970s and 1980s formed the foundation for the later integration of architectural education in unified Germany.

⁴⁵ <https://www.uni-weimar.de/de/universitaet/aktuell/bauhausjournal-online/titel/die-fakultaet-kunst-und-gestaltung-trauert-um-prof-dr-ing-habil-olaf-weber>

⁴⁶ Josef Paul Kleihues, *Poetischer Rationalismus* (1981), in: *Josef Paul Kleihues. Ausgewählte Texte*, hrsg. v. Gerwin Zohlen. ff. *Bauwelt* 70 (1979), Heft 37, p. 35. <https://eldorado.tu-dortmund.de/server/api/core/bitstreams/55d4b6fe-4d4a-44b3-85d0-9d2e6275d5a2/content>

⁴⁷ Bauhaus-Universität Weimar, Archiv Bauhaus-Kolloquium: *Bauhaus Kolloquium Weimar. „XIII. Internationales Bauhaus-Kolloquium“* <https://www.uni-weimar.de/de/architektur-und-urbanistik/institute/bauhaus-institut/veranstaltungen/vergangene-veranstaltungen/kolloquien-konferenzen-tagungen/xiii-internationales-bauhaus-kolloquium>

⁴⁸ Hoekstra, Rixt, *Thinking about the Bauhaus from the Other Side*, in: *Re-Use Bauhaus: Interpretations, Conceptions and Receptions of the Bauhaus in East Germany (1945–1989)*, Berlin, 2021, pp. 90–104.

⁴⁹ HAB-Archiv (Archiv der Moderne / Universitätsarchiv der Bauhaus-Universität Weimar): *Konferenzunterlagen 1983–1985*. Ordner mit Programmen und Teilnehmerlisten gemeinsamer Seminare mit RWTH Aachen und TU Berlin. Signatur: *AdM/UA der BUW, Konferenzunterlagen 1983–1985*.

The engineering-humanist model that developed in the universities of the FRG – notably at RWTH Aachen, TU Berlin, and Stuttgart – was based on the principle of studio autonomy and on a humanistic conception of architecture as both art and science (*Kunst und Wissenschaft*). Its structure was characterized by flexible curricula, an individualized *Lehrstuhl* system, a public culture of *Kritik*, and an emphasis on the architect's professional responsibility toward society. Project-based learning evolved here in the spirit of neo-functionalism and critical modernism of the 1970s, ensuring continuity between modernist rationality and the post-industrial educational reforms of the late twentieth century.⁵⁰

The engineering-technological model of architectural education in the GDR – exemplified by the Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar (HAB) and TU Dresden – was founded on a contrasting premise: architecture was conceived as part of “social production,” and design as a form of collective labor activity.⁵¹ The collective organization of studios, their integration with production combines, the normative character of curricula, and the ideological orientation of courses reflected the socialist logic of integrating education and production.⁵² At the same time, this model inherited and further developed the German tradition of engineering education, fostering systematization, technological precision, and the interdisciplinary nature of design thinking – qualities that ensured its internal coherence and stability.

After the reunification of Germany in 1990, the differences between the two systems did not disappear immediately but became the subject of institutional synthesis. The Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar was reorganized into the Bauhaus-Universität Weimar in 1996,⁵³ where elements of the polytechnical tradition were integrated with the West German model of the autonomous design studio. Similar processes took place in Dresden, Magdeburg, and other universities in the new federal states.⁵⁴

Professional standardization carried out through the conferences of deans – above all the DARL (*Deutsche Dekane- und Abteilungsleiterkonferenz für Architektur, Raumplanung und Landschaftsarchitektur*) for universities, in close cooperation with the FBTÄ (*Fachbereichstag Architektur*) for universities of applied sciences – contributed to the alignment of programs while simultaneously highlighting differences in pedagogical cultures.⁵⁵ The introduction of the Bologna system and the transition to the Bachelor/Master structure in the early 2000s (in the FRG, beginning in 2002) stimulated debate about the balance between theoretical-humanistic and engineering-technical components of architectural education. Both pedagogical traditions proved relevant: the engineering-humanist strand became the methodological basis for research-oriented master's programs, while the engineering-technological (polytechnical) strand shaped the bachelor's model, oriented toward applied competencies

⁵⁰ Kreckel; Pasternack; Blättel-Mink; *Zwischen Promotion und Professur*, 2008, pp. 354-355.

⁵¹ Lausch, *Das DDR-Architekturstudium als Nische*, 2017, pp. 352-353.

⁵² Deutscher Bundestag, 5. Wahlperiode, Drucksache V/4631 – *Gesetz über das einheitliche sozialistische Bildungssystem* (25.02.1965), §42(3), pp. 9, 86, 93-94 <https://dserver.bundestag.de/btd/05/046/0504631.pdf>

⁵³ Bauhaus-Universität Weimar: *Geschichte der Universität*. <https://www.uni-weimar.de/de/universitaet/profil/portrait/geschichte>

⁵⁴ Peer Pasternack, *Der ostdeutsche Transformationsfall. 30 Jahre Wissenschaftssystementwicklung nach der Wiedervereinigung*. Halle (Saale): Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 2020, pp. 44, 60-65; <https://www.peer-pasternack.de/texte/ostdtTransformationsfall.pdf>

⁵⁵ <https://www.allgemeiner-fakultaetentag.de/2003/09/26/positionen-der-mitgliedsfakultaetentage-zum-bologna-prozess/?utm>

and interdisciplinary projects. Thus, the “two pedagogies of modernism” did not disappear through integration but were transformed into a two-tier system of contemporary German architectural education, in which humanistic–research and engineering–practical components coexist as complementary.⁵⁶

The experience of divided Germany demonstrates that architectural education functioned not only as a vehicle for aesthetic principles but also as a mode of knowledge organization – one that embodied different models of interaction between architecture, technology, and society. The continuity of the German rationalist tradition made it possible to sustain dialogue between these models and to achieve their synthesis within a unified educational system after 1990. This historical experience remains relevant to current reforms in architectural education across Europe, which seek to establish a balance between artistic autonomy and engineering rationality.

⁵⁶ ASAP – Akkreditierungsverbund für Studiengänge der Architektur und Planung (Hrsg.): *Fachliche Kriterien für die Akkreditierung von Studiengängen der Architektur*. 6, überarbeitete Auflage. Berlin: ASAP, 2018, (§3.2-3.3), pp. 5-6; <https://www.asap-akkreditierung.de/de/ueber-asap/einbindung-des-asap/vorgeschichte>

**EVOLUȚIA MUZICII ȘI CULTURII POP ÎN REPUBLICA MOLDOVA
POST-SOVIETICĂ: ÎNTRE TRADIȚIE ȘI INFLUENȚE GLOBALE**
*The evolution of music and pop culture in the post-Soviet Republic of Moldova:
between tradition and global influences*

CZU: 78.036(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19201535

Valeria BARBAS

<https://orcid.org/0000-0003-3895-112X>

dr. în studiul artelor și culturologie

Institutul Patrimoniului Cultural

E-mail: valeriabarb@ gmail.com

Summary. The article examines the transformations of the musical scene in the Republic of Moldova during the post-Soviet period (1990–2024), focusing on four key dimensions: Soviet cultural heritage, the East–West relationship, the shaping of musical identity, and post-1990 trends. The study discusses the festival phenomenon, the impact of participation in the Eurovision Song Contest, the rise of representative bands (Zdob și Zdub, O-Zone) as benchmarks of the transition from local experimentation to a global phenomenon, and the dynamics of the rock underground. It argues that Moldovan music functions as a laboratory of cultural hybridity, in which folk tradition, Soviet cultural memory, and global trends are continuously negotiated.

Key words: Post-Soviet Republic of Moldova, East–West, pop music, rock, Eurovision, musical cultural identity, Zdob și Zdub, O-Zone.

Muzica din Republica Moldova reprezintă un palimpsest cultural rezultat din interacțiunea dintre tradițiile folclorice și influențele internaționale, trecute prin amprenta istorică post-sovietică. După destrămarea URSS în 1991, liberalizarea culturală a deschis scena muzicală către multiple curente stilistice – de la jazz și rock, până la pop, hip-hop și electronic fusion – favorizând apariția unei identități sonore plurale. Zona de libertate creativă comparabilă cu alte tranziții post-socialiste din Europa Centrală și de Est reflecta atât tendințele vestice, cât și influențele persistente din spațiul ex-sovietic.

În sensul teoriei hibridității culturale, spațiul cultural moldovenesc post-sovietic funcționează ca un „teritoriu de frontieră” în care tradiția și modernitatea, localul și globalul, Estul și Vestul se negociază constant.

Perioada sovietică a impus o politică culturală de control și uniformizare, în care muzica era supusă cenzurii ideologice, iar accesul la repertoriul occidental era strict limitat. Totuși, infrastructura culturală construită atunci – festivaluri oficiale, case de cultură, orchestre – a supraviețuit și după 1991, constituind baza pentru dezvoltarea ulterioară.

În perioada RSSM, producția muzicală era subordonată ideologiei oficiale, fiind orientată către repertoriul aprobat și controlat de instituțiile statului. Chiar și formațiile cu tendințe rock sau jazz operau în registre stilistice filtrate de cenzură.

Anii '80 – Subcultura muzicală în RSS Moldovenească se configura ca un spațiu al rezistenței simbolice.

Rockul era marginalizat de sistemul sovietic, dar a găsit viață în underground-ul cultural — în spații semi-oficiale, dar monitorizate. Formații precum *Stupeni* (ulterior *Modest*) sau *O'Chad* gravitează în acest spațiu marginal, în ciuda condițiilor tehnice modeste și a controlului ideologic. Așa cum evidențiază S. Radu, în acea perioadă „rockul chișinăuan funcționa în limite pe care pragmatismul le definea, nu ideologia”¹.

Subcultura nu protestează prin discurs, ci prin ritualuri, adoptând cotidianul ca formă de subversiune. Din perspectiva studiilor globale despre cultura juvenilă sub socialism, asemenea forme muzicale au funcționat ca forme de rezistență: „Subculturile rezistă prin ritualuri, adică în mod simbolic, prin apropierea și redefinirea creativă a sensurilor hegemonice”². În Estul Europei, tinerii consumau elemente occidentale ca muzică, modă și estetică, acestea exprimând o „criză în problema modernității” în mijlocul eforturilor de re-modernizare impuse de partid.

Subcultura rock din Moldova anilor '80–'90, crescută în clandestinitate în perioada sovietică, a supraviețuit tranziției și a produs formații experimentale precum *Modest*, *O'Chad* sau *Cuibul*. Aceste grupuri au funcționat nu doar ca spații de inovație sonoră, ci și ca zone de rezistență culturală și experiment estetic, menținând spiritul critic față de mainstream și aducând influențe indie, jazz-fusion și post-rock în peisajul moldovenesc.

După 1990, scena rock a cunoscut o evoluție semnificativă, fiind susținută de cluburi precum *Cuibul*, *Black Elephant* sau *Yellow Submarine*.

Acest cadru a generat două consecințe importante după 1990:

- Structuri instituționale persistente – festivaluri și orchestre formate în epoca sovietică continuă să funcționeze, oferind infrastructură pentru noile direcții muzicale.
- Rezistențe estetice – preferința pentru formule orchestrale și limbaj tradițional rămâne puternică în rândul unor segmente de public și artiști.

Aceste continuități evidențiază o memorie culturală latentă, care coabitează cu noile tendințe. Ruptura majoră a venit odată cu liberalizarea canalelor media și cu accesul la industria muzicală occidentală, schimbând radical orizontul de așteptare al tinerilor muzicieni.

După 1991, scena muzicală moldovenească a devenit un spațiu de convergență Est–Vest, în care artiștii navighează între două universuri culturale:

Orientarea spre Est, manifestată prin menținerea legăturilor cu piața rusă și cu rețelele de distribuție și promovare formate în spațiul ex-sovietic, precum și adoptarea unor formate pop/rock de succes în spațiul post-sovietic.

Orientarea spre Vest, accelerată prin participarea la competiții internaționale (mai cu seamă, la Eurovision), în colaborări cu case de discuri din România, cele europene și în adoptarea standardelor de producție occidentale.

Această dublă orientare a generat o identitate muzicală „bifocală”, și reflectă hibriditatea identitară muzicală a Republicii Moldova, capabilă să comunice simultan cu două publicuri cultural diferite, dar și riscul unei fracturări între segmentul „tradițional” și cel „cosmopolit” al industriei muzicale.

În aceeași perioadă, contextul est-european a favorizat contactul cu tendințele occidentale, anterior cenzurate, iar muzica din Republica Moldova a intrat într-o perioadă de tranziție, în care artiștii au putut explora forme de expresie anterior interzise sau marginalizate.

¹ S. Radu, *Rockul în RSS Moldovenească*, Chișinău: Ed. Arc, 2018, pp. 45-47.

² Petrică Mogoș & Pauwke Berkers, *Navigating the Margins between Consent and Dissent: Mechanisms of Creative Control and Rock Music in Late Socialist Romania, East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 32, nr. 1, februarie 2018, p. 57.

Perioada de tranziție post-URSS a generat noi deschideri creative, susținută de apariția festivalurilor internaționale și de contactele artistice cu spațiul european. Festivalurile au jucat un rol esențial în articularea unei identități muzicale post-sovietice. Festivaluri tradiționale precum „Mărțișor” (înființat în 1966) au continuat, alături de inițiative noi: „Invită Maria Bieșu” (1990), „Zilele Muzicii Noi” (1991), Ethno-Jazz Festival (2002), Jazz’n Chișinău (2012) sau „DescOperă” (2016). S-au dezvoltat și festivalurile de muzică electronică și alternativă – Electro Techno, Fosfor, Electro Sun, In Da Wood – reflectând diversitatea noilor scene muzicale. Aceste spații au funcționat ca laboratoare interculturale, în care artiști locali și internaționali au putut testa fuziuni stilistice și au construit rețele profesionale transfrontaliere.

Intrarea Republicii Moldova în Concursul *Eurovision* (2005) a oferit o scenă de validare și expunere internațională. Trupa Zdob și Zdub, cu piesa *Boonika Bate Doba*, a obținut locul 6 la debut, introducând un model distinctiv de muzică ethno-pop adaptat consumului european, păstrând elemente ale folclorului local, stilizat.

Participările ulterioare au consolidat o identitate muzicală recunoscută în Europa bazată pe elemente ethno recognoscibile, integrate în formate pop contemporane. Această strategie a funcționat ca o formă de fuziune, sincronizând scena locală cu tendințele europene fără a dilua specificul național. *Eurovision* a funcționat ca o platformă strategică de imagine, punând în circulație o varietate de stiluri: pop clasic (Natalia Barbu, 2007), folk-ethno (DoReDoS, 2018), balade dance (Natalia Gordienko, 2021), fuziuni orchestrale (Frații Advahov & Zdob și Zdub, 2022). În cele 19 participări (2005–2024), Moldova s-a calificat de 12 ori în finală și a obținut cinci clasări în top 10, incluzând locul al treilea cu *Hey, Mamma!* al formației SunStroke Project în 2017. Potrivit L. Popescu, „*Eurovision* a funcționat pentru Moldova nu doar ca o vitrină muzicală, ci și ca un exercițiu de diplomatie culturală, oferind ocazia de a proiecta o imagine a diversității și creativității într-un spațiu european”³.

Fondată în 1994, trupa Zdob și Zdub au rămas emblematici prin cele trei calificări în decenii diferite (2005, 2011, 2022). Formația a reușit să îmbine rockul alternativ cu motivele folclorice moldovenești, introducând instrumente tradiționale și structuri ritmice specifice (hora, sârba, doina) în formule rock și punk. Succesul lor atât în spațiul ex-sovietic, cât și în Vest se explică prin versatilitatea lingvistică și capacitatea de a genera un „produs” cultural dublu-codificat. Trupa a reușit să pătrundă atât pe piața moldovenească, cât și pe cea rusă, adaptându-și repertoriul bilingv piața locală, cea rusă, dar și europeană, concertând în peste 20 de țări și deschizând spectacole pentru *Red Hot Chili Peppers*, *Korn* sau *Linkin Park*. Albele lor, de la „Hardcore Moldovenesc” (1996) la „Bestiarium” (2019), reflectă o identitate muzicală distinctă.

Intrarea în noul mileniu a găsit scena muzicală moldovenească într-o stare de eferescență și diversificare. Pe de o parte, artiștii formați în anii '90 au continuat să inoveze; pe de altă parte, a apărut o generație de creatori cu un interes și orientare spre piața internațională.

La începutul anilor 2000, scena pop a fost marcată de fenomenul O-Zone. Formată din Dan Bălan, Radu Sirbu și Arsenie Todiraș, trupa a trecut rapid de la un band local („Dar, Unde Ești...”) la consacrarea internațională. „Dragostea din tei” (2003), piesă care a ocupat locul 1 în 27 de țări, cu peste 12 milioane de discuri vândute, fără a renunța complet la specificul lingvistic. După destrămarea grupului în 2005, membrii au urmat cariere solo, Dan Bălan devenind primul artist moldovean nominalizat la Premiile Grammy pentru co-producția

³ L. Popescu, *Eurovision și geopolitica pop-ului est-european*, în: Revista de Studii Culturale, nr. 2, 2021, p. 105.

hitului „Live Your Life” (T.I. feat. Rihanna). Astfel, Formația O-Zone, pe de altă parte, a ilustrat capacitatea de adaptare la formatele pop globale, păstrând totodată un strat de „exotism” lingvistic și melodic, ceea ce le-a permis să penetreze piețe occidentale saturate.

În același timp, trupa *Zdob și Zdub* și-a consolidat poziția de ambasador muzical al Republicii Moldova. Albume precum *Agroromantica* (2001) și *Basta Mafia!* (2012) au combinat rock-ul cu elemente de hip-hop, folclor și world music, consolidând o identitate muzicală hibridă și recunoscutibilă.

Ultimul deceniu (2010–2020) a adus o consolidare a genurilor electronice, metal și hip-hop, dar și afirmarea diasporei muzicale moldovenești. Proiecte precum Carla's Dreams (trap, pop, electro), Irina Rimes (pop narrative, ethno, chanson), Andrew Rayel (trance) sau Infected Rain (metalcore, nu metal) au reușit să se afirme pe scene internaționale, de la festivaluri europene la turnee mondiale. După cum observă M. Căpățînă, „arta muzicală a diasporei moldovenești nu este o simplă prelungire a scenei interne, ci o reconfigurare a identității, adaptată exigențelor și limbajelor industriei globale”⁴. Aceste proiecte au continuat tendința de a combina rădăcinile culturale cu influențele globale, contribuind la o identitate muzicală moldovenească modernă.

Muzica moldovenească în actualitate se confruntă cu două provocări majore:

- Menținerea relevanței internaționale într-un context global extrem de competitiv.
- Conservarea și adaptarea patrimoniului folcloric în forme care să rezoneze cu publicul tânăr.

Scena actuală indică o direcție de hibridizare accelerată, unde frontierele dintre genuri sunt tot mai permeabile.

În concluzie, fenomenele sonore locale sunt rezultatul unei istorii complexe, unde stratificările folclorice, moștenirea sovietică și influențele occidentale s-au intersectat și au produs o scenă muzicală diversă și fluidă.

Evoluția muzicii în Republica Moldova din ultimele patru decenii s-a produs în contextul tranziției de la o cultură artistică sovietică centralizată la un spațiu cultural deschis influențelor globale, proces în care tradiția și modernitatea nu se exclud ci se potențează reciproc. De la formațiile rock marginale din anii '80 la hiturile globale ale anilor 2000 și la proiectele transnaționale ale ultimului deceniu, muzica moldovenească și-a construit un profil distinct pe scena europeană.

Scena muzicală moldovenească actuală este rezultatul unei sinteze complexe între patrimoniul local și tendințele internaționale, având o identitate flexibilă, capabilă să rezoneze atât în context regional, cât și global.

Acest proces nu a fost lipsit de tensiuni între moștenirea sovietică, aspirația europeană și realitățile economice interne. Cu toate acestea, artiștii moldoveni au demonstrat capacitatea de a transforma aceste constrângeri în surse de creativitate și inovare.

⁴ M. Căpățînă, *Tradiție și modernitate în muzica moldovenească post-1990*, Chișinău: Cartier, 2020, p. 62.

REFLECTIONS AT THE “HOUSE OF THE SERBIAN QUEEN” (NATALIA OBRENOVIC – CHISINAU – PUSHKIN)

*Размышления у «Дома сербской королевы»
(Наталья Обренович – Кишинев – Пушкин)*

CZU: 821.161.1.09

DOI: 10.5281/zenodo.19200874

Valentina GRABOVSCAIA

<https://orcid.org/0009-0004-2399-1940>

Drd., Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației,
Universitatea de Stat din Moldova
Casa-Muzeu „A.S. Pușkin”, Chișinău.
E-mail tnelav-8002@mail.ru

Summary. Chisinau hides many secrets. The old mansions can tell about the secrets of the past. In one of them once lived a woman who was called the most beautiful and most unfortunate queen of Europe - Natalia Obrenovic. A. S. Pushkin met representatives of the family of Natalia Obrenovic and her husband, King Milon I Obrenovic, during his stay in Chisinau in 1821–1823. He sketched some of them on the sheets of his Chisinau manuscripts, which has important documentary and historical significance. The purpose of this article is to create a schematic genealogy of Natalia Keshko and Milon I Obrenovic, to more clearly present their relationship as second cousins. In working on this topic, the author relies on the works of famous scientists: G. Bezikonny, E. Dvoichenko-Mar-kova and others, as well as on Pushkin's drawings. Methods of observation, comparison, synthesis, analysis and others will help solve the problem.

Key words: Chisinau, Serbia, Natalia Obrenovic, genealogy, Pushkin's drawings.

Chisinau holds many mysteries. The most eloquent way to tell about the secrets of the past can be found in old mansions, which would not be ashamed to be moved to the square of any of the European capitals. On Lazo Street, 34 there is such a mansion – an architectural monument of national importance, included in the register of historical and cultural monuments of Chisinau. If old walls could talk, we would learn many interesting stories, sad and happy, that we don't even know about. The history of the “House of the Serbian Queen” (the name of the author of the article) began in 1858, with the date of its construction, which is preserved on the pediment of the building.

The wife of a collegiate councilor, Elizaveta Laurent, purchased a plot of land (approximately 4,000 square meters) from the City Duma, where a luxurious house with eleven rooms was built in the Turkish Empire style (according to a project approved by the Construction and Road Commission of 1857).

The house was located in the depths of a huge garden, away from the noisy streets. After some time, it was sold to Prince Mihail A. Cantacuzino. Then it became the property of the family of Ion Keshko and his wife Zamfira Keshko, née Kazimir, who were often visited by their granddaughter Natalia Keshko, the future Queen of Serbia. Later, the house became the property of Maria Hasnash, and in 1899–Ida Shpirt.

Fig. 1. House of Natalia Obrenovic. <https://bloknot-moldova.ru/news/dramaticheskaya-sud-ba-korolevy-skazalas-na-ee-kish-918367>

Natalia Obrenovic (née Natalia Petrovna Keshko; 1859–1941) – wife of King Milan I of Serbia, Princess Consort of Serbia from 1875 to 1882, Queen Consort of Serbia from 1882 to 1889, Queen Mother of Serbia from 1889 to 1903.¹ Natalia Keshko was born in Florence into the family of the largest Bessarabian landowner Pyotr Ivanovich Keshko (a descendant of one of the branches of the Vasilko family), a colonel in the Russian service, and the Moldavian princess Pulcheria (Profira) Sturdza (1805–1887; from the Moldavian boyar family of Sturdza, granddaughter of the Moldavian ruler Ionița Sandu Sturdza).

Natalia was always proud of and emphasized her high aristocratic origin. On her father's side, Natalia inherited a rich and distinguished pedigree from the boyar families of Balsh, Manolaki, Paladi, Callimachi, and Catarji. On her mother's side, she was connected to the powerful boyar families of Cantacuzino-Deleanu, Moruzi, Ghica-Comanesti, Sturdza, Rosseti-Raducan, who represented the political power structures and were the highest aristocratic elite of Bessarabia. Pulcheria Nikolaevna Keshko's sisters were Ekaterina Sturdza (married Princess Muruzi) and Zoya Sturdza (married Cantacuzina).

Members of the noble families of Sturdza and Moruzi became rulers of Moldova. Pulcheria, Natalia's mother, played the piano beautifully and was famous for her beauty and intelligence. The French poet Edouard Grenier was in love with her.² Natalia's grandfather, Ivan (Ion) Keshko (1831, Chisinau–1865), was a member of the Supreme Council of Bessarabia and the leader of the nobility of the Chisinau and Orhei, and then Iasi and Soroca districts. His first marriage was to Natalia, the daughter of the great logothet Iordaki Balsh;

¹ *Natalia, Queen of Serbia*. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary. In 86 volumes (82 volumes and 4 add.). St. Petersburg, 1890–1907.

² George Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, Bucuresti, 1940, vol. I, pp. 33-181; George Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, Bucuresti, 1943, vol. II, p. 13, 15, 17, 19, 84, 85, 181, 193, 202.

his second marriage was to Zamfira Yegorovna Kalmutskaya (1819–1881). Natalia's father, Keshko Petr Ivanovich (1831, Chisinau – 1865), served as a lieutenant in the Yerevan Hussar Regiment. During the Crimean War, he was an adjutant to General Gorchakov and was friends with the famous physician Dmitry Krupensky.

The Keshko family with their children (Ekaterina, née Ghica; Maria, née Ghica; Ivan and Natalia, née Obrenovic) lived in Florence for long periods of time because of the warm climate, which was favorable for Pulcheria, who suffered from tuberculosis.

Natalia received an aristocratic upbringing, an excellent home education, and spoke several foreign languages. But the happiness of this family did not last long. Natalia's father died suddenly at the age of 35 (when she was only 6 years old), and 9 years later her mother died. A fifteen-year-old orphan with a huge dowry, by that time had turned into a real beauty.

After the early death of her father, Natalia was raised in the family of relatives Ekaterina and Constantin Moruzi (owners of the estate of Danutseny near Ungheni), who, together with her grandmother, took care of Natalia with special warmth.

Natalia often traveled to Chisinau, Iasi, Odessa, Vienna. In Chisinau, she stayed in the house of her beloved relatives, grandparents, Ion and Zamfira Keshko. During one of her trips to Vienna, Natalia met her future husband – Serbian prince Milan Obrenovic, the future king of Serbia Milan I.

Milan Obrenović was born in 1854 in exile in Moldova, in the small town of Marasesti, near Iași, to Milos Obrenović and Elena-Maria Katarža (known in Serbia as Marija Obrenović). Elena-Maria Katarža was the daughter of Moldovan boyars Constantin and Smaranda (Esmeralda) Katarža, née Balš (1811–1886). Smaranda (Esmeralda) Katarža was the daughter of Iordachi Balš (1776–1849) and Roxanda Balš, née Sturdza.

Soon after his birth, his parents divorced. Two years later, at the age of 7, Milan lost his father, who died in battle with the Turks near Bucharest. His mother, Elena Maria, received custody, but soon became the mistress of the ruler Alexandru Ioan Cuza (with whom she had two more sons). Young Milan was adopted by Mihail Obrenovic, a cousin of Milos Obrenovic. Smaranda (Esmeralda) Balsh's sister was Natalia, née Balsh (1812–1830), married to Ion Keshko, who had a son, Peter. Peter Ivanovich Keshko (1830–1865), a colonel in the Russian army, and his wife, Pulcheria Nikolaevna Keshko, née Princess Sturdza (1831–1874), became the parents of the future first Queen of Serbia, Natalia Obrenovic, née Keshko (1859–1941). She was named Natalia in honor of her grandmother, who died early.

It was because of these family ties that Milan I and Natalia were second cousins, since Elena-Maria, née Katarzhi, and Petr Ivanovich Keshko were first cousins born of full sisters. His mother, Elena-Maria Katarzhi, was a first cousin of Natalia's father, Petr Keshko, so Milan spoke excellent Romanian from childhood.³

The sympathy that flared up between the young people was supported by relatives on both sides, who were trying to arrange the lives of their children in the most advantageous way. He was a representative of the ruling dynasty, she was a rich bride. The family ties of this couple did not bother anyone, they were considered quite common among the Balkan aristocracy of that time, largely isolated from the outside world.

In Vienna in October 1875, Milan I, aged 21, married 16-year-old Natalia Balsh. They were married in the Belgrade Cathedral. In 1876, they had a son, Aleksandar I Obrenovic,

³ George Bezviconi, *Arhondologia Basarabiei. Boierii Balș*, Chișinău: Din trecutul nostru, 1934, № 7-8, pp. 16-18; Chișinău: Din trecutul nostru, 1935, № 25-27, p. 26; Chișinău: Din trecutul nostru, 1939, October, p. 38.

Fig. 2. Elena-Maria Katarzhi <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Fig. 3. Milan Obrenovic. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Fig. 4. Natalia Obrenovic. <https://ru-royalty.livejournal.com/3310940.html>

the future last king of Serbia (who was already ethnically 3/4 Moldavian). In her marriage with Milan, Natalia had two sons: Aleksandar and Sergei (who died a few days after his birth in 1878).

In 1882, Prince Milan proclaimed Serbia a kingdom, and Natalia became Queen of Serbia. In 1888, the couple divorced. Five years later, in 1893, they reconciled and asked the church to annul their divorce. In 1889, after King Milan abdicated, Milan and Natalia's son, Alexander I, became King of Serbia. In 1900, a serious conflict arose between father and son Obrenović over Alexander I's marriage to Draga Mašin, a maid of honor at the Obrenović court who had already been married. Five years later, King Alexander I and his wife Draga Mašin were brutally murdered.

Queen Natalia remained the only representative of the Obrenović dynasty. She donated her fortune to the University of Belgrade, Serbian churches and monasteries and converted to Catholicism; in 1903 she took monastic vows. Natalia spent the rest of her life in France, died in 1941 in Saint-Denis and was buried in the cemetery in the village of Lardy (37 km from Paris). Her unpublished memoirs are kept in the Vatican archives.

Once she wrote about her death: "This will be... the beginning of my happiness..."⁴

At the beginning of the 19th century, revolutions took place in Spain, Portugal, Naples, and Piedmont. Having been exiled to Bessarabia (1820–1823), A. S. Pushkin found himself at the center of European upheavals. It was at this time, after the beginning of the Serbian Uprising and the Greek Revolution, that Kishinev was filled with noble princes and noble boyars from Moldova, Wallachia, Serbia, Greece, and other Balkan countries. In an official report dated May 11, 1821, the Bessarabian governor I.N. Inzov reported the details: "Almost all the Moldavian boyars left for us and some for Austria."⁵

⁴ Lilia Zabolotnaia, *Молдавские социальные элиты в истории Сербии. Страницы из истории брака Наталии Кешко и Милана Обреновича*, Uploaded (2021), in: Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, p. 24.

⁵ I. Iovva, *Southern Decembrists and the Greek National Liberation Movement*, Chisinau, 1963, p. 34.

According to A.F. Veltman, "In every house... there lived settlers from the magnificent chambers of Iasi and Bucharest."⁶ This gave Pushkin the opportunity to come into closer contact with the characteristic and outstanding representatives of Serbia, Greece, Moldova and Wallachia, some of whom have firmly entered the history of these countries.⁷

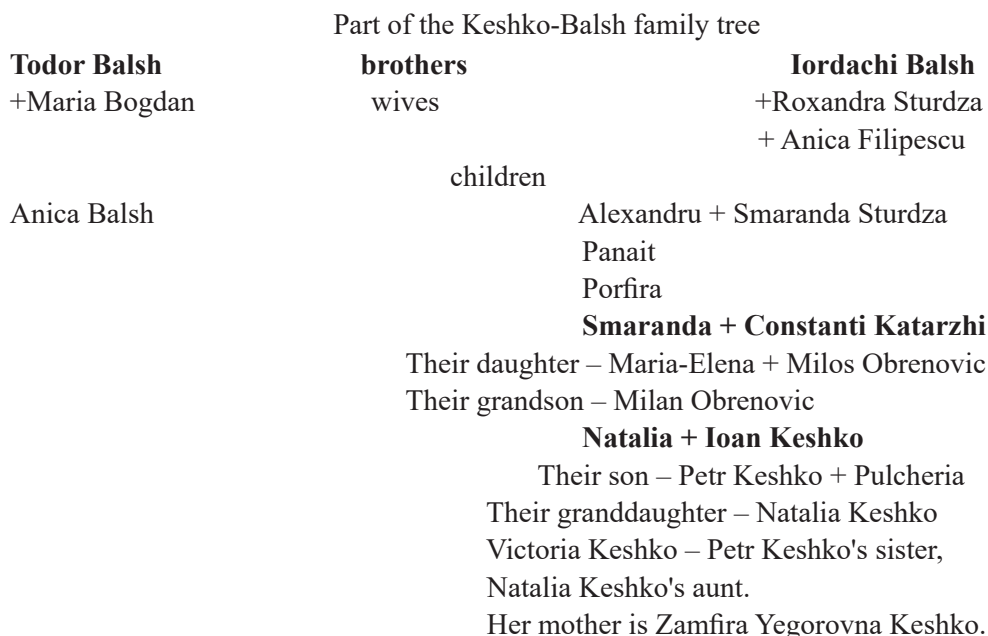

Fig. 5. Part of the Keshko-Balsh family tree. Compiled by V. Grabovscaia.

One of the most open houses in Chisinau was the house of Smaragda Bogdan, née Rosetti (1770–1847). She was the wife of Dimitrie Bogdan, falsely accused and executed by Prince Constantin Moruzi in 1778. This execution caused open indignation among the population of Moldova and left its mark on national folklore. Smaranda Bogdan had a beautiful daughter – Maria (Margiolitsa) Balsh, née Bogdan – one of the most brilliant representatives of Iassian society in the first half of the 19th century. The historical novel by Dumitru Almasi "Aleii, codrule firtate!" depicted the images of Smaranda Bogdan and Maria Balsh.⁸

Todor Balsh and his brother Iordache arrived in Chisinau among other boyars along with their families. In addition to Todor Balsh and his wife, A.S. Pushkin knew his brother George (Iordache) and his family well: his wife (second) Anica Filipescu (daughter of the Grand Visternik of the Wallachian Principality) and children – Alexander (? – 22.2.1847); Smaranda (1811–1886; married to the Grand Logothete Costin Katardzhi), Natalia (1812–1830; married to the leader of the nobility of Bessarabia Ioan Keshko), Profira, Panait (1817–1889).

⁶ A.F. Veltman, *Bessarabian Memories of Pushkin*. In the book: L.N Maikov. Pushkin, St. Petersburg, 1899, pp. 117-118.

⁷ V. Grosul, *Serbian Colonies in Bessarabia in the 19th Century*, M: Bulletin of Slavic Cultures, 2022, pp. 16-17.

⁸ Dumitru Almasi, *Aleii, codrule firtate!* Bucharest, 1956; E.M. Dvoichenko-Markova, *Pushkin in Moldova and Wallachia*, Moscow, 1979, pp. 49-51.

Fig. 6. Tombstone of Victoria Inglesi. <https://chisinauorasulmeu.com/>

Fig. 7. The Balsh-Keshko family: Tudor and Smaranda Balsh, Iordache Balsh, Alexander (Aleko) Balsh and others. A. S. From the: A. S. Pushkin, *The First Kishinev Workbook*, Pushkin House, 831, p. 33, reverse. April 11, 1821. Definition by G. F. Bogach.

An excerpt from a letter from Alexander Balsh to Pushkin in French has been preserved: “How can I find you? A. Balsh” (1821–1823). The original letter - a material monument of Pushkin’s acquaintance with Alexander Balsh – is in the Pushkin House in St. Petersburg.⁹

In Kishinev lived Tarsis Mikhailovna Keshko, “a fifty-year-old widow” (Druganov by her second husband) and her daughter – Victoria Ivanovna Vakar (née Keshko), the wife of Lieutenant Colonel of the Okhotsk Infantry Regiment Filipp Grigorievich Vakar. According to I. P. Liprandi, Pushkin often visited Tarsis Keshko to eat “dulchatsu” (jam), and he loved to dance with Victoria.¹⁰ The Keshko family also produced the “Kishinev Juliet”, Victoria Inglesi-Keshko, whose marble tombstone was located in the Armenian Cemetery.

Victoria Keshko was born in Chisinau in 1835. Her brother was Peter Keshko, the father of Natalia Obrenovic, the Serbian queen, so she was Natalia’s aunt. The girl received an excellent education in Odessa and then in Vienna. In 1854, she met Maximilian (1832–1867), a 22-year-old Austrian prince from the Habsburg dynasty. commander-in-chief of the Austrian fleet.

The young people fell in love, but the Archduke could not marry a simple noblewoman. Victoria’s mother, Zemfira Yegorovna Keshko, took her daughter back to her homeland, where she was married to landowner Alexander Dmitrievich Inglezi. The wedding took place in Odessa. In 1856, the young couple had a daughter. Three months after the birth of the child, Victoria Inglezi fell ill with a severe cold and died. She was only 21 years old.

⁹ M.A. Tsyavlovsky, *Chronicle of the life and work of A. S. Pushkin*, M.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1951, p. 300.

¹⁰ L F. Chereisky, *Pushkin and his entourage*, L.: Nauka, 1989, p. 58, 190.

Fig. 8. Smaranda Bogdan. From the: București, Collection of portraits of the Romanian Academy, 1938, Vol. I, p. 220.

Fig. 9. Smaranda Bogdan and Maria Balsh. From the: A.S. Pushkin, The First Kishinev Workbook, Pushkin House, 831, p. 61, reverse, 1821. Definition by V. Grabovscaia

Maximilian, apparently for political purposes, married his second cousin, the Belgian princess Charlotte. With the support of the French Emperor Napoleon III, Maximilian received the title and crown of Emperor of Mexico. And in 1867, he was shot by Mexican rebels, which shocked Europe. This event was captured in his painting “The Execution of Emperor Maximilian” by the French artist Edouard Manet.

Of the Inglezi family, Pushkin was acquainted in Chisinau with the gypsy Lyudmila Inglezi-Shekora (1802–1825). According to unreliable information, Pushkin’s relationship with Lyudmila was reflected in the plot of the poem “The Gypsies”.¹¹

But the conflict that ended with a challenge to a duel between Dmitry Inglezi (a major Greek merchant, mayor of Odessa; 1771–1846) and Pushkin did take place. The reason was that Inglezi was jealous of the young gypsy Lyudmila Shekora. But the duel did not take place thanks to the wise decision of Governor-General Inzov, who placed Pushkin under house arrest, and handed Inglezi a ticket with “permission to travel abroad.”¹²

Of all the children of D. Inglezi, the most famous was his son Alexander Dmitrievich Inglezi (1826–1903), who acquired the village of Tataresti in Orhei district and became the largest tobacco producer in Bessarabia. Serbian-Moldavian ties go back many centuries and date back to the Middle Ages. The same can be said about the genealogy of A.S. Pushkin. The Pushkin noble family dates back to the 12th century.

It is interesting to note that the legendary ancestor of the ancient noble family of the Pushkins, Ratsha, was a native of the city of Petrovaradin, and by nationality, a Serb. He ar-

¹¹ L.F. Chereisky, *Pushkin and his entourage*, L.: Nauka, 1989, p. 172.

¹² S. Petrov, *Dmitry Inglezi: a forgotten name*, Spring Odessa, 1973.

rived in Rus' from Serbia through "Sedmigradje", that is, Transylvania, and served the Grand Duke Alexander Neavsky.¹³

This is confirmed by the coat of arms of the Pushkin family, included in the General Armorial of the noble families of the Russian Empire. In the upper part of the shield is a princely cap (reminding that Ratsha served the Grand Duke Alexander Nevsky). In the lower part is a hand with a sword in silver armor (ancient Slavonian emblem of the descendants of Ratsha). In the left field, an eagle holds a sword and orb in its claws (the eagle is the family coat of arms of the ancestors of Ratsha). The shield is topped with a noble helmet, a crown and three ostrich feathers.

It was the Serb Savva Lukich Vladislavich (while in Constantinople as an ambassador of Peter I) who bought from the Sultan's seraglio and sent to Russia the black boy Ibrahim (the son of an Abyssinian prince), who was destined to become the great-grandfather of the great poet. Pushkin was proud of his ancestry, both on his father's side and on his mother's side. His words – "It is not only possible, but also necessary to be proud of the glory of your ancestors" – apply to the Balsh, Keshko, Inglezi and many other families of Moldova.

In his three "Kishinev" handwritten notebooks, Pushkin depicted a number of his new acquaintances, among whom one can see noble boyars who came to Bessarabia.

In the beautiful lady in Pushkin's drawing, it is easy to recognize Smaranda Bogdan, if we compare the existing drawing of the poet with the portrait of Smaranda Bogdan from the "Collection of Portraits of the Romanian Academy": the look of large beautiful eyes, a straight little nose, slightly smiling lips, dark curls, a cap.¹⁴ In the same drawing Pushkin depicted another beautiful lady, very similar to Smaranda Bogdan, only younger. Presumably, this is Maria Balsh, the daughter of Smaranda Bogdan, the wife of Todor Balsh. Pushkin often drew relatives together: mother and daughter, husband and wife, sisters, brothers, family.¹⁵

Pushkin drew for himself, he did not sign his drawings, they were not intended for display - therefore, it is very difficult to identify them. This is a whole special science, which the Moldavian Pushkin scholar G. F. Bogach mastered perfectly. On one of the sheets of Pushkin's manuscripts, he saw the Balsh family: Tudora, Maria, Iordache, and a little higher – Alexander (Aleko). A whole series of female and male images in national clothes attracts attention. There is a desire to find out - who are they? Perhaps, Natalia Balsh-Keshko is hiding among these profiles, for example, the beautiful young girl on the right with dark hair, a surprised and tender look.¹⁶ The accuracy of Pushkin's drawings gives them important documentary value, allowing us to imagine with our own eyes what bright historical figures looked like in the 1820.

Pushkin's drawings from the Chisinau period are not just "accompaniments" to the texts, but an independent layer of creativity, reflecting the synthesis of the visual and verbal. They reveal the transformation of the author's method: from literary narrative to laconic form, to impressionistic sketches, experiments with abstraction, to the role of chance, that is, to the use of the methods of 20th century art. This work contributes to the understanding of the phenomenon of Pushkin as a universal artist, whose legacy goes beyond literature, becoming part of world visual culture.

¹³ A.A. Cherkashin, *Family tree of A.S. Pushkin*, 1992, Chisinau: House-museum of A.S. Pushkin.

¹⁴ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, București, Collection of portraits of the Romanian Academy, 1938, Vol. I, p. 220. Definition by G. Bogach.

¹⁵ *Workbooks of A.S. Pushkin*. In 8 volumes. St. Petersburg, London, 1995, p. 67. Definition by V. Grabovscaia.

¹⁶ George Bogach, *Deleche of the Northern Capital*, Irkutsk, 1979, p. 17.

**OPERA ȘTEFAN CEL MARE DE GHEORGHE MUSTEA:
SUBIECT ȘI DRAMATURGIE MUZICALĂ**
Opera Ștefan cel Mare Mare by Gheorghe Musti: plot and musical dramaturgy

CZU: 78.071.1(478)(092):792.54

DOI: 10.5281/zenodo.19201718

Tatiana GLODINA

<https://orcid.org/0009-0006-1703-9579>

doctorand, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

E-mail: glodin91@bk.ru

Summary. The present article is dedicated to the analysis of Gheorghe Mustea's opera "*Ștefan cel Mare*", considered in terms of the development of its narrative line and musical-dramaturgical concept. Based on an interview with the composer, the history of the work's creation is reconstructed, the genre-specific characteristics of the opera, its dramaturgical structure, and the functions of the main characters within the context of the narrative development are revealed. Particular attention is given to the choral episodes, which discover the role of the choir as a generalized collective character fulfilling an important dramaturgical and ideological-symbolic function.

Key words: opera, Gheorghe Mustea, Ștefan cel Mare, musical dramaturgy, narrative structure, history of creation, genre specificity.

Вступление

Выдающийся композитор Республики Молдова Георгий Мустя, творчество которого охватывает произведения симфонической, вокальной, камерно-инструментальной, хоровой музыки, сочинения для солистов, хора и оркестра, произведения в народном стиле, эстрадную музыку, различные транскрипции, значительное место уделял музыкальному театру. Его перу принадлежат две оперы, сюжеты которых обращены в историческое прошлое нашей страны: *Alexandru Lăpușneanu* (1987) и *Ștefan cel Mare* (2019).

Опера *Alexandru Lăpușneanu* получила достаточно глубокое и всестороннее освещение в молдавском музыковедении. Это подтверждается, в частности, монографией Е. МIRONENCO и В. ШЕЙКАН *Gheorghe Mustea. Profil muzical* (2003)¹, подробный анализ оперы содержится также в докторской диссертации Е. МIRONENCO *Композиторское творчество в Республике Молдова на рубеже XX–XXI веков (инструментальные жанры, музыкальный театр)* (2016)². Кроме того, отдельные аспекты, связанные с фольклорными источниками и стилевыми особенностями произведения, раскрываются в статье Л. СТОЯН-ГУЦАНУ *Фольклорные влияния в опере Георгия Мусты „Alexandru Lăpușneanu”* (2016)³.

¹ Elena Mironenco, Valeria Șeican, *Gheorghe Mustea. Profil muzical*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2003. 212 p.

² Elena Mironenco, *Creația componistică în Republica Moldova la confluența secolelor XX–XXI: (genurile instrumentale, teatrul muzical): autoref. al tz. de doct. habilitat în studiul artelor și culturologie*. Chișinău, 2016. 50 p.

³ Luminița Guțanu Stoian, *Influențe folclorice în opera lui Gheorghe Mustea „Alexandru Lăpușneanu”*, in: *Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică*, 2016, nr.1 (28), pp. 67–70.

Опера *Ștefan cel Mare* с момента её публикации и до настоящего времени не становилась предметом целенаправленного музыковедческого анализа, исключение составляет лишь статья Е. Мироненко *Opera «Ștefan cel Mare» de Gheorghe Mustea – în așteptarea montării* (2021)⁴, опубликованная в сборнике материалов круглого стола, посвященного 70-летию композитора. Показательно, что именно Георгий Мустя выступил первым композитором, обратившимся к воплощению данного исторического сюжета в формате масштабного музыкально-сценического произведения.

История создания и жанрово-драматургическая концепция произведения

Композитор описывает процесс создания оперы следующим образом: «После постановки оперы *Александру Лэпушняну* у меня возник замысел создания оперы *Ștefan cel Mare*. Первоначально я вновь обратился к Г. Димитриу, автору либретто первой оперы, и работа была начата, однако после завершения одной сцены либреттист серьезно заболел и больше писать не смог. После, по совету В. Бурли, я обратился к сюжету Мештерул Маноле, текст к которому должен был подготовить И. Хадыркэ, однако по причине занятости последнего идея не была воплощена. В 2000 году глава клуба любителей классической музыки Филантроп А. Лучинская предложила написать музыкально-сценическое произведение (оперу или балет) о крупной фигуре в истории страны – Штефане чел Маре. Так родилась идея, вернее идея родилась раньше, сейчас выпал случай! Встал вопрос о выборе либреттиста. По рекомендации журналиста Громова, был приглашен К. Кеяну. Совместно с ним и В. Загорским были созданы первые три фрагмента: хор *Jaf și sărăcie*, монолог Штефана из пятой картины, а также трио Штефана, Доамны и Марии»⁵. По оценке композитора, либретто оказалось весьма удачным, поскольку оно не носило вымышленного характера, а опиралось на подлинные исторические факты. Драматургическая структура оперы формируется на основе развития трёх взаимосвязанных сюжетных линий. Основу композиционного конфликта составляет внешнее противостояние Штефана с Османской империей, обладающее ярко выраженной эпической направленностью. Второй уровень драмы представлен внутренним социально-политическим конфликтом между господарем и боярским сословием, отражающим напряжённые отношения внутри страны. Третьей сюжетной линией, придающей опере лирико-психологическое измерение, выступают взаимоотношения Штефана и Марии Войкицы.

Сюжет и композиционная структура оперы, характеристика ключевых картин.

Действие оперы разворачивается в конце XV века и посвящено двум ключевым сражениям: битве при Васлуе (1475), в которой Штефан чел Маре одержал решительную победу над турецкими войсками, и сражению при Белой долине (1476). Вторая попытка защитить родные земли от турецкой агрессии, отстоять свободу и изгнать врага не завершилась успехом, однако этот факт не сломил ни силы духа великого господаря, ни героизма молдавского народа. Именно в единстве и сплоченности будет заложено дальнейшее возрождение страны.

Действующие лица:

Штефан, правитель Молдовы – *баритон*

Александру, сын Штефана – *баритон*

Мария-Войкица, дочь Раду чел Фрумос, правителя Мунтении – *сопрано*

⁴ Elena Mironenco, *Opera Ștefan cel Mare de Gheorghe Mustea – în așteptarea montării*, in: *Materialle ale mesei rotunde aniversare „Academicianul, compozitorul, dirijorul Gheorghe Mustea – 70 de ani de la naștere”*. Chișinău, 2021, pp. 48-52.

⁵ Интервью с композитором, проведённое автором в здании Национальной компании «Телерадио-Молдова» (неопубликованный источник).

Доамна, мать Марии-Войкицы – *сопрано*

Первый старец, Папский легат (возможен один исполнитель) – *бас-баритон*

Второй старец, Польский посол (возможен один исполнитель) – *тенор*

Художник Касиан – *тенор*

Игумен – *бас*

Даниил, паркалаб Килии – *бас*

Миху, родовитый боярин – *тенор*

Венгерский посол – *бас*

Первый турецкий посол, второй турецкий посол, турок (возможен один исполнитель)
– *баритон*

Первый вестник – *бас*

Второй вестник (соло из хора) – *тенор*

Третий вестник (соло из хора) – *баритон*

Хройот – *тенор*

Крестьянин (соло из хора) – *бас*

Смешанный хор – воины, крестьяне, вестники, бояре, священники, представители народа.

Ангелы – три мальчика.

Ștefan cel Mare — опера в двух действиях, включающих девять картин, с оркестровым прологом и хоровым эпилогом. Каждой картине в виде эпиграфа композитор предпослал небольшую цитату, являющуюся смысловым ядром данной части. Текст цитаты вычленен непосредственно из самого либретто:

- первая картина *Ai clătinat cântarul lumii;*
- вторая картина *De când e Ștefan domn, nu are Țara pace si odihnă;*
- третья картина *Blestem să cadă pe această nuntă...;*
- четвертая картина *Ne prețuesc străinii uneori mai mult ca cei de-acasă...;*
- пятая картина *Măsoară-ți gândul cu puterea țării!;*
- шестая картина *...Ce obicei au domnii lor: se vor pictați în rând cu sfinții;*
- седьмая картина *E timpul să te-mpaci cu țara;*
- восьмая картина *Dispară norii de pe cer;*
- девятая картина *Du- ți fapta pân-la capăt, tată...*

Опера открывается кратким оркестровым вступлением, в котором последовательно экспонируются три контрастных музыкальных образа, несущих символическую нагрузку. Первая тема, обозначающая идею державного единства, раскрывается в трёх интонационно-характерных фрагментах: такты 1-4 – музыкальный символ короны, такты 5-8 – образ сабли, такты 9-12 – крест как знак духовной опоры. Начиная с цифры 3, звучит лирический эпизод с элементами импровизационности, в котором средствами народных инструментов – най, цимбалы и кавал – живописно передаются пространственные образы родной земли. С цифры 16 вводится третий тематический комплекс, завершающий вступления, интонационный облик которой основан на противопоставлении элементов темы Хройота и колокольных звучаний.

Первая картина *Ai clătinat cântarul lumii...* – грандиозная сцена с участием народных масс. Спектр противоречивых толкований, сопровождаемых поход Штефана Водэ против турок, бытует среди народа, мнение которого выражено в диалоге двух старцев. Незнание, страх быть поработченными пугает люд, который в молитве о помощи взывает к Всевышнему. Известие о победе кардинально изменяет ход событий: чувство страха уступает место ликованию. Счастье людей достигает своего апогея, они обнимают друг друга, падают на колени, воздавая благодарность Господу.

На этом этапе развития действия зачатки основного конфликта проявляются лишь в противоречивых реакциях старцев на происходящие события:

Bătrânul II: «Ce mare bucurie!»;

Bătrânul I: «Ce nenorocire!...»

В кульминационной зоне торжественного эпизода, сопровождающегося ликующим звучанием оркестра, в котором изложен тематический материал, ассоциируемый с образом Штефана, на сцене появляются ключевые персонажи оперы – Штефан Водэ и его сын Александру. Первое вокально-драматическое высказывание главного героя в хоровом обрамлении славильного характера – речитатив «Mă-nchin în fața voastră, bravii mei!», выполняет функцию экспозиционного монолога. В нём Штефан обращается к народу с утверждением идеи духовного и политического возрождения Молдовы, подчёркивая, что победа, ставшая неожиданной, возможна была исключительно по воле Божьей. В знак признания воинского подвига Штефан чел Маре предлагает возвести храм, величие которого будет соответствовать значению одержанной победы.

Далее разворачивается сцена празднества, в ходе которой народ славит правителя, воспекает родную землю, а затем устремляется в пляс. На фоне торжества на авансцену действия выносятся диалог Штефана и его сына Александра, в котором Штефан выражает свои опасения относительно того, что мир не будет длиться долго, таким образом возникает вторая предпосылка к возникновению дальнейшего конфликта.

Действие второй картины *De când e Ștefan domn, nu are Țara pace și odihnă...* происходит летом того же года в недавно возведённом храме. Картина построена в виде диалога Игумена с художником Касьяном, который пишет образы Штефана, его сына Александра и неизвестной девушки. Согласно определению Н. А. Кулешовой, драматургическое развитие данной картины осуществляется посредством «косвенной формы ведения действия»⁶, т.е. экспозиционная информация раскрывается не через прямое действие, а через диалог Игумена и Касьяна. В нем выстраивается предыстория главных персонажей и событий, приведших к текущему моменту сценического времени. Вокальные реплики Касьяна и Игумена не только способствуют развитию сюжетной линии, но и позволяют глубже раскрыть образ главного героя. Игумен рассказывает о девушке, изображённой на фреске рядом со Штефаном: это Мария-Войкица, дочь господаря Валахии Раду Красивого. Семь лет назад, во время одного из военных конфликтов с Молдовой, Раду с семьёй оказался осаждён в крепости, откуда сам сумел бежать, а его жена и дочь стали заложницами Штефана чел Маре.

В третьей картине *Blestem să cadă pe această nuntă...* акцент смещается на лирический аспект в развитии драмы. Экспонируется женский образ, представленный в предыдущей картине. Находясь в одиночестве, Мария исполняет арию, в которой раскрывается её внутренний мир, наполненный чувствами любви, признательности и нежной благодарности к Штефану за проявленные заботу, тепло и покровительство. Этот лирический эпизод выстраивается как интимное монологическое высказывание, передающее эмоциональное состояние героини в момент уединения. Неожиданное появление Штефана придаёт сцене драматургический поворот: восхищённый её красотой, он преподносит дары и делает предложение стать его супругой. Входит мать Марии, Штефан выражает свои намерения относительно её дочери, ожидая материнского благословения на их супружество, но увы... «Blestem să cadă pe această nuntă!» – восклицает мать. Воспрепятствует дальнейшему развитию конфликта вторжение вестника, который сообщает, что уже три дня как в Анатолии собирается бесчисленное войско османов во главе с самим Султаном. Штефан озадачен, предчувствуя, что войны не избежать.

⁶ Г. Кулешова, *Вопросы драматургии оперы*. Минск: Наука и Техника, 1979, с. 28.

Таким образом, первые три картины представляют собой экспозицию действия, определившую главных действующих лиц, их взаимоотношения и связь с окружающей действительностью. В финале третьей картины происходит перелом, обусловленный влиянием внешнего фактора (весть о подготовке войска), вызревает основной драматургический конфликт – пружина последующего действия.

В ходе четвёртой и пятой картин происходит развитие основного конфликта, который, в контексте исторических событий, раскрывает политические взгляды различных слоёв правящей элиты. Среди них выделяются как соратники Штефана Великого, представляющие внешние и внутренние силы власти (например, пыркэлаб Килии Даниил, сын Штефана Великого Александру, послы Венгерского и Польского королевств, Папский Легат), так и противники (боярин Миху, турецкий посол).

Четвертая картина открывается оркестровой интерлюдией, за которой следует ариетта Даниила Пыркалаба Килии *Degrabă vine Domnul*. Даниил выражает восхищение силой и величием господаря, верит в его мощь и демонстрирует глубокое доверие. С появлением Штефана и боярина Миху происходит развитие внутреннего конфликта посредством речитативного полилога Штефана чел Маре, боярина Миху и Пыркалаба Даниила. Этот конфликт выявляет разногласия в политических взглядах Штефана и Миху относительно сложившейся ситуации; Даниил же, как сторонник Штефана, оказывает поддержку его политическому курсу. После Даниил и Миху удаляются, входят Александр и вестник с известием о прибытии послов.

Появление иностранных послов в опере не случайно: по свидетельствам историков, это событие стало реакцией на послание Штефана Великого от 25 января 1476 года главам антиосманских держав (венгерскому королю, венецианскому дожу, Римскому папе, а также Узун-Хасану – главе туркоманского государства, существовавшего к востоку от Османской империи), в котором молдавский господарь писал, что новое османское вторжение в Молдавское княжество станет угрозой для Венгерского и Польского королевств, и призывает к организации крестового похода против османов. В этом документе Штефан Великий четко определил значение Молдавского Княжества в антиосманском противостоянии, назвав его вратами христианского мира (*porta della Christianita*), с потерей которых мир окажется в большой опасности (*et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria con- turbata tutta Christianita*)». ⁷ Венгерский и польский послы, а также папский легат выражают поддержку в борьбе с внешними угрозами, что служит дополнительным фактором в политической и дипломатической борьбе того времени.

Пятая картина является кульминационным разделом первого действия – композитор крупным планом представляет образ правителя – центральную фигуру исторической оперы. Ария-монолог, включающая шесть контрастных разделов, отражает борьбу самых противоречивых чувств в его душе.

Предшествующая ретардация сценического времени в арии-монологе уступает место стремительному развитию главного конфликта, а также усилению линии драматического напряжения. Весть о выдвижении войск врага порождает противоречивые стратегические взгляды правящих мужей: боярин Миху предлагает часть земель отдать мирным путем, дабы не вступать на поле битвы, Штефан чел Маре и его сын Александру непреклонны. Условия, выдвинутые противоборствующей стороной и оглашенные прибывшим турецким послом (сбор дани и заложник в лице Александра), приводят к внутреннему перелому действия, который выражается путем принятия главным героем семантически значимого решения – «Eu vreau un alt destin acestei țări! Voiesc să fie tare, voiesc să fie mare! Și-așa va fi! La luptă! Mă urmați!».

⁷ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*. București: Alelierele Grafice Socec, 1913, p. 323

Второе действие. Шестая картина оперы ...*Ce obicei au domnii lor: se vor pictați în rând cu sfinții* разворачивается в стенах храма, возведенного в честь победы, и представляет собой сквозную драматургическую конструкцию, объединяющую три сцены с варьируемым исполнительским составом. В первой сцене задействованы Игумен, художник Касьян, терцет ангелов и хор; во второй – оркестр, боярин Миху и хор; в третьей – турок, Миху, Хройот, Доамна, Штефан (за кулисами), Мария-Войкица, хор и оркестр. В духе эпического повествования открывается первая сцена: в оркестровом вступлении экспонируется тематический материал, основанный на цитате из православного молитвенного песнопения Пресвятой Богородице *Всех скорбящих Радосте*, обработанного в стиле болгарского распева. Эта тема, задающая интонационную доминанту всей сцены, позднее разворачивается в терцете ангелов, придавая музыкальной ткани духовно-сакральное измерение. Художник Касьян переживает вдохновенное состояние, которое он объясняет действием высших сил и их невидимым содействием. Эту идею символически подтверждает последующее появление терцета ангелов, в котором цитата приобретает значение знамения благодатного вмешательства. Далее появляется Игумен и возвещает о трагическом поражении молдавского войска и неясности дальнейшей судьбы господаря. Завершается диалог молитвенным воззванием Игумена и Касьяна к Господу «Doamne miluiește».

Народ реагирует на это известие, выражая свое отчаяние и ощущение полной безысходности в хоре *Jaf și sărăcie*. Первоначально камерная молитва *Doamne miluiește*, начатая Касьяном и Игуменом перерастает в монументальное хоровое полотно, обретающее литургическое измерение. Хор, интерпретируемый как голос народа, становится выразителем коллективной молитвы и одновременно – медиатором исторической боли. По свидетельству композитора, именно работа над этим хоровым фрагментом положила начало процессу создания оперы, определив её эмоциональный и духовный вектор. Завершающим аккордом сцены становится, звучавший ранее терцет ангелов, который интонационно возвращает слушателя к теме *Всех скорбящих Радосте*. Выбор этой богородичной темы имеет глубокую смысловую мотивацию: в православной традиции образ Богородицы отождествляется с утешением, заступничеством и помощью всем скорбящим, гонимым и страждущим – состоянием, в которое погрузилась вся страна. Вторая сцена выполняет функцию связующего звена между сообщением о поражении и появлением сил противостояния. Она начинается с развернутой оркестровой интерлюдии, структурированной в виде двух контрастных разделов: *Largo* и *Allegro*. Первый раздел (*Largo*) представляет собой музыкальный портрет Хройота, характеризующийся мистически-зловещим колоритом и выраженной кинематографичностью звучания. Второй раздел (*Allegro*) – это трижды повторяющийся танец злых сил, обладающий динамичной и экспрессивной интонационной природой. Реплика Миху «În genunchi în fața Țării» отсылает к молитвенной теме, прозвучавшей в первой сцене, тем самым возвращая народ к состоянию духовного сосредоточения и коллективного обращения к высшим силам.

Третья сцена знаменует сценическое появление Хройота, сопровождаемого свитой. Один из её представителей обращается к народу с сообщением о том, что Штефан потерпел неудачу в стремлении к победе и наказан за свои действия. В дальнейшем, как подчёркивается, аналогичная судьба ожидает всех, кто осмелится противиться воле Султана. Хройот провозглашает наступление новой эпохи в Молдове с приходом османской власти – эпохи мира и благополучия. На этом фоне происходит предательство боярина Миху, который отказывается от прежней верности Штефану и открыто переходит на сторону турок. Параллельно развивается драматическая линия Марии Войкицы: её мать выражает намерение выдать дочь за Хройота, однако Мария отвергает это предложение, заявляя о своём решении принять монашество. Хройот не препятствует её выбору, подчёркивая, что пришёл «с миром».

Кульминация шестой картины разворачивается в эпизоде, где вновь звучит тема Хройота (*Largo*) – на этот раз с поступательным нарастанием темпа и экспрессии. На фоне этого музыкального развития происходит решающая сценическая акция: Хройот бросает ведро с краской в символически значимый образ Штефана – его портрет – и, обращаясь к народу, восклицает: «Utați cum Ștefan plânge! Cu lacrimi de sânge!», сопровождая свою реплику демоническим смехом. Этот эпизод носит характер идейно-драматической кульминации, концентрируя в себе мотивы кощунства и насилия.

Седьмая картина *E timpul să te-mpaci cu țara...* открывается в эпическом ключе: фигура Штефана, предстает одиноко стоящей в поле, символизируя внутреннюю сосредоточенность и размышления перед лицом исторической судьбы. Оркестровое вступление раскрывает образ молдавских просторов, используя характерные тембры народных инструментов – най, цимбалы и кавал. Эти тембры придают музыкальной ткани национальный колорит, подчеркивая связь героя с родной землёй и её традициями.

Следующая за оркестровым вступлением ария Штефана, представляет собой лирико-драматическую медитацию. Герой вспоминает недавнюю битву как тяжёлое, но необходимое испытание, в котором пало множество воинов, молится за павших, отдавая дань их мужеству и самопожертвованию. Музыкальный материал арии проникнут болью и скорбью, но вместе с тем и гордостью за народ, который сражался до конца и умирал с криком: «Ștefane, e dulce moartea pentru tine și pentru-a noastră țară!». В финальном разделе арии композитор вводит хоровую партию, выполняющую функцию не только эмоционального, но и своеобразного «внутреннего голоса» главного героя. Таким образом, хор объединяет личное переживание с коллективной памятью и судьбой народа.

После арии Штефана на сцене появляются его сын Александру, а также польский и венгерский послы, приносящие обнадеживающее известие: ни один храм не пал – ни Яссы, ни Хотин, ни Килия, ни Сучава. Более того, польская и венгерская армии прибыли на помощь. Сцена развивается с усилением драматургического и эмоционального напряжения: в борьбу включаются крестьяне; вооружившись топорами и копьями, они выражают готовность защищать родную землю. Финалом картины становится танец и хор крестьян, в котором ярко выражен призыв к борьбе – «Hai la luptă, ce mai stai!». Национальное единение предстает в данной картине как центральный идейно-смысловой акцент, отражающий основную идею оперы.

В восьмой картине *Dispară norii de pe cer* акцент повествования смещается в сторону лирической линии, приобретая преимущественно интимно-психологический характер. Действие разворачивается в монастыре, где пребывает Мария Войкица. Её сольный номер – ария *Credeam că între ziduri de chilie* – представляет собой внутренний монолог героини, в котором возвышенное восприятие личности Штефана органически сопряжено с искренним чувством любви.

Неожиданное появление Штефана знаменует кульминационный момент лирического развития действия и ведёт к воссоединению влюблённых. Следующий за арией дуэт Марии и Штефана представляет собой тонко проработанную драматургию диалога, раскрывающую широкий спектр душевных состояний – от радостного потрясения до умиротворённой уверенности в прочности взаимного чувства.

Заключительным элементом картины становится хор *Dispară norii de pe cer*, звучащий за сценой (*coro a bocca chiusa*⁸), который придаёт действию философскую обобщённость. Хор выполняет функцию катарсического разрешения конфликта и звучит как своего рода гимн, предвещающий наступление светлой эпохи после перенесённых испытаний. Таким образом, финал картины представляет собой синтез личного и универсального, индивидуальной драмы и обнадеживающего философского послания.

⁸ Ремарка композитора.

Девятая картина *Du-ți fapta până la capăt, tată...* – драматургический узел, в котором предельно сгущается трагико-философское содержание оперы. В сцене задействованы ключевые персонажи: Штефан, его сын Александру, Мария и представители Османской империи. Повествование строится на кульминационном конфликте между долгом, жертвой и личными чувствами. По прибытии турецкого посла становится известно о намерении Султана сохранить мир при условии соблюдения двух требований: восстановление выплаты дани и отправка Александру в качестве заложника. Этот ультиматум вызывает яростный протест Штефана, который воспринимает сына как символ будущего Молдовы, продолжателя государственно-исторической миссии.

Центральным моментом сцены становится сольная мелодрама – чередование декламационно-интонационных фраз с оркестровыми интермедиями, в которой композитор воплощает внутренний конфликт героев: Штефана и Александру. Музыкально-психологический портрет Александру рисуется в возвышенных и мужественных интонациях, раскрывая образ юного героя, обладающего чувством высокого долга и готового к личной жертве ради общего блага. В его репликах слышится не только сыновняя преданность, но и зрелое государственное мышление: Штефан должен завершить начатое им дело и обеспечить возрождение страны. Фигура отца воспринимается им как аллегория самой Молдовы.

После прощания с родными Александру покидает сцену вместе с османами. В заключительном эпизоде сцены музыкальная драматургия концентрируется на внутреннем состоянии Штефана. В душе героя появляются интонации тревожного предчувствия: разлука с сыном ощущается им как окончательная, и в этом пророческом знании заключён трагический резонанс картины. В трактовке исполнительских ресурсов композитор опирается на традиционный симфонический состав оркестра, одновременно интегрируя элементы национального колорита. Особое значение придаётся включению тембра народного духового инструмента – най, чьё тёплое, обволакивающее звучание, насыщенное орнаментальными элементами, привносит в оркестровую палитру характерную этническую экспрессию.

Квинтэссенцией всей оперной драмы выступает хоровой эпилог, в котором художественное повествование достигает символично-философского обобщения. Пространство финальной сцены озарено звоном колоколов, служащим не только акустическим маркером сакральности происходящего, но и мощным эмоциональным импульсом, подчеркивающим коллективное воодушевление. Народ представлен в состоянии духовного подъема, охваченного верой в грядущее обновление.

Первый хоровой номер эпилога *E ora înălțării* строится как декларация духовного возрождения. Повторяющиеся призывы к пробуждению, воскресению и восхождению приобретают литургический характер, символизируя переход от страдания к преображению. Согласно поэтике финала, все это произойдёт в момент явления ангелов – божественных посредников между земным и небесным мирами.

Во втором хоре звучит народная аккламация в честь правителя как достойного вождя и выразителя народной воли. Кульминационным моментом сцены становится визуальное сценическое воплощение сакрального: три ангела, подобно персонажам фрески, нисходят к Штефану, находящемуся в коленопреклонённой позе. Один из ангелов в знак божественного избрания и поддержки касается плеча героя. Этот жест становится поворотным моментом: Штефан поднимается и следует за символической процессией, что интерпретируется как акт его символического вознесения и канонизации. В этом образе он предстает не только как историческая фигура, но и как метафизический страж национальной идентичности, занимающий место среди святого своего народа.

Выводы.

С точки зрения жанровой классификации, опера Г. Мусты *Ștefan cel Mare* представляет собой образец историко-эпической героико-драматической музыкально-сценической формы. Драматургия оперы основана на сочетании внешнего и внутреннего политического конфликтов, дополненного также конфликтной лирической линией. Квазиисторическое действие, положенное в основу либретто, органично дополняется сакральным.

Хоровые эпизоды в опере выполняют многоплановую функцию – от комментирования событий и усиления драматического напряжения до воплощения коллективного персонажа, активно вовлечённого в развитие сценического действия. Это свидетельствует о высокой степени драматургической значимости хора как выразительного средства музыкального театра.

Secțiunea
Știința istorică între provocări și perspective /
Historical science between challenges and perspectives

**ODNODVORTII ÎN REGISTRELE ADMINISTRAȚIEI FINANCIARE
DIN BASARABIA LA 1 IANUARIE 1872:
ANALIZĂ DEMOGRAFICĂ ȘI SOCIO-ECONOMICĂ**
*Odnodvortii in the registers of the financial administration in Bessarabia
on January 1, 1872: demographic and socio-economic analysis*

CZU: 94(478)''1872'':314.148
DOI: 10.5281/zenodo.19329414

Valentin TOMULEȚ

<https://orcid.org/0000-0003-4696-2064>

Dr. hab. în istorie, prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: tomulețvalentin@yahoo.ro

Summary. The present study aims to analyze the situation of the odnodvorts (mazili and ruțași) in Bessarabia, as it appears in the registers of the Financial Administration on January 1, 1872. Based on statistical data, the numerical distribution of families and individuals by counties and localities, the structure of land ownership and social dependency relations are highlighted. The results show the consolidation of the odnodvorts communities in the central counties and the perpetuation of economic subordination relations in the peripheral counties, reflecting the social transformations of the second half of the 19th century.

Key words: odnodvorts, mazili, ruțași, Bessarabia, răzeși, moșieri, land structure.

Introducere

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812, odnodvortii – categorie socială formată din foștii mazili¹ și ruțași² – au trecut printr-un proces complex de adaptare la noile realități administrative și economice. Aceștia constituiau o populație cu statut juridic distinct, situată între țărani moșierești și nobilime. În contextul reformelor agrare și al schimbărilor sociale și instituționale din secolul al XIX-lea, comunitățile odnodvortilor s-au transformat treptat într-un segment important al proprietarilor mici și mijlocii de pământ.

Datele din registrele Administrației Financiare ale Basarabiei la 1 ianuarie 1872 oferă o imagine detaliată asupra dimensiunii demografice și structurii proprietății funciare a

¹ *Mazil* – categorie socială privilegiată, urmașii boierilor moldoveni, care și-au obținut pe timpul domnilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel șătrar*. Cuvântul „mazil” este de proveniență turcică și însemna „destituit din serviciu, în retragere”, care nu mai ocupa nicio dregătorie. El a apărut în Moldova la începutul secolului al XVII-lea și era utilizat oficial atât cu referire la Domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât și cu referire la boieri, pe care noul Domn îi înlocuia cu alții, confirmați în acest titlu (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași: TipoMoldova, 2014, p. 386).

² *Ruțași* – categorie fiscală privilegiată; descendenți din familii de preoți, protoierei și diaconi; nu puteau fi supuși pedepselor corporale fără decizia judecătii; plăteau impozitul denumit *dajdie* (câte 15 lei de la fiecare familie) și achitau plata pentru prestații deopotrivă cu mazilii. Constituiau ultima categorie privilegiată a populației din Basarabia (*Ibidem*, p. 526).

odnodvorților. Analiza de față se concentrează asupra distribuției teritoriale, relațiilor de proprietate și discrepanțelor regionale care caracterizau această categorie socială la începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, având la bază doar o singură sursă, cea a Registrelor administrației Financiare din Basarabia din 1 ianuarie 1872.

În contextul transformărilor sociale și economice care au urmat anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812, categoria odnodvorților – alcătuită din foști mazili și ruțași – a cunoscut un parcurs istoric aparte. Statutul lor de mici proprietari rurali, uneori confrunțați cu presiunea moșierilor sau a mănăstirilor a condus la poziționarea lor de către autoritățile regionale și imperiale, într-o zonă intermediară între țăranii dependenți și nobilimea provincială.

Pentru a înțelege ce prezenta această categorie socială, având ca sursă de cercetare registrele Administrației Financiare din Basarabia, la început, să facem o caracteristică succintă a acestei instituții administrative regionale.

Funcțiile Administrației Financiare din Basarabia

În gestionarea veniturilor statului, dar și evidența contribuabililor în Imperiul Rus, un rol important îi revenea Administrației Financiare³. În Basarabia, începând cu 2 februarie 1813, aceste atribuții le-a avut Direcția Financiară a Departamentului II al Guvernului Regional⁴. Modelul rusesc al Administrației Financiare a fost introdus prin *Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828*, când fuse-se lichidată autonomia limitată și provizorie acordată regiunii. Prin acest Regulament au mai fost instituite și alt instituții administrative, iar Consiliul Suprem al Basarabiei i-a fost schimbată denumirea în Consiliul Regional⁵.

În componența Administrației Financiare au intrat: viceguvernatorul, trei consilieri, trezorierul regional, controlorul regional și un asesor. Viceguvernatorul era numit în funcție prin decret imperial, iar ceilalți membri – prin decizia Senatului Guvernământ, la discreția ministrului de finanțe. Consilierii, trezorierul și controlorul aveau în competență părți separate de administrare. Dirija cu activitatea lor viceguvernatorul. Asesorii aveau ca funcție controlul activității trezoreriilor și alte funcții care erau în competența Administrației Financiare. În caz de boală sau lipsă a unuia din membri, asesorul administra cu secția acestuia⁶.

Administrația Financiară folosea 10% din veniturile Basarabiei pentru necesitățile regiunii, celelalte 90% erau vărsate în vistieria imperială. Din suma de 10% care aparținea regiunii, Administrația Financiară efectua plăți fără alocări din partea Ministerului de Finanțe, având doar dispoziția guvernatorului general sau a Consiliului Regional. Pentru efectuarea acestor operații Administrația Financiară alcătua anual bugetul, pe care guvernatorul general îl prezenta din timp spre examinare Ministerului de Interne. Regulamentul prevedea ca în cazul suprimării cordonului vamal de la Nistru (lucru care s-a întâmplat la începutul anului 1831), în suma de 10% urma să fie inclusă și o parte din veniturile încasate de vămile și posturile vamale din Basarabia (de la Prut și Dunăre)⁷.

Din cadrul Administrației Financiare făceau parte următoarele instituții: *Serviciul cadastral*, pentru a cărui activitate, la prezentarea guvernatorului general al Novorosiei și Basa-

³ Ca instituție gubernială, Administrația Financiară a fost creată prin *Regulamentul privind administrarea guberniilor în Imperiul Rus* din 7 octombrie 1775, adoptat de Ecaterina a II-a. Ea avea în competență următoarele funcții: perceperea impozitelor, gestionarea patrimoniului statului, controlul concesiunii băuturilor spirtoase și multe alte activități financiare (Полное Собрание Законов Российской Империи /ПСЗРИ. Собр. I, т. XX, 1775-1780, №14392, СПб., 1830, pp. 240-243).

⁴ *Записки Бессарабского Статистического Комитета*, Кишинев, 1868, т. III, pp. 113-116.

⁵ Agenția Națională a Arhivelor (ANA), F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5 verso.

⁶ *Ibidem*, f. 6.

⁷ *Ibidem*, f. 9.

rabiei, Senatul confirmă un inginer cadastral regional și *Serviciul (direcția) sectorului silvic*, care activa în baza aceluiași regulamente ca și în trecut și se supunea nemijlocit guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei⁸.

Toate veniturile de stat ale Basarabiei erau administrate de Administrația Financiară a Basarabiei, care coordona toate chestiunile legate de problemele gospodărești, de control, de extragerea sării și de producerea vinului (care erau date în concesiune în baza principiilor generale); de ea depindeau cheltuielile de stat, perceperea impozitelor și a taxelor vamale, eliberarea hârtiei timbrate, a pașapoartelor etc.⁹

Potrivit aceleiași dispoziții din 29 februarie 1828, pentru perceperea veniturilor de stat, în toate județele Basarabiei au fost instituite 6 direcții financiare județene: în județul Orhei, cu centrul în orașul regional Chișinău, în județele Bender, Akkerman, Ismail și Hotin, cu centrele în orașele cu același nume și în județul Iași, cu centrul în orașul Bălți, ce aparținea unei persoane particulare – moșierului Catargi, funcționar de clasa a VIII-a¹⁰.

La 11 martie 1828, prin dispoziția Consiliului de Stat, funcțiile Cărmuirii Regionale și ale Administrației Financiare au fost separate¹¹.

Administrația Financiară era alcătuită din 5 secții: *Secția întâi* administra toate treburile gospodărești și de control. *Secția a doua* administra salinele. *Secția a treia* avea în competență tot ce era legat de serviciul militar. *Secția a patra* răspundea de Trezoreria Regională. Această secție administra toate sumele de bani ale vistieriei, încasa toate taxele și prestațiile locale, taxele nesalariale, taxa vamală, elibera hârtie timbrată, pașapoarte etc. Tot în competența acestei secții era perfectarea registrelor fiscale, repartizarea dispozițiilor cu diferite însărcinări ale vistieriei; supraveghea îndeplinirea cu exactitate a acestora, alcătuia rapoarte privind veniturile și cheltuielile lunare și anuale, urmărea încasările veniturilor, restanțelor la impozite și aplicarea sancțiunilor, circulația montară, repartizarea și schimbul valutar. În competența *secției a cincea* intra tot ce se referea la verificarea tuturor facturilor și bonurilor de plată, perfectarea raportului anual privind veniturile și cheltuielile provinciei¹².

Dispoziția din 11 martie 1828 stabilea și modalitatea de activitate a Administrației Financiare. Consilieri în birourile executive erau șefii de secții. Fiecare secție era alcătuită din birouri în frunte cu șefii de birouri. Toate dosarele adresate Cărmuirii Regionale erau repartizate direct în birouri, înregistrate în „Registrul de intrare”, iar materialele erau analizate și completate, după ce, cu rezoluția șefului de secție, erau înaintate la adunarea comună a secțiilor pentru a fi aprobată decizia. Șeful de secție era responsabil pentru pregătirea dosarului. Deciziile adunării generale a Administrației Financiare erau întocmite în formă de registru, potrivit unei forme deja cunoscute, succint, clar și precis. În baza acestor registre ale Administrației Financiare erau trimise, unde era necesar, decrete, înștiințări și dispoziții. Secțiile efectuau corespondența în baza dispozițiilor și adreselor. Fără dispoziția șefului ele nu întreprindeau și nu hotărau nimic. Corespondența pe care o efectua secția se limita la adunarea informațiilor și, în caz de necesitate, secția amintea și confirma dispozițiile¹³.

În activitatea sa Administrația Financiară se conducea de instrucțiunile aprobate încă la 29 aprilie 1818¹⁴, odată cu adoptarea Regulamentului organizării administrative a Basa-

⁸ *Ibidem*, f. 6.

⁹ Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 560, inv. 6, d. 575, f. 9.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ ПСЗРИ. Собр. II, т. III, 1828, №1864, СПб., 1830, p. 236.

¹² *Ibidem*, p. 238.

¹³ *Ibidem*, pp. 238-239.

¹⁴ Acestea, la rândul lor, se bazau pe Regulamentul din 1783.

rabiei și confirmate pentru folosirea lor în continuare prin decizia Consiliului de Stat din 12 martie 1828¹⁵.

Potrivit Regulamentului din 2 septembrie 1824, pentru perceperea impozitelor de stat de la populația Basarabiei, la începutul fiecărui an Administrația Financiară Regională distribuia direcțiilor financiare ținutale registre speciale fiscale, în care erau fixate sumele încasate pentru prima jumătate de an, însoțite de recipise ștampilate; acestea urmau a fi înmânate țăranilor la încasarea taxei, similar celor ce existau în guberniile interne ruse¹⁶. Registrele nominalizate erau concomitent transmise poliției municipale și locale pentru a-i anunța pe contribuabili despre sumele ce urmează a fi încasate, iar obștile sătești și societățile orășenești urmau ca „[...] fără implicarea funcționarilor polițienești, să împartă sumele indicate ale impozitului între fiecare familie în parte, potrivit categoriei impozabile, prezentând-le la timp în vistieria statului”¹⁷.

Astfel, primind la începutul fiecărui an de la Administrația Financiară Regională (prin intermediul direcțiilor financiare județene) registrele fiscale, în care era indicată suma impozitului ce urma să fie vărsată în vistieria statului, locuitorii, prin intermediul starostelui de obște, împărțeau singuri suma impozitului, pentru perioada respectivă de timp, între fiecare familie în parte, potrivit categoriei impozabile. Suma urma a fi prezentată direcțiilor financiare județene, pentru care primeau recipise ștampilate¹⁸. Administrația Financiară deținea listele tuturor contribuabililor, prezentate de instituțiile ținutale/județene la începutul fiecărui an cu modificările de resort.

Potrivit dispoziției Comitetului de Miniștri din 23 mai 1866 (publicată la 9 iunie), Administrația Financiară din Basarabia este reorganizată, iar statele de funcție schimbate în baza principiilor generale existente în guberniile interne ruse¹⁹.

Categoria odnodvorților din Basarabia

Sursele de epocă atestă că odnodvorții constituiau „[...] o stare socială privilegiată, scutită de prestații, care are propria cârmuire sătească și care, în loc de impozitul pe familie comun în Basarabia, plătesc o dare numită *dajdie*, mai mică decât birul”. Odnodvorții mai beneficiau și de alte privilegii: **a)** nu puteau fi deposezați de avere și supuși pedepselor corporale fără sentința judecătorească; **b)** erau scutiți de dările de stat și cele locale; **c)** beneficiau de dreptul de a se încadra în serviciul militar și civil de rând cu odnodvorții ruși; **d)** satele cu odnodvorți erau împărțite în plase, în frunte cu un „*starșina*” electiv etc.²⁰

În alte surse întâlnim și termenul *răzeși-odnodvorți*²¹, care erau, de fapt, răzeși care și-au separat loturile de pământ din moșia obștii, trecându-le în proprietate pe gospodării. Deși dețineau în proprietate personală și ereditară arăturile, livezile, viile și loturile de pe lângă casă, ei continuau să trăiască în obștea satului, având în proprietate colectivă cu ceilalți membri ai obștii pădurile, pășunile, fânețele și apele și răspundeau în mod colectiv de prestarea dărilor, în afară de cele de care erau scutiți²².

¹⁵ AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 9 verso.

¹⁶ *Ibidem*, f. 10.

¹⁷ *Ibidem*, f. 10-10 verso.

¹⁸ *Ibidem*, f. 10 verso-11.

¹⁹ Detaliat schimbările respective *a se vedea*: ПСЗРИ. Собр. II, т. XLI, 1866, отд. первое, № 43336, СПб., 1868, pp. 593-598.

²⁰ *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год*, Кишинев, 1862, p. 153.

²¹ ANA, F. 24, inv. 1, d. 52, f. 1-2.

²² Valeriu Mutruc, *În așteptarea reformelor. Viața agrară a Basarabiei în primele decenii ale stăpânirii imperiale ruse*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 173.

Conform dispoziției din 10 martie 1847 privind *Drepturile locuitorilor din regiunea Basarabia*, mazilii și ruțașii au fost lichidați ca categorii sociale și fiscale și incluși în categoria *odnodvorților ruși*, fiind divizați în *odnodvorți stabiliți pe domeniile statului*, care se subordonau Administrației proprietăților statului din Basarabia și *odnodvorți stabiliți pe moșiile private*, care se supuneau instituțiilor ce se ocupau de problemele țărănimii²³. P.G. Gore care printre primii a scris despre *odnodvorți* constată că termenul *stabiliți (водворенных)* nu poate fi referit la *odnodvorții* din Basarabia, fiindcă, spre deosebire de *odnodvorții* din guberniile ruse, pe aceștia nimeni nu i-a stabilit/așezat pe pământ, din considerentul că ei locuiau pe pământurile lor dintotdeauna. Iar în județele în care aceștia locuiau compact – Orhei, Bălți și Soroca – pământuri de stat nici nu existau²⁴. Probabil, termenul *odnodvorților stabiliți pe domeniile statului* trebuie referit, la început, față de persoanele venite de peste hotare, în special de peste Nistru, care dețineau deja statutul de *odnodvorți*.

Situația este și mai confuză când unii cercetători au căutat să demonstreze că prin legea din 10 martie 1847 mazilii și ruțașii din Basarabia au fost egalați în drepturi cu *odnodvorții ruși*, cum era stipulat în lege. Se greșește și în această privință din considerentul că mazilii și ruțașii din Basarabia erau urmașii boierilor decăzuți din funcții și feciorilor de preoți, protoierei și diaconi, iar *odnodvorții ruși* proveneau din slujitori de frontieră și care nu erau de proveniență nobiliară sau clericală. Prin urmare mazilii și ruțașii din Basarabia au fost coborâți în statutul ierarhic care îl dețineau, dovadă servind numeroasele încercări ale lor de ași păstra sau ași confirma statutul de altă dată. Această situație o recunoștea și guvernatorul Basarabiei, care într-un raport prezentat ministrului de Interne scria că „*odnodvorții* din gubernia Basarabia ocupă un loc deosebit în sistemul ierarhiei sociale din Imperiul Rus și, respectiv, nu corespund cu *odnodvorții* din alte gubernii”²⁵.

Documentele și publicațiile de epocă atestă că în categoria *odnodvorților* au intrat nu doar mazilii și ruțașii, dar și o parte din emigranții străini, care au venit în Basarabia din guberniile ucrainene și ruse sau de peste hotare, însă numărul lor era nesemnificativ²⁶.

După adoptarea legii din 10 martie 1847 mazilii și ruțașii au fost obligați să-și confirme starea socială de *odnodvorți*. Mulți din ei s-au pomenit în dificultate, fie din cauza lipsei sau pierderii documentelor (incendiu, furt, neglijență etc.), fie din cauza că se aflau la unul din frați sau părinți, fie că au fost prezentate în diferite instituții județene sau regionale. Documentele de arhivă conțin numeroase mărturii ale mazililor și ruțașilor în tentativele lor de a-și confirma statutul nou de *odnodvorț*²⁷. În cazul pierderii sau lipsei documentelor ei trebuiau să se deplaseze la Iași pentru a obține documentele solicitate de la Domnie sau Mitropolie, cauzându-le cheltuieli și pierderi de timp.

Situația se complica prin faptul că pentru confirmarea noului statut social, în baza dispoziției circulare din 25 octombrie 1847 a Guvernului Regional, dosarele mazililor și rup-

²³ ПСЗРИ. Собр. II, т. XXII, отд. первое, 1847, №2098, СПб., 1848, pp. 190-197.

²⁴ П.Г. Горе, *Историческая записка об одноворцах (мазылах)*, Кишинев, 1908, pp. 8-9.

²⁵ Я. Гросул, И. Будах, *Крестьянская реформа 60–70-х годов XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, p. 157.

²⁶ *Русские в Южной Бессарабии (К истории колонизации)*. În: Русский архив, Москва, 1902, книга II, p. 155.

²⁷ Despre greutățile în confirmarea statutului de *odnodvorț a se vedea*: Valentin Tomuleț, *Identitatea odnodvorților din Basarabia (1847–1871)*. În: Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, ediție semestrială, seria Științe Sociale, Cahul, 2016, nr. 2 (4), pp. 14-33.

tașilor urmau a fi examinate în ședința Consiliului Regional al Basarabiei²⁸. Cei care, din anumite considerente, la momentul aplicării în viață a legii din 10 martie 1847, nu au fost incluși în listele odnodvorților din Basarabia au fost nevoiți să prezinte documente doveditoare care ar demonstra că fac parte din categoria stărilor sociale privilegiate. Alături de actele oficiale semnate de domnii Țării Moldovei și deciziile Comitetului Provizoriu al Basarabiei, boiernașii, mazilii, ruptașii și rupele urmau să prezinte mărturiile a 12 persoane din categoria stărilor sociale privilegiate, care urmau să confirme, prin depunerea jurământului, proveniența de mazil, ruptaș sau de odnodvorți a acestor persoane²⁹.

O situație a mazililor și ruptașilor, incluși în categoria odnodvorților, după o perioadă îndelungată de prezentare a argumentelor doveditoare că corespund acestei categorii sociale este reflectată în registrele Administrației Financiare din Basarabia din 1 ianuarie 1872³⁰ (Tabelul 1).

Tabelul 1

**Lista odnodvorților din Basarabia în registrele
Administrației Financiare la 1 ianuarie 1872**

Nr. c/o	Județele și localitățile*	Numărul			Cui aparține localitatea
		Familii	Persoane	Burlaci	
Județul Chișinău					
1	Bacioi	11	28	-	Răzeșilor
2	Bălănești	56	122	4	Răzeșilor
3	Bălăurești	4	9	1	Răzeșilor
4	Buțeni	2	5	-	O parte – răzeșilor, alta – nobilului Botezatu
5	Budești	4	7	2	Moșierului Karl Hartingh
6	Buda	1	2	-	Mănăstirii Sf. Munte
7	Boghiceni	4	11	-	Egor Leonard
8	Bardar	2	8	-	Răzeșilor
9	Boldurești	4	7	-	Nobilului Dumitru Bantăș
10	Vărzărești	23	58	-	Răzeșilor
11	Vorniceni	6	20	-	Mănăstirii Căpriană
12	Volcineț	8	16	2	Mănăstirii Frumoasa
13	Vasieni	30	75	1	Răzeșilor
14	Vânători	2	4	-	Mănăstirii Frumoasa
15	Horești	12	25	-	Răzeșilor
16	Găureni	2	4	-	O parte – mănăstirii Suruceni, alta – răzeșilor
17	Ghirlo	16	35	-	Răzeșilor
18	Horodiște	-	-	-	-
19	Ghidighici	29	67	3	Răzeșilor
20	Durlești	50	128	-	Răzeșilor
21	Dănceni	33	77	3	Răzeșilor
22	Dolna	2	4	-	Ion Rali
23	Dumjeni	1	3	-	Moștenitorilor lui Ion Nour

²⁸ ANA, F. 3, inv. 3, d. 95, f. 1 verso.

²⁹ ПСЗРИ. Собр. II, т. XXII, 1848, №2098, СПб., 1848, pp. 192-193.

³⁰ Dosarul de arhivă conține încă două liste, însă fără indicarea numărului persoanelor în fiecare familie.

24	Drăsliceni	3	4	-	Răzeșilor
25	Drăgușenii Vechi	-	-	-	-
26	Drăgușenii Noi	-	-	1	Răzeșilor
27	Zămbreni	4	13	1	Răzeșilor
28	Cărpineni	2	6	-	Răzeșilor
29	Costești	55	125	3	Răzeșilor
30	Cruzești	14	44	-	Răzeșilor
31	Cojușna	97	222	2	Răzeșilor
32	Cricova	2	7	-	Moșierului Ohanov
33	Căbăiești	6	16	-	Răzeșilor
34	Leușeni	Nu sunt date			Răzeșilor
35	Leova	15	43	-	Mănăstirii Căpriană
36	Logănești	1	1	-	Nobilului Ivan Rupert
37	Milești pe Botna	12	36	1	Răzeșilor
38	Milești	59	121	3	Răzeșilor
39	Măcărești	9	22	-	Ivan Juvara
40	Marinci	2	5	-	Răzeșilor
41	Micleușeni	14	42	-	Mănăstirii Căpriană
42	Mereni	38	75	5	Răzeșilor
43	Malu Togatîn	12	27	1	Hristofor Sicorda
44	Manoiilești	7	22	-	Răzeșilor
45	Micăuți	1	3	-	Moșierului Alexandru Russo
46	Malcoci	2	8	-	Mănăstirii Căpriană
47	Nisporeni	4	7	-	Răzeșilor
48	Pojăreni	2	3	-	Moșierului Ion Cotruță și răzeșilor
49	Pănășești	10	31	-	Răzeșilor
50	Pașcani	-	-	-	Moștenitorilor cetățean. de onoare Milkov
51	Răzeni	21	48	2	Răzeșilor
52	Recea	57	136	2	Răzeșilor
53	Ruseștii Vechi	1	2	-	Colonelului Ion Chiruța
54	Ruseștii Noi	43	108	-	Răzeșilor
55	Roșcana	2	7	-	Nobilului Ioan Greculov
56	Sărăteni	14	31	2	Răzeșilor
57	Suruceni	52	114	7	Răzeșilor
58	Strășeni	18	43	-	Mănăstirii Frumoasa
59	Scoreni	2	5	-	Mănăstirii Căpriană
60	Sipoteni	48	117	2	Moșierului Sârbu și răzeșilor
61	Sadova	31	85	-	Mănăstirii Căpriană
62	Secureni	3	6	-	Moșierului Nastasiu
63	Soltănești	Nu sunt date			-
64	Sireț	45	103	3	Răzeșilor
65	Seliște	4	9	-	Carastache Egora

66	Trușeni	49	120	2	Răzeșilor
67	Ulmu	24	55	1	Răzeșilor
68	Fundu Galbenei	1	4	-	Ivan Naco
69	Frăsinești	22	51	2	Răzeșilor
70	Țipala	28	61	3	Răzeșilor
71	Ciutești	53	110	2	Răzeșilor
72	Ciuciuleni	32	74	2	Răzeșilor
73	Ciorăști	2	5	1	Mănăstirii Căpiana
74	Șendrești	18	39	1	Răzeșilor
75	Iurcenii	34	81	1	Răzeșilor
76	Ialovenii	14	33	1	Răzeșilor
În total		1291	3045	67	-
Județul Orhei					
1	Alcedar	20	55	2	Răzeșilor
2	Oxentia	4	13	-	Mănăstirii Golia
3	Budăi	20	44	1	Răzeșilor
4	Butești	28	55	2	Răzeșilor
5	Butuceni	2	9	-	Răzeșilor
6	Berezlogi	10	23	-	Răzeșilor
7	Brănești	1	3	-	Moșierului Donici
8	Biești	20	48	4	Răzeșilor
9	Breanova	14	34	-	Răzeșilor
10	Bravicea	73	155	4	Răzeșilor
11	Bravicea	12	34	-	Moșierului Dobrovolschi
12	Bălășești	16	32	1	Răzeșilor
13	Vărzărești	12	30	1	Răzeșilor
14	Văsieni	13	30	1	Vasile Anghel
15	Verejeni	48	99	5	Răzeșilor
16	Voroteț	3	7	2	Nobilului Donici
17	Viprova	68	141	-	Răzeșilor
18	Vâșcăuți	3	4	-	Sofiei Telejnikova
19	Golești	31	75	1	Răzeșilor
20	Ghirișeni	45	104	-	Răzeșilor
21	Hodjănești	54	122	-	Răzeșilor
22	Hadijite	17	40	-	Răzeșilor
23	Slobozia Horodiște	33	82	1	Răzeșilor
24	Hârtopul Mic	6	11	-	Răzeșilor
25	Hârtopul Mare	46	88	1	Răzeșilor
26	Ghetlova	22	37	3	Răzeșilor
27	Hulboaca	69	129	2	Răzeșilor
28	Ghermănești	6	16	-	Gheorghe Chirica

29	Slobozia Hodorogea	27	72	-	Răzeșilor
30	Holercani	12	26	-	Mănăstirii Sf. Mormânt
31	Hirova	33	74	2	Răzeșilor
32	Dereneu	102	238	6	Răzeșilor
33	Dâșcova	4	8	1	Moșierului Mlla
34	Slobozia Dușca	5	12	-	Moșierului Iacov
35	Echimăuți	1	2	-	Ivan Lazo
36	Jăvreni	7	19	-	Răzeșilor
37	Jora de Jos	-	-	1	Anastasei Ciura
38	Zubrești	29	66	2	Răzeșilor
39	Zagaicani	6	11	-	Răzeșilor
40	Zahoreni	26	58	6	Răzeșilor
41	Ignăței	40	82	-	Răzeșilor
42	Izbește	2	5	-	Iacov Eremia
43	Inești	1	3	-	Sandu Feodosiu
44	Izvoare	21	57	-	Răzeșilor
45	Isacova	78	171	12	Răzeșilor
46	Târgul Criuleni	22	49	-	Răzeșilor
47	Târgul Caralaș	41	100	2	Răzeșilor
48	Crasnoșeni	6	8	2	Moșierilor Demi și Coti
49	Cornova	68	145	4	Răzeșilor
50	Cobâleni	2	6	-	Răzeșilor
51	Chipeșca	27	65	3	Răzeșilor
52	Camencea	7	15	-	Moșierului Donici
53	Cobâlca	34	75	2	Răzeșilor
54	Cruglic	24	60	5	Răzeșilor
55	Chițcani	5	12	1	Moșierului Râșard
56	Chiperțeni	96	215	2	Răzeșilor
57	Curleni	26	67	-	Răzeșilor
58	Cuiuzăuca	47	111	1	Răzeșilor
59	Clișova	77	174	7	Răzeșilor
60	Coropceni	2	6	-	K. Murza
61	Chiștelnița	106	255	4	Răzeșilor
62	Cucuruzeni	6	11	-	Mănăstirii Golia
63	Minceni	34	77	4	Răzeșilor
64	Mahalaș	2	5	-	Moșierului Rosseti
65	Măgurele	10	27	-	-
66	Mateuți	-	-	-	Mănăstirii Frumoasa
67	Mașcăuți	26	45	-	Răzeșilor
68	Miclești	1	1	-	Pavel Spiru
69	Mârzești	13	31	-	Răzeșilor
70	Morozeni	27	53	2	Răzeșilor

71	Meleșeni	27	64	5	Răzeșilor
72	Molovata	7	23	-	Mănăstirii Golia
73	Mînceni de Jos	2	3	-	-
74	Nișcani	78	177	2	Răzeșilor
75	Negureni	2	4	-	Negustorului Karatazi
76	Onișcani	71	158	5	Răzeșilor
77	Otrincia	-	-	1	Enache Bacalbașa
78	Onițcani	6	10	-	Răzeșilor
79	Olișcani	78	188	4	Răzeșilor
80	Onești	22	57	1	Răzeșilor
81	Oxentia	Nu sunt date			Mănăstirii Golia
82	Ordășei	23	48	-	Răzeșilor
83	Pitușca	20	42	-	Răzeșilor
84	Pripiceni	25	60	6	Răzeșilor
85	Peresecina	130	293	11	Răzeșilor
86	Păhărnicieni	2	4	1	Pavel Kohanovski
87	Pistruieni	1	2	-	Anastasei Țambali
88	Puținței	31	60	2	Răzeșilor
89	Peciște	-	-	1	Eustratie Russo
90	Poclești	1	2	-	Răzeșilor
91	Rădeni	88	209	5	Răzeșilor
92	Răspopeni	6	23	-	Răzeșilor
93	Răculești	6	18	-	Răzeșilor
94	Sămășcani de Sus	11	21	1	Răzeșilor
95	Stanca/ Zalena	2	6	-	Andrei Donici
96	Susleni	34	93	-	Răzeșilor
97	Stețcani	2	3	-	Locotenentului Tiutunov
98	Slobozia Sossna	24	43	-	Răzeșilor
99	Seliște	6	9	1	Pavel Spiridon
100	Scorțeni	45	128	3	Răzeșilor
101	Suhuluceni	43	102	2	Răzeșilor
102	Târgul Telenеști	5	13	1	Egor Feodosiu
103	Târgul Tuzara	6	16	-	Nadejdei Derojinski
104	Trebujeni	2	6	-	Mănăstirii Golia
105	Teleşăuca	15	35	-	Vasile Cristea
106	Telenești Vechi	1	2	-	Egor Feodosiu
107	Ustia	1	1	1	Mănăstirii Sf. Mormânt
108	Furceni	1	3	-	Ecaterinei Russu și Profirei Delgova

109	Hirova	Nu sunt date			Răzeșilor
110	Țareuca	5	10	2	Răzeșilor
111	Țăbirica	2	3	-	Ivan Gailov
112	Țanțăreni	20	45	-	Răzeșilor
113	Ciogăreni	47	101	1	Răzeșilor
114	Ciocâlteni	57	126	6	Răzeșilor
În total		2754	6248	162	-
Județul Bender					
1	Târg. Gura Galbenă	5	13	-	Negustorului de gilda întâi Rodokanaki
2	Gangura	1	1	1	Negustorului Alexandru Moruzi
3	Dubăsarii Vechi	9	26	-	Moșierului Nicolae Mocri
4	Cobusca	18	46	2	Răzeșilor
5	Puhoi	3	9	-	Răzeșilor
6	Speia	5	12	-	Moșierilor Avgustovski și Turjinovski
În total		41	107	3	-
Județul Iași					
1	Bisericieni	21	44	1	Răzeșilor
2	Bocșa	21	48	1	Răzeșilor
3	Buteștii Vechi	41	105	1	Proprietarilor particulari
4	Bahmut	3	9	-	Moșierului Alexandru Ciolacu
5	Beșeni	11	20	1	Elenei Stârcea
6	Buteștii Mari	31	64	1	Răzeșilor
7	Bumbăta	1	1	-	Karabet Kosomis
8	Bogheni	16	35	5	Răzeșilor
9	Belceni	1	5	-	Elenei Osmolovski
10	Burgheli Soci	2	2	-	Negustorului Mark Iacubovici
11	Brânzeni	5	7	-	Nobilului Ion Botezatu
12	Bolotina	6	13	-	Moșierului Bodescu
13	Vasiliuți	1	3	-	Mitropoliei Moldovei
14	Glodeni	3	7	-	Nobilului Ion Andrieș
15	Hâjdieni	Nu sunt date			Mănăstirii Sf. Mormânt
16	Gălășeni	2	5	-	Nobilului Mihail Ciugurean
17	Gheciu Nou	5	11	1	Nicolae Catargi
18	Horjești	67	152	5	Răzeșilor
19	Gorești	51	134	1	Răzeșilor
20	Dumeni	12	31	1	Proprietarilor particulari
21	Dumbrăvița	60	132	-	Proprietarilor particulari
22	Danu	2	6	-	Mănăstirii Sf. Mormânt din Moldova
23	Dușmani	7	15	2	Mănăstirii Sf. Mormânt din Moldova
24	Dănuțeni	5	6	-	Moșierului Catargiu

25	Zgordești	43	107	6	Răzeșilor
26	Zahaicani	2	7	-	Moșierului Stroiescu
27	Cubani	1	4	-	Pavel Șubin
28	Camenca	5	13	-	Mănăstirii Bogdan din Moldova
29	Cucueți	16	36	-	Răzeșilor
30	Cucioaia	8	16	-	Răzeșilor
31	Coșcodeni	53	120	3	Răzeșilor
32	Cornești	25	43	4	Răzeșilor
33	Condratești	120	287	8	Răzeșilor
34	Cuciuleni	11	23	3	Răzeșilor
35	Câșla Delnița Măcărescu	29	62	-	Răzeșilor
36	Cogaceni	1	4	-	Mănăstirii Frumoasa
37	Limbeni	4	9	-	Alexandru Ghica
38	Mătălești	2	8	-	Constantin Tufescu
39	Mălăești	28	82	1	Răzeșilor
40	Negureni	28	71	5	Răzeșilor
41	Mircești	1	1	-	Vasile Iamandi
42	Mânzătești	8	20	3	Petru Gherțu
43	Mândrești	105	231	6	Răzeșilor
44	Măgura	10	18	-	Răzeșilor
45	Năpădeni	113	303	11	Răzeșilor
46	Obreja	3	9	-	Constantin Buzica
47	Petrușeni	3	5	1	Mănăstirii Sf. Duh din Moldova
48	Pânzăreni	6	17	-	Mariei Sineavski
49	Pârlița	4	10	-	Ștefan Leontie
50	Pravila de Jos	3	7	1	Ștefan Casso
51	Rosușeni	4	10	4	Dumitru Bantâș
52	Rădeni	1	3	-	Mănăstirii Sf. Mormânt din Moldova
53	Târgul Sculeni	5	13	-	Constantin Rozan
54	Secureni	2	6	-	Mănăstirii Sf. Sava din Moldova
55	Sarata veche	8	16	1	Anica Roset Roznovanu
56	Sarata Nouă	1	4	-	Anica Roset Roznovanu
57	Sânești	41	87	1	Răzeșilor
58	Sângera	1	1	-	Egor Cantacuzino
59	Tocsobeni	2	8	-	Generalului Selban
60	Tomești	33	69	10	Răzeșilor
61	Unteni	5	6	1	Ivan Culiba
62	Ustia	2	3	-	Alexandru Ghica
63	Unțești	53	109	5	Răzeșilor
64	Târgul Fălești	15	30	-	Egor Balș
65	Flămânzeni	33	74	2	Răzeșilor

66	Florești	1	3	-	Nicolae Buzica
67	Cătunul Floceni	12	29	-	Musteață și Ciugureni
68	Fântâna Albă	1	2	-	Mănăstirii Sf. Mormânt
69	Țăplești	3	8	-	Matvei Krâjanovski
70	Ciuciueni	4	10	-	Stepan Bocancea
71	Ciulucani	6	13	1	Răzeșilor
72	Cetireni	3	5	-	Răzeșilor
73	Șofrâncani	29	74	1	Răzeșilor
74	Șoltoi	4	13	-	Bogdan Laskari
În total		1275	2964	98	-
Județul Hotin					
1	Bădragii Vechi	25	60	2	Răzeșilor
2	Buzdiujeni	1	2	1	Răzeșilor
3	Burlănești	1	4	-	Moșierului Bordlincki
4	Bârlădeni	1	4	-	Zamfira Cervenvodali
5	Varticăuți	4	13	-	Moșierului Van...
6	Vornovița	5	15	2	Moșierului Alexandri
7	Grimești	52	137	-	Răzeșilor
8	Caracușeni	1	2	-	Moșierului Stamati
9	Costiceni	5	10	-	Moșieresei Sumarokova
10	Chirstenți	1	4	-	Moșierului Kulikovski
11	Câșla lui Nedjim	2	4	-	Moșierului Buzica
12	Lencăuți	Nu sunt date			Moșierului Cervenvodali
13	Malința	1	6	-	Moșieresei Moteleva
14	Marșința	1	5	-	Moșierului Sturdza
15	Nesfoaia	8	20	-	Moșieresei Sumarokova
16	Percăuți	1	5	-	Moșierului Scordeli
17	Pererâta	Nu sunt date			-
18	Revcăuți	11	23	-	Mănăstirii Slatina
19	Rucșin	3	8	-	Moșierului Balș
20	Stroiești	1	4	-	Moșierului Malevski
21	Trinca	5	17	1	Moșierului Stroiescu
22	Tulbureni	1	3	-	Moșierului Kocetov
23	Forosna	1	4	-	Moșierului Aselberg
24	Cerlena Mare	2	5	-	Moșierului Kocetov
25	Cipănosu	1	1	-	Moșierului Radovici
26	Ceabrau	1	3	-	-

27	Șerbinți	4	13	-	Răzeșilor și moșierului Cazimir
28	Șirăuții de Jos	2	3	-	Moșierului Morazli
În total		141	375	6	-
Județul Soroca					
1	Târgul Otaci	6	11	1	Cneazului Cantacuzino
2	Arionești	2	5	-	Mănăstirii Sf. Sava din Moldova
3	Ascașeni	4	9	-	Dementii Acsașev
4	Briceni	5	14	-	Mănăstirii Sf. Sava din Moldova
5	Braicău	19	46	-	Mănăstirii Pângărați
6	Bobulești	3	5	-	Ivan Mana
7	Băhrinești	3	3	-	Ștefan Casso
8	Bădiceni	32	72	2	Răzeșilor
9	Bacsani	33	57	3	Răzeșilor
10	Bolboci	1	2	-	Alexandru Crupenschi
11	Borodniceni	1	5	-	Mănăstirii Sf. Spiridon
12	Bodești	3	8	-	Moșierului Calmuțchi
13	Vertiujeni	5	10	-	Leonid și Dumitru Demi
14	Vascăuți	1	2	-	Mihail Măcărescu
15	Vasâlcău	4	7	-	Mănăstirii Golia din Moldova
16	Volova	28	63	-	Răzeșilor
17	Vădeni	3	5	2	A. Strijescu
18	Vadu Țara de Jos	11	26	-	Răzeșilor
19	Visoca	6	17	-	Mănăstirii Neamț și Secu
20	Gorodiciul Țaul	6	17	1	Egor Stamati
21	Golovcinți	6	15	2	Nastasiei Bașota
22	Ghindești	1	3	-	Moșierului Crușevici
23	Hârtop	2	5	1	Moșierului Sta...vici
24	Domuljeni	9	19	-	Răzeșilor
25	Drăgănești	6	12	-	Anei Damian
26	Dercăuți	11	22	1	Mănăstirii din Moldova
27	Dubna	1	3	-	Constantin Talpă
28	Drajorești/Lunga	3	5	-	Constantin Botezatu
29	Japca	7	14	1	Mănăstirii Japca
30	Zanerna	2	4	-	Constantin Iani
31	Izvoare	10	29		Răzeșilor
32	Climăuți	2	10	-	Mănăstirii Golia
33	Cărbuna	1	4	1	Constantin Brăescu
34	Cușmirca	5	15	-	Moșierului Catarjiu
35	Cuhureștii de Sus	1	2	-	Nicolae Meleli
36	Cureșnița	1	2	-	Răzeșilor

37	Cremenciug	18	38	-	Răzeșilor
38	Căinari Vechi	3	4	-	Manu Rosseti
39	Cainari Nou	4	8	-	Alexandru Iani
40	Cușmirca de Sus	1	1	-	Nicolae Catarjiu
41	Cotiujenii Mari	57	122	4	Răzeșilor
42	Coșernița	2	3	-	Moșierului Florescu
43	Macareuca	1	4	-	Alexandru Russo
44	Malcăuți	2	3	-	Constantin Oatu
45	Mereșeuca	1	4	-	Moșierului Pogano
46	Napadova	1	4	-	Zamfirei Hârjeu/Erjeu
47	Plop	18	47	-	Egor Stamati
48	Pohoarna	18	38	1	Răzeșilor
49	Parcani	1	1	-	Mihail Bidera
50	Prajila	9	17	-	Nicolae Meleli
51	Pajiște	4	10	-	Răzeșilor
52	Ruseni	9	23	-	Răzeșilor
53	Rudi din Deal	33	94	-	Răzeșilor
54	Răzălăi	1	2	-	Anna Sandu
55	Răduleni	7	13	-	Afanasie Milet
56	Rbleneț	1	3	-	Alexandru Cerchez
57	Rediu Mare	1	3	-	Ivan Brjozovski
58	Răcești	9	23	1	Răzeșilor
59	Slobozi Țipordei	4	5	-	Răzeșilor
60	Samoileuca	3	8	-	Răzeșilor
61	Scăeni	1	1	3	Fon Moevesa
62	Stoicani	31	65	-	Răzeșilor
63	Stârcea	4	16	-	Moșieresei Isagovschi
64	Tătărauca	19	47	-	Răzeșilor
65	Teleşauca	3	10	-	Mănăstirii Neamț și Secu
66	Tătărauca Nouă	18	49	-	Răzeșilor
67	Târnova	2	3	-	Mariei Negruța
68	Timiliuți	3	7	-	Moșierului Racu
69	Florești	8	20	2	Moșierului Starov
70	Frasâni	3	9	-	Mănăstirii Teodorenii din Moldova
71	Hristici	9	19	2	Răzeșilor
72	Ciripău	1	3	-	Mihail Măcărescu
73	Cerlina	1	1	-	Mănăstirii Irinupoleos
74	Ciutulești	2	3	-	Moșierului Casso
75	Șestaci	38	75	3	Răzeșilor

76	Șalvir	5	14	-	Răzeșilor
În total		600	1368	31	-
Numărul total		6102	14107	367	-

* Transcrierea denumirilor de localități, de prenume și nume de familii s-a făcut din limba rusă, păstrându-se specificul pronunției și dialectului de epocă, fapt ce a determinat, posibil, unele erori în denumirile acestor localități și acestor prenume și nume.

Sursa: ANA, F. 8, inv. 1, d. 43, f. 23-38.

O radiografie detaliată a situației acestei categorii sociale la începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea poate fi realizată pe baza datelor din registrele Administrației Financiare ale Basarabiei, care inventariază familiile și persoanele de odnodvorți la 1 ianuarie 1872.

Conform acestei surse, în întreaga Basarabie erau înregistrate 6.102 familii de odnodvorți, totalizând 14.737 persoane, la care se adaugă 367 burlaci. Distribuția lor teritorială relevă discrepanțe semnificative între județe și localități, influențate atât de factorii istorici, cât și de contextul socio-economic.

Analizând distribuția regională a odnodvorților constatăm că cea mai mare concentrare de odnodvorți se regăsea în județul Orhei, unde erau înregistrate 2.754 familii, 6.248 persoane și 162 burlaci. Localități precum Peresecina (130 familii, 293 persoane, 11 burlaci), Chiștelnița (106 familii, 255 persoane, 4 burlaci), Dereneu (102 familii, 238 persoane, 6 burlaci), Chipirceni (96 familii, 215 persoane, 2 burlaci), Rădeni (88 familii, 209 persoane, 5 burlaci), Nișcani (78 familii, 177 persoane, 2 burlaci), Isacova (78 familii, 171 persoane, 12 burlaci), Olișcani (78 familii, 188 persoane, 1 burlac), Bravicea (73 familii, 155 persoane, 4 burlaci), Olișcani (78 familii, 188 persoane, 1 burlac), Onișcani (71 familii, 177 persoane, 2 burlaci), Cornova (68 familii, 145 persoane, 4 burlaci), Hulboaca (68 familii, 129 persoane, 2 burlaci) și Viprova (68 familii, 141 persoane) se evidențiază ca adevărate centre ale micii proprietăți țărănești, cu populații numeroase și structuri comunitare bine consolidate. Această predominanță a odnodvorților în Orhei poate fi explicată prin tradiția istorică a răzeșilor, mazililor și ruptașilor localizați în această zonă și prin poziția geografică favorabilă, care a înlesnit accesul la pământ.

În județul Chișinău, erau înregistrați 1.291 familii, 3.045 persoane și 67 burlaci, cu o densitate remarcabilă în localități precum Cojușna (97 familii, 222 persoane, 2 burlaci), Recea (57 familii, 136 persoane, 2 burlaci), Bălănești (56 familii, 122 persoane, 4 burlaci), Costești (55 familii, 125 persoane, 3 burlaci), Ciutești (53 familii, 110 persoane, 2 burlaci) și Suruceni (52 familii, 114 persoane, 7 burlaci). De asemenea, în această regiune se observă un număr important de localități unde odnodvorții erau proprietari direcți asupra pământului, menținându-și statutul tradițional de răzeși/mazili, deși cu o pondere mai mică ca în județul Orhei.

Județul Iași avea o situație comparabilă, cu 1.275 familii, 2.964 persoane și 98 burlaci, distribuite în comunități compacte, precum Condrătești (120 familii, 287 persoane, 3 burlaci), Năpădeni (113 familii, 303 persoane, 11 burlaci), Mândrești (105 familii, 231 persoane, 6 burlaci), Horjești (67 familii, 152 persoane, 5 burlaci), Dumbrăvița (60 familii, 132 persoane), Coșcodeni (53 familii, 120 persoane și 3 burlaci) și Unțești (53 familii, 109 persoane, 5 burlaci). Aceste date indică o continuitate a micii proprietăți funciare în zona de nord a Basarabiei. De remarcat faptul că în aceste trei județe odnodvorții (fostii mazili și ruptași) se aflau exclusiv în satele aflate pe moșiile răzășești.

În schimb, județele de margine prezentau un număr semnificativ mai mic de odnodvorți. În județul Hotin, erau doar 141 familii, 375 persoane și 6 burlaci, iar în județul Soroca, 600 familii 1.368 persoane și 3 burlaci. În județele Hotin și Soroca doar câte o singură localitate Grimești (52 familii, 137 persoane) și Cotiujenii Mari (57 familii, 122 persoane, 4 burlaci) constatăm un număr semnificativ de odnodvorți, care depășeau cifra de 50 familiile, localități care nu puteau concura cu cele din județele Orhei, Chișinău și Iași. Cea mai mică pondere a odnodvortților era înregistrată în județul Bender, unde în 6 localități erau înregistrate doar 41 familii și 107 persoane. Această distribuție inegală sugerează existența unor diferențe structurale între centrele istorice ale razeșimii și zonele periferice, unde influența moșierilor și proprietăților de stat era mai puternică și influentă.

Cât privește structura proprietății funciare, analiza datelor sistematizate în Tabelul 1 atestă că majoritatea odnodvortților din Basarabia trăiau pe pământuri razeșești, beneficiind de proprietate asupra pământului. Un element definitoriu pentru situația odnodvortților în 1872 este proporția localităților unde aceștia dețineau pământ în regim de proprietate deplină față de cele în care se aflau în dependență de marii proprietari funciari sau instituțiile religioase. În județele Orhei, Chișinău și Iași, proporția localităților în care odnodvortții dețineau pământ depășea 75%, indicând o stabilitate relativă a micii proprietăți rurale. În localități precum Peresecina (130 familii, 293 persoane), Chiștelnița (106 familii, 255 persoane), Mândrești (105 familii, 231 persoane), Cojușna (97 familii, 222 persoane) și Chiperceni (96 familii, 215 persoane), proprietatea funciară era concentrată în mâinile odnodvortților, contribuind la coeziunea comunităților.

Pe de altă parte, există numeroase exemple de localități unde odnodvortții se aflau pe pământurile moșierilor sau a mănăstirilor. În județul Chișinău, localitatea Budești aparținea moșierului Karl Hartingh, iar în județul Orhei, localități ca Holercani și Molovata erau în proprietatea Mănăstirii Sfântul Mormânt. Această realitate reflectă persistența unor structuri tradiționale în zonele periferice ale Basarabiei și o vulnerabilitate economică a odnodvortților în raport cu marii proprietari funciari. În județele marginale, precum Bender și Hotin, ponderea razeșilor era mai scăzută, iar dependența de moșieri sau mănăstiri mai pronunțată.

Analizând parametrii demografici sistematizați în tabel constatăm că datele prezentate de Administrația Financiară arată o preponderență a gospodăriilor familiale în rândul odnodvortților, cu un număr relativ mic de burlaci (367). Proporția acestora era mai ridicată în județele centrale (Orhei – 162 burlaci; Iași – 98 burlaci), în timp ce în județele periferice, cum ar fi Hotin sau Bender, numărul lor era nesemnificativ. Această situație poate fi explicată prin tendințele de migrație economică sau prin dificultatea de a întemeia gospodării independente în zonele cu presiune funciară ridicată.

Discrepanțele regionale și semnificațiile socio-economice observate între județe reflectă atât realități istorice, cât și procese economice în desfășurare: în județele centrale (Orhei, Chișinău, Iași), odnodvortții au reușit să-și conserve în mare parte proprietățile și autonomia economică, deținută încă din perioadele precedente, constituind un strat social stabil, iar în județele de margine (Hotin, Soroca, Bender), predomină o anumită dependență față de moșieri și mănăstiri, cu o mai mare fragilitate economică și o probabilitate crescută de declasare socială.

Aceste discrepanțe regionale exprimă tensiunile existente între procesul de modernizare promovat de autoritățile ruse și supraviețuirea unor structuri tradiționale.

O generalizare a datelor prezentate în registrele Administrației Financiare a Basarabiei, sistematizate în Tabelul 1 ne deschid o perspectivă și mai clară în înțelegerea evoluției

acestei categorii sociale după aplicarea în provincie a reformelor liberale din aii '60–'70 ai secolului al XIX-lea (Tabelul 2).

Tabelul 2

**Numărul odnodvorților din Basarabia reflectat în registrele
Administrației Financiare la 1 ianuarie 1872**

Denumirea județelor	Numărul și raportul în procente							
	Localități	În %	Familii	În %	Persoane	În %	Burlaci	În %
Chișinău	76	20,4	1291	21,2	3045	21,6	67	12,3
Orhei	114	30,7	2754	45,1	6248	44,3	162	44,1
Bender	6	1,6	41	0,8	107	0,8	3	0,8
Iași	74	19,9	1275	20,9	2964	21,0	98	26,7
Hotin	26	7,0	141	2,3	375	2,7	6	1,6
Soroca	76	20,4	600	9,8	1368	9,7	31	8,4
Numărul total	372	100,0	6102	100,0	14107	100,0	367	100,0

Sursa: ANA, F. 8, inv. 1, d. 43, f. 23-38.

Datele sistematizate în Tabelul 2, analizate prin prisma distribuției teritoriale a acestei categorii sociale atestă că cea mai mare concentrare de odnodvorți se înregistra în județul Orhei, unde erau evidențiate 114 localități (30,7%), 2.754 familii (45,1%) și 6.248 persoane (44,3%). Acesta era urmat de județele Chișinău, cu 76 localități (20,4%), 1.291 familii (21,2%) și 3.045 persoane (21,6%), și Iași, cu 74 localități (19,9%), 1.275 familii (20,9%) și 2.964 persoane (21%). Împreună, aceste trei județe centrale concentrău 71% localități, peste 87% din totalul familiilor și al populației odnodvorților din Basarabia.

Această distribuție arată că zona centrală a Basarabiei a reprezentat spațiul de conservare a statutului odnodvorților (foștilor mazili și ruptași), fiind favorizată de: solurile fertile și potențialul agricol; apropierea de centrul administrativ Chișinău și centrul cel mai important de desfacere a mărfurilor agricole; continuitatea rețelilor familiale și sociale tradiționale etc.

În schimb, județele marginale Soroca și Hotin prezentau ponderi mai reduse – 9,8% și 2,3% din totalul familiilor. În județul Bender, situat în sudul Basarabiei, odnodvorții reprezentau un procent aproape simbolic, de doar 0,8% din totalul familiilor.

Această distribuție ne arată că zona centrală a Basarabiei a fost principala arie de reședință a acestei categorii sociale. Aici, odnodvorții beneficiau de o poziție relativ consolidată datorită condițiilor economice favorabile (soluri fertile, apropierea de centrele administrative și căile comerciale) și rețelilor sociale create în jurul moșiilor și satelor tradiționale.

Cât privește structura demografică și proporția burlacilor (Tabelul 2) ne atestă următoarea situație. Analiza numărului de burlaci indică o concentrare similară cu cea a familiilor: în județul Orhei erau înregistrați 162 burlaci (44,1%), în județul Iași – 98 burlaci (26,7%), iar în județul Chișinău – 67 burlaci (12,3%), ce constituia peste 83% din numărul total.

Numărul considerabil al burlacilor poate fi interpretat ca un semn al dezagregării treptate a structurilor familiale tradiționale, fenomen cauzat de mai mulți factori: constrângerile economice și lipsa resurselor pentru întemeierea unei gospodării proprii; nereușitele perso-

nale și poate dezinteresul față de familia tradițională; dificultăți economice care împiedicau întemeierea de gospodării; migrația economică a unei părți a tineretului din rândurile odnodvorților spre alte regiuni ale Imperiului.

Media de aproximativ 2,3 persoane per familie reflectă, de asemenea, dimensiuni reduse ale gospodăriilor, sugerând fie existența unui număr mare de familii nucleare, fie prezența unor gospodării monoparentale (văduve și copii).

Analizate prin prisma semnificației istorice și administrative, datele din 1872 trebuie înțelese în contextul mai larg al reformelor agrare și al politicilor de centralizare promovate de administrația țaristă în Basarabia după 1812. Odnodvorții (de fapt mazilii și ruțașii), moștenitori ai unor privilegii acordate de domnii Moldovei și recunoscute inițial de Imperiul Rus, au fost supuși treptat unor presiuni sociale și fiscale care au contribuit la pauperizarea lor. Cu aplicarea în practică a reformei agrare din 1868 procesul respectiv devine și mai evident. Evidențele fiscale din 1872 arată preocuparea autorităților pentru controlul strict al acestei populații în scopul impozitării și încadrării în obligațiile fiscale, iar ulterior și cele militare.

Administrația țaristă a urmărit să lichideze unele particularități sociale de ordin local care puteau lărgi rândurile burgheziei rurale autohtone, să integreze această categorie socială în rândurile țăranilor liberi, iar în paralel a introdus măsuri fiscale mai stricte și înregistrări cadastrale precise pentru a facilita ulterior recrutarea militară și colectarea dărilor. În acest context, înregistrările din 1872 reflectă eforturile autorităților de a menține un control strict asupra acestei categorii sociale în proces de transformare.

Concluzii

Distribuția teritorială a odnodvorților din Basarabia la 1 ianuarie 1872 demonstrează cu lux de amănunte o concentrare puternică în județele centrale (Orhei, Chișinău, Iași), în timp ce zonele de frontieră (Hotin, Bender) aveau o prezență marginală. Structura demografică, cu un număr relativ mare de gospodării mici și burlaci, evidențiază începutul disoluției statutului odnodvorților și trecerea către o nouă realitate socială.

Aceste tendințe sunt reprezentative pentru procesul mai amplu de modernizare socială și centralizare administrativă inițiat de Imperiul Rus în teritoriile anexate, proces care a dus la dispariția treptată a unor categorii tradiționale precum mazilii și ruțașii, dar și altora care n-au fost supuse analizei în acest articol.

Situația odnodvorților din Basarabia la 1 ianuarie 1872 evidențiază o categorie socială aflată la răscruce între tradiție și modernitate. În județele centrale, răzeșimea continuă să reprezinte un segment important al micii proprietăți funciare, în timp ce în zonele periferice, odnodvorții rămân adesea dependenți de marii proprietari funciari și instituțiile religioase.

Aceste transformări reflectă dinamica tensionată dintre tradiția răzeșimii moldovenești și modernizarea impusă de Imperiul Rus în secolul al XIX-lea. Realitățile date ilustrează complexitatea peisajului social și economic al Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și oferă o perspectivă valoroasă pentru înțelegerea transformărilor rurale din regiune. Studiul situației odnodvorților devine, astfel, un indicator esențial pentru înțelegerea modificărilor sociale, economice și culturale din Basarabia modernă și subliniază nevoia unei cercetări mai profunde a cauzelor economice și sociale care au dus la acest declin.

* Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare „Elitele basarabene sub dominație țaristă: statutul social-politic și mentalități colective (1812–1917)” cu cifrul 24.80012.0807.18SE din cadrul concursului „Stimularea excelenței în cercetare”.

**COTIDIANUL ROMÂNESC, PRIN OCHII CĂLĂTORILOR STRĂINI,
ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI RUSO-OTOMAN (1806–1812)**
Romanian daily life, through the eyes of foreign travelers, during the Russo-Ottoman War (1806–1812)

CZU: 94(47:560)''1806/1812''

DOI: 10.5281/zenodo.19332391

Elena GHEORGHE

<https://orcid.org/0009-0006-9979-9458>

Prof., Dr., Școala Gimnazială „George Emil Palade” Buzău

E-mail: elenagheorghe2007@yahoo.com

Summary. Launched in the autumn of 1806 and prolonged until 1812, the Russo-Ottoman War meant, in addition to the material losses and human sacrifices suffered by the two empires, an economic and military effort difficult to bear for Wallachia and Moldavia.

The notes of foreign travelers represent a major source of interest for the reconstruction of Romanian society at the beginning of the 19th century. Although they were not „professional” historians, most often curiosity or diplomatic missions brought them to these lands, their visits led them to numerous political, economic, cultural and psychological observations. The abundance of travel accounts and testimonies regarding the Romanian Wallachia during this period is the consequence of the international reactivation of the „Oriental problem” and the intensification of the struggle for emancipation and national liberation of the peoples of the Balkans. Due to their social position, their own interests, their profession, but especially the living and cultural environment from which they came, foreign travelers projected, consciously or not, their own light on the realities they presented. In no other historical source will we find anything more picturesque and full of life than in the events and descriptions presented by them.

Key words: Romanian Principalities, Orient, Occident, foreign travelers, daily life

Străinii întotdeauna au privit spațiul geografic carpato-danubiano-pontic cu o anumită curiozitate. Principala lor sursă de informare au constituit-o observațiile și experiențele personale, precum și datele culese de la locuitorii Țărilor Române. Din această cauză, relatările lor sunt, cel puțin teoretic, subiective și uneori superficiale, fiind luate sub impresia momentului sau a experiențelor personale care nu de fiecare dată sunt relevante. Călătorii străini au prezentat în scrierile lor structuri sociale, obiceiuri, vestimentație, aspecte edilitare ale lumii rurale și urbane, orașele capitală – București și Iași – bucurându-se de descrieri amănunțite.

O imagine de ansamblu asupra spațiului geografic și urbanistic locuit de români la începutul secolului al XIX-lea ne este oferită de Christine Reinhard¹ care, în drumul ei de la

¹ Charles Frederic Reinhard și soția sa, Christine – membru al Academiei de Științe din Göttingen. La 18 martie 1806, a fost numit prin decret imperial rezident și comisar general pentru relațiile comerciale în Principatele Române. La 30 noiembrie 1806, a fost arestat de principele Dolgoruki, iar la 4 decembrie același an, dus în Rusia. De acolo e eliberat, împreună cu familia, din ordinul țarului. Timp de șase ani, 1808–1814, va îndeplini funcția de Ministru plempotențiar în regatul Westfaliei. În mai 1814 devine șef al Cancelariei Departamentului Afacerilor Străine, iar în decembrie 1815 consilier de stat și ministru pe lângă Dieta Germaniei. În 1829 e decorat cu Legiunea de Onoare. Guvernul lui Ludovic Filip îl trimite între 1830–1832 la Dresda. În 1832 devine pair al Franței A murit la 25

Viena spre București și Iași, oferă informații privind locurile de popas. Dacă Timișoara este privită ca „o fortăreață bine întreținută” în care „domnește o singurătate desăvârșită” singurul loc animat fiind piața, parcul contelui Soro din Lugoj, este găsit „la fel de prăpădit ca și proprietarul său”.² Impresionată de frumusețea peisajului, ajunge la Sibiu, pe care-l găesc destul de „trist”, cu toate că „înainte de intrarea în oraș sunt locuri de plimbare frumoase”.³

Primul popas din Țara Românească a fost la Căineni, petrecându-și noaptea „în cea mai bună casă de acolo, gazda având bunăvoința să se mute în grajd, ca să lase la îndemâna noastră singura încăpere a locuinței”; unica piesă de mobilier era un pat foarte mare de lemn, acoperit cu un covor.⁴ La Șuici, familia Reinhard a înnoptat „la conacul unui boier”, o casă „formată dintr-un vestibul mare și câteva odăițe întunecoase, mobilate cu o singură canapea și o sobă mare.”⁵ Pe drum au primit informații despre Curtea de Argeș, iar Piteștiul, „un sat mic”, a impresionat prin „acoperisuri de verdeață care se întind de la o casa la alta, făcând o boltă deasupra ulițelor”.⁶

În iulie 1806, în corespondența familială, Christine Reinhard amintește episodul intrării în București. Deși doamna Reinhard știa că orașul nu era pietruit, a fost neplăcut surprinsă de faptul că ulițele lui erau acoperite cu bârne de lemn atât de prost îmbinate între ele încât drumul lor pe strada principală a supus trăsura la grele încercări, oaspeții fiind nevoiți să suporte zdruccinături violente, neratând nici o hârtoapă de pe ulița mare. Reședința era pregătită tot într-o casă boierească, „cea mai frumoasă casă din capitală”, construită după același tipic: odăile așezate ca toate să dea într-o sală aflată la mijloc în care stau servitorii, așezați pe jos sau culcați pe divane și în care se primeau oaspeții în zilele de sărbătoare. Paturi nu erau, singurele obiecte de mobilier fiind divanurile, cum nu erau nici oglinzi sau mese pentru scris.⁷

În mai 1808, călătorul rus Dimitrie Bantiș-Kamenski⁸ remarcă existent multor „clădiri de piatră” și a străzilor înguste „pavate cu bârne de lemn care nu sunt drepte, din care cauză când treci pe ele cu căruța te zdruccină tare”.⁹

Podirea străzii principale a fost remarcată un an mai târziu și de diplomatul francez Tangoigne¹⁰ care a lăsat și o descriere a Bucureștilor, unde a stat vreme de cinci zile. Capitala Țării Românești îi apărea călătorului francez drept un oraș foarte mare, dar construit într-o decembrie 1837

² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, Vol. I (1801–1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București: Editura Academiei Române, 2004, p. 280.

³ *Ibidem*, p. 283.

⁴ *Ibidem*, p. 284.

⁵ *Ibidem*, p. 285.

⁶ *Ibidem*, p. 286.

⁷ *Ibidem*, p. 287.

⁸ Dimitrie Bantiș-Kamenski, viitor istoric și guvernator la Tobolsk și Vilna, ducând corespondența către printul Al. Al. Prozorovski, a sosit în Moldova, în 1808, fiind trimis apoi în Serbia. Scrisorile lui de drum s-au tipărit la Moscova, doi ani mai târziu, purtând titlul de: *Călătorie în Moldova, Valahia și Serbia*.

⁹ Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 174.

¹⁰ J.M. Tangoigne a fost atașat pe lângă misiunea generalului Gardane, trimisă de Napoleon I în Persia, cu care prilej a călătorit prin Orient. La întoarcerea din Turcia, diplomatul francez a străbătut, în 1809, Țara Românească și Moldova, aflate sub ocupație rusească în drum spre Viena. A trecut cu multă greutate liniile turcești la Vidin și a traversat Dunarea pe la Calafat, luând apoi drumul Bucureștilor prin Craiova, iar de acolo neputând trece prin Transilvania spre Viena, a ocolit prin Moldova și Lemberg.

mlaștină. De aceea, „locuirea” acolo nu era numai nesănătoasă, ci și neplăcută, din cauza mirosului respingător din timpul verii. Majoritatea caselor erau construite din lemn, ulițele nu erau pavate, ci podite cu „bârne groase pătrate”, care le acopereau de-a latul. Ca și celelalte orașe valahe prin care trecuse și capitala se făcea remarcată prin numărul mare de biserici și mănăstiri. Călătorul francez aprecia că era greu să le ții socoteala, de vreme ce fiecare dintre boierii sau orașenii mai înstăriți căuta „să se nemurească ridicând lăcașuri sfinte”. Tancoigne scria, exagerând probabil, că „din toate părțile nu se aud decât clopote și toaca”.¹¹

Poate cel mai critic a fost englezul Thomas Thornton¹² care observă „obiceiul ciudat și extravagant al ulițelor podite cu dulapi groși din cel mai ales stejar care alcătuiesc un fel de pod de lemn” care presupune, pe lângă grija constantă pentru „îndepărtarea efectului uzurii continue” și „trecerea anevoioasă pentru cei ce merg cu trăsura și chiar primejdioasă pentru cei care merg pe jos. Irosirea unui lemn de construcție atât de bun, care trebuie înlocuit prin tot orașul la fiecare cinci sau șase ani, nu poate fi justificată de nici o nevoie.”¹³

Drumul spre Iași al călătorilor străini trecea prin câteva orașe amintite sumar în descrierile lor. Astfel, Buzău, așezat pe malul drept al râului cu același nume, era un târg cunoscut prin episcopia sa. Deși nu era prea populat avea o piață cu „prăvălii care aveau lucruri necesare pentru călători: unsoare pentru roți, frânghii, pâine, mere (...) și era mai frumos decât Râmnicul”, următorul popas spre capitala Moldovei.¹⁴ El este menționat în însemnările emisarilor străini datorită victoriei obținute în septembrie 1789 de armatele ruso-austriece împotriva otomanilor. Pe câmpul unde s-au dat aceste lupte încă se observau urmele de șanțuri care marcau poziția armatelor și iarba care creștea în voie pe morminte.¹⁵

Focșaniul era orașul de graniță spre Moldova și este „străbătut de un mic râu ale cărui maluri sunt unul muntean și celalalt moldovean”.¹⁶

Spre deosebire de București, reședința domnească a Moldovei, Iașiul, era înconjurată de dealuri „de cea mai mare frumusețe”, oferind „cele mai încântătoare poziții pentru locuințe de țară, dar care de cele mai multe ori sunt ocupate de mănăstiri”. Casele sunt construite din cărămidă, lemn sau lut; cele ale oamenilor nevoiași sunt acoperite cu stuf, iar cele ale boierilor cu șindrilă. Călătorii străini găsesc însă și aici străzile „podite cu grinzi masive de lemn străjuite la capete de traverse (...) elastice care la trecerea cailor și a trăsurilor produc un hure puternic ca acela al unui pod mobil, în timp ce valuri îmbelșugate de noroi negru, ascuns dedesupt, sunt azvârlite la oarecare intervale, țâșnind prin golurile dintre grinzile descheiate improșcând pe cei ce umblă pe jos într-un chip ridicol.”¹⁷

Tributari mediului civilizației urbane occidentale, adeseori călătorii aveau deja o imagine preconcepțată atunci când ajungeau în Principatele Române și, prin urmare, au înțeles negativ realitățile întâlnite aici. Străzile înguste și pline de noroi, insuficiențele edilitare, arhitectura civilă specifică, construită din lemn, care de altfel era utilizat și la poditul străzilor,

¹¹ *Călători străini*, p. 529.

¹² Thomas Thornton era fiul mai mare al unui modest cultivator englez. De tânăr a trebuit să-și câștige existența dedicându-se comerțului. A călătorit des în Orient; prin anul 1793, a fost trimis la factoria engleză din Constantinopol, unde a rămas vreo 14 ani, timp în care a vizitat și Principatele Române. În 1804 a îndeplinit funcția de consul britanic la Odessa.

¹³ *Călători străini*, p. 388.

¹⁴ Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 209.

¹⁵ *Călători străini*, pp. 289-290; p. 475.

¹⁶ *Ibidem*, p. 290.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 176-177.

ca indicator al ierarhiei sociale și a standardelor de viață, prezența multor grădini și spații verzi sunt aspecte repetitive în însemnările emisarilor străini din această perioadă.

Participând la diferite evenimente oficiale sau private, alături de reprezentanți din diferite categorii sociale, ei vor descrie un tablou al societății românești cu toate influențele ei, orientale și occidentale. Și poate cel mai clar mod de a scoate în evidență influențele lumii orientale sunt consemnările despre ceremonialul de la curtea domnească din Moldova și Țara Românească și protocolul de la curte manifestat în discuțiile oficiale sau în diverse întâlniri cu membrii elitei politice.

Astfel, la 28 iulie 1806, Generalul Sebastiani, ambasadorul Franței la Constantinopol, se oprește la București în drum spre capitala Imperiul Otoman. El este primit „la un sfert de leghe de un mare cortegiu” trimis special de domn: o trăsură cu șase cai „precedată și urmată de peste 500 persoane, atât arnăuți cât și panduri, în haine de ceremonie”. Întreg alaiul este condus, la solicitarea generalului, de către „ministrul poliției (aga)”, solicitare prezentată drept o „inovație care n-a fost acordată altcuiva”, spre reședința care i-a fost destinată și unde ara așteptat de alți mari dregători și „de către autoritățile diverselor județe”. În aceeași zi, „domnul s-a dus la Sebastiani, în alai, cu dregătorii săi și escortat de o companie de delii, una de tufecii, o companie de sârbi, două de panduri (trupa națională) și de o mulțime de alți slujitori ai curții, urmat de nouă cai bogat înzorzoneți. La scara cea mare, domnul a fost primit de ambasador, în costum de ceremonie; vizita s-a desfășurat prin complimentele obișnuite. Prințesa Ipsilanti a venit, de asemenea, să viziteze pe d-na Sebastiani, înconjurată de doamnele și domnișoarele ei de onoare, de pitarii ei (primul și al doilea pitar) și de câteva alte prințese grecoalice; alaiul ei era considerabil; în afară de paznicii obișnuiți, ea a fost însoțită de o sută de arnăuți călări, frumos îmbrăcați.” A doua zi „la ora 10 dimineța, Sebastiani a fost condus, cu același alai, până la intrarea în audiență la domn, care l-a primit în pragul ușii, cu toate onorurile imaginabile. D-na Sebastiani a fost condusă separat, cu un alai strălucitor, la principesă. După această audiență, Curtea a trimis d-nei Sebastiani diferite cadouri foarte prețioase, iar ambasadorului, un frumos cal cu capastru, după obiceiul audiențelor la marii viziri. În aceeași zi, domnul a dat un mare prânz într-un loc din oraș, d-na Sebastiani a fost condusă de către principesă, iar bărbatul ei de către domn, cu o suită foarte numeroasă; seara Sebastiani a primit câteva vizite (...) În dimineța zilei de 30, a primit vizitele boierilor, la amiază a dat un prânz de șaizeci de tacâmuri; domnul și Curtea sa au asistat. Seara a avut loc un bal în ținută de seară și, către miezul nopții, și-a luat rămas bun de la domn.”¹⁸

Relatarea nu face nici o referire la aspectul curții domnești, însă știm că ea a suferit după cutremurul din 1802, Constantin Ipsilanti fiind cel care se ocupă de refacerea ei. Se pare că nu a prea reușit, dacă ținem seama de scrisorile d-nei Reinhard, care, deși fusese informată în legătură cu „traitul simplu al palatului”, nu se aștepta să treacă „printr-o adevărată ogradă de târg, plină de orătanii și de vite”, iar în interior să găsească „saloanele de la intrare murdare, întunecoase, pline de femei prost îmbrăcate”. Eleganța hainelor ei contrasta puternic cu rochia de crep roșu, după moda franțuzească, purtată de doamna țării și cu portul popular al celorlate doamne prezente. Stând turcește pe divan au conversat în limba franceză, au servit dulceață și cafea neagră, obicei urmat de stropirea cu parfum și tămâiere. Toate acestea au oferit vizitatorilor „o foarte curioasă idee despre obiceiurile din Orient” care l-a determinat pe Ipsilanti să o asigure pe d-na Reinhard că o să-i placă mai mult la Iași, „unde totul are să vă amintească de Europa civilizată”.¹⁹

¹⁸ *Ibidem*, pp. 230-231.

¹⁹ *Ibidem*, p. 288.

Plecarea din București a fost precedată de ceremonialul obișnuit: urări de „drum bun” și oferirea de daruri din partea domnului: o tabacheră împodobită cu diamante și două șaluri de Cașmir. Necunoscând obiceiurile țării și pentru a nu supăra, le-au primit menționând însă că „agenții Franței erau opriți de a primi daruri de valoare așa de mare (2 000 de piaștri) fără autorizarea guvernului lor”.²⁰

La Iași, soții Reinhard au găsit „un palat cu înfățișare modestă, încăperi foarte simple și abia mobilate”, fără tapete, covoare sau vreo „urmă a luxului oriental atât de lăudat.”²¹ Doamna, grațioasă și cu „purtări plăcute”, vorbește cu ușurință franțuzește, înlocuind obiceiul de a sta turcește și creând atmosfera curților europene „dacă doamnele de onoare nu ar fi admirat, atins și pipăit toată îmbrăcămintea mea”.²² Dimitrie Bantîș-Kamenski prezintă palatul „construit pe timpul gospodarului Alexandru Moruzi în 1806 și ocupat în prezent de prințul Prozorovski” ca fiind impozant și interesant prin faptul că „are tot atâtea ferestre câte zile are anul și atâtea uși câte săptămâni sunt într-un an”.²³

Ni s-au păstrat suficiente informații din partea călătorilor pentru a ne forma o imagine complexă despre imaginea curții domnești și despre influențele Orientului și ale Occidentului în capitalele Principatelor Române.

Spre deosebire de lumea occidentală, în capitalele celor două țări române predominau, la nivelul elitei politice, influențe orientale: principele ședea pe o pernă, nu pe un scaun, divanul era așezat de-a lungul peretelui, iar vestimentația elitei politice era de modă otomană. Doar vizitii domnului țării erau îmbrăcați după moda ungurească. În același registru, curtea domnească este înconjurată după obiceiul otoman, de ziduri înalte.²⁴

Pentru lumea occidentală venită, pentru prima dată, poate, în contact cu luxul oriental și, mai ales, cu fastul și rigiditatea etichetei încă bizantină a vieții de curte a domnitorilor fanarioți, destul de neobișnuită era și „muzica ienicerilor” cântată după prânz, când „răsunau laolaltă muzica turcească, grecească, lăutărească valahă, căreia în urmă i se adăuga și muzica germană, coral, cântarea bisericească și tunurile – cu un cuvânt tot ce poate zgudui auzul”.²⁵

Dintre obiceiurile orientale amintim faptul că importanța oaspetelui este dată de numărul slujitorilor care îl întâmpină, locul în care este așteptat de domn sau de un dregător al țării, modalitatea de desfășurare a audienței, numărul de vizite făcute de acesta la curtea domnească și de domn la reședința lui, precum și de tipologia celorlalte activități organizate pentru invitați – mese, baluri, spectacole, cadouri.

Occidentale putem considera deprinderea familiei domnești de a vorbi în limba franceză, dar și cunoștințele lor în domeniul literaturii franceze. Această educație franțuzească, întâlnită și la marea boierime românească, a reușit să spargă barierele obiceiurilor și etichetei orientale într-un interval scurt de timp, în timpul unei generații.²⁶ Doamna Reinhard scria familiei despre obiceiurile italiene regăsite în cotidianul boierimii moldovene. „După prânzul

²⁰ *Ibidem*, p. 289.

²¹ *Ibidem*, p. 291.

²² *Ibidem*, p. 292.

²³ Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 172.

²⁴ Sorin Șipoș, *Călători străini în spațial românesc din capitalele imperiilor la curțile domnești din Principate (1710–1810)*, in: Studia Universitatis Moldaviae, 2020, nr.10 (140), p. 14.

²⁵ Nicolae Gheorghită, *Muzicile prințului; muzică, ceremonii și reprezentări ale puterii princiare la curțile Valahiei și Moldovei (Secolul XVII – Primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, in: Revista Bibliotecii Academiei Române, Anul 2, Nr. 1, ianuarie-iunie 2017, p. 34.

²⁶ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800–1848)*, București, 1995, p. 115.

de la 12, siesta; apoi plimbarea, când într-o vâlcea unde se află pavilionul principesei, când într-o pădure de stejar care se numește Copou, unde prințul a amenajat un loc de întâlnire plăcut, lângă un izvor. Acolo lumea discută ce să facă seara, care de obicei se petrece în joc de cărți, când la unul când la altul, căci nu se afla teatru sau alt loc de distracție (...) Am întâlnit câteva femei care mi-au părut foarte drăguțe; au un vino încoace ca și italiencele, dar nu poate fi vorba la ele de o adevărată educație”.²⁷ În ceea ce privește educația, Dimitrie Bantîș-Kamenski remarca faptul că deși „boierii poartă haine turcești, iar soțiile lor haine europene (...) Mai toți vorbesc frantuzește și puțini știu rusește. Aici am văzut profesori de franceză, care la ei în Franța probabil erau grăjdari și totuși nu se rușinează să încaseze mii de lei!”²⁸

Casa boierilor este timpul deschisă prietenilor și străinului aflat în trecere pe acolo. Din însemnărilor călătorilor străini știm că „de obicei casele lor n-au decât parter, pe toata lungimea fațadei, cu un pridvor deschis, susținut de colonete subțiri de lemn (...) acolo fumează, stau de vorbă și se bucură de o adiere răcoroasă. Aceste pridvoare sunt pentru ei ceea ce sunt terasele pentru turci. Interiorul nu are o împărțire propriu-zisă și nu reprezintă decât o îngrămădire de încăperi mari, cu mobile puține. Divane încăpătoare, acoperite de covoare, se înșiruie de-a lungul pereților, teancuri de perne sunt puse la îndemâna celor ce vor să se așeze sau să se tolănească. Primul lucru pe care îl face un moldovean când se întoarce acasă e să scoată papucii, caftanul îmblănit, pentru a rămâne în ciupag (veste), să se trântescă pe divan, care înlocuiește patul, puțin folosit în aceste locuri”²⁹.

La București, casele marelui vistier, boierul Constantin Filipescu, au fost zidite pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea cu ziduri groase, ca de cetate, cu numeroase interioare pentru familie, invitați și slujitori. Intrarea în curte se făcea pe sub o arcadă înaltă, în care erau încastrate două rânduri de porți de stejar. În curte se găseau dependințele, numeroase încăperi, brutăria, bucătăriile, grajdurile, potcovăria, fierăria și alte ateliere meșteșugărești. Apoi erau locuințele mici și sărăcicioase ale slugilor; pivnițele, adânci și boltite, păstrau vinuri tari și vechi. Apartamentele se aflau la etaj și îți ofereau imaginea unei livezi frumos îngrijite. Întregul ansamblu era permanent supravegheat de arnăuții care păzeau curtea boierească din foișor, înarmați cu pistoale și hangere.³⁰

Ospitalitatea boierilor români este recunoscută de toți cei care le-au trecut pragul, invitați sau nu. În 1809, Alexandre de Moriollles³¹, însoțindu-l pe contele Branicki în Moldova, poposește la Râmnic, în casa „celui mai de seamă boier al locului (...) cu educația la Viena sub privegherea unui preceptor emigrat din Franța”, vorbitor de limbă franceză. După obicei otoman, acesta și-a întâmpinat oaspeții în afara orașului „și mare mi-a fost mirarea când l-am auzit vorbind frantuzește cu cea mai mare ușurință, fără cel mai mic accent, într-un cuvânt în așa fel nu-l puteai lua drept străin. Aceasta mi l-a făcut foarte simpatic pe acest om de ispravă, care era foarte bogat și avea o casă foarte frumoasă, unde am fost primiți în chip desăvârșit”. La cină au servit „o cantitate imensă de feluri gătite după moda turcească, adică pilaf, carne de oaie, tocană cu mirodenii, pui, totul înotând în seu de oaie, care aici înlocuiește untul și untdelemnul, apoi conserve, dulceturi, biscuiți cu miere, șerbeturi și tot

²⁷ *Călători străini*, p. 293.

²⁸ Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 172.

²⁹ *Călători străini*, p. 476.

³⁰ Ștefan Ionescu, *Manuc Bei zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cuj Napoca: Editura Dacia, 1976, pp. 135-136.

³¹ Alexandre de Moriollles îl însoțește pe bătrânul contele Branicki într-o călătorie în Moldova, unde se afla armata rusă, comandată de vechiul prieten al acestuia, maresalul Prozorovski – feldmareșal rus, comandant al armatei ruse în războiul cu turcii din 1807 până în 1809.

felul de zaharicale. Cu toată bogăția acestor feluri, dintre care unele mi s-au părut gustoase (...) ce mi s-a părut perfectă, chiar delicioasă, a fost cafeaua”.³² Autorul descrie, cu lux de amănunte, cum se pregătește cafeaua după moda turcească: „După ce este prajită, este pusă într-o piuliță de lemn, apoi cu un pilug de fier este transformată în pudră fină. Într-un ibric cu apă clocotită este turnată cafea, într-o cantitate corespunzătoare cu numărul ceștilor de care ai nevoie. O lași să dea câteva clocote și apoi această licoare e servită foarte fierbinte, care înseamnă mai puțin infuzia bobului de cafea cât bobul însuși, natural cu toată aroma sa și transformat într-o pudră afânată, savuroasă și de un gust delicios. Singura schimbare pe care mi-am permis-o a fost să adaug zahăr, ceea ce aici nu se obișnuiește”.³³ Cafeaua la turci se servește în niște cești mici fără mâner, care seamănă mai mult cu niște păhărele așezate în alte ceșcute, care însă, când te servește, rămân la servitor pe tavă.³⁴

În schimb, dulceața văzută drept „un suc de zmeură sau agrișe”, era adusă la masă pe un platou mic de argint, și se putea gusta cu o linguriță de cafea.³⁵

Oaspeții ai curții domnești sau ai altor oficiali, călătorii străini au participat, alături de aceștia, la diferite evenimente sociale. În cazul nunților boierești, ceremonia religioasă avea loc la curtea domnească. Soții Reinhard au fost impresionați de faptul că însăși familia domnească era implicată în desfășurarea ceremoniei: după ce părinții miresei au prezentat-o pe aceasta doamnei, care a sărutat-o pe frunte, domnul a intrat cu mirele, urmat de un numeros alai „și cu totii au mers solemn în sala de onoare prefăcută în capelă; în fund, pe o masă mare erau așezate cărți sfinte înconjurată de lumânări. Mitropolitul, alături de clerul său, ne aștepta. A citit cu voce tare actul de căsătorie, domnul a schimbat inelele și doamna coroanele de flori ce împodobeau capul mirilor (...). Desfătările nunții țin aici trei zile, dar noi ne-am mulțumit să asistăm la primul bal”.³⁶ La nunțile obișnuite, mirele se duce cu alaiul lui la casa miresei, dar rămâne la poartă. Este treaba nașului să o facă să iasă din casă și atunci, cu fața acoperită de văl până la bărbie, își ia rămas bun cu plânsete și duioșie de la ai săi, apoi merg cu toții la biserică. Aici preotul pune pe capul tinerilor „o cunună de flori și ierburi frumos mirositoare și o lumânare în mână și le pune inelul în deget cu diferite formule de binecuvântări. Atunci părinții aruncă bani mici de argint sau de aramă și ceea ce nu pot face acasă, răspândesc un coș de fructe uscate și de nuci. Mireasa nu apare la primul ospăț, mănâncă deoparte și acoperită de văl împreună cu tovarășele ei. Înainte de a se insera e dăscălită cu privire la drepturile bărbatului și la supunerea și sânguința în gospodărie, care toate sunt legate de noua ei stare. În ziua următoare, este primită la ospățul cu rude, prieteni și fete din partea locului. După ce s-a sfârșit ospătarea, primea zestrea, constând de obicei din vite de orice fel, în afară de ustensilele de bucătărie și de obiectele lucrate de mână”.³⁷

În cazul înmormântărilor, jalea și felul lor de a o arăta nu era de mântuială. Cel decedat este îmbrăcat cu hainele obișnuite, în jurul sicriului se pun mere, pere și alte fructe de sezon, dar și mănunchiuri de ierburi mirositoare. Sunt lăsați să intre prietenii și vecinii ca să-și „uneasca bocetele cu cel ale rudelor”. Soția, fratele sau fiul iau cuvântul și laudă „frumosa-sele lui însușiri, cunoscute sau mai puțin cunoscute. Chiar și acela care i-a fost dușman în timpul vieții, vine acum să se împace și vai de el dacă ar lipsi de la acest tribut”. Toată adunarea îl duce pe mort la groapă, una dintre rude purtând crucea ridicată. În timp ce preotul

³² *Călători străini*, p. 475.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Gheorghe Bezviconi, *Op. cit.*, p. 167.

³⁵ *Călători străini*, p. 155.

³⁶ *Ibidem*, p. 293.

³⁷ *Ibidem*, pp. 488-489.

cântă lângă sicriu cântece funebre, toate femeile jelesc. Preotul presară un pumn de țărână pe sicriul încredințat gropii și cei prezenți fac același lucru după el. Apoi se întorc cu toții la casa îndoliată „unde moștenitorul, oricât de puțin ar avea, cinstește cât poate mai bine pe cei veniți la praznic, servindu-i cu o bucată bună de berbec sau de porc fript, cu vin, pâine, bere sau cu șliboviță în amintirea răposatului.”³⁸

Nașterea era un prilej de bucurie în familia românească. Doamna Reinhard a rămas plăcut impresionată când a găsit-o pe tânăra mamă „pieptanată cu îngrijire, îmbrăcată cu o rochie de satin alb brodată cu aur, strălucind de giuvaeruri întinsă pe un pat de paradă. Plapuma, perdelele, pernele erau de mătase grea, pline de galoane și de canafuri de aur, leagănul era mai frumos decât tot ce văzusem până atunci. Odaia gema de lume. Râdeau, vorbeau (...) ieșind m-am gândit că nicăieri o astfel de întâmplare nu se petrece cu atâta veselie ca în Moldova”.³⁹

Însemnările călătorilor străini dezvăluie faptul că lipsa de educație a locuitorilor țărilor române fost compensată prin refugiarea în credință și superstiție. Posibilitățile de a urma o școală erau minime, copiii primeau acasă o educație care îi determina să fie profund atașați de credința creștină și de biserică, dar și de o mulțime de superstiții care țineau de viața cotidiană. Străinii care i-au cunoscut pe români, majoritatea de religie catolică, erau de părere că rugăciunile erau îngreunate de multitudinea superstițiilor. Cu toate că poporul credea în tot felul de vrăjitorii, spirite și strigoi, zilele de post și de sărbătoare, atât de numeroase în calendarul ortodox, sunt cu rigurozitate respectate. Posturile durau mai multe săptămâni și erau foarte severe,⁴⁰ în timpul acestora interzicându-se orice hrană animală, iar ca grăsime fiind permis doar uleiul.

Au existat multe frontiere culturale și mentale care au trebuit depășite de peregrinii din Țările Române. Surprinderea a fost foarte mare când au văzut că, la balul din 17 februarie 1810, din casele marelui boier Constantin Filipescu unde a fost invitată toată elita bucureșteană și numeroși ofițeri superiori din comandamentul rus, tinerele jupânițe învățaseră toate obiceiurile vieții de salon din occident. Dansurile vechi, orientale, fuseseră abandonate, dansurile europene fiind singurele la modă; se cântau numai melodii care erau la modă în capitala Franței. Rochiile tuturor doamnelor participante erau tot europene și numai unii boieri, mai în vârstă, mai păstrau costumul oriental. Cât despre ofițerii ruși, aceștia se întreceau în a vorbi franțuzește și a arăta că sunt occidentali în toate manifestările lor de salon.⁴¹

La Iași, te puteai destinde fie la „clubul local, o clădire de piatră cu două etaje”⁴², fie la băile turcești. Acestea ocupau o clădire „frumoasă și mare” în care, după ce „urci mai multe trepte, care duc într-un vestibule, dai într-o galerie lungă cu o mulțime de paturi mici de o parte și de alta, având pe dreapta și pe stânga cămaruțe pentru dezbrăcat. Acolo te despoaie de tot, te încalță cu papuci prinși pe niște cercuri de fier și te bagă într-o încăpere mare, rotundă, a cărei cupolă înaltă străpunsă în vârf de un luminator rotund, de proporții vaste, lasă să pătrundă înăuntru lumina și aerul. Această încăpere este pardosită cu lespezi de marmură care, încălzite de sobe subterane, radiază o căldură ce impune neapărat folosirea papucilor de care am amintit. O apă limpede, ce curge continuu în mici șiroaie dintr-o fântână frumoasă așezată în mijlocul sălii, se transformă în aburi groși când se răspândește pe lespezile

³⁸ *Ibidem*, pp. 499-500.

³⁹ *Ibidem*, p. 293.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 294.

⁴¹ Ștefan Ionescu, *Op. cit.*, p. 138.

⁴² Gheorghe Bezviconi, *Op. cit.*, p. 169.

fierbinți și în câteva minute ești acoperit de o sudoare abundentă. Atunci un băiaș, gol și el, te ia în primire și-ți freacă trupul cu o mânășă de pânză groasă și printr-un masaj ușor scoate toate impuritățile din piele. Această operație este deseori întreruptă de căderea apei reci ce ți se aruncă cu căldarea pe cap și care de acolo curge șuvoaie peste tot trupul, fără a întrerupe totuși transpirația. În sfârșit, când după toate aceste procedee ai ajuns la o stare de curățenie desăvârșită, ți se unge trupul cu spumă de săpun parfumat, te usucă cu un prosop fin și ești dus înapoi în galeria unde te asteaptă un pat foarte curat, fără cearceafuri, dar cu multe perne și învelitori. Localnicii se odihnesc totdeauna aici după baie”.⁴³

Un alt aspect remarcat de călătorii străini ține de modul de deplasare al boierilor. Oamenii mândri, în opinia străinilor, boierii nu fac nici un pas pe jos, fără trăsură. Numărul mare de trăsură pe drumurile înguste produce adevărate ambuteiaje „în unele locuri, când se înșiră câte douăzeci de trăsură, cei din urmă trebuind să aștepte câte douăzeci de minute, până când cele din față îi vor face loc”. În spatele trăsurii stau doi slujitori, dintre care unul ține luleaua cu ciubuc. Boierii care umblă călări sunt urmați de câte un ȋigan desculț, care fuge în urma calului, când boierul se dă jos îi ține calul de căpăstru.⁴⁴ Batthyany Vince, nobil maghiar care vizitează Bucureștiul în drumul său spre Constantinopol, este surprins de numeroasele echipaje ale boierilor: „niște birje care erau acum vreo douăzeci de ani la modă, înhămate cu cai proști, ale căror hamuri rupte sunt împodobite cu ciucuri colorați. Pe capră un român pe jumătate gol sau grotesc împopoțonat, tot un asemenea flăcău în locul servitorului, care este zdruncinat într-un chip jalnic, din pricina gropilor de pe uliți, în timp ce stăpânul său, căruia îi lipsește numai turbanul pentru a arăta ca un turc, se întinde pe scaunul său pe cât este de lung. Aceste trăsură, aduse în oraș de un negustor întreprinzător, au aici o valoare mare. Căci fără de un asemenea echipaj nu ești considerat și nici o soție de boier cu stare nu apare niciodată pe jos”.⁴⁵

Pentru deplasarea slujbașilor și curierilor guvenului turc, domnii din Țara Românească și Moldova sunt nevoiți să țină numeroase menziliră⁴⁶ cu cai de poștă, amplasate la o distanță de patru ceasuri sau leghe una de alta. Călătoria cu poșta se face într-o căruță ușoară trasă de patru cai. Felul acesta este într-adevăr rapid, dar obositor și neplăcut, deoarece

⁴³ *Călători străini*, pp. 472-473.

⁴⁴ Gheorghe Bezviconi, *Op. cit.*, p. 172.

⁴⁵ *Călători străini*, p. 92.

⁴⁶ Menzilirăle erau stații de poștă care aveau cai și diligente care asigurau legătura capitalelor Iași și București cu ținuturile, județele și transportul călătorilor și al corespondenței. Toți călătorii trebuiau să achite o taxă pentru transport în valoare de 20 de bani în Moldova și de 30 de bani în Țara Românească, pentru fiecare cal pe distanța de un ceas. Curierii, călăraii de oraș, curierii Porții și ai domnului plăteau doar 10 bani în Moldova, restul urmând să fie achitați de la visterie. Menzilirăle erau construite și întreținute din contul visteriei. În Moldova, ele erau deservite de 225 de ȋmirași, dintre care 120 trebuiau să se afle în ținuturi, 65 transportau corespondența visteriei, restul fiind folosiți la transportul scrisorilor persoanelor particulare. Aceștia nu puteau fi folosiți în alte scopuri și nici nu aveau voie să folosească alte rute în afară de drumurile stabilite. Pentru buna funcționare a întregului serviciu exista obligația întreținerii a 2200 de cai pentru toți călătorii și un număr de cai foarte buni pentru necesitățile domniei și ale țării. Scrisorile domnești și ale visteriei erau expediate de două ori pe săptămână, serviciu plătit de stat cu suma de 250 lei lunar. Același mod de organizare și funcționare aveau și menzilirăle din Țara Românească. În 1811 existau aici un număr de 86 stații de poștă care trebuiau să întrețină 5850 de cai; pentru fiecare cal visteria se obliga să dea 185 de taleri anual și să asigure aprovizionarea cu fânețuri. Divanul era obligat să mențină ordinea publică în cadrul acestora și să-i înlocuiască pe cei care nu respectau legislația – Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806–1812)*, Chișinău, 2003, pp. 193-195.

călătorul este întotdeauna stropit de noroi sau îmbâcsit de praf, iar „căruțele de poștă, care sunt de o construcție ușoară, nu sunt prinse împreună decât prin pene de lemn și veșnic se fărâmă sau se răstoană. Plata călătoriei cu poșta este doar de zece aspri pe oră de fiecare cal pentru un drum de douăsprezece mile”.⁴⁷ După ce achitai, primeai o foaie de drum care trebuia arătată la fiecare stație de poștă.⁴⁸

În perioada de referință, Pavel Vasilievici Ciceagov care în anul 1812 a fost numit comandantul armatei ruse din Principate, și implicit conducerea acestora, remarcă necesitatea urgentării îmbunătățirii întregului sector administrativ datorită furturilor și abuzurilor nesoluționate anterior numirii sale.⁴⁹ Cu toate că organizarea și întreținerea menzilorilor reveneau locuitorilor din zonă, Divanul a primit numeroase atenționări privind intenția de desființare a acestora urmare a abuzurilor demnitarilor ruși. Astfel, Serghei Kușnikov, președintele Divanurilor Moldovei și Țării Românești era informat că la 18 martie 1808, „generalul Ciaciovu a luat de la mezilul Bălțile 18 cai și a mers până în satul Sângerei fără să plătească, iar comisarul Krikovskomu, în aceeași zi, a plecat de la Movilău în satul Ciutulești cu 8 cai, dar a plătit numai pentru 3”.⁵⁰ După situații repetate, în 17 iunie 1808 „toți deținătorii de menzili de la Focșani la Movilău au scris rapoarte la Divan că nu le mai pot întreține din cauza stricăciunilor și neplății serviciilor de către militarii aflați în trecere spre Petersburg” cerând măsuri urgente.⁵¹

Înainte de a ajunge la București, traversând Moldova, Ciceagov a observat că „multe locuințe erau părăsite” și „a aflat că unii proprietari, ca să scape de rechiziții, reînnoite mereu de autorități și de veșnicele jigniri din partea soldaților, s-au retras în afara țării, că alții rățăceau prin păduri. Aceste emigrări aveau loc mai ales în timpul cantonării trupelor. Disciplina era atât de slăbită încât jaful era, ca să spun așa, la ordinea zilei. Militarii luau de la negustori aproape tot ce le plăcea m-am văzut silit să aplic pedepse exemplare unor soldați care, făcând parte din garda mea de onoare, își permisese să ridice provizii din case învecinate cu a mea.”⁵²

Despre părăsirea locuințelor amintește și feldmareșalul Kutuzov în corespondența sa cu diferite persoane oficiale ruse: „La cunoștința mea a ajuns știrea sigură că la data de 8 a lunii iulie (1811) locuitorii satelor Căineni, Segărinești, Robești și Greblești din județul Argeș au trecut, prin pasul Tumu Roșu munții apropiați, în Transilvania și, deși vistiernicul a dat ispravnicilor dispoziția să se folosească de toate mijloacele pentru a-i convinge să se întoarcă la locurile lor de baștină, până la data de 16 a lunii curente, încercările lor nu au avut nici un succes. Asemenea fugă va produce, fără îndoială, o impresie cu totul nefavorabilă în privința guvernării noastre și aceasta în pofida faptului că (...) am depus toate eforturile pentru a ușura obligațiile locuitorilor de aici, în măsura în care aceasta putea fi coordonată cu necesitățile armatei încredințate mie”.⁵³

Este evident interesul pe care relatările călătorilor străini îl prezintă pentru reconstituirea vieții din Principate. În cele mai multe dintre ele, mentalitatea, educația, viața cotidiană,

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 389-390.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 400.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 547.

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc 1806–1812*, vol. I (noiembrie 1806 – iulie 1808), volum întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicinai (Coordonatori), Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Valentin Constantinov, București, 2016, p. 197.

⁵¹ *Ibidem*, p. 268.

⁵² *Călători străini*, pp. 546-547.

⁵³ *Ibidem*, p. 427.

orașele și satele românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt descrise ca fiind inferioare așezărilor din Apusul Europei. Însă, trebuie avut în vedere și faptul că teritoriul Principatelor Române a fost adesea teatrul de desfășurare al războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce. Călătorii au înregistrat consecințele acelor flageluri, care au întârziat procesul de dezvoltare a societății românești. Toate acestea, însă, nu l-au împiedicat pe același Kutuzov, la trecerea prin Iași spre București, impresionat de atmosfera înnoitoare cu care a fost întâmpinat ce l-a întâmpinat, să scrie într-o scrisoare ulterioară: „Orice popor iubește schimbările prin care speră să cîștige ceva, dar aici lumea într-adevăr delirează”.⁵⁴

⁵⁴ Georgeta Crăciun, *Călători străini despre Iași în secolele XIV–XIX (Elemente caracteristice)*, în: Studii și articole de istorie, VIII, 1966, p. 249.

RAPOARTELE GUVERNATORULUI CIVIL AL BASARABIEI – SURSE IMPORTANTE ÎN STUDIAREA ISTORIEI BASARABIEI ÎN EPOCA MODERNĂ

(Studiul de caz: anul 1865)

Civillian Governor's Reports of Bessarabia – Important Sources for the Study of Bessarabia's History in the Modern Era (Case Study: The Year 1865)

CZU: 94(478)''1865''

DOI: 10.5281/zenodo.19203700

Cristina GHERASIM

<https://orcid.org/0000-0002-8615-6086>,

Doctor în istorie, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: cristina.gherasim@usm.md

Summary. This study aims to highlight the value of the annual reports of the Civil Governor of Bessarabia as essential sources for researching the province's history during the period of Tsarist rule. These official documents, meticulously compiled by the imperial administration, provide detailed information on demographic trends, economic life, social organization, education, public health, and the region's infrastructure. The 1865 report is analyzed as a case study, illustrating the usefulness of such sources in understanding the structural transformations and the institutional modernization of Bessarabia. Through the breadth and diversity of the information they contain, these reports serve as indispensable tools for historians seeking to reconstruct local realities during the imperial era.

Key words: Bessarabia, Tsarist regime, Civil Governor's report, historical source.

După semnarea Păcii de la București din 16(28) mai 1812, prin care a fost anexat teritoriul dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, amiralul P.V. Ciceagov a fost abilitat de autoritățile ruse să organizeze administrația civilă a Basarabiei, iar responsabil de elaborarea *Regulamentului administrării provizorii* a noii regiuni a fost numit I. Capo d'Istria. Organizând noua provincie, guvernul rus, de fapt, nu a schimbat nimic esențial din structura moștenită din Moldova; atitudinea Rusiei față de moldovenii din Basarabia nu era un procedeu izolat, ci manifestarea unui obicei general al Rusiei țariste¹. Astfel, administrația imperială rusă, în persoana amiralului P. Ciceagov, avea o sarcină dublă, încât trebuia să identifice acele persoane care vor fi credincioase politicii imperiale și, concomitent, vor insufla încredere celorlalte categorii sociale din Basarabia. Tocmai din acest considerent, într-un ordin emis de administrația țaristă se stipula „[...] la numirea/alegerea funcționarilor Administrația Supremă trebuie să ia în calcul nevoile poporului, tradițiile, deprinderile și atitudinile acestuia și să numească acei funcționari, care duc un trai permanent pe acest pământ, dau dovadă de un comportament decent, nu sunt în conflict cu legea, cunosc limba rusă și moldovenească [...]”². În acest context, primul guvernator al Basarabiei este numit din rândul boierilor locali – Scarlat Sturdza³, care se încadra perfect

¹ Alexandru Boldur, *Dreptul local al Basarabiei*, in: *Viața Basarabiei*, Revistă lunară editată de Asociația culturală „Cuvânt Moldovenesc”, Chișinău, 1932, nr. 10, p. 2.

² Agenția Națională a Arhivelor (ANA), Fondul (F.) 88, inv. 1, d. 271, f. 12 verso, 13.

³ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău: Prut Internațional, 2006, pp. 63-120; Alexei Agachi, *Așezământul guvernării provizorii a Basarabiei din anul 1812*, in: *Destin românesc. Revistă de Istorie și Cultură. Seria nouă*, 2016, Anul XI (XXII), nr. 1 (95), p. 38.

în standardele administrației imperiale. Fiind descendent al boierilor moldoveni, deci inspira încredere locuitorilor Basarabiei, inclusiv boierilor, era demult stabilit cu traiul în Rusia, unde avea rangul de general de brigadă, fiind un rusofil învederat care slujise cu cinste Ecaterinei a II-a și care în 1790 primise de la Împărăteasă, ca recompensă pentru serviciile sale, o moșie întinsă. În cei douăzeci de ani ce au urmat a continuat să promoveze interesele Rusiei în Principate⁴. În același context, lui Sturza i se dădu și un sfat obștesc, care era alcătuit aproape numai din boieri pământeni, având înfățișarea divanului domnesc din Iași⁵.

După demiterea lui Scarlat Sturdza, la 17 iunie 1813, funcția de guvernator civil, cu statut de interimar, este exercitată, potrivit decretului din 17 iunie 1813, de I.M. Hartingh, înrudit cu Scarlat Sturdza, iar după demiterea acestuia (ianuarie 1816), guvernator civil al Basarabiei este numit grecul I.H. Kalagheorghe, guvernatorul civil al guberniei Ekaterinoslav. Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 aprilie 1818 stipula prerogativele guvernatorului civil al Basarabiei. El se supunea nemijlocit guvernatorului general militar din Podolia, iar prerogativele lui erau stipulate într-un regulament special și de legislația rusă cu referire la funcțiile guvernatorului civil⁶.

În fiecare an, Guvernatorul Civil al Basarabiei întocmea un raport oficial care oferea o imagine amplă și detaliată asupra situației economice, sociale, demografice și administrative a regiunii. Aceste documente, elaborate cu o rigoare caracteristică aparatului birocratic țarist, constituie astăzi surse documentare de o valoare incontestabilă pentru înțelegerea evoluției teritoriului dintre Prut și Nistru sub dominația Imperiului Rus. Documentul descrie atât potențialul natural și productiv al regiunii – relieful, populația și structura socială (nobilimea, orașenii, țăranii, minoritățile etnice), cât și principalele activități economice, precum comerțul, industria, navigația, târgurile, agricultura (inclusiv suprafețele însămânțate, recoltele) și creșterea animalelor. La fel, raportul prezintă detalii despre resursele alimentare ale populației și sursele de venituri, diversitatea impozitelor, restanțele fiscale, obligațiile publice și veniturile urbane. O atenție specială este acordată stării de dezvoltare a infrastructurii – clădirile publice și particulare, drumurile, podurile, punctele de trecere, serviciile poștale – precum și aspectelor legate de viața socială, moralitatea publică, prezența comunităților religioase (inclusiv a schismaticilor și a neortodocșilor), a veteranilor și a altor categorii aflate sub supravegherea poliției. Raportul consemnează incidente, plângeri, cazuri de fugari și vagabonzi, situația aresturilor și a penitenciarelor, activitatea caselor de muncă și a unităților corecționale. Domeniul sănătății publice este tratat prin date despre numărul medicilor și farmaciilor, campaniile de vaccinare antivariolică și răspândirea bolilor contagioase, iar cel al asistenței sociale prin informații despre funcționarea spitalelor. În privința învățământului, se prezintă rețeaua instituțiilor școlare, existența tipografiilor și bibliotecilor. Pe plan administrativ și judiciar, raportul reflectă volumul și tipul lucrărilor gestionate de organele provinciale – administrația regională, poliția, serviciul de pompieri, poliția rurală, instituțiile de caritate și de tutelă, consiliile orașenești și primăriile, trezoriile, arhivele și întregul aparat de documentare și corespondență. Se menționează, de asemenea, evaluarea loialității funcționarilor, acordarea de recompense și aplicarea sancțiunilor, precum și direcțiile de acțiune preconizate pentru perioada următoare. Astfel, raportul reprezintă o sursă complexă și esențială pentru înțelegerea mecanismelor de funcționare ale Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

⁴ George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774–1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*, Iași: Polirom, 2003, p. 96.

⁵ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău: Carte Moldovenească, 1991, p. 181.

⁶ Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău: Lexon Prim, 2014, p. 318.

Aceste documente oficiale oferă o sursă valoroasă de informații pentru analiza evoluțiilor structurale din regiune și permit reconstituirea contextului demografic, economic și social al epocii. Un exemplu relevant în acest sens este raportul guvernatorului civil pentru anul 1865. Conform datelor oficiale, în acel an Basarabia ocupa un teritoriu de aproximativ 4 milioane de desetine, echivalent cu peste 31.630 de verste pătrate, dintre care doar o mică parte – aproximativ 1/11 – era acoperită cu păduri, fapt ce indică predominanța terenurilor agricole în structura de utilizare a solului⁷.

În anul 1865, populația Basarabiei era estimată la 1.090.292 de persoane de ambele sexe, cu 48.772 mai mult decât în anul precedent. Creșterea naturală, determinată de excesul nașterilor față de decese, a fost de 20.660 de persoane, ceea ce reprezenta o rată de 5,2% raportată la numărul total al locuitorilor. În același an, în provincie au fost înregistrați 76 de imigranți sosiți din alte gubernii, în timp ce 31 de persoane au fost radiate din registre în urma emigrării⁸. Astfel, din totalul populației Basarabiei, estimată la 1.090.292 locuitori (575.860 persoane de sex masculin și 514.432 de sex feminin), se constată un echilibru relativ între sexe, cu o ușoară predominanță a populației masculine. Indicatorii demografici relevă, în același an, 24.168 de nașteri copii de sex masculin și 23.012 de sex feminin, în timp ce numărul deceselor a fost de 13.765 de sex masculin și 12.755 de sex feminin. Diferența pozitivă dintre natalitate și mortalitate reflectă un spor natural semnificativ, ceea ce atestă tendința de creștere a populației provinciei.

Distribuția pe unități administrative scoate în evidență particularități notabile. Centrele urbane majore, precum Chișinău, Bender, Akkerman, Hotin, Bălți, Soroca și Orhei, împreună cu județele aferente, concentrau cele mai ridicate valori atât în privința populației totale, cât și a natalității și mortalității. Dintre acestea, județul Hotin se distinge prin cele mai mari valori absolute: peste 155.000 de locuitori, 7.399 de nașteri și 3.968 de decese, ceea ce genera un spor natural considerabil. În schimb, centrele urbane de dimensiuni mai reduse, precum Bălți, Soroca sau Orhei, se caracterizau printr-o populație mai scăzută și, implicit, prin indicatori demografici inferiori.

Completând acest tablou statistic, datele referitoare la numărul căsătoriilor – 10.800 înregistrate în anul 1865 – oferă informații relevante asupra dinamicii sociale și a structurii familiale, confirmând vitalitatea demografică a Basarabiei la mijlocul secolului al XIX-lea. Astfel, corelarea între structura socială a satelor, indicatorii demografici și evoluțiile economice evidențiază nu doar diversitatea categoriilor sociale rurale, ci și procesul gradual de integrare a comunităților basarabene în cadrul mai larg al economiei imperiale⁹.

Situația economică. Totodată, situația economică a Basarabiei în anul 1856 reflecta stagnarea comerțului la nivelul atins în anii precedenți, pe fondul recoltelor repetate nefavorabile, al dificultăților economice și al crizei de credit, factori care au limitat extinderea tranzacțiilor comerciale. Comerțul cu guberniile interne ale Imperiului Rus era redus, exporturile constând în principal din vin, tutun, produse pomicole și cantități mici de lemn de foc, iar importurile, destinate aproape exclusiv consumului local, includeau produse manufacturate. Comerțul extern cu produse locale – vite, seu, lână și piei – se realiza în special cu Austria și Moldova, în timp ce cerealele erau exportate în afara granițelor, în principal prin portul Odesa. Activitățile industriale erau slab dezvoltate, în special din cauza lipsei de spirit antreprenorial în rândul populației majoritare moldovenești, însă agricultura era orientată mai mult spre producția de piață, influențată de coloniștii bulgari și germani din sudul regiunii

⁷ Arhiva de Stat din regiunea Odesa (ASRO), Fondul 1, inventar 249, dosar 210, f. 3.

⁸ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 3-3 verso.

⁹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 108.

și proprietarii funciari care produceau în fond pentru export. Printre ramurile secundare de producție se remarcă viticultura (în zonele centrale și sudice), cultura tutunului (în special în județele Orhei și Soroca) și arderea varului la Orhei, produsele fiind comercializate atât pe piața internă, cât și în alte gubernii (Herson, Podolia, Moscova). Sectorul manufacturier includea în principal distilerii, fabrici de seu, ateliere de spălare a lânii, fabrici de săpun, tăbăcării, fabrici de zahăr din sfeclă și unități de prelucrare a tutunului, fiind înregistrate 42 de unități de producție de o anumită importanță, restul având o activitate foarte limitată¹⁰.

În anul 1865, activitatea târgurilor din Basarabia s-a menținut la un nivel modest, deși s-au înregistrat anumite creșteri comparativ cu anul precedent. Volumul mărfurilor aduse la târguri a crescut cu 25.667 de ruble, iar valoarea totală a vânzărilor a fost mai mare cu 5.588 de ruble. Creșteri mai vizibile au fost constatate la târgurile organizate în Hotin, cu prilejul sărbătorii Sfântului Gheorghe (aprilie), dar și la Bălți, unde târgurile prilejuite de Blagoveștenie (martie-aprilie), Sfântul Ion (iunie), Sfântul Ilie (iulie), Nașterea Maicii Domnului (septembrie), Sfântul Dumitru (octombrie) și Sfântul Ignat (decembrie) au atras un volum mai mare de mărfuri. Tot în 1865, cu aprobarea guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, în satul Tașlîc, ce aparținea statului, din județul Akkerman au fost instituite piețe bilunare, organizate luna, o dată la două săptămâni, fapt ce indică eforturile administrației de a dinamiza comerțul rural¹¹.

Transporturile fluviale au completat activitatea economică a regiunii, având o importanță deosebită pentru legătura dintre satele basarabene și centrele comerciale externe. Navigația pe Nistru a fost afectată în lunile de vară de nivelul scăzut al apei, dar, cu toate acestea, transporturile în aval, efectuate cu galere, băidace/caiacuri, bărci și plute, au permis livrarea lemnului de construcție provenit din Austria către diverse puncte de pe mal, în special spre localitatea Maiaki. De asemenea, produse agricole și lemne de foc provenite din Basarabia și din gubernia Podolia erau direcționate prin Maiaki către Odesa, fie pe cale terestră, fie încărcate pe vase cu aburi care traversau limanul și Marea Neagră. În total, în cursul anului 1865, pe Nistru au circulat 4.073 de nave de diverse tipuri, transportând mărfuri în valoare de 568.954 de ruble, cifră ușor inferioară celei din anul precedent. Râul Prut a continuat să fie navigabil doar în perioada viiturilor de primăvară, fiind utilizat în special pentru plutirea lemnului, însă volumul acestor transporturi a fost redus¹².

În anul 1865, situația economică a moșiilor nobiliare din Basarabia se afla într-o stare precară, determinată de o succesiune de ani cu recolte slabe, de aparițiile periodice ale invaziilor de lăcuste și de lipsa capitalului. Recolta nefavorabilă din 1865 a diminuat și mai mult resursele financiare ale proprietarilor funciari, deja afectate de obligațiile de plată a dobânzilor către cămătari, la care apelau în lipsa unor instituții de credit capabile să ofere împrumuturi în condiții mai avantajoase. În pofida necesității acute de credit rural, proiectul înființării unei bănci în Basarabia nu a înregistrat progrese. Printre cauzele acestei stagnări se numărau lipsa inițiativei private, nivelul redus de cunoștințe financiare al populației, fluctuațiile valorii rublei de credit, absența unor mecanisme eficiente de valorificare a efectelor bancare și imperfecțiunile legislației privind executarea obligațiilor ipotecare. Forța de muncă utilizată în exploatarea agricolă provenea în principal din rândul țăranilor obligați la prestații în schimbul folosinței terenurilor, fie în baza unor înțelegeri voluntare, fie conform contractului-normal din 1846¹³, care însă nu mai corespundea în întregime cerințelor

¹⁰ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 5 verso-6.

¹¹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 7 verso-8.

¹² ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 7-7 verso.

¹³ Contractul normal din 1846 – contract care reflectă tentativa Administrației imperiale ruse,

exploatării prin muncă liberă și necesita adaptări. Activitatea gospodăriilor nobiliare era susținută în cea mai mare parte de muncitori liberi. În ceea ce privește situația juridico-financiară a proprietăților funciare, în Basarabia existau 1.121 de moșii aparținând nobilimii și altor categorii sociale, dintre care 15 erau ipotecate sau reipotecate, 4 erau supuse administrării tutelare, 9 se aflau sub inventar pentru neplata dobânzilor, iar 8 erau programate pentru vânzare publică. În cursul anului 1865, au fost vândute 6 moșii, toate fiind adjudecate creditorilor în contul creanțelor, din cauza lipsei cumpărătorilor la licitații¹⁴.

Pe fundalul transformărilor economice și comerciale ale anului 1865, analiza populației rurale a Basarabiei dobândește o importanță deosebită, întrucât permite înțelegerea modului în care structura socială și ocupațiile tradiționale se articulau cu dinamica schimburilor regionale și cu politicile administrative destinate stimulării comerțului. Documentele epocii arată că aproximativ jumătate dintre locuitori erau țărani liberi, majoritatea așezați pe terenurile moșierilor sau ale mănăstirilor, unde își exercitau obligațiile fie pe baza unor înțelegeri voluntare, fie conform prevederilor contractului normal din 1846. În paralel, o parte a populației rurale era alcătuită din țărani stabiliți pe terenuri proprii (răzeși, *odnodvorți*¹⁵, mici proprietari) sau pe terenuri aparținând statului, aceștia din urmă beneficiind de un statut juridic apropiat celui al țăranilor de stat, cu excepția obligației de a contribui la rezervele de grâne ale vistieriei imperiale. Alături de aceste categorii se regăseau coloniștii, precum și țăranii de stat, care reprezentau alte componente semnificative ale structurii sociale rurale¹⁶.

În ceea ce privește populațiile etnice neautohtone, cele mai semnificative erau comunitățile de coloniști: bulgari, germani și elvețieni, concentrați în județele Akkerman și Bender, ocupându-se preponderent cu agricultură, care în coloniile lor era mai dezvoltată decât în alte regiuni ale provinciei. În rândul locuitorilor rurali mai erau prezenți și evrei localizați în coloniile evreiești¹⁷ și romi. Agricultură evreiască era slab dezvoltată din cauza lipsei de experiență în domeniu și a înclinației tradiționale spre comerț, mulți dintre aceștia părăsind terenurile agricole pentru activități comerciale. Evreii de pe terenurile proprietarilor individuali migrau treptat în orașe, iar cei de pe terenurile statului primeau permisiunea de a deveni locuitori urbani. Țigani (romii), inițial incluși în rândul țăranilor cu obligații temporare, erau fie integrați în orașe, fie, într-un număr redus, așezați pe terenuri ale moșierilor cu drepturi similare țăranilor. Ei se ocupau cu fierărie, tâmplărie și fabricarea obiectelor

întreprinse în Basarabia, de a reglementa problema țărănească, în baza unui Regulament adoptat la 27 martie 1846, care urma să reglementeze relațiile dintre proprietarii funciari și țărani, în condițiile când între ei n-au fost încheiate înțelegeri „benevole” în baza Regulamentului din 24 ianuarie 1834 (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, (Instituții, regulamente, termeni), Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău: Lexon Prim, 2014, p. 252).

¹⁴ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 3 verso-5 verso.

¹⁵ *Odnodvorți* – categorie socială privilegiată din Rusia, scutită de prestații, care își are propria cârmuire satească și care, în loc de impozitul pe familie (birul), plătește o dare numită *dajdie*, mai mică decât birul. Prin Regulamentul din 10 martie 1847 în categoria *odnodvorților* au fost incluși mazilii și ruțașii din Basarabia, care au fost egalați în drepturi cu această stare socială din Rusia (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, Ediția a II-a, Chișinău, pp. 415-417).

¹⁶ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 8-8 verso.

¹⁷ *Colonie evreiască* – termen care semnifică un grup de oameni de etnie evreiască, așezați în mediul rural și încadrați în muncile agricole. Primele colonii evreiești în Basarabia au apărut la mijlocul anilor '30 – începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, iar statutul definitiv al acestor colonii a fost confirmat odată cu adoptarea Regulamentului despre evreii agricultori din 26 decembrie 1844 (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, Ediția a II-a, Chișinău, pp. 172-175).

de lemn, unii fiind muzicanți itineranți, iar alții având un stil de viață nomad, populația lor scăzând treptat în timp¹⁸.

Analiza agriculturii Basarabiei pentru anul 1865 evidențiază caracterul predominant cerealier al economiei rurale, desfășurat în mare parte prin metode tradiționale, cu excepția unor gospodării moșierești și coloniștilor unde erau utilizate mijloace agricole mai moderne. Culturile principale erau porumbul și grâul, determinate atât de cererea locală, cât și de cea externă, urmate de orz, secară, ovăz, mei și, într-o proporție redusă, hrișcă. Inul era cultivat exclusiv pentru producerea țesăturilor destinate consumului local, în timp ce cartofii erau utilizați atât pentru necesitățile gospodărești, cât și pentru comercializare urbană. Agricultura era completată de creșterea animalelor, viticultură, cultivarea tutunului și, într-o măsură mai restrânsă, horticultură¹⁹. Condițiile climatice din 1865 au influențat negativ rezultatele agricole. Iarna bogată în zăpadă și primăvara ploioasă au creat premise favorabile pentru germinare, însă seceta prelungită, temperaturile excesive și lipsa precipitațiilor, asociate cu vânturile puternice din intervalul mai–septembrie, au compromis semnificativ recolta. Situația a fost agravată de invaziile de lăcuste din sudul regiunii, care au distrus 386 desetine de culturi cerealiere și 62 desetine de fânețe, ceea ce a determinat includerea anului 1865 în categoria anilor agricoli nefavorabili. Producția medie de cereale a reprezentat aproximativ o treime din nivelul obișnuit. În domeniul zootehniei, se consemna existența unui cal la opt locuitori, mai puțin de un bovin la două persoane și peste un animal mic la fiecare locuitor²⁰. Lipsa resurselor financiare a condus și la suspendarea hipodromului de la Chișinău, ceea ce reflectă dificultățile sectorului de creștere a cabalinelor²¹. Deficitul alimentară rezultat din recolta slabă s-a manifestat în pofida extinderii suprafețelor cultivate față de anul precedent. Comparativ cu 1864, recolta a fost mai redusă, cu un minus de 772.008 cetverturi²² la grâul de toamnă și 963.066 cetverturi la cel de primăvară. Pentru a atenua consecințele crizei, administrația a recurs la redistribuirea rezervelor din magazinele statului către localitățile afectate și la interzicerea exportului de porumb, stabilindu-se totodată măsuri de depozitare a grânelor la persoane private, în vederea unei distribuiri controlate către populația rurală până la noua recoltă²³.

Sistemul fiscal. Analiza fiscală a Basarabiei în anul 1865 relevă o imagine complexă a modului în care administrația imperială gestiona resursele financiare ale provinciei. La începutul anului, restanțele la impozite se ridicau la 63.049 de ruble, iar estimările pentru anul fiscal 1865 au stabilit un volum total de colectat de 948.150 ruble și 7 kop. Din această sumă, în cursul anului s-au reușit încasări de 875.050 ruble și 88 kop., ceea ce a lăsat pentru începutul lui 1866 o datorie acumulată de peste 73.099 ruble și 19 kop. – o creștere notabilă față de anul precedent²⁴.

Distribuția acestor restanțe arată o presiune fiscală deosebită asupra meșteșugarilor și locuitorilor urbani (aproximativ 30.600 ruble), dar și asupra țăranilor liberi din satele moșie-

¹⁸ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 9-9 verso.

¹⁹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 9 verso-10.

²⁰ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 11.

²¹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 11-11 verso.

²² *Cetverti* – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri 34 funți; *grâul de toamnă* – 9 puduri 25 funți; *grâul de primăvară* – 9 puduri 7 funți; *ovăzul* – 5 puduri 25 funți; *meiul* – 7 puduri 17 funți; *mazărea* – 10 puduri și *porumbul* – 5 puduri. 1 pud este egal cu 16,38 kilograme (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, (Instituții, regulamente, termeni). Ediția a II-a, Chișinău, 2014, p. 167).

²³ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 11 verso-12.

²⁴ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 12-12 verso.

rești, care datorau peste 33.000 de ruble. Țăranii statului și cei temporar obligați înregistrați în provincie aveau restanțe mai reduse, dar semnificative pentru economia rurală, însumând aproape 9.500 de ruble. Pentru a atenua impactul, au fost acordate unele facilități: de exemplu, comunitatea evreiască din Briceni a beneficiat de scutiri în valoare de peste 7.000 de ruble, iar locuitorii orașului Bairamci au primit înlesniri din cauza pierderilor agricole cauzate de invaziile de lăcuste²⁵.

Sistemul fiscal local, bazat pe un interval trienal de obligații stabilit în 1860, prevedea venituri de 388.731 ruble și 79 $\frac{3}{4}$ kop., direcționate atât spre întreținerea administrației, cât și spre servicii publice precum poșta rurală. Totuși, lipsa unei destinații clare pentru unele fonduri colectate a generat discuții privind constituirea unor rezerve auxiliare, soluție ce nu fusese încă definitivată²⁶.

În ceea ce privește administrația urbană, veniturile orașelor au cunoscut o creștere modestă, de circa 5.000 de ruble, în timp ce cheltuielile au crescut într-un ritm mai alert, cu peste 9.000 de ruble. Această situație a dus la un excedent relativ mic, de aproximativ 3.200 de ruble, și la menținerea unui capital rezidual de circa 60.500 de ruble. Totuși, în comparație cu anul 1864, restanțele urbane au crescut cu peste 10.000 de ruble, atingând un nivel de peste 63.000 de ruble, dintre care mai mult de 4.200 erau considerate irecuperabile. Această evoluție demonstrează vulnerabilitatea administrației urbane și necesitatea unei reorganizări fiscale și comerciale care să asigure o mai bună stabilitate financiară²⁷.

Analiza raportului administrativ pentru anul 1865 oferă o imagine detaliată asupra infrastructurii și a ordinii publice din Basarabia. La nivel regional, erau înregistrate 622 de clădiri publice și guvernamentale, dintre care 282 din piatră, 188 din lemn și 25 din cărămidă, restul fiind realizate din materiale mai puțin durabile, precum nuiele, chirpici sau combinații de lut. Dintre fortificațiile medievale, doar castelul genovez din Soroca mai era consemnat, în timp ce la Akkerman și Hotin clădirile fortificate fuseseră demolate.

Lucrările de construcție și întreținere vizau atât clădiri civile și militare, cât și infrastructura funcțională a regiunii: posturi poștale, spitale militare, poduri, diguri și facilități sanitar-igienice. Administrația urbană funcționa în clădiri guvernamentale proprii sau, în lipsa acestora, în spații închiriate²⁸. Rețeaua rutieră era modest dezvoltată, în condițiile lipsei drumurilor pavate, însă sistemul poștal acoperea 1.074 $\frac{1}{4}$ verste și era susținut de 58 de stații poștale, dotate cu 1.061 cai pentru transport. În 1865 s-au construit 9 case din piatră și 36 de magazine din lemn în orașele regionale, iar în orașele județene au fost ridicate 22 de case din piatră, 69 din lemn, 4 magazine din piatră și 25 din lemn. Nu se înregistrează fondarea de sate noi²⁹.

Evoluția ordinii publice indică o scădere a criminalității față de anul precedent. În plan social au fost consemnate 13 cazuri de copii abandonați și 712 nașteri ilegale. Măsurile punitive aplicate au inclus deportări, munca silnică și colonizarea forțată, însă fără incidente notabile în procesul de recrutare³⁰. Numărul „raskolnicilor” s-a redus la 10.065, iar convertirea la ortodoxie a inclus 11 bărbați și 6 femei. În rândul altor confesiuni (luterani, catolici, musulmani, evrei) numărul trecerilor la ortodoxie a fost redus³¹.

²⁵ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 12 verso-13 verso.

²⁶ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 13 verso-14 verso.

²⁷ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 14 verso-15.

²⁸ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 15-16 verso.

²⁹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 17 verso.

³⁰ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 17 verso-18.

³¹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 18-18 verso.

Situația militară și civilă reflecta prezența a 1.657 de soldați cu concediu permanent și a 3.255 de militari în rezervă/rezerviști, majoritatea implicați în activități agricole sau meșteșugărești. Totodată, 3.533 de străini erau stabiliți în provincie, dintre care 543 au depus jurământ de fidelitate față de autoritățile imperiale³².

Sistemul penitenciar includea închisorile urbane, fortificate, 19 facilități de etapă și o unitate semi-militară de arestați la Chișinău. Raportul pentru anul 1865 menționează câteva evadări izolate, în timp ce 66 de persoane se aflau sub supraveghere polițienească specială, patru dintre acestea fiind identificate ca elemente cu comportament antisocial³³.

În ansamblu, datele administrative pentru 1865 reflectă o preocupare constantă a autorităților pentru consolidarea infrastructurii, menținerea ordinii publice și exercitarea unui control riguros asupra populației. Aceste măsuri ilustrează mecanismele prin care administrația țaristă a încercat să asigure stabilitatea politică și socială a Basarabiei.

Sănătatea publică și asistența socială în Basarabia în anul 1865. În anul 1865, infrastructura medicală și socială a Basarabiei se prezenta sub forma unui sistem complex, aflat într-un proces de consolidare și adaptare la nevoile populației. Rețeaua de asistență medicală era susținută de un număr de 62 de medici civili, dintre care 39 activi în serviciu, repartizați în orașele regionale, județene și municipale, dar și în instituții specializate precum Departamentul Proprietăților Statului sau serviciile de carantină. Prezența medicilor în toate orașele județene și în Chișinău, angajați pe bază anuală, constituia o garanție a accesului populației urbane și rurale la îngrijiri medicale regulate³⁴.

Un rol fundamental în funcționarea sistemului sanitar îl dețineau farmaciile, atât cele de stat, cât și cele private. În 1865, provincia dispunea de trei farmacii de stat, de unități farmaceutice în cadrul spitalelor fortificate, precum și de numeroase farmacii independente concentrate în Chișinău, dar și în alte centre urbane și rurale (Chișinău (6), Akkerman (2), Hotin (2), Bălți, Soroca, Orhei, Bender și în localități precum Tuzora, Otaci, Briceni, Noua-Sulița, Sculeni, Fălești, Edineț, Lipcani, Telenești, Vadul-Rașcov, Tatarbunari și colonia Tarutino). Extinderea rețelei farmaceutice prin autorizarea de noi unități în Chișinău, Bender și Copăceanca ilustrează preocuparea autorităților pentru diversificarea și accesibilitatea serviciilor medicale³⁵.

Prevenirea bolilor contagioase constituia o prioritate, iar campaniile de vaccinare anti-varolică, organizate prin intermediul medicilor, farmaciștilor, moașelor și slujitorilor bisericești, au condus la imunizarea a peste 21.000 de nou-născuți, un rezultat remarcabil pentru epocă. În același timp, autoritățile au gestionat riguros răspândirea bolilor venerice și a holerei, implementând măsuri de carantină, supraveghere medicală și organizare de comitete regionale și județene³⁶. Datele statistice relevă o rată ridicată de vindecare a bolnavilor de sifilis și un răspuns rapid în fața izbucnirii focarelor de holeră, înregistrate mai ales în județele Soroca și Akkerman³⁷. Problemele sanitare nu vizau doar sănătatea populației, ci și pe cea a animalelor domestice, cu efecte economice considerabile. Ciurma bovină și alte boli ale animalelor afectau semnificativ gospodăriile, iar autoritățile au intervenit prin măsuri veterinare și supraveghere³⁸.

³² ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 18 verso-19.

³³ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 20.

³⁴ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 21 verso.

³⁵ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 22.

³⁶ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 22-22 verso.

³⁷ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 22 verso-23 verso.

³⁸ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 23 verso-24.

Pe lângă rețeaua medicală, funcționau și instituții cu rol social, care gestionau fonduri și susțineau programe educaționale, precum întreținerea orfanilor. În 1865, aceste instituții au administrat un capital important, provenit din depozite și titluri de valoare, alocat inclusiv finanțării elevilor orfani de la gimnaziul din Chișinău. În același an, s-au realizat investiții în infrastructura spitalicească, precum îmbunătățirea ventilației la spitalul municipal din Chișinău, semn al preocupării pentru modernizarea serviciilor.

Astfel, ansamblul datelor evidențiază că în 1865 Basarabia dispunea de un sistem sanitar și social articulat, care combina dimensiunea preventivă și curativă cu mecanismele de sprijin comunitar. Acest tablou reflectă atât evoluția instituțiilor medicale și farmaceutice, cât și interesul autorităților imperiale pentru sănătatea publică și bunăstarea populației provinciei³⁹.

Învățământul. În anul 1865, în Basarabia funcționau 482 de instituții de învățământ, care însumau 20.915 elevi. Printre acestea se regăseau gimnaziile cu internat, școlile județene, școlile confesionale și monahale, școlile private și instituțiile pentru copiii orfani. Gimnaziile cu internat și școlile județene însumau 518 și, respectiv, 476 de elevi, iar școlile confesionale, inclusiv cele ale cazacilor și școlile urbane, aveau între 30 și 529 de elevi. În coloniile germane și bulgare funcționau 25, respectiv 44 de școli, cu 5.926 și, respectiv, 2.501 elevi. Instituțiile confesionale, precum seminarile și școlile de fete de rang clerical, însumau 947 de elevi⁴⁰.

Pe lângă acestea, existau 12 internate pentru copii țăranilor, care asigurau educația morală și civică, trimițând elevii la școlile publice pentru instruire academică. În 1865, în orașul Soroca a fost înființată, cu aprobarea Ministerului Afacerilor Interne, o școală publică de fete, iar în Chișinău au fost redeschise mai multe școli confesionale și școli primare de fete și băieți, finanțate din veniturile orașului. Totodată, autoritățile provinciale au solicitat aprobarea pentru înființarea unei progimnazii în Soroca, cu subvenție anuală de 2.500 ruble de argint din veniturile urbane. Rata elevilor raportată la populația totală era de 1:52, iar în cazul instituțiilor confesionale – de 1:17⁴¹.

Tipografiile publice erau situate în Chișinău, la administrația provincială și la Arhiepiscopul Mitropolitan, iar în provincie funcționau trei tipografii private, două în Chișinău și una în Akkerman. Tipografiile din Chișinău, fondate în 1848 și 1858, dispuneau și de facilități de litografie, în timp ce cea din Akkerman funcționa din 1838. Tipografia provincială se afla într-o stare satisfăcătoare, generând în 1865 venituri de 5.250 ruble și 50 ¼ copeici, incluzând alocațiile de la stat, dar cu 2.019 ruble și 24 ½ copeici mai puțin decât în anul precedent, din cauza neachitării comenzilor. Numărul abonaților la gazeta provincială a scăzut cu 41 față de anul precedent⁴².

Bibliotecile publice jucau un rol esențial în educația și informarea populației. Biblioteca publică din Chișinău a înregistrat un aport de 164 de volume și 54 de titluri de la Comitetul Statistic Provincial, ajungând la un total de 7.291 de volume și 15 manuscrise. În 1865, biblioteca a avut 10.550 de cititori, majoritatea fiind elevi ai gimnaziilor și seminarilor, dar și funcționari, militari pensionați, proprietari, negustori și meșteșugari⁴³.

³⁹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 24-25.

⁴⁰ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 25 verso-26 verso.

⁴¹ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 26 verso.

⁴² ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 27-27 verso.

⁴³ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 28.

Astfel, învățământul public, tipografiile și bibliotecile din Basarabia în 1865 reflectau o infrastructură educațională complexă, care combina instituțiile de stat, confesionale și private, asigurând accesul populației la educație, informare și formare culturală.

Administrația locală. În anul 1865, administrația locală și sistemul judiciar din Basarabia au înregistrat progrese semnificative în gestionarea afacerilor publice și în menținerea ordinii. Comparativ cu anul precedent, s-a observat o scădere a numărului dosarelor nerezolvate și a actelor neexecutate, ceea ce a reflectat eficiența sporită a poliției și a secțiilor de anchete penale. Administrația provincială a gestionat un volum crescut de dosare, soluționând majoritatea acestora, în contextul integrării Comisiei pentru Construcții și Drumuri în structura Administrației Provinciale, prin înființarea departamentului de construcții. De asemenea, Direcția Medicală și Comitetul Provincial pentru Sănătate Publică, inclusiv comitetele de vaccinare, au fost încorporate ca departament special, ceea ce a contribuit la coordonarea mai eficientă a activităților de sănătate publică⁴⁴.

Reforma poliției urbane și rurale, efectuată în anul precedent, a separat secțiile penale și a introdus anchetatori specializați, ceea ce a accelerat și a îmbunătățit eficiența procesului de anchetă și de soluționare a cazurilor. La începutul anului 1866, numărul dosarelor și documentelor neexecutate în secțiile de poliție era semnificativ mai redus decât în anul precedent, iar plângerile cetățenilor vizau doar întârzieri minore sau erori de procedură. Efectivele poliției, structurate conform statelor aprobate anterior, au funcționat eficient în principalele orașe ale provinciei, contribuind la menținerea ordinii și siguranței publice⁴⁵.

În ceea ce privește serviciul de pompieri, în Chișinău acesta funcționa conform standardelor stabilite, fiind echipat corespunzător, însă în orașele județene serviciul era insuficient și depindea în mare măsură de resursele locale. Autoritățile provinciale au întreprins măsuri pentru consolidarea acestuia, prin alocarea fondurilor din contribuțiile de asigurări și solicitarea datelor detaliate privind necesitățile fiecărui oraș⁴⁶.

Concluzionând, raportul Guvernatorului Civil al Basarabiei pentru anul 1865 reprezintă surse de primă importanță pentru cunoașterea realităților provinciei în epoca modernă, oferind date detaliate despre infrastructură, organizarea economică, viața socială, sănătate publică, ordine și securitate. Aceste documente permit surprinderea modului în care autoritățile țariste gestionau problemele cotidiene și implementau politici de control social, dar și identificarea priorităților administrative într-un teritoriu aflat la intersecția dintre tradiție și modernitate. Totodată, ele reflectă perspectiva oficială a puterii imperiale, fapt care impune coroborarea informațiilor cu alte surse istorice și documente de arhivă – statistici, acte juridice, mărturii locale – pentru a evita interpretările unilaterale și pentru a obține o imagine cât mai completă asupra societății basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, valoarea rapoartelor constă nu doar în bogăția lor informativă, ci și în deschiderea pe care o oferă cercetării istorice, prin necesitatea unei analize comparative și critice în raport cu alte izvoare.

* Articol elaborat în cadrul proiectului Tineri cercetători 2024–2025: „Procese social-economice și politice în Basarabia sub dominație țaristă (1812–1917)”, cu cifrul 24.80012.0807.10TC.

⁴⁴ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, ff. 28-29.

⁴⁵ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 29-30.

⁴⁶ ASRO, F. 1, inv. 249, d. 210, f. 30-31 verso.

**RAPOARTELE ANUALE ALE ZEMSTVELOR – SURSE IMPORTANTE
PENTRU STUDIAREA ISTORIEI MODERNE A BASARABIEI
(STUDIU DE CAZ: ANUL 1900)**

*Annual reports of the zemstvos – important sources for study of the modern history
of Bessarabia (Case Study: the year 1900)*

CZU: 94(478)''1865''(093)

DOI: 10.5281/zenodo.19203364

Cristina GHERASIM

<https://orcid.org/0000-0002-8615-6086>

Doctor în istorie, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: cristina.gherasim@usm.md

Diana MOCANU

<https://orcid.org/0009-0002-1262-3574>

Studentă, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: mocanu.diana@usm.md

Summary. Zemstvo is an institution of local self-government which could be seen as method of promoting national interest, but, also as an institution which supports the integration of Bessarabia in the administrative system of Russian Empire. An important source for studying modern history of Bessarabia are annual reports of the zemstvos, because they offer a series of data about the development of this governorate as a component part of Russian Empire. This study is based on the year of 1900, a year which represents transition from the XIX-th to XX-th century. The analysis which is based on this historical source, it's describing the involvement of this institution in local and regional administration, expansion for education and healthcare. In such a way, it is presented as a bivalent function institution – as an administrative and a social one.

Key words: Bessarabia, zemstvo, administration, social politics, reports.

În anii '50 ai secolului al XIX-lea evoluția Imperiului Rus era marcată de o criză de sistem acutizată și de înfrângerea acestuia în războiul Crimeiei (1853–1856), fapt care a servit drept motiv pentru promovarea unor reforme în domeniul politico-administrativ, social-economic și cultural de către administrația țaristă, având ca scop modernizarea statului. Una din aceste reforme este cea a zemstvelor. Instituția zemstvei a apărut în condițiile crizei social-economice și politice existente în Rusia, din necesitatea de a adapta absolutismul la noile exigențe ale dezvoltării capitaliste. La 1 ianuarie 1864, după discutarea în Consiliul de stat al Rusiei, a fost aprobat de țarul Alexandru II *Regulamentul despre instituțiile zemstvei guberniale și județene*¹, fiind create în 34 din cele 50 de gubernii ale Imperiului Rus (partea europeană). Zemstva, chiar de la crearea ei a trezit suspiciuni birocrăției țariste. Ținerea sub control strict a activității instituțiilor zemstvei, limitarea competențelor și subordonarea ei administrației țariste a fost o grijă permanentă a autorităților țariste. Menționez faptul că la momentul introducerii zemstvelor în Basarabia statutul zemstvei fusese supus deja unor

¹ Полное Собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. 39, ч. 1, № 40457, pp. 1-14.
https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php

modificări în direcția limitării posibilităților și competențelor lor, pe care le enumerăm: a) prin hotărârea Comitetului de miniștri din 22 iulie 1866 instituțiile zemstvei au fost puse în subordinea directă a guvernatorilor; b) conform unor circulare și a legii din 21 noiembrie 1866 zemstvelor le-a fost redusă baza impozabilă, ele fiind lipsite de dreptul de supune impozitării veniturile întreprinderilor comerciale și industriale; c) în 1867 zemstvele au fost lipsite de posibilitatea de a comunica între ele și de a-și publica rapoartele de activitate fără permisiunea guvernatorului². Aceste instituții de guvernare locală aveau un spectru de activități clar specificat care *se limita exclusiv la problemele economice și de gospodărie ale fiecărei gubernii sau ale fiecărui județ*: administrarea bunurilor și veniturilor provenite din taxele și impozitele locale, asigurarea sănătății publice, întreținerea mijloacelor de comunicare, ajutor categoriilor sociale defavorizate – orfani, văduve, sprijinirea învățământului public și al dezvoltării agriculturii, industriei, comerțului, fiind în mare parte chestiuni administrative și gospodărești³.

Ulterior, la 15 noiembrie 1868, a fost emisă o hotărâre privind aplicarea Regulamentului din 1 ianuarie 1864 în Basarabia, vizând introducerea zemstvelor în teritoriul dintre Prut și Nistru. Procesul introducerii zemstvelor în Basarabia s-a extins în timp datorită nehotărârii manifestate atât de autoritățile provinciale, cât și de cele centrale rusești. Autoritățile provinciale presupuneau că între zemstve – exponente al interesului local și autoritățile administrative – exponente ale puterii centrale rusești vor apărea disensiuni. Erau îngrijorate și de faptul că zemstvele în condițiile Basarabiei puteau evolua în centre de promovare a ideilor naționale. În același timp, autoritățile centrale, cât și cele locale vedeau în zemstve un instrument de atragere a nobilimii locale de partea Rusiei. Asupra introducerii zemstvelor în Basarabia a influențat și factorul extern, aceasta era privită ca un act politic și propagandistic: Rusia ar fi demonstrat prin exemplul Basarabiei că este un stat care promovează reforme burgheze și că posedă un sistem de administrare superior celor existente în statele vecine. Introducerea zemstvelor în Basarabia s-a reținut și din cauza că autoritățile rusești erau de părere că până la rezolvarea problemei țărănești în Basarabia e prematur de a introduce aici noile structuri ale administrației locale⁴.

Zemstvele au fost instituții electivă, activitățile cărora se discutau și gestionau atât prin adunările convocate anual, cu statut ordinar sau extraordinar, cât și prin Consiliile de zemstva – organele lor executive, cu activitate continuă. În Basarabia zemstva a funcționat la nivel gubernial și județean - șapte zemstve județene fiind active la Hotin, Iași (Bălți, din anul 1887), Soroca, Orhei, Chișinău, Bender, Akkerman – zemstva județeană jucând în fapt rolul de verigă principală în sistemul de autoadministrare locală⁵. Astfel, conform art.33 din acest Regulament, valabil pe întreg teritoriul Imperiului Rus, din partea proprietarilor de pământ urmează să fie ales câte un consilier de la 10500 desetine de pământ, de unde rezultă că în Basarabia (conform legii cu privire la aplicarea Regulamentului zemstvelor în Basarabia, aveau dreptul de a participa la zemstvele guberniale persoanele din județele: Chișinău, Or-

² Ludmila Coadă, *Autoadministrarea locală în Imperiul Țarist și în Basarabia în a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX: evoluția instituției zemstvei*, în: *Administrarea Publică*, nr. 2, 2009, p. 45.

³ Полное Собрание законов Российской Империи (ПСЗРИ), Собр. II, т. 39, ч. 1, № 40457, 1864, СПб, p. 2. https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php

⁴ Sergiu Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupația țaristă (1812–1917)*, Brăila, 2019, pp. 162-163

⁵ Ludmila Coadă, *Zemstva județului Bălți: repere istorice*, în: *Revista de istorie și politică*, nr. 1, 2011, p. 23.

hei și Hotin care dețineau 200 de desetine, Iași și Soroca – 250 de desetine și din județele Bender și Akkerman – 300 de desetine)⁶ trebuiau să fie aleși 203 reprezentanți ai proprietărilor de pământ, dat fiind faptul că aceștia dețineau, în total, 2131835 desetine de pământ.

Astfel, zemstva trebuia să fie un organ reprezentativ al mai multor categorii sociale, prin criteriile instituite, ea devine o instituție nobiliară. Faptul că nobilii dețineau majoritatea în zemstvele județene și în cea gubernială este confirmat de rezultatele primelor alegeri. De exemplu, adunarea zemstvei guberniale, din 1869, era formată din 53 de consilieri, dintre care 73,4% erau mari proprietari, 15,1% – orașeni, 5,6% – țărani și 1,9 % – reprezentanți ai clerului. Printre cei 53 de consilieri ai zemstvei guberniale se înscriu: nobilul Pavel Leonard, baronul Dimitrii Stuart, baronul Alexandru Stuart, șambelanul Alexandru Crupenschi, principele Grigori Sturdza, Chiril Leonard, Constantin Moruzi, Nicolae Catargi, Constantin Cazimir ș.a. Numărul mare de nobili în zemstvele guberniale se menține și în anii următori: 1873/1875 – 78,2%, 1885/1887 – 81,6%, 1888/1890 – 90, 6%, 1891/1893 – 91,6% etc. Aceste date ne permit să concluzionăm că în Basarabia, ca și în toate guberniile Imperiului Rus, zemstvele obțin calificativul de instituții corporative-nobiliare⁷.

Zemstvele nu erau finanțate de către stat. Pentru a-și acoperi cheltuielile, zemstva a fost abilitată să colecteze taxe și impozite locale. Veniturile zemstvei erau formate din impozitarea veniturilor întreprinderilor industriale și comerciale precum și din taxele percepute pentru averea mobilă și imobilă. Practic, majoritatea cheltuielilor zemstvei erau suportate de țărani, pământul cărora era împovărat cu plăți în folosul zemstvei de două ori mai mari ca moșiile nobilimii. Principalele articole de cheltueli erau întreținerea instituțiilor zemstvei, întreținerea diferitor instituții de stat, asistența socială, învățământul, asistența medicală și veterinară. În grija zemstvelor au fost transmise chestiunile ce necesitau cheltuieli materiale și eforturi din partea birocrăției, care, profitând de această ocazie și-a ușurat substanțial existența. Multe din atribuțiile zemstvei nu aveau nimic comun cu necesitățile locale (întreținerea încăperilor pentru arestați; asigurarea cu locuințe a funcționarilor organelor de poliție; convoierea arestaților; construirea și întreținerea drumurilor; asigurarea transportului pentru deplasarea funcționarilor de stat și altele), dar datorită faptului că ele țineau de interesul statului erau îndeplinite în mod obligatoriu de zemstve.

Astfel, studierea evoluției zemstvei ne permite să identificăm date importante despre viața social și culturală a Basarabiei la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX-lea. În acest, sens o sursă scrisă importantă care înregistrează sarcinile și sintetizează realizările Zemstvei sunt *rapoartele anuale*, care au fost elaborate atât la nivel județean⁸, cât și gubernial⁹. Acestea sunt depozitate atât la Agenția Națională a Arhivelor, cât și în fondul de Carte Rară al Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova¹⁰, colecție care include 1194 de documente, dintre care 588 se referă la administrarea gubernială și locală din Basarabia.

⁶ ПСЗРИ. Собр. II, т. 43, ч. 2, 1868, № 46404, СПб, p. 386.

⁷ Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Chișinău: Pontos, 2009, pp. 208-210.

⁸ *Отчет Белецкой Уездной Земской Управы за 1899-й год*, Бельцы: Типография М. Г. Григорьева, 1900.

⁹ *Отчет Бессарабской Земской Управы 1897*, Кишинев: Тип. Э. Щилимоновича, 1897; *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы за 1900 год*, Губернскому земскому собранию XXXIII очередной сессии в 1901 году, Кишинев: Типография Ф.П. Кашевского, 1901; *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы за 1901 год*, Губернскому земскому собранию XXXIV очередной сессии в 1901 году, Кишинев: Типография Ф.П. Кашевского, 1902.

¹⁰ <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?site=localhost&a=p&p=about&c=carti&l=ro&w=utf-8>

Rapoartele anuale întocmite de zemstva gubernială și de zemstvele județene din Basarabia reprezintă surse de primă importanță pentru înțelegerea istoriei provinciei în perioada modernă, sub dominație țaristă. Ele reflectă nu doar activitatea administrativă, ci și viața socială, economică și culturală a populației, oferind cercetătorului date complexe și variate. Aceste documente impresionează prin complexitatea tematică, incluzând mai multe domenii: administrație, economie, infrastructură și societate. Un exemplu în acest sens este raportul anual al Zemstvei Guberniale din Basarabia din anul 1900. Acesta incluzând date despre diverse problemele, cum ar fi organizarea administrației și repartitia atribuțiilor funcționarilor, relația cu guvernatorul și soluționarea protestelor, dar și chestiuni practice precum finanțele, sănătatea publică, educația sau infrastructura. De exemplu, raportul conține secțiuni detaliate privind funcționarea spitalelor guberniale și județene, activitatea farmaciilor, maternitatea, azilele, școlile pentru felceri și moașe, precum și despre combaterea epidemiilor prin trimiterea probelor la stațiile bacteriologice din Odesa. Totodată, sunt consemnate cheltuieli pentru întreținerea azilelor, a orfelinatelor și pentru sprijinirea săracilor, ceea ce relevă preocuparea autorităților locale pentru problemele sociale ale epocii.

Despre administrația zemstvei guberniale în anul 1900. Rapoartele anuale ale zemstvelor constituie o sursă esențială pentru studierea structurii și funcționării administrației locale din Basarabia la începutul secolului al XX-lea. Ele oferă informații detaliate atât despre componența aparatului administrativ, cât și despre modificările intervenite în cadrul acestuia prin numiri, demiteri sau redistribuirea atribuțiilor funcționarilor. Astfel, în raportul pe anul 1900 al Zemstvei Guberniale Basarabene se menționează alegerea în funcția de președinte a lui Gheorghe N. Crupenschi, fapt ce marchează o schimbare în conducerea instituției. Alături de acesta, au fost cooptați și noi membri în structurile de conducere, precum P.I. Biberi, St.I. Dunca și V. Varzari¹¹, care au primit responsabilități specifice în funcție de necesitățile administrative ale epocii.

Documentul enumeră și alte persoane cu roluri de coordonare, împărțind atribuțiile pe domenii distincte de activitate. De pildă, baronul Alexandru O. Stuart a fost însărcinat cu supravegherea muzeului zemstvei, a serviciului veterinar și a activităților legate de combaterea filoxerei, problemă deosebit de gravă pentru viticultura basarabeană la sfârșitul secolului al XIX-lea. La rândul său, C.I. Dunca a coordonat sectorul financiar și contabilitatea, gestionând inclusiv fondurile destinate asigurărilor împotriva incendiilor, școlilor și azilelor pentru orfani, ceea ce arată interconectarea între administrația zemstvei și serviciile de asistență socială și educațională.

Un alt exemplu este V. Varzari, căruia, pe lângă responsabilitățile deținute anterior, i-au fost încredințate și sarcini suplimentare: supravegherea lucrărilor de construcții (în special drumuri și alte edificii finanțate de zemstvă), precum și conducerea biroului de statistică. Această din urmă funcție era deosebit de importantă, întrucât activitatea zemstvei se baza pe colectarea și analiza datelor demografice, economice și sociale, utilizate ulterior în planificarea bugetară și în adoptarea deciziilor administrative¹². Ulterior, raportul oferă o prezentare detaliată a aparatului administrativ al zemstvei, incluzând o listă de peste treizeci de funcționari activi în anul 1900. În document sunt menționate nu doar numele și funcțiile acestora, ci și datele privind intrarea în serviciu, ceea ce permite reconstituirea evoluției carierei lor și a stabilității personalului administrativ. Printre funcțiile consemnate se regă-

¹¹ *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы, с 1 января по 1 сентября 1900 года*, Кишинев: Тип. А. Голденштейна, 1900, p. 3.

¹² *Ibidem*, pp. 4-5

sesc posturi variate, care reflectă structura complexă a instituției: secretar, ajutor de secretar, conțopiști, contabili, medici veterinari, arhiviști, ingineri și alți funcționari specializați. Raportul nu se limitează la simpla enumerare, ci precizează și statutul angajării. Astfel, se disting trei categorii de personal: funcționari de bază, care constituiau nucleul aparatului administrativ (38 de persoane); funcționari angajați în calitate de ajutoori sau asistenți (11 persoane); și un singur caz de persoană primită „pentru a învăța funcția”, ceea ce arată preocuparea zemstvei pentru formarea și pregătirea cadrelor noi. Această clasificare reflectă atât gradul de profesionalizare a administrației zemstvei guberniale, cât și dimensiunea și diversitatea activităților gestionate¹³. Astfel, este observabilă ierarhia care exista în cadrul administrației zemstvei guberniale, existența unui aparat birocratic bine organizat pentru a gestiona volumul de muncă. Asistenții și cei care sunt în proces de învățare indică procesul pregătirii viitoarei generații de funcționari, totuși ar putea indica și faptul că obținerea acestor funcții este condiționată de apropierea profesională sau personală a unelor persoane, cum este cazul în care în funcția de secretar-adjunct a fost numit M.I. Kiatski, în locul lui A.V. Kiatski. Întreținerea pentru personalul zemstvei prezenta o sumă de 6300 de ruble¹⁴.

Prin urmare, raportul anual pe 1900 nu oferă doar o listă de nume și funcții, ci relevă mecanismele de funcționare ale zemstvei guberniale, domeniile prioritare pentru administrația locală și gradul de specializare a membrilor săi. De asemenea, prin evidențierea responsabilităților concrete – de la infrastructură și educație, până la sănătate publică și agricultură – documentul ilustrează rolul central al zemstvei în gestionarea vieții economice și sociale a Basarabiei.

Aspecte economice și financiare reflectate în rapoartele zemstvelor. Rapoartele zemstvelor reprezintă surse de prim rang și pentru studierea evoluției economice a Basarabiei în perioada țaristă, întrucât ele conțin informații detaliate privind gestionarea finanțelor și direcțiile de dezvoltare susținute de administrația locală. Un exemplu relevant este petiția înaintată de zemstva din Bălți, prin care se solicita alocarea a 20000 de ruble dintr-un fond total de 45000 de ruble acumulat de societățile de economii agricole, cu scopul de a înființa o bancă de credit agricol. Această inițiativă ilustrează interesul real al administrației locale pentru soluționarea problemelor structurale din agricultură și pentru sprijinirea dezvoltării acestui sector, prin facilitarea accesului la credit și achiziționarea utilajului necesar modernizării gospodăriilor țărănești. Petiția a fost transmisă spre examinare Ministerului de Interne, ceea ce confirmă interdependența dintre nivelul local și cel central în luarea deciziilor¹⁵. Contextul economic în care a apărut această solicitare este deosebit de semnificativ: recoltele slabe din anii precedenți și invazia de filoxeră au determinat zemstvele să adopte măsuri speciale. Printre acestea se numără alocarea de fonduri pentru compensarea pagubelor provocate de boală, acoperirea cheltuielilor de tratament și desfășurarea unor campanii de informare a populației cu privire la metodele de combatere a dăunătorilor¹⁶. Totodată, s-a decis alocarea sumei de 2000 de ruble pentru un proiect prin care zemstva din Basarabia a pus la dispoziție un teren de 12 desetine destinat înființării unei pepinieri de viță-de-vie americană, considerată o soluție viabilă, dată fiind rezistența sporită a acestui soi în fața filoxerei¹⁷.

¹³ *Ibidem*, pp. 6-9.

¹⁴ *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы, с 1 января по 1 сентября 1900 года*, Кишинев: Тип. А. Голденштейна, 1900, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 31.

¹⁶ *Ibidem*, p. 21.

¹⁷ *Ibidem*, p. 23.

Un alt aspect de interes îl constituie dinamica sistemului bancar și a disputelor juridice legate de fondurile zemstvei. Conform raportului din 1900, un capital de 22889 de ruble și 32 de cop., destinat inițial pentru acordarea de ajutoare alimentare, a devenit subiectul unei controverse între administrația orașului Chișinău și zemstva gubernială. Suma fusese transferată în anul 1874 către banca orașenească și ulterior integrată în fondul public al acesteia, cu aprobarea Ministerului de Interne și a Senatului Guvernamental. În pofida petițiilor repetate ale administrației orașenești pentru restituirea capitalului, ancheta efectuată de zemstva gubernială în ianuarie 1900 a stabilit caracterul irevocabil și legal al transferului. Concluzia autorităților a fost că solicitarea de restituire nu avea fundament juridic, iar fondurile trebuiau considerate drept un transfer definitiv în beneficiul băncii orașului¹⁸

De asemenea, rapoartele menționează că zemstva gubernială acorda împrumuturi către zemstvele județene, relație care reflectă mecanismele financiare interdependente ale administrației provinciale. Nivelul datoriilor neachitate în anul 1900 era diferit de la un județ la altul, proporțional cu gradul de dezvoltare economică și capacitatea financiară a fiecărei regiuni¹⁹. Aceste informații nu doar că evidențiază funcționarea mecanismelor economice locale, dar permit și reconstituirea diferențelor regionale din Basarabia la începutul secolului XX.

Infrastructură. Raportul Zemstvei Guberniale Basarabene pentru anul 1900 se dovedește a fi o sursă deosebit de relevantă pentru studierea evoluțiilor infrastructurale și a modului de distribuire a resurselor financiare la nivel provincial. Suma totală prevăzută pentru cheltuieli în acest domeniu s-a ridicat la 195112 de ruble și 44 cop., ceea ce ilustrează rolul central acordat de administrația zemstvei lucrărilor gospodărești. Printre sarcinile asumate se numărau construcția și reparația drumurilor, dezvoltarea căilor ferate, precum și ridicarea sau reconstrucția instituțiilor de interes public, între care școlile și spitalele ocupau un loc important. Spre exemplu, pentru construcția șoselei Chișinău–Criuleni era stabilit un plafon de cheltuieli de maximum 300.000 de ruble²⁰, ceea ce confirmă dimensiunea proiectelor infrastructurale planificate. Totuși, nu toate solicitările au fost acceptate: un caz ilustrativ îl constituie respingerea proiectului unei căi ferate Orhei–Chișinău–Soldănești²¹, motivată prin lipsa fondurilor disponibile.

Raportul atestă, de asemenea, rolul județelor în formularea solicitărilor privind dezvoltarea rețelei de drumuri. În baza acestor cereri, s-a constituit un capital special destinat infrastructurii, în valoare de 195112 de ruble 44 cop.,²² distribuite pe județe. Totodată, din fondurile rutiere guberniale s-a alocat suma de 20.800 de ruble pentru construirea șoselei ce lega orașul Chișinău de Spitalul de la Costiujeni. Repartizarea cheltuielilor s-a realizat proporțional cu gradul de necesitate a lucrărilor în județe, cea mai mare sumă fiind alocată districtului Orhei. Această practică sugerează existența unui mecanism de consultare și participare locală, însă în cadrul unei dependențe structurale de zemstva gubernială, care deținea controlul final asupra deciziilor.

În paralel cu proiectele de infrastructură, o parte din fonduri a fost destinată reparațiilor clădirilor administrate de zemstvă, în special unităților medicale și de asistență socială. Astfel, în 1900 s-au alocat:

¹⁸ *Ibidem*, p. 32-33.

¹⁹ *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы, с 1 января по 1 сентября 1900 года*, Кишинев: Тип. А. Голденштейна, 1900, p. 7.

²⁰ *Ibidem*, pp.43-46.

²¹ *Ibidem*, p. 14.

²² *Ibidem*, pp. 271-274.

- ✓ 2506 ruble și 93 cop. pentru Spitalul gubernial;
- ✓ 879 ruble și 07 cop. pentru Spitalul de la Costiujeni;
- ✓ 329 ruble pentru azile și orfeline;
- ✓ 186 ruble și 89 cop. pentru spitalul de boli pneumologice.

Totalul acestor cheltuieli se ridica la 3901 ruble și 69 cop., sumă modestă în comparație cu investițiile destinate infrastructurii²³.

Această discrepanță relevă prioritățile de guvernare ale zemstvei, orientate în primul rând către dezvoltarea infrastructurii publice și utilitare, în detrimentul domeniului social și sanitar. Motivele unei asemenea orientări sunt explicite: drumurile și căile de comunicație erau esențiale pentru consolidarea controlului administrativ asupra teritoriului, asigurând accesul rapid către centrele politice și administrative ale provinciei.

Prin urmare, raportul din 1900 demonstrează că zemstva gubernială și-a orientat activitatea prioritar spre consolidarea infrastructurii ca instrument de control administrativ și politic, în timp ce nevoile comunitare, precum sănătatea publică, au fost plasate pe un plan secund. Această distribuție a resurselor reflectă logica generală a administrației țariste, interesată mai ales de funcționalitatea aparatului statal și mai puțin de îmbunătățirea nivelului de trai al populației.

Sănătate. Rapoartele Zemstvei Guberniale pentru anul 1900 oferă informații ample și detaliate privind organizarea și funcționarea serviciilor medicale din Basarabia. O atenție deosebită este acordată Spitalului gubernial din Chișinău, unde în anul 1900 au fost tratați în total 3190 de bolnavi, dintre care 844 în secția de psihiatrie, 657 în secția de boli venereice (în special sifilis) și 1689 în alte secții medicale. Numărul total al zilelor de spitalizare a atins cifra de 120119²⁴. Rapoartele conțin, de asemenea, date despre proveniența socială și locul de trai al pacienților, evidențiind astfel caracterul social al instituțiilor medicale și rolul lor în asigurarea unei minime asistențe sanitare populației din medii diverse. Totodată, sunt incluse informații privind inventarul spitalelor – mobilier, echipamente, dotări –, precum și despre regimul alimentar al bolnavilor, aspecte ce permit cercetătorului să reconstituie atât nivelul de dotare materială, cât și preocupările pentru igienă și alimentație²⁵. Un capitol aparte îl constituie activitatea farmaciilor, cu accent pe farmacia Spitalului gubernial, unde sunt prezentate cheltuielile detaliate pe secții și modul de organizare a aprovizionării cu medicamente. Aceste date sunt deosebit de relevante pentru analiza costurilor și a logisticii medicale din provincie²⁶. Rapoartele includ și informații despre instituțiile auxiliare sistemului medical, precum azilul de maternitate, care funcționa sub patronajul zemstvei, și despre școala de felceri și moașe, unde sunt prezentate listele studenților și profesorilor, precum și disciplinele studiate. Aceste detalii scot în evidență implicarea zemstvei nu doar în acordarea de îngrijiri imediate, ci și în formarea cadrelor medicale, indispensabile pentru extinderea rețelei de asistență sanitară la nivel local. Prin urmare, rapoartele anuale constituie o sursă de prim rang pentru înțelegerea situației medicale a Basarabiei la începutul secolului al XX-lea, reflectând atât aspectele instituționale și organizatorice, cât și dimensiunile sociale și educaționale ale sistemului de sănătate din provincie.

²³ *Ibidem*, pp. 321-327.

²⁴ *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы, с 1 января по 1 сентября 1900 года*, Кишинев: Тип. А. Голденштейна, 1900, pp. 80-81.

²⁵ *Ibidem*, pp. 88-99.

²⁶ *Ibidem*, pp. 100-102.

Educație și asistență socială. Raportul zemstvei guberniale din anul 1900 constituie o sursă de primă importanță pentru studierea istoriei sociale și educaționale a Basarabiei țariste, întrucât reflectă mecanismele prin care instituțiile locale au gestionat aspecte legate de protecția socială, educație și formarea profesională. Din document reiese clar caracterul bivalent al zemstvelor, care îmbinau atât funcții administrative, cât și responsabilități sociale. Un exemplu relevant îl constituie modul de organizare a sprijinului acordat categoriilor defavorizate – în special orfanilor, văduvelor și copiilor abandonati. Raportul atestă că, la 1 ianuarie 1900, zemstva gubernială avea în grijă sa 83 de copii²⁷, repartizați fie în instituții specializate (școli agricole, ateliere meșteșugărești, aziluri), fie în custodia rudelor sau a mamelor, care deveneau tutori plătiți. Definiția orfanului, specifică epocii, includea nu doar copiii rămași fără ambii părinți, ci și pe cei care își pierduseră tatăl, mama neavând posibilitatea materială de a-i întreține singură.

Raportul oferă date concrete privind sprijinul financiar acordat: pentru copiii de 6–11 ani se alocu anual circa 92 de ruble (7 ruble lunar), pentru cei de 12–16 ani suma creștea la 111 ruble (9,25 ruble lunar), iar pentru adolescenții de 17–19 ani era prevăzută o medie de 97,5 ruble (8,12 ruble lunar). Cea mai mare cheltuială revenea categoriei de 12–16 ani, confirmând efortul de a susține adolescenții în perioada de formare profesională. Totuși, tutorii reclamau insuficiența acestor sume, fapt ce indică limitele sistemului rudimentar de asistență socială al zemstvelor, chiar dacă acesta reprezenta totuși o formă incipientă de responsabilitate comunitară²⁸.

Datele raportului subliniază și rolul zemstvei guberniale în sprijinirea educației. Gimnaziul de fete din Chișinău, de exemplu, dispunea în 1900 de un buget total de 37640 de ruble, din care 14500 proveneau din fondurile zemstvei, adică aproape jumătate din total. Această dependență financiară arată că, deși școala beneficia și de alte surse de venit, funcționarea ei era posibilă datorită implicării administrative locale. Raportul conține și un proiect bugetar pentru anul 1901, ceea ce dovedește o planificare anticipată și o preocupare pentru asigurarea sustenabilității instituțiilor educaționale²⁹.

Totodată, în aceeași sursă sunt consemnate date despre trei școli agricole – Cucuruzeni, Grinăuți și Purcari – instituții aflate sub patronajul zemstvei guberniale. Acestea urmăreau să pregătească specialiști în agricultură, domeniu strategic pentru Basarabia, cu accent pe cultura cerealelor, viticultură și creșterea animalelor. Bugetele lor anuale (circa 16000 de ruble pentru primele două) erau aprobate de Ministerul Agriculturii și Domeniilor de Stat și monitorizate de Camera de Control din Basarabia. Școala de la Purcari funcționa după un model diferit, fiind susținută prin taxe plătite de elevi și sprijinul moșiilor particulare³⁰. Acești elevi erau majoritatea elevilor erau de origine țărănească (44 de elevi), dar existau și elevi din familii de nobili, clerici sau de meșteșugari. Prin urmare, ele erau asemănătoare ca domeniu de formare a specialiștilor, dar cu unele diferențe în administrare.

În concluzie, raportul zemstvei guberniale din 1900 constituie o mărturie documentară de prim rang pentru înțelegerea mecanismelor sociale și educaționale din Basarabia țaristă. El arată modul în care zemstva se implica în protecția categoriilor vulnerabile, în finanțarea școlilor și în crearea unui cadru rudimentar de formare profesională, dar și limitele impuse

²⁷ *Ibidem*, p. 115.

²⁸ *Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы, с 1 января по 1 сентября 1900 года*, Кишинев: Тип. А. Голденштейна, 1900, pp. 119-123.

²⁹ *Ibidem*, pp. 328-330.

³⁰ *Ibidem*, p. 117.

de resursele financiare și de politica centrală a Imperiului Rus. Astfel, documentul reflectă atât preocupările pentru dezvoltare, cât și contradicțiile și insuficiențele sistemului de administrație locală din epocă.

Analiza raportului anual al Zemstvei Guberniale din Basarabia pentru anul 1900 confirmă rolul acestor instituții în administrarea vieții provinciei la începutul secolului al XX-lea. Documentele de acest tip nu reprezintă doar simple evidențe birocratice, ci adevărate sinteze ale realităților sociale, economice, culturale și infrastructurale ale Basarabiei, oferind o imagine complexă asupra relației dintre autoritățile locale și cele centrale. Rapoartele evidențiază atât funcția administrativă a zemstvelor – prin organizarea aparatului funcționaresc, gestionarea resurselor financiare și dezvoltarea infrastructurii –, cât și dimensiunea lor socială, reflectată în preocupările pentru educație (situația școlilor și a elevilor), sănătate (numărul spitalelor, al bolnavilor tratați, cheltuielile pentru medicamente) și asistență publică. Totodată, prioritățile evidențiate – investițiile masive în infrastructură în detrimentul domeniului social – ilustrează logica politică a administrației țariste, axată pe consolidarea controlului statal mai mult decât pe îmbunătățirea condițiilor de viață ale populației. În același timp, rapoartele dezvăluie implicarea nobilimii locale în structurile zemstvelor, confirmând caracterul lor corporativ-nobiliar și interdependența dintre interesele locale și cele imperiale. Prin urmare, rapoartele anuale ale zemstvelor constituie surse importante pentru studierea istoriei moderne a Basarabiei, care alături de alte surse inedite și editate, oferind cercetătorului date detaliate și relevante pentru înțelegerea proceselor de modernizare administrativă și social-economică a provinciei în cadrul Imperiului Rus.

* Articol elaborat în cadrul subprogramului „Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)”, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

EVOLUȚIA JUSTIȚIEI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN CONTEXT SUD-EST EUROPEAN ÎN SEC. XV–XVI

The evolution of justice in Moldova in the South-Eastern European context in the 15th–16th centuries

CZU: 340.12(478)''15/16'':94
DOI: 10.5281/zenodo.19398655

Maxim BLIDARI

Drd., Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: Blidarimaxim@gmail.com

Summary. The present study examines the evolution of Romanian law, with particular emphasis on the legal tradition of Moldova, tracing its transition from customary to written forms. The Romanian principalities emerged within a cultural and legal milieu in which written law possessed long-standing traditions, most notably the legacy of Roman law and its Byzantine successor. At the same time, this region was characterized by a deeply rooted system of unwritten customary norms, which maintained primacy during the formative centuries of the Moldavian state. Gradually, the Moldavian legal sphere came to incorporate, in manuscript form, various codifications of law. These codices laid the foundations for the eventual shift from a predominantly customary legal framework to a written legal system.

Key words: Customary Law, the Byzantine Code, *Jus Valachicum*, the Syntagma of Matthew Blastares.

Evoluția dreptului în Țările Române comportă niște trăsături caracteristice corespunzătoare neamului care trăia în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic, dar și prin extensie dincolo de teritoriile unde vor apărea Transilvania, Țara Românească și Moldova¹. Nu este întâmplător, deci, că Țara Moldovei în special se va ralia unor principii ale dreptului care își găseau ascendența încă în Imperiul Roman, care a impus principalele principii de conduită, responsabilitate, ordine și comunitatea în general. Orice stat, iar statele noastre nu sunt o excepție, nu putea exista fără un sistem juridic bine pus la punct. Mai mult decât atât, în cazul nostru, legea pământului sau „jus valachicum” așa cum i-au spus străinii, s-a dezvoltat în spațiul nostru și a prins caracteristicile necesare înainte de apariția statului. Și era firesc atunci ca în statele vecine, cel puțin la începutul reafirmării politice a acestora după perioada de fărâmițare feudală, să apară localități în care să primeze acel „jus valachicum”. Multitudinea de documente în care se afirmă și reafirmă principiile juridice ale acestor localități mărturisesc existența încă de la început a unor reguli și principii după care comunitățile românești se conduceau, fără ca acestea să fie bine precizate. De abia documentele de mai târziu pot să ofere detalii asupra felului în care legislația românească era aplicată în aceste așezări umane, bine consolidate. Este vorba și de cronicile moldovenești în care întâlnim destule mențiuni cu privire la dreptul cutumiar de la începutul ființei statale moldovenești

¹ Ion Toderașcu, *Alianța politico-militară dintre Țările Române în Evul Mediu. Idee și faptă*, Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1984; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

și până în fazele evoluale ale statului². Comunitățile românești din Slovacia sau Polonia³ au convins suveranii de acolo în loialitatea și devotamentul lor, iar aceștia la rândul lor, le-au permis să se folosească lor de acea autoguvernare, lăsând în actele lor de cancelarie precizarea cu privire la „jus valachicum”. Deci, era vorba atunci de admiterea dreptului românesc, care se trăgea de sigur din percepțiile dreptului roman, în niște teritorii unde ei locuiau și care la un anumit moment s-au pomenit în frontierele unor regate străine. Așa, documentele de epocă evocau atunci o realitate demografică, parțial etnică, socială și economică, atâta timp cât comunitățile românești din aceste regate plăteau impozite și participau la formarea bunăstării regatelor din care ele făceau parte la acel moment.

Desigur, suntem la un moment dat în fața unor realități din deceniile sau poate chiar și secolele precedente ale unei epoci foarte zbuciumate în care comunitățile umane se deplasau dintr-un loc în altul căutând să stea la adăpost de marile bulversări de care spațiul de la grile Dunării n-a dus lipsă niciodată. Foarte probabil că aceste comunități, care s-au individualizat la un anumit moment după limbă, tradiții și cultură, vor avea propria lor formă autonomă pe care o vor fi negociat cu suveranilor regatelor în care au ajuns.

Nu încap la rândul său îndoială că și deplasările de populație, despre care avem știri încă din momentul formării statelor românești, să se fi produs de asemenea după niște convenții pe care nu le cunoaștem din păcate. În izvoarele din acea perioadă deseori se amintesc despre niște „conducători” care conduceau comunitățile umane spre noi locuri de trai. Anume în acele momente ei primeau acele privilegii, iar uneori și scutiri de impozite. Fi-rește că unul dintre acele privilegii ținea de aspectele juridice, iar precizarea că ei puteau să se folosească de „jus valachicum” era forma supremă a recunoașterii unei realități cultural-juridice, în care membrii comunității se țineau de niște reguli și principii de comportament care și purtau denumirea de „jus valachicum”. Important de remarcat că pe lângă această formă de drept medieval erau și altele, iar comparația cu aceasta ne permite să vedem modul în care, inițial comunitățile românești și cele care se conduceau după „jus valachicum” s-au integrat în comunitățile din care făceau parte.

Pe lângă așezări care au primit dreptul de a se conduce după „jus valachicum”, mai erau și altele care aveau alt tipaj de drept și care desigur că diferea de celălalt. De menționat și faptul că acest principiu va funcționa până la un anumit moment până când nu se va produce unificare juridică a acestor state. Deocamdată, la început avem de a face cu o multitudine de aceste „drepturi” care formau un mozaic cu principii și obiceiuri bine precizate.

Așadar, documentele din epocă mai menționează: Jus Teutonicum (dreptul teutonic), numit așa după Cavalerii Ordinului Teuton, care au apărut la un anumit moment istoric în estul Europei și până când se vor afirma în partea de nord-est a Europei catolice, formând și statul cu aceeași denumire. În ceea ce privește spațiul românesc la un anumit moment ei au primit privilegii și de la regii maghiari și chiar și-au făcut în acest spațiu cetăți. Una din acestea, după toate aparențele, este și Cetatea Neamțului. Cu timpul, dreptul teutonic va evolua în Dreptul de Magdeburg de care s-au folosit multe orașe din Polonia, Ungaria, Boemia, Lituania ș.a. Jus Polonicum se referea la legea care funcționa în Polonia. Acest sistem juridic s-a constituit și perfecționat de-a lungul timpului în Polonia până când va deveni principalul

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1955; Miron Costin, *Opere complete*, ediție critică de P.P. Panaitescu, București: Editura pentru literatură și artă, 1958.

³ Grzegorz Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin, Wyd. UMCS, 2004.

care va domina jurisdicția poloneză. Mai era și Jus Ruthenicum care deseori prelua pe cel „valah”, adică românesc. Era un sistem propriu de cutume existent în comunitățile ucrainene și lituaniene (a se înțelege bieloruse). Desigur, ca și cel românesc se baza de religia și cutuma ortodoxă. „Jus Lituanicum” – dreptul lituanian care a funcționat în Marele Ducat al Lituaniei. A avut la bază Statutele Lituaniei, care au fost adoptate în 1529, 1566 și 1588. Ca esență era o compoziție mixtă formată din dreptul slav, polon și influențe romano-germane.

Prin urmare, la începutul ființei statale românești, dreptul românesc era cunoscut ca principiu de aplicare, ceea ce era un lucru important dacă ținem seama de „concurența” alături de alte forme politico-juridice existente în spațiul central și sud-est european⁴. Mai mult decât atât, ca orice organism politico-juridic și „jus valachicum” va evolua, de fapt va înlocui odată cu asimilarea populației românești de către cea slavă și preluarea lui „jus valachicum” de către „jus rutenicum”, oricum mai aproape de clasele conducătoare poloneze decât formele juridice românești. Prin urmare, justiția aici a avut un anumit parcurs, pe când în teritoriile unde se vor forma Țările Române dreptul a evoluat de la forme incipiente numite convențional drept cutumiar spre forme mult mai dezvoltate ale unui stat pe deplin format.

În primele secole de existență a Moldovei vom asista la menținerea unor forme de organizare politico-juridic și administrativ până în momentul în care, formele vechi vor dispărea și se vor menține doar în niște toponime, care vor aduce aminte de foștii cnezi și juzi de altă dată, din perioada numită convențional „prestatală”. Totodată, noile forme politice de organizare internă în care țara Moldovei cucerind celelalte „țări” va ajunge cu granițele până la mare, se vor afirma și transforma vechea orânduire și vechile perceptive în alte noi, în care principalul percept era „credința” și „devotamentul” față de cel care a fost pus în scaun prin „mila lui Dumnezeu”. Or, în aceste condiții nu era nevoie de o lege scrisă în care toți să fie egali. Adică toți trebuiau să fie egali, numai că ei trebuiau să fie egali în fața domnului, și mai puțin legii, am adăuga aici. Chiar și așa, cunoscându-se principiile dreptului, domnii se străduiau să apară în fața supușilor ca cei care sunt „judecători buni”. Acest principiu va deveni unul fundamental pentru domnii care ocupau scaunul domnesc al Țărilor Române. „Bunul judecător” este un percept biblic, principiul teocratic în zorii formării și în primele secole ale existenței Țărilor Române era puternic ancorată unor tipare stereotipe. Totodată, acest principiu al „domnului – bun judecător”, conferea o esență mai mult decât ceea ce o lega de Biblie și de exemplele de acolo. Un domn bun este în mod obligatoriu și un judecător bun, numai că niciodată el nu judecă de unul singur⁵. Are nevoie de martori. Or, acești martori, iarăși după moda străină, sunt membrii Sfatului domnesc⁶. Fără aceștia nu era obișnuită luarea unei hotărâri definitive⁷. Altfel spus, nu putea fi emis un uric. Acest document era un act pe care domnul îl dădea pentru stăpânire veșnică era valabil pe timpul unei domnii. Deși era necesar ca acest document să fie întărit odată cu urcarea în scaun a unui nou domn, nu totdeauna se proceda în acest sens.

În epoca medievală vom asista la o perioadă de tranziție de la forme juridice incipiente spre forme încheiate. Inițial, statul moldovenesc a preluat niște norme și principii din trecut, de la formațiunile prestatale. Și așa cum aparatul de stat încă nu era în stare să facă față

⁴ Al. Duțu, *Modele, imagini, priveliști*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1979.

⁵ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, București: Ed. Academiei, 1979.

⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, coordonator colecției: Șerban Papacostea, București: Editura enciclopedică, 1995.

⁷ Lista dregătorilor Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. sec. XIV–XVII*, București: Editura Enciclopedică Română, 1971.

numărului mare de cauze, aceste prerogative erau delegate unor oficialități locale. Ei, juzii și cnezii, continuau să exercite dreptul de judecător de la predecesorii săi. De asemenea, nu totdeauna noul aparat de stat avea posibilitatea exercitării prerogativelor juridice și atunci, păstrându-se tradițiile precedente acest drept era exercitat de persoane moștenitoare ale juzilor locali. Cu timpul desigur că situația se va schimba până când la un anumit moment, toate pricinile, procesele juridice, cumpărărilor, împărțirile și vânzările de moșii erau soluționate de curtea domnească. Principiul acesta în care domnul țării era și judecătorul suprem, iar hotărârea domnului trebuia să fie acceptată de toată lumea a funcționat iarăși o perioadă îndelungată până când alte cauze și pricini vor necesita constituirea unui sistem juridic bine pus la punct cu respectarea tuturor principiilor care stau la baza a ceea ce numim sistem juridic modern. Atât prima formă cât și cea din urmă făceau parte din stat, un stat care și-a avut începuturile sale cu niște instituții incipiente slab dezvoltate. Cu timpul acestea vor evolua spre forme din ce în ce mai dezvoltate. La curtea domnească vor apărea funcționari care aveau în obligațiunile sale rezolvare diferitor diferende minore. Odată deci cu creșterea numărului cazurilor în care era nevoie de intervenția instituțiilor statului vor apărea funcționari care vor trebui să preia o parte din calitatea de judecător suprem al domnului. Așa vor apărea de exemplu vornicii de poartă în care va evolua mai apoi spre principiile unui stat de Drept propriu zis bazat pe un sistem de legi bine conturat codificat și pus în parametrii unui sistem juridic modern. La debutul statului medieval moldovenesc sistemul juridic de aici moștenește o tradiție care în limbaj popular a intrat sub denumirea de legea pământului sau obiceiul pământului de partea cealaltă străinii vor defini acest sistem sau mai degrabă conglomerat de norme și obiceiuri ca „jus valahicum”, adică legea românească.

Dacă în străinătate, suveranii își arătau pregătirea să recunoască autonomia juridică a comunităților românești cu acel termen, în țară acest conglomerat de legi, obiceiuri și tradiții era numit simplu cu un termen generic – legea pământului. În urma elaborării actelor de cancelarie: vânzare-cumpărare, împărțire, judecată, moștenire etc. sunt făcute numeroase trimiteri la această lege a pământului din care se pot stabili principalele principii ale acestei legi⁸.

Apariția Țărilor Române în sud estul Europei în secolul al XIV-lea a constituit punctul de cotitură care avea să accentueze prezența românească în spațiul din Centrul și Sud-Estul Europei. Era perioadă când în Europa se stabilizează regatele naționale. Pe de o parte se stabilizau noi realități etnice. Totul depindea de cel care stabilea regulile pe un anumit teritoriu. Pentru așa ceva era nevoie în primul rând de constituirea statelor etnice. Așa cum se va stabili pe parcurs, chiar dacă regatele cuprindeau în granițele sale minorități etnice, acestea din urmă au și pornit un proces de asimilare până la asimilarea lor definitivă. Astfel din diferite conglomerate etnice, cu timpul se va ajunge la asimilarea minorităților și constituirea unei entități politice majoritare. În momentul formării statelor românești, pe cuprinsul Moldovei și Țării Românești existau și aici mai multe zone și regiuni care vor intra în componența țărilor noastre, iar cu timpul acestea vor fi asimilate de către populația aici majoritară, adică de către români, care aveau și țările lor care permintea să impună pe teritoriul stăpânit de ei regulile și modul de conduită. Inclusiv, era vorba și de infrastructura

⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea 1, de la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601–1821), ediția a doua revăzută și adăugită, București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 114; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, III, ediția IV, *De la moartea lui Petru Rareș până la Matei Basarab și Basile Lupu „Epoca lui Mihai Viteazul”*, Text stabilit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, note, comentarii, prefață indice și ilustrația de Nicolae Stoicescu, glosar Maria Simionescu, București: Editura Științifică și enciclopedică, 1988.

juridică, ceea ce străinii numeau ca „jus valachicum”, iar muntenii și moldovenii ca „legea pământului”. Desigur, că minoritățile etnice și-au păstrat cel puțin o perioadă identitatea lor, iar pe lângă asta și specificul lor, în cazul românilor era vorba de „jus valachicum”. Astfel, ceea ce s-a constituit în primele secole ale existenței politice atât a Moldovei cât și a Țării Românești putea fi transpusă sub autoritatea absolută a domnilor din țările noastre în care el folosea dreptul de „dominium eminens”. Acest principiu însemna că tot pământul țării aparținea domnului, iar ceilalți locuitori nu erau decât niște stăpâni. Domnul le oferea stăpânilor de moșii posibilitatea să se folosească de acele beneficii, ale căror era proprietar absolut⁹. Era sistemul de dominație bizantin¹⁰. În mod firesc, Bizanțul și-a impus modelul politic în sud-estul Europei și a reușit s-o facă și asupra Țărilor Române. Important de menționat și faptul că până a ajunge să reprezinte un model politic în Moldova și Muntenia, sistemul politico-juridic bizantin a fost implementat la sud de Dunăre la celelalte două state creștine: Bulgaria la început și Serbia mai apoi¹¹. Bulgarii au preluat întregul sistem politic bizantin și au pus sub semn de întrebare chiar supremația Bizanțului în Balcani într-o perioadă foarte complicată. Cu toate acestea, după o perioadă de succese notabile în Balcani, primul „imperi” bulgar termină prin a cădea sub loviturile nemiloase ale împăratului Vasile al II-lea, numit și Bulgarohthonul. Deja în acea perioadă, Imperiul Bizantin evoluase spre niște forme care se asemănau mult cu despotismul oriental. Preluarea formelor de bazileu de la iranieni, corespundea într-un tot cu noua formă de imperiu în care totul trebuia să se supună suveranului suprem. Era vorba aici și de legislație. Primatul Bizanțului corespunde cu domnia lui Iustinian I (527–565). Pe lângă opera de restabilire a Imperiului Roman, intrată simbolic cu denumirea de *Restitutio Imperii* și ridicarea celei mai renumite catedrale creștine din toate timpurile: Sfânta Sofia, poate cea mai importantă realizare a lui Iustinian I au fost performanțele realizate în domeniul legislației. El a făcut comandă juriștilor din Imperiu să elaboreze o codificare a dreptului roman și să includă în ea ultimele realizări din domeniu. Importanța operei din timpul lui Iustinian e și mai mare cu cât atunci se produce trecerea de la antichitatea clasică la Epoca medievală. În plus, de câteva secole religia creștină era parte a societății europene. Era vorba de o realitate care nu putea fi neglijată nicicum. Cel care a pus la cale elaborarea acestui corpus a fost vestitul jurist roman Tribonian. După ce s-au încheiat lucrările acestui grup a fost propusă spre atenție: Corpus Juris Civilis. Ea era alcătuită din patru părți: Codex Justinianus, Digesta (Pandectele), Institutiones și Novellae Constitutiones. Astfel a fost redactată o lucrare unde se regăseau laolaltă principalele principii ale dreptului roman, adaptate la spiritul creștin oriental, care va evolua mai apoi spre percepțiile bine precizate ale ortodoxismului și eximarea noilor realități sociale care s-au instituit odată cu epoca de tranziție de la antichitate la Evul Mediu. Prin urmare, noul sistem juridic, reieșit din realitățile Noii Rome (Constantinopolului) și-au găsit reflectare în sistemul juridic care a stat la baza Imperiului Roman de Răsărit (Bizantin) pe întreaga perioadă a existenței lui. Prin urmare nu era o întâmplare faptul că sistemul juridic bizantin va fi împrumutat de toate puterile care vor apărea în acea regiune și va avea un impact atât în orientul Europei, cât și în Europa Occidentală¹².

⁹ C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în: Studii și Cercetări Științifice Iași, VI (1955), nr. 3-4.

¹⁰ N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată*, în: SCȘI, XIII, 1962, nr.1, pp. 62-64.

¹¹ N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, traducere de Liliana Iorga-Pippidi, București: Editura enciclopedică română, 1972.

¹² A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București: Edi-

Evoluția dreptului bizantin a continuat și în secolele următoare odată cu evoluția propriu-zisă a imperiului. Ca să facă față noilor realități cu care s-a confruntat imperiul în perioada Evului Mediu clasic a fost nevoie de o permanentă ajustare la normele și principiile social-economice din stat. Astfel, în secolele următoare au apărut Ecloga, în 741, iar în secolele IX-X, împărații de atunci au pus elaborarea unor noi coduri de legi care le sintetizau pe cele precedente, dar și veneau cu noi ajustări în funcție de realitățile vremii. Noua culegere de legi, în 60 de volume se numea Basilika. Această nouă culegere va influența la rândul său alte coduri de legi care aveau să apară de curând în Europa Centrală și de Est. Îmbinarea juridică pornind de la realitățile sociale stabilite odată cu triumful religiei creștine au produs o îmbinare a mai multor percepțe de primă importanță în societate.

Experiența altor state ortodoxe, cel sârb și bulgar, a coincis după cum se pare cu perioada când între acestea care s-au văzut și ele imperii la un anumit moment, pe de o parte, Moldova și Țara Românească, pe de altă parte să se stabilească relații de bună vecinătate și colaborare. Aceasta s-a arătat vădită mai ales în secolul al XIV-lea când statul sârb și statul/statele bulgare deveneau vasale și apoi erau înghițite de Imperiul Otoman, iar pe de altă parte anume în secolul al XIV-lea se vor forma și într-un timp foarte scurt se vor afirma cele două țări române independente. Din punctul de vedere al preocupărilor noastre, aceasta este și perioada când a apărut o lucrare semnată de un locuitor al Salonicului, Matei Vlastares. Sintagma lui Matei Vlastares a jucat un rol foarte important în consolidarea relațiilor culturale între români și popoarele slave balcanice. Prin această filieră, Sintagma lui Matei de la început tradusă din greacă în slavonă a pătruns pe teritoriul românesc, iar mai apoi a și fost răspândită prin numeroase copii care erau copiate pe la mănăstiri.

Această lucrare a apărut în 1335. Matei Vlastares, călugăr, dar și un foarte bun cunoscător al codurilor de legi care circulau în Imperiul Bizantin. Melanjul pe care Matei Vlastares avea să-l facă între dreptul laic și cel ecleziastic i-a asigurat circulația fără de egal a lucrării sale¹³. Cunoaștem de altfel că în acea perioadă Imperiul Bizantin se afla în criză profundă și își aștepta momentul când avea să cadă sub spada otomanilor. Cu toate acestea, apariția noii lucrări care îmbina cele două componente ale societății, laicul și ecleziasticul, era un element foarte important menit să îndrepte starea delicată în care s-a pomenit inclusiv justiția bizantină. Judecători și clerici apelau la nevoie la Sintagma lui Matei Vlastares. Această lucrare devenise una de studiu în diferite școli și mănăstiri.

Ea îmbina mai multe componente și prin aceasta reușea să răspundă cerințelor vremii. În ea au fost incluse elemente din tradiția romană, perpetuate în timpul Impariului Bizantin. Avea preveri din dreptul canonic ortodox, dar, totodată, cuprindea și norme cutumiare locale ale popoarelor din Balcani sau elemente morale și teologice.

Un rol însemnat în răspândirea Sintagmei lui Matei Vlastares l-a avut cneazul sârb Ștefan Dușan, care l-a folosit pentru elaborarea propriului cod de legi – Codul lui Dușan. În 1346, s-a proclamat împărat al sârbilor și grecilor, ceea ce arăta atașamentul lui față de tradiția bizantină. Căderea Balcanilor sub turci a făcut posibilă deplasarea în Moldova și Țara Românească a numeroșilor călugări balcanici. Atunci ei au și adus în țările noastre acest cod de legi care s-a bucurat de o mare autoritate în rândul călugărilor.

Prin urmare, momentul constituirii Țărilor Române în general și a Țării Moldovei în special coincide cu perioada când în sistemul juridic de la noi prelua principiul unui drept cutumiar în care domnul țării proprietar absolut hotăra în urma unor judecăți diferite pri-

tura Academiei, 1983.

¹³ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. II, București, 1994.

cini, întărea împărțiri de moșii, îi pedepsea pe cei care au greșit, întărea moșteniri ș.a.m.d. Totodată, tradiția și cutuma se trăgea încă din perioada când aceste teritorii s-au aflat sub impactul Imperiului Roman și apoi cel Bizantin. Din Imperiul Bizantin, prin intermediul statelor slave, în Moldova și Țara Românească au ajuns coduri de legi traduse din greacă în slavonă. La noi ele au fost copiate și multiplicare, constituind prima fază a trecerii de la dreptul cutumiar la cel scris¹⁴.

¹⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 115.

MOȘTENIREA LĂSATĂ DE ALEXANDRU MARGHILOMAN LA BUZĂU – PATRIMONIUL CULTURAL

The legacy left by Alexandru Marghiloman in Buzău – cultural heritage

CZU: 94(498):008(498)

DOI: 10.5281/zenodo.19399027

Marius-Adrian NICOARĂ

<https://orcid.org/0000-0002-7193-2353>

Dr., Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România,
Membru al consiliului de cercetare științifică al Institutului European pentru Cercetări
Multidisciplinare, Directorul Centrului de Științe Istorice și Arheologie, Membru
al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România-Filiala Iași
E-mail: nicoarama@yahoo.com

Summary. The great patriot Alexandru Marghiloman left the city of Buzău an impressive material and spiritual legacy, which has become part of the cultural heritage of the town in the Curvature of the Carpathians. Here we find: The Marghiloman Domain Ensemble; The Marghiloman Palace/ Albatros Villa (designed by French architect Paul Gottereau, 1843–1924 a project coordinated by architect Victor Gerabek); The Auxiliary buildings of the Marghiloman Palace; the stables of the Marghiloman Palace; Marghiloman's wall; the building of the retirement home „Alexandru Marghiloman”; The Cross of the Marghiloman Palace; Marghiloman Park; The statue of Alexandru Marghiloman; The busts of Alexandru Marghiloman; The Ion Marghiloman boarding school, now the seat of the Margareta Sterian Arts High School, and the founding of the public library.

Key words: patriot, Alexandru Marghiloman, Buzău, heritage, cultural heritage, ensemble, palace, annex buildings, stables, wall, building of the institution, cross, park, statue, bust, building of the inter-at, library.

Alexandru Marghiloman, (27 ianuarie 1854–10 mai 1925)¹ cunoscut ca „lordul valah”, „lordul buzoian”, sau „marele buzoian”, s-a născut la Buzău și s-a numărat printre personalitățile marcante ale vieții politice românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea. A studiat la Colegiul „Sfântul Sava”, luându-și doctoratul în drept și în științe politice la Paris (1878), după care a intrat în magistratură ca procuror la Tribunalul Ilfov (8 ianuarie 1879). A demisionat în 1883 pentru a se înscrie în barou. Din iunie 1884 a devenit avocat al statului, funcție din care s-a retras după câteva luni pentru a se lansa în politică. A fost ales prima oară deputat în Colegiul I de Buzău, la 6 noiembrie 1879.² A debutat în viața politică la Partidului Liberal, tatăl său fiind vicepreședinte al Camerei, dar atras de Junimiști, s-a înscris în Partidul Conservator, partid pe care l-a condus din 1914 și până la moartea sa, în 1925.³

¹ Valeriu Nicolescu, Valeriu Avram, Marius-Adrian Nicoară, *1000 de buzoieni pentru România*, volumul 2, literele M – Z, Buzău: Editura Alpha MDN, 2023, pp. 32-34.

² Valeriu Nicolescu, *Alexandru Marghiloman, un prim-ministru buzoian, personalitate marcantă a României Mari*, in: Muntenia, V, 600/12 mai 1995.

³ Aliona Grati, Constantin Toma, Marius-Adrian Nicoară, *O biografie pornind din Buzău orașul lui Alexandru Marghiloman*, in: Dialogica, Anul IV, nr. 1, supliment, 2022, p. 19.

Deputat fiind din 1884, a intrat în guverne ca: ministru al Justiției (23 martie – 11 noiembrie 1888); ministrul Lucrărilor Publice (12 noiembrie 1888 – 22 martie 1889 și 5 noiembrie 1889 – 15 noiembrie 1890); ministru la Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (16 noiembrie 1890 – 15 februarie 1891); la Ministerul Afacerilor Străine (7 iulie 1900 – 3 februarie 1901). Ca ministru de Justiție a elaborat legea de organizare a magistraturii, a contribuit la modificarea Codului de comerț, a întocmit legea judecătoriilor de pace. După fuzionarea conservatorilor (1907) a devenit unul din principalii lideri ai Partidului Conservator. A fost ministru de Interne (29 decembrie 1910 – 28 martie 1912) și ministru de Finanțe (14 octombrie 1912 – 31 decembrie 1913).⁴ Fidel instituției regale, a încercat permanent să influențeze politica timpului, ceea ce i-a atras critici și mai ales adversari. Având mare influență în partid și în viața politică, s-a implicat în evenimentele din anii 1914–1918, pronunțându-se pentru neutralitatea României, dar insistând pentru un statut politic al românilor din Transilvania și pentru alipirea Basarabiei și Bucovinei la România.⁵

După retragerea Casei Regale, a autorităților și armatei române în Moldova, în toamna anului 1916, rămas la București în teritoriul vremelnice ocupat, a fost numit de către regele Ferdinand președintele Consiliului de Miniștri și ministru de Interne (5 martie – 24 octombrie 1918; ad-interim la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, 6 martie – 4 iunie 1918)⁶ al guvernului care trebuia să semneze Tratatul preliminar de pace cu Puterile Centrale. Tratatul, care îi impunea României condiții deosebit de grele, nu a fost ratificat însă de regele Ferdinand, procedură tergiversată în bună înțelegere cu Alexandru Marghiloman, acesta apreciind că, între timp, situația pe front se schimbase în favoarea României.

Referindu-se la ingrata misiune a lui Alexandru Marghiloman, Nicolae Iorga sublinia că a fost o victimă tragică a unor împrejurări deosebite,⁷ dar și o podoabă a vieții noastre publice. Cert este că tot ceea ce a declarat și a făcut a fost rezultatul voit al unei înțelegeri cu Regele Ferdinand I și Ion I.C. Brătianu. Rolul său a fost de rezervă politică și factor răspunzător în teritoriul ocupat. Astăzi este clar că a urmărit întotdeauna interesele majore ale țării, după cum reiese și dintr-una din intervențiile sale în care sublinia că „România să fie cu ochii mereu ațintiți asupra intereselor reale ale statului. Statul român înainte de toate...”⁸ Ca Prim-ministru, prezent la Chișinău în ziua de 27 martie 1918, a primit Declarația Sfatului Țării de Unire a Basarabiei cu România.⁹

După încheierea războiului, Alexandru Marghiloman nu s-a bucurat, după cum ar fi binemeritat, de recunoașterea sacrificiului său politic și, deși a salvat Țara, Coroana și Armata într-un moment crucial al istoriei României, nu a mai fost o prezență vizibilă pe scena politică. A căutat, însă fără succes, să revigoreze partidul, devenit Partidul Conservator-

⁴ Valeriu Nicolescu, Valeriu Avram, Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, Buzău: Editura Alpha MDN, 2023, pp. 32-34.

⁵ Aliona Grati, Constantin Toma, Marius-Adrian Nicoară, *Op. cit.*, in: *Dialogica*, Anul IV, nr. 1, supliment, 2022, p. 20.

⁶ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916–1938*, București: Editura Silex, 1996, *passim*, pp. 21-25.

⁷ Nicolae Peneș, *Alexandru Marghiloman – lordul valah*, vol. 2, Buzău: Editura Editgraph, 2011, p. 451.

⁸ Alexandru Marghiloman, *Discursuri (1885–1924)*, vol. 5 (1914–1924), editori: Marius-Adrian Nicoară, Luminița Giurgiu, Constantin I. Stan, Ștefan Davidescu, Buzău: Editura Alpha MDN, 2025, *passim* pp. 127-144.

⁹ Marius-Adrian Nicoară, *105 ani de la Unirea Basarabiei cu România*, Buzău: Editura Alpha MDN, 2023, pp. 34-35.

Progresist.¹⁰ La Buzău a organizat prima crescătorie de cai pur sânge, cu instalații moderne pentru acea vreme și un hipodrom. La cursele hipice la care au participat, caii săi au câștigat 27 derby-uri, ultima participare fiind în 1928.¹¹ Din păcate, după moartea sa, creditorii au scos la licitație, pe lângă alte bunuri, și caii hergheliei.

S-a stins din viață la 10 mai 1925, la palatul său din Buzău, testamentul politicianului, cu ultimul codicil din 7 aprilie 1925, încheindu-se cu o confesiune de inimă: „Am greșit poate mai mult decât socotesc, dar gândul mi-a fost întotdeauna curat și mi-am iubit țara”¹².

A fost înmormântat, la 13 mai 1925, în cimitirul Bellu din București. A fost declarat Cetățean de Onoare post-mortem al Municipiului Buzău.¹³

Astăzi pe domeniul ce i-a aparținut cunoscut ca Domeniul Marghiloman din municipiul Buzău, se află o serie de monumente istorice precum: Palatul Marghiloman cunoscut și ca Vila Albatros, Clădirile anexe, Grajdurile Conacului Marghiloman, Zidul conacului Marghiloman, Crucea conacului Marghiloman, Parcul Alexandru Marghiloman și o statuie și două busturi ale acestuia, iar biblioteca publică are încă un număr de volume donate de marele politician.

a) Ansamblul Domeniului Marghiloman¹⁴

La 1 octombrie 2015, după patru ani de lucrări de restaurare a Vilei Albatros și a terenului din jur, a avut loc inaugurarea festivă a Centrului Cultural și Educațional „Alexandru Marghiloman”, destinat să găzduiască evenimente culturale și educaționale ale Buzăului. Atunci pe scara din holul central al vilei, a fost instalat un bust al acestuia, operă a sculptorului buzoian Emil Pricopescu.

Iluminatul interior și cel exterior, în special cel decorativ, redau farmecul acestei clădiri emblematice a orașului.

Ulterior o statuie a lui Alexandru Marghiloman, operă a artistului plastic buzoian Ciprian Dominoschi, a fost amplasată în partea stângă a aleii din fața Vilei Albatros, fiind dezvelită în data de 27 martie 2018, la împlinirea a 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, ca o recunoaștere a contribuției marelui om politic buzoian la făurirea României Mari.

Pe 10 mai 2024 au fost inaugurate Grajdul și Casa de Oaspeți, imobile reabilitate pe Domeniul Marghiloman iar în luna octombrie 2025 se va finaliza reabilitarea Clădirea Așezământului pentru persoane vârstnice „Alexandru Marghiloman”

În ceea ce privește componența ansamblului Domeniului Marghiloman în perioada interbelică, un document din 1932 despre *Vila Albatros*, atestă că parcul avea 45 de pogoane de parc. În același an, un contract de închiriere pentru terenul *Palatului Marghiloman*, preciza că se acorda permisiunea de a se folosi apa din instalațiile parcului și de a se circula pe poarta de la herghelia veche sau pe cea de serviciu a vilei. Un alt contract, încheiat cu președintele Cooperativei „Grădinile Buzăului”, avea ca obiect și „dreptul de trecere a apei ce merge din Iazul Morilor, prin proprietatea mea, Vila Albatros, apa fiind folosită pentru udatul grădinilor de zarzavat.

¹⁰ *Manifestul Partidului Conservator Progresist*, în: Steagul IV, nr. 221, din 5/18 decembrie 1918.

¹¹ „Libertatea”, II, nr. 6 din 1 aprilie 1932.

¹² Nota noastră, *Testament* (copie), în colecția Muzeului Județean Buzău, Fondul Alexandru Marghiloman.

¹³ Marius-Adrian Nicoară, *O istorie a Buzăului văzută prin personalitățile sale*, Ediția 4, Buzău: Editura Alpha MDN, 2025, pp. 32-34; în anul 2018 i-au fost organizate mai multe acțiuni omagiale.

¹⁴ N.n., Ansamblul este inclus pe Lista Monumentelor Istorice (BZ-II-a-B-02347).

Cele două procese-verbale de constatare a situației imobilelor din anul 1938, stabileau și că parcul avea arbori și următoarele construcții:

a) vila I (parter, etaj și mansardă învelită cu ardezie și zinc la dolii) cu 16 camere – opt camere de zi, bucătărie, vestibul, coridor, hol și toaletă la parter; 15 camere, trei toalete și coridor la etaj; camere pentru servitori, la mansardă; subsol și pivniță cu mai multe hrube. Pereții erau tapisați cu cretonă și mătase, pe jos era parchet;

b) vila II, pentru musafiri și jokey (parter și etaj); șase camere și două antreuri la parter și șapte camere, două antreuri și două toalete la etaj;

c) casa administrației (cinci camere și o remiză);

d) casa pentru șofer și alți salariați (șase camere);

e) locuința antrenorului (trei camere);

f) Herghelia din spate: șase grajduri cu boxe pentru cai de curse; – grajd din zid pentru patru cai; un al doilea grajd tot din zid, cu 15 boxe pe fiecare latură și al treilea cu cinci boxe; o remiză pentru trăsură, o magazie pentru orz și cuptorul spălătoriei; alte trei pavilioane grajduri fiind din piatră cioplită, învelite cu tablă de zinc, cu pavaj din bazalt, cu boxe separate pentru cai pe ambele laturi; apă curentă și iluminat electric;

g) construcția pentru uzină (instalații);

h) casa grădinarului (trei camere);

i) spălătoria (parter cinci camere și etaj – sală spălătorie);

j) alte două clădiri (locuințe și garaje);

k) magazia de fân;

l) sera (fără acoperiș);

m) ghețăria;

n) arbori și pomi (diferite specii), grădinile fiind despărțite printr-un zid de piatră;

o) la grădina de copaci – eleșteul;

O parte a terenului era împrejmuț din piatră,

La Herghelia veche erau:

a) locuința antrenorului (cinci camere și antreu);

b) o clădire din zid cu trei camere, un coteț de păsări;

c) *în fundul parcului* spre strada Sfântul Nicolae: locuință mecanic (trei camere), grajd pentru doi cai, orzăria, casă pentru servitori (cinci camere), fânăria;

d) la intrarea de la stăvilă, construcție pentru personal, din zid;

e) la intrarea în parc: locuință florar (cinci camere, antreu și subsol), spălătoria (parter și etaj, patru camere);

f) magazia de scule pentru florar, camera pentru struguri și grajdul de vaci; crescătoria de rațe (trei camere);

g) clădire din piatră pentru animale sălbatice; atelierul mecanic și fierăria; clădire din piatră cioplită (trei camere); uzină electrică cu sală acumulatori și stația de pompe; magazia de combustibili;

h) seră din zid și sera mică;

i) șarpantă din fier, numită *umbrar*;

j) cinci bănci din piatră;

k) canalizare generală subterană la grajduri și locuințe *străbătând parcul*;

l) *șoșelele din parc* – aleile, sistem Mac Adam;

m) grădină pomi fructiferi cu canalizare pentru grădină de zarzavat,

n) locuința grădinarului, cu subsol; grajdul de vaci, sera de răsaduri – 380 pomi fructiferi.

b) *Palatul Marghiloman/Vila Albatros*¹⁵ proiectată de arhitectul francez Paul Gottereau¹⁶

Parte a „Domeniului Marghiloman” moștenit de la tatăl său, Vila „Albatros” reprezintă o adevărată bijuterie arhitectonică, situată într-un cadru natural amenajat ca parc, cu multă generozitate și bun gust. În ceea ce privește amplasarea, ea avea alături vila musafirilor/casa de oaspeți, și în apropiere, casa personalului, cele două case pentru grădinari, casa portarului, șase grajduri pentru caii de curse cu 54 de boxe, magazia pentru furaje, două sere, uzina electrică și heleșteul.

Clădirea a fost construită între anii 1883 și 1887 de Iancu Marghiloman¹⁷ și modernizată ulterior de fiul său, marele om de stat, Alexandru Marghiloman. Odată cu edificarea *Palatului Marghiloman*, clădire masivă cu etaj construită în stil franțuzesc, denumită *Vila Albatros* și inaugurată în anul 1896, a fost amenajat și parcul de pe domeniul familiei Marghiloman, după planurile arhitectului francez Paul Gottereau. Lucrările s-au desfășurat sub coordonarea lui Victor Gherabec, la acea dată arhitectul orașului Buzău.

Vila ce a fost probabil inaugurată de Alexandru Marghiloman în anul 1896, este principală componentă a complexului arhitectural, acesta dându-i clădirii numele unuia dintre armăsarii săi favoriți din herghelia de cai pursânge pe care o avea la Buzău.

Palatul Marghiloman/Vila „Albatros” a găzduit de-a lungul vremii importante personalități ale vieții politice românești – Regele Ferdinand, Regina Maria, Principele Carol, Nicolae Iorga, Lascăr Catargiu, Dimitrie Sturza, Take Ionescu și alții.

Deși angrenat în activități politice sau legate de obligațiile sale ca membru al guvernului, a găsit totuși timpul necesar să vină la Buzău, de fiecare dată Vila „Albatros” fiind locul de întâlnire al colaboratorilor și prietenilor săi politici. La 27 ianuarie 1902, când Marghiloman împlinea 48 de ani, la „Albatros” se puneau bazele filialei buzoiene a Partidului Conservator. Între 19 și 24 noiembrie 1916, pe timpul retragerii armatei române în Moldova, Marele Cartier General a fost instalat în clădirea Primăriei orașului Buzău, iar regele Ferdinand și reprezentanții Casei Regale Militare au fost găzduiți la Vila „Albatros”. Aici a fost ajansat Principele Carol la gradul de maior, care pentru a sărbători cumse cuvine deși Bucureștiul se afla sub asediul ocupației Puterilor Centrale, a trimis automobilul lui Marghiloman în Capitală pentru a aduce șampania necesară petrecerii, ceea ce a scandalizat la maximum pe „lordul valah”.

c) *Clădirile Anexe Ale Palatului Marghiloman*¹⁸

¹⁵ N.n., Vila Albatros este inclusă pe Lista Monumentelor Istorice {BZ-II-m-B-02347.01}.

¹⁶ N.n., Paul Gottereau (1843–1924) fiul inginerului Jean Alfred Gottereau și al Mariei Catherine Pauline (n. Perrin), a fost un arhitect francez adept al stilului eclectic. În afara edificiilor publice, de o valoare arhitecturală însemnată precum: Palatul Casei de Economii și Consemnațiuni/C.E.C. în București, Palatul Cotroceni în București, Biblioteca Centrală Universitară în București, Muzeul de Artă în Craiova sau Palatul Marincu în Calafat, moștenirea sa artistică se găsește și în numeroasele locuințe ridicate pentru familiile Cantacuzino, Lahovari, Marghiloman, Văcărescu sau Carp, în București, ca și pe domeniile lor de la țară. Munca sa de peste 30 de ani în România a fost recunoscută pe parcursul vieții sale, atât de către statul român, cât și de către cel francez. Paul Gottereau a fost distins cu ordinul Coroanei Regale a României în rangul de Ofițer, iar în anul 1897 a fost numit Cavaler al Legiunii de Onoare Franceze.

¹⁷ X.X.X., *Strategia integrată de dezvoltare urbană a Municipiului Buzău*, aprobată prin HCL nr.183/30 iunie 2017, p. 26

¹⁸ N.n., Clădirile anexe la Conacul Marghiloman sunt incluse pe Lista Monumentelor Istorice. (BZ-II-m-B- 02347.02).

Clădirile anexe fac parte integrantă din Ansamblul Palatului Marghiloman. Reamintim vă în conformitate cu un procesul-verbal de constatare cu situația imobilelor puse sub sechestru din 19 ianuarie 1938, avem menționate existența următoarelor construcții, în afara vilei principale (Palatul Marghiloman): Vila musafirilor cu parter și etaj, Casa administrației cu cinci camere și o remiză, Casa pentru șofer și alți salariați cu șase camere, Locuința antrenorului cu 3 camere, Casa grădinarului cu 3 camere, Spălătoria cu 5 camere la parter și un etaj, sală spălătorie, alte două clădiri pentru locuințe și garaje, o magazie de fân, seră, ghețarie, la care se adăugau: arbori și pomi de diferite specii, gardul de piatră care despărțea grădinile și heleșteul¹⁹ în suprafață de 10.000 mp.

d) *Grajdurile Palatului Marghiloman*

Principalul motiv care l-a determinat pe marele om politic buzoian să construiască Vila Albatros, a fost nevoia unei reședințe pentru prima bază hipică model din România. Considerat părintele hipismului românesc, Alexandru Marghiloman a fost organizatorul primelor curse de cai din România, cu pariuri mutuale, pe hipodromul Floreasca din București. În 1874 a contribuit substanțial (teren și bani) pentru construirea câmpului hipic de la Băneasa (inaugurat în 1881) și a finanțat sediul Jokey Clubului Român, al cărui președinte a fost până când a cedat acest loc în favoarea regelui Carol I, el devenind vicepreședinte. Foarte impresionat de modelul englez al bazelor hipice, Marghiloman a hotărât, după moartea tatălui său, Iancu Marghiloman, în 1892, să construiască la Buzău o bază hipică veritabilă.

Situat în imediata apropiere a Parcului Marghiloman, peste calea ferată care leagă Muntenia de Moldova, hipodromul avea 42 hectare teren pentru pistă și padocuri, casa administrației, casa personalului, patru pavilioane cu șapte grajduri, dependințe și anexe. Așa cum precizăm, caii din herghelia sa au câștigat 27 de derby-uri, un adevărat record în ceea ce privește întrecerile hipice. Alături de Albatros, aici au mai crescut și s-au impus în competiții caii Zori de Zi (pe care specialiștii genului l-au considerat cel mai valoros produs al mișcării hipice românești până la începutul Primului Război Mondial), Frunzeta, Doina, Ghiaur. Marii crescători de cai din Franța și Anglia cumpărau cai din herghelia lui Marghiloman, iar iapa Doina era mama celor mai vestiți cai din Europa acelor vremuri.

În spatele Palatului Marghiloman/Vilei Albatros se află, unul dintre grajdurile lui Alexandru Marghiloman, pe care municipalitatea la renovat de curând, redându-l activităților curente ale Centrului Cultural și Educațional „Alexandru Marghiloman” pe 10 mai 2024.²⁰

e) *Zidul lui Marghiloman*²¹

În Buzău, la intersecția străzilor Alexandru Marghiloman (calea rutieră care leagă orașul cu partea de est a județului și, mai departe, cu Brăila) și Horticolei, în apropierea pasajului pe sub calea ferată spre Moldova, pe partea stângă, unde se află Domeniul „Alexandru Marghiloman” complex arhitectonic, ce reprezintă unul dintre punctele de maxim interes pe harta turistică a orașului și, de ce nu, în această parte de țară, se află un o parte din zidul înalt de piatră ce împrejmuia pe o lungime de 1800 de metri întregul complex.

¹⁹ X.X.X., *Strategia integrată de dezvoltare urbană a Municipiului Buzău*, aprobată prin HCL nr.183/30 iunie 2017, p. 26.

²⁰ *Casa de oaspeți și Grajdurile lui Marghiloman, redeschise. Iată cum arată cele două clădiri istorice*, în: Jurnalul de Buzău, din 11 mai 2024, consultat pe 28 iulie 2025, ora 11.00.

²¹ N.n., o mare parte din el se păstrează încă și este inclus pe Lista Monumentelor Istorice din România, ca parte a Ansamblului Palatului Marghiloman.

f) *Clădirea Așezământului pentru persoane vârstnice „Alexandru Marghiloman”*

În stânga Vilei Albatros, fosta locuință a jocheilor trăiește o altă viață, privilegiată de întrebuințarea care i s-a dat. Prin fonduri PHARE, a fost reparată, consolidată, i s-a dat o față modernă și o destinație pe măsură: Complex de deservire pentru persoane vârstnice, azil de bătrâni, cu cel mai înalt confort. Și pentru ca așezământul să aibă un nume care să impresioneze, i s-a spus, firesc, „Alexandru Marghiloman”. Refăcută pe măsura fondurilor destul de consistente alocate, clădirea mai păstrează, în holul central, ca element de decor, câteva ornamentații din lemn, spre aducere aminte a ceea ce a fost odată.

g) *Crucea Palatului Marghiloman*²²

Crucea Palatului Marghiloman este situată în incinta ansamblului Marghiloman, la circa 60 metri de lac și 20 metri de Zidul lui Marghiloman. Este confecționată din piatră.

Martore tăcute ale istoriei, crucile din piatră așezate în picioare la margine de drumuri sau pe proprietăți private ale localnicilor, au trecut prin veacuri și a rămas la loc de cinste în comunitatea locală. Ele sunt expresia dorinței umane înăscute de a face în așa fel ca amintirea trecerii pe pământ a omului să rămână veșnică și în această lume, sub protecția divinității, adeseori însoțită și de râvna mult mai lumească de a etala la o răspântie, lângă o fântână sau lângă un hotar, locuri cu mare vizibilitate, isprăvi dintre cele care merită laudă semenilor sau, pur și simplu, darea de mână a comanditarilor.

h) *Parcul Marghiloman – proiectat de arhitectul francez Paul Gottereau (1843–1924) – coordonare pentru realizare arhitect Victor Gerabek*

Odată cu edificarea Vilei Albatros/Palatului Marghiloman, a fost amenajat și parcul de pe domeniul familiei Marghiloman, după planurile arhitectului francez Paul Gottereau. Parcul a fost realizat după modelul celor englezești pe o suprafață de 45 de pogoane (echivalentul a 22,5 hectare/ha).

Document din 1932 amintit, despre *Vila Albatros*, atestă că parcul avea 45 de pogoane de parc iar prin contract se aproba *dreptul de trecere a apei ce merge din Iazul Morilor, prin proprietatea mea, Vila Albatros*, apa fiind folosită pentru udatul grădinilor de zarzavat.

Parcul dendrologic²³ dispunea de prețioase specii de 380 pomi fructiferi, arbuști și flori, fiind dispus pe esplanade și peluze, avea o cruce a Palatului Marghiloman și construcții amintite deja.

O parte a terenului era împrejmuit din piatră,

Parcul a fost reamenajat în anii 90, podul de acces peste lac fiind construit de către Intreprinderea de Proiectare și Construcție a Instrumentelor de Cale – Căi Ferate.

Heleșteul (pe care odinioară pluteau maiestuos lebedele), parcul dendrologic cu prețioase specii de pomi, arbuști și flori, dispus pe esplanade și peluze, crucea Palatului Marghiloman și statuia politicianului buzoian.

i) *Statuia lui Alexandru Marghiloman*

Pe 27 martie 2018, la împlinirea a 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, i-a fost dezvelită lui Alexandru Marghiloman, o impunătoare statuie în parcul care îi poartă

²² N.n., Crucea Palatului Marghiloman este inclusă în Repertoriul Arheologic Național (RAN), cod 44827.12, ca structură de cult/religioasă, datată la sfârșitul epocii medieval (1777).

²³ N.n., prin HGJ 13/1995, a fost declarat rezervație naturală, cf. X.X.X., *Strategia integrată de dezvoltare urbană a Municipiului Buzău*, aprobată prin HCL nr.183/30 iunie 2017, p. 96.

numele, Opera a fost realizată în bronz de artistul plastic buzoian Ciprian Dominoschi, profesor la Liceul de Arte „Margareta Sterian” din Buzău. Astfel marele om politic buzoian a fost definitiv repus în drepturi, prin dezvelirea acestei statui elocvente în parcul care îi poartă numele. Inițiativa a aparținut domnului Constantin Toma, primarului Buzăului, un admirator declarat al marelui om politic și un înfocat promotor al valorilor buzoiene autentice, realizare circumscrisă manifestărilor dedicate Centenarului României Mari, de altfel cele mai numeroase și mai consistente din timpul Centenarului Unirii.

j) Busturile lui Alexandru Marghiloman

Două busturi din bronz care îl înfățișează pe Alexandru Marghiloman sunt în orașul buzău. Unul recuperat recent este amplasat pe scara din holul central al vilei, iar cel de-al doilea, din bronz, operă a artistului plastic buzoian Emil Pricopescu, a fost amplasat în anul 2001 în curtea Liceului Teoretic „Alexandru Marghiloman”.

k) Ansamblul Strada Alexandru Marghiloman²⁴

Strada Alexandru Marghiloman a fost și a rămas una dintre arterele importante ale orașului Buzău, legând centrul acestuia de Șoseaua Brăilei. Inițial s-a numit strada Oborului, apoi Brăilei, ulterior Dobrogei (după 1881), iar din 1911 Alexandru Marghiloman, în onoarea marelui om politic buzoian. După 1948 a fost strada Constantin Dobrogeanu-Gherea, revenind la numele Alexandru Marghiloman după 1990.

Pe întreaga sa lungime, initial de la Aleea Episcopiei, astăzi de la strada Cuza Vodă (Piața Teatrului) până în Bariera Brăilei, găsim numeroase obiective de interes istoric și arhitectural pentru orașul Buzău, unele dintre ele incluse pe lista monumentelor istorice: fosta Hală de carne și pește (Bazarul Obor), inaugurată la 12 noiembrie 1898, Hanul Ioniță Ploieșteanu, în care s-a născut, la 1883, marele actor și dramaturg George Ciprian, Hanul Vasile Cățoiu, fosta Școală Primară a Comunității Israelite, inaugurată la 24 august 1903, Sinagoga Comunității Israelite, Casa Seceleanu (fica lui Nicolae Seceleanu i-a comandat, lui Constantin Brâncuși, lucrările „Rugăciune” și „Bustul avocatului Petre Stănescu”, realizate de acesta și expuse la Buzău în anul 1914, fiind aflate astăzi în Cimitirul Dumbrava din Buzău pe alea ce poartă numele sculptorului), ansamblul arhitectural Alexandru Marghiloman.

l) Internatul

La 6 octombrie 1911, Alexandru Marghiloman, ministru de Interne, însoțit de Constantin C. Arion, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, C. Dissescu, Petre Bărbulescu și alți reprezentanți ai oficialităților locale, a semnat actul comemorativ de punere a pietrei fundamentale a internatului Liceului „Alexandru Hasdeu”, pe un teren donat de Alexandru și Mișu Marghiloman, și care a primit numele tatălui lui Alexandru, „Ion Marghiloman”.

j) Cărțile donate Bibliotecii publice din Buzău de către Alexandru Marghiloman

Conform dorinței testamentare a lui Alexandru Marghiloman, o mare parte a cărților pe care le deținea în biblioteca personală a fost donată orașului Buzău. Ele au intrat în fondul de carte a Bibliotecii publice „Nicolae Iorga” înființată înainte de Războiul de Întregire

²⁴ N.n., Ansamblul „Strada Alexandru Marghiloman”, între străzile Cuza Vodă și Tăbăcari, este inclus în Lista Monumentelor Istorice (BZ-II-a-B-02336).

Națională (1916–1919), redenumită din 1933 Biblioteca Comunală „Alexandru Marghiloman” deoarece se avea în vedere că marele politician donase cea mai mare parte a fondului de carte existent atunci.

Urmare a propunerii prefectului Horia Furtună, Biblioteca își avea sediul într-o sală a Palatului Comunal. Aici pe lângă fondul de carte menit „să pună la dispoziția publicului tezaurul nostru cultural, cristalizat în operele marilor poeți și scriitori”, Biblioteca Comunală „Alexandru Marghiloman” avea în colecțiile sale și un important număr de ziare și reviste, unele editate pe plan local, cele mai multe la nivel național, dar și publicații din străinătate.

Biblioteca a fost închisă la 15 februarie 1939, o parte a cărților fiind transferat în comuna Simileasca „spre a fi ferite de distrugere”²⁵ (1.489 de volume din care s-au recuperat doar 805, depozitate la locuința învățătoarei Maria Dumitrescu, bibliotecară, în strada Victoriei nr. 37, unde funcționa provizoriu biblioteca²⁶). Restul de 2.000 de volume și 500 de reviste au pierit în incendiul care a mistuit Palatul Comunal în noaptea de 28/29 august 1944, când clădirea a fost lovită de către tunurile armatei sovietice.²⁷

Conform Hotărârii Consiliului Local Municipal din data de septembrie 2018, la inițiativa primarului Constantin Toma, inițiatorii proiectului – *Salvarea patrimoniului, salvarea identității* – au fost realizate proiecte de reabilitare a unora dintre aceste clădiri.²⁸

²⁵ Serviciul Județean Buzău al Arhivelor Naționale/S.J.Bz A.N., Fond Primăria orașului Buzău, dosar 3/1931; dosar 6/1944, f. 27.

²⁶ S.J.Bz. A.N. Fond Primăria orașului Buzău, dosar 1/1939, f. 1-2, 15.

²⁷ Marius-Adrian Nicoară, *Aspecte militare privind aplicarea Convenției de Armistițiu a Națiunilor Unite cu România, în județul Buzău*, în: Mousaios, buletinul științific al Muzeului județean Buzău, volumul/vol. VII, 2001, p. 286.

²⁸ *Casa de oaspeți și Grajdurile lui Marghiloman, redeschise. Iată cum arată cele două clădiri istorice*, în: Jurnalul de Buzău, din 11 mai 2024, consultat pe 28 iulie 2025, ora 11.00

**ACTIVITATEA NATURALIȘTILOR ȘI AMATORILOR DE ȘTIINȚE
NATURALE DIN BASARABIA: ASPECTE ȘTIINȚIFICO-ORGANIZATORICE
ȘI IMPACT REGIONAL**

*The Activity of Naturalists and Amateur Scientists in Bessarabia:
Scientific-Organizational Aspects and Regional Impact*

CZU: 002.2(478):94(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19332761

Oleg BUJOR

<https://orcid.org/0009-0003-7572-8127>

Doctor în științe, conferențiar universitar

Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: bujor.oleg@gmail.com

Aliona BUJOR

<https://orcid.org/0009-0008-3350-9504>

Cercetător științific

Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: bujor.aliona7@gmail.com

Summary. At the turn of the 20th century, Bessarabia was a rural periphery of the Russian Empire with limited urbanization and low literacy. Despite these challenges, educational and scientific activity grew, culminating in the 1902 founding of the Society of Naturalists and Amateur Scientists of Bessarabia in Chișinău. The Society organized specialized sections in medicine, agronomy, physics, psychology, and anthropology, coordinated research publications, and established a museum to support public education. Its members conducted studies on agriculture, soil, climate, astronomy, medicine, and regional flora and fauna, while promoting scientific knowledge among the public.

By fostering collaboration among local and foreign scientists, the Society advanced scientific standards, education, and regional expertise, establishing Chișinău as a center of intellectual and scientific activity and contributing to the modernization of Bessarabia.

Key words: Bessarabia, history of science, scientists, education, museum

La începutul secolului al XX-lea, Basarabia reprezenta una dintre periferiile agrare ale Imperiului Rus, caracterizată printr-o structură socială predominant rurală, un nivel redus de urbanizare, o dezvoltare industrială modestă și un grad extrem de scăzut de alfabetizare în rândul populației autohtone moldovenești. Statutul de gubernie imperială (din 1873) a integrat regiunea în sistemul administrativ și cultural rus, însă a limitat semnificativ formarea unor instituții locale capabile să susțină o viață intelectuală autonomă. În aceste condiții, procesele de modernizare și de articulare a unei conștiințe naționale au fost lente și fragmentare¹.

Elita moldovenească, deși existentă, a fost în mare măsură supusă rusificării pe parcursul secolului al XIX-lea. Integrarea boierimii în nobilimea rusă, predominanța alogenilor în structurile administrative și monopolul limbii ruse în sistemul educațional au avut ca efect

¹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, pp. 214-219.

slăbirea legăturilor dintre elitele instruite și masele rurale majoritare². Intelectualii moldoveni, puțini la număr, s-au format aproape exclusiv în spațiul academic rus, interiorizând normele științifice, culturale și simbolice ale imperiului. Astfel, spre deosebire de alte periferii europene ale Imperiului Rus, Basarabia nu a dispus de o elită intelectuală națională suficient de coerentă pentru a susține un proiect de națiune modernă prin intermediul culturii scrise și al instituțiilor academice.

Reforme burgheze din Moldova, afirmarea capitalismului în economia regiunii și caracterul său „agrar”³ specializat, cu dezvoltarea prioritară a unor ramuri ale agriculturii precum viticultura, pomicultura și cultivarea tutunului, au determinat și o creștere relativ rapidă a intelectualității, inclusiv a specialiștilor în agricultură, a savanților naturaliști și a medicilor. S-a extins rețeaua instituțiilor de învățământ secundar laic și incomplet secundar⁴. În perioada 1862–1917, numărul acestora a crescut de 16 ori. Au fost deschise patru gimnazii reale, precum și școli comerciale, agricole și tehnice, zece școli agricole și medicale. Școala de horticultură din Chișinău a fost reorganizată într-o școală de viticultură și vinificație. Aceste instituții de învățământ au fost absolvite de mii de tineri, inclusiv de naționalitate moldovenească. În plus, sute de moldoveni au absolvit școli medii în alte gubernii ale Imperiului Rus⁵.

A crescut, de asemenea, numărul originarilor din Basarabia care își făceau studiile în instituțiile de învățământ superior ale țării⁶. Numai la facultățile de fizică-matematică și medicină ale celor cinci mari universități ale Rusiei (Sankt-Petersburg, Iuriev/Dorpat, Moscova, Kiev etc.) s-au înscris, în perioada 1862–1897, 150 de persoane de naționalitate moldovenească.

Dar totuși, dezvoltarea unei sfere publice naționale, în care ideile identitare să poată fi articulate și difuzate sistematic, a fost tardivă și slab structurată⁷. Abia în contextul revoluției ruse din 1905–1907 apar primele inițiative editoriale în limba moldovenească, însă numărul redus de publicații, tirajele modeste și presiunile administrative au limitat profund impactul lor social. În absența unei prese naționale consolidate, știința și asociațiile intelectuale au devenit unele dintre puținele spații în care se putea produce și legitima discursul despre specificul regional, despre trecutul, natura și resursele provinciei.

În acest context, activitatea științifică a căpătat o semnificație care a depășit cadrul strict academic. Studiul naturii, al geografiei, al florei și faunei locale, precum și cercetarea mediului natural al Basarabiei au contribuit indirect la conturarea unei identități regionale și la integrarea provinciei într-un limbaj modern al cunoașterii⁸. Știința a funcționat ca un substitut parțial al discursului național, oferind elitei locale un instrument legitim de afirmare publică într-un cadru acceptat de autoritățile imperiale. Se contura tot mai clar necesitatea cercetării climei, a istoriei geologice a regiunii, a solurilor, a proceselor lor de dezvoltare și transformare în timp, a formării covorului vegetal și a faunei, precum și a tendințelor evoluției acestora în viitor. Cercetătorii înțelegeau deja, chiar și atunci, că, pe lângă rezolva-

² Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturii*, Chișinău, 2002, pp. 52-60.

³ История МССР, т. I. Кишинев, 1965, p. 485.

⁴ Ion Bruja, *Învățământul și societatea în Basarabia țaristă*, în: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2010, pp. 55-60.

⁵ А.И. Бабий, *Формирование молдавской интеллигенции во второй половине XIX – начале XX в.* Кишинев, 1971, pp. 11-12.

⁶ Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca-London, 1995, pp. 35-41.

⁷ Maria Șevciuc, *Viața culturală și științifică din Basarabia la începutul secolului XX*, în: *Revista de Etnologie și Culturologie*, 2016, vol. XX, pp. 84-86.

⁸ Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. IV, Chișinău, 2002, pp. 145-148.

rea unor importante sarcini practice în agricultură și medicină, erau necesare cercetări fundamentale mai profunde și studierea regiunii din punct de vedere natural-istoric și agricol. Soluționarea acestor probleme de către cercetători izolați era extrem de dificilă și, practic, imposibilă. Se impunea unirea eforturilor specialiștilor din diferite domenii, stabilirea unor contacte științifice care să asigure schimbul de informații, colaborarea în discutarea planurilor, metodelor și rezultatelor cercetării, precum și publicarea lor la timp.

În primele decenii ale secolului XX, Basarabia a cunoscut o eferescență remarcabilă în domeniul cercetării științifice și al dezvoltării educației publice. La inițiativa unui grup de chimiști, fizicieni, matematicieni, biologi, agronomi, medici și persoane pasionate de studiul naturii, în Chișinău s-a constituit în anul 1902 Societatea Naturaliștilor și Amatorilor de Științe Naturale din Basarabia (în continuare Societatea). Această organizație a urmărit două obiective majore: realizarea de cercetări științifice în diverse domenii ale științelor naturii și popularizarea rezultatelor în rândul populației.⁹

Membrii fondatori ai Societății au fost personalități marcante, recunoscute atât în plan local, cât și în cercurile științifice din Rusia și Ucraina, precum N.V. Goronovici, A.F. Stuart, F.F. Osterman, L.Iu. Halanai, N.A. Doroșevski, I.M. Krasilșcik și E.E. Miller. În total, 26 de specialiști și pasionați ai științei au constituit nucleul inițial al Societății. Ulterior, societatea și-a extins efectivul până la aproximativ 250 de membri¹⁰.

Statutul oficial al Societății a fost aprobat la 29 februarie 1904¹¹, iar adunarea constitutivă din 15 martie același an a ales Consiliul de conducere și Comisia editorială. Primul Consiliu a fost condus de președintele A.F. Stuart, vicepreședinte N.V. Goronovici, secretar E. E. Miller și trezorier F. F. Miller. Membrii Consiliului au fost N.N. Zubovski, M.V. Karcevski și I.E. Popa ș.a. Această structură organizațională, inspirată din modelul Societății Naturaliștilor din Moscova, asigura funcționarea coerentă a Societății și promovarea standardelor științifice în toate domeniile de interes.

Pentru desemnarea rezultatelor activității în cadrul Societății a fost creată Comisia editorială – responsabilă de supravegherea și coordonarea publicării „Труды Бессарабского Общества естествоиспытателей и любителей естествознания” precum și a suplimentelor științifice¹². Aceasta Comisie asigura că toate lucrările să respecte standardele academice și să contribuie la promovarea cercetării științifice în Basarabia. Membrii comisiei editoriale, printre care N.V. Goronovici, N.V. Kissa, I.M. Krasilșcik, N.T. Nelizop, F.F. Osterman și G.A. Simakov, aveau rolul de a selecta lucrările pentru publicare, de a le revizui și de a coordona conținutul revistelor Societății. Cuprinsul revistei includea dările de seamă pe un an sau doi de activitate a societății, activitatea de cercetare sectorială, articole științifice ale membrilor Societății. Unele publicații științifice erau plasate în două limbi de circulație internațională, în rusă și în limbile germană/franceză. Majoritatea lucrărilor conțineau rezumate într-o limbă străină, anexe, fotografii.¹³

⁹ Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания, т. I, ч. I. Кишинев, 1906.

¹⁰ Труды Бессарабского Общества естествоиспытателей и любителей естествознания, т. IV, Кишинев, 1913, pp. 9-10.

¹¹ Труды Бессарабского Общества естествоиспытателей и любителей естествознания, т. VI, Кишинев, pp. 17-20.

¹² Ibidem, pp. 21-25.

¹³ Noroc, Larisa, Bujor, Oleg. *Direcțiile de activitate a societății naturaliștilor și amatorilor de științe naturale din Basarabia*, în: Patrimoniul cultural național și universal. Dialog istoric, Chișinău. 2014, p. 129.

De asemenea în anii a 1907–1908 a fost creat Muzeul Societății, având drept scop organizarea unui itinerar cu rol educativ și științific¹⁴. Activitatea sa era orientată spre sprijinirea procesului de instruire prin oferirea de materiale didactice, organizarea prelegerilor, consultațiilor și activităților practice în domeniul științelor naturii. Funcționând în incinta Muzeului Gubernial al Zemstvei, muzeul s-a dezvoltat pe baza inițiativei membrilor societății și a donațiilor, colecțiile sale extinzându-se rapid în diverse domenii ale științelor naturii. Prin împrumutul de materiale, organizarea lecțiilor și excursiilor științifice, muzeul a contribuit la popularizarea cunoștințelor naturaliste și la modernizarea procesului educațional în Basarabia începutului de secol XX.

În scurt timp Societatea a devenit rapid o organizație reputată, structura sa fiind organizată pe secții specializate. În 1906 au fost înființate secțiile fizico-matematică și medicală, urmate, în perioada 1907–1908, de secțiile agronomică și de psihologie și filosofie. În 1915 s-a adăugat secția de antropologie, geografie și etnografie, completând astfel cadrul organizațional al Societății și consolidând diversitatea domeniilor științifice abordate. Societatea presta o activitate multidimensională: de cercetare, de diseminare a științei prin conferințe, lecții, reviste, muzeistică (colectarea, păstrarea, punerea în valoare a obiectelor care prezintă interes istoric, științific), servicii bibliotecare (346 de titluri) etc.

Activitatea de cercetare era structurată în sectoare (secții): Secția fizico-matematică (organizată la 25 aprilie 1906); Secția medicină (28 noiembrie 1906); Secția agronomie (1907); Secția psihologie și filosofie a fost constituită în decembrie 1908, Secția antropologie, geografie, etnografie (1915).

Conform datelor timpului, cei mai productivi ani pentru societate în general și pentru cercetare în particular, au fost perioadele 1906–1911, 1913–1914. Aceasta se datora unui climat de stabilitate în Basarabia, prezenței persoanelor notorii în domeniul științei, care au făcut studii științifice sistematice (entomologice, medicinii, fizicii și matematicii), dar și susțineri materiale, oferite în cele mai dese cazuri de Zemstva Gubernială.

Societatea a sprijinit activitatea secțiilor sale specializate, începând cu Secția medicală, deschisă în 28 noiembrie 1906, care reunea peste 48 de medici din diverse specialități. Aceasta a funcționat concomitent cu Societatea Medicală Basarabeană, iar conducerea a fost asigurată inițial de E.E. Miller, secretar fiind O.L. Milenco, iar ulterior G.D. Gorodețki. Secția medicală a organizat comisii pentru combaterea holerei, tuberculozei și bolilor canceroase, reglementarea activității bonelor, organizarea industriei lactatelor, recensământul persoanelor cu afecțiuni mintale și serviciile de gardă medicală nocturnă. Un proiect elaborat de secție a fost prezentat administrației orașului Chișinău pentru organizarea sanitară, subliniind importanța mobilizării populației și crearea unui birou sanitar central, cu laborator chimico-bacteriologic și asistență medicală pentru categoriile defavorizate.

Medicii basarabeni membri ai secției medicale au desfășurat cercetări și observații de mare actualitate în oncologie, ginecologie, psihiatrie, boli nervoase, pediatrie, dermatologie și boli venerice. Printre cei mai activi membri s-au numărat I.K. Șeptelici-Hercesco, Ya.M. Berștein-Kogan, A.P. Mesiațev, M.A. Rașkovici și A.A. Iakir. Secția a participat la congrese medicale internaționale și la ședințele științifice din diverse orașe, invitând experți precum G.S. Glavcea (Odessa) și F.M. Blumental (Moscova). Activitatea secției nu s-a limitat la cercetare, ci a inclus și popularizarea cunoștințelor de igienă și sănătate publică, considerată una dintre cele mai importante misiuni ale Societății.

¹⁴ Maria Șevciuc, *Viața culturală și științifică din Basarabia la începutul secolului XX*, in: Revista de Etnologie și Culturologie, 2016, vol. XX, p. 86.

Secția agronomică, înființată în decembrie 1907, a abordat studiul solurilor, productivitatea pământului, combaterea dăunătorilor și dezvoltarea agriculturii multi-domeniu în Basarabia. Președinte al secției a fost naturalistul K.F. Kazimir, iar secretar D.D. Kuznețov. Comisia de soluri, condusă de V.S. Kossovici, D.D. Kuznețov și F.E. Bugaesko, a elaborat programe de cercetare, identificând zonele prioritare pentru studii și implementând metode agricole adaptate regiunii. Secția agronomică a publicat jurnalul bimensual „Agricultura Basarabiei”, care a devenit o adevărată enciclopedie practică, conținând articole semnate de experți locali și străini, recenzii ale literaturii de specialitate și buletine meteorologice. Publicațiile abordau teme precum cultivarea cerealelor, pomicultură, viticultură, legumicultură, combaterea dăunătorilor și noile descoperiri în știința agricolă, contribuind decisiv la dezvoltarea agriculturii în regiune și la creșterea nivelului de educație agronomică a populației.

În 1908, Societatea a sprijinit solicitarea publică pentru mutarea Institutului de Agricultură și Silvicultură din Novo-Alexandria la Chișinău, pentru a crea un centru superior de cunoștințe agricole adaptat condițiilor locale, deși cererea a fost respinsă de guvernul țarist. Totuși, efortul Societății a subliniat importanța unui învățământ agronomic superior și a cercetării aplicate pentru dezvoltarea economiei Basarabiei.

Secția de psihologie și filosofie, înființată în decembrie 1908, a abordat curente filosofice contemporane, tipologii psihologice și metode psihoterapeutice, inclusiv lucrările lui Freud, evidențiind legătura dintre științele naturii și domeniile filosofic-psihologice. Această secție a facilitat familiarizarea naturaliștilor și medicilor cu aspectele metodologice și ideologice ale științelor.

Secția de antropologie, geografie și etnografie a Basarabiei, înființată în 1915, a avut un impact semnificativ în studiul regiunii. Activitatea secției a inclus organizarea de excursii geologice și colectarea de materiale pentru muzeul geologic, protejarea monumentelor istorice, descoperiri arheologice și inițiative educative. Membri precum N.K. Moghilianski și F.S. Porucic au prezentat rapoarte despre geologia, hidrogeologia, hidrografia și arheologia Basarabiei. Secția a propus publicarea unui buletin săptămânal și înființarea unui „Universitar Popular” la Chișinău, contribuind la educația publicului larg și dezvoltarea culturii științifice regionale.

Societatea a susținut, de asemenea, cercetări climatologice și astronomice, publicând buletine meteorologice ale orașului Chișinău și studii climatice asupra județului Soroca. Geologi și hidrogeologi precum F.S. Porucic au realizat studii privind structura geologică, resursele de apă și fauna depozitelor sarmatice, iar astronomi ca A.K. Amaftunski au investigat fenomene astronomice, inclusiv fizica Soarelui, petelor solare, planetei Marte și cometei lui Halley.

Societatea a atras și recunoscut membri de onoare din Rusia, precum P.P. Semionov-Tian-Șanski, F.V. Ovsianikov și M.A. Menzbir, recunoscuți pentru contribuțiile lor în zoologie, anatomie comparată, ornitologie și biologie evolutivă. Alegerea acestor membri a demonstrat orientarea progresistă a Societății, sprijinul pentru libertatea cercetării și standardele științifice internaționale.

Prin aceste activități, Societatea Basarabească a Naturaliștilor a creat un adevărat centru multidisciplinar, care a contribuit la dezvoltarea științelor naturii, medicinei, agriculturii și culturii educative în Basarabia. Activitatea secțiilor specializate, cercetările aplicate, publicațiile și inițiativele culturale au lăsat o moștenire științifică și educațională de necontestat, consolidând Chișinăul ca un centru regional de excelență în științele naturii și în

educație. Activitatea Societății a avut un rol esențial în consolidarea cercetării științifice și dezvoltarea educației în regiune la începutul secolului XX. Prin inițiativele sale, Societatea a creat un cadru organizat pentru cooperarea specialiștilor locali cu savanți din Rusia și Ucraina, facilitând schimbul de cunoștințe și promovarea standardelor academice. Activitatea secțiilor specializate și a publicațiilor proprii a contribuit la popularizarea științei și la educarea publicului larg, formând totodată o elită intelectuală capabilă să răspundă nevoilor sociale și economice ale Basarabiei. Structura multidisciplinară a Societății, care includea secții fizico-matematice, medicale, agronomice, psihologice și antropologice, a permis abordarea complexă a problemelor locale, combinând cercetarea fundamentală cu aplicarea practică în domenii precum medicina, agricultura și protecția mediului.

**POLITICA SOCIALĂ ÎN BASARABIA INTERBELICĂ:
REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI SURSE ISTORICE**
*Social policy in interwar Basarabia:
Historiographical landmarks and historical sources*

CZU: 930(478):316.334.3
DOI: 10.5281/zenodo.19332560

Vadim CEMÎRTAN

Doctorand, Școala doctorală științe umaniste și ale educației, USM

E-mail: v_cemirtan@yahoo.com

Summary. The truthful study of the social-economic process in interwar Bessarabia became possible thanks to the democratization of the political system and unlimited access to historical documents of the 20-40s of the last century. As a result, a series of scientific works, monographs, collections of articles, memoirs, publications by historians, political scientists, literary exegetes, which elucidated various aspects of the life of the Bessarabian population in the period 1918–1940, appeared.

The way of approaching the phenomenon of social protection in the Bessarabian space depends on the time when these works appeared. Conventionally, we can classify everything that has been written on the subject into three compartments.

The first section consists of publications from the interwar period, which is significant because the authors were contemporaries of the events described. The interwar works were written by the witnesses of socio-political-economic events, who recorded facts, ideas, statements, reforms, public policies, etc. Most interwar authors supported the idea that, despite the denationalization and Russification of the Tsarist period, the national consciousness was perpetuated. They appreciated the direction of state policy in developing social protection, increasing the quality of life and institutionalizing social assistance.

During the Soviet period a politically stigmatized and strongly ideologized literature emerged. The works of the Soviet period analyzed the life of the interwar society in a biased spirit, launching erroneous interpretations of the historical reality. Any social achievements were disapproved of and qualified as „forced Romanianization” with decadent tendencies.

Finally, contemporary publications examine the subject from scientific perspectives and new methodological positions. Since the 1980s–1990s, a number of scientific works have appeared in which the degree of ideology and subjectivity is reduced. The authors of the recent period highly emphasize the efforts to provide social protection between 1918–1940.

Key words: interwar Bessarabia, historical context, historiographical analysis, scientific truth, social policy, reforms, social assistance.

Asistența socială este un fenomen vechi ca și istoria omenirii, deoarece, întotdeauna au existat persoane defavorizate din punct de vedere fizic, social sau material care s-au aflat în imposibilitate de a-și purta independent de grijă. Astfel, mărturisiri cu privire la primele măsuri publice de protecție a săracilor, luate în regiunea în care locuim, se găsesc în documentele din timpul voievodului Moldovei Ștefan cel Mare, numit mai târziu „cel Mare și Sfânt”. În anul 1480, el a început „marea operă de asistență a sărăciei și mizeriei”, prin colonizarea calicilor, oferindu-le anumite servicii, așa numite „privilegii” sociale¹. Prin

¹ M. Lambru, *Asistența socială în România*. Două secole de evoluție instituțională. Sărăcie și

urmare, aceste măsuri pot fi catalogate ca un program social privind susținerea păturilor social-vulnerabile, cu aplicativitate practică pe întreg teritoriul Moldovei². Astfel, sărăcia, copii abandonați, problemele de sănătate, vârstnicii neputincioși etc., reprezintă probleme sociale, care s-au încercat de-a lungul timpului să fie rezolvate prin intermediul mecanismelor legislative. Sistemul de asistență socială din țara noastră, ca și în majoritatea țărilor din lume, are o istorie îndelungată, ce poate fi plasată încă din antichitate când au apărut primele forme de asistență socială, care se manifestau în diverse ajutoare, donații adresate acelor categorii sociale considerate drept nevoiași.

Timp de aproape două milenii, din zorii creștinismului și până în secolul al XIX-lea, asistența socială s-a practicat sub forma acțiunilor caritabile, patronate de către Biserică sau inițiate de persoane private, fără intervenția statului. În tot acest interval, asistența socială s-a practicat într-o manieră empirică, nefundamentată științific, mai puțin sistematică și coerentă, concretizată în acțiuni spontane și izolate. De-a lungul istoriei, asistența socială a cunoscut o evoluție de la activități filantropice, altruiste, simpliste de acordare a ajutorului, spre activități de intervenție, orientate științific, desfășurate de profesioniști și controlate de stat³.

Studierea problemei apariției și dezvoltării asistenței sociale în Moldova este intercalată cu numeroase dificultăți, generate de faptul că pe parcursul istoriei au parvenit un șir de schimbări teritoriale. Autorii Romandaș N., Proca L. și Odinoakaia-Negură I. divizează evoluția protecției sociale din Moldova, prin prisma elementelor sale constitutive (asistența socială și asigurarea socială), în patru etape: perioada dominației Imperiului Rus (1812–1918), perioada interbelică (1918–1940), când Basarabia își dezvoltă serviciile sociale în componența României; perioada regimului comunist (după 1940), perioada existenței Republicii Moldova ca stat suveran și independent (după 1990)⁴.

Astfel, prima etapă în cadrul dominației Imperiului Rus (1812–1918), Moldova fiind parte componentă a acestuia, se caracterizează prin diverse acte de caritate din partea statului, anumitor organizații, persoanelor fizice și comitete obștești. Un rol important în dezvoltarea protecției sociale a Basarabiei l-a jucat medicina de zemstvă și decretele emise de către administrația Guberniei Basarabiei, potrivit cărora, comercianții și moșierii aveau obligația de a oferi ajutor social persoanelor defavorizate.

Cea de-a doua etapă, în perioada unirii Basarabiei cu România (1918–1940), se caracterizează prin adoptarea unui șir de legi și acte normative privind protecția socială cu instituirea asistenței sociale de stat privind acordarea ajutorului celor nevoiași. Totodată, în perioada nominalizată a fost înregistrată o creștere a actelor de caritate din partea organizațiilor și persoanelor fizice, fapte făcute publice prin publicarea acestor informații.

Ajutor financiar pentru refacere. Până la eforturile de modernizare economică propriu-zisă a Basarabiei, o serie de măsuri au vizat refacerea ei economică și socială, cauzată de primul război mondial. Respectivele măsuri au fost cu atât mai prețioase cu cât România se afla, în acea perioadă, într-o situație extrem de dificilă, având stocul de aur depus în trei state – în Rusia, Germania și Marea Britanie.

asistență socială în spațiul românesc (sec. XVIII–XX): masa rotundă, iunie 1998. Colegiul Noua Europă. București, 2002, 142 p.

² A. Rojco, E. Ciobanu, *Evoluția sistemului de protecție socială a populației Moldovei (aspect retrospectiv)*, în: *Analele Institutului de Economie, Finanțe și Statistică*. Chișinău, 2012, 187 p.

³ S. Milicenco, *Repere istorice în dezvoltarea asistenței sociale*, în: *Integrare prin cercetare și inovare. Științe Sociale*. Vol. 1, 10-11 noiembrie 2014, Chișinău, USM, 2014, pp. 197-200.

⁴ N. Romandaș, L. Proca, I. Odinoakaia-Negură, *Dreptul protecției sociale*. Chișinău: Editura Fox-trot, 2011, 384 p.

Așadar, în pofida enormelor dificultăți, prin decretul regal din 15 octombrie 1918, creditul de război în sumă de 1,7 miliarde lei a fost sporit cu 300 mln. lei, până la suma totală de 2 miliarde de lei, respectiva sumă urmând a fi acordată populației Basarabiei pentru pagubele de orice fel cauzate de război, precum și pentru orice alte cheltuieli provocate de război⁵.

Printr-un alt decret regal, din 1 noiembrie 1918, s-a permis municipiului Chișinău „să contracteze un împrumut până la concurența sumei de 10 mln. lei de la orice bancă din țară și în cont curent, cu care să se aprovizioneze cu alimente de primă necesitate și obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte”⁶.

În aceeași ordine de idei, prin contribuția directă a reginei Maria a României, în perioada imediat următoare unirii Basarabiei cu România, având în vedere consecințele sociale extrem de grave produse de anii războiului mondial, a fost înființată Societatea pentru ocrotirea orfanilor de război, având ca scop „adăpostirea, întreținerea și educația fizică și morală a orfanilor de război”, cu secții regionale la Iași, București, Craiova și Chișinău, cuprinzând județele din întreaga Basarabie⁷. La scurt timp de la înființare, printr-un decret semnat de regele Ferdinand I, s-a decis acordarea unei subvenții inițiale de 10 mln. lei Societății „Ocrotirea orfanilor din război”, prin comitetele din București, Iași, Craiova și Chișinău⁸.

Concomitent cu respectiva inițiativă, printr-un alt decret regal, a fost deschis pe seama Ministerului agriculturii și domeniilor un credit extraordinar de 1 mln. lei, „spre a se veni în ajutorul centralei cooperativelor basarabene, însărcinată cu aprovizionarea populației din Basarabia”⁹.

În fine, prin adoptarea statutului Societății pe acțiuni „Steaua Basarabiei” cu sediul la Iași, s-a urmărit scopul „desfacerii în Basarabia, în condițiile cele mai avantajoase pentru populație, a produselor ce lipsesc acolo, precum petrolul și derivatele sale, sarea, chibriturile, tutun, scânduri, șindrilă ș.a., precum și de a aduce din Basarabia diferite produse în Moldova”¹⁰.

În octombrie 1918, printr-o lege adoptată în România Mare, în Basarabia a fost organizată Camera de Comerț și Industrie, ca reprezentare specială în cadrul Senatului a camerelor profesionale¹¹. În cadrul dezbaterilor asupra importanței și semnificației perioadei interbelice din istoria Basarabiei, argumentul cel mai des invocat îl constituie proverbia „palmă a jandarmului român”. Mai rar însă se invocă – sau chiar se omite cu desăvârșire – faptul că organizarea sanitară în Basarabia, în sensul modern al cuvântului, inclusiv primele vaccinări în masă contra bolilor infecțioase, se datorează anume prezenței trupelor române și în special comisarului general al Basarabiei, generalului corp de armată Artur Văitoianu. Astfel, prin ordonanța nr. 14 din 7 iulie 1918 a Comisarului General al Basarabiei, „văzând starea sanitară rea a Basarabiei și că tifosul exantematic continuă a fi foarte întins”, generalul a dispus crearea Inspectoratului Sanitar al Basarabiei – „instituție cu caracter civilo-militar, pentru combaterea bolilor contagioase din Basarabia și, implicit, de a organiza serviciul sanitar în Basarabia, punând în legătură această organizare locală cu gruparea mare a familiei românești, cu organizarea sanitară din Regat”¹².

⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 167, 17/30 octombrie 1918, p. 2002.

⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 181, 3/16 noiembrie 1918, p. 3165.

⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 19, 22 aprilie/5 mai 1918, pp. 239-243.

⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 239, 20 ianuarie/2 februarie 1919, p. 4684.

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 226, 4/17 ianuarie 1919, p. 4230.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 172, 23 octombrie/5 noiembrie 1918, pp. 3010-3012.

¹¹ V. Rizescu, *Doctrinile muncii și politica profesiunilor*, Cartier, 2025, p. 59.

¹² N. Smadu, *Privire generală asupra organizării și stării sanitare din Basarabia*. De la înființarea

Pe de altă parte, prin ordonanța nr. 25 din 30 iulie 1918, același Comisar General al Basarabiei a dispus vaccinarea întregii populații contra holerei, luându-se totodată măsuri de poliție sanitară la frontiera Nistrului. Așa cum s-a relatat, toate vaccinările au fost efectuate gratuit, încununându-se de un real succes¹³.

În aprilie 1921 se adoptă Legea și regulamentul cu privire la lichidarea vagabondajului și cerșetoriei și protecția copilului, care prevede implicarea nemijlocită a asistenței sociale în combaterea cerșetoriei și vagabondajului. Conținutul acestei legi prevede expres obligația comunității de a anihila fenomenele sociale nefaste și a prevedea un fond special în vederea acordării asistenței sociale la nivelul comunității.

Fondul special de asistență socială al comunelor trebuie să fie folosit pentru: înființarea și întreținerea birourilor de asistență și de triaj al cerșetorilor și vagabonzilor; înființarea și întreținerea caselor de adăpost provizoriu și de cantine comunale; înființarea și întreținerea de ospicii sau aziluri pentru infirmi sau bătrâni; înființarea și întreținerea școlilor de reeducare și ocrotire a minorilor; plata bonurilor de hrană; desfășurarea oricăror altor activități cu caracter de asistență (donații, care, de exemplu, se făceau de sărbători)¹⁴.

Pe calea unei legi din septembrie 1923¹⁵ au fost stabilite responsabilități de pregătire profesională a meseriașilor și breslelor și de administrare a asigurărilor sociale, legea având misiunea educației profesionale.

Peste un deceniu, în aprilie 1933, are loc unificarea la scară națională a sistemelor de asigurări sociale sub acoperământul Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești din subordinea Ministerului Muncii¹⁶.

În anul 1937, a fost adoptată Legea cu privire la organizarea Eforiei Generale a Invalidilor, Văduvelor și Orfanilor de Război și foștilor Luptători. Această lege, reprezenta un act normativ important, care, acorda atribuții de bază Eforiei Generale, în domeniul asistenței sociale. Instituția dată efectua control și supraveghere asupra respectării legislației în domeniu, și acorda protecție invalizilor, orfanilor de război, foștilor luptători și văduvelor.

În anul 1940, a fost înființat Comitetul de Doamne din buna societate, condus de dna Elena Cristi, cu scopul de a aduna fonduri, obiecte și îmbrăcăminte de la oameni, pentru a acorda ajutor copiilor săraci din școlile timpului.

La 30 martie 1940, primarul or. Chișinău a emis o Ordonanță cu privire la ajutorarea familiilor nevoiașe ale concentraților. Mai târziu, pe 11 aprilie, s-a emis Ordonanța nr. 18, prin care se precizau persoanele care aveau dreptul la ajutor, fiind determinată modalitatea de organizare a acțiunilor de ajutorare¹⁷.

Perioada a treia se caracterizează prin revenirea Basarabiei în sfera de influență a Rusiei (1944–1990). În perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial au fost deschise cursuri de asistență socială. În această perioadă, se dezvoltă protecția socială destinată bătrânilor și persoanelor cu dizabilități, fără a acorda o atenție altor categorii de persoane vulnerabile,

Inspectoratului până azi. Anii 1918–1920, Imprimeria Statului, Chișinău, 1920, p. 9-10, 22.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

¹⁴ M. Bulgaru, *Asistența socială în contextual globalizării*, în: Revistă Științifică a USM, 2012, nr.8(58), pp. 5-11.

¹⁵ Lege pentru extinderea în Basarabia a dispozițiilor privitoare la exercitarea și controlul meseriilor, dispozițiuni cuprinse în legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești din 1912, în vigoare în Vechiul Regat, București, Imprimeria Statului, 1923.

¹⁶ Lege pentru unificarea asigurărilor sociale, ed. a IV-a adnotată cu jurisprudență și indice alfabetic, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay, 1937.

¹⁷ M. Bulgaru, Op. Cit., pp. 5-11.

având drept motiv concepția comunistă, care prevedea ideologic lipsa păturii social-vulnerabile în statul sovietic.

Ultima etapă se evidențiază prin obținerea independenței Republicii Moldova și instituirea ministerului specializat în asigurarea protecției sociale (Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale), care gestionează politicile statului în domeniul protecției sociale. Astfel, se evidențiază adoptarea unui șir de acte legislative și normative din domeniul cercetat, inclusiv cu implementarea programelor specializate în protecția socială la nivel de stat și la nivel local.

Concluzii

În perioada interbelică Statul centralizat nu a permis autonomia, desființând instituțiile locale. Acestea au fost înlocuite cu o administrație adeseori incompetentă și coruptă, ce și-a atras nemulțumirile autohtonilor.

Vecinătatea sovietică a făcut ca Basarabia să fie un teren al dezordinii, spionajului și conspirațiilor, adeseori alimentate din exterior. Nu este mai puțin adevărat că a existat o stare de puternică nemulțumire socială cauzată în primul rând de sărăcie. Aceasta s-a tradus prin mișcări violente – ocuparea pământurilor, dar și prin antisemitism sau extremism religios. Tuturor acestora, organele de ordine publică le-au răspuns disproporționat și abuziv, pe fondul suspendării parțiale a drepturilor civile prin regulamente militare.

Guvernul de la București s-a preocupat mult de dezvoltarea școlii și parțial a reușit. Basarabia a beneficiat de tot concursul oamenilor de cultură din restul țării, prin vizite, conferințe, publicații, mai mult decât oricare altă regiune. Intelectualii au considerat de datoria lor să ajute Basarabia.

În Basarabia abia după 1918 au început să fie aplicate politici sociale, economice. Între 1918-1940 a avut loc o încercare de modernizare de tip occidental. Într-un segment de timp foarte restrâns, Basarabia și România întregită nu evoluau izolat, ci evoluau într-un context european. Procesele economice, sociale care decurgeau în Europa în acea perioadă influențau România și, inclusiv, Basarabia”¹⁸.

Reforma agrară din Basarabia a reprezentat un element esențial al modernizării de tip european. Țăranii împroprietăriți au avut posibilitatea să-și îmbunătățească mijloacele de prelucrare a pământului, să-și crească producția agricolă, să-și exporte produsele și să se adapteze pieței europene.

Țărani basarabeni împroprietăriți au reușit să-și îmbunătățească mijloacele de prelucrare a pământului, încep să apară mijloace de prelucrare a pământului importate de statul român din Europa. Puteau fi întâlnite tractoare, secerătoare, treierătoare, cu care țăranii reușeau să-și sporească producția la hectar. Basarabia menținea în perioada interbelică, datorită reformei agrare, primele locuri în România la producția agricolă.

¹⁸ Nicolae Enciu, În Basarabia, după 1940, s-a încercat anihilarea tuturor realizărilor din perioada interbelică, <https://stiri.md/article/politica/enciu-in-basarabia-dupa-1940-s-a-incercat-anihilarea-tuturor-realizarilor-din-perioada-interbelica/>

**ACTIVITATEA „ASTREI” BASARABENE REFLECTATĂ ÎN ZIARUL
„ROMÂNIA NOUĂ” (1926–1927)**
*The activity of „Astra” bessarabena reflected in the newspaper „România Nouă”
(1926–1927)*

DOI: 070(498)“1926/1927”(091)

CZU: 10.5281/zenodo.19332691

Constantin MANOLACHE

<https://orcid.org/0000-0001-6871-3005>

Doctor habilitat, conferențiar universitar

Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: manolache53@gmail.com

Summary. After The sea Union of 1918 , Bessarabia faced a transition complex from a system administrative and Russian culturally at the Romanian. This period was marked by intense efforts of Romanianization growing and integration spiritual. In this context, the Association Transylvanian for Literature Romanian and Culture people Romanian (ASTRA) has expanded activity saddle in the United Provinces, including in Bessarabia.

Setting Regional ASTRA ,s Basarabene was an initiative strategic plan to revive life local cultural and the formation of an intellectual elite dedicated to the values Archbishop Gurie Grosu came up with the initiative to found a regional branch of „Astra” in the territory between the Prut and the Dniester rivers.

Thus, „Astra” bessarabena was founded at the initiative of the Metropolitan of Bessarabia, Archbishop Gurie , and through the efforts of the president of „Astra”, Vasile Goldiș. In this article, we will refer to the activity of the Bessarabian branch of „Astra” reflected in the newspaper „România Mare” (1926–1927), a newspaper founded by Onisifor Ghibu.

Key words: Great Union, Bessarabia, Astra, Astra Bessarabia, Greater Romania, Archimandrite Gurie Grosu, Onisifor Ghibu

După Marea Unire din 1918, Basarabia s-a confruntat cu o tranziție complexă de la un sistem administrativ și cultural rusesc la cel românesc. Această perioadă a fost marcată de eforturi intense de românizare culturală și integrare spirituală. În acest context, Asociația Transilvăneană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) a extins activitatea sa în provinciile unite, inclusiv în Basarabia.

Înființarea Regionalei Basarabene a ASTREI, în 1923, a reprezentat o inițiativă strategică de revigorare a vieții culturale locale și de formare a unei elite intelectuale dedicate valorilor românești. Arhiepiscopul Gurie Grosu a înaintat inițiativa fondării unei regionale a „Astrei” în teritoriul dintre Prut și Nistru¹. La 31 august 1924, în timpul unui discurs ținut la Câmpeni (județul Alba) în care vorbea despre Avram Iancu, arhiepiscopul basarabean l-a rugat pe regele Ferdinand I „să vină Societatea culturală „Astra” și în Basarabia, dar să ne aducă mai multă cultură și mai puțină politică”².

¹ Maria Șevciuc, *Aportul Asociațiunii Culturale „Astra Basarabiei” la înființarea bibliotecilor populare în Basarabia interbelică*, în: Revista de Etnologie și Culturologie. 2019, vol. XXVI, p. 128.

² M. Iliev, „Astra”. *Regionala Basarabiei (1924–1935) (I)*, în: Transilvania (Sibiu). 2013, nr. 59, p. 90.

Ținând cont de studiile apărute, evoluția „Astrei” basarabene poate fi împărțită sub aspect cronologic în două etape: o primă etapă cuprinsă între 1924 și 1927 – perioada de constituire și organizare a societății în Basarabia, marcată de personalitatea lui Onisifor Ghibu; etapa a doua, cuprinsă între 1927 și 1935 – numită și cea a consolidării „Astrei” basarabene sub conducerea lui Ioan Pelivan. Primele despărțăminte ale „Astrei” în Basarabia au fost fondate în sudul Basarabiei, grație militarilor români. Menționăm o câteva dintre acestea: „Organizația județeană pentru Cetatea Albă” înființată în anul 1924 în orașul Cetatea Albă; „Despărțământul Astra Tighina”, înființat în anul 1925; „Despărțământul Astra – Regimentul 28 Infanterie Ismail”.

Astfel, „Astra” Basarabiei a fost înființată la inițiativa Mitropolitului Basarabiei, Arhiepiscopul Gurie și prin eforturile depuse de președintele „Astrei”, Vasile Goldiș³. În articolul de față ne vom referi la activitatea filialei din Basarabia a „Astrei”, reflectată în ziarul „România Mare” (1926–1927), ziar fondat de Onisifor Ghibu în Basarabia. Într-un material consistent din 10 septembrie 1926, ziarul „România Nouă” prezenta Darea de seamă a Comisariatului general al „Astrei” pentru Basarabia, înaintată Adunării generale de la Zalău din 12-14 septembrie. Acest material scoate în evidență de la bun început premisele creării filiale basarabene a asociației culturale „Astra”⁴. Se aducea în prim-plan faptul că Adunarea generală a „Astrei” din 1924 de la Câmpeni de sub președinția regelui Ferdinand I, arhiepiscopul Gurie s-a adresat direct cerând trimiterea în Basarabiei a frunțașilor „Astrei” pentru a deschide filiala. Drept urmare, în vara anului 1925 Adunarea generală a „Astrei” a trimis în Basarabia o delegație numeroasă. Din această delegație au făcut parte Vasile Goldiș, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, având sarcina de a căuta metode privind sistematizarea activității culturale din Basarabia⁵. Pentru început s-a ajuns la consensul ca personalitățile de vază din Basarabia să alcătuiască un comitet pentru a coordona activitatea societăților culturale existente și de a le aduce la unitate. Din păcate, nu s-a ajuns la un consens în Basarabia, iar drept consecință în 1925, la adunarea generală a „Astrei” de la Reghin, Pan Halippa a reafirmat în numele Basarabiei dorința ca această asociație culturală să-și extindă activitatea și în teritoriul dintre Prut și Nistru. Discursul marelui înaintaș basarabean a avut ecou, astfel s-a înființat Comisariatul general pentru Basarabia, în fruntea căruia a fost numit Onisifor Ghibu. Trebuie să menționăm faptul că la 12 ianuarie 1925 la Cluj, la propunerea lui Sextil Pușcariu, s-a decis trimiterea unei persoane care cunoștea Basarabia pentru a pune bazele „Astrei” regionale în teritoriul dintre Prut și Nistru. La insistența lui Octavian Goga s-a convenit asupra candidaturii lui Onisifor Ghibu. La distanță de două săptămâni, Onisifor Ghibu primea o scrisoare de la președintele „Astrei” Vasile Goldiș, prin care era rugat să organizeze în Basarabia despărțământul „Astrei”. În răspunsul său, Onisifor Ghibu a constatat că „fiecare român este dator, în vremurile grele de astăzi, când Țara nu este încă deplin consolidată, să aducă pe altarul națiunii sale jertfa care i se cere de către cei chemați”⁶.

La sosirea lui Onisifor Ghibu în aprilie 1926, acesta constata că „un pesimism exagerat stăpâna toate sufletele și un adevărat dispreț pentru tot ce e românesc. După seria nesfârșită de decepții și de dezastre care avuseseră loc în cei din urmă opt ani, nimeni nu mai credea posibilă o refacere a Basarabiei românești”⁷. Acesta a constatat faptul că existau puține ziare

³ Al. David, „Astra” Basarabiei, în: Transilvania. 1934. nr. 3, p. 171.

⁴ *România Nouă*. 2026, 10 sept.

⁵ „Astra” în anii de după războiu (1918–1928). Sibiu: Editura „Asociațiunii”, 1928, p. 48.

⁶ Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean*, ediție îngrijită de Marian Radu. București: Editura Fundației Culturale Române, 1966, p. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

românești, iar multe dintre ele au avut o existență efemeră. În acest context, două tipografii românești și-au încetat activitatea din cauza problemelor financiare.

Una din primele măsuri s-a referit la reluarea tipăririi ziarului „România Nouă” începând cu data de 1 iunie 1926⁸. Încă din primele zile ale reapariției, ziarul „România Nouă” a publicat în mod sistematic Buletinul diferitelor secțiuni ale „Astrei”. De exemplu, secretarul secției istorice, Zaborovschi, a publicat o serie de articole, dintre care menționăm: *Popularizarea istoriei Românilor în Basarabia*; *Presa românească din Basarabia stăpânirii rusești (1905–1918)*. De asemenea secretarul secției geografice-etnografice, L. Boga, apare cu articolele *Problema etnografică a Basarabiei și minoritățile*; *Orașele Basarabiei* ș.a. În calitate de secretar al Comisariatului general pentru Basarabia a fost numit academicianul Ștefan Ciobanu.

La scurtă vreme au fost înființate zece secțiuni literare și științifice ale „Astrei”, având rolul de a „iniția pe un teren solid și mai înalt activitatea acestora în Basarabia”⁹. Cele zece secțiuni erau: literar-filologică, artistică, istorică, geografică-etnografică, științifică, medicală, juridică, școlară, economică, tehnică. Fiind constituite, aceste secții vor contribui la promovarea numelui „Astrei” prin conferințele, a căror rezumate se vor publica în ziarele „România Nouă” și „Cuvânt Moldovenesc”. Comisariatul general al Basarabiei urma să fie amplasat într-un local din Bulevardul Alexandru cel Bun. Menirea acestei organizații culturale era foarte bine enunțată, anume că „Astra” „nu trebuie să fie în Basarabia numai un steag de frăție și de cultură, ci și un mentor, care să îndemne la luptă pe frații noștri, al căror suflet timp de peste o sută de ani a fost sistematic atrofiat, îndreptându-le neconștient privirea de la Orientul, de unde ne vine primejdia, spre Occidentul latin al originii noastre și al intereselor noastre naționale superioare. Această poruncă Comisariatul general a înțeles-o pe deplin și în consecință a și început să lucreze în vederea îndrumării tineretului intelectual al Basarabiei spre marile centre ale Latinității occidentale, de cari Basarabenii s-au ținut cu totul departe și de la Unire încoace”¹⁰.

În numărul din 12 septembrie al ziarului „România Nouă” identificăm deja articolul semnat de L.T. Boga, intitulat *Satele Basarabene*. Articolul urmărește o prezentare generală a satelor basarabene în perioada aflării sub dominația rusă, dar și o incursiune în perioada medievală a marilor domnitori ai Moldovei. În viziunea acestuia, satele reprezentau „plămăda ființei noastre etnice și reazăm real al statului nostru național de astăzi”¹¹. O altă idee scoasă în evidență de Leon Boga este că anume satele basarabene dădeau regiunii Basarabia aspectul etnografic românesc.

În luna octombrie a anului 1926 avea loc solemnitatea oficială a inaugurării secțiunilor „Astrei”. Neputând participa din cauza unei probleme de sănătate, profesorul Ștefan Ciobanu într-un articol constata că aceste secții urmau să deschisă o „cale nouă pentru cunoașterea vieții din Basarabia”, iar poporul din Basarabia „înfruntând primejdiile, a dus jertfă conservării făpturii noastre naționale, prin sudoare și sânge; el a legat trecutul cu prezentul, din nenorocirile istoriei lui, el a încheiat ființa noastră etnică”¹². Inaugurarea „Astrei” în Basarabia a avut loc la 30 octombrie în noul local al „Astrei” din Bulevardul Alexandru cel Bun. Acest eveniment solemn a început la ora 4 după amiaza în localul asociației cu un serviciu divin oficiat de Arhiepiscopul Basarabiei, Gurie, împreună cu clerul Catedralei

⁸ *România Nouă*. 1926, 10 sept.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ L.T. Boga, *Satele Basarabene*, în: *România Nouă*. 1926, 12 sept.

¹² Șt. Ciobanu, „Astra” își inaugurează activitatea ei în Basarabia, în: *România Nouă*. 1926, nr. 127, 31 oct., p. 2.

în frunte cu rectorul teologic Părintele Popovici și Protoiereul Catedralei părintele V. Vasilescu¹³. Au asistat o serie de personalități, ca V. Goldiș, ministrul cultelor și președintele Asociației „Astra”, P. Halippa, V. Cristi, C. Tomescu, Sergiu Cujbă ș.a. În cuvântul său Arhiepiscopul Gurie constata că „cultura nivelează multele deosebiri dintre oameni și-i unește în cugete și simțiri, de aceia și noi, Basarabenii, sfințind și inaugurând localul acesta, simțim că sufletele noastre s-au apropiat de cultura română și de tot ce e românesc”¹⁴. La rândul său, președintele „Astrei” Vasile Goldiș a acordat o atenție deosebită profesorului Onisifor Ghibu, îndemnând să i se dea „acestui apostol ajutor necondiționat, ajutorul necesar să facă ceea ce și-a pus în gând acest Gheorghe Lazăr al Basarabiei”, pentru a putea vedea roadele muncii sale aici în „Basarabia care este o perlă frumoasă în coroana României”¹⁵. Au mai luat cuvântul Onisifor Ghibu, care a insistat asupra ideii că „Astra” basarabească e un „far al latinității”, arătând importanța ziarului „România Nouă”, dar explicând și faptul că acest titlu nu era menit să „jignească pe moldoveni, cari n-au avut timp să se adapteze la concepția de români”¹⁶, din acest motiv era editat și ziarul „Cuvânt Moldovenesc”¹⁷.

Într-un articol din perioada anterioară fondării „Astrei” basarabene, Vasile Goldiș considera necesar că activitatea regionalelor „Astrei”, inclusiv a celei din Basarabia, trebuia reflectată în revista „Transilvania”, menționând că „o revistă ca „Transilvania” va trebui să raporteze cu conștiinciozitate despre ceea ce prestează și alte neamuri pe terenul culturii poporului”.

La începutul lunii noiembrie a avut loc inaugurarea festivă a primelor cinci biblioteci ale „Astrei” în județul Orhei, având loc ședința unită a Consiliului județean cu secțiile științifice ale „Astrei”. Cu această ocazie, Smolenschi, președintele Consiliului, a deschis ședința salutând pe ministrul Vasile Goldiș, pe Arhiepiscopul Gurie, pe comisarul general al „Astrei” Onisifor Ghibu, pe membrii secției medicale din Cluj¹⁸. Au luat cuvântul profesorul I. Iacobovici de la Facultatea de Medicină din Cluj, care a vorbit despre administrația comunală și județeană în raport cu sănătatea publică. Ulterior a urma conferința ținută de Onisifor Ghibu intitulată „Ce este Astra”, despre rolul acestei asociații culturale, ce a reprezentat timp de 65 de ani pentru Transilvania și impactul ce îl va avea în Basarabia. Conferința ținută într-un limbaj popular a prezentat un real interes¹⁹.

Ziarul „România Nouă” analiza în paginile și constituirea Secției medicale și biopolitice a „Astrei” basarabene. La 11 noiembrie 1926 a avut loc ședința de constituire a acestei secții. La ședință a luat parte Onisifor Ghibu, comisarul general al „Astrei” și Ștefan Ciobanu, secretarul general al „Astrei” basarabene, precum și o serie de medici, membri ai secției²⁰. După cuvântul de salut al lui Onisifor Ghibu și alocuțiunea privind corpul medical din Transilvania s-a trecut la stabilirea programului general al secției medicale și biopolitice basarabene. Prima chestiune supusă dezbaterii a fost necesitatea înființării Facultății de medicină în Chișinău, fiind necesar un studiu amănunțit și aprofundat asupra posibilității și condițiilor în care această facultate ar putea fi înființată. De asemenea, s-a stabilit ca membrii „Astrei” medicale și biopolitice să organizeze conferințe și ședințe lunare. În afară

¹³ *Festivitatea inaugurării „Astrei” la Chișinău*, în: *România Nouă*, 1926, nr. 127, 31 oct., p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Vasile Goldiș, *Pornind din nou la drum*, în: *Transilvania*. 1924, nr. 1-2, ian.-febr., p. 7.

¹⁸ *România Nouă*. 1926, 3 noiem.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *România Nouă*. 1926, 13 noiem.

de acestea, urmau să fie realizate studii locale. S-a decis ca la următoarea adunare generală să se precizeze situația demografică a Basarabiei, dar și starea și mișcarea populației, atât românești, cât și a altor naționalități.

Spre finele anului 1926, ziarul „România Nouă” publică un material dedicat constituirii secției școlare a „Astreii” basarabene. La 10 decembrie a avut loc ședința de constituire a secției școlare, ședința fiind prezidată de către comisarul general, Onisifor Ghibu. Acesta a insistat asupra necesității înființării unei asemenea secții, urmând a se transforma într-o secție filosofică-pedagogică, cu trei subsecții: filosofică, religioasă și pedagogică. Ulterior, Onisifor Ghibu constata faptul că această secție școlară basarabeană trebuie să îmbrățișeze o serie întreagă de probleme locale-regionale, pe care guvernul central nu le poate urmări cu intensitate, așa cum reclamă interesele basarabene²¹. Una din primele acțiuni ar fi înființarea unei universități la Chișinău, urmată de asigurarea cu cămine a studenților basarabeni din celelalte centre universitare din România. Președintele al secției școlare a fost ales în unanimitate I. Macoveiu, vice-președinte M. Rădulescu, secretar d-l revizor școlar I. Iacob²².

De asemenea, ziarul românesc din Basarabia a scris despre intenția „Astreii” basarabene de a forma un cor al său, având drept scop interpretarea muzicii din Basarabia, dar și din celelalte regiuni ale României. Din acest considerent Asociația „Astra” invita pe toți iubitorii de muzică, care doreau să se înscrie la acest cor, să se prezinte la Conservatorul de Muzică și Artă dramatică (strada Sinadino, colț cu Alexandru cel Bun). Se aducea la cunoștință și faptul că pe lângă acest cor se vor înființa cursuri gratuite de teorie muzicală și solfegiu. Președinte al secției artistice era Anastasia Dicescu, iar secretar M. Bârca²³.

Ziarul „România Nouă” a dedicat numărul din 15 ianuarie a anului 1927 Conferinței inaugurale a activității Secțiilor literare și științifice ale „Astreii” basarabene. Eugen Ionescu-Dârzeu²⁴ a publicat un material amplu intitulat *Academie militantă a Basarabiei*. Încă de la bun început, acesta în mesajul său a încercat să explice termenul de academie militantă, realizând și o analogie cu Academia Română din București „care este cea mai înaltă instituție de știință a neamului românesc, dar această Academie n-are nimic ce i-ar putea da atributul de „militantă”²⁵. Apoi autorul a adus în prim-plan institute de cultură ca Academia de Agricultură, Academia de Comerț, Academia de Muzică, Academia militară. Însă de o Academie militantă nu a auzit vorbindu-se nicăieri. Pentru început, Ionescu-Dârzeu a explicat auditoriului noțiunea de „academie” din cele mai vechi timpuri, de la Academia „divinului” Platon până la timpurile prezente. Acesta avea ideea și venea cu propunerea înființării unei Academii pentru Basarabia, asemenea celei a lui Leibnitz, care „avea în vedere îmbrățișarea tuturor chestiunilor utile ale epocii, în vederea promovării culturii și bunăstarea țării proprii”²⁶.

²¹ *România Nouă*. 1926, 13 dec.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Eugen Ionescu-Dârzeu (1884–?), membru în Comisia Româno-Sovietică pentru prevenirea și aplanarea conflictelor la granița Nistrului, membru în Comisiunea de Apel a constatării naționalității de pe lângă Curtea de Apel Chișinău și consilier juridic al Ministerului Basarabiei. A fost secretar al secției juridice a Astreii basarabene, apoi vicepreședinte al Regionalei Astra (1926). A publicat articole în ziarele: „Neamul Românesc”, „Adevărul Literar”, „România Nouă”, „Dreptatea”. A ocupat și funcția de procuror general (1925–1938).

²⁵ Eugen Ionescu-Dârzeu, *O Academie militantă a Basarabiei. Conferința inaugurală a activității Secțiilor literare și științifice ale „Astreii” basarabene, ținută la 13 ianuarie 1927*. în: *România Nouă*. 1927, 15 ian.

²⁶ *Ibidem*.

Scopul unei asemenea academii militane era de a studia toate problemele din viața acestei provincii vitregite de soarta, pe care nici o altă instituție, fie de la Iași, fie de la București, Cluj și Cernăuți nu le putea studia teoretic. Astfel, era necesară crearea Academiei militante pentru a avea drept scop declarat „răspândirea culturii generale și naționale în masele largi ale poporului”²⁷. Ideea a fost perpetuată într-un material semnat de V. Cijevschi *Viața culturală a Chișinăului în legătură cu activitatea „Astrei”*. Ideea de bază vehiculată de înaintașul basarabean era că „noțiunea de Academie militantă prinde rădăcini în viața noastră și cu încetul devine o tribună liberă pentru știință și chestiunile sociale, o școală liberă pentru răspândirea științelor și ideilor sănătoase”²⁸. În finalul articolului, V. Cijevschi recunoștea că opera „Astrei” basarabene era o reușită, având numeroase realizări, iar drept dovadă este faptul că auditoriul prezent la conferințele acestei asociații culturale a crescut simțitor, arătând că „Basarabenii n-au rămas surzi față de o muncă ce are toți sorții izbândeii”²⁹.

Ziarul basarabean era atent și la sosirea unor înalte personalități românești în Basarabia, relatând cu entuziasm acest fapt. Un caz elocvent reprezintă sosirea profesorului Simion Mehedinți la Chișinău în luna ianuarie a anului 1927. Simion Mehedinți, profesor universitar, fost ministru al Instrucțiunii Publice, a fost invitat de către Asociația „Astra” în colaborare cu Universitatea Populară pentru a ține conferința cu titlul *Universitățile din Apusul Europei*³⁰. Conferința s-a ținut în Sala Eparhială, stârnind un interes deosebit pentru auditoriul prezent. Ulterior, profesorul Mehedinți a asistat la spectacolul după piesa „Cărăbușii” la Teatrul Național, având în rolul principal pe I. Livescu, directorul acestui teatru³¹.

O altă conferință importantă a „Astrei” basarabene la secția literară a avut loc în luna februarie a aceluiași an 1927. De data aceasta, părintele Gala Galaction a ținut conferința *Personalitatea lui Alexandru Vlahuță*³². Distinsul Galaction a scos în evidență faptul că Alexandru Vlahuță împreună cu marele istoric N. Iorga, primii s-au prezentat la principele Carol pentru a cere ca ostașii să fie împroprietăriți. Astfel, prin aceste conferințe se familiariza publicul basarabean cu personalitățile românești de vază.

Anterior, la 9 ianuarie 1927, a sosit la Chișinău Ion Nistor, profesor la Universitatea din Cernăuți, fost ministru, pentru a ține o conferință sub auspiciile „Astrei” basarabene și a Universității Populare despre *Originea și dezvoltarea Universității din Cernăuți*³³. Distinsul istoric a vorbit în fața unei săli arhipline despre universitatea din Cernăuți, înființată în 1875 și rolul acesteia în timpul aflării provinciei Bucovina sub dominația Imperiului Austro-Ungar. Ion Nistor a fost primit de către Arhiepiscopul Gurie, luând masa împreună cu Pan Halippa, Ion Inculeț și Onisifor Ghibu, vizitând și redacția ziarului „România Nouă”³⁴.

Cu o zi înainte de serbarea dedicată unirii Principatelor din 24 ianuarie, are loc inaugurarea activității Secției tehnice a „Astrei” basarabene. Cu această ocazie a avut loc și conferința inginerului N. Porfiri, președintele secției tehnice, intitulată *Estetica și igiena orașelor*³⁵. Problematică era una importantă pentru acele vremuri, deoarece în viziunea lui

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ V. Cijevschi, *Viața culturală a Chișinăului în legătură cu activitatea „Astrei”*, in: România Nouă. 1927, 29 ian.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ România Nouă. 1927, 28 ian.

³¹ România Nouă. 1927, 27 ian.

³² România Nouă. 1927, 11 febr.

³³ Conferința d-lui profesor Ion Nistor, in: România Nouă. 1927, 11 ian.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ România Nouă. 1927, 23 ian.

Profiri „primăria Chișinăului n-are un plan stabilit de sistematizare a orașului”³⁶. În baza unor analogii cu orașele engleze, americane, franceze, autorul pune în discuție necesitatea purtării de discuții cu privire la chestii edilitare necesare în Chișinău. Acest aspect a fost subliniat și de către Pan Halippa, care a apreciat abordarea acestui subiect atât de important pentru orașul Chișinău.

Ziarul „România Nouă” a scris în paginile sale despre vizita comisarului superior al guvernului român, a generalului Rășcanu, care a sosit la Chișinău în luna februarie a anului 1927. Om politic și general român, el a luat parte la conferința anunțată de Onisifor Ghibu despre problemele secției școlare a „Astrei”. La această conferință au luat parte Arhiepiscopul Gurie, Ioan Pelivan, Sebastian Teodorescu, primarul orașului Chișinău, Eugen Ionescu-Darzeu, consilier la Curtea de apel, mulți intelectuali³⁷. Profitând de prezența înaltului oficial de la București, Onisifor Ghibu, în locul conferinței anunțate, a gândit necesar să facă o expunere privind organizarea „Astrei” și problemele ei actuale în Basarabia. Ziarul din Basarabia a făcut un rezumat al principalelor idei expuse de O. Ghibu. Pe lângă un expozeu privind apariția „Astrei”, O. Ghibu a subliniat rolul „Astrei” în Basarabia drept „far al latinității și cetate a naționalismului și a solidarității, urmând să refacă unitatea națională sfâșiată, să-i ridice pe fiii acestei provincii la conștiința latinității și românității”³⁸. S-au luat în discuții o serie de probleme importante ale teritoriului dintre Prut și Nistru, printre care: înființarea unui palat cultural la Chișinău, a unei universități, reforma calendarului, problema căilor de comunicație, a creditului ș.a. Nu în ultimul rând, s-a reamintit că existau mijloace de propagandă, precum „Cuvântul Moldovenesc”, „Calendarul Astrei”, Biblioteca „Astrei” basarabene. După prezentarea realizărilor și necesităților din Basarabia, a luat cuvântul și generalul Rășcanu. Acesta a reamintit audienței că a fost alături de Basarabia încă din momentul solemn din 27 martie 1918, când a participat la ședința Sfatului Țării, unde s-a votat unirea teritoriului dintre Prut și Nistru cu Patria-Mamă. Acesta a salutat activitatea „Astrei” basarabene și a lui Onisifor Ghibu, apreciind că această asociație culturală „va reuși să se înrădăcească și în Basarabia, însă sunt de părere că activitatea D-voastră, trebuie să pătrundă până la ultima celulă, până la ultimul cătun al Basarabiei”³⁹. Generalul Rășcanu a promis sprijin în special la inițiativa luată de „Astra” ca Academia militantă și „lucrarea ei să se desfășure în cele mai largi și mai temeinice condiții”. A mai luat cuvântul Arhiepiscopul Gurie, care a apreciat la cote înalte activitatea „Astrei”, care „a venit aici să mângâie, să ne lumineze și să ne ajute”⁴⁰.

La un an distanță de aceste evenimente, profesorul Onisifor Ghibu a reușit să creeze în Basarabia 10 secții științifice și literare. Doar în primul an s-au ținut 80 de conferințe dedicate unui public numeros, au fost publicate 12 numere din „Biblioteca „Astrei” pentru intelectuali. Datorită donațiilor primite de la Turnu-Severin au fost înființate opt biblioteci în opt localități din județele Orhei și Lăpușna. După o activitate prodigioasă, în care „Astra” basarabeană s-a îngrijit și de românii de peste Nistru, dar a interacționat cu și minoritățile etnice ale Basarabiei (polonezii și ucrainenii), Onisifor Ghibu s-a retras de la conducerea „Astrei”, încredințând conducerea unui comitet condus de Ioan Pelivan⁴¹.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *România Nouă*. 1927, 8 febr.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ G. Presa, *Activitatea „Astrei” în 25 ani dela unire (1918–1943)*. Sibiu: Editura „Astrei”, 1944, p. 131.

VIATA COTIDIANĂ ÎN MEDIUL RURAL BASARABEAN (ANII 1930) *Daily life in the Bessarabian rural environment (1930s)*

CZU: 94(478)''1930''
DOI: 10.5281/ZENODO.19203747

Aurel FONDOS

<https://orcid.org/0000-0001-8405-2745>

Drd., Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM

E-mail: aurelfondos1965@gmail.com

Summary. The article presents the results of research on everyday life in rural Bessarabia in the 1930s. The changes in the way of life, the transformations of village settlements and the social changes in the life of the interwar Bessarabian village are analyzed. Also, great emphasis is placed on the social aspects of the village: social categories, the role of young people in the social life of the village and the new vision of what a modern and prosperous village is are explored. All these social changes are the result of the presence of Bessarabia within the unified Romania, implicitly of the European space and are reflected in the press of that historical period.

The aim of the article is to clarify things and to show that the specialized works from the 1960s–1980s brought a clichéd description of the interwar Bessarabian village, showing only its negative side. At the same time, it is intended to capitalize on the period press that refers to this subject.

Key words: rural area, villagers, daily life, Bessarabia, unified Romania, interwar period.

Introducere. În cadrul acestei cercetări s-a propus analiza satului basarabean interbelic și a transformărilor sociale ale acestuia. Această analiză a fost esențială pentru înțelegerea realităților economice și sociale ale mediului rural basarabean. În anii 1930, majoritatea populației autohtone locuia la sate, de aceea este important și actual să fie studiate și relatate etapele parcurse în dezvoltarea spațiului rustic și viața cotidiană a săteanului.

Autorul și-a propus să analizeze în detaliu așezămintele sătești, rolul instituțiilor precum biserica și școala în organizarea cotidiană, precum și categoriile sociale din sate. Având ca punct de plecare studiile realizate în perioada interbelică, referitoare la satul basarabean, putem afirma că satul a fost vatra vieții culturale, sociale și economice a basarabenilor.

Ziarul „Cuvânt Moldovenesc” a fost o publicație pe care o putem considera emblematică pentru cultura și mișcarea politică basarabeană din perioada interbelică și este un punct de reper în cadrul cercetării de față. În acest context, în numărul 38 al ziarului „Cuvânt Moldovenesc”, publicat pe 11 septembrie 1931, apare un material semnat de folcloristul Petre Ștefănuță. În acest articol, autorul descrie satul basarabean cu următoarele cuvinte: „satele noastre moldovenești ascund comori pe care nimeni nu le bănuiește. Până astăzi satele din Basarabia n-au fost cunoscute și cercetate decât din fugă, și tot ce s-a scris asupra satelor moldovenești nu sunt decât impresii învelite într-o atmosferă romantică și sămănătoristă, dar fără nici o documentare științifică”¹.

Poetul și filosoful român Lucian Blaga vorbește despre sat ca fiind „situat în inima unei lumi” și care „își e oarecum sieși suficient”. Lucian Blaga menționează că: „El (satul)

¹ Petru Ștefănuță, *Din comorile satelor noastre*, in: *Cuvânt moldovenesc*, an VI, nr. 38, 11 septembrie 1931, p. 2.

n-are nevoie de altceva decât de pământul și de sufletul său și de un pic de ajutor de sus, pentru a-și suporta cu răbdare destinul. Această naivă suficiență a făcut, bunăoară, ca satul românesc să nu se lase impresionat, tulburat sau antrenat de marile procese ale „istoriei”².

Când analizăm evoluția societății basarabene în cadrul României întregite este important să menționăm câteva aspecte esențiale ale vieții cotidiene precum cultura, relațiile sociale, activitățile zilnice și desigur așezămintele satești. În acest sens, aducem drept exemplu cele 10 porunci publicate în ziarul „Cuvânt Moldovenesc” din anul 1930. Poruncile adresate poporului român, menite să păstreze tradițiile și obiceiurile seculare, sunt următoarele:

1. Dați copiilor voștri nume româneesc.
 2. Păstrați-vă graiul, portul și obiceiurile cele vechi românești, pentru că acestea sunt temelile întregii nații românești.
 3. Limba românească este o moștenire din bătrâni, și totodată o avere care nu trebuie să se piardă niciodată. Ea are un viitor mare și pe veci.
 4. Adunați toate scrierile precum și toate poeziile, cântecele, chioturile, basmele, și proverbele românești ca nu cumva să se piardă, redați-le de la gură la gură ca să le știe fiecare.
 5. Păstrați-vă toate bisericile precum și toate lucrurile din vechime.
 6. Nu uitați la orice pas sau lucrare, că sunteți Români. Căci românul are totdeauna inimă curată și temelia credinței lui este dreptatea.
 7. Fiți mândri dacă sunteți în stare de a învăța pe alții a vorbit limba cea frumoasă românească.
 8. Fiți fuduli (mândri) de poporul românesc, pentru că norodul nostru este unicul care a luptat cu fel de fel de noroade străine pentru a păstra graiul nostru moldovenesc-românesc moștenit din pentru voi.
 9. Ajutorăți totul ce simte adevărat românește.
 10. Ca bun român nu uitați nici odată de Dumnezeu, pentru că numai prin credința lui s-a păstrat binele întregii Românii Mari de azi. Dacă nu ne vom ține de aceste 10 porunci, atunci vom peri ca nație și ne vom blestema urmașii noștri³.
- Din cele spuse mai sus, înțelegem cât de importante sunt cultura, limba, tradiția și credința pentru acest popor și pentru viața cotidiană a românului basarabean.

Aspecte istoriografice sovietice privind dezvoltarea mediului rural

Istoriografia sovietică din perioada anilor 1960–1980 a creat sistematic clișee negative despre așezămintele satești și modul de trai în mediul rural. Relațiile sociale erau prezentate ca fiind înapoiate, cu o amprentă politică clar denigratoare. Astfel, procesele vieții cotidiene din Basarabia anului 1930 au fost descrise, în mod clasic, prin prisma unei ideologii comuniste cinice, care prezenta comunitățile românești ca fiind inferioare și nevoiașe, criticând orice realizare consemnată a îmbunătățirii nivelului de trai. Rolul și implicarea administrației românești în dezvoltarea comunităților satești sunt apreciate drept „reacționară” și calificate ca o tentativă de „românizare” forțată a „moldovenilor”, menită să „întunece” populația din Basarabia⁴.

Reflecția istoriografiei sovietice, politizată la cel mai înalt nivel, a respins de la bun început orice informație sau noutate despre progresul în domeniile vieții sociale, economi-

² Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc. Discurs rostit la 5 iunie 1937 în ședință solemnă de L. Blaga cu răspunsul d-lui I. Petrovici*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Impri- meria Națională, 1937.

³ 10 porunci ale românului, în: *Cuvânt moldovenesc*, an V, nr. 37, 1 august 1930, p. 4.

⁴ Artiom Lazarev, *Moldavskaia sovietskaia gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1974.

ce și culturale-spirituale ale modului de trai din satele basarabene în anii 1930. În această ordine de idei, istoricii sovietici, contribuitori la asemenea scrieri, afirmau, în pofida adevărului istoric, că așa numita „ocupația” românească a privat „oamenii muncii” de dreptul la libera exprimare și a suprimat libertatea presei, a întrunirilor și dreptul la asociere. Urmărind aceleași scopuri de intoxicare ideologică și de ștergere a memoriei, se insista asupra caracterului reacționar și abuziv al administrației române, iar reformele derulate în epoca interbelică, menite să modernizeze viața social-economică, în special reforma agrară, erau evaluate exclusiv negativ, de pe poziții de clasă⁵.

O caracteristică a modului de viață din Basarabia, conform descrierilor ale lui Ivan Bodiul, era sărăcia și decăderea economică. De asemenea, se menționa degradarea culturii și lipsa drepturilor politice elementare. Așa arată una dintre afirmațiile ale lui Ivan Bodiul, într-unul dintre multele sale articole în care descrie modul de viață din Basarabia interbelică: „Oamenii din vechea generație își mai amintesc cum arătau orașele și satele Basarabiei. Mici case acoperite cu paie și având ferestruici de o palmă, obiecte sărăcicioase, hrană modestă și îmbrăcăminte țesută acasă – așa era viața majorității covârșitoare a țăranimii. Satele nu aveau nici învățători, nici medici, nici focare social-culturale. Pretutindeni băntuiau mizeria și bolile. Așa trăia din generație în generație țăranul moldovean, care forma majoritatea populației acestui ținut. Gospodăria îi era mică, uneltele de muncă primitive. El muncea zi și noapte, împreună cu toată familia, până la sleitul puterilor. Impozitele și dăjdiile, precum și prețurile ridicate la mărfurile industriale, ruinau poporul muncitor”⁶.

În ansamblu, materialele publicate de istoriografia sovietică anume după 1964, au avut o tendință clară de a ponegri autoritățile române și basarabenii în perioada studiată. Procesele caracteristice vieții cotidiene din Basarabia interbelică au fost prezentate într-o formă clar ideologizată, specifică politicii comuniste a fostei Uniuni Sovietice. Concluziv, rezultatele cercetărilor istoricilor sovietici privind realizările evidente în modernizarea modului de trai și a vieții sociale în satele basarabene au fost unanim ignorate.

În acest context, renumitul istoric și cunoscător în profunzime a istoriei Basarabiei interbelice dr. hab. Nicolae Enciu a consemnat în lucrarea sa „În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice” cercetările ulterioare ale istoricilor, economiștilor, sociologilor, demografilor, care au confirmat în deplină măsură justetea opiniei istoricului, chiar dacă, din punct de vedere economico-social, perioada interbelică nu s-a dovedit a fi întocmai „un veac de aur”⁷.

Cercetătorul Ion Xenofontov în lucrările sale a ogândit și rolul chibzuit al administrației române în procesele de modernizare a sistemului educațional din Basarabia. În acest sens, I. Xenofontov în lucrarea „Învățământul primar și secundar (profesional) din Chișinăul interbelic între național și diversitate etnică” a menționat următoarele, „În mai 1934, sub egida Ministerului Educației Naționale, s-a înființat Oficiul de Educație al Tineretului Român. Această structură avea drept deziderat educația națională, morală și fizică a tineretului. În curând, Oficiul a fost inclus într-o organizație a tineretului de proporții mari, „Straja Țării”, cu caracter de obligativitate pentru toți tinerii de ambele sexe, cu vârste cuprinse între 7 și 18 ani”⁸.

⁵ Serghei Brîseakin, Mihail Sîtnic, *Triumful adevărului istoric*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1970.

⁶ *Moldova Socialistă*, 5 ianuarie 1966; *Cultura*, 8 ianuarie 1966.

⁷ Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*, București – Brăila: Editura Academiei Române, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, 2018, p. 43.

⁸ Ion Xenofontov, *Învățământul primar și secundar (profesional) din Chișinăul interbelic între național și diversitate etnică*, in: Conferința „Probleme sensibile și controversate ale societății con-

Cercetarea de teren realizată în anul 1930 de Dimitrie Gusti

Folcloristul și etnologul Dimitrie Gusti a adus contribuții substanțiale în studierea satului basarabean. Cercetarea de teren realizată în anul 1930, împreună cu o echipă de studenți ai Universității din București, reprezintă un punct de reper în studiul satului și al vieții cotidiene a acestuia. În urma acestei cercetări, au rămas însemnări despre modul de viață, credințele, munca, obiceiurile, tradițiile și îmbrăcămintea săteanului basarabean. Cercetarea sociologică a etnologului român Dimitrie Gusti are o mare valoare istorico-socială și reprezintă un suport important pentru studiile actuale privind viața cotidiană și specificul satului basarabean interbelic.

Din articolul publicat în ziarul *Cuvânt Moldovenesc*, semnat de învățătorul Ionete Gheorghe Ilie și care sprijină cercetarea de teren a lui Dimitrie Gusti, aflăm că „satul nu este decât o părticică, un organ, dintr-un corp mai mare-statul. El este mai puțin supus model și tuturor influențelor ce străbat orașele; dar în schimb păstrează mai bine ce am apucat din moși strămoși⁹. Prin această afirmație se evidențiază că satul era un rezervor valoros de cultură populară, folclor și credințe tradiționale. Deși Basarabia anilor 1930 a trecut prin multe transformări de ordin social, cultural, economic și politic, satul a rămas practic neschimbat și reprezenta locul în care tradițiile și obiceiurile strămoșești s-au conservat. Cum menționa Ionete Gheorghe Ilie, „cântecele în cari părinții noștri își cântau jalea ori bucuria, după cum erau timpurile, în sate s-au auzit și se aud mereu; iar credința strămoșească, cea care ne-a făcut să stăm treji atâtea sute de ani în mijlocul cotropitorilor, tot la sate este mai respectată!”¹⁰.

Un alt aspect important cercetat de Dimitrie Gusti a fost portul popular, care era un element definitoriu al săteanului basarabean. Portul popular s-a păstrat în preponderență doar în mediul rural. Deci, satul era locul unde s-au păstrat cultura, credința și cele mai specifice elemente ale basarabenilor: „satul își duce o viață liniștită, atât vara, în căldura soarelui, e ogor, cât și iarna în jurul caselor sale. El nu cunoaște zgomotul și gălăgia orașelor industriale. În sat orice muncă se face pe baza prieteniei și a rudeniei între neamuri cari nu-și cer niciodată plată pentru lucrul ce și-l fac unii, altora, fiind pătrunși cu adevărata „oameni”. Ceea ce mai face caracteristic satul, este sufletul larg și ospitalitatea țăranului nostru, despre care a mers vestea-a în lume”¹¹.

Astfel, cercetările lui Dimitrie Gusti aduc în evidență faptul că satul basarabean interbelic era nu doar un spațiu geografic, ci și un univers cultural. Aici tradițiile, portul popular și relațiile între săteni s-au păstrat autentic. Satul prin intermediul vieții cotidiene, ospitalității și valorilor morale ale locuitorilor săi, rămânea un reper esențial pentru înțelegerea identității basarabenilor.

Viața socială și așezămintele sătești

Pe parcursul secolelor satul basarabean a trecut prin mai multe transformări de ordin social și cultural. Perioada interbelică și, în special anii 1930, vine și ea cu schimbări majore în unele sfere social-culturale ale satului. În articolul semnat de Leonid Boga, intitulat „Așezămintele sătești”, se menționează că „Lumea propășește, și mână în mână cu acesta pripășire trebuie să se primească și alcătuirile ce cârmuiesc această lume. Nu este om, care să nu recunoască deschis că înfățișarea de astăzi a satelor noastre nu mai are vreo asemănare cu cele de acum un veac în urmă. Și cu toate acestea, lumea satelor noastre nu poate încă scăpa temporane”, Chișinău, 25–26 octombrie 2024, pp. 112-132.

⁹ Gheorghe Ionete, *Cercetați satele*, în: *Cuvânt moldovenesc*, an V, nr. 34, 17 august 1930, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, p. 1.

de supravegherea târgurilor și orașelor, unde s-au grămădit cele mai multe din așezămintele ce împlinesc această supraveghere”¹². Apoi, autorul continuă cu o descriere comparativă a ceea ce este și ce a fost satul de altădată: „că a fost o vreme când satele noastre mici, sărăcăcioase, cu o lume necăjită și întunecată trebuiau negreșit supravegheate, cârmuite de departe de alții. Dar acum lucrurile s-au schimbat cu desăvârșire. Nu este județ din țara noastră, în cuprinsul căruia să nu se afle acum sate mari, bogate, cu săteni luminați, cu numeroși cărturari, în stare a se cârmui singure”¹³. Din cele citate supra, rezultă că transformările care au avut loc în satele basarabene au adus localnicilor un trai mai sigur și mai prosper.

În același timp, scriitorul și istoricul L. Boga, în aceeași publicație concludă că, „dar cu toate că satele au fost puse sub ascultarea scaunului de județ, nici până astăzi aceste sate nu au drumuri în lesnicioase ca să poată veni la stăpânirea județeană. Tocmai din această pricină, lumea satelor noastre pătimește astăzi încă nespuse de mult. Și nu prea este nădejde, în sărăcia de astăzi, ca legătura satelor cu capitala de județ să o le înlesnească măcar drumuri pietruite, dacă nu se poate cale ferată ieftină, la îndemână mulțimii sătenilor noștri, cari au fost lăsați și acum, în veacul născocirilor minunate”¹⁴.

În urma studierii acelor surse de epocă, cum este ziarul „Cuvânt Moldovenesc”, pe baza articolelor scrise de cercetătorii vremii, deducem că Basarabia anilor 1930, în special satele, a trecut prin multe transformări, dar, indiferent de aceasta, s-a confruntat și continuă să se confrunte cu numeroase probleme de ordin economic, precum dependența de capitalele de județ. „Astăzi roada nu o poate vinde cu preț mai bun decât în capitala județului, când se întâmplă că în întregul județ nu mai este alt oraș mai de seamă, cum este în județele din Basarabia și în același timp, toate cele trebuitoare unei gospodării mai înstărite, nu le poate cumpăra decât iar din capitala de județ”¹⁵. În această ordine de idei, rezultă că pentru satele din Basarabia aceasta nevoie de a fi mereu în legătură cu capitala de județ este o întreagă pacoste. Căci mai toate capitalele de județ nu au o așezare lăaturalnică, și puține din ele sunt legate cu cale ferată. În conținutul publicației se observă și sugestii precum, „că și cu acest lucru trebuie început noua întocmire a unui stat românesc, temelia căruia trebuie să se răzime pe mulțimea satelor noastre românești. Să se gândească și la acest lucru, cei ce întocmesc astăzi noua legiuire administrativă a statului”¹⁶.

Pentru a completa cele menționate mai sus, aducem ca exemplu descrierea satului realizată de etnograful și sociologul Dimitrie Gusti, considerat creatorul sociologiei românești, scria în însemnările sale că satul românesc, care a fost și va rămâne un monument al istoriei și al ființei noastre naționale, este leagăn al romanismului, al credinței în Dumnezeu, al existenței și trăinicieii noastre milenare¹⁷. După cum reflectă D. Gusti, satul nu este o asociație liberă de indivizi, în care fiecare se poate comporta după gustul lui, ci o comunitate puternică, cu tradiții milenare, care păstrează valorile creștine, sociale și morale. La fel, sociologul adaugă că după cum „într-o picătură de rouă se răsfrânge universul, tot astfel, se poate spune ca satul este un microcosmos social, în care se oglindește macrocosmosul național”¹⁸.

¹² Leon Boga, *Așezămintele satești*, în: *Cuvânt moldovenesc*, an XXII, nr. 40–41, 6 octombrie 1935, p. 1.

¹³ *Ibidem*, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1.

¹⁷ Dimitrie Gusti, *Considerații asupra unui sistem de sociologie, eticii și politicii*, București: Academia Română, Imprimeria Națională, 1940, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6.

În sprijinul acestor idei inovatoare pentru civilizarea comunităților basarabene Lucian Blaga scrie: „Eu cred ca veșnicia s-a născut la sat”. În noile condiții ale dezvoltării, revigorarea agriculturii, asigurarea stabila a securității noastre alimentare și a echilibrului general al economiei sunt de neconceput în afara reconsiderării satului, a lumii rurale¹⁹.

Învățământul – fundament al modernizării satului

În satele din Basarabia ale anilor 1930, una dintre cele mai aprinse teme de discuție era școala și rolul ei în viața comunității. În articolul „Învățământul nostru sătesc”, publicat în „Cuvânt moldovenesc” la 9 iulie 1933, se subliniază, ca o recapitulare, că strigătul de ani de zile pentru a se oferi satului școala de care are nevoie – școala brazdei – pare, în sfârșit, să fi fost auzit. În acest sens, recente declarații ale lui Petre Andrei, subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii Publice, făcute presei cu ocazia inspecțiilor sale în sudul Basarabiei, dovedesc îndeajuns că problemele cu care se confruntă școlile din sate sunt pe cale de a fi rezolvate²⁰.

Astfel, un narativ al acestui articol a fost la îndreptarea acestor *consecințe (rele)* însă, după ce se vor cunoaște bine trebuie să se țină seama de nevoile fiecărui ținut. Să nu se mai repede experiența trecutului, făcându-se legi școlare la fel și pentru orașe și pentru sate. Altele sunt ocupațiunile săteanului și altele ale orășeanului.

Conform acestei abordări, la sate ocupațiunile principale sunt plugăria, creșterea viteilor, pe când la orașe cu totul altele, la alcătuirea programelor școlare pentru sate, trebuie să se aibă în vedere aceste nevoi. „Școala este aceea care pregătește pe om pentru viață. Deci școala va fi aceea care va da primele cunoștințe despre ocupațiunile viitorului cetățean și tot școala va fi aceea care va da exemplu pentru o cât mai bună gospodărie și lucrare a bunurilor câștigate”²¹. Prin urmare reiese că, organizând însă, cursuri teoretice și chiar practice, de agricultură, pomicultură, este potrivit nevoilor satului, este un procedeu bun.

În același timp, „Săteanul nostru, din fire nu prea crede în cele ce-i spui. S-a săturat de vorbe goale. „Dumneata spui din carte, dar noi știm din bătrâni”, își răspunde el. Lui îi trebuie fapte, nu vorbe. Exemple, modele”²². În cele din urmă, ar fi necesitatea ca școala, căreia îi revine acest rol de a pregăti viitorul cetățean în acest scop, să-i servească ca model.

Astfel, inevitabil se ajunge la conducătorul, animatorul școlii – învățătorul. El trebuie să fie un model nu numai de moralitate, dar și de gospodar. El trebuie să fie primul care să aplice noile metode de lucrare a pământului etc., pentru ca de la el să ia model și sătenii”²³. Această consecință a abordării pragmatice din partea comunităților rurale privind îmbunătățirea activității școlilor sătești basarabiene orientează spre un aspect mai complex cum ar a fi viziunea *satului de mâine*.

În acest sens, o expunere amplă de sugestii și recomandări privind starea actuală și viitorul localităților sătești au fost menționate în publicațiile periodice de epocă a săptămânalului „Cuvânt Moldovenesc”.

În această ordine de idei, în articolul „Satul de mâine”, publicat în săptămânalul „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1936, printr-un monolog elocvent și extins Nicolae Olaru descrie situația creată și insuflă sugestii de îmbunătățire a modului de trai la sat. Autorul identifică două mari lipsuri ale lumii rurale: „sunt două neajunsuri ale noastre – întâiul: cul-

¹⁹ *Ibidem*, p. 6.

²⁰ Alexandru Basarab, *Învățământul nostru sătesc*, in: *Cuvânt moldovenesc*, an XXIII, nr. 28, 9 iulie 1933, p. 1.

²¹ *Ibidem*, p. 1.

²² *Ibidem*, p. 1.

²³ *Ibidem*, p. 1.

tura – pentru că n-o avem... iar al doilea: politica – pentru că din această știință de conducere vieții am făcut o patimă”²⁴. Imaginea satului este redată prin metafora livezii neîngrijite, roase de boli și viermi, pe care moștenitorii o lasă să piară în timp ce se ceartă prin judecăți: „Vorba bătrânească: de unde ieși, și nu mai pui, la urmă n-ai de unde lua”!²⁵.

Critica se extinde asupra vieții politice, unde „capetele sparte și bătăile de la alegeri” nu aduc nicio îmbunătățire concretă satului. Întrebările retorice ale lui Nicolae Olaru surprind lipsurile acute: „Avem noi în sat un Cămin Cultural?... Avem noi o bancă populară?... Avem noi mașini agricole necesare pentru sporirea bunătații roadelor agricole? Răspunsul este tranșant: „Nimic din toate astea noi n-avem!...Satul nostru ca și celelalte sate, este adormit”²⁶.

Din această stare, singura cale de ieșire este cultura: „Satul nu mai poate trăi fără învățătură! Pe deasupra Consiliul Comunal trebuie să fie pus prin lege „Sfatul Cultural”- planul de lucru al Căminului Cultural stabilit de Sfatul căminului și aprobat de comitetul Regionalei în care intră toți frunțașii vieții obștești, și toți conducătorii de dregătorii din Basarabia trebuie să devină dogmă pentru primar, notar, învățători și preoți”²⁷. În acest sens, autorul propune instituirea unui „Sfat Cultural” alături de *Consiliul Comunal*, menit să ghideze dezvoltarea vieții comunitare.

Concluzia este una vizionară: politica trebuie să se unească cu educația, iar satul să-și regăsească demnitatea prin lumină culturală. „Nu numai cu pâine va trăi omul ci și cu tot cuvântul viu ce va ieși din gura lui”²⁸.

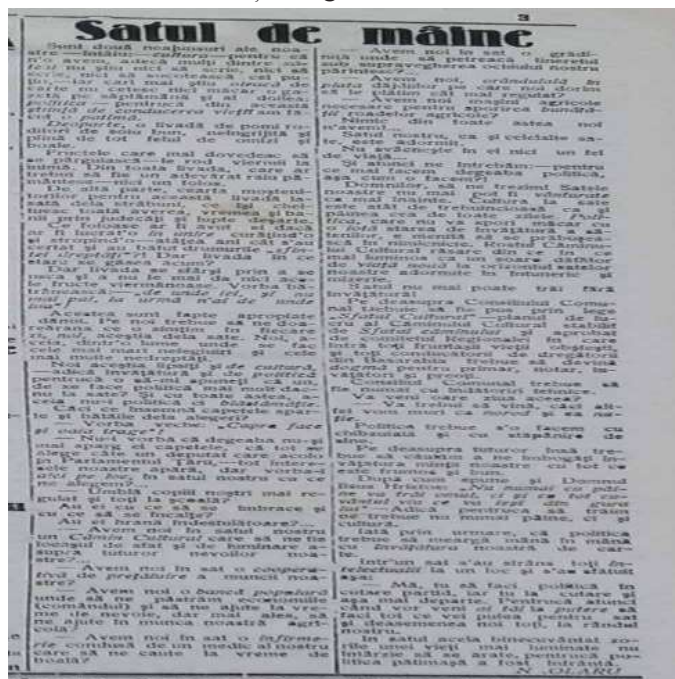

Fig. 1. Olaru Nicolae, Satul de mâine, in: „Cuvânt Moldovenesc”, 17 mai 1936

Tineretul satelor basarabene și civilizarea vieții sociale

Populația tânără a satelor basarabene a constituit dintotdeauna un pilon de speranță pentru un viitor mai prosper. Această temă, abordată cu sensibilitate și emoție, a fost evocată

²⁴ Nicolae Olaru, *Satul de mâine*, in: *Cuvânt moldovenesc*, an XXIII, nr. 19, 17 mai 1936, p. 3.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, p. 3.

²⁸ *Ibidem*, p. 3.

de Emil Gane în articolul „Tineretul satelor”, publicat în ziarul „Cuvânt Moldovenesc” la 12 ianuarie 1936. „Pentru voi, frații mei, care nemâncăți, fără adăpost, prigoniiți și la lumina opaițului, ați dobândit să pătrundeți și să cunoașteți comoara limbii noastre și înțelepciunea filelor aurite din cartea neamului...”²⁹. Creșterea numărului tinerilor cărturari este văzută ca o promisiune a unei noi lumi rurale: „dacă numărul tineretului cărturar de la țară s-a înmulțit, este o bucurie nespus de mare și un câștig pentru lumina satelor”³⁰.

Deși satul dăruia orașelor oameni formați, sacrificiul rămânea mare: „Mare jertfă e satul! Dar toate lucrurile mari, se fac numai prin jertfe.” Această jertfă era cu atât mai prețioasă, cu cât tinerii proveniți de la sate își păstrau „dragostea de muncă pe toate târâmurile, ce nu le are orașul deprins să trăiască ca trântorul”³¹.

Rolul formativ al tineretului este esențial pentru viitorul comunităților rurale: „Tineretul cărturar de la sate e piatra scumpă pe care se pune temelia de propășire a neamului nostru.” Însă lipsurile și obstacolele nu lipseau, căci, după cum recunoaște autorul, „de cele mai multe ori, n-are puțință să se adape la lumina școalelor înalte”³². Critica se îndreaptă și împotriva politizării satului: „Politica n-are ce căuta în satele noastre, să le fie scoasă această clamă ca una ce aduce numai gâlceavă și dihonie printre săteni”³³. În schimb, adevărata datorie a tineretului este aceea de a insufla muncă, unitate și lumină culturală.

În concluzie, conținutul articolului „Tineretul satelor” se rezumă la ideea că „Ce-i ce sunt împotriva tineretului cărturar de la sate, sunt împotriva liniștei neamului”³⁴.

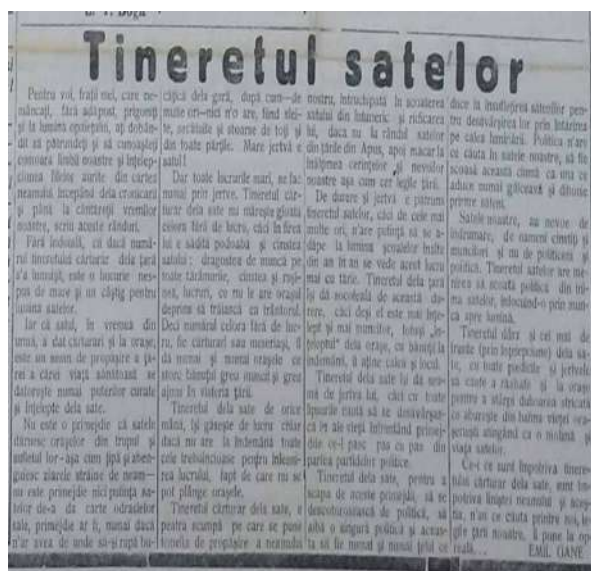

Fig.2. Gane Emil. Tineretul satelor, in: „Cuvânt Moldovenesc”, 12 ianuarie 1936.

În contextul politico-cultural al satelor basarabene, enunțat anterior, se evidențiază rolul esențial al intelectualilor, sprijiniți de presa periodică, în promovarea școlii, bisericii și asociațiilor culturale ca factori de progres și îmbunătățire a vieții rurale.

În aceeași direcție, învățătorul și corespondentul Ion Boleavcenco publică în săptămânalul „Cuvânt Moldovenesc” din 9 iunie 1933 articolul „Școala, biserica și asociațiile

²⁹ Emil Gane, *Tineretul satelor*, in: *Cuvânt moldovenesc*, an XXIII, nr. 3, 12 ianuarie 1936, p. 1.

³⁰ *Ibidem*, p. 1.

³¹ *Ibidem*, p. 1.

³² *Ibidem*, p. 1.

³³ *Ibidem*, p. 1.

³⁴ *Ibidem*, p. 1.

culturale!”, unde, într-un ton emoționant și accesibil, își exprimă convingerea privind rolul fundamental al acestor trei instituții ale culturii românești, după cum afirmă: „A sunat ceasul deșteptării din întuneric! Școala, biserica și orice asociație sau cămin cultural trebuie să-și dea mâna în mod frățesc pentru a duce împreună lupta contra întunericului ce bântui în satele noastre! Ogorul înțelenit al culturii triluiește deștelenit și semănat cu semința cea bună a culturii, care ne va aduce bucurie atât nouă cât și țării.

Școala ca prim edificiu de cultură națională a fost întotdeauna la datoria sfântă de-a pregăti sufletele fiilor săi. Biserica, bunica școalei, a fost întotdeauna în slujba neamului nostru mai presus de toate, în ea strămoșii noștri au deprins să păstreze cu sfințenie credința, etc., întrucât noi românii dacă nu aveam credință, poate nici nu existam ca popor pe pământ. Trebuie deci știut că un popor care n-are credință nu poate exista.

Și dacă astăzi bolșevicii au închis ușile bisericilor, transformându-le în cinematografe etc., să nu credeți că va merge spre bine: din contră spre ruinare și apoi completa rușinare, iar vorba blândului moldovean se va împlini, căci Dumnezeu nu bate cu bățul”³⁵.

Astfel de cuvinte ne arată limpede cât de adânc era simțită responsabilitatea pentru păstrarea valorilor spirituale și naționale în vremuri de restriște. Mărturia lui Ion Boleavcenco rămâne un îndemn peste timp la solidaritate, credință și cultivarea luminii în sufletul neamului românesc.

În acest sens, autorul descrie spiritul civic puternic al oamenilor de la sat, dornici să cunoască și conștienți de puterea cunoașterii: „Pentru a ajuta școala și Biserica, oamenii de bine au înființat cămine, case culturale etc., aproape în fiecare sat. Căci numai atunci nu ne vom teme de vrăjmașii noștri, când vom fi luminați cu toții. În Basarabia noastră avem o mulțime de cămine culturale „Astra”, care au dat mâna frățescă cu școala și biserica, căutând să aducă bucurie și moldoveanului nostru, care a rămas cu totul în urmă în ce privește „cultura”. Iar o bucurie și mai mare ne cuprinde când vedem că cărma acestor cămine sunt apostolii culturii, care au știut să răspundă chemării lor!”³⁶.

Considerații finale

În perioada anilor 1930, tot mai mult se conturează spiritul civic al comunităților localităților satești privind aprecierea realistă a stării traiului și rânduielilor sociale în mediul rural. Aportul presei din perioada interbelică, a redat explicit și într-un mod popular și simplu evaluările și doleanțele de civilizare și dezvoltare a așezămintelor satești și viața socială a satului basarabean interbelic, soluționarea problemelor satului și perceperea categoriilor sociale, interacțiunii învățământului sateesc cu viziunea unui sat modern și civilizat, care devine un subiect special a evoluției Basarabiei în cadrul României întregite, și reflectă unul dintre subiectele relevante a vieții cotidiene în anii 1930.

Aceste considerații într-o formă explicită, au fost reflectate și de unii oameni de știință notorii precum Petre Ștefănuță, Lucian Blaga, Dimitrie Gusti, care, la rândul său, au fost promotori în dezvoltarea și civilizarea comunităților basarabene. Acești cercetători proeminenți, au contribuit valoros la renașterea satului basarabean prin descrierea obiectivă a stării lucrurilor, deschiderea și dorința sătenilor de a avea un trai mai demn, prioritar pentru școală și tineretul sateesc. Această contribuție științifică a fost menită să facă diferență de perspectivă în viața socială și economică a satelor din perioada interbelică.

³⁵ Ion Boleavcenco, *Școala, biserica și asociațiile culturale*, în: *Cuvânt moldovenesc*, an VIII, nr. 27, 9 iunie 1933, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, p. 1.

**LOCUITORII S. STOIANOVCA, RAIONUL CANTEMIR,
ÎN PRIMUL VAL AL DEPORTĂRIILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ
(12-13 IUNIE 1941). STUDIU DE CAZ**

*Residents of the village of Stoianovca, Cantemir district, during the first wave of
deportations from the Moldavian SSR (June 12-13, 1941). Case study*

CZU: 94(478)''1941'':323.281

DOI: 10.5281/zenodo.19332291

Marina MIRON

<https://orcid.org/0000-0002-9855-8461>

Doctor în istorie, Institutul de Istorie, USM

E-mail: marinamiron09.72@gmail.com

Summary. The first wave of repressions and deportations targeting the so-called “kulaks” and “enemies of the people,” carried out by the Soviet authorities after the annexation of Bessarabia to the Soviet Union (in accordance with the Molotov–Ribbentrop Pact), took place during the night of 12–13 June 1941. Families of individuals arrested by the Soviet authorities – tried without substantive evidence and sent to Siberia to serve lengthy sentences – were subjected to deportation. Approximately 30 inhabitants of the village were affected by this action. Research data suggest that in Stoianovca there were numerous families slated for such “purging” measures. The orchestration of these “cleansing” operations followed a general pattern; however, the fate of each family introduced certain variations into the “scenarios” of their destinies. Archival research conducted in the holdings of the National Archives Agency and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova for the village of Stoianovca identified four criminal case files of convicted individuals and two case files of their families. All case materials served as the basis for the present article.

Key words: The first wave of deportation, the “cleansing” operation, the archival research, the National Archives Agency, the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova, the village of Stoianovca

Primul val de represiuni și deportări ai „chiaburilor” și „dușmanilor ai poporului” realizat de puterea sovietică după anexarea teritoriului Basarabiei la Uniunea Sovietică (conform Pactului Molotov-Ribbentrop) a avut loc în noaptea între 12 și 13 iunie 1941. În acea noapte tragică, cca 20 de mii de persoane au fost deportate de pe teritoriul nou-createi RSSM¹ – bărbați, femei, bătrâni și copii nevinovați. Evenimentul dezastruos a afectat și sorțile mai multor locuitori ai satului Stoianovca.

Au fost supuse deportării familiile persoanelor arestate de puterea sovietică, judecate fără dovezi reale și trimise în Siberia pentru ispășirea sentințelor grele. Numărul locuitorilor satului care au suferit urmare acestei acțiuni a fost cca 30 de persoane. Mai exact, am reușit să analizăm materialele dosarelor pentru patru familii. Familia lui Stepan Bezvolev a fost deportată în număr de 10 persoane, lui Mincev Anton – 8 persoane, familia lui Peotr Tauci – 7 persoane și lui Efim Todorov în 3 persoane. Reprezentanții acestor familii au ajuns în regiunea Akmolinsk (mai târziu Țelinograd), Kazahstan.

¹ RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

Datele colectate în timpul cercetărilor sugerează că în s. Stoianovca erau multe familii, care trebuiau să fie supuse acțiunilor de „curățare” a satelor și orașelor din Basarabia de elemente „antisociale și antisovietice”. Însă începerea în scurt timp așa numitului Marelui război pentru apărarea Patriei a amânat aceste acțiuni pentru patru-opt ani mai târziu.

Regizarea acestor operațiuni de „curățare” avea un tipar comun, însă soarta fiecărei familii a introdus anumite diferențe în „scenariile” destinelor acestora. Mai jos aducem analiza informațiilor din dosarele familiilor din s. Stoianovca, ridicate în noaptea din 12 spre 13 iunie 1941, care oferă posibilitate creionării unor realități crude, imprimării unei fațete mai puțin atractive a puterii sovietice perioadei staliniste. Ordinea prezentării informațiilor nu are caracter definitiv, toate familiile au suferit puternic, vom vedea vieți pierdute și sorți distruse urmare acestei operațiuni de curățare a rândurilor populației de „elemente antisovietice”.

Dosarul lui Stepan Ivanov Bezvolev², înregistrat în fondurile de arhivă sub nr. 5764 (dosarul condamnatului sub nr. 05076) conține acuzații privind infracțiunea în temeiul articolului 58-13 din Codul penal al RSFSR (Republica Socialistă Federativă Sovietică Rusă)³, inițiat la 13 iunie 1941. Conform certificatului eliberat la 10.06.1941 de consiliul sătesc comunei Țiganca (din care făcea parte s. Stoianovca) din raionul Baimaclia pe numele lui Stepan Ivanov Bezvolev, rezultă că acesta s-a născut în 1889, fiind originar din satul Chiriutnea (Corten), județul Ismail, și locuia în satul Stoianovca la momentul eliberării certificatului. În acest certificat este menționat că St. Bezvolev a fost activist al Partidului Liberal Român și, așa cum subliniază în document șeful NKVD raionului Baimaclia Veselov, „a fost simultan agent al poliției române”. St. Bezvolev a fost clasificat drept „chiabur” deoarece deținea 24 de hectare de teren, avea 3 cai, o pereche de boi, 2 vaci și 38 de oi. El folosea forță de muncă angajată a doi muncitori.

În ceea ce privește componența familiei, din certificat reiese clar că era o familie patriarhală numeroasă, unde, pe lângă capul familiei, locuiau⁴: (Figura 1)

1. Domnica Dmitriev Bezvoleva– soție (a.n. 1888)
2. Stepan Stepan Bezvolev– fecior (a.n. 1915)
3. Tudora Gheorghiev Bezvoleva (născută Ormanji – n.n.), nora, soția feciorului Stepan
4. Gheorghe Stepan Bezvolev, nepot, a.n. 1935
5. Nicolae Stepan Bezvolev, nepot, a.n. 1937
6. Stepan Stepan Bezvolev, nepot, a.n. 1939
7. Dmitri Stepan Bezvolev– fecior (a.n. 1922)
8. Nicolai Stepan Bezvolev– fecior (a.n. 1924)
9. Gheorghe Stepan Bezvolev– fecior (a.n. 1926)

Dosarul acuzatului St. Bezvolev a fost întocmit pe baza rapoartelor de interogare a patru locuitori ai satelor Stoianovca și Țiganca, consiliul sătesc Țiganca. Pentru nouă putere, informația din aceste rapoarte a fost suficientă pentru a întocmi dosar penal împotriva bănuțitului și decide soarta celor 10 persoane, care locuiau și munceau împreună până la instalarea puterii sovietice în Basarabia.

² ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 5764.

³ Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны, влекут за собой – меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса. [6 июня 1927 года (СУ № 49, ст. 330)].

⁴ *Cartea memoriei*. Catalog al victimilor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău: Știința, 1999, p. 352.

Fig. 1. Fotografia comună a familiei Bezvlev, realizată în Akmolinsk (Țelinograd), Kazahstan. Din arhiva personală familiei Caradjov, s. Stoianovca, rn Cantemir

Conform unei referințe întocmite de șeful departamentului 2 al NKVD-ului din Iv-dellag, sergentul de securitate de stat Ivașkevici, „deținutul Stepan Ivanov Bezvlev, a decedat pe 10 octombrie 1941 din cauza tuberculozei pulmonare”.⁵ Dosarul de anchetă împotriva lui Stepan Ivanov Bezvlev a fost închis pe 31 decembrie 1941 în temeiul art. 4 al. 1 din Codul de procedură penală al RSFSR⁶. Așadar, la vârsta de doar 52 de ani s-a întrerupt viața lui Stepan Bezvlev, capul unei familii numeroase și muncitoare din s. Stoianovca.

La 28 martie 1991, prin ordinul procurorului adjunct al RSSM, au fost schimbate motivele pentru clasarea cazului pe baza căruia St. Bezvlev a fost arestat în 1941. În noul motiv al clasării dosarului era stipulat „din cauza absenței elementelor constitutive ale unei infracțiuni în acțiunile sale”.⁷

În timpul cercetărilor nu am reușit să accesăm dosarul personal al familiei lui Stepan Bezvlev, prin urmare, șederea lor în Kazahstan și soarta ulterioară sunt cunoscute parțial din materialele colectate în grupul de pe Facebook (Meta) „Stoianovca – istorie și oameni”⁸. Așadar, analiza comparativă și contrapunerea informațiilor fragmentare a permis să stabilim următoarele.

În familia lui Stepan și Domnica Bezvlev au crescut 6 copii – 5 frați și o soră. La momentul deportării din 1941, pe lângă părinți Stepan și Domnica mai locuiau 4 din cei 5 frați: Stepan, Dmitri, Nikolai și Gheorghii. Ivan, cel mai mare dintre frați, murise deja la momentul deportării, iar familia sa nu fusese deportată și a rămas în satul natal. Singura lor soră, Kalina, era deja căsătorită cu Stepan Karadjov și, de asemenea, a evitat deportarea.

⁵ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 5764, f. 16.

⁶ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 5764, f. 16.

⁷ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 5764, f. 18.

⁸ <https://www.facebook.com/share/p/16zvSUIuTo/>

Fig. 2. Coperta dosarului penal lui Bezvolev Stepan, ANA, DGAN Fond R-3401, inv. 1, dosar 5764

Dintre cei patru feciori rămași, doar Stepan (a.n. 1915) era deja căsătorit cu Tudora Gheorghiev Ormanji.

Familia Bezvolev a fost deportată în Kazahstan, așa cum aflăm din inscripția de pe spatele fotografiei transmise de către nora Tudora surorii sale din Stoianovca – Marina Gheorghiev Caradjova (născută Ormanji – n.n.). Cele mai multe detalii am reușit să obținem despre familiile fraților Stepan și Gheorghii Bezvolev. Familia Tudorei și Stepan Bezvolev a fost deportată împreună cu fiii lor Gheorghii, Nikolai și Stepan, precum și cu fiica lor Maria (deși ea nu este trecută în lista persoanelor deportate, am descoperit acest lucru din discuții cu peroanele intervievate – n.n.). În anii deportării, s-au mai născut fiul lor Ivan și fiica Olga, iar la întoarcere în patrie, fiul cel mai mic Dmitri.

Gheorghii, cel mai mic dintre feciorii lui Stepan Bezvolev, aflându-se în Akmolinsk s-a căsătorit cu consăteana sa Ecaterina Antonov Minceva, a cărei familie a fost, de asemenea, deportată în 1941 din satul Stoianovca. În familia nou creată, în anii deportării, s-au născut ficele Valentina și Anna, care, la întoarcerea în RSSM, au făcut studii superioare și au devenit profesoare de matematică, contribuind la formarea noilor generații din satele Stoianovca în Cantemir și Iargara, în Leova, or. Cantemir. La revenirea sa din deportare în 1956, familiilor Bezvolev nu li s-a permis să se stabilească în s. Stoianovca, raionul Baimaclia, iar frații au decis să se așeze într-o localitate mai aproape de satul lor natal. Satul Iargara s-a dovedit a fi un astfel de loc, unde au construit case și s-au stabilit familiile fraților Bezvolev.

Fig. 3. Coperta dosarului penal lui Mincev Anton, ANA, DGAN Fond R-3401, inv. 2, dosar 1631

КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПОЛКОВНИКОВ ССР

ДЕЛО №

По обвинению: *Минцев*

Имя: _____ Фамилия: _____

Дата: _____ Место: _____

24129

013325

R-3401
2
1631

Cum am menționat supra, unul din feciorii familiei Bezvolev – Gheorghii – a fost căsătorit cu Ecaterina Minceva, reprezentanta altei familii deportate din s. Stoianovca. Dosarul nr. 1631 al lui Anton Vasiliev Mincev⁹, sub acuzația de infracțiune prevăzută la articolul 58-13 din Codul Penal al RSFSR, a fost deschis la fel la 13 iunie 1941. Conform certificatului emis la 10 iunie 1941 pe numele lui Anton Mincev, la fel supus arestării, sunt furnizate următoarele informații despre familia sa. Însuși capul familiei s-a născut în 1895, în satul Chiriutnea (sau Corten), iar soția sa, Prascovia Constantinova – în 1898. În această familie au fost șase copii: fiul Vasilii, născut în 1921, fiicele Maria și Ecaterina din 1924 și 1927, fiul Constantin din 1931, fiica Elena, născută în 1935 și fiul Ivan, născut în 1940.¹⁰

Dintr-un alt certificat la fel atașat la dosarul acuzatului aflăm că, conform regulamentului, era clasificat drept „chiabur”, întrucât „deținea 27,5 hectare de teren, două perechi de cai, două vaci și 35 de oi. Se considera că era membru al Partidului Național Țărănist, acest lucru fiind declarat în timpul interogatoriului din 22 decembrie 1940 de către însuși

⁹ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631.

¹⁰ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 1, 4.

președintele filialei Partidului Național Țărănist din satul Țiganca, precum și de alți locuitori din comuna Țiganca interogați pentru acest caz”.¹¹

Informații detaliate se conțin în protocolul de interogatoriu al lui A.V. Minchev efectuat în satul Ivdel, regiunea Sverdlovsk pe 4 noiembrie 1941. Interogatul mărturisea că părinții săi se ocupau de agricultură, aveau 30 de hectare de teren, 4 cai, 2 vaci, 2 boi, tot echipamentul agricol necesar, o casă cu anexe gospodărești. În acest protocol informația despre averile persoanei interogate diferă de cea trecută în certificatul menționat mai sus și, probabil, era mai exactă: „înainte de venirea puterii sovietice în Basarabia, mă ocupam și de agricultură, aveam 26,5 hectare de teren (agricol), 2-3 cai, 2 vaci, 20 de oi, 1-2 porci, echipament agricol, o casă cu încăperi auxiliare, vie de 1 hectar, o livadă de 0,30 hectare. Nu foloseam forță de muncă permanentă, doar muncă sezonieră, de la 2 la 3 persoane. Din 1925 până în 1927 am fost membru al partidului politic Național Țărănist, iar din 1932 până în 1938 am fost membru al partidului Radical Burgez Țărănist”.¹² După arestarea sa, fără să fie desfășurat procesul penal, a fost transportat la Ivdellag (4.11.1941) cu pretextul că „fiind în libertate, s-ar putea ascunde de anchetă și proces”.¹³ Pe 4 noiembrie 1941, a fost informat că ancheta în cazul său fusese finalizată și că, în conformitate cu articolul 208 din Codul de procedură penală al URSS, fusese transmisă procurorului.¹⁴ Sentința a fost pronunțată la 11 februarie 1942, conform căreia inculpatul era condamnat la 10 ani într-un lagăr de muncă corecțională¹⁵. Cu toate acestea, prin decizia Comisiei Speciale de pe lângă NKVD al URSS (protocolul nr. 17 din 21 martie 1942), s-a decis: „Anton Vasiliev Mincev, pentru faptul că a fost membru unui partid contrarevoluționar, va fi închis într-un lagăr de muncă corecțională pentru o perioadă de cinci ani, începând cu 13 iunie 1941 (regiunea Sverdlovsk, Ivdellag)”.¹⁶ Din documentele descoperite ulterior în dosarele membrilor familiei sale, devine mai clar când a decedat A.V. Mincev. Informațiile despre data decesului variază în textele documentelor (1942 sau 1943), dar cel mai probabil că s-a întâmplat în 1943, deoarece acest an este menționat în biografiile fiului său Constantin, și ficei Elena.

Familia Mincev a fost supusă represiunii în baza deciziei NKGB¹⁷ al RSSM din 10.06.1941 de deportare într-o așezare specială¹⁸:

1. Minceva Prascovia Constantinova – soție (a.n. 1898), a decedat în 1972 în Akmolinsk (Țelinograd), Kazahstan
2. Mincev Vasilii Antonov – fecior (a.n. 1921)
3. Minceva (după soț Scripcari) Maria Antonova – fiică (a.n. 1924)
4. Minceva (după soț Bezvoleva) Ecaterina Antonova – fiică (a.n. 1927)
5. Mincev Constantin Antonov – fecior (a.n. 1931)
6. Minceva Elena Antonov – fiică (a.n. 1935)
7. Mincev Ivan Antonov – fecior (a.n. 1940), a decedat în timpul deportării sau deja aflându-se în Akmolinsk, nu dispunem de date mai exacte.

¹¹ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 9-12.

¹² ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 15. Probabil, că aici s-a avut în vedere Partidul Național Radical, înființat în anul 1933 (n.a.).

¹³ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 2.

¹⁴ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 16.

¹⁵ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 17-18.

¹⁶ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 2, d. 1631, f. 19.

¹⁷ NKGB – Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului.

¹⁸ Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău: Știința, 1999, p. 352.

Elena, cea mai mică fiică, într-o notă explicativă din 23.04.1992, privind obținerea unui certificat de ședere în deportare, scria despre modul în care familia sa a fost deportată. „Potrivit fraților mai mari, familia noastră, fără tatăl, a fost dusă din Stoianovca până la stația de cale ferată din Iargara, raionul Leova, pe 11 sau 13 iunie 1941. Tatăl meu a fost arestat ulterior pentru că nu era acasă. Nu știu cât timp ne-au ținut în Iargara. Ne-au încărcat în vagoane de marfă și ne-au dus în Ural, unde l-au dus și pe tatăl meu. Mai târziu am aflat că a murit în iulie 1943 în orașul Ivdel din regiunea Sverdlovsk. Restul membrilor familiei au fost duși în Kazahstan, în orașul Akmolinsk-Țelinograd, și apoi la oficiul poștal 27, unde am locuit până în 1958. Fratele meu mai mare (Vasilii) și sora mea (Maria, căsătorită cu Scripcari) locuiesc și până acum acolo (în Kazahstan), mama a murit în 1972 a fost și înmormântată acolo”.¹⁹

Din alte câteva documente, o autobiografie din 1952 și o declarație din 1957, rezultă că în 1946 Elena a mers la școala din Razdolnenskaya, unde a absolvit școala medie în 1956, iar în același an a intrat la Facultatea de Medicină din Akmolinsk.²⁰ Printr-un alt document-declarație, ea solicită eliberarea sa din așezarea specială. Decizia pozitivă privind eliberarea sa este datată cu 8 mai 1957.

Dintr-o declarație similară a surorii sale, Ecaterina Antonova Minceva, aflăm că „după ce s-a căsătorit, s-a întors în 1957 în patria sa (actualmente Republica Moldova) sub nume de familie Bezvoleva împreună cu soțul ei” și locuia la momentul depunerii declarației (3 aprilie și 24 iunie 1992) în satul Iargara, raionul Leova”.²¹

Din solicitarea depusă de fiul cel mare, Vasili Antonov la 13.12.1956, referitor la eliberarea sa și mamei sale, Prascovia Constantinova, aflăm mai multe detalii despre viața familiei în așezarea specială. Aici el notează următoarele: „la sosirea în RSS Kazahă, m-am înscris la cursuri de tractorist, unde am primit această specialitate și lucrez deja de 14 ani”. De asemenea, din petiție rezultă că „tatăl meu a murit în 1942, iar mama este persoană cu dizabilități de gradul II. În prezent, fratele meu (Constantin) lucrează ca tehnician veterinar, sora mea ca asistent medical”.²² Urmare a acestei solicitări, familiei i s-a „refuzat ridicarea restricțiilor privind așezarea specială pentru V.A. Mincev și membrii familiei sale” printr-o rezoluție din 28.05.1957.²³ Cu toate acestea, așa cum s-a menționat mai sus, surorii mai mici, Elena, i s-a acordat dreptul de a părăsi așezarea specială, deoarece a plecat să studieze la facultate de medicină.

Documentele adunate în dosarul familiei Mincev ridică cortina și ne permit să aflăm detalii individuale despre viața membrilor familiei. Autobiografia lui V.A. Mincev redactată la 7.03.1951 ne oferă detalii referitor la faptul cum a supraviețuit familia de care era el responsabil în condițiile deportării. „Am plecat să lucrez la brigada numărul 2, la diferite munci. În 1942, am lucrat ca căruțaș. În 1943, am început să lucrez la tractor și am lucrat la el până în toamna anului 1946. În 1947, am fost numit adjunct al brigadierului la brigada nr. 2 și am lucrat până în primăvara anului 1950. Acum din nou sunt căruțaș”.²⁴

Din raportul unui agent al puterii datat la 1 octombrie 1952, rezultă că V.A. Mincev, tractorist în colhozul „Peredovaia”, este un tip antisovietic. Textul de mai jos păstrează stilul autorului: „pe 5 august 1952, în tabăra de câmp nr. 2, în timp ce combina era oprită, am început o conversație. V.A. Mincev a început să-mi spună că atunci, când trăia în Basarabia,

¹⁹ Arhiva MAI, d. 17426.

²⁰ Arhiva MAI, d. 17426, f. 9.

²¹ Arhiva MAI, d. 17426, f. 9.

²² Arhiva MAI, d. 17426, f. 1, verso 1.

²³ Arhiva MAI, d. 17426, f. 6.

²⁴ Arhiva MAI, d. 17426, p. 62, verso p. 62.

înainte de puterea sovietică, trăia mai bine decât acum, iar când puterea sovietică a pus stăpânire pe Basarabia, ne-au înșelat pe noi spunând că sub puterea sovietică, oamenii trăiesc bine în colhozuri, toată lumea este îmbrăcată și încălțată, dar, de fapt, oamenii trăiesc foarte prost în colhozuri, goi, desculți și flămânzi. Conversația a avut loc în privat.” Ca urmare a acestui raport, agentul „Bogorodțev” a primit sarcina de a „câștiga încrederea lui V.A. Mincev și de a identifica opinia și sentimentele sale ulterioare împotriva guvernului sovietic, studiind legăturile familiei sale atât în satul Razdolnoye, cât și în alte zone populate ale Uniunii Sovietice”.²⁵ La 20 iunie 1957, V.A. Mincev a apelat la șeful Departamentului de Afaceri Interne din Akmolinsk, solicitând repetat eliberarea sa din așezarea specială împreună cu mama, care era dependentă de el, invocând faptul că fusese decorat cu medalie prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 20 octombrie 1956. Medalia a fost acordată la 16 mai 1957. Decizia privind eliberarea lui V.A. Mincev și Prascovia C. Minceva din așezarea specială a fost datată cu 25 iunie 1957.²⁶

Cel de-al doilea frate, Constantin Antonov Mincev, la 21 mai 1952, a adresat o cerere șefului departamentului special de la MGB din Akmolinsk privind „permisiunea de a călători în orașul Petropavlovsk pentru a studia la școala tehnică agricolă”.²⁷ La cerere a fost atașată autobiografia sa, din care rezultă că „am studiat la școala medie din Razdolnoe, unde am absolvit 8 clase. Apoi am intrat la școala agricolă din Șortondin și am primit specialitatea de tehnician agricol. <...> În prezent, lucrez la colhoz-ul „Peredovaya” după specialitatea mea. Doresc să fac studii la școala tehnică agricolă din Petropavlovsk pentru a primi specialitatea de agronom și grădinar”.²⁸

În anul următor, la 25 iunie 1953, C. Mincev a înaintat șefului secției raionale a MAI o altă solicitare „de a i se permite să plece în orașul Akmolinsk pentru a-și continua studiile într-un curs de trei ani la școala tehnică zoo-veterinară și, simultan, să primească tratament neurologic la clinica orășenească”.²⁹ Dosarul conține confirmarea din 17 octombrie 1953 privind sosirea colonistului special Mincev C.A. în orașul Akmolinsk și că „în legătură cu faptul că Mincev a fost acceptat la studii, i s-a permis să locuiască la noi în orașul Akmolinsk”, unde a fost înregistrat și ca colonist special. Conform deciziei din 25.02.1955, Mincev C.A., student la o instituție de învățământ secundar specializat, a fost radiat din registrul așezărilor speciale (conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne al URSS nr. 00597 din 16.07.1954).³⁰

După eliberarea sa din așezarea specială familia Mincev a încercat, de asemenea, să-și restabilească drepturile de proprietate asupra casei din satul Stoianovca, care a fost expropriată de autoritățile sovietice în 1941. De exemplu, la 29 august 1957, Mincev C.A. a depus o declarație la Ministerul Afacerilor Interne al RSSM, în care a menționat că „în legătură cu faptul că familia noastră, în baza Rezoluției Consiliului de Miniștri al URSS din 24 noiembrie 1955, a fost eliberată complet din așezarea specială și acum dorește să se întoarcă în patria, vă rog să ne restituiți casa situată în RSSM, regiunea Chișinău, raionul Baimaclia, satul Stoianovca, care, în baza sentinței care ne-a fost citită la 12 iunie 1941, ar fi trebuit să fie transferată ca bun imobil la gospodăria colectivă până la întoarcerea noastră în patria”.³¹

²⁵ Arhiva MAI, d. 17426, p. 122, p. 122 verso.

²⁶ Arhiva MAI, d. 17426, f. 122.

²⁷ Arhiva MAI, d. 17426, f. 14.

²⁸ Arhiva MAI, d. 17426, f. 15.

²⁹ Arhiva MAI, d. 17426, f. 12.

³⁰ Arhiva MAI, d. 17426, f. 22.

³¹ Arhiva MAI, d. 17426, f. 10, 10 verso.

Această cerere nu a fost satisfăcută, lucru despre care Constantin a fost informat printr-o notificare din 21.09.1957.³² Au urmat noi solicitări de explicații cu privire la motivele refuzului (declarația din 30.09.1957), dar acestea la fel au rămas fără răspuns pozitiv³³.

În documentele de arhivă nu există informații despre fratele cel mai mic, Ivan, născut în 1940. Cu toate acestea, analizând autobiografia fiicei mai mici Elena, scrisă în 1952, unde aceasta notează că are „două surori și doi frați”, putem presupune că fratele mai mic Ivan nu mai era în viață la acea vreme. De asemenea la dosarul personal nr. 208 al deportatei Minceva Pr. C. este atașată o listă a întregii familii, iar în fața numelui Ivan este marcat – decedat³⁴, dar fără detalii care să clarifice circumstanțele.

Rezoluția de anulare a deciziei anterioare privind evacuarea administrativă a familiei Mincev a fost adoptată la 11.10.1989 și, în conformitate cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16.01.1989, capul familiei, Mincev A.V., a fost reabilitat.

Fig. 4. Coperta dosarului penal lui Tauci Peotr, ANA, DGAN Fond R-3401, inv. 1, dosar 6680

Alt dosar și altă istorie unei familii deportate din Stoianovca la 13 iunie 1941. Dosarul nr. 6680 privind acuzația de infracțiune prevăzută la articolul 58-13 din Codul penal al RSFSR, inițiat la 13.06.1941 pe numele lui Peotr Stepanov Tauci, finalizat la 31.12.1941³⁵.

³² Arhiva MAI, d. 17426, f. 11.

³³ Arhiva MAI, d. 17426 f. 12.

³⁴ Arhiva MAI, dosarul personal nr. 208.

³⁵ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 6680.

Conform certificatului emis la 10.06.1941 de consiliul sătesc Țiganca, raionul Baimaclia pe numele lui Peotr Stepanov Tauci, rezultă că acesta s-a născut în 1885, fiind originar din satul Chiriutnea (Corten) și locuind în satul Stoianovca la momentul emiterii certificatului. De asemenea, se menționează că a fost „în trecut membru activ al partidului Țărănist român, a desfășurat agitație printre țărani pentru restabilirea puterii române și a guvernului partidului Țărănist. Tauci avea 20 de hectare de pământ, câțiva cai, o vacă și 28 de oi”³⁶ La acea vreme, familia sa era formată din³⁷:

1. Tauci Domnica Ivanov – soție, a.n. 1885
2. Tauci Irina Petrov – fiică, a.n. 1926
3. Tauci Lazăr Petrov – fecior, a.n. 1914
4. Tauci Prascovia Antonov, soția fiului, a.n. 1920
5. Tauci Domnica Lazarov, nepoată, a.n. 1940

Analizând documentele din dosarele disponibile în arhiva MAI, am reușit să stabilem că familia Tauci era considerabil mai mare. Conform unui certificat anterior din ianuarie 1941, familia mai avea în grija sa un fecior, Tauci Dmitri Petrovici, născut în 1919 (anul nașterii este cel mai probabil eronat). În timp ce lucram la Agenția Națională a Arhivelor cu dosarele locuitorilor din s. Stoianovca, condamnați în 1941 de autoritățile sovietice, am reușit să descoperim dosarul nr. 2515, deschis pe numele lui Tauci Gheorghii Petrov³⁸, originar din satul Stoianovca, raionul Cahul, născut în 1912, bulgar, cetățean român, ne-membru de partid, alfabetizat. Acest caz depășește tematica studiului de față, dar aduce mai multă lumină privind componența familiei Tauci. Mandatul de arestare a lui Gh. Tauci fost emis pe 4 martie 1940 de către asistentul superior al șefului departamentului 5 al MPO NKVD RSSAM, locotenentul superior Kondratenko. La acea vreme, acesta examina materialele dosarelor privind activitatea criminală primite de NKVD RSSAM. Reținutul Tauci Gh.P. a fost acuzat de trecerea ilegală a frontierei dintre Regatul România și URSS pe 3 martie 1940, în zona detașamentului moldovenesc de frontieră de la s. Copanca, din partea dreaptă a Nistrului (în perioada anilor 1934–1940 Copanca a purtat denumirea de comuna „I.G. Duca” județul Tighina, plasa Bulboaca - n.a.).³⁹ S-a decis arestarea reținutului Tauci Gh.P. și formularea acuzațiilor pentru infracțiunea prevăzută la articolul 80 din Codul penal al URSS (trecerea ilegală a frontierei URSS). Arestarea a fost motivată de faptul că, în libertate, s-ar putea ascunde de anchetă și proces (observăm că motivul este același ca și în cazurile arestării „chiaburilor”); arestatul însuși și-a motivat trecerea în URSS prin „căutarea unor condiții de viață mai bune”.

Conform procesului verbal de interogare al persoanei arestate, anexat cauzei, Tauci Gh.P. s-a născut în 1912 în satul Stoianovca, județul Cahul, își câștiga existența ca și croitor, în producția artizanală. La momentul arestării era cetățean român (la acea vreme teritoriul Basarabiei a fost parte a Regatului România). A urmat trei ani de școală rurală, provenea dintr-o familie de țărani înstăriți, deoarece părinții săi aveau 20 de hectare de pământ, 3 cai și 1 vacă înainte de 1929, în timp ce până în 1917 aveau doar 4 hectare de pământ și 1 cal. Nu a servit în Armata Țaristă sau în Armata Albă. A fost soldat rezervist în Armata Română. Informațiile ulterioare aduc mai multă claritate asupra componenței reale a familiei Tauci.

³⁶ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 6680. Probabil, denumire corectă a Partidului Național Țărănist - n.a.

³⁷ *Cartea memoriei*. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, 1999, p. 352.

³⁸ ANA, DGAN, F. R-3398, inv. 1, d. 2515

³⁹ ANA, DGAN, F. R-3398, inv. 1, d. 2515, f. 1.

Fig. 5. Coperta dosarului penal
lui Todorov Efim, ANA, DGAN
Fond R-3401, inv. 1, dosar 9500

Părinții deținutului, tatăl Taucci Peotr Stepanov, în vârstă de 54 de ani, și mama Domnica Petrovna (Ivanovna), în vârstă de 52 de ani, locuiau în satul Stoianovca și se ocupau cu agricultura. Pe lângă el, în familie mai erau 6 copii: 4 frați – Taucci Stepan Petrov, în vârstă de 35 de ani, mobilizat și el în armata românească, a servit în orașul Cahul, Taucci Lazar Petrov, în vârstă de 25 de ani, mobilizat în armata românească, a servit în orașul Bârlad. Al treilea frate, Taucci Ivan Petrov, în vârstă de 34 de ani, a emigrat în America de Sud și a lucrat ca șofer în orașul Sao Paulo, Brazilia. Fratele mai mic Taucci Dmitri Petrov, avea 14 ani la acea vreme, la fel ca și sora sa mai mică, Irina. A doua soră, Ecaterina Petrova, avea 38 de ani, era căsătorită și purta numele de familie al soțului ei – Gurgorov.⁴⁰

Sentința cazului lui Gheorghe Petrov Taucci a fost una dură – condamnare la 5 ani de închisoare într-un lagăr de muncă corecțională pentru trecerea ilegală a frontierei de stat, termenul începând cu 3 martie 1940.⁴¹ Dosarul nu conține alte documente, care ar reflecta soarta de mai departe a lui Taucci Gh.P. celuia, care căuta „un trai mai bun”.

Revenind la cazul tatălui familiei Taucci, ținem să menționăm că conform certificatului întocmit de șeful departamentului 2 al NKVD-ului din Ivdellag, sergentul de securitate de stat Ivașkevici, „deținutul anchetat Taucci Peotr Stepanov, deținut în NKVD-ul din Ivdellag,

⁴⁰ ANA, DGAN, F. R-3398, inv. 1, d. 2515, f. 4, 4 verso, 5.

⁴¹ ANA, DGAN, F. R-3398, inv. 1, d. 2515, f. 93.

a decedat pe 31 octombrie 1941 din cauza unei pneumonii”. Ancheta privind acuzațiile aduse lui Tauci P. St. a fost închisă pe 31 decembrie 1941 în temeiul articolului 4, alineatul 1 din Codul de procedură penală al RSFSR.⁴²

Așadar, din cele expuse mai sus, reiese că doar o parte din numeroasa familia Tauci a fost deportată în Kazahstan, unde a trăit mai bine de 15 ani. La 14 martie 1991, prin ordinul procurorului adjunct al RSSM, au fost schimbate motivele pentru clasarea dosarului pe baza căruia Tauci P. St. a fost arestat în 1941. Acum, dosarul împotriva lui Tauci P. St. a fost clasat „din cauza absenței elementelor constitutive ale unei infracțiuni în acțiunile sale”.⁴³ De asemenea, prin decizia adjunctului procurorului RSSM din 14 martie 1991, toți membrii familiei sale au fost reabilitați, iar decretul din iunie 1941, conform căruia aceștia au fost evacuați, a fost anulat.⁴⁴

La fel ca și în cazul familiei Bezvolev, nu am reușit să obținem materialele de arhivă ai familiei Tauci deportate în 1941, așa că detalii despre viața lor ulterioară nu ne sunt încă cunoscute.

Dosarul nr. 9500 privind acuzațiile împotriva lui Efim Ivanov Todorov pentru o infracțiune în temeiul articolului 58-13 din Codul penal al RSFSR a fost inițiat la 13 iunie 1941 și finalizat la 15 februarie 1942.⁴⁵ Efim Ivanov Todorov, născut în 1901, originar din satul Valea Perjei, județul Bender, locuia cu familia sa în satul Stoianovca, fondat în 1902 de persoane provenite din trei sate bulgare, foste colonii – Corten, Ceadâr-Lunga și Valea Perjei. Conform certificatului eliberat de șeful NKVD-ului raionului Baimaclia, locotenentul securității de stat U. Veselov, în perioada precedentă Efim Todorov „a fost membru activ al contrarevoluționarului Partid Liberal Român (mai degrabă Partidul Național Liberal – n.a.), a recrutat țărani pentru Partidul Liberal, a lucrat ca președinte al primăriei (primar – n.a.) timp de mai mulți ani (referința indică faptul că a fost viceprimar), a fost agent al Siguranței Române”.⁴⁶ În ceea ce privește statutul social, certificatul menționează că „a fost chiabur, deținea 33 de hectare de pământ, trei cai, o vacă, 40 de oi și două case, folosea forță de muncă angajată, avea până la 3 muncitori agricoli. Familia este formată din soția sa Todorov Rahil (Rada) Gheorghieva, născută în 1901, și fiul său Todorov Stepan Efimov, născut în 1929”.⁴⁷ Acuzația împotriva lui E. Todorov se bazează pe mărturiile a 5 persoane din satele Stoianovca și Țiganca, interogate de anchetatorii NKVD. Din chestionarul bănuțului rezultă că, părinții lui E. Todorov dețineau 64 de hectare de teren și, prin urmare, originea sa a fost stabilită ca fiind „dintr-o familie de mari culaci (chiaburi)”. Tot din acest document rezultă că, pe lângă fiul său Stepan, în vârstă de 12 ani, mai avea 2 fiice: Maria, în vârstă de 22 de ani, și Olga, în vârstă de 20 de ani.⁴⁸

Decizia privind alegerea unei măsuri preventive a fost luată de puterea sovietică „pentru a evita sustragerea de la anchetă și de la proces”, despre care inculpatul însuși a fost înștiințat la 30 noiembrie 1941.⁴⁹ După arestare, a fost trimis la NKVD-ul din Ivdellag, satul Ivdel, regiunea Sverdlovsk.⁵⁰

⁴² ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 6680, f. 8.

⁴³ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 6680, f. 9.

⁴⁴ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 6680, f. 10.

⁴⁵ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500.

⁴⁶ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 6.

⁴⁷ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 1.

⁴⁸ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 3-4.

⁴⁹ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 2, 2 verso.

⁵⁰ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 4 verso.

În decizia de acuzare din 30.11.1941 este menționat că sunt suficiente dovezi pentru acuzații, deoarece Todorov E.I. „sub guvernul român a fost membru al partidului liberal contrarevoluționar timp de mai mulți ani, <...> membru activ al partidului liberal, a fost membru al comitetului sătesc al acestui partid și a fost viceprimar timp de trei ani.”⁵¹ Astfel, s-a luat decizia de a-l aduce pe E.I. Todorov ca acuzat în temeiul articolului 58-13, despre care acesta a fost informat.⁵² Din procesul verbal de interogatoriu din 30.11.1941, rezultă, că pe lângă cele menționate mai sus, a servit în armata română la infanterie cu gradul de sergent. Acesta conține și informații mai detaliate, consemnate din spusele acuzatului: „am fost membru al Partidului Liberal din 1933 până în 1936 inclusiv. Am fost atras în acest partid de un membru al comitetului județean al Partidului Liberal, Kovaletti Safoclii, care a venit la Storianovca, unde avea pământ. În Partidul Liberal am desfășurat o campanie electorală activă și, prin urmare, la scurt timp după aderare, am fost ales membru al comitetului acestui partid. <...> Când Partidul Liberal era la putere, am fost viceprimar din 1933 până în 1936”⁵³. La afirmația anchetei conform căreia martorii au arătat că era agent al Siguranței, Todorov a răspuns negativ. În ceea ce privește proprietatea, în acest proces verbal de interogatoriu se specifică faptul că, pe lângă terenuri agricole, deținea 1,5 hectare de vie, care făceau parte din totalul de 33 de hectare al proprietății funciare, avea chiar și un tractor și o secerătoare, pe lângă două case deținea și două șoproane.⁵⁴ În sentința care i-a fost prezentată, nu și-a recunoscut pe deplin vina. Sentința a fost aprobată la 22 februarie 1942. Pedepsa a fost stabilită de 10 ani într-un lagăr de muncă NKVD.⁵⁵ Ulterior, la 24 iunie 1942, Conferința Specială de pe lângă Comisarul Poporului pentru Afaceri Interne al URSS a decis că „Efim Ivanov Todorov, în calitate de element social periculos, trebuie exilat în zone îndepărtate ale regiunii Novosibirsk pentru o perioadă de 5 ani, calculând termenul începând cu 13 iunie 1941”⁵⁶.

Fig. 6. Fotografia lui Todorova Rahil (Rada),
Arhiva MAI, dosar 314, f. 1

⁵¹ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 18, 18 verso.

⁵² ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 18, 18 verso.

⁵³ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 20, 20 verso.

⁵⁴ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 20, 20 verso.

⁵⁵ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 23.

⁵⁶ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 32.

Decizia de reabilitare a lui E.I. Todorov și a întregii sale familii, deportați în 1941, a fost aprobată de Procurorul RSS Moldovenești la 30 martie 1989, în baza Decretului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989.⁵⁷

Dosarele personale altor membri ai familiei Todorov ilustrează viața acestora în perioada deportării în Kazahstan. Din dosarul nr. 314 lui Todorova Rahil Gheorgheva (1901 a. n.) aflăm că ridicarea familiei Todorov formată din Rahil și feciorul ei Stepan Efimov, născut în 1928 datează din iunie 1941 și a fost realizată în baza certificatului de evacuare.⁵⁸ (Figura 6)

Conform descrierii din dosarul ei personal doamna Rahil s-a născut în satul Chiriutnea (Corten) în 1901, familia de fată mare fiind Arabadji. S-a căsătorit cu Todorov Efim în 1919 și de atunci s-a ocupat doar de gospodărie, până când în 1941, prin decret, întreaga familie a fost ridicată în RSS Kazahă, regiunea Akmolinsk, raionul Akmolinsk, colhozul Celkar. Pe parcurs, soțul ei a fost separat de restul familiei, iar în momentul scrierii autobiografiei sale, ea nu știa nimic despre el. Din 1941 până în 1949, a lucrat în colhoz, au locuit pe lângă ferma nr. 2, apoi s-a îmbolnăvit și din 1950 nu a mai făcut munci silnice. Inițial familia ei era formată doar din două persoane – dânsa și feciorul său Stepan, iar după căsătoria acestuia, împreună cu ei s-a stabilit și nora Anna Gheorghe Bolokan din 1928(9), la scurt timp se naște și nepotul Ivan Todorov (a.n. 1952).⁵⁹

Potrivit cetățencei Rahil Todorov, printre rudele ei din satul Stoianovca, raionul Baimaclia, se numărau frații ei – Dmitri, Mihail și Zahar Arabadji. De asemenea, a avut două surori Maria și Stefanida căsătorite în satul natal Corten. Fiica ei Maria la momentul deportărilor din 1941 era deja căsătorită cu Ilie Vasiliev Ialamov și a locuit toată viață în satul Stoianovca. Dintre rudele soțului, fratele Vasili Ivanov Todorov la fel locuia în s. Stoianovca.⁶⁰

Fig. 7. Fotografia Todorov Stepan, Arhiva MAI, dosar 315, f. 1

⁵⁷ ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 33, verso 33.

⁵⁸ Arhiva MAI, d. 314, f. 2.

⁵⁹ Arhiva MAI, d. 314, f. 7, 9.

⁶⁰ Arhiva MAI, d. 314, f. 8.

Decizia de eliberare a familiei Todorov din așezarea specială a fost luată la 29 iunie 1957 în urma examinării cererii lui Stepan Efimov Todorov. Întrucât la 18 martie 1957 Todorov S. E. a fost decorat cu medalia «За освоение целинных земель» („Pentru dezvoltarea terenurilor virgine” – trad. autorului), acesta „a depus o petiție pentru eliberarea sa și a membrilor familiei sale din așezarea specială”. La acea vreme, Todorov S.E. își întreținea soția, Anna Gheorghe Bolokan, născută în 1929, cu care era căsătorit legal, și pe maica sa, Rahil Todorov, născută în 1901”.⁶¹

Materialele din dosarul personal nr. 315 lui Todorov Stepan Efimov completează informațiile pe care am reușit să le restabilim pe baza dosarului precedent. Din autobiografia lui Stepan Todorov, înțelegem că a crescut lângă părinții săi, din 1936, la vârsta de 7 ani, a mers la școală, unde a făcut studiile în limba română, terminându-și studiile în 1940, deja în limba rusă. Familia Todorov cu venirea sovieticilor a fost parte a colhozului „Grănicerul Roșu”, dar în iunie 1941, prin decret, „am fost trimiși în RSS Kazahă, iar pe drum, tatăl meu a fost mutat într-o altă garnitură de tren”.⁶² Alte informații despre soarta tatălui său nu mai avea. Materialele dosarului mărturisesc că în locul de deportare a început să lucreze foarte devreme, din 1943, doar la vârsta de 14 ani, în calitate de tractorist. În 1949, s-a căsătorit cu Anna Bolokan. Din acest dosar aflăm informații complementare despre componența familiei Todorov. Pe lângă sora Maria, indicată în dosarul mamei sale, a mai avut un frate, Todorov Ivan Efimov, și o cumnată, Todorova Anna Dmitriev, care la fel locuiau în satul Stoianovca. Ca și în autobiografia mamei sale, acesta a confirmat că tatăl său avea un frate, Todorov Vasili Ivanov, care împreună cu soția sa, Todorova Nadejda, locuiau în satul Stoianovca.⁶³

Deși Stepan Todorov menționează că s-a căsătorit în 1949, o copie a certificatului de căsătorie ФЮ№201100, atașată la dosar, confirmă înregistrarea căsătoriei între St. Todorov și Anna Bolokan la 4 septembrie 1950.⁶⁴ Dosarul conține și o copie a certificatului de naștere al lui Efim Stepanov Todorov, născut pe 8 iunie 1952, fiul lui Stepan Todorov și al Annei Bolokan. Înregistrarea a fost făcută în consiliul sătesc Celkar, raionul Akmolinsk, regiunea Akmolinsk, RSS Kazahă (FE nr. 914129 din 30 iunie 1952).⁶⁵

La finele anului 1956 (12 decembrie) Stepan Todorov a solicitat autorităților permisivitatea de a lua o vacanță în RSSM pentru el și mama sa, Rahil Todorova, răspunsul din partea autorităților competente fiind unul pozitiv. Conform ordinului nr. 493 din 12.12.1956 pentru sovhozul Celkar, tractoristului Stepan Todorov i s-a acordat concediu regulat de odihnă pentru anii 1955–1956, din 15 decembrie 1956 până în 11 ianuarie 1957, 24 de zile lucrătoare și o zi liberă din 27 de zile lucrătoare.⁶⁶

Totuși, după eliberarea din așezarea specială și întoarcerea în RSSM, familia Todorov, la fel ca multe alte familii represate, nu a avut voie să se stabilească în satul natal. S-au așezat în raionul Taraclia, satul Svetlii, str. Dimitrova, nr. 83.

Dosarele personale au fost clasate și depuse la Departamentul Special nr. 1 al Direcției de Afaceri Interne a regiunii Akmolinsk.

Efim Ivanov Todorov a fost reabilitat în baza Decretului Sovietului Suprem al URSS din 16.01.1989, iar a 06.12.1990 s-a decis reabilitarea membrilor familiei Todorov – Rahil și

⁶¹ Arhiva MAI, d. 314, f. 13.

⁶² Arhiva MAI, d. 315, f. 9.

⁶³ Arhiva MAI, d. 315, f. 9.

⁶⁴ Arhiva MAI, d. 315, f. 19.

⁶⁵ Arhiva MAI, d. 315, f. 20.

⁶⁶ Arhiva MAI, d. 315, f. 15.

Stepan.⁶⁷ Informațiile despre reabilitarea familiei au fost transmise șefului Departamentului or. Cantemir al KGB-ului RSS Moldovenești și s-a solicitat în termen de 5 zile identificarea familiei Todorov. Însă răspunsul transmis conform biroului de pașapoarte indică faptul că „persoanele specificate în cerere nu locuiesc în raionul Cantemir. Potrivit unor persoane mai în vârstă (din satul Stoianovca – n.n.), se știe că Stepan Efimov Todorov, născut în 1928, a locuit în satul Svetlîi, raionul Taraclia, dar a decedat deja, iar familia sa locuiește acolo în continuare, alte informații nu există”.⁶⁸

Tabel 1. Lista familiilor deportate din satul Stoianovca în 1941

N/o	Nume, prenume, patronimic, anul nașterii	Comentarii
1	<i>Bezvolev Stepan Ivan (1889 – 10.10.1941).</i> <i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău, 1999, p. 352.</i>	Membrul partidului liberal, Regatul România. Reabilitat prin Decizia vice-procurorului RSSM din 6 martie 1991.
2	Bezvoleva Domnica Dmitrie – soție (a.n. 1888)	Familia a fost deportată în 1941 în regiunea Akmolinsk, Kazahstan
3	Bezvolev Stepan Stepan – fecior (a.n. 1915)	
4	Bezvoleva (Ormanji) Tudora, nora, soția feciorului Stepan	
5	Bezvolev Gheorghe Stepan, nepot, a.n.1935	
6	Bezvolev Nicolae Stepan, nepot, a.n.1937	
7	Bezvolev Stepan Stepan, nepot, a.n.1939	
8	Bezvoleva Maria Stepan, nepoata (nu este indicată în listele oficiale)	
9	Bezvolev Dmitri Stepan – fecior (a.n. 1922)	
10	Bezvolev Nicolai Stepan – fecior (a.n. 1924)	
11	Bezvolev Gheorghii Stepan – fecior (a.n. 1926)	
12	<i>Mincev Anton Vasilii (1895 a.n.) decedat în 1943</i> <i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău: Știința, 1999, p. 352.</i>	Membru al Partidului Național Țăran, înscris în „chiaburi”, condamnat la muncă silnică în 1941 în Ivdellag. În conformitate cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16.01.1989, capul familiei, Mincev A.V., a fost reabilitat.

⁶⁷ Arhiva MAI, d. 314, f. 18.

⁶⁸ Arhiva MAI, d. 315, f. 36 verso.

13	Minceva Prascovia Constantin – soție (a.n. 1898), a decedat în 1972 în Akmolinsk (Țelinograd), Kazahstan	Familia a fost deportată în 1941 în regiunea Akmolinsk, Kazahstan
14	Mincev Vasilii Anton – fecior (a.n. 1921)	
15	Minceva (după soț Scripcari) Maria Anton – fiică (a.n. 1924)	
16	Minceva (după soț Bezvoleva) Ecaterina Anton – fiică (a.n. 1927)	
17	Mincev Constantin Anton – fecior (a.n. 1931)	
18	Minceva Elena Anton – fiică (a.n. 1935)	
19	Mincev Ivan Anton – fecior (a.n. 1940), a decedat în timpul deportării	
20	<i>Taucci Peotr Stepan (1885 a.n.) – 31 octombrie 1941.</i> <i>Cartea memoriei.</i> Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1 Chișinău: Știința, 1999, p. 352.	Membru al Partidului Național Țărănist, înscris în „chiaburi”, condamnat la muncă silnică în 1941.
21	Taucci Domnica Ivan – soție, a.n. 1885	Familia a fost deportată în 1941. Prin decizie a vice-procurorului URSS la 14 martie 1991 Taucci Piotr Stepan și toți membrii familiei sale au fost reabilitați.
22	Taucci Irina Peotr – fiică, a.n. 1926	
23	Taucci Lazăr Peotr – fecior, a.n. 1914	
24	Taucci Prascovia Anton, soția fiului, a.n. 1920	
25	Taucci Domnica Lazăr, fiica fiului, a.n. 1940	
26	Taucci Dmitri Peotr, fecior, a.n. 1919	legătură descoperită urmare a contrapunerii două dosare din Agenția Națională Arhivelor
27	<i>Todorov Efim Ivan, a.n. 1901</i> ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500	Membru al Partidului Liberal Român, înscris în „chiaburi”, condamnat la muncă silnică în 1941.
28	Todorova Rahil (Rada) Gheorghe, a.n. 1901 ANA, DGAN, F. 3397, inv. 4, unit. de dep. 192, ff. 9, 10, 13, 18, 21, 23, 47	Familia a fost deportată în 1941. Decizia de reabilitare a lui E. I. Todorov și a întregii sale familii, deportați în 1941, a fost aprobată de Procurorul RSS Moldovenești la 30 martie 1989, în baza Decretului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989. ANA, DGAN, F. R-3401, inv. 1, d. 9500, f. 33, verso 33.
29	Todorov Stepan Efim (a.n. 1928)	

Sursa: Tabelul a fost elaborat de autorul articolului în baza materialelor din „Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău: Știința, 1999 și materialelor de arhivă din fondurile ANA și MAI.

În loc de concluzii:

- Majoritatea din cei deportați în primul val al deportărilor au fost „culaci / chiaburi”, preoți, intelectuali și membri ai fostelor partide politice. În cazul celor din s. Stoianovca au

fost învinuiți de apartenență la partide politice precum partidul liberal sau țărănist, aveau tangență cu autoritățile publice locale în perioada Regatului România.

- Capii familiilor deportate din s. Stoianovca au avut sorți crude. Toți patru au fost etapați în Ivdellag al NKVD-lui⁶⁹, regiunea Sverdlovsk. Stepan Bezvolev a decedat până la pronunțarea sentinței finale din cauza tuberculozei, cum este indicat în certificat. Anton Mincev a reușit să-și primească sentința finală la 11 februarie 1942, dar din informații indirecte putem constata că a decedat în luna iulie anului 1943. Învinuitul Peotr Tauci a decedat la 31.10.1941 (până la pronunțarea sentinței) din pricina dezvoltării pneumoniei. După arest și separarea de familie Efim Todorov și-a așteptat sentința finală până 22 februarie 1942, fiind apoi exilat în zone îndepărtate ale regiunii Novosibirsk pentru o perioadă de 5 ani.

- Din informațiile disponibile putem conchide că aceste persoane în timpul interogărilor demonstau demnitatea unor persoane libere, nu se supuneau învinuirilor, își asumau responsabilitatea acțiunilor realizate în viața sa până la instaurarea administrației sovietice.

- Datele colectate în timpul cercetărilor sugerează că acestea nu au fost unicele familii din s. Stoianovca, care aveau să sufere în urma acțiunilor de „curățare” a satelor și orașelor din Basarabia de elemente antisociale și antisovietice. Însă începerea în scurt timp așa numitului Marelui război pentru apărarea Patriei a amânat aceste acțiuni pentru opt ani mai târziu.

- Toate dosarele, menite să demonstreze vina și să justifice sentințele pronunțate, de fapt, nu fac alt ceva decât profilează imagini unor oameni gospodari, care au muncit mult pentru stabilitatea sa economică, cu poziție civică activă, fiind în realitate reprezentanții și promotorii intereselor propriei localități în timpul guvernării române.

*Articolul este realizat în cadrul subprogramului CPCSRP 010402 „Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova”.

⁶⁹ NKVD – Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne al URSS.

**REPRESIUNEA SOVIETICĂ ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ PRIN PRISMA
CAZULUI LUI ZINEV STEPAN IVANOVICI**
Political repression in the Moldavian SSR through the case of Zinev Stepan Ivanovich

CZU: 94(478):323.2
DOI: 10.5281/zenodo.19332212

Ecaterina MANOLI

<https://orcid.org/0009-0003-8707-0596>

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: manoli.ecaterina1997@gmail.com

Summary. This article investigates the political repression carried out by Soviet authorities in the Moldavian SSR during the early occupation period of 1940–1941, focusing on a representative case study: Zinev Stepan Ivanovich. Drawing on previously unpublished archival sources – including an NKGB intelligence report, witness interrogations, and the formal arrest order – the study reconstructs the procedural and ideological mechanisms underlying Soviet repressive practices. It highlights how the designation of individuals as “socially dangerous elements” was closely tied to their social origin (middle peasantry), interwar political affiliations, and resistance to Soviet collectivization policies. The case illustrates the standardized pattern of repression implemented in Bessarabia immediately after its annexation by the USSR, emphasizing the decisive role of fabricated accusations and orchestrated testimonies in building political criminal cases.

Key words: Zinev Stepan Ivanovich, Soviet repression, anti-Soviet activity, NKVD witnesses, Moldavian SSR.

Odată cu ocuparea militară, în Basarabia a fost declanșat procesul de sovietizare. Între Prut și Nistru, într-un ritm accelerat, autoritățile sovietice au impus modelul politic specific regimului bolșevic, caracterizat prin subordonarea strictă a tuturor componentelor sale față de prevederile Constituției Uniunii Sovietice¹.

Analiza documentelor de arhivă, desecretizate după anul 1994, scoate la lumină o atitudine extrem de dură a autorităților sovietice față de populația Basarabiei. Persoanele care refuzau, din diferite motive, să își manifeste sprijinul față de noul regim, instaurat în vara anului 1940, erau supuse represiunii fără a exista o fundamentare juridică sau morală clară. Această abordare represivă a fost rapid oficializată.

La 9 iulie 1940, președintele Consiliului Comisarilor Poporului al URSS, V.M. Molotov, a semnat Hotărârea nr. 1201-471 „Cu privire la activitatea tribunalelor militare pe teritoriul Basarabiei și Nordului Bucovinei”. Potrivit acestui act normativ, tribunalele militare sovietice primeau atribuții extinse, având dreptul de a judeca cazurile considerate „crime contrarevoluționare sau banditești” comise de locuitorii din noile teritorii anexate, aplicând prevederile Codului penal al URSS².

¹ Elena Șişcanu, *Regimul totalitar bolșevic în RSS Moldovenească (1940–1952)*, Chișinău: Civitas, 1997, p. 14.

² Mariana S.Țăranu, *Represiunea și rezistența din RSSM în perioada primei ocupații sovietice 1940–1941*. Chișinău: Lexon, 2021, p. 70.

Pe parcursul primei perioade de ocupație sovietică a Basarabiei (1940–1941), autoritățile de la Moscova au declanșat o amplă campanie de represiune politică, concepută în mod sistematic și direcționată împotriva categoriilor sociale considerate ostile noului regim. Ținta principală a acestei acțiuni coordonate a fost fosta elită politică, administrativă și culturală a provinciei, formată din persoane care, în perioada interbelică, deținuseră funcții de conducere sau avuseseră o influență semnificativă în viața publică. Printre acestea se numărau foști deputați basarabeni în Parlamentul României, membri marcanți ai partidelor politice din epocă, activiști ai mișcărilor cu orientare naționalistă, precum și susținători sau colaboratori ai Frontului Renașterii Naționale.

În cadrul acestei strategii represive, organele NKVD au desfășurat o activitate intensă de identificare, supraveghere și înregistrare a tuturor celor catalogați drept „periculoși” din punct de vedere ideologic. Această operațiune nu s-a limitat la simple verificări administrative, ci a presupus elaborarea unor registre speciale și întocmirea de liste detaliate, în care erau incluși indivizi cu trecut „compromișător” conform criteriilor stabilite de puterea sovietică. În aceste documente figurau nu doar cei implicați anterior în structurile politice interbelice, fie ca simpli membri, fie ca lideri ai unor formațiuni, ci și persoane care exercitaseră funcții în administrația locală, cum ar fi primarii de comună sau alți funcționari publici. Totodată, erau trecuți pe aceste liste și cei care se distingeau printr-o situație materială considerată de autorități „mijlocie” sau „bună”, ceea ce, în logica ideologică a regimului, îi asocia cu „exploataorii” de clasă. Alte criterii de încadrare în categoria elementelor indezirabile includeau deținerea sau administrarea unor proprietăți agricole, utilizarea forței de muncă salariate, precum și manifestarea intenției de a se refugia în România sau menținerea unor legături familiale ori profesionale cu persoane aflate dincolo de noua frontieră.

În evaluarea sovieticilor, criteriile care justificau represiunea erau extrem de largi și adesea formulate ambiguu. Calitatea de membru sau conducător de partid politic, fost primar, statutul social relativ înstărit, proprietatea de terenuri agricole sau angajarea de lucrători agricoli, dar și intenția declarată sau presupusă de a se refugia în România, erau suficiente pentru a fi considerat „element social compromis” și, implicit, pasibil de anchetă și sancțiuni³.

Încă din primele zile ale instaurării regimului sovietic în Basarabia, represiunile politice au vizat în mod direct persoanele percepute ca potențiale amenințări ideologice. Multe dintre acestea au fost arestate individual, fără procese sau justificări legale solide, iar membrii familiilor lor au fost deportați în cadrul primului val de deportări, organizat în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941.

Cei identificați pe listele NKVD au fost rapid localizați, anchetați, maltratați, încarcerați sau chiar eliminați fizic. Soarta familiilor lor a fost una tragică, multe dintre ele fiind dispersate în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice, unde au fost stabilite în condiții climatice și sociale extreme, în special în Siberia. Unii erau ridicați direct de pe stradă, alții din locuințele lor, în timpul nopții. Cele mai multe arestări aveau loc între orele 1 și 3, interval ales deliberat pentru a amplifica impactul psihologic asupra populației. O mare lovitură a fost data și celor mai buni gospodari, care erau, în mod fraudulos, învinuiți de eschivare de la plata impozitelor de stat sau erau catalogați drept chiaburi. Aparatul represiv nu i-a cruțat nici pe primarii basarabeni care și-au exercitat mandatul în perioada 1918–1940.

Această strategie de epurare a avut drept obiectiv principal eliminarea structurilor sociale tradiționale și a elitelor autohtone. Fosta elită națională, compusă din proprietari funciari, funcționari de stat, cadre didactice, medici, clerici, economiști, juriști etc., a fost, în

³ *Ibidem*, p. 73.

mare parte, distrusă sau forțată să părăsească teritoriul. Reprimarea elitelor reprezenta o componentă esențială a politicii represive sovietice, concepută pentru a anihila orice formă de opoziție reală sau potențială față de noul regim. Intellectualitatea basarabeană nu a fost scutită de această campanie de anihilare socială. Aceasta a fost una dintre cele mai vizate categorii profesionale, fiind frecvent acuzată de activități precum „contrarevoluție”, „spionaj”, „naționalism”, „sionism” sau colaborare cu regimurile anterioare. Calificativul de „element social periculos” era aplicat din oficiu, fără o evaluare obiectivă a activității reale a persoanei. Cariera profesională, implicarea civică sau afilierea la structuri politice antebelice deveneau automat motive de învinuire.

Astfel, intelectualii erau considerați inamici ai noii orânduiri și tratați ca atare: arestați, deportați sau executați, deseori fără o anchetă temeinică. Represiunea împotriva intelectualității din Basarabia s-a încadrat în tiparele largi ale terorii staliniste de clasă, orientate împotriva celor loiali vechiului sistem social și politic. Multe dintre aceste acțiuni au fost puse în aplicare de către structurile represive ale NKVD care au aplicat, fără scrupule, prevederile codului penal sovietic privitor la „dușmanii poporului”. Arestarea liderilor vieții publice din toate localitățile, intensificarea propagandei sovietice și alte acțiuni similare au determinat împărțirea populației Basarabiei în trei categorii distincte. O parte privea cu teamă evenimentele în desfășurare, alții manifestau indiferență față de noile realități, adoptând o atitudine de expectativă, iar o altă categorie accepta cu satisfacție schimbările, străduindu-se să fie utilă noului regim. De regulă, cei din ultima categorie își vedeau rolul și importanța, fie din convingere, fie datorită apropierii de NKVD⁴.

În situațiile în care nu puteau fi aduse acuzații concrete împotriva unei persoane, autoritățile locale ale NKVD întocmeau un dosar cu rezultatele anchetei și îl transmiteau către așa-numitul „Consiliu Special” aflat pe lângă NKVD-ul central din Moscova. Acest organ extrajudiciar avea competența de a decide măsuri represive administrative, fără a fi necesară o procedură judiciară formală. Urma deportarea în regiuni izolate ale URSS și utilizarea la muncă silnică în condiții extreme, cum ar fi defrișările masive de păduri sau lucrările de infrastructură în zonele nevalorificate ale URSS⁵.

Un exemplu semnificativ, în contextul intensificării represiunii politice în RSS Moldovenească din 1940–1941, îl reprezintă cazul lui Zinev Stepan Ivanovici.

Stepan Zinev s-a născut în anul 1897, în satul Lărguța, localitate aflată la acea vreme în componența Guberniei Basarabiei din cadrul Imperiului Rus. La data redactării documentului privind reprimarea lui, satul Lărguța făcea parte deja din raionul Baimaclia al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, entitate unională constituită în august 1940, în urma anexării Basarabiei de către URSS. Era deja „moldovean” și provenea dintr-o familie de țărani mijlocași. Locuia împreună cu familia sa, compusă din soția sa, Praskovia Stepanovna (n. 1899), și cei șase copii: patru fiice – Anna Stepanovna (n. 1922), Cleopatra Stepanovna (n. 1924), Arekliya Stepanovna (n. 1927), Alexandra Stepanovna (n. 1929), și doi fii – Ivan Stepanovici (n. 1933) și Alexandr Stepanovici (n. 1938)⁶.

Așa cum reiese din fișa informativă întocmită de organele NKGB în iunie 1941, Zinev era prezentat ca „membru activ al unei organizații contrarevoluționare a chiaburilor”, organizație care ar fi fost condusă de fostul primar al localității Lărguța. În timpul declanșării

⁴ Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SSM, 1924–1956*. Ed. a doua revăzută și adăugată, Chișinău: Cartier, 2016, p. 156.

⁵ *Ibidem*, p. 74.

⁶ Agenția Națională a Arhivelor (în continuare ANA), F. 3401, inv. 1, d. 9488, f.1.

procesului de colectivizare, el ar fi promovat o activitate antisovietică și anticolhoznică intensă printre țăranii. Ar fi instigat țăranii la rezistență pasivă față de cooperativizare. În plus ar fi folosit munca a 2–3 lucrători angajați în propria gospodărie (*Anexa 1*). Aceste formule tipice ale limbajului represiv sovietic indică faptul că Zinev fusese deja catalogat drept „element ostil” regimului.

Acuzațiile aduse lui Zinev se bazau pe declarațiile martorilor Ribak Mihail Ivanovici și Koma Grigorii Timofeevici, înregistrate la 8 iunie 1941, care relatau despre activitatea sa anterioară în cadrul Partidului Țărănesc, influența exercitată asupra consătenilor și opoziția față de regimul sovietic. Ribak, de exemplu, menționează că Zinev ar fi organizat o ședință secretă „în scopul reactivării comitetului țăranist local”, afirmând, totodată, că „românii vor reveni” și „sovieticii vor pleca”, afirmații interpretate ca „agitație contrarevoluționară”.

Pe baza acestor declarații și a concluziilor din fișa informativă, la 13 iunie 1941 a fost arestat, iar la 24 iunie 1942 a fost condamnat de organele NKVD al URSS, pe baza art.58-13 din Codul Penal al RSFSR, la 5 ani de lagăr de muncă corecțională. Cazul lui Zinev Stepan Ivanovici oferă un exemplu concret al modului în care autoritățile sovietice au construit și promovat acțiuni represive, pornind de la declarații colectate sub presiune, încadrarea ideologică a comportamentului social și folosirea unor instrumente juridice adaptate contextului politic⁷. (*Anexa 2 și 3*)

După ispășirea pedepsei, nu a fost eliberat, ci a fost menținut cu statutul de colonist special (*spețposelenet*), fiind relocat, cu domiciliu forțat, în regiunea Irkutsk. Conform documentelor de arhivă, începând cu anul 1942, Stepan Zinev a fost stabilit în satul Alexandrovka, raionul Baikal, regiunea Irkutsk, în calitate de deportat politic. A rămas în această localitate până la 13 noiembrie 1956, când a fost radiat din evidența coloniștilor speciali, ceea ce însemna încetarea formală a măsurilor represive administrative. Prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989, la 25 martie același an, Zinev Stepan Ivanovici a fost reabilitat postum, în baza concluziilor emise de Procuratura KGB-ul RSS Moldovenești, aceste structuri constatând lipsa temeiului juridic pentru condamnarea și deportarea sa.

Respectivul caz reflectă mecanismele represive aplicate în mod individualizat de autoritățile sovietice în anii 1940–1950, asupra persoanelor considerate „elemente social periculoase”⁸. Cazuri similare privind arestările individuale în Basarabia și trimiterea la munci forțate în regiunile îndepărtate ale URSS au fost numeroase⁹.

Concluzii

RSS Moldovenească, anexată de URSS în urma ultimatumului din iunie 1940, a devenit o regiune în care autoritățile sovietice au implementat rapid și sistematic principalele politici represive. Perioada 1940–1941 s-a caracterizat prin instituirea aparatului de securitate (NKVD/NKGB), desfășurarea deportărilor în masă, restrângerea libertăților civile și inițierea procesului de colectivizare a agriculturii. Persoanele vizate de măsurile represive erau identificate pe baza unor criterii stabilite de regimul sovietic, precum originea socială, implicarea politică anterioară sau exprimarea unei atitudini critice față de politicile bolșevice promovate¹⁰.

⁷ ANA, F. 3401, inv. 1, d. 9488, ff. 2-4.

⁸ ANA, F. 3401, inv. 1, d. 9488, ff. 23-26.

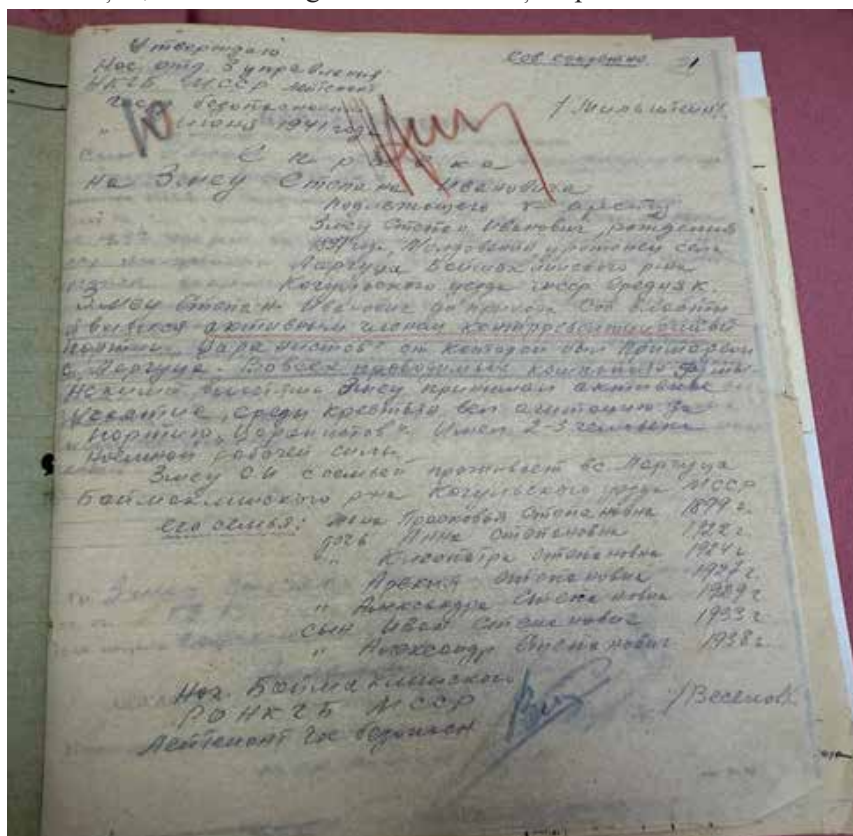
⁹ Maria Gogu Zinovii, *Basarabia și Transnistria în gulagul sovietic. Deportări și muncă forțată.*, Chișinău: Lexon, 2024, p. 79.

¹⁰ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău: Cartier, 2011, p. 621.

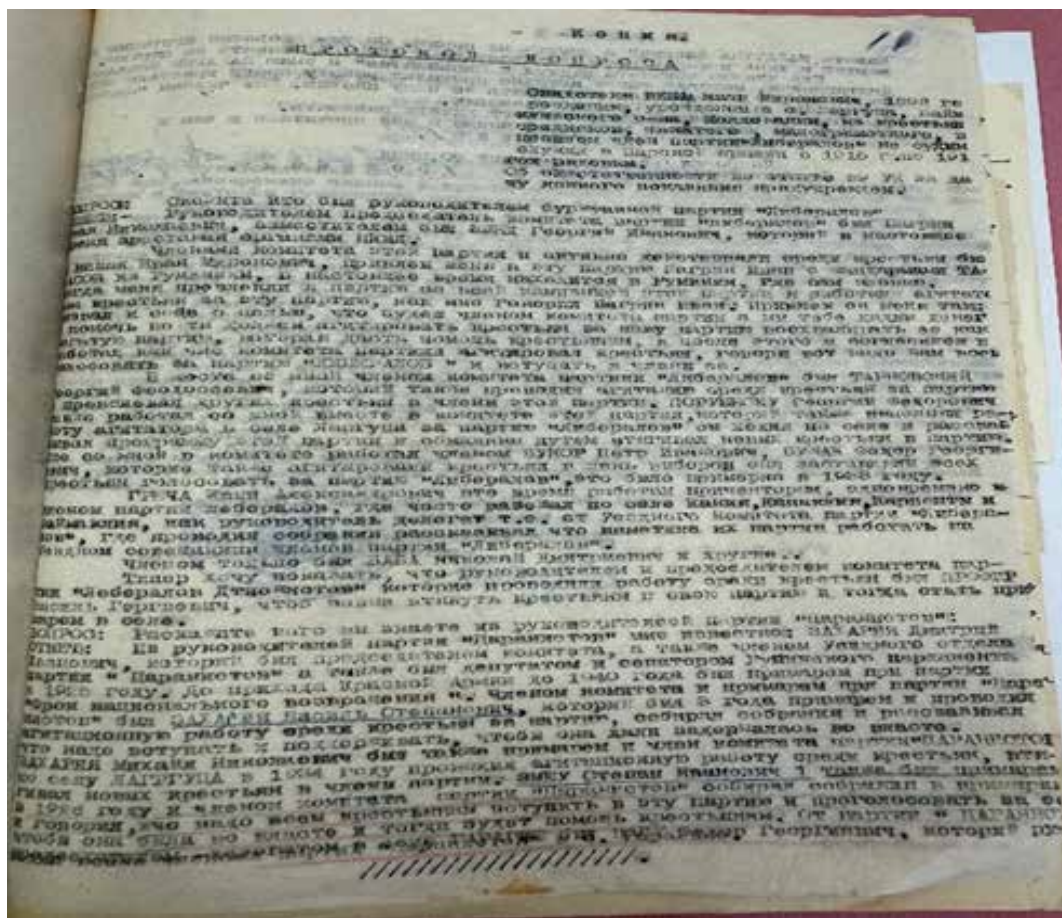
Cazul lui Zinev Stepan Ivanovici evidențiază, în mod convingător, modul în care represiunea sovietică din RSS Moldovenească în anii 1940–1941 a fost aplicată în baza unor criterii ideologice și sociale prestabilite, folosind proceduri standardizate de incriminare și eliminare a elementelor considerate „periculoase” pentru regim. Într-un context marcat de instaurarea forțată a noii puteri și de declanșarea colectivizării, simpla apartenență anterioară la un partid politic, influența asupra comunității locale sau opoziția față de colhozuri au fost suficiente pentru a justifica arestarea, condamnarea și deportarea. Fișa informativă, declarațiile martorilor și hotărârea privind arestarea reflectă nu doar un caz individual, ci mecanismul extins prin care statul sovietic plăsmuia vinovăția și exercita controlul politic prin teroare. Studiul acestui dosar contribuie la înțelegerea mecanismelor represive aplicate în RSS Moldovenească și oferă o perspectivă concretă asupra suferințelor îndurate de numeroși cetățeni în anii instaurării regimului totalitar comunist.

Totodată, analiza acestui caz ilustrează modul în care politica de teroare instituționalizată a afectat structura socială și coeziunea comunităților rurale, generând un climat de frică și suspiciune ce a persistat mult timp după evenimentele din 1940–1941. În acest sens, documentarea și interpretarea critică a acestor episoade nu reprezintă doar un demers istoriografic, ci și un act de recuperare a memoriei colective și de restituire a adevărului istoric.

Astfel, în primul an de ocupație sovietică, victime ale terorii roșii au fost elitele naționale, învinuite de „antisovietism”, „activitate contrarevoluționară”, simpatie și apartenență la partidele „burheze românești”, iar actele singulare de arestare și deportare erau cotidiane.

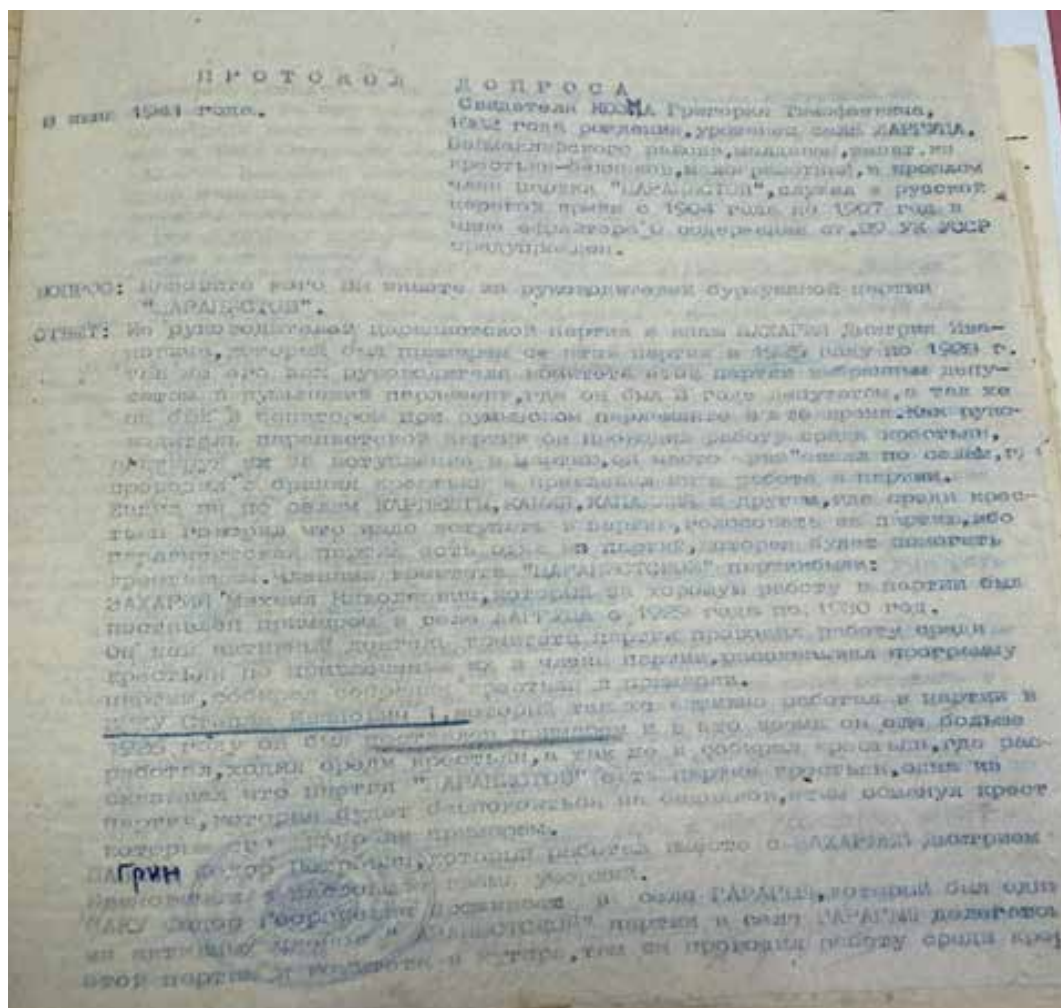

Anexa 1. Fișa informativă din dosarul de condamnare pe numele Zinev Stepan Ivanovici. Foto: ANA, F. 3401, inv. 1, d. 9488.

Anexa 2. Interogatoriul martorului Ribak M.I.

Foto: ANA, F. 3401, inv. 1, d. 9488.

Anexa 3. *Interogatoriul martorului Koma G.T.* Foto: ANA, F. 3401, inv. 1, d. 9488.

DE LA PLANIFICARE LA CONTROL: ADMINISTRAȚIA FORESTIERĂ A RSSM ÎNTRE ANII 1950 ȘI 1956

*From planning to control: forest administration in the Moldavian SSR between
1950 and 1956*

CZU: 94(478)''1950/1956'':630*2

DOI: 10.5281/zenodo.19203894

Cătălina FRANGOPOL

<https://orcid.org/0000-0001-5864-9521>

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova,

Cercetător științific, Institutul de Istorie

E-mail: frangopol.catalina@gmail.com

Summary. Between 1950 and 1956, the forestry administration in the Moldavian SSR underwent major institutional and administrative changes. This happened in the context of the consolidation of the Soviet planned economy system. The reforms targeted several aspects of the forestry sector. The ministerial structure was reorganized, with mergers and separations of the wood and pulp industry. Strict economic planning and bureaucratic control procedures were also imposed. All these reforms had a significant impact on how the forestry sector was managed. Forestry administration was strongly marked by a well-defined hierarchical structure, in which important decisions were made at the central level, and local authorities focused more on implementing these policies. In practice, the system worked by implementing long-term projects, creating detailed production plans, and compiling very precise statistical reports. Institutions had a great deal of control not only over technical aspects but also over ideological ones, which was reflected in frequent inspections, severe sanctions, and formal evaluations of all events.

Key words: forestry administration, economic planning, Moldavian SSR, Soviet Union.

Introducere. Între 1950 și 1956, RSS Moldovenească a trecut printr-o schimbare majoră. Autoritățile au preluat modelul sovietic, iar administrația forestieră a fost complet reorganizată. Scopul era să se potrivească nevoilor unei economii centralizate și să respecte directivele venite de la centru. În această perioadă, instituțiile care se ocupau de gestionarea pădurilor au suferit câteva transformări importante. Toate acestea nu doar au schimbat modul în care instituțiile funcționau intern, ci și tipul de relații dezvoltat cu autoritățile locale, cum au plănuit activitățile, cum au realizat controlul și evaluările, care a fost structura angajaților. Administrația forestieră s-a dezvoltat în strânsă legătură cu modul în care funcționa sistemul sovietic. Acesta implică o structură ierarhică bine definită, deciziile erau luate într-un mod centralizat, planificarea detaliată era o parte integrantă, iar controlul birocratic era foarte strict. În esență, era un sistem care se baza pe ordine ferme și pe respectarea regulamentului. De fapt, este greu să separăm evoluția administrației forestiere de contextul mai larg al sistemului sovietic. Cele două erau strâns legate, așa că, înțelegerea uneia presupune automat înțelegerea celeilalte.

În anii '50, lucrurile s-au schimbat mult, iar Ministerul Industriei Lemnului al RSS Moldovenești a fost supus unor modificări frecvente, în unele momente fiind comasat cu industria hârtiei, iar în altele funcționând ca instituție distinctă. Astfel, în perioada 1950–

1951 funcționa Ministerul Industriei Lemnului și al Celulozei, care îngloba atât exploatarea resurselor forestiere, cât și procesarea acestora în produse industriale. Începând cu 1951, cele două componente au fost separate, dar reorganizarea a fost inversată din nou în 1953, iar în 1954 s-a revenit la structura anterioară¹. Aceste schimbări nu reflectau adaptări la condițiile locale, ci răspundeau deciziilor luate la nivelul Ministerului unional al Industriei Lemnului. Aceste schimbări nu au fost determinate de situația locală cerea astfel, ci mai degrabă erau consecința unor decizii luate de sus, la nivelul Ministerului Industriei Lemnului. Administrația de la Chișinău era într-un fel „doar” o parte care trebuia să execute, nu cu adevărat o forță care putea lua decizii în privința schimbărilor. Era mai degrabă o entitate executantă, fără a avea prea multă putere de a schimba lucrurile în fond.

Material și metodă. Metodologic, studiul se bazează pe cercetarea arhivistică a documentelor din Fondul R-2346, păstrat în Agenția Națională a Arhivelor. Acest fond conține acte relevante ale Comisariatului și Ministerului Industriei Lemnului din RSSM pentru perioada 1944–1956, dintre care documentele din intervalul 1950–1956, oferă o imagine clară asupra procesului instituțional de organizare. Sursele analizate includ ordine de organizare, rapoarte structurale, planuri bugetare și corespondență administrativă, care permit o reconstrucție detaliată a procesului de instituționalizare a sectorului forestier în primii ani postbelici.

Analiza se concentrează pe identificarea principalelor direcții de organizare, a logicii de funcționare birocratică și a relațiilor de subordonare între centru (Moscova) și periferie (Chișinău), în încercarea de a evidenția specificitatea modelului sovietic aplicat în context moldovenesc. În același timp, cercetarea își propune să surprindă și strategiile de adaptare locală, precum și constrângerile cu care s-au confruntat instituțiile nou formate în procesul de implementare a politicilor centrale.

Rezultate și discuții. Funcționarea aparatului forestier depindea foarte mult de planificarea economică. Se puneau foarte mult accent în a face totul cât mai eficient. La nivel central exista un sistem care controla totul, de la strategiile pe termen lung, care includea planuri cincinale elaborate de la centru, până la planuri detaliate pentru fiecare an. Erau create tabele cu indicatori clari pentru a măsura performanța. Aceste documente stabileau cu exactitate câtă masă lemnoasă trebuia recoltată, care produse forestiere urmau să fie fabricate, randamentul tehnic de urmat, resursele de care dispuneau și la ce ritm trebuia să se lucreze. Practic, totul era pus în sisteme pentru a urmări scopul principal, însă uneori asta făcea mai mult rău decât bine. Se poate spune că era un fel eficient de a funcționa dar și unul limitativ și inflexibil, fapt care crea dificultăți pe termen lung. În RSSM, întreprinderile forestiere primeau de obicei sarcini clare, dar fără a ține cont prea mult de nevoile și opinia localnicilor. Planurile erau impuse în mod riguros și includeau norme obligatorii. În realitate, multe dintre aceste planuri nu țineau cont de realitățile economice și tehnice pe care le întâmpinau întreprinderile, ci mai degrabă de scopurile politice și ideologice. Astfel, procesul de planificare devenea un mijloc de a impune disciplină administrativă, în loc de a fi un instrument care să ajute la adaptarea la condițiile reale de producție.

Pentru a se asigura de îndeplinirea planurilor la bun sfârșit, autoritățile sovietice au creat un sistem vast de supraveghere și raportare. Pentru a asigura realizarea acestor planuri,

¹ Agenția Națională a Arhivelor (în continuare: ANA), fond R-2346, inv. 1, p. 4-58, 71 file; ANA, fond R-2346, inv. 2, p. 3-18, 20 file; ANA, fond R-2346, inv. 3, p. 2-6, 7 file; ANA, fond R-2346, inv. 5, p. 2-6, 7 file.

autoritățile sovietice au dezvoltat un sistem extensiv de control și raportare. Administrația forestieră era permanent supusă verificărilor din partea organelor de control interne și unio-nale, iar fiecare etapă a activității economice trebuia documentată în fișe, tabele și rapoarte statistice. Indicatorii de performanță erau standardizați, iar nerespectarea acestora atrăgea sancțiuni disciplinare, inclusiv demiterea din funcție (*Anexa 1*). Controlul nu era doar unul tehnic, ci și ideologic: în numeroase cazuri, funcționarii erau evaluați și din perspectiva implicării în activități politice sau a comportamentului moral conform normelor socialiste. În timpul inspecțiilor, nu conta doar dacă producția mergea conform normelor, ci și dacă oamenii erau suficient de loiali partidului și regimului, acestea aspecte erau considerate la fel de importante.

Atmosfera de control care domină acest cadru a dus la crearea unei administrări extrem de birocratice. În acest sistem, dosarele și rapoartele erau mult mai importante decât ceea ce se întâmpla cu adevărat. Dosarele de inspecție păstrate din acea perioadă au rămas, și arată cât de detaliate erau lucrurile. Dosarele de inspecție păstrate din acea perioadă oferă o imagine detaliată a acestui mecanism: tabele uniforme de raportare, formulare tipizate pentru fiecare activitate, procese-verbale în care se repetă formule standardizate despre „ne-ajunsurile identificate” și „măsurile de remediere propuse”. Uniformitatea limbajului și a instrumentelor de lucru reflectă nu o eficiență sporită, ci o cultură instituțională bazată pe formalism și evitarea răspunderii.

În paralel cu planificarea și controlul, un alt element definitoriu al administrației foresti-ere a fost mobilitatea excesivă a personalului și politizarea funcției publice. Documentele de cadre relevă o fluctuație extrem de mare a angajaților: numeroase carnete de muncă au rămas neeliberate, fișele individuale conțin mențiuni privind demiteri și transferuri frecvente, iar listele cu personal disponibilizat justifică măsurile prin formulări vagi precum „necorespun-dere profesională” sau „abateri de la disciplina muncii”. În realitate, evaluarea personalului se baza mai mult pe anumite reguli și idei, în care experiența profesională era subordonată altor criterii. Cea mai importantă era convingerea politică, activitatea în politică și arătarea loialității față de sistem. Oamenii erau mereu presați să se potrivească nevoilor sistemului, ceea ce ducea la schimbări dese în administrație și lipsă de stabilitate. În fond, nu exista o continuitate instituțională sau o memorie organizațională, pentru că oamenii se schimbau repede, iar programele de pregătire profesională abia funcționau. În acest context, oamenii de la baza societății simțeau că nu au libertatea de a acționa și de a lua decizii, fiind mai mult axați pe a urma regulile stricte decât pe a obține rezultate care să aibă un impact real.

În realitate, puterea administrației de la Chișinău era foarte limitată în ceea ce privea deciziile importante. Toate hotărârile erau luate la Moscova, iar administrația locală avea doar sarcina de a le pune în aplicare. Comunicarea se făcea prin ordine și planuri prestabilite, fără posibilitatea de a se adapta sau negocia. În esență, libertatea de acțiune a administrației forestiere din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească era doar teoretică, funcționarii locali erau, de fapt, doar niște executanți ai unei politici dictate de sus. Rapoartele întocmite de administrația RSSM erau mai mult de confirmare, nu de luat decizii. Scopul lor era să arate că planurile au fost puse în practică, nu să spună ce se întâmpla realmente acolo sau să vină cu soluții.

Concluzii. Între 1950 și 1956, administrația forestieră din RSS Moldovenească a de-venit o imagine în miniatură a sistemului birocrăției și politicii sovietice. Reorganizarea instituțiilor nu a urmărit să îmbunătățească lucrurile, ci pur și simplu să se alinieze la felul

Министерство лесной промышленности СССР

О П И С Ь № 2

Дела длительного хранения
по личному составу
за 1944 - 1956 гг.

№ пп	Индекс дел	Заголовки дел	Крайние даты	Кол-во листов	Примечание
1	2	3	4	5	6

1944 год

1. Приказы наркома по личному составу за 1944 г. 10.06.44 30.12.44 80
2. Личные дела уволенных рабочих и служащих с 1944-1947 гг.: 229
 1. Атаманенко М.И.
 2. Гойхман-Духовная М.М.
 3. Гринберг И.М.
 4. Зверькова С.М.
 5. Карпекин И.А.
 6. Клиновский А.П.
 7. Княжицкий Д.Ф.
 8. Коленкин Б.В.
 9. Лупу Я.Г.
 10. Молдавский И.Я.
 11. Райхман Г.П.
 12. Петров Ф.В.
 13. Рекина Л.М.
 14. Розин И.С.
 15. Росляк Е.Н.
 16. Сальников М.Я.
 17. Сухова Г.А.
 18. Терешков М.Н.
 19. Троянская Т.Д.
 20. Яговенко Ф.А.

Lista dosarelor de personal și a ordinelor privind demiterea din cadrul Ministerului Industriei Forestiere al RSS Moldovenești (1944-1956)

în care funcționa planificarea centralizată. Personalul a fost supus unor mecanisme rigide de selecție, control și mobilitate, iar funcționarea zilnică a fost dominată de formalism, raportare excesivă și evitare a inițiativei. Controlul a fost extins până la nivelul cel mai de jos, dar acest control a fost exercitat nu în vederea îmbunătățirii activității, ci pentru a menține ordinea ierarhică și ideologică. În esență, s-a ajuns la un punct în care toată atenția se axează pe a face totul să funcționeze conform unui anumit plan, în loc de a se concentra pe rezultate reale și pe progres.

Analizând documentele din Fondul R-2346, „Ministerul Industriei Forestiere al RSSM”, 1944–1956 rezultă că administrația forestieră din acea perioadă nu s-a remarcat prin bună gospodărire a resurselor, ci mai degrabă ca o unealtă în mâinile puterii centrale, îndeplinind strict voința politică. Ea s-a adaptat foarte bine cerințelor sistemului de comandă, ceea ce a însemnat renunțarea treptată la autonomia și independența în procesul de luare a deciziilor. Modul în care s-a transformat reflectă clar filozofia sovietică de a guverna prin planificare, control și loialitate, toate încadrate într-un sistem instituțional unde eficiența a avut întotdeauna mai mică importanță față de conformismul politic și alinierea ideologică.

**CONSTRUCȚIA NEGATIVĂ A UNUI MIT: PAUL GOMA ȘI RETORICA
OFICIALĂ A „LIPSEI DE TALENT”**
*The Negative Construction of a Myth:
Paul Goma and the Official Rhetoric of “Talentlessness”*

CZU: 821.135.1.09(092)
DOI: 10.5281/zenodo.19436303

Aliona GRATI

<https://orcid.org/0000-0003-4289-2054>

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: alionagrati@gmail.com

Summary. The case of Paul Goma highlights the ways in which the communist regime in Romania employed systematic mechanisms of discrediting and marginalisation in order to control the intellectual milieu. The recurring labels – “foreign agent,” “hostile element,” or “talentless writer” – were not aimed solely at compromising the individual, but also at conveying a coercive message to the entire cultural body. The myth of “lack of talent” proved to be a particularly effective strategy from the regime’s perspective, as it directly undermined the author’s professional status and literary legitimacy. This stigmatization was sustained through institutionalised networks of surveillance and reporting, as evidenced in the secret police files, which contain not only observations regarding the writer’s public activities but also explicit suggestions for methods of influence or isolation. The contrast between his systematic exclusion from national literary life and the international recognition of Paul Goma’s work reveals the structural fracture between the official discourse and independent critical evaluation. His case confirms the instrumentalisation of criticism and cultural institutions for ideological purposes, transforming literature into a field of political validation rather than an autonomous space of creation.

Key words: Paul Goma, Myth, labels, the communist regime, romanian literature.

Introducere

Despre modul în care comunismul a recurs la tiparul mitologic pentru a-și construi discursul de manipulare ideologică și politică a scris Lucian Boia în lucrarea sa fundamentală *Mitologia științifică a comunismului*¹. Eficiența și succesul acestor mecanisme s-au datorat infiltrării subtile în imaginarul colectiv și instrumentalizării forței iraționale a mitologiilor de reprezentare a realității. La un alt nivel și alte proporții, serviciile secrete, ca organisme represive ale regimului comunist, au explorat posibilitățile mitologiei pentru a influența atitudinea colectivă, în mod special, în negativ, pentru a delegitima, demoniza sau compromite adversarii ideologici, politici și culturali. Sistemul de reprezentări și narative construite în acest scop poate fi numită „mitologie negativă”.

Cazul scriitorului Paul Goma poate ilustra felul cum s-au construit mitologiile negative în România din perioada regimului comunist pentru a discredita, stigmatiza, defăima, submina credibilitatea și a reduce la caricatură adversarii ideologici. Exemplul lui este „cu adevărat emblematic, mai întâi pentru că Paul Goma trimite sistematic în Occident manuscrisele romanelor sale în vederea publicării. Apoi, pentru că odată cu Paul Goma se naște disidența din România comunistă, organismele regimului utilizând toată gama de metode și tehnici

¹ Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, București: Editura Humanitas, 2005.

repressive pentru a-i distruge pe el și pe cei din jurul său”². În arhivele CNSSAS, dosarul „Paul Goma” numără, la momentul de față, un total aproximativ de 10 000 de pagini (dosarul sub numărul 2217, care ilustrează „mișcarea Goma” din 1977, numără 21 de volume; Dosarul Penal cu numărul 313 – 16 volume; Dosarul Penal din prima detenție/1956–1958, nr. 311 – 5 volume, la care se adaugă DUI 2337 și Dosarul Penal din DO, nr. 312³. În afara acestora, zeci de pagini cu informații despre el se regăsesc în dosarele altor scriitori urmăriți de Securitate. Unele documente au fost făcute de Paul Goma pe site-ul de internet: paulgoma.free.fr, apoi au apărut ca o secțiune a cărții *Culoarea curcubeului '77, Cod „Bărbosul”*⁴, ca, în cele din urmă, să formeze o carte autonomă *Cod „Bărbosul”*⁵. Din ele se desprind câteva mituri, foarte eficient colportate, menite să-l discrediteze pe scriitor.

Mitul „agentului străin”

Paul Goma avea douăzeci și unu de ani și era student în anul al III-lea la Filologie când a fost dus la sediul Ministerului Afacerilor Interne, sub acuzația de „tentativă de organizare de manifestație ostilă” prin „fițuici”. Așa se încheia, brusc, viața sa de student: nu pentru o lună, nu pentru un an, ci pentru mai bine de un deceniu și începea „cariera” sa de deținut politic⁶. Cazul era unul din zecile de mii de cetățeni din întreg spațiul lagărului socialist, considerați „dușmani”, izolați de societate și tratați de regim ca niște criminali. După o serie de ședințe, pe 3 mai 1956, Paul Goma a primit sentința de condamnare la doi ani de închisoare corecțională pentru delictul de a fi săvârșit acțiuni „împotriva formei de guvernământ democratic din RPR” și de a fi organizat, „prin fițuici”, manifestări „dușmănoase contra URSS”. În felul acesta, tânărul intrat în categoria condamnaților politici, considerați de regim deosebit de periculoși pentru stabilitatea statului. Întrucât „a desfășurat activitate dușmănoasă împotriva regimului democrat popular din RPR, iar în penitenciar a avut o comportare rea”⁷, după cei doi ani de închisoare la Jilava și Gherla, tânărul a fost fixat încă

² Mircea Stănescu, *Represiunea comunistă împotriva culturii. Studiu de caz: Paul Goma*, în: <https://mircea-stanescu.blogspot.com/2007/12/represiunea-comunist-mpotriva-culturii.html> (consultat 01.08.2015).

³ Flori Bălănescu, *Paul Goma. Conștiința istorică și conștiința literară*. București: Corint istorie, 2022, p. 229.

⁴ Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77. Cutremurul oamenilor*, carte-mărturie începută la București în a doua jumătate a anului 1977 și încheiată la Paris, la începutul anului următor, reprezintă una dintre cele mai directe și vii reacții literare la cutremurul din 4 martie. Publicarea în limba franceză a avut loc în 1979, sub titlul *Le tremblement des hommes – Peut-on vivre en Roumanie aujourd'hui?*, la editura Seuil din Paris, în traducerea lui Alain Paruit. A urmat ediția în limba neerlandeză/olandeză, în 1980, cu titlul *Met het woord tegen de muur* (expresie echivalentă în română: *Cu capul de/în zid*), în traducerea lui Paul Koeck, la editura Elsevier Manteau din Anvers. În limba română, cartea a cunoscut mai multe ediții: în 1990, la Humanitas din București (sub titlul greșit *Culorile curcubeului '77*); în 1993, la Biblioteca Familia din Oradea; în 2003, la editura Flux din Chișinău; în 2005, la Polirom, Iași, sub titlul *Culoarea curcubeului '77. Cod „Bărbosul”*; în 2011, la Eagle Publishing House.

⁵ Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*. *Documentele din Arhivele Securității, comentate de însuși autorul mărturie Culoarea curcubeului '77*. Seria de autor „Paul Goma”, îngr. de Flori Bălănescu. Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2015.

⁶ Dosarul Penal și procesul de judecată sunt analizate în detalii de istoricul Flori Bălănescu în *Conștiința istorică și...* pp. 59-76. Informații despre procesul asupra lui Paul Goma și Horia Florian Popescu sunt fixate inclusiv în documente adunate în Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, pp. 47-54.

⁷ În Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, pp. 55-56.

pentru aproape patru ani în domiciliul obligatoriu – o formă de detenție politică în România deșistă – în com. Lătești rn., Fetești, fiind eliberat de acolo abia la 21 februarie 1962.

La începutul anului 1966, student la anul II la Literele Universității din București, Paul Goma a intrat în vizorul Securității ca pasibil de recrutare în rândurile agenților săi⁸. Informațiile pe care le deținea instituția nu-l recomandau, întrucât se știa că acesta le povestea studenților, colegi de ai săi, amintiri din închisoare: „Goma caută ca prin povestirea unor fapte să introducă în sufletul acestor tineri ură și dispreț; să-i facă incapabili de a munci cinstit”⁹. Pentru a nu fi obligat să devină informator, Paul Goma și-a abandonat studiile la universitate în toamna anului 1967. Pe deasupra, a declarat deschis colegilor de redacție de la *România literară* că a fost contactat în vederea racolării sale ca informator.

Mitul „scriitorului lipsit de talent”

În primăvara anului 1966, Paul Goma a predat primul său manuscris de roman pe tema închisorilor comuniste la Editura E(S)PL(A) din București, singura existentă atunci în RSR. După mai multe încercări eșuate de a-și publica romanul în România, autorul a decis să trimită pe ascuns manuscrisul romanului *Ostinato* în Occident, urmând exemplul disidenților din Uniunea Sovietică. Aproape imediat, gestul lui a intrat în vizorul Securității Statului, care a încercat să împiedice publicarea romanului. În concluzia unui document din 30 noiembrie 1970, se menționează că „Deși a luat cunoștință de prevederile HCM 957/66, Paul Goma întreține legături cu străini, a găzduit persoane străine care se aflau temporar în țara noastră fără să anunțe conducerea Uniunii, a trimis materiale nepublicate în țară, fapte care contravin legilor RSR”¹⁰. Totodată, „Diferiți activiști de partid și din alte organe, scrie o altă Notă informativă, au încercat să-l convingă pe Goma verbal și în scris că romanul «Ostinato» este lipsit de valoare artistică, că nu corespunde realității socialiste din România, că are un caracter anti-sovietic și că poziția social-politică a lui Goma este mult prea mărunță ca să-și poată permite să afirme stările de lucruri pe care le afirmă romanul său”¹¹.

După câteva avertizări și descurajări fără rezultate, implicând „conducerea Uniunii scriitorilor, a comitetului de partid de la Uniune, a unor redactori de la revista *România literară*... și a unor scriitori care se bucură de un anumit prestigiu în rândul colegilor săi”¹², în iunie 1971, Paul Goma devine personajul unui amplu dosar cu note informative, planuri și măsuri „în direcția prevenirii editării în străinătate a romanelor”¹³. În ciuda acestora, romanul *Ostinato* a apărut în 1971, în limba germană la Editura *Surhkamp* și în limba franceză la Gallimard. Cartea s-a bucurat de o lansare și un succes de vânzare spectaculos la Târgul de Carte de la Frankfurt pe Main, urmate de o amplă receptare critică în periodice occidentale prestigioase.

În România, incidentul cu scriitorul editat la capitaliști în ciuda cenzurii de partid și de stat nu putea rămâne fără reacție din partea oficialităților. Conform legislației RSR de atunci, era un act de trădare. Dar autorul cărții nu a fost arestat. Regimul nu putea să se expună astfel în fața Occidentului. Avea la îndemână instrumente coercitive mai puțin bătaitoare la ochi. Securitatea și-a scos în teren toate tunurile, acționând la toate nivelurile. Potrivit unor „propuneri” și „Planuri de măsuri” întocmite cu acribie, se puneau în aplicare aproape toate metodele: de la colportarea bârfelor, la mituirea celor implicați în editarea

⁸ Idem, pp. 69-86.

⁹ Idem, p. 70.

¹⁰ Idem, p. 86.

¹¹ Idem, p. 100.

¹² Idem, p. 89.

¹³ Idem, pp. 90-91.

cărților. Autorul urma să fie exclus din partid pentru încălcarea disciplinei, scos din funcția de redactor la *România literară*, interzis să publice și să primească împrumuturi de la Fondul Literar, urmărit, filat și ascultat cu microfoanele, analizat pentru propagandă împotriva statului socialist în ședințele de la Uniunea Scriitorilor¹⁴.

Un document „Strict-secret” al Securității arată clar că instituția gândea deja versiuni de dezinformare și compromitere, printre care se urmărea discreditarea sa ca scriitor: „De aceea, scrie, considerăm că măsurile ce se vor lua trebuie să urmărească, pe de o parte scoaterea treptată a lui Paul Goma la periferia societății și pe de altă parte prevenirea extinderii influențelor asupra altor scriitori ariviști și dornici de înavuțire, precum și îmbunătățirea atmosferei din rândurile scriitorilor. În acest scop propunem: 1. Să se analizeze poziția lui Paul Goma ca membru PCR. Totodată să fie destituit din funcția de redactor la revista *România literară*. Aceste măsuri să se realizeze într-o atmosferă de subapreciere a lui ca scriitor. O perioadă de timp să nu mai fie acceptat în funcții literare sau în alte domenii ale culturii. 2. Să nu i se mai acorde niciun împrumut de către Fondul Literar și să fie somat să-și plătească datoriile. 3. Să începem urmărirea penală asupra lui nu în intenția de a da curs acțiunii penale, ci pentru a avea posibilitatea ca prin acte procedurale să descurajăm *activitatea sa dușmănoasă* și a preveni acțiuni similare din partea altora. Președintele Consiliului Securității Statului, Ion Stănescu”¹⁵.

Mitul conform căruia Paul Goma „n-ar avea talent” a fost unul dintre cele mai cinice și insidioase, pentru că lovea direct în însăși rațiunea de a fi a scriitorului, care și-a urmat destinul literar din vocație. Din nefericire, pliat pe invidia colegilor, zvonul s-a prins repede. Știrea despre publicarea cărții lui Paul Goma a stârnit o serie de reacții de invidie în rândul scriitorilor români. De fapt, Eugen Simion prevăzuse această urmare, spunându-i lui Țepeneag, la Paris: „Goma n-are să se teamă acum decât de invidia confrăților, care se poate transforma la unii chiar în ură”¹⁶. În scurt timp, prin cercurile literare au început să circule zvonuri că Paul Goma „n-are talent” și că izbânda sa în Occident fusese asigurată în exclusivitate de scandalul politic creat în jurul cărții sale. Acest tip de insinuare, care încerca să-i discrediteze succesul și să-i minimalizeze meritele, a avut în România un efect de necrezut. Pe măsură ce numele lui devenea tot mai cunoscut, comentariile colegilor se făceau tot mai răutăcioase. Era inadmisibil ca un ins „fără operă”, un scriitor „fără talent” să ajungă să reprezinte literatura română în lume. Majoritatea nu cunoștea romanul și puțini erau aceia care citiseră măcar câteva fragmente, dar găselnița menită să-l devalorizeze era agreată aproape de toți.

Pe 22 mai 1972, la Conferința Națională a Scriitorilor, într-o prestație teatrală la tribună, Adrian Păunescu își puneă cenușă în cap în „chestiunea Paul Goma”: „Este inadmisibil ca o carte să fie respinsă de cenzură înainte ca membrii Uniunii Scriitorilor să-și exercite opera lor de îndrumători ai colegilor lor. Acum aflăm că Țepeneag, Goma și Breban ne deranjează lefurile și rangurile, prin cărțile lor și habar n-aveam de cele ce se petreceau în inimile acestor trei scriitori! În loc să criticăm noi ce se cuvenea, ne-am pomenit criticați la posturile străine. În loc să ne facem datoria de socialiști, am chemat poliția și cenzura. *Am creat un caz din niște persoane poate rătăcite!*”. Cei prezenți au fost de acord că politica

¹⁴ Notă-raport din 13 decembrie 1971 și din 15 ianuarie 1972, în: *Cod „Bărbosul”...*, pp. 106-114; Notă-raport, 15 ianuarie 1972. ACNSAS, Fond informativ, Dos. 2217, vol. 3f. 326, apud Ana Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014, p. 94.

¹⁵ În Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, p. 122.

¹⁶ Dumitru Țepeneag, *Un roman la Paris. Pagini de jurnal (1970–1972)*. Cluj, 1993, p. 166.

Uniunii trebuie să fie alta, una care să-i descurajeze pe cei care așteaptă, ca Paul Goma, o „diplomă de martir”¹⁷.

Între timp, în Vest, ecourile favorabile romanului *Ostinato* se auzeau tot mai insistente. „O mare carte românească, deosebit de tot ce cunoaștem noi din literale românești actuale”, un „Joyce al experienței penitenciare”, scria la începutul anului Françoise Wagener în una dintre cele mai importante publicații franceze, *Le Monde*¹⁸. Erau apreciate nu doar adevărurile despre închisorile comuniste, dar și arta narativă, experimentul formulei epice, tehnicile utilizate cu măiestrie. „*Ostinato*, în italiană înseamnă *încăpățânat*; în muzică el desemnează un motiv ce se repetă continuu (*basso ostinato*), iar ca titlu al romanului lui Paul Goma, el reprezintă repetiția încăpățânată muzical-contrapunctică a motivelor unei existențe de deținut”, explica Siegfried Lenz în numărul din 28 februarie 1972 al publicației *Der Spiegel*¹⁹. La *Europa Liberă*, Monica Lovinescu punea în evidență „scriitura cu totul modernă”, „tehnicile cele mai avansate” puse în slujba semnificației, în loc s-o refuze, așa cum făcea, în general, Noul Roman Francez²⁰.

Informațiile din dosarul lui Paul Goma arată că, în 1972, autoritățile și-au schimbat strategiile, realizând că greșiseră interzicându-i lui Paul Goma să publice și, mai ales, protestând la Târgul de Carte din Frankfurt. „Nu trebuie repetată greșeala făcută de sovietici cu scriitorii pe care i-au condamnat, făcând din ei eroi, ca din Siniavski, de pildă”, scria un agent al poliției secrete. „Mai mult chiar, nu mă îndoiesc că nesanționarea lui Goma și tipărirea în România a unei cărți – ori măcar a unui fragment inofensiv sub semnătura lui ar pune în derută anumite cercuri de acolo, l-ar discredita”²¹. Cu toate acestea, până în 1990, nicio carte în limba română semnată de Paul Goma nu a mai apărut.

În 1972, autoritățile îi oferă lui Paul Goma un pașaport pentru a călători în Austria, Republica Federală Germania și Franța, în speranța că scriitorul nu se va mai întoarce. El însă a revenit. Între timp, în absența sa, fusese deja pus în mișcare un amplu „plan de măsuri” menit să contracareze acțiunile și declarațiile sale considerate „ostile”. Dosarul de urmărire „Bărbosul” (numele de cod al lui Paul Goma, alături de altele două: „Grama” și „Gom”) acumulase numai în anul 1973 un volum impresionant de denunțuri în ceea ce privește viața lui²². Din acest material se pot deduce date esențiale despre mecanismele prin care regimul își modela și controla intelectualitatea. Informatori infiltrați în redacții, edituri și cercuri literare îi raportau fiecare mișcare, fiecare cuvânt, fiecare, sugerând totodată metode de influențare, intimidare sau izolare a sa. Ani mai târziu, Nora Iuga avea să-și amintească dramatismul marginalizării absurde a lui Paul Goma, care devenise „mai mult decât o persoană non grata”²³, fiind complet șters din peisajul literar autohton. Dacă în cazul lui Breban, regimul tolera, cu rezerve, apariția sporadică a unor cărți, în ceea ce-l privea pe Goma, orice formă de vizibilitate îi era sistematic anulată. Era înconjurat de un „cordon al tăcerii”, o

¹⁷ ASRI, Fond ”D”, dosar nr. 9662, vol. 3, f. 12-24. În: *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice 1969-1989*. București: Editura Presa Românească, 1996, pp. 35-40.

¹⁸ Françoise Wagener, *O mare carte românească*, în: *Le Monde* din 7 ianuarie 1972, apud Flori Bălănescu, *Conștiință istorică...*, p. 186.

¹⁹ Apud Monica Lovinescu, *Unde scurte III. Posteritatea contemporană*. București: Humanitas, 1994, p. 72.

²⁰ Monica Lovinescu, *Epilog deschis*, în: *Unde Scurte: jurnal indirect*. Madrid: Editura Limite, 1978, pp. 461-492.

²¹ În Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, pp. 114-117.

²² Documentele din această perioadă se conțin în Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*..., pp. 128-167.

²³ Nora Iuga, în: *Evenimentul Zilei*, apud Paul Goma, *Jurnal 2009*, p. 105.

strategie perfidă, menită să descurajeze orice formă de solidaritate. Scriitorii știau bine că o simplă conversație publică cu Goma putea însemna pierderea locului de muncă, excluderea din Uniune sau, mai grav, intrarea în vizorul aparatului represiv.

Mitul „disidentului care lucrează pentru servicii secrete occidentale”

Așadar, la începutul anului 1974, Paul Goma, alias „Bărbosul”, era considerat unul dintre cele mai periculoase elemente ostile din rândul scriitorilor²⁴ și, în consecință, era supravegheat îndeaproape. Împreună cu Dumitru Țepeneag și Virgil Tănase, el reușise însă să-și creeze un anturaj din câțiva tineri nemulțumiți de faptul că nu erau publicați în România, care se exprimau critic la adresa regimului, și era văzut des în compania lui Virgil Mazilescu, Cezar Ivănescu, Gabriel Dimisianu, Daniel Turcea, Florin Gabrea, Mihai Ursachi și, uneori, a Ileanei Mălăncioiu. Încă după prima sa călătorie în Franța, Țepeneag devenise agitatorul și animatorul inițiativei de a trimite în Occident „cărțile nepublicabile” în România. Îi îndemna pe colegii săi de grup oniric, dar și pe alți potențiali nemulțumiți să-și dea manuscrisele spre publicare în străinătate. Din acel moment, Goma a lucrat mână-n mână cu el și cu Virgil Tănase pentru a îmbunătăți destinul cărților interzise în țară. Timp de câțiva ani, au trimis în Occident câteva manuscrise ale unor cărți care au devenit cunoscute. Primul, în 1966, fusese *Ostinato*, urmat apoi de *Biserica neagră*, romanul lui A.E. Baconsky, *Portrait d'homme à la faux dans un paysage marin*, de Virgil Tănase și *Jurnalul fericirii* lui Nicolae Steinhardt. Securitatea îi urmărea, dar nu intervenea direct. Totuși, în conformitate cu „planul de măsuri ETHOS”, identifica și „prelucra” cu discreție membrii activi ai grupului.

În ianuarie 1977, Paul Goma s-a solidarizat cu grupul de intelectuali cehoslovaci *Char-ta '77*, compus din filosoful Jan Patočka, scriitorul Pavel Kohout, dramaturgul Václav Havel și fostul Ministru de Externe Jiří Hájek. Scrisoarea lui *Către Pavel Kohout și camarazii săi* a constituit primul caz de disidență în România. Nu ceruse nimic altceva decât respectarea drepturilor omului, așa cum erau ele înscrise, cel puțin formal, în Constituția RSR. Spre deosebire de disidenții cehoslovaci sau polonezi, care încă mai sperau în reformarea sistemului și visau la un „socialism cu față umană”, Paul Goma pleda pentru desființarea întregului edificiu ideologic comunist și înlocuirea lui cu un regim democratic de tip occidental. Își dorea pentru el și pentru ceilalți libertatea cuvântului, a presei, a asocierii, a mitingului de protest, dreptul la vot, inviolabilitatea persoanei și a domiciliului. Nu erau idealuri abstracte, ci condiții minime ale unei vieți demne.

Întrucât elementul „dușmănos” nu dădea nici cel mai mic semn că ar fi dispus să renunțe, regimul l-a catalogat drept un pericol major pentru stabilitatea sistemului. În consecință, pentru a-i contracara acțiunile, s-a pus în mișcare un imens aparat, alcătuit din generali, colonei, maiori, căpitani, locotenenți și o rețea extinsă de informatori infiltrați în redacțiile ziarelor și editurilor. Până la sfârșitul anului 1977, Dosarul de urmărire a lui Paul Goma ajunsese să cuprindă un volum halucinant de documente²⁵. File peste file de planuri operative, măsuri preventive, note informative, delațiuni frivole și denunțuri elaborate, rapoarte de filaj pe ore și pe zile, fotografii captate cu teleobiectivul, stenograme ale convorbirilor interceptate, înregistrări obținute prin microfoanele instalate în pereți, în dulapuri, în telefon, în corpurile de iluminat. Mai mult, în dosar se regăseau transcrieri ale conversațiilor private, analizate periodic de ofițerul de caz împreună cu superiorii săi, alături de rapoarte de percheziție, pătrunderi ilegale în apartament, evaluări psihologice și proiecții compor-

²⁴ Notă de analiză a acțiunii „Bărbosul”, in: *Cod „Bărbosul”*, p. 165.

²⁵ Documentele din această perioadă se conțin în Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*..., pp. 186-351.

tamentale. Tot acest arsenal de vigilență, minuțios, redundant, uneori grotesc, era dedicat neutralizării unui singur om care scria și vorbea.

Potrivit unui „Plan de măsuri” întocmit minuțios, agenții poliției secrete aveau sarcina de a-l urmări îndeaproape, pe străzi și în instituțiile pe care le frecventa, iar familia să fie supravegheată fără întrerupere, 24 de ore din 24. Puzderia de agenți infiltrați în această operațiune primea ordine precise: să îl hărțuiască neîncetat prin apeluri telefonice, menite să-l exaspereze și să-l determine să nu mai răspundă; să răspândească zvonuri insidioase care să-i știrbească reputația și integritatea morală; să desfășoare acțiuni concrete de descurajare, derutare și intimidare; să-i intercepteze toate convorbirile telefonice și să organizeze supravegheri operative în cele mai mici detalii. „Pentru anihilarea și neutralizarea acțiunilor inițiate de Paul Goma”, măsurile prevedeau: utilizarea presei străine și a publicațiilor emigrației pentru compromiterea și dezavuarea lui Goma; măsuri de contracarare a postului de radio *Europa Liberă* și compromiterea lui Goma în cadrul ambasadelor. Se dădeau indicații să fie influențați vecinii de bloc ca să-și exprime dezaprobarea; să-i fie puse diagnostice medicale defavorabile de către psihiatri; să fie folosite materiale cu conținut denigrator care să-i compromită imaginea în străinătate etc. Postul de radio *Europa Liberă* urma să primească telefoane de la „cetățenii revoltați”, care să transmită informații denigratoare la adresa lui Paul Goma. Agenții din ambasade, îndeosebi cele ale SUA, RFG și Franței, aveau să afle că Paul Goma nu reprezenta nimic în literatura română, fiind doar o persoană antrenată într-un joc politic dirijat din străinătate și că „în mediocritatea lui, încearcă să se facă remarcat prin ceva”. În general, Goma era un element distructiv care se dădea drept scriitor, un parazit care nu vrea să muncească, fiind bețiv și lucrând în slujba spionajului american. Se solicită ca atașatii culturali de la Ambasada Marii Britanii să se arate surprinși de faptul că presa britanică acorda atâta importanță unui om care, prin spiritul său de frondă, urmărea realizarea unor interese personale. În Franța, se va colporta opinia că Paul Goma nu este o personalitate în lumea scriitorilor etc.²⁶ Pentru și-a continuat acțiunile a ceea ce se va numi Mișcarea pentru Drepturile Omului din România, a fost arestat.

Mitul „Goma nu are talent!” pare să fie cel mai eficient

Efectele măsurilor nu s-au lăsat așteptate. Pe 13 aprilie, Paul Goma a fost exclus din Uniunea Scriitorilor. Motivul era înșirat pe două foi: „De mulți ani, el practică, prin scriul său, prin mesaje, convorbiri telefonice, alte convorbiri cu cetățenii străini, o activitate neconformă cu îndatoririle elementare ale unui cetățean al RS România, denigrând conducerea statului și partidului, organele de conducere ale Uniunii Scriitorilor și ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste. (...) Hotărârea a fost ratificată în unanimitate de consiliul Uniunii Scriitorilor, în ședința plenară din 13 aprilie 1977. Secretar Ion Hobană”²⁷.

Cu mici excepții, scriitorii nu s-au solidarizat cu Paul Goma. În ciuda succesului evident al cărților sale în Occident, oportuniștii, resentimentarii și colaboratorii au răspândit cu veselie zvonul: „Goma nu are talent!” La începutul Mișcării pentru Drepturile Omului din 1977, la sugestia autorităților, discursul lor s-a diversificat. „O chestie cu pașapoarte”, ziceau unii, „Un megafon prin care Goma își face reclamă”, „Un veleitar ce crede că scandalul suplinește talentul”, „Un trădător de țară”, afirmau alții. În perioada în care a stat în în-

²⁶ Plan de măsuri de anihilare și neutralizare a acțiunilor ostile inițiate de Paul Goma al Ministerului de Interne din 17 martie 1977, în: Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, pp. 198-204.

²⁷ Notă-raport de la ședința Comitetului Asociației Scriitorilor din București, în: *Cod „Bărbosul”* ..., pp. 225-226.

chisoare, bârfele s-au transformat în atacuri directe și deschise²⁸. Tonul l-a dat Eugen Barbu, care, în *Săptămîna* din 8 aprilie, a publicat un articol intitulat *Necroforii*, insinuând cu răutate că Paul Goma ar trebui trimis la muncă printre ruine, ca să înțeleagă acolo că este „un zero și că nu înseamnă nimic în conștiința românească”. O zi mai târziu, Nicolae Dragoș, fostul coleg al lui Goma de la „Eminescu”, a semnat în *Luceafărul* un text prin care chema breasla să nu tolereze „actele și gesturile necugetate ale lui Paul Goma”. În *Contemporanul*, Vasile Bălan l-a pus la zid pe contestatar, numindu-și articolul *O hienă printre ruine*, iar în *Convorbiri literare*, Al. Dobrescu l-a etichetat drept „panglicar” fără talent, „netrebnic ca cetățean al României”, susținut numai de niște „muți” din străinătate. Până și fostul său profesor, Al. Piru, l-a criticat la televiziune. Dintre cei obligați să scrie împotriva lui, singurul care nu a făcut-o a rămas Mircea Iorgulescu, găsind ca pretext internarea sa în spital.

Dosarul Paul Goma de la Securitate reunește un evantai impresionant de „păreri la adresa lui Goma”. Din proprie inițiativă sau, mai des, sub presiuni exterioare, numeroși scriitori au perseverat în denigrarea lui, aliniindu-se discursului oficial. Eugen Barbu, un fervent detractor, își asuma cu mândrie atacurile: „Pe Paul Goma îl demasc de doi ani de zile; s-a lungit prea mult cu el. Personal, mi-am expus părerea de zeci de ori și am fost contrat perioade întregi. Azi îmi dau toți dreptate și se publică peste tot. Dacă era după mine, terminam demult cu el”. Fănuș Neagu, secretar al Asociației Scriitorilor din București, nu-și ascundea disprețul: „Goma e un nimic”, exprimându-și totodată nedumerirea că autoritățile nu au acționat mai ferm. În februarie, încercase să-l dea afară din Asociație, dar i s-a spus că «nu este momentul». Nina Cassian adopta un ton superior, aproape disprețuitor: „Paul Goma și cei care au aderat la Charta 77 sunt mărunței și obscuri. Eu și alții ca mine, nu ne putem ralia”. Geo Dumitrescu, membru în Consiliul de Conducere al Uniunii Scriitorilor, era și el categoric: „Goma și Virgil Tănase sunt indivizi care nu au nimic în comun; lipsiți de talent, au devenit subiecte de discuție prin utilizarea lor de către anumite oficine a căror activitate ar fi putut fi anulată dacă li se publicau în țară așa-zisele creații literare. Paul Goma trebuia expulzat sau închis, căci este o lichea”²⁹.

Un ton de-a dreptul sinistru l-a avut Ion Lotreanu: „Goma ar trebui pus la zid: nu ar trebui să i se tolereze ieșirile incompatibile cu calitatea de cetățean român. Altfel vor apărea tot mai mulți gomiști”³⁰. Constantin Abăluță, în schimb, adoptă o poziție pseudo-rațională: „Felul în care Paul Goma și-a formulat protestul nu servește cauzei scriitorilor români, atitudinea lui fiind absurdă, ca pe vremea stalinismului”. Alexandru Ștefănescu insinua că gestul lui Paul Goma urmărea un scop ascuns: „Nu va reuși decât să înrăutățească soarta scriitorilor și, în același timp, să-și aranjeze lui ploile”. Ion Lăncrăjan, indignat, își revărsa nemulțumirea asupra Uniunii Scriitorilor și Comitetului Culturii și Educației Socialiste, acuzându-le de „incapacitatea de care au dat dovadă în rezolvarea acestui caz” și cerând să se ia atitudine față de „atacurile la care suntem supuși din partea Occidentului”. Despre Goma și semnatarii Scrisorii, verdictul său era lipsit de echivoc: „actul unor derbedei”³¹. Astăzi, delimitarea dintre delațiunile smulse sub tortură sau șantaj de cele făcute din proprie inițiativă – din orgoliu, invidie, dorința de ascensiune sau pură vrăjmășie – pare aproape imposibilă.

²⁸ Această parte care reflectă reacția ascunsă a colegilor de breaslă se sprijină atât pe mărturiile lui Paul Goma, cât și pe alte surse de arhivă incluse în *Cod „Bărbosul”*...; „Cazul „Artur”...; Adam Burakovski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989. Geniul Carpaților*, Iași: Polirom, 2011.

²⁹ Notă pentru Securitate, în: *Cartea Albă a Securității*..., p. 104; ACNSAS, Fond documentar, dos. 118, vol. 3, f. 251-252, apud Ana Maria Cătănuș, *op. cit.*, p. 102.

³⁰ În: Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, pp. 226-227.

³¹ Notă pentru Securitate. În: *Cartea Albă a Securității*..., p. 104.

Corul, dirijat cu atâta risipă de forțe, dădea și voci eretice. Scriitorul A. Moniciu Suidinschi considera că „Goma are dreptate, este singura cale de a obține mai multă libertate în cultură. Nu consider că Goma insultă guvernul, el își spune părerea despre adevărurile pe care guvernul le cunoaște”³². Totuși, majoritatea scriitorilor nu au dat dovadă nici măcar de o umbră de solidaritate față de Paul Goma. După arestarea lui Ion Negoieșcu, figuri ca Ștefan Augustin Doinaș, Nichita Stănescu, Nicolae Breban și Ovid S. Crohmălniceanu au intervenit pentru el la diferite nivele, apelând la Cornel Burtică și Dumitru Ghișe, iar acesta a fost eliberat în 48 de ore. Justificându-și acțiunile, apelanții subliniau că Ion Negoieșcu merita atenția lor datorită valorii literare incontestabile, net superioare celei a lui Paul Goma, și că fapta sa nu era nici pe departe catastrofală. Cu toate aceste baricadări amicale, nici Negoieșcu nu a scăpat de compromitere, fiind forțat să scrie un articol în *România literară*, în care să se dezică oficial de mișcarea disidentă.

În schimb, pentru eliberarea lui Paul Goma, românii din exil s-au mobilizat hotărât, organizând protest după protest. Pentru ei, el devenise *fanionul disidenței românești*, o voce singulară care sfida regimul. De la Paris, au organizat eforturi susținute pentru eliberarea sa: Mihnea Berindei, Maria Brătianu, Ioan Cușa, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Mihai Korne, Alain Paruit, Sanda Stolojan, Andrei Șerban, Virgil Tănase, Dumitru Țepeneag, Emil Turdeanu, din grup făcând parte și tinerele franțuzoaice Catherine Durandin și Anne Plance. La New York, pe 13 aprilie, *Liga Internațională pentru Drepturile Omului*, condusă de profesorul Brutus Coste, a inițiat un protest ce a reunit personalități de marcă din mediul academic, precum Mircea Eliade de la Universitatea Chicago, George Palade de la Universitatea Yale, Matei Călinescu și Nicolas Spulber de la Universitatea Indiana, Toma Pavel de la Universitatea din Ottawa.

Concluzie

Analiza cazului Paul Goma dezvăluie cu limpezime mecanismele prin care regimul comunist din România și-a construit și perpetuat mitologiile negative, transformându-l pe scriitor într-o țintă permanentă a represiei și a defăimării. Strategiile utilizate – de la stigmatizarea sa drept „agent străin”, „scriitor lipsit de talent” sau „disident manipulat de serviciile secrete occidentale” – urmăreau nu doar compromiterea individului, ci și intimidarea unei întregi generații de intelectuali. Mitul „lipsei de talent”, insidios și perfid, a fost poate cel mai devastator, pentru că lovea în însăși identitatea creatoare a lui Paul Goma, anulându-i dreptul la recunoaștere artistică. În același timp, marginalizarea lui totală din viața literară autohtonă, coroborată cu succesul său evident în Occident, a scos la iveală prăpastia dintre propaganda oficială și realitatea valorică a operei sale.

Cazul Goma ilustrează felul în care puterea politică a instrumentalizat cultura, transformând critica literară într-un instrument de control ideologic și social. Mai mult decât destinul unui singur scriitor, el relevă drama unei întregi literaturi supuse cenzurii, delațiunii și fricii. Prin tenacitatea cu care și-a urmat vocația, în ciuda marginalizării și a persecuțiilor, Paul Goma a demontat însă mitul fabricat de regim: acela al „scriitorului fără talent”. Ironia istoriei face ca, astăzi, opera și curajul său să reprezinte nu doar un reper estetic și etic, ci și dovada că adevărul, oricât de târziu, sfârșește prin a dezarma mitul.

* Lucrarea apare în cadrul subprogramului de cercetare nr. 010402 *Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova*, desfășurat la Universitatea de Stat din Moldova (2023–2026).

³² În: Paul Goma, *Cod „Bărbosul”*, p. 227.

POLITICI DE ATRAGERE ȘI FIDELIZARE A CADRELOR ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR DIN RSSM ÎN PERIODA POSTBELICĂ *Policies of Recruitment and Retention of Academic Staff in Higher Education in the Moldavian SSR in the Postwar Period*

CZU: 378:94(478)
DOI: 10.5281/zenodo.19331969

Liliana ROTARU

<https://orcid.org/000-0002-3051-5721>

doctor habilitat în istorie, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: lilianaefrim@gmail.com

Summary. This article examines the personnel policies implemented in higher education in the Moldavian SSR during the early postwar years, focusing on the acute housing deficit and the strategies employed by the Soviet regime to attract and retain academic staff. The chronic lack of housing and precarious living conditions undermined the stability of the academic community and limited the capacity of institutions to recruit and maintain qualified specialists. As a result, universities frequently resorted to compromise solutions, such as employing young graduates or junior researchers with little professional experience. Although the authorities provided various privileges – renovated housing, salary increases, access to special stores, and consumer facilities – these measures failed to resolve the structural shortage. Retention policies often relied less on material incentives and more on mechanisms of constraint and ideological control. The study argues that the material well-being of university staff was turned into a political instrument, where loyalty to the regime outweighed professional competence, thereby undermining the long-term quality of teaching and research in the Moldavian SSR.

Key words: Moldavian SSR, higher education, academic staff, recruitment and retention policies, housing deficit, material incentives, Soviet education policy

După reocuparea Basarabiei în primăvara-vara anului 1944 și restabilirea sistemul de învățământ superior de tip sovietic, în anul academic 1944–1945 în RSSM au funcționat patru școli superioare – Institutul Pedagogic din Chișinău, Institutul Agricol din Chișinău, Conservatorul și Institutul Învățătoresc din Tiraspol. Pe lângă dificultățile logistice și organizatorice (lipsa spațiilor de studiu, a manualelor și materialelor didactice, necesitatea identificării unor cămine pentru studenți, dotarea cu mobilier, echipamente didactice și resurse financiare, etc.) instituțiile s-au confruntat cu două provocări majore: îndeplinirea planurilor de stat privind admiterea și constituirea unor corpuri profesionale suficiente numeric și calitativ.

În 1944–1945, procesul didactic s-a bazat în mare parte pe cadrele reevacuate și readuse prin ordin al autorităților unionale¹. Totuși, pe măsura extinderii rețelei universitare și a redistribuirii cadrelor², deficitul de personal s-a amplificat, afectând organizarea și calitatea actului educațional. Autoritățile de stat și de partid de la Chișinău au încercat să atenueze criza, apelând la sprijinul Moscovei, reușind cu succese relative, **să convingă** autoritățile să demo-

¹ Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*. Chișinău: Lexon-Prim, 2025, pp. 244-254.

² În anul 1945 a fost deschise Institutul Învățătoresc din Bălți și Institutul de Medicină din Chișinău, în 1946 – Universitatea de Stat din Chișinău și în 1949 – Institutul Învățătoresc din Soroca.

bilizeze din Armata Roșie foști lectori, dar și absolvenți ai Institutului Pedagogic din Tiraspol, să delege în RSSM specialiști din republicile unionale și absolvenți de doctorate care să ocupe posturile vacante la catedre, dar și să le permită angajarea persoanelor care absolviseră universități „burgheze” din afara statului sovietic. Colectivele profesoriale ale școlilor superioare din RSSM au fost consolidate în anii 1945–1953 și cu personal selectat din rândul propriilor absolvenți, care, paralel cu studiile de doctorat, erau angajați în activitatea de predare.

Cu toate acestea, creșterea numărului de instituții și de studenți (*Tabel 1*), epurările ideologice și lipsa de specialiști calificați la nivel unional, au împiedicat completarea statelor de personal. Chiar dacă în perioada postbelică era foarte răspândit fenomenul cumulului de funcții, unii universitari fiind angajați concomitent în posturi didactice și manageriale la mai multe instituții³, directorii semnalau frecvent imposibilitatea predării unor discipline din lipsă de profesori⁴. Pe lângă deficitul numeric, existau și carențe profesionale: multe cadre nu dețineau calificările necesare, iar altele aveau o reputație compromisă. Puținii specialiști cu autoritate științifică și didactică, delegați de Moscova sau autoexilați în RSSM, nu puteau asigura calitatea învățământului și, mai mult, unii au părăsit rapid republica, percepend activitatea la Chișinău fie ca pe un sacrificiu temporar, menit să le faciliteze o ascensiune mai rapidă în carieră comparativ cu marile centre universitare ale URSS, ca pe o oportunitate de a beneficia de privilegii materiale și simbolice, acordate prioritar celor care veneau „să construiască comunismul” în RSSM, sau ca pe un refugiu relativ sigur pentru viața și cariera lor în contextul campaniilor staliniste⁵.

În acest context, autoritățile sovietice au instituit un ansamblu de măsuri menite să atragă cadre universitare calificate în RSSM și să le fidelizeze instituțiilor de învățământ superior din republică. Principala problemă rămânea acomodarea într-un mediu urban devastat de război (Chișinăul avea 80% din fondul locativ distrus⁶), lipsa locuințelor și a infrastructurii sociale, penuria de resurse și dificultățile de integrare comunitară într-un mediu urban aflat în proces de reorganizare administrativă și socio-economică.

Analiza surselor relevă că, în toamna-iarna anului 1944, autoritățile de la Chișinău au manifestat o preocupare deosebită pentru identificarea unor clădiri mai puțin avariate, destinate cazării familiilor cadrelor didactice întoarse din evacuare. Printr-o hotărâre din 20 septembrie 1944, Sovietul Comisarilor Poporului (SCP) al RSSM a dispus eliberarea și repararea unor

³ Sunt ilustrative, în acest sens, cazurile lectorilor de matematică Gherș Gleizer, Boris Bîcicov, Abraam Șterental, Ludmila Vnorovskaia, ale celor de „limbă moldovenească” Mihail Ignat, Valentină Marina, Ivan Maslincov, care au fost angajați – concomitent sau succesiv – în mai multe instituții din Chișinău, dar și în Tiraspol, Bălți sau Soroca, dar și al profesorului Anton Ablov, angajat concomitent în primii ani postbelici ca profesor și șef al Catedrei de chimie la Institutul Pedagogic din Chișinău, șef al Catedrei de chimie neorganică la Institutul Agricol din Chișinău, profesor la Institutul de Medicină și la Universitatea de Stat din Chișinău. În aceeași situație se afla și tânărul specialist Vladimir Andrunachevici, care era angajat simultan în funcțiile de conferențiar și șef al Catedrei de geometrie la USM, conferențiar și șef al Catedrei de matematică la Institutul Pedagogic din Chișinău, iar mai târziu – la Academia de Științe a RSSM.

⁴ Agenția Națională a Arhivelor (ANA), Fond (F.) 1961, inv. 1, d. 15, ff. 15vs, 33; F. 3186, inv. 1, d. 25, ff. 13, 17-18, 32; *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM: Studiu, documente și materiale*. Editor: Liliana Rotaru; referenți științifici: Ion Eremia et al. Chișinău: Lexon-Prim, 2021, p. 228.

⁵ Detalii: Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSSM*, pp. 269-271.

⁶ *Istoria Universității de Stat din Moldova*. Ion Eremia (coord.), Anatol Petrencu, Liliana Rotaru et al. Chișinău: CEP USM, 2016, p. 65.

an academic / instituția	1944– 1945		1945–1946		1946–1947		1947–1948		1948–1949		1949–1950		1950–1951		1951–1952		1952–1953	
	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice	studenți (nr.)	cadre didactico-științifice
Institutul Pedagogic din Chișinău	190	33	190	75	138	68	168	74	200	73	234	79	220	99	308	100	294	117
Institutul Învățătoresc din Tiraspol	190	22	118	29	150	30	174	33	183	32	136	32	186	34	259	38	200	41
Institutul Învățătoresc din Bălți	<i>instituție fondată în 1945</i>		113	23	85	25	136	29	222	27	185	21	233	40	231	38	306	36
Institutul Învățătoresc din Soroca	<i>instituție fondată în 1949</i>																361	39
Conservatorul din Chișinău	30	35	71	35	60	68	64	68	37	64	48	74	39	56	45	54	42	54
Institutul Agricol din Chișinău	226	43	174	76	240	95	210	73	237	78	219	93	300	87	400	104	428	117
Institutul de Medicină din Chișinău	<i>instituție fondată în 1945</i>		276	134	254	148	220	150	143	139	128	101	250	116	250	124	262	115
Universitatea de Stat din Chișinău	<i>instituție fondată în 1946</i>																350	141
TOTAL	637	133	942	372	1245	484	1325	511	1300	515	1351	541	1850	569	2053	617	2243	660

Tabel 1. Dinamica numărului de studenți și cadre didactico-științifice în instituțiile de învățământ din RSSM. 1944–1953.

imobile de pe strada Meșcianskaia (astăzi strada Sfatul Țării), în vederea cazării personalului didactico-științific al Institutului Agricol din Chișinău⁷. Alte decizii similare obligau executiv-vele orașenești să asigure cadrele Institutului Pedagogic din Chișinău, ale Conservatorului și ale Institutului Învățătoresc din Tiraspol cu apartamente sau case de locuit.

Cu toate acestea, apartamentele și casele promise nu au fost efectiv alocate, ceea ce i-a constrâns pe cei reveniți din evacuare să locuiască în cămine studențești sau chiar în săli de curs. În acest context, directorul Institutului Agricol a adresat, la 14 noiembrie 1944, o notificare către șeful guvernului și către secretarul CC al PC(b)M, avertizând că „republica riscă să rămână fără specialiștii necesari pentru restabilirea agriculturii”, întrucât lipsa locuințelor adecvate îi împingea pe aceștia să părăsească Chișinăul în favoarea unor orașe „mai ospitaliere”⁸. La scurt timp, Stepan Țaranov, secretar al CC al PC(b)M, a intervenit pe lângă Biroul CC al PC(b)M, solicitând adoptarea unor măsuri urgente de ameliorare a condițiilor de trai ale profesorilor care locuiau „în condiții insuportabile”, în case nereparate, fără sisteme de canalizare și apă, fără mobilier minim și chiar fără geamuri. Totodată, acesta informa că mai mulți profesori ai Institutului Agricol au solicitat Moscovei transferul în alte centre universitare sau de cercetare din URSS⁹.

Situația era similară și în cazul celorlalte instituții de învățământ superior, cadrele didactice fiind cazate în mare parte în cămine studențești sau săli de curs. Doar șefii de catedre au beneficiat de apartamente ori camere în case de locuit, însă acestea necesitau reparații urgente și dotări de bază, multe dintre ele fiind lipsite de geamuri ori de mobilier elementar. Spre deosebire de cadrele Institutului Agricol, dintre care majoritatea veniseră în anii 1940–1941 din afara RSSM, personalul didactic al celorlalte instituții provenea în mare parte din regiunile de pe ambele maluri ale Nistrului. O bună parte dintre aceștia s-au întors în locuințele deținute înainte de război sau au fost cazați în cămine studențești și în sălile instituțiilor. La 1 septembrie 1945, Comitetul local de partid al Institutului Pedagogic din Chișinău raporta că „toate cadrele didactice ale Institutului sunt asigurate cu apartamente”. Totuși, câțiva lectori alogeni, delegați de Comitetul Unional pentru Școala Superioară al SCP al URSS (CUpȘS) în 1945, au contestat această afirmație, acuzând conducerea că prezintă o imagine denaturată a realității, întrucât ei continuau să locuiască în căminul studențesc¹⁰.

Personalul care a fost readus la vechile posturi s-a dovedit insuficient atât pentru asigurarea funcționării școlilor superioare din RSSM, cât și pentru realizarea misiunii politico-ideologice atribuite învățământului universitar. În consecință, CUpȘS a inițiat delegarea la Chișinău a specialiștilor proveniți din centrele științifice și universitare ale republicilor unionale, în special din RSFSR. Potrivit hotărârilor guvernului sovietic, acești „specialiști” urmau să fie asigurați prioritar cu apartamente sau case de locuit în orașele RSSM¹¹. Promisiunea unui spațiu locativ individual a devenit, astfel, un instrument prin care autoritățile de partid încercau să atragă cadre didactico-științifice din marile orașe ale URSS, unde accesul la locuințe era considerabil mai dificil. Totuși, autoritățile locale de la Chișinău, responsabile de repartizarea și repararea locuințelor, întâmpinau serioase dificultăți într-un oraș mic, cu un fond locativ preponderent privat și cu imobile ocupate de diverse instituții de stat și de partid. În aceste condiții, numeroase cadre venite din afara republicii începând

⁷ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, pp. 185-186.

⁸ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, pp. 208-209.

⁹ ANA, F. 51, inv. 4, d. 335, ff. 79-82.

¹⁰ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, p. 261.

¹¹ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, p. 18.

cu vara anului 1944¹² au fost inițial cazate în căminele studențești sau chiar în sălile de curs, însă autoritățile republicane au depus eforturi considerabile pentru a le oferi spații locative individuale ca să-i mențină în RSSM. Au fost emise instrucțiuni către executivile locale din Chișinău, Tiraspol și Bălți să elibereze, în cel mai scurt timp, anumite case și apartamente ocupate de instituții și organizații republicane și orășenești, pentru a asigura cazarea personalului administrativ și didactico-științific¹³.

După înființarea Institutului de Medicină din Chișinău, autoritățile și-au orientat atenția spre asigurarea cu locuințe a cadrelor științifico-didactice venite din Kislovodsk. În acest scop, CC al PC(b)M a instituit o comisie specială, care a repartizat personalul Institutului în cele mai bune locuințe disponibile în Chișinău în 1945, apartamentele și casele acestora fiind reparate, dotate cu mobilierul necesar, radioficate și conectate la rețeaua de apă potabilă. În plus, cadrele didactice au beneficiat gratuit de combustibil pentru încălzire (cărbune și lemne, în timp ce altor instituții li s-au distribuit doar lemne), precum și de îmbrăcăminte și încălțăminte oferite din fondurile guvernamentale¹⁴.

Conștiente că fondarea Universității de Stat din Chișinău va agrava problema locuințelor, autoritățile republicane au solicitat sprijin financiar Moscovei, Nicolae Coval, președintele SCP al RSSM, solicitând la 20 februarie 1946 fonduri pentru construirea unor blocuri cu circa 80 de apartamente, destinate specialiștilor care vor fi recrutați pentru catedrele universitare¹⁵. La scurt timp, acesta a înaintat lui Veaceslav Molotov o nouă cerere privind finanțarea unei clădiri suplimentare cu 45 de apartamente, justificând demersul prin faptul că „lucrătorii științifici” din alte republici refuzau să vină în Moldova pentru a ocupa posturile vacante din lipsa locuințelor¹⁶.

În așteptarea unui răspuns din partea guvernului central, Biroul CC al PC(b)M și SCP al RSSM au dispus Comisariatului Poporului pentru Construcții Locativ-Comunale să repare, până la 1 septembrie 1946, 70 de apartamente din fondul locativ al orașului, pentru a fi repartizate cadrelor didactice care au fost invitate la USM¹⁷. Totodată, autoritățile republicane s-au preocupat constant de îmbunătățirea condițiilor de trai ale personalului universitar, adoptând periodic hotărâri prin care obligau executivile locale să repartizeze instituțiilor de învățământ superior apartamente situate „în zonele adiacente acestora, corespunzătoare din punct de vedere al condițiilor pentru cazarea imediată a personalului didactic”, să instaleze aparate de radio și să asigure locuințele cu electricitate și combustibil pentru încălzire. În același timp, directorii instituțiilor de învățământ superior erau instruiți să se preocupe zilnic de îmbunătățirea condițiilor materiale și de trai ale cadrelor didactice și să identifice soluții pentru cazarea lor în locuințe „decente”¹⁸.

În primii ani postbelici, hotărârile și ordinele autorităților de stat și ale organelor de partid erau executate anevoios, cu mari dificultăți sau chiar deloc. Deși CC al PC(b)M, SCP/

¹² Conform declarației lui Tihon Konstantinov, președintele SCP al RSSM, până la sfârșitul lunii iunie 1944, în RSSM au fost trimise 166 de cadre didactice și științifico-didactice din diferite orașe universitare ale URSS pentru a fi angajate în instituțiile de învățământ din republică (ANA, F. 51, inv. 2, d. 1, f. 38).

¹³ *Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova* /Gheorghe Baci (coord.) et al., Chișinău: S. n., 2015, p. 11.

¹⁴ *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, pp. 408-409.

¹⁵ *Istoria Universității de Stat din Moldova*, pp. 19-20.

¹⁶ *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, pp. 503-504.

¹⁷ *Istoria Universității de Stat din Moldova*, p. 49.

¹⁸ *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, pp. 278-280.

SM al RSSM și autoritățile unionale declarau constant că problemele locative și bunăstarea personalului didactico-științific constituiau o preocupare prioritară, acestea emițând hotărâri și exercitând presiuni asupra organelor locale pentru a distribui apartamente cadrelor invitate, pentru a aloca materiale de construcție pentru reparații, combustibil și mobilier, autoritățile erau pe deplin conștiente că deciziile lor erau dificil, dacă nu imposibil, de realizat. În practică, organele executive își onorau obligațiile doar parțial sau nu le îndeplineau deloc. Spre exemplu, guvernul RSSM dispusese ca executivele orașenești din Chișinău, Bălți și Tiraspol să repartizeze câte cinci apartamente institutelor învățătorești pentru lectorii invitați în anul academic 1949–1950, șapte apartamente Institutului Agricol și câte zece pentru Institutul de Medicină și Institutul Pedagogic din Chișinău¹⁹. Instituțiile, însă, nu au beneficiat de repartițiile prevăzute: directorul Institutului de Medicină raporta că sa primise inițial trei apartamente, dintre care două au fost ulterior retrase, iar directorul Institutului Pedagogic afirma că obținuse doar două din cele zece promise²⁰.

În aceeași ordine de idei, directorul Institutului Agricol, Pavel Gherasimovici, informa Ministerul Învățământului Superior al URSS că Executivul orașului Chișinău nu a respectat nicio hotărâre a guvernului republican privind repartitia apartamentelor pentru cadrele Institutului. Mai mult, potrivit lui, autoritățile locale au redus și mai mult spațiul locativ alocat, cazând în apartamentele profesorilor alte persoane²¹. În acest context, directorii instituțiilor de învățământ superior – Ipatie Sorocean (Institutul de Medicină), Pavel Gherasimovici (Institutul Agricol), Ivan Leonov (USM) și alții – au trimis cu regularitate scrisori și reclamații către CC al PC(b)M, CC al PC(b)US și Ministerul Învățământului Superior al URSS, solicitând intervenția acestora pentru asigurarea cadrelor invitate cu locuințe și avertizând că specialiștii „vor părăsi Moldova dacă nu li se oferă spații locative”²², informând că cei invitați din centre științifice și universitare ale URSS refuză să vină la Chișinău, din cauza lipsei de locuințe²³.

În primăvara anului 1947, problema locuințelor pentru cadrele didactico-științifice a ajuns pe agenda unională, iar ministrul Serghei Kaftanov a criticat direct guvernul RSSM pentru nerespectarea obligațiilor asumate la organizarea Universității și i-a cerut să asigure cazarea atât a cadrelor deja angajate, cât și a celor ce urmau să fie delegate de minister în anul universitar următor²⁴. Totuși, soluțiile practice au întârziat, iar criza s-a acutizat odată cu deschiderea de noi instituții și creșterea planurilor de admitere. Pentru a convinge autoritățile sovietice și de partid să contribuie cât mai rapid în soluționarea acestei probleme, astfel încât să poată invita specialiști din afara RSSM, directorii instituțiilor de învățământ superior au recurs inclusiv la argumente de ordin politic. Unii subliniau că „republica noastră se află în zona de frontieră” și că „trebuie să avem grijă de imaginea pe care o proiectăm”, întrucât prestigiul școlii superioare sovietice depindea, între altele, de calitatea

¹⁹ *Sinuozițiile învățământului superior din RSSM în perioada stalinismului târziu (1947–1953): Studiu și documente*. Editor și autorul studiului: Liliana Rotaru; consultant științific: Ion Eremia; referenți științifici: Emil Dragnev, Ion Valer Xenofontov. Chișinău: [S. n.], 2023, pp. 354, 373, 577.

²⁰ *Ibidem*, pp. 342, 580.

²¹ ANA, F. 2848, inv. 2, d. 6, ff. 217a–218.

²² *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, p. 612; *Istoria Universității de Stat din Moldova*, pp. 33–34; *Sinuozițiile învățământului superior din RSSM în perioada stalinismului târziu*, pp. 27, 342.

²³ *Sinuozițiile învățământului superior din RSSM în perioada stalinismului târziu*, pp. 333, 328, 330.

²⁴ ANA, F. 2848, inv. 2, d. 12, f. 89.

corpului profesoral²⁵. În acest context, directorul Baranovschi, raportând guvernului RSSM despre angajarea câtorva specialiști trimiși de la Moscova și Leningrad la începutul anului academic 1949–1950, avertiza Ministerul Învățământului că persoanele cu titluri și grade științifice „au fost nevoite să plece din Chișinău, din cauză că Institutul nu le-a oferit apartamente”, întrebând retoric atât despre imaginea „pe care o creăm tovarășilor invitați”, cât și despre cea proiectată autorităților unionale „care ne ajută”²⁶. Cu toate acestea, instituțiilor de învățământ superior nu li s-au repartizat decât în deciziile autorităților, apartamente sau case de locuit. Astfel, deși Ministerul Învățământului Superior al URSS, în subordinea căruia se afla Universitatea de Stat din Chișinău, promisese să aloce 350 mii de ruble pentru construcția unei case standard cu opt apartamente, instituția așa și nu a mai obținut acești bani, iar din fondul orășenesc Universitatea a obținut în anul de studii 1951–1952, un singur apartament din pentru rectorul care locuise 11 luni într-un auditoriu²⁷.

În ciuda creșterii semnificative a populației urbane în URSS în perioada postbelică, inclusiv în RSSM, construcția de locuințe a rămas aproape la fel de neglijată ca și producția de bunuri de larg consum²⁸. În aceste condiții, autoritățile au fost obligate să gestioneze fondul locativ existent, insuficient și, în mare parte, avariat. Problema s-a acutizat la începutul anilor 1950, pe fondul deschiderii de noi instituții de învățământ superior²⁹ și al extinderii planurilor de admitere a studenților. Deși erau organizate cu regularitate concursuri pentru ocuparea posturilor didactico-științifice și de conducere vacante, acestea eșuau în mod repetat, iar completarea corpurilor profesoriale cu cadre de înaltă calificare devenea imposibilă în condițiile acutei penurii de spații locative. Rectorul Universității relatează că la sfârșitul anului academic 1951–1952 anunșase un concurs pentru posturile vacante, în urma căruia comisia hotărâse să invite 15 persoane cu grade științifice și titluri didactico-științifice, indispensabile pentru buna desfășurare a procesului de învățământ. Totuși, sublinia rectorul, întrucât Universitatea nu dispunea de niciun apartament în rezervă, era foarte probabil ca aceste persoane să nu accepte să locuiască într-o cameră de cămin – singura opțiune disponibilă. În aceste condiții, instituția era constrânsă să angajeze fie tineri absolvenți lipsiți de experiență științifică și didactică, fie persoane fără calificările necesare, iar, în ambele situații, Universitatea risca să fie serios afectată³⁰. Și Andrei Grecul, directorul Institutului Pedagogic din Chișinău, a fost nevoit să facă compromisuri în defavoarea calității, considerând că tinerii specialiști „sunt mai puțin pretențioși” în privința condițiilor locative. El a solicitat autorităților delegarea la catedrele de matematică și fizică a unor absolvenți de aspirantură sau chiar aspiranți aflați în ultimii ani ai unor instituții de cercetare prestigioase din URSS³¹, întrucât aceștia erau obligați, conform hotărârii Sovietului de Miniștri al URSS și a CC al PCUS din 29 mai 1948, să lucreze cel puțin trei ani în instituția unde fuseseră repartizați³²,

²⁵ *Sinuozițiile învățământului superior din RSSM în perioada stalinismului târziu*, p. 54.

²⁶ ANA, F. 2848, inv. 2, d. 72, f. 85.

²⁷ ANA, F. 3186, inv. 1, d. 110, f. 129.

²⁸ *Повседневный сталинизм: социальная история Советской России в 30-е годы*. Москва: РОССПЭН, 2008, pp. 58-59.

²⁹ În anul 1949 a fost creat Institutul Învățătoresc din Soroca, iar în 1953 – Institutul Pedagogic din Cahul.

³⁰ ANA, F. 3186, inv. 1, d. 110, ff. 129-130.

³¹ ANA, F. 51, inv. 15, d. 224, f. 9.

³² *Высшая школа: Сборник основных постановлений, приказов и инструкций*. Ч. 2. Москва: Сов. наука, 1978, p. 372.

sub sancțiunea răspunderii penale³³. În acest mod, o parte importantă a administratorilor școlilor superioare din RSSM au încercat să planifice rezolvarea problemei cadrelor pe termen scurt, în pofida incapacității de a le asigura un spațiu de trai decent.

Într-o situație similară erau și celelate instituții de învățământ superior din RSSM, decalajul dintre spațiul disponibil și numărul crescând al studenților punând piedici serioase procesului de studii. Instituțiile nu dispuneau de fonduri de apartamente proprii (cu excepția căminelor) destinate profesorilor și aparatului administrativ, tot mai numeros. Majoritatea dintre ei erau nevoiți să locuiască în chirie cu tot cu familii, adesea în cămăruțe de 10-12 m², plătind pentru aceasta sume importante – între 200 și 300 de ruble pe lună. Pe parcursul anilor 1951-1953 Universitatea nu a primit niciun apartament din fondul comunal orășenesc pentru asigurarea cu spațiu locativ a cadrelor didactice. Situația ar fi putut să se amelioreze, dacă se dădea în exploatare un bloc de locuit din 8 apartamente, dar din lipsă de fonduri acesta încă nu era terminat. În raportul de activitate pentru anul academic 1951-1952, rectoratul USM cerea insistent să înceapă construcția unei case de locuit de 35-40 de apartamente pentru lucrătorii științifici, susținând că „fără această măsură cardinală este imposibilă consolidarea universității”³⁴.

Pentru a menține personalul didactico-științific existent, a atrage „lucrători științifici” din centre universitare sovietice către instituțiile de învățământ superior din RSSM și a-i motiva pe tinerii absolvenți să urmeze o cariera didactică și științifică, statul sovietic a recurs la diverse pârghii materiale, oferindu-le privilegii și înlesniri speciale. Pe lângă asigurarea gratuită a „specialiștilor” din afara RSSM cu spații locative, în primii ani postbelici autoritățile au finanțat reparațiile locuințelor și le-au furnizat gratuit mobilier și combustibil pentru sezonul rece.

În cadrul sistemului de cartele, profesorii, doctorii habilitați, conferențiarii, șefii de catedre, directorii și aspiranții erau echivalați cu muncitorii din categoria I în ceea ce privește asigurarea cu produse alimentare³⁵. Aceștia puteau cumpăra, în magazine și cantine de tip închis, câte 800 g de pâine pe zi și prânzuri calde cu supliment de 200 g de³⁶. În plus, angajații instituțiilor de învățământ superior din RSSM primeau cartele pentru bunuri de uz casnic și

³³ Г.С. Скачкова, *Молодые специалисты: от распределения к целевой подготовке*, în: Ежегодник трудового права. 2014, № 10, p. 316.

³⁴ ANA, F. 3186, inv. 1, d. 110, f. 7.

³⁵ Sistemul de cartele a fost introdus începând cu 18 iulie 1941 și prevedea distribuția centralizată rațională a produselor alimentare populației civile. Conform standardelor de aprovizionare, întreaga populație a URSS a fost împărțită în patru grupe: muncitori și persoane echivalente acestei grupe profesionale, funcționari și persoane echivalente acestora, persoane aflate la întreținere și copii sub 12 ani. Primul grup era împărțit în două categorii: muncitorii din fabrici, uzine, mine, cariere și șantiere de construcție făceau parte din categoria I și primeau 800 g de pâine pe zi, în timp ce muncitorii din întreprinderile auxiliare și de servicii primeau pe cartele de categoria a II-a câte 600 g de pâine pe zi. Funcționarii erau, de asemenea, împărțiți în două categorii: cei din prima categorie primeau 500 g, iar cei din a doua – 400 g de pâine pe zi. Persoanele aflate la întreținere și copii sub 12 ani primeau 400 g de pâine pe zi. Pe parcursul războiului, diferite categorii ale populației au putut cumpăra și alte tipuri de produse alimentare pe cartele (Е.Ф. Кринко, *Карточная система и регламентация потребления советских граждан в 1941–1945 гг.*, în: Сумський історико-архівний журнал. 2012, № XVI-XVII, pp. 149-155).

³⁶ Diferența de prețuri la produsele cumpărate pe cartele și cele comerciale era foarte mare. De exemplu, 1 kg de pâine din grâu în magazinele și cantinele de tip închis costa 1,7 ruble, iar prețul comercial depășea 30 de ruble la sfârșitul anului 1945 (*Советская жизнь. 1945–1953*. Сб. документов. Москва: РОССПЭН, 2003).

mărfuri industriale, beneficiau de „cadouri americane”³⁷ și de alte forme de sprijin material. În chioșcurile și magazinele deschise în campusurile universitare, aceștia aveau acces la produse alimentare și mărfuri peste normele cartelelor de consum și la prețuri mai mici³⁸.

Cadrele didactice erau aprovizionate centralizat și cu mărfuri industriale de primă necesitate, inclusiv articole de îmbrăcăminte și încălțăminte. În condițiile penuriei postbelice, acestea nu primeau întotdeauna cantitatea de mărfuri industriale prevăzută de hotărârile guvernului, iar calitatea și sortimentul lăsau mult de dorit. Faptul că unii profesori „au ales să nu le accepte”, după cum relatează Pavel Gherasimovici, directorul Institutului Agricol³⁹, reflectă nu doar precaritatea aprovizionării, ci și nemulțumirea cadrelor universitare față de nivelul de trai oferit, perceput ca fiind sub statutul și așteptările lor profesionale. Această situație afecta implicit prestigiul și motivația corpului didactico-științific.

Pentru a contracara asemenea nemulțumiri și pentru a fideliza specialiștii, autoritățile republicane au încercat să extindă gama privilegiilor materiale. Astfel, la 23 mai 1946, președintele guvernului RSSM îi adresa o scrisoare ministrului Învățământului Superior al URSS, solicitând repartizarea unor automobile personale pentru profesorii din republică: zece pentru Institutul de Medicină din Chișinău, nouă pentru Institutul Agricol și unul pentru Naum Națov de la Institutul Pedagogic. Nicolae Coval sublinia că mai multe „cadre valoroase” nu beneficiau de asemenea facilități și că, pe lângă profesori, și conferențiarii „au mare nevoie de automobile personale”⁴⁰.

Totodată, în contextul creșterii de 2,5–3 ori a prețurilor la produsele distribuite pe cartele⁴¹, prin hotărârea din 6 martie 1946, guvernul sovietic a decis majorarea salariilor cadrelor universitare, diferențiat în funcție de experiență, titluri și grade științifice. Dacă în 1945–1946 remunerațiile nu depășeau 2 300 de ruble pentru un profesor și 700 de ruble pentru un asistent, din toamna anului 1946 acestea s-au dublat sau chiar triplat: un director de școală superioară putea câștiga între 4 000 și 8 000 de ruble lunar, profesorii între 4 000 și 6 000, iar asistenții și lectorii fără grad între 1 750 și 3 300⁴². În plus, cadrele didactico-științifice aveau posibilitatea de a cumula norme în alte instituții sau de a presta ore plătite separat, cu tarife între 15 și 80 de ruble pe oră, în funcție de calificare⁴³.

Un avantaj suplimentar îl constituiau magazinele și cantinele de tip închis, unde cadrele universitare puteau achiziționa produse alimentare și mărfuri la prețuri fixate de stat, semnificativ mai mici decât cele comerciale. De pildă, un costum bărbătesc costa 367 de ruble în

³⁷ De la începutul anului 1944, Societatea pentru Asistență în Război Rusiei (Russian War Relief) și-a reorientat complet activitatea spre ajutorarea populației civile din URSS. Până la 1 august 1945, organizația a expediat diverse ajutoare umanitare, inclusiv îmbrăcăminte, încălțăminte, articole de uz casnic, produse alimentare și medicamente, în valoare totală de 42 milioane 648 mii de dolari. În toamna anului 1944, RSSM a primit 25 de vagoane cu mărfuri din „ajutoarele americane” (A.H. Васин, К.М. Велембовская, *Комитет «Помощь России в войне». Американская гуманитарная помощь СССР в годы Великой Отечественной войны*, în: Новая и новейшая история. 2013, № 4, pp. 84-99).

³⁸ ANA, F. 276, inv. 128, d. 3, f. 3.

³⁹ ANA, F. 2848, inv. 2, d. 6, f. 217 vs.

⁴⁰ ANA, F. 2848, inv. 2, d. 6, ff. 16-19.

⁴¹ Е.Ю. Зубкова, *Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953*. Москва: РОССПЭН, 1999, pp. 72-74.

⁴² *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, pp. 546-547.

⁴³ М.И. Мовшович, *Высшая школа: основные постановления, приказы и инструкции*. Москва: Советская наука, 1948, pp. 297-298, 300-301.

aceste magazine, față de 2 950 la prețul comercial, un palton 377 de ruble față de 3 000, iar un litru de ulei 13,5 ruble față de 250⁴⁴. Accesul la asemenea facilități, combinat cu majorările salariale și cu alte privilegii materiale, a transformat cariera academică într-o opțiune atractivă în primii ani postbelici, în pofida condițiilor de trai încă precare și a penuriei generale.

Foametea organizată și penuria de produse alimentare au intensificat preocupările autorităților față de bunăstarea personalului didactic, urmărind să mențină specialiștii veniți din alte părți la Chișinău, Tiraspol sau Bălți. În timp ce guvernul și CC al PC(b)US au decis, în toamna anului 1946, creșterea prețurilor la produsele vândute pe cartele și reducerea semnificativă a numărului beneficiarilor de aprovizionare normată⁴⁵, Sovietul de Miniștri al RSSM a obligat Ministerul Învățământului și Ministerul Finanțelor să asigure achitarea punctuală a salariilor și să acorde alte privilegii angajaților din învățământul superior. Cadrele universitare au obținut dreptul de a efectua cumpărături în cantități mai mari decât anterior în băcăniile și magazinele de tip închis: un profesor, doctor habilitat, putea achiziționa produse alimentare în valoare de 450 de ruble pe lună și mărfuri de uz casnic și industriale de până la 4 000 de ruble pe an; lectorii și asistenții aveau dreptul să cumpere mărfuri industriale în valoare de 1 500 de ruble anual și să beneficieze de prânzuri calde în cantine speciale, fiind echivalați, în acest sens, cu muncitorii din categoria I⁴⁶.

Această atitudine „grijulie” a statului sovietic față de personalul didactic și științific a generat o veritabilă mitologie în spațiul sovietic, perpetuată nu doar de propaganda oficială, ci și de mulți dintre beneficiarii acestor avantaje. Totuși, ea riscă să rămână mitologizată dacă este analizată exclusiv prin prisma privilegiilor materiale, fără a lua în considerare dimensiunea ascunsă a politicii de cadre. Oferind salarii ridicate, beneficii și facilități, statul sovietic a instituit, simultan, un mecanism strict de control politic și ideologic asupra personalului universitar. În anii postbelici, evaluarea acestora se raporta mai puțin la calitatea formării profesionale și la performanțele didactice sau științifice și mult mai mult la gradul lor de loialitate și devotament față de regimul sovietic.

Analiza situației relevă că deficitul locativ și precaritatea condițiilor materiale au reprezentat unul dintre cele mai serioase obstacole pentru dezvoltarea învățământului superior din RSSM în primii ani postbelici. Lipsa locuințelor a afectat direct stabilitatea corpului didactico-științific și atractivitatea carierei universitare, reducând capacitatea instituțiilor de a atrage și menține specialiști calificați din centrele academice unionale. În aceste condiții, universitățile au fost adesea constrânse să recurgă la soluții de compromis, angajând tineri absolvenți fără experiență sau aspiranți aflați la început de carieră, ceea ce a afectat calitatea procesului educațional. Deși autoritățile unionale și republicane au emis numeroase hotărâri și au exercitat presiuni pentru rezolvarea situației, organele executive locale nu au reușit să răspundă necesităților reale, generând un decalaj constant între planurile ambițioase de dezvoltare a învățământului superior și resursele materiale efectiv disponibile. Privilegiile și facilitățile oferite cadrelor – locuințe reparate și mobilate, salarii mărite, acces la aprovizionare preferențială sau la magazine speciale – nu au reușit să compenseze lipsa unei infrastructuri locative adecvate, iar atragerea și menținerea specialiștilor calificați a rămas limi-

⁴⁴ În aceeași perioadă, un inginer avea un salariu cuprins între 1 000 și 1 100 de ruble, un tehnician – între 740 și 830 de ruble, un medic terapeut – 805 ruble, iar o asistentă medicală – între 335 și 550 de ruble (Советская жизнь. 1945–1953 гг. Сб. документов, p. 73).

⁴⁵ E.I. Zubkova. *Russia after the war: hopes, illusions, and disappointments, 1945–1957*. New York: M.E. Sharpe, 1998, p. 46.

⁴⁶ *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM*, pp. 547–548.

tată. În ultimă instanță, bunăstarea materială a corpului universitar s-a transformat într-un instrument politic: regimul sovietic a utilizat privilegiile nu doar pentru a fideliza cadrele, ci și pentru a le subordona unui control ideologic riguros. Astfel, dimensiunea profesională a cadrelor universitare a fost adesea eclipsată de criteriul loialității politice, ceea ce a compromis pe termen lung calitatea formării academice și științifice în RSSM.

* Articol elaborat în cadrul proiectului „Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova”, cod: 010402.

**CEKIȘTII ȘI ROMÂNISMUL DIN RSS MOLDOVENEASCĂ
ÎN PRIMII ANI POSTBELICI**
Chekists and Romanianism in the Moldavian SSR in the first post-war years

CZU: 94(478):351.74(478)
DOI: 10.5281/zenodo.19203626

Alexandru MALACENCO

<https://orcid.org/0000-0002-2782-4849>

Doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie,
Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: malacencoalexandru@yahoo.com

Summary. In the present article, the research is focused on investigating the role and actions of the Soviet security bodies (NKGB-MGB) in the policy of denationalization of the autochthonous population of the Moldavian SSR, as well as the contribution of these institutions in the process of identity construction and its cultivation. The chronological frame our study covers refers to the first post-war years. The research is based on declassified documents from the former KGB archive of the Moldavian SSR, the current Archive of the Intelligence and Security Service of the Republic of Moldova, included by the author in the scientific circuit and specialized literature. Thus, relying on archival materials consulted in the elaboration of the proposed scientific paper, we aimed to define the role of the NKGB-MGB, to reflect and explain the measures carried out by the Soviet Chekists, as well as their impact on the native population of the Moldavian SSR, in the context of denationalization and systematic erosion of national consciousness. Multiple scientific works have been published in the specialized literature, having as main object of study – the construction of identity and the Soviet policy of denationalization in the Moldavian SSR, but which leaved in a shadow cone the elucidation of the NKGB-MGB contribution in this process, a fact that underlines the timeliness and importance of our study.

Key words: NKGB, Moldavian SSR, denationalization, identity construction, USSR, the Soviet Chekists, „anti-Soviet elements”.

În studiul de față cercetarea este axată pe investigarea rolului și acțiunilor organelor sovietice de securitate (NKGB-MGB) în politica de deznaționalizare a populației autohtone a RSS Moldovenești, precum și contribuția acestor instituții în procesul construcției identitare și a cultivării acesteia. Cadrul cronologic care acoperă studiul nostru se referă la primii ani postbelici. Cercetarea este bazată pe documente declasificate din fosta arhivă KGB a RSS Moldovenești, actuala Arhivă a Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova, ce au fost introduse în circuitul științific de autor¹. Astfel, având la bază materialele consultate pentru elaborarea demersului științific propus am încercat să definim rolul NKGB-MGB, să reflectăm și să explicăm acțiunile realizate de cekiștii sovietici, precum și impactul acestora față de populația băștinașă a republicii unionale moldovenești, în contextul deznaționalizării și erodării sistematice a conștiinței naționale. În literatura de

¹ Alexandru Malacenco, *Instituționalizarea puterii sovietice în RSS Moldovenească în anii 1944–1946: contribuția organelor NKGB-MGB*. Chișinău: Bons Offices, 2022, 204 p.; Alexandru Malacenco, Liliana Rotaru, *Purgatoriul sovietic în Basarabia: Directive, ordine și indicații ale NKGB-MGB, 1944–1946*. Chișinău: Bons Offices, 2022, 520 p.

specialitate au fost publicate multiple lucrări științifice având ca obiect principal de studiu – construcția identitară și politica sovietică de deznaționalizare în RSS Moldovenească², dar în care elucidarea aportului NKGB-MGB în aceste procese a rămas fără atenție din partea istoricilor și foarte puțin cercetat până în prezent, fapt ce subliniază importanța și actualitatea continuă a studiului nostru. Autorul publicației respective în mod colateral a reflectat problema studiului dat în una din lucrările sale, evidențiind importanța rolului NKGB RSS Moldovenești „în politica agresivă de deznaționalizare a basarabenilor și dezrădăcinare a elementului românesc, în paralel cu înrădăcinarea sistemului sovietic și cultivarea artificială a identității etnice moldovenești, distincte de cea română”³.

Astfel, înțelegerea felului în care „modelul de civilizație sovietică” a fost transplatat în Basarabia după 1944, ar fi incompletă și fragmentară fără cunoașterea și cercetarea aportului organelor sovietice de securitate – NKGB (precum și a succesorilor instituționali – MGB, KGB) în acest proces.

Transformarea dramatică a serviciilor speciale în structuri represive instituționalizate a devenit o trăsătură inerentă a regimurilor totalitare în secolul al XX-lea. Indubitabil, Uniunea Sovietică nu a constituit o excepție, ba din contra, a fost un „etalon” în acest sens și pentru alte țări care se aflau în orbita de influență a Moscovei. Un element aparte care este pertinent de a fi consemnat aici, se referă la faptul că funcționarii din serviciile de securitate din acele statele loiale Uniunii Sovietice, referindu-se la prototipul sovietic de „poliție politică”, adesea cu mândrie se autodenumeau „cekiști”⁴.

Totodată, în debutul acestui demers științific insistăm să clarificăm definiția și originea termenului „cekist”, în vederea evitării unor anumite interpretări confuze pentru cititori, în mod special pentru cei mai puțini avizați în domeniu. De menționat că termenul „cekist”, mai puțin utilizat în istoriografia de limba română, provine de la abreviatul primului serviciu de securitate sovietic, 1917–1922, cunoscut ca **Cheka** sau **VChka** (în rusă – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия – ВЧК) – *Comisia Extraordinară pe întreaga Rusie pentru combaterea contrarevoluției și sabotajului*⁵.

După divagația de mai sus, pe cât de mică, atât de necesară, pentru explicarea și detalierea termenilor utilizați, revenim la tematica principală a studiului – **Cekiștii și românismul din RSS Moldovenească în primii ani postbelici**, ce reprezintă o problematică spinoasă

² Liliana Rotaru, *Politica lingvistică în învățământul superior din RSSM – element al ideologiei imperiale și instrument de inginerie națională*. Chișinău: Lexon-Prim, 2023, 339 p.; Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente. Chișinău: Civitas, 2009, 509 p.; Octavian Țicu, *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A) SSM 1924–1989*. Chișinău: Arc, 2018, 417 p.; Elena Negru, *Construcția identitară în RSS Moldovenească*. Teză de doctor habilitat în istorie. Chișinău, 2022, 318 p.; Igor Cașu, „Politica națională” în RSSM. 1944–1989. Chișinău: Cartdidact, 2000, 213 p.; Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993*. Chișinău: AIVA, 1995, 560 p.; Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: ARC, 2002, 273 p.; Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944–1950*. Cluj-Napoca: Dacia, 1995, 188 p. și alte lucrări.

³ Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, p. 16.

⁴ Krzysztof Persak, Lukasz Kamiński (eds.), *A handbook of the communist security apparatus in East Central Europe 1944–1989*. Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005, p. 8.

⁵ La 6 februarie 1922 Cheka a fost abolit și reorganizat, fiind cunoscut cu abreviatul GPU (în rusă – Государственное политическое управление), inclus în cadrul NKVD-ul sovietic. Vasili Mitrokhin (ed.), *KGB lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook*. Routledge, London, 2002, pp. 183-184.

pentru câmpul istoriografic autohton, în același timp, marcată de lipsa unor lucrări științifice ample de specialitate.

Traseul Basarabiei în anii celui de-al Doilea Război Mondial – de la anexarea de către URSS în 1940, revenirea în 1941 în componența României, până la a doua ocupație în 1944 de către sovietici – a marcat parcursul sinuos a acestui teritoriu în anii războiului, transformat în republică unională – RSS Moldovenească în cadrul URSS. Astfel, în paralel cu reocuparea etapizată a Basarabiei de către Armata Roșie, începând cu martie 1944 până în august aceluiași an, perioadă în care teritoriul basarabean a fost un adevărat teatru de război, avea loc și restabilirea aparatului NKGB al RSS Moldovenești, precum și a întregului sistem sovietic cu toate instituțiile sale.

Condițiile de război care marcau această etapă de (re)instaurare a regimului sovietic în Basarabia în acest segment cronologic, determinau caracterul sarcinilor primare trasate efectivului operativ al NKGB în teritoriul reocupat. Conform directivei NKGB URSS nr. 1211/M din 31 martie 1944, ce reprezenta una dintre directive magistrale pentru NKGB-ul republican pentru anii 1944 și 1945, printre sarcinile prioritare ale securității sovietice în RSS Moldovenească era „curățarea” teritoriului nou achiziționat de agentura serviciilor inamice și „elemente ostile” regimului sovietic⁶.

În acest sens, toți cei care aveau și au avut legătură cu România (inclusiv cu Germania nazistă) și administrația românească în Basarabia, sau s-a manifestat în favoarea acesteia, în mod implicit, intrau în vizorul malaxorului aparatului sovietic de securitate din RSS Moldovenească. Altfel spus, tot ce era românesc în Basarabia (RSS Moldovenească) *a priori* era considerat „antisovietic”, implicit, necesita a fi anihilat din prisma opticii regimului. Prin urmare, materialele consultate ne ilustrează cu lux de amănunte natura represivă a acțiunilor cekiștilor NKGB din RSS Moldovenească în lupta pentru dezrădăcinarea elementului românesc din spațiul basarabean și substituirea acestuia cu „moldovenismul” sovietic. În continuare ne propunem să prezentăm analiza informațiilor relevante desprinse din sursele consultate în elaborarea acestui studiu, prin care să detaliam și să completăm cele enunțate mai sus.

Astfel, un document relevant care reflectă meticulozitatea cu care conducerea NKGB-ului republican trata obiectivul de „epurare” a tot ce era românesc din Basarabia, reprezintă directiva cu nr. 2/085 din 4 iunie 1944. Conform acesteia, „în instituțiile și organizațiile de stat, de asemenea și la un șir de funcționari de conducere al aparatului sovietic se află o cantitate însemnată de literatură antisovietică în limba română și în limba moldovenească. De către NKGB RSSM au fost obținute date despre faptul că asemenea literatură este sustrasă și utilizată pentru necesitățile de serviciu. În vederea prevenirii folosirii acestei literaturi de către elementele ostile în scopuri antisovietice, se propune:

- Prin intermediul agenturii și pe căi oficiale, identificarea și retragerea literaturii antisovietice existente din cadrul instituțiilor de stat, organizațiilor și funcționarilor de conducere;

- Persoanele care admit răspândirea sau tăinuirea literaturii de acest gen să fie luate activ în studiul operativ;

- Rezultatele directivei curente să fie anunțate în cadrul direcției 2 a NKGB RSSM”⁷.

Așadar, analizând instrucțiunile de mai sus, putem interpreta că măsurile întreprinse de NKGB RSS Moldovenească pentru eliminarea literaturii în limba română rămase în instituțiile administrative de stat, sub pretextul prevenirii eventualei utilizări în scopuri

⁶ Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, p. 15, pp. 148-149, 182-183.

⁷ *Ibidem*, pp. 65-66.

antisovietice, definea, de fapt, caracterul pedant din partea cekiștilor sovietici în campania lor de anihilare a oricăror reminiscențe a spiritului românesc din Basarabia.

Această abordare a organelor sovietice de securitate din RSS Moldovenească de a urmări extirparea elementului românesc din Basarabia până la nivel de „molecule și atomi”, izvorăște din înțelegerea regimului sovietic că Basarabia (RSSM) era, de fapt, un teritoriu inerent al României cu care avea o legătură organică, iar pentru a remodela realitatea, schimbările necesitau a fi efectuate din temelie. Realitățile politico-geografice și afinitatea istorică, lingvistică, culturală între RSS Moldovenească (Basarabia) și România, aspecte bine cunoscute la Moscova, determina regimul sovietic la transplantarea în acest spațiu a construcției identitare etno-lingvistice artificiale – „moldovenismul”, contrapus românismului.

La subiectul nostru ilustrative sunt aprecierile pertinente ale cercetătoarei Elena Negru care în una din lucrările sale susține că: Unul din obiectivele cheie ale proiectului identitar al regimului comunist în RSSM după ocupația din 28 iunie 1940 a Basarabiei a fost de-construcția identității românești, prin eliminarea grafiei latine și a limbii române din școli, presă, instituții culturale și impunerea „limbii moldovenești” din stânga Nistrului înțesată cu rusisme, abolirea sistemului de învățământ și de cultură românească și înlocuirea cu cel sovietic. După reocuparea Basarabiei în martie 1944, de-construcția identității „moldovenești” va fi direcționată pe două coordonate principale: instigarea urii față de „ocupantul român” și inițierea acțiunilor de distrugere a „naționaliștilor moldo-români”⁸.

Fenomenul construcției identitare artificiale în RSS Moldovenească nu a debutat nici cu prima ocupație sovietică a Basarabiei în 1940, nici cu cea de a doua ocupație a teritoriului omonim în 1944 de către URSS. Vatra „moldovenismului” sovietic instituționalizat unde a fost edificat ca o construcție politico-ideologică de stat și identitară artificială, a fost *Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească* (RASSM), fondată în 1924 ca republică autonomă în cadrul RSS Ucraineană⁹. Respectiv, RSS Moldovenească, întemeiată abuziv de către URSS la 2 august 1940, apoi restabilită odată cu reocuparea Basarabiei la 1944, a servit drept laborator pentru circa jumătate de secol (până în 1991, dar cu consecințe care le simțim și astăzi), în care „moldovenismul” sovietic a fost impus, cultivat și impregnat în toate segmentele societății, pentru a schilodi limba, memoria istorică, cultura și spiritualitatea românească în acest spațiu¹⁰.

La 26 mai 1944 de șeful NKGB Iosif Mordoveț, împreună cu comisarul NKVD al RSS Moldovenești, Mihail Markeev semnează ordinul nr. 03/17 prin care „în procesul de identificare și contracarare a subiecților și acțiunilor orientate antisovietic” urmau să fie arestate persoane:

- Care au făcut serviciul în poliție, în „Straja Țării”, „Armata Rusă de Eliberare”, „Mișcarea Legionară” și alte organizații similare, create de ocupanții româno-germani pe teritoriul acaparat;

- Întreg efectivul și conducerea organelor de poliție care au activat în perioada administrației române în Basarabia;

⁸ Elena Negru, *Construcția identitară*, p. 118.

⁹ Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, 509 p.

¹⁰ „Moldovenismul” sovietic a fost religia „oficială” a lui *Homo Moldovanus*. Aceasta fost o politică de stat în RASSM, RSSM și URSS, care a avut ca idee fixă cultivarea unei diferențe politice, etnice, istorice, culturale și lingvistice între populația românească a RSS Moldovenească și cea din restul României, o politică promovată constant în acest spațiu din 1924 până în 1989. Octavian Țicu, *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară*, p. 374; Elena Negru, *Construcția identitară*, pp. 65-120.

- Complicii și protejații ocupanților româno-germani;
- Polițiștii și membrii de rând ai organizațiilor enumerate mai sus, persoane care au participat la expediții represive împotriva partizanilor și patrioților sovietici, sau care s-au implicat activ în îndeplinirea sarcinilor din partea ocupanților;
- Foști militari care au trecut de partea inamicului sau care s-au predat benevol în prizonierat, trădători de patrie, care ulterior s-au angajat în organele de poliție sau alte organe represive create de ocupații româno germani;
- Prefecți sau alți funcționari de nivel înalt ai aparatului administrativ creat de autoritățile româno-germane, precum și colaboratorii deschiși și sub acoperire ai organelor de spionaj ale inamicului;
- Din rândul primarilor rurali, starostilor, erau supuși arestului cei în privința cărora erau identificate elemente de complicitate cu ocupații: conexiune cu structurile represive sau de informații ale inamicului, predarea patrioților sovietici către ocupați, impunerea populației la rechiziții¹¹.

Ordinul comun al șefilor NKGB și NKVD al RSS Moldovenești nr. 03/17 din 26 mai 1944, ne ilustrează date concludente că organele represive sovietice conclucrau activ în procesul reprimării diverselor segmente ale societății care în mod firesc au interacționat și au făcut parte din cadrul administrației românești în Basarabia între 1941–1944, precum și anterior războiului.

O altă sursă documentară ne indică că prin directiva nr. 1/00143 din 5 iunie 1944 conducerea NKGB-ului republican transmitea instrucțiuni către structurile teritoriale, în vederea identificării și arestării tuturor „culacilor” care în perioade diferite au fugit în România și care s-au reîntors la precedentul loc de trai¹² în RSS moldovenească.

De asemenea, alte detalii relevante desprindem din cadrul unei directive nr. 2/0624 din 16 august 1944 semnată olograf de Iosif Mordoveț, șeful NKGB RSS Moldovenească, prin care organele teritoriale primeau indicații ce vizau „punerea la evidență și acoperirea cu agență a tuturor persoanelor a căror rude, dintr-un motiv sau altul, se aflau în România”¹³.

La 21 octombrie șeful NKGB transmite o indicație către șeful direcției 2¹⁴ a NKGB RSSM, ca în luna noiembrie 1944, să fie prezentate „listele românilor, care în perioada ocupației Moldovei au comis crime împotriva cetățenilor Sovietici: omoruri, atrocități, distrugerii, confiscări a bunurilor, furturi, răpiri a populației și altele, precum și complici a celor care au transportat diferite bunuri. În liste, în dreptul fiecărei persoane indicați pierderile maximele pe care au fost suportate, indicați caracterul crimei, locul și timpul comiterii acesteia”¹⁵.

Sursele documentare cercetate ne arată că nici *spiritualitatea românească* nu a rămas fără de atenția cekiştilor NKGB al RSS Moldovenești în cursul anului 1944. Astfel, la 17 noiembrie 1944 șeful NKGB semnează directiva nr. 2/ 01741 „Despre activitatea de agență în mediul clerului” adresată către organele teritoriale NKGB, prin care, inițial, aduce

¹¹ Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, pp. 47-49.

¹² *Ibidem*, pp. 66-67.

¹³ *Ibidem*, p. 107.

¹⁴ Direcția 2 (a doua) a NKGB al RSS Moldovenești avea în atribuție activitatea de contrainformații și contraspionaj în republică. Activitatea ce ține de identificarea și curmarea elementelor antisovietice, de asemenea, intra în competența acestei subunități, iar din martie 1946, în urma schimbărilor organizatorice, ca urmare NKGB-ul a fost transformat din Comisariat în Ministerul Securității Statului (MGB) această competență a trecut în gestiunea direcției 5 a MGB al RSS Moldovenești. Alexandru Malacenco, *Instituționalizarea puterii sovietice*, p. 148.

¹⁵ *Idem*, *Purgatoriul sovietic*, p. 129.

la cunoștință efectivului despre „intensificarea activității sovietice în mediul populației credincioase a Moldovei. După cum s-a stabilit, majoritatea clericilor bisericilor ortodoxe, care conform viziunilor și convingerilor sunt naționaliști români, au o atitudine negativă față de restabilirea puterii Sovietice în Moldova, promovează o activitate extinsă antisovietică, principala metodă fiind promovarea influenței românești asupra bisericii, agitarea în rândul populației a urii și neîncrederii față de puterea Sovietică și alipirea Moldovei la România”¹⁶. În conținutul directivei sunt menționați mai mulți preoți care au intrat în vizorul NKGB, dar a atras atenția „preotul bisericii din satul Parcani, județul Soroca – CECHIRCO I.C., care este explorat de Direcția a 2- a NKGB din RSSM” pentru faptul că în discuțiile cu alți reprezentanți ai fețelor bisericești milita pentru păstrarea și apărarea spiritualității românești în Basarabia (RSSM), anume ca

- „Slujbele în biserici să se facă doar în limba română;
- Predicile să se bazeze pe studiile de istorie a românilor;
- Posturile vacante de preoți și psalmiștii să fie ocupate de oamenii noștri – „basarabeni”, deoarece doar ei pot menține naționalismul românesc printre populație și, în sfârșit,
- Să se opună posibilei rusificări a bisericii”¹⁷.

În procesul de documentare în elaborarea articolului respectiv au fost descoperite date impresionante despre personalitatea deosebită a preotului CECHIRCO I.C, menționat în directiva NKGB RSSM nr. 2/ 01741 din 17 noiembrie 1944, pe care sumar le voi expune aici în câteva rânduri, dar care, totodată, merită a fi reflectate în cadrul unei lucrări separate în viitor. Deci, preotul CECHIRCO I.C. sau *Ciochircă Ioan Constantin* (poate fi găsit și *Sochircă Ioan Constantin*), născut la 29 august 1913, satul Popeștii de Jos, jud. Soroca, Basarabia, în familia țăranilor Constantin și Maria Ciochircă. În 1933 absolveste Seminarul Teologic din Huși, apoi în 1938 absolveste cu succes Facultatea de Teologie din Cernăuți, iar în 1939 la 25 februarie a fost hirotonisit în biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena” din orașul Bălți, astfel, Ciochircă Ioan a devenit preot în satul Alexeeni, județul Soroca (astăzi satul Alexeevca raionul Florești)¹⁸. Ulterior, preotul Ciochircă Ioan până în 1945 (anul în care a fost arestat de către NKGB RSSM) a slujit în parohiile din Popeștii de Jos, Racovăț și Parcani. Preotul Ciochircă Ioan nici în 1940, dar nici în 1944, la a doua ocupare a Basarabiei de către URSS, nu s-a evacuat în România, așa precum mulți au plecat. Preotul Ciochircă Ioan era cunoscut ca o personalitate de un umanism aparte în raport cu semenii săi, devotat bisericii și spiritualității românești. Pe lângă cele imputate în conținutul directivei menționate mai sus, preotului Ciochircă Ioan i se aduceau învinuiri că „înainte de război (adică în cadrul României Mare) a cântat și cântece patriotice și că a condus „Că-

¹⁶ *Ibidem*, p. 140.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Prot. Mitr. Zosima Toia, *Slugă Credincioasă a Voinței Dumnezeuiești*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, pp. 4-35. Lucrarea respectivă reprezintă o sursă valoroasă din care au fost extrase date veridice despre preotul Ciochircă Ioan. Chiar dacă cartea nu corespunde rigorilor științifice, autorul în elaborarea acesteia s-a bazat pe materiale din arhiva personală a protagonistului, precum și a realizat documentări în cadrul Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Legătura dintre autorul cărții și preotul Ciochircă Ioan a fost una de ucenic și dascăl.

minul Cultural”¹⁹ din satul său de baștină”²⁰. În martie 1945 fiind anchetat de NKGB RSS Moldovenească, cekiștii îi incriminau preotului Ciochircă Ioan „desfășurarea propagandei naționaliste antisovietice ani la rând, utilizând în acest scop biserica ortodoxă și statutul său de preot”, după care, inițial, a fost condamnat la moarte, apoi fiindu-i schimbată pedeapsa cu 8 ani de muncă forțată în regiunea Komi, URSS²¹.

Altfel spus, istoria tragică a preotului Ciochircă Ioan, expusă sumar mai sus, ne demonstrează cu date veridice amploarea naturii represive a mașinării securității sovietice în RSS Moldovenească în stârpirea românismului din spațiul basarabean – *dârzenia oficerii slujbei în biserică doar în limba română i-a adus condamnarea la moarte*.

Caracterul intruziv și coercitiv a activității mașinării securității sovietice în teritoriul „eliberat” al RSS Moldovenești a generat nemulțumiri constante în rândul populației locale pe parcursul anului 1944. Astfel, după nouă luni de la „eliberare”, la sfârșitul anului 1944, în rândul basarabenilor creșteau aspirațiile de a emigra în România. În sensul dat, la 26 decembrie 1944 a fost semnată „Directiva privind depistarea persoanelor cu aspirații de emigrare” nr. 2/02357” de către șeful NKGB Iosif Mordoveț, prin care cei depistați care intenționau să emigreze în România erau considerați „elemente antisovietice”. Totodată, erau transmise instrucțiuni către structurile teritoriale NKGB să întreprindă măsuri de creare a rețelelor de agentură în satele de graniță cu România pentru:

- identificarea și supravegherea tuturor persoanelor suspecte, care au apărut neautorizat în perimetrul zonei interzise a frontierei;
- urmărirea și de reținerea persoanelor care încercau de a fugi peste frontieră, concomitent să notifice comandamentul trupelor de grăniceri pentru închiderea hotarului;
- iar despre cazurile de trecere a frontierei să se comunice prin cifru, cu indicarea unor informații generale despre trădătorii de patrie²².

Campaniile de vânătoare a „elementelor antisovietice” identificate cu românismul în RSS Moldovenească a continuat și în anii după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Relevant în acest sens este aserțiunea istoricului Octavian Țicu care susține că „eradicarea românismului din Basarabia s-a făcut sesizabilă mai ales prin identificarea, stigmatizarea și înlăturarea elementelor identificate cu românismul”²³. În materialele documentare analizate pentru anul 1945, desprindem că în ordinele și directivele NKGB al RSS Moldovenești, românismul este asociat și cu „elemente social-periculoase” – un termen nou care nu a fost întâlnit în documentele analizate pentru anul 1944. În contextul semnării ordinului nr. 2/02531 din 11 mai 1945, de către șeful NKGB sunt transmise multiple instrucțiuni către subdiviziunile teritoriale NKGB, care urmau să întreprindă măsuri de reînnoire a evidenței „elementelor social-periculoase” și să prezinte listele finale către direcția 2 a NKGB RSS Moldovenească pentru eficientizarea activității pe această dimensiune în republică²⁴. Relevant în acest sens este că „elementelor social-periculoase” sunt atribuiți:

¹⁹ Căminele Culturale au constituit una din formele cele mai răspândite și mai accesibile de promovare a valorilor spirituale române în rândurile populației rurale. Totodată, una din cele mai importante sarcini pe care o avea căminul cultural, în viziunea autorităților școlare, era răspândirea cărții în rândurile populației rurale. Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918–1940)*. Studii. Chișinău: Cartdidact, 2010, pp. 66-67.

²⁰ Prot. Mitr. Zosima Toia, Op. cit., p. 29.

²¹ *Ibidem*, pp. 27, 37.

²² Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, pp. 157-158.

²³ Octavian Țicu, *Homo Moldovanus Sovietic*, p. 239.

²⁴ Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, pp. 185-186.

- „naționaliștii româno-moldoveni”;
- toți „culacii”, capii familiilor acestora;
- foști membri ai partidelor politice, foști primari, notari, membri ai jud cătoriilor sătești, judecători, procurori, avocați și persoane care ofereau consultație juridică, angajați ai preturilor și ai altor organe administrative românești din Basarabia;
- membrii familiilor represate de către NKGB în anii 1940–1941²⁵.

Pe fundalul pregătirilor de alegerile în Sovietul Suprem al URSS, preconizate pentru februarie 1946, în RSS Moldovenească NKGB-ul republican derula măsuri preparatorii pentru procesul electoral încă din cursul anului 1945, în vederea identificării și curmării timpurie a eventualelor tentative ostile de sabotare a alegerilor²⁶. Merită a fi consemnat aici, relevant pentru problema studiului nostru, că șeful NKGB în ordinul nr. 1/2/0067 din 27 decembrie 1945, evidenția răsplat nemulțumirea sa de prezentarea insuficientă și a foarte puține informații privind starea de spirit în mediile intelectualilor, bisericii și altor confesiuni religioase, precum și a foștilor membri ale „partidelor naționaliste”²⁷ etc. Totodată, șeful NKGB, în spiritul totalitarist al regimului sovietic, sublinia că „în ciuda numeroaselor semnale privind activitatea antisovietică a elementelor ostile, direcționată la perturbarea alegerilor – investigarea și reprimarea acestora se desfășoară extrem de lent”²⁸.

Concluzii

Urmare a cercetării subiectului *Cekiștii și românismul din RSS Moldovenească în primii ani postbelici* conchidem că deși rămâne a fi o tematică de o actualitate continuă, în spațiul istoriografic problema dată nu beneficiat de atenția corespunzătoare din partea cercetătorilor și a istoricilor, decât, în mod episodic sau colateral în unele lucrări.

Analiza diacronică a directivelor și ordinelor ale NKGB RSS Moldovenești în perioada 1944–1945 ne semnalează dezlănțuirea unei adevărate vânători de „elemente antisovietice” în rândul populației locale, în care stârpirea spiritului și a elemntului românesc din Basarabia, omniprezent în toate segmentele societății, a ocupat locul central. În același timp, distingem că cekiștii NKGB acționau cu meticulozitate în reprimarea elementului românesc din Basarabia în această perioadă. Pe lângă antrenarea întregului aparat instituțional (toate subunitățile județene, raionale, orășenești al NKGB), documentele studiate ne probează că NKGB al RSS Moldovenești conlucra activ și cu NKVD al RSS Moldovenești, acordându-și suport reciproc în distrugerea elementului și spiritului național românesc în Basarabia (RSSM) în această perioadă.

O atenție sporită din partea cekiștilor NKGB a avut-o și biserica ortodoxă din RSS Moldovenească, în care o bună parte dintre preoți erau considerați „naționaliști români”, „aveau atitudini negative referitor la restabilirea puterii Sovietice în Moldova” și militau pentru păstrarea spiritualității românești în biserici. Cazul prezentat în studiu a preotului Ciochircă Ioan Constantin din satul Parcani județul Soroca, care pentru *dârzenia oficeriei slujbei în biserică doar în limba română i-a adus condamnarea la moarte*, ne indică am-

²⁵ *Ibidem*, p. 186.

²⁶ Alexandru Malacenco, *Instituționalizarea puterii sovietice*, p. 139.

²⁷ Prin „partide naționaliste” în document se referea la persoanele care au fost membri ai partidelor politice românești în perioada aflării Basarabiei în componența României între 1918 și 1940 și 1941 și 1944, care din prisma regimului sovietic de ocupație era identificate ca „elemente ostile sau periculoase” regimului.

²⁸ Alexandru Malacenco, *Purgatoriul sovietic*, p. 305.

ploarea naturii represive a mașinării securității sovietice în RSS Moldovenească în stârpirea românismului în bisericile din spațiul basarabean.

Prin prisma documentelor cercetate, am desprins unele elemente de *modus operandi* ale cekiștilor în stârpirea românismului din Basarabia (RSSM) în primii ani postbelici. Așadar, am stabilit că sarcina principală a cekiștilor NKGB în eradicarea românismului în Basarabia era identificarea în toate segmentele societății a cele mai capabile persoane să mențină ideea națioanlă în comunitatea sa. Odată ce erau depistate asemenea persoane, erau luate în vizor, supravegheate prin agentură în anturajul apropiat, investigate discret, apoi arestați, ulterior aplicate cele mai dure pedepse: condamnați la moarte sau deportați în Siberia, iar cazul preotului Ciochircă Ioan din satul Parcani, județul Soroca, este ilustrativ în acest sens.

În baza materialelor documentare consultate, am stabilit că caracterul intruziv și coercitiv a activității mașinării securității sovietice în teritoriul „eliberat” al RSS Moldovenești, a generat nemulțumiri constante în rândul populației locale în cursul anului 1944. Așadar, exemplificativ este că după nouă luni de la „eliberare”, la sfârșitul anului 1944, în rândul basarabenilor se atestă o creștere a aspirațiilor de emigrare în România. Persoanele care erau depistate ce intenționau să emigreze în România erau considerate „elemente antisovietice”, fiind reținute de NKGB, supravegheate prin agentură și menținute la evidență specială de către organele de securitate.

Campaniile de vânătoare a „elementelor antisovietice” identificate cu românismul în RSS Moldovenească a continuat și în anii după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, în spiritul totalitarismului sovietic. Din materialele documentare analizate pentru anul 1945, desprindem că în ordinele și directivele NKGB al RSS Moldovenești, românismul este asociat și ca „elemente social-periculos” – un termen nou care nu a fost întâlnit în documentele analizate pentru anul 1944, dar care ne indică o tendință tot mai accentuată în a demoniza românismul, începând cu anul 1945.

Așadar, sub lupa atentă a întregului aparat instituțional al NKGB-ului republican, în perioada anilor 1944–1945 în Basarabia (RSSM), dezrădăcinarea elementului românesc avea loc în paralel cu înrădăcinarea/indigenizare sistemului sovietic, iar pe de altă parte, se transplanta construcția artificială a noii identități „moldovenești”, distincte de cea română, în vederea securizării și consolidării „temeiniciei” pe termen lung a regimului sovietic în acest spațiu.

SPORTURI TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ *Traditional romanian sports in Soviet Moldova*

CZU: 796.01(478)(091)
DOI: 10.5281/zenodo.19436391

Sergiu GURIN

<https://orcid.org/0000-0001-5512-4471>

Drd., Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: sergiugurin@icloud.com

Summary. In the Moldavian SSR (1940–1941; 1944–1991), several Romanian traditional sports and games underwent a process of marginalization due to political and ideological constraints imposed by the Soviet regime. This study investigates the trajectories of *oină* (a traditional Romanian bat-and-ball game), *trântă* (a form of traditional wrestling), and other cultural physical practices during the Soviet period. *Oină*, once widespread across Romanian territories, was effectively eradicated from public practice in Soviet Moldova and only re-emerged after 1991 with the establishment of dedicated clubs and a specialized federation. Conversely, *trântă* – a customary wrestling practice associated with rural festivities – not only endured but was institutionalized: in 1956, Moldavian enthusiasts codified a distinct set of rules, and the practice became an integral component of local festivals and Spartakiads.

While Soviet authorities prioritized the development of internationally recognized performance sports, certain popular competitions were tolerated as expressions of cultural heritage. *Trântă* ultimately came to be regarded as the national sport of Moldovans, with victors traditionally awarded symbolic prizes, such as a ram or a live rooster, during community celebrations. Other traditional practices, such as archery and horse racing – once prominent in Bessarabia – experienced either adaptation into modern sporting frameworks or decline. Archery, rooted in medieval military traditions, was reinstated as an official sport in 1968 at the “Dinamo” Club and expanded throughout the 1970s via local sections, becoming a compulsory discipline in certain rural sports associations. Traditional horse racing, highly popular in interwar Bessarabia, largely disappeared from public life under Soviet governance, with equestrianism limited to specialized circles. Similarly, *țurca* – a bat-and-ball game resembling *oină* and once common in Moldovan villages – virtually vanished during the Soviet era, surviving sporadically in rural settings and experiencing only limited revival efforts after 1990.

This article underscores the resilience and partial revival of Moldova’s Romanian sports heritage despite the Soviet project of cultural homogenization, highlighting the dynamic interplay between state-imposed sporting policies and the preservation of traditional physical culture.

Key words: *oina*; *trântă*; archery; horse racing; traditional sports; cultural heritage; Soviet Moldova.

Context istoric și politic

După reanexarea Basarabiei, în 1944, vechi teritoriu românesc, regimul sovietic a impus un sistem centralizat de control al culturii fizice și sportului, aliniat politicilor și modelelor sovietice. Sporturile „burgheze” sau cele naționale au fost în mare parte neglijate sau marginalizate, autoritățile stimulând în schimb discipline olimpice de masă precum fotbalul, gimnastica, atletismul etc.

Imediat după finalizarea celui de-Al Doilea Război Mondial, rețeaua instituțională din domeniul educației fizice și a sportului a fost extinsă: au fost înființate asociații sportive așa ca „Spartak”, „Dinamo” și „Locomotiv”, „Kolhoznicul”, „Moldova”, s-au deschis școli și secții sportive, iar educația fizică a devenit disciplină obligatorie în școli și universități. În contextul transformărilor accelerate, formele tradiționale de mișcare, provenite din vechea cultură rurală, au continuat să existe mai degrabă în plan secundar, fiind păstrate în forme neoficiale sau doar parțial absorbite de noile structuri și de regimul politic. De-a lungul timpului, locuitorii băștinași au practicat numeroase activități sportive cu caracter tradițional, precum oina, tirul cu arcul, trânta, ori întrecerile ecvestre desfășurate la târguri. Aceste practici sportive îndeplineau funcții social-comunitare, ritualice și formativ-educative, servind drept pregătire pentru viața cotidiană, fiind transmise din generație în generație, chiar dacă nu au fost formalizate de reguli clare înainte de secolul al XX-lea. Instaurarea puterii sovietice a adus însă instituționalizarea sportului după modelul URSS, ceea ce a însemnat neglijarea intenționată a multor jocuri autohtone considerate „naționale” sau „burgheze” în favoarea sporturilor internaționale. Totuși, unele tradiții sportive locale au continuat să existe la nivel informal, mai ales în mediul rural, la sărbătorile locale, iar altele au fost reinterpretate de autorități ca făcând parte din „folclorul moldovenesc” promovat oficial. În lucrarea de față se vor analiza câteva dintre principalele probe de sport și jocuri tradiționale românești din Moldova sovietică, modul în care au supraviețuit aceste practici în epoca RSSM și soarta lor după 1990.

Oina – sportul național uitat și reînviat

Oina, joc sportiv românesc practicat cu mingea și bastonul, echivalentul tradițional al baseball-ului, are origini multiseculare în cultura pastorală românească¹. Inventată de ciobani și transmisă din generație în generație, oina era deja atestată documentar în 1364 în Țara Românească, iar în secolul al XIX-lea devenise un joc popular în toate provinciile românești, sub diverse denumiri regionale (hoina, de exemplu)². În Moldova istorică, oina era cunoscută și practică, Dimitrie Cantemir menționând posibil acest joc printre întrecerile favorite ale moldovenilor din secolul XVIII. În a doua jumătate a secolului XIX, reformele lui Spiru Haret în Vechiul Regat au introdus oina ca disciplină obligatorie în școli (din 1898), cu competiții școlare anuale care au standardizat regulile jocului.

Federația Română de Oină a fost înființată în 1932, fiind organizate campionate naționale de oină. Basarabia, fiind parte componentă a României între 1918 și 1940, a participat la această efervescență sportivă: se predau noțiuni de oină în școli și se organizau concursuri locale. De pildă, chiar în 1924 și 1926, echipele basarabene de fotbal precum „Fulger” și „Mihai Viteazul” au jucat în campionatul României, semn că și la nivel de sporturi, Basarabia era integrată în circuitul național³. Prin analogie, este probabil ca și oina să fi fost practică la nivel școlar.

Totul însă s-a schimbat în perioada postbelică. În RSS Moldovenească, oina a fost practic abandonată, nefiind susținută de noul regim politic. Autoritățile sovietice nu vedeau cu ochi buni un sport considerat simbol național românesc, neavând corespondent în cultura

¹ *Oina – sportul național al României*, www.europeana.eu/ro/stories/oina-romanas-national-sport (consultat 24.06.2025).

² Nicolae Postolache, *Fascinația oinei jocul românilor de pretutindeni*, București: Editura Pro-fexim, 2009.

³ Ion Valer Xenofontov, *Viața sportivă în Chișinăul interbelic*, în: *Akademios*. nr. 4 (67), 2022, pp. 91-92.

rusă sau în programele sportive sovietice. Ca urmare, în perioada postbelică oina a dispărut aproape complet din peisajul sportiv moldovean – așa cum notează retrospectiv cronicile: „În timpul aflării Moldovei în componența URSS, oina practic a fost dată uitării pe meleagurile noastre”⁴. Nu există înregistrări despre competiții oficiale de oină în RSSM, iar generațiile tinere nu mai învățau acest joc. Chiar și în România comunistă de după război, oina a trecut printr-un con de umbră (nefiind finanțată 1944–1945), dar a cunoscut o reluare în 1949, când competițiile au fost repornite și jocul a fost promovat din nou oficial⁵. În Moldova sovietică însă, asemenea inițiative au lipsit cu desăvârșire.

Abia odată cu mișcarea de renaștere națională de la sfârșitul anilor '80, interesul pentru oina ca parte a identității comune cu România a reînviat. După 1991, în Republica Moldova s-au făcut primii pași pentru readucerea acestui sport pe teren. Au fost necesari totuși peste zece ani pentru a se organiza o structură oficială: Federația de Oină din Republica Moldova a fost fondată în ianuarie 2003⁶, având ca scop renașterea jocului. Primele echipe și competiții locale au apărut în anii 2000, adesea cu sprijin logistic și material din partea Federației Române de Oină. De exemplu, în 2015 a fost inițiat un program de revitalizare a oinei în Republica Moldova cu suportul partenerilor din România, care a dus la crearea de cluburi precum Fulger Ialoveni, Sediment Ialoveni, Speranța Nisporeni etc., participante la campionate naționale de oină în Republica Moldova.

Trânta – lupta tradițională păstrată și oficializată

Dintre toate sporturile tradiționale, trânta a avut, paradoxal, cel mai bun destin sub regimul sovietic în Moldova. Trânta reprezintă o formă de lupte corp la corp fără arme, practică de secole în satele românești. În mod tradițional, băieții din mediul rural se întreceau în trântă la hramuri și târguri, în fața comunității, pentru prestigiu și premii simbolice cum ar „Berbecul viu” sau „Cucoșul viu”. Lupta avea reguli nescrise de fair-play: se începea cu o strângere de mână și priza reciprocă de brâu, erau interzise loviturile dure sau atacarea adversarului căzut, iar victoria era decisă când unul dintre luptători era pus cu omoplații la pământ⁷. Învingătorul competiției de trântă din Moldova sovietică era recompensat cu un *berbec viu*, de obicei „cel mai frumos berbec din turmă” oferit de comunitate, semn al forței și al statutului câștigat. Această tradiție s-a menținut până în zilele noastre. Chiar și sub regimul comunist, obiceiul a continuat local; există relatări din anii '70–'80 și ulterior despre lupte organizate de zilele satelor cu premii ca berbecul pentru adulți și cocoșul pentru tineret. În cinemateca Agenției Naționale a Arhivelor este o secvență de la o activitate competițională, „Trânta”, o producție Telefilm-Chișinău, 1967, în regia lui Vitali Calășnicov, comentează Alexandru Cosmescu, unul din protagoniști fiind judocanul și antrenorul Vasile Luca. Reflectă o tradiție perpetuată în perioada sovietică, trânta moldovenească. Filmările au loc la Hâncești, atunci numit Cotovsc, la care au participat oameni din satele raionului și oaspeți veniți de la Chișinău. Analizând competiția se poate de observat, rolul fiecărui participant la această sărbătoare sportivă: moderatorul sau cum în film i se spune crainic, arbitrul care are un rol central și foarte responsabil și spectatorii care sunt

⁴ Revista Sport în Moldova. Asociația Presei Sportive din Moldova. Interviu cu Vasile Onică, președintele Federației de Oină din Republica Moldova, 22 aprilie 2020.

⁵ *Oina – sportul național al României*, www.europeana.eu/ro/stories/oina-romanas-national-sport (consultat 24.06.2025).

⁶ *Istoricul Federației de Oină*, www.oina.md/istoricul-jocului/ (consultat 24.07.2025).

⁷ Tranta (Moldova, Romania) <https://www.traditionalsports.org/traditional-sports/europe/tranta-moldova-romania.html> (consultat 24.07.2025).

așezați în jurul suprafeței competiționale⁸. La finalul luptei, participanții turneului împreună cu arbitrii și organizatorii, gătesc berbecul sacrificat și servesc vin, toți fiind uniți la o masă improvizată, ceea ce denotă unitatea și respectarea tradițiilor locale.

Sub aspect oficial, sovieticii au apreciat trânta cu mai multă deschidere comparativ cu oina, probabil din două motive: 1) luptele corespundeau idealului de pregătire fizică utilă (fiind similar luptelor libere și greco-romane, pe care oricum îl promovau ca sport olimpic), și 2) puteau fi prezentate ca element de identitate moldovenească distinctă de cea românească, alinând astfel doctrinei staliniste a „poporului moldovenesc” diferit. Astfel, regimul a transformat trânta într-un simbol folcloric local acceptabil. În anii '50, un grup de antrenori tineri din RSSM și-a propus „resuscitarea fiecărui sport” tradițional⁹. Totodată, trânta a fost integrată ca probă în cadrul Spartakiadelor naționale și unionale. Relatările indică faptul că „în ultimii ani [ai perioadei sovietice], lupta națională trânta era un element permanent la toate sărbătorile rurale, precum și la Spartakiadele de toate nivelurile”. De asemenea, trânta a fost introdusă în școli. În 1985, Ministerul Educației de la București a inclus trânta ca activitate în școlile rurale din România, recunoscând beneficiile sale pentru sănătate¹⁰. Similar, în RSSM, orele de educație fizică din mediul rural și competițiile școlare au incorporat trânta în anii '70–'80, meciuri de trântă fiind adesea organizate de autoritățile locale sau ca parte a evenimentelor sportive mai ample. Această validare instituțională de ambele părți ale Prutului a ajutat trânta să supraviețuiască și chiar să se dezvolte.

Filmul documentar „Trânta” (1968) realizat de regizorul Anatol Codru ilustrează tradițiile acestei lupte. Filmul, premiat internațional, a fixat în imagini obiceiul popular, consolidându-i statutul de emblema culturală. De asemenea, au apărut lucrări de specialitate în epocă. În 1987, la Editura „Cartea Moldovenească” din Chișinău a fost publicat monografia „Trânta – lupta națională moldovenească” de P.K. Rusnac, un manual tehnic ce descria stilurile, tacticile și organizarea competițională a trântei¹¹. Toate acestea arată o instituționalizare a trântei de către autoritățile RSSM, într-un mod în care alte sporturi tradiționale nu au beneficiat. Este curios faptul că trânta a funcționat și ca pepinieră pentru sportivii de performanță. Mulți copii de la sate, obișnuiți să „se trântescă” în joacă, au trecut ulterior la lupte libere, sambo sau judo, discipline în care RSS Moldovenească a dat campioni. În anii 1954–1970 au apărut numeroși luptători talentați proveniți din mediul rural, cum ar fi Valentin Guțu, Gheorghe Cotic, Constantin Bas (campioni mondiali la sambo și judo), frații Ion și Semion Curdov ș.a.

Alte sporturi și jocuri tradiționale

Pe lângă oină și trântă, în Moldova antibelică și interbelică existau și alte sporturi sau jocuri populare, unele cu caracter utilitar, legate de vânătoare sau pregătire militară, altele pur recreative și de divertisment. În perioada sovietică, soarta acestora a variat: unele

⁸ „Trânta” la Hâncești, o producție Telefilm-Chișinău, 1967. www.youtube.com/watch?v=4LWhhBLrVoA (consultat 24.07.2025).

⁹ Tranta (Moldova, Romania), www.traditionalsports.org/traditional-sports/europe/tranta-moldova-romania.html#:~:text=In%201954%20a%20group%20of,winner%20at%20Republican%20Championship%2C%20Ivan (consultat 24.07.2025).

¹⁰ www.unescoicm.org/eng/library/global_martialarts.php?ptype=view&idx=6995&page=1&code=global_martialarts_eng&category=168#:~:text=the%2020th%20century%20efforts%20have,d (consultat 24.07.2025).

¹¹ P.K. Rusnac, *Trînta: Молдавская национальная борьба [Trînta: Lupta națională moldovenească]*. Chișinău: Cartia Moldovenească, 1987, pp. 4-5.

au fost adaptate și incluse în mod oficial în programele sportive, altele au dispărut, fiind reînviolate abia în epoca post-sovietică. În perioada modernă, odată cu apariția armelor de foc, arcul a devenit mai degrabă un sport. În interbelic, România avea competiții modeste de tir cu arcul, dar nu era o disciplină răspândită. În RSS Moldovenească, tirul cu arcul a fost (surprinzător) reintrodus oficial în anii '60, posibil ca parte a eforturilor de a găsi noi discipline competitive. Potrivit autorilor A. Safonov, S. Krasotkin și A. Maslovski „tirul cu arcul este introdus ca probă sportivă în 1968 și practicat în mod special în cadrul Clubului «Dinamo»”¹². În cadrul republicilor unionale, cluburile „Dinamo” activau sub egida ministerelor de interne, fiind axate pe sporturi cu caracter tactic (tir, sambo etc.), ceea ce explică interesul pentru arc. Ulterior, la mijlocul anilor '70, tirul cu arcul s-a extins: s-au deschis secții de arc în mai multe orașe și raioane ale RSSM, iar proba a fost introdusă ca fiind una obligatorie în asociațiile sportive de mase, precum „Moldova” și „Colhoznicul”¹³. Practic, s-a dorit popularizarea tirului cu arcul ca sport de masă, probabil în ideea dezvoltării îndemnării cu arme ușoare (în concordanță cu pregătirea premilitară promovată în URSS). Spre deosebire de oină, tirul cu arcul nu era unul „național” românesc, deci nu ridica suspiciuni ideologice – dimpotrivă, a fost încadrat în planul unional de dezvoltare a sporturilor tehnice.

O altă probă sportivă o reprezintă cursele de cai sau competițiile hipice. Acestea făceau parte din viața socială a românilor încă din secolul XIX. La orașe se organizau hipodromuri (celebrul hipodrom de la Chișinău din epoca țaristă, de exemplu), iar la sate competiții de călare aveau loc la târguri și nedei. În perioada interbelică, cursele de cai (trap, galop) erau foarte populare, considerate chiar un reper al sportului modern în România. Alexandru Marghiloman, prim-ministru României, era un mare pasionat de cai pur sânge englezesc, dovadă servește și denumirea vilei sale din Buzău numită Albatros în onoarea calului său favorit¹⁴.

După 1944, hipismul a avut un statut ambivalent în URSS: pe de o parte era asociat cu nobilimea și proprietatea privată (deci descurajat ideologic), pe de altă parte Uniunea Sovietică a menținut un interes practic pentru creșterea cailor (hergheliile de stat) și pentru echitație ca sport olimpic. În RSSM, nu existau mari hipodromuri ori tradiția curselor de galop urban ca la București sau Odesa, dar călăria rurală a persistat ca necesitate cotidiană. Competițiile tradiționale gen „cine aleargă calul mai iute” la hora satului s-au rărit considerabil odată cu mecanizarea agriculturii și colectivizării (rolul cabalinelor scăzând). Totuși, au existat inițiative sporadice: unele școli agricole sau cluburi ale DOSAAF (organizație paramilitar-sportivă sovietică) ofereau cursuri de echitație și mici concursuri de sărituri peste obstacole. În anii '70, la Chișinău s-a deschis o școală sportivă de caiac-canoe și pentatlon modern, acesta din urmă incluzând călărie, semn că se practicau antrenamente ecvestre la nivel redus¹⁵.

Între jocurile de echipă tradiționale, pe lângă oină, se distinge țurca, un joc rustic practicat cu o bâță și un bățșor de lemn (numit „țurcă”). Țurca era, în esență, un joc de îndemnare și coordonare. Fiind ușor de improvizat (nu cerea teren sau echipament special), țurca a fost populară ca joc al copiilor și tinerilor în mediul rural românesc până în prima jumătate a secolului al XX-lea¹⁶. După venirea sovieticilor, țurca – considerată un simplu joc de

¹² A. Safonov, S. Krasotkin, A. Maslovski, *Cultura Fizică și Sportul în Moldova*. Chișinău, 1971.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Valeriu Nicolescu, *Destinul averii marghilomanilor*, în: *Dialogica*. Supliment nr. 1, 2022, pp. 38-49.

¹⁵ A. Safonov, S. Krasotkin, A. Maslovski, *Cultura fizică și sportul în Moldova*, Chișinău, 1971, p. 23.

¹⁶ Cum se joacă, în realitate, țurca. Sportul copilăriei multor români este practicat la modul serios în nord-vestul țării, adevarul.ro/stiri-locale/satu-mare/cum-se-joaca-in-realitate-turca-sportul-1853191.

copii de la sat – a dispărut aproape complet din practicile organizate. Copiii din generațiile postbelice din RSSM se jucau mai degrabă „lapte gros”, „rațele și vânătorii” sau alte jocuri inoculate prin școală, iar țurca a supraviețuit doar pe alocuri, acolo unde tradiția locală era puternică. Spre exemplu, în satele din sudul republicii a persistat un joc numit „uliți” sau „lechia”, foarte asemănător țurcăi, semn că elemente ale sale mai erau cunoscute. Însă, *per ansamblu*, în a doua jumătate a secolului XX, țurca „a dispărut aproape complet din peisaj”, după cum recunoaște un promotor contemporan al jocului¹⁷.

În spațiul rural românesc existau și numeroase jocuri motrice tradiționale (de copii sau adulți) – precum *aruncarea buzduganului*, *trasul frânghiei*, țurca pe echipe, *lovitul oalei legat la ochi*, *baba oarba*, *călușarii* (dans ritual cu aspect competițional), șoarecele și pisi-ca, *capra*, *de-a v-ați ascunselea* etc. Majoritatea erau jocuri de petrecere sau copilărie, fără caracter de „sport” formal. Regimul sovietic nu le-a interzis explicit, dar multe s-au pierdut natural odată cu schimbarea modului de viață și urbanizarea. Anumite jocuri au fost preluate în programul pionierilor, însă de obicei într-o formă modificată sau sub alt nume, fără referire la originile românești (de exemplu, jocul „Rațele și vânătorii” ori „Prinselea” continuau să fie jucate, dar erau prezentate ca jocuri universale).

În mediul rural, în mod special în partea de nord a RSS Moldovenești, pe fundalul unei amplificări a propagandei politice și ideologice, recepționate și prin filiera cinematografiei ce făcea exces de zel în promovarea celui de-Al Doilea Război Mondial (numit în perioada sovietică „Pentru Apărarea Patriei”) printre băieți se practica jocul „de-a războiul”, o imitație a acțiunilor militare.

Concluzii finale

Evoluția sporturilor tradiționale românești în Moldova sovietică reflectă tensiunea dintre politica de uniformizare culturală impusă de regim și rezistența identitară locală. Unele tradiții sportive au fost suprimate sau au dispărut temporar (cazul oinei, al țurcăi, al curselor de cai), altele au fost tolerate și chiar promovate sub o anumită formă (cazul trântei și al tirului cu arc). Regimul sovietic din RSSM a urmărit să creeze un *om nou*, inclusiv prin sport, ceea ce a însemnat ruperea de vechile practici considerate „burgheze” sau „naționaliste”. Cu toate acestea, sporturile tradiționale nu au dispărut complet, ci au continuat fie în clandestinitate rurală, fie sub alte justificări.

html#:~:text=Regulile%20jocului%20de%20țurcă%20sunt,complet%20din%20peisaj%20între%20timp (consultat 24.07.2025).

¹⁷ *Ibidem*.

**MEMBRII ORGANIZAȚIEI RELIGIOASE „MARTORII LUI IEHOVA”
ÎN GULAG: DIFICULTĂȚI, MODALITĂȚI DE SUPRAVIEȚUIRE
ȘI LECȚII PENTRU VIITOR**

Members of the religious organization “Jehovah’s Witnesses” in the Gulag: hardships, survival strategies, and lessons for the future

CZU: 279.17(478):94

DOI: 10.5281/zenodo.19328780

Nelea CHIHAI

<https://orcid.org/0000-0002-1608-6318>

Drd. Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM

Specialist Secția Teritorială Nord a AȘM (cu sediul la Bălți)

E-mail: nelea.cogilnicean1995@gmail.com

Summary. Operation “North” of April 1, 1951, was a large-scale deportation of members of the “Jehovah’s Witnesses” organization and their families to the Gulag. Once in the Gulag, the deported persons faced a range of hardships that marked their destinies. The study aims to highlight the problems encountered by members of the “Jehovah’s Witnesses” organization and their families, as well as their survival strategies, based on the analysis of specialized literature and two case studies: Alexandru Gurița (deported on April 1, 1951, together with his family, at the age of 5, from the village of Larga, Briceni district, to the Tomsk region) and Ion Calchei (deported on April 1, 1951, together with his family, at the age of 14, from the village of Brânzeni, Edineț district, to the Tomsk region). These testimonies represent a valuable cultural heritage that reflects the crimes of the communist regime, the pressures and atrocities committed by the Soviet authorities, and also serve as life lessons meant to prevent the repetition of a criminal regime that committed crimes against humanity.

Key words: „Jehovah’s Witnesses”, Operation “North,” deportation, Gulag, atrocities, crimes against humanity.

În perioada sovietică, populația din teritoriul dintre Nistru și Prut a fost supusă unor multiple forme de represiune: arestări, deportări, foamete organizată, precum și execuții individuale sau colective. Cele trei valuri de deportări în masă din RSS Moldovenească au avut efecte dramatice asupra basarabenilor, lăsând traume transgeneraționale¹. Ultimul val de deportare în masă a avut loc la 1 aprilie 1951 și a fost numit Operațiunea „Nord”, a reprezentat cea mai amplă acțiune de deportare a „Martorilor lui Iehova” din RSSM. Această acțiune a marcat profund destinele unor oameni nevinovați, supuși unui ansamblu de dificultăți, dar care au găsit modalități de supraviețuire, păstrându-și identitatea și demnitatea, devenind exemple și lecții de viață pentru generațiile următoare.

În martie 1951, planul de deportare a Martorilor lui Iehova a fost pregătit și aprobat de Consiliul de Miniștri al URSS. Conform acestuia, se prevedea ca în aprilie aceluiași an să fie strămutați peste opt mii de persoane din RSS Moldovenească, RSS Estonă, RSS Letonă, RSS Lituaniană și RSS Bielorusă, despre care, timp de mai mulți ani, organele securității

¹ Zinaida Bolea, *Dimensiuni psihosociale și psihanalitice ale fenomenului deportărilor din RSSM*. Teză de doctor habilitat în psihologie. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2024, p. 50.

de stat și aparatul Consiliului pentru Problemele Cultelor Religioase adunaseră informații.² Ca destinații finale ale deportării au fost desemnate, în primul rând, regiunile Irkutsk și Tomsk. Munca directă de implementare a hotărârii Consiliului de Miniștri al URSS a fost încredințată MGB-ului (Ministerului Securității de Stat) al URSS.³ Membrii organizației religioase „Martorii lui Iehova” și familiile acestora din RSSM, la data de 1 aprilie 1951, din 14 raioane ale RSSM, între orele 4:00 și 20:00, au fost ridicați și urcați în vagoane pentru vite, iar averea le-a fost confiscată. Conform *Notei informative privind desfășurarea operațiunii „Nord”*: „Au fost ridicate și îmbarcate în vagoane 723 de familii, cu un număr total de 2617 membri de familie. Dintre persoanele îmbarcate: bărbați: 808 pers., femei: 967 pers., copii sub 15 ani: 842 pers.”⁴ Conform estimărilor lui Nicolae Fuștei, numărul celor deportați a fost mai mare, fiind deportate 2.724 de persoane.⁵

Studiul are drept scop restabilirea tabloului istoric al Operațiunii „Nord” prin valorificarea memoriilor persoanelor care au suferit în urma celui de-al treilea val de deportări în masă din RSSM. Principalele direcții de analiză sunt: evidențierea problemelor cu care s-au confruntat membrii organizației „Martorii lui Iehova” și familiile acestora, precum și identificarea metodelor de supraviețuire în Gulag, lecții pe care trebuie să le asimilăm în procesul de reconstituire a memoriei. O contribuție semnificativă la dezvoltarea culturii memoriei aparține cercetătorilor Ludmila Cojocar, Virgiliu Bîrlădeanu, Lidia Pădureac, Anatol Petrencu, Zinaida Bolea, Viorica Olaru-Cemîrtan și alți cercetători care, în lucrările lor, valorifică studii de caz ce abordează memoria deportărilor staliniste. Un aport deosebit la înțelegerea acestui episod îl constituie mărturiile directe ale supraviețuitorilor, adunate și publicate mai ales în ultimii ani. În prezent, numărul martorilor oculari în viață este foarte redus, însă destinele lor au fost transmise de copiii născuți în exil și de urmașii acestora. Primele relatări au apărut în publicațiile periodice ale „Martorilor lui Iehova”, în „Anuarul Martorilor lui Iehova” din 2004, articolul „Deportarea: strategia sovietică”⁶ reflectă episoade din viața deportaților prezentate din perspectiva comunității, care expune un ansamblu de probleme: muncă silnică, represiune pe motive religioase și strategii de supraviețuire prin credință. Ulterior, cercetătorii din Republica Moldova au cules interviuri orale, în cadrul unor proiecte precum volumele „Arhivele memoriei”⁷, care reunește interviuri și studii de caz, incluzând relatări despre familii de „Martori ai lui Iehova”⁸ supuși represiunii stalinis-

² Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*. Chișinău: Lexon-Prim, 2017, p. 182.

³ Maxim Odintsov, *Consiliul de Miniștri al URSS hotărăște: „Să fie deportați pentru totdeauna!”*. Moscova: Logos, 2005, pp. 20-21

⁴ Valeriu Pasat, *Trudnie strannitsi istorii Moldovi, 1940–1950-e gg*. Moskva: Terra, 1994, p. 632.

⁵ Nicolae Fuștei, *Persecutarea organizației religioase „Martorii lui Iehova”. Operația „Sever” (1951) în RSSM*. Chișinău: Cuvântul-ABC, 2013, p. 82

⁶ Anuarul „Martorilor lui Iehova”, 2004. New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2004, p. 95.

⁷ Lidia Pădureac (ed.). *Arhivele Memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimilor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, vol. III, tom I. Chișinău: Institutul de Istorie, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, 2016, p. 330.

⁸ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocar, Lidia Pădureac (ed.). *Românii în Gulag, Memorii, Mărturii*, Documente, Vol. I. Chișinău: Tipografia Balacron, 2015, 362 p.

te, precum Constantin Rusu⁹, Anton Pânte¹⁰. De asemenea, volumul „Românii în Gulag”¹¹ conține studiile de caz: Aref Leancă¹² și Ana Chiaburu.¹³ Proiectul „Expedițiile Memoriei” (coord. Dr. Octavian Țicu) au adunat, prin cercetare de teren, interviuri cu persoane care au fost supuse represiunii staliniste, inclusiv cu membri ai organizației „Martorii lui Iehova”. Unul dintre aceste interviuri a fost valorificat de Maria Gogu Zinovii în monografia „Basarabia și Transnistria în Gulagul sovietic. Deportări și muncă forțată”, studiul de caz: Vera Gortopan¹⁴. Menționăm și monografia lui Negru Nicolae „O progenitură dușmană” ce reflectă aspecte ale deportării din 1 aprilie 1951 și viața grea în Gulag¹⁵.

Tema studiului este actuală, deoarece abordează un subiect care a intrat, în ultimul timp, în atenția cercetătorilor; cu toate acestea, viața în Gulag a „Martorilor lui Iehova” rămâne un domeniu insuficient studiat. Prin prezentul studiu vom valorifica contribuția cercetătorilor care au abordat teme precum „cultura memoriei”, „cel de-al treilea val de deportare”, „viața în Gulag” și alte subiecte conexe. Totodată, ne vom referi și la studiile de caz colectate de noi în cadrul cercetării pentru teza de doctorat *Deportarea „Martorilor lui Iehova”* (aprilie 1951) din RSS Moldovenească: preliminarii, executarea, urmările (coord. Anatol Petrencu). Vom valorifica două studii de caz inedite, referitoare la două familii care au fost deportate în Gulag în timpul Operațiunii „Nord”: studiul de caz: *Ion Calchei* (deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 14 ani, din satul Brânzeni, raionul Edineț, în regiunea Tomsk) și studiul de caz: *Alexandru Gurița* (deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 5 ani, din satul Larga, raionul Briceni, în regiunea Tomsk).

În zilele de 13 și 14 aprilie 1951, vagoanele cu „Martorii lui Iehova” au ajuns la punctele de destinație din regiunile Tomsk și Irkutsk, unde „coloniștii speciali” au fost repartizați în colhozuri și întreprinderi forestiere.¹⁶ Au fost debarcați 2 619 deportați în regiunea Tomsk: la stația Bogașevo: 193 oameni, la stația Tigan: 175 persoane, la stația Asino: 2 251 persoane.¹⁷ Ulterior, Membrii organizației „Martorii lui Iehova” s-au confruntat cu un ansamblu de probleme de ordin social, religios, psihologic și fizic. Cu toate acestea, au reușit să facă față tuturor dificultăților prin credință, sprijin reciproc, folosirea alimentelor și obiectelor aduse din RSSM și alte strategii de supraviețuire. Aceste probleme i-au marcat profund, rămânând în memoria individuală și colectivă drept „o traumă a deportării”. O parte dintre aceste amintiri au rămas pentru totdeauna în Siberia, odată cu trecerea din viață a persoanelor represate, care nu s-au mai întors din acele locuri îndepărtate, iar altele, aparținând celor care au fost copii în momentul deportării, ori s-au născut în Siberia, pot fi încă recuperate, contribuind astfel la reconstituirea tabloului general al Operațiunii „Nord”, prin îmbinarea documentelor de arhivă cu mărturiile martorilor oculari.

⁹ Op. cit., Arhivele Memoriei, vol. III, tom I, p. 174.

¹⁰ *Ibidem*, p. 125.

¹¹ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac (ed.). *Românii în Gulag. Memorii, Mărturii*, Documente, Vol. II. Chișinău: Tipografia Balacron, 2014, 352 p.

¹² *Românii în Gulag*, vol. I, p. 151.

¹³ *Ibidem*, vol. II, p. 59.

¹⁴ Maria Gogu Zinovii, *Basarabia și Transnistria în Gulagul sovietic: Deportări și muncă forțată*. Chișinău: Lexon, 2024, pp. 188-195.

¹⁵ Nicolae Negru, *O progenitură dușmană*. Chișinău: Editura Arc, 2024. 295 p.

¹⁶ M.I. Odintsov, *Consiliul de Miniștri al URSS hotărăște: „Să fie deportați pentru totdeauna”*. Moscova: Logos, 2005, p. 21.

¹⁷ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*. Chișinău: Lexon-Prim, 2017, p. 199.

Membrii organizației „Martorii lui Iehova”, ajunși în Gulag, s-au confruntat cu dificultăți de ordin **social**: atitudinea reticentă și rezervată a localnicilor, cauzată de faptul că autoritățile locale i-au prevenit că vor veni „oameni periculoși”, niște persoane care „mă-năncă oameni”. Aceste afirmații sunt confirmate de mai multe persoane care au fost deportate în Gulag la 1 aprilie 1951. Membrii organizației „Martorii lui Iehova” au aflat ulterior despre minciunile propagate de autorități. De exemplu, *Ion Calchei*¹⁸ relatează cum a aflat despre acest neadevăr: „După ce ne-am încadrat în muncă, mâncam împreună. Era o femeie din Republicile Baltice, Vera Stăsevici, care îmi spune: *«Ваня, хоть вы хорошие люди, а я вам скажу, вы готовы делиться последним кусочком. А я вам расскажу одну вещь: до вашего приезда собрали нас в клуб и был орден КГБ. Директор индустрии сказал: вот вам привозим рабочую силу, только предупреждаем: ничего общего не иметь с ними.»*”¹⁹. Ana Chiaburu menționează că, chiar dacă politica oficială a autorităților locale era de a propaga faptul că vin „canibali”, cu timpul localnicii au înțeles că erau doar niște minciuni. Cu timpul relațiile dintre majoritatea „Martorilor lui Iehova” cu localnicii s-au îmbunătățit, iar în ciuda dificultăților, au existat momente de sprijin reciproc.²⁰

Asemenea altor persoane supuse represiei staliniste, membrii organizației „Martorii lui Iehova” au îndurat suferințe fizice semnificative, determinate de munci epuizante, temperaturi extreme, lipsuri alimentare și vestimentare, probleme de sănătate etc. Prima noapte petrecută în Gulag a reprezentat un moment deosebit de dificil. Ajunși într-un mediu complet necunoscut, deportații au fost nevoiți să facă față unei multitudini de provocări, în condițiile în care administrația locală i-a lăsat să se descurce pe cont propriu, fără asistență sau sprijin inițial. *Ion Calchei* ne povestește prin ce a trecut familia acestuia și alte familii ce au fost deportate la 1 aprilie 1951, menționând că au ajuns la stația Tupic, în Asino, la mai bine de 100 de kilometri de Tomsk. Râurile din zonă erau încă acoperite de gheață. Cei care se înscriseră în colhozuri au fost preluați cu cai și sânni, era 14 aprilie, încă se mai vedea zăpada, deși în unele așezări apărea deja apa. Diminețile erau încă reci, era ger, însă nu dura mai mult de câteva ore, după care se înmuia totul. Zăpada se întindea până în nordul regiunii Krasnoiarsk, de unde izvorăsc marile râuri ale Siberiei. Au ajuns, în cele din urmă, la destinație, un punct de pregătire în cadrul industriei forestiere, apoi au plutit în continuare pe două râuri: Chia și Ceci. Duminică, aproape de lăsarea serii, au ajuns la destinație, „Martorii lui Iehova” au început să cânte (cântări cu aspect religios), iar mamele lor, văzând lemne disponibile de tot felul, s-au apucat imediat de gătit. După șase zile în care primiseră doar hrană uscată, resimțeau oboseala și foamea.

A doua zi, au fost transportați aproximativ doi kilometri până la o locomotivă cu abur, aflată într-un mic depou. Au fost repartizați, împreună cu alte aproximativ 60 de familii, în depoul de locomotive. Alte grupuri au fost adăpostite într-un cort mare sau în câteva barăci amenajate în clădirea clubului. O singură familie a fost plasată în corpul administrativ, deoarece aveau un copil foarte mic, de doar opt săptămâni. Acesta plângea necontenit, epuizat după lungul drum. Zona era acoperită cu nisip galben, uscat, în care nu creștea nici măcar o

¹⁸ Ion Calchei, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 14 ani, din satul Brânzeni, raionul Edineț, în regiunea Tomsk.

¹⁹ Trad. din rusă: «Ваня, вы будете хорошие люди, но о вас скажут: вы будете опасны», нищие люди, которые «съедят людей». И о вас скажут одно дело: раньше вашей приезда нас собрали в клуб и был орден КГБ. Директор индустрии сказал: вот вам привозим рабочую силу, только предупреждаем: ничего общего не иметь с ними.»”¹⁹

²⁰ Ana Chiaburu, deportată la 1 aprilie 1951 din s. Zăicani, r-nu Râșcani în reg. Tomsk, URSS, Românii în Gulag, Vol. II, p. 67.

buruiiană. Chiar dacă au suportat un ansamblu de situații incomode, *Ion Calchei* menționează că nimeni nu protesta, nimeni nu reproșa nimic. Toți învățau să se suporte unii pe alții. Era o solidaritate între oameni care pierduseră aproape totul. Administrația nu fusese deloc pregătită pentru un număr atât de mare de persoane. *Ion Calchei* ne spune că administrația locală se gândiseră să construiască câteva barăci, fiecare cu 16 apartamente de o cameră, însă reușiseră să termine doar două. Au primit ordin de a-și construi singuri bordeie.²¹

Alexandru Gurița ne povestește că familia lui și alte familii au fost transportați cu cai până în satul Metalist și, odată ajunși, au fost repartizați să locuiască în casele unor localnici. Au nimerit la o familie mai în vârstă. În casă era o sobă din metal, căldura ținea doar cât timp ardea focul, iar apoi frigul revenea în cameră. Dormeau direct pe podea, încercând să se încălzească cu ce aveau la îndemână. Inițial în satul Metalist, mai erau prezenți soldați, cei care construiseră satul cu ani în urmă. Deși așezarea era veche, casele erau deja într-o stare avansată de deteriorare. Fuseseră ridicate doar câteva șoproane mari, iar în gospodărie aduseseră câteva vite: vaci de prăsilă, porci și oi. După aceea, autoritățile au început să aducă deportați printre ei și moldoveni în număr de aproximativ 35 de familii, care au fost cazați în acel sătuc izolat. Unii dintre aceștia au fost cazați în bordeie săpate în pământ, iar alții în case vechi, câte două familii în aceeași cameră. Așa au fost nevoiți să trăiască, în condiții extrem de dificile²² (Anexa 1). *Alexandru Gurița* își amintește cum ploșnițele le făceau viața un chin. Pe tatăl și pe sora lui nu păreau să-i afecteze, dar el și mama erau mușcați crunt, ne spune că se scărpinau până li se rupea pielea. În cameră se mai afla un pat improvizat, cu saltele și perne umplute cu paie de secară.²³ Despre condițiile insuportabile ne vorbește și *Ana Chiaburu* „Când am venit noi, tare ne-au mai mâncat ploșnițele. Atât de multe erau, mai ales dacă locuința era din lemn! Ploșnițele trăiesc în lemn. Pe mine tare mă mai mâncau. Nu am scăpat de ploșnițe până când nu au lipit pereții casei cu lut. Când a venit vara, toate moldovencele le-au arătat localnicilor ce înseamnă civilizație. Ei, săracii, nu știau de așa ceva acolo, în taiga!”²⁴ *Alexandru Gurița* povestește că traiul acolo era imposibil, deoarece ploșnițele îi chinuiau neîncetat. În cele din urmă, familia a stat mai bine de o lună lângă ocoul porcilor. La început, mirosul era greu de suportat, dar, cu timpul, s-au obișnuit. Au locuit acolo până s-a eliberat o casă mai mare. Noua locuință nu le oferea intimitate: patru familii trăiau împreună sub același acoperiș. Mai târziu, satul a fost demolat, deoarece locuințele erau foarte vechi și degradate. Moldovenii deportați încercaseră să le repare cum au putut, dar multe se aflau într-o stare avansată de ruină. Mulți dintre deportați au locuit în bordeie săpate în pământ. Acestea erau săpate într-un dâmb: niște gropi adânci de aproximativ trei metri, unde pământul îngheța profund. Deasupra se construia un acoperiș cu țevi de aerisire care ieșeau din sol. Spațiul interior era simplu: un coridor îngust și câteva fereștruci. Așa au trăit o bună perioadă de timp. Alte persoane deportate în 1951 au locuit în condiții similare, dar, în ciuda lipsurilor și greutăților, nimeni nu se plângea.

Pe lângă școlarizarea precară, lipsurile materiale și discriminarea la care erau supuși din cauza credinței lor, copiii se confruntau cu un întreg ansamblu de dificultăți. Cu toate acestea, deseori găseau metode ingenioase pentru a le face față. *Alexandru Gurița* își amintește de momentele în care era nevoie să caute pâine, zahăr, gaz sau fructe de pădure. Ne povestește

²¹ Ion Calchei, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 14 ani, din satul Brânzeni, raionul Edineț, în regiunea Tomsk.

²² Alexandru Gurița, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 5 ani, din satul Larga, raionul Briceni, în regiunea Tomsk.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Op. cit., studiu de caz: Ana Chiaburu, *Românii în Gulag*, Vol. II, p. 70.

că în taiga trăiau alături de ruși, oameni simpli care și ei duceau o viață grea. Trecuseră doar șase ani de la încheierea războiului, iar sărăcia era prezentă peste tot. În centrul localității nu se găsea nimic, iar în satele din jur nu exista absolut niciun produs de strictă necesitate: nici pâine, nici alimente de bază. În satul Metalist nu era lumină electrică, nu exista medic și nici magazin. Pentru a procura puțin gaz, trebuiau să parcurgă trei kilometri până la cel mai apropiat punct de vânzare. La fermă, îngrijitorii foloseau lanterne cu gaz: ziua munceau, iar noaptea se orientau cu acea lumină slabă. Copiii umblau mai des pe drumuri, în vreme ce părinții lor munceau din greu, zi și noapte. Mergeau la magazin, având speranța că vor găsi câte ceva, uneori, reușeau să primească o bucată de pâine de secară. *Alexandru Gurița* a început din 1952 să meargă pe la magazin cu scopul de a găsi ceva de mâncare sau puțin gaz, uneori primea și câte o bucată de zahăr. Aceste plecări erau periculoase, cu tristețe își amintește de primul deces din comunitatea lor. Era în anul 1952 pornise împreună cu alți copii spre Belousova, la magazin, să cumpere pâine și gaz. Nu aveau îmbrăcăminte potrivită, nici încălțăminte care să le protejeze picioarele de frig sau umezeală. Pe drum i-a prins o ploaie rece. Băieții au rezistat mai bine, dar o fată tânără, de 19 ani, s-a îmbolnăvit grav. A răcit puternic și după o zi de febră mare a decedat. Au transportat corpul neînsuflețit cu un car tras de boi, pe o distanță de 40 de kilometri, până la gară. De acolo, a fost dusă cu trenul până la Tomsk. A fost o pierdere dureroasă, nu avea să uite niciodată acea primă moarte din exil²⁵ (Anexa 2).

Când a venit vara, plecau pe câmpuri în căutarea a ceva comestibil. Găseau măcriș și îl mâncau cu poftă. Singura plantă care mai creștea în acea regiune era calina, un arbust cu fructe roșii, dar atât de amare, încât simțea cum i se strânge gura de fiecare dată când le gusta. Mânca și frunze de copaci care i se păreau mai dulci decât altele. Uneori găsea niște muguri moi, pe care îi numeau „motănași”. Erau vremuri grele, în care și cele mai neobișnuite lucruri puteau deveni hrană.

Mulți dintre deportați recurgeau la diverse metode pentru a putea supraviețui, în special părinții, care purtau grija copiilor. Așa a fost și în cazul familiei Gurița. Ca să obțină câțiva bani necesari întreținerii, obișnuiau să plece până la Tomsk pentru a vinde produse, deși locuiau departe de gară. Când doreau să ajungă în oraș, porneau la drum încă din timpul nopții. Părinții luau cu ei un bidon cu lapte și o căldare cu ouă. Mergeau pe jos, prin pădure, întreaga noapte, până ajungeau la gară. La ora 5:40 sosea trenul de la Novosibirsk. Ziua întreagă o petreceau la Tomsk, vânzând produsele pentru a aduce acasă măcar un mic venit. La ora patru după-amiaza se întorceau la gară și urcau din nou în tren, cu care călătoreau aproape două ore. Drumul înapoi spre satul Metalist îl făceau pe jos, prin pădure, în beznă nopții, ajungeau acasă istoviți.²⁶

Munca în Gulag a reprezentat un moment tragic pentru fiecare dintre persoanele deportate; aceasta era istovitoare, fără a se asigura securitatea muncii și însuma un ansamblu de atrocități comise de autoritățile locale. Maria Gogu Zinovii menționează că basarabenii exilați în Siberia, în cadrul operațiunii „Nord” au fost supuși muncilor grele, desfășurate în condițiile specifice sistemului sovietic, fiind tratați cu asprime și lipsă de demnitate.²⁷ Despre un aspect tragic ne relatează *Alexandru Gurița*, „Martorii lui Iehova” tăiau pădurea pe malurile râului Ciulîm, făceau plute lungi, de câte 30 de metri, le prăvăleau în râu, le uneau și le lăsau să curgă pe apă aproximativ 40-60 de kilometri. Apoi le prindeau acolo, le sco-

²⁵ Alexandru Gurița, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 5 ani, din satul Larga, raionul Briceni, în regiunea Tomsk.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Maria Gogu Zinovii, Op. cit., p. 188.

teau, le aduceau în lagăr și le prelucrau, transformându-le în scânduri. În anul 1966, zăpada era foarte mare, pe alocuri depășind trei metri. Erau pomi de 30 de metri din care se vedeau doar vârfurile. Brusc, vremea s-a încălzit și a inundat lagărul. Pe la ora unu noaptea a venit ordinul de a fi evacuați. Apa deja intrase în lagăr. Primiseră ordin de la Tomsk să evacueze, dar șeful lagărului a spus „*Hem, npoŭdem, npoŭdem..*”²⁸. Pe la ora 11, apa le ajungea până la genunchi. Singura cale de ieșire era pe linia ferată, dar tot pământul din jur era transformat în mlaștină, așa că mergeau numai pe șine. Pluteau șoproane din lemn, stoguri de fân și coșuri. Podul fusese rupt și luat de apă, iar șuvoiul era foarte puternic. Șinele de cale ferată erau îndoite, iar apa ajungea până la brâu. Fiindcă nu au fost evacuați la timp, riscau să se înece. S-au udat complet, iar acest lucru le-a afectat grav starea de sănătate.

Despre munca grea și condițiile climaterice precare ne povestește și *Ion Calchei* care era nevoit să care benzină de la 33 de km depărtare. Căra cu sania, cu calul. Drumurile erau înguste. Erau -52 de grade. Avea 15 ani. Ne spune că putea să se rătăcească, dar caii singuri îl aduceau înapoi, dar risca să înghețe sau să se aprindă. Butoaiele curgeau. Lua un săpun de spălat cămășile, săpunul ținea împotriva benzinei. Măinile îi erau unse cu benzina A-66, rusească, de culoare roșie. Ne spune că în acele butoaie era otrăvă deoarece se adăuga etil. Nimeni nu îl informase. Lua pâinea în mână și aceasta se ungea ca uleiul... o mânca. Era un miros grozav de puternic. După o perioadă a avut mari probleme de sănătate. Totuși, a rămas în viață, deși medicii au refuzat să-l interneze în spital, deoarece spitalele erau pline. Serviciul medical era slab dezvoltat, iar majoritatea medicilor erau indiferenți la nevoile oamenilor. Despre acest lucru menționează și *Ana Chiaburu* „*Fizic am suferit mult, am trecut printr-o operație grea la vârsta de 13 ani, iar medicii și-au bătut joc de mine, iar din cauza lor, la 45 de ani, mi-au căzut dinții.*”²⁹ Autoritățile locale comiteau un ansamblu de atrocități, printre care *Ion Calchei* menționează că a lucrat în industria forestieră, unde, o perioadă de timp, munceau aproape gratis „*Ne supărau cu privire la plată. Nu știam legile, iar administrația folosea chiar normative false. Lucrul la pădure se numește al doilea război. Așa este prevăzut. Pe de altă parte, nedreptatea, ca întotdeauna, pentru că un sistem îmbibat cu minciuni și neadevăruri face întotdeauna pe cineva să sufere.*”³⁰ (Anexa 3).

Toate greutățile, încă din momentul ridicării, au avut un impact major asupra stării **psihi-ce** a membrilor organizației „Martorii lui Iehova”, aceștia fiind afectați de frica de necunoscut, teama pentru propria viață și pentru cea a copiilor, precum și momente de intimidare din cauza faptului că organizația era una ilegală, iar membrii acesteia au fost continuu persecutați. În ciuda presiunilor, au rămas totuși fermi convingerile lor, păstrându-și demnitatea. Pentru a rezista din punct de vedere psihic tuturor greutăților, aceștia și-au găsit refugiul și liniștea în religie, văzând în aceasta un scop suprem: acela de a face față provocărilor, de a rămâne fideli credinței și de a o răspândi în Gulag. *Ion Calchei* ne povestește că, la 1 aprilie 1951, nu toți cei deportați erau membri ai organizației „Martorii lui Iehova”. Chiar dacă nu făceau parte din această confesiune religioasă, în momentul deportării cântau cu toții împreună cântări religioase, rugăciuni către Dumnezeu. *Ion Calchei* spune că „În unele familii doar un membru era Martor, dar i-au deportat pe toți. Unii poate doar erau bănuți că studiau Biblia și au fost ridicați. Alții poate doar veniseră în vizită la rude și au fost luați. I-au luat fără niciun fel de învinuire clară. Acesta era viitorul nostru: să ne deprindem și să învățăm să răbdăm vremuri

²⁸ Traducere din rusă: Nu-i nimic, o să treacă, o să treacă.

²⁹ Op. cit., studiu de caz: *Ana Chiaburu, Românii în Gulag*, Vol. II, p. 72.

³⁰ *Ion Calchei*, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 14 ani, din satul Brânzeni, raionul Edineț, în regiunea Tomsk.

și situații neplăcute, incomode. Să te obișnuiești cu incomodități, pentru asta era nevoie de stăpânire de sine.” Ne spune că „Nu a existat un plan clar de distrugere fizică, ci mai degrabă o strategie de subminare spirituală și psihologică.”³¹ *Alexandru Gurița* ne confirmă existența presiunii în Gulag față de persoanele deportate, mai ales față de „Martorii lui Iehova”: „Nu vă închipuiți ce presiune era atunci, ca să ne facă să renunțăm la credință. Foloseau tot felul de metode: colegii își băteau joc de noi, ne numeau spioni americani, capitaliști, că avem legătură cu America. Profesorii ne scoteau în fața tuturor, la careu, și spuneau: <<Iată-î, iehoviști, sectanții americani.>> Era greu, dar majoritatea am rămas fermi, pentru că am văzut adevărul și logica. Aceasta ne-a ajutat să rămânem loiali și credincioși până astăzi.”³²

Un alt moment dificil a fost arestările tinerilor care refuzau să efectueze serviciul militar. Aceștia erau acuzați în baza Codului Penal și primeau pedepse grele cu închisoarea. La împlinirea majoratului, *Alexandru Gurița* a fost arestat și condamnat la trei ani de închisoare. El își amintește presiunea resimțită în detenție, pe lângă prelegerile ateiste și pedepsele în carcer, era chemat frecvent la KGB și interogat. Se exercita o presiune constantă, cu scopul de a-l determina să denunțe alți membri ai organizației și să ofere informații despre literatură, adunări și conținutul acestora. Ludmila Tihonov precizează că pe lângă numeroasele acțiuni și inițiative orientate spre impunerea ideologiei comuniste, autoritățile au recurs la diverse metode și mijloace de combatere a religiei. Printre acestea se numărau propaganda ideologică desfășurată prin lecții de ateism științific, prelegeri și lecții publice, conferințe, mese rotunde, dezbateri și alte activități menite să reducă influența religiei și a Bisericii asupra vieții oamenilor.³³ În Gulag se organizau lecții ateiste cu scopul de reeducare, susținute de lectori care țineau prelegeri în cadrul cărora credincioșii erau adesea intimidăți. Trebuia să asculte aceste lecții, iar la final să adreseze întrebări. *Alexandru Gurița* relatează despre un astfel de caz „Eram cu un frate, el fusese condamnat la cinci ani, eu la trei. Participam împreună la aceste lecții antireligioase. Lectorii vorbeau despre teoria evoluției, despre propaganda sovietică «Uniunea noastră Sovietică, Partidul Comunist, fraternitatea și prietenia popoarelor sunt cele mai bune, iar capitaliștii sunt răi.» La final întrebau «Aveți întrebări?» Le-am adresat câteva întrebări care nu le-au plăcut. A doua zi m-au chemat la KGB. M-au trimis în carcer. Dimineața ne dădeau doar o bucată de pâine și apă, iar la amiază o bucată de pește sărat, apă și atât. Trei zile așa am stat. Am slăbit mult.”

Statul sovietic se pretindea a fi ateist, orice formă de manifestare a religiozității era supravegheată, criticată, iar persoanele care, în viziunea autorităților sovietice, aveau o altă concepție ideologică, erau considerate „dușmani ai poporului”. Organizația „Martorii lui Iehova” era una ilegală în URSS, iar membrii ei erau în permanentă supravegheați, atât în RSSM, cât și în Gulag. Membrii organizației practicau religia clandestin, se întruneau în secret noaptea sau profitau de sărbătorile laice, precum 1 mai, 9 mai și alte sărbători, pentru a organiza adunări. *Alexandru Gurița* ne spune că „Ne foloseam de aceste sărbători, pentru că ei erau mai ocupați, dar oricum ne supravegheau și uneori ne prindeau. Ne prindeau și apoi ne fotografiau.” Își amintește despre un caz de propagandă antireligioasă din localitatea Necrasova, unde exista o casă de cultură mare, pe pereții acesteia au lipit afișe, totodată au răspândit și prin tot raionul afișe cu mesajul „Iehoviștii vor fi judecați civil.” Tinerii martori au fost chemați în instanță și amendați cu câte 100 de ruble, echivalentul unui salariu lunar,

³¹ *Ibidem*.

³² *Alexandru Gurița*, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 5 ani, din satul Larga, raionul Briceni, în regiunea Tomsk.

³³ Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din R.S.S. Moldovenească (1944–1965)*. Chișinău: Pontos, 2004, pp. 82–83.

muncind astfel gratuit o lună. În ciuda dificultăților, membrii organizației se întruneau în secret, chiar dacă riscau să fie prinși, judecați, obligați să plătească amenzi sau chiar să ajungă la închisoare. De exemplu, în primăvara anului 1953, familia Gurița și alte familii au reușit să organizeze o adunare mare, profitând de incapacitatea KGB-ului de a ajunge rapid în satul Metalist, deoarece drumurile erau impracticabile din cauza topirii zăpezii. Au cântat, s-au bucurat împreună și, spre dimineață, s-au fotografiat. Deși poza a fost ascunsă cu grijă, profesoara și brigadierul au aflat despre adunare și au informat autoritățile. KGB-ul nu a putut interveni imediat din lipsă de infrastructură. Astfel, au reușit să evite pedeapsa. Fotografia făcută după adunare a fost căutată mulți ani de KGB. A fost realizată la lumina solară, întrucât în sate nu exista electricitate³⁴ (Anexa 4).

În concluzie, Operațiunea „Nord” din 1 aprilie 1951 a reprezentat una dintre cele mai mari persecuții din istoria organizației „Martorii lui Iehova”. Membrii organizației și familiile acestora au fost deportați în Gulag, fiind nevoiți să se descurce într-o lume complet necunoscută, să facă față condițiilor climaterice dure, neajunsurilor și numeroaselor lipsuri. Deși fuseseră deja pedepsiți prin deportare, membrii organizației au continuat să fie persecutați și în Gulag. Începând cu anul 1951, aceștia au trecut prin greutăți majore, deoarece printre cei deportați se aflau persoane vulnerabile: vârstnici, bolnavi, nou-născuți etc. Totuși, au reușit să supraviețuiască prin anumite strategii. Un rol esențial în rezistența lor l-a avut credința. Deși s-au aflat sub o presiune constantă, foarte puțini s-au dezis de convingerile religioase. Majoritatea au rămas fermi, loiali și demni în fața represiunii.

Aceste mărturii reprezintă un patrimoniu cultural valoros care reflectă crimele regimului comunist, presiunile și atrocitățile comise de autoritățile sovietice. Totodată, sunt lecții de viață care demonstrează capacitatea de rezistență a ființei umane în fața crimelor împotriva umanității. Ele scot la lumină un regim care a folosit propaganda și minciuna pentru a-și justifica crimele. Memoria persoanelor ce au suferit din cauza regimului comunist trebuie studiată și transmisă atât generației noastre, cât și celor viitoare, pentru a preveni repetarea unor astfel de atrocități. Cultura memoriei poate deveni un instrument eficient de combatere a narațiunilor oficiale care justifică crimele regimului comunist. Ea ar trebui să fie promovată în școli, universități și la nivel comunitar, pentru a învăța tinerii despre pericolele totalitarismului și intoleranței religioase.

³⁴ Alexandru Gurița, deportat la 1 aprilie 1951 împreună cu familia, la vârsta de 5 ani, din satul Larga, raionul Briceni, în regiunea Tomsk.

Anexa 1. Fotografie din 1951, satul Metalist, regiunea Tomsk.

Fotografia este realizată în luna mai, când pomii începeau să înverzească. În acest sat, în anul 1951, au fost deportați „Martorii lui Iehova”, majoritatea provenind din satele Larga, Cotiujeni și Șirăuți, aproximativ 35 de familii. Gurița Alexandru, în vârstă de 5 ani și 7 luni, împreună cu întreaga familie, a fost deportat în acest sat. Aici, „Martorii lui Iehova” au lucrat la creșterea vitelor. Satul nu dispunea de energie electrică, medic sau magazin.

Sursa: Arhiva personală a lui Alexandru Gurița.

Anexe:

Anexa 2. Fotografie din octombrie 1952, primul deces în Siberia a unei membre a „Martorilor lui Iehova”, deportați la 1 aprilie 1951.

Fotografia a fost realizată înainte de înmormântarea Catiușei Iustin. În imagine sunt rudele lui Alexandru Gurița: de la stânga: Dumitru Iustin (tatăl Catiușei), apoi sora lui Al. Gurița: Gurița Lidia, urmată de Olga Iustin (mama Catiușei). În spate: fratele Catiușei, Andrei; lângă el este Gurița Ecaterina (mama lui Al. Gurița) și Gurița Matei. În față, de la stânga: sora Catiușei, Lidia Iustin, și Al. Gurița.

Anexa 3. Fotografia a fost realizată în 1956, Siberia, în taiga, lângă Tomsck.

În fotografie sunt „Martorii lui Iehova” deportați din RSS Moldovenească la 1 aprilie 1951. Inițial au fost trimiși în Zemleanskoe, apoi în Tiugulbet. În momentul fotografiei, se aflau în pădure, unde lemnul era transportat cu tractoarele până la calea ferată, încărcat în vagoane și trimis mai departe. Bărbatul din mijloc și femeia penultima din stânga sunt fratele lui Ion Calchei: Eugen Calchei, și mama acestuia, Ana Calchei.

Sursa: Arhiva personală a lui Ion Calchei.

Anexa 4. Fotografia a fost realizată în 1953, satul Metalist, sunt membrii organizației „Martorii lui Iehova”.

În fotografie, majoritatea „Martorilor lui Iehova” sunt din satul Metalist. Noaptea au organizat o adunare, iar dimineața s-au fotografiat. Fotografia a fost realizată cu ajutorul luminii solare și a fost căutată de KGB timp de mulți ani..

Note: Fotografia este plasată pe coperta monografiei „Dissent on the Margins: How Soviet Jehovah's Witnesses Lived, Worked, and Prospered”, Emily B. Baran, New York: Oxford University Press, 2016, 402 p..

Sursa: Arhiva personală a lui Alexandru Gurița.

LEGEA NR.3465/1989 PRIVIND FUNCȚIONAREA LIMBILOR ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ: FUNDAMENTE, IMPACT ȘI APLICABILITATE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR

Law no. 3465/1989 on the functioning of languages in the Moldavian SSR: fundamentals, impact and applicability in higher education

CZU: 378:81'272(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19204126

Viorelia PEREBINOS

<https://orcid.org/0000-0002-0297-439X>

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: perebinosviorelia@gmail.com

Summary. Adopted at a time of national effervescence, Law no. 3465/1989 on the functioning of languages on the territory of the Moldavian SSR constituted an essential step in affirming the national and linguistic identity of the Romanian-speaking majority. This article examines the context of the adoption of the law, the main legal provisions, the social reactions and the long-term consequences, with a focus on the current applicability in higher education institutions in the Republic of Moldova. This study proposes a critical reflection on how the legacy of this law influences current university policies regarding the language of instruction, administrative communication and academic integration of minorities.

Key words: Language Law, linguistic identity, Moldavian SSR, higher education, language policy.

Sfârșitul anilor 1980 a fost marcat în RSS Moldovenească de o mobilizare socială fără precedent, având drept catalizator revendicările culturale și lingvistice ale majorității românofone. În acest context, adoptarea Legii nr. 3465 din 1 septembrie 1989, „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”, a fost percepută ca o victorie istorică în lupta pentru reabilitarea limbii materne și afirmarea unei identități naționale distincte față de spațiul sovietic.

Această lege s-a înscris într-un val mai larg de reforme lingvistice adoptate în mai multe republici sovietice, dar în cazul Moldovei, ea a avut o profundă rezonanță politică și simbolică. A însemnat nu doar recunoașterea limbii moldovenești (în grafie latină) ca limbă de stat, ci și delimitarea clară între normele impuse anterior de regimul sovietic și revendicările naționale emergente.

Scopul acestui articol este de a analiza această lege în multiplele sale dimensiuni: contextul politic al adoptării, conținutul juridic, reacțiile și impactul imediat, precum și moștenirea sa asupra sistemului universitar din Republica Moldova. Lucrarea se bazează pe analiza documentelor legislative și a literaturii de specialitate, incluzând contribuțiile esențiale ale cercetătorului Viorel Șevcenco, care argumentează că „legea din 1989 a fost primul act normativ care a provocat o adevărată decolonizare simbolică a spațiului lingvistic moldovenesc”¹.

¹ Viorel Șevcenco, *Limbajul ca instrument de putere: aspecte ale politicii lingvistice în RSSM și*

Dincolo de perspectiva istorică, articolul abordează dimensiunea practică: în ce măsură principiile legii din 1989 se regăsesc astăzi în politicile instituțiilor de învățământ superior, cum este reglementată utilizarea limbii române în universități și ce provocări persistă în raport cu studenții alolingvi.

Contextul adoptării Legii nr. 3465/1989

Adoptarea Legii privind funcționarea limbilor în RSS Moldovenească în anul 1989 nu poate fi înțeleasă în afara contextului general de liberalizare politică și națională declanșat de politica glasnost-ului și perestroikăi inițiată de Mihail Gorbaciov în URSS. Aceste politici au permis pentru prima dată exprimarea deschisă a nemulțumirilor legate de marginalizarea limbii moldovenești (române), percepută de tot mai mulți intelectuali și cetățeni drept un simptom al dominației sovietice.

Potrivit istoricului **Ion Țurcanu**, „anul 1989 a fost anul trezirii conștiinței naționale a basarabenilor, iar în centrul acestei treziri s-a aflat problema limbii”². Mișcările civice precum Cenaclul „Alexei Mateevici”, Asociația „Limba noastră cea română” și, ulterior, Frontul Popular din Moldova au organizat mitinguri masive, solicitând recunoașterea oficială a limbii majoritare și revenirea la alfabetul latin.

În același sens, Viorel Șevenco subliniază că „tensiunile identitare și conflictul simbolic dintre limba română și limba rusă au devenit punctul nevralgic al reconstrucției post-totalitare în RSSM”³. Legea a fost rezultatul unei presiuni constante a intelectualității, în special a istoricilor, filologilor și profesorilor universitari, care au argumentat în favoarea „reintegrării culturale în spațiul românesc”.

În plan internațional, RSS Moldovenească nu era un caz izolat. Legi similare au fost adoptate în aceeași perioadă în Lituania, Letonia, Estonia și Georgia, acolo unde renașterea națională s-a exprimat inițial prin revendicări lingvistice. Cu toate acestea, specificul moldovenesc consta în faptul că dezbaterile asupra limbii era și una **identitară**, marcând distincția între „limba moldovenească” și „limba română”, ceea ce a adâncit contradicțiile ideologice ale epocii.

Sociologul **Petru Negură** consideră că „limba a devenit un simbol politic al re-legitimării elitei culturale majoritare”, iar conflictul a fost nu doar lingvistic, ci și unul al memoriei și al narativelor istorice⁴.

Astfel, Legea nr. 3465/1989 s-a născut într-un climat de puternică efervescență socio-politică, în care revendicările privind drepturile lingvistice se împleteau cu aspirațiile de democratizare și suveranitate. Trecerea la alfabetul latin a reprezentat nu doar o reformă grafică, ci un simbol al rupturii cu rusificarea instituționalizată. De asemenea, ea a pregătit terenul pentru proclamarea suveranității în 1990 și, ulterior, a independenței în 1991.

3. Legea nr. 3465/1989: dimensiune juridică și lingvistică

Legea privind funcționarea limbilor, adoptată la 1 septembrie 1989, reprezintă una dintre cele mai curajoase inițiative legislative din perioada sovietică târzie în RSS Moldovenească. În esență, aceasta a recunoscut **limba moldovenească (în grafie latină)** ca **limbă** *Republica Moldova (1940–2004)*. Chișinău: Tipografia Universității de Stat, 2004, p. 57.

² Ion Țurcanu, *Istoria Românilor: Cu o privire mai largă asupra spațiului carpato-danubiano-pontic*. Chișinău: Editura Museum, 2000, p. 314.

³ Viorel Șevenco, *Limbaul ca instrument de putere: aspecte ale politicii lingvistice în RSSM și Republica Moldova (1940–2004)*, p. 48.

⁴ Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători: intelectualii moldoveni din perioada tranziției postcomuniste*, Iași: Editura Polirom, 2009, p. 134.

de stat pe întreg teritoriul republicii, stabilind totodată un **regim de bilingvism administrativ**, în care limba rusă își păstra un statut privilegiat, fiind desemnată drept „limbă de comunicare interetnică”.

Legea a fost redactată într-un echilibru precar între **aspirațiile naționale ale majorității românofone** și realitățile politice ale unui stat încă subordonat URSS, unde comunitățile rusofone reprezentau un segment semnificativ și influent. Unul dintre cele mai importante efecte ale legii a fost **introducerea obligativității cunoașterii limbii de stat de către funcționarii publici**, angajații administrației, justiției, sănătății, învățământului și ai altor structuri bugetare. Astfel, se crea un cadru legislativ pentru reconversia lingvistică a spațiului public, unde, până atunci, limba rusă deținea rolul dominant în toate sferele oficiale. Viorel Șevcenco remarca în acest sens că legea a marcat o ruptură „nu doar juridică, ci și simbolică” față de perioada de rusificare administrativă postbelică. „Pentru prima dată, apartenența la majoritatea etnică moldovenească a devenit un avantaj instituțional și profesional, prin necesitatea cunoașterii limbii de stat”⁵.

De asemenea, legea prevedea **extinderea utilizării limbii de stat în sistemul educațional** la toate nivelurile, inclusiv în învățământul superior. Un caz ilustrativ de aplicare proactivă a prevederilor Legii nr. 3465-XI/1989 îl constituie Institutul Pedagogic de Stat „A. Russo” din Bălți. Documentele de arhivă⁶ atestă că, încă din 19 aprilie 1989, Catedra de Limbă și literatură moldovenească a discutat oficial proiectele legilor lingvistice, revenind asupra acestora la 26 mai 1989⁷, când a adoptat măsuri concrete: introducerea predării limbii moldovenești în grupele rusofone, organizarea de cercuri de limbă pentru studenții lingvoruși, elaborarea unei programe pentru grupele nestudențești și amenajarea unui cabinet specializat.

În sesiunea de primăvară 1989, profesorii au început completarea matricolelor cu alfabet latin, practică precedată de gesturi individuale curajoase – precum cel al profesoarei Maria Șleahțișchi⁸, care la 25 aprilie 1988 a înscris un student folosind grafia latină. Din aceeași perioadă, procesele-verbale ale Catedrei sunt redactate cu alfabet latin⁹, iar Consiliul Științific al Facultății de Filologie își desfășoară ședințele bilingv, în română (grafie latină) și rusă¹⁰. Procesul de înlocuire a glotonimului „limbă moldovenească” începe treptat: în semestrul al doilea al anului universitar 1989–1990, denumirea unui examen de stat la specialitatea *Învățământ primar* devine „Limba maternă și metodică predării limbii materne”¹¹. Momentul final se produce în 1990–1991¹², când catedra își schimbă oficial titulatura în „Catedra de Limbă și literatură română”, consfințind tranziția începută prin acțiuni asumate încă din 1988.

La Universitatea de Stat din Moldova „V.I. Lenin”, ședința Senatului din **28 februarie 1989**¹³ a abordat seriozitatea situației: rectorul B.E. Melnic a raportat că, pe baza acțiunilor studenților din **22 ianuarie 1989**, care destabilizaseră ordinea publică din cauza problemelor lingvistice, universitatea nu se poate descurca de una singură. El a propus deschiderea de

⁵ Viorel Șevcenco, *Limbajul ca instrument de putere: aspecte ale politicii lingvistice în RSSM și Republica Moldova (1940–2004)*, p. 61.

⁶ Arhiva Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți (AUSARB), F.1, inv. 2, d. 2326, f. 24.

⁷ *Ibidem*, f. 34.

⁸ AUSARB, F. 1, inv. 81, d. 5996, f. 7.

⁹ AUSARB, F. 1, inv. 2, d. 2470, ff. 1-7

¹⁰ AUSARB, F. 1, inv. 2, d. 2583, f. 1.

¹¹ AUSARB, F. 1, inv. 81, d. 6114, f. 25.

¹² AUSARB, F. 1, inv. 2, d. 2594, f. 1.

¹³ Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), F. 1, inv. 1, d. 4595, f. 117.

grupe paralele cu predare în limba „moldovenească” și în limba rusă, sugerând un echilibru: **63,9% grupa în limba moldovenească**, iar restul în rusă¹⁴. Totodată, sublinia că pregătirea în limba engleză nu se putea face pe bază a limbii materne, ci doar prin intermediul limbii ruse, considerând acesta un aspect nefiresc. Rectorul a invocat spiritul reformelor *Perestroika*, care admiteau grupuri paralele în ambele limbi. Într-un ton ambivalent, a adăugat: „Limba moldovenească în republică nu este anulată și e necesar să fie vorbită în locul și în timpul unde găsiți de cuviință.”¹⁵. În același timp, i-a îndemnat pe colegi să împiedice participarea studenților și a profesorilor la acțiuni anticonstituționale. Analiza arhivelor arată că, din ianuarie până în martie 1989, procesele-verbale ale Senatului Universității erau redactate exclusiv în limba rusă. Cu toate acestea, în documentația pentru ședința din **24 ianuarie 1989**, a fost identificat un **proiect de hotărâre** în limba română¹⁶, scris cu **alfabet chirilic**, urmat imediat de traducerea în limba rusă. Acest fapt ilustrează momentul de tranziție administrativă în care limba română începea să pătrundă în formulările oficiale, înainte de schimbarea completă a grafiei.

La ședința Senatului Universității de Stat „V.I. Lenin” din 9 martie 1990, prima chestiune din ordinea de zi a fost „Darea de seamă despre activitatea rectorului universității în anul 1989”¹⁷.

În raportul său, rectorul subliniază că legile adoptate la sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești au fost discutate în cadrul ședințelor catedrelor și consiliilor tuturor facultăților, fiind luate măsuri concrete de implementare.

Astfel, în planurile de studii ale tuturor facultăților, pentru anii I și II, a fost introdus obiectul de studiu „Limba moldovenească” – cu un volum de 180 de ore pentru grupele rusofone și 100 de ore pentru grupele moldovenești, evaluat prin examen sau colocviu.

Pentru studenții din anii terminali, dar și pentru cadrele didactice, au fost organizate cercuri de studiere a limbii, cu un volum de 20 de ore. De asemenea, un program special de „Limba moldovenească” cu grafie latină, însumând 100 de ore, a fost propus colaboratorilor facultăților de istorie, fizică, economie și altor specialități. Cu toate acestea, rectorul a semnalat dificultăți semnificative în desfășurarea cursurilor de specialitate în limba moldovenească, motivând că o parte considerabilă dintre studenți nu stăpâneau limba literară, ceea ce limita eficiența procesului educațional¹⁸.

Din analiza ședințelor Catedrei de limbă moldovenească pentru anul universitar 1989–1990 reiese că la întrunirea din 4 septembrie 1989, la punctul patru al ordinii de zi, a fost adoptată decizia: „A recomanda membrilor catedrei să înceapă predarea cu alfabet latin începând cu luna septembrie 1989.”¹⁹ În mod paradoxal, procesele-verbale ale acestor ședințe au continuat să fie întocmite în limba română cu alfabet chirilic până la data de 21 decembrie 1989, iar la Catedra de literatură moldovenească procesele verbale se redactează cu alfabet chirilic până pe data 13.03.1990²⁰, ceea ce reflectă o tranziție lentă și neuniformă în adoptarea noii grafii chiar în cadrul instituției însărcinate cu formarea lingvistică.

Situația lingvistică din documentația internă a universității prezenta diferențe semnificative între facultăți. Dacă la Facultatea de Litere procesele verbale ale ședințelor au fost redactate în limba română cu alfabet chirilic până în semestrul al doilea al anului universitar

¹⁴ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4595, f. 162.

¹⁵ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4595, ff. 162-165.

¹⁶ Ibid, f. 21.

¹⁷ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4603, f. 1.

¹⁸ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4603, ff. 10-12.

¹⁹ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4347, f. 6.

²⁰ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4345, f. 21.

1989–1990, la Facultatea de Fizică și Biologie utilizarea limbii ruse a persistat mai mult timp. Astfel, la Catedra de Genetică procesele verbale au continuat să fie întocmite în limba rusă până la data de 28 iunie 1990²¹, iar la Facultatea de Fizică această practică s-a menținut până la 7 mai 1991²², moment în care identificăm procese verbale redactate în limba română cu alfabet latin.

Concluzii

Analiza documentelor interne ale Universității de Stat din Moldova din perioada 1989–1991 arată că aplicarea Legii privind funcționarea limbilor a avut un caracter etapizat și neuniform, cu diferențe vizibile între facultăți. La Chișinău, facultățile cu profil umanist au fost primele care au făcut tranziția spre alfabetul latin și utilizarea limbii române în documentație, începând din toamna anului 1989, în timp ce facultățile de științe exacte și naturiste au păstrat limba rusă în procesele verbale încă un an sau chiar mai mult. Introducerea limbii moldovenești ca disciplină obligatorie, adaptată nivelului lingvistic al studenților, a constituit un pas concret în direcția reformei, însă procesul a fost îngreunat de lipsa competențelor lingvistice adecvate și de inerția instituțională.

Comparativ, la Universitatea Pedagogică „Alecu Russo” din Bălți, tranziția spre limba română cu grafie latină în documente și în procesul didactic a fost mai rapidă și mai consecventă, mai ales datorită profilului pedagogic al instituției și rolului central al pregătirii cadrelor didactice pentru școlile din republică. Acolo, procesele verbale ale catedrelor de specialitate trec la alfabetul latin încă din anul de studii 1989–1990, iar planurile de învățământ au integrat treptat predarea disciplinelor de specialitate în limba română.

Per ansamblu, comparația celor două universități arată că implementarea legislației lingvistice a fost mai promptă în instituțiile cu misiune direct legată de formarea profesorilor, în timp ce universitățile mari, cu structură diversă, au întâmpinat mai multe obstacole, reflectând atât rezistențe interne, cât și diversitatea lingvistică a corpului profesoral și studențesc. Această situație demonstrează că transformările legislative, chiar dacă ferme la nivel politic, se pot confrunta cu ritmuri și practici diferite în funcție de profilul și cultura instituțională a fiecărei universități.

²¹ AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4327, f. 39.

²² AUSM, F. 1, inv. 1, d. 4447, f. 7.

EVOLUȚIA PUTERII LOCALE ÎN 1990–2009

The evolution of local power in 1990–2009

CZU: 351/354:342.25(478)
DOI: 10.5281/zenodo.19398725

Ruslan ȘEVCENCO

<https://orcid.org/0000-0001-5203-7858>

doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie al USM

E-mail: rsevcenco@gmail.com

Summary. After 1990, the powers of local authorities gradually expanded, in 1994 the Gagauz autonomy was created, and in 1998, with the same purpose, the territorial-administrative reform was organized, which liquidated districts and restored in Moldova, according to the Romanian model, counties that existed in Moldova in 1940–1947. However, the implementation of this reform had negative consequences for the then authorities and became one of the reasons for the crushing victory of the PCRM in the elections of February 25, 2001. The new authorities liquidated counties in 2003, and districts were created in their place, but fewer – 32 instead of 40 – without Transnistrian districts, under the control of the separatist regime, 3 districts entered the Gagauz Yeri UTA in 1995. After the reform of the territorial-administrative system, the process of expanding the powers of districts followed.

Key words: mayor, villages, territorial-administrative reform, districts, local government

Către anul 1990 sistemul puterii locale în republică era constituit din rețeaua de soviete – satești, orașenești, strict subordonate celor 40 de consilii raionale, activitatea cărora, respectiv, era condusă de Sovietul Suprem al republicii și (neoficial, dar real) CC al PCM.

După venirea la putere a forțelor democratice în aprilie 1990, s-a început reformarea tuturor ramurilor puterii – la început, numai a celor centrale. Pregătirea proiectului de lege pentru reformarea structurilor puterii locale a întâlnit multe probleme din lipsa experienței respective la deputații Parlamentului Moldovei. De aceea, Legea „Cu privire la bazele autoadministrării locale” a fost adoptată tocmai la 10 iulie 1991. În conformitate cu această Lege, în afară de cele cunoscute (orașe, sate), erau introduse noile structuri ale puterii locale: comune (sate); municipii, județe. Comuna putea include 1 sau mai multe sate. Statutul municipiului se considera mai înalt, decât cel al orașului, pentru că municipiul trebuia să includă mai multă populație, unități economice și obștești. Județul includea comune și sate după principiul unității teritoriale, relațiilor economice, gospodărești, socio-culturale, a tradițiilor etc. Organele reprezentative erau stabilite consiliile județene, municipale, orașenești, comunale, iar cele executive – prefecturile județelor, primăriile municipiilor, orașelor, comunelor, satelor cu consilierii, aleși în componența lor și dreptul luării deciziilor. Prefecturile și primăriile aveau dreptul luării deciziilor și efectuării controlului executării lor. Pentru aceasta ei dispuneau de aparatul propriu. Primarii comunelor și orașelor erau aleși prin vot general, direct, secret de către toți locuitorii. În cazul neîndeplinirii de către primar a funcțiilor sale și a legislației în vigoare, primarii, la decizia prefecturii locale, puteau fi înlocuiți. Prin aceeași metodă puteau fi retrași prefecții și primarii municipiilor. Primarii municipiilor și prefecții

județelor erau numiți la propunerea Președintelui țării din componența consilierilor locali, erau incluși în componența Guvernului și nu puteau fi aleși deputați¹.

La prima etapă a fost decentralizată puterea sovietelor raionale asupra satelor și localităților. Paralel s-au lărgit împuternicirile comunelor (sate) și orașelor și s-a întărit puterea administrativă după verticală. Sovietele raionale și cele orășenești trebuiau să organizeze ultima sesiune după regulile vechi și să-și aleagă persoana oficială, care era responsabilă pentru conducerea cu raionul în perioada de tranziție, președintele comitetului executiv raional și primarul satului sau orașului. După încheierea acestor sesiuni, Sovietele se transformau în soviete unităților teritorial-administrative respective, iar deputații Sovietelor deveneau deputații acestor noi Soviete. Președinții sovietelor satești și orășenești deveneau primari ai acestora. Președinții sovietelor raionale și primarii orașelor cu subordonare republicană trebuiau fi aprobați în funcții de către Președintele Moldovei, care a obținut și dreptul de eliberarea lor din funcții sau numirii pe o perioadă până la încheierea reformei teritorial-administrative. În Chișinău se crea singurul nivel de autoadministrare locală – primăria, soviete raionale se desființau, transformându-se în sectoare. Guvernul era obligat să prezinte până la 1 noiembrie 1991 proiectele legilor cu privire la autoadministrare locală la nivelul satelor, orașelor, județelor, municipiilor².

Ținând cont de faptul, că autoritățile unor soviete raionale și orășenești au declarat nesupunerea sa autorităților legale ale Moldovei și au proclamat la 19 august 1990 la sudul republicii așa-zisa Republică Găgăuză și la estul republicii, la 2 septembrie 1990, așa-zisa Republică Transnistreană, nu îndeplineau indicațiile puterii centrale a țării și au susținut puciul de la 19-21 august 1991, conducerea Moldovei a întreprins unele măsuri.

În conformitate cu legea citată, pentru neexecutarea ei, Președintele Republicii Moldova M. Snegur, prin Decretul nr. 165 din 24 august 1991, a hotărât ca împuternicirile președinților sovietelor raionale Comrat (S. Topal); Râbnîța (B. Palagniuc); Taraclia (G. Nechit); și celor orășenești – Bender (G. Pologov); Bălți (V. Morev); Râbnîța (N. Bogdanov); Tiraspol (I. Smirnov) și toată puterea executivă pe teritoriul acestora să fie transmisă comitetelor executive respective. Guvernul era obligat, în termen de 2 săptămâni, să găsească candidați la funcțiile eliberate³.

Legile menționate au oferit mai multă libertate autorităților locale, permițând să soluționeze mai eficient problemele autoadministrării locale, inclusiv formării bugetului local, asigurării respectării legislației. Totodată, în subordinea autorităților locale a fost transferată toată averea și obiectele averii, aflate pe teritoriul, controlat de ei⁴.

Următoarea etapă în procesul reformării puterii locale au devenit propunerile Comisiei permanente a Parlamentului pentru autoadministrare locală, lansate în 1991-1992. Ele prevedeau reformarea a 40 de raioane și a 10 orașe de subordonare republicană, și transformarea lor în 7-9 județe. Însă, majoritatea parlamentară de atunci a respins acest proiect, apre-

¹ *Bazele statului și dreptului Republicii Moldova*. Elab. Gh. Avornic, Chișinău: Știința, 1994, pp. 100-101.

² M. Cernencu, A. Galben, Gh. Rusnac, C. Solomon, *Republica Moldova. Istoria politică (1989–2000). Documente și materiale*. În 2 volume. Chișinău: CE USM, 2000, vol. I, pp. 429-430.

³ *Ibidem*, pp. 430-431.

⁴ M. Platon, A. Roman, S. Roșca, T. Popescu, *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău: Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, p. 422; A. Sîmboteanu, *Reforma administrației publice în Republica Moldova*. Chișinău: Museum, 2001, p. 66.

ciind trecerea la acest sistem de conducere ca un pas important pe calea lichidării statalității moldovenești și unirii cu România⁵.

Nu a acceptat ideea trecerii la județe și următorul Parlament, de legislatura a XIII-a (1994). Atunci în țară existau 4 municipii, inclusiv Chișinău, 40 de raioane, 52 de orașe (inclusiv 40 de centre raionale) și 1584 de sate. În conformitate cu Constituția Moldovei, adoptată la 29 iulie 1994, a fost păstrat sistemul de autoadministrare locală, introdus în 1991–1992, funcțiile primarilor orașelor (populația orașelor nu putea fi mai mică, decât 10000 de locuitori) și satelor, sovietele locale, statutul municipiului pentru Chișinău, și posibilitatea de a oferi statutul de municipiu unor orașe. În republică s-au păstrat raioanele (art. 110). Localităților din sudul și estul republicii putea fi acordat un statut special⁶.

În conformitate cu acest punct al Constituției, Parlamentul a adoptat la 23 decembrie 1994 Legea cu privire la statutul juridic special al Gagauz Ieri. Această parte a raioanelor sudice ale Moldovei a obținut dreptul să soluționeze problemele dezvoltării politice, economice și culturale. În componența Gagauz Ieri intrau localitățile cu prevalarea numerică a găgăuzilor, și acele localități, în care populația a luat decizia respectivă în baza referendumurilor, iar averea, aflată pe teritoriul Gagauz Ieri, fiind baza economică a autonomiei, totodată, este partea averii Moldovei în întregime. Conducerea cu autonomia a fost încredințată Adunării Populare și Bașcanului (Guvernatorului Găgăuziei), care era inclus în componența Guvernului Moldovei. Puterea executivă era realizată de Executivul Adunării Populare. În cazul necorespunderii actelor normative, adoptate de către Adunarea Populară, conform Constituției Moldovei, aceste acte erau anulate⁷.

În pofida faptului, că termenul „municipiul” apare încă în anul 1991, și, după cum s-a menționat, către anul 1994 de acest statut dispuneau 4 orașe, nu exista Legea, care reglementa statutul lui. Acest document cu denumirea Legea „Cu privire la statutul satului (comunei), orașului (municipiului) a fost adoptat numai la 19 aprilie 1995. Conform acestui document, sovietele acestor localități elaborau statutul propriu – cu indicarea denumirii oficiale, localităților, care intrau în componența lor, averii instituțiilor și întreprinderilor subordonate, drumurilor, serviciilor publice, agenților economici etc.⁸.

Altă lege, adoptată la 19 aprilie 1995, stabilea statutul municipiului Chișinău. Acest document prevedea că orașul Chișinău este capitala Republicii Moldova, cu statut de municipiu. Administrarea publică a municipiului Chișinău se realizează de către Consiliul municipal Chișinău și de către Primarul general al municipiului Chișinău, aleși pe termen de 4 ani de către locuitorii Chișinăului. Primarului se subordonau 5 pretori de sector, șefii direcțiilor primăriei. Primăria a obținut dreptul de a elabora planurile dezvoltării social-economice, tarifele la servicii comunale, volumul investițiilor capitale, conducerii cu construcții capitale, cu instituțiile, finanțate din bugetul local, primirii în exploatare a obiectelor, regimului de proprietate funciară, elaborării măsurilor de protecție socială și programei municipale de folosire a forței de muncă ș.a. Aceleași funcții la nivelul de sectoare a rămas la pretorii acestora. Funcțiile primarului erau stabilite prin Legea cu privire la bazele autoadministrării locale⁹.

⁵ A. Simboreanu, Op. cit., p. 67.

⁶ *Republica Moldova...*, p. 433; *Istoria administrației publice...*, p. 428.

⁷ A. Roman, *Evoluția universală a sistemelor de administrare publică*. Chișinău: Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1998, pp. 165-166; *Istoria administrației publice...*, p. 435.

⁸ *Republica Moldova...*, pp. 433-434.

⁹ *Ibidem*, pp. 436-439; A. Roman, *Evoluția universală...*, p. 170.

La 7 decembrie 1994 a fost adoptată Legea cu privire la alegerile locale. În conformitate cu această lege, drept de vot aveau cetățenii RM, de la vârsta de 18 ani împliniți până la ziua alegerilor inclusiv, iar dreptul de a fi aleși primari aveau cetățenii RM, de la vârsta de 25 de ani. Alegerile trebuiau să fie organizate o dată la 4 ani. Primele alegeri, la care se aplica această lege, au avut loc deja în 1995¹⁰.

În aceeași zi, 7 decembrie 1994, au fost adoptate Legi cu privire la administrația publică locală și structura teritorial-administrativă. Legea cu privire la administrația publică locală corespundea conceptului autonomiei locale, expuse în Charta Europeană și era bazată pe principiul puterii locale, efectuate de autoritățile locale. A doua lege, cu privire la structura teritorial-administrativă, a legiferat structura existentă atunci – cu 40 de raioane, care, în ciuda opiniei unor autori cu orientări liberale, care o considerau rămășițele trecutului sovietic, mai mult corespundea structurii gospodărești a Moldovei, decât cea bazată pe județe¹¹.

Pentru perioada – august 1994 – noiembrie 1998 sunt caracteristice o serie de tendințe în dezvoltarea reformei administrației publice: reglementarea constituțională a principiilor funcționării administrației publice; optimizarea funcțională a structurilor puterii centrale; începerea acomodării administrației publice locale la standardele europene; implementarea noilor elemente în colaborarea cu organele administrației publice¹².

Însă, sistemul organelor puterii locale, stabilit în 1994–1995, a fost brusc modificat după venirea la putere a Parlamentului de legislatură a XIV-a, în care 61 din 101 deputați au constituit partidele de dreapta și 40 – PCRM. Ei au revenit la proiectul reorganizării structurilor puterii locale după modelul românesc. Susținătorii acestuia explicau necesitatea lui prin ineficacitatea sistemului raional vechi, necesitatea „legalizării pluralismului politic”, lichidării mentalității vechiului sistem administrativ-teritorial; diferite criterii economice, demografice, istorice, etnice, combinarea interesului național și cel local, formarea potențialului local, existența unor „teritorii compacte”, care „permit formarea județelor”; dezvoltarea conștiinței politice, acomodarea la modelul european și chiar prin „promovarea activă a aspectelor pozitive a structurii administrativ-teritoriale în serviciile mass-media și crearea opiniei publice convenabile”, „necorespunderea fostului sistem cerințelor economiei de piață”, înrăutățirea situației financiare, distrugerea infrastructurii, necesitatea dezvoltării centrelor regionale etc.¹³. În această perioadă are loc doar o singură reformă teritorială semnificativă – formarea UTA Gagauz Yeri (23 decembrie 1994), căreia erau acordate unele drepturi autonome¹⁴. Acest statut era confirmat prin adoptarea de către Adunarea Populară a regiunii a Regulamentului UTA Gagauz Yeri (14 mai 1998)¹⁵.

La insistența unui grup de deputați, la 6 noiembrie 1998, în Moldova a fost adoptată Legea cu privire la administrația publică locală, iar la 12 noiembrie 1998 – Legea cu privire la structura administrativ-teritorială. În conformitate cu aceste documente, în țară a fost realizat modelul împărțirii teritoriale, înaintat încă în 1991–1992. În republică a fost creat un sistem teritorial-administrativ, format din 9 județe (Bălți, Cahul, Chișinău, Edineț, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tighina, Ungheni), 14 orașe-municipii (au fost 4) (Bălți, Bender, Cahul, Căușeni, Chișinău, Comrat, Dubăsari, Edineț, Hâncești, Orhei, Râbnita, Soroca, Tiraspol,

¹⁰ *Istoria administrației publice...*, pp. 431-433.

¹¹ A. Sîmboteanu, *Reforma administrației publice...*, p. 70.

¹² *Ibidem*, p. 72.

¹³ *Ibidem*, pp. 81-83.

¹⁴ <https://ipn.md/instituirea-uta-gagauzia-evenimente-care-scriu-istorie/>

¹⁵ <https://halktoplushu.md/archives/103>

Ungheni), UTA Gagauz Ieri, și 644 sate (înainte de 1998 erau 826) (comune)¹⁶. Susținătorii reformei o considerau ca un element-cheie, de care depinde dezvoltarea proceselor administrative la nivelul central și local¹⁷.

Însă, reforma nu a obținut scopurile declarate, ci invers – au fost slăbite mecanismele conducerii de către stat cu structurile locale, activitatea aparatului de stat, controlul și coordonarea activității organelor locale de către cele centrale au devenit inefficiente. Acumulările organelor locale ale puterii în 1998–2001 s-au redus de la 270 mln. lei la 130. A crescut brusc distanța până la organele administrației locale – de la 30 km (în mediu) la 100 km. S-a început distrugerea rapidă a infrastructurii fostelor centre raionale. A crescut esențial aparatul de conducere – în loc de 17812 persoane așteptate el a ajuns la 28371 persoane. De câteva ori au crescut și cheltuielile pentru întreținerea lor. Puterea de stat, practic, s-a separat de populație, despre ce ne vorbesc cele peste 650 000 de semnături sub scrisorile și adresările cetățenilor, care criticau reforma anului 1998¹⁸.

Ținând cont de cele menționate, în conformitate cu Legea despre structura administrativ-teritorială (27 decembrie 2001) și Legea cu privire la introducerea completărilor și modificărilor în Legea cu privire la administrația publică locală din 28 decembrie 2001, în republică au fost înființate 32 de raioane în frunte cu președinții. Prefecturile erau lichidate, în locul lor au apărut 32 de consilii raionale, președintele executivului căruia devenea șeful puterii executive al raionului. Primarii erau aleși prin majoritatea voturilor din lista consilierilor la propunerea de cel puțin 1/3 din numărul total de consilieri¹⁹.

Raioanele au putut beneficia de statutul acordat în 2001 timp de 5 ani. La insistența organizațiilor europene, la 28 decembrie 2006, Parlamentul a adoptat Legea nr.435-XVI cu privire la decentralizarea administrativă, semnată de Președintele V. Voronin, la 26 februarie 2007, și publicată în „Monitorul Oficial” la 2 martie 2007. Această Lege a conturat cotitura în dezvoltarea proceselor de autonomizare regională, începute în 1991–1992. Dacă anterior se întreprindeau tentative de a lărgi împuternicirile formațiunilor teritoriale mai mari (județe), care au suferit eșec în 2001, în 2007 același lucru a fost realizat în raport cu raioanele. Lor le-au fost acordate o serie de împuterniciri noi. Raioanele au obținut dreptul de a administra o parte considerabilă din averea obștească (sub propria responsabilitate), să aprobe ordinea funcționării structurilor administrative interne, personalul acestora, numărul de funcționari, să identifice persoane juridice a dreptului juridic de importanță locală; dreptul de a dispune de mijloacele bănești proprii și să le cheltuie în mod liber, prin adoptarea bugetelor locale. Era prevăzută exclusivitatea împuternicirilor puterii locale pe teritoriul său. În corespundere cu Legea, sursele financiare alocate trebuiau să corespundă cu volumul competențelor puterii locale. Statul s-a obligat să susțină formațiunile administrativ-teritoriale mai slabe. Structurile centrale de stat trebuiau să informeze și să le consulte pe cele locale în problemele planificării și adoptării deciziilor la problemele, care se referă la ele. Se prevedea colaborarea Guvernului, autorităților locale, sectorului privat și societății civile. Autoritățile locale, în limitele împuternicirilor sale, trebuiau să asigure standarde minime de oferire a serviciilor publice. Împuternicirile puterilor locale se refereau la: planificarea orașenească, administrarea cu plantațiile verzi, distribuirea apei potabile, construcții, întreținerea și iluminarea străzilor, întreținerea transportului obștesc local și a cimitirelor, administrarea averii sectorului privat și cel obștesc, întreținerea și dezvoltarea instituțiilor

¹⁶ *Istoria administrației publice...*, p. 445; *Monitorul Oficial...*, 1998, nr. 116-118, art.705, pp. 3-5.

¹⁷ A. Sîmboteanu, *Reforma administrației publice...*, p. 85, pp. 89-90.

¹⁸ Независимая Молдова, 2002, 19 февраля.

¹⁹ *Ibidem*.

de învățământ, a celor sportive și culturale, amenajarea piețelor, întreprinderilor municipale, construcției de locuințe, organizării serviciilor antiincendiare, coordonarea activității serviciilor autorităților locale, conform Legii Ministerului Administrației Publice Locale²⁰.

Cu o săptămână mai târziu, la 9 martie 2007, a fost publicată Legea cu privire la administrația publică locală, adoptată de către Parlament la 28 decembrie 2006 și semnată de Președintele țării V. Voronin la 28 februarie 2007, care funcționează și în prezent. Legislativul a păstrat termenii de bază ai Legii din 7 decembrie 1994 (primar, administrația publică locală, sovietele raionale etc.), dar, totodată, a completat-o. Spre exemplu, paragrafele, consacrate administrației publice locale, au fost precizate. Au apărut 2 niveluri a acestuia – 1) la nivelul satelor (comunelor), orașelor; 2) în raioanele, mun. Chișinău, UTA Gagauz Ieri. A fost legiferată ca structura aparatului președintelui raionului și creat Serviciul auditului intern, care controlează toate tipurile de activități efectuate, dar cu independența organizațională și dreptul de a participa în rezolvarea problemelor stringente²¹.

Autoritățile publice locale efectuau, conform acestei legi, autonomia – fiecare la nivelul său. Consiliile raionale, primarii, președinții raioanelor existau ca unități autonome și primul nivel, în afară de unele excepții, nu era subordonat celui de-al doilea. A crescut numărul de locuitori ai localității, care sunt necesari pentru obținerea consiliului local propriu – de la 1000 la 1500, și mărimea celei mai mari localități – de la 100 000 și mai mult (cu 30 consilieri) în 1994, la 200 000 și mai mult (cu 43 de consilieri) în 2007. Au dispărut o serie de termeni, ca „comitetul executiv” (consiliului sătesc sau raional)²². Dacă înainte primăriile și comitetele executive raionale erau obligate să-și direcționeze activitatea întru respectarea hotărârilor Parlamentului, Guvernului, Decretelor Președintelui, după martie 2007 tot controlul asupra activității lor s-a concentrat în mâinile Ministerului Administrației Publice Locale, conducătorul căruia, în mod direct, dirijând cu activitatea raioanelor, a devenit pentru ele ca un dublor inferior al primului ministru²³.

În Legea menționată erau descrise împuternicirile consiliilor locale, care tot erau lărgite considerabil. Ele aveau dreptul să introducă și să modifice impozitele și taxele locale, să efectueze administrarea averii publice, inclusiv să o prezinte în arendă, concesiune, să o vândă ș.a., să stabilească destinația câmpurilor agricole, organizarea auditului, organizarea serviciilor publice, să creeze întreprinderi municipale, asocieri comerciale, să încheie acorduri de colaborare cu localitățile străine, să aprobe personalul și organigrama consiliului, bugetele locale, planurile de dezvoltare orășenească, simbolică locală, să participe în la organizarea manifestărilor culturale ș.a.²⁴.

Neschimbate au rămas paragrafele cu privire la transparența ședințelor. Au fost puțin precizate împuternicirile primarului, care, după Legea din 1994, se considera responsabil pentru activitatea generală a administrației locale. În Legea din 2007 el se numea conducătorul administrației publice locale și nemijlocit executa toate hotărârile consiliului local, dar avea dreptul să-i înlocuiască pe funcționarii administrației locale, să stabilească funcțiile lor, să pregătească și să aprobe proiectele bugetelor locale, să distribuie credite, să fie responsabil pentru administrarea averii, să efectueze supravegherea asupra tuturor serviciilor locale, să elibereze licențele, să asigure securitatea circulației rutiere, să distribuie locuințe,

²⁰ Monitorul Oficial, 2007, nr. 29-31, art. 91, pp. 10-13; *Istoria administrației publice...*, p. 429.

²¹ Monitorul Oficial, 2007, nr. 32-35, art. 116, p. 26; *Istoria administrației publice...*, p. 429.

²² Monitorul Oficial, 2007, nr. 32-35, art. 116, p. 27; *Istoria administrației publice...*, pp. 429-430.

²³ Monitorul Oficial, 2007, nr. 32-35, art. 116, p. 27; *Istoria administrației publice...*, p. 430.

²⁴ Monitorul Oficial, 2007, nr. 32-35, art. 116, p. 28.

să reprezinte localitatea sa în relațiile cu alte autorități ș.a. În caz, dacă satul nu avea reprezentantul său în consiliul local, acesta înainta delegatul său. Aceleași funcții la nivel raional îndeplineau consiliile raionale și, respectiv, președinții raioanelor cu aparatul lor. Separat erau prezentate articolele, care se refereau la Chișinău și la consiliul municipal al lui (51 consilieri), în frunte cu primarul și 5 pretori. Împuternicirile pretorilor erau aceleași, ca și la primarii satelor și municipiilor, consiliilor locale, dar erau completate cu Legea cu privire la statutul or. Chișinău²⁵.

Așadar, în 1990–2009 organele autoadministrării locale au trecut în evoluția sa prin câteva etape contradictorii. De la început domina modelul, care funcționa în România, cu județe, și plase, și autoritățile Moldovei se străduiau să o realizeze pentru a se apropia către acest model și, totodată, să se îndepărteze de cel sovietic, pentru care raioanele erau principala structură a puterii locale. Însă, de la începutul anului 1992, odată cu înrăutățirea rapidă a situației economice și creșterii influenței în conducerea statului a Partidului Democrat Agrar, conducerea statului a refuzat să o efectueze, pentru a nu admite nemulțumirea masivă a populației. În 1998 noua legislatură a Parlamentului, unde majoritatea aveau forțele, declarativ orientate spre Europa, au revenit la acest proiect și l-au realizat, crezând, că el va fi viitorul Moldovei. Însă, degradarea rapidă a fostelor centre raionale, migrarea businessului din ele în centrele județene, îndepărtarea structurilor puterii locale de la populație au creat electoratului probleme enorme în viața cotidiană și a provocat o nemulțumire masivă față de această reformă. PCRM a profitat de aceasta reformă pentru a veni la putere și a realizat promisiunea sa electorală, lichidând județele și revenind la raioane. În 2007 autoritățile doar puțin au modernizat acest sistem, cu unele modificări existent și astăzi.

²⁵ *Ibidem*, pp. 29-35.

TEORITIZAREA CONCEPTULUI DE MEMORIE ISTORICĂ *The theorization of the concept of historical memory*

CZU: 930.2

DOI: 10.5281/zenodo.19436348

Veronica CHEPTENE

<https://orcid.org/0000-0003-0762-5049>

Cercetător științific, Institutul de cercetări juridice, politice și sociologice, Universitatea de Stat din Moldova; drd., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România
E-mail: veronicapozneacova@gmail.com

Summary. This article provides a comprehensive analysis of the concept of historical memory and the right to historical memory. It defines and distinguishes related notions such as past, memory, historical memory, individual memory, autobiographical memory, collective memory, the right to historical memory, and the right to be forgotten. The study highlights the importance of conceptual clarity, as the improper use of similar terms often leads to theoretical and practical ambiguities. By systematizing these concepts, the article contributes to the consolidation of a coherent framework for understanding historical memory both as a legal right and as a cultural-identity phenomenon.

Key words: historical memory; collective memory; commemorative practices; right to memory; right to be forgotten; monuments.

În cercetarea privind dreptul la memorie, definirea clară a noțiunilor fundamentale este esențială pentru a asigura coerența și precizia analizelor, dar și pentru a delimita domeniul de aplicare al cercetării. Fără o definire riguroasă a acestor concepte, studiul privind dreptul la memorie riscă să fie ambiguu și să nu poată oferi un cadru teoretic solid pentru analiza dreptului persoanelor și comunităților de a-și păstra și interpreta trecutul. O delimitare clară a noțiunilor asigură o aplicare coerentă a acestui drept în politicile publice, în justiție și în cadrul instituțiilor, care promovează elementele constitutive ale memoriei colective.

În construirea memoriei ca fenomen istoric și social considerăm oportun să începem de la definirea noțiunii de trecut, importante pentru determinarea distincției între memoria colectivă și cea istorică, memoria autobiografică și cea individuală. Michael Oakeshott a formulat patru categorii ale **trecutului**: trecutul ermetic, trecutul amintit, trecutul referențial și trecutul-mesaj. Prima este independentă de capacitatea persoanei de a aminti. Potrivit lui Oakeshott, noi suntem trecutul nostru. Dacă este așa, atunci rezultă că conceptul de trecut încorporează o percepție cosmică, precum și o percepție biologică și psihologică a timpului. Materialul nostru genetic și toate informațiile evolutive pe care le conține sunt incluse în acesta. Trecutul amintit reprezintă percepția personală asupra trecutului, fiind legat de identitatea proprie și bazat pe cunoașterea de sine¹. Trecutul amintit reprezintă o parte a memoriei individuale și se concentrează pe evenimentele personale trăite de individ și organizate într-o narațiune coerentă despre sine. Acesta implică o perspectivă personală asupra trecutului, legată de emoții și de semnificațiile atribuite evenimentelor. Trecutul amintit este diferit de trecutul de referință, care este intenționat². Trecutul de referință reprezintă un

¹ M. Oakeshott, *On History and Other Essays*. Oxford: Blackwell, 1985, pp. 1-44.

² *Ibidem*, pp. 1-44.

reper extern, folosit pentru contextualizare sau comparație, fiind trecutul stabilit prin date istorice, sociale sau culturale, utilizat ca reper în analiza unui subiect. Această categorie de trecut nu este trăită direct de individ, ci mai degrabă învățată, cunoscută sau documentată. Deși poate fi interpretat diferit, trecutul de referință rămâne în general constant, bazat pe fapte externe. Trecutul de referință face parte din memoria colectivă sau istorică. Mesajul trecutului, la rândul său, nu depinde de cunoștințele și amintirile noastre. Acest trecut face parte din patrimoniul social și este o activitate practică³. Mesajul trecutului este suma interpretărilor făcute pe baza documentelor, faptelor și evenimentelor consemnate, fiind folosit pentru a preveni repetarea evenimentelor tragice din trecut. Pentru oameni, mesajul trecutului reprezintă lecțiile extrase din evenimente istorice, tradiții sau obiceiuri transmise între generații, integrând valori morale și culturale, care formează identitatea națională.

Conceptul de **memorie colectivă** a fost elaborat de Maurice Halbwachs, care definește „memoria colectivă” ca fiind o caracteristică a unui grup social ca subiect al memoriei, care este folosită de grup pentru a-și stabili identitatea sau a-și justifica existența. Halbwachs definește memoria colectivă ca un fenomen, care structurează toate societățile umane în ansamblu, făcând parte din cultură, tradiții și structuri sociale. Halbwachs se concentrează pe interconexiunea dintre memoria colectivă și memoria individuală, prima fiind văzută ca o categorie mai largă, ce cuprinde memoriile persoanelor rămânând separată de ei. Ea se dezvoltă conform propriilor sale legi, iar orice memorie individuală, care pătrunde în ea este transformată în cadrul acestei unități, care nu are propria conștiință⁴. Memoria individuală și colectivă sunt plasate în cadre temporale și limite spațiale diferite⁵. După cum scria Halbwachs, „memoria colectivă poate fi fie mai comprimată, fie mai întinsă”⁶.

În cadrul memoriei colective se regăsesc amintirile evenimentelor care sunt semnificative pentru cel mai mare număr de membri ai grupului. Această memorie fundamentală este rezultatul vieții grupului, al dinamismului său sau provine din relațiile cu alte grupuri. Memoria colectivă a unui grup se formează pe parcursul unei lungi perioade de timp, fiind independentă de experiențele personale ale membrilor grupului, care au trăit aceste evenimente, fiindcă amintirile fiecărei persoane sunt distincte.⁷ În timp ce memoria colectivă este cultivată și dezvoltată într-un anumit grup de oameni, persoanele, ca membri ai grupului, sunt cele care sunt capabile să își aducă aminte despre evenimentele trăite și pot memora cele comunicate de alți participanți la aceste evenimente. Deși memoria colectivă și cea individuală se intersectează, membrii grupului le percep diferit în dependența de experiența personală. Halbwachs susținea că amintirile reprezintă una dintre punctele de vedere asupra memoriei colective, care poate fi schimbată în aceeași măsură ca și poziția persoanei⁸.

Halbwachs considera că memoria colectivă reprezintă baza identității unui grup, care modelează și remodelează memoriile colective, adaptându-le la situație. Conflictele și inte-

³ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, in: Christodoulidis, and Veitch, 2001, pp. 115-128.

⁴ M. Halbwachs, *The Collective Memories*. New York: Harper & Row Publishers Inc., 1980, p. 51.

⁵ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, pp. 115-128.

⁶ M. Halbwachs, *The Collective Memories*. New York: Harper & Row Publishers Inc., 1980, p. 51.

⁷ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, pp. 115-128.

⁸ M. Halbwachs, *The Collective Memories*, p. 48.

rețele sociale sunt exprimate în memoria colectivă și, în același timp, reconstruiesc memoria colectivă. Memoria colectivă nu este neschimbată în timp, ci reprezintă un organism viu⁹.

Considerăm oportun să definim legătura dintre memoria colectivă și memoria istorică. **Memoria istorică**, ca categorie valorică, concretizează identitatea de grup prin păstrarea și punerea la dispoziție a informațiilor despre trecutul unei societăți, care contribuie la păstrarea în memorie a unității, unicității și destinului comun al mai multor indivizi și grupuri care o compun¹⁰. Participând la procesele de reconstrucție și deconstrucție a trecutului istoric, memoria istorică acționează ca un mecanism, care contribuie la formarea identității unei societăți, fiind o construcție instituționalizată, formalizată, obiectivată, care este transmisă sub forma unei narațiuni coerente în patrimoniul societății de către purtători de memorie¹¹.

Halbwachs a definit și legătura dintre memoria colectivă și memoria istorică, introducând conceptul de „**memorie împrumutată**”. Filosoful a definit fenomenul de rememorare a unor evenimente, care nu au fost trăite de persoanele respective, ci cunoscute de ei ca fiind „memorie împrumutată”, care se formează prin educație, lectură sau discuții, însă nu este formată de persoană. Halbwachs menționa: „De-a lungul vieții mele, comunitatea mea națională a fost spectatorul mai multor evenimente despre care spun că „mi le amintesc”, dar pe care de fapt le cunosc doar din ziare și din mărturiile participanților direcți. Aceste amintiri ocupă un anumit loc în memoria națională, deși eu personal nu am fost martorul lor. Evocând aceste evenimente, trebuie să mă bazez în întregime pe relatările altora, pe o memorie, care nu este a mea și nu este bazată pe amintirile mele, dar este o sursă pe care vreau să o repet. De regulă, nu știu despre aceste evenimente mai mult decât pot să știu despre evenimente, care au avut loc cu mult timp înainte să mă nasc. Port bagajul amintirilor istorice apărute prin conversații și lecturi. Și aceasta rămâne o memorie împrumutată, ci nu a mea. Aceste evenimente au avut un impact profund la nivel național nu numai pentru că au schimbat instituțiile, ci și pentru că tradiții continue să trăiască în regiunea, provincia, partidul politic, profesia, clasa, familiile și indivizii, care au în cadrul acestora. Pentru mine, acestea sunt concepte, simboluri, pe care mi le imaginez, dar nu mi le pot aminti”¹².

Memoria individuală reprezintă un ansamblu de amintiri, cunoștințe și experiențe ale unei persoane, care includ atât amintiri conștiente (explicite), cât și inconștiente (implicite). Ea acoperă toată gama de informații stocate în mintea individului¹³, de la evenimente cotidiene la cunoștințe generale. Aceasta include o gamă largă de amintiri, cum ar fi cele legate de abilități învățate (memoria procedurală), evenimente de zi cu zi (memoria episodică) și informații generale (memoria semantică). Unele părți ale memoriei individuale pot fi greu accesibile sau pot rămâne sub conștient, de exemplu, reflexele sau deprinderile învățate. Amintirile din memoria individuală nu sunt neapărat organizate într-o poveste coerentă și pot fi fragmentate sau dispersate.

⁹ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, pp. 115-128

¹⁰ Л.Б. Гапоненко, *Конструирование национальной идентичности в контексте политики памяти*, in: Научный журнал «Дискурс-Пи». 2020. № 3 (40), pp. 40-53.

¹¹ Андрей Валерьевич Скоробогатов, and Скоробогатова Анна Ильдаровна. *Право на историческую память в системе прав человека*, in: Пролог: журнал о праве, no. 2 (42), 2024, pp. 7-18. doi:10.21639/2313-6715.2024.2.1, <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-istoricheskuyu-pamyat-v-sisteme-prav-cheloveka>

¹² M. Halbwachs, *The Collective Memories*. New York: Harper & Row Publishers Inc., 1980, p. 52

¹³ Martin A. Conway, *Memory and the Self*. Journal of Memory and Language, Vol. 53, No. 4, 2005, pp. 594-628.

Memoria autobiografică se referă la ansamblul de amintiri și experiențe personale ale unui individ, care formează o narațiune coerentă despre sine și despre viața sa. Ea nu este doar un depozit de amintiri, ci o structură activă și dinamică care ajută individul să înțeleagă cine este, cum a ajuns în punctul în care se află și ce semnificație au evenimentele trăite. Memoria autobiografică este construită sub forma unei povestiri despre sine, cu un început, mijloc și sfârșit, chiar dacă aceasta poate fi reinterpretată în timp. Aceasta se bazează pe trăirile și perspectivele individuale ale persoanei¹⁴, de aceea amintirile pot fi influențate de emoții, preferințe și percepții. Cu toate acestea, nu toate evenimentele din viața unei persoane sunt reținute în memorie. Cele mai importante, semnificative sau plăcute momente sunt mai ușor de amintit, în timp ce altele pot fi uitate sau reprimate. Memoria autobiografică este crucială pentru formarea și menținerea identității personale, oferind o senzație de continuitate și de înțelegere a propriei existențe. În timp ce memoria individuală cuprinde întreaga gamă de experiențe și cunoștințe ale unei persoane, memoria autobiografică se concentrează pe amintirile semnificative și pe construirea unei narațiuni coerente despre sine. Memoria autobiografică este o parte activă a memoriei individuale, dar cu un rol special în formarea identității și în înțelegerea personală a trecutului.

Cercetătorul Adam Czarnota menționa că Halbwachs a făcut o distincție între memoria autobiografică și cea istorică. O persoană poate invoca memoria istorică, însă memoria autobiografică rămâne mai importantă. Astfel, memoria istorică reprezintă un element din exterior¹⁵. Halbwachs menționa că istoria reprezintă, de fapt, un cimitir „supraaglomerat” în care trebuie găsit în permanență spațiu pentru noi pietre funerare¹⁶. În acest context, distincția principală între memoria istorică și cea autobiografică constă în faptul că memoria istorică acoperă o perioadă mai lungă de timp decât cea autobiografică. În același timp, ea reprezintă trecutul într-o formă foarte comprimată. În comparație cu aceasta, memoria individuală este mult mai bogată și se caracterizează prin consistența sa¹⁷. Potrivit lui Halbwachs, „memoria noastră nu se bazează cu adevărat pe istoria învățată, ci pe istoria trăită”¹⁸. Astfel, istoria trăită formează memoria colectivă. Pentru o astfel de istorie, prezentul este mult mai important decât trecutul. Rolul trecutului pentru istorie este întotdeauna reinterpretat în funcție de prezent¹⁹: „... istoria trăită este în mod clar diferită de istoria scrisă; ea are tot ceea ce este necesar pentru a reproduce un cadru viu și natural pe baza căruia gândirea noastră păstrează și reproduce imaginea trecutului”²⁰. Cu toate acestea, trecutul este prezent în istoria vie. Timpul social include rememorarea trecutului, care există în prezent. Halbwachs menționa „Istoria nu este nici întregul trecut, nici rămășițele sale izolate. Dincolo de istoria scrisă, există istoria vie, care se păstrează și se reînnoiește în timp, permițând renaștere a ceea ce părea să fi dispărut. Dacă nu ar fi așa, ce drept am avea să vorbim de memorie colectivă?”²¹

Memoria individuală și cea colectivă diferă în ceea ce privește amploarea și calitatea. Acest lucru implică caracterul instituțional al memoriei colective. Instituțiile selectează,

¹⁴ David C. Rubin, *Autobiographical Memory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 300 p.

¹⁵ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, pp. 115-128.

¹⁶ M. Halbwachs, *The Collective Memories*, p. 52.

¹⁷ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe*, pp. 115-128.

¹⁸ M. Halbwachs, *The Collective Memories*, p. 57.

¹⁹ Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe*, pp. 115-128.

²⁰ M. Halbwachs, *The Collective Memories*, p. 69

²¹ *Ibidem*, p. 64.

sistematizează și reproduc memoria colectivă. Instituțiile sunt ele însele parte a memoriei colective, pe care o reprezintă în diferite aspecte, în funcție de sarcinile, funcțiile și organizarea lor structurală. Una dintre aceste instituții este dreptul, ca parte a memoriei colective într-un sens mai larg. Instituțiile juridice și dreptul se bazează pe memorie, însă dreptul lucrează cu memoria individuală și există foarte puține situații, în care este prezentă o legătură directă cu memoria colectivă²².

Halbwachs a subliniat rolul important al dreptului și al instituțiilor juridice în raport cu memoria colectivă. Constituțiile, dreptul și hotărârile judecătorești fac parte integrantă din memoria colectivă a grupurilor sociale²³. Memoria colectivă este protejată în cadrul legislației memoriale, care acționează ca un mijloc de construire a identității naționale²⁴. Legislația memorială reprezintă o expresie a comunicării verticale, fiind o manifestare a politicii de stat în domeniul memoriei colective. În același timp, **dreptul la memoria istorică** reprezintă rezultatul convențional al comunicării juridice orizontale, în procesul căreia se construiește dreptul istoric, necesar nu numai pentru identificarea temporală a individului, ci și pentru asigurarea securității în lumea modernă²⁵.

Dreptul la memorie istorică poate fi definit ca dreptul la o imagine simbolică a trecutului, încorporată într-un set de acțiuni și practici sociale, care pune la dispoziție forme de reprezentare publică a permanenței sale. Dreptul la memorie istorică reprezintă un drept inalienabil al omului. În prezent, însă, acest drept nu este consacrat direct nici în dreptul național, nici în cel internațional. Pe de o parte, dreptul la memorie istorică poate fi considerat un aspect subiectiv al legislației memoriale, adică o reflectare în conștiința și comportamentul indivizilor a acelor valori și norme, care sunt formulate în legislația privind memoria istorică. Dreptul la memorie istorică, ca și legislația memorială, vizează identificarea socială a individului și are un caracter constructiv, reflectând orientările valorice ale comunității cu care individul se identifică și din care face parte. Pe de altă parte, dreptul la memorie istorică reprezintă o expresie axiologică a capacității unei persoane de a analiza realitatea istorică. Imaginea trecutului formată în conștiința unei persoane nu va fi o reproducere a realității trăite de aceasta²⁶. Datorită particularităților psihicului uman, ea va include, în primul rând, acele evenimente care au avut o semnificație pozitivă pentru individ sau a căror depășire a condus la un rezultat pozitiv.²⁷ În cazul înțelegerii trecutului social, orientările valorice ale comunității cu care individul se identifică vor fi de o importanță majoră. În acest caz, este posibil ca trecutul să fie perceput fie ca o „traumă”, fie ca o „faptă eroică”²⁸.

²² Adam Czarnota, *Law as Mnemosyne and as Lethe: Quasi-Judicial Institutions and Collective Memories*, pp. 115-128

²³ *Ibidem*, pp. 115-128

²⁴ N. Koposov, *Memory Laws. Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. New York: Cambridge University Press, 2018, p. 21.

²⁵ Андрей Валерьевич Скоробогатов, and Скоробогатова Анна Ильдаровна. *Право на историческую память в системе прав человека*, in: Пролог: журнал о праве, no. 2 (42), 2024, pp. 7-18. doi:10.21639/2313-6715.2024.2.1 <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-istoricheskuyu-pamyat-v-sisteme-prav-cheloveka>

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Е.В. Рягузова, *Память Другого или другая память: социально-психологический анализ коммеморативных практик*, in: Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2019. Т. 19, вып. 1, pp. 61-68.

²⁸ U. Belavusau, *Rule of law and constitutionalisation of memory politics in Hungary and Russia*, in: *Rule of Law in Crisis: Constitutionalism in a State of Flux* / M. Belov (ed.). London: Routledge,

Dreptul la memorie istorică poate fi văzut ca dreptul unei persoane, în calitate de membru al unei anumite societăți, de a păstra, interpreta și prezenta din nou cunoștințe, opinii, evaluări, credințe și percepții despre evenimente, fenomene și procese din trecut, care sunt valoroase pentru conservarea, dezvoltarea progresivă și funcționarea eficientă a societății moderne, cu care individul se identifică.

În funcție de componența subiectului, dreptul la memorie istorică poate fi clasificat în individual și colectiv. În primul caz, ne referim la reflectarea și evaluarea faptelor, evenimentelor și numelor istorice în conștiința unui individ. În al doilea caz, vorbim despre explicarea retrospectivă a reflecției intersubiective a dezvoltării și funcționării societății în cadrul continuumului spațiu-timp. Statul, în calitate de reprezentant legitim al societății, prin intermediul legislației memoriale, nu numai că construiește cadrul oficial ale memoriei și stabilește responsabilitatea pentru încălcarea acestora, dar stabilește și garanții pentru realizarea dreptului la memorie istorică. Realizarea acestui drept poate avea loc sub formă de narațiune, propagandă monumentală, practici comemorative de natură ceremonială și rituală și legislație memorială. Dreptul la memorie istorică este cel mai important mijloc de identificare socială a unui individ.²⁹

Într-o anumită măsură, dreptul la memorie istorică se corelează cu **dreptul la adevăr**, care a apărut în dreptul internațional umanitar la mijlocul anilor 1970 și se referă la dreptul individului și al societății de a cunoaște adevărul cu privire la evenimentele din trecut referitoare la crime grave, precum și la circumstanțele și cauzele, care au condus la acele crime ca urmare a unor încălcări masive sau sistematice³⁰. Cu toate acestea, dreptul la memorie istorică este mult mai larg, incluzând nu numai aspectele victimizante ale trecutului, ci și aspectele eroice³¹.

În contextul analizei dreptului la memorie istorică considerăm oportun să definim **politica de memorie**. În literatura de specialitate, care examinează politica de memorie se întâlnesc mai multe temeni, precum „politica istoriei”³², „politica trecutului”³³, „politica

2022, p. 16, pp. 87-107.

²⁹ Андрей Валерьевич Скоробогатов, and Скоробогатова Анна Ильдаровна. *Право на историческую память в системе прав человека*, in: Пролог: журнал о праве.

³⁰ G. Baranowska, A. Gliszczynska-Grabias, *Right to Truth” and Memory Laws: General Rules and Practical Implications*, in: Polish Political Science Yearbook, 2018, vol. 47 (1), pp. 97-109. DOI: 10.15804/ ppsy2018107.

³¹ Андрей Валерьевич Скоробогатов, and Скоробогатова Анна Ильдаровна. *Право на историческую память в системе прав человека*, in: Пролог: журнал о праве, no. 2 (42), 2024.

³² M.O. Heisler, *The political currency of the past: History, memory, and identity*, in: The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 2008. Vol. 617, N 1, pp. 14-24; P. Torsti, *Why do history politics matter? The case of the Estonian Bronze Soldier*, in: The Cold War and Politics of History / Ed. by J. Aunesluoma, P. Kettunen. Helsinki: Edita Publishing Ltd., 2008, pp. 19-35; А.И. Миллер, *Историческая политика в Восточной Европе начала XXI века*, in: Историческая политика в XXI веке / под ред. А. Миллера, М. Липман. М.: Новое литературное обозрение, 2012, pp. 7-32.

³³ Art D. *Politics of the Nazi Past in Germany and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 231 p.

memoriei”³⁴, „memoria colectivă/socială”³⁵, „memorie istorică”³⁶, „utilizarea politică a istoriei”³⁷, „regimul memoriei”³⁸, „culturi ale memoriei”³⁹, „jocuri de memorie”⁴⁰.

Cercetătoarea O.Y. Malinova, analizând **politica trecutului**, menționa că politica nu lucrează cu trecutul (pentru că este ceva ce nu mai există), ci cu percepțiile sociale ale trecutului. Politica nu se ocupă de istorie ca o reconstrucție sistematică a trecutului bazată pe o evaluare și analiza critică, ci de memorie colectivă, și anume cunoștințe culturale despre trecut împărtășite de către populație, care se bazează pe diferite surse și se caracterizează prin natură lor incompletă și selectivă⁴¹.

La promovarea unei interpretări ale trecutului colectiv, politicienii nu acordă atenție formării unui anumit concept al trecutului: ei caută să își legitimizeze propria putere, să își justifice deciziile, să mobilizeze electoratul, să consolideze solidaritatea de grup, să demonstreze eșecul adversarilor, să dobândească resurse materiale și organizaționale etc. Prin

³⁴ Н.Е. Копосов, *Память строгого режима. История и политика в России*. М.: Новое литературное обозрение, 2011. 320 с.; В.А. Ачкасов, *«Политика памяти» как инструмент конструирования постсоциалистических наций*, in: Журнал социологии и социальной антропологии. 2013. Т. 16, № 4 (69), pp. 106-123.

³⁵ K.E. Smith, *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory during the Yeltsin Era*. Ithaca etc.: Cornell University Press, 2002. XI, 223 p.; J.-W. Müller, *Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory*, in: *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past* / Ed. by J.-W. Müller. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 1-35; J.V. Wertsch, *Blank Spots in Collective Memory: A Case Study of Russia*, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. N 617, pp. 58-71; M. Mälksoo, *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe*, in: *European Journal of International Relations*. 2009. Vol. 15, N 4, pp. 653-680.

³⁶ C.P. Boyd, *The Politics of History and Memory in Democratic Spain*, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. N 617, pp. 133-148; J. Winter, *Historical Remembrance in the Twenty-First Century*, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. N 617, pp. 6-13.

³⁷ M. Kangaspuro, *The Victory day in history politics, Between utopia and apocalypse. Essays on social theory and Russia* / Ed. by E. Kahla. Jyväskylä: Bookwell, 2011, pp. 292-304.

³⁸ *Power and the Past. Collective Memory and International Relations* / Ed. by E. Langenbacher, Y. Shain. Washington: George Town University Press, 2010, pp. 13-49; E.-C. Onken, *The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analyzing Memory Politics in Europe*, in: *Europe-Asia Studies*. 2007. Vol. 59, N 1, pp. 23-46; *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration* / ed. by M. Bernhard, J. Kubik. Oxford: Oxford University Press, 2014. XVIII, 362 p.

³⁹ А. Никжентайтис, *Модели памяти и культурных воспоминаний: Польша, Литва, Россия, Германия*, in: Слово.ру: Балтийский акцент. 2012. № 3, pp. 17-32; Т. Журженко, «Общая победа»? «Чужая война»? Национализация памяти о Второй мировой войне в украинско-российском приграничье, in: Пути России. Историзация социального опыта. М.: Новое литературное обозрение, 2013. Т. 18, pp. 93-125.

⁴⁰ G. Mink, *Between Reconciliation and the Reactivation of Past Conflicts in Europe: Rethinking Social Memory Paradigms*, in: *Czech Sociological Review*. 2008. Vol. 44, N 3, pp. 469-490. G. Mink, L. Neumayer, *Introduction*, in: *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games* / Ed. by G. Mink, L. Neumayer. Basingstoke etc.: Palgrave Macmillan, 2013, pp. 1-20.

⁴¹ Ольга Юрьевна Малинова, *Политика памяти как область символической политики*, in: МЕТОД: Московский ежегодник трудов из обществоведческих дисциплин. 2019. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-pamyati-kak-oblast-simvolicheskoy-politiki> (consultat 19.02.2025).

urmare, nu toate cazurile de utilizare politică a istoriei pot fi descrise în termeni de „politică istorică” sau „politică memoriei”. Astfel, utilizarea politică a trecutului reprezintă o noțiune cea mai largă și descrie orice practică de referire la trecutul istoric într-un context politic, indiferent dacă aceasta formează sau nu o strategie coerentă⁴².

Termenul „**politică istorică**” a apărut în anii 1980 în Germania, apoi în anii 2000 în Polonia, definind politică, care apelează la trecutul. Conform definiției date de A. Miller, politica istorică reprezintă o configurație specială de metode, care implică „utilizarea resurselor administrative și financiare ale statului în domeniul istoriei și politicii de memorie în interesul elitei conducătoare”⁴³. Prin urmare, politica istorică reprezintă o parte a politicii memoriei, care se referă la activitățile autorităților statului, privind aprobarea unor concepte despre trecutul colectiv și formarea infrastructurii culturale, politicii educaționale și adoptarea reglementărilor legislative⁴⁴.

În altă ordine de idei, menționăm că dreptul la memorie se corelează cu dreptul de a fi uitat. B.N. Sereda și M.Yu. Sereda corelează introducerea **dreptului de a fi uitat** „cu necesitatea de a stabili restricții privind difuzarea ulterioară a informațiilor cu caracter personal, care au devenit publice în trecut, în cazul în care acestea pot aduce atingere drepturilor și intereselor legitime ale persoanei”⁴⁵. În cadrul principiilor de prelucrare a datelor cu caracter personal, dreptul de a fi uitat corespunde în primul rând principului prelucrării selective a datelor cu caracter personal, care limitează conținutul datelor prelucrate și durata de stocare a acestor date⁴⁶. Principiul prelucrării selective a datelor cu caracter personal, precum și dreptul persoanei vizate de a solicita rectificarea sau ștergerea datelor au fost consacrate în art. 5, 8 din Convenția pentru protejarea persoanelor față de prelucrarea automatizată a datelor cu caracter personal, adoptată la Strasbourg la 28 ianuarie 1981⁴⁷. La rândul său, Directiva 95/46/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 24 octombrie 1995 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date⁴⁸ a introdus dreptul persoanei vizate la opoziție justificată, la prezentarea căreia operatorul este obligat să înceteze prelucrarea datelor respective (art. 14). Astfel, dreptul de a fi uitat reprezintă dreptul persoanei, a cărei date personale sunt prelucrate, de a solicita

⁴² *Ibidem*.

⁴³ А.И. Миллер, *Историческая политика в Восточной Европе начала XXI века*, în: Историческая политика в XXI веке / под ред. А. Миллера, М. Липман. М.: Новое литературное обозрение, 2012, p. 19, pp. 7-32 p.

⁴⁴ Ольга Юрьевна Малинова, *Политика памяти как область символической политики*.

⁴⁵ В.Н. Середина, М.Ю. Середина, *Защита прав и свобод человека и гражданина в сети Интернет*. Воронеж, 2013, p. 70.

⁴⁶ Елена Анатольевна Войниканис, *Право быть забытым: правовое регулирование и его теоретическое осмысление*, în: Правоведение. 2016. №3 (326). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-byt-zabytym-pravovoe-regulirovanie-i-ego-teoreticheskoe-osmyslenie> (consultat 13.01.2025).

⁴⁷ Convenție Nr. 208 din 28-01-1981 Convenția pentru protecția persoanelor referitor la prelucrarea automatizată a datelor cu caracter personal Publicat: 30-12-2015 în Tratatul Internațional Nr. 44 art. 208. Întocmită la Strasbourg la 28 ianuarie 1981. În vigoare din 1 iunie 2008. Online: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=117361&lang=ro

⁴⁸ Directiva 95/46/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 24 octombrie 1995 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date (JO L 281, 23.11.1995, p. 31 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:01995L0046-20031120>

rectificarea sau distrugerea datelor prelucrate cu încălcarea principiilor de bază a prelucrării acestora și dreptul de a-și retrage consimțământul pentru prelucrarea datelor⁴⁹.

Atenția pe care instituțiile europene o acordă dreptului de a fi uitat este determinată de convingerea că internetul, ca tehnologie, care permite stocarea unor cantități potențial nelimitate de informații, reprezintă o amenințare la adresa vieții private. În acest context, dreptul de a fi uitat este perceput ca o modalitate suplimentară, bazată pe principii universal recunoscute, de a controla prelucrarea informațiilor personale în mediul online de către persoana vizată⁵⁰. Regulamentul privind protecția datelor cu caracter personal, care a fost adoptat de Parlamentul European și de Consiliu la 27 aprilie 2016 în art. 17 reglementează dreptul la ștergerea datelor, adică „dreptul de a fi uitat” și dreptului de a solicita distrugerea datelor⁵¹. Dreptul de a fi uitat nu se aplică atunci când prelucrarea datelor cu caracter personal este necesară: (1) pentru exercitarea dreptului la liberă exprimare și la informare; (2) pentru respectarea unei obligații legale care prevede prelucrarea în temeiul dreptului Uniunii sau al dreptului intern care se aplică operatorului sau pentru îndeplinirea unei sarcini executate în interes public sau în cadrul exercitării unei autorități oficiale cu care este investit operatorul; (3) din motive de interes public în domeniul sănătății publice; (4) în scopuri de arhivare în interes public, în scopuri de cercetare științifică sau istorică ori în scopuri statistice, în măsura în care dreptul de a fi uitat este susceptibil să facă imposibilă sau să afecteze în mod grav realizarea obiectivelor prelucrării respective; sau (5) pentru constatarea, exercitarea sau apărarea unui drept în instanță⁵².

Dreptul de a fi uitat este argumentat prin raportarea la noțiunea de individ și la condițiile necesare pentru dezvoltarea acestuia, care includ viața privată și controlul asupra publicării informațiilor personale. Astfel, protecția vieții private, care include dreptul de a fi uitat, este plasată în contextul „respectării demnității persoanei și a autonomiei sale, adică capacitatea de dezvoltare personală”⁵³.

Concluzii. În urma cercetării întreprinse, se poate constata că procesul de teoretizare a memoriei istorice presupune o delimitare clară între multiple concepte care, deși apropiate, nu sunt sinonime. Distincțiile operate între trecut istoric, memorie individuală, memorie autobiografică, memorie colectivă și memorie istorică au contribuit la formularea unei viziuni coerente asupra fenomenului memoriei ca realitate socială, culturală și juridică.

Totodată, definirea și argumentarea dreptului la memorie istorică confirmă actualitatea acestui concept în contextul valorificării patrimoniului cultural și al consolidării identităților colective. La fel de importantă este și integrarea noțiunii de drept de a fi uitat, care introduce

⁴⁹ Елена Анатольевна Войниканис, *Право быть забытым: правовое регулирование и его теоретическое осмысление*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor) JO L 119, 4.5.2016, pp. 1-88 p, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A32016R0679>

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Этика и права человека в информационном обществе*: мат-лы Европейской региональной конференции, организованной Комиссией Франции по делам ЮНЕСКО и Советом Европы. Страсбург, 13-14 сентября 2007 г. М.: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2009, p. 10.

o perspectivă echilibrată între protejarea memoriei și respectarea drepturilor individuale în societatea contemporană.

Prin analiza realizată s-au obținut două rezultate esențiale:

1. Clarificarea terminologică necesară pentru a evita confuziile conceptuale frecvent întâlnite în discursul public și academic;

2. Fundamentarea unei înțelegeri multidimensionale a memoriei istorice, plasată la intersecția dintre istorie, drept, filosofie și științe sociale.

În concluzie, memoria istorică nu poate fi redusă la simpla evocare a trecutului, ci reprezintă un proces dinamic de selecție, interpretare și transmitere, prin care societățile își construiesc identitatea și își proiectează viitorul. Această perspectivă legitimează necesitatea unui cadru conceptual și normativ coerent, capabil să garanteze atât dreptul la memorie istorică, cât și respectul pentru diversitatea memoriilor și pentru drepturile individuale ale persoanei.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului de cercetare: 01.05.01 *Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice*, realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

INSTITUȚIA MARELUI LOGOFĂȚ ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ. STUDIU COMPARATIV

The institution of the great logophat in Moldova and the Romanian Country. Comparative study

CZU: 94:327(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19398865

Viorel DANDARA

<https://orcid.org/009-007-5746-2053>

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: vioreldandara68@gmail.com

Summary. In the presented study, we will make a brief presentation with reference to the institution of the great logofat in Moldavia and Wallachia, from the 16th century. In that period, politically complicated, due to the frequent change of rulers as well as external influences from the neighbors on the Romanian political and economic life, the great logophetes still managed to register a fruitful state administrative activity.

Key words: Royal Council, Great Logophetes, Moldavia, Wallachia. Institution.

Organizarea instituțională a Țărilor Române constituie o temă de cercetare ce necesită abordare atât particulară, comparativă dar totodată și complexă. Dacă ne referim la evoluția în general a societății medievale românești sunt discuții controversate referitor la originea și funcționalul dregătorilor în sfatul domnesc cât și contribuția acestora la consolidarea politico-administrativă a statelor românești. Sfatul sau divanul domnesc îndeplinea un rol deosebit în organizarea conducerii statului alături de instituția domniei.

Un studiu inedit la tema abordată aparține lui Nicolaie Stoicescu care cu lux de amănunte expune într-un paralelism cronologic și conceptual „Sfatului Domnesc și Marii Dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)” în care remarcă că: „organizarea statelor feudale românești constituie una din problemele pe cât de importante pe atât de complicate ale istoriei noastre medievale [...] problemele enunțate au putut fi studiate împreună pentru că cele două state feudale românești data fiind asemănarea organizării lor politico-sociale în această epocă, asemănare care se explică prin aceea că organizarea lor răspundea acelorași necesități resimțite de populația lor de aceeași origine.

Organizarea politică asemănătoare a Țării Românești și Moldovei este o dovadă evidentă a legăturilor strânse ce au existat între cele două state medievale românești¹” Caracterul identic al organizării și structurii Sfatului Domnesc a celor două țări românești este menționat și de cronicarul moldovean Miron Costin în Litopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace care afirmă „că în afară de ban și hatman, celelalte dregătorii sunt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe.”²

¹ N. Stoicescu, *Sfatul Domnesc și Marii Dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1968, p. 5.

² M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron – vodă încoace...* Chișinău: Editura Hyperion. 1990, p. 188.

O sursă importantă care ne oferă informații referitoare la dregătoriile din Moldova este „Descrierea Moldovei”³ a domnului Dimitrie Cantemir care a servit drept izvor de inspirație pentru istoricii români din sec. XIX, și nu numai.

În viziunea lui N. Stoicescu savanții care au abordat problema dregătoriilor în Țara Românească și Moldova au expus greșit conceptual, că dregătoriile în Țările Române au apărut exclusiv după modelul bizantin, ci a fost mai mult o sinteză a elementului bizantin venit prin filiera sârbo-bulgară iar apoi în secolul al XVI-lea apar și amprente turcești. Problema dregătorilor abordată în mai multe lucrări ale lui N. Iorga. În așa lucrări ca „Rostul boierimii noastre”⁴ și „Scrisori de boieri”⁵, este expune ideia originalității românești a acestor instituții medievale cât și atribuțiile dregătorești în cadrul sistemului de administrare.

O analiză profundă a problemei marilor dregători a fost efectuată de C. Giurescu în lucrările: „Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV”⁶ și „Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV”⁷. Autorul abordează aspectele ce țin de originea, atribuțiile locul și rolul în ierarhia administrativă și social-economică a marii boierimi din cele două țări românești.

În evoluția instituției logofetei ca parte integră a sfatului domnesc termenul de logofăt a evoluat chronologic de rând cu celelalte dregătorii și ranguri boierești. În istoriografia românească sunt continue discuții referitor la personalul subaltern al curții domnului și sfatul țării sau divanul ca noțiuni și ca organe de stat. N. Stoicescu menționează că: „în nici un document emis de cancelariile domnești ale Țării Românești și Moldovei boierii care apar ca membri ai sfatului domnesc nu sînt cuprinși sub termenul de curte, [...] termenul de sfat cuprindea în general pe sfetnicii cei mai apropiați ai domnului, cei care alcătuiau sfatul domnesc propriu-zis, [...] care ajutau pe domn la conducerea țării.”⁸

Membrii sfatului domnesc în actele de cancelarie atât în Țara Românească cât și în Moldova erau nominalizași prin indicarea statutului social de boier, rangului ierarhic jupan sau pan și funcției dregătorești, de exemplu „credinciosul și cinstitul nostru boier pan Stroici mare logofăt”⁹. Cu denumirea de jupan în Țara Românească și pan în Moldova erau nominalizați doar dregătorii de cel mai înalt rang cum ar fi banul, vornicul și logofătul și foarte rareori vistiernicul, spătarul, stolnicul și comisul. De aici rezultă că locul și rolul logofătului în statul medieval era exclusiv de important în ambele țări românești.

Înaltul statut al marelui logofăt în sfatul domnesc este confirmat și prin atribuirea numeralului „prim”. În cadrul mai multor cancelarii domnești se utilizează termenul de primsfetnic utilizat concomitent cu termenul de pan și jupan pentru a evidenția importanța dregătoriei și a menționa apropierea de domn a deținătorului titlului respectiv. Pe timpul lui Vlad Călugărul termenul se utilizează pentru ginerele acestuia, pe care îl numește „întîiul

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*. București: Editura Leon Alcalay. 1909.

⁴ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în: *Istoria românilor în chipuri și icoane* vol. II. București, 1905.

⁵ Idem, *Scrisori de boieri*, Editura Vălenii de munte, 1912.

⁶ C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători din secolele XIV–XV*, în: „Buletinul comisiei Istorice”, vol. V, București, 1926.

⁷ Idem, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători din secolele XIV–XV*, în: *Byzanitoslavica*, București, 1929.

⁸ N. Stoicescu. Op. cit., p. 65.

⁹ D. I. R. A, veac XVI, Vol. IV, București: Editura Academiei Republice Socialiste, România, 1951, p. 28.

sfetnic Staico mare logofăt”¹⁰ Sau în secolul al XVI-lea sunt menționați ca prim-sfetnici. „Harvat mare logofăt” sau „Radu mare logofăt”¹¹. În ambele țări românești pentru a confirma importanța statutului economic al marilor dregători în cancelariile domnești se utiliza și termenul de „vlastelin” Acest termen este aplicat pentru marele logofăt în ambele țări, confirmându-se de fapt, că acestea aveau și un rol foarte important în soluționarea problemelor de ordin politico-economic ale domniei.

Referindu-ne la originea instituției logofetiei, menționăm că în istoriografia românească există diverse opinii în acest sens. În opinia lui C.C. Giurescu, dregătoria de logofăt este de origine bizantină care pătrunde în spațiul românesc prin intermediul sîrbilor¹². În opiniile lui N. Iorga¹³ și A.D. Xenopol¹⁴, dregătoria de logofăt au imigrat în țările române odată cu venirea unor „căpetenii sîrbo-bulgare alungate de turci care ne-au dat împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie și înalți dregători alcătuind un sfat de o esență politică superioară și un rost de curte mai, deplin” N. Stoicescu consideră că „majoritatea curților medievale dispuneau de un cancelarius sau notarius, însărcinat cu ținerea corespondenței, care s-a numit la noi logofăt, după numele dregătorului similar din Imperiu Bizantin și din statele bulgar și sîrb”¹⁵. Totodată, savantul menționează că „lipsa unor lucrări de istorie comparată privind instituțiile și organizarea statelor feudale din sud-estul Europei îngreunează mult cercetarea lor și a influențelor exercitate de Imperiul Bizantin asupra acestor state”¹⁶.

Generalizînd ideea referitoare la terminologia utilizată în cancelariile domnești referitor la statutul marelui logofăt putem să expunem opinia că de fapt se reflectă calea îndelungată de evoluție a instituției logofetiei ca parte componentă a sfatului domnesc și pe parcursul acestei evoluții marele logofăt este o figură centrală prin importanța sa în luarea deciziilor de ordin politic și economic la nivel de stat.

Dezvăluind că marele logofăt ocupă o poziție superioară în sfatul domnesc, constatăm că în prima jumătate a sec. XVI-lea marele logofăt în Țara Românească ocupă poziția a treia după marele ban și marele vornic¹⁷. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea începutul secolului XVII-lea în Țara Românească sunt constatate cazuri, când marele logofăt se situează pe prima poziție în sfat. În timpul celei de a doua domnie a lui Grigore Ghica, marele logofăt este trecut uneori și el înaintea marelui ban. În această vreme, mare logofăt era Gheorghe Băleanu, persoană foarte influențată, care fusese el însuși mai multă vreme mare ban. De aici putem expune concluzia că în fruntea sfatului domnesc ședea de regulă dregătoria considerată cea mai influentă și importantă în Moldova neexistînd marele ban, dregătorul cel mai important era marele vornic, până în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, când „întîiul șezător” al sfatului domnesc a devenit marele, logofăt. [...]”¹⁸.

Cât privește promovarea în dregătoria de mare logofăt C.C. Giurescu expune opinia că „se respectă principiul înaintării treptate în dregătorii”¹⁹. Susținînd această opinie N.

¹⁰ D. R. H. B. Vol. I. București: Editura Academiei Române. 2002, p. 376.

¹¹ D. I. R. B. veac XVI, Vol. I, Editura Academiei Republice Socialiste, România, 1951, p. 114, p. 358.

¹² C. Giurescu, Op. cit., p. 57.

¹³ N. Iorga, Op. cit., pp. 145-147..

¹⁴ A. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Trăiană*. Iași: Tipo-litografia, H. Goldner, 1890, p. 173.

¹⁵ N. Stoicescu, Op. cit., p. 47.

¹⁶ Idem. Op. cit., p. 46.

¹⁷ D. I. R. B. Secolul XVI, Vol. II, pp. 141-144.

¹⁸ N. Stoicescu, Op. cit., p. 67.

¹⁹ C. Giurescu, Op. cit., p. 41.

Stoicescu confirma că „cei mai mulți dintre marii vornici și logofeți au fost recrutați tot din rîndul acelor care au ocupat înainte dregătorii de stat. La marea logofeție aveau o oarecare întîietate dregătorii care făcuseră și interior muncă de cancelarie și evidență. Faptul că foștii mari bani pot deveni apoi mari vornici sau mari logofeți, sau că marii vornici pot ajunge mari logofeți arată că între aceste trei mari dregătorii – cele mai importante ale sfatului domnesc – nu există o diferență de ierarhie prea mare”²⁰. Acest model de promovare în dregătorii este similar în ambele țări românești.

Astfel și D. Cantemir referinduse în „Descrierea Moldovei” la procedura de investire a boierilor în dregătorii menționează întîietatea numirii de către domn a marelui logofăt după investirea marelui postelnic care avea misiunea de a prezenta boierii candidați “îndată cheamă înăuntru din porunca Domnului pe Acela care voiește Domnia să-l cinstească cu dregătoria Logofeției cea mare, [...] Asemenea slujba face postelnicul cel mare și celorlalti sfetnici, și boierilor de starea întîi”²¹. Înaltul rang al marilor logofeți este confirmat de autor și în capitoul „obiceiurile cele vechi și cele nouă la punerea domnilor”²². „Promovarea în calitate de mare logofăt a dregătoriei de prim-rang în sfatul domnesc pe parcursul perioadei medieval în mare parte similar celorlalte dregătorii după principiile rangului boieresc, apropiați sau rude ale domnului, vârsta și experiența acumulată în dregătorii de rangul II sau III. Examinînd listele marilor logofeți de la sf. sec. XV-lea până la începutul sec. XVII-lea”²³, s-a constatat că pe lângă principiile enumerate, un criteriu foarte important era cărturăria și cunoașterea de limbi străine. Evoluția sfatului domnesc de la sf. sec. XV și pe parcursul sec. al XVI-lea înregistrează și anumite schimbări structurale. Marile dregătorii cu un impact public mai important menționează numărul de dregătorii secunde implicate, care asigură extinderea atribuțiilor funcționale în cadrul instituției. Pentru a face o specificare între marii dregători și subalternii lor „primii nu apar cu titlu de „mare” decît la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea” [...] „În Țara Românească apar dregători purtînd în mod cert titlul de al II-lea sau „mic” apar la sfîrșitul sec. al XV-lea și ei sînt tocmai ai acelor dregători a căror activitate de ordin public era mai dezvoltată: logofătul, vistierul, vornicul [...]”.

În Moldova, situația este puțin diferită, mai întîi datorită faptului că aici aproape toți marii dregătorii au avut subaltern purtînd titlu de al doilea și al treilea în timp ce în Țara Românească, doar marele vistier a avut adjuncți...”²⁴. Importanța instituției logofeției în examinarea, problemelor, de stat este confirmată și prin faptul că: „Dintre toți acești dregători cu titlu de al II-lea, cei mai importanți erau logofătul și vistierul, care apar cel mai adeseori-atît în Moldova cît și în Țara Românească ca martori alături de marii boieri [...] Existența acestor cancelarii modeste, alcătuite din unul sau mai mulți logofeți ori dieci era cu atît mai necesară cu cît unii dintre marii dregători nu știau carte astfel încît orice activitate în scris era inaccesibilă [...]”²⁵. Cea mai dezvoltată și bine organizată cancelarie era cea a domniei, condusă de marele logofăt și dispunînd de un personal foarte numeros pentru întocmirea hrisoavelor”²⁶. Reieșind din aceste afirmații, rezultă faptul că fără o bună organizare a cancelariei domnești și fără o extindere a numărului de logofeți, corespondența

²⁰ N. Iorga, Op. cit., p. 74.

²¹ D. Cantemir, Op. cit., p. 85.

²² Idem, Op. cit., p. 85.

²³ N. Stoicescu, Op. cit., p. 75.

²⁴ Idem, Op. cit., p. 78.

²⁵ Idem. Op. cit., pp. 79-80.

²⁶ Idem. Op. cit., pp. 79-80.

și evidența documentară ar fi fost cu mult mai dificilă. Creșterea numerică a documentelor emise pe parcursul secolului al XVI-lea indică asupra faptului că substantial sporește eficiența și importanța instituției logofeției pentru actul de guvernare, comparativ cu alte instituții ale statului care își păstrau structura și modul de activitate tradițional.

„Trebuind să colaboreze cu sfatul, în rezolvarea tuturor problemelor statului feudal domnii Țării Românești și ai Moldovei au căutat să domine sfatul domnesc cu oameni apropiați și credincioși, dintre care un loc important l-au ocupat rudele domnilor”²⁷. Examinând prezența rudelor în sfaturile domnești ale celor două țări românești în secolul al XVI-lea, când prezența acestora crește numeric, observăm că promovările dintr-o dregătorie în alta a apropiaților domnilor se realizează într-o anumită continuitate pentru cele mai importante dregătorii²⁸. În dregătoria de mare logofăt cazuri de promovare a rudelor este destul de rară, (două cazuri în Țara Românească și trei cazuri în Moldova) probabil din considerentul că pentru promovarea în această dregătorie erau necesare în primul rând cărturăria și abilități de conducere cu cancelaria domnească care era cea mai numeroasă ca personal. Având în vedere cele relatate, expunem opinia că domnii români promovați în dregătoria de mare logofăt o efectuau nu în detrimentul calității activității cancelariei.

În procesul de evoluție a instituției logofeției în cadrul sfatului domnesc, pe lângă atribuțiile de participare la procesul de luare, coordonare și evidență a hotărârilor, în secolul al XVI-lea, are loc o extindere a responsabilităților în vederea controlului executării poruncilor domnului și deciziilor aprobate de sfatul domnesc. Astfel la începutul secolului se instituie funcțiile administrative de ispravnici. Această situație se păstrează și în primele decenii ale sec. al XVII-lea când instituția logofeției păstrează iminent funcția executivă și de control judiciar în ambele state românești.

Referindu-ne la atribuțiile de alt ordin, decât cele de cancelarie, putem menționa că și în Țara Românească și Moldova logofătul de rând cu alți dregători puteau să îndeplinească și alte obligațiuni sau însărcinări delegate din porunca domnului N. Iorga menționează că „pentru hotărnicii, pentru clădiri, pentru adunarea de provizii, domnul poate însărcina pe orcine”²⁹. Marii dregători, în afară de atribuțiile principale ale dregătoriei pe care le dețineau și de la care își luau numele, puteau îndeplini din porunca domnului, diverse alte însărcinări: erau trimiși în solii peste hotare, puteau comanda armata, judecau singuri sau în grup principile ivite între locuitori, li se încredința strângerea darilor, puteau participa la hotărnicii, eu numiți ispravnici la îndeplinirea unei porunci domnești sau la construcția unui edificiu”³⁰.

În Țările Române, dar și în majoritatea țărilor Europei medievale importanța dregătoriei era direct proporțională cu veniturile deținătorilor. Date referitoare la veniturile marilor logofeți obținute din dregătorie sunt destul de modeste. Principala sursă de venituri provenită din dregătorii sînt ocinile primite în dar de la domn „pentru dreaptă și credincioasă slujbă pe care mi-au slujut-o domniei mele.”

„Acest mijloc de răsplătire a slujbei prestate domnului de boieri și dregătorii săi a fost mai larg folosit în sec. XIV–XVI și mai rar după aceea deoarece domnia nu mai dispunea de fonduri funciare prea mari pentru aș-i „milui” dregătorii.”³¹. Oferirea de ocine de către domni pentru îndeplinirea calitativă a dregătoriei era de fapt și un stimulent dar și o metodă

²⁷ Idem. Op. cit., p. 95.

²⁸ Idem. Op. cit., pp. 95-96.

²⁹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. III, București, 1937, p. 269.

³⁰ N. Stoicescu, Op. cit., p. 118.

³¹ Idem, Op. cit., p. 118.

de a tine sub control loialitatea beneficiarilor de ocine, care aveau dreptul la ele doar pe perioada dregătoriei. La rândul lor și boierii dorind în a obține astfel de proprietăți, sunt cointeresați de a obține dregătorii, ceea ce sporește mult calitatea funcțională a dregătorilor în urma concurenței pentru a le obține. Nu erau o excepție și concurența pentru dregătoria de mare logofăt.

Dar, ținând cont de faptul că această dregătorie de prim rang, necesită o pregătire îndelungată și știința de carte, domnii români efectuau o preselecție riguroasă cu aplicarea criteriilor respective. Evident și răsplata domnilor pentru acești dregători era generoasă. Astfel, „urmașii lui Gavrilas Mateiaș mare logofăt își impart 49 sate, 31 părți de sate și 41 și jumătate fâlcii de vie, toate moștenite de la aceasta.”³²

Alte stimulente pentru dregătoria de logofăt, erau scutirile de dări care erau acordate celor care se aflau de vreme îndelungată în slujba domnului. Veniturile marilor logofeți cât și a subalternilor erau completate de scrierea hotărnicirilor moșiiilor, întocmirea actelor de vânzare a pământului, soluționarea de conflicte și perceperea datoriilor care constituiau a zecea parte din suma datorată. În această situație incertă menționăm faptul că marii logofeți ca și alții mari dregători în procesul îndeplinirii atribuțiilor dregătorești și mai ales când nu erau achitați cu leafă, admiteau abuzuri care sunt confirmate de mai multe documente din ambele state românești.

În articolul de față mi-am propus ca scop elucidarea și evidențierea unor caracteristici generale comune și particularități specifice ale instituției marelui logofăt în Moldova și Țara Românească din secolul al XVI-lea. Abordarea comparativă a locului și rolului marelui logofăt ca rang boieresc și funcție administrativă din cadrul sfatului domnesc ne demonstrează, că în ambele state românești instituția logofetei era emițător și catalizator de politici atât în mediul intern cât și cel extern. Secolul al XVI-lea a fost foarte complicat, în sensul păstrării de către statele românești a entității sale politice, totuși, în această situație marii logofeți în virtutea funcției deținute cât și talentului administrativ, reușesc să păstreze și să promoveze tradițiile instituționale pe parcursul secolului. Din sursele istoriografice analizate, considerăm că valorizarea temei demonstrează o viziune integrată cu referire la rolul instituției logofetei în ambele țări românești.

³² DiR B. Vol. II, p. 147.

BARIERE ISTORICE ȘI NOI PERSPECTIVE ALE EGALITĂȚII DE GEN ÎN ISTORIA CONTEMPORANĂ A REPUBLICII MOLDOVA

Historical barriers and new perspectives of gender equality in the contemporary
history of the Republic of Moldova

CZU: 930.2:316.346.2(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19203981

Oleg URSAN

<https://orcid.org/000-0001-6869-7949>

Doctorand, Univeristatea de Stat din Moldova

E-mail: olegursan@yahoo.com

Summary. With the attainment of Independence in 1991, the Republic of Moldova entered a new era, marked by the transition from Soviet rule and its dictatorship to a democratic regime. This pivotal moment not only opened the way to sovereignty and a market economy but also laid the foundation for profound social transformations. However, the transition to democracy, by itself, did not guarantee the immediate and full establishment of gender equality. The departure from the unified Soviet system, which formally proclaimed equality but in practice often reduced it to mere declarations, revealed deeply rooted problems. Despite formal equality, women continued to encounter obstacles in their careers. As a result, gender policy in Moldova began to actively develop, focused on the real involvement of women in public and political life and ensuring their rights on par with men.

Key words: Republic of Moldova, democracy, gender equality, development.

Cu obținerea independenței în 1991, Republica Moldova a intrat într-o nouă eră, marcată de trecerea de la puterea sovietică și dictatură totală, la un regim democratic. Acest moment crucial nu doar a deschis calea către suveranitate și o economie de piață, ci a pus și bazele unor transformări sociale, politice și culturale profunde. Printre multitudinea de noi perspective devenite posibile grație schimbărilor democratice, un loc aparte l-a ocupat politica orientată spre realizarea egalității de gen. Desprinderea de sistemul sovietic unificat a permis Republicii Moldova să înceapă construirea unei societăți în care rolul și drepturile individului, indiferent de gen, au început să fie recunoscute și treptat consolidate, deschizând noi oportunități pentru femei în viața publică și politică a țării.

Totuși, trecerea la democrație, prin ea însăși, nu a garantat o afirmare imediată și deplină a egalității de gen. Îndepărtarea de sistemul sovietic unificat, care proclama formal egalitatea, dar în realitate o reducea adesea la simple declarații, și nu la o reprezentare și oportunități reale, a scos la iveală probleme adânc înrădăcinate. Republica Moldova s-a confruntat cu o serie de provocări sistemice: de la stereotipurile patriarhale și normele sociale transmise din generație în generație, până la lipsa unor mecanisme instituționale dezvoltate și a unor politici eficiente. Absența unei metodologii clare pentru integrarea sistemică a principiilor egalității de gen în toate sferele vieții publice și politice, a dus la faptul că femeile au continuat să se confrunte cu bariere invizibile în calea participării la procesele decizionale, a egalității salariale și a protecției împotriva discriminării. Acest lucru a necesitat nu doar proclamarea valorilor democratice, ci și elaborarea, și apoi implementarea

consecvență a măsurilor și strategiilor ținute, menite să depășească aceste obstacole de tip „moștenire sovietică”. Printre acestea se numără:

1. „Dubla povară” a femeii. Sistemul sovietic, implicând activ femeile în activitatea de muncă, nu le-a eliberat de obligațiile tradiționale de acasă și de creștere a copiilor. Aceasta a creat o „dublă povară”, limitând timpul și motivație pentru avansarea în carieră, mai ales în politică.

2. Stereotipurile patriarhale în viața cotidiană și în conștiință. În ciuda ideologiei de stat, în viața de zi cu zi și în conștiința publică au continuat să domine mentalitățile patriarhale, atribuind femeii un rol secundar în sfera publică și consolidând în principal rolul ei de mamă și păstrătoare de valori moral-tradiționale.

3. „Plafonul de sticlă” în carieră. Femeile s-au confruntat adesea cu bariere tacite în avansarea către poziții de conducere și politice. Chiar și în prezența unei educații și calificări formale, eșaloanele superioare ale puterii au rămas preponderent o prerogativă masculină.

4. Imitația reprezentării. În perioada sovietică existau cote pentru femei în organele reprezentative, dar rolul lor se limita adesea la o prezență formală, nu la o influență reală asupra luării deciziilor. Aceasta a creat o iluzie de egalitate, fără a contribui la dezvoltarea unei adevărate conduceri feminine.

5. Lipsa unei culturi a participării politice feminine. Insuficiența mecanismelor reale pentru implicarea activă a femeilor în procesele politice, în afara rolurilor formale, a dus la faptul că, după destrămarea URSS, nu a fost format un grup suficient de femei-politicieni experimentate și rețele de sprijin stabile.

6. Atenția insuficientă acordată problemelor specifice femeilor. În sistemul sovietic, multe probleme legate de violența de gen, drepturile reproductive sau discriminarea la locul de muncă erau fie ignorate, fie nu primeau o soluție adecvată, ceea ce a constituit, de asemenea, o moștenire grea pentru societatea actuală din Republica Moldova.

Ca urmare, atestăm urmări negative, cum ar fi:

a) Violență față de femeie și violență în familie, în general. Conform datelor din 2016, fiecare a treia femeie din mediul rural și fiecare a patra femeie din mediul urban a suferit de cel puțin o formă de violență din partea soțului/partenerului intim pe parcursul vieții. Circa 40% bărbați consideră că există momente când o femeie merită să fie bătută. În anul 2018, ca urmare a actelor de violență în familie, au decedat în total 58 persoane¹.

b) Disparitatea salarială. În perioada 2011–2015 disparitatea salarială a constituit circa 13% în defavoarea femeilor, iar pensia se calculează din salariu și vechimea de muncă, fiind cu mult mai inferioară față de bărbați. Vom remarca nivelul procentual al diferențierii salariale este mult mai mic în societatea noastră, în comparație cu nivelul global, constituind circa 15% în defavoarea femeilor. În 2018 disparitatea salarială atinge cota de 14%, poziționând femeia în categoria „discriminare în domeniul salarizare” (BNS).

c) Asimetria de gen la locul de muncă. Rata șomajului este mai mică la femei decât la bărbați 5,9% și respectiv 8,7% în 2001, cu creștere în ambele categorii, 6,3% femei și 10% bărbați, și scădere semnificativă în 2008, 3,4% vs. 4,6%, dar proporția femeilor din populația inactivă este mai mare (55,3%). În 2014 rata de șomaj la femei a constituit 3,1%, la bărbați 4,6%; cu diferență majoră în 2016, atestând 2,9% femei, 5,5% bărbați, către 2017 rata șomajului rămâne practic neschimbată, atestând un decalaj de 0,2%, iar în 2022 șomajul iarași a afectat mai mult femeile, atestând 52.8% și 51,7% la bărbați(BNS).

¹ManifestpentruEgalitateadegen.[online],https://progen.md/wp-content/uploads/2019/09/9248_manifestegalitateagen_final.pdf (consultat 09.07.2025).

d) Decalajul gender la vârsta de pensionare. Vârsta de pensionare în Republica Moldova s-a schimbat în mod semnificativ: în 1999 fiind de 60 de ani și 6 luni pentru bărbați și respectiv 55 ani și 6 luni pentru femei. Până în 2007 vârsta de pensionare a fost majorată la 2 ani (pentru bărbați – 62, pentru femei – 57 ani). Conform noilor prevederi, vârsta de pensionare și stagiul de cotizare pentru femei și bărbați urmează a fi egale gradual: vârsta de pensionare pentru bărbați va crește la 63 de ani către 1 ianuarie 2019, câte 4 luni anual, iar pentru femei cota de vârstă va fi atinsă la 1 iulie 2028 – câte 6 luni anual. Stagiul de cotizare, stabilit a fi de 34 de ani pentru ambele sexe, pentru bărbați se va stabili începând cu 1 iulie 2018, iar pentru femei către 1 iulie 2024 (BNS).

e) Inegalitatea de gen în politică. Din 1994 până în 2009 raportul femeilor în Parlamentul Republicii Moldova a crescut cu 20%, iar în anii 2009-2010 a scăzut substanțial cu 4%, dar cu o creștere semnificativă în 2014. În 2024, 41% din deputații și deputatele Republicii Moldova sunt femei. De asemenea, 5 din cele 11 Comisiei permanente sunt conduse de femei, ceea ce constituie cca 45%. În componența Biroului Permanent al Parlamentului, peste 30 procente sunt femei, una din cele 2 funcții de vicepreședinte de Parlament este ocupată de o femeie. La fel, este de menționat că din cele 11 autorități administrative centrale subordonate guvernului – 3 sunt conduse de femei. Consiliul Suprem de Securitate are 26 de membri, dintre care – 8 sunt femei. (BNS).

f) Disparitate în sectorul afaceri și antreprenoriat. Din 10 bănci comerciale din Republica Moldova – 2 sunt conduse de femei, iar guvernatoarea Băncii Naționale Anca Dragu, este al 5-lea Guvernator al Băncii Naționale și este prima femeie în această funcție în istoria țării. Din 10 cele mai mari companii din Republica Moldova, doar 2 sunt conduse de femei: „Floarea soarelui” și Agrofloris-Nord.

Deși moștenirea sovietică continuă să influențeze stereotipurile de gen și poziția secundară a femeilor, Republica Moldova a realizat progrese semnificative în implementarea numeroaselor documente menite să asigure egalitatea de gen.

Printre realizările-cheie se numără:

a) Ratificarea convențiilor internaționale. În 1994 Republica Moldova a ratificat Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare față de femei (CEDAW), ceea ce obligă statul să îmbunătățească constant legislația și politicile în acest domeniu. Ulterior au urmat Strategia Nairobi, Declarația și Platforma de acțiune de la Beijing din 1995. Ca urmare, în 1996 Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei a elaborat planul național, care prevedea „dezvoltarea integră a țării, bunăstarea poporului din perspectiva de gen”².

b) Adoptarea strategiilor și planurilor naționale de acțiune. Au fost elaborate și implementate strategii naționale pentru asigurarea egalității de gen, care acoperă diverse domenii: de la educație și sănătate la participarea politică și prevenirea violenței. Aceste documente conțin obiective și activități concrete menite să atingă egalitatea de drepturi. De exemplu, în anul 2005, Guvernul Republicii Moldova a aprobat Planul de Acțiuni UE-Moldova, în care aspectul gender este descris prin asigurarea tratamentului egal pentru bărbați și femei în societate.

c) Modificarea legislației naționale. În luna octombrie 2000 a fost aprobat codul familiei al Republicii Moldova. Care reglementează principiile de bază ale dreptului familiei, relațiile sociale, respectarea și protecția drepturilor familiei, egalitatea soților în relațiile de

² Oleg Ursan, *Impulsionarea politicilor de gen în Republica Moldova, după participarea la Conferința Mondială a Femeilor de la Beijing din 1995*, in: Akademos, 2022, Nr 2(65), pp. 117-123.

familie, relațiile juridice dintre părinți și copii. Egalitatea de gen este reflectată în articolele 2, 5, 16, 19, 20, 21, 26, 58, 74, 79³.

Codul Penal și alte acte legislative au fost modificate pentru a incrimina discriminarea pe criterii de sex, a preveni violența domestică și a proteja victimele. Acest lucru demonstrează abordarea serioasă a statului în ceea ce privește sancționarea manifestărilor de discriminare și violență.

Codul Familiei, aprobat în 2000, stabilește principiile egalității gender în familie:

Articolul 5. Egalitatea în relațiile familiale (1) Toate persoanele căsătorite au drepturi și obligații egale în relațiile familiale, indiferent de sex, rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, opinie, apartenență politică, avere și origine socială (2). Drepturile și obligațiile familiale sînt legate de titularii lor și nu pot fi cedate persoanelor terțe.

Articolul 6. Realizarea drepturilor și îndeplinire a obligațiilor familiale (1) Persoanele fizice își realizează de sine stătător drepturile ce le aparțin și iau naștere din relațiile familiale, dacă prezentul cod nu prevede altfel [Art.6 al.(1) modificat prin LP150 din 01.07.16, MO206-214/15.07.16 art. 452]. Realizarea drepturilor și îndeplinirea obligațiilor familiale nu trebuie să lezeze drepturile, obligațiile, libertățile și interesele legitime ale altor membri ai familiei și ale altor persoane [Art.6 al.(2) modificat prin LP150 din 01.07.16, MO206-214/15.07.16 art. 452].

Articolul 7. Ocrotirea drepturilor familiale (1) Drepturile familiale sînt ocrotite de lege, cu excepția cazurilor cînd acestea sînt realizate contrar destinației sau contrar prevederilor legale. (2) Drepturile familiale sînt ocrotite de autoritățile abilitate ale administrației publice, iar n anumite cazuri de mediatori și de instanțele judecătorești.

Articolul 16. Egalitatea soților în relațiile familiale (1) Toate problemele vieții familiale se soluționează de către soți în comun, în conformitate cu principiul egalității lor în relațiile familiale. (2) Fiecare dintre soți este în drept să-și continue ori să-și aleagă de sine stătător îndeletnicirea și profesia (Codul Familiei).

Codul Muncii, adoptat în 2003, de asemenea a contribuit la promovarea politicilor gender. Măsuri de protecție a femeii pot fi determinate în capitolul II al acestui Cod. Într-un șir de articole (art. 124-127, 247-252) sunt specificate drepturile și garanțiile la angajare pentru femeile gravide și femei cu copii în vîrstă de pînă la 6 ani (Codul Muncii).

d) Mecanismele de sprijin instituțional. Au fost create și funcționează structuri de stat responsabile pentru promovarea egalității de gen, cum ar fi: „Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității”. Aceste organisme joacă un rol important în monitorizarea respectării drepturilor femeilor și în elaborarea de noi inițiative.

e) Creșterea reprezentării femeilor în politică și administrație. Deși rezultatele rămân a fi modeste, se observă o creștere treptată a numărului de femei în funcții de conducere, atât în autoritățile centrale, cât și în cele locale. Acesta este rezultatul unei politici deliberate și al eforturilor societății civile. În perioada 2011–2014 au fost organizate 8 campanii de instruire a alegătorilor. A fost oficializată Platforma pentru Egalitate de Gen – formată din 28 de organizații non-guvernamentale. În acest an, agențiile UN Women – PNUD Moldova, în parteneriat cu două organizații non-guvernamentale – Fundația Est-Europeană și Centrul „Parteneriat pentru dezvoltare”, au lansat Programul „Femeile în politică”. Din 2020, prima femeie Președinte din istoria Republicii Moldova este Maia Sandu.

³ Oleg Ursan, *Predarea istoriei românilor prin prisma factorului feminin*. Chișinău: Universul, 2016, p. 3.

Provocări. Din punct de vedere al gândirii istorice, traseul Republicii Moldova spre egalitatea de gen și un regim democratic complet a fost întotdeauna plin de dificultăți, fiind agravat de numeroase bariere istorice care au lăsat o amprentă profundă asupra structurii socio-politice a țării. Aceste obstacole, care includ conflicte interne, instabilitate politică și relații complicate cu vecinii influenți, au încetinit considerabil progresul în domenii esențiale, precum drepturile femeilor și consolidarea instituțiilor democratice.

Una dintre cele mai semnificative și dureroase bariere a fost Războiul din Transnistria de la începutul anilor 1990. Acest conflict armat nu numai că a dus la pierderea controlului asupra unei părți a teritoriului și la apariția unei regiuni separatiste nerecunoscute, dar a și deturnat resurse și atenție enorme de la reformele interne. În contextul instabilității de după conflict și al nevoii de a aborda problemele umanității, subiectele legate de egalitatea de gen au fost lăsate în umbră. Conflictul a întărit percepțiile tradiționale despre rolurile bărbaților și femeilor.

Încălcarea integrității teritoriale și amenințarea permanentă la adresa securității au creat o atmosferă nefavorabilă unui dialog deschis despre problemele de gen sau participării active a femeilor la luarea deciziilor la toate nivelurile. Pe lângă Transnistria, problema din Găgăuzia a contribuit, de asemenea, la instabilitatea generală. Deși conflictul nu a degenerat într-un război la scară largă, tensiunile legate de autonomie și diferențele cultural-lingvistice au distras elita politică de la o muncă consecventă asupra reformelor complexe. Negocierile constante și încercările de reglementare a relațiilor cu regiunile cu statut special au necesitat eforturi politice semnificative, care ar fi putut fi direcționate către consolidarea instituțiilor democratice și promovarea drepturilor omului, inclusiv egalitatea de gen. Specificul local și tradițiile în astfel de regiuni ar fi putut, de asemenea, să acționeze ca o barieră suplimentară pentru implementarea politicilor progresiste de gen.

Pe fondul acestor probleme teritoriale, instabilitatea politică a devenit o boală cronică a sistemului politic din Republica Moldova. Schimbările frecvente de guverne, crizele parlamentare, scandalurile de corupție inclusiv „furtul miliardului” în 2014 și lupta constantă pentru putere între diferite forțe politice au subminat încrederea cetățenilor în instituțiile statului. Într-un astfel de mediu turbulent, este dificil să se asigure consecvența și continuitatea în implementarea strategiilor pe termen lung, cum ar fi dezvoltarea de gen. Fiecare nou guvern ar putea revizui prioritățile, amâna sau chiar anula inițiativele adoptate anterior, ceea ce a încetinit progresul. Femeile, adesea excluse din principalele procese politice, au avut puține pârghii de influență asupra formării agendei în condițiile unor tulburări politice constante.

Un exemplu elocvent al influenței instabilității politice a fost plecarea guvernului Sturza. Ion Sturza, fiind unul dintre primii prim-miniștri care a vorbit deschis și hotărât despre integrarea Moldovei în UE, s-a confruntat cu o rezistență puternică și a fost nevoit să demisioneze. Plecarea sa a simbolizat înfrângerea primelor încercări de orientare pro-occidentală și a pus bazele deceniilor ulterioare de luptă geopolitică în interiorul țării. Fiecare abatere de la cursul de integrare europeană, care include și promovarea egalității de gen, a dus la stagnare sau chiar regres în acest domeniu. Fără un impuls politic puternic și o direcție clară de dezvoltare, chestiunile de gen nu au putut deveni prioritare la nivel național.

Astfel, barierele istorice sub forma conflictului înghețat din Transnistria, tensiunilor din Găgăuzia, instabilității politice cronice și eșecurilor timpurii pe calea integrării europene, întruchipate în demisia guvernului Sturza, au creat un context extrem de dificil pentru dezvoltarea de gen și formarea regimului democratic în Republica Moldova. Acești factori nu numai că au deturnat resurse și atenție de la transformările interne, dar au și consolidat

stereotipurile tradiționale, au împiedicat formarea unei societăți incluzive și au încetinit mișcarea către o egalitate de gen deplină, în ciuda progreselor evidente din ultimii ani, determinate inclusiv de aspirația de a adera la Uniunea Europeană.

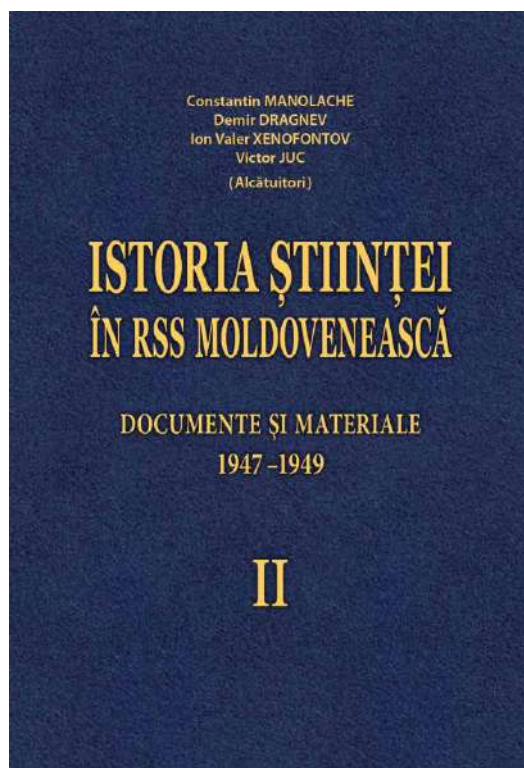
Perspective. În ciuda succeselor legislative impresionante în ultimii ani, Republica Moldova se confruntă încă cu o serie de provocări, îndeosebi la capitolul „Stereotipurile de gen” în conștiința societății, iar eradicarea lor necesită timp, eforturi constante și programe educațional-familiale. Este important să se continue activitatea de schimbare a mentalității, să se implice activ bărbații în dialogul despre egalitatea de gen și să se asigure aplicarea eficientă a legilor adoptate. Implementarea unui număr mare de documente este un pas important pe calea creării unei societăți în care fiecare, indiferent de sex, are șanse egale de dezvoltare și de realizare a potențialului său. Aceasta nu este doar o chestiune de îndeplinire a obligațiilor internaționale, ci și o garanție a dezvoltării durabile și a prosperității Republicii Moldova.

De menționat că în 2025, Republica Moldova a obținut un rezultat remarcabil în clasamentul global al egalității de gen. Potrivit Global Gender Gap Index 2025, publicat de Forumul Economic Mondial, țara noastră se află pe locul 7 în lume, cu un scor de 81,3. Aceasta este pentru prima dată când Republica Moldova intră în top zece la nivel global în acest clasament. Cel mai mare progres s-a înregistrat la secțiunea „Imputernicire politică”, ajungând la 42,5%. Acest rezultat reflectă creșterea constantă a reprezentării femeilor în funcții de conducere și de luare a deciziilor, care s-a triplat din 2006. Aceasta subliniază angajamentul Moldovei de a-și armoniza legislația cu standardele europene, inclusiv principiile egalității de gen. Femeile devin a fi mai active în politică: ele dețin 40% din portofoliile ministeriale și locurile în parlament, depășind semnificativ mediile globale și chiar țările dezvoltate, cum ar fi: Germania, Marea Britanie, Franța etc.

Republica Moldova înregistrează progrese semnificative în domeniul egalității de gen – un aspect crucial în contextul procesului de integrare europeană, iar Uniunea Europeană sprijină activ aceste procese prin proiecte finanțate care vizează consolidarea capacității autorităților publice de a integra perspectiva de gen în politicile guvernamentale.

Cu toate acestea, în ciuda acestor realizări, persistă provocări semnificative. Prevalența ridicată a violenței domestice și inegalitatea în distribuția muncii de îngrijire neremunerate constituie obstacole considerabile. În plus, femeile continuă să se confrunte cu un acces limitat la justiție și cu resurse insuficiente pentru promovarea drepturilor lor. Integrarea europeană, care impune respectarea directivelor Uniunii Europene referitoare la tratamentul egal, reprezintă un stimulent puternic pentru reforme ulterioare. Aceasta implică nu doar modificări legislative, ci și transformarea normelor sociale și a practicilor instituționale. Perspectivele dezvoltării de gen în Republica Moldova sunt strâns legate de succesul parcursului său european, ceea ce necesită eforturi continue pentru consolidarea cadrului legal, îmbunătățirea mecanismelor de implementare și o activitate susținută în vederea schimbării mentalității în societate.

**Panel de discuții „Istoria științei” /
“History of Science” Panel Discussion**

**FONDUL PERSONAL AL ACADEMICIANULUI ANATOLIE E. KOVARIKI
(1904–1974), DIN FOSTA ARHIVĂ ȘTIINȚIFICĂ A AȘM**
*Personal Fund of academician Anatolye E. Kovarski (1904–1974),
From the former Scientific Archive of the ASM*

CZU: 930.25:929-051(478)
DOI: 10.5281/zenodo.19331721

Lidia PRISAC

<https://orcid.org/0000-0002-3406-3670>

Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: lidiaprisac@yahoo.com

Ion Valer XENOFONTOV

<https://orcid.org/0000-0002-5993-1235>

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie /Institutul de Istorie,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: ion.xenofontov@usm.md

Iulian SALAGOR

<https://orcid.org/0009-0005-4601-6950>

Cercetător științific, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: salagur@yahoo.com

Summary. The article presents the Personal Fund of the academician Anatolie E. Kovarski (1904–1974) established in agronomy, specialist in the field of plant selection and genetics, founding member of the Moldovan SSR Academy of Sciences. The fund contains a single inventory consisting of 32 storage unit, the documents being dated to the years 1925–1974. The inventory, directly, includes four sections: Scientific works; Materials regarding the scientific-pedagogical and administrative activity; Biographical Documents and Materials about Anatolie E. Kovarski.

Key words: Anatolie E. Kovarski, academician, agronomist, history of science, archivist, Academy of Sciences, Moldavian Soviet Socialist Republic.

Preliminarii

Fondul personal al savantului Anatolie E. Kovarski, cunoscut specialist în domeniul selecției și geneticele plantelor, constă, în principal, din documente și materiale privind activitatea sa științifică, inclusiv materiale cu conținut biografic. Crearea fondului s-a datorat inițiativei membrilor familiei sale, care, în 1983, a transmis cele 32 de dosare, datate cu perioada 1925–1974, spre păstrare Arhivei Științifice Centrale. Ulterior, selectate, ordonate și sistematizate de către specialistul Secției de Filosofie și Drept al AȘ RSSM, R. Forș, care a elaborat Fondul (30) personal Anatolie E. Kovarski. De menționat că activitatea și realizările acad. Anatolie E. Kovarski sunt reflectate și în dosarul personal al acestuia¹.

¹ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (infra: AȘCAȘM), F. 1, inv. 3, d. 5621, 316 f.

Repere biografice

Potrivit datelor de arhivă, Anatolie Efimovici Kovarski s-a născut la 23 ianuarie 1904 în satul Popovka, din apropierea orașului Konotop, regiunea Cernigov, Ucraina. Evreu de naționalitate, acesta provenea din familia agronomului Froim Hațkelevici (Efim Haritonovici) Kovarski (1866–1943), mama, Rahil Eizerovna (Raisa Isacovna) Gurvici, fiind fiică de proprietar al unei fabrici de perii din Rostov-pe-Don².

Anatolie E. Kovarski a învățat la Școala Reală din orașul Sumî, iar mai târziu la cea din Harkov (1912–1920). Ulterior, în perioada decembrie 1920-iulie 1924, a fost student la Institutul Agricol „V.V. Dokuceaev” (fostul Novo-Alexandriisk) din Harkov, unde a asistat la prelegerile profesorilor consacrați M.A. Egorov, V. Zaleskii, N.N. Kuleshov, N.V. Ținger, V.A. Șeleketa ș.a. și a desfășurat lucrări științifice la Catedra de cultura plantelor, fiind preocupat de studierea colecției de mazăre din diverse țări expuse la condițiile de creștere pe teritoriul Ucrainei. În această perioadă, aflat sub influența ideilor lui I.V. Miciurin (1855–1935) și N.I. Vavilov (1887–1943) a manifestat un interes aparte față de problema introducerii de noi culturi în mediul agricol³.

Specializat în domeniul creșterii și selecției plantelor, după absolvirea institutului, agronomul Anatolie E. Kovarski a fost repartizat la serviciu în Rezervația Naturală Askania-Nova (ulterior, Rezervația de Stat „Ciapli”), regiunea Herson, Ucraina, unde a lucrat până în 1930 în calitate de șef al Stației de Selecție a Plantelor. Atât în rezervație cât și în expedițiile întreprinse A.E. Kovarski a cercetat soiurile de grâu din regiunile muntoase ale Crimeei, descriind o serie de soiuri noi de grâu sălbatic cu un singur grăunte și adunând o colecție bogată de grâu de toamnă și de grâu dur. Aceste soiuri l-au ajutat în continuarea activității sale de selecție a grâului în Ucraina și Basarabia.

Grație lucrării *Пшеницы горной части Крыма*, publicată în 1929⁴, Consiliul Academic al Institutului Unional de Cultură a Plantelor, i-a conferit lui A.E. Kovarski gradul de cercetător științific superior similar titlului de candidat în științe agricole⁵.

În octombrie 1930, A. Kovarski a fost transferat la Institutul de Mecanizare și Electricare a Agriculturii din Harkov, Catedra de fitotehnie. Lipsa bazei experimentale l-a făcut să se transfere, în 1933, la baza experimentală a Colhozului „Poleakov” aflată în gestiunea Institutului de Soia și Culturi Noi din Herson. În 1935 a fost transferat la Institutul Agricol „A.D. Țiurupa” din Herson (azi, Universitatea Agrară de Stat din Herson) sub conducerea profesorului I.I. Podgornîi. În fișa personală scrie că între 1935 și 1941 a activat la această instituție în calitate de conferențiar universitar (docent), iar din 1938 – șef al Catedrei de selecție și producere a semințelor⁶.

În 1940, Consiliul științific al Institutului Agricol din Voronej a audiat teza sa de doctor (habilitat) dedicată soiurilor de grâu sălbatic din Crimeea și în același an Comisia Superioară

² Vezi și: I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Academicianul Anatoli Kovarski, unul dintre fondatorii Academiei de Științe a RSS Moldovenești*, în: *Akademios*, nr. 1 (52), 2019, pp. 98-99.

³ Vezi: Demir Dragnev, Constantin Manolache, Ion Valer Xenofontov, *Academia de Științe a Moldovei: evoluție, instituționalizare, personalități (1946–1961–2021): Album enciclopedic* /Coord.: Liliana Condaticova, Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2021, p. 131; *Membrii Academiei de Științe a Moldovei: Dicționar (1961–2006)*/Acad. de Șt. a Moldovei, Chișinău: Știința, pp. 84-85; И.И. Либерштейн, Полвека в поиске, Кишинев: Щтиинца, 1992, pp. 16-18.

⁴ А.Е. Коварский, *Пшеницы горной части Крыма*, în: Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции, том 22, выпуск 2, 1929.

⁵ AȘCAȘM, F. 30, inv. 1, f. 5.

⁶ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, p. 99.

de Atestare i-a conferit gradul de doctor (habilitat) în științe agricole și titlul de profesor universitar la specialitatea „Genetica și selecția plantelor agricole”. De remarcat faptul că atât în dosarul personal, cât și în fondul personal a lui A. Kovarski lipsesc acte sau copii ale documentelor ce ar confirma gradul de doctor și titlul de cercetător științific superior, precum și al titlului de conferențiar universitar (docent), sau cel de doctor (habilitat) în științe agricole⁷.

După evacuarea din Harkov, între 1942 și 1944, A. Kovarski a predat la Tehnicumul Agricol din Kazahstan, ulterior a devenit șef al Catedrei de culturi agricole și selecție din cadrul Institutului Agricol din or. Frunze (azi Bișkek) din RSS Kirghiză⁸. Ulterior, din 1944 până la sfârșitul vieții a condus Catedra de ameliorare și producere a semințelor la Institutul Agricol din Chișinău, fiind concomitent șef al Secției de Genetică a Plantelor a AȘM (1957–1974)⁹.

Începând cu 25 august 1944, a activat în calitate de șef de catedră la Institutul Agricol „M. Frunze” din Chișinău – Catedra de selecție și producere a semințelor. Scopul venirii în RSS Moldovenească fiind argumentat prin faptul „de a cumula activitatea pedagogică la Institutul Agricol «M. Frunze» cu cea de selecție și de cercetări științifice complexe în domeniul geneticii culturilor de câmp din regiunile de sud”¹⁰.

Din 1945, A. Kovarski a fost șeful Stațiunii Experimentale de Selecție Genetică a institutului, iar prin cumul a activat în funcția de șef al Secției de Genetică a Plantelor a AȘ a RSSM (1957–1974). La 15 mai 1956, Prezidiul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS l-a propus pe A. Kovarski drept candidat pentru postul vacant de membru titular al Academiei Agricole a URSS. În același an, a fost inclus în componența Consiliului de coordonare a activității științifice în republică pe lângă Sovietul de Miniștri al RSSM¹¹.

În 1961, A. Kovarski a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe a RSSM, iar în 1965 membru titular (academician) al Academiei Științe a RSSM¹². A fost deputat al Sovietului Suprem al RSSM de legislatura a VI-a (1963–1966). Nu a fost membru de partid și nu s-a deplasat peste hotarele URSS. Totodată, nu a făcut serviciul militar¹³.

Pe parcursul activității sale A. Kovarski a acordat o atenție specială problemei introducerii de noi culturi în zonele aride ale URSS. Din culturile oleaginoase a studiat arahidele, susanul negru, ridichea oleaginoasă, ricinul ș.a.; din culturile leguminoase – mazărea-cucrușă, soia, năutul, noile sorturi de fasole și forme de linte; din cerealele pentru pâine și culturile furajere – meiul negru, sorgul, secara de toamnă, amaranta, precum și o serie de culturi alimentare – cartoful-dulce, dovleacul captat, dovleacul turcesc, vișina peruană, ridichea japoneză Daicon, bama. Aceste soiuri de plante au fost studiate și evaluate diferit, dar recunoscute ca destul de promițătoare pentru fitotehnia sudică, unele dintre ele fiind implementate în „fitotehnia socialistă” în regiunile de sud ale URSS¹⁴.

În RSS Ucraineană și RSS Moldovenească au fost dezvoltate soiuri ce se remarcă prin productivitate și coacere timpurie¹⁵. În RSS Moldovenească A. Kovarski a pus baza științifică de ameliorare și producere a semințelor hibride de porumb¹⁶. Împreună cu subal-

⁷ *Ibidem*.

⁸ AȘCAȘM, F. 30, inv. 1, f. 2.

⁹ *Ibidem*, f. 6.

¹⁰ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, p. 99.

¹¹ *Ibidem*.

¹² AȘCAȘM, F. 1, inv. 1/3, d. 30, ff. 139-140.

¹³ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, p. 101.

¹⁴ *Ibidem*, p. 99.

¹⁵ AȘCAȘM, F. 1, inv. 3, d. 5621, f. 279.

¹⁶ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, pp. 99-100. Vezi și: Membrii Academiei de Științe a

ternii săi a creat o colecție genetică de specii tradiționale pentru Moldova (grâu, porumb, fasole, mazăre, mei, sorg, năut) și de specii noi (arahide, maș, vigna). De menționat că unele soiuri nu și-au găsit implementare, fiind studiate de generațiile ulterioare de geneticieni. A inițiat investigații în domeniul cito-embriologiei și mutagenzei induse¹⁷.

Rezultatele cercetărilor sale au fost publicate în peste 200 de lucrări științifice, printre care: *Новые засухоустойчивые зерновые культуры в Молдавии* (1948), *Фасоль в Молдавии (местные сорта, новые виды и агротехника возделывания)* (1948), *Новые культуры юга Молдавии* (1949), *Агрономические указания по возделыванию полевых культур в Молдавской ССР* (1953), *Новое в селекции и гибридизации кукурузы* (1956), *Чужопыление новый прием селекции* (1963), *Новые кишиневские сорта зернобобовых* (1965, în colab.), *Сорта и гибриды кукурузы Молдавии* (1974, în colab.) ș.a.

Pe parcursul activității sale didactice A. Kovarski a pregătit peste șapte mii de agronomi de diverse profesii, inclusiv peste 500 de agronomi specializați în ameliorare și producție de semințe. A fost îndrumătorul a peste 50 de doctori și 4 habilitați în științe¹⁸.

Academicianul A. Kovarski a combinat activitatea științifico-pedagogică cu cea publică, fiind președinte al Societății Geneticienilor și Amelioratorilor din Moldova. Pentru activitatea sa i s-a conferit titlul de „Om Emerit”, a fost decorat cu ordinele „Lenin”, „Insigna de Onoare” și „Drapelul Roșu de Muncă”, devenind un lucrător onorat al științei și tehnologiei din RSSM (1946)¹⁹.

Structura și conținutul fondului

Ca urmare a prelucrării științifice și tehnice Fondul personal (F. 30) al academicianului Anatolie E. Kovarski a fost constituit din 32 de u.p. date cu anii 1925–1974. Documentele fondului au fost întrunite într-un singur inventar, dispersat în următoarele secțiuni:

I. Lucrări științifice (1966–1973) - dosarele 1-2 - conțin rapoarte științifice, discursuri, recenzii, avize, corespondență cu autorii lucrărilor recenzate.

II. Materiale cu privire la activitatea științifico-pedagogică și administrativă (1938–1973) - dosarele 3-12 - conțin materiale despre activitatea acad. A.E. Kovarski, în special, privind activitatea sa științifică și anume: planuri și rapoarte privind munca de cercetare; corespondență; rapoarte și memorii; informații despre cooperare, schimb de experiență, rezultate ale inspecțiilor, procese-verbale și extrase din procese-verbale, certificate de muncă, texte ale discursurilor la reuniunile anuale de la Catedra de științe biologice și chimice și ședințele anuale ale Academiei de Științe a RSSM; planuri tematice de publicații; interviuri, note de lucru; fotografii, diagrame, broșuri, corespondență și alte materiale privind expunerea de mostre în baza rezultatelor selecției (1967–1970).

III. Documente și materiale biografice (1925–1974) - dosarele 13-28 - conțin documente biografice, acte personale (1963–1974); adeverințe și alte documente privind activitatea de muncă (1925–1972); liste de lucrări științifice (1938–1965); rapoarte de lucru (1947–1973); scurte informații despre activitatea științifico-pedagogică și administrativă (1950–1971); diplomă de includere în „Cartea de Onoare a RSSM” (1967); certificate și di-

Moldovei. Dicționar 1961–2006. Chișinău: Știința, 2006, p. 84-85.

¹⁷ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, p. 100.

¹⁸ Коллектив кафедры селекции и семеноводства и Опытной станций селекции и генетики полевых культур института, *Вся жизни – поиск (К 70-летию со дня рождения и 50-летию творческой и общественной деятельности академика А.Е. Коварского)*, în: *За сельскохозяйственные кадры*, № 3 (545), 1974, p. 2.

¹⁹ I. Malcoci, Ion Valer Xenofontov, *Op. cit.*, p. 102.

plome de participare la expozițiile unionale de agricultură (Moscova, 1940–1965); fotografii (fără legendă), documente privind acordarea titlului de „Om Emerit”; ordinele „Lenin”, „Insigna de Onoare”, „Drapelul Roșu de Muncă”; felicitări cu ocazia aniversării a 60-a și a 70-a de la naștere (1964, 1974).

IV. Materiale despre Anatolie E. Kovarski (1957–1974) - dosarele 29-32 - conțin articole publicate în ziare și reviste despre acad. A.E. Kovarski, recenzii ale operelor sale (1957–1974), caracteristici (1947–1960); condoleanțe adresate familiei în legătură cu moartea acad. A.E. Kovarski (1974).

I. Lucrări științifice

1. Rapoarte și discursuri științifice, 1966–1973, 102 f.
2. Recenzii, avize, corespondență cu autorii lucrărilor recenzate, 1966–1971, 66 f.

II. Materiale cu privire la activitatea științifică-pedagogică și administrativă

1. Materiale privind activitatea lui A.E. Kovarski, șef secție și director al Stațiunii Experimentale de Selecție și Genetică a Culturilor de Câmp, 1946–1967, 57 f.
2. Materiale privind activitatea lui A.E. Kovarski, șeful Secției de Genetică a Plantelor al Academiei de Științe a RSSM, Vol. I., 1964–1968, 171 f.
3. Materiale privind activitatea lui A.E. Kovarski, șeful Secției de Genetică a Plantelor al Academiei de Științe a RSSM, Vol. II., 1969–1971, 164 f.
4. Materiale privind activitatea lui A.E. Kovarski, șeful Secției de Genetică a plantelor al Academiei de Științe a RSSM, Vol. III., 1971–1972, 144 f.
5. Materiale privind activitatea lui A.E. Kovarski, șeful Secției de Genetică a Plantelor al Academiei de Științe a RSSM, Vol. IV 1973, 202 f.
6. Materiale despre activitatea lui A.E. Kovarski în cadrul Secției de Științe Biologice și Chimice a RSSM, 1965–1973, 57 f.
7. Fotografii, diagrame, broșuri, traduceri și alte materiale privind expunerea probelor pe baza rezultatelor selecției efectuate sub conducerea lui A.E. Kovarski, 1967–1970, 92 f.
8. Liste a lucrărilor științifice, 1938–1965, 98 f.
9. Rapoarte de lucru 1947–1973, 145 f.
10. Scurte informații despre activitățile științifice, științifice-pedagogice și administrative, bibliografia lui A.E. Kovarski, 1950–1971, 32 f.

III. Documente și materiale biografice

11. Documente personale, fotografii și invitații cu ocazia celei de-a 70-a aniversări a lui A.E. Kovarski, 1963–1974, 22 buc.
12. Certificate, adeverințe și alte documente privind activitatea științifică a lui A.E. Kovarski, 1925–1972, 62 f.
13. Diplomă de merit în „Cartea de Onoare a RSS Moldovenești”, 1967, 1 buc.
14. Certificate și diplome ale participanților la Expozițiile Unionale de Agricultură, (Moscova 1939–1967), 51 buc.
15. Certificate de onoare și recunoștință, 1939–1967, 51 buc.
16. Album foto aniversar, 74 de fotografii.
17. Album foto, 169 de fotografii.
18. Autobiografiile lui A.E. Kovarski, 1945–1965, 65 f.
19. Materiale privind acordarea premiilor lui A.E. Kovarski, Ordinul „Drapelul Roșu de Muncă”, 1949, 9 f.

20. Materiale privind acordarea premiilor lui A.E. Kovarski, Ordinul „Lenin”, 1957, 34 f.

21. Felicitări, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la naștere și a 40 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski, Vol. I, 1964, 37 f.

22. Felicitări, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la naștere și a 40 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski, Vol. II., 1964, 212 f.

23. Felicitări, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la naștere și a 40 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski, Vol. III., 1964, 130 f.

24. Felicitare, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la naștere și a 50 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski, Vol. I, 1974, 32 f.

25. Felicitare, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la naștere și a 50 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski, Vol. II., 1974, 113 f.

26. Felicitare, telegrame, scrisori în legătură cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la naștere și a 50 de ani de activitate a lui A.E. Kovarski Vol. III., 1974, 100 f.

IV. Materiale despre A.E. Kovarski

27. Ziare și reviste cu articole despre A.E. Kovarski, recenzii la lucrărilor sale, 1957–1974, 12 buc., 15 f.

28. Caracteristica lui A.E. Kovarski, 1947–1960, 23 f.

29. Mesaje de condoleanțe, în legătură cu încetarea din viață a lui A.E. Kovarski, 1974, 74 buc.

30. Actul de primire predare a materialelor cu privire la crearea Fondului de Arhivă Personal al academicianului A.E. Kovarski, 11 f.

Considerații finale

Fondul personal al academicianului A.E. Kovarski conține doar 32 u.p., fiind diversificat în patru secțiuni. Prima secțiune – Lucrări științifice conține 2 dosare (1966–1971) și include rezumate ale raportului *Итоги селекционных работ с гибридной кукурузой и методы их выведения* (1966); un alt raport științific de la ședința Prezidiului Academiei de Științe a RSSM *Новое в селекции и гибридизации кукурузы в Молдавии* (1971); recenzii la monografiile *Систематика кукурузы* (1966); *Родственность подвидов кукурузы и некоторых представителей трибы* (1968); *Эмбриология кукурузы* (1971). A doua secțiune – Materiale cu privire la activitatea științifico-pedagogică și administrativă, conține 10 dosare date cu anii 1946–1973. A treia secțiune – Documente și materiale biografice, conține 16 dosare date cu anii (1925–1974) și întrunește diverse materialele: documente personale, fotografii și invitații la diferite aniversări ale protagonistului, adevăruri și alte documente privind activitatea științifică, diplome de merit, certificate și diplome ale participanților la expozițiile unionale de agricultură (Moscova), certificate de onoare și recunoștință, album foto aniversar, 74 de fotografii, materiale privind acordarea premiilor, felicitări, telegrame, scrisori în legătură cu împlinirea a 60, 70 de ani de la naștere. A patra secțiune – Materiale despre A.E. Kovarski, conține patru dosare date cu anii 1957–1974, care cuprind articole editate în ziare și reviste privind viața și activitatea acad. A.E. Kovarski, caracteristici, mesaje de condoleanțe, în legătură cu încetarea din viață a acestuia (1974). Materiale arhivistice prezentate sunt relevante pentru domeniile istoria științei și al biografiei științifice.

Anexe. Surse iconografice

Fig. 1. Acad. Anatolie Kovarski (1904–1974). Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 2-3. Acad. A.E. Kovarski în laborator, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 4. Hibrizi de porumb creați de acad. A. Kovarski. Fondul fotografic al AȘCAȘM

Fig. 5. Acad. A. Kovarski pe terenul experimental, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM

Fig. 6. Hibrizii de porumb pentru care au fost obținute brevete de invenție: „Chișinău-109 M”, „Chișinău-164 M”, „Chișinău-167”. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 7-9. Un grup de selecționeri apreciind realizările științifice în ameliorarea porumbului obținute pe terenul experimental, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 10. Efectuarea cercetărilor științifice privind utilizarea resurselor genetice la porumb, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 11-12. Acad. A. Kovarski cu un grup de savanți pe terenul experimental, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 13. Acad. A. Kovarski oferind consultații științifice doctorandului din Vietnam, Dick Kong, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 14. Acad. A.E. Kovarski cu colectivul Catedrei de ameliorare și producere a semințelor a Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, anii 1960. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Fig. 15. Convocarea celui de-al II-lea Congres al Societății de Geneticieni și Seleționeri „N.I. Vavilov”. În primul rând din mijloc: acad. A.E. Kovarski, Chișinău, 1971. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

**FONDUL DE ARHIVĂ PERSONAL AL CERCETĂTORULUI
GAVRIIL GAIDARJI (1937–1998)
Personal archive fund of the *researcher* Gavriil Gaidarji (1937–1998)**

CZU: 930.25:929-051(478-29)

DOI: 10.5281/zenodo.19329690

Lidia PRISAC

<https://orcid.org/0000-0002-3406-3670>

Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: liidiaprisac@yahoo.com

Ion Valer XENOFONTOV

<https://orcid.org/0000-0002-5993-1235>

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie /Institutul de Istorie,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: ion.xenofontov@usm.md

Iulian SALAGOR

<https://orcid.org/0009-0005-4601-6950>

Cercetător științific, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: salagur@yahoo.com

Summary. The study is a documentary-informative one in which the structure and content of the personal archive of the Gagauz writer Gavril Gaidarji, doctor of philology, vice-dean (1971–1972), head of the department (1972–1984), associate professor at the “Alecu Russo” Pedagogical Institute in Bălți (1963–1988), at the “Ion Creangă” Pedagogical University in Chișinău (1988–1994), where he completed the introductory course in linguistics and the cycle of Turkological disciplines: Turanian linguistic bases; Contemporary Gagauz language; Comparative grammar of Turanian languages; Dialectology; Special courses at the State University of Comrat. Within the Academy of Sciences of Moldova, G.A. Gaidarji worked as a senior scientific collaborator (1987), scientific collaborator coordinator of the Ethnography and Folklore Section (1991), concurrently deputy director of the Institute of National Minorities (1991–1996). The fund dedicated to Gavril Gaidarji was created following technical-scientific processing and includes a single inventory – Scientific-didactic materials – consisting of 17 storage units. The time interval of the documents included in the fund is the period 1963–1998.

Key words: G.A. Gaidarji, gagauzian writer, folklorist, doctor of philology, researcher, history of science, archival science, Moldavian SSR, Republic of Moldova.

Preliminarii. În atenția comunității științifice, dar și a publicului interesat, studiul de față prezintă fondul de arhivă personal al scriitorului găgăuz Gavriil Gaidarji¹, doctor în filologie, care a lăsat drept moștenire propriul patrimoniu științific acumulat pe parcursul anilor, mai cu seamă din perioada în care a activat în cadrul Institutul Pedagogic „Alecu Russo” din Bălți, a Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău și a Institu-

¹ În unele surse numele este scris Gaidargi.

tului Minorităților Naționale din cadrul Academiei de Științe a Moldovei. În componența fondului pot fi găsite: materiale lingvistice și etnografice colectate din satele găgăuze; manuscrise, lucrări științifice-didactice despre limbile găgăuză, bulgară, turcă și rusă; articole științifice cu privire la problemele alfabetului și ortografiei limbii găgăuze; rapoarte, recenzii, corespondență cu autorii lucrărilor recenzate; teza de doctor habilitat a protagonistului, varianta redactată; documente cu privire la trecerea scrisului limbii găgăuze la grafia latină; documente și materiale biografice.

Repere biografice. Gavril Gaidarji s-a născut la 14 septembrie 1937 în s. Carbalia, rn. Cahul, într-o familie de țărani. Tatăl acestuia, Arcadie Gaidarji era găgăuz, iar mama – Praskovia Gavrilovna Gaidarji era bulgărioaică. Ambii părinți au lucrat la pământ, în perioada sovietică fiind înscrși la munci în cadrul colhozului. Făcând parte dintr-o familie mixtă, Gavriil Gaidarji era cunoscător a două limbi². După absolvirea școlii de șapte ani, și-a continuat studiile la Școala Pedagogică din Tiraspol (1953), transferată în orașul Cahul (1954), urmând apoi studiile la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău (1957). Atât la școală, cât și la facultate, a demonstrat interese și abilități diverse. Profesorii de la facultate i-au prezis o carieră de matematician, poet, geograf, istoric, inclusiv filolog. În perioada studiilor universitare a participat la lucrări de cercetare științifică, în cadrul expedițiilor științifice colectând un vast material lingvistic și etnografic din satele găgăuze³.

În 1961 a lucrat în calitate de învățător la Școala Medie nr. 12 din orașul Bălți (1961). Ulterior, a devenit corector, colaborator literar, secretar responsabil la redacția ziarului *Scântea* (*Iskra*) (1962–1963). În anii următori a activat în cadrul Institutului Pedagogic de Stat „Alecu Russo” din Bălți în calitate de lector la Catedra de limba rusă și lingvistică generală (1963–1987), prodecan la Facultatea de Filologie (1971–1972), șef de catedră (1972–1983), conferențiar universitar (1983–1987, prin cumul 1987–1989).

În cadrul Academiei de Științe a Moldovei, G.A. Gaidarji a activat în calitate de cercetător științific superior (1987), cercetător științific coordonator la Secția de Etnografie și Folclor (1991), concomitent, director adjunct al Institutului Minorităților Naționale (1991–1996), conferențiar universitar (prin cumul) la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” din Chișinău (1988–1994), profesor universitar interimar la Catedra de filologie găgăuză a Universității de Stat din Comrat (prin cumul, 1996).

Spre sfârșitul anilor 1960 a urmat doctoratul la Secția Limbile Turanice a Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe a URSS (Moscova, 1969–1970), doctor în filologie (1971). A susținut teza cu tema *Типы придаточных предложений в современном гагаузском языке* (*Tipuri de propoziții subordonate în limba găgăuză contemporană*). A devenit conferențiar universitar în 1975⁴, cercetător științific superior (1992) la specialitatea 10.02.06 – Limbi turcice în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei Ruse de Științe⁵.

Autor a doua monografii publicate *Гагаузский синтаксис. Придаточные предложения союзного подчинения* (*Sintaxa găgăuză. Propoziții subordonate conjunctive*) (Știința, 1973) și *Гагаузский синтаксис. Относительное и бессоюзное подчинение придаточных* (*Sintaxa găgăuză. Subordonarea relativă și fără conjuncție a propozițiilor subordonate*) (Știința; 1981) și a multor studii și articole la lingvistica generală și comparativă, lingvistică turanică și găgăuză. Este coautor și redactor titular al *Dicționarului*

² Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, F. 24, inv. 3, d. 97, f. 14.

³ *Ibidem*, f. 47.

⁴ *Ibidem*, ff. 81-82.

⁵ Сырф Виталий, *Гаврил Гайдаржи (1937–1998)*, in: Revista de Etnologie și Culturologie (Chișinău), Vol. XXIV, 2018, p. 124.

găgăuz-rus-moldovenesc (Moscova, 1973), al programului școlar (1974) și al manualului pentru școlile superioare (Lumina, 1985), pentru perfecționarea cadrelor didactice (1985), a unui șir de programe (1986, 1987) și manuale (1986, 1987, 1988) de limba găgăuză pentru școlile de cultură generală. Coautor al programelor internaționale *Atlas Linguarum Europae* (1982) și al *Dicționarului de termeni gramaticali în limbile turanice* (1997). Într-o etapă de finalizare era și monografia *Гагаузский язык. Сложноподчиненное предложение* (*Limba găgăuză. Propoziție complexă*), inclusiv teza de doctor habilitat *Синтаксический строй гагаузского языка* (*Sintaxa limbii găgăuze*). A contribuit la alcătuirea dicționarelor *Găgăuz-rus* și *Rus-găgăuz*⁶.

G. Gaidarji a fost membru al Comitetului sovietic al turcologilor (1986), membru al Consiliului coordonator al Asociației internaționale a orientaliștilor (1996). A fost apreciat de Societatea orientaliștilor ca om de știință care a adus o contribuție substanțială la elaborarea teoriei sintaxei propoziției compuse prin subordonare în limbile turanice (*Советская тюркология*, 1971). A fost președinte al Comisiei republicane de ortografie a limbii găgăuze, autor al conceptului și proiectului adoptat al alfabetului găgăuz în baza grafiei latine, autor al regulilor de ortografie și punctuație a limbii găgăuze (1992). G. Gaidarji a contribuit semnificativ la pregătirea cadrelor didactice și științifico-didactice la specialitatea 10.02.06 – limbile turcice⁷.

Contribuția lui Gavriil Gaidarji la conservarea patrimoniului cultural imaterial al popoului găgăuz și la dezvoltarea limbii și literaturii găgăuze contemporane este una deosebit de importantă. Unul dintre liceele teoretice din Comrat și o stradă din s. Carbalia îi poartă numele. Un bust memorial al cercetătorului a fost ridicat pe Aleea Celebrităților din Comrat. În memoria operei și realizărilor sale științifice, Centrul de Cercetare „M.V. Marunevici” a publicat două volume din seria *Studii găgăuze din secolele XIX–XXI*, care descriu biografia, viața și cariera savantului, totodată includ fragmente din lucrări și documente inedite anterior⁸.

Prezidiul Academiei de Științe a Moldovei i-a conferit Diploma de Onoare (1997). A fost decorat cu distincții și titluri onorifice: insigna „Învățământul public excelent al RSSM” (1970), titlul onorific de „Om Emerit” (1997)⁹.

Structura și conținutul Fondului. Fondul personal al cercetătorului și scriitorului găgăuz Gavriil Gaidarji este constituit dintr-un singur inventar care include 17 unități de păstrare (u.p.). Intervalul de timp al documentelor incluse în fond este perioada 1963–1998. Inventarul, nemijlocit, include o singură secțiune:

I. Materiale științifico-didactice

1. Рукописи учебно-методических работ по гагаузскому языку и болгарском языку (*Manuscrise de lucrările didactic-metodice privind limba găgăuză și cea bulgară*). Dosarul conține manuscrise, articole științifico-didactice despre limba găgăuză și limba bulgară, inclusiv un manuscris cu privire la Conceptul de educație lingvistică a limbii bul-

⁶ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, F. 24, inv. 3, d. 97, f. 62.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Gavril Arkadyevich Ggaydarcı – gagauz halkının oolu / Сын гагаузского народа – Гавриил Аркадиевич Гайдаржи*, <https://www.gbm.md/index.php/2-uncategorised/387-gavril-arkadyevich-ggaydarc-gagauz-halk-n-n-oolu-syn-gagauzskogo-naroda-gavriil-arkadievich-gajdarzhi> (consultat 19.09. 2025).

⁹ Никогло Диана, Сырф Виталий, *In Memoriam Гаврил Гайдаржи (1937–1998)*, in: *Revista de Etnologie și Culturologie* Vol. XXII, Chișinău, 2017, p. 137; *Гаврил Аркадьевич Гайдаржи (1937–1998)*, <https://ich.md/?p=867> (consultat 19.09. 2025).

gare; un program de lucru pentru cursul practic de limbă găgăuză; proiectul regulamentului privind Consiliul coordonator pentru publicarea literaturii în limbile găgăuză și bulgară pe lângă Comitetul de Stat pentru Publicații al RSS Moldovenești; o recenzie la articolul elaborat de către С.И. Емельянова, *Обучение русскому языку учащихся гагаузов и болгар* (Învățarea limbii ruse de către elevii găgăuzi și bulgari); programul școlar privind învățarea limbii găgăuze, clasa VIII (1987); o recenzie la manuscrisul cu referire la editarea manualului lui Д. Танасоглу, Э. Кырмызы *Ана дили pentru clasa 2* (1989), ediția a doua prelucrată și completată a manualului *Ана дили pentru clasa 1* (1959); o recenzie la lucrarea *Лингвистические основы обучения русскому произношению учащийся гагаузов* (*Bazele lingvistice ale învățării pronunției ruse pentru elevii găgăuzi*) (1985); o recenzie la manuscrisul manualului elaborat de Д.Н. Танасоглу, *Буквалык* (1989), ediția a doua adăugită și completată a manualului *Букваря* pentru clasa 1. În total, dosarul conține 241 de file.

2. Официально-деловые бумаги по Бельцкий государственный университет имени Алеку Руссо (*Documente oficiale privind Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți*). Dosarul conține un raport privind rezultatele examenelor de stat la Secția cu frecvență redusă a Facultății de Filologie a Institutului Pedagogic de Stat din Tiraspol, 1976; planul de activitate al Comitetului local în cadrul Institutului de Stat „Alec Russo” din Bălți, 1977–1978, președinte G.A. Gaidarji; o recenzie la articolul elaborat de către В.Д. Мотузенко, *Языковое взаимодействие в микропонимии болгарских сел Буджака* (*Interacțiunea lingvistică în microtoponimia satelor bulgare din Bugeac*), 1986; o cerere de eliberare din cadrul Institutului de Stat „Alec Russo” și transferul acestuia în statele de personal al Academiei de Științe a RSSM, 1987. În total, dosarul conține 32 de file.

3. Официально-деловые бумаги по Государственный педагогический университет имени Иона Крянгэ (г. Кишинев) (*Documente oficiale privind activitatea Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău*). Dosarul conține o cerere de angajare în calitate de profesor la Catedra de limba rusă (secția de filologie) în cadrul Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău; un proces-verbal al secției cu privire la rezultatele admiterii, 1993. În total, dosarul conține 3 file.

4. Черновики и чистовики художественно-поэтического творчества (*Ciorne și manuscrise ale creației artistice și poetice*). Dosarul conține schițe și copii finale ale operelor artistice și poetice personale, inclusiv a colegilor de breaslă, printre care: Г. Гаидаржи, Один из многих; Г. Гаидаржи, Ожидание; Г. Гаидаржи, По стопам отца; С.П. Экономов, Чамуржулар. Dintre operele poetice enumerăm: Г. Гаидаржи, О. Радова, *Голос степи*; Г. Гаидаржи, О. Радова, *Бужаан чаннары*; Н. Бабоглу, *Айва Чичеклери*; Г. Гаидаржи, *Сана Тарафым!*; Г. Гаидаржи, *Кучуклар жайылмыдыр?*; Г. Гаидаржи, *Дана-Дана Дастана*; Г. Гаидаржи, *Каавийсин сән*; Ана Тарафым, *Родная строна*; Г. Гаидаржи, *Родной Буджак*; Г. Гаидаржи, *Счастье обрели*; Г. Гаидаржи, *Я обойду Буджак пешком*; Г. Гаидаржи, *Дунай Дунай*; Г. Гаидаржи, *Калмам ёёсёз*; Г. Гаидаржи, *Ески аюплар*; Г. Гаидаржи, *Гележсеенä дёйёунеряк*; Г. Гаидаржи, *Тёкенмяз чёшмё*; М. Кёсё, *Екмёй кокан елляр*; В. Филиагло, *Ушак ёёётмёй-кысметтир*; В. Филиагло, *Кысмет, гел бана*; М. Дурбайло, *Лёйлёка ер*; М. Дурбайло, *Жыбалык*; М. Дурбайло, *Вармы Кабаатым?*; М. Дурбайло, *Бизим чайырлар*; М. Дурбайло, *Далгам*; С.П. Экономов, *Чамуржулар*. În total, dosarul conține 336 de file.

5. Рукописи учебных и научных работ по русскому языку, Том 1 (*Manuscrise ale lucrărilor didactice și științifice privind limba rusă, volumul 1*). Dosarul conține manuscrise ale unor lucrări științifico-didactice și anume planurile de învățământ cu referire la *Lim-*

ba rusă cum ar fi: problema provenienței limbii; problema dezvoltării istorice a limbilor; dezvoltarea limbilor și dialectelor în diferite epoci istorice; diviziunea fonetică a fluxului vorbirii (*Фонетическое членение речевого потока/ Divizarea fonetică a fluxului verbal*); procese fonetice; ce este Fonologia și Lexicologia; natura și esența limbii; conceptul de gramatică; subiectul și sarcinile gramaticii ca știință; caracteristici ale vocabularului limbii ruse; morfologia ca studiu gramatical al cuvântului, al compoziției sale și al schimbărilor într-o propoziție; compoziția morfologică a cuvintelor în limba rusă; părțile de vorbire ca principale categorii lexicale și gramaticale ale cuvintelor în limba rusă. În total, dosarul conține 367 de file.

6. Рукописи учебных и научных работ по русскому языку, Том 2 (*Manuscrise ale lucrărilor didactice și științifice privind limba rusă, volumul 1*). Dosarul conține lucrări științifico-didactice în limba rusă: planuri școlare privind părțile de vorbire în limba rusă; planul școlar privind slavismele (славизмы) în limba literară „moldovenească” modernă; programul și avizul realizat pentru universitățile pedagogice din Moldova cu denumirea – *Tipologia comparativă a limbilor rusă și „moldovenească”*, autor G. Gaidarji; copia lucrării editate *Tipologia comparativă a limbilor rusă și „moldovenească”*; o recenzie asupra lucrării elaborate de către K.A. Казавка, *Сочинения и изложения как средство интернационально-патриотического воспитания на уроках русского-языка в молдавском школе* (*Compoziții și expuneri ca mijloc de educație internațional-patriotică în cadrul orelor de limba rusă în școlile din Moldova*); o recenzie asupra lucrării *Пособие для практических занятий по русскому языку для студентов Филологического факультета* (*Îndrumar pentru cursuri practice de limba rusă pentru studenții Facultății de Filologie*), autori – colectivul Catedrei de limba rusă a Universității de Stat. Din seria de articole menționăm: Г.А. Гаидаржи, *Язык взаимного общения, сотрудничества и дружбы всех народов Советского Союза* (*Limba de comunicare interetnică, cooperare și prietenie între toate popoarele Uniunii Sovietice*); Г.А. Гаидаржи, Е.М. Матузенко, *Как тонор по-папуасски?*; Г.А. Гаидаржи, Е.М. Матузенко, *Еще раз о правомерности противопоставления лексического и грамматического значений* (*Încă o dată despre legitimitatea opunerii între semnificațiile lexicale și gramaticale*); Г.А. Гаидаржи, Е.М. Матузенко, *Об одном иноязычном элементе в периферийной лексике молдавского языка* (*Despre un element străin în lexicul periferic al limbii moldovenești*); Г.А. Гаидаржи, В.Н. Костецкий, *К вопросу о самостоятельной учебно-исследовательской работе студентов по практическому курсу русского языка* (*Cu privire la problema activității independente de învățare și cercetare a studenților în cadrul cursului practic de limba rusă*). În total, dosarul conține 303 file.

6. Печатные работы (оригинал, оттиск, ксерокс) (*Lucrări tipărite (originale, copii, fotocopii)*). Dosarul conține lucrări tipărite în original sau copii, precum: *Атеистические агитстихи В.В. Маяковского начала 20-х годов. Учебное пособие (в помощь студентам)* (*Poezia de propagandă ateistă a lui V.V. Myakovsky de la începutul anilor 1920. Manual didactic (în ajutorul studenților)*), Бельцы, 1970; Autoreferatul tezei de doctor în științe filologice, *Типы придаточных предложений в современном гагаузском языке* (*Tipuri de propoziții subordonate în limba gagauză contemporană*), Москва, 1971; *Программа всесоюзная научная конференция по проблемам обучения русскому языку как средству межнационального общения народов СССР (25–27 октября)* (*Programul conferinței științifice sovietice privind problemele învățării limbii ruse ca mijloc de comunicare interetnică între popoarele URSS (25–27 octombrie)*), Кишинев, 1972;

Учебная книжка первокурсника (планы учебных занятий) (*Cartea de studiu a studentului din primul an (planuri de studiu)*), Бельцы, 1975; Программа итоговой научной конференции преподавательского состава за 1982 год (18–24 апреля) (*Programa de totalizare a conferinței științifice a corpului profesoral pentru anul 1982 (18–24 aprilie)*), Бельцы, 1983; *Плануриле де ынвэцэмынт пентру школа де културэ женералэ пе анул школар 1989–1990*, Кишинау, 1989; Proiectul *Gagoğuz türkçesinin ortografiaya kurallari (Türkoloji bilim temellerinâ görâ)*, Kabul, sentebri, 1993; V. Guțu, T. Cazacu, *Concepția de predare/învățare a limbii și literaturii române în școlile alolingve*, Chișinău, 1995. În total, dosarul conține 328 de file.

7. Рукописи, отзывы, рецензии научных работ по гагаузскому языку, по тюркологии (*Manuscrise, avize, recenzii ale lucrărilor științifice despre limba găgăuză, despre turcologie*). Dosarul conține manuscrise, avize, recenzii ale unor lucrări științifice despre limba găgăuză și turcologie: copia Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești din 30 iulie 1957 cu privire la introducerea scrisului pentru limba găgăuză, Chișinău, 30 iulie 1957; avis și recenzie asupra lucrării Г. Гаидаржи, *Гагаузский синтаксис. Придаточные предложения союзного подчинения (Sintaxa găgăuză. Propoziții subordonate conjunctive)*, semnat de profesorul I. Ștepa și respectiv de colaboratorul științific E.K. Kolța; avize asupra tezei de doctor *Типы придаточных предложений в современном гагаузском языке (Tipuri de propoziții subordonate în limba găgăuză contemporană)*, semnate de doctorul habilitat în filologie, profesorul S.N. Ivanov, doctorul în filologie A.N. Bascacov; avize și adnotări nesemnate asupra monografiei Г. Гаидаржи, *Синтаксический строй гагаузского языка (Sintaxa limbii găgăuze)*, dar și o serie de reguli cu privire la ortografierea limbii găgăuze, proveniența și funcțiile conjuncției „ачан”. La sfârșitul dosarului poate fi găsită și stenograma discursului rostit la Comrat la sesiunea comună a deputaților poporului din raioanele găgăuze cu privire la trecerea limbii găgăuze la grafia latină, 1993. În total, dosarul conține 170 de file.

8. *Грамматика гагаузского языка. Синтаксис, Том I (Gramatica limbii găgăuze. Sintaxa, Tomul I)*. Dosarul conține materialele protagonistului adunate pentru teza de doctor habilitat – *Грамматика гагаузского языка. Синтаксис*. În total, dosarul conține 295 de file.

9. *Грамматика гагаузского языка. Синтаксис, Том II (Gramatica limbii găgăuze. Sintaxa, Tomul II)*. Dosarul conține teza de doctor habilitat a protagonistului – *Грамматика гагаузского языка. Синтаксис*, Кишинэу, 1990, varianta redactată. Nu este indicat conducătorul științific și nu apare nici un document care ar confirma susținerea acesteia. În total, dosarul conține 308 file.

10. *Типы придаточных положений в современном гагаузском языке (Tipuri de propoziții subordonate în limba gagauză contemporană)*. Dosarul conține primul capitol al tezei de doctor, este indicat conducătorul științific: cercetătorul științific superior L.A. Pokrovskaiia, Moscova 1970; colecție de materiale științifice, manuscrise privind cercetarea tezei de doctor. În total, dosarul conține 316 file.

11. Статьи, Том I (*Articole, Volumul I*). Dosarul conține următoarele materiale științifice: teza de licență a lui Г. Гаидаржи, *Выражение времени в предложении гагаузского языка (Exprimarea timpului în propoziția limbii găgăuze)*, Кишинеу, 1962, conducător științific B.P. Ardentov. Dosarul mai include și o serie de articole privin gramatica limbii găgăuze, de genul: sintaxa limbii găgăuze și problema propozițiilor subordonate; tipuri de propoziții și conexiuni subordonate în limba găgăuză; propoziții subordonate cu conjuncția „ачан”;

funcția conjuncției „ачан” în limba găgăuză; structura unei propoziții complexe în limba găgăuză. În total, dosarul conține 334 de file.

12. Статьи, Том II (*Articole, Volumul II*). Dosarul conține studii privind propozițiile subordonate cu conjuncții subordonatoare a căror diversitate și răspândire se distinge semnificativ în limba găgăuză de alte limbi turcice și anume conjuncțiile: „ани”, „ки”, „аники”, „ачан”, „нижă”, „насы(л)”, „зерă”, „нечинки”, „чӱнкӱ”, „дейни”, „еер”, „макар ки(ани)”, „макар”, „сансы(н)”, „бирии”, „раз”, „уж/уш”, „кӱаны/кӱанды/кӱона”. Dosarul conține 18 articole despre propozițiile subordonate cu conjuncții în formă scrisă și dactilografiată. În total, dosarul conține 390 de file.

13. Официально-деловые бумаги, проекты по Академии наук Молдовы (*Documente oficiale, proiecte de activitate la Academia de Științe a Moldovei*). Dosarul conține documente oficiale, proiecte de activitate a scriitorului cercetătorului în cadrul Academiei de Științe a Moldovei (AȘM) și anume: Hotărârea Sovietului de Miniștri al RSS Moldovenești privind formarea Comisiei ortografice republicane pentru limba găgăuză și a Comitetului republican pentru terminologie găgăuză pe lângă AȘM, 1990; Proces-verbal nr. 4 din 11 aprilie 1990 al ședinței Comisiei republicane pentru controlul transpunerii în viață a Programului complex de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești, 11 aprilie 1990; Hotărârea Guvernului Republicii Moldova din 3 iunie 1992, nr. 372 cu privire la trecerea limbii găgăuze la grafia latină; Hotărârea Consiliului Științific al Institutului Minorităților Naționale al AȘM privind examinarea proiectului regulilor ortografice a limbii găgăuze pe baza grafiei latine elaborat de comisia specială confirmată de Biroul Secția științe Umaniste pe 22 iulie 1993 (proces-verbal 4/3) sub președinția doctorului în filologie G.A. Gaidarji. Proiect discutat la Prezidiul AȘM, Ministerul Științei și Învățământului, Guvernul Republicii Moldova; Copia Hotărârii Parlamentului Republicii Moldova din 13 mai 1993, nr. 1421-XII pentru trecerea scrisului limbii găgăuze la grafia latină; Rapoarte de activitate reguli cu privire la ortografierea limbii găgăuze. În total, dosarul conține 279 de file.

14. Копреспонденция (*Correspondența*). Dosarul conține rapoarte științifice, discursuri, recenzii, avize, corespondență cu autorii lucrărilor recenzate. În total, dosarul conține 306 file.

15. Фото (*Fotografii*). Dosarul conține fotografii alb-negru ce reflectă perioada de activitate a protagonistului în cadrul Institutului Minorităților Naționale al AȘM și doar câteva fotografii realizate pentru documente (de înscriere la instituții de învățământ superior sau de angajare în câmpul muncii). În total, dosarul conține 29 de fotografii.

16. Документы личного характера (*Documente personale*). Dosarul conține următoarele documente: fișa personală; diploma pentru conferirea titlului științific de profesor de limbă și literatură rusă, 1962; confirmarea privind susținerea examenelor de doctor, 1967; diploma de doctor în filologie, or. Moscova, 1972; certificatul de onoare acordat doctorului în filologie G. Gaidarji pentru contribuțiile valoroase în domeniul culturii populare la cel de-al II-lea Simpozion Internațional de Cultură Găgăuză, 14-16 octombrie 1996; lista lucrărilor științifice; certificate de deces, 1998; invitație la serata consacrată renumitului savant-turcolog, slavist, pedagog, Om Emerit din Moldova, prim cetățean de onoare al Găgăziei, fruntaș al învățământului public, director adjunct al Institutului Minorităților Naționale din Republica Moldova, doctor în științe filologice, conferențiar universitar al Universității Pedagogice de Stat „I. Creangă” din Chișinău și al Universității de Stat din Comrat. În total, dosarul conține 12 file.

Considerații finale. Cercetarea fondului de arhivă personal al cercetătorului și scriitorului găgăuz Gavril Gaidarji s-a dovedit a fi una puțin mai anevoioasă dat fiind faptul că include materiale în limba găgăuză, de aceea recomandăm studierea acestui fond specialiștilor în domeniul lingvisticii găgăuze, care pot face cunoștință cu cercetările științifice efectuate în domeniul limbii găgăuze, problema ortografiei găgăuze, regulilor ortografice a limbii găgăuze pe baza grafiei limbii latine, dar și însemnările folclorice adunate și cercetate din satele locuite preponderent de găgăuzi. Un alt aspect important al acestui fond sunt documentele oficiale, proiectele de activitate a scriitorului găgăuz G.A. Gaidarji în cadrul Academiei de Științe a Moldovei. Subliniem că în toate aceste proiecte se constată implicarea nemijlocită a doctorul în științe filologice Gavriil Gaidarji.

Anexe. Surse iconografice¹⁰

Fig. 1. Gavril Gaidarji, scriitor găgăuz, folclorist, doctor în filologie, profesor (1937–1998).

Fig. 2. Secvență cu colegii, al patrulea din dreapta G.A. Gaidarji, 1986.

¹⁰ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, F. 24, inv. 3, d. 97, f. 1, 6, 9, 11, 13, 16; AȘCAȘM, F. 70, inv. 1, d. 14, f. 151, 153.

Fig. 3. Cercetătorii găgăuzi G.A. Gaidarji și S.S. Curoglo într-o vizită de lucru la Facultatea de Filologie a Universității de Stat din or. Ceboksari, anii 1980.

Fig. 4. O întâlnire între lingviști în cadrul Institutului de Limbă și Literatură al AȘM, de la stânga la dreapta: G.A. Gaidarji, E.C. Colța, C.F. Popovici, M.A. Cosniceanu, L.I. Curuci, anii 1990.

Fig. 5. Discuții științifice între cercetătorii din România și Republica Moldova, de la stânga la dreapta: secretarul științific D.S. Taban, cercetătorii Șeileanu, referentul Departamentului de Relații Internaționale al Republicii Moldova T.S. Magder, istoricul I.E. Levit, criticul de artă P.S. Stoianov, etnograful S.S. Curoglo, director adjunct al Institutului Minorităților Naționale al AȘM G.A. Gaidarji, anii 1990.

Fig. 6. Inaugurarea Bibliotecii de cultură și literatură găgăuză M. Ciachir, de la stânga la dreapta: I.G. Volontir, directorul adjunct al Institutului Minorităților Naționale G.A. Gaidarji, ministru al Științei și Învățământului al Republicii Moldova N. Mățaș, consulul general al Turciei în Republica Moldova E. Arat, referentul Departamentului de Relații Internaționale în Republica Moldova T. Mustafaeu, Chișinău, str. Florilor 12/1, 12 octombrie 1992.

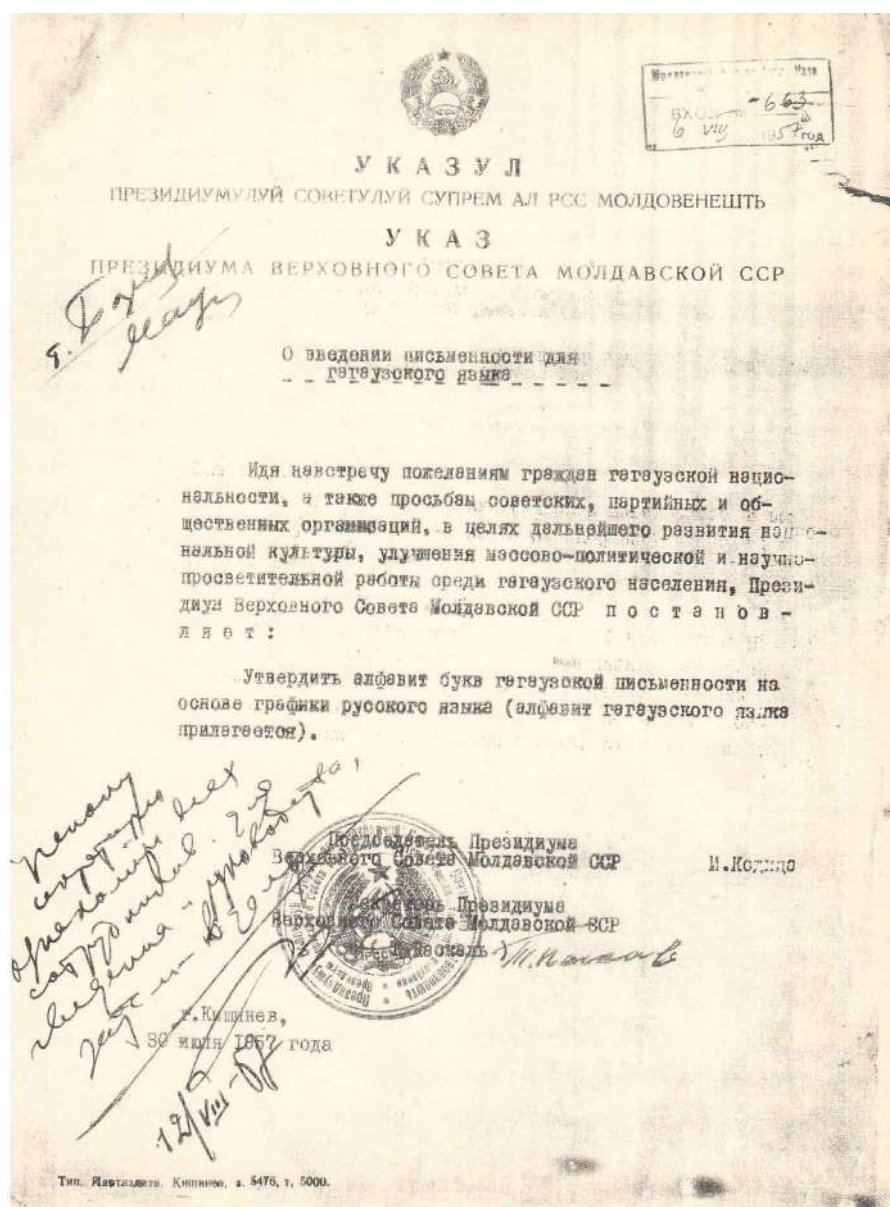

Fig. 7. Copia Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești din 30 iulie 1957 cu privire la introducerea scrisului pentru limba găgăuză, Chișinău, 30 iulie 1957.

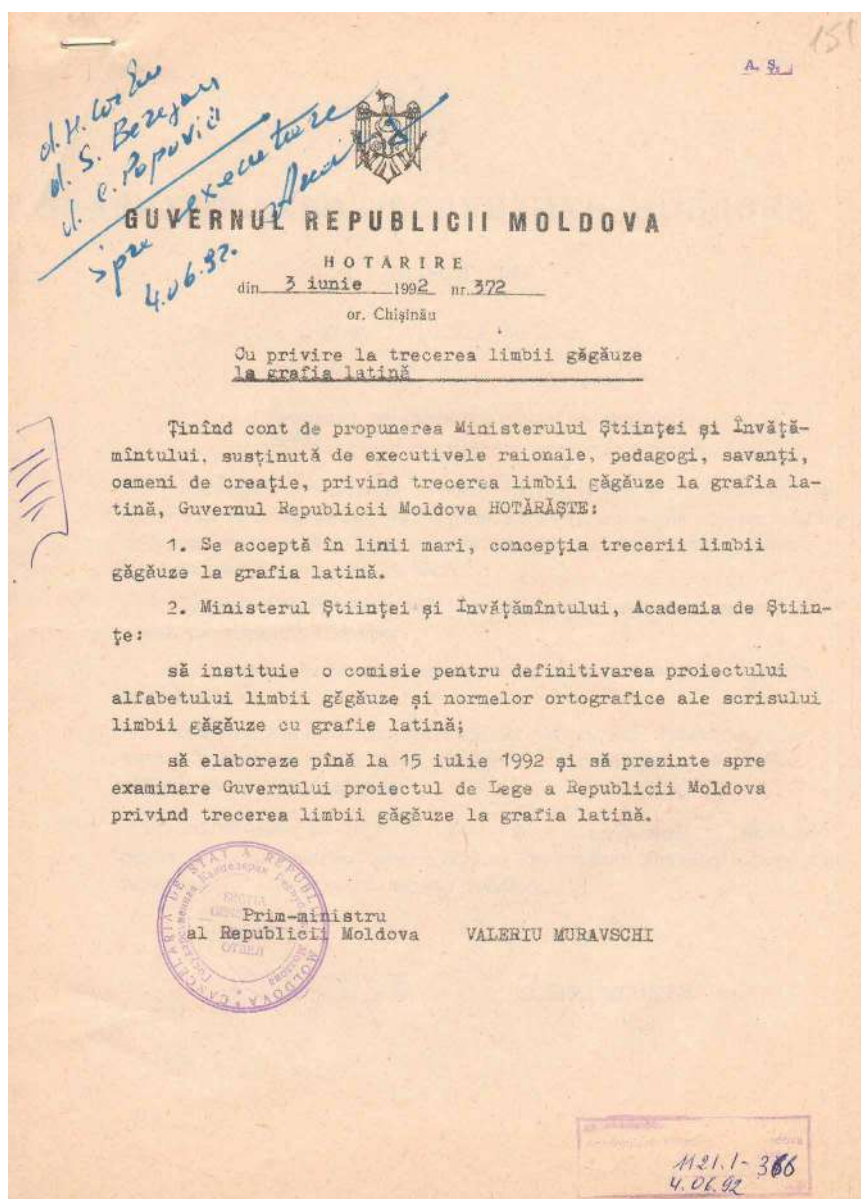

Fig. 8. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 372 din 3 iunie 1992 cu privire la trecerea limbii găgăuze la grafia latină.

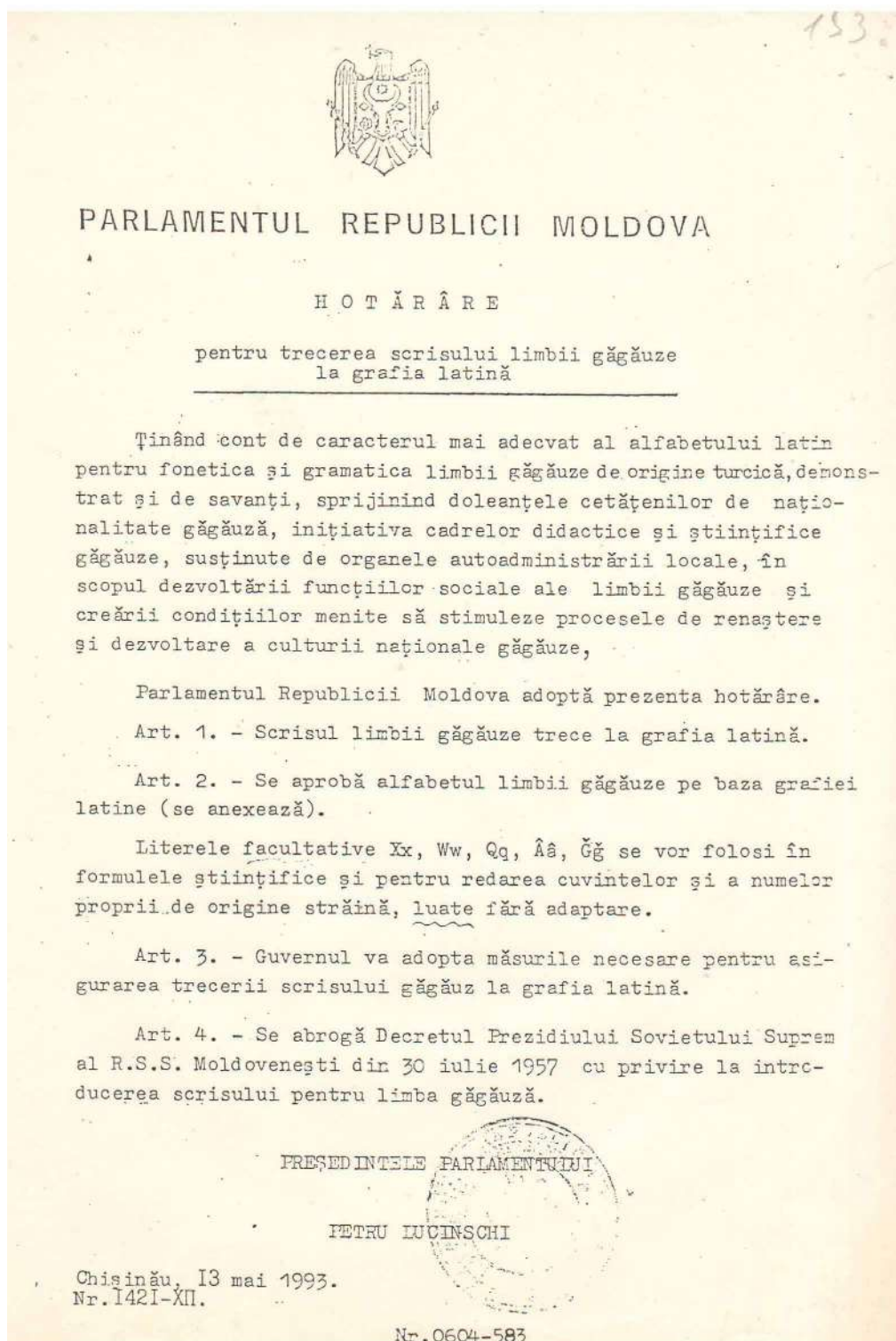

Fig. 9. Copia Hotărârii Parlamentului Republicii Moldova nr. 1421-XII din 13 mai 1993 pentru trecerea scrisului limbii găgăuze la grafia latină.

SECVENȚE ISTORICE DESPRE SECȚIA MOLDOVENEASCĂ DIN SUBORDINEA SOCIETĂȚII UNIONALE DE ENTOMOLOGIE

*Historical sequences about the Moldovan section under the
Union Society of Entomology*

CZU: 595.7 (478)(091)

DOI: 10.5281/zenodo.19204049

Asea M. TIMUȘ

<https://orcid.org/0009-0008-0031-6546>

Doctor în agricultură

Doctorand, Școala Doctorală de Științe Umanistice și ale Educației, USM

E-mail: asea_timus@yahoo.com

Summary. The article presents information about several events in the field of entomology during the Soviet period, in which scientists from the Moldavian SSR participated, being members of the Moldavian Section subordinated to the Union Entomological Society of the USSR (1954–1991) with theses, articles, and some as official delegates. Sequences about the 13th International Congress of Entomology in Moscow (1968) are also presented, along with some aspects about the 10th International Congress of Entomology in Montreal (1956), in which Soviet entomologists participated for the first time. Details are presented and the activity of entomologists from the Moldovan Section of the MSSR at the Union Congresses of Entomology (1950–1989) held in various republics of the USSR is described. The last part is dedicated to the “Entomological Journal” from the Russian Empire taken over by the USSR (1901–1991) and the publications of entomologists from the MSSR magazine (1952–2013).

Key words: entomological congresses, USSR, entomological scientists, Soviet Moldova.

Introducere

La întocmirea a patru articole biobibliografice, și anume: a lui B.V. Vereșciaghin¹ în 2017; a lui V.G. Ostaficiuc² în 2017 și a fraților Plugaru³, Serghei și Ion în 2018, am sesizat articole publicate extra RSSM, cu denumirile în traducere din rusă: „Fauna afidelor dendrofile (*Homoptera*, *Aphidinea*) din Moldova”⁴ în fascicula 2 a celui de-al VII-lea Con-

¹ Ася М. Тимуш, Ливия Калестру, Елена В. Бабан, *Биография и творчество советского ученого энтомолога – Верещягина Бориса Викторовича*, in: Revista „Probleme actuale ale istoriei științei”. Partea III – Biografii științifice în context național și internațional. Secția editorial-poligrafică a BȘC, Chișinău, 2017, nr. 1, pp. 171-208.

² Irina V. Mihailov, Asea M. Timuș, *Entomologul Vasile Ostaficiuc și activitatea lui ca cercetător științific la Institutul de Zoologie al Academiei de Științe a Moldovei*, in: Revista „Probleme actuale ale istoriei științei”. Partea III – Biografii științifice în context național și internațional. Secția editorial-poligrafică a BȘC, Chișinău, 2017, nr. 1, pp. 140-170.

³ Asea Timuș, Nichita Croitoru, Nina Chirița, *Aspecte din cariera științifică a fraților Plugaru din Republica Moldova*, in: Simpozion Științific Internațional „Agricultura modernă – realizări și perspective”, dedicat aniversării 85 ani de la fondarea UASM, Chișinău, 2018, pp. 553-560.

⁴ Б.В. Верещягин, В.В. Верещягина, *Фауна дендрофильных тлей (Homoptera, Aphidinea) Молдавии*, in: Материалы VII съезда Всесоюзного Энтомологического Общества. Ленинград. 1975. ч. 2, p. 192.

gres al Societății Unionale de Entomologie (soții Vereșciaghin, Boris și Valentina): „Secției moldovenești a Societății Unionale de Entomologie – 20 de ani”⁵ în Buletinul Academiei de Științe a RSSM, seria „Științe biologice și chimice” (B.V. Vereșciaghin, V.G. Ostaficiuc, I.S. Lazari); „Date noi în cunoașterea tahinelor (Diptera, *Larvaevoridae*) paraziți ai dăunătorilor stejarului din Moldova”⁶ în traducere „Revista Entomologică” sau original «Энтомологическое обозрение» (S.Gh. Plugaru, A.Z. Lehrer)

Sesizările – Congres, Societate Unională de Entomologie (infra: SUE), „Revista Entomologică”, inclusiv Consfătuiri a SUE, Secția moldovenească a SUE s-au aglomerat în studiul recent, de aceea fiecare eveniment necesită investigații pentru a stabili participarea entomologilor din Institutul de Biologie, apoi Zoologie a Academiei de Științe a RSSM la evenimentele și manifestările respective. Cel mai important de-a restabili istoria Secției moldovenești a SUE, președintii și aportul lor în evoluția științei entomologice din RSSM, fiindcă este o perioadă, etapă și oameni care aparțin exclusiv intereselor istorice.

Rezultate și discuții

1. Secția moldovenească a SUE (1954–1991)

Istoria Secției moldovenești a SUE ar începe de la Institutul de Zoologie cu sediul în or. Leningrad din subordinea Academiei de Științe a URSS (infra: AȘ URSS). În 1953 s-a publicat unicul volum și pe o pagină s-a expus componența prezidiului SUE⁷ și lista secțiilor SUE, în total zece: regionale cinci (fără interes în context) și republicane cinci – Ucraina (1950), Gruzia, Kazahstan, Latvia și Uzbekistan. Secția moldovenească încă nu era înființată, iar în 1954 nu s-a publicat nici un volum.

Urmează raportul despre activitatea SUE pentru anii 1950–1953, dar publicat în 1955⁸, în care prima dată apare și «Молдавское отделение Всесоюзного Энтомологического Общества»⁹ («ВЭО») sau Secția moldovenească printre cele opt din regiuni – Moscova, Siberia, Voronej, Orientul Îndepărtat, Rostov, Ivanovsk, Sahalin și Soci și zece republici unionale – Ucraina, Belarus, Uzbekistan, Kazahstan, Gruzia, Azerbaidjan, Moldova, Latvia, Kârgâzstan și Turkmenistan. În volum apare și primul președinte al Secției moldovenești – profesorul A.M. Zavadțki, despre care am aflat că anterior a fost profesor de zoologie la Universitatea din Kazan (1927), iar mai târziu fondatorul altor catedre de biologie din Asia Centrală (Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan) și după pensionare în Moldova¹⁰. Probabil că A.M. Zavadțki, profesor de zoologie la Facultatea de Biologie și Pedologie a USM¹¹ a decedat, fiindcă în articolul lui E.I. Kolcinski este arătat că s-a născut în 1879 și a decedat la sfârșitul anilor ‘50, deci la vârsta de peste 75 de ani, de aceea în raportul despre activitatea

⁵ Б.В. Верецагин, В.Г. Остафичук, И.С. Лазарь, *Молдавскому отделению Всесоюзного энтомологического общества – 20 лет*, in: Изв. АН Молд. ССР. Сер. биол. и хим. наук. 1982. № 6, pp. 65-66.

⁶ С.Г. Плугару, А.З. Лерер, *Новые данные к познанию тахин ((Diptera, Larvaevoridae) паразитов вредителей дуба в Молдове*, in: Энтомологическое обозрение. 1966. Т. XLV. Вып. 1. pp. 62-75.

⁷ Энтомологическое обозрение. 1953. Т. XXXIII, 392 p.

⁸ Энтомологическое обозрение. 1955. Т. XXXIV, 376 p.

⁹ Хроника. «Энтомологическое обозрение», 1962, XLI, Т. 2, p. 475.

¹⁰ Э.И. Колчинский, Кирилл Михайлович Завадский – ботаник, эволюционист и историк биологии, in: Ботанический журнал. 2020. Том 105. № 2. pp. 201-207.

¹¹ I. Eremia (coord.). D. Sârghi, *Activitatea didactico-științifică la Universitatea de Stat din Moldova*, in: Istoria USM – 70 de ani. Centrul Editorial Poligrafic al USM. Chișinău. 2016, p. 186.

SUE din 1956, publicat în 1957¹², la Secția moldovenească apare postul de președinte – vacant.

Cu ocazia celor 100 de ani de la înființarea SUE, entomologul sovietic G.I. Bei-Bienko¹³ a întocmit un articol despre evoluția cercetărilor entomologice în cadrul SUE, astfel vacanșia președintelui Secției moldovenești a fost ocupată de I.I. Prinț. În acea perioadă I.I. Prinț activa în noul Institut de Biologie, înființat în iulie 1957, ca șef al Laboratorului de zoologia nevertebratelor, anticipez să menționez și a fost președintele Secției moldovenești până la deces (1966)¹⁴. În timp s-a modificat de mai multe ori atât instituția cât și laboratorul, respectiv și președinții Secției moldovenești, și anume: după I.I. Prinț conducerea a fost preluată de Ion Gh. Plugaru și instantaneu a devenit și președintele Secției. În 1976 au urmat alte schimbări și ramificări ale laboratorului de bază (Zoologia nevertebratelor) și președenția a fost oferită lui B.V. Vereșciaghin, care a condus-o până la desființarea URSS. Concluzia finală despre Secția moldovenească a SUE este că a existat cel puțin 36 de ani (1955–1991) și a avut patru președinți: A.M. Zavadțki (1954–1956?); I.I. Prinț (1957–1966) cu 41 de membri¹⁵; I.Gh. Plugaru (1966–1976) și B.V. Vereșciaghin¹⁶ (1976–1991).

Cu referință la I.I. Prinț s-a mai aflat din „Revista Entomologică”, că în 15–18 februarie 1950 a avut un raport pe subiectul filoxerei la prima Consfătuire a SUE organizată în Leningrad¹⁷. El nu era membru al SUE, dar avea drept de consultant, însă după cum s-a aflat nu el a fost ales președinte, dar profesorul A.M. Zavadțki de la Universitatea de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău (infra: USC). Nu a fost ales sau numit nici B.V. Vereșciaghin, doctorandul Institutului Unional de Protecția Plantelor din Leningrad¹⁸ și care în 1952 a publicat primul său articol în „Revista Entomologică”¹⁹, dar fiind deja angajat în RSSM.

Despre eficacitatea Secției moldovenești s-a aflat din raportul din 1959 în care s-a totalizat activitatea anuală a SUE pentru 1959²⁰, în care s-a scris despre trei secții – Kazahstan, Kirghizia și Moldova că funcționează foarte lent. În raportul din 1960 aceste trei secții nu sunt menționate, în schimb multe și detaliate aprecieri în adresa secțiilor cu rezultate semnificative. Din raportul din 1961 s-a aflat că I.I. Prinț, devenind între timp academician titular al AȘ a RSSM, a fost ales membru de onoare a SUE²¹, iar numărul membrilor de la Secție a scăzut până la 30 de persoane²² (inițial 41). Totosată, s-a înscris că I.I. Prinț, cu ocazia celor 70 de ani²³ a fost sărbătorit în ședința extinsă din 30 septembrie 1961 a AȘ din RSSM.

¹² Энтомологическое обозрение. 1957. Т. XXXVI. Вып. 2, р. 295.

¹³ Г.Я. Бей-Биенко, *Очерк деятельности Всесоюзного Энтомологического общества за 100 лет (1859–1959)*, in: Энтомологическое обозрение. 1960. Т. XXXIX, Вып. 1, pp. 5-33.

¹⁴ И.И. Принц, in: *Филлоксера и меры борьбы с ней*. Картя Молдовеняскэ. Кишинев. 1966, pp. 3-4.

¹⁵ Г.Я. Бей-Биенко, *Op. cit.*, p. 14.

¹⁶ Laurenția Ungureanu, coordonator și redactor științific. *Institutul de Zoologie. Istorie. Personalități. Cercetări (1946–1961–1991–2021)*. F.E.-P. „Tipografia Centrală”, Chișinău, 2021, p. 222.

¹⁷ Энтомологическое обозрение. 1950. Т. XXXI. Вып. 1-2, р. 8.

¹⁸ Ася М. Тимуш, Ливия Калестру, Елена В. Бабан, *Op. cit.*, 2017, p. 172.

¹⁹ Энтомологическое обозрение. 1952. Т. XXXII, pp. 77-78.

²⁰ Энтомологическое обозрение. 1959. Т. XXXVIII. Вып. 2, р. 47.

²¹ Энтомологическое обозрение. 1962. Т. XXXXI. Вып. 2, р. 475.

²² «Хроника». Энтомологическое обозрение. 1962. Т. XXXXI. Вып. 2, р. 477.

²³ «Юбилей». Энтомологическое обозрение. 1962. Т. XXXXI. Вып. 2, р. 478.

Cu referire la Secția moldovenească în ultima lucrare despre Institutul de Zoologie²⁴, s-a trecut fraza: „Pe parcursul a 25 de ani Boris Vereșciaghin a activat în funcția de Președinte al Secției Societății Entomologilor din Republica Moldova”. Însă nu este clar din care perioadă sunt acești 25 de ani, fiindcă după decesul lui I.I. Prinț în 1966, șef de laborator a fost Ion Gh. Plugaru și care a deținut postul zece ani și instantaneu a preluat și președenția Secției. În 1976 a avut loc redenumirea Institutului de Zoologie, adăugându-se Experimentală și Fiziologie, care în 1978 din nou s-a redus. Din 1976, și următorii, pe baza Laboratorului de zoologia nevertebratelor s-au înființat alte patru: în 1976 Entomologia aplicativă (1976–1991); Ecologia insectelor (1977–1986), Adaptarea genetică (1980–1991) și Biologia polenizatorilor (1982–1991), după care au fost unite în unul – Laboratorul de entomologie (1991–2022). Posibil că după 1991 pe baza Secției moldovenești s-a înființat o nouă Societate a Entomologilor din Republica Moldova pentru continuarea activităților profesionale în cadrul ei, dar lipsesc detalii.

2. Al XIII-lea Congres Internațional de Entomologie din Moscova (1968)

Congresele sunt organele supreme de conducere ale unei organizații obștești sau de stat, astfel se cunoaște anvergura de organizare la nivel academic și impactul profesional asupra participanților. De aceea, consider interesant să menționez că primul Congres Internațional de Entomologie (infra: CIE) a fost organizat în 1910 în Belgia²⁵ și peste 58 de ani la Moscova, sau cel de-al VIII-lea. Însă anterior studiilor despre cel de-al XIII-lea CIE din Moscova am aflat din relatarea unui participant real, sau primului meu conducător științific Teodosie Perju, profesorul de la UȘAMV Cluj-Napoca, care în 1968 a fost membru al delegației române la CIE din Moscova. Anume de la T. Perju am auzit prima dată despre congres și cum s-a cunoscut cu mai mulți entomologi din alte țări, printre care și Dušan Čamprag²⁶ din Novi Sad (Republica Serbia și Munte Negru). De la Profesor am înțeles că pentru unii participanți CIE din Moscova a fost ca și Olimpiada din 1980 pentru sportivi. Profesorul era foarte mândru când avea ocazia să-și amintească, accentuând că a participat nu doar cu o teză științifică²⁷, dar ca și membru al delegației entomologice române. Totodată că, distanța între Cluj-Napoca și Novi Sad fiind comparativ mică, Profesorii, Perju și Čamprag, au continuat colaborarea, inclusiv vizitat până la „Revoluție”, dar corespondat și în următorii ani. Dovada este includerea mea în colaborarea lor, din care a rezultat deja participarea mea la o conferință în străinătate²⁸, adică în 2005 la Universitatea din Novi Sad, în care activa Profesorul Čamprag²⁹. A fost prima mea participare în străinătate cu articol științific întocmit și

²⁴ Laurenția Ungureanu. Institutul de Zoologie, Istorie, Personalități, p. 222.

²⁵ The First International Congress Of Entomology, in: Nature, 1910, NO. 2129, vol. 84, pp. 214-215.

²⁶ Dušan Čamprag (14 martie 1925 – 22 martie 2021), entomolog sârb, profesor la Universitatea din Novi Sad, membru al Academiei de Științe din Serbia și de onoare ale altor academicii.

²⁷ T. Perju, *Response of some populations and progenies of red clover – Trifolium pratense to the attack of flower weevil – Apion spp. (Col., Curculionidae)*; Proceed. Of 13th Congr. Of Entomology, Moskova, 2, 374 (sursa din bibliotecă personală: „Memorii de activitate și lista publicațiilor (1950-2005), Prof. univ. dr. Perju Teodosie, USAMV Cluj-Napoca, 2006, p. 24).

²⁸ Asea Timuș, N. Croitoru, *The phytosanitary form and fighting measures diseases and pests of sugar beet from Republic of Moldova*, in: Зборник Матице српске за природне науке, Novi-Sad, Serbia and Montenegro, 2006, № 110, pp. 227-238.

²⁹ Asea Timuș, *Simpozion Internațional în Serbia și Muntenegru dedicat protecției sfeclei de zahăr*, in: Revista Sănătatea plantelor, SRL „Alcedo”, București, 2005, nr. 11, p. 23.

comunicat prin programul Power Point în engleză, respectiv, sunt la fel de mândră de Novi Sad ca și Profesorul Perju de Moscova, despre care am relatat într-un articol separat³⁰.

Despre participarea entomologilor din RSSM la CIE din Moscova din 1968, am aflat din lista articolelor științifice ale lui B.V. Vereșciaghin³¹, printre care a fost P.H. Kiskin și protagonistul principal al articolului, și în viitor a cărții, Serghei Gh. Plugaru. Tot ei la sfârșitul anului 1968, împreună cu șeful de laborator Ion Gh. Plugaru³², au publicat un articol informativ despre CIE din Moscova în revista republicană „Pomicultura, viticultura și vinificația”.

Pentru a forma o imagine mai amplă despre CIE din Moscova expun și câteva informații preluate dintr-un articol publicat în 1969 de P.G. Kalmykov³³, care a totalizat evenimentul: „La Moscova, între 2 și 9 august 1968, s-a desfășurat cel de-al XIII-lea Congres Internațional de Entomologie, la care au participat peste 3000 de savanți din 76 de țări. A fost una dintre cele mai semnificative întâlniri ale entomologilor, nu doar numeric, dar și în contextul diversității domeniilor entomologice abordate. Amploarea problemelor discutate este evidențiată în structura organizatorică a Congresului, care a fost divizată în 13 secțiuni și 8 simpozioane”.

Cu referință la perspectiva dezvoltării și extinderii metodelor chimice de combatere a insecticidelor și acaricidelor, Kalmykov a scris: „La congres s-a prezentat puțin”, iar eu adaug că preparatele enumerate de autor nu prezintă interes, decât că printre cele puține figurează, totuși, și DDT. Însă prezintă interes altă mențiune a lui Kalmykov: „Mulți dintre cei care au prezentat rapoarte și abordat autorii în dezbateri, s-au pronunțat în contextul reducerii utilizării sau a interzicerii totale a unor insecticide, având efect dăunător asupra insectelor benefice omului (albinele în primul rând – n.a.) și prezintă un pericol toxic pentru om”. O altă constatare de la Kalmykov: „S-au vizat în principal otrăvirile cu efect rezidual îndelungat și cu proprietăți cumulative, atunci când pătrund în țesuturile plantelor sau animalelor. Mulți dintre raportori au analizat consecințele fenomenului și l-au explicat accentuat, subliniind necesitatea elaborării normativelor care ar permite, la limită, sedimentarea pesticidelor în recoltele de cereale, legume și a culturilor horticole”.

Savanții din RSSM, în persoana celor trei B. Vereșciaghin, P. Kiskin și S. Plugaru, s-au încadrat cu o teză dintr-un domeniu nou de cercetare științifică – determinarea politomică, sau: „Modalități de formare a sistemelor raționale de cercetare în entomologie bazate pe politomie”³⁴.

În concluzie menționez că, în 1968 la Moscova s-a organizat al XIII-lea Congres Internațional de Entomologie, din care rezultă că anterior au fost desfășurate alte 12 congrese similare. De aceea am continuat cercetarea congreselor, fiindcă fac parte din evoluția

³⁰ Asea Timuș, *Sârbii din Serbia în Basarabia sau Moldova de azi*, în: Revista AGRObuletin a Societății de Inginerii agricole Timiș, nr. 1, III-V, 2013, pp. 9-18.

³¹ B.V. Vereșciaghin, P.Ch. Kiskin, S.G. Plugaru, *Wege zur Bildung razionaler Forschungssysteme in der Entomologie auf Grund der Polytomie*, în: XIII International Kongress für Entomologie Zusammen fastungen vortinge. Резюме докладов. Москва. 1968, p. 288.

³² И.Г. Плугару, Б.В. Верещагин, С.Г. Плугару, *Международный конгресс энтомологов*, în: Садоводство, виноградарство и виноделие Молдавии. 1968. № 10, p. 64.

³³ П.Г. Калмыков, *Хроника о работе XIII Международного Энтомологического Конгресса*, în: Паразитология, III, 2, 1969, pp. 188-189.

³⁴ Politomie – diviziune în mai multe părți a unui subiect, a unei clasificări etc. (sursa: DEX, accesat în 29.12.2024). În cazul lor ei au aplicat-o în determinarea insectelor prin mai multe metode, nu doar pe bază morfologică externă.

științei entomologice la nivel internațional; există probabilitatea ca la astfel de evenimente de înaltă exprimare academică să fi participat și entomologi din Basarabia sau RSSM, care „așteaptă” descoperirea noastră; pentru a înțelege de ce Catedra de entomologie de la Institutul Agricol „M.V. Frunze” (infra: IA „Frunze”) nu a transmis celei de la UASM, manuale sau cursuri pentru disciplinele entomologice, întocmite și publicate de entomologii „locali”, dar și ei utilizau publicațiile din Leningrad și Moscova, spre exemplu ale autorilor G.I. Bei-Bienko, V.P. Vasiliev, Ghiliarov, M.N. Nikoliskaia, V.A. Dogheli și alții, din care am învățat până în 1991 (ca studentă), apoi consultat la întocmirea cursurilor cu predare în grupele ruse (ca lector) și recomandate studenților ca literatură de specialitate entomologică suplimentară, întocmirea referatelor la terminarea cursului, tezelor de licență și masterat.

3. Entomologii sovietici la cel de-al X-lea CIE din Montreal (1956)

Informații despre cel de-al X-lea CIE din Montreal desfășurat în 17–25 august 1956 am cules din trei surse sovietice: fascicula a treia de „vizită”³⁵ din componența tom. XXXV al „Revistei Entomologice” dedicat exclusiv CIE din Montreal; articolul-raport despre congres, autor D.M. Steinberg³⁶; eseul „Activitățile Societății Unionale de Entomologie timp de 100 de ani”, autor G.I. Bei-Bienko³⁷.

Fascicula „de vizită” a început cu un salut *fierbinte* din partea Prezidiului SUE din subordinea AȘ a URSS celui de-al X-lea CIE din Montreal, după care urmează succinta apreciere a entomologilor din URSS și cei străini la general. Fascicula s-a încheiat cu un aliniat în engleză, fiind mai reprezentativ: „Salutând Congresul Entomologic din numele tuturor entomologilor sovietici, Prezidiul SUE din subordinea AȘ a URSS, salută oportunitatea de a exprima sincera bunăvoință și cele mai bune urări pentru dezvoltarea cu succes a științei entomologice”.

În fasciculă s-au imprimat 21 de articole ale autorilor din Moscova și Leningrad și câte unul din patru republici: Estonia, Gruzia, Kazahstan și Ucraina. Delegații din Moscova au fost de la două instituții: Institutul de morfologie a animalelor al AȘ a URSS³⁸ – M.S. Ghiliarov și de la Institutul Paleontologic al AȘ a URSS³⁹ – B.B. Rohdendorf. Cei mai mulți delegați și articole au fost din două instituții din Leningrad: Institutul de Zoologie a AȘ a URSS⁴⁰ – D.M. Steinberg, K.I. Larcenko, E.N. Pavlovski, A.S. Monciadski, Maria N. Nikoliskaja, V.V. Popov, G.L. Bei-Bienko, L.L. Mishcevkov, N.S. Borhsevius, L.V. Arnoldi, I.V. Kozhantshikov, A.A. Stackelberg, R.I. Grunin, L.A. Zhiltzova. A doua instituție din Leningrad a fost Universitatea de Stat din Leningrad⁴¹ – B.N. Schwanwitsch. Din republici, savanții care au prezentat articole pentru fascicula de „vizită” au fost I.G. Galuzo cu M.M. Rementsova de la Institutul de Zoologie a AȘ a RSS Kazahstan⁴², Alma-Ata; N.A. Telenga de la Institutul de Entomologie și Fitopatologie a AȘ a RSS Ucrainene⁴³ din Kiev; H.M.

³⁵ Энтомологическое обозрение. 1956. Т. XXXV, Вып. 3, 252 р.

³⁶ Д.М. Штейнберг, Хроника „Десятый международный энтомологический конгресс”, in: Энтомологическое обозрение. 1957. Т. XXXVI. Вып. 1, pp. 252-258.

³⁷ Г.Я. Бей-Биенко, Очерк деятельности Всесоюзного Энтомологического общества за 100 лет (1859–1959), in: Энтомологическое обозрение. 1960. Т. XXXIX, Вып. 1, pp. 5-33.

³⁸ «Институт морфологии животных Академии Наук СССР»

³⁹ «Палеонтологический институт Академии Наук СССР»

⁴⁰ «Зоологический институт Академии Наук СССР»

⁴¹ «Ленинградский Государственный Университет»

⁴² «Институт зоологии Академии Наук КазССР»

⁴³ «Институт энтомологии и фитопатологии АН УССР»

Haberman de la Institutul de Zoologie și Botanică a AȘ a RSS Estonă⁴⁴, din Tartu și L.P. Kalandadse de la Institutul de Protecția Plantelor a AȘ a RSS Gruzină⁴⁵ din Tbilisi.

Unul din membrii delegației sovietice, D.M. Steinberg, după eveniment a informat că ei au luat 250 de exemplare de „Revista Entomologică” (tom. XXXV, fascicula 3), și oferit colegilor din străinătate. Pentru biblioteca Societății Entomologilor din Canada delegația sovietică a donat mai multe exemplare de „Fauna URSS” și „Determinatoare entomologice”.

D.M. Steinberg a mai scris că, URSS ar fi participat ultima dată la un congres entomologic desfășurat în Ithaca din SUA în 1928. Însă în baza on-line a „Revistei Entomologice”⁴⁶, apare pdf-urile revistelor din 1927⁴⁷ și din 1928, dar nu există nici o notiță despre congres. Totodată G.I. Bei-Bienko nu menționează în eseuul său congresul din SUA, decât că în 1928 s-au publicat determinatoare entomologice. Astfel nu se poate afla dacă URSS într-adevăr a participat la Congresul din Ithaca din 1928.

Despre cele 21 de articole din fascicula de „vizită”, evidențiez că doar B.N. Schwanwitsch l-a întocmit în engleză⁴⁸ și rezumatul în rusă, iar celele 20 conțin doar rezumate în engleză (15), germană (3) și franceză (2). B.N. Schwanwitsch⁴⁹ a fost un entomolog de origine germană, despre care nu am auzit anterior și nu se încadrează în context, dar înscriu pentru cultură generală că a fost o mare personalitate din domeniul entomologic în perioada sovietică și se merită de trecut câteva secvențe din biografia lui. B.N. Schwanwitsch s-a născut în or. Poltava, Ucraina (26.XI.1889) și a decedat în Leningrad (5.XII.1957). În lista bibliografică din articolul pentru fascicula de „vizită”, a înscris cele mai multe surse, în total 53, dintre care ale lui personale 33, din acestea în rusă 20, engleză și germană 13, iar ultimul publicat în Londra în 1949. Articolul pentru fascicula de „vizită” este despre culorile aripilor de fluturi însoțite de desene, care sunt de o rară calitate și artă plastică perfectă, chiar dacă sunt în alb-negru. Valoarea articolelor a crescut fiindcă desenele au fost executate de el, astfel nu era doar entomolog dar și artist plastic. Cu aceste și alte studii, inclusiv cu desenele excepționale ale insectelor, în special aripile fluturilor, autorul a intrat în istoria internațională entomologică. Probabil din cauza vârstei și sănătății nu a fost delegat în Canada, cu toate că era cel mai indicat fiind încă activ la Catedra de entomologie din Leningrad, dar a decedat în decembrie 1957. Consider că el a fost „delegatul” care a „legat” entomologii din URSS cu cei din străinătate, fiindcă în 1926–1927 a fost bursier al Comitetului Rockefeller și a lucrat în departamentul de entomologie al Muzeului Britanic din Londra, alte muzee de științe naturale din Anglia, Franța și Germania, susținut prezentări la diferite institute și societăți științifice, iar dovada este în ultimul articol pentru fascicula de „vizită”. Acesta fiind încă un exemplu de entomolog cu origini germane și educație din Imperiului Rus, apoi sovietizat.

Despre delegația sovietică la Montreal s-a aflat din articolul lui D.M. Steinberg, și anume că au fost șapte: M.S. Ghiliarov (Moscova), D.M. Steinberg, A.S. Monciadskii și V.V. Popov (Leningrad) și H.M. Haberman (Tartu), V.V. Iahontov (Uzbekistan) și V.P. Vasiliev (Ucraina). Din analiza fasciculei de „vizită”, doar primii cinci au fost inclusiv autori de articole.

Despre posibilitatea entomologilor sovietici de-a participa la CIE din Montreal am aflat dintr-un articol în care se relatează istoria științei sovietice după moartea lui Stalin și refor-

⁴⁴ «Институт Зоологии и ботаники Академии наук ЭССР»

⁴⁵ «Институт защиты растений Академии Наук Груз. ССР»

⁴⁶ Sursa: https://www.zin.ru/journals/entrev/er_archive.html#1928.22.1-2; consultat 16.01.2025.

⁴⁷ Sursa: <https://www.zin.ru/animalia/coleoptera/pdf/%.pdf>, consultat 18.01.2025.

⁴⁸ B.N. Schwanwitsch, *Color-pattern in Lepidoptera*, pp. 530-546.

⁴⁹ Шванвич Борис Николаевич (1889–1957) (sursa: <https://bioslovhist.spbu.ru/person/2440-svanvic-boris-nikolaevic.html>; consultat 16.01.2025)

mele din AȘ a URSS în anii 1954–1961⁵⁰. Autorul C.V. Ivanov explică pe baza cercetărilor științifice fundamentale și aplicative din domeniul fizicii și geneticii, cum s-au declanșat schimbările în AȘ a URSS. În sens că după moartea lui Stalin, s-a început scăderea intensității luptei „împotriva idealismului”, fiindcă s-a conștientizat că „lupta” a avut un impact extrem de negativ asupra organizării cooperării științifice internaționale. „Lupta” respectivă a durat cca 20 de ani, sau începând cu 1930 și până în 1948 (sesiunea din august a Academiei Uniunii de Științe Agricole), când contactele științifice cu țările occidentale au dispărut treptat și oamenii de știință sovietici s-au trezit într-o izolare internațională completă.

În lunile iunie-iulie 1954, au avut loc ședințe închise a Prezidiului AȘ a URSS, după care comisia a recunoscut mai multe aspecte negative din cadrul AȘ a URSS, în special că multe științe rămân în urmă de rezultatele din străinătate, respectiv concluzionat că este necesar să se introducă practica invitării unor experți străini de seamă în URSS; să înființeze noi laboratoare; să creeze mai multe reviste științifice; să desecretizeze unele rezultate prin publicare deschisă; să sporească locurile în aspirantură / doctorate; să se renunțe la divizarea metodologică a științelor burgheze și sovietice etc. Astfel se aștepta renașterea în Academie a valorilor internaționalismului științific.

Autorul C.V. Ivanov a scris că: „Studiul surselor de arhivă ne convinge că din 1954, evaluarea Academiei asupra cercetării științifice străine și-a pierdut tonalitatea stilistică ostilă din punct de vedere ideologic. Contactele științifice internaționale devin o sursă de mândrie specială pentru Academie și sunt menționate în rapoarte ca fiind unul dintre cei mai importanți factori care confirmă eficacitatea activității sale”. La fel de important: „Numărul de delegații științifice internaționale pentru perioada 1953–1954 s-a triplat, iar numărul unităților internaționale la schimb de carte științifică s-a dublat”.

Din explicațiile autorului Ivanov, a devenit clar cum cei șapte entomologii sovietici au reușit să obțină delegații pentru CIE din Canada, aceasta fiind în rezultatul decretului Prezidiului AȘ a URSS din 2 martie 1956, intitulat: „Cu privire la măsurile de eficientizare a relațiilor științifice internaționale ale Academiei de Științe a URSS și de îmbunătățire a utilizării delegațiilor științifice”, sau după renașterea în Academie a valorilor internaționalismului științific.

După descrierea succintă a celor două CIE: al X-lea din Montreal (1956) și al XIII-lea din Moscova (1968), consider necesar să prezint pregătirea, într-un fel, a entomologilor din URSS pentru CIE din Moscova, la care au participat și entomologii din Secția moldovenească a SUE, inclusiv frații Plugaru, Serghei și Ion. Mai exact despre congresele din interiorul URSS, cu denumirea aproape similară celor internaționale – Congresele Unionale de Entomologie (infra: CUE).

4. Congresele Unionale de Entomologie (1950–1989) și participarea entomologilor de la Secția moldovenească din RSSM

În URSS au fost organizate zece CUE începând cu 1950 și ultimul în 1989, apoi după desființarea statului sovietic, a obținut o altă denumire. Orașele, republicile și subiectele științifice principale discutate la CUE se expun în continuare:

- Leningrad, I / 15–18.II.1950 (organizatoric, discutate 16 referate); al II-lea: 21–26. II.1954 (șase secții: entomologia generală, agricolă, medicinală, veterinară și forestieră; metoda biologică și entomologia solului); al IV-lea – 1960 (suplimentar s-a înființat și Secția

⁵⁰ К.В. Иванов, *Наука после Сталина: реформа Академии 1954–1961 гг.*, in: Наукоедение. № 1, 2000 г. (sursa: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/history/post.htm>; consultat 05.02.2025)

insectelor folositoare și sociale), al VII-lea – 1975 (înființate alte secții noi: fiziologia, bi-ochimia și biofizica insectelor, inclusiv acarologia și mai multe simpozioane); al X-lea – 1989 (în paralel cu secțiile tradiționale s-a înființat Secția de arahnologie, sau despre păian-jeni; prima dată expuse rapoarte în formă de postere);

- Tbilisi, al III-lea în 4–9.X.1957 (prima și ultima dată s-a organizat Secția de protecția chimică a plantelor și publicat primele două volume, în Tbilisi și în Leningrad);

- Tașkent, al V-lea în 1963 (discutate interesele Asiei Mijlocii și înființată Secția de sericicultură, apicultură și polenizatorii plantelor);

- Voronej, al VI-lea în 1970 (la secțiile de bază s-au organizat subsecții de pomicul-tură și viticultură; metoda biologică și combaterea integrată; rezistența plantelor agricole; inclusiv două simpozioane; înmulțirea artificială a insectelor și albinelor, insectele antofile sau iubitoare de flori);

- **Vilnius**, al VIII-lea în 1979 (problemele entomologice din Pribaltica);

- **Kiev**, al IX-lea în 1984 (problemele entomologice din Ucraina).

După cum se poate sesiza, la Institutul de Zoologie din Leningrad, din subordinea AȘ a URSS cu sediul la Moscova, s-au organizat cele mai multe CUE, fiindcă era și instituția care coordona indirect Institutele de Zoologie regionale din Federația Rusă și republicane.

Pe baza listelor cu articolele unor entomologi din RSSM, am aflat participanții la CUE:

1. 1957, Tbilisi, al III-lea; I.I. Prinț (Filoxera în Transcaucazia) și P.H. Kiskin (Rezistența unor soiuri de viță europeană și căile de evidențiere și sporire);

2. 1960, Leningrad, al IV-lea, I.I. Prinț (Problema filoxerică; Despre rezistența plan-telor la acarieni în legătură cu crearea formelor rezistente); P.H. Kiskin (Particularitățile de comportare a viței-de-vie la filoxeră și păduchele lănos al mărunului);

3. 1963, Tașkent, al V-lea: I.Gh. Plugaru (Despre o nouă rasă de *Bombyx mori* L.); B.V. Vereșciaghin (Aplicarea metodei politomice și cu cartele perforate în diagnostica afidelor);

4. 1970, Voronej, al VI-lea: Raisa I. Măinea și I.Gh. Plugaru (Influența factorilor nutriționali asupra creșterii și dezvoltării viermilor-de-mătase); S.Gh. Plugaru (Cerce-tările fluturelui stejarului din Moldova); P.H. Kiskin (Posibilitățile de aplicare radicală a investigațiilor în sistemul entomologic);

5. 1975, Leningrad, al VII-lea: S.Gh. Plugaru⁵¹ (Principalele caracteristici ale entomo-faunei dăunătoare pădurilor de stejar din Moldova); soții Vereșciaghin, Boris și Valentina (Afidofauna dendrofilă din Moldova: Homoptera, Aphidinea); I.Gh. Plugaru cu Raisa I. Măinea (Influența calității furajelor asupra vitalității viermilor-de-mătase);

6. 1979, Vilnius, al VIII-lea: A.G. Poddubnyi delegat (Psilidele, legăturile trofice și schimbările plantelor gazde; Fauna furnicilor din biocenozile silvice ale Moldovei); 1980, la Chișinău: B.V. Vereșciaghin și S.Gh. Plugaru⁵² au publicat articolul despre „Cel de-al VIII-lea congres al Societății Entomologice”;

7. 1984, Kiev, al IX-lea: V.G. Ostaficiuc cu Z.Z. Neculiseanu⁵³ (Particularitățile bi-ologice a unor specii de stafilinide: Coleoptera, *Staphylinidae*); Z.Z. Neculiseanu cu V.G.

⁵¹ Б.В. Верещагин, В.В. Верещагина, *Фауна дендрофильных тлей (Homoptera, Aphidinea)* Молдавии, in: Тезисы VII съезда Всесоюзного Энтомологического общества. Ленинград. 1975. ч. 2, р. 192.

⁵² Б.В. Верещагин, С.Г. Плугару, *VIII съезд Всесоюзного энтомологического общества* (1979), in: Изв. АН Молд. ССР. Сер. биол. и хим. наук. 1980. №4, pp. 89-90.

⁵³ В.Г. Остафичук, З.З. Некулисяну, *Биологические особенности некоторых видов стафилинид рода *Philonthus* Curt. (Coleoptera, Staphylinidae)*, in: Тезисы IX Съезда Всесоюзного Энтомологического общества. Киев. том 65, ч. 2. 1984, pp. 83-84.

Ostaficiuc⁵⁴ (Biologia speciei *Platydracus fulvipes* Scop.: Coleoptera, *Staphylinidae*); soții Vereșciaghin, Boris și Valentina (Buruienile ca plante-gazde pentru afide – vectorii fitovirozelor din Moldova).

8. 1993, Sankt-Petersburg, al X-lea: B.V. Vereșciaghin cu A.V. Andreev⁵⁵ (Despre fauna afidelor și importanța lor în Moldova).

În listă l-am inclusiv și pe cel de-al X-lea congres din 1993, fiindcă a participat B.V. Vereșciaghin – veteranul entomologiei de la Institutul de Zoologie, împreună cu fiica sa Alla, care a activat în acest oraș, doar cu denumirea nouă Sanckt Petersburg.

Nominal și numeric entomologii din RSSM au participat la următoarele șapte CUE:

- I.I. Prinț: 1957, Tbilisi, al III-lea; 1960, la Leningrad (al IV-lea). Posibil că în 1957 s-a prezentat ca șef nou al Laboratorului de zoologia nevertebratelor al Institutului de Biologie, după care a fost ales președinte al Secției moldovenești din RSSM, fiindcă la 1 ianuarie 1957 era vacant⁵⁶. La ambele congrese I.I. Prinț a participat cu doctorandul său P.H. Kiskin.

- P.H. Kiskin: 1970, Voronej, al VI-lea.

- Soții Plugaru, Ion și Raisa: 1963, Tașkent, al V-lea; 1970, Voronej, al VI-lea; 1975, Leningrad, al VII-lea.

- S.Gh. Plugaru: 1970, Voronej, al VI-lea; 1975, Leningrad, al VII-lea.

- Soții Vereșciaghin, Boris și Valentina: 1975, Leningrad, al VII-lea.

- A.G. Poddubnîi, conferențiar la USC: 1979, Vilnius, al VIII-lea.

- V. Ostaficiuc și Z.Z. Niculiseanu: 1984, Kiev, al IX-lea.

Congresele organizate de SUE, la interval de patru-cinci ani în diferite orașe din Federație și republici, nu erau unicele evenimente, dar se organizau consfătuiri pe probleme entomologice, la care au participat și savanții din RSSM, după cum urmează:

- 1950, Leningrad: I.I. Prinț cu drept de voce consultativă, fiindcă nu era membru al SUE – „Imunitatea viței-de-vie la filoxeră și rolul acesteia în aplicarea ei practică⁵⁷” (ne publicat);

- 1962, Moscova: B.V. Vereșciaghin⁵⁸ – „Aplicarea politomiei digitale și a metodei cardului perforat pentru diagnosticarea afidelor”;

- 1974, Leningrad: P.H. Kiskin cu S.P. Stegărescu – „Acțiunea sistemului de conținutul solului viței de vie asupra acrității și densității entomofaunei”;

- 1981, Leningrad: I.Gh. Plugaru cu Raisa I. Măinea⁵⁹ – „Studiul noilor linii genetice de viermi de mătase”.

Despre delegarea entomologilor din RSSM la congresele și consfăturile enumerate an-

⁵⁴ 3.3. Некулисяну, В.Г. Остафичук, *Биология Platydracus fulvipes* Scop. (Coleoptera, *Staphylinidae*) в условиях Молдавии, in: Тезисы IX съезда Всесоюзного Энтомологического общества. Киев. том 65, ч.2. 1984, p. 67.

⁵⁵ Б.В. Верецагин, А.В. Андреев, *О фауне и значении тлей Молдавии / Успехи энтомологии в СССР: экология и фаунистика, небольшие отряды насекомых*, in: Тезисы X съезда Всесоюзного Энтомологического общества. Санкт-Петербург. 1993, p. 127.

⁵⁶ Хроника. Отчет о работе Всесоюзного Энтомологического Общества при Академии Наук СССР За 1956 г., in: Энтомологическое обозрение. 1957. Т. XXXVI, Вып. 2, pp. 561-565.

⁵⁷ Е.И. Павловский, А.А. Штакельберг, *Основные итоги работ первого Всесоюзного Энтомологического Совещания*, in: Энтомологическое обозрение, 1950. Т. XXXI, Вып. 1-2, pp. 3-11.

⁵⁸ Б.В. Верецагин, *Применение цифрового политомического и перфокартного метода для диагностики тлей*, in: 5 совещание Всесоюзного Энтомологического общества, 1962, pp. 10-11.

⁵⁹ И.Г. Плугару, Р.И. Мыйня, *Изучение новых генетических линии тутового шелкопряда*, in: Тезисы VII съезда Всесоюзного Энтомологического общества. Ленинград. 1981.

terior nu avem de unde afla. Însă despre unele rezultate științifice comunicate sub formă de teze sau articole și publicate în revista, în original, «Энтомологическое обозрение», în traducere „Revista Entomologică”, există posibilitatea, ceea ce am și întreprins.

Publicațiile Secției moldovenești în „Revista Entomologică” (1952–2013)

Din publicațiile lui I.I. Prinț, P.H. Kiskin, „troiței” Plugaru, soților Vereșciaghin, A.G. Poddubnii, V.G. Ostaficiuc și Z.Z. Neculiseanu am aflat despre participarea lor cu teze și articole în „Revista Entomologică” a SUE, expuse în ordine cronologică, numerică a tomurilor, numele autorilor și denumirea articolului în traducere din rusă.

- 1952, tom. XXII: B.V. Vereșciaghin⁶⁰ – „Seminifagii sâmburoaselor rosacee din fâșiile forestiere din regiunea Voronej”;
- 1956, tom. XXXV: soții Vereșciaghin⁶¹, Boris și Valentina – „*Ceresa bubalus* F. ca dăunător în livezile tinere din sudul Transnistriei”;
- 1959, tom. XXXVIII: Valentina P. Antonova⁶² (IA „Frunze”) – „Rolul cerealelor spontane în formarea faunei dăunătoare specializată pe semănăturile din estuarul regiunii Volga”;
- 1960, tom. XXXIX: I.I. Prinț⁶³ – „Despre biologia filoxerei și metodele de combatere”;
- 1962, tom. XXXXI: A.Z. Lehrer cu S.Gh. Plugaru⁶⁴ – „Despre cercetarea tahinelor, Diptera, Larvaevoridae, parazitoizii dăunătorilor stejarului din Moldova”;
- 1965, tom. XXXXIV: Valentina P. Antonova⁶⁵ – „Caracterul formării faunei dăunătoare pe semănăturile de cereale din estuarul regiunii Volga”;
- 1966, tom XXXXV: S.Gh. Plugaru cu A.Z. Lehrer⁶⁶ – „Noi date despre cunoașterea tahinelor, Diptera, Larvaevoridae, parazitoizii dăunătorilor stejarului din Moldova)” P.H. Kiskin – „În memoria lui I.I. Prinț (1891–1966)”;
- 1967, tom XXXXVI: B.V. Vereșciaghin cu S.Gh. Plugaru⁶⁷ – „Problemele entomologice discutate la consfătuirea regională a zoologilor din Chișinău”;

⁶⁰ Б.В. Верещагин, *Семеды косточковых розоцветных (Hymenoptera, Eurytomidae) в лесных полосах Воронежской области*, in: Энтомологическое обозрение. 1952. Том. XXII, pp. 74-77.

⁶¹ Б.В. Верещагин, В.В. Верещагина, *Ceresa bubalus* F. (Cicadoidea, Membracidae) как вредитель молодых садов в южном Приднестровье, in: Энтомологическое обозрение. 1956. Т. XXV. Вып. 4, pp. 222-225.

⁶² В.П. Антонова, *Роль дикорастущих злаков в формировании фауны специализированных вредителей на посевах злаковых в лиманах Заволжья*, in: Энтомологическое обозрение. 1959. Т. XXXVIII.

⁶³ И.И. Принц, *О биологии филлоксеры и методах борьбы с ней*, in: Энтомологическое обозрение. 1960. Т. XXXIX. Вып. 3.

⁶⁴ А.З. Лерер, С.Г. Плугару, *К изучению тахин (Diptera, Larvaevoridae) – паразитов вредителей дуба в Молдавии*, in: Энтомологическое обозрение. 1962. Т. XLI. Вып. 2, pp. 359-365.

⁶⁵ В.П. Антонова, *Характер формирования вредной фауны на посевах зерновых культурах в лиманах Заволжья*, in: Энтомологическое обозрение. 1965. Т. XL.

⁶⁶ С.Г. Плугару, А.З. Лерер, *Новые данные к познанию тахин ((Diptera, Larvaevoridae) паразитов вредителей дуба в Молдове*, in: Энтомологическое обозрение. 1966. Т. XLV. Вып. 1, pp. 62-75.

⁶⁷ Б.В. Верещагин, С.Г. Плугару, *Вопросы энтомологии на региональном зоологическом совещании в Кишиневе*, in: Энтомологическое обозрение. 1967. Т. XLVI. Вып. 2, pp. 502-504.

- 1981, tom. XLI: A.G. Poddubnyi⁶⁸ – „Studiul psilidelor din Moldova”; „Situația populațiilor de psilide ale speciei de păducel din Moldova”;
- 1982, tom. XLII: A.G. Poddubnyi și B.V. Vereșciaghin⁶⁹ – „Caracteristicile ecologice și geografice ale faunei de psilide din Moldova”;
- 2013, tom. XCII: Alla B. Vereșciaghin cu B.V. Vereșciaghin⁷⁰ – „Clasificarea plantelor furajere ale afidelor în legătură cu alegerea lor și însușirea de către afide în condițiile moderne de transformare a biogeocenozelor”. Acest articol este inclus din aceleași considerente, adică respectul pentru entomologul rus care a devenit veteran în Academia de Științe RSSM (primii 40 de ani, 1951–1991) și apoi în Republica Moldova (ultimii 22 de ani, 1991–2013).

Totodată declar că, această simbolică „Cronică” posibil să fie incompletă, dar se poate concluziona că primii care au publicat în „Revista Entomologică” a fost din nou B.V. Vereșciaghin. Dar din lipsă de rezultate entomologice din RSSM a publicat pe cele din perioada doctoratului său (susținut în 1952), și doar în 1956 deja rezultatele din RSSM. Aceiași situație se observă și la Valentina P. Antonova, originară din regiunea Leningrad, dar a ajuns în RSSM în 1949 prin căsătorie. Era angajată în funcția de agronom-entomolog la Direcția raională de agricultură din satul Baimaclia, raionul Cantemir⁷¹, și în paralel efectua doctoratul sub îndrumarea științifică a T.G. Grigorieva (IUPP din Leningrad), după care a trecut cu activitatea la Catedra de entomologie de la IA „Frunze”.

În concluzie, „Revista entomologică” era renumită în perioada sovietică, fiindcă avea cea mai mare anvergură în publicarea rezultatelor obținute de entomologii sovietici, totodată se considera și una de mare prestigiu în URSS. Revista a rămas de valoare, fiindcă informațiile despre insecte, cu excepția măsurilor chimice de combatere, sunt mereu valabile, de aceea am extras mai multe informații în contextul activităților didactice de la UASM și post doctorale. Totodată nu cunoaștem, dacă entomologilor din Secția moldovenească li se recomanda cu respect să prezinte articole, sau erau obligați prin instrucțiuni speciale să publice și participe cu rapoarte la congresele și consfăturile SUE, odată ce făceau parte din rețeaua de Secții entomologice din republicile URSS, și poate că se considerau ca membri secundari ai SUE.

Istoria „Revistei Entomologice” (1901–1991)

Numărul XXII al „Revistei Entomologice”, în care a publicat B.V. Vereșciaghin în 1952, m-a interesat, de aceea am continuat investigarea informațiilor prin opțiunile moderne – arhive digitalizate și expuse pe internet. Astfel, am aflat alte informații despre renumita publicație entomologică în perioada sovietică. În primul rând că „Revista Entomologică” nu a fost înființată în perioada sovietică, dar în 1901 de entomologii licențiați sau entuziaști, ceea ce corespundea cu perioada Imperiului Rus. Interesul a sporit, fiindcă în acea perioadă

⁶⁸ А.Г. Поддубный, *Изучение псиллид* (Homoptera, Psyllidae) в Молдове, in: *Энтомологическое обозрение* (nu este indicat numărul și pagina).

⁶⁹ А.Г. Поддубный, Б.В. Верещагин, *Эколого-географическая характеристика фауны псиллид* (Homoptera, Psyllidae) Молдавии, in: *Энтомологическое обозрение*. 1982. Том XLII. Вып. 2, pp. 270-276.

⁷⁰ А.Б. Верещагина, Б.В. Верещагин, *Классификация кормовых растений тлей* (Homoptera, Aphidoidea) в связи с их выбором и освоением тлями в современных условиях трансформации биогеоценозов / А. Б. Верещагина, Б. В. Верещагин, in: *Энтомологическое обозрение*. 2013. Т. XCII, Вып. 2, pp. 265-281.

⁷¹ Asea Timuș, Nichita Croitoru, Irina Mihailov, *Op. cit.*, 2017, p. 100.

Basarabia făcea parte din Imperiul Rus, iar investigațiile entomologice se desfășurau cu același succes ca și în Sankt Petersburg, iar dovada se află în „Analele” locale, sau după denumirea ținutului „guberniale”. Detaliile aflate se expun în ordine cronologică, începând cu revista din capitala Imperiului Rus.

Revista Entomologică Rusă a fost fondată în 1901 de șase fondatori, a căror nume se imprimau pe coperta volumului – D.K. Glazunov, N.R. Kokuiev, A.P. Semenov, T.S. Ciceirin, N.N. Șireaev, A.I. Iakovlev, iar conținutul copertei, conform tradițiilor, se traducea și în franceză. După primul număr componența colegiului de redacție s-a modificat, fiindcă pe coperta revistei apar alte nume, după cum urmează:

- 1908, A.P. Semenov și-a adăugat Tean-Șankii; primul redactor N.A. Kuznețov (coperta bilingvă).

- 1917, apare redactor nou – V.V. Redikorțeva din 1911 (coperta bilingvă).

- 1925, apare nou – organ al Societății Ruse de Entomologie, redactor din nou N.A. Kuznețov (coperta bilingvă).

- 1933, s-au produs cele mai evidente schimbări: din denumire s-a exclus Rusă, astfel s-a numit Revista de Entomologie și inclus în paranteze (continuare a „Revistei Ruse de Entomologie”); în denumirea organului s-a introdus „de Stat”, astfel a devenit organul Societății de Stat de Entomologie, mărit numărul colegiului de redacție, începând cu redactorul responsabil E.N. Pavlovskii; membrii A.N. Reihardt (redactor), I.A. Gheili, N.I. Kuznețov, A.A. Stackelberg (coperta bilingvă).

- 1945, au avut loc alte schimbări evidente: revista a fost preluată în subordinea AȘ a URSS, cu denumirea – Revista de Entomologie (continuare a „Revistei Ruse de Entomologie”), dar în organul „Rusă” a fost schimbat cu „Unională”, astfel noua denumire a fost – Societatea Unională de Stat de Entomologie, cu acelaș redactor responsabil E.N. Pavlovski; A.N. Kiricenko, I.V. Kojancikov, N.I. Kuznețov, N.I. Latyșev, redactor nou A.A. Stackelberg și exclusi A.N. Reihardt și I.A. Gheili (coperta bilingvă).

- 1947, a rămas ca în 1945, doar exclus din organ „de Stat”, respectiv s-a numit organul Societății Unionale de Entomologie de pe lângă AȘ a URSS (coperta bilingvă).

- 1948-1949, a decedat N.I. Kuznețov și exclus N.I. Latyșev; inclus un membru nou – V.V. Popov (coperta doar în rusă).

- 1950, s-au produs schimbări în colegiul de redacție: V.V. Popov a fost numit redactor, iar A.A. Stackelberg trecut la urmă.

- 1951, inclus un membru nou – G.I. Bei-Bienko; V.V. Popov (redactor), A.A. Stackelberg, incluși D.M. Steinberg, V.N. Shegolev și excluși A.N. Kiricenko cu I.V. Kojancikov.

- 1953, s-a produs doar o schimbare: în locul lui V.V. Popov redactor este trecut A.A. Stackelberg, iar ceilalți membri de redacție – G.I. Bei-Bienko, D.M. Steinberg, V.N. Shegolev au rămas neschimbați.

- 1955⁷², s-a produs cea mai semnificativă schimbare pe copertă, în sens că s-a exclus din paranteze «Продолжение Русского Энтомологического Обозрения», în traducere „Continuarea Revistei Entomologice Ruse”; traducerea în franceză „Revue Russe d’Entomologie”; numele fondatorilor; apoi numele conducătorilor SUE după modelul anterior aplicat încă din Imperiul Rus – membrii colegiului de redacție, care erau la 1953 E.N. Pavlovskii, G.I. Bei-Bienko, V.V. Popov, A.A. Stackelberg, D.M. Șteinberg, V.N. Șegolev. Pe copertă s-au lăsat doar trei indicatori: Academia de Științe a URSS; Societatea Unională de Entomologie; Revista de Entomologie.

⁷² Энтомологическое обозрение. 1955. Т. XXXIV, 395 p.

Din numerotația fasciculelor s-a sesizat că în 1952 și 1954 nu s-au publicat nici un volum, iar cel din 1955 apare în format absolut sovietizat, cu primul articol dedicat redactorului principal, academ. E.N. Pavlovski⁷³ cu toate laudațiile de rigoare, după care a fost trecut la membri de onoare al SUE (al șaptelea din 7), iar redactorul A.A. Stackelberg a demisionat pe motiv medical.

În articolul redacțional „Principalele rezultate din activitatea SUE pentru anii 1950–1953”⁷⁴ nu este prezentat noul colegiu de redacție, dar G.I. Bei-Bienko a avansat, fiind ales vice-președinte, primit ordinul „Stalin” și împreună cu V.V. Popov, aleși membri ai AȘ a URSS.

Schimbarea radicală în SUE s-a produs după Plenara PC al URSS din 3-7 septembrie 1953⁷⁵, după care s-au trasat noi sarcini în toate domeniile științifice din URSS, dar realizate de Bei-Bienko și echipa lui.

«Труды» / Analele Societății Unionale Entomologice

Despre volumele cu denumirea în original «Труды Всесоюзного Энтомологического общества», pe care translatorul on-line nu-l poate traduce în română și oferă varianta în engleză „Proceedings of the All-Union Entomological Society”, de aceea mi-am asumat responsabilitatea să traduc «Труды» din rusă cu „Anale” în română. Bei-Bienko a explicat în articolul din 1960⁷⁶, că s-a reluat publicarea acestora din 1951 și de la fascicula 43, dar regreta că nu se publică cu aceeași regularitate care ar fi fost necesar, fiindcă la anul când el raporta, se tipărise doar patru volume. Tot Bei-Bienko explică despre diferența între „Revista Entomologică” și «Труды» / „Analele” SUE, în sens că în ultima se publică articole mari (s-a referit probabil la cercetările fundamentale) și care nu se încadrează în „Revista Entomologică” (articole din cercetări curente). În timp politica SUE s-a schimbat, fiindcă entomologii de la Secția moldovenească au publicat articole de anvergură și în „Revista Entomologică”, spre exemplu Serghei Gh. Plugaru cu Andy Z. Lehrer din Iași în 1962 și 1964; Poddubnii și Vereșciaghin în 1982 și alții. În „Anale”, însă, îl menționez doar pe V.G. Ostaficiuc⁷⁷, care a publicat un articol în 1981 intitulat: „Dinamica sezonieră a densității numerice a gândacilor în agroceenozele părții transnistrene a Moldovei”.

Considerații finale

Din analiza produselor academice ale SUE – fasciculele și analele Revistei Entomologie, volumele consfăturilor și congreselor unionale la care au participat și entomologii de la Secția moldovenească al Institutului de Biologie / Zoologie din RSSM cu teze sau articole științifice, am avut posibilitatea să urmărim unele evenimente din URSS. În perioada stalinistă s-au redus la maxim valorificarea și utilizarea cercetărilor științifice din orice domeniu din epoca Imperiului Rus și colaborarea internațională, considerându-le a fi

⁷³ П.П. Перфильев, Академик Евгений Никанорович Павловский (К 70-летию со дня рождения), in: Энтомологическое обозрение. 1955. Т. XXXIV, pp. 1-8.

⁷⁴ Redacțional. Основные итоги деятельности Всесоюзного Энтомологического Общества за 1950–1953 гг., in: Энтомологическое обозрение. 1955. Т. XXXIV, pp. 376-378.

⁷⁵ Акад. Е.Н. Павловский. Основные задачи энтомологической науки в связи с решениями сентябрьски Пленумом ЦК КПСС (3-7.09.1953), in: Энтомологическое обозрение. 1953. Т. XXXIII, pp. 3-16.

⁷⁶ Г.Я. Бей-Биенко, *Op. cit.*, 1960. Т. XXXIX, Вып. 1, p. 17.

⁷⁷ В.Г. Остафичук, Сезонная динамика численности стафилинид в агроценозах приднестровской части Молдавии, in: Труды Всесоюзного Энтомологического общества, том XLIII, Ленинград. 1981, pp. 67-69.

de origine burgheză și inadmisibile în contextul sovietic. Însă cu timpul, universul științific sovietic cu pregătirea profesională incipientă anume în Imperiul Rus și instituții extra URSS, s-au maturizat ca specialiști concomitent cu vârsta fizică, astfel după moartea lui I.V. Stalin și prăbușirea cultului lui din inițiativa lui N.S. Hrușciov, academicienii și savanții sovietici au găsit posibilitatea să se impună profesional și să redeschidă porțile către colaborarea internațională. Astfel, după cca 20 de ani, și entomologii sovietici au reluat colaborarea cu străinătatea și au participat în 1956 la cel de-al X-lea Congres Internațional al Entomologilor din Montreal, iar peste mai bine de zece ani ei singuri au organizat cel de-al XIII-lea CIE la Moscova.

Cu referință la Secția moldovenească din cadrul SUE declarăm că s-a aflat numele primului președinte, iar numele celor 41 de membri ai Secției moldovenești nu se cunosc, după cum nici cei 30 după preluarea președenției în 1957 de către I.I. Prinț. Totodată nu se cunoaște dacă exista un procedeu de-a deveni membru, în sens că se depunea o cerere, se discuta candidatura la ședința laboratorului, se întocmea un proces-verbal, se raporta la consiliu primirea noilor membri și rezultatele lor înaintate spre publicate etc. Totodată admitem că ar fi fost posibil ca noul angajat în laborator instantaneu să devină și membru al Secției moldovenești. De aceea, înscriem doar numele celor care au lucrat în laboratoarele entomologice și publicat articole în „Revista Entomologică”, „Anale” și volumele consfătuirilor și congreselor interne, adică cei cu potențial să fie și membri, după cum urmează: A.M. Zavadțki – primul președinte; I.I. Prinț, I.Gh. Plugaru, B.V. Vereșciaghin – următorii; S.Gh. Plugaru, Raisa I. Măinea-Plugaru, P.H. Kiskin, V.S. Stratan, V. Ostaficiuc, A.V. Andreev, V.V. Derjanschi – membri din Institutul de Zoologie; Valentina P. Antonova și Ana Gr. Rebeza – IA „Frunze”; Valentina V. Vereșciaghina, Tamara V. Bicina, V.I. Talițki – Institutul de Pomicultură, Viticultură și Vinificație; A.Gr. Poddubnii – Universitatea de Stat „V.I. Lenin”; posibil I.S. Lazari, A.G. Golovin, Nina Vl. Talițki.

Din componența entomologilor sovietici din RSSM, doar Serghei Gh. Plugaru a colaborat cu un entomolog din așa numita străinătate, și anume cu Andy Z. Lehrer, entomolog român de la Laboratorul de Entomologie al Institutului de Cercetări Biologice al Academiei Române și profesor universitar la Universitatea din Iași (1964–1996), doctor în biologie din 1967. Plugaru cu Lehrer au publicat în 1962 și 1966 două articole în „Revista Entomologică” și a coincis cu deschiderea temporară din partea URSS a opțiunilor de colaborare internațională.

**CARIERE ÎN DOMENIUL ENTOMOLOGIEI LA FEMININ
DIN MOLDOVA SOVIETICĂ**
Careers in the field of entomology for women from Soviet Moldova

CZU: 595.7(478)

DOI: 10.5281/zenodo.19203548

Asea M. TIMUȘ

<https://orcid.org/0009-0008-0031-6546>

Doctor în agricultură

Doctorand, Școala Doctorală de Științe Umanistice și ale Educației, USM

E-mail: asea_timus@yahoo.com

Summary. The article presents information about three women from the Soviet period who worked in the Agricultural Institute „M.V. Frunze” from Chisinau, with doctoral studies in the field of agriculture and biology, but they evolved differently in teaching positions. Their names were Olga N. Ciobanu-Stângaci – Romanian originally from Chisinau; Valentina P. Antonova – Russian native of the Leningrad Region, Russian Federation; Ana Gr. Rebeza – Ukrainian originally from Vinnytsia region, Ukraine. They completed their doctoral studies in different institutions: Ciobanu-Stângaci at the Agricultural Academy „K.A. Timireazev” from Moscow (XI.1943–IX.1946); Antonova at the Union Institute of Plant Protection in Leningrad (I.1953–II.1956); Rebeza at the Agricultural Institute „M.V. Frunze” from Chisinau (IV.1954–IV.1957). However, after 1946, at the institution where they worked, there was a doctoral school and scientific leaders in the entomological field, but due to some inconveniences, the first two avoided their school, and the third enjoyed success with great delay.

Key words: doctoral school, plant protection, Soviet period, Soviet Moldova

Introducere

În monografia despre Catedra protecția plantelor de la Universitatea Agrară de Stat din Moldova¹, ne-am axat pe disciplinele entomologice și didacticii cu doctorate, dintre care două femei – Valentina P. Antonova și Ana Gr. Rebeza. Biografia Olgăi N. Ciobanu-Stângaci, este o excepție, fiindcă a absolvit studiile doctorale, dar nu a susținut teza de doctorat și lucrat doar laborantă superioară, suspectând că a fost româncă, respectiv marginalizată. Colegele ei mai tinere, Valentina P. Antonova, rusoaică din reg. Leningrad și Ana Gr. Rebeza, ucraineancă din reg. Vinița, au evoluat profesional cu serioase sinuozități în cale din partea singurei persoane cu numele Iacov I. Prinț, de etnie neamț, dar declarant rus. El avea obligația profesională ca profesor entomolog al Catedrei de entomologie și conducător științific la teze de doctorat și habilitat, să le avanseze în posturile de la catedră. Însă vârsta înaintată îl determina să aleagă a fi șef al unui laborator de cercetări științifice (program de lucru flexibil), decât o catedră cu program didactic strict (lucrând ca și cumular, iar la urmă prin contract). I.I. Prinț a fost și el unul din „valul” celor mulți veniți în RSSM după al Doilea Război Mondial ca să „ridice” viticultura, dar încă din viață au rămas mai multe neclarități cu referință la „școala” entomologică sovietică I.I. Prinț, decât admirații. Despre

¹ Asea Timuș, Nichita Croitoru, Irina Mihailov, *Cadre didactice din domeniul entomologiei agricole. Istorie și contemporaneitate* / resp. de ed.: Ion Valer Xenofontov, Chișinău: Tipografia „Ilise”, 2017, 380 p.

acele trei femei, în prezent, s-au adunat suficiente surse din care se poate afla succint din perspectiva pregătirii profesionale realizate în diferite școli doctorale sovietice: Olga N. Ciobanu-Stângaci – Academia Agricolă „K.A. Timireazev” din Moscova; Valentina P. Antonova – Institutul Unional de Protecția Plantelor din Leningrad; Ana Gr. Rebeza – Institutul Agricol „Frunze”² (infra: IA „Frunze”), dar ele au devenit colaboratoare ale Catedrei de entomologie și evidențiat cu unele rezultate apreciable.

Rezultate și discuții

Destine feminine în cercetarea științifică conduse de bărbați. Doctoranzi fără teze susținute există în toate domeniile științifice, de aceea și Olga N. Ciobanu s-ar încadra în grupul lor, doar că doctoranda a învățat în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial la Moscova și a revenit la Chișinău în timpul când fiecare absolvent de facultate, în cazul ei din domeniul agricol, avea valoare extrem de mare. Totuși, ea nu a susținut teza de doctorat și nu a fost cadru didactic la disciplinele entomologice, după modelul colegilor ei fără doctorate, dar care au avansat ca lectori superiori, cum au fost doi din cei mai longevivi și pe care i-am cunoscut personal – Ivan Vinicenکو și Ala Iakimciuc (ucrianeni din Ucraina). Cu toate că ultima laborantă superioară Maria Gh. Pometco (găgăuzcă din or. Comrat), a povestit că atunci când vreun cadru didactic lipsea, Olga N. îi înlocuia la lucrările de laborator la disciplinele entomologice, având o pregătire profesională nu mai inferioară decât a unui cadru didactic universitar.

Misterul a apărut și din alte considerente: Olga N. s-a convertit la regimul sovietic din 1940 și s-a evacuat cu instituția în noul oraș sovietic Frunze în 1941 ca să continue studiile. S-a dedicat regimului, fiind printre primele din tineretul local care s-a înscris în comsomol³ și a fost printre primele comsomoliste din instituția ei română, apoi sovietizată, inclusiv aleasă «народный заседатель» / asesor al poporului. A demonstrat, astfel, capacități profesionale, intelectuale și organizatorice, dar acces oficial la discipline nu a avut, de aceea expun câteva informații pentru a decodifica misterul unei românce sovietizate din trecut și afla totodată cum se avansa în posturile didactice în perioada sovietică.

Olga N. Ciobanu a fost prima femeie care s-a transferat la Catedra de entomologie în postul de laborantă, de aceea decodificarea misterului poate fi realizat doar prin analiza dosarelor colegilor ei cu care a lucrat la Catedra de protecția plantelor / entomologie, în coroborare cu a lui I.I. Print; Valentina P. Antonova și Ana Gr. Rebeza.

Olga N. Ciobanu. S-a născut la Chișinău cu șase zile după Unirea Basarabiei cu Regatul României, sau 15 aprilie 1918, astfel nu doar numele de familie, dar și cetățenia a avut doar una până la cea sovietică – română. Orașul Chișinău făcea parte din județul Lăpușna, fiind cel de-al doilea oraș al României întregite⁴. Despre școala primară și secundară, momentan, nu există surse de aflat, decât începând cu facultatea. Conform adeverinței de înmatriculare emisă de rectoratul Universității Mihăilene din Iași⁵, la vârsta de 20 de ani, sau în 1938, Olga Ciobanu era studentă la Facultatea de Științe Agricole (reorganizată în

² Arhiva UASM. Dosarul pe numele A.Gr. Rebeza fără număr și paginatie, copia diplomei B nr.875346.

³ O secvență dintr-un ziar necunoscut din arhiva privată a Olgă N.Ciobanu-Stângaci.

⁴ Ion Valer Xenofontov, *Administrația Chișinăului interbelic: tendințe de modernizare*, in: Volumul Conferinței Științifice Internaționale „Latinitate, Romanitate, Românită”, Ediția a VII-a, Chișinău, 2-4 noiembrie 2023, coord.: Igor Șarov, Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Ion Eremia, Igor Bercu, Chișinău/Oradea: Lexon Prim/Ratio et Revelatio, 2023, pp. 442-464.

⁵ Din arhiva privată a Olgăi N. Ciobanu-Stângaci.

acelaș an, în Facultatea de Agronomie) cu sediul la Chișinău, facultate fondatoare a Școlii Politehnice „Gh. Asachi” din Iași⁶.

Pe coperta abonamentului din 1940 pentru călătoria cu tramvaiul în Chișinău este imprimată Școala Politehnică „Gh. Asachi” din Iași și că era studentă în anul II. Despre câteva discipline studiate s-a aflat din sursa oficială a Facultății de Științe Agricole din Chișinău⁷ și patru pagini al Caietului de cursuri (pag. 4, 6, 10 și 12), păstrare în casa ei și oferite cu ocazia întocmirii biografiei ei pentru istoria Catedrei de entomologie⁸, unde a lucrat toată viața, și anume: Chimie și mineralogie, Chimia generală – profesor Z. Huber; Fizică și Meteorologie – profesor V. Petrescu; Matematici, Topografia – profesor E. Stihî; Geologie, Agrogeologie – profesor N. Florov; Anatomia și fiziologia animală – profesor V. Zăhărescu; Entomologia – profesor V. Zăhărescu; Piscicultura – profesor Pojoga.

În 1941, Olga N. Ciobanu era în anul trei și împreună cu alte studente, fiindcă băieții erau trimiși pe front, instituția a fost evacuată în or. Bișkek din RSS Kirghiză, care în 1941 avea denumirea Frunze. În 23 iulie 1943 a absolvit Facultatea de Agronomie cu calificativul de agronom, iar în anexa diplomei sunt arătate 40 de discipline, din care doar 30 le-a trecut, iar din acestea cu „foarte bine” – 13, cu „bine” – 13, cu „satisfăcător” – 2, la două discipline – colocviu. În cadrul facultății a studiat doar două discipline din domeniul protecției plantelor – Entomologia și Fitopatologia (ambele cu „foarte bine”), iar tradiționala disciplină de Zoologie la anul întâi după modelul celei de Botanică, a fost înlocuită cu disciplina tractoare și automobile. Examenele de stat (licență) au fost susținute la: Bazele marxism-leninismului; Organizarea producerii în agricultură; Fitotehnia și Zootehnia individuală, toate cu calificativul „bine”. Rezultatele au fost acceptabile pentru studiile doctorale și după absolvire, în 1943, este repartizată să continue studiile la Moscova.

Conform biletului de aspirant (doctorand) emis în 2 noiembrie 1943 și valabil până în 15 septembrie 1946, se confirmă că Olga Ciobanu din 15 septembrie 1943 a fost înmatriculată la studiile post instituționale la Academia Agricolă „K.A. Timireazev” din Moscova, Catedra de pomicultură. Există și un document emis în 22 iunie 1944 la Moscova, prin care Olga justifică prezența ei în oraș și la necesitate îl prezenta la miliție. Alte informații despre doctoratul din Moscova lipsesc.

După studiile la doctorat în cea mai prestigioasă academie de profil din Moscova, a revenit la Chișinău și a continuat activitatea la Stațiunea de Pomicultură din subordinea IA „Frunze” din Chișinău⁹, cu plantațiile experimentale în diverse locuri. Revenirea coincide cu redeschiderea Catedrei de fitopatologie și entomologie, șef Dimitrii D. Verderevski¹⁰, situată pe str. A. Șciusev nr.119 din subordinea Facultății de Agronomie (1940–1941;

⁶ Ion Valer Xenofontov, *Învățămintul superior în Basarabia interbelică: constituire, instituționalizare și evoluție*, în: În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: În onoare profesor Valentin Tomuleț / Universitatea de Stat din Moldova, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”; editor: Constantin Manolache; coord.: Liliana Rotaru; responsabil de ediție: Cristina Gherasim, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2022, pp. 646-651.

⁷ *Catedra de zoologie aplicată, entomologie și piscicultură*, în: Anuarul Facultății de Științe Agricole Chișinău / Universitatea Mihăileană Iași. Tipografia concesionară „Al.Terec”, 1936 / 1937, pp. 140-145.

⁸ Asea Timuș, Nichita Croitoru, Irina Mihailov, *Op. cit.*, pp. 90-95.

⁹ Liliana Rotaru, *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM. Studiu, documente și materiale*. Chișinău, Lexion-Prim, 2021, p. 289

¹⁰ Arhiva UASM, dosar pe numele lui D.D. Verderevski, început în 12.XII.1944 și închis în 1974/1983.

1944–1953) apoi de Pomicultură și Viticultură (1953–2022). Astfel, trecerea de la Stațiune la Catedră nu a fost dificilă, fiindcă clădirile se aflau în vecinătate.

Din 1951 s-a transferat ca laborant superior la Catedra de protecția plantelor și activat inclusiv după pensionare. Ca responsabilitate avea pregătirea materialului didactic pentru desfășurarea disciplinelor entomologice, care au ajuns la o imensitate de dulapuri și rafturi cu cutii din lemn sau carton cu insecte mumificate, stocate sistematic – ordine și temele didactice, spre exemplu „Dăunătorii cerealelor” etc. În paralel cu borcanele și cutiile s-au adunat sute de „tăblițe”, sau coli mari de hârtie cu desenul insectelor dăunătoare și tipurile de dăunare, la fel sistematizate. În borcane de sticlă cu substanțe chimice pentru conservare, se depuneau insecte, acarieni, organe de plante dăunate etc. de aceea pentru materialul didactic s-a oferit una din cele mai mari săli din ultimul sediu al Catedrei de protecția plantelor de la UASM, cu rol de „depozitar”. Materialul biologic degrada în timp, astfel periodic se înnoia pe baza colecțiilor de insecte adunate de studenți în timpul practicii didactice în SDE¹¹-urile instituției, sau cele prezentate de studenți pentru a obține note la practica didactică și de producere, apoi admis la examene. Cadrul didactic depindea foarte mult de laboranta responsabilă de cursurile lui, apropo în perioada sovietică fiecare conferențiar avea în subordine câte o laborantă „personală”, căreia i se oferea „interviu”, sau lăsa în scris tema, sau insecta dăunătoare l-a care s-a oprit, ca laboranta să-i pună la dispoziție materialele didactice. Interdependența din procesul didactic frecvent provoca neînțelegeri și fluctuația laboranților, iar Olga N. s-a menținut și după pensionare fiindcă ea devenise ca „asistenta care pune bisturiul în mâna chirurgului în timpul operației”. De aceea este unica laborantă în fotografia colectivă împreună cu D.D. Verderevski, fiindcă devenise o perfecționistă în ceea ce îndeplinea. De aceea, nu avem de la cine afla, dar presupun că D.D. Verderevski (fitopatolog), a invitat-o la catedră, că altfel nu se putea transfera, fiindcă el din 1950 a trecut ca șef de catedră pe o normă în IA „Frunze”, iar I.I. Prinț, invers, a trecut cumulard până în 1958, apoi la contract până în 1960.

Iacov I. Prinț, un „prinț” de origine germană¹² „în via atacată de filoxeră” (n. 28 ianuarie 1891, s. Ciucea, gubernia Odesa). Informațiile despre I.I. Prinț le-am divizat în trei perioade: până în 1946 (nu interesează în context); 1946–1950 (scrise de el, astfel pot fi inexacte); 1950–1966 (dosarul din AAȘM¹³). Din fișa de evidență s-a aflat că Prinț a venit în RSSM din Siberia de Vest, unde lucra la Institutul Agricol din Altai cu sediul în or. Barnaul. În Altai a ajuns cu evacuarea Institutului Unional de Protecția Plantelor din Leningrad (infra: IUPP din Leningrad). În RSSM a venit ca participant la cea de-a XVI-ea plenară a Secției de protecția plantelor a «БАСХНИИ»¹⁴, organizată la Chișinău de D.D. Verderevski în 19–26 august 1946, fiind director al Stațiunii moldovenești de protecția plantelor cu sediul în Chișinău (infra: SMPP din Chișinău) din subordinea IUPP din Leningrad. În cadrul plenarei, I.I. Prinț, ar fi primit invitația să rămână în RSSM, și a acceptat (sau poate el s-a autoinvitat ca să scape de Siberia, fiindcă în Leningrad se pare că nu era așteptat). Astfel, de la 56 de ani a început să lucreze în RSSM ca: șef al Laboratorului de imunologie¹⁵ la SMPP din Chișinău (1946–1950), în paralel și la IA „Frunze” didactic titular la discipline entomologie (septembrie, 1947 – decembrie, 1949); șef interimar al Catedrei de entomologie

¹¹ SDE – Stațiune Didactică Experimentală.

¹² Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 24.

¹³ Arhiva Academiei de Științe a Moldovei.

¹⁴ Academia Unională de Științe Agricole „V.I.Lenin”.

¹⁵ М.И. Молдован, К.Н. Дашкеева, Д.Д. Вердеревский. *Страницы из жизни и творчества*. Кишинев. Штиинца. 1979, p. 28.

și fitopatologie (1949–1951); didactic cumulară (1949–1958) și la contract (1958–1960).

Instabilitatea lui de la catedră a avut loc, fiindcă I.I. Prinț nu a fost un entomolog didactic consacrat, dar lecțiile lui erau o sursă suplimentară de venit, scopul principal fiind Academia. Dovada se află în trecerea lui la Filiala Moldovenească a AȘ a URSS (cu acest statut din 7 septembrie 1949) în calitate de șef al Sectorului de zoologie¹⁶ (21 februarie 1950 – 15 septembrie 1950).

În cadrul Filialei au avut loc schimbări, una fiind preluarea Institutului de Pomicultură, Viticultură și Vinificație din subordinea Ministerului Gospodăriei Sătești al RSSM. Atunci I.I. Prinț s-a lăsat de zoologie și din 12 septembrie 1950 a trecut ca șef al Secției de protecția plantelor¹⁷ al Institutului de Pomicultură, Viticultură și Vinificație. Cerințele se înăspreau, de aceea a fost necesar să se adreseze în 20 decembrie 1950 către Consiliul filialelor pentru a fi susținut și obține actul în 30 ianuarie 1951¹⁸, apoi confirmat de Prezidiul AȘ din URSS¹⁹ în 20 aprilie 1951. Lucrează ca șef până în 16 martie 1956 și este transferat ca cercetător științific superior și șef al (traducerea este dificilă) – grupului de ecologia animalelor din secția de zoologie²⁰. Tot în această perioadă pleacă din 22 martie 1956, sau este trimis, în concediu sindical pe 96 de zile²¹. În 1957 se formează Institutul de Biologie și I.I. Prinț din nou este pe „fază” și prinde următorul post de șef, al Laboratorului de zoologie (1 aprilie 1957 – 2 august 1961) și ultimul post în care a lucrat până la deces a fost tot ca șef, al Laboratorului de zoologia nevertebratelor din cadrul Institutul de Zoologie nou format (2 august 1961 – 23 mai 1966).

Ca o concluzie intermediară menționez că I.I. Prinț ar fi fost invitat în RSSM pentru catedra de la IA „Frunze” și cercetări științifice în Stațiune, iar el a acceptat pentru a scăpa de frigurile din Siberia, dar se vede că nici în «солнечная Молдавия» nu prea a găsit condițiile potrivite pentru confortul lui financiar. Trecea din instituție în instituție cu profiluri diferite, în special ultimul care avea în sarcină cercetări faunistice, inclusiv entomofaunistice, dar nu metodele de combatere a dăunătorilor plantelor agricole cultivate, sau mai exact „filoxera lui”.

Valentina P. Antonova (n. 11 februarie 1926, Efimovski, reg. Leningrad). A venit în RSSM prin căsătorie (Morari, dar divorțată) după absolvirea Institutului Agricol din Leningrad (1944–1949) și prima dată s-a angajat ca agronom-entomolog în s. Baimaclia, r. Cantemir (iunie 1949 – septembrie, 1951). A trecut cu lucru la Chișinău ca cercetător științific inferior la SMPP de pe str. Șciusev (aprilie, 1951 – ianuarie 1953). Urmează studiile doctorale la IUPP din Leningrad la fără frecvență²² (ianuarie, 1953 – februarie, 1956). Sesizăm că, nu s-a înscris la doctorat la unul din cei doi corifei din RSSM: D.D. Verderevski și I.I. Prinț, dar s-a întors la Leningrad. Scopul Valentinei P. Antonova era doar catedra, iar în Leningrad nu avea nici o șansă, decât la Chișinău, de aceea reușește ca IA „Frunze” să trimită o solicitare telegrafică²³ către IUPP din Leningrad și să o invite oficial. „Leningradul” o acceptă și ordonă, într-un fel, angajarea ei, astfel din 13 februarie 1956 este angajată (fără concurs) ca

¹⁶ Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 17b

¹⁷ Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 18.

¹⁸ Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 19.

¹⁹ *Ibidem*, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 20.

²⁰ Denumirea postului în original: зав. группой экологии животных отдела зоологии.

²¹ Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 28.

²² *Ibidem*, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 2.

²³ Arhiva UASM, dosarul pe numele V.P. Antonova fără număr și paginație, în care directorul M.I. Sidorov s-a adresat prin telegraf și în 3 februarie 1956 a primit răspuns de la IUPP din Leningrad ca să fie angajată.

asistentă²⁴. Însă cum totul era ghidat de Moscova, „Leningradul”, promite că actul de confirmare de la Ministerul Agriculturii din URSS va fi expediat ulterior. Evident că Antonova a ajuns la catedră doar prin aranjamente.

În 1956, entomologul și cumularul I.I. Prinț avea 65 de ani (de cinci ani la pensie), dar se pare că nu avea de gând să se retragă, iar Antonova timp să aștepte. Activează ca asistentă până în iunie, 1961, după care avansează în posturi, inclusiv ca șefă de catedră în urma divizării Catedrei de protecția plantelor (șef D.D. Verderevski) și formării a două catedre separate: Entomologie (1974–1984) și Fitopatologie. Astfel, Antonova este prima care se angajează ca asistentă când I.I. Prinț era cumular, și evident doar cu ajutorul „Leningradului” a reușit să-l „înghesuie” în prima etapă de activitatea din catedră. În 1992, sau la vârsta de 66 de ani, s-a retras de la catedră și pe numele ei a fost emis unul din cele mai scurte ordine de mulțumire în română, dar stil sovietic²⁵: „...pentru munca multianuală și cu succes în pregătirea cadrelor pentru gospodăria agricolă i se anunță mulțumire”, iar în 1997 a decedat. Am preluat biroul ei la angajarea mea în 1993, în care a lăsat și câteva legături de cărți de popularizare a științei entomologice, după care nu a mai revenit, de aceea le-am moștenit, fiindcă nu mai interesa pe altcineva. Personal nu am memorat-o sub nici o formă, fiindcă trecusem în torentul cu predare în română, iar Mihail N. Busuioc, la informarea mea despre colectiv, a caracterizat-o astfel: „A fost o femeie cuminte și harnică, numai nu dormea la catedră”.

Ana Gr. Rebeza (n. 9 februarie 1929, s. Iankulovo, reg. Vinița). Înscrierea ei la studii la IA „Frunze”²⁶ (1947–1952), coincide cu venirea și a lui I.I. Prinț în RSSM, care ulterior i-a fost conducător la teza de doctorat. Posibil și la licență, fiindcă s-a specializat pe „culturile citrice și subtropice”. Nu cred că a fost o coincidență cu activitatea lui Prinț de la Institutul Plantelor Subtropicale din Telavi (Gruzia), fiindcă planuri de-a implementa citricele în RSSM (ca bumbacul și orezul), într-adevăr, a avut loc²⁷, respectiv se pregăteau și specialiști. Astfel, ar fi trebuit să aflăm o avansare pe linie dreaptă spre catedră, dar nu a fost așa. Rebeza a absolvit alte trei instituții după cel din Chișinău: Universitatea Marxist-Leninistă din Moscova (1952–1955); Institutul Agricol din Leningrad, Facultatea de Agricultură, specialitatea Protecția plantelor²⁸ (1953–1954); studiile doctorale la IA „Frunze” din Chișinău, cond. șt. I.I. Prinț²⁹ (1954–1957).

După absolvirea primei facultăți în 1952 a lucrat ca agronom în s. Cornești, r. Ungheni (mai –septembrie, 1952), apoi a trecut la Chișinău ca laborant superior la Stațiunea de Protecția Plantelor de pe str. Șciusev (septembrie, 1952 – ianuarie, 1954). În autobiografia din 1967 Ana Gr. Rebeza a scris că: „Deoarece la catedră nu era post vacant m-am angajat cercetător științific inferior în Laboratorul de Fitopatologie a Institutului de Biologie din subordinea Filialei Moldovenești a Academiei de Științe din URSS, studiind virozele tomatelor (ianuarie, 1958 – septembrie, 1959)”. Aceasta este important de accentuat, fiindcă I.I. Prinț avea 68 de ani, era cumular la catedră și nu ceda, astfel a fost trecut la contract. Numai după aceasta s-a anunțat concurs și Rebeza, într-un sfârșit, s-a angajat ca asistentă la catedră.

²⁴ *Ibidem*, ordinul nr. 81 din 13 februarie 1956 prin care este angajată ca asistentă cu salariul de 1050 ruble, semnat de directorul Sidorov.

²⁵ *Ibidem*, ordinul 253-SC din 22 decembrie 1992, fără semnătură.

²⁶ Arhiva UASM. Dosarul pe numele A.Gr. Rebeza fără număr și paginatie, copia diplomei B nr.875346.

²⁷ Vasile Siminel, *Pagini din viață*. Tipografia „Prag-3”, Chișinău, 1998, 87 p.

²⁸ Arhiva UASM, dosarul pe numele Ana Gr. Rebeza, fără număr și paginatie, fișa de evidență a cadrelor p.1.

²⁹ *Ibidem*, autobiografia din 1967.

În Laboratorul de la Institutul de Biologie Ana Gr. Rebeza s-a cunoscut cu Petru N. Nedov, viitorul ei soț și care a ajutat-o să susțină teza în 2 iulie 1965³⁰, rămânând sub îndrumarea aceluiași I.I. Prinț, iar confirmarea a obținut-o în 20 aprilie 1966. Nu cred că l-a anunțat pe I.I. Prinț despre confirmare, fiindcă într-o lună a decedat (23 mai 1966), iar peste un an, Rebeza a obținut diploma de docent³¹ la Catedra protecția plantelor (curs entomologie). Astfel, scopul Anei Gr. Rebeza a fost numai catedra și pentru aceasta a făcut totul ce era posibil ca să ajungă, doar că de la absolvirea din 1952 și până la confirmare au trecut, după părerea mea, prea mult timp – 14 ani. Pentru comparație, colegul ei și doctorandul lui I.I. Prinț – P.H. Kiskin acest „traseu” la parcurs în șapte ani.

Dacă pe V.P. Antonova nu am memorat-o, apoi cu Rebeza am intrat și în conflict politic în studenție, despre care i-am relatat într-un interviu dr. conf. univ. Ion V. Xenofontov și publicat în 2023³². Mihail N. Busuioc, a caracterizat-o astfel: „Arogantă și răutăcioasă, pro sovietică și antiromâncă până la scandal”. Toate împreună nu au fost un impediment pentru ca să prezint câte în articol despre Ana Gr³³ și soțul ei Piotr N.³⁴ Comparativ cu soția lui, Nedov a fost pro român, vorbea o română perfectă fiind bulgar și era de o inteligență rară. Am avut ocazia să-l cunosc și timp să-mi povestească despre viața lui, inclusiv cum a fost deportat în Siberia pentru că a fost legionar.

Suspiciunile despre I.I. Prinț cu referință la „școala lui entomologică din RSSM” s-au conturat și după compararea a două cărți post mortem despre ambii corifei din domeniul protecției plantelor din perioada sovietică: I.I. Prinț și D.D. Verderevski.

„Filoxera și măsurile de combatere a ei”. Primul a decedat I.I. Prinț la vârsta de 75 de ani. Anterior decesului, în 21.III.1966, a fost predat editurii cel de-al doilea volum cu lucrări științifice despre combaterea filoxerei viței-de-vie³⁵. Volumul se afla în proces de redactare, machetare etc., astfel în regim de urgență s-a întocmit un necrolog despre viața și activitatea lui I.I. Prinț, dar foarte curios fără numele autorului la sfârșit pe rol de semnătură. Astfel, se ridică semnul întrebării de ce nimeni nu și-a asumat responsabilitatea pentru cele scrise în necrolog. Urmează două articole a lui I.I. Prinț, cu numele în chenar (unul de singur autor și al doilea în coautorat) și alte zece articole, dintre care șapte din RSSM, unul din RSS Ucraineană și trei cu instituții nedeterminante.

Autorul necrologului lui I.I. Prinț, au inclus la sfârșitul volumului și opera lui în ordine cronologică, intitulată: „Lista lucrărilor publicate de academicianul AȘ a RSSM I.I. Prinț”, pe care o consider necalitativ întocmită. În sens că, I.I. Prinț a avut multe lucrări în coautorat, dar ei au fost incluși în paranteze la sfârșitul denumirii articolului, astfel nu se poate determina cine a fost primul autor, inclusiv la mai multe articole s-a specificat doar (în coautorat). Cel mai important, nu este inclusă lista celor 21 de doctoranzi și 4 habilitați

³⁰ *Ibidem*, diploma de candidat în științe biologice MBL nr. 004691 din 20 aprilie 1966.

³¹ *Ibidem*, diploma de docent MDT nr. 0033493 din 17 noiembrie 1967.

³² Ion Valer Xenofontov, *Timuș Asea: Comsomolul a ajuns la o vârstă înaintată de 70 de ani, adică a îmbătrânit ca un om*, în: *Recurs la memorie: învățământul superior din RSS Moldovenească*, vol. II. Chișinău, 2023, pp. 452-503.

³³ Asea Timuș, *Un destin în protecția plantelor, prof. Ana Rebeza*, în: *Revista Sănătatea plantelor*, SRL „Alcedo”, București, 2005, nr. 7, p. 18.

³⁴ Asea Timuș, *La o vârstă frumoasă (P. Nedov)*, în: *Revista Sănătatea plantelor*, SRL „Alcedo”, București, 2001, nr.9, p. 21.

³⁵ Г.А. Успенский, Ю.В. Аверин (отв. редакторы), *Филлоксера и меры борьбы с ней*. Кишинев, «Карта молдовеняск», 1963, 92 p.

la care ar fi fost conducător științific, dar cifrele se trec de bune dintr-un articol în altul³⁶. De aceea, rămâne de elucidat pe câți și pe cine a instruit în „renumita sa școală entomologică din perioada sovietică a lui I.I. Prinț”.

În context se încadrează și amintirea lui Boris V. Vereșciaghin (ex studentul lui Prinț de la Institutul Agricol din Altai cu sediul în or. Barnaul³⁷), dar care tot nu s-a înscris la doctorat la I.I. Prinț, dar l-a preferat pe V.N. Stark (specialist în entomologia forestieră). În RSSM Vereșciaghin³⁸ a venit la invitația lui Prinț împreună cu soția, și doar ajungând să lucreze în Laboratorul de la Institutul de Biologie, s-a înscris la habilitat sub îndrumarea lui, dar a susținut teza după deces (1970). Vereșciaghin mi-a mărturisit despre Prinț când îi întocmeam articolul biografic³⁹, că: „La anunțarea concursului în AȘ RSSM pentru sistematica insectelor în 1957, directorul Institutului de Biologie M.F. Iaroșenko m-a acceptat, spunând: Depuneți la concurs, cu condiția ca nici într-un caz să nu vă ocupați de filoxeră”. Avertizarea a însemnat îndepărtarea lui Vereșciaghin de Prinț, fiindcă în 1957 ultimul deja era compromis ca specialist în măsurile de combatere a filoxerei viței-de-vie (subiect care v-a fi dezvoltat în alt context despre I.I. Prinț).

Revenind la necrologul lui I.I. Prinț, menționez că descendentul lui fidel P.H. Kiskin, apare în volum cu două articole și nici un cuvânt de regret despre conducătorul lui. Apoi D.D. Verderevski, care l-a invitat în RSSM nu a scris nimic. Alți colegi, care poate totuși aveau unele obligații morale, începând de la cei din IA „Frunze”, apoi Institutul de Zoologie, Laboratorul de zoologia nevertebratelor pe care l-a condus ultimii nouă ani (1957–1966), au ignorat trecerea în volum regretele lor, fiindcă se pare, că nu s-au format și așa s-au „descătușat” de o povară.

„D.D. Verderevski. Pagini din viață și creație”⁴⁰. Peste opt ani a decedat D.D. Verderevski, astfel în memoria lui, M.I. Moldovan cu C.N. Dașkeeva, nu au publicat doar un volum din articole, dar au întocmit o carte despre viața conducătorului lor științific cu toate detaliile de rigoare, inclusiv despre familia lui (*vis-a-vis* de-a lui I.I. Prinț la care nu apare nici o secvență despre familia lui în dosare). Autorii, ambii din cei care au trecut prin reala școală a lui D.D. Verderevski, tradițional, au inclus și ei lista generală din 256 de denumiri, inclusiv cele din ziare republicane, doar coautorii la fel au fost prezentați în paranteze și la sfârșitul denumirii lucrării. Dintre acestea, 13 articole de populare a științei au fost traduse în „moldovenește” și publicate în ziarele „Moldova Socialistă”, „Țăranul Sovietic” și „Moldova Sovietică” (1945–1957). Cartea despre Verderevski se încheie cu lista nominală a celor 37 de doctoranzi și trei habilitați – K.A. Voitovici (1969), fiica lui Tatiana D. Verderevski (1973) și M.I. Moldovan (1974). Cartea, evident, a fost întocmită din tot respectul, iar în anul decesului, în 1974⁴¹, prima care a publicat un articol în amintirea lui D.D. Verderevski

³⁶ Constantin Manolache. *Academicianul Iakov Prinț (1891–1966) – Fondatorul Școlii Entomologice Moldovenești*, in: Arta, 2023, pp. 120-128.

³⁷ Ася М. Тимуш, Ливия Калестру, Елена В. Бабан, *Биография и творчество советского ученого энтомолога – Верещагина Бориса Викторовича*, in: Probleme actuale ale istoriei științei / Ed., red șt.: Constantin Manolache; resp. ed.: Ion Valer Xenofontov; Acad. de Științe a Moldovei, Bibl. Șt. (Inst.) „Andrei Lupan”. Chișinău, Bibl. Șt. (Inst.) „Andrei Lupan”, 2017, pp. 171-208.

³⁸ Asea Timuș, *Un adevărat savant în entomologie (B. Vereșciaghin)*, in: Revista Sănătatea plantelor, SRL „Alcedo”, București, 2006, nr. 7, pp. 31.

³⁹ Ася М. Тимуш, Ливия Калестру, Елена В. Бабан, *Op. cit.*, 2017, p. 178.

⁴⁰ М.И. Молдован, К.Н. Дашкеева. *Д.Д. Вердеревский. Страницы из жизни и творчества*. Кишинев, Штиинца, 1979, 157 p.

⁴¹ А.Г. Ребеза, *Памяти Дмитрия Дмитриевича Вердеревского (1904–1974)*, in: Журнал

a fost Ana Gr. Rebeza. Despre această personalitate din domeniul protecției plantelor din RSSM am publicat și eu în articol informativ într-o revistă din România⁴².

O astfel de colaborare cu presa republicană la I.I. Prinț nu este înregistrată și a publicat în rusă, inclusiv trei în germană (1925, 1929, 1930) și unul în franceză (1954). Din cifra de 21 de doctoranzi, am aflat spontan numele Krasovskaia, Volontir, Jamanean, P.H. Kiskin, Ana Gr. Rebeza, Ivan/Ion Gh. Plugaru. Pe ceilalți nu-mi propun să-i stabilesc, fiindcă I.I. Prinț a compromis nu doar măsurile de combatere a filoxerei, dar și școala entomologică, dovada finală fiind necrologul întocmit la comanda AȘ a RSSM.

Totodată două acte din dosarul lui, și anume „diploma” de doctor habilitat⁴³ (MDT nr. 01866) din 4 martie 1936 și „atestatul” de profesor la catedra de entomologie⁴⁴ (MPR nr. 11210) din 17 iunie 1937 sunt total suspecte, fiindcă: în primul rând sunt scrise de mână și așa model am întâlnit prima dată, în loc de dactilografiate și confirmate notarial. Tot despre acestea, ambele ar fi fost emise în 31 decembrie 1949, ceea ce total derutează logica și apare întrebarea – până atunci nu a avut necesitate de cele mai importante documente din viața lui. Însă consider că a avut urgent necesitate pentru a se transfera de la SMPP⁴⁵ (director D.D. Verderevski), în postul vacant de șef al Sectorului de zoologie al Filialei Moldovenești din subordinea AȘ a URSS⁴⁶, după care evoluția lui a fost considerată ca excelentă în perioada sovietică, iar în prezent necesită revizuire. Totodată, aceste două acte nu sunt arătate în autobiografii, caracteristicile de serviciu, fișa de evidență a cadrelor întocmită de el personal, inclusiv nici în necrolog. De aceea le suspectez ca fiind false, fiindcă la notar se prezintă originalele, pe care se pare că nu le-a avut, cu atât mai mult comparându-le cu ale lui D.D. Verderevski, care are dosare impecabile⁴⁷, începând cu procesul verbal din 1936 de conferire a gradului de cercetător științific; diploma de doctor în științe agricole din 6 mai 1944 și actul emis în 1 martie 1946; atestatul de profesor de catedră (universitar) primit în 28 iulie 1945 și actul emis în 17 ianuarie 1946.

Consider că am expus suficiente argumente în contextul decodificării misterului laborantei superioare Olga N. Ciobanu-Stângaci, în sens că a fost martoră la majoritatea evenimentelor din catedră, începând cu apariția prieteniei lui D.D. Verderevski cu I.I. Prinț, dar care a trecut în dușmănie pe viață din cauza divergențelor profesionale⁴⁸. Evoluția lui I.I. Prinț într-o manieră aproape incredibilă chiar și pentru perioada sovietică, de care sigur nu a știut de actele false, în schimb citea presa republicană cu articole de critică dură în adresa lui, dar comportamentul lui încrezător și arogant îl dominau. A fost martoră la evoluția profesională și socială a celor două colege, Antonova și Rebeza, care trebuiau să fie avansate ca pe „ale a noastre”, dar ambele s-au infiltrat în catedră nu la „verde” – după susținerea tezelor de doctorate, dar la „galben” – cu mari întârzieri și prin aranjamente dubioase.

«Микология и фитопатология». Москва: Изд-во «Наука». 1976. Т. 10. вып. 3, pp. 247-255.

⁴² Asea Timuș, Verderevski Dm. *Personalitate ilustră în domeniul protecției plantelor*, in: *Revisita Sănătatea plantelor*, SRL „Alcedo”, București, 2004, nr. 11, p. 25.

⁴³ Arhiva AȘM, F. 1, inv. 3, dosar 2185, f.15.

⁴⁴ *Ibidem*, F. 1, inv. 3, d. 2185, f.17.

⁴⁵ *Ibidem*, F. 1, inv. 3, d. 2185, f.16.

⁴⁶ *Ibidem*, F. 1, inv. 3, d. 2185, f. 17b.

⁴⁷ La UASM și AȘM.

⁴⁸ М.И. Молдован, К.Н. Дашкеева, *Op. cit.*, pp. 32-33.

Totodată, Olga N. a fost unica care l-a cunoscut pe Al.V. Rușcinski⁴⁹, dar el a fost ca și ea, în primul rând cetățean și student român, apoi sovietic. În conștiința ei aceasta ar fi putut să fie un impediment moral. Ea a fost martoră și la asumarea ilegală de către un alt pretins entomolog sovietic V.I. Talițkii a unor bunuri private ale entomologului și didacticului Al.V. Rușcinski – colecția de insecte și arhiva literaturii de specialitate⁵⁰.

De aceea, îmi schimb părerea despre „risipa” unui specialist sovietic din domeniul pomicol și apoi entomologic, ca să-l numesc apelul Olgăi N. Ciobanu-Stângaci la înțelepciunea ei nedeclarată de care a dat dovadă, fie și din înfricoșare, după care a renunțat ca să lupte pentru a avansa în post. A renunțat, fiindcă politica noului stat continua să implementeze „superioritatea sistemului sovietic în comparație cu asuprirea boierilor și capitaliștilor români”⁵¹. Inclusiv „bătăliile” din cadrul catedrei pentru posturi nu au încetat niciodată, astfel orice încercare o depășeau moral. Ea s-a bucurat de respectul pe care l-a avut din partea colegilor în postul de laborantă superioară, inclusiv a lui D.D. Verderevski. Repet că a fost unica laborantă în rând cu cadrele didactice din setul de fotografii istorice cu denumirea simbolică „Albumele lui Verderevski”. Femeia, care apare cu nuanță nobilă pe chipul ei, s-a căsătorit, a devenit mamă și a locuit în casa ei din Chișinău, atunci când invitații oficiali din URSS nu aveau case de locuit, dar le-au ocupat pe a „chiaburilor” români după naționalizarea sovietică.

Considerații finale

Evoluția primară a celor trei femei din cadrul IA „Frunze” – O.N. Ciobanu-Stângaci, V.P. Antonova și A.Gr. Rebeza, a fost identică: până la catedră au activat în alte instituții, inclusiv ca laborante. Toate puteau să facă parte din „școala entomologică” a lui I.I. Prinț, doar că numai A.Gr. Rebeza l-a crezut, l-a urmat și a rămas până la urmă la doctorat sub conducerea științifică a lui. Însă A.Gr. Rebeza a servit de model negativ primelor două femei, fiindcă a fost angajată la catedră peste mulți ani de așteptare, iar teza de doctor a susținut-o după 13 ani de la absolvirea facultății și opt ani după absolvirea studiilor doctorale. Din aceste considerente presupuse, O.N. Ciobanu și V.P. Antonova, nu s-au complicat cu I.I. Prinț, și anume prima a renunțat la teză și didactică, iar a doua a rezolvat problema la IUPP din Leningrad. De aceea, niciuna nu a avut datoria morală de ai purta respectul postum, iar Ana Gr. Rebeza în 1966 nu a regretat în scris, iar peste zece sau 1976 a publicat într-o revistă din Moscova un articol în amintirea lui D.D. Verderevski și nu a lui I.I. Prinț. Numele lui va rămâne ca exemplu de „entomolog” sovietic, care s-a infiltrat în sistemul academic din RSSM așa cum nu are dreptul nici un student, nu tocmai un academician, cu „diploma” de doctor în științe biologice și „atestatul” de profesor de catedră, scrise de mână și cu ștampila desenată ca de un copil. Aceste două acte erau și sunt decisive pentru un dosar de academician și un așa numit fondator de școală, în cazul lui, entomologică, avea obligația de profesor și depună acte conform cerințelor respectate de toți. Partea financiară cade defi-

⁴⁹ N. Croitoru, Asea Timuș, Irina Mihailov, *Noi secvențe despre entomologia basarabeană*, în: Simpozionul Științific Internațional Horticultură modernă – realizări și perspective, dedicat aniversării a 75 de ani de la fondarea Facultății de Horticultură a Universității Ahrare de Stat din Moldova și 75 de ani ai învățământului superior horticol din Republica Moldova, Chișinău, 2015, vol. 42(2), pp. 286-294.

⁵⁰ Asea Timuș, *Soții Rușcinski: intelectuali români sub regim sovietic*, în: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine. Iași-Chișinău: 2024, volumul 7. Editor Liliana Condricova. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), pp. 418-433.

⁵¹ Liliana Rotaru, *Op. cit.*, p. XXIII.

nitiv, fiindcă în dosar sunt anexate ordinele de premiere cu sume semnificative pentru acea perioadă. Potențialele doctorande din „școala” lui I.I. Prinț, cu siguranță că au știut și alte aspecte despre el, fiindcă presa intensiv și efectiv scotea la iveală rezultatele cercetărilor lui științifice, compromise încă când se afla în viață. Astfel, Olga N. Ciobanu și Valentina P. Antonova, ne fiind complicate cu el din perioada studenției ca și Ana Gr. Rebeza, evident l-au evitat, chiar dacă au suportat consecințele de rigoare: Ciobanu a rămas la nivel de laborantă, iar Antonova a făcut „naveta” la Leningrad.

Consider că numele lui I.I. Prinț, a mai figurat prin unele surse sovietice și continuă în unele moderne, doar pentru că autorii mențin prestigiul instituției în care a lucrat el, dar nu și în contextul aprecierii personalității lui ca didactic și savant de înaltă calitate. Cercetările lui științifice despre combaterea filoxerei viței-de-vie prin preparate chimice și-au pierdut valoarea încă pe când era în viață, dovezile sunt în articolele de critică, ca număr și conținut semnificativ pentru o reevaluare modernă.

Surse iconografice

Olga N. Ciobanu-Stângaci –
româncă din Chișinău

Valentina P. Antonova –
rusoaică, reg. Leningrad

Ana Gr. Rebeza –
ucraineană, reg. Vinița

**Locul ștampilei
Semnătura posesorului**

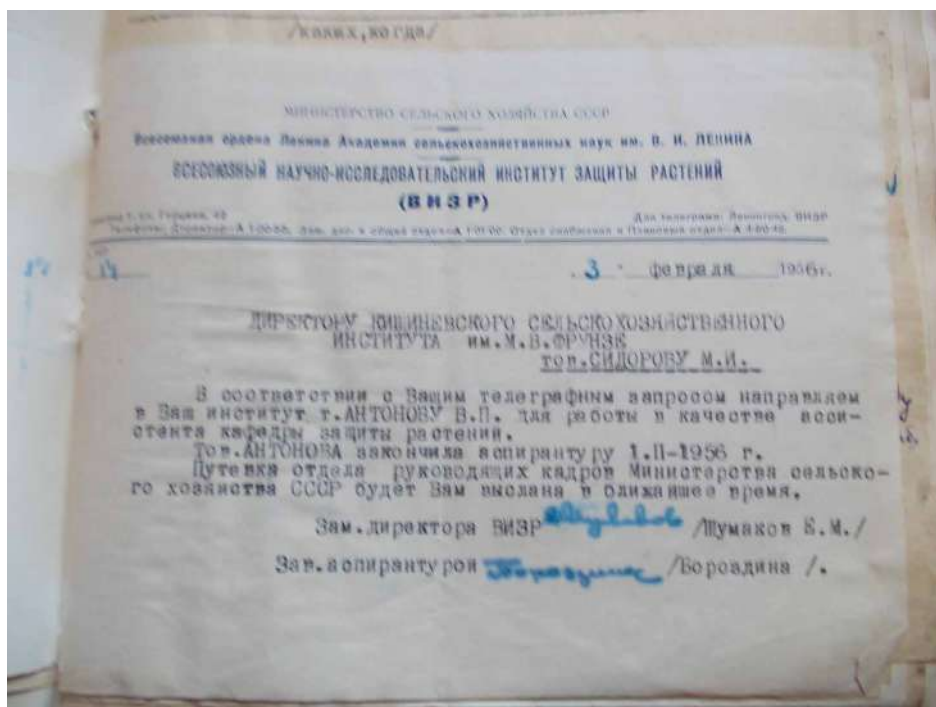
**Comisariatul Poporului pentru
Agricultură al URSS
Academia Agricolă „K.A. Timireazev” din
Moscova**

BILET DE ASPIRANT No 4
Familia **CIOBANU**
Numele **Olga**
Patronimicul **Nicolaevna**
Înmătricită - **15/IX-1943**
Catedra **Pomicultura**
Directorul academiei
Biletul valabil **15/IX-1946**
Data eliberării biletului **2/X-1943**

Dosarul Ciobanu-Stângaci O.N.

Pagina 1. Locul ștampilei. Semnătura posesorului.

Pagina 2. СССР HK3 / URSS – Comisariatul Poporului pentru Agricultură. Academia Agricolă „K.A. Timireazev” din Moscova. Bilet de aspirant nr. 4. Familia CEBAN, numele OLGA, Patronimic NICOLAEVNA. Înmatriculat 15/IX-1943; Catedra POMICULTURA; Directorul Academiei; Bilet valabil 15/IX-1946; Data eliberării biletului 2/X-1943.

Dosarul Antonova V.P.

3 februarie 1966. Directorului Institutului Agricol „M.V. Frunze” tov. Sidorov M.I. „În conformitate cu solicitarea dvs prin telegraf direcționăm în instituția dvs pe tov. Antonova V.P. pentru a lucra în calitate de asistentă la catedra de protecția plantelor. Tov. Antonova a absolvit aspirantura în I.II-1956. Îndreptarea din secția de conducere a cadrelor a Ministerului Agriculturii URSS va fi expediată în timpul apropiat”. Directorul adjunct IUPP / Șumakov K.M. Adjunctul pe aspirantură Borozdina.

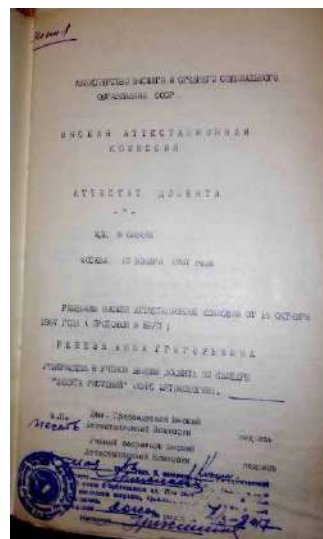
Dosarul Rebeza A.Gr.

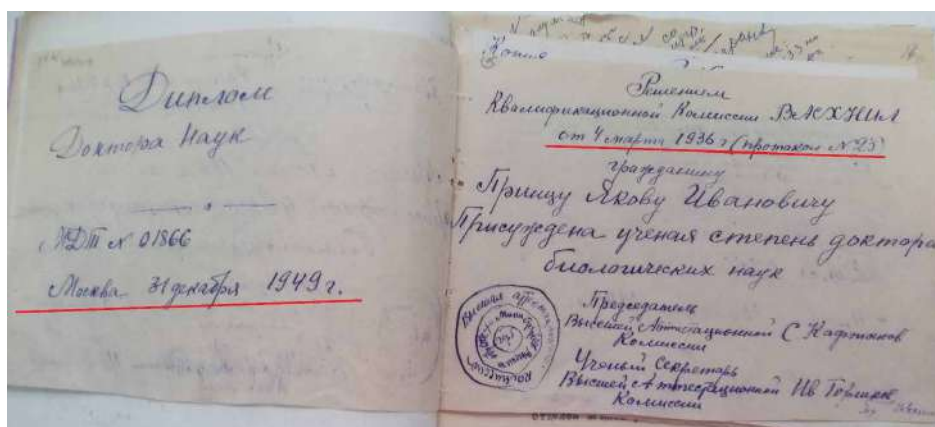
Diploma de candidat în științe biologice MBL nr. 004691 din 20 aprilie 1966.

Dosarul Rebeza A.Gr.

Diploma de docent MDT nr. 0033493 din 17 noiembrie 1967.

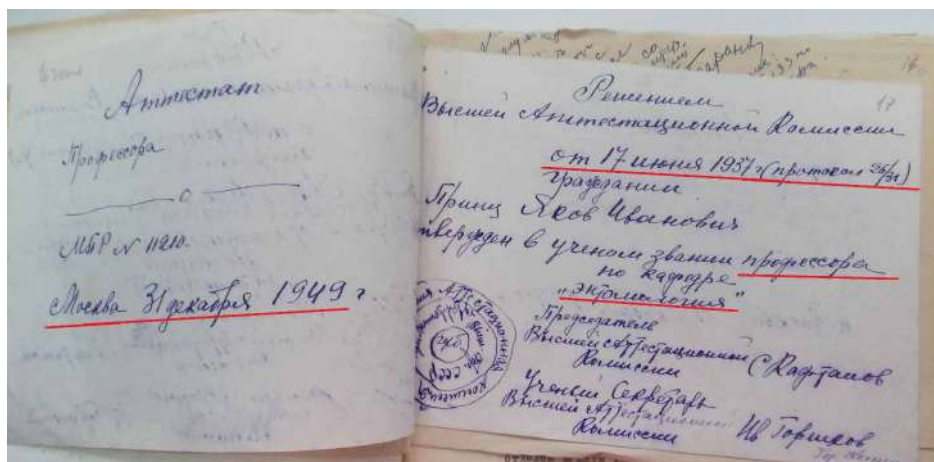

Dosarul Prinț I.I.

Pagina 1. Diploma de doctor în științe MDT nr. 01866, Moscova 31 decembrie 1949.

Pagina 2. Prin hotărârea Comisiei de calificare a Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” din 4 martie 1936 (protocol nr. 23) cetățeanului Prinț Iacov Iavnovici i se conferă gradul științific de doctor în științe biologice. Președintele Comisiei Superioare de Atestare S. Kaftanov. Secretarul științific al Comisiei Superioare de Atestare Ivan Gavrilov. «ВАСХНИЛ» – nu oferea astfel de grade, fiindcă pe copia diplomei lui D.D. Verderevski este scris : «СНК СССР» (Consiliul Comisarilor Poporului din URSS) / «Всесоюзный комитет по делам высшей школы» (Comitetul Unional pentru Afacerile Învățământului Superior) / «Высшая Аттестационная Комиссия» (Comisia Superioară de Atestare).

Dosarul Prinț I.I.

Pagina 1. Atestat de profesor MPR nr. 11210. Moscova 31 decembrie 1949.

Pagina 2. Prin hotărârea Comisiei Superioare de Atestare din 17 iunie 1937 (protocol 26/31) cetățeanului Prinț Iacov Iavnovici este confirmat în gradul științific de profesor pe catedră „entomologia”. Președintele Comisiei Superioare de Atestare S. Kaftanov. Secretarul științific al Comisiei Superioare de Atestare Ivan Gavrilov.

**Secțiunea PATRIMONIUL SCRIS. CIRCULAȚIA
CĂRȚII ROMÂNEȘTI VECHI ÎN MOLDOVA /
Written heritage. The circulation of old Romanian
books in Moldova**

**MOLDOVA MITROPOLITULUI DOSOFTEI
REFLECTATĂ ÎN ÎNSEMNĂRILE DE PE CĂRȚI ȘI OBIECTE DE CULT**
*Moldova during the time of Metropolitan Dosoftei:
reflected in the notes on books and religious objects*

CZU: 94(478):002.2(478)
DOI: 10.5281/zenodo.19329142

Elena CHIABURU

<https://orcid.org/0000-0002-9816-7428>

Doctor în istorie și științe auxiliare,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
E-mail: elena.chiaburu@gmail.com

Summary. An erudite and polyglot theologian, Metropolitan Dosoftei was an important figure in the entire Orthodoxy in the 17th century. Romanian culture owes him the printing of the first religious books in Romanian, which contributed both to the consolidation of the Orthodox faith and to the development of the Romanian language and literature. The illustration of the era in which Dosoftei lived will be made from a less frequently used angle, namely based on the notes made on manuscript and printed books and the inscriptions on religious objects (bells, tombstones, chalices, church inscriptions) from Wallachia in the period between 1649, when the young Dimitrie became the monk of Dosoftei, and until 1693, when the high hierarchy passed to the Eternal. These represent a source of overwhelming importance for cultural, political, economic and social history, revealing essential aspects for the knowledge of Romanian history and having a more pronounced emotional charge than many other categories of sources, constituting a true collective diary.

Key words: history of the Romanians; Principality of Moldavia; Metropolitan Dosoftei; notes on books; inscriptions on religious objects; history of the Romanian book; history of the Romanian Church

„Cunoscător de limbă greacă, latină, slavonă, rusă și polonă, Mitropolitul Dosoftei al Moldovei este, în secolul al XVII-lea, un teolog al întregii Ortodoxii, într-o vreme plină de tensiuni interconfesionale și incertitudini politice”¹. El „a fost, deopotrivă, un strălucit *inventator de lumi* – «lumea ortodoxiei în românește» și «lumea poeziei culte românești» – și de *limbaje*: *limbajul poetic și limbajul liturgic*”². Lucrurile stau astfel deoarece traducerea *Psalmilor*, a *Sfintei Liturghii*, a *Molitfelnicului* și a *Vieților Sfinților* constituie momente fundamentale pentru dezvoltarea limbii și literaturii române, motivația principală a operei lui Dosoftei fiind una pastorală și misionară.

În cele ce urmează propunem o imagine a epocii în care a trăit Mitropolitul Dosoftei dintr-un unghi mai puțin uzitat și anume pe baza însemnărilor făcute pe cărțile manuscrise și tipărite și a inscripțiilor de pe obiectele de cult (clopote, pietre funerare, potire, pisanii de biserici) din Țara Moldovei în perioada cuprinsă între anul 1649, când tânărul Dimitrie, în vârstă de 24 de ani, a devenit monahul Dosoftei și până în 1693, când înaltul ierarh a

¹ N.A. Ursu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei*, Iași: Trinitas, 2004, p. 5.

² Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Dosoftei*, București: Minerva, 1997, p. 156.

trecut la Cele Veșnice. Însemnările de pe cărți, manuscrise și tipărite, reprezintă un izvor de importanță covârșitoare pentru istoria culturii și cea politică, economică și socială, relevând aspecte esențiale pentru cunoașterea istoriei românești din secolul XVII. În plus, însemnările și inscripțiile au o încărcătură emoțională mai pronunțată decât multe alte categorii de izvoare, deoarece autorii lor devin observatori care semnalează fapte și consemnează date ce nu surprind poate, de cele mai multe ori, fenomenul istoric în ansamblu, dar mijlocesc, ceea ce alte izvoare istorice oferă cu zgârcenie și de obicei indirect, contactul cu viața cotidiană, cu receptarea diferitelor evenimente de către contemporani, cu mentalitatea acestora. Reunite, acestea constituie de fapt un imens jurnal colectiv al istoriei noastre, o istorie scrisă „de cei mici”, cum spunea Nicolae Iorga³.

Din rațiuni de economie editorială, în ceea ce privește însemnările de pe cărți, vom face trimitere la vol. I din lucrarea cumulativă alcătuită de noi împreună cu profesorul Ioan Caproșu: *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei: Un Corpus*, vol. I: 1429–1750, Iași, Editura Demiurg, 2008, în care unde cititorul interesat găsește indicate sursele primare. Deși unele dintre izvoare sunt redactate în slavonă, aici vom da numai traducerea românească, iar intervențiile noastre sunt marcate prin paranteze unghiulare < >. De asemenea, fiind vorba de texte din sec. XVII, vom respecta grafia epocii și vom scrie cu *î* și *sînt* acolo unde se impune.

Născut la 26 octombrie 1624, adolescența și tinerețea lui Dimitrie Barila s-au petrecut în domnia stabilă și îmbelșugată a lui Vasile Lupu; monahul Dosoftei, în schimb, și-a trăit maturitatea în vremuri frământate: după anul 1653 când Vasile Lupu a fost scos de pe tron și până în 1693, când Dosoftei a murit, în Moldova s-au schimbat 19 domni, țara a fost prădată de tătari, de cazaci, de poloni și de turci, însuși Dosoftei, devenit mitropolit, fiind nevoit să plece de două ori în exil spre a se salva. În ciuda dificultăților, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, viața culturală a Țării Moldovei a înflorit: călătorul Marco Bandini găsea în Iași vreo 20 de școli în care învățau 200 de elevi, dar numeroși fii de boieri mergeau și la studii în Polonia (îl amintim aici doar pe cronicarul Miron Costin); la Iași au funcționat simultan două tipografii: una românească și alta grecească destinată aprovizionării întregului Orient Ortodox cu cărțile necesare; s-au construit biserici și mănăstiri, negoțul era profitabil.

În 1649, un tânăr Dimitrie a intrat în monahism la mănăstirea Probota, luând numele de Dosoftei, mitropolitul Țării Moldovei fiind Varlaam. În consecință, nu este întâmplător faptul că principalele constante ale activității ecleziastice și culturale a viitorului mitropolit Dosoftei ni-l arată un «varlaamian»⁴ autentic, fiind considerat cel mai strălucit urmaș al întemeietorului tipografiei românești la Iași și singurul dintre prelații români din a doua jumătate a secolului XVII a cărui activitate în domeniul cărții a avut un plan și un scop bine definit: *naționalizarea cultului*.

Pentru a intra direct în subiect, iată că în anul 1649, la 1 noiembrie: „s-a făcut biserica și s-a pus preot și s-a poruncit ca sfânta biserică să fie împodobită cu cărți sfinte <... iar> pan Andreiaș Talpă și jupineasa lui Maria” au cumpărat „această de suflet mîntuitoare carte, numită *Apostol* și au dat-o în biserică, la Stroești, pe Prut, unde este hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, preotul să-i pomenească în sfânta biserică. Și a cumpărat acest *Praxiu* cu 5 taleri de argint, în zilele lui Vasile voievod, domn al Țării Moldovei”⁵. La 22

³ *Istoria țării prin cei mici*, în *Revista Istorică*, 1921, nr. 1-3, p. 26.

⁴ *Ibidem*, pp. 18-19.

⁵ Ioan Caproșu, Elena Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus*, vol. I, Iași, Demiurg, 2008, p. 228 (în continuare: Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*).

februarie 1650, o „*Liturghie* a cumpărat-o ierei Eremia fost protopop în ținutul Hotinului și cu soția sa, Maria și cu copiii lor, din ținutul Dorohoiului, în satul Adășeni. Și am dat pentru această *Liturghie* un ughi”⁶. La 12 mai 1650, „Ioan preotul, Cîrnul”, a scris un *Apostol* că l-au cumpărat oamenii din satul Bîrnova pentru biserică, „în zilele domnului nostru Vasile voievod și episcopului Theofan și a lui Gavrilăș fost mare logofăt, pe vremea preotului Petrașco Mediaschi, care era în acea vreme la Bîrnova”⁷.

Dar zilele liniștite ale domnului Vasile Lupu și ale Moldovei se vor încheia în anul 1650: potrivit lui Miron Costin, dintr-o eroare de apreciere, Vasile Lupu a stricat acordul de pace cu tătarii, astfel încât între 1650 și 1653, Moldova a fost prădată cumplit de două ori de tătari și de cazacii lui Bogdan Hmielnițchi; Suceava, unde s-a refugiat doamna Ecaterina, soția lui Vasile Lupu, cu tezaurul, a fost asediată; orașul Iași a fost incendiat aproape în întregime, curtea domnească și biserica Trei Ierarhi au fost arse și, finalmente, Vasile Lupu a fost scos din tron de Gheorghe Ștefan. Despre toate acestea avem mențiunile pe cărți: „să știe de cînd au prădat tătarăi Țara Moldovăi, în domnie lui Vasile vodă. Leat 7158”⁸. De pe alta, fostă Mănăstirea Sf. Sava din Iași, aflăm și că a fost scumpete și lipsă de alimente: „la 1650, în zilele preastrălucitului domn Io Vasile voievod, luna martie, s-a vîndut pîinea douăzeci dramuri pe un ban și am scris asta întru amintire”⁹. Dascălul Bosie nota pe un *Molitvenic* că „smeritul între cnezi și pururea mîhnit panul Gheorghe mare spătar”, i-a comandat să-i scrie această carte „să-mi fie de citire și rugă în casa mea. În zilele lui Vasile voievod și cînd a fost prădăciunea tătarască a Țării Moldovei și arderea întregului tîrg Iași, în anul 7159 <1651>, luna august 25 zile”¹⁰.

În ajutorul tătarilor au venit și cazacii conduși de hatmanul Bogdan Hmelnițchi, care dorea să îl forțeze pe Vasile Lupu să i-o dea de soție pe domnița Ruxanda fiului său Timuș, fapt care se va și întîmpla în anul următor, 1652. În consecință, acest an a fost unul mai liniștit și la 31 august, la Iași a avut loc faimoasa nuntă a domniței Ruxanda, transpusă de Mihail Sadoveanu într-un roman omonim. Oamenii au găsit răgazul să cumpere și să scrie cărți: „Acest *Praxiu* l-a scris ieromonahul Misail de la sfînta mînăstire Besericani. Mult s-a ostenit, ziua și noaptea. Luna iunie 23 zile”¹¹. De sărbătoarea Sf. Marii (15 august) 1652, alt *Praxiu* a fost a cumpărat de „Apostol, și femeia lui Ana, din Nărești, și au dat pentru dînsa un cal de 2 ughi”. Și a dat-o la sfînta biserică din satul Dolheni. Eu, Costin, am iscălit”¹².

În toamna anului 1752, o „*Evanghelie Ucetelnoe* cumpăratu-o-au robul lui Dumnezeu presviterul Efrem, ca să fie de învățătură tuturor carii vor ceti, și feciorilor mei, lui Neagoe și lui Ignatie”¹³. Cărțile ținînd loc și pentru tot felul de contracte, Zaharia logofăt nota pe acea *Evanghelie* învoiala pe care a făcut-o cu Radu, căruia i-a dat „bani pe vin, vedre 20, cîți bani să-i ia darea vinului în toamnă, fără nici un cuvînt și fără nici o gîlceavă, pentru că așa ne-am tocmit după a noastră bunăvoină. Și la această tocmeală fost-au mulți oameni buni pentru mărturie”¹⁴.

⁶ Ibidem, p. 229.

⁷ Ibidem, pp. 230-231.

⁸ Ibidem, p. 231.

⁹ Ibidem, p. 230.

¹⁰ Ibidem, p. 234.

¹¹ Ibidem, p. 236.

¹² Ibidem, pp. 236-237.

¹³ Ibidem, p. 237.

¹⁴ Ibidem.

În iarna anului 1653, patriarhul Macarie al Antiohiei împreună cu secretarul său, arhidiaconul Pavel din Alep erau în călătorie în Moldova. Pe 10 februarie 1653, de sărbătoarea Sfinților Haralambie și Valentina, egumenul mănăstirii Barnovschi i-a luat la o plimbare prin orașul Iași, cu trăsura trasă de patru cai negri, după care au făcut baie în feredeu construit de Vasile Lupu lângă mănăstirea Trei Ierarhi. Pe 11 februarie, într-o zi de vineri, împreună cu Vasile Lupu și toată curtea lui au mers „pentru a-l cerceta pe mitropolitul moldovenesc Varlaam, care era bolnav”¹⁵.

Anul 1653 a fost unul teribil pentru Țara Moldovei. În primăvară, domnul Vasile Lupu a fost alungat din scaun de logofătul Gheorghe Ștefan. În sprijinul domnului au venit cazacii lui Timuș Hmelnițchi iar Gheorghe Ștefan a fost ajutat de oști muntene și transilvane. Mitropolitul Varlaam s-a retras la mănăstirea Secu și a fost înlocuit de Ghedeon, episcopul de Huși. Pentru a scăpa din calea luptelor, un anume Nistor s-a adăpostit în satul Hălăucești și dădea un „*Minei de la luna Septembrie pînă în luna Ianuarie 30* lui popa Ioan, cînd a stat în satul Hălăucești, să-i fie lui neclintită și copiilor lui în veci. Și a dat-o cu limbă de moarte, înaintea fraților săi și a soției sale și a copiilor săi, pentru iertarea păcatelor și pentru mîntuirea sa. A stat în satul Hălăucești de pe Siret la Vasile hatman, atunci cînd s-a ridicat Ștefan vodă asupra lui Vasile vodă, din toată țara, și i-au venit în ajutorul lui Ștefan vodă mulțime de unguri și a gonit Ștefan vodă pe Vasile vodă în Țara Leșască, la Camenița. În anul 7161 <1653>, în luna martie, ziua 25, s-a ridicat, să se știe”¹⁶.

În timpul acestei invazii cazăcești a avut loc un fenomen care a marcat istoria Moldovei: mănăstirile au fost atacate cu tunul și jefuite de cele mai scumpe manuscrise, veșminte și odoare. Este important de precizat că acestea nu erau distruse, ci furate pentru a fi vândute, de multe ori chiar înapoi în Moldova, unde datorită valorii lor mari spirituale, afective și bănești, se plătea mereu prețul răscumpărării. De la mănăstirile Dragomirna, Humor, Sf. Mihail și Gavril din Suceava s-au furat în 1753 manuscrise scumpe, pe pergament, împodobite cu splendide miniaturi și ferecate în aur și argint, cu pietre prețioase și chipuri sfinte în relief.

Cea mai completă descriere a tragicelor întâmplări se găsește pe faimosul *Tetraevanghel al lui Ștefan cel Mare de la Humor* (ms. din 1473), într-o însemnare din 25 septembrie 1656: „în cursul anului 7165 a venit Timuș cu cazacii aici, în Țara noastră a Moldovii, pe cînd se afla doamna lui Vasile voievod închisă în cetatea Sucevei. Și pentru că Timuș Hmielnițchi era ginerele lui Vasile voievod, a venit cu oaste ca s-o ia din cetatea Sucevei și în această vreme a prădat și a ars bisericile și a ocupat mănăstirile și sfînta mănăstire Humor, care avea tot felul de minunate scule, podoabe și odăjdii, și n-a mai rămas nimic din averea sfîntei mănăstiri. Și s-a întîmplat să fie luat și acest sfînt *Tetraevanghel* în mîinile cazacilor. Într-aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, am venit noi, cu oastea noastră și cu a lui Gheorghe Rakoți cneazul Ardealului, și printre prăzile de la cazaci l-a luat oastea ungurească de la cazaci și a ajuns acest sfînt *Tetraevanghel* în mîinile unui mare general, pe nume Kimin Ianăș, și de la luminăția sa l-am răscumpărat eu, Gheorghe Ștefan, domn al Țării Moldovei. Și domnia mea am dat acest sfînt *Tetraevanghel* înapoi la sfînta mănăstire sus-numită a Homorului”¹⁷. Rezultă că în toiul luptei valorosul trofeu a trecut din mîinile cazacilor într-ale ungurilor, aliații lui Gheorghe Ștefan, comandantul oștirii ungurești, Kemény János l-a păstrat trei ani, după care nu s-a sfiit să îl vîndă aliatului său cînd acesta a ajuns pe tronul Moldovei.

¹⁵ Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române (1653–1658)*, București, 1900, pp. 28-29.

¹⁶ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, 2008, pp. 237-238.

¹⁷ *Ibidem*, p. 247.

Crunt lovită a fost mănăstirea Dragomirna, unde se aflau vestitele manuscrise ale mitropolitului Anastasie Crimca, ctitorul sfântului lăcaș. Acesta înzestrase mănăstirea cu peste 25 de cărți manuscrise; astăzi se mai păstrează doar șapte, dintre care șase poartă mențiunile jafului și ale răscumpărării. Pe *Apostolul* ms. (1610) s-a însemnat: „în anul 7161 <1653>, luna august 10 zile, când a prădat Timuș Hmielnickii, hatmanul oștirii zaporojene, sfânta mănăstire Dragomirna, și a pustiit-o și a bătut-o. Și a luat atunci din sfânta mănăstire și acest *Pracsis*. Și după aceea s-a ridicat pan Toma Cantacuzino mare vornic al Țării de Sus și cu cneaghina lui Ana, și a răscumpărat acest *Pracsis* de la oștire și l-a dat iarăși în sfânta mănăstire Dragomirna, unde a fost dintru-nfii, ca să-i fie pomană lui și părinților săi și cneaghinei sale și copiilor săi”¹⁸. Toma Cantacuzino era marele vornic, fost cumnat al lui Vasile Lupu și care a organizat rezistența în cetatea Sucevei, unde se afla și doamna Ecaterina, a doua soție a lui Vasile Lupu. *Apostolul* a fost răscumpărat chiar în timp ce cazacii stăteau „îngropați” în șanțurile din fața cetății, având asupra lor odoarele răpite de la Dragomirna (astăzi cartea se găsește la Biblioteca Națională din Viena).

La 28 septembrie 1653 doamna Ecaterina a răscumpărat o *Liturghie* (ms., 1609) ferecată cu argint și aurită „de la oștirea cazacilor, când a bătut și a jefuit Timuș, hatmanul cazacilor, sfânta mănăstire Dragomirna; și l-a dat din nou în aceeași mănăstire Dragomirna”¹⁹. Doamna lui Vasile Lupu a răscumpărat tot atunci și o *Psaltire* (ms., 1616) „de la un ostaș atunci când s-a prădat mănăstirea de către cazacii lui Timuș Hmelnițchi” și a reîntors-o acelei mănăstiri Dragomirna²⁰. Faimosul *Tetraevanghel al mitropolitului Anastasie Crimca* (ms. 1616) poartă și el o notiță precum că la 8 octombrie 1653, „în timpul vizitei pe care am făcut-o la Suceava, la Ieremia, polcovnicul atamanului, am dobândit cu mâinile mele această carte. Stanislaw Służewski, căpitan al măriei sale regelui, polcovnic pe atunci al măriei sale prințului Dimitrie Wiśniewiecki. Suceava; dobândită de la cazaci, lângă Suceava”²¹.

O *Liturghie* „s-a prădat de la sfânta mănăstire Dragomirna când a prădat Timuș țara și a răscumpărat-o dumnealui Stătie negustorul, în Țara Căzăcească, și au trimis-o iarăși la urme să fie pomană la sfânta mănăstire Dragomirna”²², iar alta împodobită cu 13 miniaturi în plină pagină și ferecat în scoarțe de argint în 1616 chiar de Anastasie Crimca a fost recuperat după trei ani (văleatul 7164) neobișnuit fiind prețul plătit pentru răscumpărare: „această sfântă *Liturghie* a ieșit de la sfânta mănăstire zisă Dragomirna, când a venit Timuș Hmelnițchi cu cazacii și cu mincinoasă înșelăciune a luat și această carte, iar de la ei, în vremea de mai târziu, a găsit-o și a luat-o măria sa panul căzăcesc Saul și cu doamna Erica și a dat pe ea 13 poloboace de miere adevărată, și iarăși a dat-o acolo, la sfânta mănăstire Dragomirna. Acesta-i adevărul”²³.

Prădată și distrusă a fost și mănăstirea Putna, „pan Vasilie” lăsând mărturie pe un *Minei pe luna Aprilie* din timpul lui Ștefan cel Mare (1467): „atunci a venit Timuș <Hmelnițchi> și cu o mulțime de cazaci și a ars mănăstirea toată. În anul 7161 <1653> august 28”²⁴.

După moartea lui Timuș Hmelnițchi în luptă sub zidurile cetății Suceava, cătanele ungurești aliate lui Gheorghe Ștefan au jefuit și ele bisericile Sucevei. Două *Minei pe Luna*

¹⁸ *Ibidem*, p. 240.

¹⁹ *Ibidem*, p. 241.

²⁰ *Ibidem*,

²¹ *Ibidem*, p. 242.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 245.

²⁴ Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci*, în vol. *Oameni și cărți de altă dată*, București: Enciclopedică, 1997, p. 374.

Mai și Ianuarie (ms. copiate între anii 1540 și 1550) „au fost luat când au venit Timuș cu cazacii și au pierit de i-a bătut ungurii și leșii și muntenii cu moldovenii, la Suceava”, dar au fost răscumpărate imediat. Primul, la 26 septembrie 1653 „o au cumpărat Irimiia Murguleț la unguri și iar o am dat în sfînta biserică la Arhangheli, în Suceava, de unde au fost, ca să-mi fie de iertare de păcat mie și părinților și fraților miei”²⁵, iar al doilea în 5 octombrie 1653: „o au cumpărat Crîstea, fratele lui Bosnici, și iar o au dat în besearecă la Arhanghelu în tîrg în Suciavă, de unde au fost”²⁶. Acestea sunt cărțile prețioase, pe care Domnia și Biserica se străduiau să le răscumpere, dar nu vom ști niciodată cîte manuscrise obișnuite și cărți tipărite simple, lipsite de ferecături, au fost înstrăinate după jaful cazacilor din august 1653.

Din vara anului 1653 pînă în primăvara anului 1658, pe tronul Moldovei s-a aflat domnul Gheorghe Ștefan, în timpul căruia însemnările marginale informează despre refacerea și reînzestrarea bisericilor distruse în timpul luptelor cu rivalul său. În operațiune s-a implicat și soția domnului, care la 20 septembrie 1654 dăruia mănăstirii Agapia: „această carte numită *Tetraevanghel* (ms. realizat chiar în 1654) a cumpărat-o Safta, doamna domnului Io Gheorghe Ștefan voievod și a dat-o în sfînta biserică unde este hramul Arhanghelului Mihail și Gavril, ca să-i fie veșnică pomenire”²⁷. Un *Tetraevanghel* faimos, din 1529, cu scoarțe de argint poleit cu aur, dat de Barbovschi pîrcălabul Sucevei tot bisericii Adormirea Maicii Domnului din Suceava, a fost găsit la trei ani după jaful de la Suceava, în 1656. Îi fuseseră smulse scoarțele de argint și, ajuns în mâinile unui preot, Isaia Alexe, acesta pune să i se facă o ferecătură nouă de argint și astfel împodobit l-a dat mănăstirii Rila din Bulgaria²⁸.

Viața a intrat oarecum în normal, astfel încât oamenii notează pe cărți căte o întâmplare vrednică de ținut minte: „în anul 7163 <1655>, luna mai, zi-ntîi, marți, a căzut de pe cal și a murit Gligorașco, fiul lui Iordache fost mare vistiernic, în zilele lui Gheorghe Ștefan voievod, al 2-lea an al domniei lui”²⁹. La 5 aprilie 1656, Vasile pîrcălab din Volentirești a făcut o călătorie la Iași, a fost găzduit în casă la Gherasim vornic, a citit *Cazania lui Varlaam* și a notat: „cînd a mers părintele Ghedeon arhiepiscop și mitropolit Suceavscui, în Țara Căzăcească, sol”³⁰. Din 1656 avem și o inscripție pe o piatră de mormînt pe care „a făcut-o și a împodobit-o dumnealui Miron Ciogolea marele clucer soției sale Ileana, fata lui Costantin Stîrcea și mamei ei, Anghilușea”³¹, la 18 iulie.

Oamenii făceau numeroase cumpărături de cărți pentru a înzestra bisericile. Între 1654 septembrie 1 – 1655 august 31 (văleat 7163), o *Cazanie a lui Varlaam* (Iași, 1643), „am cumpărat eu, popa Antonie și cu femeia sa, cu Solomia, și am dat o iapă întărînită și i-am rupt prețul 25 de florinți și o dat în biserică la Sfinții Arhangheli, în tîrg în Suceava”³². În 1657, „dumnealui Gligore Hăbășăscul sărdariul cînd au îmblat în Țara Leșască cu Racoții, craiul unguresc” a cumpărat un *Antologhion* (sl., Liov, 1638) „și l-au dat la sfînta biserică ce iaste în satul dumisale, în Boziiani”³³. „Robul lui Dumnezeu, Lefter, cu soția sa Ștefana” au cumpărat un *Tetraevanghel* (ms., 1512), „de la satul Ciobîrciu, și a dat 7 taleri buni și a dat-o

²⁵ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 240.

²⁶ *Ibidem*, p. 241.

²⁷ *Ibidem*, p. 244.

²⁸ Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci*, p. 376.

²⁹ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 245.

³⁰ *Ibidem*, p. 246.

³¹ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, 1908, p. 347.

³² Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 243.

³³ *Ibidem*, p. 248.

bisericii din satul Mălcăuți”. Pe aceeași carte, popa Vasilie scria „cîndu au iertat Dumnădzău pre Ștefana, femeia lui Lefter. 26 februarie 1657”³⁴. Apoi, „să se știe de cîndu eu, dascalu Chiril, sînt aice la curte la Lipovău”³⁵. La 27 ianuarie 1657, mulțpăcătosul Antonie nota că o *Psaltire* (ms., sec. XVI) „a lui Avramie Boldur a legat-o și a înnoit-o ieromonahul egumen Simion de la mănăstirea Putna”³⁶. La 5 februarie 1657 în fața mitropolitului Ghedeon al Moldovei a avut loc o judecată pentru cartea *Faptele Apostolilor*, ms. din 1646, pe care Partenie l-a cumpărat dar a murit înainte de a-l primi și vînzătorul, de rea-credință, nu a mai vrut să recunoască tranzacția. „Iar eu, Gavrilie, daca am știut că este a lui Partenii, m-am pîrît cu popa Gligorce la părinteli mitropolitul Ghedeon, și l-am rămas pre popa Gligorcea, și i-am dat popii 12 lei, cum știu toți, și știți și molitvele voastre. Și au dus banii Nil și au adus cartea. Molitvele voastre n-ați vrut să o plătiți, iar eu am răscumpărat-o. Eu știu că este a mé, deci sintu volnic să o dau cui voi vre”³⁷. În „luna mai 12 a venit Ioan Gheorghie Ștefan voievod la mănăstirea Berzunțului și cu toți boierii, anul 7165 <1657>”³⁸. „Diaconul Simon de la sfînta mănăstire Neamț, în anul 7166” citea un *Octoih* (ms., sec. XV); „Nicolae de la sfînta mănăstire Homor am citit această carte adevărată (Ioan Scărariu, *Cuvîntări*, ms., sec. XVI), în anul 7166 <1657>, ziua decembrie 25”, în ziua de Crăciun, deci; în iarna anului 1658 „Theofan, episcop și mitropolitul Sucevei” citea *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), iar „Daniil diaconul din Țara de Jos, slujitorul lui vlădica, părintele nostru chir Teofan episcop de Rădăuți”, citea pe o *Psaltire* (ms., sec. XVI) în văleatul 7167 <1658 septembrie 1 – 1659 august 31>³⁹. La 5 ianuarie 1658 (în ajunul Bobotezei, deci), jupîneasa Vasilca, nepoata domnului Moise Movilă, cumpăra și dădea „pentru sufletul lui Ifrim Hăjdău părcălăbul” de Hotin, soțul ei răposat, un potir, la mănăstirea Golia⁴⁰.

La 27 ianuarie 1659, o *Cazanie a lui Varlaam* (Iași, 1643) „a fost dăruită besericii Sfînților Mihail și Gavril și tot neamul nostru să îngrijească pentru că am dat 10 florinți; am adus-o eu, Mitru, vistierul de la Ialovițu, și am adus-o în Ardeal, la Ferăce. Au scris dascălul Pavel, (în) Ferice acest zăpis, de fel drept moșia moldovean, de origine din Suceava și de la Putna mănăstire”⁴¹.

Din martie și până în noiembrie 1659, domnul Țării Moldovei a fost Gheorghe Ghica. Un Apostol cântăreț ne spune la 22 mai 1659 că „această carte numită *Tetraevanghel* a înnoit-o și a legat-o pan Dumitru uricar și cneaghina lui Maria și a dat-o în sfînta biserică unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, în tîrgul Roman, unde a fost mai înainte, întru pomenirea lor și a părinților lor, în zilele lui Ghica voievod”⁴². Tot în 1659 și monahul Dosoftei a devenit episcop de Roman (până în anul 1671), timp în care a terminat versificarea *Psaltirii*⁴³.

După cinci ani de la prădarea mănăstirii Dragomirna încă mai erau cărți nerecuperate din acel jaf. Un *Tetraevanghel* copiat pe pergament și împodobit bogat într-un efort ce a

³⁴ *Ibidem*, p. 249.

³⁵ *Ibidem*, p. 248.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 249.

³⁹ *Ibidem*, p. 250.

⁴⁰ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, pp. 167-168.

⁴¹ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, 2008.

⁴² *Ibidem*, p. 251.

⁴³ N.A. Ursu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei*, p. 31 și 34.

durat trei ani: de la 1615 până la 1617, de „zugravul” Ștefan din Suceava, comandat de mitropolitul Anastasie Crimca pentru a fi dăruit mănăstirii Krehov din Galiția, tocmai la 8 august 1658, „această svîntă *Evanghelie* au fost robită de cazaci, cînd au prădat mănăstirea Dragomirna” au reușit „și o au răscumpărat Enie Hadîmbul biv cămăraș, și iarăși au dat-o la Dragomirna, de unde au fost nainte, printru sufletul dumisale și al părinților dumisale”⁴⁴. Este același personaj de la care avem astăzi în apripirea orașului Iași mănăstirea Hadâmbu, pe care: „a înnoit și făcut această biserică dumnealui Iani Hadîmbul în pădurea Iașilor, la Dealul Mare, unde este hramul Înnălțării Precistei, în anul 7138 (1659) Septemvrie 8”⁴⁵.

Din decembrie 1659 până în septembrie 1661 domn al Moldovei a fost Ștefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu, rămas în istorie sub numele de *Papură Vodă*, din cauza unei foamete în timpul căreia oamenii au fost nevoiți să mănânce inclusiv papură pentru supraviețui. Aflăm asta de pe un *Minei cu sinaxar* (ms., 1540–1550): „Vă leato 7169 <1661>, meseața aprilă. Atunce au ploat ploaia de grîu și de orzu între Iași și între Țoțora, în zilele lui Ștefan vodă, ficioru lui Vasilie vodă celui bătrîn. Și atunce au murit Vasilie vodă, în Țarigrad și l-au adus ficiorul în Țara Moldovei și l-au îngropat în Iaș, la a lui mănăstire, la Trei Sveatitelea. Și într-acel an ce trecuse au fost foamete mare, cît mînca oamenii pîne de rînsă și de paporă, în domnia lui Ștefan vodă, ficiori lui Vasilie vodă”⁴⁶. Dintr-un *Triod - Penticostar* (ms., 1564) aflăm și numele soției domnului: „în dzilile lui Paporă voievoda și cu domna lui Marpida”⁴⁷. În ciuda dificultăților economice ale țării, în anul 1660 Ștefăniță Lupu finisa mănăstirea Golia, începută de tatăl său: „Io Vasilie voievod am zidit această sfîntă mănăstire și nefiind săvîrșită de mine, cu ajutorul lui Dumnezeu Io Ștefan voievod, fiul lui Vasile voievod, am săvîrșit-o, la anul 7168 (1660) mai 24”⁴⁸, iar la 20 noiembrie 1660 termina și zugrăvirea bisericii Hlincea de lângă Iași⁴⁹.

În timpul acestei scurte domnii, un „*Pracsiu* (ms., 1567) „l-au cumpărat Frimul și cu femeie lui, cu Maghină, din tîrg di Ieșu, de la Adronic crășmarul, drept 7 zloți ca si fii pomana”⁵⁰. Cineva pe care nu l-am identificat, fost „odată mare spătar al Ungrovlahiei”, dăruia o *Evanghelie* (ms. din Bibl. Patriarhiei Sf. Mormânt din Ierusalim, Israel) „sfintei biserici a Născătoarei Domnului, zise Barnoschi, la Iași, 1660, unde s-a fost scris în folosul și mîntuirea sufletului”⁵¹. Între 1660 septembrie 1–1661 august 31> o *Cazanie a lui Varlaam* (Iași, 1643) „am cumpărat-o pentru mine, Dumitrașcu Badiul și soția lui, Dochița și copiii lui și a dat pentru ea 7 taleri, iară Bubula am scris, la sfînta biserică din Rădăuți, în anul 7169”⁵². La 3 decembrie 1660, popa Ștefan Anghel din satul Oniciani cumpăra și el o *Cazanie* „drept 4 ughi de aur. Și în ce svîntă beserică să va prileji și care preut va citi, eu mă rog ca să aibă a pomeni pre mene, popa Ștefan și pre soții-mieu, pre Marie, și pre părinții miei Ion și cu fâmeie lui Todosie, și pre ginere-mieu, pre Dumitru, și pre fie-mea Anuța cu fiiu-său Vasilie. Așijdere am socotit: această svîntă *Evanghelie* să nu îmble den loc în loc. Și i-o am dat cîndu au murit fiica mie Anica în dzileli lui Ștefan vodă cel Tînăr sîn Vasilie voievod”⁵³. În

⁴⁴ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 251.

⁴⁵ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, pp. 106-107.

⁴⁶ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 256.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 253.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 161.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 108.

⁵⁰ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 258.

⁵¹ *Ibidem*, p. 254.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 255.

24 septembrie 1661 se terminau de scris *Proloagele pe lunile Septembrie-Aprilie*, pe care la 16 noiembrie le citea „Neculas, fiul popii Ioan de la biserica cu hramul Sfintei Vineri, în târgul Hotin”⁵⁴.

La sfârșitul lui septembrie 1661, domnul Moldovei devine Istrate Dabija, care a rămas pe tron patru ani, până în septembrie 1665. Pentru că în Moldova nu mai exista tipografie, oamenii cumpără, copiază, repară cărțile de care au nevoie. La 5 martie 1664 „această sfântă *Evangelhie* (Liov, 1644) au cumpărat-o Enachie biv cămăraș, vă dni ih Evstratie Dabija voievoda”⁵⁵. La 14 martie 1664, „acest *Octoih* (ms., 1525) l-a înnoit și înfrumusețat ieromonahul Gheorghe de la sfânta mănăstire Besericani, unde este hramul Bunavestire și a dat 16 potronici. Și s-a înnoit această carte în zilele lui Io Istratie Dabija voievod, domn al Țării Moldovei, cu mîna multpăcătosului Ion diac”⁵⁶. Tot 14 martie 1664, la mănăstirea Secu, „multpăcătosul Daniil” termina o *Evangelhie*: „scrisă cu binecuvîntarea și cu porunca, cu darea preasfințitului Ghedeon arhiepiscopul și mitropolitul Sucevei, de postrig din sfânta mănăstire Secu”⁵⁷. Acest Daniil era un monah copist profesionist, care la 8 mai 1668 mai copia un *Molitevnic* (sl. ms.) și „cu porunca și cu darea preasfințitului părintelui nostru chir Serafim, episcopul Rădăuților, de postrig din sfânta mănăstire Agapia”⁵⁸. O *Evangelhie* se termina de scris la 16 ianuarie 1665 și la mănăstirea Cașin: „din porunca domnului nostru Eustatie, voievodul Moldovei, și a soției sale Ecaterina. S-a dat sfintei mînăstiri zise Cașin”⁵⁹. De pe niște *Rugăciuni* (ms. sec. XVII) aflăm că „în anul 7173 <1665>, luna ianuarie 25, cînd a fost ales Neculai Buhuș, și l-a pus mai sus decît toți boierii, mare logofăt, în Țara Moldovei, domnul Dabija voievod”⁶⁰. La 23 martie 1665, un *Tetraevangelhel* (ms. sl.) „l-a făcut din nou Neculai săhăidăcaru și cu soția lui Safta, și l-au dat la biserica din târgul Iași, unde este hramul Întăiului Ierarh Făcător de Minuni Necolai”⁶¹. În 1 aprilie 1665 s-a terminat de zidit „din temelie această vestită și sfântă biserică a Sfîntului Marelui Mucenic Gheorghe <din Galați>, cu sîrguința dumisale Mihalachi și ca mitoc al Sfîntului Mormînt”⁶². Trei monahi ne informează că la 30 mai 1665 „am sosit la Sucevița. Ierodiaconul Arsenie, ierodiaconul Varlaam, monahul Veniamin”, iar la 23 iunie 1665, „popa Isacil de la Suceava am vîndut această *Pravilă* sfîntă (*Șapte taine*, Iași, 1644) lui Vasile Fotea”⁶³.

Din timpul domniei lui Istrate Dabija s-au păstrat mai multe obiecte de cult cu inscripții ce oferă interesante informații. Astfel, de pe o piatră de mormînt de la mănăstirea Golia aflăm că lui Toma Cantacuzino, amintit anterior, i-a murit soția: „această piatră a făcut-o și împodobit-o dumnealui Toma marele vornic jupînesei sale Ana; a răposat în zilele lui Io Eustratie Dabila voievod, în anul 7172 (1663) decemvrie 31”⁶⁴. O icoană de la biserica Sf. Teodor din Iași „a făcut-o Solomon Bîrlădeanu, mare vornic de Țara de Sus, și jupîneasa lui, Ana”⁶⁵ în anul 7173 (1664 septembrie 1 – 1665 august 31). La mănăstirea Dobrovăț, o

⁵⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 259.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 260.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 260-261.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 267-268.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 262.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 263.

⁶² Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 342.

⁶³ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 263.

⁶⁴ Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 164.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 128.

„piatră a făcut-o și a înfrumusețat-o dumnealui Nicolae hatmanul și fratele său Ion, părintelui lor Racoviță Cehan, care a fost mare logofăt și s-a săvârșit în anul 7173 (1664) luna lui dechemvrie 15”⁶⁶. După numai un an, cei doi frați făceau mormântul și „mamei lor Tofana; și s-a mutat la veșnicele lăcașuri în anul 7174 (1665), în luna decemvrie 31 de zile”⁶⁷.

La mănăstirea Bârnova a fost îngropat chiar domnul Istrate Dabija, căruia doamna supraviețuitoare i-a înfrumusețat mormântul: „această piatră a făcut-o și împodobit-o Doamna Dafina Domnului ei, răposatului înainte de dînsa, Io Eustratie Dabija voievod; și s-a pus în ruga sa, mănăstirea cea nouă ce se chiamă Bîrnova, în anul 7174 (1665), luna lui Septemvrie 11 zile, 2 ceasuri”⁶⁸. În 10 aprilie 7174 (1666), doamna dădea și un potir: „acest potir l-au făcut Io Eustratie Dabija-vodă și Doamna lui, Caterina, și l-au dat la sfînta mănăstire Bîrnova”⁶⁹.

În mai 1666, domn al Moldovei a devenit Iliaș Alexandru, care la 6 septembrie cumpăra o *Evanghelie* (ms.) „și au dăruit-o sfîntei Episcopii de la Roman, pentru lauda și pohvala svinții sale Preapadobnei Paraschivei, ca să-i fie Mării sale de rugă și de dvorbă înaintea milostivului Dumnezeu. Din zilele episcopului smeritului Dosoftei”⁷⁰. Din timpul acelei scurte domnii, o informație ne lasă „Gheorghită beceriul”⁷¹, cînd au fost folariu⁷², vă dni Io Ilieș sîn Alexandru voievoda domn Țării Moldovii”⁷³, la 1 septembrie 1666. Mai aflăm că la 15 mai 1667 un „*Minei al lunii Iunie* (ms.) l-a legat și l-a înnoit a doua oară diaconul Toader, fiul popii Ionașco, protopop de la Sfînta Mitropolie”⁷⁴ și că între 1667 septembrie 1–1668 august 31 (7176) „eu, păcătosul Ionnichie fost arhimandrit din Vasilie, a Sfîntului Munte, am venit în pămîntul Bogdănesc, am cercetat pe fratele nostru chir Ioasaf egumen la Teodorenii, fost mitropolit din Nicheea <și pe> chir Grigorie în Galați”⁷⁵.

Următorul domn al Moldovei a fost Gheorghe Duca, în care cărturarii au găsit un sprijinitor, în timpul căruia Dosoftei episcopul de Roman ajunge mitropolitul Moldovei (în anul 1671), s-a construit mănăstirea Cetățuia din apropierea orașului Iași. Gheorghe Duca a construit și turnurile mănăstirii Golia, pe care a pus următoarea inscripție: „turnul lui Io Duca voievod, cu cheltuiala lui Macarie egumenul. 7176: 1667 – 8”⁷⁶. În anul următor a comandat la Danzig două clopote pentru mănăstirea Cetățuia, cu inscripție în limba greacă: „acest clopot se dă la venerata și sfînta mănăstire a Sfîntilor Apostoli Petru și Pavel, de preastrălucitul domn a toată Moldova și ctitor, domnul Ioan Duca voievod, spre veșnica pomenire”. Meșterul clopotar *Gerhard Benningk* a semnat și el lucrarea, în limba latină: „*anno Domini 1669, omnis spiritus laudet Dominum. Divino auxilio fudit me Gerhardus Benningk Gedani*”⁷⁷. Un potir „l-au făcut Io Duca voievod și Doamnă-sa Nastasia și l-au

⁶⁶ *Ibidem*, p. 208.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 209.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 208-209.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 215.

⁷⁰ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 264.

⁷¹ Adică pivnicer – îngrijitorul beciului și a bucătăriilor domnești, cf. August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de arte Grafice „Presa Bună”, 1939, p. 161, sub voce).

⁷² Foliar / foale, adică burduf. Folăritul era un bir pe brânza de burduf; cf. *Ibidem*, p. 519, sub voce.

⁷³ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 265.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 266.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 264.

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 171.

⁷⁷ Elena Chiaburu, *Despre clopotele și clopotarii din Țara Moldovei (până la 1859)*, in: Tyragetia, 2015, nr. 2, p. 34.

dat sfintei mănăstiri Cetățuia, în anul 1718⁷⁸. Tot la Cetățuia, la 10 iunie 1670 s-a pus pe turnul de la intrare „herbul prealuminatului domn Io Duca, voievod cu mila lui Dumnezeu al Țării Moldovei”⁷⁹. În anul 1671, „s-a dat acest aier în sfânta mănăstire a Sfinților Mucenici Gheorghe, a Bîrnovei, de către roaba lui Dumnezeu Maria ușeroaia, spre pomenirea ei și a părinților”⁸⁰.

Din cauză că în Moldova nu mai exista tipografie, mitropolitul Dosoftei l-a convins pe Gheorghe Duca să încerce tipărirea unor cărți la Liov. La 26 ianuarie 1671, domnul scria Frăției Ortodoxe de acolo să-i imprime 400 de *Psaltiri* și 200 de *Cazanii* după cărți trimise ca model din Moldova, cerînd ca „să fie tipărite pe hîrtie bună și să binevoiți a mă înștiința întocmai și cît mai repede cît va costa fiecare carte și cînd vor fi gata”⁸¹. Operațiunea nu a reușit, Gheorghe Duca părăsind în scurtă vreme scaunul țării. În vara anului 1672 a început campania turcilor împotriva Poloniei și sultanul a trecut prin Moldova în drum spre cetatea Camenița: „să se știe cînd au venit împăratul și-au intrat în Iași, mesiața iulie 12 dni, și a trecut la Camenița, să bată Camenița, vălet 7180. Și pe împăratul l-au chemat Mahmet sultan”⁸². La 17 august 1672, „sîmbătă seara, a răposat pan Enachie Barbălată. Multă jelanie și tînguire a fost după dînsul. Și atunci a luat împăratul turcesc Camenița din Țara Leșască, să se știe”⁸³.

În urma campaniei, Gheorghe Duca și-a pierdut tronul: „să se știe de cînd au scos Țara de Jos pre Duca voievod din țară și-au mers boierii la Udre, toți boierii țării”, la 2 ianuarie 1673⁸⁴. Noul domn a fost Ștefan Petriceicu (1672–1674), iar cineva nota că în „1673 iunie 29, m-am aflat în mănăstirea lui Duca vodă la Iași, fiind de față doamna lui Ștefan vodă Petriceicu, cînd era Husein pașa la Hotin”⁸⁵.

Anul 1673 este și cel în care mitropolitul Dosoftei a tipărit la Uniev *Psaltirea în versuri* și *Preacinstitul Acatist și Paraclis al Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*. Înalțul ierarh nu a tipărit întâmplător *Psaltirea în versuri* la Uniev. Regiunea era una de locuire compactă românească, cu o intensă viață economică și cultural-bisericească, iar mănăstirea din Uniev, în districtul Liovului număra printre ctitori pe domnul Petru Șchiopu, în 1593, și mulți boieri regăsiți în documente până la începutul secolului XVIII, între viețuitori aflându-se călugări și tipografi români⁸⁶. Cartea a fost atât de mult căutată, încât în 1683 a fost nevoie de a doua ediție, a cărei autoritate a fost sporită și de acordul patriarhului Dosithei al Ierusalimului⁸⁷.

⁷⁸ Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 130.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 337.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 215.

⁸¹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană. (Secolele XVII–XIX)*, București: Eminescu, 1985, pp. 90-91.

⁸² Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 272.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 273.

⁸⁶ Din pomelnicul mănăstirii din Uniev: „milostivul domn, voievodul moldovenesc Petru și boierii lui, din anul 1593, sub arhimandritul Isaia Balaban; domnul Andrei, marele hatman al Moldovei; domnul Gavrilaş, logofătul mai mov (al doilea) al Țării Moldovenești; domnul Ghighiu (?), vornicul Țării Moldovenești de sub domnitorul Barnovschi în anul 1629; Gavriil Moțoc, logofătul Țării Moldovenești a cumpărat pentru mănăstirea Uniev un *Apostol*, ediția din Lwow 1573, și unde el este înmormântat”; (cf. P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1929, ianuarie-martie, p. 12; Ciobanu, *Din relațiile culturale româno-ucrainiene: Ioannichie Galeatovschi și literatura românească veche*, în: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare*, seria III, Tomul VIII, Mem. 8, București, 1938, p. 89).

⁸⁷ Scarlat Porcescu, *Activitatea cărțurărească a Mitropolitului Dosoftei*, în: *Mitropolia Moldovei*

Importanța *Psaltirii în versuri* a fost multă vreme redusă doar la valoarea literară. Dar, destinația ei către întreaga „seminție românească“, într-o vreme când românii trăiau în state separate are și o mare valoare politică. Ideea de a sprijini afirmarea limbii române în aria locuită de români și de a sluji unitatea neamului prin unitatea limbii este evidentă în toate cărțile tipărite de Dosoftei. Mai mult decât oricare altă scriere religioasă, *Psaltirea* era cea mai indicată să slujească acestui scop, fiind cea mai căutată și mai citită carte a Sfintei Scripturi.

În toamna anului 1673, în timpul campaniei împotriva turcilor, domnul Ștefan Petricei-cu trece de partea polonezilor, favorizându-le obținerea victoriei în bătălia de la Hotin din 10 noiembrie și ocuparea părții de nord a țării. Turcii și tătarii revin cu forțe noi și îi izgonesc pe polonezi, iar domnul împreună cu unii membri ai partidei filo-polone, compromiși față de turci, emigrează în Polonia. Aflăm asta de pe ultima copertă a unui *Minei pe luna ianuarie*, ms. (sec. XV–XVI), de la m-reă Putna: „cînd a pribegit peste hotar Io Ștefan recomu Petru voievod, în Țara Leșească, văleat 7182 <1674>, mesiță ghenari 6 dni”⁸⁸. La 8 ianuarie 1674 „am scris cîndu au venet tătarii de au iernat în țară și au gonit pri leși. Aicea am scris eu, Glegori Botăș, cîndu au venit împăratul al doilea rînd, cîndu au mărșu la căzacii din Sici”⁸⁹. Între cei plecați în exil s-a aflat și mitropolitul Dosoftei, din decembrie 1673 până în primăvara anului 1674. Lupte grele s-au dat și la Botoșani: „pe vremea lui Dumitrașcu voievod s-au lovit leșii cu Ștefan Mesteacăn în tîrg în Botoșani și au tăiat mulți oameni și au șerbit și au prădat de dimineața pînă la chindie, tot au tăiat, în ziua de Sîn Toader, în Postul cel Mare. Să să știe că și capul lor, Hofăl, și cu Chiașna, au fost cu dînșii. Și aceasta am scris eu, Nasteșiu”⁹⁰, la 27 februarie 1675.

În timpul luptelor, polonezii au jefuit și ei bisericele Moldovei și le-au furat cărțile. La 4 noiembrie 1673, „această *Tetro Evanghelie* (ms., sec. XVI) a răscumpărat-o popa Vasile din tîrgul Sucevii, de la biserica Învierii, de la un leah ce l-au chemat Petre și unul Vasilie și Rozmisclo. Și au dat prie aiaștă svintă *Evanghelie* 16 lei bătuți, cînd au venit leșii la Suceava, cînd au bătut leșii tabăra cea turcească la Hotin, în zilele lui Ștefan voievod sin Petriceico, cînd au venit 12 hatmani leșești în țară și au adus pe Costantin vodă la Suceava să-l puie domnu în Țara Muntenească, să să știe. Și am scris eu, diaconul ot Arhanghel, ot tîrg Suceavschii”⁹¹.

Probabil că năvălirile oștilor străine au adus cu ele și niște molime, deoarece în 1674 cuiva i-au murit cinci copii deodată: „când au murit acești coconi: Ianoși, Stanca și Necolce i Marica i Necșiu au fost 7182”⁹², iar altcuiva întreaga familie: „cîndu au iertat Dumnădzău pre Chiliena, femeie loi Vosilie vătavol; și au iertat Dumnădzău pre socru-seu, pre Lefter, și feciorol loi Lefter, pre Gheorghită și femeie loi Gheorghită, în săptămîna Staorilor Flori, în Postul cel Mare, să să știi”⁹³. Indirect aflăm și „de cînd a răposat Lupul Gheuca armaș, în zălele mării sale lui Dumitrașco voievod, în velet <1674 – 1675> mai 4 zile”⁹⁴.

La 13 februarie 1674, „ieromonah Andonie am legat și am înnoit această *Leastviță* (ms.

și Sucevei, 1974, nr. 9-12, p. 820; Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București: Ministerul de Culte, 1928, pp. 395-396.

⁸⁸ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 276.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 279.

⁹¹ *Ibidem*, 274.

⁹² *Ibidem*, p. 258.

⁹³ *Ibidem*, p. 277.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 275.

din 1472, de la M-rea Putna), făcînd ascultare”⁹⁵. La 23 aprilie 1674, de ziua Sf. Gheorghe, o „*Evanghelie* a cumpărat-o Cosma Drăgan, cu 14 zloți ungurești, apoi a dat-o nepotului Toader. Am scris eu, diacul Nicolae din Moldova, de la mănăstirea Rădăuți”⁹⁶.

În primăvara anului 1674, mitropolitul Dosoftei s-a întors din refugiu dar scaunul mitropolitan era ocupat de episcopul Teodosie al Romanului, iar el a fost trimis câteva luni în penitență la mănăstirea Cetățuia. Acolo a terminat traducerea *Molitvenicului de-nțăles* ce va fi imprimat la Iași în 1681: „scris la Cetățuia, în anul 7182 <1674> iunie 23. Doamne Iisuse Hristoase miluiește-mă pe mine, păcătosul Dosoftei, robul tău” și citea *Sintagma* lui Matei Vlastaris și alte texte de drept canonic din manuscrisul grec *VI-II*, azi la Biblioteca Centrală Universitară din Iași⁹⁷.

În acel timp, la mănăstirea Dobrovăț, „dumnealui Nicolae Racoviță marele logofăt” făcea mormîntul „ficei sale Ecaterina, care s-a mutat aici la Veșnicele lăcașuri în anul 7183 (1674 septembrie 1–1675 august 31)”⁹⁸. La 2 octombrie 1674, „eu, șarba lui Hristos, Alexandra spătoroia, fata a răpusatului Petacoș Moreanul fost hatman, am cumpărat această carte ce să cheamă *Bunăvestire (Tetraevanghel)*, ms., sec. XVII) și o am giuruitu să o dau la o sfîntă rugă, unde am nedeajde pre Dumnezeu să facu, la satu la Căcărășeni ce iaste la ținutul Corligăturii”⁹⁹.

În anul 1675 Dosoftei a fost readus în scaunul mitropolitan, Miron Costin termina de scris *Letopisețul Țării Moldovei*, dar tot atunci „au mersu vezeriul în Țara Căzăcească și au bătut Chiahhrinul și au fost cu muscali și cu căzaci și în țară au fostu domn Anton vodă Dracul”¹⁰⁰, adică Antonie Ruset. La 24 martie 1675, niște *Cîntece liturgice* erau terminate de scris de „mulpăcătosul și nevrednicul rob al lui Dumnezeu Ghervasie din Putna, Țara Moldovei” și o „*Ivanghelie* rumânească în Vamă, unde este hramul Înălțarea lui Hristos, cumperată de toți oamenii bătrâni. Am scris mulpăcătosul ierei Miron, la an 7183 <1675> luna mart(ie) 27, în dzilele lui Ioan Antonie voievodul Țărei Moldovei, mitropolit Dositeiu”¹⁰¹.

Scos din scaunul mitropolitan și trimis la mănăstirea Bogdana la 1 septembrie 1675, oponentul mitropolitului Dosoftei, „Theodosie arhiepiscop și mitropolit a dat această sfîntă *Liturghie* (ms., sec. XVII) sfintei mănăstiri Bogdana, unde este hramul Pogorîrei Sfîntului Duh”¹⁰². Găsind un *Tetraevanghel* ms., „eu, robul lui Dumnezeu Chiril, care mult bine am trăit în Țara Moldovei, iar cînd s-a mîniat Dumnezeu pentru păcatele care am făcut, văzui eu că este străinată acum această sfîntă *Ivanghelie* <am dat-o> la sfînta mănăstire Humorul, unde este hramul Uspeniei Născătoarei de Dumnezeu. Leat 7184 <1675> septembrie 30, în zilele egumenului acestuia, ieromonah Silvestru”¹⁰³. De pe un *Minei pe luna Aprilie* (ms.) aflăm „cînd au venit leșii și cazacii și au jefuit mănăstirea și au ars-o toată pînă la temelii, în anul 7184 <1676>, luna februarie 17, în a doua săptămînă a Postului, în zilele binecinstito-

⁹⁵ *Ibidem*, p. 276.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 277.

⁹⁷ N.A. Ursu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei*, pp. 48-50.

⁹⁸ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 208.

⁹⁹ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, pp. 277-278.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 278.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 279.

¹⁰² *Ibidem*, p. 280.

¹⁰³ *Ibidem*.

rului Ioan Antonie Ruset voievod. A scris ieromonahul Ioan eclesiarhul de la Putna¹⁰⁴. De pe cel pe *Luna Octombrie* aflăm și că „Tumitru și cu femeie sa Crăpina scriem și mărtorisim cum am răscumpărat această carte den mîna căzacilor, c-au fost robită. Deci, acmu o dau sfintei mănăstiri de unde au fost, ca să mă pominească la svintul pomelnic”¹⁰⁵.

În septembrie 1676, „au plătit Petru Hurgheș cu banii satului de la *Paște de Luni*, ce să cheamă *Trasul de Vale* și dat lui Vasilie diiacul de au dres aceste carte (*Octoih* sl. ms.). Deci să fie pomană în veaci tuturor poporeanilor. În zilele lui Io Antonie Ruset voievod și mitropolit Dosoftei”¹⁰⁶. La 30 noiembrie 1676, de Sf. Andrei, adică, „această carte (*Triod*, Liov, 1666) o au cumpărat-o Alexandru Ramandi vel postelnic și o a dat la biserica Archangel, care a făcut dumnealui la sat la Vinătorii Pietrei ot volosti Neamțul, în zilele lui Antonie Ruset voievod”¹⁰⁷. La 1677 ianuarie 26, „Atanasie diacon din sfînta mănăstire Putna a scris aici, în zilele lui Ion Dimitraș voievod”, pe un *Minei* (ms. sl., sec. XV–XVI) „să se știe că cînd au pribegit peste hotar Petru voievod în Țara Leșască”¹⁰⁸. După două zile, la 28 ianuarie 1677, „această carte ce se cheamă *Țilcovnic* (*Apostol* ms., sec. XVI) o au cumpărat dumnealui Gligorie Budacul în 8 lei bătuți și o au dat la sfînta mănăstire la Bistrița, ca să fie dumnealui pomană”¹⁰⁹. Un *Triod-Penticostar* (ms., sec. XVI) „a înnoit-o în anul 7185 <1677> Ifrosin de la Dobrovăț, ieromonah, în luna martie și a plătit preotul Ionașcu din dreapta lui agonisită”¹¹⁰. La 18 martie 1677, o *Evangelhie* a fost tradusă din slavonă în românește „cît am putut pricepe sârbia, numai am pus românie iar alte adăosături și flori n-am adaos, cum sînt într-alte isvoade. Și am scris cu multă trudă și neputinți cînd am fost în Țara Oltului, la unguri, de am învățat gramatici și într-ă cea gîlceavă multă am scris. Eu, fratele preotului Irimii de la Coiceni, anume Ioanașco”¹¹¹.

La 3 octombrie 1677, la mănăstirea Bârnova a fost înmormântată „Maria, flica vestitului Domn al Moldovei, Dabija, singur al lui copil, și fără vreme a răpit-o din tinereță moartea, secerată fiind la vrîsta de 15 ani. Puțin a trăit laolaltă cu Gheorghe, om ales, din neamul domnesc al Rusetestilor, și l-a lăsat văduv de trupul ei, iar sufletul ei a zburat spre nunta veșnică a cereștilor lăcașuri. Nu plîngeți pe cea răpede stinsă, ci, mai curînd, fericiți-o că a scăpat de greutatea trecătoarei vieți”¹¹². Pe un *Minei pe luna ianuarie*, ms. (sec. XV–XVI), „ca să se știe cînd a murit vlădica Iorest, în anul 7186 <1677 septembrie 1 – 1678 august 31>”¹¹³, adică fostul mitropolit al Transilvaniei, persecutat pentru că s-a opus calvinismului. La 24 martie 1678, în ajunul *Buneivestiri*, Antonie Ruset voievod dăruia o cristelniță „la svînta Mitropolie, unde iaste hramul Sveati Nicolae, în Iaș, pentru pomana sa”¹¹⁴. În iunie 1678, o *Psaltire* (ms., 1616) „a legat-o cu două legături ieromonahul Theodor de la sfînta mănăstire Dragomirna”¹¹⁵.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 281.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 282.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 282.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 284.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 285.

¹¹⁰ Ibidem, p. 286.

¹¹¹ Ibidem, p. 285.

¹¹² Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 214.

¹¹³ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 286.

¹¹⁴ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 137.

¹¹⁵ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 287.

În anul 1679, mitropolitul Dosoftei început demersurile pentru înființarea unei tipografii în Țara Moldovei. A adunat materialele rămase din vremea mitropolitului Varlaam, i-a cerut lui Stancu faurul să toarne litere și în mai 1679 scoate prima dintre cărțile sale: *Dumnezeiasca liturghie*. Nefiind mulțumit cu literele turnate de Stancu, căruia nu i-au reușit matrițele, mitropolitul i-a cerut lui Nicolae Milescu spătarul să ceară de la Ioachim patriarhul Moscovei să-i trimită o instalație tipografică. Patriarhul i-a trimis la 16 decembrie 1679 cele necesare și noua tipografie a fost instalată la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași care era sediul mitropoliei Țării Moldovei și rând pe rând apar marile cărți de slujbă în limba română, traduse și prelucrate de Dosoftei, rezultate ale unui imens travaliu: *Dumnezeiasca Liturghie* – 1679, reeditată în 1683; *Psaltirea de-nțăles* – 1680; *Molitvănic de-nțăles* – 1681; *Viața și petrecerea svinților* – patru tomuri, ultimul incomplet, 1682 – 1686; *Parimiile preste an* – 1683; *Octoihul* – 1683.

În țară, viața își urma cursul: între 1679 septembrie 1 – 1680 august 31 (7188), un „*Pracsiu (Faptele Apostolilor, ms.)* au cumpărat monahia Mariia, stărița ot Topolniță drept 8 lei, bani derepți a molitvei sale”¹¹⁶. La 21 februarie 1680, o „*Evanghelie* (Liov, 1636) a mănăstirii Chipriana, să se știe, am dat-o la Lipovăț și iarăși să o aducă”. Cartea fusese cumpărată de „ierei Ștefan și preuteasa lui, Drăguna, și a dat pe ea 4 lei bătuți”¹¹⁷. Aflat în Moldova în septembrie 1680, patriarhul Ierusalimului Dositei Notara, făcând un tur al mănăstirilor închinat Pobrata, Bistrița, Tazlăul și Cașin, lua o serie de cărți de acolo și le trimitea la Ierusalim: „luând această sfântă *Evanghelie* împreună cu altele am adus-o de acolo la Sfintul Mormânt”, chipurile pentru un act de pioșenie: „Pomenește, Doamne, și pe părinții lui, Nicolae și Ana”¹¹⁸.

De pe ultima copertă a unui *Letopiseț* (ms. rom. nr. 5367 de la BAR București) aflăm despre „moartea lui Costandin Bantaș, pîrcălabul, îngropat în biserica Buciuleștilor”¹¹⁹, la 7 septembrie 1680; la 30 septembrie 1680, „au porces Duca vodă cu oaste în gios și au trecut Prutul la Țuțora și s-au tîmpinat cu Anton vodă din Țara Muntiniască la Chișinău și s-au dus depreună pînă la Vadul lui Vodă, în țărmurile Nistrului”¹²⁰. Pe un *Antologhion* „am scris eu, Neculai Hăbășăscul postelnic, cînd s-au răpăusat părintele mieu Gligori Hăbășăscul ci au fost hatman, la luna lui dechemvrie în 4 dni sîmbătă spre duminică la 2 ciasuri de noapte. A răpăusat vă dni Ioan Duca voievoda, la a trie domnie, după ci au vinit din domnia Țării Muntenești cînd era văleatul 7189. Să se știe. Acest *Trifoloi* este adus de părintele mieu Gligori Hăbășăscul ci au fost hatman, din Țara Căzăciască, de la Umani. L-au dobîndit și l-au adus aici în țară și l-au dat la biserică la Boziani, ce sînt în ținutul Niamțului, în țarina cea mare”¹²¹. În 1681, „au fost Toader ispravnicu, în dzilele Ducăi-voievodu, la svînta mănăstire Bărnuva, unde este hramul a Mare Mucinicu Gheorghie și am fustu trei ai și cu vrerea lui Dumnezeu s-au istuvitu, ca să fim și noi pomeniți și părinți nuștrei”¹²². La 8 iulie 1681, „pan diiac Dumitraș, feciorul popii Gligorie Pădure protopop din sfînta Mitropolie din tîrgul Sucevii”¹²³, citea un *Minei pe luna iulie* (ms.). Pe 30 august 1681, un *Anthologhion* (Câmpulung, 1643) „iaste a lui Vasile sin popii de Țuțcani, dată de la tată-său, să-i hie a lui

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 289.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, pp. 289-290.

¹²² *Ibidem*, p. 291.

¹²³ *Ibidem*, p. 292.

în veci. Și eu când o am luat, au fostu stricăță și o am dat la Pătrașcu, dascălu de Iași, de o au legătu, în dzilele Ducăi vodă, în domnia de-al treile rînd”¹²⁴. La 4 octombrie 1681, un *Miscelaneu* ms. sl. „este a popii lui Neculae de svînta mănăstire Besericani, dată lui Necolae pomană de Doroftei de Besericani; au fost a lui Doroftei cumpărată de dînsul pe banii lui, deci să n-aibă treabă nime cu această carte”¹²⁵. La 5 ianuarie 1682, un *Tetraevanghel* ms. „au cumpărat popa Costachi ot Ivești de la Ion ficiorul popii lui Ionașco, drept un galbăn. Și o cădelniță iar o am cumpărat tot de la Ion, ca să ne fii pomană în veaci”¹²⁶. Diaconul Ghinadie nota pe un ms. sl. „să să știe cînd au nins după Sfetii Gheorghie, meseța aprilu în douăzeci cinci zile, văleat 7190 <1682>”¹²⁷. La 5 august 1682, o *Viață a Sf. Vasile cel Nou* (ms., sec. XVI) „au petrecut-o ieromonah Veniamin clisiaș, în dzilele Ducăi vodă”¹²⁸. De pe o *Psaltire* ms. aflăm că între 1682 septembrie 1 – 1683 august 31 (7191), „Ion Duca voievod, cîndu au fostu la Beci, vălet 7191” și tot pe atunci, „smeritul ieromonah Andonie am citit această carte (o *Pravilă a Sfinților Apostoli*, ms.) în anul 7191”¹²⁹. O *Evanghelie* (București, 1682) „mi-au dăruit sfinția sa frate, mitropolitul de Ugrovlahia, chir Teodosie, și eu o am dăruit sfîntei Mitropolii ceștii noauă, ce-i zîc Besearica Albă. 7191 <1682> noiem(brie) 4. Dosoftei mitropolit Suceavii”¹³⁰. La 1 decembrie 1682 se sfințea biserica Sf. Ioan Zlataust din Iași: „această sfîntă mănăstire o au făcut Io Duca voievod cu Doamna sa Anastasia, cu fiul său iubit Io Constantin voievod, cu Doamna sa Maria; caria iaste hramul Sfeatăi Ioan Zlataoust”¹³¹. La 20 decembrie 1682, Ștefan ieromonah din mănăstirea Bistrița termina de copiat o *Alfavită* după un exemplar în limba polonă tipărit „în Cernihovu, în tipografia preasvințitului Lazar Baranovici, pravoslavnicul arhiepiscop a Cernihovului și a Novogorodului, 1681 în luna lui iunie, 23 de zile”¹³², fapt ce dovedește racordarea cărturarilor români la noutățile editoriale ale epocii. În toamna anului 1682, mitropolitul Dosoftei împreună cu „tiparnicii, ieromonah Mitrofan, făcătoriu tiparelor, cu ucenicii săi, Pavel și Ursul, Andrei” scotea de sub tipar partea întâi a *Vieților svinților* și scria pe un exemplar: „și eu, smeritul Dosoftei, mă rog cu umilenie, nu mă uitareț la svînta rugă pre un mișel și netrebnic șerb lui Dumnedzău, și dumilorvoastre, svinț creștini, ce mă pomeniț și mă iertaț”¹³³.

Împreună cu tipografia Mitropolitului, la Iași funcționa și cea grecească, pe care domnul Gheorghe Duca, sfătuit de Dosoftei și Dosithei Nottaras patriarhul Ierusalimului, a instalat-o la mănăstirea Cetățuia. Astfel capitala Moldovei se transformase într-un centru de elaborare și dezbateri dogmatică, cu funcții de protejare a întregii Ortodoxii. Numită „patriarhală și domnească”, imprimeria grecească a funcționat la Cetățuia până în anul 1694, când a fost mutată la mănăstirea Sf. Sava din Iași.

Așezarea tipografiei la mănăstirea Cetățuia se datora faptului că acolo se desfășura o bogată activitate culturală, era sediul reprezentanților Patriarhiei din Ierusalim în Moldova și găzduia marii învățați ai vremii, dobândind prestigiu ca centru cultural de fuziune a culturii moldovene cu interesele general-ortodoxe. Patriarhul Dosithei l-a adus la Iași pe

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 293.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 294.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*, pp. 294-295.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 295.

¹³¹ Nicola Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 131.

¹³² Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 295.

¹³³ *Ibidem*, p. 293.

Nicolae Kerameus, teolog și filosof, celebru profesor la școala Patriarhiei din Constantinopol, care a fondat aici o școală similară celei din capitala Imperiului otoman. Kerameus a murit în anul 1672 și a fost înmormântat la mănăstirea Cetățuia, care i-a moștenit biblioteca remarcabilă. Tipografia de la Cetățuia a fost încredințată unor români cunoscători de limba greacă, conduși de Mitrofan, cunoscutul tipograf, care lucra și la atelierul Mitropoliei, iar corectori au fost Ieremia Cacavela și Ioan Molibdos din Heraclea, notar al Marii Biserici din Constantinopol. În plus, deoarece Gheorghe Duca fusese numit „marele guvernator al întregii Ucraine“, patriarhul Dosithei sublinia importanța tipografiei ieșene și pentru viața religioasă a Rusiei ortodoxe. Pentru excepționala lui faptă de ctitor, Gheorghe Duca era elogiât ditirambic de Nicolae Kerameus: „tu, ca un alt Eliseu, primind de la Dumnezeu cărarea respectului, înfrumusețându-te prin facerea de bine și luptînd cu înțelepciune, te-ai încărcat de cinstire prin înființarea tipografiei grecești”¹³⁴.

Prima carte apărută în tipografia de la mănăstirea Cetățuia a fost una a patriarhului Necartie, *În contra supremației Papii*, tipărită în anul 1682 de ieromonahul Mitrofan, destinată combaterii catolicismului sub forma uniației, iar în 1683 s-a imprimat cartea lui Simeon din Tessalonic, *În contra ereziilor*, cu îngrijirea lui Ioan Molivdos și munca efectivă a echipei conduse de Mitrofan, devenit între timp episcop de Huși. La sfârșitul anului 1683, din cauza tulburărilor politice activitatea tipografică s-a oprit. Tiparnița grecească a început să imprime din nou în anul 1685, când Dosithei Nottaras a editat *Rânduiala Sfinților martiri Serghie și Bachus* pentru Șerban Cantacuzino domnul Țării Românești, a cărui ctitorie, mănăstirea Cotroceni, avea și hramul celor doi sfinți. Lucrul în tipografie a încetat din nou, un an mai târziu, în 1686, când polonii au năvălit în Țara Moldovei, după asediul Vienei, iar patriarhul Dosithei și-a mutat activitatea în Țara Românească.

Revenind la viața culturală internă, la 25 ianuarie 1683, „eu, Ghiorghe diiac, sîn Andronic, am scris această carte ce să cheamă *Letopisăf*, într-un an încheiat, cu porunca dumisale giupînului Alexandru Buhuș hatman. Și-i scrisă și prepusă aceasta carte de pre limba grecească pre limba de înțales românească, de dumnealui răpăosat Pătrașco Danovici, ci-au fost odată logofăt al treilea și gramatic de scrisoare grecească. Di pre care carte am scris și eu, ticălosul Ghiorghe diiac, această carte dumisale giupînului Alexandru Buhuș hatman, cu toată cheltuiala dumisale și cu bună plată și simbrie”¹³⁵. La 27 aprilie 1683, un *Minei pe luna Mai* (ms., sec. XV) „l-am cumpărat Lupul și Ștefan și Savin, din visterie, și l-am dat în Besearică Pre Poartă, la Sînta Troiță, ca să fie pomană în veaci. În zilele lui Io Duca voievod, prin preotul Ursul”¹³⁶.

În euforia victoriei aliaților creștini împotriva turcilor cu prilejul despresurării Vienei în 1683, polonezii au trimis iarăși trupele în Moldova în decembrie 1683 pentru a-l instala domn pe Ștefan Petriceicu, partizanul lor, refugiat în Polonia încă din decembrie 1673¹³⁷. Întâmplarea a fost consemnată: „să știe de cînd au vinit hatmanul Koneskii leșescu în Bugiag” și „eu, Dumitrașco Drăgoșescu comis, am scris atunce cînd au venit Petriceico vodă la Suceavă, cu leșii, și cîndu au ținut pe Duca vodă la mănăstire în Dragomirna și cîndu l-au dus în sus la căștelanul hatmanul în Țara Leșască”¹³⁸.

¹³⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, București, Atelierele Socec, 1903, p. 254.

¹³⁵ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 299.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 301.

¹³⁷ N.A. Ursu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei*, p. 86.

¹³⁸ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 301.

În 7 octombrie 1683, mitropolitul Dosoftei scotea de sub tipar *Parimiile preste an*, dar în ianuarie 1684 pleca în Rusia ca sol, trimis de domnul Ștefan Petriceicu, reîntors pe tron pentru puțină vreme și care cerea ajutor împotriva turcilor. Călătoria mitropolitului s-a oprit la Kiev, unde nu a putut depăși restricțiile unei carantine, iar Dosoftei a consemnat șederea la Kievul în care în urmă cu doar câteva decenii cârmuia marele său conațional Petru Movilă: „1684 (7192) martie, în solie când am fost, sărutatu-i-am sîntele moaște în Kiev, în Pecersca”¹³⁹. Cât mitropolitul Moldovei era la Kiev, domnul Ștefan Petriceicu părăsea, în februarie 1684, tronul Moldovei, însoțit de o serie de boieri. Știm acest lucru de pe un *Octoih* (Liov, 1644) pe care „l-au cumpărat Apostol Catargiul biv vel comis și cu giupăneasa lui, Catrina, la Liov, cîndu au fostu pribegi în Țara Leșască, vă dnă Ștefan Pătru voievod, și l-au dat la beserică în dial, la Tupilaț, care o au făcut dumnalor, ce este la ținutul Sucevei”, mai târziu, la 19 aprilie 1686¹⁴⁰. În țară, viața își urma cursul: la 3 februarie 1685, „multpăcăto-sul ieromonah, Gherman” termina de copiat un *Miscelaneu*; un anume „Toader s-a născut februarie 8, în anul 7193 <1685>”¹⁴¹, iar „Mihai logofătul de la Biserica Domnească” din Iași scria pe o *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643) „să să știe că aceasta-i cartea noastră” între 1684 septembrie 1 – 1685 august 31 (7193)¹⁴².

Mitropolitul Dosoftei s-a întors în țară unde, având *Istoria universală* (Tubingen, 1544) a lui Iohannes Nauclerus, nota pe marginea ei: „Ce frîmsețe de țară! Mai potrivește cu Moldova” și fiind „cumpărat de mitropolitul Dositheu, iar apoi însuși sfinția sa l-au dăruit jupînului doftorului Iacov Pilarin, cînd au fost la Iași cu oastea, la anul 1685; și apoi doftorul l-au dăruit lui Costandin Catacuzino stolnic. 1685. Ex libris Constantini Cantacuzeni”¹⁴³.

Ioan Racoviță pune a piatră de mormânt la mănăstirea Dobrovăț „părintelui său Nicolae fost logofăt mare, fiul lui Cehan Meftodie mare logofăt; și s-a mutat la veșnicile lăcașuri în zilele lui Dumitrașco voievod, la anul 7193 (1685) Martie 8 zile”¹⁴⁴. După numai patru luni, același săpa o piatră funerară și „fratelui său Andrei Racoviță postelnic, fiul lui Nicolae Racoviță fost mare logofăt, (fiul lui) Cehan Vistiernicul, care s-a mutat la veșnicile lăcașuri în anul 7193 (1685), luna lui Iulie 21 de zile”¹⁴⁵. Tot pe atunci, pune a piatră la mănăstirea Golia și „Velicico Costin hatman pre mormîntul giupănesei dumneisale Ecaterinei, fiica Tomei Cantacuzino vornicul cel mare, caria s-au prestăvit la sălașile veacinice, văleato 7193 (1685) meseța aprilie 8 dni”¹⁴⁶. Întorcându-ne la cărți, la 1 iunie 1685, „această *Ivanghelii* (București, 1682) am cumpărat-o eu, Anița visterniceasa, și am dat-o la svînta beserică în sat în Sănătești, ca să ne fie noauă pomană sufletului, în veci amin. Și eu săngoră am scris”¹⁴⁷. Anița visterniceasa era fiica domnului Constantin Cantemir și sora viitorilor domni ai Moldovei Antioh și Dimitrie Cantemir, o femeie învățată deci, de vreme ce spune că a scris singură. În vara anului 1685, Constantin Cantemir devine domnul Moldovei, fapt de asemenea consemnat pe file de cărți. La 23 octombrie 1685, o „*Liturghie* a cumpărat-o Isac, ginerele lui Hurghiș, de la feciorul popii Ilie, din averea lui, și a înnoit-o și a scris-o cu mîna lui, și să-i fie pomană lui și părinților săi. În zilele lui Ion Constantin și Cantemir voievod, domn

¹³⁹ *Ibidem*, p. 303.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 307.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 304-305.

¹⁴² *Ibidem*, p. 303.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 304.

¹⁴⁴ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, pp. 207-208.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 209.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 166.

¹⁴⁷ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 305.

al Țării Moldovei”. După numai o săptămână, la 31 octombrie 1685, o „carte ce se cheamă *Ezdroa* (*Vechiul Testament*, ms., sec. XVI) au petrecut ieromonah Veniamin eclisiarhu, ficior lui Dumitru ot Mogoșești. S-a sfârșit în zilele lui Constantin Cantemir voievod”¹⁴⁸.

Anul 1686 avea să dea alt curs vieții mitropolitului Dosoftei, deși la început nimic nu prevestea radicala întorsătură. Deocamdată, la 15 februarie 1686, „Gavrili diac din Todirești” citea *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643); în primăvară „Ieromonahul Ion de la Piatra” însemna „să știe când au nins după Sveti Gheorghie, meseța april în douădzăci cinci dzile, văleat 7194”; pe un *Sbornic* ms. s-a notat o dramă familială: „duminiti, august 4, când Maria a murit fecioară, în mijlocul zilei, în anul 7194 <1686>”¹⁴⁹, iar Dosoftei trimisese la tipar al patrulea tom al *Vieții și petrecerii svinților*, care avea să rămână însă neterminată (se oprește la 10 iulie). În septembrie–octombrie 1686, oastea poloneză a regelui Ioan Sobieski a năvălit în Iași, a ars bisericile Trei Ierarhi și Golia și mitropolitul Dosoftei s-a văzut silit să plece din nou exil, luând cu sine moaștele Sf. Ioan de la Suceava, hrisoavele și cele mai scumpe odoare și odăjdii ale mitropoliei. Reședința i-a fost fixată în castelul Stryj, o fortăreață de lângă Liov, iar pe urmă la Zolkiew¹⁵⁰. Însoțit de o suită restrânsă (documentele îi pomenesc pe monahii Adrian, Iona și Ilarion și pe Nicolae arhimandritul Sucevei), Mitropolitul Moldovei a devenit un „gaj” important și nu s-a mai putut întoarce în țară, murind înstrăinat la 13 decembrie 1693.

Revenind la cărți, Dosoftei luase cu dânsul și coli tipărite din *Viețile Sfinților* nelegate, astfel încât mai multe exemplare, cu interesante dedicații ale sale au fost trimise în Transilvania la mănăstirea Petrid sau în Moldova logofătului Teodosie Dubău: „această sfântă carte, anume *Prolog sau Viețile tuturor sfinților*, a smeritului Dosoftei mitropolit de la Suceava, se dă întru numele rodului meu, Leontie și Maria, anume Misira, sfinteii mănăstiri a Adormirii Preasfinteii Născătoare de Dumnezeu din Petrid. În anul 7195 <1687> iunie 8, în Striji, pe când mă aflam între străini, din pricina vremurilor nepașnice. Smeritul Dosoftei mitropolitul Sucevei”¹⁵¹. Apoi „acestu sfintu *Prologari* mi l-au dat svinția sa preasfințitul părintili nostru Dosoftei mitropolitul Sucevei, care sfinția sa cu multă trudă și ostineală le-au scos pre limba românească di pri a greceștii limbă și slovenești. Și mi l-au dat mie, unui păcătos ce-a fost slugă sfinții sali, Simion. Leat 7195 <1687> martie 5 ut Strii”. După 13 ani, la văleat 7200, „de la Simion, sluga părintelui, care-i mai gios scris, acest *Prilogar* l-am cumpărat eu, Darie, în <Țara> cea rusască, i-am dat trei lei, ca să-mi hie pomanî”¹⁵².

În lipsa mitropolitului Dosoftei, în Moldova, oamenii își vedeau de viața lor. La 11 decembrie 1686, câteva cărți: „*Molitvenicul*, *Liturghie*, e Ciasloveță tipărite și un *Testament* s-au venit lui popa Ion la împarștină <pentru că> lui nu i s-au dat parte să-și facă nuntă. Pântru aceea să știe, altul din frații lui să n-aibă a ceră, că n-au nici o treabă. Acestu zapis s-au făcut la parștină lor dennainte omeni buni. Și noi, frați ne-am tocmit ca să n-aibă unul la alat a cere. A scris Constantin diac din Țara Moldovei, din tîrg din Dorohoi, fiul lui Griga Vovcenschi”¹⁵³. Între 1687 septembrie 1 – 1688 august 31 (7196) s-a consemnat o căsătorie, deoarece „s-au împreunit Ghiorgghi cu Safta, în zilele lui Cantemir vodă 7196”¹⁵⁴. La 17

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 306.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 307.

¹⁵⁰ Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite*, p. 381; Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Dosoftei*, p. 44 - 45; Ioan Grămadă, *Aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou de la Zolkiew la Suceava* (1783), în „Junimea Literară”, 1909, nr. 6, p. 112.

¹⁵¹ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, 2008, p. 308.

¹⁵² *Ibidem*, p. 312 și 319.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 308.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 313.

aprilie 1688, în cimitirul din jurul Mitropoliei vechi (fosta Biserică Albă) din Iași, s-a pus o piatră „pre mormîntul visternicesăi Zamfirei din cheltuiala dumnealui soțului dumneai Gheorghe marelui vistiernic”¹⁵⁵, a lui Iordache Ruset, adică. Un *Minei pe luna ianuarie* (ms. sec. XV–XVI), „a citit-o Daniil. Să se știe cînd l-au călugărit în Putna, văleat 7197 <1688>, luna octombrie 24”, iar între 1688 septembrie 1 – 1689 august 31 (văleat 7197), un „*Praxiu* (*Apostol* Lwow, 1666) au cumpărat dumnialui Toderășco sîn Nacula stolnec, cînd au fost cu bejenii la Cănpulungu, și au dat-o sfintei biserici di la Rotopănești”¹⁵⁶. Un *Triodion* (Liov, 1688), „am dat-o dumnealui Dedul biv vel spătar, la Buciumii, și preutul care ar fi să fie, iarăș apoi să o dé la ispravnicul care ar fi acolo la Buciumii. Dedul biv vel spatar și giupîneasa dumisale Ruxanda spataraie”¹⁵⁷. Un *Hronograf* (ms.) a fost „scris cu cheltuiala dumisali giupînului Ion Eordachie Cantacozino, snă Toader Eordachie vel vistiernic și o am săvărșit după răpăosare dumisale vistiernicului, fiind cursul anilor de la Adam 7197 <1689>, mesița iunie 22, întru zileli lui Costantin voievod. Și am scris eu, neharnicul și multpăcătosul Gavril diac ot Bălțătești”¹⁵⁸. Niște *Viețile sfinților* (Iași, 1682 – 1686) „iaste a mea cumpărată în bani gata taleri 3, cînd era cursul anilor 7198 (1690). Az, Theodosie logofăt ot Cozia” și la 13 iunie 1690, o *Biblie* „mi-au dăruit-o mie, Ursului protopopului de la besearica domniască din Curte, de pe Poartă, unde este hramul Svînta Troiță, măria sa Io Constantin voievod, să-i hie pomană mării sale vecinică, în al șiasale anu a domnii sale, să se știe”¹⁵⁹. La 1691 ianuarie 3 „s-au scris acestea, adecă *Minunile Preasfintei Născătoare de Dumnedzău și Viața Sfîntului Vasile cel Nou*. Și să știți fraților și iubiții lui Hristos, că acesta sfînt are o carte mare care-i tiparnică pre limba grecească, că au făcut multe minuni. Iară noi am scris numai cesteia pre scurt. Selevestru iermonah, de la sfînta mănăstire de la Hîrlău, unde iastă hramul Naștirea Maicii Precistii. Și am scris această sfîntă carte la Agapiia cea veche”¹⁶⁰.

La 1 septembrie 1691 (7200) a murit Ioan Cantacuzino, logofăt al doilea și pe marmură de mormînt de la mănăstirea Bogdana, j. Bacău, i s-a săpat un frumos epitaf în versuri: „Supt marmure aceasta zac de tînar foarte / Pre carile m-au surpat nefățarnica moarte, / Eu ce mă număsc Ioan Cantacuzeno, tînarul meu stat / Al doilé logofăt într-al Țării Moldovei sfat. / Las cu mîngăiare, după lacrimi obidite / Dumivoastră fraților, după traiuri necăjite. / Nu mă uita di dragoste și dintr-a milei dare, / Vasilii păharnice, că ești frate mai mare. / Fie-ț milă, Ilie fratele meu iubit / De săracii miei, că s-au osinditu. / Și ție, Marie, soțul meu iubită / Care din mila Domnului mi-au fost rînduită, / Eu de tine despărțindu-mă, iată că mă duc / De viața vecinică de-acum să m-apuc. / Iar Domnul Hristos, carile m-au primit / Cu milă, în locul meu ți s-au giuruit. / Și vă aștept, fraților, iar să ne vedem / La vinirea Domnului să ne adunăm, / Să lăudăm și noi pre Sfînta Troiță, / O dumnezăire întrăită și-ntr-una ființă. / De 28 ani au fost cînd s-au pristăvit”¹⁶¹.

La 15 decembrie 1691 „au murit dumnealui bade Lupul jicnicier, duminecă spre luni la 12 ceasuri. Costandin Scarlat postelnic, priatени pentru dragoste frățească au ostenit”, iar în 16 decembrie 1691, „o *Pravilă* mică a Putnii (*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1643) ci-au fost la mine, datu-o-am la Cîmpul Lungu pre mîna lui Mîndrilă, fiind protopop. Nicolai episcopu

¹⁵⁵ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, p. 173.

¹⁵⁶ Caproșu, Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, p. 314.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 315.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 316.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 318.

¹⁶¹ BAR, A 1610 (ms. Bobulescu, Valea Troțușului, vol. I), pp. 177-178.

Radovschii”¹⁶². La 3 ianuarie 1692, o „svîntă *Ivanghelie* am cumpărat-o eu, popa Ștefan și cu preuteasa mea, cu Rucsanda, cîndu am fostu preotu la biserica unde esti hramul lui Sfetii Dimitrie în tîrgu în Bîrlad. Și om cupăratu de la Gligorie vătavul în Stătiești”¹⁶³. La 5 februarie 1693, un set de „*Prologuri pe șase luni* iaste a sfintei mănăstiri Pângărați; s-au aflat la un preot în Bicaz și s-au luat iarăși la mănăstire și zicem că cine ar mai înstrăina-o să fie blestemat. Chiril egumenul Pîngăraților”¹⁶⁴. Pe o *Psaltire* (ms., 1583) s-a notat „să să știe cînd au murit Costantin Cantimir vodă și au fost într-acei an 70 de orînduiale pe țară, fără ilișuri și fără sulgiuri și fără alte mărunțișuri. Și mai pre urmă au scos și hărtii în țară, hărtia de 6 ughi. Și întru această pomană s-au prestăvit-u-sa și Mărie Sa, în anul 7201 <1693>, luna martie 6”¹⁶⁵.

Deși obligat să trăiască departe de țară, mitropolitul Dosoftei nu a rupt legăturile cu spațiul românesc, astfel încât într-un moment cuprins între 1688 octombrie 29 – 1693 decembrie 13, „dăruitu-s-au această *Biblie* (București, 1688) de măriia sa Ioan Costandin al doilea Basarab voievod, domnul și oblăduitorul Țării Munteneste, sfinții sale părintelui chir Dosoftei mitropolit Țării Moldovei”¹⁶⁶.

În exil mitropolitul a desfășurat o intensă activitate de traducere și copiere a cărților. Astfel, „*Orînduilele sau poruncile Sfinților Apostoli*, tălmăcite din grecește sau elinește, dintr-un foarte bun izvor, în limba rusă, de mine smeritul Dosoftei, mitropolitul Sucevei, în anul 7200 ianuarie 1, la Stryi, în castel, pe lîngă Sfîntul Ioan de la Suceava, Marele Mucenic al lui Hristos”¹⁶⁷. De asemenea, „acum a treia oară am scris din grecească, elină aceste *Sfinte epistole al Sfîntului Sfințitului Mucenic Ignatie Teoforul*, în anul 7200, luna lui mai 16, în cetatea Stryi, în casa regelui, în castel, lîngă sfintele moaște ale Sfîntului Marelui Mucenic Ioan cel Nou din Suceava. Smeritul mitropolit Dosoftei”¹⁶⁸. Apoi, „cu bunătatea lui Iisus Hristos și Mîntuitorul nostru, am terminat toată cartea *Fericitului Simeon al Tesalonicului*, tradusă din grecește în rusește. Primește deci, săracăcioasa noastră ascultare prelatule al lui Hristos și binecuvîntează pe smeritul tău rob Dosoftei, fost cîndva mitropolit al Moldovei”¹⁶⁹. Și ultima: „sfîrșitul *Cuvîntărilor Sfîntului nostru Părinte Ioan Gură de Aur (Mărgăritare, ms.)*. Din limba grecească în rusește le-am tradus eu, smeritul Dosoftei, în ne-cazul pribegiei mele, cît am putut, cuvînt de cuvînt. Să mă iertați, sfinți părinți și frați care veți citi și sî îndreptați greșelile. Rogu-vă, primiți milostiv umilul lucru al mîinilor mele și iertați-mă pe mine, nevrednicul rob. Scris în Stryi, în casa regelui, anul 7201 <1693>, în 6 iulie, ziua Preacuviosului nostru părinte Sisoe”¹⁷⁰.

În concluzie, putem afirma că însemnările de pe cărțile vechi tipărite și manuscrise împreună cu inscripțiile de pe obiectele de cult – scrise în limbile slavonă, română și greacă, în proză și în versuri – completează și confirmă o serie de alte informații privitoare la secolul XVII în care a trăit Sf. Ierarh Dosoftei mitropolitul Țării Moldovei, cuprinse în alte categorii de izvoare istorice. În plus, multe dintre textele cuprinse în studiul de față sunt și veritabile mostre de cultură teologică, filosofie și drept canonic.

¹⁶² *Ibidem*, p. 319.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 321.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 322.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 323.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 315.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 321.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 322.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 323.

**CARTE VECHE ROMÂNEASCĂ DE LA PAROHIA TRIFEȘTI-NEAMȚ,
ÎN BIBLIOTECA EPARHIALĂ DE LA ROMAN**
*Old romanian books of the Trifești-Neamț Parish,
hosted in the diocesan library of Roman*

CZU: 002.2(498)
DOI: 10.5281/zenodo.19329605

Pr. Dr. Aurel-Florin ȚUSCANU
Arhiepiscopia Romanului și Bacăului

Summary. The Diocesan Library in Roman harbors an impressive treasury of old Romanian books, a treasury comprising items from two sources: A. the heritage of the Diocese of Roman, which has turned six centuries of existence and continuity in this Moldavian space; B. the heritage and assets of the individual parishes within the Diocese.

During the years 1983 and 1984, the parishes were asked to kindly hand in their old books used in Church ceremonies and services, with the intent to protect, save, restore and place under the protectorate of the Bishop. On that occasion, a number of 7 books were taken into custody from the parish of Trifești, Neamț County, and consigned in the old Romanian book treasury in Roman: Apostol (1743), Penticostar (1743), Evanghelia (1762), Mineiul lunii Iunie (1780), Ceaslov (1797), Molitfelnic (1811), Ceaslov (1817).

In addition to their historical, artistic and cultural value, on their time-touched pages we have discovered numerous hand notes, which to us represent true documentary witnesses of our national and local history.

Key words: Trifești Parish, Diocese of Roman, old Romanian books.

1. Biserica „Sf. Nicolae” Trifești, județul Neamț – repere istorice, valori artistice și permanente spirituale.

În imediata vecinătate a Romanului, la numai cinci km distanță, se află localitatea Trifești, cunoscută în zonă pentru „Sfânta” Icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care se păstrează de câteva secole aici, în biserica parohială¹.

¹ Potrivit tradiției, cu câteva sute de ani în urmă un cioban, care avea stâna pe malul drept al râului Moldova, a găsit în albia râului o bucată de lemn, adusă de ape. Acesta a luat lemnul din apă și a încercat să facă un foc cu el. În momentul în care a încercat să taie cu un topor acea bucată de lemn, ciobanul a observat că din acesta a început să curgă sânge. Speriat și mirat, el a mers cu bucata de lemn la preotul satului. Pe acel lemn era zugrăvit chipul Maicii Domnului cu Pruncul Iisus, spălat de ape. Vechea vatră a satului era situată în partea de jos, spre albia râului Moldova, acolo fiind și prima bisericuță de lemn a satului cu hramul „Înălțarea Domnului”, în patrimoniul căreia s-a păstrat mai întâi Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului. Afectată de viituri, deteriorată de vitregiile vremurilor, biserica respectivă a fost strămutată pe deal o dată cu mutarea vetrei satului, de către Lupu Balș, vel Logofăt și Vornic al Țării de Jos, fiind amplasată pe locul unde se află actuala biserică; vechea bisericuță de lemn deservind comunitatea până la incendiul devastator din luna mai, 1793. Pe locul acestei vechi biserici de lemn, în anul 1798, fiul lui Lupu Balș, Constantin, „vel Logofăt de Țara de Jos”, a ridicat actuala biserică „Sf. Nicolae”, în care a fost așezată cu cinste „Icoana Maicii Domnului făcătoare de minuni”.

O însemnare făcută de „*popa Ioniță*” (slujitor la biserica satului Trifești în secolul al XVIII-lea), pe paginile învechite ale unui Minei, tipărit la Râmnic (1780), amintește un eveniment trist din viața comunității creștine de aici, care poate fi considerat și prima mențiune documentară a acestei Icoane a Maicii Domnului, ba chiar prima minune ce s-a consemnat aici.

Iată textul acestei însemnări: „La velet 1793 mai 31 zile, vineri a tria săptămână după Paști, după liturghie s-au uitat o lumânari aprinsă în biserică și eșind preotul din biserică s-au aprins scaunul cel mari ci era sfeșnic dinaintea icoanii Precistii și au arsu toati făcliile ci erau întrânsul și s-au aprins și strana icoanii ce-i făcătoare de minuni și au arsu și pocustela icoanii giumatati la trei ceasuri din zi, în zilele lui Mihail Șuțu Vv”². În urma acestui incendiu, biserica de lemn a satului, cu hramul „Înălțarea Domnului”, a fost mistuită de flăcări în întregime. În aceste împrejurări, proprietarii moșiei Trifești, logofătul Constantin Balș și soția sa Ana, au ctitorit actuala biserică din zid (1798–1799), ce deservește până în prezent comunitatea locală ca biserică parohială, având ca patron spiritual pe „Sf. Nicolae”.

S-a consemnat aceasta, de către același preot al satului „*popa Ioniță*”, pe paginile îngălbenite ale altei cărți de cult: „Să să știe, de când au început a să zidi biserica de la Trifești, luna a treia săptămâna după Paști april 12”³.

La așezarea pietrei de temelie, în ziua de 12 aprilie 1798, slujba a fost oficiată de tânărul episcop al Romanului, Veniamin Costachi, viitor mitropolit al Moldovei, care nu împlinise încă 30 de ani. Deși locașul de cult este de mari dimensiuni, lucrările de construcție au durat relativ puțin, deoarece după un an și patru luni, același episcop Veniamin, revine la Trifești pe 15 august 1799, pentru târnosirea bisericii.

Evenimentul este consemnat în pisania ce a fost dăltuită în piatră, deasupra ușii de la intrare⁴: „Acest Sfânt și Dumnezeuesc lăcaș, unde se cinstește și se prăznuiește hramul Sfântului „Ierarh Nicolae”, s-a zidit din temelie și până s-a săvârșit cu toate cele trebuitoare, cu cheltuiala Domniei sale Constantin Balș, vel Logofăt de Țara de Jos, fiul răposatului Lupu Balș, vel Logofăt și a iubitei soții Ancuța flica răposatului Constantin Catargiu vel Logofăt, care s-a gătit în anul 1799 august 15, spre veșnica pomenire și dorința mântuirii a sufletelor Domniilor Sale și tot neamul”.

Cu prilejul reînnoirii Sf. Mese din altar, în anul 2009, subsemnatul, în calitate de protopop, având delegație de la ierarhul locului (Arhiepiscopul Eftimie Luca), să desfășure masa altarului acestei biserici, șubrezită de vreme, pentru a fi reînnoită, am descoperit în piciorul acesteia o casetă din argint, bine conservată într-un bulgăre de ceară, în care s-au păstrat trei părțile cu moaștele unor Sf. Mucenici, iar pe capacul acesteia am putut citi următoarea inscripție, cu caractere chirilice: „Pomenește Dumnezeu pe nevrednicul de pomenire VENIAMIN episcop Romanului – 15 august 1799”, aceasta fiind chiar data sfințirii bisericii, consemnată și în pisanie.

În zestrea bisericii se păstrează așa cum aminteam anterior Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care are o istorie aparte, ce s-a transmis din generație în generație, ea fiind salvată din foc într-un mod miraculos (după incendiul din 13 mai 1793), apoi fiind așezată cu cinstea cuvenită, în noua biserică cu hramul „Sf. Nicolae” în anul 1799.

² Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului–600 de ani de istorie*, București: Editura Academiei Române, 2007, p. 136. Mineiul pe luna MAI, este inventariat în biblioteca eparhială, BER III 272; însemnarea fiind făcută la f. 69-70 cu caractere chirilice, cerneală neagră.

³ *Ibidem*, p. 133. *Mineiul pe luna Aprilie*, tipărit la Râmnic, 1780; Inventar BER III 278, f. 46, litere chirilice, cerneală neagră.

⁴ Prof. Petrea Pavel, *210 ani de la începerea zidirii bisericii „Sf. Nicolae” de la Trifești (1798–2008)*, în: *Cronica Romanului*, anul VIII, nr. 4, Serie Nouă, aprilie 2008, p. 7.

Un an mai târziu, în anul 1800, noi ctitori, binefăcători și înzestrători ai bisericii, Pulcheria Balș, fiica lui Constantin și a Anei Balș, împreună cu soțul ei logofătul Iordache Roseti, au ferecat în argint icoana Maicii Domnului, fapt consemnat într-o inscripție așezată în partea inferioară a ferecăturii din argint a icoanei: „Această Sfântă Icoană a Prea Sfintei Stăpânei noastre Născătoarea de Dumnezeu și pururi Fecioara Maria ce se află în biserica din satul Trifești s-au ferecat cu toată cheltuiala dumisale Iordache Rusit vel biv fiul dumisale Nicolae Rusit biv vel logofăt de Țara de Jos și a prea iubitei soții lui dumisale Pulcherița biv fiica dumnealui Constantin Balș vel logofăt de Țara de Jos, spre veșnică pomenire și dorită mântuire sufletelor dumnealor sale și neamul dumnealor sale care s-au savârșit la anul 1800 iunie 20”⁵.

Episcopul Veniamin a revenit la Trifești după un an și a binecuvântat ferecătura de argint a Sfintei icoane, adusă de ctitori în anul 1800, probabil din Grecia⁶, după inscripția cu caractere grecești „Hodighitria”, adică Îndrumătoarea.

Un alt mare ierarh cărturar, episcopul academician Melchisedec Ștefănescu, care a vizitat biserica din Trifești și s-a închinat la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, a consemnat la anul 1890 următoarele lucruri legate de cinstirea acestei icoane în zona Romanului, menționând-o la numărul opt, într-o listă cu cele mai importante 18 icoane făcătoare de minuni din România⁷: „Lângă Roman este satul Trifești, unde în biserică se află o veche icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului. La acea icoană năzuiesc cu deosebire orășenii din Roman și locuitorii din satele învecinate spre a-și spune rugăciunile la nevoile lor sufletești și trupești (...).

Icoana se aduce și se duce cu mare cinste, în sunetul clopotelor de pe la biserici. La timp de secetă, sătenii de prin satele bântuite de secetă, vin cu rândul și duc cu mare cinste această sfântă icoană pe la sate, fac procesiuni prin țarine și cer de la Dumnezeu ploaie, pentru rugăciunile Preacuratei Sale Maici și mai totdeauna cererile lor la Dumnezeu sunt ascultate.

Această credință a românilor în sfintele icoane nu este un mit, o simplă legendă, formată de imaginația populară, ci se bazează pe fapte și pe semne evidente, că în Sfintele icoane ale Ortodoxiei lucrează o putere supranaturală, care pune în contact Cerul cu Pământul, pe Dumnezeu cu omul credincios”⁸.

Dintre bunurile patrimoniale păstrate de la ctitori amintim: trei clopote, dintre care cel mai mare poartă următoarea inscripție: „Acest clopot este făcut de robul lui Dumnezeu Constantin Balș vel vornic de Țara de Jos și soția lui Ancuța Balș la Sfânta Biserică din satul nostru Trifești, anul 1798”.

Un potir și un disc din argint, de o mare valoare artistică, făcute cu cheltuiala vorniciței Catinca Balș, fiica logofătului Constantin Balș, care au fost donate „Bisericii Sf. Nicolae din Trifești, 1849, aprilie 20”.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Am descoperit recent o însemnare cu litere grecești (adaos la inscripția chirilică), făcută de monahul care a lucrat ferecătura: „făcută de mâna părintelui Lavrentie rusul”.

⁷ Melchisedec Ștefănescu, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă și despre icoanele făcătoare de minuni din România ortodoxă*, București: Tipografia Cărilor Bisericești, 1890, pp. 41-43.

⁸ Episcop Melchisedec Ștefănescu, *Ortodoxia Credinței*, culegere de texte despre cinstirea Sfințelor icoane, Roman: Editura Filocalia, 2012, p. 48, apud Melchisedec Ștefănescu, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă și despre icoanele făcătoare de minuni din România ortodoxă*...., pp. 41-43.

Un sfeșnic de alamă poartă inscripția: „Dedicat bisericii din Trifești cu hramul Sf. Nicolae de către proprietarul moșiei Gheorghe și Agripina Ghica, 5 martie 1865”.

Biblioteca parohială mai păstrează astăzi doar câteva cărți bisericești vechi: *Viețile Sfinților pe luna Aprilie*, Râmnic (1780); *Evanghelia*, Iași (1762); *Antologhion*, București (1766), *Tipiconul Sf. Sava*, Iași (1816).

II. Carte veche românească de la parohia Trifești – Neamț, în biblioteca Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului

În anul 1983 au fost retrase din inventarul parohiei Trifești, de către Episcopia Romanului, cea mai mare parte a vechilor cărți de cult, cu intenția de a le proteja, a le restaura și pune în valoare de către Centrul Eparhial de la Roman. Cu acel prilej au fost preluate în custodie, conform unui proces-verbal, un număr de 11 cărți de cult: *Apostol* (1743), *Penticostar* (1743), *Evanghelia* (1762), *Mineiul lunii Februarie* (1779), *Mineiul lunii Iunie* (1780), *Mineiul lunii Aprilie* (1780), *Mineiul lunii Mai* (1780), *Ceaslov* (1797), *Molitfelnic* (1811), *Ceaslov* (Chișinău, 1817), *Ceaslov* (Iași, 1817)⁹.

Amintim faptul că Biblioteca eparhială de la Roman a fost înființată în anul 1932 de către episcopul Lucian Triteanu, care cuprinde în prezent un bogat fond de carte veche românească (287 de titluri, cu peste 1.100 exemplare)¹⁰.

Continuând preocupările științifice inițiate de episcopul Melchisedec Ștefănescu¹¹, duse mai departe de profesorul Ilie Minea de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (prin studenții săi)¹², apoi de regretatul preot academician Mircea Păcurariu¹³, cercetări dedicate prețiosului fond de carte veche românească din zestrea Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului (fosta Episcopie a Romanului vreme de șase secole), cercetătorul Doru Mihăescu, româșcan la origine, „specialist și în același timp om al locului său, pe care nu l-a uitat niciodată”, preocupat de tezaurul bibliologic al acestei străvechi Eparhii, a început cercetările la Episcopia Romanului acum cinci decenii în urmă, în vederea întocmirii un Catalog, după regula stabilită de Bibliografia românească veche¹⁴.

⁹ Arhiva Parohiei Trifești, Protopopiatul Roman, Dosar Inventar 1983, Proces-Verbal de predare-primire, pp. 1-2.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Manuscrisele românești din Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor*, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Anul XXXVII, nr.7-8 / 1961, p. 526; Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului—600 de ani de istorie*, București: Editura Academiei Romane, 2007.

¹¹ Episcop Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, pp. 143-150.

¹² În perioada 1936–1938, cunoscutul medievist, prof. univ. Ilie Minea, a însărcinat pe unul dintre studenții săi de la Facultatea de Istorie din Iași, să transcrie însemnări de pe vechi cărți de cult aparținând Bibliotecii Episcopiei Romanului. Acel student, pe nume Virgil Pântea a venit la Roman și a cercetat o mică parte din zestrea acestei Eparhii.

¹³ Pr. Prof. Mircea Păcurariu a publicat un număr de patru articole în revista Mitropolia Moldovei și Sucevei, în perioada 1961-1966: MMS, nr. 7-8 / 1961, pp. 526-533; MMS, nr. 5-6 / 1963, pp. 288-290; MMS, nr.5-6 / 1965, pp. 325-328; MMS, nr. 1-2 / 1966, pp. 110-112; în care a descris opt manuscrise românești din Biblioteca Eparhială de la Roman (sec. XVIII–XIX), anunțându-și intenția de a prezenta pe viitor și cartea veche românească existentă aici, până la 1830, cu însemnările făcute de-a lungul timpului.

¹⁴ Doru Mihăescu, *Vechi tipărituri și manuscrise din Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor*, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei (MMS), anul XLIX (1973), nr. 1-2, pp. 129-133; Idem, *Carte veche românească în Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor*, în: MMS, anul (1987), nr. 1, pp. 83-107.

Prin eforturi susținute, cu sprijinul unor vrednici colaboratori de la Centrul Eparhial Roman, distinsul nostru cercetător și-a împlinit acest vis, iar Catalogul a fost tipărit la Editura Academiei Române la ceas aniversar, când Eparhi Romanului împlinea 600 de ani de atestare documentară¹⁵.

Trebuie să facem câteva precizări legate de timpul apariției titlurilor care compun fondul de carte veche de la Roman, fond care se încadrează în perioada: 1643–1830: locul tipăririi cărților – acestea provin din toate centrele tipografice active în perioada respectivă, din toate provinciile românești, dar și din câteva capitale străine cum ar fi: Viena, Sankt Petersburg. Fondul este alcătuit din două componente succesive: fondul inițial al bibliotecii episcopale și un fond concentrat aici de la parohiile din protopopiatul Roman, cărți preluate în custodie în perioada 1981–1984. Pe lângă valoarea lor istorică, artistică și culturală, pe paginile acestor cărți învechite de vreme, se găsesc nenumărate însemnări, care reprezintă pentru noi prețioase mărturii documentare pentru istoria locală și nu numai. Vom enumera în continuare titlurile cărților vechi de cult preluate de către Centrul Eparhial de la Roman, cu cele mai importante însemnări:

1. APOSTOL, Buzău, 1743, BER III, 63¹⁶.

f. I de gardă (chirice cerneală brună): „Acest Apostol este al bisericii din sat Sofrăcești (comuna Trifești n.n.). 1846 a(u)gust 26. D. Eminovici”.

Mai jos aceeași mână, cu caractere latine: „Acestu sf(ânt) Apostol este al bisăricii din Sofrăcești. 1870, martie 4. D. Eminovici”. Mai jos aceeași mână cu caractere latine: „Astăzi la 1 avgust 1870, s-au săvârșit din vieață dom(nul) dascălu(l) Constandin Avram, șazătoru în viață în comuna Luța. D. Eminovici, 1870 avgust 1. Și spre a să ști am însămnat astăzi, 1870, avgust 1. D. Eminovici”¹⁷.

2. PENTICOSTAR, București, 1743, BER 308¹⁸

f.I nenum.(titlu; chirilice, cerneală neagră): „Acestu Penticostar l-am cumpărat eu și l-am dat la biserica de la Trifești la let 7251, fiv(ruarie) 7” (7 februarie 1743); altă mână (chirilice, cerneală neagră): „Nectar(ie) vel-spat(ar)”¹⁹.

f.143 (creion negru, caractere latine): „Fiind de serviciu în această sfântă zi, am semnat spre știință, Paroh, Gh. Popovici, 1912, mai 3”.

3. MINEIUL pe luna FEBRUARIE, Râmnic, 1779, BER III, 293²⁰.

f. 161 (chirilice, cerneală neagră): „La veleat 1836 febr(uarie) în 15 zile, sâmbătă, la 9 ceasuri di noapti s-au săvârșit din viață(ă) marile a Moldovii Vistiernic Iordachi Ruset carile au fost și ctitor la biserica din Trifești îmbrăcând pe Maica Domnului, toată, cu argint”²¹.

4. MINEIUL pe luna APRILIE, Râmnic, 1780, BER III 278²².

¹⁵ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului–600 de ani de istorie*, București: Editura Academiei Romane, 2007, 363 p. + ilustrații.

¹⁶ B.R.V. II (230), p. 65; IV (230), p.239. Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie*, București: Editura Academiei Române, 2007, p. 44.

¹⁷ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 44.

¹⁸ B.R.V. II (232), pp. 70-72.

¹⁹ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 47.

²⁰ B.R.V. II (421), pp. 237-241.

²¹ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 131.

²² B.R.V. II (433), pp. 254-256.

f. 49 (chirilice, cerneală neagră): „Să să știe di când au început a să zidi biserica de la Trifești; luna a treia, săptămâna după Paști, april(ie) 12”²³.

Coperta a II-a, interior (chirilice, creion): „La velet 1809 au fost Sfânt(ul) Gheorghii vineri, a patra săptămână după paști și... (rupt) pădurea au fost fără frun(ze)”; mai jos (chirilice cu cerneală neagră): „La velet 1852 au început a ninge și a viscoli de la 30 martie, din zio(a) de Paști, și pân(ă) la 10 aprilie; și încolo, april(ie), au început mai cumplit viscol și au ținut...(tăiat) zili, din care pricină mulțime de boi, vaci, oi și miei au murit; și pădurile nici oleacă n-au fost înfrunzite”²⁴.

5. MINEIUL pe luna MAI, Râmnic, 1780, BER III, 272²⁵.

Coperta I, interior (chirilice, cerneală neagră): „Să se știe de când s-au aprins târgul Romanului, gioi, a cincea săptămână după Paști, mai 15, 1791; iar la velet 1792, iarăș(i) s-au aprins târgul Romanului și au ars mai tot, în Săptămâna Luminată, apr(ilie) 8”²⁶.

f. de gardă de la început (chirilice, cerneală neagră): „1826 au răposat preotul Manolachi, april(ie) 1”²⁷. ff. 69-70: „La velet 1793 mai 13 zile, vineri a trie săptămână după Paști după liturghie s-au uitat o lumânari aprinsă în biserică și eșind preutul din biserică s-au aprins scaunul cel mari ci era sfeșnic dinainte icoanii Precistii și au ars tot cu toati făcliile ci erau întrânsul și s-au aprins și strana icoanii cei făcătoare de minuni și au ars și pocăsteala icoanii giunătați la trei ceasuri din zi, în zilele lui Mihail V(oie)v(od) Șuțul”²⁸.

6. MINEIUL pe luna IUNIE, Râmnic, 1780, BER III, 275²⁹.

Coperta I interior (chirilice, cerneală neagră): „La velet 1792, iul(ie) 21, s-au făcut mitropolit Moldavii preasfințitul episcop de Huși, Iacov (Stamati n.n.) dede(a) înălțatului domn Alexandru Moruzi V(oie)vod, să să știe”³⁰.

f. de gardă din față (chirilice, cerneală neagră): „Să știi di cându am vinit aici, la Trifești, la anu(l) 1835, în fevruari(e) 20”³¹.

f. de gardă următoare, aceeași mână: „Să știi di când m-am căsătorit, 1835 și di când am vinit la mînăstire, la Trifești și tot la anul acela, la moșia cucoanii Catinca Balușo(a)i(a); dascăl Gheorghe ot Trifești”³².

7. CEASLOV, Iași, 1797, BER III, 116³³.

p. 2-5 (chirilice, cerneală brună): „Acest Ceaslov esti al meu, a preotului Gheorghie... (șters), ajutorându-mă și cuconul Ghiorghe Vârnăv...”³⁴.

p. 3 (caractere latine, cerneală neagră): „Acest Ceaslov îl am de la tată(l) meu, preotul Dimitrie Popovici, preot în parohia Broșteni, județul Roman, mort la 1 decembr(i)e 1896. Pr. Gh. Popovici – fiul, paroh Trifești – Roman între 1903 și 1932”.

p. 261, aceeași mână: „Hrisant s-a născut în 1894, luna martie, ziua 12, orele 4 (și) 25 de minute”. Se repetă la p. 344.

²³ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 133.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ B.R.V. II (434), pp. 256-260.

²⁶ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 134.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, pp. 134-135.

²⁹ B.R.V. II (435), pp. 260-262.

³⁰ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, pp. 135-136.

³¹ *Ibidem*, p. 136.

³² *Ibidem*, p. 136.

³³ B.R.V. II (603), p. 389.

³⁴ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 173.

p. 288, aceeași mână: „Astăzi, 14 martie 1919, ora 6 dimineața, mama mea, preoteasa Profira pr(eot) D. Popovici, din satul Broșteni, județul Roman, a încetat din viață la mine, în Trifești, jud. Roman. A trăit 90 de ani. Pentru știință am însemnat aici. Pr. Gh. Popovici”³⁵. La p. 503: „În 29 martie 1934, ora 10 sara, s-a produs un puternic cutremur de pământ. Pr. Gh. Popovici, fost (la) Trifești, între 1903–1932”.

8. MOLITVELNIC, Brașov, 1811, BER, II, 36³⁶.

p. 158 (caractere latine, cerneală neagră): „Pr. G. Banu. Spre știință, de când au nins la Zioa Crucii, spre 14 s(e)pte(mbr)ie, au început a ploua, spre 15 au început a ninge și au nins până la ora 16, sara, dar n-au înghețat noaptea și la 17 s-au luat omătul care se pusese de o palmă. 1867”³⁷.

p. 192: „Subsemnatul, preot Ghiorghe Banu, oferez acest Molitvelnic bisericii din Trifești, cu hramul Înălțarea Domnului și Sf. Necolai, pentru pomenire. Pr. G. Banul, 1879, ianuarie 19”³⁸.

p. 165-169, aceeași mână (chirilice, cerneală brună): „Să să știi de când m-am căsătorit, la velet 1839, în luna lu(i) mai, în 21 și m-am hirotonisât preot, la let 1842...”³⁹. La p. 531 (chirilice, cerneală neagră): „Această carti esti a preotului Calist, răposatului, spre pomenire...”⁴⁰.

Coperta a doua, interior (caractere latine, creion): „C. Tansanu, cântăreț în comuna Trifești, 6/7/1934”.

9. CEASOSLOV, Chișinău, 1817, BER IV, 546⁴¹; (Conține f. 117-283).

f. 121 (chirilice, cerneală brună): „Să să știi de când au răposat Gherasim Livescu, fiul preotului Ioan Livescu răposat. Gherasim Livescu au avut frați pi i(e)romonahul Ghedeon, care la Mănăstirea Frumoasa din Eși (Iași) săvârșindu-s(e) din viață, acolo s-au și îngropat, mai având frate pe șatrariul, pe Livescu, care iar la sat Dealu Nou (jud. Bacău) au trecut din viață, la care să răpăosă, de l-au îngropat atunce, Vasăle Livescu... Au mai avut un frati, Dimitrii, care mai de mult săvârșindu-s(e) din viață, s-au îngropat tot la bisărica din sat Dealu Nou, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Și au mai rămas un frate, numit Ioan Livescu, iconomul, care petrece la târg în Bacău. Și s-au scris aici de Constandin Livescu, fiul răposatului Gherasim Livescu, 1845, ap(ri)l(ie) 5, îngropat la 7 april(ie)”⁴².

f. 158 (același scris, cerneală maronie): „Să să știe de când s-au născut ce(a) întâi fiică... numită Anica; nașterea au fost la 2 ghen(a)r 1846, a do(u)a zi de Sf(ântul) Vasili, în faptul zili(i), iar botezu(l) au fost în zio(a) de Botezu(l) Domnului H(risto)s. Și am însămnat, Constandin Livescu..., an 1846, luna ghen(ar), 7...”⁴³;

f. 171 (chirilice, cerneală maronie): „Să se știi de când au murit părintele Vasili de la Bălțata (jud. Bacău); atunce s-au cutremurat pământu(l), sara, la trii ceasuri din noapte, la 1838, ghenari(e)”⁴⁴;

³⁵ *Ibidem*, p. 173.

³⁶ B.R.V. III (794), pp. 45-47; IV, p. 289.

³⁷ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 220.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 220.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ B.R.V. III (951), pp. 193-194.

⁴² Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 249.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

f. 193-194 (chirilice, cerneală brună): „La anul 1849, februarie 10, s-au cununat Mihail, fiul preotului Ioan ot Trifești, cu Ile(a)na, fiica Migdoniei... și s-au cetit de proto(i)reu Ananii, în orașul Bacău”⁴⁵.

f. 195 (caractere latine, cerneală neagră): „La anul 1868, septembrie 22, orele 9 sara, au logodit fiica mea, cu D. Ureche. Mihai zis”.

f. 196 (chirilice, cerneală brună): „Să să știi de când au trecut din viața pământească Gherasim Livescu, acel ce au fost multă vreme anagnost la sfânta arhierie. Grigorie de la Bisărica Banului din Eși (Iași), la sat Dealu Nou, Ținut Bacăului”⁴⁶.

f. 241 (chirilice, cerneală brună): „Să să știe de când s-au născut al 2-le(a) fiu țățacăi Mărioara, la 24 mai 1847 și anumi Ioan de D. Grigori Balică, zioa naștirii marți, pi la toacă”.

9. BER, IV, 548⁴⁷, (conține f. 3-116, fiind de fapt prima parte a exemplarului BER IV 546, care nu ar fi trebuit să aibă o cotă separată, fiind de fapt aceeași carte).

f. 90 (caractere chirilice, cerneală maronie): „Să se știe de când s-au cutremurat pământul și au fost mari, cât s-au stricat casăle, la trei ceasuri din noapți. 1838, ghen(arie) 11”.

f. 104 (caractere latine, cerneală maronie): „7 august 1848, Gr. Livescu”.

f. 111 (caractere latine, cerneală violetă): „La anul 1873, luna iulie, în 23, la 8 ceasuri după amiază, au răposat dl. Iconomul Mihai Bută, servitoriu la biserica din Trifești timp de 20 de ani, îngropat la 26 iulie, ziua joi, în zilele d-lui Carol I, Dl. României, sub episcopul Isaia (de) Roman și mitropolitul Calinic Miclescu, 1874, ianuarie 15. V. A. Urechia”.

10. CEASLOV, Iași, 1817, BER III, 157⁴⁸.

p. 295 (chirilice, cerneală brună): „Această carte ce să numești Ceaslov esti cumpărată de mine, preotul Apostol Șendre(a) din satul Săucești (jud. Bacău), pe cari carte am dăruit-o sf(â)ntului schit di pi Nichid (Nechit – Neamț), unde să cinstești și să prăznuiești hramul Schimbării la Față, în vremea nacealniciei Sf(i)nției Sale părintelui Isaie, ca să fie spre pomenire(a) noastră, la anii de la mântuirea lumii 1819, luna dec(em)v(rie), în 16 zile”⁴⁹.

Concluzii

Dincolo de aceste statistici nu putem trece cu vederea zecile de **însemnări** facute pe paginile învechite ale acestor cărți de cult, însemnări care surprind „istoria” locului, informații despre donatori, despre biografiile și destinele unor personalități ori familii, despre invazii, incendii, calamități, războaie, fenomene meteorologice etc.

Prin mesajele care le transmit, ori le sugerează, aceste însemnări se constituie într-un auxiliar prețios, nu numai pentru cunoașterea directă, dar și pentru buna înțelegere, sub diferite aspecte, a stării și evoluției unei lumi care, mai mult sau mai puțin îndepărtată de noi, ca timp, loc, mentalitate, cultura, nu este alta decât aceea a înaintașilor noștri.

Prezența acestor tipărituri în Biblioteca Eparhială de la Roman, însemnările făcute de unii clerici și mireni pe paginile lor, confirmă fenomenul cultural-istoric al circulației vechilor cărți în spațiul românesc, despre care vorbește cercetătorul Florian Dudaș: „Prin circulația vechilor cărți, dintr-o provincie în alta, dintr-o localitate în alta, dintr-o posesiune în altă posesiune, după cum spun numeroasele note înscrise pe paginile lor, s-a păstrat unitatea neamului și a spiritului național. Pe lângă funcția intelectuală, ele, cărțile, au avut

⁴⁵ *Ibidem*.

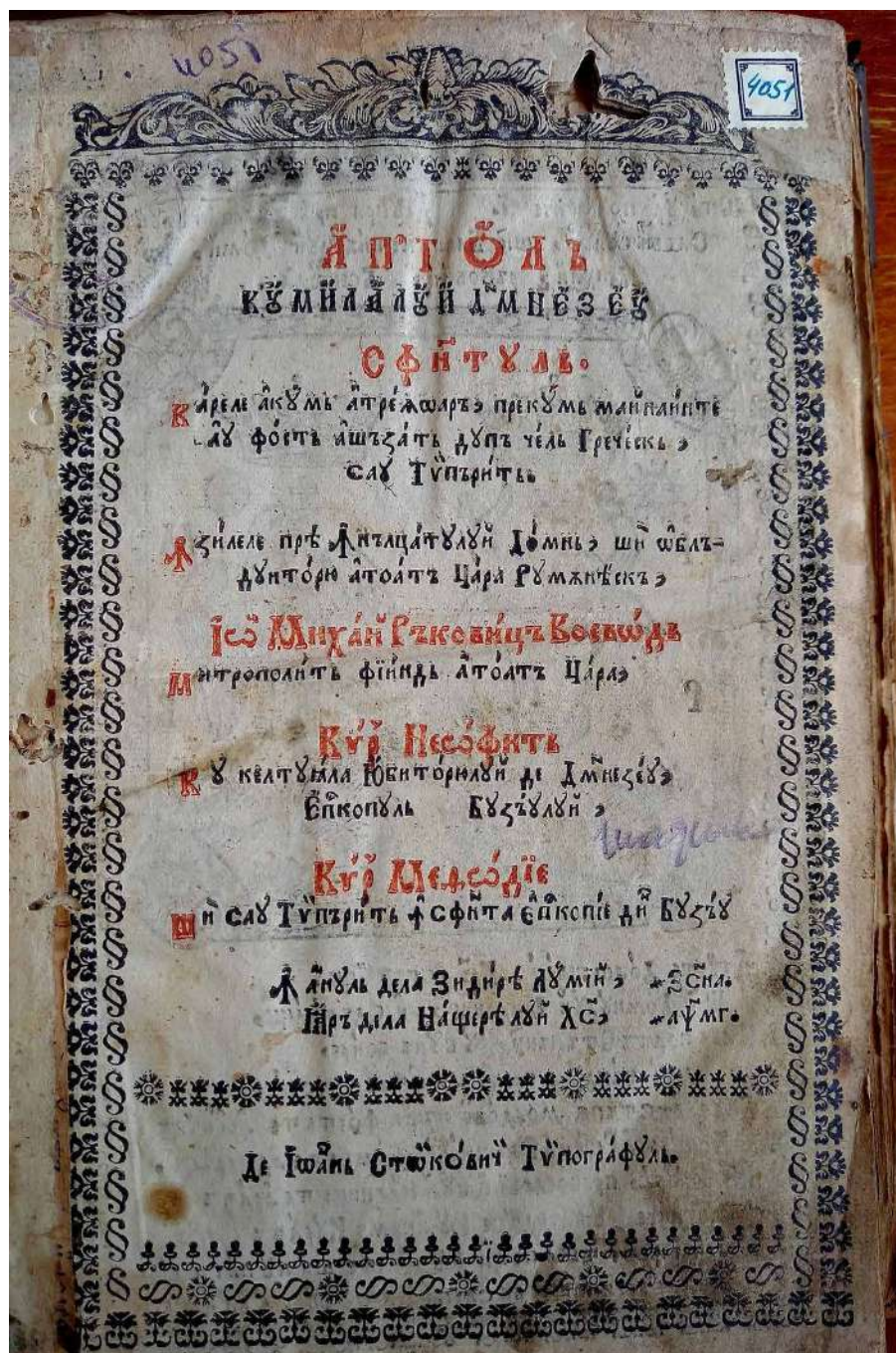
⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ B.R.V. III (936), pp. 183-185.

⁴⁹ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie...*, p. 250.

și alta, mai de luat în seamă, de rezistență morală și națională, fiind arme eficiente de luptă împotriva aluviunilor străine”⁵⁰.

APOSTOL (BER III, 63), tipărit cu cheltuiala episcopului Buzăului Metodie, în Sfânta Episcopie a Buzăului, la anul 1743, de Ioan Stoicovici tipograful.

⁵⁰ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București: Editura Sport Turism, 1987, p. 292

PENTICOSTARUL (BER 308), tipărit cu binecuvântarea mitropolitului Ungrovlahiei Neofit Cretanul, București, 1743, tipograf popa Stoica.

MINEIUL pe luna MAI (BER III 272), cu blagoslovenia mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, de către episcopul Râmnicului Filaret, tipografia Episcopiei Râmnicului, 1780, de popa Constantin tipograful Râmnicului și popa Constantin Mihailovici tipograf.

MINEIUL pe luna IUNIE (BER III, 275), tipărit cu binecuvântarea episcopului Filaret al Râmnicului, tipografia Episcopiei Râmnicului, 1780, de popa Constantin tipograful Râmnicului și popa Constantin Mihailovici tipograf.

CARTE VECHE DIN DOMNIA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ÎN COLECȚIILE DE PATRIMONIU DIN REPUBLICA MOLDOVA

*Old book from the reign of Constantin Brâncoveanu
in the heritage collections of the Republic of Moldova*

CZU: 002.2(478):94(498.1)'1654/1714''

DOI: 10.5281/zenodo.19329516

Veronica COSOVAN

<https://orcid.org/0000-0002-1222-0364>

Biblioteca Națională a Republicii Moldova

E-mail: vcosovan45@gmail.com

Summary. At the beginning of the 17th century, the cultural and religious life in both Wallachia and Moldavia was still dominated by the Slavonic language. The printing of the *Pravila cea Mică* and the *Ceaslov* in 1640 at the Govora Monastery accelerated the process of Romanization of cultural life, supported by the greatest hierarchs and princes. Among the princes who invested substantially in national culture was Constantin Brâncoveanu, who stood out as a supporter, protector and supporter of the typographic activity in the country. He continued to cultivate the idea of national unity of the Romanians, an idea initiated by his predecessor Șerban Cantacuzino (1678–1688) by replacing the Slavonic language in religious worship with the Romanian language. During his reign, religious book printing developed considerably, thanks to the support of the ecclesiastical elite and princely patronage. In his era, a number of scholars stood out, such as Antim Ivireanu, the Greceanu brothers, Bishop Mitrofan, Bishop Damaschin, Mihai Iștvanovici and other artistic printers, skilled engravers, proofreaders and polyglots, thanks to whom the Romanian language became the official language in the Romanian churches. A special place in the history of Romanian culture and printing is occupied by the printing house in Buzău, from whose presses came remarkable books, today considered bibliophile values. Their presence in the heritage collections of the Republic of Moldova is the purpose of our approach.

Key words: Old romanian book, 17-th century Buzău, Brâncoveanu era, religious texts, heritage collections.

Constantin Brancoveanu, nepotul de soră al domnitorului Șerban Cantacuzino (1678–1688) este una dintre cele mai proeminente figuri din istoria Țării Românești. Nascut în 1654, a fost domn al Țării Românești între 1688 și 1714. Pe durata domniei sale îndelungate au avut loc evenimente apreciable pe plan politic, cultural și educațional. Fiind și un sprijinitor al culturii, s-a preocupat nu doar de construcția așezămintelor religioase, întemeierea școlilor sau ctitorirea mănăstirilor. A contribuit la dezvoltarea tiparului, în atelierele cărora au fost imprimate nu doar cărțile religioase, dar și cele laice care au îmbogățit și diversificat patrimoniul cultural românesc. În timpul domniei sale au fost imprimate 90 de titluri în cele cinci tipografii funcționale la acea vreme. Tipografia de la București era deja redeschisă de către mitropolitul Varlaam (1672–1679). Cum după părerea lui Constantin Vodă aceasta nu se isprăvea cu asigurarea numărului necesar de carte, domnia sa a deschis alte patru: la Buzău (1691), Snagov (1694), Târgoviște (1708) și Râmnic (1705) în atelierile cărora au lucrat Mitrofan, Antim Ivireanu, Mihai Iștvanovici și Gheorghe Radovici și alți ucenici.

Aceste acțiuni se înscriau perfect în programul cultural demarat de predecesorul său Șerban Cantacuzino (1678–1688) și anume înlocuirea limbii slavone din cultul religios cu limba română. Despre faptul că la sfârșitul secolului al XVII-lea în țară nu erau cărți în limba română aflăm din predislovia *Liturghiei* bucureștene din 1680, în care mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei mărturisea: „jalnic și plânguros lucru iaste într-aceasta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumânesc, carele odată și el numărat între putearnicile neamuri și între tarii oameni să număra, iară acum atăta de supusă, de ocărâtă iaste. Că nice învățătură, nice știință, nice armă, nici legi, nici niceun obiciaiu într-un tot rodul, că să pomenăște astădzi rumân*, nu iaste. (...) învărtindu-se și înfășurându-se de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, ce și să împrumutează și de carte, și de limbă, și de învățătură. O grea, și duroasă întâmplare”¹.

Tipografia de la Buzău a fost înființată în anul 1691, fiind prima din acest oraș, la înдемnul domnitorului a fost organizată de episcop cărturar și tipograf Mitrofan. Parcursul ei istoric a fost periodizată în câteva etape importante. Perioada I (1691–1706) – a avut statut de tipografie Domnească, sub conducerea episcopilor de Buzău Mitrofan (1691–1702) și Damaschin (1702–1708). Perioada a II-a (1743–1768) – cu statut de tipografie Episcopală, sub patronajul episcopilor Metodie și Cozma. Perioada a III-a (1832–1871) – continua să fie tipografie Episcopală sub patronajul mitropolitului Grigore Dascălul (1832–1833), și a episcopilor Chesarie (1834–1846), Filothei (1852–1857) și Dionisie Romano (1860, 1868–1871).

Perioada care vizează nemijlocit demersul nostru este cea când tipografia sa aflat sub patronajul domnesc, adică între anii 1691–1702, fiind condusă de episcopul Mitrofan, un exelent tipograf român din secolul al XVII-lea, de mâinile căruia vor fi tipărite personal 18 cărți, dintre care 9 în slavonă și română, 5 în limba română și 4 în limba greacă. Abilitățile sale de remarcabil meșter au constituit subiectul cercetărilor mai multor istorici care s-au referit la rolul și contribuția sa în dezvoltarea tiparului românesc. Vom consemna aici doar câteva studii realizate de Ioan Bianu², Doru Mihăescu³, Nicolae Turcu⁴, Daniela Lupu⁵ și Elena Ardelean⁶. Episcopul Mitrofan a creat prima școală de tipografi din Moldova la Iași, pe lângă tipografia redeschisă de Mitropolitul Dosoftei (1624–1693), în timpul celei de-a doua domnie a lui Gheorghe Duca (1668–1672). Printre ucenicii săi au fost zugraful Ursul, Nicolae, Andrei, Pavel și Chiriac, toți moldoveni⁷. Un alt ucenic a fost Antim Ivireanu, fostul rob la turci, venit în țară odată cu Constantin Brâncoveanu, care va avea un rol de seamă în istoria tiparului românesc, dar va ajunge ulterior renumit Mitropolit al Ungrovlahiei. Un alt ucenic, Damaschin, a fost

¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*. Vol. 1: 1508–1716, București, 1903, p. 234.

² I. Bianu, *Mitrofan, episcopul Hușilor și al Buzăului, mare tipograf*, în: *Almanahul Graficei Române*, Craiova, 1927, pp. 44-49.

³ Doru Mihăescu, *Mitrofan episcopul de Huși*, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1979, nr. 3-6, pp. 314-334.

⁴ Nicolae Turcu, *Viața și activitatea cultural-tipografică a episcopului Mitrofan al Buzăului*, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1965, nr. 3-4, p. 288.

⁵ Daniela Lupu, *Episcopi cărturari*, în: Buzău, 2000, p. 154; Daniela Lupu, *Legători de cărți din județul Buzău (a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – sec. al XIX-lea)*, în: *Analele Buzăului V*, Buzău, 2013, pp. 79-107.

⁶ Elena Ardelean, *Considerații asupra artei cărții din perioada domniei sfântului Constantin Brâncoveanu*, în: *Akademios*, 2022, nr. 1, pp. 107-114.

⁷ Anton Popescu, *Episcopul Mitrofan al Hușilor*, în: *Mitropolia Moldovei și a Sucevei*. 1969, pp. 503-504.

după moartea lui Mitrofan, un demn continuator al lucrării lui, în același scaun episcopal din 1702 și dascăl la școala slavonă din București. Mitrofan mai este și primul meșter român care și-a confecționat singur teascul tipografic, pe vremea când lucra în atelierul tipografiei grecești de la mănăstirea Cetățuia⁸. După evenimentele dramatice petrecute din Moldova în 1686, când mitropolitul Dosoftei a părăsit scaunul plecând în Polonia, Mitrofan pleacă în Țara Românească la București, de unde va începe o nouă pagină din viața sa.

Până în prezent în colecțiile bibliotecilor din Chișinău și a mănăstirilor din țară sunt prezente doar 7 exemplare editate în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, dintre care impimate la București – 1, la Snagov – 2, la Buzău – 2, la Râmnic – 2. Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe deține 3 exemplare: *Evanghelia greco-română* tipărită la București de Antim Ivireanu 1693, *Evanghelia* de la Snagov din 1697 și *Liturghia* buzoiană din 1702. Muzeul Național al Literaturii Române deține 2 exemplare: *Antologhionul* de la Râmnic din 1702 și *Octoiul* râmnicean din 1706⁹. În bibliotecile sfintelor locașuri ediții brâncovene au fost depistate la Mănăstirea Saharna unde se află *Evanghelia* de la Snagov din 1697. Mănăstirea Hârbovăț are în posesie *Mineiul pe luna iunie*, apărut la Buzău în 1698¹⁰, despre care Nicolae Iorga va remarca că sunt „una din cele mai frumoase și importante producție ale tipografiei noastre și primele tipărituri prin care s-a introdus limba română în biserică”¹¹.

De curând am identificat în colecțiile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova un exemplar apărut în epoca brâncovineană care nu mai apare în cataloagele realizate la est de Prut și anume: *Evhologhion adecă Molitvenic carele cuprinde întru sine toată treaba besearecii ce să cuvine preoților. Acum tipărită al doilea rând. Cu blagoslovenia Prea Sfințitului Părinte Chir Teodosie, Mitropolitul a toată Țara Rumânească*. În Sfânta Episcopie de la Buzău, 1701. Prin osteneala a însuși Episcopului de Buzău, chir Mitrofan. În 1903 când Ioan Bianu edita primul volum al Bibliografiei Românești Vechi erau atestate 3 exemplare ale respectivei lucrări, câte unul la Biblioteca Academiei Române, la Muzeul de Antichități și la mănăstirea Neamț¹². Astăzi potrivit catalogului electronic am constatat că la Biblioteca Academiei se păstrează 5 exemplare.

Exemplarul nostru este incomplet. Lipsește pagina de titlu, pe care se afla stema domnitorului și stihurile politice preluate din ediția *Molitvenicului* din 1699, alcătuite de episcopul Mitrofan. Este lipsă „Predislovia către preoți” semnată de Mitrofan episcopul de Buzău și „Cuprinsul”. Textul propriu-zis începe cu fila 5, primele 4 fiind lipsă și sfârșește cu fila 303, filele 304-312 fiind lipsă. Potrivit registrelor de inventar, cartea se află în colecțiile bibliotecii din 1971, iar în documentele de evidență este datat ca fiind scris în 1718 la București. Cel mai probabil sa luat drept reper anul consemnat într-o însemnare olografă pe care o voi prezenta.

Cartea e tipărită câte 22 rânduri în pagină, în limba română și slavonă, tipar negru și roșu. Textul este slavon cu tipicul în limba română. După cum mărturisește Mitrofan în *Predislovie* „că cele mai dinainte [Molitvenice – n.a.] nu sunt cu tipicul românesc”. Tot el relatează că „...pentru aceasta mam îndemnat de am tipărit cu toate învățăturile românești pentru înțelegerea tuturor”. Din acest pasaj este lesne de înțeles că limba slavonă utilizată de preoți la oficierea slujbelor religioase nu mai era înțeleasă pe deplin.

Legătura exemplarului este modestă, scoarțele din lemn îmbrăcat în piele cafenie, cu 2 cheotori simple din piele și metal. Pe perimetrul copertelor se observă urme ale ale unui

⁸ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei*. Ed. a 2-a. Iași, 2010, p. 40.

⁹ I. Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Iași, 2011, pp. 48-52.

¹⁰ I. Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*. Chișinău, 2016, pp. 28-29.

¹¹ N. Iorga, *Constantin Brâncoveanu*. București, 1914, p. 175.

¹² Bibliografia Românească Veche. Vol. 1: 1508–1716, București, 1903, p. 411.

chenar decorativ iar pe centru scena *Răstignirii*, aplicate în timbru sec. Cotorul, deteriorat la capete, este cu 4 nervuri proeminente, decorat cu elemente florale în timbre sec. Forzațul original nu s-a păstrat, fiind recondiționat cu pagini dintr-o carte religioasă contemporană în limba rusă. Pe primul forzaț e inscripții scurte în limba rusă 1. „Требник славяно-молдавский” 2. „7226–1718 года”; 3 „Напечатан в Бухаресте”. Deși tipărișurile episcopului Mitrofan s-au remarcat prin combinația cu gust a ornamentelor și ilustrațiilor cu textul, exemplarul nostru ca aspect grafic este sobru. Din ilustrații doar câteva frontispicii și vinișete de final alcătuite din vrejuri de diferite forme, și chenarul din pagini. Frontispiciul reprezintă icoana Maicii Domnului amplasată pe centru privind spre stânga. Este identic cu cel din *Liturghia* bucureșteană din 1680¹³. Acest lucru nu este întâmplător, deoarece Mitrofan a activat în tipografia Mitropoliei din București, el fiind cel care a confecționat matrișele și a turnat unul din seturile de litere pentru imprimarea Bibliei din 1688¹⁴.

În text câteva însemnări în limba română cu alfabet chirilic și în limba rusă, pe care le-a descifrat cu ajutorul cercetătorului Alexandru Magola de la Institutul Patrimoniului Cultural, lucru pentru care îi mulțumim pe această cale. Însemnarea le la subsolul filelor 5-8 conține informații referitoare la apartenența și achiziția cărții și are următorul conținut: // *Și l-am cumpărat de la preotul Ioan // când au îmblat vâleatul // de la zidirea lumii 7226, [iar de la] Hristos 1000 sim sot 18 [1718] // mesiatsa Aprilia 1 dni //*

Cea de-a doua însemnare cuprinsă între filele 21v – 27, reprezintă o rugăciune în limba slavonă a irmosului cântat duminica. // *Море чермнаго пучину / не мокриими стопами древле [не]шиствовав Израиль, / крестаобраз[н]има Мои-//сеовима рукама Амаликава силе в пустини.[победил есть] // Веселитсе о тебе церкви твое, Христе, зовещи: / ти ми крепость и прибежище и утвърждение // Въздвизи на те видивше церкви, на крсте / си[лн]/це правед[ное] // Достоино възмще: / слава силе твоеи Господи // Ти ми Господи свет, / въ мир пришел еси, / свет свети образ из мрачнаго невидение иже верое въспеваеща [Тя] // Пожру ти съ гласом хваление, Господи, / церкви въпиет ти / о бесовские крѣви очистившесе / [ради] милостиви [от ребр Твоих истекшею кровию] // Въ пещи Аврамские дети персидстей, желание, благочистие паче / нежели пламенем опа[ляеми, възываху] // Руце распростер Даниил, / лвова звание въ рове затыче, огненное же силу угасивше, // [благочестия] рачители отроци [в]звуща: / благословите все дела [Господня Господа] // Камен неруко съчини [от несекомые] гори [Тебе Дево] / краиеголни осечесе // Христе съвкупни растоещасе естестве, / тем же веаселешисе те Богородице [величаем]//.*

Cea de-a treia însemnare, mai puțin lizibilă pe alocuri indescifrabilă, se află la filele 144-152 v consemnează informații despre circulația respectivului exemplar: // *Acestu stăntu/sfântu Molitâvnic // au fostu a preutului Ion, sân lui... // și s-au făcut cu mine schinbu // cu altul al meu cu 1 romănescu, // carile îl cu[m]părasăm... vletul ... // ca să-m fie mie poman și // să-l giuruiescu cui me fi voia mea // pintru că eu n-am făcut ficiori // și am scris să să știe ... 25? Martie, preut Gavriil...? // Kifanie ot Șa(r)botești. // ot ținutul Vasluiului //*

Deși sunt de ordin personal, însemnările date reprezintă valoarea istorică și memorială a exemplarului. După părerea noastră, pun în evidență relațiile interculturale dintre preoții din țară, ce avea loc prin schimbul de cărți. În cea de-a treia însemnare este evocată conștiința națională și unitatea limbii la acea vreme. Protagonistul însemnării fiind din ținutul Vasluiului, un județ situat în partea de est a țării, din regiunea istorică a Moldovei, scrie că „l-a

¹³ Anca Tatay, *Xilografura din cartea românească veche tipărite la București (1582–1830)*. Cluj-Napoca, 2015, p. 471.

¹⁴ Elena Chiaburu, *Cartea românească veche în biblioteca județeană „C.T. Kirileanu” Neamț. Catalog adnotat*. Piatra Niamț, 2021, p. 17.

schimbat cu unul românesc” (sic) dar nu cu unul „moldovenesc”. O altă constatare care se desprinde din conținutul aceleiași însemnări, este faptul că în vechime cărțile erau lăsate drept moștenire copiilor, deci erau un bun succesoral. Un alt moment nu mai puțin important este faptul că succesorii la acea vreme erau numai bărbații „ficiori”!

Cercetând cataloagele de colecție pentru a depista câte cărți imprimate la Buzău au circulat la est de Prut, am constatat în perioada interbelică tipăriturile buzoiene au fost semnalate în mai multe localități basarabene „de la Slobozia Mare – Ismail și Cetatea Albă până la Hotin”¹⁵. Potrivit studiului din 1929 a lui Constantinescu-Iași, în perioada interbelică în Basarabia au fost depistate 16 tipărituri de Buzău din intervalul anilor 1698–1860, unele câte două, trei sau chiar mai multe exemplare¹⁶. Din cercetările recente realizate de Igor Cereteu aflăm că în Moldova de răsărit au circulat 74 de cărți buzoiene tipărite între 1698–1901, date stabilite după izvoarele istorice¹⁷. Ținem să menționăm că și în biblioteca mănăstirii Noul Neamț sau aflat cărți din domnia lui Constantin Brâncoveanu. *Evanghelia greco-română* din 1693 și *Liturghia* de la Buzău din 1702¹⁸. Însă astăzi aceste cărți au rămas consemnate doar în surse istorice, locul lor de aflare necunoscându-se în prezent. Curioasă este calea de achiziție. Despre *Evanghelia greco-română*, se cunoaște că Andronic Popovici a răscumpărat-o în 1865 de la un negustor lipovean din Vilcov, pe care acesta o cumpărase pentru conașionalii săi Car-tea respective a fost dăruită Mănăstirii Bogdana de către Constantin Duca Vodă¹⁹.

Tipăriturile de la Buzău sunt de importanță capitală pentru ortodoxia și cultura română. Au fost tipărite când viața culturală a românilor este schimbată prin eforturile deosebite ale elitei ecleziastice și politice, și anume, desprinderea de limba slavonă acceptată de Biserica Ortodoxă ca limbă liturgică multe secole în urmă și introducerea limbii române în altar. Editarea lor era stringent necesară la acea vreme, deoarece cartea tipărită era încă într-un număr insuficient, cartea manuscrisă fiind mai numeroasă. Fapt confirmat de însuși Mitrofan în prefața unui Octoih „mai mult fiind și foarte trebuincioasă această carte preoților, de vreme ce la mulți lipsind aceasta nu se făcea slujba dumnezeiască deplin, și de și se afla la cineva era scrisă cu mână stricăată și cu anevoe a să ceti”²⁰. În tipografia domnească de la Buzău, între 1691 și 1702 au fost imprimate toate cărțile necesare pentru oficierea slujbelor religioase, chiar dacă textul era slavon ele aveau tipicul și „cîtirile” în limba română²¹.

În concluzie menționăm că tipăriturile imprimate în domnia lui Constantin Brâncoveanu au avut un rol de maximă importanță, cel de întărire a Ortodoxiei și cultivarea ideii de unitate de neam a românilor. Descoperirea și intrarea în circuitul cultural-științific din Republica Moldova a *Molitvenicului* buzoiian din 1701 completează șirul tipăriturilor din epoca brâncovineană atestate în țară. Iar însemnările olografe din carte evocă trecutul istoric și caracterul epocii în desfășurare.

¹⁵ Maria Danilov, *Circulația cărții de de Buzău în Basarabia. Reconstituiri istorice*, în: Mousaios, Vol. V, 1999, pp. 451-455.

¹⁶ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub Ruși*. Chișinău, 1929, pp. 36-50.

¹⁷ I. Cereteu, *Intinerarii basarabene ale cărții românești de Buzău*, în: Transilvania, 2012, Nr. 5-6, pp. 33-38.

¹⁸ I. Cereteu, *Valori cărțurărești din biblioteca mănăstirii noul Neamț (tipărituri din sec. XVI–XX)*. Chișinău, 2021, pp. 73-74.

¹⁹ Melchisedec Ștefănescu, *Viața și scrierile lui Grigore Tamblac*, în: Analele Academiei Române 1884, ser. II, tom.VI, pp. 1-109.

²⁰ Bibliografia Românească Veche. Vol. 1: 1508–1716, București, 1903, p. 400.

²¹ D. Bădără, *Din istoria cărții și a tiparului românesc. Studii și materiale*. Brăila, 2019, p. 336.

CUTREMURE SEMNALATE ÎN ÎNSEMĂRI DE PE CĂRȚILE VECHI DIN EPISCOPIA HUȘILOR

Earthquakes recorded in old books from the diocese of Huși

CZU: 002.2(498):550.348.436(498)

DOI: 10.5281/zenodo.19203829

Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU

<https://orcid.org/0000-0002-1701-288X>

Doctor în istorie, expert restaurator carte, document

Muzeul Național al Țăranului Român

E-mail: cristinacspanu@yahoo.com

Summary. Old books are faithful witnesses of the fears and sufferings experienced by people throughout time. The earthquake is one of the geological phenomena that causes the greatest fear among people and animals, the Romanian territory being one of the Earth's seismic zones. This meant that, over time, the area's population inhabited by Romanians suffered greatly from earthquakes. Slavic-Romanian chronicles from the 15th and 16th centuries are the earliest sources for these extreme phenomena, but most of the records about the earthquakes that took place in the Romanian Principalities come from the founders, deacons and clerics. These people wrote about their experiences of these undesirable events as eyewitnesses, either on old manuscripts or in printed books. No less than 20 earthquakes that occurred between the 18th and 19th centuries in the geographical area of the current Diocese of Husi and beyond were identified in the old books from the Huși Diocesan Museum. These events caused significant material damage and widespread fear among the population, regardless of their social background.

Key words: earthquakes, marginal notes from old books, the Diocese of Huși, Romanian printed books, natural disasters.

Cutremurul este unul dintre fenomenele geologice ce produce în rândul oamenilor și a viețuitoarelor cea mai mare spaimă. Teritoriul românesc se află pe una din zonele seismice importante ale Pământului. Aceasta a făcut ca, de-a lungul timpului, populația spațiului locuit de români să fi suferit mult de pe urma cutremurelor de pământ. Știri certe despre aceste mișcări tectonice din Țările Române avem încă din a doua jumătate a secolului XV, începând cu cutremurele din Moldova. În 1471 s-a prăbușit unul din turnurile de apărare ale cetății Sucevei, iar în 1472 s-au produs pagube însemnate mănăstirii Neamț. Între anii 1500 și 1900 sunt consemnate numeroase știri despre diversele cutremure din spațiul românesc, de o mai mică sau mai mare intensitate¹.

În letopisețele slavo-române din veacurile XV–XVI, cărturari precum Grigore Ureche, Ioan Neculce și alții au dat mărturie despre mișcările seismice. Dar cele mai multe consemnări despre seisme ce au avut loc în Principatele Române aparțin ctitorilor, die-cilor, clericilor și logofeților care au scris pe manuscrise sau tipărituri vechi impresiile lor despre aceste fenomene în calitate de martori oculari².

¹ Florian Dudaș, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, București: Editura Albatros, 1992, p. 113.

² Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București: Editura Silex, 1993, p. 209.

Cutremurele din țara noastră sunt de natură tectonică. Majoritatea acestora, în special cele din zona Moldovei, sunt numite intermediare și se produc în zona Vrancei, la Curbura Carpaților, la adâncimi cuprinse între 60 și 300 km. Pe lângă acestea mai există o categorie, cea a cutremurelor superficiale sau normale, care se produc la adâncimi de până la 60 km și care se manifestă în mai multe zone ale spațiului românesc. Prin urmare, zona Vrancei este izvorul primar al cutremurelor de pe teritoriul românesc și, uneori, din spațiile învecinate³.

„Cutremurul, cutremuratul sau tremuratul pământului se datorează mai multor împrejurări”⁴. Credințele producerii acestuia sunt din cele mai diverse: prin Bucovina există credința potrivit căreia, atunci când scorpia, care este legată cu lanț de stâlpul pământului, se scarpină de acesta, pământul se cutremură. Prin alte zone, scorpia este înlocuită cu zgripturoaica, cea care roade mereu stâlpii, care, atunci când sunt roși produc o mișcare a pământului. Se spune că această zgripturoaică se hrănește cu mălai și apă: mălaiul este acela pe care îl scutură femeia de pe sită după ce a cernut făina, iar apa este cea vărsată de femei la fântână atunci când toarnă mai întâi puțină apă ca să-și clătească cofa⁵.

O explicație complexă asupra percepției umane față de mișcarea pământului îi aparține lui Tudor Pamfile: „Spaima ce ne cuprinde în momentul cutremurului de pământ este profundă: ceea ce ne înspăimântă nu este numai amintirea marilor pustiiri ce au produs, nici icoana catastrofelor a căror memorie le-a păstrat istoria și pe care imaginațiunea noastră ne-o pune înaintea ochilor; ceea ce ne cuprinde este că pierdem încrederea înăscută în noi despre stabilitatea solului. Din copilărie eram deprinși cu contrastul mobilității apei și cu imobilațiunea pământului; toate probele simțurilor ne întărise liniștea noastră. Tremură solul! Acest moment este destul pentru ca să se sfărâme experiența vieții întregi. Se poate cineva depărtă de un vulcan, poate să se ferească de un curent de lavă, dar când pământul tremură, unde să fugi? Pretutindeni crezi că umbli pe un cuptor de distrucțiune; atunci fiecare sgomot, fiecare adiere de vânt excită atențiunea. Se teme cineva mai cu seamă de pământul pe care calcă!”⁶.

Cutremurele îi înspăimântă pe oameni nu doar din cauza efectelor pe care le produc, ci și a relelor pe care acestea le prevestesc, cutremurul fiind dintotdeauna socotit ca prevestitor de lucruri rele. Credința populară consideră că un cutremur prevestește următoarele rele: războiul, bolile, ciuma, holera, foametea sau seceta. Cu cât cutremurul va fi mai intens cu atât nenorocirile ce vor urma vor fi mai mari. Cele mai mari nenorociri erau considerate a fi mai întâi războiul, iar apoi sfârșitul lumii. Se întâlnesc, totuși, și credințe care sunt de părere că, uneori, cutremurile pot fi și bune, nu doar rele. Cutremurele care prevestesc binele sunt cele ce au loc după ce omul a luat masa, caz în care vestesc belșugul, deoarece după masă oamenii sunt sătui, în timp ce dacă se cutremură înainte de masă, când omul este flămând, atunci prevestește seceta și lipsurile. După alte credințe, cutremurul ce se întâmplă noaptea prevestește belșug, pe când cel de zi prevestește sărăcia și foametea⁷.

Cărțile vechi sunt martori fideli ai acestor spaime și suferințe trăite de oameni de-a lungul timpului, iar pe cărțile de la Muzeul Eparhial Huși (MEH) au putut fi identificate nu mai puțin de 20 de cutremure ce s-au resimțit între secolele XVIII–XIX în aria geografică a actualei Episcopii a Hușilor și nu numai.

³ *Ibidem*, p. 208.

⁴ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult după credințele poporului român*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Antoaneta Olteanu, București: Editura Paideia, 2002, p. 245.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁷ *Ibidem*, pp. 248-249.

Primele două cutremure sunt consemnate de către diacul Andrei pe un exemplar al *Cazaniei lui Varlaam*, tipărită la Iași în 1643, ce provine de la parohia Pribești (comuna Codăești). Acesta consemnează o notă „de cându s-au cutremurat pământul în luna lui fev. 25 de zili lui Neculai Vodă în domnie al doile, după ce s-au bătut turcii cu moscalii și au prădat tătarii Țara Moldovei, vara pe vremea săcerii. Și îmbla let 7219 (1711) atunci”⁸. Se pare că aceasta este o amintire a acestui cutremur, despre care notează mai târziu „iar când am scris, îmbla velet 7222 (1714) martie”⁹. Dat fiind faptul că este vorba de o amintire, e posibil ca scriitorul să se fi încurcat puțin în date, Nicolae vodă care este menționat în însemnare a avut a doua domnie între noiembrie 1711 – decembrie 1715, în timp ce în februarie, când menționează că ar fi avut loc cutremurul, era domn Dimitrie Cantemir. Mai mult, nu există mențiuni în lucrări de specialitate ale unui cutremur din februarie 1711 dar găsim, în schimb, menționat un cutremur ce a avut loc în octombrie 1711, dată mai apropiată de a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat¹⁰. Despre cel de al doilea cutremur din „luna lui februarie în 25 de zili, gioi înspre vineri, la cântatul cucușilor ... veleat 7222 (1714) februarie 25”¹¹ nu am găsit până în prezent nici o confirmare a producerii lui în alte lucrări de specialitate. E posibil să fi fost un cutremur de intensitate mai mică care, petrecându-se înspre orele dimineții, să nu fi fost simțit de multă lume.

Următorul cutremur este consemnat pe un *Minei pe luna lui mai* (Buzău, 1698) ce a aparținut inițial mănăstirii Florești. Ierodiaconul Nicolae scrie „să se știe de când s-au cutremurat pământul de au crăpat mănăstirea și clopotnița în zălele lui Grigorie vodă în domnie al doile întru anii trecuți 7246 (1738) maiu 31 în pol dnă”¹². Un cutremur mare, așadar, petrecut în mijlocul zilei, care a fisurat mănăstirea Florești și clopotnița acesteia. Seismul a avut loc în toiuul zilei și fiind atât de intens, probabil că va fi semănat multă groază în oameni. Despre acest cutremur există date potrivit cărora a avut loc în postul lui „Sen Petriului într-o m(i)ercur(i)” „la trei ciasuri jumatate din zi”, urmat de două replici, la „6 ceasuri iar s-au mai cutremurat mai încet. Și la 10 ceasuri tot într-acea zi iar s-au cutremurat”¹³. Însemnările de pe cărțile vechi abundă în informații despre acest eveniment teluric din 1738, Ilie Corfus publicând numeroase însemnări legate de acesta.

În Moldova situația a fost dezastruoasă, căzând multe clădiri, dar mai ales se știe că atunci a căzut mănăstirea Golia: „au fost cutremur mare în Moldova, căzând multe zidiri. Și la acest cutremur au căzut și mănăstirea Golăia din Eș, în zilele lui Grigorii vodă Ghica”¹⁴. „Să s(ă) știe de când au fost cutremur mari și au cădzut turla Golăi s-au crăpat pământul la Eș și au eșit ap(ă) și năsip. Ș-alte bisărici și curți s-au smintit. Și mănăstire Răchitoasa s-au răs(ă)pit tot la acel cutremur”¹⁵.

⁸ Muzeul Eparhial Huși (în continuare MEH), nr. inv. 4853, v. și Ion Munteanu, *Un document de epoca, Cazania lui Varlaam de la Pribești-Vaslui*, în: „AM”, III-IV, s. I, s. n., 1981–1982, p. 290.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Paul Cernovedeau, Paul Binder, *op. cit.*, pp. 215, 226-227.

¹¹ MEH, nr. inv. 4853, v. și Ion Munteanu, *op. cit.*, p. 370.

¹² MEH, nr. inv. 2160. v. și Ioan Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Simila, județul Tutova*, București: Atelierele grafice Socec&Co., 1916, p. 107; idem, *Documente bărlădene*, vol. I, Bârlad: Tipografia Neculai P. Peiu, 1911, p. 333.

¹³ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași: Editura Junimea, 1975, p. 240.

¹⁴ *Ibidem*, p. 239.

¹⁵ *Ibidem*.

În Brașov, pământul s-a clătinat foarte tare „și s-au dus spre răsărit și iar s-au întors îndărăpt. Și plopi să clătina ca de vânt și au clătinat casele. Și au făcutu pământul mare dudet”¹⁶. A fost distrusă, de asemenea, poarta cetății dinspre Șchei și mai multe clădiri, „cădeau hurloaiele în cetate și multe case să despica(u)”¹⁷. La Prejmer, o secțiune din zidul intrării în biserică-cetate s-a dărâmat. La Mediaș a fost afectat acoperișul turnului bisericii, iar la Sibiu s-a clătinat turnul Sfaturului foarte tare, făcând să sune singur unul din clopotele mici. În sud-estul Transilvaniei au sunat singure clopotele bisericilor din Lețfalău (Covasna), iar pământul, din care a ieșit un lichid amestecat cu nămol albăstrui, s-a crăpat și de-a lungul cursurilor de apă¹⁸.

În Țara Românească „s-au cutremurat pământul foarte tare, încât multe bolte i ziduri ale mănăstirilor și ale caselor au crăpat. Încă unile au și căzut aici în București. Iar afară multe biserici și bolte s-au surpat de tot pământul pe alocurea s-au despicat și au eșit apa cu miros de iarbă de pușcă și de pucioasă. Și la 6 ceasuri iar s-au mai cutremurat mai încet. Și la 10 ceasuri tot într-acea zi iar s-au cutremurat. Tot într-această zi au început și o sfântă icoană, chipul prea sfintii Născătoare de Dumnezeu, a plânge până a doozi la o față a arhimandritului, ce o ținea Drăghici logofăt din mitropolie”¹⁹. Prin urmare, cutremurul a fost însoțit de două replici mai mici, dar a determinat în București pagube însemnate, crăpând multe mănăstiri și bolte ale acestora. Seismul a fost însoțit și de despicarea pământului, ca și în Moldova, din care a ieșit apă cu un miros greu de sulf. Dintr-o altă însemnare aflăm că tot în Țara Românească, „în urma cutremu(ru)lui au mai trecut o săptămână și au început a muri oamenii de ciumă prea foarte groaznic”²⁰. Întâlnim aici transpusă credința oamenilor că un cutremur mare urmat de altele mai mici este vestitor de nenorociri și aducerea de boli, în cazul de față ciuma. Evident că cele două evenimente nu sunt în relație de cauză-efect, dar ideea juxtapunerii celor două era adânc înrădăcinată în mentalul colectiv medieval²¹. Chiar episodul icoanei care a lăcrimat imediat după producerea cutremurului traduce sentimentul profund religios al omului acelor vremuri, legat de Dumnezeu și sentimentul profund al stării de păcat în care se scaldă omul, însoțit de pedeapsa divină pentru această stare.

Un cutremur semnalat în trei însemnări distincte de pe cărțile de la MEH, are loc în anul 1779: „Să se știi de când au fost cutremur în luna lui iuni(e) 17 la 10 ceasuri de noapte, când am eșit din liturghii și făce(a)m un paraclis și făcând paraclisul s-au cutremurat pământu(l) în zilili preînălțatului domnului nostru Costandin Dimitriu Mor(u)z, v(oi)e vod. Let 1779 iu(nie)”²². (*Antologhion*, Iași, 1755). Tot pe un *Antologhion* (București, 1766) este consemnat „de când s-au cutremurat pământu în zi pre înolțatului d(o)mnu Costantin Dumitru Moruzu voevodu și eu preutul Ion ot Lungești eram în bisărică slujindu sfânta leturgie într-o sfântă duminică și s-au tâmplatu cându să cânta acsionul lt. 7287 (1779) iunie 17”²³. O ultimă însemnare ne înștiințează „de când s-au cutremurat pământul foar(te) tare și eram noi în bisărică la Băsăști și ne (în)tâmplasăm la axion și umbla veleatul atunce 1779”²⁴

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Florian Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Timișoara: Editura de Vest, 2006, p. 86.

¹⁸ Paul Cernovedeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București: Editura Silex, 1993, p. 221.

¹⁹ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 240.

²⁰ *Ibidem*, p. 241.

²¹ Paul Cernovedeanu, Paul Binder, *Op. cit.*, p. 223.

²² MEH, nr. inv. 3310, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (III)*, în: Prutul, Revistă de cultură, Serie nouă, Huși, Anul V (XIV), nr. 1 (55), s. I., s. n., 2015, p. 112.

²³ MEH, nr. inv. 3423.

²⁴ MEH, nr. inv. 2305, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (V)*, în: Prutul, Revistă de cultură,

(*Penticostar*, Iași, 1753). Se întărește faptul că a fost un cutremur însemnat prin expresia „mare grozăvie era atunci.” Un cutremur semnalat de Igor Cereteu într-o însemnare de pe o carte cu circulație în Basarabia (*Antologhion*, București, 1766): „Să să știe de când s-au cutremurat pământul în luna lui iunie 7 zile, cistu 7287 (1778), duminică pe la Cina cea de taină”²⁵ este, de fapt, petrecut în 1779. E posibil ca data de 7 iunie să fie greșită, de asemenea, autorul precizând că însemnarea este aproape ilizibilă. Ce știm cu certitudine este că acest cutremur a avut loc într-o zi de duminică în timpul sau imediat după sfânta Liturghie.

Pe un *Penticostar* tipărit la Iași în 1753 găsim relatarea despre un cutremur petrecut la 26 martie 1790 „când s-au cutremurat pământul în marța Paștilor, atunci au fost blagovișteniile în luni(a) Paștilor”²⁶. Evenimentul are loc într-o seară de marți, imediat după Paște, în *săptămîna luminată* „la doo ceasuri și giurățate din noapte, martii în 26, let 7298, iar de la H(risto)s 1790, di la Adorme(re) Precistii”²⁷. „Să să știia de când s-au cutremurat pământu în luna lui mart(ie), în 26 de zile, marți sara, la trii ceasuri de noapte, pe când să culcă oamenii, în Săptămîna luminată. Ș-au fost cutremur forte. La let 1790”²⁸. Așadar, cutremurul a avut loc la „doo ceasuri și giurățate” sau „trii ceasuri de noapte”, „marți sara, a treiza după Paști, în Săptămîna luminată (...), și au fost cutremur foarte mari. Întăiu au venit mai încet, iar al doile au venit și mai tărișor și päre că a să mai încetezi, iar al triile rându așă au venit, cât să spăriesă oamenii foarti tari, precum că n-a m-ai înceta”²⁹. Prima undă a fost mai ușoară, urmată de o primă replică mai intensă și, în fine, o a doua replică și mai puternică și cu o durată mai mare decât celelalte două, ceea ce a adus și groaza în oameni.

Un cutremur petrecut la 27 noiembrie 1793, „la 3 ceasuri de noapte”, se pare că a avut efecte distructive însemnate „cât și un turnu de la episcopie Hușului s-au sfărmat cu totul și alti mult stri(că)ciuni tot pe la casă s-au întâmplat de au căzut și sobili p(r)in case”. Intensitatea ridicată a acestui cutremur a făcut ca „b(ă)nesa Frosina a banului Ștefanachi Streza” care, fiind lăuză, să se stingă din viață „după facere **din spaimă cutremurului** (s.n.) i s-au adaos bola și au lăsat di tot marți noem. în 29 la Bârlad anul 1793” (*Penticostar*, Iași, 1753³⁰). O însemnare greu inteligibilă de pe o *Psaltire* de Râmnic din 1779³¹ relatează despre același cutremur ce a avut loc „duminică sara la două ceasuri din noapte”. Este posibil ca autorul însemnării să fi greșit anul, 1794 în loc de 1793.

Despre acest cutremur există mai multe relatări în lucrări de specialitate publicate până în prezent. Știm că a avut loc la 27 noiembrie 1793 „în zălili mării sale Șuțul Mihai v(oie) v(o)d”³², „duminică sara la trii ciasuri den noapti (...) și după trei ceasuri, la al 7(-lea) ceas iar au mai dat, cum și dinspre zăoî, fiind cutremur în trei rânduri”³³. Dintr-o însemnare aflăm că „au ținut cutremuru 25 de minute, și păn-în zăo s-au mai cutremurat di doă ori,

Serie nouă, Huși, Anul VI (XV), nr. 1 (57), s. I., s. n., 2016, p. 180.

²⁵ Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*, București-Brăila: Editura Academiei Române-Editura Istros, 2019, p. 322.

²⁶ MEH, nr. inv. 2303, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (V) ..., p. 188.

²⁷ Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, București: Atelierele grafice Socec&Comp. Societate anonimă, 1909, p. 257.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ MEH, nr. inv. 2365.

³¹ MEH, nr. inv. 3702.

³² I. Caproșu, Elena Chiaburu (ed.), *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. II (1751–1795), Iași: Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 535.

³³ *Ibidem*.

dar n-am știut, fiind trudiți”³⁴. Durata de 25 de minute este, bineînțeles, o exagerare, dar ea transpune starea de panică simțită de cel ce a consemnat evenimentul. Așadar, au avut loc până dimineața alte două replici. Spuneam că au fost și pagube asociate acestui cutremur, am văzut de pe cărțile de la MEH că s-a dărâmat un turn de la episcopia Hușilor, iar prin casele oamenilor s-au dărâmat sobele. De asemenea „au crăpat toate mănăstirile și au picat tote stogurile din Iași”³⁵.

La 14 octombrie 1802, de ziua cuvioasei Paraschiva, are loc cel mai mare cutremur cunoscut din istoria României. A fost un cutremur catastrofal, cu epicentrul în Vrancea, fiind cel mai puternic cutremur vrâncean ce s-a resimțit în toată Europa. Se pare că a avut o durată de 2 minute și 30 secunde.

Cărțile de la MEH conțin nu mai puțin de nouă însemnări cercetate *de visu* legate de acest mare eveniment ce a îngrozit populația tuturor provinciilor locuite de români și nu numai. Cu siguranță cercetările viitoare, pe același fond de carte, vor mai scoate la lumină și alte însemnări legate de acest eveniment major. Din aceste însemnări putem culege date exacte despre seism, care a avut loc „în zilili pre luminatului și pre înălțatului domnu Alixandru Constantin Moruz Vodă”, la 14 octombrie 1802, „în ziua de vinera mare la șase ceasuri”. A fost numit „cutremuru cel mare”, semănând groza printre oameni atât datorită intensității, dar și a duratei mari. Acest „cutremur forti mari și groznic cari până astăzi nu s-au mai întâmpat asămine cutremur” (*Biblia*, Blaj, 1795³⁶) a avut loc „**al doilea rând după ci s-au dus moscalii din Moldova** (s.n.) în ziua di vinire mari ziua după amiazi” (*Penticostar*, Iași, 1753³⁷). A fost soldat cu multe pagube materiale, dar și cu victime omenești: „Să să știi de când cutremuru cel mare de s-au desfăcut pământul de aici **și-s păcură și sânge și au omorātu și au ghițitu omeni de vie** (s.n.) care așa cutremur n-au mai fostu mai înainte ca acesta”³⁸ (*Cazanie*, Râmnic, 1792); „La anul 1802 au fost un cutremur foarte mare la oct. 14 și **multe turnuri di pe la mănăstiri au căzut** (s.n.) și alte multe pagube”³⁹ (*Penticostar*, Iași, 1753). Vedem, deci, că pământul „au crăpat și **au eșit năsăp pi la locuri au eșit și păcură și s-au fărâmat mănăstiri și dugheni** (s.n.) în zilili pre luminatului și pre înălțatului domnu Alixandru Co(ns)tantin Moruz Vo(dă)” (*Octoih*, București, 1774⁴⁰). Pe un *Molitvenic* tipărit la Iași este consemnat că „**s-au resipit ogeagurile pe la curți**, încă și zidirile de piatră s-au stricat (s.n.)”⁴¹. Dintr-o altă însemnare aflăm că la Huși „**au căzut casă, dugheni, și la episcopie Hușului au căzut catapetiazma și ogiaururile casălor și fereștile s-au spart** (s.n.). (...) Și s-au cutremurat și noapte, la miezul nopții și a doă zi diminiata la patru ciasuri”⁴². Prin urmare, a fost afectată și catapeteasma catedralei episcopale de la Huși, dar cel mai important este că acest cutremur a fost urmat și de alte replici, așa

³⁴ *Ibidem*, p. 536.

³⁵ *Ibidem*, p. 537.

³⁶ MEH, nr. inv. 1905, v. și Olimpia Mitric, *Fondul de carte veche bisericească de la complexul muzeistic Huși (Prezentare generală)*, în: *Cronica Episcopiei Romanului și Hușilor*, III, Bacău, 1991, p. 220.

³⁷ MEH, nr. inv. 2302.

³⁸ MEH, nr. inv. 2571.

³⁹ MEH, nr. inv. 2365.

⁴⁰ MEH, nr. inv. 2430.

⁴¹ MEH, f. nr. inv., v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (IV)*, în: *Prutul*, Revistă de cultură, Serie nouă, Huși, Anul V (XIV), nr. 2 (56), s. I., s. n., 2015, p. 161.

⁴² I. Caproșu, Elena Chiaburu (ed.), *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III (1796–1828), Iași: Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 143.

cum era de așteptat, având în vedere intensitatea lui. Tot atunci „s-au risăpît Mănăstirea lui Adam (s.n.)”⁴³, care aparținea de Episcopia Hușilor, iar la Bârlad au fost afectate bisericile Domnească și Vovidenia⁴⁴.

Prin urmare, din informațiile culese de pe aceste însemnări, concluzionăm că în aceste locuri din zona Moldovei, legate de Episcopia Hușilor, efectele cutremurului din 14 octombrie 1802 au fost următoarele: au căzut turnurile de pe la diverse mănăstiri, unele mănăstiri au căzut cu totul, precum mănăstirea Adam, dar și biserici din Bârlad: biserica Domnească și Vovidenia. S-au dărâmat magazine, ziduri de piatră, casele sau hogoagurile și ferestrele caselor particulare. Din pământul care s-a crăpat a ieșit păcură și nisip și, nu în ultimul rând, sunt consemnate pierderi de vieți omenești.

Pagubele au fost la fel de mari pe tot cuprinsul Moldovei, iar un martor a notat că „14 octo(m)vrie, marți, la Prepodobna Paraschiva, 1802, la 12 ceasuri din zi, și au ținut cutremurul acela 5 minute”⁴⁵. Atunci au căzut în Iași „turnul din mijloc de la Sfântu Sp(i)redon și Vovidenii și Sfânta Varvara, di la Sfântu Niculai cel Mare și alte multe zădiri s-au străcat”⁴⁶, „au picat besărica Ducăi, și Domneasca s-au străcat”⁴⁷, „atât s-au cutremurat, încât în Ieși n-au rămas nici un zidiu nesurpat. Mănăstiri(lor) le-au căzut turnurili și au rămas sparti”⁴⁸. Știm, de asemenea, că și „la Suceava au crăpat turla la Biserica Arminiască, care au fost nădită”⁴⁹, „zidu(l) manastirii Sf. Ion din Focșani au căzut, cu multe odăi, turnurile bisericii, bolt(a), zidiri alte multe s-au dărăpănat”⁵⁰ iar la Galați, bisericii Sfinții Arhangheli i-a „crăpat zidul cu totul și s-au răspândit”⁵¹.

În Țara Românească cutremurul a avut aceleași efecte distructive, semănând multă panică și disperare în rândul populației. „Au căzut multe biserici i Colțea alte mănăstiri mari și foișorul mic”⁵², „cât și tâmpla sfintei mănăstiri Aninoasei s-au ruptu de amândoo părțile cât băgai mâna”⁵³. Ca și în zona Episcopiei Hușilor, la București, cutremurul din 14 octombrie 1802 din vremea lui Ipsilante, a produs pagube materiale însemnate, căzând multe biserici și case și a „crăpat pământul și au ieșit apă i păcură”⁵⁴.

Seismul a fost resimțit și în Brașov, fiind „cutremurul cel mai puternic ce s-a simțit în acest oraș”⁵⁵. De asemenea, a provocat ruinarea unor clădiri în Sibiu, Făgăraș, Gherla, Deva și alte localități. Ca semn prevestitor de nenorociri, Nicolae Seichel din Comana amintea că atunci „s-a aprins și candela la mănăstirea Făgărașului fără mână de om și a ars de sara până dimineța”⁵⁶.

Considerat a fi cel mai intens cutremur ce a avut loc pe teritoriul României, și unul dintre cele mai puternice din Europa, seismul a avut loc în ziua de 26 octombrie 1802 (14 octom-

⁴³ *Ibidem*, p. 276.

⁴⁴ Ioan Opriș, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, București: Editura Enciclopedică, 1994. p. 102.

⁴⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu (ed.), *Însemnări*, vol. III ..., p. 143.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 144.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁴⁹ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 253; I. Caproșu, Elena Chiaburu (ed.), *Însemnări*, vol. III ..., p. 145.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 249.

⁵¹ Ioan Opriș, *Op. cit.*, p. 102.

⁵² Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 247.

⁵³ *Ibidem*, p. 250.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 247.

⁵⁵ Florian Dudaș, *Catastrofe...*, pp. 87-88.

⁵⁶ *Ibidem*.

brie, stil vechi), în jurul prânzului, într-o zi de marți, de Sfânta Parascheva. În însemnările de pe cărți sistemul de exprimare al orei era diferit de cel actual, așadar, știm că marele cutremur a avut loc la anul „1802, octomvrie 14, la ciasu 7 turcești, iar nemțăști la ciasu 12”⁵⁷.

Deși numărul victimelor a fost mic comparativ cu alte seisme, efectele cutremurului au fost fără precedent: în București, ca și în alte locuri dintre granițele locuite de români, s-au produs numeroase incendii (probabil din cauza răsturnării sobelor) și fenomene geomorfologice la nivelul solului, s-au format cratere în pământ „au eșit nășap pi la locuri au eșit și păcură”. Este posibil că motivul principal pentru care s-au înregistrat puține pierderi de vieți omenești să fie modul de construire al caselor la acea vreme care, datorită distanței mari dintre acestea, nu a permis ca vibrațiile clădirilor să se propage. Un factor important al numărului redus de victime este momentul producerii cutremurului, adică ora amiezii, oră la care mulți oameni ieșiseră din biserică, slujba deja terminându-se, altfel efectele cutremurului ar fi fost mult mai dramatice dacă avem în vedere câte biserici au căzut în timpul seismului. Caracteristic acestui cutremur este aria macroseismică afectată, care a depășit o suprafață de două milioane de km², seismul provocând efecte și în țările vecine. Axa intensităților seismului a fost orientată N-S și a fost simțit la Varna, Vidin, Moscova, St. Petersburg, Leningrad, Varșovia, Istanbul și Atena.

La o distanță de 10 de ani de la „cutremurul cel mare” pe filele cărților de la MEH este consemnat un seism de o intensitate mai mică. De pe un *Minei pe luna mai* (Râmnic, 1780) autorul a notat: „să să știi de când s-au cutremurat pământul în zâlili moscalilor în luna lui maiu 5 la 2 ceasuri din zî la leat 1812”⁵⁸. Evenimentul este semnalat și în alte însemnări, din care aflăm mai multe informații, anume că a avut loc „în Duminica Mironosiților, când era aproape de a(miază) ... înainte până a nu pune moscalul hotar Moldovii Prutul”⁵⁹.

Următoarele însemnări semnalează cutremure de o intensitate mai mică, alte informații despre acestea nu au mai fost identificate pe alte note marginale de pe cărți vechi sau lucrări din literatura de specialitate. Așadar, un cutremur a avut loc la 6 mai 1814 „la nou(ă) ceasuri di no(a)pte” (*Cazanie*, București, 1742⁶⁰), următorul are loc trei ani mai târziu la „let 1817 la marti. 25 cându au fost Paștili în ziua di blagovște” (*Evhologhion*, Iași, 1764⁶¹), iar câțiva ani mai târziu, în 1821, „știut să fie că s-au cutremurat pământul octo(mbrie) 26” (*Viețile sfinților pe luna octombrie*, Neamț, 1809⁶²). Un nou cutremur are loc la începutul anului următor, la 21 ianuarie 1822 „când s-au cutremurat pământul în zil(...) pre înălțatulu domnu Mihai Grigori Suțul Vo(...)” (*Psaltire*, Iași, 1802⁶³), apoi se cutremură pământul din nou la „an 1827 oct. 2 duminica la trii ceasuri de noapte” (*Psaltire*, Iași, 1802⁶⁴).

Un seism puternic are loc în noaptea de 13 spre 14 noiembrie 1829, cum este consemnat în însemnările vechi (26 noiembrie, stil nou). Cărțile de la MEH păstrează date sumare despre acest seism ce a produs pagube materiale și care a fost resimțit în Moldova, dar și în Muntenia. Veniamin monahul notează pe un *Ceaslov* (Iași, 1817) că la „1829 no(i)em(b)r(i)

⁵⁷ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 247.

⁵⁸ MEH, nr. inv. 2076.

⁵⁹ I. Caproșu, Elena Chiaburu (ed.), *Însemnări*, vol. III ..., p. 300.

⁶⁰ MEH, nr. inv. 2553, v. și Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I ..., p. 363; Olimpia Mitric, *Op. cit.*, p. 219; Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1800–1961)*, în: *Acta Moldaviae Meridionalis*, XXXVI, s. I., s. n., 2015, p. 80.

⁶¹ MEH, nr. inv. vechi II 735.

⁶² MEH, nr. inv. 2609.

⁶³ MEH, nr. inv. 3680.

⁶⁴ MEH, nr. inv. 3681.

e 13 zile s-au cutremurat pămă(n)tu(l) m(i)ercuri no(a)pt(e)a la u(n)sprezeci ce(a)suri din no(a)pte înspre joi și am scris precum să să știi”⁶⁵. Aceeași informație o regăsim pe un *Molitvenic* (Râmnic, 1768⁶⁶) și, de asemenea, pe o *Psaltire* (Râmnic, 1779⁶⁷). În fine, o ultimă însemnare legată de acest eveniment ne semnalează faptul că a fost un seism foarte mare: „Știință să fie de când s-au cutremurat pământul la noembrii 13 zile la zici ceasuri din noapți și au fost cutremur foarti mari”⁶⁸ (*Antologhion*, Iași, 1755).

În urma acestui cutremur biserica Trei Ierarhi din Iași a fost „zdruncinată”, la fel și biserica Domnească din Bârlad, biserica Precista mare din Roman, precum și alte edificii importante din Iași⁶⁹. Știm că acest cutremur a avut loc „când să prăznuiește sfântul apostol Filip i lăsată secu de postul Nasterii lui H(risto)s”⁷⁰. „În luna lui noemvrie, miercuri la 13, noaptea spre gioi, la 11 ciasuri din noapte, s-au cutremurat pământul foarte tare, încât s-au sfărâmat ziduri de case, sobe și păreți dă casă au cazut. A doao zi, gioi dimineata la 2 ciasuri iar s-au cutremurat, dar mai ușor. Tot atunci, gioi sara la 3 ceasuri din noapte iar s-au cutremurat tot mai ușor”⁷¹. Această însemnare consemnează existența a două replici ce au urmat cutremurului, de o intensitate tot mai scăzută.

După cutremurul cel mare din 1802, un nou cutremur de proporții zguduie întreg teritoriile locuit de români, în anul 1838. Acesta a avut în seara zilei de 23 ianuarie (stil nou)/11 ianuarie (stil vechi).

Însemnările de pe cărțile vechi de la MEH cu privire la acest mare cutremur sunt numeroase și ne oferă destul de multe date interesante legate de acest eveniment teluric. Scrierile aparțin, în mare parte, personalului religios ce avea acces la cărțile de cult pe care aceștia își lasă impresiile trăite în urma evenimentului și ne oferă în special informații legate de data cutremurului și de ora de producere a acestuia: „S-au însămnat de când s-au cutremurat pământul la anul 1838, ghenar 11, la un ceas sau două din noapte (...) **Dumitru dascăl** (s.n.) am scris”⁷² (*Antologhion*, București, 1777); „Si si știi di când s-au cutremurat pământ(ul), cini a căuta să ști(e) au umblat velet 1838 ghen(arie) 12. **Vasile Tașcă, preot** (s.n.)”⁷³ (*Triod*, București, 1798); „S-au însămnat de când s-au cutremurat pământul la anul 1838, ghenar 11, la un ceas sau două din noapte, și așa s-au cutremurat cât și (...). **Dumitru dascăl** (s.n.) am scris”⁷⁴ (*Antologhion*, București, 1777). Următoarea notă ne oferă o informație în plus, din care aflăm că seismul s-a produs în noaptea dinspre „**marți sara spre mercuri** (s.n.) ca la trei ceasuri de noapți”⁷⁵ (*Carte folositoare de suflet*, Iași, 1819), urmând ca dintr-o altă notă să se întregească tabloul și să aflăm că era sărbătoarea sfântului Teodor „Să să știe de când s-au cutremurat pământul noapte la patru ceasuri din noapte **la sfântu Feodose** (s.n.)

⁶⁵ MEH nr. inv. 1918, v. și Olimpia Mitric, *Op. cit.*, pp. 219-220; Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (IV) ...*, p. 177.

⁶⁶ MEH, nr. inv. 4540, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691–1900)*, in: *Acta Moldaviae Meridionalis*, XXXV, Iași: Editura PIM, 2014, p. 120.

⁶⁷ MEH, nr. inv. 3702.

⁶⁸ MEH, nr. inv. 3312.

⁶⁹ Ioan Opriș, *Op. cit.*, p. 104.

⁷⁰ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 262.

⁷¹ *Ibidem*, p. 263.

⁷² MEH, nr. inv. 3344, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (III) ...*, p. 130.

⁷³ MEH, nr. inv. 2536, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1800–1961) ...*, p. 96.

⁷⁴ MEH, nr. inv. 3338, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (III) ...*, p. 130.

⁷⁵ MEH, nr. inv. 4033.

au umblat veletul 1838 ghenar 12”⁷⁶ (*Cazanie* București, 1768). Acest „Feodose” este, de fapt, cuviosul Teodosie cel Mare, începătorul vieții de obște sărbătorit în biserica ortodoxă, într-adevăr, la data de 11 ianuarie a fiecărui an.

Efectele cutremurului sunt descrise și într-o însemnare ce se păstrează fragmentar, din care aflăm că la „la anul 1838 ghenari 11 la 4 ceasuri din noapte s-au cutremurat pământul foarte tare încât (...) **bisăricii și casăli s-au dărâmat pereții și sobile i hornurili (...) bisărica Vovedenie s-au dărâmat turnurile bisăricii** care n-au mai putut sluji preoții întrânsa”⁷⁷ (*Minei pe luna ianuarie*, Râmnic, 1779). Acest cutremur a fost caracterizat drept „gro(a) znic și în(s)păimântător, care nu rămăsese nădejde de viață, nici s-au pomenit în zi(le)le no(a)stre, întru care binale întregi și mănăstiri s-au dărâmat”⁷⁸, cu o durată „ca la trei minute, cu mare groază”⁷⁹ s-a petrecut „la 10 ceasuri nemțești, la 4 ceasuri turcești noapte”⁸⁰. Ca și în cazul cutremurului din 1802 și acum s-au dărâmat biserici, case, sobe și ferestre. Se pare că în urma acestui cutremur s-a format lacul Roșu, prin prăbușirea masivă de roci care au blocat râul Bicaz spre Transilvania⁸¹.

O însemnare de pe o *Biblie* tipărită la Blaj în 1795⁸² ne oferă o știre despre un cutremur petrecut la 28 iunie 1848 „ca la trii ceasuri din zi (...) în zio sfinților apostoli Petru și Pavel”. Este vorba, probabil, despre un cutremur de mică intensitate, nesemnlat în alte însemnări de pe cărți.

În final, prezentăm o scurtă, dar extrem de interesantă însemnare, de pe un *Octoih* tipărit la Blaj în 1792⁸³: „În ziua de 18 martie 1901 s-a cutremurat pământul fiind noi în biserică. Cam pe la orele 9 ½ ante meridian, cântăreț (ss)”. Până aici, însemnarea de față nu ne dezvăluie nicidecum un eveniment ieșit din comun sau vreun cutremur catastrofic soldat cu pagube materiale și pierderi de vieți omenești. Totuși, acest seism resimțit slab în sudul Moldovei, ba chiar până în comuna Boțești, ce se află în zona de N-E a județului Vaslui, de unde provine acest *Ohtoih*, a avut epicentrul în Marea Neagră fiind cel mai puternic cutremur înregistrat vreodată aici, care a generat un tsunami de 4 metri⁸⁴. Acesta este cel mai puternic dintre cutremurele pontice înregistrate în sudul Dobrogei ce a fost urmat de 37 replici în același an, 13 replici în anul 1902, șapte replici în 1903 și patru în anul 1904. Cutremurul a avut epicentrul în zona Șabla-Cavarna, ruinând satele de pe malul Mării Negre. A depășit gradul VIII, propagându-se spre nord, Mangalia și Constanța, unde a fost resimțit cu gradul VII–VIII, spre Jurilovca și Babadag având gradul VII, ca să ajungă la Tulcea cu gradul VI–VII. Se spune că în apropiere de Balcic ar fi fost dislocat un bot de deal⁸⁵. Cutremurul s-a simțit, pe lângă zonele menționate, și în Bulgaria, Oltenia și Muntenia. Probabil o replică a

⁷⁶ MEH, nr. inv. 2559.

⁷⁷ MEH, nr. inv. 2073, v. și Iacov Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I ..., p. 334.

⁷⁸ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 269

⁷⁹ *Ibidem*, p. 270.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Emanuel Bălan, *Cutremurele de pământ în spațiul Moldovei în perioada secolelor XV–XX*, in: *Carpica*, XLIX, Bacău: Editura Magic Print Onești, 2020, pp. 167-168.

⁸² MEH, nr. inv. 1905, v. și Olimpia Mitric, *Op. cit.*, p. 220.

⁸³ MEH, nr. inv. 3774.

⁸⁴ O variantă a acestui subiect a fost publicată în: Cristina Maria Spănu-Cîmpianu, *Un cutremur în Marea Neagră (1901), într-o însemnare pe un Octoih din județul Vaslui*, in: *Lucrările celei de-a XXVIII-a ediții a Conferinței Naționale de Comunicări Științifice a Muzeului Național al Marinei Române*, vol. XII, Constanța: Editura MNMR, 2024, pp. 46-53.

⁸⁵ Petre Alexandrescu, A. Baltreș, *Cutremure în Dobrogea*, in: *Pontica*, XL, s. I., s. n., 2007, p. 76.

acestui mare cutremur a fost semnalată și de Ilie Corfus într-o însemnare de pe o carte: „Azi, Duminică, 31 August 1903 s-a cutremurat pamântul la orele 10 a.m.”⁸⁶.

Însemnările de pe cărțile vechi sunt, cu siguranță, o oglindă a vieții oamenilor care le-au scris. Anomaliile climatice, cutremurele sau alte dezastre naturale au avut efecte majore asupra vieții sociale a locuitorilor celor trei provincii românești și nu numai. Acesta era complet neputincios în fața naturii dezlănțuite. Fenomenele naturale aduceau cu ele pagube materiale importante, pierderi de vieți omenești, distrugerea sau compromiterea recoltelor, pierderea animalelor. Toate acestea aveau consecințe grave în viața locuitorilor satelor, târgurilor și orașelor. Fenomenele catastrofale ale naturii erau puse pe seama unor forțe supranaturale, oculte, bune sau rele, cu rol de pedepsire a conduitei umane.

⁸⁶ Ilie Corfus, *Op. cit.*, p. 279.

Secțiunea PROBLEME DE LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ. PROVOCĂRI ACTUALE

Problems of linguistics and literature.

Current challenges

Ecaterina Brăgăș (Prezintă)

Textul religios

Scrierile circumscrise ariei sacralului se întemeiază pe recunoașterea unei realități transcendente – lumea divinității – în raport cu care se configurează dimensiunea religioasă a ființei umane.

Răspund nevoilor de comunicare în planul relației om – Dumnezeu	Răspund nevoilor de comunicare în plan interuman
texte liturgice, rugăciuni	texte dogmatice, catehetice, omiletice

Însă toate aceste scrieri au o trăsătură comună – sunt orientate spre a facilita și asigura „mântuirea credincioșilor”

Înregistrare sub autoritatea Ministerului

Daniela Gălașanu (Prezintă)

TEORIA ROMANULUI MOLDOVENESC CONTEMPORAN

Vasile Coroban
Nicolae Bîlășchi
Mihai Cîmpoi

Grid of participants:

- Galina Cludin
- Victor Ioniță
- Marta Severin
- Roxana Iorgulescu Bandrabu
- Magdalena Băntea
- Satvir Kaur Singh
- AURA COMORĂȘU
- Încă 4
- Diana Dementieva

ESTETICA SUFERINȚEI ÎN EPOPEEA ANTICĂ: DE LA *ILIADA* LA *ODISEEA* *The Aesthetics of Suffering in Ancient Epic: From the Iliad to the Odyssey*

CZU: 821.09(3):821.14'02
 DOI: 10.5281/zenodo.19466486

Daniela Ileana BERCIU

<https://orcid.org/0009-0009-4420-4455>

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM

E-mail: berciudana@yahoo.com

Summary. The article examines the aesthetics of suffering in the Homeric epics along two complementary axes. First, suffering operates as recognition (anagnorisis) that reorders honor, community, and human-divine relations. Second, suffering functions as a narrative technique that shapes focalization, tempo, and composition, from the Catalogue of Ships and the shield's ephrasis to scenes of hospitality and disguise. The argument is that suffering is not merely a theme but an operator of form. In the *Iliad*, from the inaugural *mênis* to the communal plague, pain enforces ethical and political order by correcting injustice, converting broken speech into bodily wound, and ritualizing loss through honor and funerary practice; the encounter between Priam and Achilles momentarily domesticates violence into reparative rite. In the *Odyssey*, the time of wandering educates through lack: hospitality tests, prudent listening before the Sirens, and the calculus of Scylla and Charybdis transform pain into memory and recognition. Identity is verified by signs – the scar, the bow, the rooted bed – so that order is restored through narrative truth rather than blood. The two epics thus stage distinct regimes of pain, a law of blood and a law of memory, which together prepare Attic tragedy's pedagogy of learning through suffering and offer a grammar for affects, narrative form, and ethical community.

Key word: Homeric epic, *Iliad*, *Odyssey*, anagnorisis, focalization, ephrasis, xenia

Iliada și *Odissea* pot fi citite împreună ca o lungă meditație asupra suferinței, dar nu doar în plan tematic. „Durerea” homerică lucrează, simultan, ca dispozitiv cognitiv și ca dispozitiv formal: ea produce recunoașteri, reorientează ideea de onoare și țesătura comunitară, în timp ce modulează focalizarea, ritmul și compoziția poemului. În acest sens, lectura de față se așază într-o dublă grilă: semantica afectelor în epica arhaică de la *mênis* (furia cu încărcătură sacrală) la *pénthos* (durerea doliului) și naratologia clasică a lui Genette (ordine, durată, focalizare), rafinată pe textele homerice de Irene de Jong, cu sprijinul unei etici a eroicului (*timê*/*kleos*, *xenia*) discutate de Nagy, Cairns și Schein.

În *Iliada*, suferința nu este doar consecința loviturii, ci și cauză a reordonării lumii. *Mênis*-ul lui Ahile, afect „tare”, cu dimensiune ritual-teologică (Muellner), fracturează echilibrul comunității și pune în criză economia onoarei. Același afect, traversat până la capăt, face posibilă metamorfoza. În întâlnirea cu Priam (cântul XXIV), dolul pentru Patroclu deschide spre compasiune, iar codul eroic se rescrie dinăuntru. Aici, *pénthos* devine limbaj comun. Jelirea nu mai aparține doar femeilor (Alexiou), ci este împărtășită de eroi și bătrâni, reconstituind pentru o clipă comunitatea sub semnul mortalității (Schein). Între *timê* și *aidōs*, între prestigiu și rușine (Cairns), suferința trasează limitele posibilului etic: ea învață măsura.

Odiseea mută accentul dinspre rana vizibilă spre timpul interior al răbdării și al recunoașterii. Nostos-ul nu este doar întoarcere, ci și încercare de a restabili identitatea într-o țesătură de semne, amânări și probe. Travestiul lui Odiseu, orchestrat de Atena, multiplică pragurile recunoașterii (Murnaghan). Cicatricea atinsă de Eurycleia, dialogul cu Telemah, testul patului pentru Penelopa. Aici, *pénthos* se depune în memorie, iar suferința devine virtute a timpului: a ști să aștepți, a ști să citești semnele. Comunitatea nu se recuperează prin gloria câmpului, ci prin restabilirea *oikos*-ului, a ospitalității și a dreptății.

Suferința organizează și privirea narativă. Catalogul corăbiilor din Iliada (cântul II) este o amplificație care cartografiază pierderea înainte ca aceasta să se producă pe deplin: nume, locuri, numărări – un atlas al vulnerabilului. Ecfrasisul¹ scutului lui Ahile (cântul XVIII) suspendă războiul într-o scenă de lume: dansuri, nunți, litigii, muncă, un microcosmos în care alternanța dintre bucurie și doliu reflectă, prin lentoarea descrierii, accelerările și încetinirile durerii (Heffernan). În Odiseea, *xenia* (ospitalitatea) devine grilă etică și tehnică de focalizare: la feaci și la Eumeu, felul în care găzduiești spune cine ești; iar povestirea, negociată între gazdă și oaspete, reglează ritmul dezvăluirii (de Jong). În termenii lui Genette, suferința dirijează repartizarea informației și a afectului: ce se arată, când, cât se dilată sau se comprimă.

La Homer, suferința nu este doar temă, ci operator de formă. Prin operator de formă înțeleg un principiu activ care organizează felul în care este spusă povestea: decide ce se arată, din ce perspectivă (focalizare), în ce ordine și cu ce ritm (dilatări/accelerări), precum și cum se alcătuiesc secvențele (compoziția). Nu indică „ce spune textul” (tema), ci „cum funcționează” textul (forma). În Iliada instituie o ordine etică și politică prin corectarea in justiției, iar în Odiseea configurează o poetică a recunoașterii unde durerea devine memorie și criteriu al adevărului narativ.

Intrarea organică în lumea greacă se poate fixa prin lectura lui Homer, unde suferința poate să fie privită prin două coordonate: întâi, ca recunoaștere și apoi ca tehnică narativă. Homer este un nume canonic a cărui figură domină începuturile literaturii grecești prin asocierea cu cele două mari epopei: *Iliada* și *Odiseea*. Tradiția, care îl consideră un poet orb originar din Chios sau din Smirna, are mai mult o valoare simbolică, decât istorică. Orbirea este interpretată hermeneutic ca semn al „vederii interioare”, al accesului privilegiat la adevărul poetic și la destinul uman.

Iliada construiește un univers în care suferința nu este un accident, ci o lege a existenței eroice. Plânsul, rănilor, doliu funerar, violența războiului sunt descrise cu intensitate și realism. Moartea și durerea trupului nu sunt ascunse, ci ritualizate, transformate în prilej de cunoaștere și în ocazie pentru a arăta măsura umană.

Din punct de vedere compozițional, Iliada este împărțită în 24 de cânturi, scris în forma hexametrelor dactilice și conține, în forma cea mai acceptată, 15.693 versuri. *Odiseea* se compune din aproximativ 12.109 versuri în hexametri dactilici, organizate în 24 de cânturi, și urmărește nu „faptele” unui război, ci lungul deceniu al revenirii lui Odysseus după cei zece ani petrecuți sub Troia. Structura este deliberat ne-cronologică: intrarea *in medias res* fixează prezentul epic, iar povestirea avansează prin reculuri (analepsă), anticipări discrete (prolepsă) și secvențe paralele care pun în oglindă casa din Ithaca (Penelopa/Telemachos) cu traseul maritim al eroului. Homer construiește tensiunea prin montaj alternant, consilii divine, episoade de ospitalitate, naufragii, recunoașteri, și prin recursul la „povestirea în

¹ Ecfrasis (gr. ἐκφρασις, „a face să apară prin rostire”) – procedeu retoric și narativ de descriere vividă și detaliată menită să „pună înaintea ochilor” (*enargeia*) un obiect, o scenă sau, adesea, o operă de artă; exemplul canonic la Homer este scutul lui Ahile (Iliada XVIII).

povestire”² unde eroul își reconstituie identitatea prin narațiune. Structura se referă la o narațiune introdusă în cadrul alteia, adică un episod relatat de un personaj în interiorul poveștii principale. În *Odiseea*, acest procedeu apare atunci când Odiseu, ajuns la curtea feacilor, își istorisește propriile aventuri. În *Odiseea*, temele matriciale se configurează în jurul suferinței și al emoțiilor care o însoțesc. Întoarcerea, ca probă de durată, transformă durerea drumului în exercițiu al răbdării și al memoriei, iar ospitalitatea, ca drept și criteriu moral, face din suferința străinului un test al caracterului gazdei și al sensibilității comunitare. Probele care marchează etapele rătăcirii ordonează timpul prin recunoașteri succesive, unde cicatricea, patul sau alte semne stabile convertesc afectul în adevăr. Inteligența ocolită, preferată forței brute, arată că drumul presărat cu naufragii, travestiuri și amânări disciplinează impulsul violent și îl înlocuiește cu ingeniozitatea. În această dinamică, vocabularul durerii, de la algos și penthos la dor și speranță, conturează o economie afectivă ce reglează statutul personajelor și sensul acțiunilor. Dispersia drumului se adună astfel într-o arhitectură riguroasă a reîntoarcerii, iar memoria suferinței devine garanția recunoașterii și a continuității oikos-ului.

Primul cânt al *Iliadei* se deschide sub semnul lui *mênis*, înțeles nu ca simplă emoție, ci ca energie sacră a nedreptății care, odată declanșată, instituie o cascadă de suferințe. În această arhitectură, durerea nu este un efect secundar al războiului, ci un operator de sens³ care redistribuie valoarea, expune excesele puterii și reactivează raportul dintre uman și divin. Operatorul de sens este un mecanism intern al textului care produce și distribuie semnificație, controlând selecția, ierarhizarea și temporalizarea informațiilor, precum și focalizarea și ritmul narațiunii. Noțiunea aparține instrumentarului semiotic și narratologic, înrudită cu „codurile” lui Roland Barthes din *S/Z*, cu mecanismele de generare a sensului din semiotica greimasiană precum isotopia, programul narativ și pătratul semiotic la A.J. Greimas și J. Courtés, și cu ideea lui Paul Ricoeur despre intrigă ca operator de configurare hermeneutică din *Temps et récit*. În acest cadru, suferința funcționează ca operator de sens: declanșează și ordonează câmpuri semantice și decizii etice, reglează focalizarea și durata scenelor. Debutul poemului oferă astfel o veritabilă gramatică a durerii homerice. Intriga se naște din refuzul lui Agamemnon de a primi supliciul preotului Chryses. Răspunsul lui Apollo, rostit prin săgețile ciumei, convertește o culpă simbolică într-o leziune a corpului comunitar, deoarece profanarea mediatorului sacru devine boală a întregii tabere. Suferința aheilor funcționează ca discurs al zeului ofensat, nu ca întâmplare naturală. Arcul lui Apollo are valoarea unui verdict, iar rugurile funerare care ard în tabără fac vizibilă vina la scara comunității. Tabăra așezată pe țărm, între mare și cetate, marchează un spațiu liminal în care ordinea omenească se expune arbitrajului divin.

Prin contrast, *Odiseea* nu începe sub semnul mâniei sacre, ci sub invocația omului cu multe întoarceri. Aici suferința nu sancționează imediat o injustiție publică, ci lucrează în timp ca exercițiu al memoriei, al răbdării și al recunoașterii. Dacă în *Iliada* vina devine epidemie și durerea se inscripționează în trupul colectiv, în *Odiseea* exilul, rătăcirea și dezordinea casei convertesc suferința într-un proces formativ, în care legea nu se scrie prin sânge, ci prin semne care autorizează identitatea, de la cicatrice la arc și patul înrădăcinat. *Iliada* transformă culpabilitatea în rană vizibilă și restabilește ordinea prin ritual și prin reechilibrarea onoarei, în timp ce *Odiseea* transformă pierderea în poveste și restabilește ordinea prin cunoaștere de sine și prin recunoaștere. Astfel, începutul *Iliadei* instituie mode-

² Rey Alain, *Le Petit Robert des noms propres*, Paris: Dictionnaires Le Robert, 2000.

³ *Ibidem*, p. 10.

lul durerii ca instanță juridică a comunității, iar începutul *Odissei* propune durerea ca regim narativ al întoarcerii.

Cântul al doilea din *Iliada* deplasează accentul de la mânia punctuală a eroului către patologia corpului colectiv. Oneiros, visul trimis de Zeus, promite victoria și produce suferință prin cunoaștere falsă, deoarece nu rănește carnea, ci judecata. Agamemnon, prins între orgoliu și neliniște, își încearcă oastea mimând retragerea, iar mulțimea se revarsă spre corăbii ca un flux al dorului de casă și al oboselii acumulate de-a lungul unui deceniu. Aici durerea nu se arată ca spectacol al rănilor, ci ca eroziune a voinței, vizibilă în precaritatea coeziunii, în tentația renunțării și în saturația afectivă.

În acest haos, Ulise restabilește ordinea prin cuvânt. Reproșul diferențiat, îngăduitor cu frunțașii și sever cu ceilalți, funcționează ca o terapie retorică ce convertește rușinea în disciplină. Episodul Thersites, unica voce plebeiană care articulează adevăruri incomode despre conducători, arată prețul ordinii, întrucât umilirea devine formă de suferință socială ce susține coeziunea militară. „Catalogul corăbiilor” nu reprezintă o listă inertă, ci aritmetica durerii potențiale. Enumerarea contingentelor fixează o memorie contabilă a celor ce pot fi pierduți, iar poeziei îi revine sarcina de a număra pentru a înțelege, transformând multitudinea în formă, ceea ce tragedia va conceptualiza ulterior ca o ordine a sacrificiului. Suferința colectivă se naște din cuvinte greșite, exemplificate de visul înșelător, dar este temperată de cuvinte potrivite, exemplificate de discursul deliberativ. *Iliada* investighează astfel durerea ca efect al guvernării limbajului.

Duelul dintre Paris și Menelau promite o rezolvare curată, o singură viață salvată sau pierdută pentru a cruța cetăți întregi. Paris, seducător fără *physis* războinică, întruchipează suferința rușinii. Hector îi reactivează virilitatea prin reproș public, iar durerea onoarei funcționează ca mecanism social. Menelau domină, dar Afrodita îl smulge pe Paris din moarte și îl restituie Elenei, iar eros suspendă provizoriu justiția. Pe ziduri, scena privirii de pe metereze aduce vocea Elenei. Clară în conștiința vinei, ea introduce suferința reflexivă a culpabilității într-un poem al rănilor fizice. Între bărbați care mor pentru o cauză, femeia devine oglindă critică a cauzei.

Eșecul duelului inaugurează o teodramă⁴ a amânării durerii. În locul unui rău limitat, se reactivează răul difuz al războiului. Intervenția Afroditei constituie o mântuire care corupe ordinea, pentru că salvează un individ și condamnă o colectivitate. Durerea amânată revine multiplicată. Erosul nu este doar temă, ci forță politică ce justifică suferința și o deviază dinspre vinovatul nominal către anonimitatea mulțimii.

În Olimp, Zeus ar prefera închiderea scenariului prin victoria lui Menelau, dar Hera reactivează conflictul. Atena îl îndeamnă pe Pandaros să tragă, iar săgeata care îl zgârie pe Menelau desface jurământul. Avem un delict împotriva logosului sacru, iar miasma nu privește doar vinovatul direct, ci întreaga ecologie a războiului. Rana lui Menelau devine comentariu material la cuvântul încălcat. Sângele traduce juridic ruptura, iar ceea ce fusese convenție se transformă în durere somatică. Agamemnon trece în revistă căpeteniile printr-o tehnică a elogierii și muștrării, menită să modeleze afectele pentru a produce curaj. Mobilizarea se sprijină pe o dozare a suferinței morale, rușinea și onoarea preced suferința fizică. Lupta se reaprinde nu ca simplă ciocnire, ci ca rit al sancțiunii pentru jurământul încălcat. Pandaros, arcașul aprovizionat de zei, devine agentul suferinței fără cunoaștere, deoarece

⁴ Termenul *teodramă* provine din teologia lui Hans Urs von Balthasar (*Theo-Drama*, 1973–1983), unde desemnează scena dramatică a libertății umane în raport cu libertatea divină. În cazul de față, folosesc noțiunea într-un sens metaforic, pentru a desemna dramaturgia homerică a întârzierii și redistribuirii suferinței prin intervenția zeilor.

gestul pe care îl socotește glorie devine cauza unei catastrofe de durată. *Iliada* conectează astfel adevărul cuvântului de adevărul sângelui. Războiul reîncepe pentru că limbajul a eșuat, iar suferința reprezintă prețul acestui eșec.

Atena îl aprinde pe Diomedee, care îl ucide pe Pandaros și îi rănește pe Aineias și pe Afrodita, apoi pe Ares. Miza este ridicată, iar suferința devine limbaj comun al muritorilor și al divinului. Ordinea se fisurează atunci când sângerează zeei, iar războiul nu mai rămâne exclusiv politic, ci intră într-o sferă a cosmopatiei⁵. Rănirea Afroditei inversează scena din cântul al treilea. Erosul care salvase viața lui Paris se arată drept forță vulnerabilă, iar dreptatea amânată se convertește în durere resimțită.

În opoziție, *Odiseea* deplasează accentul de la patologia mulțimii și de la sancțiunea jurământului către disciplina temporii și către recunoaștere. Acolo suferința nu restabilește legea prin sânge, ci prin memorie, ospitalitate și probă a identității, iar cuvântul nu declanșează catastrofe colective, ci vindecă prin povestire și prin adecvarea semnelor la adevăr.

În contrast cu clinica rănilor, scena domestică din Troia convertește suferința în anticipație. Andromaca descrie orașul ca trup condamnat: „zidul” va cădea, „porțile”⁶ vor fi strivite, copilul va rămâne orfan. Hector nu neagă, ci alege durerea cu sens în locul durerii fără sens. Zâmbetul lui Astyanax și căderea coifului marchează, simbolic, incompatibilitatea dintre blândețe și armură. Duelul Hector–Ajax promite încă o dată o ieșire „curată”, dar noaptea suspendă verdictul. În cântul VIII, cântarul sorții înclină către troieni, iar suferința capătă statut juridic. Fulgerul lui Zeus, care sparge elanul aheilor, arată că rana corpului urmează după rana cuvântului și după decizia cerului. Odiseu, Ajax, Foinix oferă daruri, eloquentă, memorie afectivă. Ahile nu vrea „răscumpărare” pentru dispreț. În logica suferinței, e un boicot al vătămării simbolice; unde, mai suportabilă e durerea războiului decât nedreptatea neînlocuită. Poemul înregistrează aici suferința demnității ca realitate cu greutate.

Cadrul nocturn produce un tip de durere reprezentat de neliniște. Odiseu și Diodeme „lucrează”⁷ întunericul prin crimă, furt și înșelare. Suferința devine tehnică, iar în absența lui Ahile, grecii supraviețuiesc prin inteligență, nu prin eroism pur. Armata devine un corpus vulnerat, iar zidul corăbiilor devine diafragma dintre viață și dezastru, trecere acestuia însemnând sufocare. Semnele din cerc, intrate în antiteză cu cadrul nocturn și ignorate de Herodot, marchează orbul curajului. Suferința care vine este văzută, însă nu este crezută.

Poseidon „ventilează” pământul grec, iar Hera îl adoarme pe Zeus. Acest clar-obscur îi permite lui Ajax să-l lovească cu piatra pe Herodot. Durerea capului intensificată de amețeală și leșin, devine simbolul amorțelii morale a războiului. Legea mare nu poate să fie schimbată de o scurtă revenire, căci fără Ahile, aheii nu pot să întoarcă soarta. În planul lui Zeus, troienii trebuie să apese până la limită, ca absența lui Ahile să doară. Patrocle împrumută armura-identitate a lui Ahile. Din punct de vedere simbolic, armura e „numele”, însă masca nu ține loc de moiră. În elanul victorios, Patrocle trece pragul măsurii și moare. Homer arată gramatica durerii substitutive deoarece a purta chipul altuia fără destinul lui aduce ruină.

Lupta pentru trupul lui Patrocle împarte câmpul în două, unde carnea devine miza memoriei. Apoi, Hefaistos făurește scutul lui Ahile printr-o cosmografie a vieții reprezentată de

⁵ *Cosmopatie* (din gr. *kosmos* = lume, ordine, și *pathos* = suferință, afect) desemnează o participare comună a oamenilor, zeilor și lumii întregi la experiența durerii. Folosesc termenul în sens hermeneutic, pentru a indica modul în care epopeea homerică extinde suferința din plan politic sau uman către o dimensiune cosmică.

⁶ Homer, *Odiseea*, tradusă în hexametri de Dan Slușandchi, București: Editura Humanitas, 2012, p. 51.

⁷ *Idem*.

nunți, seceriș, judecată și război. Scutul e contra-cântarul suferinței. Acesta arată că lumea nu e doar rană, ci formă. Ahile revine înarmat cu o imagine a cosmosului, dar intră în luptă ca forță a thanatosului. Împăcarea cu Agamemnon e administrativă. Adevărata turnură e jertfa părului, lacrima, votul de răzbunare. Ahile ucide „fără numeri”, până când râul Sca-mandru (Xanthos) se împotrivește, iar apele se revoltă împotriva sângelui în exces. Natura însăși semnalizează inflația durerii.

Hector fuge de trei ori, acest aspect reprezentând un rit al amânării morții. Atena, în ipostază de Deifob, rupe echilibrul, iar lovitura în gât taie vocea, nu doar viața, ci cuvântul. Ahile leagă trupul de car, imagine de o obscenitate funebră puternică, suferința adversarului fiind transformată în spectacol. Jocurile funerare pentru Patrocle sunt terapia agonistică a doliului, competiția sublimă violența. Apoi, Priam intră în cortul lui Ahile, îi sărută mâinile ucigașe și îi cere trupul fiului. Momentul e răspântie: Mânia cedează în fața milei, iar cei doi plâng alternat, suferința devenind din nou o limbă comună. Răscumpărarea, ospățul, armistițiul de 12 zile mută poemul din registrul sângelui în acela al ritului reparativ. Răz-boiul rămâne deschis, dar violența este, pentru un moment, domesticită în ritul în care jalea devine lege. În acest punct putem să identificăm cusătura canonică spre Odiseea.

Odiseea preia torța suferinței și o metamorfozează de la faima care se câștigă pe câmp la întoarcerea care se câștigă în timp, de la forța brațului la inteligența ocolită și de la scena publică a bătăliei la un spațiu intim al casei. *Odiseea* explorează dimensiunea suferinței do-rului și a rătăcirii. Odiseu este eroul exilat, supus încercărilor repetate, învățând prin durere arta răbdării și a înțelepciunii. Patosul nu mai e țipăt, ci ținut. Penelopa țese și destramă, Telemachos caută un nume de tată, iar Odysseus, *polytropos*, își recuperează identitatea prin povestire, cicatrice și patul nestrămutat. Dacă *Iliada* învață cum să mori „cu formă”⁸, *Odi-seea* învață cum să înduri „cu formă”. Prin „cu formă” desemnez un standard etico-poetic: setul de gesturi, enunțuri și rituri care dau suferinței o configurație inteligibilă și valorizată. În *Iliada*, „a muri cu formă” înseamnă kalos thanatos, moarte asumată și regizată prin aris-teia, declarația de identitate, lamentația rituală și riturile funerare care convertesc durerea în kleos. În *Odiseea*, „a îndura cu formă” înseamnă mētis și măsură, stăpânire de sine, tăcere calculată, respectarea ospitalității, trecerea probelor și recunoașterea, adică organizarea du-rerii prin forme ale conviețuirii și ale narațiunii.

Din punct de vedere al cadrului filologic, poemul fixează programul: „andra moi enne-pe, Mousa, polútropon”/„spune-mi, Muză, de bărbatul cu multe întoarceri/îndemnări”⁹. Structura are semnificații plurivalente. Din punct de vedere geografic, acesta particularizează căile și drumurile multe. Pe de altă parte, semnificația poate contura zona pragmatismului durerii, cu viclenii sau încercări ambivalente. Formulările creează o rețea lexicală recurentă care, în mod metronomic, conturează suferința în direcția hexametruului. Această abordare literară funcționează sub forma unui schelet mnemotehnic respectiv a unei gramatice im-portante sensului.

Sintagma redă adjectivul grec polútropos, care provine din *poly* („de multe ori, în multe feluri”) și *tropos* („întoarcere, mod, fel, îndemnare, stratagemă”). Termenul are un câmp semantic bogat: desemnează atât mobilitatea spațială a eroului (cel cu multe întoarceri), cât și flexibilitatea sa intelectuală și morală (cel cu multe moduri, resurse, îndemnări). În traduceri și comentarii, *polútropos* a fost asociat cu imaginea lui Odiseu ca erou „versatil”, „metisios”, capabil să supraviețuiască prin ocolire și adaptare. Din perspectivă filologică,

⁸ Dimitri Michalopoulos, *L'Odyssée d'Homère au-delà des mythes*, Le Pirée: Institut d'histoire maritime hellène, Paris, 2016, p. 48.

⁹ *Ibidem*.

epitetele de deschidere din invocația epică fixează „programul” poemului: Odiseea nu va fi doar o poveste despre întoarcere, ci și despre ingeniozitatea care face posibilă întoarcerea.

Consiliului zeilor din primele cânturi au ca scop instituirea unei teodicee a întoarcerii, suferința devenind o educație a lipsei. Zeii decid, prin Atena, restabilirea ordinii, aspect care nu suprimă travaliul. Telemah, poziționat între batjocura pețitorilor și absența tatălui, cunoaște o gramatică a așteptării. Filologic, dinamica este una de focalizare deplasată unde nu putem viziona suferința eroului, însă putem identifica efectul ei, prin scene precum casa devorată sau legea ospitalității pervertită unde, suferința devine instituțională. Important de precizat este faptul că Odiseu nu lipește doar din Ithaca, ci este reținut în uitare pe insula nimfei.

Numele *Kalypsō* semnează tipul de suferință pe care poemul o problematizează aici, adică nu durerea acută, ci anestezia infinită. Nimfa îi oferă eroului o eternitate fără biografie, aspect marcat de imortalitate în schimbul renunțării la nostos. Alegerea lui Odiseu, declarată în viața finită, cu dorul ei, face din Odiseea o apologie a suferinței fertile. Hermes, „mesagerul pragurilor”, vine nu ca să-l „smulgă”, ci ca să-i redeschidă drumul. Trecerea se face prin lucru reprezentat de pluta construită de mâna eroului, nu prin pură magie. Furtuna lui Poseidon nu desființează această opțiune, doar o botează în apă, asemenea unei răni de trecere. Voalul lui Ino/Leucothea e un „acoperământ” de altă natură decât cel al lui Calypso. Acesta nu ascunde, ci protejează, un semn că, uneori, ca să ajungi acasă, trebuie să fii înfășurat în vulnerabilitate, nu în uitare.

După naufragiu, Odiseu nu intră direct în ordine, ci într-un spațiu liminal, în curtea feacilor. Nausicaa, „fata-prag”¹⁰, îl întâmpină în logica *xenia*-ei corecte: respect, mântuire prin recunoaștere treptată. Fata este o figura liminală a Nausicăei, personaj aflat la intersecția dintre spațiul naturii și cel al polis-ului, dintre primejdia naufragiului și ordinea ospitalității. Ea funcționează ca prag de trecere: întâlnirea cu Odiseu nu este încă reîntoarcere în comunitate, ci o etapă de mijloc, unde recunoașterea se face prin delicatețe și respectul regulilor de *xenia*. În logica inițiatică a poemului, Nausicaa întruchipează rolul feminin care pregătește intrarea eroului în ordinea socială, dar rămâne în același timp o figură de frontieră, un „prag viu” între exil și reacomodare. Eroul este, încă, „înfășurat”, de data asta în discreția unei gazde ideale. Arete și Alcinous îi reinstalează demnitatea prin ospitalitatea conturată de masă, baie, cuvânt. Abia aici suferința începe să capete formă narativă. Un alt element semnificativ este scena meta-poetică a durerii. Aedul orbul cântă Calul Troian, iar Odiseu plânge, identitatea putându-se rosti abia în lacrimă. Episodul este o teorie în miniatură, iar arta redeschide rana ca să o vindece prin nume și poveste, nu prin uitare. După plâns, eroul, în semnul durerii sale, își dezvăluie numele. Feacio îi promit corabia, adică semnul de infrastructură a întoarcerii, însă doar după ce povestea a reordonat sensul.

În cânturile nouă până la doisprezece din *Odiseea*, suferința funcționează ca un laborator simbolic al măsurii și al recunoașterii. Episodul Ciclopului înfățișează o gazdă fără lege, iar victoria nu aparține forței brute, ci inteligenței ocolite. Blestemul lui Polifem transformă isprava într-o datorie de durată sub semnul mâniei lui Poseidon, ceea ce mută durerea din registrul imediat în regimul timpului. Sacul vânturilor arată cum curiozitatea nemăsurată dezleagă haosul, fiindcă apropierea de Ithaca nu echivalează cu meritul întoarcerii. La Circe, regresul în porc explică prețul pierderii chipului, iar coborârea în lumea de jos reînnoadă biografia cu legea, oferind o filologie a memoriei în care trecutul se rearticulează prin nume și datorie. Sirenele propun o cunoaștere fără folos, iar legarea de catarg devine metafora lecturii lucide, aceea de a auzi totul fără a pierde corabia. La Scila și Caribda suferința se convertește

¹⁰ *Ibidem*, p. 4.

în calcul tragic, între sacrificiul limitat și anihilare. Vitele Soarelui instituie sacrul care nu se negociază, iar supraviețuirea este acordată numai celui care refuză sacrilegiul.

Prin contrast, *Iliada* așază durerea în spațiul public al sancțiunii. Acolo nu se cere un calcul etic al navigației, ci se aplică o jurisdicție a cuvântului și a sângelui. Jurămintele încălcate și mânia sacră reactivează războiul, iar suferința se răspândește ca miasmă a corpului colectiv. Dacă în *Odiseea* pericolele educă prin măsură, în *Iliada* excesele se corectează prin ritual și prin redistribuirea onoarei. De aceea, ceea ce în călătorie se învață ca prudență a ascultării, pe câmpul de luptă se impune ca dreptate a pedepsei. În poemul războiului, cuvântul care eșuează se traduce imediat în rană, iar comunitatea plătește prețul unei logosferii fracturate¹¹.

Revenirea lui Odiseu are loc sub semnul semnelor care dau dreptate durerii. Transportat de feaci adormit, eroul este acoperit de travesti, iar umiliința devine metodă de cunoaștere, deoarece adevărul casei se vede dinspre margine. Recunoașterea se produce prin cicatrice, care păstrează memoria în carne, prin arc, care stabilește măsura legitimă a forței, și prin patul din măsline, care confirmă identitatea prin stabilitatea unui lucru făcut împreună. Pacea Atenei închide suferința într-o ordine a cuvântului, a semnelor și a dreptății, iar travestiul cade nu pentru triumf, ci pentru restabilirea măsurii.

În *Iliada*, recunoașterea nu se bazează pe semnele discrete ale domesticului, ci pe rituri publice care convertesc violența în lege. Ecfrasisul scutului oferă o imagine a lumii ca balanță a durerii, iar întâlnirea dintre Priam și Ahile transformă mânia în milă printr-o liturghie a lacrimii și a răscumpărării trupului. Aici adevărul suferinței se negociază în văzul cetății, prin ritualul funerar și prin reechilibrarea onoarei, iar armistițiul rămâne temporar, cu războiul încă deschis.

Rezultă două regimuri ale durerii. *Odiseea* instituie legea semnelor, unde timpul, memoria și recunoașterea guvernează întoarcerea, iar durerea educă prin prudență și clarviziune. *Iliada* instituie legea sângelui, unde jurământul, onoarea și sancțiunea guvernează cetatea, iar durerea repară prin rit și prin redistribuirea valorii. Între cele două poeme se desenează un arc teoretic: de la pedagogia lipsirii la jurisdicția rănii, de la recunoașterea casei la justiția câmpului, de la semnul identității la semnul vinei. Această dublă gramatică pregătește trecerea către tragedia ateniană, în care suferința nu mai întemeiază doar ordinea, ci o interoghează până la capăt.

Lectura propusă a arătat că suferința la Homer este mai mult decât materie epică. Aceasta este principiu de formă. În *Iliada*, durerea ordonează și expune vinovății, redistribuie onoarea, obligă mânia să treacă prin vâlul milei. În *Odiseea*, durerea modelează timpul și recunoașterea. Exilul educă, iar întoarcerea se legitimează prin semne (cicatrice, arc, pat) care refac, pe rând, corpul, forța și casa. Epopeea trece de la legea sângelui la legea memoriei, deschizând drumul tragediei, unde suferința pune întrebări dreptății însăși. Pentru studiile literare, această dublă dinamică oferă o gramatică utilă a analizei afectelor, a tehnicilor narative și a raportului etic dintre limbaj, corp și comunitate. Concluzia nu închide un dosar, ci sugerează continuități: de la *nostos* la *catharsis*, estetica suferinței rămâne una a recunoașterii, a adevărului despre lume și despre noi.

¹¹ Spațiul discursului comun (*logos* = cuvânt, rațiune; *sphaira* = sferă, domeniu) care, în contextul epic, se destramă atunci când cuvântul nu mai are forță de convingere sau de reconciliere. În *Iliada*, consiliile și negocierile eșuate transformă sfera logosului într-un câmp discontinuu, unde dezacordul dintre vorbitori (Agamemnon și Ahile, de pildă) se traduce imediat în violență. Astfel, fractura discursivă devine sursă de suferință colectivă, căci lipsa unei comunități a cuvântului duce inevitabil la comunitatea durerii.

**TEXT RELIGIOS ȘI IDENTITATE ROMÂNEASCĂ:
CĂRȚI DE CULT PUBLICATE LA TIPOGRAFIA DUHOVNICEASCĂ
DIN CHIȘINĂU ÎN SECOLUL AL XIX-LEA**
*Religious Texts and Romanian Identity: Religious Books Published by the Spiritual
Printing House in Chișinău in the 19th Century*

CZU: 811.135.1'01:281.9
DOI: 10.5281/zenodo.19466486

Ecaterina BRĂGUȚĂ

<https://orcid.org/0009-0002-9213-1819>

doctor în filologie

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

E-mail: cateacebanu@gmail.com

Summary. This article aims to investigate the role of religious texts and service books printed at the Spiritual Typography of Chișinău in the 19th century, emphasizing both their liturgical dimension and their identity-building function within the Bessarabian space. Considering the context of the Russification policy promoted by the Tsarist Empire, which sought to transform the Church and the school into instruments of denationalization, religious publications in Romanian significantly contributed to preserving national and linguistic identity. The analysis of the types of religious texts and their functions, examined in relation to the typographical activity carried out in Chișinău under Tsarist administration, reveals a strong element of resistance to the attempts at Russification. Thus, it is evident that these books served not only liturgical practice but also the educational process, strengthening the cultural identity of Romanian communities. Consequently, the service books published in Chișinău in the 19th century can be interpreted as expressions of spiritual and linguistic resistance.

Key words: religious text, service books, russification, national identity, linguistic identity.

Textul religios. Textul religios este caracterizat de un ansamblu de trăsături specifice, care îl diferențiază în mod semnificativ de producțiile discursive laice. În primul rând, scrierile circumscrise ariei sacralului se întemeiază pe recunoașterea unei realități transcendente – lumea divinității – în raport cu care se configurează dimensiunea religioasă a ființei umane. Ținem să menționăm de la bun început că textele religioase însumează o multitudine de forme, iar diversitatea acestora vine să răspundă nevoilor de comunicare în planul relației om – Dumnezeu, cum este cazul textelor liturgice, ale rugăciunilor, dar și nevoilor de comunicare în plan interuman, referindu-ne aici la texte dogmatice, catehetice, omiletice. Însă toate aceste scrieri au o trăsătură comună – sunt orientate spre a facilita și asigura „mântuirea credincioșilor”¹. De asemenea, un aspect-cheie este funcționarea acestora sub autoritatea Bisericii, prin validarea din partea instanțelor ecleziastice.

Din perspectivă lingvistică, textul religios reprezintă un model distinct de organizare a limbii la nivel fonologic, morfosintactic și lexical, constituind o variantă paralelă a limbajului laic, cu stratificare stilistică proprie. În literatura de specialitate se remarcă mai multe

¹ Ana-Maria Bărbuleanu, Craiova. *Limbajul religios românesc actual*, Craiova: Editura Universitaria, 2013, p. 65

clasificări. De exemplu, D. Irimia² distinge două categorii principale: (a) textele sacre fixate în scris, cu formă invariabilă, și (b) textele liturgice și rugăciunile, de natură orală, chiar dacă au ca sursă texte scrise. A.M. Bărbuleanu³ delimitează cinci tipuri: *biblic, dogmatic și exegetic, liturgic, catehetic și omiletic*. O clasificare mai amplă este propusă de N. Iacob⁴ care identifică șapte sublimbaje ale stilului religios: *biblic, liturgic, oratoric religios, tehnic religios, teologic, dramatic religios și didactic religios*.

Cărțile de cult: funcționalitate. Textele religioase rareori sunt transmise separat, în general, cea mai mare parte a acestora este grupată în volume tematice. Trebuie să menționăm că în cultul creștin-ortodox, aceste cărți reprezintă elemente fundamentale, fiind repere normative esențiale pentru desfășurarea actului liturgic, dar și pentru conservarea tradiției bisericești. Cărțile de cult sunt investite cu o mulțime de roluri: ele fixează rânduielile slujbelor, textele rugăciunilor, cântările; asigură unitatea și coerența practicii liturgice în întreg spațiul ortodox. Principiul unității este asigurat de faptul că pentru a fi publicate acestea sunt supuse procesului de aprobare și validare din partea unei autorități ecleziastice, fapt care garantează respectarea învățaturii de credință, transmiterea fidelă a tradiției și păstrarea patrimoniului lingvistic și teologic al Bisericii.

Analizând funcționalitatea cărților de cult, observăm că aceasta nu ține doar de dimensiunea rituală, ci implică și funcțiile catehetică, educativă și comunitară, datorită cărora contribuie la formarea identității religioase și la consolidarea unității de credință. Principalele cărți de cult care asigură buna desfășurare a ciclului liturgic sunt: *Liturghierul, Molitfelnicul, Evangheliarul, Apostolul, Psaltirea, Octoihul, Mineiul, Triodul, Penticostarul*, care formează un sistem integrat, menit să transmită nealterată tradiția ortodoxă, atât în plan liturgic, cât și în plan lingvistic și cultural.

Cărți de cult și identitate românească. În spațiul românesc cuprins între râurile Prut și Nistru, cărțile destinate organizării planului liturgic au dobândit și o funcție complementară, cea de păstrare a identității românești într-un spațiu supus presiunilor lingvistice și administrative ale autorităților țariste, ca urmare a evenimentelor din anul 1812. În aceste circumstanțe activitatea tipografică de la Chișinău, începută în anul 1815 la inițiativa mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, și difuzarea cărților de cult în locașurile sfinte din Basarabia au avut un rol important în menținerea identității românești și a unității lingvistice, mai ales că în secolul al XIX-lea, Biserica avea un loc însemnat și pe dimensiunea organizării învățământului.

Vorbind de activitatea tipografică organizată la Chișinău la începutul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, atestăm trei denumiri care vizează, de fapt, același organ: *Tipografia Exarhicească, Tipografia Duhovnicească, Tipografia Eparhială*, surprinzând doar diferite perioade cronologice. Publicațiile apărute la Tipografia Exarhicească și Tipografia Eparhială au fost cercetate în cadrul unui proiect realizat de profesori de la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova, iar rezultatele au fost concretizate într-o serie de articole publicate de I. Condrea, A. Gherasim, C. Cemărtan, M. Butuc, precum și într-un volum colectiv⁵. Cărțile apărute la Tipografia Duhovnicească au fost mai puțin

² Dumitru Irimia, *Iași. Introducere în stilistică*, Iași: Ed. Polirom, 1999, p. 166

³ Ana-Maria Bărbuleanu, *Craiova. Limbajul religios românesc actual*, Craiova: Editura Universitaria, 2013, p. 66.

⁴ Niculina Iacob, *Suceava. Limbajul biblic românesc (1640–1800)*, Suceava: Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, 2000, 240 p.

⁵ *Instrucția blagocinului. Tipografia Duhovnicească, 1827*. Comentariu de text, transcriere, glosar. Chișinău, Bons Offices, 2019.

reflectate în cercetările filologice din ultima perioadă. Prin urmare, în această lucrare ne propunem să punem în lumină tipăriturile religioase care au apărut aici.

Denumirea de Tipografie Duhovnicească este menționată în cărțile apărute începând cu anul 1823, prima dintre acestea fiind *Tipic bisericesc*. Tipografia a fost activă în timpul păstoririi câtorva ierarhi: arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821–1844), arhiepiscopul Irinarh Popov (1844–1858), arhiepiscopul Antonie Șocotov (1858–1871), arhiepiscopul Pavel Lebedev (1871–1882), arhiepiscopul Serghie Lapidevski (1882–1891). Cu toate că cea mai controversată perioadă este atribuită lui Pavel Lebedev, cel care a ordonat colectarea cărților scrise în română cu alfabet chirilic, ca apoi să încălzească timp de șapte ani palatul mitropolitan cu acestea, inițiativa de a sista activitatea tipografiei a venit de la succesorul lui – arhiepiscopul Serghie. Dânsul a înaintat o cerere către Sfântul Sinod, iar la 13 ianuarie 1883 a fost adoptată următoarea hotărâre: „Având în vedere, că tipografia deschisă la anul 1814 în eparhia Chișinăului pe lângă casa arhierească pentru a procura parohiilor cărți bisericești în limba moldovenească și cea slavonească și-a pierdut importanța și și-a îndreptat activitatea spre tipărirea cărților și foaelor particulare, și întrucât în toate bisericile din acea eparhie în slujba bisericească a fost introdusă limba slavonească, Sfântul Sinod potrivit cererii Preaosfinției voastre și avizului direcției economice hotărăște: Se aprobe Preaosfinției voastre să închideți sus numita tipografie, iar averea care aparține tipografiei s-o întrebuințați cum vor crede autoritățile eparhiale”.⁶ În următorii douăzeci de ani, la Chișinău nu a funcționat vreo tipografie care să furnizeze cărți religioase.

Lista cărților care au văzut lumina tiparului în intervalul 1821–1883 include numeroase titluri, precum: *Tipic bisericesc* (1821), *Slujba pentru victoria împotriva șvezilor* (1826), *Slujba Sfântului Proroc Zaharia și a Sfintei Elizaveta* (1826), *Urmarea cântării de rugăciune* (1826), *Rânduiala Panihidei* (1827), *Instrucția blagocinului bisericilor* (1827), *Cântare de rugăciune pentru vreme de epidemie* (1830), *Învățătură din pravilele sfinților apostoli* (1833), *Carte de rugăciune pentru Sfânta Evfimia și prestăvirea fericitei Olga* (1835), *Liturghie* (1837), *Carte de rugăciune pentru biruința asupra craiului șvezilor* (1838), *Slujba Sfinților Chirică și Iulita* (1840), *Începuturile învățaturii creștinești și catehismul în scurt* (1843), *Catehism creștinesc* (1844), *Catehiz în scurt* (1852), *Penticostarion* (1853), *Catehism creștinesc pe larg* (1854), *Evanghelie* (1855), *Psaltire* (1857), *Tipicon* (1857), *Izvodul de pomenire* (1859), *Liturghie* (1859), *Trebnic* (1859), *Liturghie* (1860), *Antologhion* (1861), *Învățătură din pravilele Sfinților Apostoli* (1861), *Ceaslov* (1862), *Trioidion* (1862), *Izvodul de pomenire* (1869), *Canonic* (1876).

Activitatea Tipografiei Duhovnicești s-a suprapus pe segmentul cronologic din istoria Basarabiei care a presupus un proces de rusificare treptată. Dacă în primele decenii administrația țaristă a oferit o perioadă de autonomie relativă pentru elitele locale și pentru utilizarea limbii române, care se menținea în continuare în administrație, educație și biserică, spre mijlocul secolului al XIX-lea se conturează clar obiectivele țariste, care lansează un proces gradual de rusificare. Realizarea obiectivului de deznaționalizare a fost concretizat printr-o serie de măsuri vizând restrângerea treptată a sferelor de utilizare a limbii române și creșterea influenței limbii ruse în viața publică.

Imediat după anexarea Basarabiei, în 1812, limba rusă intervine în viața publică, acest fapt datorându-se constituirii organelor administrative din persoane majoritar rusofone, alături de funcționari vorbitori de română. Deja în iunie 1816, în Cancelaria Guvernatorului

⁶ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească din Basarabia sub stăpânirea rusă*, Ed. Asociația „Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923, pp. 70-71

Civil al Basarabiei toți funcționarii erau vorbitori de rusă, se face simțită nevoia de angajare a traducătorilor⁷. Un moment decisiv îl constituie adoptarea Regulamentului din 29 iulie 1828, care a limitat semnificativ statutul românei în administrație. După cum menționează L. Colesnic-Codreanca, această etapă marchează confruntarea funcțională dintre două idiomuri: rusa, limbă minoritară, dar cu statut oficial, și româna, limbă majoritară cu funcționare *de facto*. Întrucât populația autohtonă nu cunoștea rusa, aceasta avea un rol mai degrabă formal, limitat la cancelarii și la documentele traduse⁸.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rusificarea s-a accentuat și în domeniul educației. În 1866 a fost interzisă predarea limbii române la Liceul Regional din Chișinău, în 1867 la Seminarul Teologic, iar prin înaltul ukaz din 3 februarie 1871 limba română a fost exclusă din toate școlile ținutale. Manualele în română au fost retrase, iar preoții și învățătorii care continuau să o utilizeze erau sancționați.

Restrângerea vieții culturale românești s-a manifestat și prin limitarea activității tipografice. În 1883, Tipografia Duhovnicească din Chișinău a fost închisă la inițiativa arhiepiscopului Serghie, care a motivat inutilitatea acesteia în contextul interdicțiilor privind tipărirea cărților românești. Prin urmare, se constată un ansamblu de acțiuni desfășurate simultan care vizau administrația, școala, biserica, toate orientate spre excluderea limbii române din spațiul public și cultural și formarea populației autohtone în spiritul culturii rusești.

Plasarea instituțiilor ecclesiastice din spațiul basarabean sub conducerea Patriarhiei ruse și a autorităților țariste s-a făcut sesizabilă și în procesul de editare a cărților de cult. Astfel, se menționează instituția responsabilă de cenzura tipăriturilor:

Cu pozvoľenia Comitetului a țenzurii, ce iese așezat în duhovniceasca Aca-

demie a Sanctpeterburgului.
(*Tipic bisericesc*. Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1821, 74 p.)

Съ позволеніа Комитѣта въ Цѣнзурѣ, чи мѣсто издана
ѣ Духовническа Академіи а Санктпетербурга.

De asemenea, este specificată sursa pe care o urmează cartea respectivă. Poate fi vorba de traducere din limba slavonă sau preluare a unei cărți tipărite în spațiul românesc.

Sau tălmăcit Moldovenește de pre-

cel Slovenesc, și sau tipărit în Du-

СЛУ тѣлмачитъ Молдовенеѣ де пре уѣль Словен-
скѣ, ши СЛУ типаритъ а Духовническа Типографі-
ѣ а Бессарабій, а Кишинѣу. Амѣль, аѣмѣ.

Spre deosebire de cărțile apărute în spațiul românesc, cele din Basarabia în pagina de titlu, după invocarea numelui Sfintei Treimi, amintesc de întreaga familie a țarului. Este interesantă menținerea formulelor „Marelui Domnului nostru Împăratului” și „Doamnei Împărătesei”.

⁷ Lidia Colesnic-Codreanca, *Chișinău, Ideologie diglosică în context basarabean (1812–1918)*, în: *Buletin de lingvistică*, nr. 17, 2016, p. 39.

⁸ Lidia Colesnic-Codreanca, *Chișinău, Ideologie diglosică în context basarabean (1812–1918)*, p. 40.

„Intru Slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și ne despărțitei TROIȚII, a TATĂLUI și a FIULUI și a sfântului DUH. Cu porunca prea Blagocestivului, sângur stăpânitorului Marelui Domnului nostru ÎMPĂRATULUI NICOLAI PAVLOVICI, a toată Rossia, în ființa Soției SALE a prea blagocestivei Doamnei ÎMPĂRĂTESEI ALEXANDREI FEODOROVNEI: în ființa Klironomului SĂU, Bine credinciosului, Domnului ȚESAREVICI și a Marelui Cneaz ALEXANDRU NICOLAEVICI, și a Soției SALE, Bine credincioasei Doamnei, Țesarevnei și Marei Cneaghine MARIEI ALEXANDROVNEI: în ființa Bine credincioșilor Domni și Marelor Cneji: NICOLAI, ALEXANDRU, VLADIMIR și a ALEXII ALEXANDROVICEI: în ființa Bine credinciosului Domn și Marelui Cneaz CONSTANTIN NICOLAEVICI, și a Soției SALE, Bine credincioasei Doamnei și Marei Cneaghine ALEXANDREI IOSIFOVNEI: a Binecredincioșilor Domni și Marelor Cneaji: NICOLAI CONSTANTINOVICI și NICOLAI și MIHAIL NICOLAEVICEI: a Bine credincioaselor Doamne și Marelor Cneaghini: ELENEI PAVLOVNEI, MARIEI NICOLAEVNEI, OLIGHEI NICOLAEVNEI și a Soțului EI, a Marei Cneajne OLIGHEI CONSTANTINOVNEI și a Marelor Cneghine: ECATERINEI MIHAILOVNEI și a soțului EI, MARIEI PAVLOVNEI și a COROLEVEI NIDERLANDILOR ANNEI PAVLOVNEI” (*Penticostarion*, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1853).

După care urmează specificarea privind binecuvântarea din partea Sfântului Sinod și numele ierarhului locului.

„Iară cu Blagoslovenia Prea sfântului Îndreptătorului SINOD și a Preosfințitului Irinarh, Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Sau tipărit Cartea a Ceasta ce să numește: PENTICOSTARION în Duhovniceasca Tipografie în păzitul de Dumnezeu Oraș Chișinău a Oblastiei Bessarabiei, la anul dela facerea lumii 7365, iară dela nașterea ce după trup alui Dumnezeu Cuvântul 1853. Indictul 11, în luna lui Septemvrie” (*Penticostarion*, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1853).

Nu toate cărțile de cult erau însă traduceri. De exemplu, Igor Cereteu susține că *Penticostar*ul de la 1853 este o copie de *Penticostar*ul tipărit la Mănăstirea Neamț în 1848, iar Ștefan Ciobanu afirmă că *Trioidion*ul de la 1862 reprezintă o copie după *Triod*ul de la Blaj, editat în 1800. Această realitate demonstrează continuitatea tradiției românești în publicarea cărților destinate slujirii religioase la Chișinău. Menținerea unității lingvistice este demonstrată de fragmente de cântări bisericești care înregistrează diferențe minimale, după cum se vede din exemplul Slujbei din Duminica Învierii, din *Penticostare*le publicate la Chișinău și la Tipografia Mănăstirii Neamț:

Penticostar, 1853, Chișinău

СВѢТІА ДНІ.
 НВ ТРѢБЛА АДОМІНД КА ОУН
 МОУТ, АПРАТЕ ШІ ДМНЕ,
 АТРЕА ЗН АН АБІАТ, ПРЕ АДАМ
 ДНН СТРИКЗЮНЕ РЖИКЖНД, ШІ
 МОАРТЪ ПІЕРЗІНДШ, ПАЩІЛЕ НЕ
 СТРИКЗЮНІЙ, АДМІЙ ДЕ МЖН-
 ТЪНРЕ. Г.

Penticostar, 1848, Tipografia Mănăstirii Neamț

СВѢТІА ДНІ.
 РѢ ТРѢБЛА АДОМІНД КА ОУН МЪРН-
 ТОРНО, АПРАТЕ ШІ ДМНЕ, АТРЕА ЗН/
 АН АБІАТ, ПРЕ АДАМ ДНН СТРИКЗ-
 ЧЮНЕ РЖИКЖНД ШІ МОАРТЪ ПІЕРЗІНДШ/
 ПАЩІЛЕ НЕСТРИКЗЮНІЙ, АДМІЙ ДЕ
 МЖНТЪНРЕ. ДЕ Г. ѠРН.

Svetilna	Svetilna
Cu trupul adormind ca oun mort, î(m)părate și D(oa)mne, atreia zi ai î(n)viat, pre Adam din stricăciune rădicând, și moartea pierzându, Paștile ne stricăciunii, lumii de mântuire.	Cu trupul adormind ca oun muritoriu, Î(m)părate și D(oa)mne, atreia zi ai Î(n)viat, pre Adam din stricăciune rădicând, și moartea pierzând, Paștile nestricăciunii, lumii de mântuire.

Prezența și distribuția cărților de cult în limba română a fost un factor decisiv datorită căruia bisericile și mănăstirile au rămas a fi focare de cultură românească. O bună parte din cler, dar și populația simplă, neștiutoare de limba rusă, manifesta un înalt grad de reticență față de slujbele în slavona bisericească pe care puțini o înțelegeau, aspect care se deduce dintr-o serie de mărturisiri din epoca respectivă:

- Preotul Grigore Popescul de la Frăsinești spunea: „În această biserică slujba bisericească s-a săvârșit întotdeauna în limba moldovenească”;
- Grigore Nemțean de la biserica Ciucuri-Menjira: „Slujba bisericească s-a săvârșit întotdeauna în această biserică pe moldovenește”;
- Iusipenko: „În biserica din Cimișlia slujba bisericească a început să se săvârșească în slavonește după anul 1865”;
- Preotul din satul Batâr scria că parohienii, fiind români, ascultau „cu neplăcere” slujba în limba slavonă, care se făcea însă numai „uneori” în biserica parohiei;
- Preotul din Gălești scria: „Serviciul divin se face în limba moldovenească, deoa-rece locuitorii satului Gălești sunt moldoveni de baștină, sincer devotați religiei... care, însă, cred că introducerea slujbei dumnezeiești în altă limbă decât cea moldovenească poate cumva să schimbe învățătura și ordinea acelor dogme de credință și orânduiele, pe care le-au moștenit de la strămoșii lor”⁹.

Concluzii. Studiul cărților de cult tipărite la Tipografia Duhovnicească din Chișinău în secolul al XIX-lea scoate în evidență nu doar rolul lor liturgic, ci și dimensiunea identitară a acestora, or, circulația lor în bisericile din Basarabia și menținerea lor în practica liturgică chiar și după impunerea obligativității de a săvârși slujbele în limba slavonă a însemnat ca un adevărat liant în comunitățile românești din Basarabia. În multe biserici, slujbele continuau să fie rostite sau cântate în română, iar tipăriturile provenite de la Chișinău, chiar și atunci când se prezentau ca traduceri din slavonă ori ca ediții validate de sinodul rus, reproduceau, de fapt, modele lingvistice și liturgice românești, după cum este cazul Penticostarului din 1853, tipărit după exemplarul de Penticostar de la Tipografia Mănăstirii Neamț (1848). Astfel, prin intermediul cărților religioase, credincioșii basarabeni își păstrau continuitatea spirituală și culturală în raport cu restul spațiului românesc.

Cărțile care au apărut la Tipografia Duhovnicească au avut și o funcție educativă și formativă. Ele, pe lângă funcția primară, au mai contribuit la instruirea clerului și a laicilor, fixând norme de credință și de comportament. În contextul în care școala era, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, strâns legată de Biserică, circulația acestor cărți a susținut implicit și procesul de alfabetizare în română. Iar reproducerea cărților chișinăuiene după modele de cărți din importante centre culturale românești a favorizat funcționarea limbii române și menținerea unei norme literare comune. Prin urmare, Tipografia Duhovnicească de la Chișinău a însemnat nu doar un organ de propagare a cultului ortodox, ci și un teren propice pentru rezistența identitară românească în Basarabia.

⁹ Mircea Rusnac, *Basarabia sub stăpânirea rusească (1812–1914)*, <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2015/07/21/basarabia-sub-stapanirea-ruseasca-1812-1914-2/> (consultat 01.08.2025)

Deși tipografia a fost închisă în 1883, act justificat de Sinodul rus prin „pierderea importanței” limbii române în cult, totuși, existența și activitatea acestei instituții vreme de peste șase decenii demonstrează rolul decisiv al acesteia în viața culturală a teritoriului pruto-nistean. Supuși unor presiuni lingvistice și administrative, românii din Basarabia au văzut în cărțile de cult un reper de stabilitate, o punte de legătură cu întreaga cultură românească, ele devenind în timp nu doar monumente de spiritualitate ortodoxă, ci și dovezi ale vitalității și rezistenței identității românești într-un context ostil.

* Articol publicat în cadrul proiectului 25.80012.0807.24TC „Cărțile imnografice publicate la Tipografia Duhovnicească din Chișinău în secolul al XIX-lea: interferențe lingvo-culturale”

NICOLAE BILEȚCHI ȘI ROMANUL MOLDOVENESC CONTEMPORAN *Nicolae Bilețchi and the Contemporary Moldovan Novel*

CZU: 821.135.1(478).09
DOI: 10.5281/zenodo.19466415

Daniela GALAȚANU

<https://orcid.org/0009-0008-9445-6805>

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: danagalatanu27@gmail.com

Summary. This article examines the contribution of literary critic and historian Nicolae Bilețchi to the theorization of the contemporary Moldovan novel, through an analysis of how he interprets the evolution of postwar prose. The main directions of his approach are considered, from the transition from novella to novel to the attempts at defining the essential concepts of the genre. It is found that the researcher proposes a coherent theoretical framework that captures both the narrative and stylistic dimensions of prose, as well as the limits of the process of shaping the Moldovan novel. In this context, the novel is understood as an “open structure,” still in formation. Through his theoretical endeavor, Nicolae Bilețchi emerges as one of the reference voices for the study of literature in the Republic of Moldova.

Key words: Nicolae Bilețchi, contemporary Moldovan novel, *open structure*, novella.

Rolul lui Nicolae Bilețchi (1937–2021) în cercetarea procesului literar contemporan se conturează prin activitatea de critic și istoric al literaturii scrise din spațiul dintre Prut și Nistru. Încă de la primele contribuții, reunite în volume precum *Elementele epic și liric în dramaturgia sovietică moldovenească* (1972), *Consemnări critice* (1976), *Considerări și reconsiderări literare* (1983) și *Romanul și contemporaneitatea* (1984), exegetul abordează fenomenul literar în integralitatea lui, valorificând proza, dramaturgia și lirica epocii contemporane. Totuși, atenția sa se îndreaptă cu precădere asupra romanului moldovenesc și a mecanismelor de constituire a genului. Deși lucrările de debut trădează influența ideologiei sovietice, trebuie remarcat că cercetătorul acordă un rol esențial dimensiunii estetice și analizei evoluției stilistice și tematice a literaturii.

Pentru cititorul de astăzi, un interes aparte îl prezintă eseurile teoretice și critice reunite în lucrările mai recente *Analize și sinteze critice* (2007) și *La ora reconsiderărilor* (2012), care ilustrează etapa reevaluărilor din exegeza sa. Criticul își reexaminează pozițiile anterioare și aduce nuanțări teoretice semnificative. Astfel, în studiul „Socialul în literatură: avataruri și adevăruri despre problema relațiilor dintre literatură și societate”, el pledează pentru evitarea „socialismului vulgar” și susține necesitatea găsirii unui „mijloc de aur” între funcția socială a literaturii și exigențele estetice¹. Tot în aceste studii, N. Bilețchi revine asupra operei lui Ion Druță și schițează profilurile literare ale unor autori precum Nicolai Costenco, Ion C. Ciobanu, Alexei Marinat, Mihail Gheorghe Cibotaru, Vitalie Tulnic, Vasile Levițchi și Mircea Lutic. Prin urmare, cercetătorul acordă o atenție deosebită valorificării personalităților din

¹ Nicolae Bilețchi, *Socialul în literatură: avataruri și adevăruri despre problema relațiilor dintre literatură și societate*, în: *Analize și sinteze critice*, Chișinău: Elan Poligraf, 2007, pp. 11-29.

regiunile Basarabia și Bucovina, adesea neglijate de istoria literaturii române. Un demers relevant în acest sens este studiul „Receptarea fenomenului basarabean și bucovinean de către cititorul din dreapta Prutului”, în care sunt readuse în discuție nume precum Simion Florea Marian și Mircea Streinul. Autorul pledează pentru o reconsiderare critică a valorii literare lăsate de aceștia și pentru integrarea lor în circuitul istoriei literare, semnalând totodată efectele izolaționismului cultural. Totodată, N. Bilețchi subliniază că literatura scrisă în aceste spații regionale – inclusiv în stânga Nistrului – a fost, mai ales începând cu anii '30, marcată de discontinuități și de ignorări critice, afirmând că: „Peste tot, unde procesul literar a evoluat sub semnul regionalismului, înțeles ca o dezvoltare izolată de întreg, avem probleme multe și grave: scriitori trecuți sub tăcere, zone artistice uitate, opere apreciate cu aproximație etc. De aici și posibilitățile restrânse de receptare a acestui proces literar”².

Preocuparea definitorie a cercetărilor lui N. Bilețchi rămâne teoretizarea romanului, domeniu în care acesta s-a impus ca observator atent al transformărilor epicului în raport cu contextul socio-istoric și estetic, propunând concepte, clasificări și analize ce au devenit ulterior repere în studiul prozei basarabene. Aceste contribuții i-au confirmat statutul de teoretician al genului.

Savantul întrevide în studiul prozei moldovenești contemporane o lacună, polemizând în acest sens cu tezele lui Vasile Coroban din volumul *Romanul moldovenesc contemporan* (1969). Resimțind necesitatea unei continuități în analiza genului, el a conceput monografia *Romanul și contemporaneitatea* (1984) și ca o încercare de a acoperi această lipsă. Prin conceptul de „continuitate”, Bilețchi urmărește extinderea cercetării pe verticală, printr-o abordare diacronică a romanului – dimensiune pe care, consideră el, Vasile Coroban o neglijase: „Studiul sincron se cerea complinit – atunci, dar și acum – de cercetarea diacronică.”³ Principala obiecție a lui N. Bilețchi la adresa lui Vasile Coroban vizează perspectiva acestuia, care rămâne ancorată în literatura universală. Coroban recurgea la modele externe pentru a contura o teorie generală a romanului, practică ce corespunde mai curând unei raportări sincronice decât unei analize a evoluției interne a prozei. Colecția sa de noțiuni, definiții și clasificări, precum și comparația dintre romanul moldovenesc și cel universal, nu orientau analiza *sincronică* (centrată pe starea literaturii la un moment dat) spre o perspectivă *diacronică* (axată spre transformările literaturii în dinamică istorică). În acest context, N. Bilețchi propune o abordare complementară, care introduce o viziune individuală asupra romanului moldovenesc contemporan, completând direcțiile anterioare prin sugestii teoretice și, mai ales, printr-o analiză diacronică a evoluției genului.

Exegetul nu îi reproșează în mod direct omisiunile lui Vasile Coroban, ci recunoaște constrângerile contextului în care acesta a activat – inclusiv cenzura regimului sovietic și absența condițiilor necesare unei viziuni de ansamblu asupra evoluției literaturii basarabene. Într-adevăr, Vasile Coroban nu este scutit de influențele ideologiei, promovând modelul „romanului sovietic”⁴ care prezintă „realitatea socialistă”, într-o concepție care subsumează și romanul moldovenesc. Deși tributar și el acestei orientări ideologice în primele lucrări din anii '70, N. Bilețchi se distanțează treptat de imperativele epocii și ajunge, în perioada „reconsiderărilor”, la o relectură obiectivă a genului. În această ordine de idei, afirmațiile

² Nicolae Bilețchi, *Receptarea fenomenului basarabean și bucovinean de către cititorul din dreapta Prutului*, în: *La ora reconsiderărilor*, Chișinău: Profesional Service, 2012, p. 37.

³ Nicolae Bilețchi, *Romanul basarabean între imperativele afirmării și restricțiile integrării*, în: *Metaliteratură*, nr. 1 (13), Chișinău, 2006, p. 31.

⁴ Vasile Coroban, *Romanul moldovenesc contemporan*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1969, p. 123.

lui Vasile Coroban privind „maturizarea” literaturii și atingerea unei „faze de dezvoltare normală” în anii '60 sunt puse sub semnul întrebării de N. Bilețchi.

Monografia lui N. Bilețchi *Romanul și contemporaneitatea* (1984), reprezintă un studiu panoramic asupra destinului romanului moldovenesc contemporan din perioada postbelică, fundamentat pe o analiză minuțioasă și constructivă a prozei unor autori reprezentativi precum Ion Druță, Ion C. Ciobanu, Vasile Vasilache, Mihail Cibotaru, Vladimir Beșleagă, Aureliu Busuioc ș.a. Cercetătorul identifică afinități ideatice-tematice și estetice comune între proza moldovenească și cea rusă, ucraineană, belarusă, letonă și kirghiză, subliniind elementele convergente ale acestora în contextul literaturii sovietice. Deși, în deceniul al optulea, criticul se află încă sub influența perspectivei impuse de realismul socialist, studiile sale se remarcă prin rigoare exegetică, accentul fiind pus pe analiza psihologică a personajelor și pe evidențierea procedeelelor artistice.

Revizuirea propriului demers critic și a pozițiilor asumate în interpretarea literaturii contemporane constituie o trăsătură esențială a unui spirit exegetic autentic – cu atât mai necesară într-un context literar marcat de deviații structurale și constrângeri ideologice, precum cele impuse de realismul socialist. N. Bilețchi conștientizează nevoia de a reinterpretă, dintr-o perspectivă științifică, propriile exegeze și poziții anterioare, formulate până în anii '90. Reajustările teoretice sunt motivate de o atitudine autocritică și de preocuparea constantă pentru criteriile de evaluare impuse de contextul istoric și ideologic al epocii. În acest sens, scrierile din etapa „reconsiderărilor” îl situează pe N. Bilețchi într-o lumină nouă în peisajul criticii literare contemporane. Critici precum Alexandru Burlacu îi apreciază studiile postdecembriste drept „obiective și uneori subtil polemice, mereu delicate și echilibrate”, „pilduitoare prin sinceritate, pasiune și deplină competență”. Același critic îl plasează în rândul unei generații de exegeți ale căror reconsiderări teoretice valorifică „reabilitarea spiritului combativ, decelarea adevărului de minciună”, impunând „un model generativ, capabil, în această mult-prea-întinsă-epocă-de-tranziție, să facă ordine nu doar în valori, dar și în principiile de moralitate a savantului format în plin regim totalitar”⁵.

Într-adevăr, Nicolae Bilețchi „face ordine” în ideile despre roman formulate în prima sa monografie în lucrarea sa revizuită și extinsă în 2015, intitulată *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului românesc*. În această etapă, cercetătorul concepe evoluția prozei moldovenești ca un traseu de maturizare treptată, de cristalizare artistică a elementelor definitorii ale genului, însoțit de un proces de consolidare și rafinare internă. Acest parcurs este analizat ca o succesiune de etape în care proza se organizează, se structurează și se adâncește din punct de vedere estetic. Autorul investighează atât condiționările externe, cât și premisele interne ale creației, apelând la o grilă interpretativă fundamentată pe criteriul istorismului. În această lumină, tentativele incipiente ale autorilor precum I. Canna și D. Milev sunt valorizate ca momente necesare de formare, ca exerciții esențiale în acumularea unei experiențe narative.

Conștient, asemenea lui Vasile Coroban, că împrumuturile din practica literară mondială sunt inevitabile într-o proză „dezorientată” la începuturile ei, N. Bilețchi identifică o serie de influențe intrinseci și extrinseci asupra formării romanului moldovenesc. În prim-plan se află folclorul („se simțea nevoia de rădăcini”⁶) și literatura clasică, întrucât „apropierea ro-

⁵ Alexandru Burlacu, *Considerările și reconsiderările lui Nicolae Bilețchi*, in: *La ora reconsiderărilor*, Chișinău: Profesional Service, 2012, p. 179.

⁶ Nicolae Bilețchi, *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului românesc*. Iași: Tipo Moldova, 2015, p. 136.

manului nostru de valorile literaturii clasice, ca și deschiderea lui spre folclor, i-au pregătit noul salt calitativ”.⁷ Sunt menționate și realizările prozei progresiste mondiale, care „pe calea traducerilor, se integrau în viața noastră literară”.⁸ Este invocat, de asemenea, „tezaurul literaturii sovietice multinaționale” – nu ca formulă ideologică, ci ca realitate culturală specifică epocii și greu de ignorat. Deși literatura rusă a contribuit la definirea etică și estetică a romanului basarabean, susține N. Bilețchi într-un alt studiu intitulat *Romanul basarabean între imperativele afirmării și restricțiile integrării*, tocmai această situație a „văduvit de spiritul național”⁹ romanul moldovenesc contemporan.

În paralel, cercetătorul examinează rolul nuvelei în formarea romanului moldovenesc contemporan, evidențiind – asemenea predecesorului său – diferențele dintre cele două specii epice. În viziunea sa, există niște asemănări între trăsăturile celor două genuri, nuvela având o structură narativă extinsă, apropiată de roman, iar romanul fiind caracterizat de un fragmentarism specific nuvelei. Bunăoară, cercetătorul identifică în *Frunze de dor* (1957) de Ion Druță existența unui nucleu de roman, în timp ce *Povara bunătații noastre* (1963) este marcat, dimpotrivă, de o structură fragmentară, trădând un gen încă insuficient de maturizat. Bilețchi afirmă că „Nuvela a fost o adevărată școală pentru romancierii; [...] a fost pentru roman nu numai o lecție de comasare a spațiului, ci și una de condensare a timpului”¹⁰, adăugând că „o atare structurare a materialului de viață, cristalizată măiestrit în nuvelă, nu putea să nu fie preluată mai târziu de către roman”.¹¹ Cu referire la *interspecie* sau *specie-hibrid*, în stabilirea statutului generic, teoreticianul recomandă urmărirea criteriului dimensiunii epice și a consistenței romanești a narațiunii. El consideră *interspeciea* drept o etapă firească în evoluția romanului – o „punte de trecere” de la nuvela anilor '50 spre ceea ce se poate numi astăzi romanul moldovenesc contemporan. În viziunea teoreticianului, tranziția de la fragmentarismul nuvelei la nucleul epic al romanului este descifrată printr-o analiză atentă a procedurilor narative (remodelarea cronotopului, liricizarea discursului, dramatismul, monologul interior), dar și prin valorizarea unor dimensiuni stilistice și tematice (motivul drumului-destin, resursele romantice și filonul folcloric).

Pentru romanul moldovenesc, N. Bilețchi propune ca instrument de analiză *cronotopul* – construcția artistică ce ține cont de relația dintre timp și spațiu. Romanul este de fapt o „construcție epică ramificată în timp și în spațiu”, marcată de o reorientare structurală: „romanul urma să mute acum accentul de pe situații pe personaje, de pe fabulă pe subiect”¹². În această logică, *liricizarea* modernă a romanului a fost condiționată de necesitatea de condensare a timpului: „Romanul presupune amplexare, respirație cu adevărat epică, pe când lirismul se asociază cu sentimentul de scurtă durată, cu respirația sacadată; romanul înseamnă plămădirea caracterelor prin intermediul situațiilor, pe când lirismul mizează pe autoexprimare”¹³. De aceea, lirismul a constituit o oportunitate de revitalizare a prozei: „prin lirism romanul s-a apropiat de om, a reușit să pătrundă mai adânc universul lui intim, contribuind în mod esențial pe această cale la subtilizarea expresiei artistice”.¹⁴ Această nuanțare a expresiei se

⁷ *Ibidem*, p. 140.

⁸ *Ibidem*, p. 137.

⁹ Nicolae Bilețchi, *Romanul basarabean între imperativele afirmării și restricțiile integrării (I)*, in: Metaliteratură, nr. 1 (13), Chișinău, 2006, p. 36.

¹⁰ Nicolae Bilețchi, *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului românesc*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

¹² *Ibidem*, p. 27.

¹³ *Ibidem*, p. 44.

¹⁴ *Ibidem*, p. 201.

realizează prin recursul la *monologul interior*: „(romanul) a dat expresie necesității unui nou tip de personaj și, prin intermediul monologului interior, a reușit să comprime la maximum timpul”.¹⁵ Doar analiza psihologică din interior garantează romanului o „structură net superioară”¹⁶ și o sinteză estetică armonioasă. Elementul *dramatic*, la rândul său, contribuie la disciplinarea structurii și compoziției operei epice: „Romanul nostru, care suferea atunci de monotonie, verbozitate și întinderi nemotivate, intuind condiționarea dramatică, își deschidea largi perspective de organizare a materialului de viață.”¹⁷

O altă trăsătură care atrage atenția cercetătorului este *muzicalitatea* romanului, înțeleasă ca principiu subtil de ritmare internă a construcției epice: „Înțelegerea acestui principiu de structurare a ritmului de esență muzicală va fi de un real folos pentru evoluția de mai departe a romanului.”¹⁸ Toate aceste dimensiuni stilistice, odată asimilate, oferă romanului un orizont artistic „progresist”, devenind, în opinia autorului, „un bun al romanului, dar și al romancierului”.¹⁹

Pentru a urmări evoluția romanului moldovenesc din perioada anilor ’50–’70, N. Bilețchi examinează operele scriitorilor din RSS Moldovenească, subliniindu-le organizarea spațio-temporală a discursului narativ, influențele externe și trecerea accentului narativ de pe cronologia evenimentelor pe construcția personajelor. Cercetătorul semnalează renunțarea treptată la practicile învechite, precum calchierea modelelor din literatura sovietică și interesul sporit pentru expresivitate și autenticitate. În acest cadru, se analizează „comportarea mostrelor noastre românești în contextul diacronic al genului epic”.²⁰ Sunt examinate lucrările unor autori reprezentativi precum Ion Druță, Ion C. Ciobanu, Vladimir Beșleagă, Aureliu Busuioc, Nicolai Costenco, Ana Lupan, Ariadna Șalari, Arhip Cibotaru ș.a. – pleiadă care, susține N. Bilețchi, a orientat romanul moldovenesc contemporan „cu fața spre prezent și spre expresie”. Totodată, ocazional, cercetătorul definește mai multe noțiuni literare, precum: *epic*, *roman-cronică*, *roman-panoramă* sau *roman-frescă*, *roman-foileton*, *roman moldovenesc contemporan*, *personaj literar*, *monolog interior*, *baladă*, *mit*, *folclor*, *comic*, *liric* ș.a.

În accepția teoreticianului N. Bilețchi, *epicul* reprezintă o formă specifică de „structurare” artistică a realității – care devine atât un criteriu de valorizare, cât și o direcție de aspirație constantă a literaturii moldovenești. Lucrările asupra cărora el se oprește funcționează ca repere analitice în demersul său de definire a speciilor și a procedurilor artistice emergente în romanul moldovenesc postbelic. În cazul lui I. C. Ciobanu, exegetul urmărește tranziția de la *romanul-frescă* sau *romanul-panoramă* – care, în forma de atunci, cultiva ideea trecerii omului prin timp – la *romanul-destin*, unde timpul pare a trece prin om, iar conflictul se încarcă de dimensiuni existențiale. În volumul *Consemnări critice* (1976), cercetătorul rezervă un subcapitol intitulat „De la romanul-frescă la romanul-destin” operei lui I.C. Ciobanu²¹, numindu-i dialogia²² „un act de îndrăzneală”²³.

¹⁵ *Ibidem*, p. 209.

¹⁶ *Ibidem*, p. 209.

¹⁷ *Ibidem*, p. 92.

¹⁸ *Ibidem*, p. 97.

¹⁹ *Ibidem*, p. 44.

²⁰ *Ibidem*, p. 17.

²¹ Nicolae Bilețchi, *De la romanul-frescă la romanul-destin*, in: *Consemnări critice*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1976, pp. 156-172.

²² „Dialogia” se referă la primele două volume din trilogia scrisă de I.C. Ciobanu, publicate înainte de 1976. Partea a treia, *Drumurile ostenite*, a fost editată ulterior, în 1982, completând astfel trilogia.

²³ Nicolae Bilețchi, *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului romanesc*, p. 156.

Romanul *Lasă vântul să mă bată* (1957) de Ana Lupan îi oferă prilejul de a defini conceptul de *roman-foileton*, caracterizat, în viziunea sa, prin accentul pus „în principiu pe aventuri, situații misterioase și stări întrucâtva excepționale”²⁴. Prin analiza operei *Povestea cu cocoșul roșu* (1966) de Vasile Vasilache, criticul evidențiază funcția poveștii ca formă simbolică, structurată dual – prin opoziția dintre bine și rău, dar și prin tonalitatea umoristică ce generează o transfigurare stilistică, până la un anacronism intenționat, menit să confere prezentului o aură mitică. Într-o formulare densă și expresivă, N. Bilețchi susține că „parabola, povestea, legenda, balada permit o proiectare liberă a prezentului pe fundalul idealului etic al poporului, așa cum s-a cristalizat el de veacuri; [...] spiritul poveștii, sentimentul baladesc, pătăria și vorba de duh duc la apropierea dintre diverse epoci și mentalități”²⁵.

O bună parte a studiului lui N. Bilețchi este consacrată căutării „cuvântului potrivit”, înțeles ca nucleu epic și estetic al romanului. În primele romane – panoramă sau cronică – acest nucleu nu se lasă identificat, întrucât autorul le plasează în zona unui fenomen literar întârziat, lipsit de trăsături definitorii. Ulterior însă, Bilețchi adună și sistematizează principii, caracteristici și procedee artistice, explicând rolul lor în deschiderea romanului spre modernitate. În capitolul intitulat *Pe calea intuirii unei sinteze epice*, cercetătorul propune metafora drumului, pe care o descifrează atât în motive, cât și în titlurile creațiilor. În romanele anilor '30 și '50, „drumul” exprimă un parcurs istoric, în timp ce în romanele cu nucleu epic matur această imagine capătă sensul unui itinerar existențial, legat de destinul eroilor și de aspirațiile lor înalte.

În viziunea lui Nicolae Bilețchi, metamorfozele romanului se pot rezuma prin „comasarea spațiului, condensarea timpului, mutarea accentului de pe fabulă pe subiect, mizarea pe analiză psihologică, umanizarea tablourilor naturii, evoluția funcțiilor cuvântului de la simpla comunicare la sugestia revelatoare”²⁶.

Analizând trăsăturile pe care le-a asimilat și cele de care s-a debarasat romanul de-a lungul a trei decenii, N. Bilețchi susține că obiectivul genului era „de a învinge fragmentarismul de ordin nuvelistic și de a reda o imagine integrală a realității, ce ar fi putut fi recepționată ca o metaforă globală”²⁷. *Romanul-destin* reprezintă, în viziunea sa, stadiul evolutiv actual al speciei epice, iar prin calificativul de „structură deschisă” autorul indică deschiderea firească spre o continuare organică a dezvoltării: „romanul și-a restructurat în mod radical configurația, și-a împropățat simțitor mijloacele de expresie”²⁸.

Pe parcursul reflecțiilor teoretice, N. Bilețchi recurge la opiniile unor cercetători autohtoni și străini care au investigat, direct sau tangențial, genul romanesc: Vasile Coroban, Ion Ciocanu, Anatol Gavrilov, Victor Gațac (folclorist), Veaceslav Ivanov, Ales Adamovici, Ramil Portnoi ș.a. Confruntarea acestor puncte de vedere relevă atât convergențe conceptuale, cât și dezacorduri explicite. De pildă, este vizată pozitiv teoria romanului formulată de Mihai Cimpoi, care pledează pentru actualizarea romanului moldovenesc contemporan, înzestrat cu „capacitatea de a recepta uriașe zone de viață socială, psihologică, morală”²⁹. În schimb, nu împărtășește în întregime opinia cercetătorului despre Ion Druță, potrivit căreia

²⁴ *Ibidem*, p. 150.

²⁵ *Ibidem*, pp. 226-227.

²⁶ *Ibidem*, pp. 101-102.

²⁷ *Ibidem*, p. 225.

²⁸ *Ibidem*, p. 215.

²⁹ Nicolae Bilețchi, *Mihai Cimpoi. Teoretician al romanului*, in: *Materialele Conferinței „Drumul spre centru: Valori, paradigme, personalități, interconexiuni culturale: În onoarea academicianului Mihai Cimpoi”*, Chișinău, 2017, p. 121.

romancierul „lucrează cu migală bucăți separate ale cărții, fără a arăta grijă mare pentru ansamblu”³⁰. N. Bilețchi acceptă ideea romanului fragmentar, articulat din nuvele, dar respinge categoric lipsa coeziunii în romanele lui Ion Druță: „Există o asemenea grijă. În opera lui trăirile personajelor principale atrag spre ele și articulează într-un întreg toate constituențele: scenele care par să iasă din albia temporală și spațială a conflictului, personajele episodice etc.”.³¹ La rândul său, Mihai Cimpoi recunoaște valoarea exegetică a interpretărilor lui N. Bilețchi, numindu-l istoric literar „de frontieră” și „critic al considerărilor și al reconsiderărilor”, datorate observațiilor privind „recondiționarea epicului, de restructurarea lui corintică și reorientarea spre autoreferențial”.³²

În aceeași direcție de valorizare a contribuției lui N. Bilețchi se înscriu și aprecierile lui Alexandru Burlacu care remarcă „sinteza bine articulată asupra evoluției romanului basarabean în sec. XX” realizată de N. Bilețchi, precum și „predilecția constantă a criticului pentru poetica romanului, pentru cronotopiile lui, văzute dintr-o perspectivă dialogică”.³³

În cele din urmă, N. Bilețchi consideră că formularea unei definiții a romanului moldovenesc contemporan care să întrunească toate calitățile genului universal este încă prematură. Această concluzie finală a monografiei nu este exprimată cu resemnare, ci dimpotrivă, cu o deschidere optimistă spre muncă, inspirație și evoluție, întrucât: „aproape toate modalitățile și procedeele cerute de condiția genului”³⁴ sunt deja cunoscute de romancierii contemporani, iar proza se configurează drept un veritabil laborator de creație, dotat cu un instrumentar artistic tot mai variat. Ceea ce le rămâne cercetătorilor este evaluarea consecventă a prozei scriitorilor moldoveni din a doua jumătate a secolului XX.

În calitate de critic și istoric literar, N. Bilețchi reușește să armonizeze analiza textuală cu reflecția teoretică asupra genului, oferind o sinteză a transformărilor estetice și contextuale ale prozei postbelice moldovenești. Monografia *Romanul și contemporaneitatea* constituie punctul culminant al acestei viziuni, prin configurarea traseului de la nuvelă la roman, de la structura epică „închisă” la o structură „deschisă”, cu accent pe cronotop și pe lirismul epic. Concluziile teoretice, observațiile critice și propunerile metodologice ale lui N. Bilețchi oferă o imagine coerentă și relevantă a romanului moldovenesc contemporan, impunându-se astfel ca una dintre vocile esențiale pentru înțelegerea și valorizarea literaturii din actualul spațiu al Republicii Moldova.

³⁰ Nicolae Bilețchi, *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului romanesc*, p. 90.

³¹ *Ibidem*.

³² Mihai Cimpoi, *Un istoric literar „de frontieră” – Nicolae Bilețchi la 75 de ani*, in: *Philologia*, nr. 1-2 (260), 2012, p. 131.

³³ Alexandru Burlacu, *Nicolae Bilețchi și revizuirile sale exegetice*, in: *Metaliteratură*, nr. 1-2 (15), 2007, p. 16.

³⁴ Nicolae Bilețchi, *Romanul și contemporaneitatea. Problema constituirii genului romanesc*, p. 231.

ARHETIPUL DOCHIEI ÎN ETNOGENEZA MITICĂ A LUI BOGDAN PETRICEICU HAȘDEU

The Archetype of Dochia in the Mythical Ethnoesis of Bogdan Petriceicu Hașdeu

CZU: 821.135.1.09:398.2(=135.1)

DOI: 10.5281/zenodo.19466672

Tatiana BOTNARU

<https://orcid.org/0000-0001-5771-908>

Doctor în filologie, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu” al USM

E-mail: tbotnaru66@gmail.com

Summary. Hașdeu's interest for autochthon mythology found its embodiment in a series of investigations folklore, where discussion were proposed more assertions, opinions, research issues of spirituality Dacian. The autochthon mythology in its modern expression is based on the traditions, revealing ways of artistic transfiguration of reality in terms of visions and representations that characterizes the creative personality of the Romanian people. The archetype of Dochia that returns repeatedly is a hypothetical model, is an emblematic symbol of a sacred space circumscribed aspects of its fundamental values. Dochia is the personification of the ancient Gauls, it symbolizes in the acceptance of Bogdan Petriceicu Hașdeu historical setting of the Romanians, but also a fall in natural springs descriptive saw the size of the imagination Dacian, closely related to the same myth of steadiness.

Key words: archetype of Dochia, folkloric topos, the cult of Zamolxis, spiritual universe, the mythical ethnogenesis, popular horizon, existential ontology.

Prezent în conștiința românească drept un deschizător de drumuri în mai multe domenii de activitate filologică, Hașdeu a manifestat un interes vădit față de mitologia autohtonă, a elaborat mai multe studii, articole, diferite materiale despre autenticitatea folclorului autohton, a depus eforturi în vederea valorificării patrimoniului cultural imaterial, concretizat în mituri, arhetipuri, toposuri folclorice. Or, după propria mărturisire a cercetătorului, „toate prin care se manifestă în spiritul unui popor, obiceiurile lui, ideile-i despre sine și despre lume, literatura cea nescrisă își vor găsi expresie în mii și mii de trăsături caracteristice cu rădăcini în inimă și muguri în grai”. Cultul Zeitei-Mume Dochia și-a găsit expresie într-o serie de investigații etnologice, unde au fost propuse discuției mai multe aserțiuni, opinii, probleme teoretice, care reflectă spiritualitatea geto-dacică, ceea ce i-a oferit autorului posibilitatea să determine principiile metodologice ale propriilor cercetări în domeniul respectiv. Mitologia autohtonă în expresia ei modernă se sprijină pe valorificarea tradițiilor populare, dezvăluie o serie de modalități de transfigurare artistică a realității prin prisma de viziuni și reprezentări, ce caracterizează personalitatea creatoare a neamului românesc. Arhetipul Dochiei, la care exegetul revine de mai multe ori, în special, în studiile sale din tinerețe, constituie un model ipotetic, este simbolul emblematic al unui spațiu sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale. Dochia, personificarea străvechii Dacii, simbolizează în accepția lui Bogdan Petriceicu Hașdeu constituirea istorică a românilor, dar în același timp se încadrează și în resorturile unui cadru natural, văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice, în strânsă legătură cu miturile de inițiere originară. Pentru Hașdeu arhetipurile mitice constituie o modalitate de încadrare într-un sistem estetic de

referință, este o modalitate de promovare a ființei naționale și orientarea către genealogia primară. Romulus Vulcănescu apreciază cu această ocazie aportul lui Hașdeu „la susținerea ipotezei trace a mitologiri române”, în procsul de studiere a careia „folosește materiale convergente lingvistice, istorice și etnografice”.¹

Hașdeu are revelația să reconstituie arhetipul emblematic al Dochiei pe temelia unor resorturi legendare, în stânsă legătură cu mitul statorniciei. Împietrirea Dochiei pe o stâncă din Ceahlău, un moment senzațional, la care se referă în unul din studiile sale din tinerețe, este de origine mitico-folclorică, dar în același timp, ne duce cu gândul spre resorturile unor târâmurii originare, are loc personificarea unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice. „Pe una din terasele Ceahlăului, scrie cu această ocazie Hașdeu, se ridică o statuie neghioabă, neproportională de 5 arșini, cunoscută în popor sub denumirea de Zeița Dochia. Ea reprezintă vag, un chip de femeie căreia îi curge din față un izvor de apă. De jur împrejurul statuii sunt împrăștiate pietre mari, care au căpătat în imaginația poporului forma unor oițe”.²

Străvechea legendă a naturii cu oscilațiile ei caracteristice pentru echinopțiul de primăvară, transpare din involburările spirituale ale timpului mitic. Autorul încearcă să reactualizeze ficțiunea mitică, sprijinindu-se pe descoperirile predecesorilor săi, pentru a reconstitui itinerarul emblematic al Dochiei în dimensiunile sale ontologice, cognitive, existențiale. „Dochia (Eudochia), subliniază în altă parte cercetătorul, era fika unui rege puternic, nepus de frumoasă, fiind urmărită, după cucerirea Daciei, de către Traian, se ascundea de el aici, pascând o turmă... În cele din urmă, după cum ne relatează în continuare Hașdeu, fiind găsită în acest adăpost, ea a fost transformată de către Zeu, la rugămintea ei, în statuie ca să nu-și piardă cinstea”.³

Procesul de interpretare a arhetipurilor străvechi are loc în baza documentelor de arhivă, a experienței acumulate de predecesorii săi, dar și de propria contribuție în determinările mitologice ale stratificărilor arhaice din gândirea autohtonă. În tendința de a elucida vestigiile trecutului istoric, Hașdeu înclină într-o anumită măsură spre cunoscuta legendă a lui Gheorghe Asachi *Traian și Dochia*, publicată la 1840, dar în același timp dezaprobă ficțiunea mitică, fiindcă după părerea cercetătorului nu corespunde spectrul de probleme, necesare pentru aprofundarea adevărului științific. Luând în discuție lucrarea respectivă, savantul făcea abstracție de mesajul legendei, „eu nu împărtășesc legenda populară, pentru că legenda nu este un eveniment real”, dar își spriginea afirmațiile în baza unor documente vechi și a propriei sale activități de cercetare pe teren, fiindcă așa cum precizează în continuare autorul, nu numai Gheorghe Asachi, dar și „cuvintele lui Cantemir m-au făcut să introduc pe Dochia în mitologia românească”.⁴ Dincolo de reprezentările mitico-fantastice, cercetătorul are certitudinea să dezvăluie miracolul împietririi în corelație cu ideea de statornicie, unde va regăsi „strămoșul mitic”, pe care dorește să-l reconstituie din esențe. Contururile arhetipale exaladează spre o retrospecție imaginativă, unde se face o incursiune directă în lumea inițierii dacice, datorită procesului de sintetizare a unui bogat material factologic, diverse surse documentare, ipoteze, documente de arhivă, dar și prin intermediul imaginației sale creatoare. Imboldul se manifestă din dorința de reconstituire a adevărului științific, autorul

¹ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București: Editura Academiei, 1987, p. 143.

² Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Zeița Dochia și babele de piatră*, în: B.P. Hașdeu, *Scrieri*, V.5, Chișinău: Știința, 2011, p. 104.

³ Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Adorația soarelui*, în: B.P. Hașdeu. *Scrieri*, V. 5, Chișinău: Știința, 2011, p. 99.

⁴ *Ibidem*, pp. 99-100.

pornește de la niște izvoare de cunoaștere esoterică, ca să scoată în lumină nivelurile de gândire mitică ale stratului mitic autohton, orientând cititorul spre cele mai adânci zone ale spiritualității autohtone, care pare că au coborât de undeva din conștiința universală, dar și din mitul genezei dacice. Aceste interpretări, aserțiuni aveau menirea să elucideze „punctele de plecare mitologice ale orientării scriitorilor naționali, iar un străin care nu le-ar cunoaște, ar pierde mult din semnificația poeziei noastre moderne”.⁵ De subliniat, Dochia în accepția exegetului, își manifestă plenitudinea prin mitul statorniciei, o problemă cu o vastă sferă de interpretare în studiile mai multor specialiști în domeniul respectiv, istorici, etnologi, folcloriști, care într-un fel sau altul încearcă să justifice fabula mitică prin prisma unor puncte de vedere și viziuni diferite. Există și unele ipoteze atestate în „etimologiile stabilite”, una dintre care „se referă la originea ei greacă datorită asemănării frapant cu legenda Niober, alta la originea ei tracă și alta la originea ei probabil bizantină”,⁶ o opinie discutabilă de altfel, ce merită să fie luată în considerație în dependență de circulația materialului factologic în diferite localizări și contexte etnologice. În această ordine de idei, Romulus Vulcănescu amintește în continuare de un colind, unde un personaj arhetipal feminin Ana Dochiana, „căpetenia unei ciurde de ciute”, se află în așteptarea lui Traian, voinicul care o caută prin desișurile de nepătruns din codrii multiseculari ai Daciei, „prin munții cărunți, cărunți cum n-au fost”. La fel ca în legendele Dochiei, eroina se ascunde pentru a se identifica cu o „stană de piatră”, o situație arhetipală alegorică, unde are loc metamorfoza și fenomenul împietririi în conformitate modelul enunțat în studiile lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Or, „transfigurarea și transsimboizarea mitică” a colindului de sorginte dacică „ca și altele de acest gen, ne întregesc convingerea referitoare la difuziunea motivului mai ales în mediul românesc din sud-estul Europei”⁷, ne informează în continuare Romulus Vulcănescu.

De subliniat, arhetipul Dochiei este cunoscut și se bucură de o largă circulație la mai multe popoare din Balcani, fiind atestat la bulgari, greci, albanezi, sârbi. Bogdan Petriceicu Hașdeu vine cu argumentele sale de rigoare, pentru a revendica niște lecții ale istoriei și a demonstra în felul acesta originea autohtonă a statuii de la Ceahlău. În tendința de a determina autenticitatea vestigiilor trecutului geto-dacic pe aceste meleaguri, Hașdeu relevă o legătură dintre „monumentul dac” și mitul Dochiei, orientarea fiind preconizată spre o realitate istorică de cult pentru epoca respectivă. Inițiativa de a polemiza cu Dimitrie Cantemir se manifestă prin dezacordul cu opinia acestuia, potrivit căreia „statuia ar trebui să fie o reprezentare a unei zeițe păgâne”⁸. Savantul invită publicul la discuție în baza mai multor aserțiuni, ca în cele din urmă să ajungă și la alte constatări referitoare la semnificația originilor. „Este greu, firește, de spus dacă natura a arătat în acest monument jocurile sale, precizează Hașdeu în continuare, ori dacă o mână ghibace de artist a făcut-o așa”.⁹ Argumentele expuse conțin o perspectivă de explicare a arhetipurilor și toposurilor din mitologia tracică, cu deschidere spre anumite aspecte de interpretare hermeneutică. Pledoariile în favoarea statuii de la Ceahlău, ca dovadă a spiritualității geto-dacice, survine din dorința de reconstituire a adevărului istoric, ceea ce-i caracterizează personalitatea de savant consacrat, vedem elanul de a depista în acest monument al naturii semnul arhetipal al unei lumi primare, determinată de involburările timpului mitic, în felul acesta își vor găsi expresie virtualitățile mitice ale dacismului sau legătura dinte

⁵ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București: Minerva, 1982, p. 62.

⁶ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*. București: Editura Academiei, 1987.

⁷ *Ibidem*, p. 334.

⁸ Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Adorația soarelui*, în: B. P. Hașdeu. *Scrieri*, V. 5, p. 99.

⁹ *Ibidem*, p. 99.

„mit și istorie”.¹⁰ La fel ca în scrierile eminesciene, arhetipul Dochiei este relansat prin istorie, dar concomitent își găsește exteriorizare și din perspectiva transcendenței mitice, în raport cu ambianța arhetipală a nemărginirii cosmice, ca să profileze un sublim cadru vizionar cu rădăcinile înfipite în preistorie, cu orientare spre „mitopoetica Daciei eterne”¹¹.

Disponibilitatea imaginativă a lui Hașdeu față de etnogeneza mitică despre Dochia se manifestă prin „mai multe nivele”, pe de o parte, se are în vedere „mitul arhaic păstoresc-universal”, făcând referință la cunoscuta legendă a naturii, când Dochia lăsând cojoacele îngheață și se pietrifică într-o stâncă, iar pe de altă parte exegetul are în vedere „un mit istoric”, care se prezintă drept „o soluție de transcedere a impasului, ca o împlinire dată de Zamolxis rugăminții fetei de împărat, care își va apăra în această ipostază integritatea ființei”.¹²

Având cunoștințe profunde în domeniul civilizațiilor străvechi, Hașdeu aduce argumentele sale de rigoare pentru a prezenta niște lecții ale istoriei, dar și pentru a demonstra în mod concret originea autohtonă a stratificării statuii de pe Ceahlău, care în mod veritabil „reprezintă singurul monument dac printre mulțimea de idoli slavi”¹³, iar vechea legendă populară despre Dochia capătă o nouă plenitudine, devine un simbol matern cu multiple semnificații, este o „Magna Mater”, cum este apreciată în unele studii etnologice, cu orientare pentru neamul de păstori din care face parte și transpare drept o „mumă” a poporului român, dar și a naturii în germinația ei totalizatoare, este „mama soarelui, mama ploii, mama florilor, mama lui Dumnezeu”.¹⁴ Dochia mai este invocată cu semnificația de obârșie sau origine, fiindcă în accepția populară „nu e nimic pe lume care să nu aibă o mumă, o maică”,¹⁵ adică un început. Argumentele expuse au o multiplă perspectivă de abordare a arhetipurilor din mitologia dacică, cu alte cuvinte, Dochia-Mumă este orientată spre problema originilor, iar cultul strămoșilor este sesizat în dependență de informațiile referitoare „la ciclul anual al zeităților vegetației cu aspectele lor telurice și hetoniene”.¹⁶ Or, cercetătorii au abordat nu o singură dată „problema existenței la geto-daci a unei zeițe feminine a pământului, soție a lui Zamolxis, zeitatea pământului în creșterea și descreșterea sevelor acestuia, înveșmântarea de plante și roade, dezbrăcată de acestea”¹⁷.

Conturul mitic al împietririi Dochiei și transformării ei „în stei de piatră” are la bază niște temeuri culturale străvechi și nu se manifestă doar prin oscilațiile meteorologice din natură, dar își găsește o prefigurare din interior, prevede amplasarea acestui arhetip mitic într-o atmosferă inițiatică. Modelul mitic al inițierii justifică în plan ontologic modalitatea de aprofundare tipologică a ipotezelor referitoare la mitul statorniciei din creația populară orală. Ideea de întregire mitică este determinată de necesitatea de a aprofunda anumite resorturi din sfera inițierii arhetipale prin suprapunerea diferitor niveluri de percepție mitico-folclorică. Din această perspectivă, este explicabilă și poziția unor cercetători, care încearcă să ne convingă despre „importanța multiplă a Zeiței-Mumă”, exprimată „prin încarnările ei

¹⁰ Ion Chițimia, *Creația folclorică în percepția și gândirea lui Mihai Eminescu*, în: *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1992, p. 6.

¹¹ Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București: Minerva, 1979, p. 162.

¹² *Ibidem*, p. 128.

¹³ Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Zeița Dochia și babele de piatră*, în: B.P. Hașdeu, *Scrieri*, V. 5, p. 101.

¹⁴ Lilia Hanganu, *Subiecte, motive, imagini comune în folclorul epic al românilor și bulgarilor*, Chișinău: Pontos, p. 8.

¹⁵ Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului, Cluj-Napoca: Dacia, 1977, p. 226.*

¹⁶ Gheorghe Mușu, *Din mitologia tracilor*, București: Cartea Românească, 1982, p. 76.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76.

alegorice”, „importanța ei religioasă și cosmică”, orientată spre „niște ample incursiuni din mitologia, limba și istoria tracior”.¹⁸

Aserțiunea este relevantă, fiind susținută de mai mulți specialiști în domeniu. În tendința de a exterioriza portretul mitic al Dochiei prin rosturile sale existențiale cu care a hărăzit-o providența, eroina este privită drept un tip de divinitate, care figurează în panteonul zeităților mitice din cultura națională și universală. Astfel, Ion Ghinoiu întrevede la rândul său în arhetipul Dochiei, alături de metamorfozele ei calendaristice într-un context natural, „amintirea Marii Zeițe (Terra Mater) și este identificată cu Diana și Iuno din Panteonul Român, cu Hera și Artemis din Panteonul grecesc”.¹⁹ În analogie cu zeitățile feminine la popoarele trace, Dochia este apreciată drept „o divinitate agrară și maternă la vârsta senectuții”.²⁰ Plasată la hotarul dintre desigurile greu de străbătut din ambianța naturală a Daciei și imperiul zeilor, Dochia transpare în ipostaza de „Marea Mamă a zeilor”, „Magna Mater Deorum”, „o mamă a naturii, mama natură a tuturor lucrurilor, stăpâna munților și a stihiiilor”, „ocrotitoarea păstorilor”.²¹

Este interesantă și discutabilă în același timp și aserțiunea expusă de Nicolae Densușianu, care la rândul său, exteriorizează în „figura Dochiei sau a Mamei Mari din Dacia” o semnificație mitică aparte, pe de o parte cercetătorul întrevede în arhetipul dacic oscilațiile calendaristice ale timpului de primăvară, pe de altă parte este celebrată o zeităte maternă supremă din tradiția populară cu numele Dochiana. „Dochiana cea frumoasă din colindele agrare”, după cum ne sugerează în continuarea incursiunilor sale analitice exegetul sus menționat, „se înfățișează ca o virgină foarte frumoasă ce nu îmbătrânește” și se manifestă în ipostaza „de zeiță a fertilității pământului”.²² „Nu există nici un contrast între aceste două tradițiuni populare, precizează în continuare Nicolae Densușianu, cu privire la baba Dochia cea împietrită și la Dochiana cea frumoasă. În colindele române se celebrează tinerețea, frumusețea extraordinară și castitatea Mamei-Mari, iar în legende se referă la a doua parte a vieții sale, în particular la apoteoza sa”.²³ Cu alte cuvinte este celebrată frumusețea și jubi-lația sărbătorească a naturii în dimensiunile sale arhetipale fundamentale.

Așa dar, arhetipul Dochiei conține o inițiere într-un sistem mitologic de referință și are orientare către neamul de păstori din care face parte, avem în vedere un „spațiu etern care nu dispare și pe fiecare îl descoperă prin confundarea în el însuși”.²⁴ În contextul acestor aserțiuni, mărturisiri, postulate teoretice, personalitatea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu este raportată la dimensiunile exegetice ale elanului său creator față de spiritualitatea geto-dacică. Având o disponibilitate aparte față de mitologia autohtonă, Hașdeu aduce și alte constatări îndrăznețe referitoare la arhetipurile mitice autohtone, stabilește analogii, legături, găsește soluții de abordare a materialului factologic de investigație științifică. Portretul mitic al Dochiei este prezentat într-un spațiu străvechi, marcat de ideea dacică a nemuririi, în baza de reconstituire a diferitor surse documentare referitoare la mitologia națională, cercetătorul înclină spre inima istoriei, unde în prim plan se află „moșii patres, moșii patria”, și după

¹⁸ Ion Opreșan, *Note și comentarii la credințele mitologice la români*, în: B.P. Hașdeu. Scrieri, V. 5, p. 446.

¹⁹ Ion Ghinoiu, *Datini și tradiții populare de peste an*, București: Fundația Culturală Română, 1997, p. 64.

²⁰ *Ibidem*, p. 64.

²¹ *Ibidem*, p. 107.

²² Nicolae Densușeanu, *Dacia preistorică*. București: Meridiane, 1982, p. 193.

²³ *Ibidem*, pp. 183-194.

²⁴ Noemi Bomher, *Mit și mitologie eminesciană*. Iași: Virginia, 1994, p. 1, 12.

cum ne sugerează la rândul său Ovidia Babu-Buznea, se manifestă „cu orânduielele lor bune și drepte, cu limba lor spornică și bogată, cu moștenirea lor inteligentă și socială întemeiată pe o mare epocă eroică și pe o dezvoltare normală și sănătoasă”,²⁵ care vor determina esența timpului istoric transpus prin viziunea timpului mitic și a începuturilor originare. Or, „pă-mmentul Faurului, (Bourului) numit Dacia” se regăsește prin vârstele istoriei, suprapus ini-țieri mitice în sensul recuperării sale spirituale „printr-o dimensiune spațială autohtonă”.²⁶ Bogdan Petriceicu Hașdeu are inspirația să reconstituie itinerarul emblematic al Dochiei, pe temelia unor resorturi mitico-folclorice, în dependență de materialele puse la dispoziție, diferite studii de arhivă, dar și în baza resorturilor imaginației sale creatoare, de reconstitu-ire și descoperirea unor surse sigure de informare, în vederea aprofundării etnologiei etnice a românilor constituită de secole. Zeița-Mumă Dochia exprimă un tip de divinitate, ce fi-gurează în temei alături de cultul lui Zamolxis și se află în strânsă legătură cu arhetipurile solare suprapuse polarității lor existențiale.

Îndrăgostit de spiritualitatea neamului său, concretizată în mituri, arhetipuri, eresuri, tradiții folclorice, savantul le-a dezvăluit pîntr-o nouă viziune, pentru a le pune în circulație și a le promova în vederea perpetuării lor prin timpuri și generații. Pe deplin convins că „în-țelepiciunea care te duce pe drumul desăvârșirii se află în folclorul fiecărui popor”,²⁷ Hașdeu are inspirația să creeze cadrul mitic al unui spațiu originar, unde persistă „putința perceperii de învățături menite să ridice conștiința la un asemenea nivel, încât să poată să vină, la timpul potrivit, în contact cu adevărul”²⁸. Ideea de întregire mitică este încadrată într-o bogată gamă de reprezentări de viață, ce-au survenit din adâncurile istoriei, acestea fiind alimentate de sursele de inspirație mitică, dar și de intenția autorului de „a hrăni” sufletul cu spiritualitate. La fel ca și Zamolxis, Zeița-muma Dochia are predestinarea să-și manifeste plenar evaziunea sa transcendentă în mitul solar al universului, pe dimensiunile arhetipale ale cosmosului.

Obsedat de mitologia autohtonă, Hașdeu are inspirația de a plasa arhetipurile și topo-surile mitico-folclorice într-o atmosferă inițiativă. „Laur-Bălaur „transparent” pe flămurile dacilor ca cel mai mare protector al ginții”.²⁹ Bradul și viișoara sunt relevate în ipostaza de simboluri arhetipale, ce-au parvenit de asemenea de la strămoșii noștri geto-daci, „re-putați cultivatori de viță de vie încă din antichitate” și întruchipează ideea „vegetalului cosmogonic”,³⁰ indică o posibilă apropiere „de concepția mediteraniană”,³¹ pentru a apro-funda ideea de viață într-o accepție germinativă fundamentală. Semnificația metaforică a formulei poetice tradiționale „frunză verde” ține la fel de spiritualitatea noastră dacică, fi-îndcă așa cum subliniază Hașdeu în altă parte, „ea s-a născut împreună cu naționalitatea română, nu la Tibru sau la Guadalquivir, ci la noi acasă, pe teritoriul Daciei, în secolarele păduri ale Carpaților, acolo unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai înainte de a se pogori din munte și a le răspândi pe câmpie”.³² Dacă „poezia

²⁵ Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București: Minerva, 1979, p. 128.

²⁶ George Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, București: Minerva, 1969.

²⁷ Alexandru Ștefan, *Pe urmele lui Zamolxe*. Carpatia, Chișinău: Museum, 2006, p. 8.

²⁸ *Ibidem*, p. 8.

²⁹ Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Laur-Balaur*, in: B.P. Hașdeu. Scrieri, V. 5, p. 338.

³⁰ Gheorghe Vrabie, *Structura poetică a basmului*, București: Editura Academiei, p. 161.

³¹ Adrian Fochi, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, București: Editura Academiei, 1975, p.152.

³² Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Frunză verde. O pagină pentru istoria literaturii române*, in: B.P. Hașdeu. Scrieri, V. 5, p. 185.

noastră poporană este fila Carpaților”³³, așa cum subliniază cu justificat temei folcloristul Hașdeu, ea vibrează în conformitate cu ritmurile spiritualității geto-dacice pentru a exprima ideea de concept primar, capabil să păstreze arsenalul mitologic al românilor în dimensiunile arhetipale ale dacismului.

În ipostaza de deschizător de drumuri în studierea mitologiei autohtone, Hașdeu are meritul de a face prima tentativă de investigație științifică a sufletului popular pentru a pregăti terenul în evocarea unor momente de vârf din istoria românilor, un fenomen ce-și va găsi expresie și în lucrările altor personalități marcante ale culturii noastre naționale. Hașdeu a stabilit parametrii științifici de identificare a arhetipurilor și toposurilor folclorice din caracterologia populară, ceea ce i-a permis să profileze principiile metodologice ale propriilor cercetări în domeniul respectiv, a aprofundat modalitatea de inițiere într-un sistem mitologic de referință, care reflectă tendința de promovare a ființei naționale și orientarea spre genealogia primară. Autorul a găsit „cheia de desfecare” a unor zăcămintе folclorice autentice, a încercat să ne transmită din adâncuri de secole vibrațiile sufletului popular, pentru a reconstitui după spusele lui Eminescu „piatră cu piatră istoria noastră, ca manifestare uniformă a unui singur geniu național, a geniului poporului”. Efortul folcloristului Hașdeu, concentrat în vederea cercetării arhetipurilor și toposurilor folclorice din spiritualitatea geto-dacică depășește, convenționalismul arbitrar, exegetul dispune de o perspectivă multiplă de valorificare a mitologiei autohtone, fiind plasată într-un context de probleme, de o importanță majoră pentru întreaga cultură românească, în tendința de a promova un spațiu sacru de valori în dimensiunile sale arhetipale. Prezența Dochiei, precum și a altor arhetipuri străvechi în studiile și lucrările științifice ale folcloristului Hașdeu, relevă disponibilitatea sa sufletească spre comorile inestimabile ale patrimoniului cultural-estetic, istoric, mitologic al omenirii, fapt ce i-a marcat genialitatea și orientarea spre universalitate.

* Articol realizat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniul lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră politică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu” al USM.

³³ *Ibidem.*

ZAVAIDOC – O LEGENDĂ A BUCUREȘTIULUI INTERBELIC *Zavaidoc – A Legend of Interwar Bucharest*

CZU: 78.071.1(498)
DOI: 10.5281/zenodo.19467454

Natalia STRĂJESCU

<https://orcid.org/0000-0001-9832-2531>

Doctor în filologie, UPS „Ion Creangă” din Chișinău

E-mail: strajescu.natalia@gmail.com

Summary. The novel *Zavaidoc în anul iubirii* by Doina Ruști, published in 2024 by Bookzone, offers a hypnotic foray into interwar Bucharest – a vibrant and enigmatic city where the chords of the fiddle blend harmoniously with the hidden secrets of both slums and bourgeois salons. The central figure, though not a traditional protagonist, Zavaidoc, is transformed from a historical character into a mythical archetype. His voice is more than mere talent; it becomes an almost magical force, capable of bewitching, seducing, or disturbing the spirit. Doina Ruști turns the legendary Zavaidoc into a catalyst for passionate events, placing him at the center of a rich and complex narrative.

Key words: fiddler, culture, interwar Bucharest, music, love, confession.

În peisajul literar contemporan, unde explorarea trecutului se împletește uneori cu fantezia, scriitoarea Doina Ruști se impune ca o voce distinctă, capabilă să (re)creeze lumi și să dea viață unor personaje memorabile, captivând cititorul prin construcția unor tarâmurii ficționale complexe. Cu fiecare roman al său, ea ne invită într-un univers imaginar riguros construit, unde istoria se denaturează subtil sub influența mitului și a superstiției. Romanul *Zavaidoc în anul iubirii*, publicat în 2024 la editura Bookzone, nu face excepție, având ca pretext o incursiune hipnotizantă în Bucureștiul interbelic, un oraș vibrant și enigmatic, în care acordurile lăutărești se îmbină armonios cu secretele ascunse ale mahalalelor și ale saloanelor burgheze. Acțiunea în roman se desfășoară în anul 1923, un an ce capătă o semnificație aparte în construcția narațiunii, fiind denumit sugestiv „anul iubirii”. Este anul „în care se cam închiseseră rănila războiului, anul în care țara redescoperise plăcerea luxului, a eleganței și a orelor petrecute la terase și restaurant, a lucrurilor venite de la Paris”.¹ Acțiunea se petrece într-un context specific, Bucureștiul interbelic din 1923, o perioadă marcată de schimbări sociale și politice, dar și de o efervescentă culturală deosebită. Acest an aduce cu sine primele semne ale României moderne: constituția liberală, primul film românesc, inaugurarea clădirii Cercului Militar etc. „Este o lume a bucuriilor imediate, a modei europene ce invadează toate nivelurile societății și, în general, a unei atitudini de nesfârșită încredere în forța interioară a individului”.²

Structural, romanul este alcătuit din trei părți, ele constituind planurile narrative ale scriiturii: I. *Anul cel mai bun*; II. *Cartea Matildei* (urmată de un *Postscriptum*); III. *Zavaidoc*, în care se manifestă vocea celor trei personaje care domină firul povestirii: Carolina, care va

¹ Mircea Moraru, *Rămășițele din povești de viață*, in: Contributors.ro, <https://www.contributors.ro/zavaidoc-ramasite-din-povesti-de-viata/> (consultat 14.07.2025).

² Marius Nica, *Zavaidoc după Zavaidoc*, in: Infocultural, 1 decembrie 2024, <https://infocultural.eu/zavaidoc-dupa-zavaidoc/> (consultat 11.07.2025).

apărea cu numele prescurtat Carol, Matilda și, la final, Zavaidoc, personaj faimos în epocă. Relevantă, în acest context, este confesiunea autoarei: „Întâlnirea mea cu Zavaidoc s-a produs pe când încercam să înțeleg arhitectura complexă și parfumul anului 1923, cel mai nebun dintre «anii nebuni». Iar la fiecare pagină de ziar, în fiecare filă din carte, în filmele și în fotografiile începutului de secol XX, am regăsit vocea fără egal a acestui artist, care se mișca prin multe medii culturale și cânta cu aceeași pasiune atât operetă, cât și folclor, dar mai ales o muzică vie și epică, a orașului de după război. Tot ceea ce s-a întâmplat în anul 1923 cuprinde forța lui Zavaidoc, venită dintr-o poveste de iubire, imersiv legată de istoria unui an”. (Doina Ruști)

Titlul primei părți indică un contrast între idealul „anului cel mai bun” și complexitatea relațiilor și întâmplărilor care vor urma. Cea care dă tonul narațiunii este adolescența Caroline, elevă la liceu, care, venind într-o zi acasă după lecții și ajungând, ca de obicei, cu întârziere, luând prânzul împreună cu familia, află că mama sa a închiriat mansarda, „partea dinspre bulevard”, tânărului piteștean (Marin)Ică Teodorescu, căruia lumea îi spunea Zavaidoc, „un bărbat tânăr, făcut să te îndrăgostești de el la prima vedere... Era dichisit... Purta un sacou mățos, aproape gri, asortat cu o eșarfă pepită”.³ El vine în București împreună cu fratele său, Lică și cu sora sa, Zoița, la o săptămână după moartea tatălui lor. Într-un timp relativ scurt, acesta capătă o popularitate colosală, devenind vedeta serilor estivale din marile grădini bucureștene. „Numele, devenit simbol al muzicii lăutărești și de petrecere din perioada interbelică, mai poartă în sonoritățile lui imaginea unui București în plină dezvoltare, a lumii mondene și un *joie de vivre*, specific perioadei de după Primul Război Mondial”.⁴

Astfel, adolescența Carol se îndrăgostește lunea de acesta, ȋiganul care cânta românește și care, atunci când începea să cânte, sensibiliza și topea inima oricui, ridicând lumea în picioare. Zavaidoc încălzea lumea și simțirea. Din moment ce tânărul devine locuitor al casei familiei din strada Boteanu, Carol îl urmărește zilnic urcând scările la mansardă. Nu putea să se laude la școală că locuiește sub același acoperiș cu un cântăreț care „era pe val”, deși era o mare mândrie pentru ea. Asculta bârfele și răsfoia o carte de stenografie, fascinație care o acaparase în totalitate. Prin urmare, influențată de prietena sa Lola, Caroline se înscrie la un curs. „Pentru mine, stenografia a fost o pasiune. Visam pe-atunci să scriu repede tot ceea ce auzeam mai de soi, așa cum s-a întâmplat, căci am pus mult sârg în acele cursuri, care au meritat fiecare bănuț. Dar în primul rând voiam să-mi scriu secretele, lucrurile pe care nu le știa nimeni”.⁵

De Ignat, când la masă se adună toată familia, la care participă și Alfred, fratele mai mare al lui Carol, împreună cu prietena sa Fanny, este invitat și chiriașul. Din discuții, el află de abilitatea mezinei, apelând ulterior la serviciile ei: Carol îi va stenografia lui Zavaidoc confesiunile, participând emoțional, urmărindu-i cu maximă atenție și vibrații de adolescență fiecare mișcare. Din aceste mărturisiri Carol află despre toate femeile care au făcut parte din viața lui Zavaidoc, devenind geloasă. Nu rămâne în afara revoltei ei nici Matilda, de care Zavaidoc se îndrăgostește nebunește, tânăra care studiază la Litere, la Paris, (care este prezentată ca fiind prietena lui Fanny), pe care Carol o detestă, constatând că este amoroasă de aceeași persoană. Nu o scapă din ochi pe Matilda, o apariție stranie în București, care va fi declarată viitoarea soție a lui Zavaidoc. „Matilda este conștientă de asta, deși se păstrează constant într-un fel de *état de réserve*, cele două femei de vârste diferite întâlnindu-se în

³ Doina Ruști, *Zavaidoc în anul iubirii*. București: Bookzone, 2024, p. 10.

⁴ Marius Nica, *Op. cit.* (consultat 11.07.2025).

⁵ Doina Ruști, *Op. cit.*, p. 13.

emoția încercată în clipa în care evocă chipul în care cânta Zavaidoc”.⁶ Planurile acestor două personaje feminine nu se intersectează necondiționat în fapte, dar apar diverse situații complicate, determinând neașteptata dispariție a Matildei, viitoarea soție a interpretului. Abia către sfârșitul primei părți a romanului ni se vor deschide parantezele: că omniprezenta și incomoda Carol și-a așternut în pagină confesiunea ajunsă fiind la vârsta batrâneții.

După ce au rămas în urmă *anii cei buni*, petrecuți în liniștea familiei, Carol suportă cruntele și umilitoarele persecuții ale comuniștilor. Absolut întâmplător întâlnește pe stradă un tânăr, student la Facultatea de Științe economice, care seamănă perfect cu vestitul cântăreț al timpurilor frumoase și despre care nu știa aproape nimic. Cunoștea doar faptul că bunica lui se numea Matilda, de la care i-a rămas un manuscris redactat în limba franceză. Datorită nepotului Matildei, posesor al textului dactilografiat, Carol dezleagă tainele misterioase ale vieții celor doi îndrăgostiți de altădată.

Secretul manuscrisului, regăsit și salvat de negura timpurilor, este dezvăluit în partea a doua a romanului, care și se intitulează *Cartea Matildei*. Aici ni se relevă perspectiva unui personaj-cheie, iar *cartea* reprezintă o metaforă pentru evoluția personală și povestea eroinei. Descoperim confesiunea tinerei de 19-20 de ani, care a fost marea iubire a lui Zavaidoc, aflăm cine a fost realmente Matilda, de ce avea o prezență atât de rezervată în casa din strada Boteanu. Era îndrăgostită nebunește de acest băiat, mergea în fiecare noapte prin restaurantele unde cânta. Vocea lui îi dădea încredere și bucurie, iar din melodiile lui făcea o poveste. „Se vorbea despre el prin grădini, pe trotuare, îi auzeam numele și începusem să-i zic și eu Zavaidoc, să-l simt parte din viața curentă, ba chiar proprietatea mea.”⁷ De dragul lui, renunță la studii pentru a trăi cel mai profund an din viața ei.

Totodată, se fac unele explicații ale unor episoade care apar reliefate în partea întâi a cărții. Din manuscris aflăm povestea tragică a Matildei și dispariția ei misterioasă, soarta dramatică a fratelui acesteia, Traian, descoperim crima secretă din Calea Moșilor căreia i-a căzut victimă doctorul Carniol, „un alt personaj extrem de bine construit, cu un aer baroc, respectabil în public, însă dezgustător și chiar diabolic în viața privată”⁸, precum și câte ceva din cauzele prăbușirii morale și existențiale ale lui Alfred, fratele Carolinei. Pentru Carol, manuscrisul Matildei nu prezintă mare credibilitate, fapt descris în *Postscriptum*: „Ceea ce n-am bănuțat legat de ea e că îl iubise pe Zavaidoc. N-aș fi crezut. Nu părea. Mi-ar fi plăcut s-o văd plângând la gardul grădinii”.⁹

Tot în această parte ni se relevă Bucureștiul, deoarece intriga se desfășoară pe fundalul unui oraș viu. Orașul nu este doar un decor, ci devine un personaj activ, influențând destinele și oferind un cadru propice pentru mister și aventură: „La București mai e ceva: o încredere pe care o capeți de cum ai pus piciorul în Gara de Nord, o exuberanță care vine din afișele multe de pe bulevard ori din baloanele care se ridică periodic pe străzi. Ca să nu mai vorbim de parfumuri ori despre mirosul discret de fum și de vin”.¹⁰

Partea a treia, intitulată *Zavaidoc*, scrisă la persoana I, are forma unui jurnal intim, în care este reconstituit traseul existențial al lui Ică Teodorescu, alias Zavaidoc. Sunt prezentate detalii despre sora sa, Zoița, care „de pe la cincisprezece ani cântă pe franțuzește, știe

⁶ Mircea Moraru, *Op. cit.* (consultat 14.07.2025).

⁷ Doina Ruști, *Op. cit.*, p. 236.

⁸ Sorin Iagăru-Dina, *Un roman al sudului: Zavaidoc în anul iubirii*, în: *Ficțiunea*, nr. 2020/ 112 (serie nouă), ianuarie 2025, <https://fictiunea.ro/2025/202/art2/index.html> (consultat 14.07.2025).

⁹ Doina Ruști, *Op. cit.*, p. 264.

¹⁰ Idem, p. 155.

canțonete”¹¹ și se pricepe cel mai bine la aparențe, despre fratele său Lică, un tip serios care trata orice situație cu maximă obiectivitate. Totodată, aflăm despre nunta care urma să aibă loc și dispariția neașteptată a Matildei. Această față misterioasă a rămas o enigmă confuză pentru Zavaidoc, o femeie cu o biografie tenebră, care conține multe necunoscute: „Era lângă mine, ieri eu o vedeam pândindu-mă de pe trotuarul celălalt, utându-se pe sub pălăriile ei, ca niște flori de zambilă. Era acolo, sub mine, dar continuam să-i simt parfumul lăsat în urmă în sala de bal. Îi auzeam chicotelile în cafenea, o vedeam printre umbre, la masă, în grădini. Și-apoi i-am simțit degetele înfipite în mine și, în culmea căutării fără speranță, inflammat și monstru biruitor, ajuns la clipa dezastrului, când strângi la piept o femeie pe care n-o mai cunoști nici cum o cheamă, exact atunci am înțeles, fără pic de efort, cauzele adânci ale minciunilor ei. Avea dreptate, fiecare avem o lume secretă, indispensabilă, rușinoasă de multe ori. Avea și ea lumea ei și avea dreptul s-o țină departe de mine. Fusesem prost, nu conta viața ei, cu toată harta, ci doar viața pe care ea hotărâse să mi-o arate”.¹²

Sunt povești care au personaje comune, destinele lor se intersectează, dar existența le separă, ceea ce confirmă faptul că „orice poveste este a cui o spune până la capăt. Ceilalți o citesc și o uită. Povestea mea este alta decât a Matildei. Ar fi o prostie să le suprapunem, să le împletim”.¹³

Figura centrală, dar nu neapărat protagonistul clasic, Zavaidoc, este transformat dintr-un personaj istoric într-un arhetip mitic. Vocea sa nu este doar un talent, ci o forță aproape magică, capabilă să vrăjească, să seducă sau să tulbure spirite. „Atunci l-am auzit cântând cu adevărat, trecând cu vocea lui unică peste niște tristeți de moarte, apoi cu o bucurie adevărată, ca la final să pună tot ceea ce un om ar vrea să scoată din el fără să fie în stare, conștient că încă e plin, că în el au rămas grămezi de fapte, prizoniere fără speranță”.¹⁴ El este un catalizator al evenimentelor, o sursă de fascinație și, în același timp, o victimă a propriei sale celebrități și a puterii pe care o deține involuntar. Zavaidoc reprezintă artistul pur, a cărui artă transcede granițele realității. Publicul este fascinat de vocea artistului, creatoare de atmosferă incendiară. Cucerește pe bucureștenii setoși de viață frumoasă prin remarcabila sa capacitate „de a construi povești care îi aduc pe oameni față în față cu ei înșiși, dincolo de conveniențele sociale, de măști și de orgolii de clasă.”¹⁵ A avut o viață zbuciumată, cu intensități jucăușe și tonalități sumbre, ca la finalul ei să se stingă, bolnav, pe un pat de spital, vegheat de Matilda, care abia acum îi mărturisește despre fiica lui, Marie, precum și despre crimele sale secrete, care aveau să plece în tainele pământului odată cu el.

Această carte nu este doar o reconstituire istorică, ci o odă adusă unei epoci de aur, filtrată printr-o lentilă onirică, în care granițele dintre realitate și legendă devin permeabile. Ea urmărește „un epos legat de cel mai popular cântăreț al României interbelice, în imagini de forță cinematografică, dar și o epocă reconstituită convingător”.¹⁶ Doina Ruști transformă figura legendarului Zavaidoc într-un catalizator al unor evenimente pasionale, plasându-l în centrul unei intrigi complexe.

¹¹ Idem, p. 272.

¹² Idem, p. 279.

¹³ Idem, p. 286.

¹⁴ Idem, p. 30.

¹⁵ Sorin Iagăru-Dina, *Op. cit.* (consultat 11.07.2025).

¹⁶ Ciprian Handru, *Un seducător roman de dragoste. „Zavaidoc în anul iubirii”*, în: revistacultura.ro, 14 octombrie 2024, <https://revistacultura.ro/ciprian-handru-un-seducator-roman-de-dragoste-zavaidoc-in-anul-iubirii/> (consultat 11.07.2025).

Zavaiodoc în anul iubirii de Doina Ruști este, așadar, mai mult decât un roman: este o experiență literară care provoacă simțurile, tulbură conștiința și ne îndeamnă să privim dincolo de aparențe, într-un București al iubirilor obsesive și al melodiilor fermecate. Tipologia personajelor, structura narativă originală, intriga labirintică și deznodământul sugestiv contribuie la o experiență de lectură memorabilă, confirmând statutul autoarei ca una dintre cele mai importante voci ale literaturii române contemporane.

A.E. BACONSKY: POSIBILITĂȚI DE REZISTENȚĂ LITERARĂ SUB REGIM TOTALITAR

A.E. Baconsky: Possibilities for Literary Resistance under Totalitarian Regimes

CZU: 821.135.1.09(092

DOI: 10.5281/zenodo.19465926

Diana DEMENTIEVA

<https://orcid.org/0000-0002-2348-9094>

doctor în filologie, cercetător științific superior

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: dementieva23diana@gmail.com

Summary. This study explores the possibilities of literary resistance employed by the writer A.E. Baconsky under the communist regime, analyzing how his work became a form of subtle opposition to the ideological constraints of the era. Although he was not a declared political dissident, Baconsky transformed the act of creation into a form of artistic dissent. His mature work, the parabolic novel *The Black Church*, exemplifies this strategy. Baconsky's artistic evolution, from initial ideological compromise to a profound poetics, was influenced by his engagement with representative works of universal literature. Thus, he avoided "didactic realism" and crafted a narrative based on allegory and parable. His novel, a dystopia with poetic overtones, does not directly reflect reality but transfigures it, becoming a universal critique of any totalitarian system. Although the manuscript was rejected by censorship and published in exile, the resilience of the work lay precisely in maintaining its integrity through the resilience of its artistic expression.

Key words: A.E. Baconsky, *The Black Church*, dystopia, parable, allegory, totalitarian regime, literary resistance.

*Când o metodă dă greș în demersul nostru erudit,
sau când noi dăm greș față de metodă,
apelăm la poveste
(Leonidas Donskis)¹*

Introducere

Regimurile totalitare instaurate în secolul al XX-lea în Europa Centrală și de Est au creat un climat de presiune cenzorială care a influențat profund procesul de creație literară. Ca o formă de adaptare la aceste condiții restrictive, unii scriitori au transformat paginile operelor literare în veritabile laboratoare de inginerie narativă. Aceștia au explorat diverse posibilități de rezistență literară, orientându-se spre forme indirecte de expresie pentru a păstra integritatea artistică și, totodată, pentru a transmite, în mod codificat, o critică a regimului, eludând astfel cenzura. Procesul de creație presupunea, bineînțeles, alegeri deliberate la nivelul formei, al stilului și al limbajului. Așadar, valențele acestor creații literare erau multiple: dincolo de valoarea lor literar-artistică, ele reprezentau o formă de protest împotriva regimului, conturată într-o poetică de rezistență. Fără a formula teorii concrete sau „manifeste” ale scrisului, autorii au problematizat, prin însăși construcția operelor, condițiile, limitele și tensiunile actului creativ într-un context represiv.

¹ Leonidas Donskis, *Putere și imaginație: studii în politici și literatură*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012, p. 11.

Acest fenomen de reconfigurare a structurii și a semnificației textului poate fi explicat prin prisma a ceea ce filosoful Leonidas Donskis numește „apel la poveste”: atunci când metodele literare convenționale se dovedesc a fi insuficiente în fața unei realități opresive, povestea devine o formă alternativă de exprimare. Prin recursul la mijloace mitice, alegorice, parabolice, onirice și fantastice s-au creat sisteme semiotice complexe, capabile să transmită, pe cale indirectă, adevăruri interzise sau, cel puțin, să submineze caracterul propagandistic impus literaturii.

Așadar, în condițiile unei opresiuni severe, în care dizidența deschisă era sistematic reprimată, literatura subversivă s-a impus ca o strategie alternativă de supraviețuire intelectuală și morală. În lucrarea sa *Putere și imaginație: studii în politici și literatură* (2008), Donskis susține că: „Prin intermediul actoriei și al fidelității simulate sau al loialității prefăcute, numeroși oameni au supraviețuit regimului... Mulți oameni și-au dat imediat seama că unica salvare era aceea de a-și fabrica personalitatea, după care să își mimeze emoțiile și reacțiile. Singura modalitate de a supraviețui era să îți falsifici viața mentală.”² În plus, Donskis argumentează că, într-o anumită măsură, literatura a beneficiat de pe urma cenzurii. Paradoxal, opresiunea a funcționat ca un catalizator pentru dezvoltarea unor tehnici literare sofisticate și inovatoare. „Alegoria, fabula, fantezia politică sau satira socială – toate beneficiază de pe urma condițiilor restrictive social și opresiv politice, indiferent cât de nemilos ar suna. Metafora înfloarește adesea pe cheltuiala libertății... Opresiunea hrănește imaginația. Ea alimentează figurile de stil și le pune în mișcare.”³

În felul acesta, experiențele totalitare din secolul al XX-lea au generat dezvoltarea unor multiple strategii literare menite să contracareze mentalitatea fals-utopică profund înrădăcinată în spațiul Europei Centrale și de Est. S-au conturat diverse formule artistice fundamentate pe principiile distopiei (sau utopiei negative). La nivelul discursului narativ, se observă o sofisticare a structurilor semantice, manifestată prin construirea unor rețele complexe de semne și simboluri. Acestea permit cititorului să decodifice semnificații implicite și să descopere straturi de sens ascuns prin intermediul unor multiple combinații semantice. Astfel, textul devine un sistem codificat, în care mesajul este transmis indirect.

Referindu-ne în mod specific la intelectualitatea românească din perioada comunistă, aceasta a dezvoltat, asemenea celei sovietice, o veritabilă artă a eschivării față de ideologia oficială. Anumiți scriitori români au apelat la forme rafinate de ambiguitate, aluzie și adaptare pentru a depăși limitele limbajului permis. Chiar și perioada dintre 1961 și 1971, caracterizată printr-o aparentă relaxare a controlului politic, nu a eliminat necesitatea unor strategii subtile de disimulare a mesajului artistic.⁴

Dintre scriitorii care au creat proză cu accente subversive, fie prin tematică, fie prin tehnici narative, se remarcă o serie de autori, fiecare cu o abordare distinctă. De pildă, pentru a refuza subordonarea artei literare scopurilor ideologice, Fănuș Neagu a utilizat fantasticul, absurdul și realismul magic, în timp ce Dumitru Țepeneag a optat pentru experimentalismul oniric. Ștefan Bănuțescu și George Bălăiță au scris proze alegorice și poetice, iar Augustin Buzura și Sorin Titel au explorat în profunzime psihologia, morala și condiția umană. În acest peisaj literar, Anatol Emilian Baconsky se distinge prin proza sa parabolică.

Așadar, în cele ce urmează va fi prezentat procesul prin care Baconsky și-a format o viziune originală asupra actului creator, conceput nu doar ca o simplă expresie artistică, ci

² *Ibidem*, pp. 234-235.

³ *Ibidem*, pp. 238-239.

⁴ Mioara Anton; Bogdan Crețu; Daniel Șandru, *Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali și ideologie în România comunistă*, Iași: Institutul European, 2015, pp. 147-161.

ca o strategie deliberată de eludare a ideologiei comuniste impuse în spațiul literar. Autorul nu a scris un manifest propriu-zis, însă lucrările din ultima etapă a creației sale reflectă o veritabilă poetică de rezistență, materializată exemplar în structura complexă a romanului parabolic *Biserica neagră*.

Formarea viziunii artistice a lui Baconsky

Traseul biografic și artistic al lui A.E. Baconsky dezvăluie, în fond, o existență duplicitară, modelată de constrângerile ideologice ale epocii. Scriitorul a fost nevoit să afișeze o imagine publică de obediență, în timp ce, în plan interior, ducea o luptă intensă pentru păstrarea integrității. Această disonanță între aparență și realitate a fost rezultatul unei înțelegeri tacite cu Partidul, care i-a oferit privilegii în schimbul unui sacrificiu al autenticității – vizibil mai ales în versurile sale de început, definite prin loialitate ideologică. Cu toate acestea, departe de a se angaja într-un conformism total, Baconsky a reușit să-și dezvăluie ulterior adevărata sa viziune artistică. Scriitorul a abandonat treptat ceea ce Donskis desemnează drept „loialitate prefăcută” – o strategie de supraviețuire des utilizată de intelectualii supuși presiunilor regimurilor represive. O lectură atentă a versurilor din volumele *Cadavre în vid* (1969) și *Corabia lui Sebastian* (1978), precum și a prozei, relevă conturarea unor principii morale și estetice autentice, marcate de o profundă luciditate. În acest sens, Baconsky devine emblematic pentru dilema intelectualului prins între fidelitatea față de sine și supunerea impusă de contextul politic – o condiție existențială explorată prolific în romanul *Biserica neagră*.

Grație numeroaselor călătorii în străinătate, aprobate de Partid de-a lungul anilor, Baconsky a avut privilegiul rar – pentru un scriitor român aflat sub regim comunist – de a intra în contact direct cu literatura și cultura occidentală, lărgindu-și considerabil orizontul intelectual. Între 1952 și 1976, a vizitat numeroase țări din Europa și Asia: Bulgaria, Coreea, URSS, Austria, Elveția, Franța, Italia, Iugoslavia, Ungaria, Germania, Danemarca, Suedia, Laponia, Olanda și Belgia. Aceste experiențe s-au concretizat în mai multe volume de proză de călătorie: *Călătorii în Europa și Asia* (1960), *Remember. Jurnal de călătorie* și *Fals de jurnal de călătorie* (1968). La fel, a publicat note de călătorie în reviste literare ale vremii, precum „Contemporanul” (1961) și „Magazin” (1973).

De asemenea, în contextul în care accesul la literatura occidentală era restricționat în România comunistă, activitatea lui Baconsky ca traducător a jucat un rol esențial în formarea viziunii sale artistice și teoretice. Prin contactul direct cu opere fundamentale din cultura europeană, scriitorul și-a consolidat un orizont cultural care i-a permis nu doar să se delimiteze treptat de dogmele realismului socialist, ci și să contureze o poetică bazată pe reflecție etică și sensibilitate estetică. Totodată, prin activitatea sa de traducător, Baconsky a oferit cititorului român acces la creația unor importanți autori străini. A tradus din A.S. Pușkin și M. Lomonosov încă din 1947, iar în deceniile următoare a continuat cu nume esențiale ale liricii moderne, precum Robert Frost (1962), Artur Lundkvist (1963) și Carl Sandburg (1966). În plus, în 1964, a tradus epopeea sanscrită *Mahabharata*, dar și romanul *Marea călătorie* de Jorge Semprún, aducând în atenția publicului român opere esențiale din literatura universală.

Toate aceste experiențe – călătoriile, lecturile și traducerile – au contribuit decisiv la conturarea conștiinței sale critice. În paginile diverselor periodice ale vremii, Baconsky a publicat eseuri dedicate operei unor autori ca Franz Kafka, poeziei occidentale contemporane sau creației lui Mihai Eminescu. Preocupările sale teoretice au fost reunite în volumul *Meridiane. Pagini despre literatura universală contemporană* (1965), o lucrare care

reflectă deschiderea sa intelectuală și rigoarea analitică. Mai mult, Baconsky s-a implicat activ în promovarea literaturii străine, semnând prefete pentru volume de versuri ale unor autori precum poetul maghiar Sándor Kányádi (*Caii verticali*, 1969) și poetesa rusă Marina Tsvetaeva (1970).

Totuși, nu doar experiența lecturii a influențat stilul baconskyan; scriitorul s-a remarcat de la început printr-un spirit inovator, o intuiție creatoare și un gust estetic rafinat – trăsături ce și-a manifestat încă din 1956, atunci când și-a anunțat principiile de creație cu ocazia primului Congres al Scriitorilor din Republica Populară Română. În acel context, Baconsky a atras atenția că unii poeți, sub pretextul realismului, refuză să îmbrățișeze inovațiile artei poetice moderne. El a avertizat că „dacă vom ignora însă toate marile lor cuceriri în domeniul artei poetice, a expresiei, a metaforei, dacă ne vom izola de tot ce s-a scris și se scrie în ultima vreme, vom semăna cu țăranul care s-a înfățișat la o mare expoziție de invenții prezentând o mașină foarte ingenioasă creată de dînsul, după o muncă de o viață.”⁵ Și-a încheiat comunicarea cu o concluzie fermă: „Realitatea contemporană cere mijloace de expresie corespunzătoare.”⁶ Atitudinea solidă a lui Baconsky, atât în plan estetic, cât și civic, este remarcată de Diana Câmpan, care afirmă că acesta „se dovedește o conștiință estetică/civică temeinic lucrată, în care germinează, aproape instinctual, cultul erudiției, mișcarea de apropiere de acel sistem de detabuizări culturale – ostile forurilor politice! – care loveau în falsele modele îmbălsămate ale timpului.”⁷

Activitatea sa de redactor-șef la revista „Almanahul literar” (ulterior redenumită „Steaua”) demonstrează, de asemenea, spiritul său novator și atitudinea estetică neclintită. „Imperativul rigorii stilistice, împotriva curentului acultural promovat de proletcultismul în plină ascensiune, se va menține pe tot parcursul apariției revistei.”⁸ Unul dintre colaboratorii publicației, Victor Felea, rememora că Baconsky „poseda un acut simț al valorilor, fie etice, fie artistice.”⁹ Inteligența sa intuitivă, superioară, îi permitea să recunoască valoarea înainte ca aceasta să devină evidentă pentru alții.

Fără îndoială, influențele literaturii universale, alături de o sensibilitate estetică reformatoare, au contribuit decisiv la modelarea viziunii lui Baconsky asupra actului de creație. După o perioadă de criză artistică, a evoluat de la o poezie angajată ideologic, specifică primilor ani (1950–1956), către o expresie poetică profund interiorizată și meditativă (după 1967).¹⁰ Se observa că, „trecând dincolo de interdicții, Baconsky își modelează conștiința artistică prin lecturi în care se regăsește ca personalitate problematică în ofensivă, apetitul pentru opere aparținătoare marilor revoluționari ai umanității moderne sporind în perioada de pregătire a propriului roman.”¹¹

⁵ A.E. Baconsky, *Cuvânt la Congresul scriitorilor*, in: A.E. Baconsky, „Colocviul critic”, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 213.

⁶ *Ibidem*, p. 214.

⁷ Diana Câmpan, *Gâtul de lebedă – utopiile răsturnate și confesiunile mascate ale lui A.E. Baconsky*, Cluj-Napoca, Dacia, 2003, p. 34.

⁸ Corneliu Fotea, *A.E. Baconsky – inedit*, in: Tribuna, nr. 25, iunie 1980, p. 2.

⁹ Victor Felea, *O evocare*, in: Steaua, nr. 4, aprilie 1984, p. 6.

¹⁰ Diana Dementieva, *Metamorfozele scriitorului și omului A.E. Baconsky în regimul totalitar din România*, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine, Iași-Chișinău, 2024, volumul 8. Editor Liliana Condraticova. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), 62024, pp. 173-181, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/173-181_10.pdf (consultat 15.08.2025).

¹¹ Diana Câmpan, *Op.cit.*, p. 302.

Așadar, evoluția conștiinței etice și estetice a lui Baconsky nu a reprezentat doar o perfecționare a mijloacelor stilistice, ci mai ales o explorare a posibilităților reale de rezistență lirică și narativă într-un context social opresiv. Scriitorul a transformat creația literară dintr-un instrument al propagandei, într-o ripostă artistică, realizată în proza sa prin apelul la parabolă, alegorie, absurd, grotesc, metaforă ș.a.

Parabola – strategie de rezistență narativă în romanul *Biserica neagră*

Analizând evoluția scriitorului A.E. Baconsky, se relevă o perspectivă artistică profundă, în care tensiunea morală generată de propriile compromisuri devine un pilon central al creației sale. Opera sa se transformă astfel într-o meditație complexă asupra identității și autenticității în contextul opresiunii.

Într-o scrisoare către Corneliu Fotea, Baconsky dezvăluie o dublă confruntare personală, pe de o parte cu realitatea exterioară, iar pe de altă parte cu sinele interior: „Nu-ți rămâne decât să citești, să meditezi, să rătăcești și să scrii, străduindu-te să nu pari niciodată altfel decât ești, să te judeci necruțător și să te confrunți cu lumea din jur și cu timpul.”¹² Din această mărturie se desprinde ideea că, în fața unei realități implacabile, lupta interioară reprezintă singura cale spre salvare.

„Transformarea unor fapte de conștiință în stări de sensibilitate, proces definitoriu pentru poezia lui A.E. Baconsky, este și trăsătura cea mai însemnată a povestirilor din *Echinouxul nebunilor*, găsim și expresia în risipa de aurărie stilistică, menită să favorizeze alchimicul transfer...”¹³ Întrucât trăsătura definitorie a creației lui Baconsky este transfigurarea experiențelor personale în materie artistică, atât personalitatea autorului, cât și viziunea sa asupra actului de creație pot fi pe deplin elucidate analizând romanul-parabolă *Biserica neagră* (1975) – lucrarea care încununează procesul său de maturizare artistică. Evoluția personajului-narator dezvăluie o perspectivă profundă asupra relației dintre artă, artist și moralitate. Atât autorul, cât și personajul său sunt legați de tema dualității și de efortul de a supraviețui cu o identitate scindată, impusă de niște condiții exterioare insurmontabile. „Romanul este de fapt o meditație autobiografică mediată, o reflecție în cod alegoric asupra propriului destin. Prin lentila deformantă a ficțiunii, lentilă ce urmărește devierea atenției cenzurii (atât cea socială, cât și, poate, cea interioară), A.E.B. pare a-și judeca trecutul din perioada stalinistă în această a doua parte a vieții și creației. În protagonist, el reface și încearcă să conștientizeze mecanismele sufletești de dedublare care permit coabitarea neaderenței și a revoltei cu acceptarea și compromisul și care au drept consecință căderea în apatie și marasm. Fără să ducă luciditatea autodemascatoare până la specia mărturisirii ispășitoare, romanul este o analiză psihologică (încercare de autoînțelegere) în regim indirect a condiției de marionetă la care este redus omul într-un sistem totalitar.”¹⁴

Printr-un proces de „impersonalizare creatoare”¹⁵, Baconsky se distanțează de emoția personală, transfigurând-o într-o emoție estetică. Astfel, subiectivitatea individuală este convertită într-o formă de obiectivitate universală. Tehnicile de impersonalizare creatoare îi permit autorului să transfigureze societatea utopică a comunismului românesc într-o parabolă

¹² Corneliu Fotea, *Loc. cit.*

¹³ Mircea Iorgulescu, *Rondul de noapte*, București: Cartea Românească, 1974, pp. 50-51 apud „A.E. Baconsky. *Biserica neagră. Echinouxul nebunilor și alte povestiri*”, pref.: Crina Bud, București: Curtea Veche Publishing, 2011, p. 261.

¹⁴ Corin Braga, *A.E. Baconsky*, in: *Dicționar analitic de opere literare românești*, vol. I, A-D, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000, pp. 105-108.

¹⁵ Irina Mavrodin, *Poietică și poetică*, Editura Univers, 1982, 208 p.

distopică cu valențe universale, punând accent inclusiv pe procesul artistic în sine. În felul acesta, structura romanului devine însăși povestea lui. De pildă, perspectiva narativă limitată, structura circulară, construcția specifică a rețelei de personaje, conflictul interior, intriga existențială și alte posibilități compoziționale contribuie la adâncirea semnificațiilor textuale.

Așadar, rezistența literară a lui Baconsky nu se exprimă doar prin conținutul operei sale – parcursul intelectualului într-o societate opresivă – ci, mai ales, prin modul în care aceasta este construită. Fiecare opțiune asumată la diferitele niveluri ale textului (atemporalizarea, resemantizarea, metaforizarea sau interiorizarea acțiunii) contribuie la edificarea unui cod de semne menit să creeze un discurs parabolic. Acest apel la parabolă, mai degrabă decât o simplă metodă de a ocoli cenzura, a fost o decizie deliberată pentru a universaliza narațiunea. Abordând teme sensibile prin intermediul unei narațiuni parabolice, autorul și-a propus să portretizeze nu doar comunismul românesc, ci orice societate totalitară. Totuși, această strategie nu a reușit să treacă de filtrul ideologic, deoarece referințele la realitățile României comuniste, chiar dacă indirecte, erau prea evidente: „Instrumentele de lucru uzitate, fundamentul alegoric al cărții și însăși tehnica de creație se voiau o mască pentru ideatica internă, pentru mesajul de profunzime, care urma să facă din textul baconskyan o formă de protest, cu mijloacele artei, împotriva șirului de absurdități pe care totalitarismul le inserase în societățile care îi căzuseră pradă.”¹⁶ Drept urmare, în ciuda caracterului său metaforic subtil, manuscriptul a fost respins de autoritățile comuniste doi ani la rând (1972, 1973), Baconsky refuzând să-l modifice în acord cu cerințele ideologice ale regimului. În felul acesta, rezistența operei a constat, de fapt, în capacitatea sa de a supraviețui și de a-și menține integritatea artistică, chiar și în fața respingerii și a exilului editorial. Deși finalizat în 1970, romanul a fost publicat pentru prima dată abia în 1975, în revista „Kontinent” (editura „Ullstein”, Berlinul de Vest), fiind tradus în germană de dr. Max Demeter Peyfuss. Deja în primăvara anului 1976 apare cartea propriu-zisă, la fel în traducerea lui M.D. Peyfuss, cu titlul *Die Schwarze Kirche*. În România, lucrarea a apărut abia după căderea regimului ceaușist, în volumul „Scrieri” din 1990.

Cu *Biserica neagră* Baconsky se înscrie în două tradiții literare importante. Pe de o parte, el se aliniază cu autorii români care au adoptat parabola ca strategie narativă pentru a reflecta dimensiunea istorică a comunismului românesc. Alături de scriitori precum Octavian Paler (*Viața pe un peron, Bunavestire*), Bujor Nedelcovici (*Al doilea mesager*), Augustin Buzura (*Orgolii, Fețele tăcerii*), Sorin Titel (*Lunga călătorie a prizonierului, Melancolie*), Ștefan Bănuțescu (*Cartea milionarului*), George Bălăiță (*Lumea în două zile*), Baconsky se folosește de tehnicile narrative ale parabolei ca formă de rezistență literară. Lucrarea Ligiei Duruș, *Perspective parabolice ale puterii totalitare* (2025), confirmă faptul că, în literatura română, parabola s-a impus ca un instrument esențial de exprimare a conștiinței critice în fața puterii totalitare.¹⁷

Pe de altă parte, prin această lucrare, Baconsky se înscrie în seria de autori care au definit genul distopic de-a lungul secolului al XX-lea la nivel mondial. Alături de nume precum Evgheni Zamiatin (*Noi*, 1924), Aldous Huxley (*Minunata lume nouă*, 1932), Arthur Koestler (*Întuneric la amiază*, 1940), George Orwell (*Ferma animalelor*, 1945; 1984, 1949), Ray Bradbury (*Fahrenheit 451*, 1953), Ismail Kadare (*Palatul viselor*, 1981)¹⁸, prozatorul român

¹⁶ Diana Câmpăan, *Op.cit.*, pp. 303-304.

¹⁷ Ligia Duruș, *Perspective parabolice ale puterii totalitare*, Baia Mare: Acteon Books, 2025.

¹⁸ Valbona Kalo, *Narrative resistance in the works of Ismail Kadare: Defying totalitarianism through storytelling*, in: Vol. 2 No. 1 (2025): Proceedings of The International Conference on Advanced Research in Social Sciences and Humanities, file:///D:/Downloads/Narrative_resistance_in_the_

contribuie la o tradiție literară care a examinat mecanismele controlului totalitar și impactul acestora asupra individului.

Oricare narațiune distopică, indiferent de realitatea pe care o descrie, denunță brutalitatea ideologiei totalitare, care se manifestă prin dezumanizarea individului, uniformizarea personalității, claustrarea socială, manipularea continuă, falsificarea realității prin ocultarea informației și alte mecanisme de opresiune. Romanul *Biserica neagră* păstrează convențiile distopiei, însă le transcende printr-o atmosferă poetică și o temporalitate suspendată care îl individualizează în peisajul literar. Nicolae Manolescu observă că: „Deosebirea cea mai lesne sesizabilă constă în predilecția lui Baconsky pentru imprecis, pentru fluid, moștenită în proza «decadenților». [...] Rareori descoperim la Baconsky amănunte realiste în stare să ne rețină.”¹⁹ În *Biserica neagră* realitatea nu este documentată, ci transfigurată artistic. Subminarea regimului se realizează nu prin critică directă, ci prin ridicarea realității la rangul de mit, oferind o perspectivă atemporală asupra condiției umane sub opresiune. Tocmai această abordarea parabolică, lipsită de referințe concrete la un spațiu sau timp istoric precis, îi conferă romanului o valoare universală, dincolo de contextul comunismului românesc. Diana Câmpan subliniază, pe bună dreptate, că: „Nu puține sunt parabolele negative care puteau stimula creativitatea baconskyană în sensul demascării realității politice interne, însă A. E. Baconsky se desparte, pe rând, de toate posibilele modele, preferând nu o scriere focalizată imediat pe un conținut eficient în subminarea politicului prin excelență, ci o parabolă cu substrat metafizic, poetic, cu randament estetic sporit prin eleganta cultivare a structurilor arhetipale, completate cu o ascuțită tensiune intelectuală, obligatorie pentru potențarea valorii unui astfel de roman cu cheie.”²⁰ Este pertinent de menționat faptul că Eugen Simion a remarcat această particularitate a narațiunii lui Baconsky încă de la prima apariție a romanului în limba română, din 1990. Într-un studiu publicat în revista „România literară”, criticul sublinia că, spre deosebire de un stil demonstrativ, adoptat de autori precum Orwell sau Zamiatin, Baconsky preferă narațiunea fantezistă: „Critica sistemului totalitar este însoțită de o puternică poezie a enigmaticului. Caracterul subversiv al narațiunii se diminuează din această pricină. Rămâne literatura sau, mai bine zis, în față este o literatură de tip fantezist, cultic, parabolic, plină de viziuni întunecate, îndelung lucrate.”²¹

Critica literară, după cum se poate observa, a sesizat cu finețe viziunea artistică a lui Baconsky, însă această poziție nu a fost doar o percepție exterioară, ci o concepție asumată și exprimată în mod explicit chiar de către autor. Convingerile sale teoretice despre limitele realismului în artă le-a expus încă din 1956, cu ocazia primului Congres al scriitorilor. Baconsky avertizează împotriva unei abordări pe care o numește „fals realism”. El susține că pericolul major, în special pentru poezie, este de a se transforma într-o transpunere mecanică a realității cotidiene în versuri: „Există, după părerea mea, o permanentă primejdie, mai cu seamă pentru poezie, de a degenera sub false auspicii realiste, în versificare pedestră a faptului cotidian, luat în totalitatea lui.”²² Extinsă la proză, concepția dată evidențiază ris-

works_of_Ismail_Kadare.pdf (consultat 10.08.2025).

¹⁹ Nicolae Manolescu, *Proza lui A.E. Baconsky*, în: România literară, nr. 38, 1990 apud „A.E. Baconsky. Biserica neagră. Echinoxul nebunilor și alte povestiri”, pref.: Crina Bud, București: Curtea Veche Publishing, 2011, p. 270.

²⁰ Diana Câmpan, *Op.cit.*, pp. 318-319.

²¹ Eugen Simion, *Romanul parabolic*, în: România literară, XXIII, nr. 23, 7 iunie 1990 apud „A.E. Baconsky. Biserica neagră. Echinoxul nebunilor și alte povestiri”, pref.: Crina Bud, București: Curtea Veche Publishing, 2011, p. 271.

²² A.E. Baconsky, *Cuvânt la Congresul scriitorilor*, în: A.E. Baconsky, „Colocviul critic”, Editura

cul ca literatura să devină o simplă transcriere a realității, lipsită de viziune, profunzime și inspirație. Așadar, Baconsky condamnă refuzul de a prelucra artistic realitatea și crede că o astfel de practică nu este doar străină de artă, ci și de realismul autentic: „Operația, mai mult fizică, de a transforma în versuri o întâmplare sau de a comenta la modul patetico-retoric cutare eveniment e străin de artă și deci de realism.”²³ În opoziție cu această abordare, prozatorul se arată un adept al freneziei creatoare, inspirată de conceptul platonice de „demență divină”. Numai la temperatura unei asemenea demențe realitatea brută este filtrată, transfigurată și elevată la rangul de mit sau parabolă, proces fundamental pentru o artă profundă, care refuză să fie o simplă oglindă a lumii.

Fără îndoială, predilecția lui Baconsky pentru parabolă, născută din „demență” sa creatoare, a fost în egală măsură o necesitate artistică de a exprima o realitate absurdă și o strategie de a sfida cenzura, or, *Biserica neagră* a fost conceput ca un „roman de avertisment”. În sprijinul acestei idei stau mărturiile autorului, împărtășite prietenilor săi înainte de publicarea lucrării. Pavel Țugui, de exemplu, își amintește că, într-o discuție purtată în seara zilei de 12 decembrie 1970 la Athénée Palace, Baconsky i-a mărturisit că prin proiectul său românesc își propune „să dinamiteze răul din societatea noastră”. Conform lui Țugui, autorul a vorbit despre noua sa proză, în care sunt „demonstate artistic” atât dictatura comunistă, cât și cea legionaro-fascistă. Baconsky a explicat că a reușit acest lucru sugerând caracterele ambelor „realități social-politice” într-o „narațiune-parabolă”, cu elemente „alegorice”, realizând astfel o „ficțiune și o realitate paralelă”.²⁴

În prefața aceluiași volum *A.E. Baconsky, Biserica Neagră* (București, 1995), Pavel Țugui evocă pasiunea lui Baconsky față de creația scriitorilor Franz Kafka, Albert Camus, George Orwell, Ernst Jünger ș.a., autori care au analizat criza individului modern, confruntat cu pierderea libertății, alienarea și absurdul istoriei. Iar, demersul romanului *Biserica neagră* – așa cum explică istoricul și criticul literar Diana Câmpan – reprezintă o continuare firească a eforturilor lui Baconsky de a se familiariza cu proza modernă universală. Această familiarizare a inclus în mod special „literatura avertisment”, o direcție artistică considerată „tabuizată” de către regimul comunist.²⁵

Așadar, prin contrautopia sa parabolizată, Baconsky și-a propus să semnalizeze pericolele unui sistem care suprimă libertatea, individualitatea și creativitatea. Conștient că, într-un regim totalitar, adevărul este adesea rescris, Baconsky a utilizat narațiunea parabolică ca formă de memorie și mijloc de avertizare pentru generațiile viitoare cu privire la ororile totalitarismului. Presimțind imposibilitatea publicării în România ceașistă, el ridică parabola la un nivel de abstractizare care universalizează mesajul operei. Astfel, după 1989, romanul poate fi citit nu doar ca o mărturie a unei realități istorice, ci și ca un avertisment valabil împotriva oricărei forme de opresiune.

Concluzie

În ansamblu, se poate constata că, sub regimurile totalitare, unii scriitori – inclusiv A.E. Baconsky, în contextul României comuniste – au adoptat o strategie subtilă de eschivare a constrângerilor ideologice. Deși nu pot fi considerați disidenți politici în sensul clasic, de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 209.

²³ *Ibidem*, p. 212.

²⁴ Pavel Țugui, *Câteva lămuriri*. Prefață la volumul „A.E. Baconsky, Biserica Neagră”, București: Editura Eminescu, 1995, pp. 127-128.

²⁵ Diana Câmpan, *Op. cit.*, p. 302.

ca opozanți deschiși ai regimului, aceștia au transformat creația literară într-un spațiu de rezistență artistică.

În procesul de formare a viziunii sale artistice, Baconsky trece de la un stil conformist la o scriitură matură, susținută de o conștiință etică și estetică profundă. În perioada finală a creației sale, autorul sondează multiple posibilități de rezistență literară în contextul presiunilor exercitate de regimul comunist. Prin utilizarea alegoriei și parabolei, autorul reușește să formuleze o critică implicită, dar eficientă, a regimului, evitând realismul didactic, în timp ce reflectă tensiunile morale și psihologice generate de opresiune. Romanul *Biserica neagră*, apogeul transformării sale, reprezintă un exemplu relevant de strategie narativă ce facilitează transmiterea unui discurs critic și autoanalitic asupra condiției umane sub regim dictatorial. Grotescul și absurdul totalitar sunt transfigurate artistic, devenind instrumente ale unei critici subtile.

Astfel, demersul literar al lui Baconsky nu se limitează la o simplă reflectare a realității politice, ci devine un model paradigmatic al rezistenței literare prin formă și conținut, cu relevanță universală și transhistorică. Opera sa rămâne o sursă importantă pentru înțelegerea complexității relației dintre artă, putere și moralitate în condițiile opresiunii, demonstrând că literatura poate reprezenta nu doar un act de protest, ci și o formă de supraviețuire și de păstrare a integrității umane, prin capacitatea de reziliență a expresiei artistice.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

**METAMORFOZA DESTINULUI LITERAR ÎN CONTEXTUL REPRESIUNII
COMUNISTE: ANDREI CIURUNGA „MEMORII OPTIMISTE”**
*The Metamorphosis of Literary Destiny in the Context of Communist Repression:
Andrei Ciurunga’s „Optimistic Memoirs”*

CZU: 821.135.1.09(092)
DOI: 10.5281/zenodo.19467104

Elisaveta IOVU

<https://orcid.org/0000-0003-0222-8079>

Doctor în filologie, cercetător științific

Universitatea de Stat din Moldova

I.P. Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”, Strășeni,

Email: iovelisaveta85@gmail.com

Summary. Ciurunga’s volume „Optimistic Memories” is a testament to communist repression and the resilience of the human spirit. The work is distinguished by its „optimistic” perspective, which transforms the traumatic experience into an act of life-affirmation, focusing on the „endurable” aspects of detention to emphasize human dignity. This approach was a conscious choice to present hope in the face of the regime. The establishment of the communist regime in Romania after 1944 was a brutal process, accompanied by repression, censorship, and the persecution of intellectuals, who were considered a threat. Ciurunga was arrested three times. During his imprisonment, he developed ingenious methods of preserving his work, from memorizing and writing on cement bags to inventing the „decastech” and sewing titles into clothing. His poems circulated orally among the prisoners and reached international radio stations, becoming a symbol of anti-communist resistance. After his release, he continued to publish under pseudonyms until his belated rehabilitation.

Key words: Optimistic Memoirs, resistance, communist repression, Canal, Jilava, Gherla

Opera lui Andrei Ciurunga, „Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori”¹, reprezintă o contribuție esențială la înțelegerea impactului represiunii comuniste asupra intelectualilor români și a rezilienței spiritului uman. Memoriile sale, intitulate „optimiste”, nu constituie un inventar al rănilor sau al mormintelor, ci o mărturie a rezistenței și a puterii artei. Această abordare reflectă decizia conștientă a autorului de a prezenta doar suportabilul din toată odiseea închisorilor sale, insuportabilul l-a păstrat pentru sine². Acest „optimism” nu denotă o negare a suferinței, ci o alegere deliberată de a sublinia reziliența și demnitatea umană. În acest sens, chiar titlul „Memorii optimiste” devine un act de sfidare subtilă, punând sub semnul întrebării pretențiile regimului de control absolut și de anihilare psihologică. Această perspectivă sugerează că, în fața unei puteri copleșitoare, lumea interioară a omului, capacitatea de speranță și spiritul creator au rămas neînfrânte, subminând implicit afirmațiile totalitare ale regimului și oferind o lumină a rezilienței.

Perioada postbelică în România a fost marcată de o transformare radicală a peisajului politic. După august-septembrie 1944, sub influența decisivă sovietică, a început un proces

¹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, 176 p

² Andrei Ciurunga, *Înmormântat în vis ca-ntr-o zăpadă*, în: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 108-111.

rapid și brutal de „comunizare a României”. Acesta a implicat demantelarea sistematică a instituțiilor democratice și impunerea unei ideologii totalitare, însoțită de o preluare treptată, dar violentă, a aparatului de stat. Securitatea a devenit instrumentul principal al acestei represiuni, utilizând metode de supraveghere, arestări arbitrare și interogatorii coercitive, menite să frângă voința indivizilor³. Intelectualii, în special scriitorii și poeții, au fost ținte privilegiate ale regimului comunist. Aceștia erau percepuți ca un „ghimpe în ochii dictatorilor” din cauza capacității lor de gândire independentă, de analiză critică și de influență asupra opiniei publice⁴. Metodele de persecuție includeau „linșajul mediatic” și „uciderea în efigie” prin intermediul presei comuniste. Acestea erau adesea „pigmentate strategic” cu reacții fabricate ale unor presupuși „oameni ai muncii”, menite să delegitimeze și să dezumanizeze persoanele acuzate⁵. Scopul acestor tactici era dublu: pe de o parte, discreditarea publică și dezumanizarea intelectualilor, justificând astfel brutalizarea lor ulterioară și prevenind orice simpatie publică; pe de altă parte, inocularea unei frici generalizate și a autocenzurii în rândul populației, extinzând controlul regimului dincolo de zidurile închisorii, până în mintea cetățenilor.

Tortura psihologică, aplicată în timpul interogatoriilor și detenției, viza „umilirea, înfricoșarea și distrugerea psihică” a intelectualilor, așa cum demonstrează cazul lui Anton Golopenția⁶. Această persecuție sistematică a intelectualilor, inclusiv a scriitorilor, urmărea să demonteze țesătura culturală și intelectuală pre-comunistă a României, înlocuind-o cu una nouă, conformă ideologiei. Metamorfoza destinului literar pentru figuri precum Ciurunga nu a fost, așadar, doar o odisee personală, ci un microcosmos al unei încercări societale mai ample de a controla gândirea și expresia. În acest context, însăși acțiunea de a scrie și de a păstra poezia în închisoare a devenit un act profund de rezistență, menținând o legătură vitală cu tradiția intelectuală și națională suprimată.

Sistemul penitenciar comunist, cunoscut sub denumirea de „Gulagul românesc”, a fost o rețea extinsă de lagăre de muncă forțată și închisori, concepute nu doar pentru pedeapsă, ci și pentru „reeducare” sau eliminarea fizică a „dușmanilor poporului”. Condițiile erau dure, incluzând supraaglomerare extremă, lipsă de igienă, alimentație inadecvată și muncă forțată brutală, ceea ce ducea frecvent la boli, invaliditate și decese pe scară largă.

Prima arestare (1944–1949): Destinul literar al lui Andrei Ciurunga a fost marcat de represiunea comunistă încă de la primele sale manifestări publice. După ce a fugit din calea războiului, odată cu invazia trupelor sovietice în nordul Basarabiei și Bucovina, Ciurunga s-a stabilit cu familia în Brăila, un oraș pe care îl vedea pentru prima dată: „Mă stabilisem deci cu familia în frumosul oraș dunărean, unde se născuse bunica și pe care-l vedeam prima oară [...] orașul, cu străzi radiare, drepte și lungi, aducea cu orașele noastre basarabene, portul era ceva cu totul nou pentru mine”⁷. Aici, s-a angajat imediat în jurnalism, lucrând la ziarul „Expresul”, unde a publicat articolul intitulat „Sunt prezent aici”. Conținutul acestui

³ Linșarea intelectualilor în perioada comunistă. Cazurile Golopenția și Mărgineanu, <https://www.syntopic.ro/linsarea-intelectualilor-in-perioada-comunista-cazurile-golopenția-si-mărgineanu/> (consultat 6.08.2025)

⁴ Dănuț Zuzeac, *Lista scriitorilor români închiși după gratii pentru că „au uneltit împotriva regimului comunist”*, <https://adevarul.ro/stiri-locale/suceava/lista-scriitorilor-romani-inchisi-dupa-gratii-1668210.html> (consultat 6.08.2025)

⁵ Linșarea intelectualilor în perioada comunistă. Cazurile Golopenția și Mărgineanu,

⁶ *Ibidem*.

⁷ Andrei Ciurunga, *Sunt prezent aici*, în: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 7-11.

articol exprima o adeziune clară la ideologia Partidului Național-Liberal și o opoziție față de „alte ideologii colorate” (o aluzie implicită la comunism), pledând pentru „dreptate socială, libertate individuală și proprietate particulară”⁸.

Contextul politic al vremii era extrem de tensionat. La 8 noiembrie 1945, în centrul Brăilei, a avut loc un miting pro-rege, organizat ca răspuns direct la manifestația muncitorească organizată de autoritățile comuniste la 7 noiembrie, în slava lui Stalin și a Marii Revoluții din Octombrie. La doar câteva zile după mitingul pro-rege, pe 14 noiembrie 1945, Ciurunga a fost arestat, acuzat de „incitare la dezordine” și considerat „autorul moral” al întregii manifestații, din cauza articolului său publicat în „Expresul”⁹. Răspunsul rapid și sever al regimului la articolul lui Ciurunga, culminând cu arestarea sa la doar câteva zile după miting și acuzația de „autor moral”, demonstrează suprimarea agresivă a libertății de exprimare și a disidenței politice în România postbelică. Această reacție rapidă subliniază focalizarea imediată a regimului pe controlul discursului public și eliminarea oricărei forme de opoziție percepută, chiar înainte de consolidarea sa deplină la putere.

A fost deținut timp de 29 de zile la penitenciarul Brăila, unde a fost închis alături de alți participanți la manifestație și unde l-a întâlnit pe prietenul său, poetul Marcel Gafton. În timpul acestei prime detenții, Ciurunga a scris 29 de poezii, răspunzând solicitărilor prietenilor de a le oferi „noutăți” pentru „șezătoarele” pe care le organizau seara în celulă, chiar sub ochii și în auzul gardienilor „debusolați”¹⁰. Un exemplu al ingeniozității sale în fața cenzurii a fost publicarea uneia dintre aceste poezii în ziarul local „Facla”. Pentru a trece mai ușor de cenzură, a datat-o fals cu 1942, sugerând că ar fi fost scrisă într-o închisoare a mareșalului Antonescu, unde de fapt nu fusese niciodată. La corectură, a înlăturat data, provocând furia cenzorilor la apariția ziarului¹¹.

După eliberarea sa, Ciurunga a fost angajat la ziarul „Ancheta”, condus de S. Păstorescu. Deși devenise „o figură populară” în Brăila și era considerat „de-al casei” la „Ancheta”, publicând versuri număr de număr și participând chiar în juriile concursurilor de poezie, salariul său era modest, abia acoperind costul țigărilor și câteva kilograme de mălai pentru familie¹². Experiențele timpurii ale lui Ciurunga cu cenzura și propaganda, vizibile la „Facla”, „Ancheta” și „Înainte”, dezvăluie natura insidioasă a controlului regimului asupra informației și expresiei artistice. Actul său de a antedata o poezie pentru a eluda cenzura este un exemplu timpuriu și ingenios al jocului de-a șoarecele și pisica dintre artiști și stat. Acest lucru prefigurează metodele sale ulterioare, mult mai elaborate, de păstrare a operei sale în închisoare și subliniază conflictul inerent dintre libertatea creativă și controlul totalitar, forțând scriitorii să se conformeze sau să caute mijloace clandestine de exprimare. Această perioadă marchează începutul metamorfozei sale literare, unde scrisul devine un act de sfidare, nu doar o simplă activitate jurnalistică.

În februarie 1948, ziarul „Ancheta” a fost suprimat, iar Ciurunga s-a trezit în rolul de „gropar” al ziarului, confruntându-se cu dificultăți în a-și găsi un loc de muncă în presă¹³. Ulterior, a început să lucreze la ziarul de partid „Înainte”, după o scurtă perioadă de „ucenicie

⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 11.

¹² Andrei Ciurunga, *Redactor la „Ancheta”*, in: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 12-19.

¹³ Andrei Ciurunga, *Poeme de dincoace*, in: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 20-30.

politică” la Organizația Județeană a Tineretului Muncitoresc. Atmosfera de la „Înainte” era total diferită de cea de la „Ancheta”: se muncea „crispat”, câte zece ore pe zi, iar textele erau modificate pentru a se conforma liniei partidului, adevărul fiind adesea „mistificat”. Ciurunga lucra cu „silă și frică” la redactarea paginilor de tineret, femei și, ulterior, culturală¹⁴.

În această perioadă, Ciurunga a luat decizia de a-și aduna poeziile într-un mic volum, intitulat „Poeme de dincoace”, tipărind aproximativ 30-40 de exemplare pentru el și prietenii săi. Conținutul acestui volum era extrem de riscant: includea aluzii vădite la Basarabia, aflată sub ocupație rusească și considerată subiect tabu, precum și versuri cu un caracter net anticomunist, imposibil de publicat prin cenzura oficială. Mama sa, conștientă de pericol, l-a sfătuit să le pună pe foc, dar Ciurunga a refuzat, posedat de „demonul aventurii” și simțind „aura vitejiei” de a fi realizat un act temerar într-o vreme în care chiar și cel mai neînsemnat manifest era pedepsit cu ani grei de închisoare¹⁵. Un incident la tipografie, în care unele poezii „amenințătoare” au fost distruse, a fost interpretat de Ciurunga ca un semn că „zeii îi sunt împotriva”¹⁶.

A doua arestare (1950–1954): Andrei Ciurunga a fost arestat pe 2 februarie 1950, la scurt timp după concedierea sa disimulată de la revista „Flacăra”. Agenții Securității au percheziționat violent locuința sa, căutând în mod specific placheta „Poeme de dincoace”, pe care mama sa, înștiințată la timp, o arsesse cu puțin înainte. Acuzațiile aduse au fost de „crimă împotriva păcii”, bazate pe volumul său de poezii din 1944, „Cântece de dor și de război”, care conținea versuri antistaliniste¹⁷. Inițial, a existat chiar un plan de extrădare a sa în Uniunea Sovietică, pentru a fi judecat în Basarabia, un scenariu care a fost evitat în ultimul moment. Acuzația de „crimă împotriva păcii” subliniază utilizarea de către regim a legilor retroactive și paranoia sa față de orice formă de sentiment național pre-comunist.

Condițiile de detenție au variat semnificativ între penitenciare, ilustrând un sistem stratificat. La **Văcărești**, unde a ajuns în septembrie 1950, Ciurunga a fost deținut într-o secțiune izolată, destinată „criminalilor de război” – o categorie largă ce includea ofițeri, magistrați, scriitori și preoți. În ciuda faptului că era închis, el a descris condițiile (paturi cu saltele, perne, păături) ca fiind „ca la mama acasă” în comparație cu experiențele ulterioare. Aici, a avut ocazia să-l întâlnească pe scriitorul I. Peltz¹⁸. Contrastul puternic dintre condițiile de la Văcărești și cele de la Jilava sugerează un sistem deliberat, pe mai multe niveluri, de detenție. Văcărești, unde erau închiși adesea intelectuali, oferea condiții fizice ușor mai bune, posibil pentru a facilita interogatoriile sau pentru a menține o aparență de „legalitate” în cazul unor deținuți de profil înalt. În schimb, Jilava era concepută pentru de-umanizare pură și distrugere fizică, prin supraaglomerare extremă și condiții insalubre, dezvăluind intenția regimului de a frânge voința opozanților politici prin suferință sistematică.

La **Jilava**, unde a fost transferat în iunie 1951, situația era radical diferită. Cunoscută și ca „Fortul 13”, Jilava era o închisoare subterană caracterizată prin umezeală permanentă și celule „negre” (fără ferestre), folosite pentru deținuții recalcitranti, unde se turnau găleți cu apă pe jos. Supraaglomerarea era extremă, cu 50-60 de persoane într-o încăpere destinată pentru 10-15. Deținuții dormeau pe priciuri etajate din lemn, pe rogojini putrezite sau direct pe ciment. Ciurunga a remarcat că a „picat vara”, deoarece iarna la Jilava însemna „moarte

¹⁴ Andrei Ciurunga, *Poeme de dincoace*, pp. 25-26.

¹⁵ *Ibidem*, p. 22.

¹⁶ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷ Andrei Ciurunga, *Am spintecat Dobrogea cu lopata*, in: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 31-77.

¹⁸ Andrei Ciurunga, *Am spintecat Dobrogea cu lopata*, p. 42.

curată”¹⁹. Aici a întâlnit alți scriitori și publiciști, precum Horia Nițulescu, George Ivașcu, Nicolae Davidescu etc.

Munca forțată la **Canalul Dunăre-Marea Neagră** a reprezentat o altă etapă brutală a detenției sale. Transportul către Canal a fost „teribil de greu”, o călătorie de două zile într-un vagon-dubă sufocant, cu o sută de oameni înghesuiți, reprezentând, după un calcul macabru, „o mie cincizeci de ani” de închisoare: „Cineva, ca să ne mai descreșim frunțile, s-a oferit să calculeze câți ani de temniță însumam noi, toți cei o sută din dubă. Au ieșit o mie cincizeci de ani, cu câteva sute mai mulți decât timpul scurs de la întemeierea Țărilor Românești!”²⁰. Această călătorie, descrisă ca „un mileniu pe roți”, depășește o simplă descriere a transportului, transformându-se într-o metaforă puternică pentru povara istorică imensă și suferința colectivă impusă de regim. Munca forțată la Canal nu viza doar obținerea de rezultate economice, ci era un act simbolic de frângere a spiritului „dușmanilor” națiunii, forțându-i să construiască „realizările” regimului cu propriile trupuri, îngropând la propriu trecutul.

Primul contact al lui Ciurunga cu Canalul, într-o zi frumoasă de toamnă, a adus o bucurie efemeră de a vedea soarele după luni de celulă, bucurie rapid înlocuită de realitatea brutală a muncii forțate, unde „mulți dintre cei veniți își vor lăsa oasele în gropile de pe-aici”²¹. La **Poarta Albă**, a avut un scurt moment de alinare, reîntâlnindu-l pe I. Peltz în infirmeria coloniei. La **Taşaul**, în vara anului 1952, a fost transferat după un incident provocator de Paști, când a declarat: „În timpul schimbului meu a înviat Hristos!”²². Pe acest șantier, a fost martor la profanarea mormintelor unui cimitir în timpul lucrărilor. Ulterior, din cauza incapacității de a îndeplini normele draconice, a fost mutat la munci agricole mai puțin solicitante, în grădinile de zarzavat, de exemplu.

După o percheziție în care i-au fost descoperite poeziile, Ciurunga a fost trimis la **Brigada 0**, o unitate de „exterminare” unde rația de hrană era redusă la jumătate, norma de lucru era dublă, iar dreptul la pachet și la vizite era suprimat. Cu toate acestea, poeziile sale erau învățate cu entuziasm și circulate printre noii săi camarazi. Brigada 0 reprezintă o paralelă directă cu cele mai brutale aspecte ale Gulagului sovietic, demonstrând disponibilitatea regimului de a împinge prizonierii la moarte în timp ce le exploata forța de muncă²³. În noiembrie 1952, a ajuns la colonia **Coasta-Galeșu**, unde deținuții erau forțați să lucreze la diguri în condiții de mocirlă, preferând gerul iernii pentru a putea săpa pământul înghețat. Aici și-a regăsit prieteni vechi și și-a făcut alții noi, inclusiv pe poetul Constantin Salcia și studentul Mihai Vrabie. Un student i-a dăruit în secret o carte de poezii de Eminescu, pe care Ciurunga a prețuit-o ca pe o „Evanghelie”²⁴.

Solidaritatea dintre deținuții politici a fost un factor crucial în supraviețuirea lor. Ciurunga a subliniat importanța acestei legături, afirmând că „fără pâine și apă se mai putea rezista, dar fără prieteni, nu”²⁵. Această solidaritate se manifesta prin recitaluri comune, transmiterea orală a poeziilor și acte colective de sfidare. Refuzul deținuților de a construi carcere noi pentru pedepsirea altor deținuți recalcitranți evidențiază un act colectiv de sfidare. Chiar și după moartea lui Stalin, care a adus o speranță efemeră de eliberare, prizonierii au fost forțați să execute sarcini absurde, cum ar fi construirea de jucării, apoi de case pentru

¹⁹ *Ibidem*, p. 46.

²⁰ *Ibidem*, p. 51.

²¹ *Ibidem*, p. 52.

²² *Ibidem*, p. 56.

²³ *Ibidem*, p. 67.

²⁴ *Ibidem*, p. 69.

²⁵ *Ibidem*, pp. 68-69.

ofițerii de Securitate. Andrei Ciurunga a fost eliberat pe 13 mai 1954, cu o întârziere de 100 de zile față de data inițială prevăzută. Bilanțul său după anii de închisoare și Canal a fost „rodnic”: „câțiva prieteni buni la activ, o experiență bogată de viață, câte-o toană de reumatism prin părțile esențiale și câteva zeci de poezii rupte din inimă”²⁶.

A treia arestare (1954–1958): Eliberarea lui Andrei Ciurunga pe 13 mai 1954, cu o întârziere de 100 de zile față de data prevăzută, a marcat începutul unei perioade de dificultăți semnificative de reintegrare în societate. Sentimentul său profund de a se întoarce „nicăieri” reflecta lipsa unui loc sau a unui scop clar într-o societate profund alterată de regimul comunist. Luptele sale inițiale pentru a-și găsi un loc de muncă au fost evidente: a fost nevoit să accepte slujbe prost plătite, precum cea de om de serviciu la creșa „Viitorul” și apoi de portar, trimițând o parte din salariul său modest mamei sale. Frustrarea sa era palpabilă, neputând înțelege de ce mai era considerat „dator” statului după ce „plătise” pentru presupusele sale crime, ceea ce reflecta ostracizarea socială și profesională continuă. Întârzierea de 100 de zile în eliberarea sa, alături de dificultățile imediate de a-și găsi un loc de muncă și de refuzul Uniunii Scriitorilor de a-l accepta, ilustrează politica regimului de „monitorizare” și „descalificare” a foștilor deținuți politici. Aceasta nu viza doar pedeapsa în timpul detenției, ci și asigurarea marginalizării lor continue și împiedicarea reintegrării lor în viața intelectuală sau publică, neutralizând astfel potențiala lor influență și servind drept descurajare pentru alții.

Pentru a eluda aceste restricții, Ciurunga a recurs la publicarea de careuri și chiar de versuri în reviste precum „Rebus” și „Urzica”, sub diverse pseudonime, printre care Radu Calomfir, Matei Scutaru și Nicu E. Grădinaru. Sub una dintre aceste identități false, a reușit chiar să câștige un premiu²⁷. Utilizarea pseudonimelor de către Ciurunga pentru a publica este un exemplu puternic de „disidență internă” într-un sistem totalitar. Aceasta demonstrează modul în care oamenii creativi s-au adaptat la cenzura omniprezentă, găsind modalități ascunse de a-și menține o prezență publică și de a se exprima, chiar și anonim. Ironia câștigării unui premiu sub un pseudonim subliniază absurditatea unui sistem care, în același timp, suprima și, fără să vrea, recompensa talentul, atâta timp cât acesta rămânea „neidentificat” ideologic.

Viața personală a lui Ciurunga părea să se stabilizeze, căsătorindu-se cu Ina în noaptea de Revelion 1957–1958. Însă, la mai puțin de un an de la căsătorie, în noaptea de 28 noiembrie 1958, a fost arestat din nou. Ofițerii Securității au bătut la ușă, căutând în mod specific poeziile sale din închisoare: „Mi-au pus cătușe la mâini și m-au luat. Ina abia a avut timp să-mi așeze câteva schimburi într-o valiză, și dus am fost șase ani. Rămâneau în urma mea două femei îngrozite – ca să nu mai vorbesc de disperarea mamei de la Brăila - o casă răvășită până-n tavan și-o ușă făcută zob de zelul revoluționar al exponenților clasei muncitorești”²⁸. A fost acuzat că a scos poeziile din închisoare și că acestea au fost ulterior difuzate în străinătate. Acest lucru a avut loc în ciuda faptului că Securitatea știa că nu părăsise țara și că nu se întâlnise cu cetățeni străini²⁹. Această a treia arestare, declanșată de circulația poeziilor sale din închisoare, confirmă amenințarea profundă pe care regimul o percepea într-o voce artistică autentică și necontrolată.

²⁶ *Ibidem*, p. 77.

²⁷ Andrei Ciurunga, *M-am întors nicăieri*, în: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 78-86.

²⁸ Andrei Ciurunga, *M-am întors nicăieri*, p. 86

²⁹ Andrei Ciurunga, *Nu-s vinovat față de țara mea*, în: *Memorii optimiste: Evocări și versuri din închisori*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 87-107.

După a treia sa arestare, Andrei Ciurunga a fost transferat la închisoarea militară **Mal-maison** din București, unde a petrecut aproximativ trei săptămâni singur într-o celulă, așteptând procesul. Aici, a împărțit pentru scurt timp celula cu scriitorul Ovid Densusăeanu-fiul: „Cinstirea părintelui nu avusese nici un efect asupra soartei feciorului”³⁰

Ulterior, a fost transferat din nou la **Jilava**, care, după șapte ani de la prima sa detenție, rămăsese „teribila temniță subterană”, neschimbată în condițiile sale brutale. Aici, a întâlnit noi prieteni, printre care doctorul Emil Pleșea și tânărul ofițer Aurel Gulan. A continuat să compună și să disemineze oral versurile sale, inclusiv poezia „Nu-s vinovat față de țara mea”, care s-a răspândit rapid printre deținuți. În mai 1959, i-a fost comunicată sentința tribunalului militar: 18 ani de muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra ordinii sociale”, o sentință pe care a întâmpinat-o cu un râs sfidător. Râsul sfidător al lui Ciurunga la auzul sentinței de 18 ani de muncă silnică și compunerea ulterioară a poeziei „Nu-s vinovat față de țara mea” reprezintă o victorie psihologică profundă asupra opresorilor săi. Această reacție demonstrează că, în ciuda eforturilor regimului de a-l distruge, spiritul său nu a fost frânt, ci a găsit o modalitate de a-și afirma demnitatea și inocența, transformând umilința în rezistență.

A fost transferat la **Salcia**, una dintre coloniile de muncă forțată de-a lungul brațului Borcea al Dunării. Condițiile erau cumplite, cu barăci „nenorocite”, paie putrezite pe post de paturi, hrană insuficientă și un efort fizic imens necesar pentru construirea digurilor, ceea ce a dus la îmbolnăviri și decese pe scară largă. Cu toate acestea, solidaritatea dintre deținuții politici era puternică, iar aceștia găseau modalități de a-și face viața „suportabilă” prin discuții, jocuri și povestiri.

În vara anului 1960, colonia Salcia a fost dispersată, iar Ciurunga a fost trimis într-un lagăr unde a fost nevoit să plivească buruienile din orez timp de opt ore pe zi, desculț în apă fierbinte, suferind de iritații ale pielii și atacuri de lipitori: „desculți și cu pantalonii suflecați până sus, ca să nu ni se ude. Soarele puternic făcea ca apa să frigă, iar oglinzile ei incandescente ne ardeau ca o flacără fluierile picioarelor. Toți aveam pielea iritată, crăpată, și ea ne ustura mai ales noaptea, prin somn. Ba chiar mai veneau și zecile de lipitori să ne sugă tocmai pe noi, cei care nu aveam nici așa destul sânge în trupurile stoarse de vlagă!”³¹. În octombrie 1960, a fost transferat la colonia **Grădina**, pentru munci agricole întârziate în Balta Brăilei, unde culegeau știuleți de porumb înghețați cu mâinile goale, în luna noiembrie.

După ce a contractat febră tifoidă și a fost spitalizat în Constanța, în ianuarie 1961, a fost mutat la **Stoienesti**, într-o baracă rezervată foștilor pacienți cu tifos. Paradoxal, teama gardienilor de microbi a dus la o supraveghere mai puțin strictă, permițând o relativă libertate, în ciuda frigului extrem și a lipsei de încălzire. Baraca de tifos prezintă o situație unică și paradoxală, în care teama gardienilor de contagiune a creat, fără să vrea, un mic spațiu de libertate relativă și activitate intelectuală (o mini-bibliotecă). Aceasta subliniază modul în care, chiar și într-un sistem totalitar rigid controlat, circumstanțe neprevăzute sau slăbiciuni umane puteau crea fisuri pe care prizonierii le exploatau pentru a-și menține viețile intelectuale și spirituale.

Ulterior, a fost transferat la **Gherla** unde a întâlnit un nou cerc de intelectuali, printre care Constantin Meiu, doctorul Dorin Palade, profesorul Aurelian Popescu, hatmanul Ion Tobă, aviatorul Tudor Greceanu, doctorul Sergiu Al-George, Doru Novacovici, deși a remarcat și prezența „turnătorilor” printre deținuți. Pentru „reeducare”, deținuții erau forțați să urmărească filme și să citească ziare. Faptul că erau numiți simplu „Mă” l-a inspirat pe

³⁰ Andrei Ciurunga, *Nu-s vinovat față de țara mea*, p. 89-90

³¹ *Ibidem*, pp. 95-96.

Ciurunga să compună o poezie, transformând această umilință într-o formă de rezistență artistică: „În zdrențele-acestea vârgate,/ priviți cât de bine îmi stă, /Cândva eram „Domnule” poate, /Azi nu-s decât „Mă!” //Diplome? Titluri abia înțelese?/ Ce vorbe netrebnice, mici! /Eu, pentru lumea cu stele și trese, / sunt: „Mă, tu de colo!” sau: „Mă, tu de-aici!” //Ascult cum mă strigă, c-un zâmbet subțire,/ și-mi vine să râd că-ntr-o zi, uluiți, /îmi vor spune-n poziție de drepti la ieșire: /- „Domnule Mă, să trăiți!”³² Andrei Ciurunga a fost eliberat pe 1 august 1965, odată cu decretul de amnistie din iunie 1964, după 10 ani de detenție.

Păstrarea creației literare în condiții extreme: Capacitatea lui Andrei Ciurunga de a-și păstra și transmite creația literară în condițiile extreme ale detenției comuniste reprezintă o mărturie remarcabilă a ingeniozității umane și a puterii artei. Pe parcursul anilor de închisoare, Ciurunga a dezvoltat și adaptat metode din ce în ce mai sofisticate și clandestine pentru a-și conserva poeziile, pe măsură ce represiunea se intensifica și materialele deveneau tot mai rare.

Inițial, în timpul primei sale detenții de 29 de zile la Brăila, Ciurunga a reușit să scrie 29 de poezii, pe care le-a memorat și le-a transmis oral camarazilor săi. Ulterior, la Canal, unde condițiile erau mult mai dure, el a recurs la materiale improvizate, folosind „bucăți întregi de saci de ciment, tăiate frumos și cusute în formă de carnețel” pentru a-și transcrie poeziile pe care le păstrase în memorie timp de peste doi ani³³. Această adaptare demonstrează o persistență remarcabilă în fața privațiunilor.

La Salcia, confruntat cu o lipsă acută de hârtie, Ciurunga a inventat „decastihul” – o formă fixă, pur mnemotehnică, de zece versuri (un vers, un distih, o terțină și un catren cu două familii de rime), concepută special pentru a facilita stocarea unui număr mare de versuri în memorie³⁴. Evoluția metodelor de conservare ale lui Ciurunga, de la simpla memorizare la scrierea pe saci de ciment, inventarea decastihurilor și coaserea titlurilor în îmbrăcăminte, reflectă o adaptare directă și ingenioasă la severitatea crescândă a condițiilor de închisoare și a supravegherii. Această ingeniozitate este o dovadă profundă a nevoii umane de exprimare creativă și de supraviețuire intelectuală, chiar și atunci când se confruntă cu eliminarea sistematică a artefactelor personale și suprimarea deliberată a vieții intelectuale.

Inovațiile au continuat. La Stoienești, a decis să scrie doar titlurile poeziilor pe mici bucăți de hârtie, pe care le-a cusut apoi în cureaua pantalonilor, purtând-o permanent asupra sa. Această metodă ingenioasă a fost realizată cu ajutorul lui Ionel Diaconu³⁵. La Gherla, unde hârtia lipsea cu desăvârșire, Ciurunga, tot cu ajutorul lui Ionel Diaconu, a dezvoltat o metodă și mai ingenioasă: „scria” titlurile cu acul și ața pe bucăți de țesătură din cămașă, ascunse în căptușeala unui cojocel fără mâneci. Această metodă asigura că poeziile rămâneau nedetectate în timpul perchezițiilor, deoarece materialul nu foșnea ca hârtia³⁶.

Circulația orală a versurilor sale a avut un impact considerabil, depășind zidurile închisorii. Poeziile lui Ciurunga nu erau doar memorizate de el, ci și învățate „pe de rost” de „zeci, poate sute de deținuți”, fiind transmise oral. Aceste versuri „depășiseră sârmele coloniei și circulau de-a lungul canalului și prin închisori”³⁷. Mai mult, un aspect crucial al impactului operei sale a fost faptul că unele dintre poeziile sale au fost „citite la emisiunile

³² *Ibidem*, p. 106.

³³ Andrei Ciurunga, *Am spintecat Dobrogea cu lopata*, p. 67.

³⁴ Andrei Ciurunga, *Nu-s vinovat față de țara mea*, p. 92.

³⁵ *Ibidem*, p. 101.

³⁶ *Ibidem*, p. 102.

³⁷ Andrei Ciurunga, *Am spintecat Dobrogea cu lopata*, p. 67.

în limba română ale posturilor străine de radio – Europa Liberă, BBC, Vocea Americii – iar altele apăruseră în publicațiile de peste hotare”³⁸. Faptul că poeziile lui Ciurunga au depășit zidurile închisorii și au ajuns la posturi de radio internaționale, demonstrează puterea profundă a artei ca instrument de rezistență și ca mijloc de transmitere a adevărului în regimurile totalitare. Astfel, lupta personală a lui Ciurunga s-a transformat într-un simbol al disidenței anticomuniste mai largi și o mărturie a spiritului uman durabil, care nu poate fi pe deplin îngrădit de sârmă ghimpată. Declarația sfidătoare a lui Ciurunga către ofițerul politic Chirion, „Degeaba mi-ai confiscat carnetul cu versuri, domnule ofițer politic Chirion! Acele poezii au făcut aripi de albatros și n-au putut fi oprite de sârmele dumitale ghimpate!”³⁹, sintetizează triumful artei sale asupra represiunii.

Parcursul lui Ciurunga, de la jurnalist angajat politic la poet clandestin și, în cele din urmă, la memorialist, ilustrează modul în care un intelectual își poate păstra integritatea și vocea creativă în fața unui regim totalitar. Metodele sale ingenioase de păstrare a poeziilor – de la memorizare și scrierea pe saci de ciment, la inventarea decaștului și coaserea titlurilor în îmbrăcăminte – demonstrează o adaptare extraordinară și o determinare neclintită de a-și salva opera. După 16 ani de tăcere sau de apariții sub pseudonime, Ciurunga a reușit să publice sub numele său, obținând o pensie de la Uniunea Scriitorilor și tipărind alte cărți. Această reabilitare târzie a confirmat importanța operei sale. Prin urmare, „Memorii optimiste” nu este doar o lucrare autobiografică, ci un document istoric și literar esențial al represiunii comuniste, o mărturie a rezistenței umane și o speranță că jertfele celor mai buni nu au fost în zadar, iar nedreptățile îndurate nu vor mai cădea vreodată asupra poporului român.

³⁸ *Ibidem*, p. 67

³⁹ Andrei Ciurunga, *Am spintecat Dobrogea cu lopata*, p. 68.

**EVOLUȚIA TEXTULUI ȘTIINȚIFIC ÎN ERA DIGITALĂ:
PROVOCĂRI ȘI OPORTUNITĂȚI**
*The Evolution of Scientific Texts in the Digital Age:
Challenges and Opportunities*

CZU: 801.7304:0

DOI: 10.5281/zenodo.19466900

Galina PLEȘCA

<https://orcid.org/0000-0002-5321-2870>

Doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice și ale Educației
Universitatea de Stat din Moldova
E-mail: galina.ciudin@usm.md

Summary. The article examines the impact of the digital era on the process of drafting and disseminating scientific texts, highlighting both the emerging challenges and the opportunities brought about by new technologies. Among the challenges addressed are the validation of research quality, ethical risks, and information overload, while the opportunities include improving the accessibility, visibility, and efficiency of scientific knowledge dissemination. The article emphasizes the positive impact of open-access platforms and automation tools, such as AI, on the scientific publishing process. Additionally, the risks associated with emerging technologies are analysed, including the ethical dilemmas related to their use in drafting and validating research. In conclusion, digitalization has the potential to bring significant benefits to scientific research; however, it requires proper regulation and a strong commitment to upholding ethical and academic standards.

Key words: digitalization, scientific texts, open access, AI, ethics, validation, automation.

Introducere

Nenumăratele schimbări din era digitală au influențat cu siguranță modul în care oamenii își desfășoară activitățile și, prin urmare, fac dificilă identificarea domeniilor care ar rămâne neafectate. Privit din această perspectivă, textul științific, de asemenea, a suferit o serie de schimbări, în special în ceea ce privește modul de diseminare și accesare a cunoștințelor. Grație digitalizării și tehnologiilor conexe, procesul de redactare, editare și publicare a textelor științifice a devenit mai eficient și, în consecință, a sporit accesibilitatea globală, precum și colaborarea academică, însă aceste progrese ridică și provocări de o importanță deosebită, cum ar fi gestionarea supraîncărcării cu informații, asigurarea calității academice, respectarea normelor etice și alinierea standardelor de cercetare la un mediu din ce în ce mai digitalizat. Printre cele mai remarcabile schimbări aduse de era digitală se numără dezvoltarea revistelor cu acces deschis, a platformelor și depozitelor de preprinturi, precum și utilizarea instrumentelor de automatizare: software-urile de redactare și corectură, de gestionare a referințelor, de verificare a originalității etc.

Digitalizarea a devenit deja o realitate consacrată, iar influența sa asupra producerii, publicării și accesării textelor științifice este incontestabilă. Platformele online precum *arXiv*, *Lingbuzz* și *ResearchGate* facilitează diseminarea rapidă a cercetărilor, dar stârnesc provocări legate de validarea și controlul calității. Utilizarea unor instrumente de inteligență artificială generativă, precum *ChatGPT*, *Gemini* sau *Grok* poate ajuta și perfecționa procesul

de scriere, dar pune adesea la îndoială originalitatea textului scris. Prin urmare, aceste tendințe emergente necesită o reevaluare continuă a standardelor și practicilor de cercetare pentru a face față acestor provocări.

Metodologia cercetării

Cercetarea se bazează pe o abordare metodologică cuprinzătoare, structurată în trei direcții principale. Prima direcție implică utilizarea studiilor de caz pentru a analiza platformele de preprinturi digitale, precum *arXiv*, *Lingbuzz*, *ResearchGate* și *Zenodo*, având drept obiectiv evaluarea impactului acestora asupra distribuției și accesibilității cunoștințelor științifice. A doua direcție vizează analiza tehnologică a instrumentelor și platformelor utilizate în diseminarea științifică, punând accent pe accesibilitatea acestora pentru diverse categorii de public. Această analiză va oferi o perspectivă mai detaliată pe marginea modului în care aceste tehnologii sporesc accesul la informațiile științifice, atât pentru cercetători, cât și pentru publicul larg. De asemenea, în această etapă, se va examina comparativ *Google Scholar*, în calitate de motor de căutare și indexare academică, și *ResearchGate*, rețea academică socială, în scopul analizării diferențelor privind vizibilitatea, diseminarea și impactul cercetării în mediul digital. A treia direcție explorează dilemele etice și academice generate de utilizarea inteligenței artificiale (IA) în redactarea științifică. Printre aceste aspecte se numără originalitatea textelor, riscul de dependență de IA – care poate influența gândirea critică – și impactul pe termen lung asupra standardelor academice și integrității științifice. Combinația acestor metode oferă o perspectivă completă asupra dinamicilor actuale ale cercetării științifice și a modului în care tehnologiile digitale influențează procesul de publicare și diseminare a cunoștințelor.

Rezultate, analiză și interpretare

Fiind definită drept un proces de schimb de informații între cercetători și alte entități implicate în știință, comunicarea științifică este esențială pentru progresul științific și societatea bazată pe cunoaștere, iar acest proces se realizează prin intermediul textelor științifice, publicarea cărora, în era digitală, a suferit transformări fundamentale și a condus la creșterea accesibilității și a eficienței procesului de diseminare a cunoștințelor. După cum subliniază Nelly Țurcan „savanții utilizează atât formatele tradiționale, cât și cele electronice, folosind platforme precum site-uri personale, depozite de preprinturi și repozitorii instituționale pentru diseminarea informației științifice”¹. Creșterea globală a numărului de publicații științifice provoacă o criză informațională cauzată de imposibilitatea și incapacitatea oamenilor de știință de a găsi informația științifică în volumul enorm de publicații științifice, dar tehnologiile digitale și accesul deschis oferă soluții la provocările cauzate de această creștere exponențială². Inițiativa Accesul Deschis este una dintre cele mai impresionante abordări mondiale privind promovarea accesului gratuit la informație pentru toți utilizatorii și elimină barierele financiare, juridice, tehnice și de distribuire, asigurând astfel circulația informației științifice³. Reieșind din acestea, printre cele mai semnificative progrese ale acestei inițiative se numără dezvoltarea revistelor cu acces deschis, care permit accesul gratuit și nelimitat la articole, democratizând astfel cunoașterea și oferind cercetătorilor resurse esențiale indiferent de capacitatea financiară ceea ce se deosebește semnificativ de

¹ Nelly Țurcan, *Comunicarea științifică în contextul accesului deschis la informație*, Chișinău: CEP USM, 2012, p. 5.

² *Ibidem*, p. 3.

³ *Ibidem*, pp. 263-264

revistele tradiționale care impun taxe ridicate, limitând astfel accesul și generând disparități în diseminarea cunoștințelor.

Prin urmare, în contextul unei creșteri semnificative a utilizării platformelor de preprinturi în mediul academic, un set reprezentativ de arhive digitale cu acces deschis au fost analizate pentru a oferi o imagine echilibrată asupra modului în care preprinturile contribuie la accelerarea diseminării cunoașterii științifice în contexte instituționale și disciplinare diverse (*Vezi Tabelul 1*). Platformele analizate au fost selectate pe baza vizibilității lor în comunitatea academică internațională, a diversității domeniilor științifice pe care le acoperă și a caracterului deschis al accesului la conținut. În plus, selecția urmărește să reflecte atât arhive specializate, cât și platforme multidisciplinare, pentru a evidenția diferitele modele de diseminare a cercetării prin preprinturi.

Tabel 1. Analiză comparativă a platformelor de preprinturi în funcție de accesibilitate, domeniu și sprijin instituțional

Platformă	Domeniu principal	Tip conținut	Arie geografică	Acces liber	Arhivare instituțională	Licență	DOI
Lingbuzz https://lingbuzz.net/ (consultat 27.05.2025)	Lingvistică	Preprinturi, articole	Global	Da	Nu	Nedefinită	Nu
arXiv https://info.arxiv.org/about/index.html	Științe exacte	Preprinturi, articole	Global	Da	Nu	Variabilă	Da
bioRxiv https://www.biorxiv.org/content/about-biorxiv (consultat 27.05.2025)	Biologie	Preprinturi	Global	Da	Nu	Variabilă (CC sau fără drept de reutilizare)	Da
ChemRxiv https://chemrxiv.org/engage/chemrxiv/public-dashboard	Chimie	Preprinturi, postere	Global	Da	Nu	CC-BY	Da
medRxiv https://www.medrxiv.org/content/about-medrxiv	Medicină	Preprinturi	Global	Da	Nu	Variabilă (CC sau fără drept de reutilizare)	Da
PsyArXiv https://osf.io/preprints/psyarxiv (consultat 28.05.2025)	Psihologie	Preprinturi	Global	Da	Nu	CC-BY	Da

HAL https://hal.science/?lang=en	Multidisciplinar	Preprinturi, articole, teze	Franța / Global	Da	Da	CC-BY / liber	Da
OSF Preprints https://osf.io/preprints (consultat 28.05.2025)	Multidisciplinar	Preprinturi, articole, materiale auxiliare	Global	Da	Nu	Variabilă	Da
ResearchGate https://www.researchgate.net/about	Multidisciplinar	Articole, postări și preprinturi	Global	Parțial	Nu	Variabilă	Nu
Zenodo https://about.zenodo.org/ (consultat 28.05.2025)	Multidisciplinar	Orice (date, articole, software)	Global (<i>sprijinit de CERN</i>)	Da	Da	CC0 / CC-BY	Da

Analiza datelor colectate permite identificarea unor posibile tendințe în utilizarea acestor arhive, mai ales în contextul științei deschise. Rezultatele sunt discutate din perspectiva potențialului fiecărei platforme de a contribui la diseminarea rapidă și accesibilă a cercetării științifice și evidențiază câteva tendințe semnificative:

1. Platformele cu sprijin guvernamental sau academic, precum *HAL*, *arXiv*, și *ChemRxiv* tind să aibă o infrastructură solidă pentru arhivare pe termen lung, moderare editorială de către experți din mediul academic și validare a autorilor. Susținerea oferită acestor platforme vine sub forma finanțării publice, administrării tehnice de către instituții de cercetare sau universități, validării științifice de către comitete academice și, în unele cazuri, integrarea în infrastructura națională de comunicare științifică. Potrivit site-ului oficial, *HAL* este o platformă națională în Franța pentru acces deschis și este operată de Centre pour la Communication Scientifique Directe (CCSD) sub egida CNRS (*Centrul Național de Cercetare Științifică*). *arXiv* este susținută de Cornell University Library în parteneriat cu un consorțiu internațional de biblioteci universitare și, după cum susține Pippa Smart, este prima, potrivit evoluției platformelor de preprinturi, arhiva de preprinturi din lume, oficial recunoscută, care continuă să fie și una din cele mai populare, cu peste 16,000 de contribuții lunare⁴. *ChemRxiv*, înființată prin colaborarea unor prestigioase societăți științifice internaționale precum American Chemical Society, Royal Society of Chemistry și Technische Informationsbibliothek (TIB) reflectă rolul crucial al arhivelor academice în validarea autorilor, protejarea calității științei și promovarea accesului deschis durabil. În 2024, această platformă a înregistrat o expansiune semnificativă, depășind 25.800 de lucrări și 51,8 milioane de vizualizări⁵.

⁴ Pippa Smart, *The evolution, benefits, and challenges of preprints and their interaction with journals*, în *Science Editing*, Vol. 9(1), 2022, pp. 79-84, <https://doi.org/10.6087/kcse.269>, p.80, <https://scienceediting.org/journal/view.php?number=275> (consultat 27.05.2025)

⁵ David Armstrong, *Seven Years and Counting: ChemRxiv's 2024 in Review*, in: *ACS Publications*, 2024, <https://axial.acs.org/publishing/seven-years-and-counting-chemrxivs-2024-in-review?utm>

2. Platformele specializate pe un domeniu, precum *bioRxiv*, *medRxiv*, *ChemRxiv*, *Lingbuzz* și *PsyArXiv*, sunt preferate de comunitățile științifice corespunzătoare datorită diseminării rapide, vizibilității și gradului mai mare de adecvare tematică. Aceste arhive contribuie la crearea unor ecosisteme disciplinare, unde validarea se produce în interiorul comunității. Totuși, specializarea lor poate restrânge oportunitățile de colaborare sau transfer metodologic între domenii.

3. Platformele generaliste și sociale precum *Academia.edu* și *ResearchGate* facilitează diseminarea rapidă și răspândită a rezultatelor cercetării și susțin crearea de rețele academice, însă lipsa unui mecanism formal de moderare și absența sprijinului instituțional ridică întrebări privind validarea științifică. *Zenodo*, spre deosebire de acestea, reprezintă o excepție notabilă: dezvoltată de CERN și sprijinită de inițiativa europeană OpenAIRE, această platformă oferă generare automată de DOI, suport pentru diverse tipuri de conținut științific și arhivare sustenabilă, fiind apreciată în mod deosebit în contextul promovării cercetării deschise în Europa.

Potrivit analizei, majoritatea platformelor de preprinturi au un control minim al calității, numit screening tehnic sau etic și prin derularea acestui proces se verifică dacă manuscrisul este științific, nu este plagiat, nu conține dezinformare periculoasă, și este în domeniul tematic al platformei. Datorită specificului medical, *medRxiv* are o verificare mai strictă și mai riguroasă comparativ cu *arXiv*, *bioRxiv*, și *ChemRxiv*. *Lingbuzz*, pe de altă parte, nu are un proces clar de screening sau este foarte minim, iar *ResearchGate*, fiind mai degrabă o rețea socială academică decât o platformă de preprinturi, nu are screening propriu-zis.

Platformele *arXiv*, *bioRxiv*, *medRxiv*, *ChemRxiv*, *OSF Preprints*, *HAL* și *Zenodo* sunt pe larg acceptate de un număr impunător de reviste științifice⁶ și acest proces este în plină desfășurare⁷. Analiza relevă că revistele de renume precum *Nature*, *Science*, *Wiley*, *Elsevier* și *Springer* acceptă manuscrise care au fost anterior postate ca preprinturi, cu condiția ca platforma să fie recunoscută. *Lingbuzz*, are o acceptare limitată, iar *ResearchGate* colaborează cu *Springer Nature* și *Taylor & Francis*⁸ pentru a oferi noi modalități de acces la cercetări.

Analiza acestor platforme și arhive de preprinturi subliniază rolul central pe care acestea îl au în accelerarea procesului de diseminare a cercetărilor, iar studiul de caz relevă că aceste platforme permit publicarea lucrărilor înainte de peer-review-ul formal, creând astfel un mediu favorabil pentru schimbul rapid de idei între cercetători. Cu toate acestea, analiza scoate în evidență o provocare esențială: validitatea științifică a lucrărilor distribuite, având în vedere că unele pot conține informații insuficient verificate. Niciuna din ele nu oferă un peer-review complet, însă *ResearchGate*, *bioRxiv*, *ChemRxiv*, și *medRxiv* au secțiuni dedicate comentariilor și discuțiilor constructive între cercetători care pot oarecum contribui la îmbunătățirea calității lucrărilor.

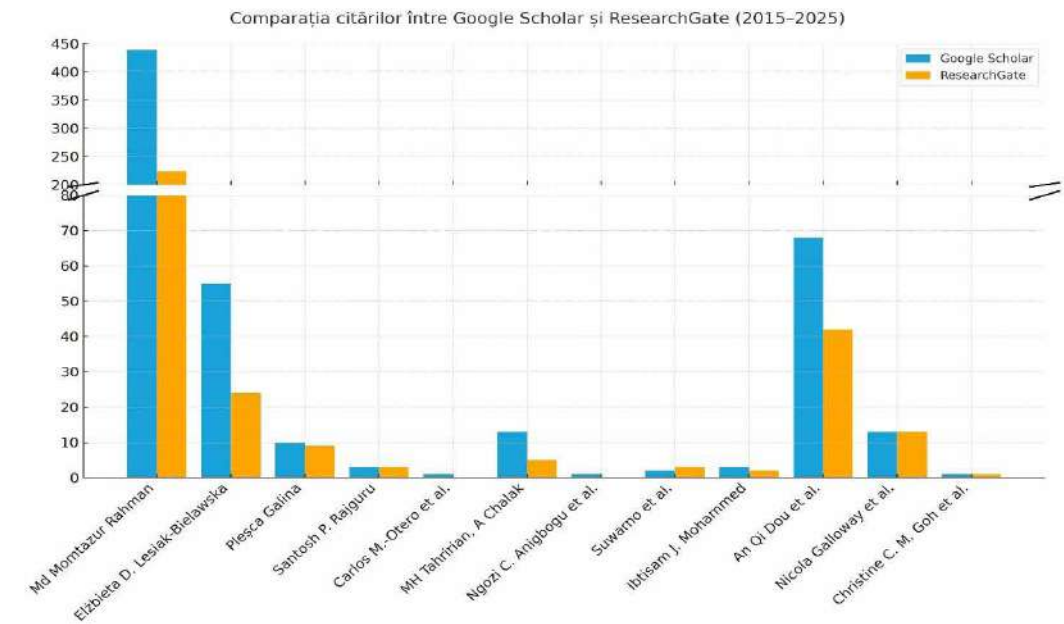
Pentru a ilustra concret modul în care diferențele de indexare și funcționalitate ale platformelor academice pot influența vizibilitatea și impactul cercetării, a fost realizată o analiză comparativă între *Google Scholar* și *ResearchGate* pe un eșantion de 12 articole din domeniul *English for Specific Purposes*, publicate între 2015 și 2025 (Vezi Tabelul 2).

(consultat 27.05.2025)

⁶ *List of Academic Journals by Preprint Policy*, <https://encyclopedia.pub/entry/39214> (consultat 28.05.2025)

⁷ Pippa Smart, *Op. cit.*, p. 83.

⁸ <https://www.researchgate.net/press-newsroom/researchgate-and-taylor-francis-further-expand-journal-home-partnership>

**Tabel 2. Diferențe de vizibilitate între Google Scholar și ResearchGate:
studiu de caz pe articole din domeniul *English for Specific Purposes* (2015–2025)**

Autor	Titlul articolului	An publicare	Citări GS	Citări RG	Diferență citări (GS-RG)
Md Momtazur Rahman	English for Specific Purposes (ESP): A Holistic Review	2015	439	224	+215
Elżbieta Danuta Lesiak-Bielawska	Key aspects of ESP materials selection and design	2015	55	24	+31
Pleşca Galina	The essence of English for specific purposes	2016	10	9	+1
Santosh Pundalik Rajguru	Establishing English for specific purposes position in ELT Context	2017	3	3	0
Carlos Menéndez-Otero, Raquel Serrano González, Isabel Gil-Naveira	A Case Study of the Use of ICT in Face-To-Face, Third-Level English for Specific Purposes (ESP) Courses	2018	1	0	+1
MH Tahririan, A Chalak	English for Specific Purposes (ESP): The state of the art (An online interview with Mohammad Hassan Tahririan)	2019	13	5	+8
Ngozi C. Anigbogu, Opara Chika Glory	The Language of Science: A Study of Non-Verbal Materials in Computer Science Text	2020	1	0	+1
Suwarno, Sulis Triyono, Ashadi	Tasks in National and International ESP Textbooks : Do these Textbooks Teach ESP?	2021	2	3	-1

Ibtisam Jassim Mohammed	The Development of ESP Approaches	2022	3	2	+1
An Qi Dou, Swee Heng Chan, Min Thein Win	Changing visions in ESP development and teaching: Past, present, and future vistas	2023	68	42	+26
Nicola Galloway, Kari Sahan, Jim McKinley	English for specific purposes in surging English-medium instruction contexts	2024	13	13	0
Christine C. M. Goh, Jean Choong Peng Lee	ESP and Listening: Theory, Technology, and Multimodality	2025	1	1	0

Tabelul sintetizează numărul de citări înregistrate pe fiecare platformă, evidențiind discrepanțele relevante pentru înțelegerea mecanismelor de diseminare academică.

În mod ilustrativ, compararea datelor furnizate de *Google Scholar* și *ResearchGate* se poate observa în graficul de mai jos, care evidențiază diferențe semnificative în felul în care acestea contribuie la vizibilitatea și impactul cercetărilor științifice.

Google Scholar are o acoperire mai extinsă deoarece include o varietate de surse, precum articole, teze, rapoarte tehnice și literatură gri, ceea ce contribuie la o vizibilitate mai mare a cercetărilor, în timp ce *ResearchGate* se concentrează pe interacțiunea între cercetători și rețelele profesionale, limitând astfel spectrul surselor indexate la cele publicate sau partajate direct de utilizatorii platformei⁹.

Este important de remarcat că fiecare platformă utilizează criterii diferite pentru indexarea lucrărilor și măsurarea impactului, ceea ce poate genera variații semnificative în numărul de publicații și citări raportate. Această discrepanță poate fi atribuită diferențelor în criteriile de indexare și în acoperirea bazelor de date ale celor două platforme. Prin urmare, pentru a spori vizibilitatea cercetărilor, autorii pot să-și publice lucrările pe mai multe platforme academice, combinând astfel avantajele fiecăreia.

Digitalizarea, după cum observăm, a avut și are un impact semnificativ asupra accesibilității globale a cunoașterii științifice. Resursele cu acces deschis, depozitele de preprinturi, bazele de date online, toate acestea au redus barierele financiare, facilitând accesul cercetătorilor din întreaga lume la informații relevante activității lor. Cu toate acestea, cercetătorii din regiunile mai puțin dezvoltate întâmpină dificultăți în accesarea infrastructurilor digitale și a resurselor de calitate din cauza disparităților economice și tehnologice. În acest context, Industria 4.0, caracterizată prin integrarea tehnologiilor avansate precum Internet of Things (IoT), inteligența artificială (IA) și analiza big data¹⁰, influențează profund procesul de diseminare a cunoașterii științifice. Tehnologiile digitale dezvoltate în cadrul

⁹ Vivek Kumar Singh, et.al, *ResearchGate and Google Scholar: how much do they differ in publications, citations and different metrics and why?* In: *Scientometrics*, Springer; Akadémiai Kiadó, Nr. 127(3), pp. 1515-1542, https://www.researchgate.net/publication/358155577_ResearchGate_and_Google_Scholar_how_much_do_they_differ_in_publications_citations_and_different_metrics_and_why (consultat 20.06.2025)

¹⁰ Doru Cantemir, *Proiecte Erasmus+ pentru dezvoltarea competențelor cerute de industria 4.0*, in: *Noi perspective ale educației în era digitală*, simpozion interdisciplinar, ed. a III-a. Iași, 2021, pp. 78-82.

Industriei 4.0 pot sprijini evoluția textului științific, îmbunătățind redactarea și validarea cercetărilor prin utilizarea IA, automatizarea proceselor de publicare și revizuire, și accelerarea diseminării cunoștințelor. Astfel, relația dintre digitalizare, Industria 4.0 și evoluția textului științific în era digitală este destul de complexă.

Grație acestei abordări complexe, procesul de redactare a textelor științifice a fost semnificativ îmbunătățit. Dezvoltarea aplicațiilor avansate de inteligență artificială, precum *ChatGPT*, *Gemini*, *Grok*, *Grammarly*, sau *Quillbot* a schimbat modul de percepere a scrierii academice. Aceste instrumente nu doar că îmbunătățesc claritatea și coerența textului, dar și sugerează ajustări stilistice care contribuie la rafinarea structurii și fluenței textului științific, permițând cercetătorilor să economisească timp și să optimizeze procesul de scriere. Numeroase studii au subliniat potențialul lor transformator, evidențiind impactul pozitiv asupra productivității și calității lucrărilor (Zahra Shahsavar, Reza Kafipour & Laleh Khojasteh, 2024¹¹, Mohamed Mekheimer, 2025¹², Rania Muhammad Qassrawi, 2025¹³ etc.). După cum argumentează Tudor Toma, „Progresele în domeniul inteligenței artificiale au dus și la apariția unor programe de generare de text, extrem de utile [...]. Ele pot fi folosite atât pentru formularea unor texte simple, cât și pentru a scrie articole științifice sau pentru a adapta un text rigorilor științifice”¹⁴. În viziunea autorului, IA „poate fi folosită pentru a scrie articole științifice sau alte tipuri de texte pentru publicații în diferite limbi, fără a fi nevoie de cunoașterea perfectă a limbii respective”¹⁵, sau în prognoza sa „Este posibil ca în viitorul nu foarte îndepărtat aceasta să devină metoda standard de redactare a unui articol științific”¹⁶.

Potrivit site-urilor oficiale ale platformelor *ChemRxiv* și *ScienceDirect*, utilizarea instrumentelor de inteligență artificială este permisă în pregătirea preprinturilor sau articolelor, cu condiția ca numele instrumentului și modul de utilizare să fie menționate clar în text, fie în secțiunea Materiale și Metode, fie la finalul manuscrisului sau într-o altă locație adecvată formatului¹⁷.

Pe de altă parte, alte cercetări avertizează că utilizarea excesivă a acestor instrumente poate diminua capacitatea de gândire critică, autonomia intelectuală și originalitatea, prin fenomenul de *cognitive offloading* (Eric W. Dolan, 2025). Criticii atrag atenția asupra ris-

¹¹ Zahra Shahsavar, et al, *Is artificial intelligence for everyone? Analyzing the role of ChatGPT as a writing assistant for medical students*, în *Front. Educ., Sec. Digital Education*, Vol. 9, 2024, <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1457744>. https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1457744/full?utm_source=chatgpt.com (consultat 22.06.2025)

¹² Mohamed Mekheimer, *Generative AI-assisted feedback and EFL writing: a study on proficiency, revision frequency and writing quality*, în: *Discover Education*, Vol. 4, Nr. 170, <https://doi.org/10.1007/s44217-025-00602-7>. https://link.springer.com/article/10.1007/s44217-025-00602-7?utm_source=chatgpt.com#citeas (consultat 22.06.2025)

¹³ Rania Muhammad Qassrawi, *Meta-Analysis of Using AI-Based Feedback Systems in Developing College Students' Academic Writing Skills*, în Al Naimiy, et al. (eds) *Sustainability, AI and Innovation: Proceedings of the Applied Research in Humanities & Social Sciences (ARHSS 2023)*, EUROCRYPT 1991, Springer, Singapore. 2025, https://doi.org/10.1007/978-981-96-2532-1_20, pp. 385-401, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-96-2532-1_20?utm_source=chatgpt.com (consultat 05.07.2025)

¹⁴ Tudor Toma, *Inteligența artificială, un ajutor în redactarea textelor*, în: *Viața Medicală*, 27 ianuarie 2023, https://www.viata-medicala.ro/inteligena-a-artificiala-un-ajutor-in-redactarea-textelor-30680?utm_source=chatgpt.com (consultat 22.06.2025)

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ <https://chemrxiv.org/engage/chemrxiv/submission-information?show=author-faq>

curilor legate de plagiat, generarea de informații eronate și dependența excesivă de soluții automate (Chunpeng Zhai, Santoso Wibowo & Lily D. Li, 2024).

Conform unui studiu recent publicat în revista *Societies*, utilizarea frecventă a instrumentelor de inteligență artificială poate diminua abilitățile de gândire critică prin fenomenul cunoscut drept cognitive offloading (*pierderea angajamentului mental activ*), pe măsură ce utilizatorii încep să se bazeze prea mult pe IA pentru rezolvarea problemelor și luarea deciziilor. Cercetarea, realizată pe 666 de participanți de vârste și niveluri educaționale diferite, a scos în evidență o corelație negativă puternică între utilizarea frecventă a IA și scorurile la testele de gândire critică. Potrivit studiului, IA reduce exercitarea profundă a analizei și evaluării independente. Efectele sunt mai pronunțate în rândul tinerilor (17-25 ani), în timp ce persoanele cu nivel educațional mai ridicat par să reziste mai bine acestor efecte negative¹⁸.

O revizuire sistematică a 14 articole, publicată în *Smart Learning Environments*, confirmă această tendință, accentuând că dependența excesivă de IA reduce autonomia intelectuală și capacitatea de analiză profundă a utilizatorilor. Autorii avertizează că înlocuirea proceselor cognitive active cu soluții generate automat de astfel de instrumente favorizează abordări superficiale, sporește riscul de plagiat și diminuează implicarea critică în rezolvarea problemelor¹⁹.

Pe lângă aceste provocări, etica și integritatea academică sunt supuse unor presiuni semnificative. Plagiul digital și reproducerea frauduloasă a rezultatelor amenință să submineze credibilitatea textului științific, iar utilizarea inteligenței artificiale în redactarea și asistarea textelor ridică dileme legate de originalitate, transparență și contribuție umană, chiar dacă această tehnologie poate sprijini redactarea mai eficientă și analiza datelor. Evitarea plagiatului prin citarea corectă și recunoașterea contribuțiilor altor autori este esențială pentru promovarea originalității, iar colaborarea etică impune recunoașterea corectă a tuturor participanților, consolidând încrederea profesională. În plus, pentru a asigura integritatea și originalitatea lucrărilor științifice, cercetătorii pot utiliza software specializat în detecția plagiatului, a conținutului generat automat și în verificarea corectitudinii citărilor, precum *Turnitin*, *PlagScan*, *Scribbr* sau *Plug.ro*, în funcție de necesități și posibilități financiare. Utilizarea acestor platforme contribuie la protejarea principiilor etice în cercetare, menținerea standardelor academice și prevenirea unor posibile încălcări ale normelor de originalitate.

Un alt avantaj semnificativ al tehnologiilor digitale contemporane în sprijinul redactării lucrărilor științifice îl constituie software-ul specializat pentru gestionarea referințelor și generarea automată a bibliografiilor. Platforme precum *Zotero*, *Mendeley* sau *EndNote* nu doar optimizează organizarea și administrarea surselor bibliografice, garantând corectitudinea citărilor, ci facilitează, de asemenea, filtrarea și clasificarea rapidă a acestora în funcție de relevanță și calitate. Integrarea acestor tehnologii generează beneficii multiple, incluzând creșterea eficienței procesului de documentare, îmbunătățirea calității redactării academice și consolidarea rigoarei în gestionarea și referențierea resurselor științifice.

¹⁸ Eric W. Dolan, *AI tools may weaken critical thinking skills by encouraging cognitive offloading, study suggests*, 21 martie 2025, https://www.psypost.org/ai-tools-may-weaken-critical-thinking-skills-by-encouraging-cognitive-offloading-study-suggests/?utm_source=chatgpt.com (consultat 22.06.2025)

¹⁹ Chunpeng Zhai, Santoso Wibowo & Lily D. Li, *The effects of over-reliance on AI dialogue systems on students' cognitive abilities: a systematic review*, in: *Smart Learning Environments*, Springer Open, Vol.11, Nr. 28, 2024. <https://doi.org/10.1186/s40561-024-00316-7>. https://slejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40561-024-00316-7?utm_source=chatgpt.com

Totuși, analiza acestor instrumente și platforme a evidențiat două limitări semnificative: lipsa suportului pentru limba română în cazul multora dintre aplicațiile menționate și necesitatea achitării unor taxe pentru acces, ceea ce poate reprezenta o barieră pentru cercetătorii din țările cu resurse economice limitate.

Procesul de revizuire și publicare științifică trebuie să rămână obiectiv, neafectat de influențe personale sau financiare, pentru a garanta imparțialitatea cercetării. În contextul Republicii Moldova, reglementările care privesc etica și integritatea academică în cercetare sunt rezultatul unui ansamblu de norme juridice naționale²⁰, reglementări instituționale universitare²¹ și adaptări ale standardelor internaționale contribuind astfel la consolidarea credibilității într-un mod responsabil. Aceste măsuri sunt imperative pentru menținerea unui proces științific caracterizat de rigurozitate și respect față de adevăr.

Textul științific a trebuit, de asemenea, să se adapteze mediilor digitale, marcând astfel o nouă etapă în evoluția comunicării științifice. De la revistele tradiționale la cele digitale, textul științific a suferit schimbări în modul în care cunoștințele sunt prezentate și accesate. Un exemplu remarcabil este utilizarea rezumatelor video, care permit cercetătorilor să sintetizeze concluziile esențiale ale lucrărilor într-un format vizual și atractiv, ușor de distribuit pe platforme precum *YouTube*, *LinkedIn*, *ResearchGate* sau site-urile revistelor academice. Aceste formate noi nu doar atrag un public mai larg, ci contribuie și la popularizarea științei, făcând-o accesibilă celor fără pregătire specializată.

Articolele multimedia reprezintă o altă inovație importantă, incluzând elemente interactive precum grafice dinamice, animații și fișiere video și audio. În reviste precum *Journal of Plastic, Reconstructive & Aesthetic Surgery* și *Journal of Healthcare Quality Research*, autorii pot adăuga videoclipuri explicative sau animații care detaliază proceduri complexe. Deși revistele permit utilizarea animațiilor, acestea nu sunt publicate ca articole de cercetare independente, ci mai degrabă ca suplimente electronice care sunt publicate online alături de versiunea electronică al articolului pentru a îmbunătăți lizibilitatea și claritatea limbajului²². Aceste formate interactive transformă textele tradiționale în experiențe educaționale captivante, facilitând înțelegerea cercetărilor printr-o dimensiune vizuală și practică ce explică concepte complicate.

Platforme precum *ScienceDirect* al editurii *Elsevier*, susțin aceste inovații, încurajând încărcarea de materiale multimedia în revistele sale, sporind astfel valoarea lucrărilor științifice. Aceste inovații nu doar că facilitează o înțelegere mai profundă a cunoștințelor, ci și schimbul rapid de informații între cercetători, comunitățile științifice și publicul larg.

Dincolo de implicațiile tehnologice și etice, era digitală determină transformări vizibile și în plan lingvistic și discursiv. Textul științific contemporan tinde să devină mai accesibil,

²⁰ *Legea privind dreptul de autor și drepturile conexe nr. 230* (adoptată la 28.07.2022, în vigoare din 09.10.2022). https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133204&lang=ro, (consultat 24.06.2025)

²¹ *Codul de Etică și Integritate Academică al Universității de Stat din Moldova*, Regulamentul de organizare și funcționare a Oficiului Ombudsmanului Studentesc, 12 p. <https://usm.md/wp-content/uploads/Cod-de-Etica-C4%83-%C8%99i-Integritate-Academic%C4%83-.pdf> (consultat 24.06.2025); Florentin Paladi, Tatiana Bulimaga, et. al. *Ghidul cercetătorului*. Proiectul bilateral MD-RO „INFORM”, 2016–2018, Chișinău, 2018, 72 p. <https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/2020/05/Ghidul-Cercetatorului.pdf> (consultat 24.06.2025)

²² <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-plastic-reconstructive-and-aesthetic-surgery/publish/guide-for-authors#:~:text=Declaration%20of%20Generative%20AI%20in,Disclosure%20instructions> (consultat 02.07.2025)

mai interactiv și mai adaptat mediului digital, ceea ce implică modificări în structura argumentativă, stilul enunțativ și strategiile de adresare a publicului. Aceste schimbări inevitabil afectează coerența, nivelul de formalitate și gradul de specializare a discursului academic, punând sub semnul întrebării normele tradiționale ale comunicării științifice. Această tendință de adaptare discursivă a fost evidențiată și în literatura de specialitate, unde autori precum Hyland²³ (2009) sau Rowley-Jolivet & Carter-Thomas²⁴ (2014) subliniază transformările retorice și stilistice ale comunicării științifice în medii digitale emergente și susțin necesitatea unei abordări integrate a stilului științific digital, aflat la intersecția dintre inovație tehnologică și exigențe epistemologice și etice.

Concluzii

Transformările digitale au redefinit comunicarea științifică și au oferit oportunități fără precedent pentru acces global și colaborare între cercetători, dar au adus cu sine și o serie de provocări serioase. Supraîncărcarea informațională, integritatea academică și dilemele etice asociate cu utilizarea tehnologiilor avansate necesită soluții și măsuri clare pentru a proteja integritatea și validitatea rezultatelor științifice. Prin urmare, textul științific trebuie să rămână un exemplu de calitate și validitate pentru a asigura relevanța continuă într-un mediu digitalizat. În acest sens, menținerea unui echilibru între acces liber și rigoare științifică este crucială, iar normele trebuie aplicate consecvent pe tot parcursul procesului de cercetare și publicare. În perspectivă, adaptarea textului științific la noile realități tehnologice va depinde nu doar de instrumentele adoptate, ci și de conștientizarea responsabilității academice și de colaborarea internațională în stabilirea unor standarde comune de calitate și etică iar pentru a valorifica dimensiunea lingvistică și responsabilitatea științifică este nevoie de o abordare integrată, atât în plan discursiv, cât și etic.

²³ Ken Hyland, *Academic Discourse. English in a Global Context*, Continuum, London & New York, 2009, pp. 20-28

²⁴ Elizabeth Rowley-Jolivet, Shirley Carter-Thomas, *Research goes digital: A challenge for genre analysis?* in: ASp, Nr.84, 2023, <https://doi.org/10.4000/asp.8423>, pp.15-40. <https://journals.openedition.org/asp/8423?lang=en> (consultat 02.07.2025).

REVOLTA ÎN STRUCTURA IMAGINARULUI POEZIEI LUI CEZAR BALTAG

The Revolt in the Imaginary Structure of Cezar Baltag's Poetry

CZU: 821.135.1.09(092)
DOI: 10.5281/zenodo.19467266

Rodica GOTCA

<https://orcid.org/0000-0002-4556-7647>

Doctor în filologie, cercetător științific,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: gotcarodica@gmail.com

Summary. This article presents an interpretation of the poetic imaginary of Cezar Baltag, a representative of the Sixties Generation, focusing on the structure of revolt from J. Burgos's scheme, viewed as a coded internal resistance. Baltag's poetry, written in a hostile political climate, avoids direct confrontation and uses archetypal schematism (fairy tale, mythology) as a filter for survival. The lyrical self's revolt is directed against cosmic forces (time and death), the absent divinity, and its own human condition. Thus, through symbolic images of degradation and inner struggle, Baltag's lyricism transforms the act of revolt into the very formulation of the question, serving as a means of cultural preservation and the affirmation of a lucid consciousness, despite the absurdity of the world.

Key words: Cezar Baltag, poetry, imaginary structure, revolt, archetype, Sixties Generation

Interpretarea imaginarului poetic oferă oportunitatea de a studia atât poezia ca limbaj cu semnificație artistică, precum și structurile arhetipale care stau la temelia ideatică a operei unui scriitor sau a unei generații. Astfel, cercetarea poeziei lui Cezar Baltag, din perspectiva celor trei scheme ale lui J. Burgos, deschide o largă perspectivă asupra tehnicilor de scriere ale generației șaizeciste, exemplificând prin textele lirice semnate de Cezar Baltag – un reprezentant cunoscut, dar trecut cu vederea de critica literară modernistă.

În lucrarea „Pentru o poetică a imaginarului”, J. Burgos înaintează ipoteza existenței a trei structuri ale imaginarului artistic, precum: revolta, refuzul și progresul. Primul tip de structură a imaginarului ține de o răscoală, mai degrabă internă, a eului poetic împotriva trecerii implacabile a timpului, care se acutizează până la aceea că dă naștere unei alte forme – refuzul, atunci când eul liric iese din limitele timpului cronologic, creându-și refugii în trecut; iar o a treia structură fiind cea a progresului, în care sunt concentrate imaginile artistice care reprezintă elementele componente ale unei lumi noi, ale unui viitor în care ciclul vital capătă sens și îi poate oferi satisfacție poetului¹.

Studiul de față se va focaliza asupra analizei primei structuri, având ca obiect de interpretare imaginile ce generează un spațiu al tensiunii și al revoltei perpetue. Acestea iau naștere dintr-o explorare neobosită a limitelor și a contradicțiilor existenței. Revolta, în imaginarul poetic baltagian, îl prezintă pe eul liric în opoziție cu spațiul armoniei dominant în lirică, acesta se configurează pe o scenă a conflictului, unde se confruntă cu propria condiție ontologică, cu efemeritatea existenței și cu o realitate percepută adesea ca fiind ostilă.

¹ Jean Burgos, *Pentru o poetică a imaginarului*. București: Editura Univers, 1988.

Revolta atestată în poetica lui Cezar Baltag este mai degrabă o formă de rezistență, decât o încercare de a răsturna ordinea actuală a lumii, cum a spus Eugen Negrici, în interviul pentru Revista „Cultura” – „rezistență prin cultură”, definind-o ca pe o formulă spusă prea tare în raport cu generația anilor '60, deoarece intelectualitatea română era mai degrabă capabilă să se autoconserveze prin structuri ermetice, decât să reziste atunci când „cultura era complet ideologizată și când spaima și teroarea absolută au făcut imposibil *samizdatul* și i-au împins pe scriitorii rămași în afara pușcăriilor să-și ascundă sau să-și ardă manuscrisele. În astfel de condiții (în care s-a creat, să nu uităm, și o cultură socialistă, cu intelectualii ei cu tot), să spui că ai rezistat prin cultură e ca și cum l-ai auzi pe cel de iese la mal, plin de răni însângerate, mai mult mort decât viu, dintr-un fluviu african, colcăind de crocodili, strigând ca le-a rezistat eroic înotând. În România comunistă noi nu am rezistat ci am încercat să ne afirmăm cu cât mai puține concesii, folosind slăbiciunile stăpânului, îngăduința lui de moment, conjuncturile de tot soiul, coridoarele libere, „les convenances du temps”, cum ar fi spus Julien Sorel”².

Astfel, scriitorii generației șaizeciste se prezintă a fi ca unii ce „au avut parte de o mitologie întreagă (desprinderea de anii '50, diversele acte de curaj), de tiraje uriașe de-a lungul comunismului, de manuale și așa mai departe”, cum afirmă și Mihai Iovănel în interviul din Europa Liberă³.

Această mitologie ține nu doar de parcursul lor literar, ci și de temele de-a dreptul mitologice, abordate în operele publicate atunci. După cortina unui folclor revitalizat, se realiza „o intrare comodă în materie”, deoarece așa se putea scrie cu minim risc pentru propria viață. Eugen Negrici explică, în „Iluziile literaturii române” că „avantajele acestei manevre sunt lesne de dedus și de înțeles: se începea cu ceva ce ține de vocea niciodată falsă și totdeauna *progresistă* a poporului muncitor, care nu e expus greșelilor ideologice pentru că nu are reprezentanți reacționari provenind din clasele exploatare”⁴.

Acest mecanism „de îmbogățire a semnificațiilor” avea rolul de a „acoperi golurile literaturii române” și de „multiplicare a valorilor”, creând impresia unei revitalizări, când de fapt era vorba de o conservare prin apel la trecut⁵.

În aceeași manieră, proprie generației sale, scrie și Cezar Baltag, care-și exprimă revolta printr-un schematism arhetipal în care imaginile artistice dezvăluie serii de antiteze generate de un interminabil prezent. Lirica revoltei propune o viziune globală, abstractă, ironică, incompatibilă cu realitatea sensibilă. Eul liric este îndepărtat de reminiscențele conștiinței trecutului și demoralizat total de perspectivele viitorului, astfel că trăiește stări specifice precum revolta împotriva trecerii timpului, împotriva absurdității lumii și părăsirii de către divinitatea protectoare.

Opera poetului Cezar Baltag sondează dilemele umane, explorează cu acuitate această structură a imaginarului artistic, declinând-o într-o multitudine de ipostaze, pe care ni le propunem să le analizăm în acest articol.

O formă a revoltei explorată pe larg în lirica baltagiană este cea **împotriva timpului**, astfel eul liric se află constant într-o confruntare cu acest flux, definit ca o forță devoratoare,

² <https://revistacultura.ro/nou/eugen-negrici-%E2%80%93-70/>, în: Revista „Cultura” Apărut în nr. 352 2011-12-01, (consultat 11.08.2025).

³ Mihai Iovănel, într-un interviu pentru Europa Liberă: <https://moldova.europalibera.org/a/mihai-iov%C4%83nel-literatura-rom%C3%A2n%C4%83-este-prea-redus%C4%83-pentru-a-con%C8%9Bine-prea-multe-canoane-alternative-iii/31459670.html> (consultat 02.07.2025).

⁴ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*. București: Cartea Românească, 2008, p. 254.

⁵ *Ibidem*, p. 255.

un agent al dezintegrării și al pierderii. Poetul se revoltă împotriva acestei ireversibilități, manifestându-și disperarea și dorința de a se sustrage din cursul implacabil al clipei.

Versurile din „Răsfrângere de dragoste” surprind o nostalgie dureroasă pentru un trecut marcat de puritate și de iubire, un spațiu atemporal, idealizat: „Întoarce-mă, cerc al memoriei, / la magic suavul hotar / al zilei de toamnă în care / peții o fecioară-arțar”⁶. Acest apel la memorie nu este doar o simplă rememorare, ci o veritabilă revoltă împotriva prezentului profan și a trecerii timpului, dorința de a anula efectele degradante ale acestuia și de a recupera o stare de grație pierdută. Eul liric încearcă să inverseze sensul devenirii, să se întoarcă la o clipă de plenitudine, considerată un punct zero al existenței sale.

Într-un registru similar, poemul „Drum” denunță schimbarea ca pe o fatalitate care alterează identitatea și substanța existențială: „Nu mai suntem aceiași / nici eu, nici basmul / nu mai avem nici inelul / s-a schimbat zâna”⁷. Aici, revolta împotriva timpului se manifestă ca o respingere a dezvrăjirii, a pierderii iluziilor copilăriei și a idealurilor inocente. Metafora drumului, a trecerii râului și a văii, sugerează o călătorie inițiatică eșuată, în urma căreia nu doar eul se transformă, ci și universul basmului, al poveștii, își pierde magia. Eul liric este conștient de ireversibilitatea acestei mutații, iar revolta sa este un strigăt de durere în fața unei lumi care nu mai corespunde idealului său.

Timpul devine un dușman al omului, un creditor care doar îi ia din resursele vieții: „— Stai treaz, îmi șoptești, / încă o secundă treaz / încă o zi / încă un an / încă o naștere” („Spre casă”)⁸, încă o veșnicie, subînțelegem, căci moneda de răsplată pentru această veșnică așteptare este doar îmbătrânirea soldată cu moartea.

Aceeași idee a timpului ca agent al degradării este ilustrată și în „Sempiternum”, unde roata, simbol al ciclicității cosmice, devine un mecanism devorator: „Niciodată ca odată / urcă și coboară-o roată; / (...) Suie roata și aleargă / împrejur cu-o lume-ntreagă. / Cine a ieșit din horă / fără marginea-l devoră”⁹. Ciclul etern al timpului este perceput ca un cerc vicios, o capcană din care individualitatea, prin încercarea de a-și crea o traiectorie ascendentă, este amenințată cu anihilarea. Revolta se naște din refuzul de a accepta această condiție de jertfă, o aspirație spre o formă de existență care să depășească simpla repetiție.

Banalitatea ciclului vital îl face pe poet să îndemne lumea să se oprească, să oprească timpul și să nu-și irosească ființa. În poezia „Pervazul ferestrei”, această idee este conturată prin versurile: „Opriți turma veșnic rătăcitoare / care se mișcă și unduie în transcendența copilăriei mele / și nu se mai termină / opriți sângele care mi se scurge din trup nevăzut / în iarba pământului”¹⁰.

Revolta împotriva trecerii timpului se manifestă într-o dialectică plină de imagini artistice ce ilustrează o luptă acerbă, marcată de imaginea agresivității carnale, cu mar fi cea a uliilor care se rotesc în jurul prăzii, gata să se năpustească, identificată în poemul „Răsfrângere în memoria soarelui”: „Timpul plouă-n lucruri. Valea țese / ulii într-un aprig cerc sonor. / Unde duci, soție a-ntâmplării, / inimile noastre în ulcior?”¹¹.

De asemenea, o altă „pasăre” ce însoțește trecerea timpului este moartea, aflată la finele vieții, ca un punct vizibil pus de destin, anulând speranța unei reiterări metamorfozante a ciclului.

⁶ Cezar Baltag, *Scrieri. Poezie. Eseistică*. Studiu introductiv de Bogdan Crețu. Ediție îngrijită de Mihai Papuc, p. 47.

⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁸ *Ibidem*, p. 176.

⁹ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰ *Ibidem*, p. 256.

¹¹ *Ibidem*, p. 44.

lui vital. Apariția morții face ca timpul să încremenească, cuvântul să-și piardă puterea, precum și avântul creator: „Nimic nu mai spune / pasărea neagră la capătul zilei” („Lumea fără tine”)¹².

Moartea, ca limită ultimă și ineluctabilă, este o altă sursă majoră de revoltă în lirica lui Cezar Baltag. Poemele sale exprimă o angoasă profundă în fața efemerității și a zădărniciilor eforturilor umane.

În „Ovidiu”, revolta împotriva morții se manifestă ca o lamentație în fața condiției umane finite: „Scurtă, prea scurtă-i arderea noastră, / Ni-s de cenușă nările pline, / Însă rămâne-va veșnic albastră / Lumina desprinsă de vine”¹³. Aici, poetul deplânge nu doar dispariția fizică, ci și incapacitatea omului de a găsi un antidot la această fatalitate. Imaginea luminii albastre, „fără de moarte în ceruri scris”, reprezintă o aspirație către o eternitate inaccesibilă. Versurile devin un strigăt de revoltă în fața unui destin tragic, marcat de efemeritate, în contrast cu o veșnicie care rămâne un ideal intangibil.

Același tip de revoltă este regăsit și în „Liniștea”, unde eul liric se confruntă cu inevitabilitatea separării și a singurătății, odată cu trecerea timpului: „Pun mâna / pe mânerul ultimei uși / și mă întorc și îl strig / pe bătrânul ce m-a însoțit (...) El există. Dar nu-mi poate răspunde / nimic. / Între noi e doar Liniștea”¹⁴. Ultima ușă, desigur, reprezintă pragul morții, iar bătrânul care nu mai poate răspunde este o metaforă a trecutului și a experiențelor pierdute. Revolta se naște din constrângerea de a continua singur, într-o tăcere care devine un simbol al izolării și al lipsei de sens.

Poetul este indignat de lejeritatea cu care moartea vine și ia, ca-ntr-un joc, ființele dragi, zilele din contul prezentului aparent etern. Astfel, în poezia „Solomeia de cânepă” moartea îl scoate pe eul liric din jocul de-a v-ați ascunselea: „Babă-oarbă, șezi în iarbă, / c-ai deschis pleoapele, / Mâna-i plină de rugină, / mi-ai furat aproapele, / Necine veni la mine, / îmi rosti chiar numele”¹⁵.

De la dialectica jocului se trece la cea a cotidianului, transgresând spre un mediu agricol, în care secera (un element cu o evidențiată conotație politică) distruge frumusețea naturii – trandafirul, asociat iubirii, nobleții, valorii estetice. În „Al treisprezecelea arcan” este simbolic și numărul considerat purtător de ghinion – 13: „Al treisprezecelea arcan, care seceră trandafirii”¹⁶.

O altă dimensiune a revoltei este direcționată împotriva divinității, percepută ca absență, distantă sau chiar complice la suferința umană. Această contestare a sacrului se manifestă prin ironie și prin interogații existențiale acute.

În „Monada”, imaginea unui „Dumnezeu astenic” care „presimte / necroza paradisului din el”¹⁷ este profund subversivă. Revolta nu este doar împotriva unei **divinități** ascunse, ci împotriva însăși **fragilității credinței**, care, în stadiul său incipient, este deja coruptă, paralizată de îndoieli și de neant. Poetul nu blamează doar absența lui Dumnezeu, ci și starea de decădere spirituală a lumii, o lume în care sacrul însuși pare a fi în agonie.

Aceeași interogație este amplificată în „Nihil sub sole, Domine?”, unde eul liric chestionează, cu o disperare ironică, natura divinității: „Doamne, ești oglinda care dispare / sau Fața / care nu se poate privi?”. Această întrebare retorică surprinde ambiguitatea prezenței divine: fie este o realitate iluzorie, efemeră, care se șterge la contactul cu omul, fie este o esență inac-

¹² *Ibidem*, p. 210.

¹³ *Ibidem*, p. 55.

¹⁴ *Ibidem*, p. 199.

¹⁵ *Ibidem*, p. 116.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁷ *Ibidem*, p. 56.

cesibilă, imposibil de perceput direct. Revolta este o expresie a neputinței umane de a înțelege și de a se conecta cu divinitatea care se ascunde deliberat: „De ce te-ai ascuns / ca să fiu?”¹⁸. Omul, pentru a exista, pare a fi condiționat de absența lui Dumnezeu, un paradox tragic ce ilustrează criza credinței, acutizată printr-o serie de întrebări retorice, ce se conturează ulterior într-o criză identitară: „Pentru cine bate, Doamne, / inima aceasta?” („Dansatoarea”)¹⁹.

Această modalitate de cunoaștere a sinelui, prin intermediul sacrului, este identificată și în poezia „Descântec de lume”, în care eul liric își privește viața din perspectiva unui Christ a cărui jertfă este lipsită de sens, fiind doar parcurgerea căii destinului implacabil, căci realitatea nu-i răscumpără suferința trăită prin sacrificiul propriu: „Tată, toate-am împlinit, / m-am născut, m-am răstignit, / te-am lăsat să înștrăini / fruntea mea cu mărăcini...”²⁰.

Odată cu pierderea sensului existenței, se pierde și legătura cu Dumnezeu, astfel eul liric este revoltat împotriva acestei pierderi inadmisibile, căci se simte părăsit, îndepărtat, înștrăinat într-o realitate dușmănoasă: „Cum te pierzi tu, Doamne, / într-o poveste / plină de ochi, / într-un nume nerostit, / într-o căruță de fulgere / hohotind peste arie / într-o poveste în flăcări / care vorbește mereu” („Cum te pierzi tu, Doamne”)²¹.

De asemenea, alături de Dumnezeu, apar și alte entități sacre, cărora li se adresează nemulțumirea eului liric. În „Amiază (pattern de basm)” legătura dintre sacru și uman devine mai concretă, astfel apare: „Îngerul care veghează jgheabul / vederii / e tot mai însetat // El ține / o minge de arșiță albă / în palma întinsă / de teamă să nu se prefacă lumea / într-o grămadă de praf”²². Aici putem observa cum frica eului se transmite și divinității, care presimte pierderea controlului asupra lumii care-i încapă în palmă, dar pe care nu o mai poate salva.

În fine, o componentă esențială a revoltei vizează însăși **condiția umană**, cu toate constrângerile și paradoxurile ei.

Versurile din „De-a baba-oarba” ilustrează o revoltă radicală, care transcende dezamăgirea și se transformă într-o dorință de anihilare a realității: „Cu mâinile-ntinse, / fără pălărie, / eu să caut lumea, / lumea să nu fie”²³. Eul liric, lipsit de vedere, adică de capacitatea de a percepe lumea așa cum este, devine un cerșetor al sensului. Revolta sa este o dorință de a nega realitatea, de a o distruge, fie pentru că a ajuns la concluzia că este de nerecunoscut, fie pentru că a perceput-o ca fiind profund viciată, nedemnă de a fi descoperită.

Contradicțiile de care se ciocnește constant îl tulbură, îi provoacă suferință, simțindu-se constrâns de conștientizarea faptului că ele sunt parte a vieții lui, parte a propriei persoane: „Paradoxul și întrebarea / și inima noastră / pe un inel dintr-o singură bucată / turnat de două ori” („Secura cu două tășuri”)²⁴. Interpretând simbolurile din aceste versuri, putem ajunge până la sesizarea unei aluzii la luna și la secera comunistă, turnarea de două ori ar fi reinventarea lumii obișnuite prin prisma unei ideologii politice, iar inelul ar fi simbolul unei legături indestructibile dintre sentimentele, rațiunea și contradicțiile ce alcătuiesc ființa eului liric.

Condiția umană este spațiul limitativ ce-l irită pe poet, îl face confuz căci, pe de o parte își resimte perenitatea: „Trupul meu / ca o mare fixă / acoperită mereu de pământ... / gândește omul” („În absența delfinului alb”)²⁵, iar pe de altă parte este conștient de faptul că

¹⁸ *Ibidem*, p. 248.

¹⁹ *Ibidem*, p. 74.

²⁰ *Ibidem*, p. 124.

²¹ *Ibidem*, p. 250.

²² *Ibidem*, p. 152.

²³ *Ibidem*, p. 115.

²⁴ *Ibidem*, p. 142.

²⁵ *Ibidem*, p. 173.

el reprezintă elementul esențial al lumii în care trăiește, elementul integrator și atotcuprinzător, deoarece „Toate erau Eu / și nisipul și umbrele / și peștii și soarele / și meduzele / și plopii și păsările / și ochii oamenilor” („Ca să-mi reamintescă”)²⁶.

În „*EN TŌ KŌSMO ĒN...*”, revolta este orientată către propria ființă, văzută deja ca o închisoare. „Captiv în capcana / propriului trup / vâlul, visul, rana / aș vrea să le rup”²⁷, declară poetul, exprimând o dorință de eliberare de limitările biologice și de suferințele existențiale. Aici, revolta este o aspirație spre transcendență, spre evadarea din contingent, pentru a atinge o stare de libertate absolută. Această stare este asociată și trasfigurării, metamorfozării în alteritatea care-i desfigurează identitatea: „Un galben rar, mânat dinspre salcâmii / rămași, m-atinge și tresar abia, / și trec prin cel ce sunt și umblu altfel / și împrumut un chip al altcuiva. // Statura lui îmi va apare poate / de foarte sus, de la zenit, curând, / ca un dulgher adolescent ce bate / în căpriorii cerului răsând.” („Galben rar”)²⁸.

De asemenea, revolta manifestată împotriva condiției umane ține și de determinarea esenței omului prin intermediul acțiunilor pe care le face, deoarece acesta este considerat o unealtă în mâinile sorții și nu ființa a cărei voință este autonomă, deci și responsabilitatea – deplină. În poezia „Zicere asupra”, prin simboluri precum „piatra” și „toiagul” se face referință la omul neputincios în fața destinului său: „Ca și cum toiagul ar mișca / pe cel ce-l ridică. // Ca și cum piatra ar fi voința / celui ce aruncă cu ea”²⁹. Sugestiile create de semnificația acestor versuri pot fi calificate ca o scuză a generației, care s-a salvat publicând texte cu iz politic, valorificând o dialectică bazată pe concesiile regimului comunist, care literalmente a luat scriitura în mâinile sale.

O altă formă a dezvinovățirii omului/poetului apare și în „Odihnă în țipăt”, în care eul este un martor tacit al realității, căci afirmă: „Am fost adus aici / cu ochii legați, / în cuvintele gurii tale”³⁰. Destinul determinat, raportat la dialectica basmului, prefigurează apariția unui eu liric eroic, răzvrătit împotriva perenității sale, fapt identificat și în „Oleandru (poem țigan)”: „Ține-mă, pământ cu iarbă, / că vrea umbra să mă soarbă, / călător de făgețel, / nu mă pot opri defel”³¹. Tot în aceeași cheie este și poemul „Pattern de basm”, care incifrează, prin simbolurile și motivele basmului tradițional românesc, ideea luptei dintre bine și rău, dintre om și societatea ostilă sau destinul necruțător, prefigurând structura arhetipală a revoltei din lirica lui Cezar Baltag. Eroul de basm, pornit împotriva răului, poate trece diferite obstacole, dar ca să învingă răul, trebuie să-și dea lumea ca răsplată: „Și să-ți faci / un toiag de fier și opinci / de fier... / Și să ajungi la un pod / de fier / și podarul să tragă podul / ca să treci apa / numai dacă ai să-i dai vamă / lumea”³². În aceeași ordine de idei, valorificarea motivelor specifice basmului susține revolta împotriva lumii reale, iar eului liric îi rămâne doar să-și spună păsul într-o manieră folclorică – a ghicitorilor și zicătorilor: „Cinel, cinel, / trece-un șarpe prin inel / cu-ntrebarea după el. / În triunghiul isoscel, / leul paște mușețel / și delfina asfodel. / (...) / Cinel, cinel, / șarpe și mefistofel.” („Arcane de iarbă”)³³. Imaginea șarpelui biblic însoțește și alt poem, în care nu doar titlul – „Isis” – este mitic, ci și ideea lumii în lume, un fel de păpușă rusească, care-l exasperează pe eul liric, deoarece lui i se

²⁶ *Ibidem*, p. 186.

²⁷ *Ibidem*, p. 252.

²⁸ *Ibidem*, p. 46.

²⁹ *Ibidem*, p. 66.

³⁰ *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 128.

³² *Ibidem*, p. 140.

³³ *Ibidem*, p. 136.

arată „Pământul / într-un bob de grâu / grâu / în gușa unei vrăbii / vrabia / în inima unui șarpe / șarpele / într-o nesperată lumină / și lumina / închisă într-o femeie”³⁴. Spațiul ermetic al lumii de basm este o imagine artistică arhetipală și în „Transmutatio virium (pattern de basm)”, în care metamorfoza magică din poveste: „Eu am să mă dau de trei ori / peste cap” îi oferă eului liric șansa de a fi atât eroul său, cât și al celuiilalt, deoarece el afirmă: „am să mă fac soare / să nu vezi / cum se scutură sufletul tău / ca o sită dintr-o mână / în alta”³⁵. Totuși, nici basmul nu este lumea primitoare ce ar fi un remediu de salvare de la realitatea ostilă, căci, într-un final, se dovedește a fi că „Basmul nostru nu e / astăzi foarte blând, / pe mine mă prinde / gheața înotând”³⁶.

Revolta împotriva condiției umane și a determinării acesteia poate fi observată și într-un poem mai filosofic – „Logică binară”, care se îndepărtează de lumea basmului și transcende într-un limbaj mai select spre a descoperi spațiul limitativ al alegerilor pro sau contra, strict categorice, pe care le poate face omul, astfel încât acesta să nu se mai simtă pe deplin stăpânul vieții sale: „Viață ce nu ești a mea. Dar a cui mai ești / oare? Cine mă obligă să te trăiesc / când e atât de departe de mine / alegerea. Și totuși, poate, eu te-am ales / foarte de mult: dintre culori / numai roșul și negrul, viața / și moartea / sunt azi condamnat / să mor și să trăiesc / între da și nu oricât aș fi preferat / lumina lui poate. / Mie moartea și viața, numai atât, / inimă ireconciliabilă, inimă / exilată în alternativă, *tertium non datur*, / logică simplă, binară, în care m-am instalat / aproape ca Hristos în cuiele / renunțării sale pe cruce / Viață ce nu ești a mea / dar a cui să fii oare?”³⁷. Nemulțumirea față de lipsa unei alternative sau a unei soluții din „mijlocul de aur” îl face pe poet să concluzioneze cu tristețe: „Lipsește termenul mediu / care nu e nici / afirmație / nici negație / și fără de care / omul / e o pasăre mută // Inventează-l” („Ca soarele”)³⁸.

Ajuns în zona dialectică a contrariilor, eul liric se întreabă: „Nu ești mulțumit de zilele tale, / sufletul meu? Sperai mai mult?” în poezia „SOMA-SEMA”³⁹, exprimându-și nemulțumirea totală față de elementul minim al vieții – acea viață în mic – ziua, care nici ea nu-i mai poate bucura sufletul, provocându-i dezamăgire.

Anume acest sentiment acutizat îl constrânge pe poet să se opună lumii, iar revolta lui să ia conturul unei dorințe de evadare, astfel că în poezia „Aminte”, prin îndemnul metaforizat – *hai să fugim* – se subînțelege o chemare la o fugă din și de lume: „Hai să numărăm lumea, / din capăt până în capăt, din răspoimăine / în ieri”⁴⁰. Ulterior, în poemul „Semn”, fuga devine o călătorie, care simbolizează speranța deoarece poetul este încă în căutarea sensului vieții, frumuseții și luminii acesteia: „Călătoresc pe firul de păr / de deasupra / unei prăpăstii / Și din când în când / fără voie / privirea îmi e trasă / în jos / Sunt aici – / îmi strigă atunci, brusc, o pasăre / nevăzută – / sunt încă sus... // Semn / că aripile mele nu au luat foc / încă // Semn / că soarele încă / nu a murit”⁴¹.

³⁴ *Ibidem*, p. 153.

³⁵ *Ibidem*, p. 155.

³⁶ *Ibidem*, p. 176.

³⁷ *Ibidem*, p. 213.

³⁸ *Ibidem*, p. 172.

³⁹ *Ibidem*, p. 222.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 109.

⁴¹ *Ibidem*, p. 184.

Pe lângă fugă, revolta eului liric se mai manifestă și prin dorința de a-și schimba statutul social, încercând rolul nefast de mire: „– Cântă, cucule, osana / că mă-nzor cu coțofana, / demona de dud domol / cu măduva de nămol” („Starostea”)⁴².

În concluzie, putem afirma cu certitudine că lirica lui Cezar Baltag este o explorare complexă a temei revoltei, de la contestarea unor forțe cosmice, precum timpul și moartea, la confruntarea cu divinitatea și cu propria condiție. Prin folosirea unor imagini sugestive și a unei dialectici ironice, poetul transformă actul de revoltă într-o expresie a unei conștiințe rănite, dar și lucide, care nu se resemnează în fața unei lumi percepute ca absurdă și ostilă. Poemele sale devin astfel niște jurnale ale unei lupte interioare, în care singurul act de rezistență este, de fapt, însăși formularea întrebării, ori, parafrazându-l pe Eugen Negrici – reînnodarea poeziei prin imitare, care a dus la „reînvierea tradiționalismului întrebatic”⁴³, ce a fost o formă posibilă de rezistență/supraviețuire prin scriitură.

Această revoltă manifestată prin „miturile compensatorii” a fost partea evoluției literaturii române din anii ‘60, care se scria „printre ruinele unei literaturi, într-un climat nefiresc, tulburat de amintirea atrocităților literare din anii ‘50 și a încercării autorităților comuniste de a evacua cultura unei națiuni”. Revenirea la trecut este o formă evazivă și puțin periculoasă, prin care, atât Cezar Baltag, cât și alți reprezentanți ai generației sale, au putut să-și scrie nemulțumirile⁴⁴.

Structurând imaginarul poetic în jurul unor scheme mitice, de exemplu, scriitorii șaizeciști erau acceptați de cenzura regimului, deoarece „întreaga atmosferă culturală din vremea naționalismului ceaușist îmbia la idealizarea trecutului”⁴⁵. Astfel, această subtilă revoltă, ca o schemă arhetipală a scriiturii, devine un filtru prin care putem interpreta imaginarul artistic al liricii scrise într-un context politic de mare influență.

⁴² *Ibidem*, p. 123.

⁴³ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*. București: Cartea Românească, 2008, pp. 258-259.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 259.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 264.

GÂNDIREA MITICĂ ÎN POEMELE LUI ION HADÂRCĂ: DE LA INTELECTUALUL ÎN TRANZIȚIE LA INTEGRAREA ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ
Mythical Thinking in Ion Hadârcă's Poems: from the Intellectual in Transition to Integration into the European Union

CZU: 821.135.1(478).09(092)
DOI: 10.5281/zenodo.19466347

Victoria FONARI

<https://orcid.org/0000-0003-0058-167X>

Doctor în filologie, conferențiar universitar

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: victoria_fonari@yahoo.com

Summary: The article aims to analyze the mythical images in Ion Hadârcă's lyrics. The specifics of the updating of the ancient myth involved in the artistic image emphasize visions about creation, time, freedom, value. This research targets the volumes of verses *Hellenice*, *Ulysses*, *An Early Late River*. The writer Ion Hadârcă, having a political career, in his articles is tempted to explain his own vision, in which we notice how mythical thinking works that assumes the role of connection between the ancient period and the transition period. I insisted on explaining the pre-texts, which impose an antithesis of the century in which the postpostmodern century. The concept of Heraclitus is individualized, perceiving it on the scale of the globalization phenomenon. In *Continuous Olympus* we recorded a reassembly of ancient mythology through Proteus, Hyperion.

Key words: mythical image, mythical thinking, globalization, Heraclitus, updating of concepts.

Predilecția dintre pre- și post-

Implicarea scriitorilor în Renașterea Națională este evidentă atât din punct de vedere al documentelor istorice, articolelor în ziare, cât și prin creația artistică. Când anii '90 abia anunțaseră în Moldova independentă fenomenul globalizării, privit cu multe suspiciuni, scriitorul om politic Ion Hadârcă vine cu un vers inedit în care se întrevește această conexiune cu simbolurile europene, pe care le proiectează în versurile sale printr-o actualizare a gândirii mitice la nivelul secolului în care trăiește. Condiționat, probabil, și de multiplele călătorii între anii 1996 și 1998, când este membru supleant al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei la Strasbourg.

Se creează impresia că poetul digitalizează problemele contextuale ale timpului său în limbajul general-uman, pentru a obișnui cititorii cu viitoarea epocă, unde va domina multiculturalismul, publicitatea, consumismul, incertitudinea și necesitatea acomodării cu toate schimbările vertiginoase care urmează. Volumul de poeme *Helenice*¹ este unul semnificativ pentru cei interesați de influența mitului antic clasic în literatura română. Este important pentru o prefață realizată de însuși Ion Hadârcă care explică alegerea de a se căuta în motivele antice și de a-și extrage prezentul pe această pânză a textului. Alte aspecte sugestive constituie dialogul poetic cu Pericle care abordează relația dintre creația artistică și puterea politică; călătoria în plan geografic, istoric, care cu lupa imaginii artistice sesizează criza destrămării valorilor.

¹ Ion Hadârcă, *Helenice*. Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1998, 128 p.

Apariția editorială în 1998 confirmă că textele adunate, datând în mare parte anii 1994–1998, sunt cele care explică lăuntricul zbuciumat în reformatarea vectorului după Adunarea Națională din 27 august 1991, care, într-o perioadă scurtă, trece printr-o criză monetară și o sărăcie imediată condiționată de tranziție, ce impune schimbarea politică de la Frontul Popular la agrarieni în coaliție cu socialiștii și interfrontiști.

Elada, fiind și tărâmul zeilor olimpici, și leagănul ortodoxiei, va îmbina în volumul de versuri atât motivele antice, cât și cele bizantine. În poeme aceste teme majore nu se intersectează. Autorul nu preferă să le combine, apar două entități culturale care au împărțit același spațiu, cunosc unul de altul, dar nu se confruntă. Sunt patrimoniile fiecare în spațiul său. Raționalismul poetului preferă să le extindă în actualizare ca subiecte separate.

Conform obiectivelor stipulate în introducere, accentul nostru va fi preponderent pe poezia unde persistă imaginea mitică.

Gândirea mitică este descifrată de scriitorul Ion Hadârcă în toate componentele unui discurs concentrat academic în *Pre-Text*, fiind unul care explică această conexiune ombilicală cu civilizația antică: „Elada (Helenica) în ansamblul ei apare ca un fel de pre-text al civilizațiilor moderne”². Scriitorul avertizează o corespondență dintre civilizații care cunosc o realitate cronologică, indiferent de spațiu, dar care întrevade influențele vădite pe care le va dezvolta prin intermediul poemelor artistice.

Mitul apare aici nu într-o formă intactă, el are proprietatea de a se modula cu timpul care corespunde momentul scrierii, de parcă ar fi gândul care trece prin tunelul cultural sintetic, propriu lumii antice. Astfel, gândirea mitică, care pentru lumea elină era și inspirație, și cunoaștere, și aspecte estetice și morale, este actualizată implicând imagini artistice care nu se rezumă doar la creație, ci și la filosofie, politică. Eul liric trăiește gândul primar care nu și-l dorește cenzurat nici de conceptele culturale, nici de cele civilizatorii. Inspirația nu mai este definită prin muze, dar care, fără să nominalizeze, determină acel daimon socratic. Este conștiința momentului pe care vrea să fie auzită. Dar pentru că discursurile spuse sunt prea efemere, eul liric le consemnează în scris.

Scriitorul recunoaște importanța spiritului antichității, savurând aceste punți de conexiune cu ultimul deceniu al secolului al XX-lea: „În stricto sensu, adevăratele pre-texte au existat numai în energo-generatoarele de spirit clasic ale unui Empedokles ori Sokrates – cei care au refuzat textul ca atare, savurând oral și mintal beția de esențe existențiale ce preced și succed individul ori fapta, evenimentul fatal”³. Este confruntarea dintre discuția care nu se obligă să se mențină în timp, având darul trecerii, fără a-și păstra amprente de foaie. Se simte nostalgia când memoria înlocuiește scrisul. Este trăirea culturii, cuvânt pe care îl scrie cu majusculă și pe care îl percepe într-un mod generalizator.

Deși folosește cuvinte, se creează impresia că textul este scris cu gândul. Un gând care vine din interior, care îi curge în vine, de care nu se poate dezice. Este o constanță atomică, cea care în lumea elină semnifica indivizibilul.

Pe linia cronologică scriitorul își revendică prezentul în terminologia care domină istoria literaturii: „Textual vorbind, pre- și post- sunt parantezele ființei, toate variațiunile, stilurile și metodele (de gândire, de artă, de putere) sunt în afara acestor paranteze”. Convențiile terminologice se banalizează în acest vârtej de schimbări în cele mai diverse domenii. Astfel, poetul nu se doctrinizează în frontierele unor noțiuni. Dacă să observăm dinamica

² Ion Hadârcă, *Pre-Texte*, in: Ion Hadârcă. *Helenice*. Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1998, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 8.

utilizării cuvintelor, atunci dintre pre- și post-, alegerea cade pe acest prefix: pre-. Se creează impresia că pentru scriitor chiar și amintirea / memoria / istoria lucrează pentru viitor prin acest *pre-*, care sugerează deschidere, început, ceva care urmează. Fiind în opoziție de acest *post-*, care în antiteză sugerează o închidere, o senzație de sfârșit. Poetul se vrea unul deschizător de drumuri, de aici aplicabilitatea simbolică pe „Un fel de izvor sau râu al lui Heraclit, care mereu se înrăurește pe sine, izvorându-se și din nou absorbindu-se, pentru a se purifica instantaneu, niciodată pe nimeni să nu-l poată scălda repetarea”⁴. Sensibilitatea omului de artă chiar și în secolului intertextului, a multiplicării, își trăiește continuu căutarea individuală, unică în esența ei. Râul lui Heraclit de *Panta rei* primește o nouă conotație de izvor: se accentuează forța creativă, ca una continuă de revitalizare, de o inestimabilă trăire autentică a timpului. Este omul care în conștiința trăirii rămâne axat pe trăsătura sincerității cu sine însuși. Esența constituie: „marea enigmă a universului – Ființa, și marea enigmă a enigmei – Ideea!”⁵. Preceptele lui Heraclit apare în volumul antologic *Ulysemne*⁶ într-un mod planetar în versurile „pentru că marele râu / al lui Heraclit / nu are nume”, un anonim ce pare să fie un tot al locului unui fiecare își conștientizează trăirea. Acest *altfel* este fie condiționat de timp, fie de transformările contextuale ale percepției eului liric. Fenomenul globalizării apare la un alt nivel: „în fiecare zi / de fiecare dată / când ieșim în lume / de fapt noi pășim / pe o altă planetă” (*Planeta lui Heraclit*). Pronumele personal *noi* este ancorat într-un timp al prezentului, care oferă o dezvoltare de a trăi inedit fiecare zi. Perspectiva planetară interveni la o nouă percepție de a fi locuitori continuu revizuiți de experiență, emoție sau raționament, fără a avea șansa revenirii în același timp.

Același motiv filosofic se întrevăde în titlul-monadă *Râul devremelui târziu* (București, 2023), interpretat subtil de criticul literar Mihai Cimpoi: „Digitația verbală – se impune și îi reușește – acolo unde semnifică devenirea, marea trecere blagiană, ilustrând parcă descendența lui Hades din Kronos”⁷.

Poemul *Râul Zenon, malul Herclit* transfigurează conceptul filosofic în simboluri. Astfel, preceptele distinse din metafizică se perindă prin gândirea mitologică. Se creează o atmosferă în care nu numai că apar spațial aceste teorii, dar, prin virtualul imaginilor, eul liric le recunoaște în secolul XXI: „Pentru a sparge / sensul statornic al scurgerii / Heraclit s-a contopit / cu hermeneutica / și cu maieutica malului înalt / și zilnic înstrăinat / cu celălalt mal heraclit”. Timpul în acest poem este echivalent cu noțiunea de sens. Pentru fiecare om de artă timpul este o percepere a căutării. Dedublarea imaginii filosofului antic apare într-o imagine mitică, devenind un personaj care are identitatea majusculei – acea individualitate a descoperirii, a dezvoltării, a creării unei teorii. Dar tot lui îi este proprie și perspectiva minusculei – cea a comunului, a reflecției generațiilor de oameni, care își pun problema timpului, uitând că ar putea să treacă fără a realiza ceea ce, de fapt, își propuneau. Între aceste două euri, echivalente cu două maluri: al lui Heraclit cu majusculă și al lui heraclit cu minusculă, se află constanta lui Zenon. Criticul literar Mihail Dolgan a catalogat specificul creației lui Ion Hadârcă de a integra poeticul și filosoficul astfel: „E mereu pasionat de concepte, de noțiuni-simboluri, de noțiuni-mituri, care mai mult definesc decât sugerează”⁸.

⁴ *Ibidem*, p. 9.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ion Hadârcă, *Ulysemne*. Chișinău: Știința, 2019, 124 p.

⁷ Cimpoi Mihai, *Ion Hadârcă – spunerea organică de sine*, în: Ion Hadârcă, *Râul devremelui târziu*. București: Editura Academiei Române, 2023, p. 17.

⁸ Dolgan Mihail, *Poezia contemporană, mod de existență în Metaforă și Idee*. Chișinău: „Elan Poligraf”, 2007, p. 483.

Conceptul lui Heraclit în creația lui Hadârcă se topește în imaginea simbolică a filosofului, în care se întrevide raportul dintre realitate și virtualitate. Reflecția conferă imaginii proprietăți mitice, coordonat de ritualul intrării în râu. Totul pentru a se înțelege pe sine în această trecere a timpului. Autorul inversează poziționarea personajului, îl extrage din ritual, plasându-l sau chiar identificându-l cu două maluri, în care cititorul va alege punctul de referință: fie a malului cu majusculă, fie a malului cu minusculă. Din perspectiva acestui joc deducem că cel cu majusculă, după metoda arhetipală, ar fi Supraeul, iar cel cu minusculă – sinele. În acest poem este inclusă *formula* în care s-ar putea înțelege Supraeul cu sinele prin hermeneutică și maieutică. Sunt metodele miticului Heraclit, în viziunea poetului Hadârcă. Amintim că maieutica este specifică gândirii lui Socrate, iar hermeneutica în lumea antică s-ar include în *Despre interpretare* tratatul lui Aristotel. Totuși, aceste modalități de a descoperi lumea au noi conotații în secolul nostru, care include o vastitate de modalități de interpretare, bazată pe *logosul* din dialog, ceea ce demonstrează rolul comunicării care include și comunicarea poet – poem, și reflecția în poem – cititor.

Zenon devine numele fluviului, dar și acesta are proprietatea diblului: „Zenon, râul tumultuos / luptându-se cu Zenon cel din izvoare”. Dacă relația dintre Heraclit și heraclit este de înstrăinare, în cazul lui Zenon, care rămâne cu majusculă în ambele ipostaze, este de confruntare. Râul simbolizează forța unificatoare a apei și izvoarele, sursa ideii care nu de fiecare dată acceptă să se fie cooptată de alta. Astfel punctul static care ar distinge ființa sau obiectele în fiecare clipă, cum ar fi broasca țestoasă care merge mai repede decât zborul săgeții lui Ahile, în poemul analizat apare imaginea vizualizată în „săgeată albastră”.

În acest dialog dintre Heraclit și Zenon avem crearea unui mit care vine din fluviul cuvintelor limbii române: „Zenoane, Zenoane, ești cât un punct / din burta visului Zenobiei caste”. Forma de vocativ îl apropie de sf. Zenobia, corelația dintre antichitate pășește pe făgașul creștinismului. Spusa ei „Și mai dureroase sunt muncile cele veșnice, decât cele vremelnice” nuanțează veșnicia omului în raport cu timpul terestru. Din aria creștină în poem avem și exponenta culturală: „numai clepsidra / stă demnă să te înalțe-n / lina cădere către misterele stelei Hyperion”. Straturile culturemelor: antice, creștine și române evocă structura omului secolului XXI din care nu se poate de extras granulat viziuni, concepte, fapte, întregul său devine similar torsului de fus „și iarăși mereu / dinspre sinele său / către noul / propriul sine”. Gândul apare convertit într-un fluviu care este punctat din multitudinea de idei, dar care, la rândul lor, contribuie la o continuă transformare a sinelui. Jocul de sine: sine explică această metamorfoză în timp ce poate fi văzută segmentat prin fiecare cuvânt scris, dar și fluid în lectură, revenind la text, vom fi de fiecare dată un alt cititor. Pentru că dacă poemul este sigilat în timpul apariției editoriale, atunci cititorul va avea propriile contexte de receptare determinate de context, cunoștințe, experiență, dispoziție, raționamente.

Din numele comune autorul valorifică prin a le scrie cu majusculă doar trei cuvinte: Cultură, Ființă, Idee. Conotația acestora rămâne legată de frâul cuvântului *înțelegere*. Înțelegerea oferă amploare, dinamică, deschidere, susținând conotația aceluiași *pre-text*.

Orficul heraclitian

Apropierea prin forma imnurilor orfice constituie poemul *Imnul inițierii* care deschide volumul *Helinice*, utilizând antitezele și ritmurile antice își conștientizează o contemplație a creației pe care o simte, și o identifică în timpul creației, savurând chintesența care are forță să apropie limbajul de forța gândirii: „Tu dătătorule de sine risipitorule de toate”. Similar cum textele orfice conțin capacitatea polisemantică, care permite o varietate de interpretare,

astfel și textul lui Ion Hadârcă înscrie energia care implică forța transformării. În poemul *Sunt lucruri* se resimte conceptul orfic de a fi între inițiere și memorie. Se insistă pe o memorie a scrisului, spre deosebire de orfici, care acceptau transmiterea pe cale orală a mesajului, consemnând energia constructivă a rostirii. Autorul pare că ne implică într-un ritual de concentrate creativă: „Una Meduza de tuș – Arta scrierii – / preface tăcerea-n gândire”. Meduza are diverse conotații, dintre care: groază, frică, pedeapsă, putere, apărare, eternizare.

Conexiunea dintre orfism și creștinism este evidentă și în *Inițierile mistice*⁹ și se suprapune și în următoarele rânduri: „căci numai Verbul se adevărește a fi / spusa celor nespuse, / văzutul celor nevăzute, / cântecul celor necântate / și nemaiauzite / măsură a toate”. Perspectiva măsurii în cuvânt determină acea posibilitate de a trece în diverse lumi prin armonia dintre rațional și emotiv. Este evocat traseul spre lumea ideilor. Și dacă în acest text creația are amploarea imaginației, unei eliberări de timp și spațiu în numele gândului, poetul analizat propune și un poem restricționat într-un pătrat din cuvinte, similar unei rame din rânduri scrise. *Lira din acvariu* este un text experimental, care permite multiple tipuri de lecturi. Totuși, această constrângere – de a plasa instrumentul în acvariu – implică gândirea omului din era globalizării prin ecranul tehnologiilor, care înlocuiește dorința omului de a admira Constelația Lirei printre cuvintele *Oda Lactee*. Avertizarea de a se lăsa constrâns este argumentată de imaginea „Omul rob sub teasc”. Contextul pe care îl poate sesiza fiecare este desemnat prin acest acvariu, care pune accent pe limită și imposibilitate. Concomitent avem și o imagine de o amploare interioară „O liră / mai vibrând prin oase albe / flori de lotus aievea”. Din picturile cubiste ale lui Picasso pare că pășim imediat prin posibilitățile virtuale ale imaginației spre expresionismul lui Dali. Imaginea onirică în această poezie este o componentă a eului liric, auzind această liră în propriul corp. Pagina la fel poate fi un acvariu pentru text, având o limită spațială, dar conotația, modul de înțelegere poate fi multiplicat asemenea unui vis care poate fi interpretat diferit. Autorul parcă ar chema cititorii săi să audă lira din interiorul său unde ar putea să crească și nuferi. Nu în zadar este aleasă această plantă. Acvariul se opune apei curgătoare a lui Heraclit, semnificând apă stătătoare. Nuferii, preferând anume aceste ecosisteme, explică cum ceea ce e static, repetitiv, uzual, pot să ne aducă sentimente de contemplație. Dacă Pitagora specifică muzica cosmică, atunci Ion Hadârcă atenționează asupra comunicării cu propriul eu, care este atât de necesară pentru propria înțelegere. O altă fațetă a acestui eu liric inserat într-un trans oniric se vede „sunt fluture / fetus heliopteric / prins de cei doi aștri – alb și negru” (*Cristal de univers rotit*). De data aceasta, spațiul de acvariu este înlocuit cu cristal de univers în care se simte într-o stare de imponderabilitate temporală „parc-am mai fost / parcă mai sunt / parcă voi fi / parcurs la netrecut / abisul unic / de nedesfăcut”. În jocul repetitiv adverbul în oglinda subtilității inconștientului devine cuvânt-cheie și se apropie de conotația Parcelor, trei la număr, responsabile anume de aceste trei etape temporale, individualitatea auctorială înlocuiește ghemul tradițional din firul vieții palpabil alegoric cu adâncimea unei esențe temporale pe care o putem percepe doar cu sufletul.

Atracția eului liric de a se percepe în structuri ca o componentă a Universului, îl provoacă să aleagă ritmurile tobelor: „Ritmuri bătaie recul / EUTHARKOS – SOKRATES”.

Arhitectura lexicului se renovează chiar din titlul *Trustul de cutii pentru Pandora*, dedicată poetului Lucian Vasiliu. Este probabil aluzia când omul de creație reușește să își construiască din artă afacere – vizează lucrul editorial. Jocul de cuvinte este uimitor, de un subtil sarcasm: „și veți-fi-vom / toți cu de toatele / împăcați / împachetați”. Implicarea scrii-

⁹ Vezi: Orfeu. *Inițierile mistice*. București: Herald, 2013, 157 p.

torilor în afacerea editorială implică pactul social de a desființa esența și de a pune accent pe cutii, dar nu pe esență. Astfel Pandora, care semnifică *purtătoare de dar*, devine o deținătoare de cărți ascunse în coperte de texte necitite: „câte-un baks de / iluzii”, care deține cutiute cu Sperața descleiată și are forță să bocească „fără milă într-un / Microfon Transcedental”. Pragmatismul înlocuiește cei 12 zei olimpici cu „6 mlrd de semizei”. Textul revendică importanța lecturii și a înțelegerii, fiind primordială vocii publicitare. Posibilul cititor, poziționat în ipostaza de semizeu, este o ironie financiară, care explică un spirit obiectiv.

Deși eul liric rămâne un părtaș al lumii ideilor, acesta nu se lasă copleșit de doleanțele percepției, pledând și pentru o citire a textului fără patetism. Dar ținând cont de viziunile scriitorului fără a fi diminuate: „Cifrul și cercul / Arcul lui Hercul / Țara-n hotare - / Noli turbare // Noli turbare” (*Noli turbare*). Prin conotațiile latine, extrase din spusa lui Arhime-de, vine să anunțe atitudinea față de rusificare și atitudinea față de nostalgia altora pentru imperiul sovietic.

Transcendența olimpică în secolul XXI

Scriitorul și omul politic Ion Hadârcă, născut în zodia leului, fiind sub semnul focului, ghidat de gândirea mitică, realizează un liant dintre mitul antic și timpul actual. Din titlul *Olimp continuu* se iscă conotația aspectului timpului în limba engleză de continuu, care desemnează desfășurarea acțiunii într-un timp limitat fie raportat la prezent, fie la trecut. Ținând cont că limba română nu are acest aspect, putem deduce că noțiunea *Olimp* transcende într-un fenomen, nuanțat de însoțirea adjectivului *continuu*. Olimp este sigla mitologiei eline antice, spațiul celor 12 zei care locuiesc pe cel mai înalt munte din Elada. Poezia recrutează mai multe mutații pentru a-l accepta în oglinda secolului al XXI-lea.

Poetul extrage mitul antic din spațiul elen și îi proiectează în tot și toate, după viziunea panteistă: „Omniprezenții olimpici”. Această omniprezență denotă o reconversie a mitului schimbându-le locația și oferindu-le timp de a fi „campioni ai campionilor”. Între multele mitologii, în poezia din literatura română domină imagini anume din cultura elină. Așadar, eul liric optează pentru acest *primus inter pares* cultural.

Panteonul olimpic devine cufărul cu elementele primordiale ale lui Empedocles, pe care le enumeră: „Zeul Aer / Zeița Apă / și Arhi-Proteul Pământ / iar Demiurgul-Foc”. Majusculele accentuează forțele primordiale. Cele trei lumi ale mitologiei antice: zeitățile olimpiene, zeitățile marine și zeitățile lumii subpământestii sunt reconfigurate după prototipul filosofului antic. Dacă masculinul Aer este echivalent cu toate zeitățile cu car, cum ar fi Zeus sau Apolo, femininul deține începutul acvatic, atunci pământului îi revine, după autor, conceptul de Proteu, însoțit de Arhi. În limba greacă veche *αρχή* are conotația „început, punct de plecare, pricipiu indemostrabil ultim”¹⁰, în perioada presocratică înseamnă cuvântul primordial ce posedă forța materializării. Proteu este atestat în mitologia elină ca un zeu cu precădere marin. Homer îi explică proprietățile în discursul lui Menelau, care a avut răbdare de a-i vedea nenumărate chipuri până a afla adevărul despre cum să ajungă în Sparta. Proteu este zeul cu următoarele trăsături supranaturale: are darul transformărilor, este deținător al adevărului și are darul prevestirii. James Joyce îi accentuează conotația de adevăr aflat prin intermediul interiorizării ascuns în inconștient, este un adevăr greu de obținut, refuză să fie descoperit, este fluid, asemenea gândurilor. Pentru romancierul irlandez Țărnuț unde personajului i se dezvăluie inconștientul se asociază cu Proteu, perceput nu ca un zeu antic, dar ca posibilitate de a-și dezvălui ascunsul, este o realitate a inconștientului

¹⁰ Francis E. Peters. *Termenii filosofiei grecești*. București: Humanitas, 2007, p. 51.

scoasă, metaforic spus, pe litoral paginilor romanului *Ulise*. Inconștientul, după Jung, deține informația ascunsă despre frici, angoase, dorințe. Este un adevăr la care trebuie să ajungi prin mult efort.

Revenind la poemul *Olimp continuu*, imaginea *Arhi-Proteul Pământ* accentuează conexiunea dintre acest zeu și Gaia (zeița pământului): adaptabilitatea, schimbarea înfățișărilor și darul de a avea acces la informația predestinării. Or, prima preoteasă din oracolul din Delfi a fost Gaia, precedată de Themis, Phoebe, Atena. Apolo este zeul care cucerește, obține prin luptă dreptul de a deține puterea oracolului. Proteu în limba greacă ar însemna primul, de început.

Elementul Demiurgul-Foc este care are forța acțiunii, creației propriu-zise. Etimologia explică cuvântul *Demiurgos* ca fiind munca de făuritor în văzul tuturor. Firea de artizan „străbate prin toate / și le preschimbă rând pe rând”.

Unic zeu olimpic este menționat prin sinecdoca „fuga măsurată-n sandala / zeului Mercur”. Măsura, fundamentală în percepția antichității, este estimată în zbor / în interpretare / în conexiunea acestor elemente care formează și esența umană încorporată în viul terestru: „himerele-nfrunzite / de neamuri pământești”. Eul liric va camufla adevărul în „epopeea rostirii – / SI-LA-BI-SI-NI-A”.

Silaba, în română a venit prin filiera limbii latine, este o noțiune din greacă: ceea ce este luat împreună. Creația umană apare în acest cuvânt inventat și scris cu majusculă, asemenea notelor muzicale.

Traseul compozițional al poeziei trece de la fluiditate și constanță, percepute separat sunt elemente în sine, care nu au forța vieții decât în sinteza pământului și a focului. Sunt etapele de la idee spre materializare. Totuși, pentru a putea percepe adevărul, care se opune zădărniceii, este necesar să parcurgi și peștera invers: de la întuneric spre lumină și de la lumină spre întuneric, purtând în sine rostirea. Rostirea – cuvântul pronunțat care are forță să transforme realitatea prin obținerea sensului / rostului.

Concluzii:

Imaginile mitice dominate în textul artistic valorifică două etape în perioada constituirii Republicii Moldova: 1) intelectualul în perioada tranziției, 2) integrarea Republicii Moldova în Uniunea Europeană.

În poemele scrise în perioada de tranziție se întrevide conceptul răstălmăcit al lui Heraclit. Implementarea imaginilor mitice în cultura creștină, la etapa incipientă de europenizare, traversează o nouă actualizare în timpul digitalizării.

Mitologia antică pune bazele globalizării culturale, dar fenomenul dat în acest context explică cultura umană având funcția primordială de a dispune de acea forță conștientă pentru a afla adevărul în rosul cuvântului. Esență ascunsă în milenii, în etimologie, gândire mitică și asamblată în cultura universală.

**PERSONAJUL-REFLECTOR ȘI CONDIȚIA UMANĂ: ÎNTRE „FECIOARELE
DESPLETITE” DE HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU
ȘI „ANNA KARENINA” DE LEV TOLSTOI**
*The Reflector Character and the Human Condition:
A Comparative Study of Hortensia Papadat-Bengescu's The Disheveled Maidens and
Leo Tolstoy's Anna Karenina*

CZU: 821.09(4)

DOI: 10.5281/zenodo.19467181

Aura COMORAȘU

<https://orcid.org/0000-0002-3589-2534>

Profesor gradul didactic I

Școala Gimnazială „Explorator Teodor Gheorghe Negoită”, Sascut, Bacău, România

E-mail: auracomorasu@gmail.com

Summary. This article investigates the status and function of the reflector-character in three distinct European literary contexts: the Russian realist novel (*Anna Karenina* by Lev Tolstoy), the Romanian modernist novel (*Fecioarele despletite* by Hortensia Papadat-Bengescu), and Scandinavian drama (Henrik Ibsen). The study is grounded in the theoretical framework provided by Henry James and Nicolae Manolescu regarding the reflector's role in shaping narrative perspective.

The comparative analysis examines the relationship between the reflector and the narrative instance, its cognitive and psychological functions, as well as the aesthetic consequences for the architecture of the text. Findings indicate that in Tolstoy's prose, the reflector remains subordinate to the omniscient narrator, contributing to perspectival diversity but lacking full autonomy. By contrast, in Papadat-Bengescu's novel, Mini becomes a pure reflector, a substitute for the narrator, through whom the entire fictional reality is subjectively and fragmentarily filtered. In Ibsen's drama, the reflector assumes a specifically theatrical function: it not only observes but also catalyzes dramatic tensions, exposing inner contradictions and social conflicts.

Key words: reflector-character, narrative perspective, subjectivity, consciousness, narrative autonomy.

De-a lungul vremii, dezvoltarea romanului nu a însemnat doar apariția unor noi tehnici narative, ci s-a lucrat, totodată, la o imagine modernă a personajului literar. În romanele secolului XX, întâlnim adesea un nou tip de personaj, al cărui rol este de a înregistra ca o cameră video tot ce se întâmplă în jurul lui. Acesta este *personajul-reflector*, ale cărui zone de conștiință ne propunem să le sondăm spre a-i descoperi adevărata structură intimă și relația pe care o are cu protagoniștii sau cu naratorul. Cel care l-a denumit astfel a fost englezul de origine americană, Henry James, manifestând o acută preocupare pentru structura și modul de existență a acestuia în roman.

Odată cu evoluția romanului de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, se modifică și statutul personajului-reflector, căpătând din ce în ce mai multă libertate în gândire și în mișcări, ceea ce face ca rolul reflectorului de până atunci în operă să fie vizibil diminuat.

Dintre criticii români care s-au ocupat în mod deosebit de structura și existența acestuia în ficțiunea romanească îl amintim pe Nicolae Manolescu, în ale cărui eseuri se trasează câteva din caracteristicile acestuia. În accepția sa, misiunea acestui personaj este de „a interioriza” acțiunea „de capacitatea lui de a simți și de a înțelege depinde gradul informării cititorului într-un roman în care autorul se pronunță rareori direct, în numele său propriu, preferând să recurgă la unul ori la mai multe personaje ca la niște purtători de cuvânt”¹.

În romanele în care actelele și gândurile personajelor, receptivitatea și propriile lor cuvinte ne sunt expuse de o voce atotștiutoare, în care personajele sunt poziționate „într-o obiectivitate asemănătoare cu cea a naturii”², reflectorii sunt rar întâlniți, iar punctul lor de vedere e sprijinit, corectat, ordonat de un narator omniscient.

În romanele lui Tolstoi, semnalăm existența unui astfel de reflector a cărui modalitate de a judeca și de a recepta lumea din jur se află sub influența totală a naratorului omniscient. În schimb, în romanele moderne personajul-reflector și-a modificat statutul, nemailăsându-se manevrat de mașinăriile pe care le efectua naratorul omniscient asupra sa. De pildă, în romanul Hortensiei Papadat-Bengescu, personajul-reflector reprezintă purtătorul de cuvânt al romancierei, oferindu-i acestuia deplină libertate de a acționa și de a judeca lumea din jur, ajungând să aibă propria individualitate. Or, la Tolstoi reflectorul nu se bucură de toate aceste drepturi, căci rolul lui nu e doar de a observa, ci, totodată e preocupat de propria existență.

În romanele scriitorului rus, reflectorul nu este înzestrat doar cu funcția de a percepe tot ce se întâmplă în jurul lui, ci, pe lângă reflectarea câtorva imagini ale protagoniștilor, își rezervă timp pentru a se trăi pe sine. Așadar, comparând personajul-reflector din scrierile lui Lev Tolstoi cu independența de care beneficiază reflectorul Hortensiei Papadat-Bengescu, ajungem să observăm funcția minimală a personajului-reflector în romanele lui Tolstoi.

S-a observat că de multe ori, personajul-reflector, în raport cu protagoniștii este situat într-un plan secund. Văzându-se ținut deoparte de motivațiile acțiunii, personajul-reflector din romanul Hortensiei Papadat-Bengescu simte nevoia de a se interesa de sensibilitatea, gândurile, modul de comportare al personajelor. Or, la Tolstoi marginalizarea personajului-reflector e de neconceput, deoarece perspectiva acestuia este de cele mai multe ori centrală. E suficient să ne gândim la Kitty, Vronski, Karenin, o parte din reflectorii din romanul *Anna Karenina* pentru a vedea că situarea lor se află în prim-planul narațiunii. Identificarea acestora este mult îngreunată din cauza modului de existență asemănător cu cel al protagoniștilor. Astfel, în romanele lui Tolstoi, personajul-reflector nu are un statut bine definit, ca în cazul reflectorului Mini din romanul *Fecioarele despletite*³, ci rolul său este acela de a înfățișa o altă perspectivă asupra stării exterioare și interioare a eroinei.

La Hortensia Papadat-Bengescu, cititorul știe despre protagonist doar ceea ce oglindește conștiința reflectorului care, joacă rolul de intermediar. În timp ce la Tolstoi percepțiile reflectorului sunt completate de impresiile și de viziunea naratorului atotștiutor. Astfel, întâia imagine a Annei este redată prin intermediul lui Vronski. Primele informații cu privire la aspectul fizic al Kareninei le primim grație observațiilor făcute de ochiul atent al tânărului conte Vronski, însă vom sesiza că unghiul de vedere al reflectorului este susținut de intervenția naratorului: „Ea întoarse capul în clipa când el o privi. Ochii cenușii, pe care ge-

¹ Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București: Editura 100+1 GRAMAR, 2003, p. 311.

² *Ibidem*, p. 308.

³ Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite*, București: Editura Cartea Românească, 2019.

nele grele îi făceau să pară de culoare închisă, aruncară o privire prietenească și binevoitoare, ca și când l-ar fi recunoscut, apoi păru a căuta pe cineva în mulțime”⁴. Iată o primă imagine a Annei Karenina, care va fi completată de remarcile reflectorului Kitty, prin intermediul căreia o descoperim pe eroina lui Tolstoi. În scena balului, Kitty observă, dar, totodată, este pusă sub observație de către narator: „Kitty avu impresia că observă la ea simptomele unei surescitări, pe care o cunoștea din experiență, aceea a succesului. Anna îi păru amețită”⁵.

În comparație cu Kitty, eroina lui Tolstoi, Mini din romanul Hortensiei Papadat-Bengescu își joacă în mod diferit rolul de personaj-reflector. Dacă despre reflectorul Mini din *Fecioare despletite* s-a spus că reprezintă un alter-ego al romancierei, afirmație dezmințită de Nicolae Manolescu, în schimb, lui Kitty nu i se atribuie un astfel de statut, nefiind decât un simplu observator al cărui rol în roman e de a completa punctul de vedere al naratorului spre a contura o imagine clară și complexă a Annei Karenina. Astfel, aspectul fizic și structura morală a eroinei nu sunt înfățișate doar de un narator explicit, ci acestea sunt prelucrate și de sensibilitatea personajului-reflector întruchipat de Kitty, Vronski, Karenin.

Această repercutare a imaginii protagonistului prin conștiința reflectorului poate fi de multe ori atinsă de subiectivism. Prin ochii lui Mini o vedem pe buna Lina dându-și silința să o calmeze pe agitata Leonora. Conștiința reflectorului Mini e, cum s-a mai spus, un mediator ceea ce ne îndeamnă să credem că există un mare efect de subiectivizare a faptelor. Deși nu e destul de importantă, Mini devine conștiința care răsfrânge comportările și cuvintele celorlalte personaje, astfel, toate informațiile despre protagoniștii romanului ne ajung prin intermediul acesteia. Cititorul știe doar ceea ce vede Mini. Astfel, figura doctoriței Lina este cea pe care Mini și-o realizează în gând în timp ce o privea neputând ști cum arată cu adevărat Lina, pe când la portretul Annei Karenina a contribuit o multitudine de unghiuri de vedere, ilustrând o imagine plurivalentă asupra eroinei tolstoiene. Spre deosebire de romancierul rus, Hortensia Papadat-Bengescu nu oferă niciun ajutor obiectiv pentru a înlesni înțelegerea acestor reflecții făcute de Mini.

În această manieră narativă constă noutatea adusă de Hortensia Papadat-Bengescu, deoarece rolul reflectorului în romanul scriitoarei române nu e de a exprima pe autoare, ci de a o înlocui.

Nicolae Manolescu sublinia că „Mini nu e o deghizare romanească a d-nei Bengescu, ci un personaj autonom în carne și oase, cu un fel propriu de a gândi și de a simți”⁶. Naratorul din *Fecioare despletite* abandonează perspectiva omniscientă, alegând un personaj căruia îi atribuie unghiul său de vedere. Mini este întruchiparea acestui personaj la care Hortensia Papadat-Bengescu va renunța în romanele ulterioare.

Revenind la poziția marginală pe care o ocupă reflectorul în acțiunea romanului *Fecioare despletite*, această poziție are menirea de a reflecta suspansul psihologic al protagoniștilor. Nu trebuie înțeleasă greșit această maginalizare, deoarece ea este doar „de natură strategică, și nu socială, căci Mini face parte din aceeași lume cu Leonora sau Nory”⁷. Prin rolul ei de reflector în roman, Mini se bucură de „monopolul unei sensibilități acute și al unei inteligențe introspective”⁸ pe care criticul român nu o contestă la celelalte personaje.

După o analiză atentă, cercetătorul român ajunge la concluzia că sensibilitatea reflectorului este dublată de o inteligență introspectivă. Mini dispune de o senzorialitate aparte de

⁴ Lev Tolstoi, *Anna Karenina*, Partea întâi, cap. XVIII, București: Editura GRAMAR, 2004, p. 49.

⁵ *Ibidem*, p. 63.

⁶ Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe ..., Op. cit.*, p. 313.

⁷ *Idem*.

⁸ *Idem*.

care e conștientă. Analiza psihologică a personajelor din romanul de observație realistă este diferită de cea la care recurge romanciera în opera ei. Dacă în romanul lui Tolstoi, analiza psihologică are menirea doar de a explica conținutul unui comportament, în romanul Hortensiei Papadat-Bengescu această concepție se modifică. Astfel, inserarea reflectorului în ficțiunea romanească prezintă o mare importanță, căci oferă romanului o realitate corporală independentă și adesea paradoxală.

În comparație cu personajele lui Tolstoi, unde psihologia face parte din structura ființei sociale, personajele Hortensiei Papadat-Bengescu par a fi „un fel de fantome încarnate ale subiectivității”⁹. Astfel, personajul-reflector din romanul tolstoian are ca obiect de studiu sufletul epic, cum îl numește criticul român; acesta, fiind produs de valori exterioare și evidențiindu-se printr-o anumită unitate și constanță. În timp ce în *Fecioare despletite*, atenția reflectorului este susținută de mișcarea rațiunilor interne și particulare.

Marea deosebire dintre reflectorul tolstoian și cel din romanul Hortensiei Papadat-Bengescu o reprezintă reflectorul însuși (Mini), un reflector pur cu o sensibilitate aparte, care trăiește, dar nu se trăiește: „Sufletul acestui reflector e o scenă de teatru pe care actori străini își joacă rolurile”¹⁰, afirmă Nicolae Manolescu.

Analiza comparativă a personajului-reflector în romanele *Fecioarele despletite* și *Anna Karenina* evidențiază două modalități distincte de construire a perspectivei narative. La Hortensia Papadat-Bengescu, reflectorul Mini funcționează ca un filtru unic, subiectiv, prin care cititorul are acces la realitatea ficțională. Lipsa intervenției naratorului atotștiutor transformă vocea acestui personaj într-un substitut al instanței auctoriale, ceea ce accentuează relativitatea și parțialitatea viziunii.

În schimb, la Tolstoi, rolul lui Kitty (alături de Vronski și Karenin) nu depășește condiția de observator secundar, fiind mereu completat și corectat de naratorul omniscient, care asigură complexitatea și obiectivitatea imaginii Annei Karenina. Astfel, în timp ce proza rusă cultivă pluriperspectivismul prin echilibrul dintre reflector și vocea naratorului, romanul românesc modernist aduce noutatea radicală a substituirii naratorului de către personajul-reflector, ceea ce marchează o evoluție importantă în arhitectura romanului european.

După o analiză detaliată asupra personajului-reflector se ivește o întrebare – putem spune că personajul-reflector din aceste romane trăiește o dramă? Dacă reflectăm atent, observăm că personajul reflector din romanul Hortensiei Papadat-Bengescu și cel al lui Tolstoi trăiește o dramă care se răsfrânge din neputința de a se elibera de sub puterea naratorului, însă reala tragedie pe care o cunoaște acest personaj constă în faptul că el așteaptă de la celălalt adevărul său, or neprimind acest adevăr, ajunge să termine prin a uita umanul din el.

În cadrul unei opere, viața unui personaj este de cele mai multe ori atât de intens redată, încât cititorul ajunge să creadă că ființa romanească capătă o existență autonomă. Evocarea unei vieți interioare a reprezentat în romanul din secolul XX o tehnică cunoscută iluziei persoanei. Explicarea gândurilor, sentimentelor, pasiunilor, angoaselor sau a dorințelor unui personaj dă o impresie de bogăție psihică. Toate acestea au fost surprinse de monologul interior pe care Tolstoi l-a ilustrat intens în romanul *Anna Karenina* și mai puțin în *Război și Pace*¹¹ și *Învierea*¹².

⁹ *Ibidem*, p. 316.

¹⁰ Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe ...*, *Op. cit.*, p. 317.

¹¹ Lev N. Tolstoi, *Război și Pace*, vol. I, Partea întâi, cap. XXII, București: Editura „Univers”, 1985.

¹² Lev N. Tolstoi, *Învierea*, București: Editura „Alcris”, 1992.

Personajul-reflector din romanul lui Tolstoi nu are acces la fluxurile obscene ale conștiinței protagoniștilor, ci rolul acesta îi revine naratorului care pătrunde în interioritatea sentimentelor bine definite, în care intensitatea este semnul recunoscut de tradiție, al unei vieți psihologice bogate și autentice. Astfel, Karenin nu avea de unde să știe ce gândește și ce simte soția sa în timpul cursei de cai, dar intuiește ceea ce se petrece în sufletul ei datorită jocului de oglinzi complex, ce sugerează tensiunea existentă între suprafața (chipul ei) și profunzimea structurii sale sufletești. Iată fragmenul: „dar, în momentul acela, călăreții porniră. Convorbirile încetară. Alexis Alexandrovici tăcu de asemeni și toți, în picioare, priviră în direcția râului. Alexis Alexandrovici nu se interesa de curse, de aceea nu se uita la călăreți, ci își plimba privirile obosite asupra spectatorilor. Ochii-i se opriră la Anna. Chipul ei era palid, sever. De bună seamă că nu vedea nimic și pe nimeni, cu excepția unuia singur. Mâna-i strânge, nervoasă, evantaiul; nu respira. O privi și-și întoarse repede ochii asupra altor chipuri. <Da, uite încă o doamnă, și uite altele care nu sunt foarte emoționate. E foarte natural>, își spuse Alexandrovici. Nu voia s-o privească, dar fără voie era atras spre ea. Fixă chipu-i din nou, fără să vrea să citească ceea ce era așa de limpede întipărit pe el, și descoperea totuși, cu groază, ceea ce nu voia să știe. Prima cădere a lui Kuzolev în rău zguduise publicul, dar Alexis Alexandrovici văzu lămurit pe chipul palid, triumfător, al Annei că cel pe care-l privea nu a căzut. Când, după ce Mahotin și Vronski săriră bariera cea mare, alt ofițer căzu în cap și muri pe loc și când un fior de groază trecu prin public, Alexis Alexandrovici observa că Anna nici nu lua în seamă întâmplarea și că abia înțelegea cele ce spuneau în juru-i. O privea tot mai des, își fixa cu încăpățănare asupra ei privirea. Absorbită de Vronski, Anna simțea privirea piezișă, rece, a bărbatului ațintită asupra sa¹³.

E evident că fragmentul de mai sus pune în valoare rolul de reflector al lui Karenin. Datorită lui, cititorul este informat cu privire la reacțiile și atitudinile pe care le ia Anna în fața acestui groaznic spectacol. După cum s-a observat ca și în cazul lui Kitty, unghiul de percepție a lui Karenin este sprijinit de intervenția punctului de vedere omniscient al naratorului. Nu vom mai insista asupra celorlați reflectori (Dolly, Ștefan Arkadievič Oblonski) ai romanului, ci doar vom ilustra fragmentul în care Levin rămâne consternat la frumusețea și grația Annei: „Levin observă stăpânirea de sine plăcută a unei femei din lumea bună, totdeauna plină de naturalețe. (...) <Da, da. Iată femeia!> gândi Levin, uitând de sine și privind îndelung figura ei frumoasă, nemișcată, care își schimbase cu o clipă înainte expresia”¹⁴.

Despre existența reflectorilor și modul de manifestare al acestora în celelate romane, *Război și Pace* și *Înviearea*, se poate spune că reflectarea oferită de personajul-reflector este corijată ca și până acum de acțiunea naratorului. Până în prezent discuția de față s-a purtat în cadrul personajelor-reflector din ficțiunea romanească. Or, asta nu înseamnă că manifestarea acestuia nu a avut loc și în dramaturgie. Din contra, îl întâlnim în dramele lui Henrik Ibsen, unde se pare că n-a cunoscut o dezvoltare atât de rapidă și de profundă ca reflectorul din roman.

După depășirea crizei punerii în scenă, teatrul își propune să creeze o nouă imagine personajului a cărei menire e de a concretiza contradicțiile sale ireductibile. Înfățișarea personajului-reflector în teatrul lui Ibsen ne redă o mai bună investigație asupra ființei umane. Prin intermediul privirilor și al replicilor dintre personajele piesei se pune în lumină spațiul prielnic subiectivității eului, supus presiunilor devastatoare care despart complet unitatea acestuia.

În teatrul ibsenian, structura personajului-reflector este înfățișată într-un mod redus, mărginit de o societate nelegiuită, nelăsându-i dramaturgului altă opțiune decât să-și

¹³ Lev Tolstoi, *Anna Karenina* ..., *Op. cit.*, p. 157.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 467-568.

însușească un mod de exprimare piezișă, un punct de vedere deformat, dar a cărui acuitate concentrează în inima protagoniștilor antagonismele lumii cotidiene.

Realitatea eului tragic n-ar deveni palpabilă dacă dramaturgul n-ar folosi în piesele sale personajele-reflector. Astfel, în *Rața sălbatică*¹⁵ descoperirea unei identități imperceptibil alta decât în realitate se face cu ajutorul unei persoane. În asemenea manieră procedează Gregers cu tatăl său, Werlé, pe care îl supune unei atente analize ce determină împărțirea rolurilor, de o parte observatorul (Gregers), iar de partea cealaltă – cel care este observat (Bătrânul Ekdal). Prin urmare, eul-reflectat nu are de ales decât să se lase modelat de ceea ce se spune despre el.

Grație amintirii fugitive a tânărului Gregers trece ființa-reflectoare prin toate dimensiunile temporale; prisma eului beneficiind de o amintire trecută, de o suferință actuală și de anticipări pozitive și negative. Așadar, în momentul în care Ibsen își mărturisește vădita intenție de a explora zonele obscure ale conștiinței personajelor sale, acestea se tem de a nu avea de-a face iarăși contact cu experiența dureroasă a trecutului. Structura prismatică a fiecărei ființe în parte pune în lumină o temporalitate pe cât de lămuritoare, pe atât de dureroasă.

Odată cu măsura timpului trecut impus spiritului în *Casa de păpuși* apare o întrebare îngrijorătoare – cum un bărbat și o femeie au putut să trăiască atâția ani de viață pentru a se înșela atât de mult asupra identității celuilalt. Scopul acestei piese nu este de a pune în scenă o cronică familială, ci de a ilustra modul existențial și disjuncțiile celor doi indivizi supuși unui destin neclar. Prin urmare, piesele lui Ibsen nu au calitatea de a oferi grile de interpretare, din contra, au rolul de a sugera, ca și romanele lui Tolstoi cu ajutorul unui joc al oglinzilor complexe, dramatismul prin aparență și profunzime.

În piesa *Strigoii*, reflectorii doamnei Alving sunt întru chipați de aparițiile fantomatice care conduc la un discurs mai apropiat de viziunea iluzionistă decât de experiența clinică. Prin intermediul personajelor-reflector, dramaturgul norvegian nu se concentrează asupra cauzelor medicale care opresc mecanismul conștiințelor, ci cercetează regiunile întunecate ale conștiinței. Eficiența iluzionismului scandinav izvorăște din estetica contradictorie născută din răzvrătiri de ordin intim, în care personajul e pe rând resonatorul și ordonatorul propriei vieți. Marele maestru al realismului și-a construit dramele pe o disfuncție psihică, impunându-se o nouă prioritate individului, aceea de a zugrăvi sufletul uman într-un mod diferit de schemele raționale și mecanice.

În universul intim al personajelor lui Henrik Ibsen și nu numai, nu este posibilă disocieră oglinzii de reflectul ei, subiectului de obiect decât după repetate momente de reflecție, când personajul își pune în cumpănă toate trăirile și simțămintele sale de până atunci. Este cazul Norei, a cărei desprindere de ființa-ogindă (Helmer) se face în urma examinării propriei sale situații pe care simte că n-o mai poate suporta.

Spre deosebire de eroinele ibseniene, caracterizate prin dorința de a se îndepărta de oglinda lor, protagoniste din romanele lui Tolstoi nu își afirmă această aspirație, din contra se află în conexiune puternică cu acest obiect al reflectării. Multiple scene de acest gen întâlnim în *Război și Pace*, unde cititorul surprinde când pe Natașa Rostova, când pe Maria contemplându-se în oglindă. Iat-o pe prințesa Maria, încetând să citească conținutul scrisorii trimise de draga și iubita ei prietenă, Julie Karaghina, spre a-și verifica în oglindă trăsăturile chipului pe care buna ei prietenă le admira mult: „Ajungând la acest pasaj, prințesa Maria oftă și se uită în oglinda atârnată în peretele din dreapta ei. Oglinda îi reflecta corpul slab, lipsit de farmec și fața ștearsă. Ochii ei veșnic triști, se uitau acum în oglindă, la propria

¹⁵ Henrik Ibsen, *Teatru. În trei volume*, București: Editura pentru Literatură Universală, 1966.

ei făptură, cu o expresie și mai deznădăjduită. < Vrea să mă măgulească>, gândi ea, apoi întoarse capul și continuă să citească”¹⁶.

Imaginea reflectată în oglindă nu îi confirmă prințesei Maria privirea aceea blândă, calmă și pătrunzătoare despre care amintea prietena ei, dar imaginea deformată pe care oglinda i-a returnat-o este corectată de explicațiile naratorului: „Julie, însă, nu-și lingusea prietena: ochii prințesei Maria erau într-adevăr mari, adânci și strălucitori (ca și când din ei ar fi țâșnit adeseori vâpăi de lumină caldă) erau atât de frumoși, încât adesea, în ciuda urâteniei chipului ei în ansamblul lui, ochii aceștia făceau o impresie mai puternică decât frumusețea adevărată. Ea însă, nu-și văzuse niciodată expresia aceasta splendidă a ochilor ei, expresie pe care ochii ei nu o aveau decât în clipele în care nu se mai gândea la ea însăși. Ca la oricare alt om, fața ei capătă altă expresie, nefirească, artificială, urâtă, de îndată ce se privea în oglindă”¹⁷.

Explicația pe care o dă Lev N. Tolstoi cu privire la modul de percepție al prințesei Maria are menirea de a reda adevăratul portret al eroinei. Dacă nu ar fi existat informațiile oferite de narator, cititorul ar fi rămas cu impresia că prințesa Maria este cu adevărat atât de urâtă precum se vede în oglindă. În comparație cu aceasta, imaginea de sine pe care și-o creează Natașa Rostova este de supraestimare. Astfel, Natașa obișnuia să țină un dialog cu persoana reflectată de oglindă, însă, nu de multe ori oglinda îi oferea un prilej de bucurie, dimpotrivă îi accentua starea de tristețe, făcând-o să simtă mai intens singurătatea de care era cuprinsă: „Când, gata îmbrăcată, ieși în salon ca să-și aștepte tatăl, se uită într-o oglindă și, văzându-se frumoasă, chiar foarte frumoasă, o podidi și mai amarnic tristețea, dar o tristețe dulce și plină de înduioșare”¹⁸.

După cum se remarcă, oglinda și imaginea oferită de ea exprimă neantul și returul de solitudine, provocându-le eroinelor tolstoiene sentimente de adâncă mâhnire, căci imaginea răsfrântă fie le îndeamnă să se creadă urâte și neatractive, fie frumoase și uitate de persoana iubită. Dacă facem referire la eroinele lui Ibsen nu se poate vorbi despre aceeași problemă, căci la ele oglinda nu constituie obiectul în sine, ci, aceasta își ia diferite înfățișări: ființa umană, strigoi și chiar marea. Astfel, întâlnim în *Casa de păpuși*, ființa-oglină, în persoana lui Torvald Hermer, în *Strigoii*, fantomele trecutului, iar în *Femeia mării*, mirajul mării, simbolizând necunoscutul. Poate în asta constă și motivul sinuciderii Heddei Gabler, în faptul că nu a putut accepta imaginea repercutată de o societate mediocră, mărginită.

În urma analizei, s-a constatat că, în plan comparativ, se conturează diferențe majore: la Tolstoi, reflectorul este parțial, subordonat naratorului; la Hortensia Papadat-Bengescu, el este substituit narativ și voce dominantă; iar la Henrik Ibsen, reflectorul devine un instrument dramatic al tensiunilor existențiale. Toate aceste ipostaze arată complexitatea funcției reflectorului și modul în care literatura europeană de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX a căutat noi forme de reprezentare a conștiinței și a adevărului ficțional.

Concluzia cercetării este că personajul-reflector, indiferent de statutul său, trăiește o dramă subtilă: aceea a dependenței de un „altul” pentru a-și construi identitatea. Neputința de a accesa un adevăr propriu îl condamnă la a trăi în reflexii și oglinzi, la a fi mereu un martor și rareori un actor principal al propriei sale existențe. În această dramă se află, de fapt, modernitatea personajului-reflector, un construct narativ ce pune în lumină fragilitatea cunoașterii și limitele reprezentării literare.

¹⁶ Lev Tolstoi, *Război și Pace* ..., *Op. cit.*, p. 124.

¹⁷ Lev Tolstoi, *Război și Pace* ..., *Op. cit.*, p. 124.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 368-369.

SIMBOLISTICA NUMERELOR 3 ȘI 9 ÎN MITOLOGIA ROMÂNEASCĂ: REPERE ALE STRUCTURĂRII NARATIVE CE NE ÎNVAȚĂ ASTĂZI POVEȘTILE DE IERI?

The symbolism of the numbers 3 and 9 in Romanian mythology: markers of narrative structure. What do yesterday's stories teach us today?

CZU: 398.221(=135.1)
DOI: 10.5281/zenodo.19467349

Roxana Mihaela IORGULESCU BANDRABUR

<https://orcid.org/0009-0005-7162-6144>

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: riorgulescu@gmail.com

Summary. Numerical symbols have historically played a central role in myths, legends, and fairy tales across cultures, being used both to structure narrative and to illustrate spiritual concepts while conveying cultural values. In Romanian fairy tales, the numbers 3 and 9 stand out for both their frequency and their symbolic significance, functioning as structural pillars and essential components of the hero's initiatory journey. These patterns may in fact be decoded as tools for education and reflection on the meaning of life and on the relationship between human beings (microcosm) and the universe (macrocosm), even within the context of the Fourth Industrial Revolution. Whether we refer to three essential trials, three magical helpers, or nine symbolic obstacles, these numbers are manifestations of archetypal structures that reflect cosmic order and cultural ideals. This is why the numbers 3 and 9 continue to fascinate and inspire, even in the contemporary world.

Key words: archetypal numerical structure, numerological archetype, narrative pattern, symbol, myth, fairy tale, Fourth Industrial Revolution

Poveștile de ieri, prin basme, oferă astăzi, în sens arhetipal, lecții valoroase despre ordine, sens și relația omului cu lumea și cosmosul, deopotrivă. Căci „fiecare tradiție a prezentei umanități formează un tot perfect, cel puțin în revelația ei primă, pentru că este instituită divin. Adevărul este imuabil, absolut, deasupra timpului și spațiului.”¹

Iar numerele, aparent limitate la funcția de calcul, s-au constituit, din cele mai vechi timpuri, ca element central în culturile și tradițiile mitologice ale lumii, având un rol esențial în structura narativă a basmelor și în transmiterea de mesaje generațiilor diverselor timpuri istorice. Numerele, descrise ca „o bază preferențială elaborărilor simbolice”², transcend funcția lor cantitativă, devenind vehicule pentru idei și forțe universale. Și „cum pentru mentalitatea tradițională hazardul nu există, numărul de lucruri sau de fapte are prin el însuși o mare importanță și chiar permite uneori, el singur, accesul la o reală înțelegere a ființelor și

¹ Vasile Lovinescu, *Interpretarea ezoterică a unor basme și balade populare românești*, București: Editura Cartea românească, 1993, p. 123.

² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, trad. Micaela Slăvescu & Laurențiu Zoicaș (coord)..., Iași: Editura Polirom, 2009, p. 629.

evenimentelor.”³ Astfel, numărul nu doar ordonează realitatea, ci oferă acces la dimensiuni mai profunde ale existenței, fiind un instrument de descifrare a memoriei cosmice.

În același timp, adevărul universal, pentru a fi accesibil, „trebuie să ia coloritul momentului ciclic în care coboară; în mod necesar se înveșmântă cu servituțiile temporale și spațiale printr-un proces de adaptare la ambianță.”⁴ O adaptare ce implică un proces de „înveșmântare” în structuri simbolice și narative care pot fi înțelese și integrate în contextul cultural și istoric specific. Iar numerele, ca expresii simbolice și arhetipuri numerologice, joacă un rol esențial în acest proces de mediere. Ele sunt forme de reprezentare ce permit transpunerea accesibilă a adevărului transcendent și cuprind, ca și mitul, „o indefinitate de coji ocrotitoare ale miezului central. Fiecare coajă exprimă Adevărul adaptat la un anumit nivel de realitate și este un zid apărător pentru adevărurile mai adânci.”⁵ Fiecare strat simbolic, de la cel literal la cel inițiat, oferă un sens adaptat unui anumit nivel de realitate, creând o ordine concentrică în care toate aceste învelișuri contribuie la protejarea și înțelegerea esenței centrale a adevărului. În acest context, sensurile diverse, de la literal la filosofic, politic, social sau inițiat, nu se exclud reciproc, ci se completează, construind o sinteză unică a cunoașterii. „Dificultatea apare doar atunci când e vorba de a determina aceste semnificații diferite, în special pe cele mai elevate sau mai profunde, și aici încep firește divergențele de vederi între comentatori. Aceștia recunosc în general, sub sensul literal al relatării poetice, un sens filosofic sau mai degrabă un sens filosofico-teologic și un sens politic și social; dar, împreună cu sensul literal, acestea nu sunt decât trei și Dante ne previne să căutăm patru; care este deci al patrulea? Pentru noi, acesta nu poate fi decât un sens inițiat, metafizic în esența sa, de care se leagă multe date care, fără să fie toate de ordin pur metafizic, prezintă un caracter la fel de ezoteric (...) Dacă este ignorat sau dacă nu este recunoscut, celelalte sensuri nu pot fi înțelese decât parțial, deoarece el este principiul lor, care le coordonează și le unifică.”⁶

Arhetipul numerologic condensează, asemenea unei armonici, multiple niveluri de semnificație, reunind în mod organic dimensiunea simbolică, metafizică și inițiată, pentru a oferi o perspectivă unificatoare asupra relației dintre om și cosmos. Despre 4, de pildă, știm că întruchipează însăși lumea, modelul tradițional al acesteia, reprezentat geometric prin pătrat ori cruce. „Este numărul totalității și plenitudinii lumii terestre, tangibile, materiale, simbolizată prin cele patru puncte cardinale, prin patru vânturi, prin patru stâlpi pe care se sprijină pământul sau universul, prin patru elemente cosmice (pământ, aer, apă, foc), prin patru anotimpuri etc.”⁷ Așa încât al patrulea sens ar fi tocmai cel al concretizării palpabile a ideii, materializarea acesteia – în codurile unui anume timp istoric, în rezultatul vizibil, tangibil, ce îmbogățește cunoașterea și îi oferă omului un fundament solid, ancorându-l într-o relație stabilă și armonioasă cu lumea din jur și cu propriul său destin, văzut și prin lentila sumei alegerilor sale conștiente.

Evenimentele din basme sunt aranjate într-o succesiune logică și cronologică, deci un flux narativ ușor de urmărit. În acest context, numerele 3 și 9 devin instrumente structurante, marcând progresul eroului prin etape distincte, adesea legate prin relații cauză-efect. Simbolizând, în macro, echilibrul, 3 – sinteza dintre teză (1) și antiteză (2), și desăvârșirea,

³ *Ibidem*.

⁴ Vasile Lovinescu, *loc. cit.*

⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁶ René Guénon, *Ezoterismul lui Dante*, trad. Daniel Hoblea, București: Editura AION, 2005, p. 6.

⁷ Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara: Editura Amarcord, 2001, p. 141.

9 – trecerea la un alt nivel, într-un nou ciclu al existenței, cele două arhetipuri numerologice funcționează ca repere atât narrative, cât și cosmologice.

De obicei, în basmele românești, „cutare împărat are trei feciori sau trei fete. Făt-Frumos întâlnește și se luptă cu trei zmei. Ajută și este ajutat, de regulă, tot de trei insecte, păsări, animale etc. Pentru a scăpa de urmărirea vreunei zgripțuroaice, aruncă trei lucruri: oglindă, săpun, perie (cu variante). Anul, pe care Făt-Frumos trebuie să-l petreacă păzind iapa năzdrăvană pentru a obține un cal asemenea, este de trei zile. Ursitoarele sunt în număr de trei și tot trei sfinte întâlnește viteazul plecat peste nouă mări și nouă țări: Sfânta Miercuri, Sfânta Vineri și Sfânta Duminică.”⁸ De altfel, ca un accent al importanței sale, dincolo de basme, notăm prezența numărului trei în diverse forme de expresie ale literaturii populare, precum descântecele, doinele, baladele, strigăturile și cimiliturile, unde contribuie atât la structura, cât și la semnificația textului.

Relația dintre numărul 3 și structurile fundamentale ale existenței este una profundă și omniprezentă, fiind reflectată atât în viziunea mitologică și religioasă, cât și în observațiile științifice asupra naturii. Dacă, de pildă, în culturile egipteană, greacă, chineză, celtică, în tradițiile iranene, în cele nordice, în budism, în creștinism, numărul 3 era și este investit cu semnificații sacre, reprezentând trinități divine sau genealogii ale strămoșilor, simbolismul acestuia transcende domeniul spiritual și pătrunde în structurile biologice ale vieții. „Naturaliștii au observat numeroase ternare în corpul uman. Se pare că orice funcție importantă a unui organism posedă această structură de bază. Asemenea observații ilustrează sensul fundamental al oricărui ternar: totalitatea vie a tipurilor de relații din interiorul unei unități complexe. Ternarul indică deopotrivă identitatea unică a unei ființe și multiplicitatea ei internă, permanența ei relativă și mobilitatea componentelor sale, autonomia imanentă și dependența ei. El traduce atât dialectica în exercițiul logic al gândirii, cât și mișcarea în fizică sau viața în biologie. Rațiunea fundamentală a acestui fenomen ternar universal trebuie fără îndoială căutată într-o metafizică a ființei compozite și contingente, într-o vedere de ansamblu a unității și complexității oricărei ființe din natură, care se rezumă în cele trei faze ale existenței: apariție, evoluție, distrugere (sau transformare).”⁹ Acestea pot fi interpretate ca etape interdependente ale unei existențe ciclice, în care fiecare fază contribuie la întreg. Ordinea ternară își găsește o continuare firească în simbolistica numărului 9, care, ultimul fiind în seria numerică a cifrelor fundamentale ale sistemului zecimal, reprezintă nu doar o încheiere, ci și trecerea către un alt nivel al existenței. „Simbolismul acestui număr se datorează faptului că e o multiplicare a lui 3 ($3 \times 3 = 9$): „e triada triadelor” la pitagoreici.”¹⁰

9 reprezintă, în egală măsură, „o mutare pe un alt plan. Aici se regăsesc ideile de naștere nouă și de germinare, precum și cea de moarte (...) Ultimul dintre numerele aparținând universului manifestat, el deschide faza transmutațiilor. Exprimă sfârșitul unui ciclu, finalul unei curse, închiderea cercului.”¹¹ De altfel cifra nouă, în scrierea multor limbi, „are această înfățișare a cercului, a curbei, a buclei ce se închide. Simbolismul acestui număr magico-simbolic se regăsește în toate formele folclorului românesc.”¹²

3 și multiplii săi (în special 9) ocupă un loc central în mitologia românească, jalonând deci și basmele românești, și fiind utilizate inclusiv pentru definirea unei paradigme inițiatice

⁸ Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, București: Editura Paideia, e-book – L3, pp. 87-88.

⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Op. cit.*, p. 949.

¹⁰ Ivan Evseev, *Op. cit.*, pp. 127-128.

¹¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Op. cit.*, p. 628.

¹² Ivan Evseev, *Op. cit.*, p. 128.

prin care eroul parcurge un drum spiritual. Din această perspectivă, poveștile de ieri devin un ghid simbolic pentru provocările personale sau sociale de astăzi. Ele amintesc că fiecare obstacol poate fi depășit, că ajutoarele (fie prieteni, fie înțelepciunea acumulată din algoritmiile experienței trăite) sunt esențiale, iar victoria finală vine prin efort, curaj și perseverență. Într-o înțelegere pragmatică a acestora (în sensul arhetipului numerologic 4), în zilele anilor 2000, în care a 4-a revoluție industrială, marcată de integrarea inteligenței artificiale, a automatizării și a noilor tehnologii digitale, redefinește realitatea umană, simbolismul inițiativ al basmelor prin numerele 3 și 9 poate fi recontextualizat. Căci „imitarea gesturilor paradigmatică ale zeilor, ale eroilor și ale strămoșilor mitici nu se traduce printr-o „veșnică” repetiție a ceea ce este „identic”, printr-o completă imobilitate culturală. Etnologia nu cunoaște nici un singur popor care să nu se fi schimbat de-a lungul timpului, care să nu fi avut o „istorie”. La prima vedere, omul societăților arhaice se mărginește să repete la infinit același gest arhetipic. În realitate, el cucerește fără încetare lumea, o organizează, transformă peisajul natural în mediu cultural. Mulțumită modelului exemplar revelat de mitul cosmogonic, omul devine la rândul său creator.”¹³

O recontextualizare ce primește, în complementaritate, sensurile arhetipului 6. Acesta completează triada: 3-6-9, reunind „două complexe activități ternare. El poate duce la bine, dar și la rău, la unirea cu Dumnezeu, dar și la revoltă. Șase este numărul darurilor reciproce și al antagonismelor, al destinului mistic. El este desăvârșirea potențială, lucru pe care-l exprimă simbolul grafic a șase triunghiuri echilaterale înscrise într-un cerc, fiecare latură a câte unui triunghi este egală cu raza cercului, iar șase este aproape egal cu „raportul dintre circumferința cercului și raza lui” (2π). Această perfecțiune virtuală poate însă eșua, iar riscul acesta face din șase numărul probei prin care se deosebesc binele și răul.”¹⁴

Numărul 6, simbolizat prin hexaedru și, într-o formă mai simplă, prin Steaua cu șase colțuri formată din două triunghiuri echilaterale, reflectă armonia dintre două forțe fundamentale: spiritul care coboară și se materializează și materia care se înalță și se spiritualizează. Această interacțiune continuă este prezentă în basmele românești, unde eroul traversează etape de transformare interioară și exterioară, interdependente, în orice călătorie inițiativă, fie ea mitică sau contemporană. „Polarizarea Principiului în Esență și Substanță este condiția producerii Manifestării, fără de care lumea nu este nici măcar conceptibilă. Această polarizare imprimă făpturii pecetea Dualității care apare, din diferite perspective, sub înfățișarea antagonismului, a opoziției, a complementarismului, reintegrându-se final în Unitate, printr-un proces exact invers aceluia al producerii Manifestării. De aceea miturile nu ne vor da niciodată secretul lor, dacă luăm în sens literal competițiile, vrăjmășiile, lupta de moarte care însuflețesc mai toate făpturile din basm.”¹⁵

Situat între 3, principiul manifestării, și 9, principiul desăvârșirii și al întoarcerii la esență, 6 marchează spațiul decizional, în care ființa umană este chemată să-și asume responsabilitatea propriei traiectorii. El nu simbolizează un punct final, ci un timp al devenirii, un cadru al experienței trăite, în care alegerea capătă valoare formativă. În acest sens, 6 poate fi înțeles ca numărul echilibrului în polaritate, al discernământului și al integrării conștiente, funcționând ca o punte între nivelurile ontologice inferioare și cele superioare ale ființei.

6 este, de fapt, timpul istoric, cadrul în care devine posibilă decodificarea timpului mitic (9), un proces ce reflectă tranziția de la sacru la profan și care își găsește sensul

¹³ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București: Editura Univers, 1978, p. 132.

¹⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Op. cit.*, p. 903.

¹⁵ Vasile Lovinescu, *Op. cit.*, p. 141.

prin înțelegerea lui 3 – Creația, așa cum este percepută și structurată într-un anumit spațiu cultural. Astfel, la fel ca timpul istoric, 6 funcționează ca o punte, un spațiu de intersecție în care se face alegerea („+”/„-”) între 3 – principiul manifestării și al expansiunii, care dă formă realității, și 9 – principiul împlinirii, al desăvârșirii, al transcendenței. Alegerea dintre aceste două polarități definește sensul parcursului uman, fie către consolidarea formei, fie către depășirea ei și reintegrarea în unitatea originară.

În această logică simbolică, basmul funcționează ca un model narativ al inițierii, în care timpul și spațiul sunt organizate arhetipal. Urmărind trei basme, culese de Petre Ispirescu: „Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”, „Greuceanu” și „Prâslea cel voinic și merele de aur”, observăm că parcursul eroului este structurat în jurul unor secvențe repetitive și simbolice, în mod special prin recurența numerelor 3 și 9, care trasează etapele inițiatice esențiale: separarea de lumea cunoscută, confruntarea cu obstacolele interioare și exterioare și, în final, accesarea la o formă superioară de conștiință. Fiecare basm reiterează, sub forme diferite, aceeași schemă arhetipală a maturizării spirituale, în care cifrele nu doar ordonează evenimentele, ci revelează o logică profundă a evoluției umane și a raportării la sacru.

Împăratul din „Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”¹⁶, îi promite, de pildă, lui Făt-Frumos, pentru a-i liniști plânsul, „împărăția cutare sau cutare”, „soție, pe cutare sau cutare fată de împărat” și, în final, „tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”. Aceste promisiuni corespund diferitelor niveluri ale existenței umane: planul material, al palpabilului și al stabilității, planul emoțional, relațional și social și, în cele din urmă, planul conceptual, spiritual. Calul apare într-o formă degradată – „răpciugos, bubos, slab” – dar în această înfățișare modestă se ascunde esența regenerării. El este purtătorul memoriei inițiatice și simbol al potențialului latent, așteptând să fie reactivat prin asumare conștientă. După o căutare ritualică de „3 zile și 3 nopți”, Făt-Frumos descoperă, în fundul unui tron vechi, armele și hainele tatălui său – relicve ale trecutului arhetipal, expresii ale identității originare moștenite. Această recuperare simbolică a sinelui este validată de cal prin indicarea momentului declanșator: „De azi în 3 zile plecăm.” Astfel, se marchează începutul călătoriei inițiatice spre Răsărit – direcția simbolică a nașterii, a luminii și a trezirii spirituale. Parcursul său este structurat temporal în secvențe de câte trei zile și trei nopți: pe tărâmul Gheonoaiei, pe tărâmul Scorpiei – fiecare reprezentând un prag simbolic al conștiinței. A treia etapă, cea mai profundă și care străjuiește tărâmul mult visat, al tinereții fără bătrânețe și vieții fără de moarte, implică trecerea peste pădurea în care „stau toate fiarele cele mai sălbatice din lume” – imagine arhetipală a haosului interior și, totodată, a confruntării cu zona de umbră a psihicului, inconștientul, unde instinctele neîmblânzite, fricile și tensiunile nerezolvate așteaptă să fie recunoscute și integrate. Iar acest test este, și el, depășit abia în a treia zi, după două zile de refacere.

Avem, așadar, de trei ori praguri inițiatice – contexte de viață manifestate în planul concret, prin triada gând – emoție – acțiune, care apar câte trei, în succesiune temporală, dar toate sunt subsumate aceluiași scop: planul conceptual, Veșnicia – idealul făgăduit încă de la naștere, acela al *tinereții fără bătrânețe și vieții fără de moarte*. Acest plan însă nu poate fi atins decât prin validarea personală a Adevărului primit. Planul conceptual corespunde nivelului existențial al lui *a fi* – palierul rațional, spiritual, cea mai înaltă treaptă a ființei umane, către care ar trebui să tindă fiecare om pe calea evolutivă. Doar parcurgerea inițiatcă îl poate conduce pe erou spre adevărata împlinire: *a fi* ca desăvârșire a ființei, care implică,

¹⁶ Petre Ispirescu, *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*, Basme populare românești, vol. 2, București: Editura Academiei Române – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, pp. 713-723.

în mod firesc, și integrarea celorlalte două planuri ale existenței – cel material (*a avea*), ilustrat de promisiunea împărățiilor, și cel emoțional, relațional și social (*a face*), reflectat în promisiunea unei soții „din cutare familie de împărați”.

Aceeași structură arhetipală a drumului inițiativ poate fi observată și în *Greuceanu*. Și aici, simbolismul numerelor 3 și 9 organizează atât planul narativ, cât și cel simbolic, indicând etape esențiale în devenirea eroului.

Basmul „Greuceanu”¹⁷ debutează cu pierderea Soarelui și a Lunii – „niște zmei furaseră soarele și luna de pe cer” – un act care semnaleză dezechilibrul cosmic și, prin acesta, pierderea ordinii primordiale. Astfel este introdus planul conceptual, al Veșniciei și al luminii originare, ce trebuie recuperate. Acest act declanșează misiunea inițiativă, iar promisiunea Împăratului Roșu către cel care va restabili ordinea, deci care va atinge, în lupta sa pentru reintegrarea cosmică, nivelul lui *a fi* – „va lua pe fică-sa de nevastă și jumătate din împărăție” – reflectă, ca și în alte basme, recompensele primelor două niveluri ale existenței: material (împărăția) și relațional (căsătoria).

Greuceanu nu pornește singur: este însoțit de fratele său și de Faurul-Pământului, fratele său de cruce – elemente ce marchează susținerea fraternă și ajutorul exterior, caracteristică a etapelor inițiatice. Alegerea și pregătirea lor are loc în „trei zile și trei nopți” – un ciclu temporal simbolic care reiterează ideea pregătirii interioare în cele trei planuri: psihic - emoțional-fizic.

De asemenea transformările lui Greuceanu – „se dete de trei ori peste cap” și deveni porumbel, muscă, buzdugan – indică abilitatea eroului de a acționa în deplinătatea gândului, emoției și faptei. Confruntarea finală cu zmeul este și ea triplă: conceptual- rațional (lupta cu săbii), emoțional - relațional (lupta cu sulite) și fizic (luptă corp la corp). Acest model se reia și în mijlocul de deplasare: căruța cu trei cai, creație a Faurului-Pământului, reprezintă vehiculul interior al evoluției prin cele trei dimensiuni ale ființei – gând, emoție, acțiune.

În mod similar, fata zmeului cere confirmare în trei trepte (ea însăși, mama și sora mai mică) – o triadă feminină care reflectă arhetipul celor trei vârste ale Femeii: fecioară, femeie matură, bătrână.

Finalul – „veseliile nunții ținură trei săptămâni” – încheie simbolic ciclul inițiativ în cheia desăvârșirii și armonizării celor trei planuri ale existenței. Nunta, ca simbol al uniunii contrariilor, devine echivalentul integrării deplin realizate.

Logica simbolică guvernată de aceste structuri numerice arhetipale se regăsește și în „Prâslea cel voinic și merlele de aur”¹⁸. Povestea pornește de la furtul merlelor de aur – motiv recurent ce semnaleză pierderea echilibrului originar. Mărul, în acest context, este simbol al cunoașterii și al planului conceptual, iar merlele de aur furate semnifică o ruptură în ordinea sacră care trebuie restaurată. Așa cum în alte basme este furat Soarele sau Luna, aici este furată înțelepciunea RAțională (lumina), căreia i se datorează chiar echilibrul macrosistemului.

Împăratul are trei fii. Și, deși cu toții încearcă, doar Prâslea accede la adevărata maturizare, confirmând arhetipul fiului cel mic – cel care, deși aparent slab sau neînsemnat, deține potențialul autentic al devenirii. El este singurul care reușește să răspundă provocării și să pătrundă pe tărâmul celălalt, coborând prin prăpastie – imagine simbolică a trecerii spre

¹⁷ Idem, „*Greuceanu*”, Basme populare românești, vol. 1, București: Editura Academiei Române – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, pp. 610-622.

¹⁸ Idem, „*Prâslea cel voinic și merlele de aur*”, Basme populare românești, vol. 1, București: Editura Academiei Române – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, pp. 331-345.

inconștientul colectiv, loc al arhetipurilor primordiale, unde eroul se confruntă cu aspectele profunde și nespuse ale ființei, dar și cu energiile necesare transformării. Această coborâre marchează începutul autenticului drum inițiat, în care Prâslea trebuie să înfrunte forțele haosului pentru a restabili ordinea.

Ajuns în lumea de dincolo, Prâslea este nevoit să salveze trei surori, fiice de împărat, răpite de trei zmei – semn al triadei conflictuale care trebuie confruntată și integrată. Prima confruntare este precedată de alegerea între trei moduri de luptă: în săbii, în buzdugane și corp la corp – transpuneri simbolice ale celor trei niveluri de existență: rațional (conceptele), emoțional (tensiunea afectivă), și fizic (acțiunea brută). Prâslea optează pentru cea mai solicitantă variantă – lupta directă –, alegere ce evidențiază caracterul său complet și determinarea de a depăși iluzia formei.

Semnificativ este și faptul că buzduganul său lovește progresiv: pe primul zmeu în umeri, pe al doilea în cap, pe al treilea în piept – gesturi ce pot fi interpretate drept activări simbolice ale voinței (umerii – acțiune), ale rațiunii (capul – gândirea) și ale inimii (pieptul – afectul), adică exact triada gând–emoție–faptă, model ce reiterează structura inițiată pe care o întâlnim și în celelalte basme analizate.

Ajutorul primit de la corb, în schimbul promisiunii celor trei stârvuri, precum și pedeapsa fraților (săgețile căzute în creștetul capului), întăresc ideea unei justiții simbolice și transcendente, reglate la nivelul unui „suprasistem” divin. Nu întâmplător, pedeapsa este dictată nu de erou, ci de ordinea cosmică, ceea ce confirmă caracterul său purificator și alegerea justă a drumului inițiat.

Un element aparte este structura temporală a probelor finale: trei săptămâni de termene impuse de împărat, în care Prâslea, deghizat în ucenic „trențuros”, împlinește, în trei zile, sarcini imposibile („furca ce torcea singură”, „cloșca cloncânind și puii piuind cu totul și cu totul de aur și ciugulind mei tot de aur”), ca susținere a potențialului infinit al eroului de a transcende limitele aparente ale condiției umane. Aceste realizări simbolizează nu doar ingeniozitatea, ci și capacitatea de a coopera cu forțele subtile ale lumii – o formă de alchimie spirituală în care materia densă a vieții este transformată în aurul înțelepciunii: RAțiunea. În acest fel, Prâslea dovedește că a asimilat lecțiile tărâmului celălalt și că poate acționa, chiar și în lumea profană, în acord cu principiile sacrului, devenind el însuși un mediator între cele două realități.

Putem înțelege, așadar, un parcurs inițiat structurat pe simbolistica numerelor, integrat într-un Model numerologic de tipologizare®, ce jalonează drumul eroului atemporal: 3 -principiu generator, care inițiază manifestarea în planul concret prin direcție și formă, 6 - momentul alegerii potențial transformatoare, și 9 – etapa adaptării și a maturizării. Și astfel, povestea lui Făt- Frumos devine o metaforă pentru procesul universal al individului de a armoniza trecutul cu viitorul, de a reconfigura identitatea personală în raport cu lecțiile colective și de a crea un set de principii noi, menite să ghideze drumul spre desăvârșire într-un context mereu schimbător. În această dinamică, Făt-Frumos – arhetipul eroului universal – devine un simbol al omului tuturor timpurilor, prins între moștenirea trecutului și provocările prezentului. Drumul său nu este unul liniar, ci o spirală a evoluției, unde fiecare ciclu de experiențe îl readuce, la un alt nivel, în fața acelorași întrebări esențiale: Cine sunt? Ce aleg? Cum mă transform?

Unde 3 reprezintă nu doar începutul cunoașterii, ci trinitatea experienței umane: gândirea (1), simțirea (2) și acțiunea (3). Este punctul de plecare al conștientizării de sine, acolo unde curiozitatea deschide ușa către noi perspective. Tânărul de astăzi, în timpul său

istoric – 6 și, deopotrivă, în spațiul tensiunii creative, află – 3, învață prin alegere – 6, se adaptează – 9. Învață din istorie – 3 (individuală, familială, colectivă), pe care o validează sau o invalidează după ce purcede la descoperirea propriului adevăr (acțiunea „pragma”, în sensul eficacității, al utilității practice) – 6, pentru a-și putea defini noile legi de viață, noua variantă a Eu-ului – 9, integrând lecțiile trecutului într-o formă evolutivă, adaptată circumstanțelor contemporane ale unei lumi în continuă schimbare, unde sensul nu se află exclusiv la capătul drumului, ci în însăși parcurgerea lui.

**DORUL CA MECANISM ARHETIPAL ȘI FORMĂ DE REZISTENȚĂ
SPIRITUALĂ
(„TINEREȚE FĂRĂ BĂTRÂNEȚE ȘI VIAȚĂ FĂRĂ DE MOARTE”)
*Longing as an Archetypal Mechanism and a Form of Spiritual Resistance
(„Youth Without Age and Life Without Death”)***

CZU: 821.135.1.09-3

DOI: 10.5281/zenodo.19466247

Roxana Mihaela IORGULESCU BANDRABUR

<https://orcid.org/0009-0005-7162-6144>

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: riorgulescu@gmail.com

Summary. Longing is a fundamental dimension of human experience, at the intersection of affectivity, memory, and the aspiration toward transcendence. In Romanian cultural tradition, it has a formative role, acting as a force for spiritual maturation through which the individual preserves the connection to identity roots and the deeper meanings of existence. This dynamic appears in the fairy tale „Youth Without Age and Life Without Death”, where the hero’s longing becomes an initiatory force: it detaches him from the familiar and guides him toward the horizon of the absolute, between the ephemeral condition and the aspiration to eternity. In the digital age, as humans are increasingly drawn to virtual immortality, longing emerges as a form of spiritual resistance, bridging archetypal tradition with the challenges of the virtual world, preserving the continuity of inner life and the authenticity of being amid hyperconnectivity.

Key words: longing, archetype, fairy tale, digitalization, algorithm, transcendence

Basmele românești configurează un univers arhetipal în care „dorul” nu este doar un sentiment individual, ci și o forță mitopoetică ce dă direcție și sens narațiunii. Plecarea eroului din lumea comună este adesea motivată de dor – fie acesta dor de dreptate, de iubire ori de absolut, de „a fi întru ceva anume”¹, așa cum se întâmplă de pildă în „Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”. În acest context, dorul se manifestă ca motor existențial al inițierii, exprimând o chemare interioară către autodepășire și transformare spirituală.

În „Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte”, dorul se manifestă încă dinaintea nașterii. Copilul refuză să vină pe lume fără promisiunea unui destin excepțional: „Mă-nainte însă de a veni ceasul nașterii, copilul se puse pe un plâns, de n-a putut nici un vraci să-l împace”.² Împăratul încearcă mai întâi să-l liniștească prin oferte de ordin material, fără niciun rezultat, iar abia după ce îi promite tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte, copilul acceptă să se nască: „Atunci copilul tăcu și se născu.”³ Constantin Noica notează că

¹ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București: Editura Mihai Eminescu, 1978, p. 119.

² Petre Ispirescu, *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*, Basme populare românești, vol. 2, București: Editura Academiei Române – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, pp. 714.

³ *Ibidem*.

„orice creație se naște dintr-un plâns și dintr-o tăcere”⁴, ceea ce conduce la ideea că dorul original al ființei este inseparabil de actul venirii în lume. Este vorba despre un dor care nu vizează o posesiune concretă, ci un orizont al perfecțiunii și al veșniciei, pentru care spațiul și timpul devin „simple semnale ale unui *ce* de revelat.”⁵

În logica arhetipală a basmului, călătoria eroului nu este doar o aventură fabuloasă, ci și o veritabilă traversare ontologică. Plecarea din lumea familiară echivalează cu o ieșire din ordinea comună a existenței, declanșată de un sentiment al lipsei esențiale, de o neîmplinire care orientează ființa către alt tărâm. Dorul devine expresia sensibilă a acestei chemări metafizice, un impuls spre transcendență ce constrânge ființa să părăsească familiarul și să-și caute „rostul”⁶, după cum ar spune Constantin Noica. Fiindcă pentru a trăi și pentru a înțelege experiența vieții, eroul trebuie să aibă „simțul și sensul vieții”.⁷ Să înțeleagă taina: „ce este viu străjuie existența, fiindcă și ceea ce credem că este mort de cele mai multe ori este tot viu.”⁸

De altfel, Ernest Bernea notează că viața „nu se analizează, nu se exprimă în vorbe, ci se trăiește pur și simplu”⁹, de aceea, în basm, fiecare etapă a drumului eroului devine o probă simbolică a transformării sale lăuntrice, o trecere dinspre limitele omenescului către un orizont al sensului și al desăvârșirii. În acest orizont, se regăsește ceea ce Mircea Vulcănescu surprindea drept specific al gândirii românești: „Pentru român, tot ce poate fi, adică tot ce poate fi gândit, tot despre ce se poate lega un subiect cu un predicat: este.”¹⁰ În basm, această deschidere ontologică se trăiește ca o „topire a existenței în posibilitate”, unde „neființa”, „imposibilitatea absolută”, „alternativa”, „imperativul”, „iremediabilul”, „gravitatea existenței”, „teama în fața morții”, nu există¹¹, iar drumul eroului devine o afirmare continuă a vieții și a sensului ei.

Prin urmare, „fiul s-a născut sub semnul lui «a fi într-o ceva anume» [...] el trebuie să caute, nu știe bine ce”¹². Această căutare difuză și inevitabilă își găsește ecoul afectiv în experiența dorului, pe care Dumitru Stăniloae o descrie în termenii unei prezențe în absență: „În dor omul e singur, sau fără cel dorit, și în același timp nu e singur: e cu cel dorit”¹³. Ambivalența dorului, simultan prezență și absență, exprimă tocmai tensiunea ființei între limită și deschidere, între lumea contingentă și chemarea spre absolut, ceea ce îi conferă puterea de rămâne în permanență cu ceea ce transcende imediatul.

Finalul basmului evidențiază dimensiunea tragică a căutării lui Făt-Frumos: reîntoarcerea în lumea pământească arată că absolutul nu poate fi trăit pe deplin în cadrul existenței efemere. Timpul lumii reale – în sens de fizic, palpabil, a continuat fără el, iar promisiunea veșniciei se destramă într-o confruntare dureroasă cu limita umană. Suferința care îl cuprinde devine, astfel, expresia unei transformări interioare – o etapă în procesul de conștientizare a fragilității condiției umane. Ernest Bernea surprinde dublul sens al unei astfel de experiențe:

⁴ Constantin Noica, *Op. cit.*, p. 117.

⁵ Lucian Blaga, *Trilogia cosmologică*, București: Editura Humanitas, 2015, p. 57.

⁶ Constantin Noica, *Op. cit.*, p. 120.

⁷ Ernest Bernea, *Îndemn la simplitate*, București: Editura Vremea, 2006, p. 108.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, București: Editura Eikon, 2015, p. 91.

¹¹ *Ibidem*, pp. 92-121.

¹² Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București: Editura Mihai Eminescu, 1978, p. 119.

¹³ Dumitru Stăniloae, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1992, p. 81.

„Prezența suferinței nu înseamnă altceva decât această continuă creație pe care o cuprinde (n.a. viața) și care transfigurează totul.”¹⁴ Este contextul în care dorul, chiar neîmplinit, se dovedește fertil, transformând experiența limitată a vieții într-un drum inițiativ spre înveșnicire. Aceasta nu se realizează printr-o suspendare în abstract, ci prin trăirea ființei în lume, ceea ce Constantin Noica numea „ființa din lucruri – ce înseamnă [...] ființa unui om”, și nu în noțiunea mai largă, care o întemeiază pe prima, „ființa în ea însăși”.¹⁵

Tensiunea între lipsă și atingerea temporară a scopului propus poate fi interpretată și simbolic, ca un puls al ființei care oscilează între neființă și ființare, pregătind lectura simbolistică binară a dorului, cheie în care 0 poate fi interpretat ca expresie a vidului originar, a neființei generatoare – în potențialitate – de multiple posibilități. Aceasta corespunde stării copilului nenăscut, care refuză să vină pe lume până nu i se oferă promisiunea nemuririi. Cifra 1 simbolizează actul ființării – nașterea în lume, debutul unei călătorii inițiatice. Alternanța $0 \rightarrow 1 \rightarrow 0 \rightarrow 1$ poate fi citită ca un puls ontologic, o oscilație între absență și manifestare, între dor și atingerea, chiar și efemeră, a unui ideal. O simbolistică ce se dovedește surprinzător de consonantă cu logica binară a universului digital, unde întreaga realitate virtuală este construită pe opoziția dintre 0 și 1. Astfel, basmul poate fi interpretat și ca o anticipare a gândirii algoritmice, în care dorul funcționează ca mecanism interior de tranziție, activând trecerea de la un cadru existențial la altul.

De remarcat este faptul că basmul prefigurează inclusiv problematici moderne ale temporalității și conștiinței. Reflecțiile lui Constantin Noica asupra curgerii diferențiate a timpului în părți distincte ale cosmosului¹⁶ oferă un cadru de interpretare în care experiența arhetipală a dorului se intersectează cu noțiuni ale fizicii contemporane. „Ce știe [...] basmul acesta folcloric, și o știe cu siguranță, este ceea ce a regăsit astăzi – pe căi științifice, firește – mintea omului”¹⁷, anume că în basm, timpul tărâmului celălalt urmează o altă logică, iar reîntoarcerea eroului generează un colaps temporal brusc, analog paradoxurilor relativiste.

„E drept, știința spune că vor îmbătrâni cei lăsați în urmă, în timp ce zburătorii prin cosmos vor rămâne nespuse mai tineri față de ei. Dar cine știe dacă, întorși după ani și ani în timpul lor de altădată, nu vor îmbătrâni și ei brusc, ca Făt-Frumos acum, crescându-le dintr-o dată barba și albindu-li-se părul.”¹⁸

Aplicând metafora digitală, dorul poate fi asimilat unui *cursor de selecție* care mediază accesul la instanțe diferite ale realității, apropiindu-se conceptual de teoriile contemporane ale multiversului sau ale universului holografic, aflate în prezent în centrul dezbaterilor științifice. Călătoria eroului este, în acest context, nu doar una spațială, ci și metafizică, iar dorul devine forța ce facilitează traversarea planurilor existențiale în „lumea de aici”, care, notează Mircea Vulcănescu, „cuprinde lucrurile care „au fost”, dar „nu mai sunt”. Ca și lucrurile care „pot fi”, dar „nu sunt încă”¹⁹ În plus, promisiunea tinereții fără bătrânețe este formulată copilului anterior nașterii, fapt ce poate fi interpretat în lumina teoriei universului holografic, potrivit căreia întregul este prezent în fiecare parte, iar timpul nu mai este linear, ci suprapus într-o structură de simultaneități. În această cheie, afirmația lui Joseph Campbell capătă o relevanță aparte: „Veșnicia nu este nici trecut, nici viitor. Veșnicia este o dimensiune

¹⁴ Ernest Bernea, *Op. cit.*, p. 110.

¹⁵ Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 171.

¹⁶ Idem, *Sentimentul românesc al ființei*, București: Editura Mihai Eminescu, 1978, p. 137.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 138.

¹⁹ Mircea Vulcănescu, *Op. cit.*, p. 57.

a prezentului. Este o dimensiune a spiritului omenesc – care este etern.”²⁰ Astfel, basmul nu doar evocă o aspirație mitică spre nemurire, ci sugerează, simbolic, accesul la o dimensiune atemporală a ființei, în care dorința, promisiunea și împlinirea coexistă într-un prezent extins.

Dacă, în structura basmului, dorul îndeplinește o funcție inițiativă și metafizică, în epoca digitală el capătă o relevanță nouă: aceea de formă de rezistență spirituală. Societatea contemporană, marcată de fluxul informațional continuu și de accelerarea timpului, generează ceea ce Michael S.A. Graziano numește îngustarea prezentului²¹, un timp fragmentat, suprasaturat de stimuli și lipsit de profunzime. În opoziție cu promisiunea unei digitalizări perpetue, care reduce viața la un flux continuu - în axa orizontală, dar static – în cea verticală –, de date, dorul exprimă nevoia de înnoire interioară, așa cum subliniază Ernest Bernea: „Sensul încercărilor vieții este înnoirea; ele ciocănesc rugina de pe suflet.”²². În acest context, dorul funcționează ca mecanism de ancorare în dimensiuni profunde ale ființei, constituindu-se într-o formă subtilă de opoziție față de tendințele de uniformizare globalizantă și de aspirația către o „nemurire digitală” – o formă artificială de prelungire a conștiinței în medii virtuale, golită de dimensiunea ontologică a înveșnicirii.

Tot Michael S.A. Graziano evidențiază contradicția unei asemenea proiecții: „Viața digitală de apoi s-ar putea să aibă un efect paradoxal asupra societății: pe de-o parte să o transforme radical, iar, pe de alta, s-o facă mai conservatoare și să-i încetinească ritmul de schimbare.”²³ Această posibilă stagnare culturală conduce la ideea că prelungirea artificială a vieții nu garantează o înnoire autentică, ci poate bloca societatea într-un orizont repetitiv, dominat de mentalități persistente. În opoziție, dorul – chiar și atunci când rămâne neîmplinit – se menține ca principiu dinamic, generator de sens și transformare interioară, păstrând verticalitatea experienței umane în fața orizontalității uniforme a simulacrului digital. Ernest Bernea surprinde această tensiune atunci când afirmă că „viața omului este o luptă pentru prinderea și fixarea elementelor neschimbătoare; este o încercare continuă de a face să domine eternitatea din el.”²⁴

Basmul „Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte” oferă o imagine arhetipală a aspirației umane de a depăși limitele biologice. Dorul de absolut al eroului exprimă nevoia de transcendență și dorința de integrare într-un orizont al veșniciei, iar promisiunea tinereții și a nemuririi funcționează ca mit originar al depășirii condiției umane, anticipând preocupări ce devin acute în epoca digitală. În cultura contemporană, această aspirație este transpusă în plan tehnologic: ideea de nemurire digitală, prin transferul conștiinței în medii algoritmice sau prin persistența în spații virtuale, reproduce același dor arhetipal, dar îl degradează din plan metafizic în plan tehnologic, oferind o prezență perpetuă, dar lipsită de trăire autentică și de dimensiunea inițiativă a dorului. Michael S.A. Graziano surprinde plastic acest scenariu, imaginând o lume în care profesorii ajung „emerit” și apoi „mortem”²⁵, continuând să predea prin videoconferințe dintr-un mediu digital.

Spre deosebire de călătoria inițiativă a lui Făt-Frumos, în care dorul îl desprinde de familiar și îl conduce pe un traseu de transformare lăuntrică până la atingerea înveșnicirii,

²⁰ Joseph Campbell, *Căi ale fericirii. Mitologie și transformare personală*, trad. Anca Irina Ionescu, București: Editura Herald, 2018, p. 55.

²¹ Michael S. A. Graziano, *Conștiința dintr-o nouă perspectivă*, trad. Vlad Vedeanu, București: Editura Humanitas, 2021, p. 189.

²² Ernest Bernea, *Op. cit.*, p. 47.

²³ Michael S. A. Graziano, *Op. cit.*, p. 189.

²⁴ Ernest Bernea, *Op. cit.*, p. 110.

²⁵ Michael S. A. Graziano, *loc. cit.*

nemurirea digitală riscă să genereze o stagnare fără devenire. Lecția basmului rămâne limpede: odată revenit în lumea comună, eroul îmbătrânește brusc și moare, ilustrând inevitabilitatea reconcilierii cu timpul și fertilitatea tragică a dorului, care se hrănește din tensiunea dintre limitarea existenței și aspirația spre veșnicie.

Într-o lume care riscă să transforme 0 și 1 în simple unități de consum informațional, dorul reintroduce verticalitatea existențială. El nu oferă doar conectare, ci transcendență, și rămâne un principiu de mișcare interioară, de căutare a absolutului și de rezistență în fața alienării. În ipostaza sa arhetipală, dorul depășește simpla nostalgie și devine un reper identitar profund, menținând legătura cu rădăcinile culturale și spirituale ale omului modern. Din această perspectivă, dorul nu este doar temă literară sau filosofică, ci un instrument de înțelegere a modului în care cultura românească își păstrează autenticitatea și capacitatea de a crea sens, chiar și în fața provocărilor civilizației digitale.

SOCIOCULTURAL ASPECTS OF THE SOMATIC SYMBOL HEAD IN PHRASEOLOGICAL UNITS (BASED ON THE CORPUS OF ENGLISH, FRENCH, ITALIAN AND ROMANIAN LANGUAGES)

*Aspecte socioculturale ale simbolului somatic cap în unități frazeologice
(pe baza corpusului limbilor franceză, engleză, italiană, română)*

CZU: 81'23:81'27

DOI: 10.5281/zenodo.19465990

Magdalena BANTEA

<https://orcid.org/0000-0002-7458-8957>

PhD in Philology, Moldova State University

E-mail: magdalenabantea@gmail.com

Summary. Symbolology, situated at the intersection of hermeneutics, sociolinguistics, stylistics, and semiotics, is a complex, multifunctional field. This study examines *the somatic symbol head* within European ethnolinguistics, emphasizing its cognitive-pragmatic relevance in phraseology and its role in revealing shared and divergent cultural codes in French, English, Italian, and Romanian idioms. Through a contrastive approach, the research identifies five key dimensions: the componential meaning decomposition of *the symbol*; its functional role in communicative contexts; its cultural conceptualization in ethnolinguistic frameworks; its intercultural variability as a marker of symbolic functions; and its cognitive-pragmatic potential to engage the receiver. The findings contribute to understanding how *somatic symbols* encode, preserve, and transmit sociocultural imagery across languages.

Key words: *somatic symbol head*, sociocultural imagery, phraseological units, semantic aspects, functional values

Introduction

In every culture, the human body has inspired a rich idiomatic vocabulary, reflecting shared experiences and cultural perceptions. Among body parts, the *head* is particularly symbolic, associated not only with anatomy but also with abstract qualities like wisdom, leadership, stability, or, conversely, stubbornness, arrogance, and confusion. This article analyzes idiomatic expressions involving the concept *head* in English, French, Italian, and Romanian, contrasting their semantic values (negative/positive connotations) and functional roles (metaphorical meanings, pragmatic use).

The aim is to uncover how similar or divergent these languages are in conceptualizing the *symbol head* and to illustrate how idioms encapsulate cultural views on intelligence, behavior, and social relationships. The study proceeds from negative phraseological units, which highlight limitations or undesirable traits, to positive expressions, which elevate the *head* as a *symbol* of virtues.

The research methodology applied in the respective article is based on the cognitivist method that studies the mental organization processes of identification, assimilation, storage and externalization of information with the help of cognitive linguistics oriented towards the coding and transformation of information from a conceptual-pragmatic perspective, in order to identify the semantic-functional aspects of the *somatic symbol* in the cultural and

intercultural framework. The contrastive analysis of the semantic-functional aspects of *the symbol* in the semiotic and sociolinguistic spaces, offers the possibility of appreciating the value of *the symbol* in interdisciplinarity. The comparative analysis of *the symbol* in the intercultural space allows for its etymological appreciation and its classification in science.

Research hypotheses:

1. *The somatic symbol head* is characterized by universality and semantic-functional diversity from sociocultural and intercultural perspectives.

2. The same *somatic symbol* found in different linguistic associative circumstances (symbol-concept, *symbol-syntagm*, *symbol-phraseological unit*, *symbol-statement*, *symbol-image*, *symbol-paradigm*) assimilates differentiated semantic-functional aspects, according to sociocultural, cognitivist, pragmasemantic and linguostylistic imagery.

The symbol integrated in the somatic phraseological units makes a connection between the abstract and the real world in order to obtain a thought, an idea, a conception expressed with the help of the conceptual metaphor created by the sociocultural imagery. Any language possesses its own individuality, its own characteristics, its own traditions and a special culture, even if, apparently, there are groups of languages similar in expression, judgment or morality. Therefore, the coincidence of phraseological expressions to represent a certain *symbol*, in different cultures, is relative, due to the diversity of sociocultural imagery. Moreover, intercultural conceptual diversity attests to different priorities and predilections, respectively, different *symbols* and varied symbolizations.

“According to the theory of lexical fields, words can be united based on the common meaning they express – the semantic principle; the common function they exercise – the functional principle; the combination of these two indices – the functional-semantic principle”¹ highlights the linguist L. Trincă. Thus, *somatic symbols* used in the syntagmatic and paradigmatic contexts of functional-semantic fields are of particular interest for an in-depth analysis, highlighting: the diversity of the sociocultural imagery, the semantic-functional aspects of *the somatic symbol* in the phraseological framework, the similarity of certain characteristics and the cognitivist-pragmatic individuality of the languages analyzed in this work.

“Complex functional phraseological units, expressions, along with idioms, occupy an important share in the structure of any language both at the popular and literary levels”², highlights the philologist V. Ilincan. Therefore, somatic phraseologisms are used in various registers of the language and reflect: 1) ethnic and interethnic similarities and diversities, and 2) sociocultural, sociolinguistic and cognitive-pragmatic imagery.

“Various artistic images can also be rendered through phraseologisms-*symbols*. They signify, most of the time, the analogical connection between an aspect of the ideal (abstract) world and an element of the visible, material world”³, notes G. Duda. So, phraseologisms-*symbols* expressed through conceptual metaphors, belonging to sociocultural imagery, schematically represent archetypes, through objectual referents. Any ethnicity possesses an individual linguist-stylistic metaphor specific to the nation to express a certain thought, therefore for an exemplary and faithful understanding and interpretation of *the symbols*, integrated into phraseological notions, it is indispensable to have a thorough knowledge of

¹ L. Trincă, *Termeni somatici și structurile asociative mentalului românesc*, in: Artă și educație artistică. Presa universitară bălțeană, 2012, nr. 2 (20), pp. 19-31.

² V. Ilincan, *Dicționar de expresii românești în contexte*. Cluj: Presa universitară clujeană, 2015. 303 p.

³ G. Duda, *Analiza textului literar*. București: Humanitas, 2000. 223 p.

the cultural peculiarities of the respective nation and of the sociocultural imagery, expressed through conceptual metaphors.

According to researcher R. Pânzaru, "metaphors are present in all communication environments, where they exercise various linguistic, artistic, and cognitive functions. In addition, metaphors prove to be good structures for framing the content of the text, due to the fact that they can organize information by forming schema-images"⁴. Therefore, these schema-images, often expressed through phraseological expressions in the contextual framework, through the sociocultural imagery, can become *symbols*. For example, the phraseological expression *big-head (engl.)/Avoir la grosse tête (fr.)/uomo di testa grossa, testa dura (it.)/A avea cap mare (ro.)*, 1. in English and Italian cultures acquires only negative connotations: [-megalomania] (engl.), [-snobbery] (engl.) and [-stubbornness] (it.), [-slow intelligence] (it.), 2. in French and Romanian cultures it assimilates enantiosemic meanings: a) [-megalomania] (fr.), [-snobbery] (fr.) and b) [+erudition] (fr.), [+culture] (fr.); a) [+smartness] (ro.), [-stubbornness] (ro.) and b) [-dizziness] (ro.). From sociolinguistic point of view these enantiosemic expressions reflect ambivalence toward success and intellect, so high status may be admired or mocked, depending on the speaker's intent or context. They reveal sociocultural thresholds of acceptability. So, we should mention that sociocultural imagery is rich and varied, being subordinated to several factors such as: ethnicity, social category, gender and age.

In this sense, we must quote the philologist G. Colțun: "The component elements of phraseologisms have figurative, phraseological meanings, and the general unitary meaning is not a sum of the meanings of the component elements"⁵. We understand that any phraseological expression assimilates a unitary meaning accumulated from the component elements, therefore, any phraseological *symbol* assimilates the figurative unitary meaning of the phraseologism in which it is used. Moreover, the phraseological *symbol* can also assimilate other distinctive semes or functions, including concrete/objective ones, as we observed in the previously analyzed phraseological expression. Thus, the polyvalent feature of *the symbol* is not exhausted within phraseological units.

We conclude that somatic phraseological *symbol* contributes to the identification of the sociocultural imagery through the prism of semantic diversities and pragmatic functionalities. The context in which *the symbol* is used is decisive and its characteristics are revealed only depending on the external factors and associative elements, which play the primary role in elucidating the meaning of *the somatic symbol*, which is evasive, abstract, ambiguous in nature, and gives it uniqueness and originality.

The somatic symbol represents the lever of emotional status and reflects *the somatic* semantic-functional aspects by symbolizing certain dominant features of the body in phraseological situations. Therefore, *somatic* phraseologisms created with the help of conceptual metaphor highlight the distinctive priorities of a nation and the way of expressing and perceiving the surrounding reality. Moreover, we can identify the level of culturalization of an ethnicity depending on the expressions, phraseological units used and the proportion of concrete/abstract words existing in the vocabulary at a given time.

⁴ R. Pânzaru, *Metaforele-scheme textuale globale. Probleme actuale de lingvistică, glotodidactică și știință literară* Vol. III. Chișinău: CEP USM, 2004, pp. 461-465.

⁵ Gh. Colțun, *Frazeologia limbii române*. Chișinău: Arc, 2000. 207 p.

Sociocultural Imagery of the Somatic Symbol Head In Negative and Appreciative Values

The somatic symbol head functions as a highly dynamic linguistic and cognitive construct, carrying a spectrum of both negative and positive connotations across English, French, Italian, and Romanian. Its symbolic versatility emerges from the fundamental role of the head as the seat of intellect, perception, and identity in human experience. On the one hand, metaphorical framings often associate the head with stupidity, arrogance, or ignorance, as seen in expressions that highlight emptiness, hardness, or excess, such as “empty-headed” (Eng.), “avoir la tête dure” (Fr.), “avere la testa calda” (It.), or “a avea capul pătrat” (Ro.). These negative connotations typically underline social disapproval of inflexibility, rashness, or lack of reasoning. Conversely, the same symbol serves as a positive emblem of wisdom, leadership, and superiority, encapsulated in idioms that elevate intellectual capacity and authority, such as “to have a good head on one’s shoulders” (Engl.), “avoir la tête sur les épaules” (Fr.), “avere la testa sulle spalle” (It.), or “a avea capul pe umeri” (Ro.). Such metaphoric patterns reflect deep-seated cultural values that prize rationality, prudence, and hierarchical order. Therefore, the head is not only a symbol of loss or emptiness but also of positive attributes like wisdom, rationality, and foresight.

Phraseological units that express *rational thinking* and *emotional self-control* often reflect cultural ideals about wisdom, composure, and mental discipline emphasizing psychological balance in challenging or stressful situations. This duality, oscillating between cognitive excellence and intellectual deficiency, reveals rich sociocultural patterns, suggesting that language not only encodes biological centrality but also projects societal attitudes toward knowledge, power, and morality.

Ultimately, the symbol head becomes a semantic battlefield where notions of human worth, authority, and character are negotiated through metaphorical discourse. These facts motivated us to study in depth contrastive-comparative aspects of the somatic symbol head in phraseological units extracted from *Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English*⁶, *Dictionnaire de la langue française*⁷, *Vocabolario della lingua italiana*⁸, and *Dicționar Explicativ al Limbii Române*⁹, in order to understand better sociocultural peculiarities, similarities and differences.

Table 1 shares a nearly identical metaphor where the somatic symbol head is identified as a seat of reason and the phraseological unit *loss of head* is interpreted as *loss of reason*. These phraseological units demonstrate high cross-linguistic equivalence, reflecting a shared European conceptualization of mental stability and rationality centered in the head. From the conceptual point of view, all four idioms imply a moment when the individual ceases to think clearly, whether due to panic, stress, or intense emotion. As a matter of fact, the head symbolizes control, reason, or judgment. Its loss figuratively signals a breakdown of mental composure. In English, the idiom often refers to panic or fear, especially in sudden situations. It expresses a temporary emotional disruption, often due to fear, stress, or shock, and is

⁶ A.S. Hornby, *Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English*. Seventh Edition. Oxford: University Press, 2010. 1715 p.

⁷ A. Rey, Le Robert Micro, *Dictionnaire de la langue française*. Paris: 27, rue de la Glacière, 1995. 1376 p.

⁸ N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Edizione Mondolibri. 2005. 1248 p.

⁹ *Dicționar Explicativ al Limbii Române*. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, Academia Română: Univers Enciclopedic, 2018.

Table 1 Phraseological Expressions Denoting Emotional Disruption and Instability (p.4)

Phraseological unit (Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
<i>Lose one's head</i> (Engl.)	[-panic], [-irrationality]	Momentary lapse in rationality	Temporary, mild	Disapproved but understandable
<i>Perdre la tête</i> (Fr.)	[-violent outburst of anger]	Serious loss of control	Intense, dramatic	Viewed as dangerous or shameful
<i>Perdere la testa</i> (It.)	[-irrationality], [-loss of control], [-pressure]	Emotional overwhelm	Human, relatable	Emotionally impulsive, sometimes romantic
<i>A-și pierde capul</i> (Ro.)	[-irrationality], [-loss of control], [-vulnerability]	Emotional vulnerability or irrational passion	Fragile, exposed	Emotionally sincere but irrational

Table 2 Metaphorical Representation of Lowered Head: Obedience and Defeat (p.5)

Phraseological unit (Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
<i>To bow one's head</i> (Engl.)	[+/+ shame], [+ respect], [+/- sorrow], [-defeat], [-surrender]	Trait of character; emotional state of mind	Mixed: solemn, respectful, sorrowful	Can be honorable (respect) or weak (shame, defeat)
(1) <i>Baisser la tête</i> or (2) <i>Croquer l'échin</i> (Fr.)	(1) [-defeat], [-shame], [-submission] (2) [-submission], [-humiliation]	Emotional state of mind	Defeated, passive, coerced	Often viewed as weakness or forced compliance
<i>Abbassare la testa</i> (It.)	[-resignation], [-submission]	Emotional state of mind	Humiliated, subservient	Signals degradation, strong disapproval
<i>A avea capul plecat</i> (Ro.)	[-submission], [-obedience], [-resignation], [-humiliation]	Trait of character; emotional state of mind	Resigned, emotionally burdened	Negative view, loss of dignity or personal power

used in situations implying regret or mild disapproval, often interpreted as a human but undesirable reaction. Its functional role warns against letting emotions cloud judgment and could be used in personal, informal, or cautionary speech. In French, *perdre la tête* extends to madness or irrationality, including emotional confusion. It conveys a stronger, often more dramatic emotional shift, potentially involving anger or madness. Functional value leans toward mental instability or excessive emotion, even social disapproval. It may also describe irrational love, but often with a moral or behavioral judgment, and used in emotive or critical contexts. Italian usage highlights the nuance of emotional overwhelm, such as being madly in love or overtaken by anger, and is used in both romantic and critical contexts,

and may express sympathy or concern, but also disapproval. It carries a more humanizing tone, especially in romantic narratives. The function often implies emotional impulsivity with possible consequences. The Romanian *a-și pierde capul* is versatile; it can mean panic, irrational behavior, or even infatuation (e.g. *s-a pierdut cu firea* as an adjacent expression).

Talking about symbolic universality, we should mention that despite minor differences, the metaphor is near-identical, reflecting a universal cognitive model in which mental faculties are *housed* in the *head*. Its loss equates to emotional or cognitive disarray emphasizing vulnerability and emotional exposure. Unlike others, it often has a romantic connotation, *falling head over heels* in love, and is also used in stressful, panicked situations, but with a tone of fragility, not aggression. Functionally, it expresses both emotional susceptibility and psychological tension.

In conclusion all four idioms reflect a departure from reason, but their functional values diverge based on cultural attitudes toward emotion, control, and social behavior: English refers an emotional lapse, French tends to dramatize, Italian reflects an impulsive passion, and Romanian expresses an emotional vulnerability. These differences are crucial in translation, intercultural communication, and understanding how language mirrors emotion in cultural contexts.

In Table 2, the *head's* position reflects one's status in a social or moral hierarchy in all four languages. When raised, it signifies pride, confidence, or defiance, when lowered, it reflects humility, shame, or obedience. This metaphor aligns with body language universals, making it a powerful cross-cultural image. In English, the phraseological unit, *to bow one's head*, is often used in solemn or humble contexts, such as shame, respect, or sorrow. In negative contexts, it may indicate defeat or surrender. The English idiom often implies a balance between respectful humility and sorrow/shame. It can be voluntary (respect, grief) or involuntary (defeat, shame). Functionally, this phraseological unit is used in solemn, respectful, or remorseful contexts, often in formal or moral narratives. In French, *baisser la tête* is interpreted as more emotional/passive and can be used literally or figuratively to express defeat, shame, or submission, similar to Romanian *capul plecat*. The second idiom, *courber l'échine*, is stronger, often with negative moral connotation (like cowardly submission). Literally, the phraseological unit, *to bend the spine*, emphasizes physical submission and is usually pejorative, describing someone who yields too easily or surrenders dignity under pressure. This is commonly used to describe submission, humiliation, or giving in under pressure. French idioms tend to emphasize external pressure, oppression, or resigned obedience. The functional value leans toward social criticism or resigned behavior under coercion and is used in critical discourse, expressing resistance, even disdain for submission. In Italian culture, *abbassare la testa* reflects *to lower the head* and conveys resignation, giving in, or reluctant submission, often after failure or under authority. The Italian expression carries a strong negative connotation of loss of dignity, and is used to highlight humiliation or passive acceptance of unjust authority. Functionally it expresses emotional resignation and social critique. The Romanian idiom *a avea capul plecat* belongs to a group of metaphorical expressions (verticality = power; lowering the *head* = loss of power, dignity, or autonomy) that use posture and body orientation to reflect emotional or social states, particularly submission, resignation, or defeat. Functionally the expression reflects social subjugation or inner sorrow tied to collective memory, and it suggests a state of passivity, whether humble, obedient, or even humiliated, often used with the proverb *capul plecat sabia nu-l taie* (*the bowed head doesn't get cut by the sword*), implying strategic

submission for survival. So, this phraseological unit clusters multiple negative affective states, and suggests a deep, passive acceptance of one's fate, often from cultural fatalism or historical suffering.

Comparing all four languages we should evidence that English allows some **positive or neutral framing** (e.g., respect), French draws a line between **social compliance** (*baisser la tête*) and **deeper servitude** (*courber l'échine*), Italian and Romanian idioms are **more emotionally loaded**, emphasizing **powerlessness or humiliation**. **Culturally** idioms reflect **social attitudes toward authority, submission, and dignity** in each linguistic culture.

In Table 3 we should mention that all four idioms emphasize emotional control and intellectual clarity, but with slightly different connotations: English focuses on composure under emotional strain, French emphasizes lucid reasoning and rational distancing, Italian adds a nuance of firm psychological control more associated with mental endurance, and Romanian centers on inner balance and reason, evoking a philosophical calm. So, all four cultures idealize composure under pressure. Romanian emphasizes *limpede* (clarity), French and Italian *froide/fredda* (coldness = rational distance), while English focuses on *cool*, emotionally neutral but practical.

In English the idiom *to keep a cool head* is used to describe a person who remains composed under pressure, making sound decisions, and reflecting self-mastery and pragmatic intelligence. Its functional role represents encouragement of rational, and level-headed behavior, commonly used in both everyday and professional discourse. In French, the phraseological unit implies leadership, maturity, and credibility. It highlights lucid, rational thought over emotional reaction and carries a tone of strategic thinking, especially relevant in leadership or crisis contexts. Its functional role is associated with elite rationality, intellectual balance, emotional detachment, and it suggests a culturally valued Cartesian clarity of thought. It implies mental discipline and the ability to resist panic or provocation. The Italian, *mantenere la testa fredda*, implies mental discipline and the ability to resist panic or provocation. The idiom reflects an emotionally controlled status, but with a slight undertone of stoic endurance. Its functional role expresses psychological resilience, often used in situations involving tension or risk and can also imply professionalism, especially in law, business, or crisis response. The Romanian expression, *a păstra capul limpede*, emphasizes inner emotional balance and reasoned thinking. The adjective *limpede* ("clear") evokes both mental clarity and moral transparency. Its functional role stresses measured decision-making and self-awareness and often implies maturity and self-respect, valued in both personal and public life.

While all idioms revolve around maintaining rationality, each one's functional value reflects distinct cultural attitudes toward emotion vs. reason. English promotes calm leadership, French upholds logical detachment, Italian stresses emotional control under pressure, and Romanian values measured, morally grounded clarity. These phraseological units offer insight into how wisdom and control are understood, idealized, and communicated across linguistic communities.

As we see, in Table 4, semantic convergence is clear, the concept *head* symbolizes control or direction or hierarchy across cultures. English keeps a functional metaphor from military/organizational structures and the semantic value focuses on power and structural dominance. Functional role is represented by a spatial metaphor for hierarchy, implies control from a higher position (used in military, corporate), and reflects vertical leadership structure. The French phrase semantically expresses *being in charge*, especially in formal institutions.

Table 3 Head as a Symbol of Self-Control and Strategic Thinking (p. 6)

Phraseological unit(Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
<i>To keep a cool head (Engl.)</i>	[+calmness], [+self-control]	Mental clarity in stressful situations	Controlled, composed	Socially praised; shows leadership and emotional maturity
<i>Garder la tête froide (Fr.)</i>	[+lucidity], [+reason]	Mental control; wise decision-making	Rational, emotionally detached	Reflects intelligence, authority, and sound judgment
<i>Mantenere la testa fredda (It.)</i>	[+cold-blooded], [+rationality]	Psychological stability under pressure	Cold-blooded (positively), firm	Valued trait for resilience, professionalism
<i>A păstra capul limpede (Ro.)</i>	[+balance], [+rationality]	Mental discipline, thoughtful action	Calm, balanced	Sign of wisdom; linked to self-respect and maturity

Table 4 Phraseological Expressions Signifying Authority and Hierarchical Position (p. 6)

Phraseological unit(Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
<i>To be at the head of (Engl.)</i>	[+leadership], [+authority]	Spatial metaphor for hierarchy, authority, initiative	Neutral, assertive	Associated with formal roles (military, corporate); suggests competence and responsibility
<i>Être à la tête de (Fr.)</i>	[+conduct], [+hierarchy]	Political, institutional, or managerial leadership	Responsible, official	Often tied to public or institutional leadership; implies structure and legitimacy
<i>Essere a capo di (It.)</i>	[+comand], [+direction]	Used in organizational or strategic contexts	Directive, goal-focused	Suggests directive competence and task orientation in formal or informal leadership
<i>A fi în fruntea / a fi capul unui grup (Ro.)</i>	[+coordination], [+example]	Emphasizes personal influence, informal leadership	Inspirational, proactive	Reflects charismatic or moral leadership, not only positional power

Tête symbolizes command, often in official or bureaucratic contexts and used in political or bureaucratic speech. It functions as a formal register to identify roles within institutions or leadership frameworks. Italian *Capo* (head) signals the act of directing or commanding and the semantic focus is on operational leadership, initiative, and decision-making. From functional perspectives it conveys leadership in tactical or operational contexts, often related to managing teams, projects, or processes and is more task-oriented. Romanian uniquely

emphasizes peer influence and moral guidance, aligning leadership with modeling rather than just command. The term blends leadership with moral influence or charisma. *Fruntea* (forehead/front) and *capul* (head) denote not only control but also visionary presence. Functionally the idiom reflects leadership by example or moral authority, more personal and relational, suggesting informal guidance or influence among peers.

To conclude, we should evidence that the Latin-based phraseological units analysed share close structural features in all four languages but with slightly different semantic values, functional roles, emotional tones and social implications, evidencing the importance of sociocultural imagery.

In Table 5, all four languages represent the intellect through *the somatic symbol head*. For English culture *bright* and *brilliant* are light metaphors implying quickness of thought and innovative potential that focus on agility and originality. Functionally the idiom is used to praise intellectual dexterity, especially in innovation and problem-solving, common in workplaces and academia. Semantically rich, French expression combines intellectual structure with curiosity, not about how much you know, but how well you think. French distinguishes between *tête bien pleine* (full head = knowledge) vs *tête bien faite* (well-formed = logic, structure), following Pascal's intellectual ideal. It functions in an academic or intellectual context and promotes balanced reasoning over sheer knowledge. Italian idiom highlights mental agility and lively intelligence via intensifier *brillante* that evokes sparkle, liveliness, cleverness, often informal and playful. Functionally is used in casual conversation to highlight cleverness or quick thinking, frequently tied to charisma or humor. Romanian *Luminat* (illuminated) conveys clarity of mind and cultural sophistication, suggesting enlightenment rather than just cleverness. From functional point of view, the phraseological unit reflects admiration for deep, clear, and culturally enriched thought, and is used more selectively, commonly in elevated or respectful contexts.

In conclusion we should evidence that all four cultures use light or clarity metaphors. English emphasizes brilliance and creativity, French values well-rounded, structured intellect, Italian praises quick wit, and Romanian implies cultural wisdom or rare clarity. It should be underlined that Romanian and French idioms suggest depth and cultivation, not just raw IQ.

In Table 6, phraseological units analyzed across English, French, Italian, and Romanian cultures share a common metaphorical structure: the image of the *head* firmly on the shoulders which semantically encodes values such as rationality, practical judgment, emotional balance, and maturity. Despite originating from different linguistic and cultural contexts, these expressions are structurally similar and closely aligned in meaning. Semantically, they converge on the core concept of mental stability and good sense. Functionally, these idioms operate as evaluative tools within social discourse, often used to affirm an individual's credibility, reliability, and emotional intelligence. They are contextually applied to reinforce desirable personal traits in both private (e.g., family, relationships) and public (e.g., professional, societal) settings. While structurally similar, slight conceptual nuances emerge culturally: English emphasizes practical judgment and emotional control, French leans into pragmatism and confident reasoning, Italian implies responsibility and calm dependability, Romanian foregrounds moral clarity and intellectual maturity. This illustrates how a shared metaphor can produce subtly diverse semantic shades, shaped by local values and communicative norms.

Table 6 Cross-Cultural Views on Clear-Headedness and Reliability (p.7)

Phraseological unit (Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
1. <i>Have a good head on your shoulders</i> 2. <i>Level-headed</i> 3. <i>Keep one's head on straight (Engl.)</i>	1.[+sensitivity], 2.[+realism], 3.[+practical judgment]	Common sense, rationality in daily life	Balanced, stable	Associated with maturity, reliability, and emotional control
<i>Avoir la tête sur les épaules (French)</i>	[+practical sense], [+good sense]	Indicates functionality and mental stability	Confident, pragmatic	Sign of mental maturity; often used to describe trustworthy decision-makers
<i>Avere la testa sulle spalle (Italian)</i>	[+good sense], [+maturity]	Emphasizes balanced, sensible character	Calm, dependable	Often used in family or social contexts to signal reliability
<i>A avea cap pe umeri (Ro)</i>	[+rationality], [+maturity]	Reflects moral and intellectual balance	Rational, composed	Valued in judging character, indicator of inner strength and integrity

Table 7 Symbolic Positioning of Leadership in Ceremonial and Social Contexts (p.7-8)

Phraseological unit(Language)	Semantic Value	Functional Role	Emotional Tone	Social Implication
<i>Head of the table (Engl.)</i>	[+leadership], [+authority]	Symbolic space of power, seniority, or decision-making	Neutral to formal	Denotes hierarchical leadership , often associated with organization or protocol
<i>Le front de la table (Fr.)</i>	[+authority]	Metaphorical <i>front</i> signifies visibility and authority	Ceremonial, dignified	Implies intellectual or formal leadership , often used in institutional contexts
<i>La fronte del tavolo (It.)</i>	[+authority], [+prominence]	ceremonial respect or social recognition	Respectful, somewhat solemn	Often implies earned leadership , especially in family or social rituals
<i>Fruntea mesei(Ro.)</i>	Leader's seat, social respect [+leadership], [+respect]	Space of moral or symbolic authority and collective recognition	Honorable, respectful	Deeply rooted in cultural tradition , implying earned prestige or generational leadership

Therefore, structural similarity is distinguished by conceptual diversity. Collectively, these idioms reflect a cross-cultural endorsement of grounded, *clear-headed* behavior, traits that functionally support trust, social cohesion, and moral evaluation in everyday life. Consistently, they carry positive connotations, used to describe those who can be trusted.

In the Table 7, phraseological units employ the *table* position metaphor, specifically the *head* or *front of the table*, to conceptually encode leadership, authority, and earned respect. These expressions rest on a shared bodily image: the *head/forehead* as a prominent, directive position, symbolizing visibility, status, and intellectual or moral superiority.

Semantically, all idioms point toward elevated social roles, often framed by wisdom, seniority, or command. Yet, their specific associations differ: English emphasizes organizational hierarchy and decision-making, functionally aligned with roles in formal structures. Romance cultures highlight ceremonial prominence and intellectual recognition, leaning toward symbolic authority. In French, there's a subtle emphasis on rational or institutional leadership, whereas Italian and Romanian cultures add a layer of moral superiority or ancestral respect, evoking cultural values tied to elders or wise figures regarding ceremonial, intergenerational, or social hierarchy contexts (e.g., *sitting at the head of the table* at family events or celebrations). While English uses a functional metaphor, especially tied to decision-making and hierarchy, the Romance languages rely more on symbolic visibility (*forehead/front* = *seen* = *valued*). Functionally, these idioms serve as spatial markers of status, used to legitimize social roles during rituals, formal gatherings, or organizational contexts. They anchor abstract values (wisdom, respect, leadership) in physical space, making them socially visible and institutionally reinforced through social order, generational hierarchy, and collective respect.

Overall, these idioms reflect a cross-linguistic mapping of leadership onto spatial prominence, yet they reveal cultural variation in how authority is constructed whether as institutional, ceremonial, or moral: in English leadership is about function, pragmatism, and authority, in French it implies visibility, structure, and legitimacy, in Italian it is earned and ceremonial, embedded in social custom, in Romanian it reflects moral standing, often tied to wisdom and respect. Each idiom reflects a nuanced cultural attitude toward superiority, responsibility, and how leadership is recognized, whether through role, merit, or symbolic elevation. This symbolic pattern is highly convergent across the four languages, reflecting a shared European schema where the *head* is not just a body part but a marker of hierarchy.

Conclusion

Through both negative and appreciative lenses, *the somatic symbol head* serves as a semiotic mirror of sociocultural norms, judgments, and values that encapsulates the interplay between physicality and abstraction, body and mind, self and society. This rich *symbol* reveals how idiomatic language is not merely decorative but deeply embedded in cultural worldviews. Understanding these idiomatic expressions helps bridge languages, but more importantly, it unveils how cultures encode intelligence, leadership, and folly through body-based metaphors.

The analysis of the *somatic symbol head* in phraseological units reveals a semantic progression from negative connotations: irrationality, submission, and loss of control, to positive values such as wisdom, rationality, and leadership. This ascending trajectory reflects a cultural hierarchy of values shared across English, French, Italian, and Romanian

where societies tend to stigmatize emotional excess or cognitive weakness while elevating traits like composure, prudence, and authority.

Despite universal conceptual metaphors (head = reason, control, identity), each language nuances these values through its own cultural lens: English prioritizes pragmatism, French emphasizes rational clarity, Italian values emotional discipline, and Romanian associates intellectual maturity with moral integrity. Thus, idioms not only mirror bodily experience but also encode collective ideals, mapping social norms and cultural priorities onto the symbolic space of the human head.

To conclude, the semantic-functional investigation of *the somatic symbol head* integrates multiple domains of knowledge and reveals several key dimensions of symbolic interpretation. First, it highlights the **conceptual, syntagmatic, and paradigmatic diversity** of *the symbol*, as evidenced through its varied semantic and functional roles across phraseological structures. Second, the study underscores the **intercultural symbolic variability**, shaped by sociocultural imagery and expressed through individualized conceptual metaphors, which serve as foundational tools for decoding symbolic meanings within specific linguistic and cultural frameworks. Third, it identifies the **universal generative potential** of *the somatic symbol*, rooted in the shared anatomical structure of the human body. This universality underscores the presence of innate cognitive traits that give rise to common symbolic patterns across languages and cultures, reinforcing the role of the body as both a linguistic and cultural constant.

ABORDĂRI INTERDISCIPLINARE ÎN LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ CONTEMPORANĂ

Interdisciplinary Approaches in Contemporary Linguistics and Literature

CZU: 81:821.09

DOI: 10.5281/zenodo.19466155

Constantin MÎNĂSCURTĂ

<https://orcid.org/0009-0007-2920-4639>

student, Facultatea de Litere

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

E-mail: constantinminascurta422@gmail.com

Summary. Today's culture and technology are shifting at a breakneck pace. Within this context, Eugenio Coșeriu's life and work continues to be invaluable in the study of language and literature. Within this framework, Coșeriu differentiates language, norm and speech, placing linguistic variability on a universal, historical, and individual plane. This perspective is relevant in addressing questions of digitalization, globalization, and AI in the study of literature and linguistics. Coșeriu does not consider language a fixed code to be transcribed. It is a context-situated, creative act, placing a priori the pragmatic and ethical dimensions of language. His concepts, together with modern digital methodologies and ethical approaches, can foster research while preserving the richness of languages in the context of new media and AI texts.

Key words: linguistics, norm, speech, variability, pragmatics, AI, creativity, ethics, digitalization, globalization.

În primele decenii ale secolului XXI, atât lingvistica, cât și studiile literare, se confruntă cu noi provocări și transformări fără precedent. Fenomenul se conturează ca urmare a unui amalgam de factori sociali, tehnologici, culturali și politici într-un context global cu mobilitate, hibridizare culturală și revoluție tehnologică. Fenomenele care se observă, cum ar fi digitalizarea resurselor lingvistice și literare, apariția de noi tehnologii de analiză și generare de texte prin inteligența artificială, sporirea contactelor lingvistice prin migrarea și globalizarea, dar și promovarea de noi forme de cultură, cum ar fi literatura electronică și discursurile multimodale, sociale, cer o redistribuire a accentelor metodologice tradiționale.

Dacă în secolul trecut, o bună parte a cercetării lingvistice se desfășura în cadrul unor paradigme relativ stabile, astăzi asistăm la un pluralism metodologic, ce puternic interdisciplinar și trans-disciplinar. Această știință trebuie însoțită de științele cognitive, teoria comunicării, informatica, sociologia sau chiar științele culturale, cărmă și de interese, pentru a înțelege în profunzime complexitatea aspectelor lingvistice contemporane. Tot în acest timp, studiile literare se văd provocate la răspunsuri referitor la noțiuni canonice de „autor”, „text”, „lectură” și altele asemenea, de „lume digitală”, în care textul se transformă într-un produs colectiv interactiv fluid.

În acest context, munca lingvistului Eugenio Coșeriu (1921–2002) păstrează o relevanță remarcabilă. Conceptelor sale – precum distincția între limbaj, normă și vorbire, stratificarea fenomenelor lingvistice în niveluri (universal, istoric și individual) sau analiza variabilității diatopice, diastructurale și diafasice – oferă o înțelegere teoretică solidă a dinamicii limbajului.

În plus, viziunea lui Coșeriu asupra limbajului ca o activitate creativă (numită „energeia” în sensul lui Humboldt) și preocuparea sa pentru dimensiunea pragmatică a comunicării îl fac un gânditor capabil să ofere ancoră solidă în fața provocărilor aduse de noile realități.

Este relevant că, în ciuda evoluției procesării automate a limbajului și a inteligenței artificiale, întrebările lui Coșeriu rămân contemporane: Care este definiția competenței lingvistice într-un cadru multilingv? Care este corelația normei asupra variației lingvistice în globalizare? Care este limita între originalitatea discursului și limbajist constrângerilor istorice? Acest studiu își propune să analizeze problemele contemporane ale lingvisticii și literaturii, să demonstreze aplicabilitatea și relevanța conceptelor coseriene și propuneri pentru o cercetare aplicată în rândul mediului academic internațional. Vom analiza, în primul rând, unele dintre cele mai importante și contemporane probleme ale lingvisticii, împreună cu accentul pe fenomenul variației lingvistice și impactul noilor tehnologii. În continuare, ne propunem să analizăm tendințele actuale în studiul literaturii, în special modul în care literatura digitală și noile practici de lectură transformă paradigmele critice. În partea centrală a lucrării, ne propunem să sintetizăm și să criticăm bazele teoretice ale lingvisticii de Eugenio Coșeriu, la care ne propunem să aplicăm în analiza fenomenelor descrise mai sus. În această ultima parte, vom enunța câteva concluzii și perspective subliniind modul în care opera coseriană, departe de a fi un simplu reper istoric, continuă să servească drept un instrument vital pentru înțelegerea complexităților limbajului și literaturii în societatea contemporană.

Eugenio Coșeriu (1921–2002), considerat unul dintre cei mai importanți lingviști ai secolului XX, a elaborat o teorie a limbajului care îmbină dimensiunea structurală cu dimensiunea funcțional-umană, aducând în prim-plan atât aspectele sistemice ale limbii, cât și funcția ei socială, culturală și creatoare. Spre deosebire de orientările strict formaliste, Coșeriu propune o viziune integratoare, în care limbajul nu poate fi redus la un cod, ci trebuie înțeles ca activitate (energeia) și ca act cultural fundamental¹.

Unul dintre punctele centrale ale gândirii coseriene este distincția triadică între:

- nivelul universal – facultatea de a vorbi, proprie speciei umane, independentă de o limbă anume;
- nivelul istoric-sistemic – limbile particulare, privite ca sisteme istorice cu o tradiție proprie;
- nivelul individual – actul concret de vorbire, prin care se realizează comunicarea în situații particulare.

Această ierarhizare depășește modelul saussurian „langue/parole”, introducând norma ca instanță intermediară între sistem și vorbire. Pentru Coșeriu, norma este un set de regularități acceptate social, care nu se reduc la reguli gramaticale stricte, ci reflectă tradițiile, uzanțele și convențiile unei comunități lingvistice.

Coșeriu este, de asemenea, autorul conceptualizării tripartitei variabilității lingvistice în:

- diatopică – variația în funcție de spațiu geografic (dialecte, graiuri regionale);
- diastratică – variația determinată de stratificarea socială (idiolecte, registre de clasă);
- diafasică – variația în funcție de situație, context sau funcție comunicativă (registre stilistice, formalitate/informalitate).

¹ E. Coseriu, *Linguistic Competence: What is it Really?* in: *The Modern Language Review*, 80(4), 1985, pp. 649-660; E. Coseriu, *Textlinguistik: Eine Einführung*. Narr Francke Attempto Verlag. 1992; E. Coseriu, *Linguistics as a Science of Culture*, in W. Raible (Ed.), *Perspectives on Language in Performance*. Narr Francke Attempto Verlag. 2001, pp. 15-30.

Această clasificare, devenită reper în sociolingvistică și în studiile de variație, subliniază caracterul profund contextual al normei lingvistice. Norma, în viziunea coseriană, nu este un construct abstract impus de un centru autoritar, ci rezultatul interacțiunii dintre comunitatea de vorbitori, mediile sociale și etica comunicării².

Din perspectivă metodologică, Coșeriu revendică o lingvistică a vorbirii, în care analiza discursului devine indispensabilă pentru înțelegerea limbajului. El consideră că semnificația nu poate fi desprinsă de contextul de utilizare și de intențiile comunicative ale vorbitorului. Această orientare îl apropie de pragmatica modernă și de analiza discursului, precum și de hermeneutica literară, unde textul este privit nu doar ca obiect formal, ci ca act de comunicare situat³.

Prin integrarea acestor dimensiuni – structurală, normativă, pragmatică – teoria lui Eugenio Coșeriu oferă un cadru analitic capabil să abordeze complexitatea fenomenului lingvistic în întreaga sa diversitate. Relevanța sa actuală se manifestă mai ales în cercetările asupra variației, multilingvismului, politicilor lingvistice și, nu în ultimul rând, în interpretarea textelor literare și a discursurilor contemporane, inclusiv în mediul digital.

Transformările tehnologice, socioculturale și epistemologice din ultimele decenii au generat un peisaj complex, în care lingvistica și studiile literare se confruntă cu o serie de provocări fără precedent. Aceste provocări se manifestă atât la nivel metodologic — prin schimbarea instrumentelor și a modului de acces la date — cât și la nivel teoretic, prin necesitatea adaptării conceptelor clasice la fenomene emergente. În continuare, vom prezenta câteva dintre aceste provocări, punând accentul pe relevanța lor în raport cu conceptele fundamentale ale teoriei coseriene.

Proliferarea corpusurilor digitale, a modelelor statistice și a sistemelor de inteligență artificială (AI) a remodelat radical instrumentarul de lucru al lingviștilor și al criticilor literari. Tehnicile de procesare automată a limbajului natural (NLP – Natural Language Processing) permit operațiuni precum:

- tokenizarea (segmentarea textului în unități lingvistice);
- etichetarea morfosintactică (POS tagging);
- analiza semantică și pragmatică;
- analiza sentimentelor;
- clasificarea tematică sau extracția automată de informații.

Aceste metode facilitează analiza de mari dimensiuni a textelor și oferă o replicabilitate aparent ridicată, dar ridică probleme critice:

- fiabilitatea rezultatelor (erorile algoritmice sunt amplificate la scară largă);
- biasurile de corpus (datele reflectă dezechilibre culturale și lingvistice);
- subreprezentarea varietăților diatopice și diastratice.

Mai mult, integrarea AI în procesul comunicativ ridică întrebări etice esențiale: cine își asumă responsabilitatea pentru sensurile generate automat? Cum influențează modelele comerciale normele lingvistice și, implicit, practica socială a limbajului?

Din perspectivă coseriană, aceste întrebări pot fi reformulate: modelele automate operează în principal asupra sistemului și normei în sens descriptiv-statistic, dar nu pot surprinde pe deplin vorbirea ca act creativ, responsabil și contextualizat. Coșeriu (1981) sublinia că analiza lingvistică trebuie să ia în calcul dimensiunea umană și etică a limbajului, ceea ce implică integrarea abordărilor hermeneutice și contextuale în studiile care utilizează NLP.

² *Ibidem.*

³ K. Bühler, *Theory of Language: The Representational Function of Language* (D. F. Goodwin, Trans.). John Benjamins. 2011.

Rețelele sociale și platformele digitale au generat forme discursive noi, cu trăsături specifice mediului tehnologic:

- shorthand (abreviere extremă a mesajului);
- memez și alte forme multimodale;
- algospeech (discurs modelat indirect de algoritmi și de regulile de moderare);
- eufemisme tehnice folosite pentru a evita filtrele automate.

Aceste fenomene modifică profund pragmatica interacțiunilor: intențiile, implicațiile și actele de vorbire se negociază diferit într-un mediu unde infrastructura tehnică și algoritmi devin parte integrantă a contextului comunicativ.

Din perspectiva coseriană, două concepte sunt relevante aici:

- analiza diafasică – variația stilistică în funcție de situație – aplicată registrelor digitale, unde codurile de interacțiune diferă semnificativ între platforme;
- extinderea noțiunii de normă – care poate include și regulile algoritmice, politicile de moderare și „normele implicite” ale comunităților online.

Astfel, teoria lui Coșeriu ne permite să vedem mediile digitale nu doar ca simple canale, ci ca spații sociolingvistice autonome, cu propriile norme și forme de variație.

Globalizarea, migrația și digitalizarea au intensificat interacțiunea dintre limbi și dialecte, dar și tensiunile dintre standardizare și diversitate. Limbile minoritare sunt adesea supuse unei presiuni duble: pe de o parte, instrumentele digitale pot facilita documentarea și conservarea lor (prin corpusuri online, arhive audio-video, aplicații educaționale), dar, pe de altă parte, efectele de rețea favorizează limbile dominante, reducând vizibilitatea celor cu resurse limitate.

Abordarea coseriană aduce aici o nuanță importantă: standardul nu trebuie perceput ca o uniformizare forțată, ci ca un consens dinamic, compatibil cu menținerea varietăților diatopice și diastratice. Politicile lingvistice eficiente trebuie să recunoască pluralitatea normelor locale și să fie susținute de cercetări empirice asupra vorbirii reale în comunități, nu doar asupra sistemului abstract.

În domeniul literar, apar întrebări noi:

- Cum evaluăm operele generate parțial sau integral de algoritmi?
- Ce statut estetic, critic și juridic au astfel de texte?
- Cum se schimbă hermeneutica atunci când „autorul” este o entitate colectivă sau algoritmică?

Proiectele de tip *corpus-chatbot* sau experimentele de co-creație uman-AI arată că aceste instrumente pot fi integrate în procesul creativ, dar nu înlocuiesc lectura critică și interpretarea contextuală.

Din perspectivă coseriană, literatura rămâne act de vorbire cu intenționalitate umană, chiar și atunci când implică componente automate. Instrumentele AI pot amplifica expresivitatea, dar pot și distorsiona mesajul dacă nu sunt înțelese limitele lor semantice și culturale. Critica literară trebuie, așadar, să combine metodele digitale cu analiza hermeneutică, păstrând accentul pe interacțiunea dintre text, autor (uman sau colectiv) și comunitatea interpretativă.

Pornind de la observațiile formulate anterior, devine clar că o reconciliere între rigoarea conceptuală a lui Eugenio Coșeriu și provocările aduse de tehnologiile lingvistice contemporane este nu doar posibilă, ci și necesară. Într-o epocă în care inteligența artificială, corpusurile digitale masive și platformele algoritmice modelează atât datele lingvistice, cât și practicile de lectură și scriere, se impune un set de direcții metodologice care să păstreze dimensiunea umană a limbajului, fără a ignora potențialul analitic al instrumentelor moderne. O primă

direcție vizează construirea de corpusuri digitale care să fie nu doar etichetate morfosintactic, conform standardelor NLP, ci și îmbogățite cu metadate inspirate de terminologia și categoriile coseriene. Aceste metadate ar include marcaje pentru nivelurile de analiză – tip, sistem, normă, vorbire – precum și pentru dimensiunile variației lingvistice: diatopică (variația geografică), diastratică (variația socială) și diafasică (variația contextuală). În plus, se pot adăuga etichete pentru intenționalitatea pragmatică a enunțurilor, astfel încât modelele de procesare automată să aibă acces la informații care depășesc simpla frecvență statistică a formelor. Experimentele pilot, precum proiectele de tip „CorpusChat” sau inițiativele documentate în literatura de specialitate (Tandfonline, lifescienceglobal.com), sugerează că integrarea acestor niveluri este fezabilă și poate duce la o mai bună reprezentare a realității lingvistice.

O a doua direcție metodologică ar putea fi dezvoltarea unei pragmatice digitale care să îmbine metode cantitative și calitative, evitând polarizarea între abordările strict statistice și cele exclusiv interpretative. Astfel, investigațiile cantitative ar putea viza frecvența și distribuția unor acte de vorbire, a strategiilor discursive sau a marcajelor stilistice în cadrul unor corpuri extrase din rețele sociale, forumuri sau platforme de conversație⁴.

Aceste rezultate ar fi apoi completate de analize calitative, hermeneutice, capabile să re-aducă în centrul atenției „vorbirea” ca act concret, situat într-un context socio-istoric specific. În spiritul poziției coseriene, nu doar sistemul abstract al limbii contează, ci și actele individuale de vorbire, încărcate de intenționalitate și responsabile din punct de vedere etic. Cercetările recente în pragmatica digitală (ScienceDirect, ResearchGate) demonstrează că analiza conversațiilor online, a strategiilor de evitare a cenzurii algoritmice sau a mecanismelor de construire a identității în spațiul virtual poate beneficia de această combinație de metode.

În fine, o a treia direcție privește dimensiunea etică și politică a cercetării lingvistice și literare în era tehnologiilor automate. Dacă, pentru Coșeriu, limbajul era o manifestare esențialmente umană, astăzi acest principiu se traduce printr-o necesitate de „re-umanizare” a instrumentelor pe care le folosim. Aceasta implică elaborarea și implementarea unor coduri etice clare pentru utilizarea AI în cercetare: transparență totală asupra surselor de date și a metodelor de prelucrare, audit periodic pentru detectarea și corectarea biasurilor, implicarea activă a comunităților lingvistice (mai ales a celor minoritare) în definirea și implementarea proiectelor, precum și validarea umană a rezultatelor produse automat. În acest fel, se poate evita atât pericolul standardizării excesive, cât și riscul ca normele lingvistice să fie dictate implicit de modele comerciale opace. Literatura de specialitate (ResearchGate) insistă tot mai mult asupra acestor aspecte, subliniind că responsabilitatea cercetătorului lingvist sau literar nu se limitează la exactitatea științifică, ci include și impactul social, cultural și politic al muncii sale.

Astfel, integrarea rigoarei teoretice coseriene cu potențialul analitic al instrumentelor contemporane nu este un compromis, ci o strategie de consolidare reciprocă: categoriile conceptuale tradiționale oferă un cadru interpretativ solid pentru datele generate de tehnologie, iar tehnologia extinde aria de observație și testare a ipotezelor. În această sinteză metodologică, limbajul rămâne, în sens coserian, un act de creație responsabilă, iar studiul său, indiferent de mediu, trebuie să rămână fidel complexității umane pe care o exprimă.

Pornind de la principiile teoretice prezentate, putem propune un model aplicativ care să ilustreze modul în care metodologia coseriană poate fi folosită pentru a analiza fenomenologia discursului digital contemporan. Studiul ipotetic propus vizează transformările

⁴ E. Coșeriu, E. *Linguistics as a Science of Culture*, in W. Raible (Ed.), *Perspectives on Language in Performance*. Narr Francke Attempto Verlag. 2001, pp. 15-30.

strategiilor de politețe în comunicarea pe platforma Twitter, în special în contexte în care moderarea automată (bazată pe algoritmi și filtre semantice) influențează vizibil forma și conținutul mesajelor⁵.

Cercetarea ar debuta cu constituirea unui corpus reprezentativ, alcătuit din 5000–10000 de înregistrări legate de un subiect politic specific, limitat temporal (de exemplu, o campanie electorală, un eveniment legislativ sau o criză publică). Acest corpus ar fi supus unei etichetări morfosintactice automate, la care s-ar adăuga un strat suplimentar de metadate relevante din punct de vedere coserian: localizarea geografică a autorilor (dimensiunea diatopică), estimarea stratului social pe baza profilului (dimensiunea diastratică), precum și clasificarea mesajelor în funcție de registru și context de utilizare (dimensiunea diafasică).

Un pas metodologic esențial ar fi identificarea strategiilor lexicale utilizate de participanți pentru a ocoli filtrele automate de moderare: eufemisme intenționate, ortografii alternative, folosirea simbolurilor pentru înlocuirea unor litere interzise sau recurgera la cuvinte codificate (fenomen cunoscut sub termenul de *algospeech*). Aceste strategii ar putea fi analizate cantitativ, prin numărarea frecvenței apariției lor, și calitativ, prin codare tematică manuală pentru un subset de date, astfel încât analiza să surprindă nu doar mecanica formelor, ci și intențiile comunicative care le motivează.

Interpretarea rezultatelor prin prisma paradigmei coseriene ar oferi o perspectivă mai complexă decât cea strict statistică. Variabilitatea diafasică ar explica apariția registrelor lingvistice adaptate la mediul digital și la constrângerile tehnice impuse de platformă, iar acest lucru ar confirma observația lui Coșeriu privind adaptabilitatea stilistică a vorbirii în funcție de situație. În plus, „norma platformei” – regulile algoritmice și de moderare impuse tehnologic – devine un element activ în configurarea norme lingvistice operative, ceea ce reclamă extinderea noțiunii de „normă” pentru a include și factori non-umani, tehnologici. Actele de vorbire, fie că sunt insulte, ironii sau apeluri la acțiune, ar trebui analizate nu doar în funcție de structura lor formală, ci mai ales în funcție de efectul lor pragmatic asupra comunității online, confirmând viziunea coseriană a vorbirii ca act creativ și responsabil.

Concluziile unui astfel de studiu ar sublinia că politicile de moderare automată influențează nu doar conținutul mesajelor, ci și formele lingvistice însele, remodelând repertoriul expresiv al utilizatorilor. Ignorarea dimensiunilor diatopice, diastratice și diafactice ar conduce la o înțelegere incompletă sau distorsionată a fenomenului. Prin urmare, combinația dintre capacitățile NLP – utile pentru prelucrarea rapidă și extragerea datelor – și analiza coseriană, care aduce o interpretare contextuală și hermeneutică, oferă un cadru robust pentru studii aplicate ce pot informa atât politicile platformelor digitale, cât și recomandările etice privind utilizarea tehnologiei în comunicarea publică.

În domeniul studiului literaturii, integrarea tehnologiilor digitale și a inteligenței artificiale impune adoptarea unor principii operative clare, capabile să mențină echilibrul între inovație metodologică și rigoare hermeneutică. Utilizarea corpusurilor digitale pentru cercetări stilistice, de recepție și de evoluție a canonului trebuie dublată de introducerea unor metrici care să surprindă nu doar frecvența și distribuția formelor, ci și variația contextuală a acestora. Analiza literară nu poate fi redusă la rezultate brute generate de algoritmi; este necesară o permanentă interogare critică a modului în care modelele automate construiesc o anumită „voce” textuală și a felului în care această voce poate influența percepția asupra valorii estetice sau canonice a unei opere. De asemenea, hermeneutica trebuie să rămână

⁵ F. Gadet & C.D. Pusch, *Variation et changement linguistique*, in: *Langage et Société*, 147(1), 2014, pp. 5-20.

nucleul cercetării literare: oricât de sofisticate ar fi modelele de generare automată, ele pot doar să sugereze ipoteze sau piste interpretative, nu să substituie actul de interpretare umană. În sensul gândirii lui Coșeriu, sensul textual nu se reduce la structura lingvistică; el este act comunicativ și valoare interpretativă, ancorată în experiența culturală și istorică a cititorului.

Relevanța actuală a gândirii coseriene se vede tocmai în această capacitate de a oferi un cadru teoretic echilibrat, care îmbină analiza structurală cu atenția la actul comunicativ uman. Conceptele sale – nivelurile limbajului, variabilitatea, prioritatea vorbirii față de sistem – rămân repere metodologice puternice pentru analiza problemelor lingvistice și literare contemporane, chiar și în fața transformărilor aduse de digitalizare și AI. Ele nu doar că facilitează înțelegerea fenomenelor noi, dar oferă și criterii pentru evaluarea critică a instrumentelor tehnologice.

Din această perspectivă, se conturează clar necesitatea unor metodologii hibride. Lucrul cu corpusuri digitale și sisteme AI trebuie îmbinat cu etichetări și metadate care să recureze dimensiunile diatopică, diastratică și diafasică ale limbajului, precum și cu evaluări calitative menite să surprindă sensul în context. Exemple recente de integrare a corpusurilor cu instrumente AI demonstrează fezabilitatea acestei abordări și deschid calea către o nouă generație de cercetări care combină analiza cantitativă cu cea interpretativă.

Această integrare metodologică nu poate fi însă separată de o reflecție etică. Este imperativ ca studiile lingvistice și literare care utilizează AI să fie încadrate într-un cadru etic robust, care să includă audituri periodice pentru bias, transparență în privința datelor utilizate și implicarea comunităților lingvistice în toate etapele proiectului. În lipsa acestor măsuri, există riscul ca instrumentele tehnologice să reproducă inegalități, să erodeze diversitatea lingvistică sau să privilegieze formele dominante de expresie în detrimentul celor minoritare.

Direcțiile viitoare de cercetare pot fi conturate în patru mari axe: (1) dezvoltarea de corpusuri multistratificate, adnotate cu metadate coseriene, care să permită analize mai fine asupra variabilității limbajului; (2) realizarea de studii longitudinale privind modificările normative induse de platformele digitale și de politicile lor algoritmice; (3) proiecte interdisciplinare care să aducă împreună lingvistica teoretică, procesarea automată a limbajului și științele sociale; și (4) elaborarea unor cadre etice internaționale pentru utilizarea AI în cercetarea umanistă.

Prin îmbinarea acestor principii, studiul limbajului și al literaturii poate rămâne fidel complexității fenomenului comunicativ uman, fără a ignora însă oportunitățile pe care tehnologiile actuale le oferă pentru explorarea unor dimensiuni altădată inaccesibile.

Secțiunea ORAȘUL CAHUL – FILE DE ISTORIE ȘI REALITĂȚI ACTUALE / The city of Cahul – history sheets and current realities

RETRAGEREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNE DIN BASARABIA ÎN IUNIE 1940: CAZUL PRIMARULUI DE CAHUL

The Withdrawal of the Romanian Administration from Bessarabia in June 1940: A Case Study on the Mayor of Cahul

CZU: 94(478)''1940'':351/352

DOI: 10.5281/zenodo.19467407

Sergiu CORNEA

<https://orcid.org/0000-0002-0888-5902>

Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul

E-mail: sergiu.cornea@adm.usch.md

Summary. The withdrawal of the Romanian administration from Bessarabia in June 1940, following the Soviet ultimatum, was a chaotic and tense process, carried out within a limited time and under the constant pressure of Soviet troops. In this context, local authorities, including the mayor of Cahul, V. Dragu, were forced to manage critical situations without clear support from the central authorities, having to organize the withdrawal of the administration, protect the population, and safeguard public assets under their control.

After retreating to the right bank of the Prut River, part of the evacuated public goods were sold by the mayor to the administration of the city of Focșani, but the amount collected was never transferred to the budget of the “Lower Danube” Region. After a certain period, the case was discovered, and an investigation was launched in order to clarify the circumstances and the motives behind the actions of the mayor of Cahul.

Case illustrates the complexity, chaos, lack of organization, as well as the drama of the Romanian administration's withdrawal from Bessarabia, offering a human perspective on a historical moment marked by uncertainty, improvisation, cowardice, and lack of vision.

Key words: Bessarabia, June 1940, Cahul, mayor, withdrawal of the administration, “Lower Danube” Region

Note introductive

Cu toate că există o varietate de studii dedicate contextului diplomatic, politic și militar al pierderilor teritoriale suportate de România în iunie 1940, cercetările de istorie administrativă, concentrate pe studierea rolului funcționarilor publici locali – prefecți, primari, șefi de subdiviziuni administrative și servicii publice, rămân încă sporadice. Prezentul studiu, dedicat evenimentelor care au avut loc în orașul Cahul, completează această omisiune printr-o reconstituire critică, bazată pe documente de arhivă, a activității instituționale desfășurate de primarul localității în iunie 1940.

Pentru a elucida complexitatea procesului de retragere a administrației române și a impactului acestui proces asupra colectivităților locale basarabene studiul aduce în prim-plan experiența unui funcționar al administrației publice locale – primarul orașului Cahul, Vasile Dragu. Cazul primarului orașului Cahul oferă o perspectivă revelatoare asupra modului în care autoritățile publice locale au gestionat tranziția forțată și brutală a regimului politic și evacuarea instituțiilor și funcționarilor români în condiții de incertitudine și sub presiunea bandelor înarmate, a provocatorilor și agenților sovietici.

Demersul metodologic are la bază o abordare de tip microistorie administrativă, menită să surprindă interacțiunea dintre obiectivele politico-militare formulate la nivel central și modul concret de aplicare a acestora în spațiul local. Se urmărește nu doar reconstituirea faptelor care au avut loc la finele lunii iunie, ci și înțelegerea dinamicii instituționale și a rolului personalităților locale, în acest caz – primarul Vasile Dragu din Cahul.

Obiectivul fundamental al cercetării constă în elaborarea unei reconstituiri critice, riguros documentate și integrate în context, menită să ofere nu doar o relatare descriptivă, ci și o interpretare analitică a rolului instituțional și personal asumat de primarul Vasile Dragu în împrejurările cedării Basarabiei din iunie 1940. Prin această perspectivă, studiul contribuie la aprofundarea cunoașterii mecanismelor de funcționare a instituțiilor locale în contextul unei conjuncturi geopolitice vitrege.

Baza documentară a studiului este constituită preponderent din documente din Direcția Județeană Arhivelor Statului Galați, care include rapoarte, ordine, corespondență administrativă și procese-verbale. Anumite date se conțin și în presa vremii care oferă un tablou al modalităților prin care retragerea administrației a fost reflectată și percepută în spațiul public. Studiarea literaturii de specialitate consacrată istoriei diplomatice, administrative și politico-militare a perioadei a permis integrarea cazului local în contextul mai larg al retragerii administrației române din Basarabia.

Cercetarea a fost limitată de caracterul fragmentar al documentelor păstrate în arhive, gradul de subiectivitate al unor relatări conținute în rapoartele oficiale și în presa vremii. Aceste limitări au determinat o abordare critică și comparativă, menită să reducă riscul distorsiunilor interpretative.

Context național și internațional

Prin lovitura de stat din 10 februarie 1938, Carol al II-lea a inițiat procesul instaurării unui regim personal autoritar în România. Prin decizii ale Ministrului de Interne emise la 11 Februarie 1938 au fost anulate procedurile democratice de constituire a autorităților deliberative și executive la nivel subnațional: a) prin decizia ministerială nr. 2.105 Colegiile electorale județene din toată țara, convocate în vederea alegerilor obișnuite la 25 Februarie, 13 și 20 Martie 1938, pentru alegerea numărului legal de consilieri, au fost amânate „până la noi dispozițiuni”, b) prin decizia ministerială nr. 2.111 au fost revocate toate comisiunile interimare județene din țară, care au fost numite în locul consiliilor județene disolvate și c) prin decizia ministerială nr. 2.113 prefectii județelor au fost însărcinați cu girarea provizorie a afacerilor județene, în locul comisiunilor interimare județene, revocate.¹ Cu o zi mai înainte, prin decizia ministerială nr. 4623 P din 10 Februarie 1938, pentru a îndeplini în mod provizoriu atribuțiile de prefecti ai județelor, au fost numiți în funcții ofițeri superiori. Prefect al județului Cahul a fost numit colonelul D. Dobrescu.² E lesne de remarcat faptul că primarii și prefectii județelor erau numiți pe scară ierarhică.

A fost instaurată practica numirii președinților Tribunalelor în funcții de primari ai municipiilor și orașelor reședință, precum și în orașele nereședință și stațiunile balneo-climatic din țară. Prin decizia nr. 4.996 din 16 Februarie 1938, semnată de Ministrul de interne A. Călinescu și Ministrul de justiție, ad-interim M. Cancicov, președinții tribunalelor au fost delegați în funcții de primari. De exemplu, la Cahul a fost delegat Dimitrie Tiron, președin-

¹ Monitorul Oficial, Partea 1, nr. 38 din 16 februarie 1938.

² Monitorul Oficial, Partea 1, 17 februarie 1938, nr. 39.

tele Tribunalului Cahul, iar Vasile Dragu, președintele Tribunalului Durostor a fost delegat primar al orașului Silistra.³

La 15 Februarie, prin Decret Regal a fost modificată Legea pentru organizarea judecătorească. Prin derogare de la dispozițiile art. 125 al legii menționate, magistrații puteau fi delegați să îndeplinească temporar funcțiile de prefect de județ și primar al comunelor urbane reședințe de județ sau municipii. Magistratul delegat își păstra locul în magistratură, iar timpul servit în funcția administrativă era inclus în vechimea gradului ce îl avea. Pe toată perioada delegării magistrații erau remunerați potrivit gradului care îl aveau în magistratură, pe lângă cheltuielile de reprezentare cuvenite respectivei delegări.⁴

La nivel regional, urmare a semnării Pactului Ribbentrop-Molotov în august 1939, Uniunea Sovietică și-a asigurat libertatea de a acționa abuziv și a efectua coteropiri teritoriale nejustificate. La 26 iunie 1940, Uniunea Sovietică a transmis României un ultimatum prin care cerea evacuarea imediată a administrației și armatei din Basarabia și nordul Bucovinei. În absența unui sprijin internațional și sub presiunea mai multor factori interni, decidenții politici ai vremii au fost nevoiți să accepte ultimatumul sovietic. Autoritățile centrale române nu au reușit să organizeze evacuarea eșalonată a entităților civile și unităților militare, iar instituțiile administrative și funcționarii acestor instituții au fost lăsați să se descurce cu propriile forțe. În aceste condiții, reprezentanții administrațiilor locale au fost nevoiți să acționeze rapid, fără un plan clar de evacuare și sub amenințarea iminentă a ocupației sovietice, retragerea desfășurându-se în condiții de incertitudine și panică generalizată.

Cedarea Basarabiei și Nordului Bucovinei Uniunii Sovietice în iunie 1940 a avut un impact tragic atât asupra României, cât și a regiunilor abandonate. Retragera autorităților publice și a trupelor militare române a avut implicații directe și dramatice asupra instituțiilor și funcționarilor administrației locale.

Cazul primarului de Cahul Vasile I. Dragu

Vasile Dragu, care fusese transferat în funcția de președinte al Tribunalului Cahul, a fost numit în funcția de primar al orașului Cahul, prin decizia Ministerului de Interne nr. 23742 din 23 iunie 1938 în locul lui D. Tiron, înaintat în altă funcție. V. Dragu a intrat efectiv în exerciciul funcției în data de 26 iunie.⁵ Primar al orașului Silistra, în locul d-lui V. Dragu, a fost numit lt. colonelul în rezervă Gh. Bălănescu.⁶

În raportul din 16 noiembrie 1939, înaintat Rezydentului Regal al Ținutului „Dunărea de Jos” Vasile Dragu menționa că la instalarea sa în fruntea administrației orașului Cahul a constatat o stare extrem de precară în finanțele comunei, existând debite cu restanțe mari ce se cifrau la suma de 1.611.419 lei, atunci când bugetul ordinar al orașului era de 2.435.860 lei. Deși trecuseră două decenii de la Unire în domeniul edilitar nu fusese făcută nicio îmbunătățire, iar orașul, capitală de județ, avea un aspect rural. În astfel de condiții primarul a fost nevoit să facă eforturi enorme și grație eforturilor depuse și în scurt timp orașul a căpătat o înfățișare mai urbană.⁷

Drept confirmare a celor relatate de primarul V. Dragu există și consemnări în presa acelei perioade. În ziarul „Porunca Vremii” din 12 martie 1939 la rubrica „Știri din Cahul”

³ Monitorul Oficial, Partea 1, nr. 39 din 17 februarie 1938.

⁴ Monitorul Oficial, Partea 1, nr. 38 din 16 februarie 1938.

⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Galați (în continuare D.J.A.N. Galați), fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 8/1939, f. 10.

⁶ Numiri și delegații de primari și ajutoiri de primari, în: Universul, nr. 178 din 01 iulie 1938, p. 9.

⁷ D.J.A.N. Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 8/1939, f. 10.

se menționa că „datorită muncii neobosite depusă de către dl Președinte al Tribunalului V. Dragu, până în prezent s-a înfăptuit următoarele îmbunătățiri: s-a amenajat în primul rând o piață modernă, în locul unde exista vechea piață cu niște barăci de scânduri și unde exista o infecție mare care periclita sănătatea și viața locatarilor. S-au pietruit și amenajat câteva străzi. S-au făcut pavaje peste zece mii metri cubi, bordură de cca. 3-4 km, s-a amenajat în stil englezesc parcul din centrul orașului înzestrându-l cu multe plantații, lumină suficientă și cu bănci moderne”.⁸

Activitatea Primarului orașului Cahul a fost întreruptă de evenimentele din iunie 1940. Potrivit relatărilor sale a fost nevoit să părăsească orașul în ziua de sâmbătă 29 iunie 1940, căutând să se despartă de orașul pe care l-a condus „într-o atmosferă de omenie” și să lase „o atmosferă favorabilă reîntoarcerii noastre”. Potrivit lui, până la data părăsirii orașului, „evacuarea orașului s-a făcut în bune condițiuni ajutată fiind populațiunea de Ținutul „Dunărea de Jos”, care i-a pus la dispoziție un număr însemnat de autocamioane trimise din orașul Galați. Secția de pompieri s-a evacuat conform ordinelor comandamentului superior luând tot materialul și cei 9 cai care erau proprietatea comunei”.⁹

Retrăgându-se, primarul a evacuat anumite bunuri care aparțineau Primăriei Cahul, printre care o trăsură cu două iepe și o căruță cu doi cai și un noaten de doi ani și pe care ulterior le-a vândut Primăriei orașului Focșani.¹⁰

În data de 4 iulie 1940, medicul veterinar primar Dr. Ig. Pascu, împreună cu ajutorul de primar Dr. Romulus Neguț, au examinat caii propuși pentru vânzare de Vasile I. Dragu. În urma examinării medicale a cailor au constatat anumite defecte, dar au ajuns la concluzia că ele „nu depreciază prea mult valoarea cailor”.¹¹

Potrivit referatului din 11 iulie 1940 a ajutorului de primar Dr. R. Negutz și a casierului comunal I. Soare, care făcea trimitere la raportul medicului veterinar primar Dr. Ig. Pascu, caii erau buni de cumpărat și defectele care le aveau, nu diminuau prea mult valoarea cailor, așa că suma de 90.000 lei, aprobată de primarul Șt. Dumitriu, *în accepțiunea lor, era „o sumă potrivită pentru cumpărarea lor”*. Dâșii au rugat să se comunice dlui V. Dragu, „să depună biletele de proprietate a cailor, ca în urmă să se poată întocmi procesele verbale de recepție a cailor, vehiculele și harnașament pentru secția de pompieri”.¹²

Primăria orașului Focșani, la 27 iulie 1940, a raportat Rezidentului Regal Paul D. Goma că a cumpărat de la Președintele de Tribunal și fost primar al orașului Cahul V. Dragu 4 cai de ham, un mânz de 5 luni, un noaten armăsar de 2 ani, o trăsură pe arcuri cu hamuri pentru 2 cai și o pereche de hamuri pentru cotigar, toate pentru suma de 90.000 lei.

Rezidentul Regal Paul D. Goma, considerând că „fostul primar nu avea dreptul să vândă averea comunei”, a însărcinat Prefectul Județului Putna să cerceteze cazul și să raporteze referitor la rezultatele examinării cazului.¹³

La 3 august 1940, fostul primar al orașului Cahul Vasile I. Dragu, a adresat Ministerului de Interne un raport, înregistrat cu numărul 10665, în care a relatat cum a procedat cu bunurile primăriei evacuate din Cahul.

⁸ Știri din Cahul, în: Porunca Vremii, 12 martie 1939, nr. 1306, p. V.

⁹ D.J.A.N. Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 133/1940, f. 329-329V.

¹⁰ *Ibidem*, f. 329.

¹¹ *Ibidem*, f. 334.

¹² *Ibidem*, f. 330.

¹³ *Ibidem*, f. 336.

V. Dragu relatează că, evacuându-se din orașul Cahul, a luat cu dânsul de la primăria orașului, pe care o conducea în momentul evacuării, suma de 749.500 și 50.050 lei în recipise ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni, reprezentând garanția depusă de Agenții încasatori ai Percepției Comunale. Aceste valori i-au rămas după ce a făcut alte plăți de lucru manual și materiale care erau neplătite în momentul evacuării și după ce a lăsat pentru funcționari, salariul pe timp de trei luni.

În afară de valorile menționate V. Dragu a mai luat patru cai înhămați la o trăsură și o căruță și un mânz de doi ani, cu care s-a evacuat. Ulterior, bunurile respective le-a vândut cu suma de 90.000 lei primăriei orașului Focșani. Suma aceasta, împreună cu suma de 749.500 lei, a depus-o pentru fructificare la instituția bancară C.E.C. din București, obținând carnetul cu numărul 86.927/940 cu condiția să nu o poată elibera decât orașului Cahul prin reprezentanții săi legali și numai din momentul în care orașul Cahul va reveni la statul român.

Valorile enumerate au fost luate fără ordin în scris sau verbal. V. Dragu își justifică acțiunile în felul următor: „le-am luat de la inamic și juridicește erau ale mele personale, dar pentru că nu am înțeles să mă îmbogățesc luându-le și pentru că am socotit cinstit lucru. Le-am depus pe seama orașului Cahul în condițiunile arătate mai sus. Am socotit că în felul acesta, depunând valorile, nu se va putea spune că am făcut un act de hoție. Depunând-o în felul arătat mai sus, am făcut un act ce cred că va servi și istoriei la ceva. Se va putea vedea că României, evacuând Basarabia n-au înțeles s-o fure, cum spun aparatele de Radio Sovietice de la evacuare *încoace*”.¹⁴

Suma de 50.050 lei reflectată în recipisele Casei de Depuneri a fost plătită din banii comunei. V. Dragu considera că astfel au fost răscumpărați banii primăriei Cahul de aceea a dat contenciosului C.E.C.-ului „să studieze chestiunea cum s-ar putea face ca și cea sumă să poată fi depusă tot în condițiunile de mai sus”.

V. Dragu considera că valorile luate de drept îi aparțin lui, „cel care a riscat luându-le, pentru că ele reprezintă daunele suferite de mine. Statul inamic, cotropitor nu are dreptul la valorile luate de cei ce s-au evacuat decât în momentul în care el însuși ar fi plătit daunele cauzate celor evacuați. Eu am ridicat valorile în scopul numai de a micșora cu cât de puțin potențialul de luptă a inamicului, despre care nu se știa precis dacă se vor opri la Prut sau merge mai departe. Când inamicul îți cotopește Basarabia românească, poți să crezi până la dovada contrarie că este pus să-ți ia și restul”.

Primarul orașului Cahul „în refugiu” (așa se autointitula V. Dragu) se oferea să transmită Ministerului de Interne recipisa pentru suma de 839.500 lei și cea a Casei de Depuneri de 50.050 lei.¹⁵

La 5 august 1940 Primăria orașului Focșani informa Prefectul județului Putna că „a făcut această achiziție silită de necesitatea în care se găsea”. Secția de pompieri din Focșani, încă din luna martie 1940 a informat primarul „că trebuie înlocuiți neapărat 4 cai care sunt reformați”. Iar serviciul de casierie și serviciul tehnic nu aveau vehiculele și nici caii necesari pentru diferitele inspecții la lucrările din oraș, vehiculele care primăria le poseda nefiind disponibile pentru acele servicii. Tocmai de aceea, considera Primarul de Focșani, „oferta făcută de dl V. Dragu a fost binevenită”. Primarul mai informa că suma încasată „urma să o verse la stat fiind obținută din vânzarea averii proprietatea orașului Cahul pe care l-a gospodărit”.¹⁶

¹⁴ *Ibidem*, f. 329.

¹⁵ *Ibidem*, f. 329-329V.

¹⁶ *Ibidem*, f. 332-332V.

La 6 august 1940 Prefectul județului Putna a oferit răspuns la ordinul Rezidentului Regal al Ținutului Dunărea de Jos numărul 1123 (confidențial) din 30 iulie 1940, emis pentru a elucida cazul înstrăinării bunurilor Primăriei Cahul de către Primarul Vasile I. Dragu. Prefectul relatează că s-a deplasat personal la primăria Focșani și a constatat, „din expunere verbală și prin cercetare de dosar și scripte”, următoarele:

1) La data de 4 iulie 1940, fostul primar al orașului Cahul, domnul Vasile I. Dragu, a oferit primăriei pentru vânzare: 2 iepe, una cu mânz, 2 cai, 1 armăsar, 1 trăsură pe arcuri „Patent”, 1 căruță de 2 cai, 1 pereche hamuri. Pentru bunurile respective primarul a cerut suma de 90.000 lei.

2) Pe cererea înaintată de Vasile I. Dragu, Primarul orașului Focșani, a pus rezoluția de referire.

3) Primăria a dat ordin Serviciului Veterinar pentru examinarea cailor, rezultatul fiind anexat.

4) Ajutorul de primar a cerut Primăriei să cumpere animalele și obiectele necesare pentru pompieri.

5) Primarul a pus rezoluția de aprobare și achitare.

6) Vasile I. Dragu, a depus la Primărie adeverința de proprietate prin care confirmă că toate obiectele și animalele oferite sunt proprietatea Primăriei Cahul.

7) Primăria Focșani i-a plătit lui Vasile I. Dragu suma de 90.000 (nouăzeci mii) lei „sub chitanța de mână de încasarea sumei”.

8) Prefectul nu a putut constata, „dacă dl Vasile Dragu a vărsat în folosul Statului această sumă, deoarece nu este în localitate și din informațiuni ar fi la București, cu serviciul la Direcția Cadastrului din Ministerul de Justiție”.¹⁷

Secretarul general al Ținutului Dunărea de Jos Alexandru Pretorian, la 20 august 1940 i-a trimis dlui Vasile I. Dragu, fost primar al orașului Cahul o telegramă prin care îl invită să se prezinte de urgență la Rezidența Regală a Ținutului Dunărea de Jos pentru clarificarea situației.¹⁸

La 4 Septembrie 1940, Paul D. Goma, Rezidentul Regal al Ținutului „Dunărea de Jos” adresa o notă Ministrului de Interne referitor la raportul nr. 10665 din 3 August 1940, adresat Ministrului de Interne de către V. Dragu, fost primar al orașului Cahul. Se exprima opinia că procedeul întrebuițat de V. Dragu, cu privire la depunerea sumelor și a valorilor comunei Cahul, precum și la vânzarea animalelor, vehiculelor și harnașamentului evacuate și vândute Primăriei orașului Focșani era unul ilegal.

Paul D. Goma considera că argumentele aduse de către fostul Primar nu înlătură învinuirea de a fi procedat fără aprobarea Rezidentului Regal, cu atât mai mult că despre această vânzare nu a raportat până la data întocmirii notei – 04 septembrie 1940.¹⁹

Din documentele disponibile nu am putut afla cu ce s-a finalizat investigarea cazului respectiv. Este documentat doar faptul că la începutul lunii iulie 1940 Vasile Dragu a fost numit în funcția de președinte al Tribunalului Râmnicu Sărat.²⁰ Doar după câteva luni, prin decizia ministerială nr. 176.475 din 30 Decembrie 1940, Vasile Dragu a fost trecut în retragere din oficiu, în mod definitiv, cu ziua de 9 Noiembrie 1940, pentru limită de vârstă. Potri-

¹⁷ *Ibidem*, f. 331-331V.

¹⁸ *Ibidem*, f. 330.

¹⁹ *Ibidem*, f. 328.

²⁰ Repartizarea magistraților din regiunile evacuate. Deciziunea ministerului de Justiție, în: România – Provincie, 06 iulie, 1940, nr. 754, p. 9; Primi Președinți și Președinți de tribunale, în: Curențul, nr. 4452, vineri, 5 iulie, 1940, p. 2.

vit deciziei nr. 14.028 din 7 Decembrie 1940, a Casei generale de pensiuni, i-a fost alocată o pensie în sumă de 14.981 lei lunar, cu începere de la 1 Decembrie 1940.²¹

Din datele fragmentare de care dispun, după reinstaurarea administrației românești în Basarabia, V. Dragu a fost restabilit în funcția de primar de Cahul. Prin decret regal, dat în București la 27 Ianuarie 1942, primarul de Cahul V. Dragu se afla în lista celor „numiți membri ai Ordinului „Steaua României” în grad de cavalier.”²²

Concluzii

Atât documentele de arhivă, cât și mărturiile contemporanilor constituie mărturii elocvente ale faptului că retragerea administrației române din Cahul s-a desfășurat într-un climat de tensiune maximă. Cazul primarului de Cahul oferă o perspectivă valoroasă asupra modului în care administrația locală a reacționat în fața unei crize geopolitice majore. În lipsa unui sprijin instituțional clar, autoritățile locale au fost nevoite să improvizeze, să ia decizii rapide și să gestioneze situații cu un potențial exploziv.

Primarul Vasile Dragu a fost pus în situația de a lua decizii dificile. Pe de o parte, trebuia să asigure ordinea publică și protejarea populației orașului în ultimele zile ale administrației românești, pe de altă parte, era responsabil de conservarea documentelor oficiale, a bunurilor publice și de organizarea retragerii funcționarilor din subordine. Lipsa unor instrucțiuni clare din partea autorităților centrale a făcut ca deciziile să fie luate de către primar ad-hoc, în funcție de situația creată, intuiția, experiența și simțul datoriei, bazându-se pe loialitatea colaboratorilor săi și pe sprijinul populației locale. Potrivit declarațiilor sale, primarul, în aceste condiții vitrege a acționat cu prudență și responsabilitate.

Cazul primarului Vasile Dragu este o dovadă a dramatismului operațiunii de retragere a administrației civile române din Basarabia: o combinație de improvizație conjuncturală, loialitate față de statul român și responsabilitate față de populația orașului. În același timp, reflectă și drama personală trăită de funcționari locali, care au fost nevoiți să părăsească locurile cu care s-au obișnuit, lăsând în urmă nu doar funcțiile administrative, ci și familii, prieteni și o etapă importantă a carierei și vieții lor.

²¹ Monitorul Oficial, Partea I, nr. 306 din 31 Decembrie 1940.

²² Monitorul Oficial, Partea I, nr. 26 din 31 ianuarie 1942.

**MONUMENTELE OCROTITE DE STAT DIN MUNICIPIUL CAHUL:
PARTE A PATRIMONIULUI SĂU ISTORIC ȘI CULTURAL**
*Monuments protected by the state in Cahul municipality:
part of its historical and cultural heritage*

CZU: 72.03:719(478-21)
DOI: 10.5281/zenodo.19466288

Nicolae DANDIȘ

Primarul municipiului Cahul

E-mail: nicolae_dandis@yahoo.com

Summary. Knowing the local history, of the community in which we live, is the obligation of every citizen. Although reading is necessary, there are things that we see every day, and which perhaps without wanting to ask ourselves what they are? What do they represent? What is their history? etc. These are the monuments of any community. They have a history behind them and although of different ages, we need to know and protect them. In this article, we highlight, according to the existing legal framework of the Republic of Moldova, the monuments protected by the state in Cahul municipality, which are an important part of its cultural heritage.

Key words: Cahul, history, cultural heritage, monument, value, state protection.

„Fiece așezare își are filele sale
inedite de istorie”¹.

Municipiul Cahul, ca centru administrativ, socio-economic și cultural, are o bogată pagină de istorie și prin monumentele edificate de-a lungul timpului, reprezentând modul cum societatea fiecărei perioade, a văzut prin ele nu doar cunoașterea istoriei, ci și modul de transmitere a însemnătății lor, pentru păstrarea și aprecierea memoriei în istoria locală și nu numai. Memoria colectivă, alături de factorii decizionali, este un factor foarte important în cunoașterea acestor monumente și rezistența lor în timp, or, cum spunea Francis Bacon, „monumentele minții supraviețuiesc celor ale puterii”, iar despre impactul timpului Mircea Eliade menționa că „urma civilizației nu dăunează decât monumentelor”.

În continuare, ne vom referi succint la monumentele ocrotite de stat, amplasate în municipiul Cahul, care sunt înregistrate conform procedurilor legale și care cu siguranță ocupă un loc important în istoria localității și al patrimoniului său cultural. Când ne referim la monumente, avem în vedere noțiunea definită în baza legislației în vigoare, prin care înseamnă: „orice bunuri imobile de patrimoniu cultural care reprezintă mărturii ale evoluției civilizațiilor de pe teritoriul Republicii Moldova, precum și ale dezvoltării spirituale, politice, economice și sociale a acesteia, și care sunt înscrise în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat (în continuare – *Registrul monumentelor*) și în registrele monumentelor de importanță locală”².

În R.S.S.M. după 1966, monumentele se edificau în baza Hotărârii Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. nr. 282 din 04 iulie 1966 „Privind Hotărârea Sovietului Miniștrilor al

¹ Eremia Anatol, *Județul Cahul. Dicționar enciclopedic*. Chișinău: Litera, 2016, p. 57.

² Legea privind ocrotirea monumentelor Nr.1530 din 22.06.1993. Monitorul Oficial Nr. 326-333 art. 624 din 21.10.2022.

U.R.S.S. nr. 481 din 24 iunie 1966 „Cu privire la modul de proiectare și edificare a monumentelor”, care a fost aplicată până la abrogarea acesteia în 1993. În perioada 1994–2003 s-a aplicat Hotărârea Guvernului Republicii Moldova „Privind modul edificării monumentelor pe teritoriul Republicii Moldova” nr. 684 din 12.09.1994. Din 2003 până în 2011, când a fost adoptată Legea monumentelor de for public nr. 192 din 30.09.2011 și Hotărârea Guvernului „Privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a Consiliului național pentru monumentele de for public” nr. 851 din 13.11.2012, s-a aplicat Hotărârea Guvernului „Despre modul de edificare a monumentelor” nr. 681 din 10.06.2003, cu modificările și completările ulterioare (Hotărârea Guvernului „Pentru aprobarea modificărilor și completărilor ce se operează în Hotărârea Guvernului nr. 681 din 10.06.2003” nr. 676 din 18.06.2007).

În ce privește monumentele incluse în Registrul monumentelor ocrotite de stat, aprobat în 1993³, acesta conține opt monumente din orașul Cahul, pe care le redăm în tabel, așa cum apar ele în Registrul la data includerii acestora, după cum urmează:

Nr. de înregistr.	Localizare administrativă*	Tip	Cronologie	Gen	Categorie
1	Mun. Cahul	Casa în care a locuit scriitorul Alexandru Lipcan	1903	Ist.	N
2	Mun. Cahul	Biserica de rit vechi ortodox rus	1857	Arhit.	N
3	Mun. Cahul	Catedrala „Sf. Mihail”	1850	Arhit.	N
4	Mun. Cahul	Monument comemorativ de război (1941–1945)	1967	Ist.	N
5	Mun. Cahul	Monument la mormântul comun a 11 ostași căzuți în 1944	1957	Ist.	L
6	Mun. Cahul	Monument tinerilor antifasciști (1941–1942)	1968	Ist. Artă	L
7	Mun. Cahul	Monument grănicerilor	1970	Ist.	N
8	Mun. Cahul	Parc	Jum. II sec. XIX	Arhit.	N

Sursa: Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului nr. 1531-XII din 22 iunie 1993. Disponibil la: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=131512&lang=ro

Vom menționa în dreptul fiecăruia din aceste monumente principalele repere ale constituirii și semnificației, contextul, inițiatorii etc., în funcție de documentele disponibile în arhivă sau alte surse.

➤ *Casa în care a locuit scriitorul Alexandru Lipcan*

Acest imobil construit în 1903, în care a trăit 20 de ani scriitorul, se află pe str. B.P. Hasdeu Nr. 14/v din Cahul și este proprietate privată. Scriitorul Alexandru Lipcan⁴ s-a nă-

³ Anexa la Hotărârea Parlamentului Nr. 1531 din 22-06-1993 pentru punerea în aplicare a Legii privind ocrotirea monumentelor. Monitorul Oficial Nr. 15-17, art. 24, din 02-02-2010. Modificată prin Hotărârea Parlamentului Nr. 129 din 19.05.2022, Monitorul Oficial Nr. 159-163 din 27.05.2022, art. 289, în vigoare din 27.06.2022. Prin art. 5 al acestei Hotărâri, Legea cu privire la ocrotirea și folosirea monumentelor de istorie și cultură din 29 decembrie 1977 se declară caducă.

⁴ A se vedea: Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*, Chișinău, 1997, pp.

cut la Cahul la 21.08/03.09.1908 și a decedat la 10.06.1977 la Chișinău, având o bogată activitate publicistică, în special ca redactor literar la Editura „Cartea Moldovenească”. În anul 1967 este distins cu titlul de *Lucrător emerit al culturii din RSSM*. La 30 octombrie 1988 este dezvelită o placă memorială pe această casă, elaborată de sculptorul Valentin Vârtoșu, placă care din păcate în 2011 a dispărut. Pe placă era scris următorul text: „Aici între anii 1908 și 1928 a locuit scriitorul sovietic moldovean Alexandru Lipcan. 21.08.1908–10.06.1977”.

➤ *Biserica de rit vechi ortodox rus*

Un monument arhitectural inclus în acest Registru este și Biserica de rit vechi ortodox rus, cunoscută ca Biserica Lipovenească, fiind amplasată în sectorul Lipovanca⁵ din mun. Cahul (str. Păcii 1/A). După unele surse, biserica a fost construită în anii 1856–1857, anterior fiind un lăcaș din lemn⁶. Alte surse menționează că este vorba de casa de rugăciune mai veche din lemn, chiar de la 1834, unde se rugau lipovenii, dar care era pe partea dreaptă a râului Frumoasa⁷, unde este actualmente ieșirea din oraș spre Oancea. Construcția bisericii actuale din cărămidă roșie (655 000 buc.), un imobil bine proiectat de topograful și arhitectul Benic, arhitecții guberniali Lazinschi și Larin (clădirea cu dimensiunile 32 × 13 m și cu o capacitate de cca 500 pers.), a început prin obținerea autorizațiilor necesare în anul 1880 și finalizată către 1 august 1892. Mijloacele financiare pentru construcția lăcașului au fost oferite de prințul Golițin, de negustorul Morozov și de alte persoane notorii ale timpului. Materialele erau aduse din diferite locații: Odesa, Reni, Bolgrad, Chișinău, Moscova etc⁸.

Biserica a suferit inclusiv de la obuze în timpul celui de al doilea război mondial, dar și puterea sovietică, din spusele părintelui Grigorii, a încercat să o demoleze în 1962, cu tancul, „dar când încercau să smulgă din construcție, s-a oprit motorul tancului”⁹. De atunci și au oprit activitatea ei, porțile scoase, au fost instalate la cimitirul central și cel evreiesc din oraș, iar din cărămidă gardului demolat de tanc au construit o platformă de dans¹⁰.

160-161. Anatol Eremia, *Județul Cahul. Dicționar enciclopedic*. Chișinău: Litera, 2016, pp. 376-377.

⁵ Este denumirea sectorului unde au locuit și locuiesc preponderent creștinii ortodocși de rit vechi, fiind partea cea mai veche a orașului, numită anterior chiar satul Lipovanca, în preajma Frumoasei, până la obținerea localității a denumirii de Cahul, rămânând și până astăzi un sector în partea de sud-vest a orașului, inițial pe malul drept al râului Frumoasa, iar actualmente acest sector se consideră pe partea stângă a râului, delimitat convențional pentru cei care locuiesc aici între râul Frumoasa la Nord și pr. Republicii la Est. În acest sector locuiau preponderent lipoveni, care este denumirea grupului etnoconfesional al rușilor ortodocși de rit vechi. Termenii Lipoveni și Lipovanca, conform mențiunilor celor vârstnici, vine de la denumirea speciei de arbori în limba rusă *luna* – tei, creștinii de rit vechi fiind menționați de pe timpul lui Petru I, cei care trăiau sau se adăposteau în pădurile de tei, de la numele Filipov, sau icoanele erau confecționate din lemn de tei. Sursele spun că pe sectorul unde acum este Lipovanca, erau de asemenea păduri de tei. A se vedea: Павел Любич, „Кагуль” Книга IV, *Энциклопедия старого города*, Кишинев, 2016, pp. 174-175, dar și Павел Любич, „Кагуль” Книга V, *Липованка – „Деревенька моя ненаглядная”*, Кишинев 2017, pp. 19-23.

⁶ Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*. Chișinău, 1997, p. 195.

⁷ Павел Любич, „Кагуль” Книга V, *Липованка – „Деревенька моя ненаглядная”*, Кишинев, 2017, pp. 28-31.

⁸ *Ibidem*, pp. 3 2-36.

⁹ Interviu cu părintele Grigorii Chizițchii, care slujește la această biserică de mai mult de 15 ani, și cu Vladimir Zarițchi, președintele comunității lipovenilor din Cahul (05.08.2025)

¹⁰ Павел Любич, *Кагуль. Книга V, Липованка – „Деревенька моя ненаглядная”*, Кишинев, 2017, pp. 42-44.

La 12 septembrie 1968, Sovietul orașenesc Cahul, a examinat în ședință situația Bisericii de rit vechi de la Lipovanca, luând act că aceasta nu funcționează mai mult de 5 ani, clădirea se ruinează și se află în stare tehnică avariata. Prin urmare, autoritățile locale, prin Decizia Nr. 228, vin cu rugămintea către Sovietul de Miniștri al RSSM de a eradia înregistrarea bisericii și de a transforma clădirea într-un planetariu pentru copii¹¹. Peste 5 ani, găsim o scrisoare prin care A. Ufrutov făcea iarăși referire la starea imobilului și că pentru realizarea acestui obiectiv de a amenaja un planetariu ar fi estimate costurile la cca 150 000 ruble, fiind prea mare suma pentru bugetul local¹². Au urmat mai multe demersuri, dar și refuzuri din partea autorităților, ca acest lăcaș să fie înregistrat și oferit comunității de rit vechi. Autoritățile orașului însă în decembrie 1988 au oferit posibilitatea ortodocșilor să inițieze procesele de restaurare a locașului, ceea ce evident a trezit nemulțumirea lipovenilor. Au urmat mai multe scrisori către autoritățile centrale și locale, ca în final, prin Decizia executivului orașenesc din mai 1989, să fie făcute demersurile către Consiliul pentru confesii pe lângă Sovietul de Miniștri al RSSM, de a înregistra „cele două societăți religioase și cu privire la remiterea respectivelor lăcașuri de cult: Catedrala de pe str. Tolstoi 1 – creștinilor ortodocși, iar biserica de pe str. Păcii 3/1 – creștinilor de rit vechi”¹³. Au început a fi colectate fonduri pentru lucrările de reparație a bisericii „Acoperământul Maicii Domnului”, lucrări finalizate în anul 1994, deși sfințirea a avut loc pe 14 noiembrie 1999.

Actualmente, biserica care nu a lucrat aproape 30 de ani (1962–1992), funcționează, slujbele se țin doar în limba rusă și este frecventată în fiecare duminică de cca 20-30 de credincioși¹⁴, iar Consiliul municipal Cahul a alocat în 2017 suma de 100 000 lei¹⁵, iar în anul curent 585 000 lei pentru unele lucrări de renovare a acestui monument ocrotit de stat¹⁶.

➤ *Catedrala „Sf. Mihail”*

Denumirea completă actuală a bisericii este Catedrala „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil” situată în Parcul Central „Grigore Vieru” al municipiului (*cu adresa imobilului pe str. Lev Tolstoi, 1*). Este lăcașul de cult despre a cărui construcție inițială în anii 30 ai sec. XIX, avem documente în posesia Muzeului Ținutului Cahul, identificate în arhiva din Odesa. Multe au și fost publicate în 2013, care atestă acest proces și persoanele/instituțiile implicate în edificare¹⁷. Biserica cu clopotniță a fost construită din cărămidă arsă, pe fundament

¹¹ S.A.R, Fond Nr. 87, Inv.1, Dosar Nr. 132, ff. 84-85. № 228. О закрытии Кагульской старообрядческой церкви. (Докл. секретарь горисполкома т. Варочка К.В.)

¹² Alexandru Manoil, *Cahul la răscruci de vremi (din istoria orașului și județului (raionului), Cahul, 2008, p. 531.*

¹³ *Ibidem*, p. 532.

¹⁴ Interviu cu părintele Grigorii Chizițchii, care slujește la această biserică de mai mult de 15 ani și cu Vladimir Zarițchi. (05.08.2025)

¹⁵ Decizia Consiliul orașenesc Cahul Nr.7/28(21/28)-XXV din 5 octombrie 2017.

¹⁶ Decizia Consiliului Municipal Cahul Nr.3/3(15/3) din 13 martie 2025.

¹⁷ Dosarul „Despre biserica din Cahul” conține 9 documente cu 23 de file și vizează perioada 1839–1842, iar al doilea Dosar *Despre construcția bisericii ortodoxe din Cahul*, cuprinde 29 de documente pe 33 de file și vizează perioada 1844–1848; Lidia Istomina, *Из истории строительства Архангело-Михайловской церкви города Кахулы*, in: Buletin științific. Revistă de etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (serie nouă), Volumul 9 (22), Chișinău, 2008, pp. 292-297.

de piatră și acoperiș din șindrilă¹⁸. În general, în acea perioadă, majoritatea bisericilor erau construcții slabe din lemn. Există unele referințe cu privire la date diferite când a fost construită noua biserică, de fapt, fiind vorba despre etape ale edificării acestui imobil, explicat prin documentele din arhivă¹⁹.

La anexarea Basarabiei la imperiul Rus, în 1812–1813, „autoritățile țariste ruse au găsit 775 de biserici, dintre care numai 40 erau construite din piatră sau din cărămidă, iar restul erau din lemn ...”. Aceeași sursă menționează că la 1922, conform evidenței, mai erau 104 biserici dintre cele vechi, întemeiate înainte de 1812, „care mai serveau ca lăcașuri de închinăciune”, iar 8 dintre ele erau în județul Cahul²⁰.

Biserica este transformată în Catedrală la 30 iunie 1838, prin decizia Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului. Biserica a intrat în posesia a 66 de desetine de pământ arabil și pășune, fiind oferite cadou acesteia de guvernatorul militar al Basarabiei, Fiodorov P.I. (în perioada 1834–1854), orașul fiind pe atunci proprietatea soției guvernatorului Ecaterina Fiodorov. Sursele vremii apreciau eforturile Guvernatorului în mai multe domenii, pentru că „grație înțelepciunii și tactului lui Fiodorov s-a admis în Basarabia, în 1836, din nou întrebuințarea limbii moldovenești, în instituțiile statului.... El a luptat pentru ordine în administrație, persecutând tăgădăneala și arbitrariul”²¹. Tot în acea perioadă, după cum relatează istoricul Alexandru Boldur, „instituțiile județene din județul Leova trec în târgul „Formoza”, care își schimbă numele în orașul „Cahul”, iar județul Leova capătă denumirea de „județul Cahul”²². Guvernatorul, după ce vizitase Cahulul în august 1839, argumenta într-un document către M.S. Voronțov (Nr. 4246 din 28 decembrie 1844), necesitatea construcției unei biserici noi, fiindcă biserica de 113 m², „fiind demult construită, se află într-o stare gravă de conservare, ceea ce știrbește imaginea orașului, ... este neîncăpătoare, nu poate cuprinde nici măcar 100 de oameni, în situația în care în oraș locuiesc 3000 de enoriași”²³.

Împăratul Rusiei Nicolae I a decretat la 15 iunie 1848, alocarea a 7622,25 ruble (din necesarul estimat de 24 379,97 ruble, diferența asigurând-o Fiodorov) pentru construcția noii biserici din capitalul regional de 10%, după ce acest plan a fost avizat de Sf. Sinod din St. Petersburg în octombrie 1847, care recomanda ca lucrarea să fie supravegheată de un arhitect (Zaușkevici). Prin scrisoarea lui P.I. Fiodorov Nr. 293 din 19 martie 1849, acesta îi cere Ministrului de finanțe, permisiunea de a importa din Anglia zinc și din Belgia sticlă pentru biserică²⁴. După efectuarea lucrărilor, spre sfârșitul lui 1850 este realizată această biserică mare (263,7 m²) existentă și astăzi din cărămidă și deja cu acoperiș din tablă.

¹⁸ Lidia Istomina, *Din istoria construcției Catedralei Sf. Arh. Mihail din Cahul*, in: Tyrageția, XV, 2006, p. 456.

¹⁹ Л. Истомина, *Некоторые аспекты относительно двух дат в истории строительства Архангело-Михайловской церкви города Кагула* / Л. Истомина, in: Totalizarea activității de cercetare a cadrelor didactice: Secția Istorie și Limbi moderne: Conferința științifică, 20 aprilie 2007 / coord. ed.: Sergiu Cornea; com. de org.: Victor Axentii, Ion Certan, Teodosia Luchian, ... Cahul: Turnul vechi, 2007, pp. 37-40.

²⁰ Nicolae Nitreanu, Victor Nitreanu, *Album istoric al Moldovei dintre Prut și Nistru – Basarabia*, Vol. 2, București, 1979, pp. 52-53.

²¹ Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București: Editura Victor Frunză, 1992, pp. 335-336.

²² *Ibidem*, p. 345.

²³ Maria Maftei, Lidia Istomina, *File din istoria orașului Cahul. Documente din patrimoniul Muzeului Ținutului Cahul*, Cahul, 2013, p. 7.

²⁴ *Ibidem*, pp. 127-139.

În 1882 este constituită o mică bibliotecă a bisericii cu doar câteva volume, iar în 1893 a fost inaugurată și școala parohială. De-a lungul anilor, aici au activat mai mulți preoți, printre care: Ioan Feriat, A. Chiperi, M. Gârneț, E. Hinculov, Alexandru Grozavu, Andrei Ostapov, Constantin Manolescu ș.a. În baza inventarului din 1902, în raionul Cahul erau 35 de biserici de piatră, două din ele fiind din Cahul, una din acestea fiind Catedrala „Sf. Arhangheli Mihail”. Cele 66 de desetine de teren pe care le avea în posesie, erau date în arendă cu 400 ruble²⁵. Protopopul județului Cahul era Vasili Bahanschi²⁶. Despre activitatea Bisericii desprindem mai multe detalii în special din rapoartele sale anuale de activitate pentru perioada (1896–1909) publicate la fel de Muzeul Ținutului Cahul. Constantin Reabțov menționează că după 1918 slujba religioasă se face în limba română. Din 1962, „soarta bisericii cahulene a fost deosebit de grea”, fiind închisă, jefuită și vandalizată, până să devină Galerie de artă²⁷. S-a implicat în păstrarea ei Pecerschi A.N. (1911–1979), fondatorul și directorul muzeului, la eforturile căruia biserica a fost inclusă prin Decizia Consiliului de Miniștri a RSSM Nr. 392 din 28 septembrie 1967 în categoria monumentelor arhitecturale din secolul al XIX-lea. Această Galerie a funcționat ca filială a Muzeului, din 1970 până în 1977, când lăcașul a cunoscut distrugeri semnificative după cutremurul din 4 martie 1977²⁸ (7,2 pe scara Richter).

În perioada sovietică, în conformitate cu Legea RSSM cu privire la protecția monumentelor de cultură din 26.12.1968, în ședința sovietului orașenesc Cahul din 24 octombrie 1974 au fost audiată informația cu privire la starea monumentelor în orașul Cahul, și se constata că „unele monumente de cultură și arhitectură, ca exemplu, fosta Catedrala Sf. Arhanghel Mihail, transformată din mai 1970 în galerie de artă a orașului, nu poate fi restaurată și se află sub riscul prăbușirii”²⁹. După 1989, biserica și-a reluat activitatea. Cercetătorii Mariana Șlapac și Alla Ceastina descriu foarte detaliat stilul construcției și arhitecturii Catedralei, „inspirată din proiectele – model de biserici provincial ruse”.³⁰ În anii 2016–2018,

²⁵ Alexandru Manoil, *Cahul la răscruci de vremi (din istoria orașului și județului (raionului))*, Cahul, 2008, pp. 213-214.

²⁶ *Ibidem*, p. 92.

²⁷ Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*. Chișinău, 1997, p. 194.

²⁸ Alexandru Manoil, *Cahul: verticala noilor aspirații*, Chișinău, 2014, p. 51.

²⁹ S.A.R, Fond Nr.87, inv.1, d. Nr. 245, ff. 37-39.

³⁰ Mariana Șlapac, Alla Ceastina, *Evoluția arhitectural-urbanistică a orașului Cahul în secolul al XIX-lea*, în: *CAHUL: Cultura promovării imaginii orașului* (Coordonatoare: Marina Miron, Elisaveta Iovu-Macari), Chișinău: Știința, 2023, pp. 134-135. „Brațele laterale ale crucii sunt evidențiate prin porticuri decorate cu modilioane. În centrul frontoanelor triunghiulare se află o fereastră rotundă. Pe naos este așezat un tambur octogonal perforat de opt ferestre arcuite și încoronat cu un acoperiș – „coif” cu felii, surmontat de un turnuleț orb cu bulb și glob. Trecerea de la planul pătrat al naosului la cel octogonal al tamburului se realizează cu ajutorul a patru trompe de colț de formă originală. Toate ferestrele dispun de arhivolte. Deasupra arhivoltelor de la primul nivel apar decorații reliefate, plasate în axele ferestrelor. Toate intrările în biserică sunt protejate de mici acoperișuri în două pante, susținute de două coloane. Elementele decorative ale lăcașului de cult țin de clasicismul rus și de arhitectura barocă: pilaștrii de colț, arhivoltele și frizele reliefate, nișele dreptunghiulare alungite, cornișele dezvoltate, mulurile orizontale, înălțuirile de modilioane ș.a. Coloristica bisericii propune o tratare bicromă contrastantă, specifică barocului rus: fundalul roșu al cărămidei pe care se evidențiază detaliile arhitecturale și decorative albe. Inițial interioarele erau pictate, ferestrele aveau vitralii color, iar ușile erau ferecate.”

biserica a fost renovată cu sprijinul comunității (cetățeni, agenți economici), inclusiv al Primăriei municipiului Cahul în 2017 (200 000 lei)³¹ și în 2018 (500 000 lei)³².

➤ *Monument comemorativ de război (1941–1945)*

Este un monument de memorie militară, numit și Complexul memorial „Focul Veșnic”, amplasat la intrarea în Parcul orașenesc din Cahul, acum Parcul Central „Grigore Vieru”, edificat în memoria celor căzuți în cel de al doilea război mondial și a ostașilor răpuși în august 1944 în luptele pentru Cahul. Arhitecții acestui monument sunt I. Podoleac și Calmîcov. Pe parcurs au fost efectuate mai multe reparații în anii 1978, 1990, și de câteva ori mai târziu³³. „În ansamblu, pe fronturile celui de al doilea război mondial au căzut 369 de locuitori ai orașului, numele a 230 din care sunt încrustate pe cele trei plăci memoriale din preajma stelei instalate în 1967, în grădina publică – stelă ce constituie un enorm cenotaf, concitadinii răpuși în lupte fiind înmormântați în diferite țări ale Europei: Germania, Polonia, Ungaria, Austria, Cehia, Slovacia, Ucraina, Lituania, Federația Rusă, Bulgaria, Letonia, Republica Moldova și fosta Iugoslavia”³⁴. Alături, încă din 1949 era instalat și monumentul lui V.I. Lenin, demontat la mijlocul anilor 80³⁵.

➤ *Monument la mormântul comun al 11 ostași căzuți în 1944*

Acest monument la mormântul comun este amplasat în cimitirul vechi al orașului (str. Strada Veche Nr. 55) și a fost edificat în 1957 în memoria ostașilor răniți pe front și care au decedat în 1944 la spitalul din Cahul. Monumentul a fost restaurat în anul 1977³⁶. Pe plăcuța monumentului sunt inscripționate șase familii: locotenent Andreev Vladimir M., locotenent Dronjevschii Valentin F., sergent Doșcenco Policarp I., soldat Colițov Alexei I., soldat Dîdenco Alexandr A., soldat Gnezdilov Vasiliu C.

➤ *Monument tinerilor antifasciști (1941–1942)*

Monumentul amplasat practic la cea mai ramificată intersecție din oraș (str. Stejarilor – str. Lev Tolstoi – str. A. Șciusev – str. Nufărul Alb – str. Prieteniei), a fost edificat în 1968, cu contribuția arhitectului A. Minaev și sculptorul L. Derbenev³⁷. Pe monument (un zid de cca 15 m lungime acoperit cu plăci groase de granit) este inscripționat cu caractere chirilice următorul text: „Tinerilor eroi ilegaliști ai Cahulului de la comsomoliștii și tineretului orașului”, și sunt chipurile și numele a opt tineri (Cojocar V.N., Romanenco I.L., Semenenco A.A., Crasnov M.I., Morozov T.A., Cavciuc N.S., Polevod P.I., Sivacov I.D.), care au activat în cadrul unei organizații de tineret comsomol, din septembrie 1941 (începute întâlnirile acasă la Nadia Semenenco) până în martie 1942 sub conducerea lui M. Crasnov³⁸. În februarie 1942, membrii organizației conduse de M. Crasnov (născut în 1919 la Moscova, dar venit cu familia în 1940 la Zărnești, raionul Cahul, unde era profesor de clase primare și director al școlii) au fost arestați, din ei au fost deferiți justiției 47 de tineri (băieți și fete), iar la 14 iulie 1942,

³¹ Decizia Consiliului orașenesc Cahul Nr.7/28(21/28)-XXV din 5 octombrie 2017.

³² Decizia Consiliului orașenesc Cahul Nr.6/2(31/2)-XXV din 14 august 2018.

³³ Павел Любич, *Славное имя Кагул. „Кагуль”*. Книга III, Кишинев, 2014, p. XXXII.

³⁴ Alexandru Manoil, *Cahul: baștina noastră*, (Наш Кагул), Москва, 2010, pp. 62-63.

³⁵ Павел Любич, *Славное имя Кагул. „Кагуль”*. Книга III, Кишинев, 2014, p. XXXIII.

³⁶ *Ibidem*, p. XXV.

³⁷ *Ibidem*, p. XXIV.

³⁸ Liudmila Velixar, Lidia Istomina, Grigore Cornienco, *Cahul. Istoria orașului nostru are în memoria ei multiple evenimente eroice*. Chișinău: Editura PROART, 2007, p. 12.

în ședința tribunalului miliar al corpului III armată din Chișinău, pentru 5 din ei (inclusiv liderul lor) a fost pronunțată sentința de condamnare la moarte³⁹. Prin Decizia Nr. 311 din 12 decembrie 1968, „venind în întâmpinarea organizației orășenești a comsomolului, și luând în calcul că pe piața Klara Tzetkin, cu forțele lor, au edificat un monument comsomoliștilor-ilegaliști”, executivul Sovietului orășenesc Cahul, a decis ca Piața care anterior era în numele lui Klara Tzetkin⁴⁰, să fie redenumită în Piața Comsomoliștilor⁴¹. În perioada interbelică, Piața respectivă se numea Cuza Vodă. La 29 mai 1985, prin Decizia Nr.5/8, executivul Sovietului orășenesc Cahul a decis instalarea de plăci comemorative pe casele unde au locuit patru tineri ilegaliști (Morozov T., Polevod P., Cojocar V., Covciuc N.)⁴².

➤ *Monumentul grănicerilor*

Un alt monument de istorie militară din oraș, edificat în 1970, este monumentul din preajma frontierei de pe râul Prut, lângă punctul de trecere a frontierei spre Oancea, unde anterior era frontiera URSS cu România, fiind amplasat pichetul de grăniceri. Ca urmare a începerii operațiunilor militare în 22 iunie 1941, Pichetele 11 și 12 (și astăzi se păstrează ruinele lor) ale Detașamentului 25 grăniceri, au fost atacate de trupele fasciste la ora 4.15, iar la 4.18 a început să fie bombardat și orașul Cahul⁴³. În operațiunile de luptă au fost implicați ostașii regimentului de pușcași 54 al diviziei 25 „Ceapaev”, după mai multe lupte și pierderi, aceștia s-au retras la ordin, grănicerii la 2 iulie, iar pușcașii la 18 iulie. La 25 august 1944 orașul era controlat iarăși de armata sovietică⁴⁴.

Monumentul a cunoscut anumite renovări în 1975. Pichetul de grăniceri era condus în 1941 de locotenentul C.F. Vetcinchin. Prin Decizia din 24 mai 1968, executivul Sovietului orășenesc Cahul i-a conferit lui C.F. Vetcinchin titlul de cetățean de onoare al orașului Cahul (erou al Uniunii Sovietice din 26 august 1941). Tot în aceeași ședință, în memoria sergentului Ivan Naumov și a soldatului Ivan Spirin, numele lor le-au fost atribuite denumiri de străzi în orașul Cahul.⁴⁵ Pe monument, în partea de est, este inscripționat deasupra pe o placă în limba rusă și mai jos pe altă placă cu caractere chirilice, următorul text: „Aici la 22 iunie anul 1941 grănicerii de la pichetul leitenantului C.F.Vetcinchin au primit prima lovitură prin surprindere a cotropitorilor fasciști. Grănicerii și ostașii Regimentului 54 „Razin” din Divizia 25 „Ceapaev” au nimicit în lupte inegale sute de soldați și ofițeri inamici. Pentru bărbăția și vitejia manifestate în lupte, lui C.F. Vetcinchin i s-a conferit titlul de erou al Uniunii Sovietice”. În august 2025 au fost efectuate unele lucrări de întreținere a monumentului.

➤ *Parc*

În Registrul monumentelor ocrotite de stat, Parcul central al orașului Cahul este menționat/datat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Orașul efectiv a început să fie construit în perioada construcției și Catedralei din centrul Parcului, când generalul Fiodo-

³⁹ Alexandru Manoil, *Cahul: baștina noastră*, (Наш Кагул), Москва, 2010, p. 22.

⁴⁰ Klara Tzetkin (1857–1933) a fost un politician german, marxistă și apărătoare a drepturilor femeii. Membru a Partidului Comunist din Germania, fiind cea care a organizat în 1911, pentru prima dată, Ziua Internațională a Femeii.

⁴¹ S.A.R (Serviciul de Arhivă al raionului Cahul). Fond Nr. 87, inv. nr.1, d. Nr.143, f. 90.

⁴² S.A.R. Fond Nr. 87, inv. Nr.1, d. Nr. 472, ff. 77-78.

⁴³ Alexandru Manoil, *Cahul: baștina noastră*, (Наш Кагул), Москва, 2010, p. 21.

⁴⁴ Liudmila Velixar, Lidia Istomina, Grigore Cornienko, *Cahul. Istoria orașului nostru are în memoria ei multiple evenimente eroice*, p.12.

⁴⁵ S.A.R. Fond nr. 87, inv. Nr. 1, d. Nr. 141, f. 89.

rov era guvernatorul Basarabiei, și „acesta având deja experiență în crearea de orașe ... a procedat la edificarea noului oraș conform unui plan bine gândit, în care erau indicate atât cartierele, piețele și obiectele existente, cât și cele care urmau a fi construite”⁴⁶. Primul Plan urbanistic al orașului Cahul, după mai multe corectări sau obiecții începând cu 1841 (și cu a orașului Bălți împreună) și cu acordul proprietarului (P. Fiodorov), a fost avizat în final de țarul Nicolai I, la 9 februarie 1845, fiind executate câte două copii ale documentului și expediate organului de poliție Cahul⁴⁷. Populația orașului în 1843, după cum arată unele surse, era de cca 2596 persoane, iar factorul demografic oferă „argumentele creșterii rolului economico-administrativ al orașului Cahul”⁴⁸.

O copie a documentului⁴⁹, semnată de guvernatorul Fiodorov, inginerul cadastral B. Eytner și inginerul cadastral județean Stepan Miculin, a fost găsită în 1947, întâmplător, în timpul unor lucrări în Cahul (Conducătorul de șantier Rozenfeld), la fundația clădirii Școlii pedagogice de atunci, situată pe strada 28 iunie (astăzi 31 August 1989)⁵⁰. Pe acest Plan (cu dimensiunile 62×94 cm), „elaborat în baza articolului 716 din vol. XII al Codului de legi al Imperiului Rus, în temeiul căruia orașele imperiale trebuiau să se dezvolte după planuri urbanistice aprobate de împărat”⁵¹, este marcată „Catedrala Sf. Arh. Mihail cu piața din jurul ei”, și, respectiv, străzile orașului așa cum au fost ele gândite de arhitecți. Pe document era arătată ca notă așa cum era referința la catedrală, dar și desenată și „Grădina moșieresei”, acolo unde astăzi se află Centrul „Pro-Lumina”, sediul S.A. „Apă-Canal Cahul” și alte câteva case particulare. Erau străzi bine gândite, perpendiculare, un adevărat plan de oraș desenat de arhitecți, care era „construit cu rigla și cu echerul”, după cum scria Geo Bogza (1908–1993)⁵².

Parcul numit „grădina publică, nu știu pentru ce așa”, cum spunea Dimitrie Iov (1888–1959), directorul Teatrului din Iași, prin impresiile sale de la Cahul, nu doar că era centrul localității, unde era administrația orașului și se petreceau cele mai importante evenimente publice, ci era și spațiul de recreere pentru comunitate. De aceea, mereu au fost diferite lucrări ca să arate acest spațiu, cât de cât bine amenajat. În perioada interbelică, începând cu 1923 au fost depuse eforturi pentru planificarea mai adecvată urbanistică a acestui spațiu de odihnă al orașului Cahul.

O schemă a orașului Cahul din 1926, pe care se văd denumirile unor străzi cum erau numite atunci și cum sunt denumirile actuale (Mărășești/Mărășești; Caravasile/Tecuci; Cazarmii/Ioan Vodă cel Cumplit; Regina Maria/31 august 1989; Regele Ferdinand/Bd. Victoriei; Ioan Vodă cel Cumplit/B.P. Hasdeu și amplasarea de instituții, apare în lucrarea lui

⁴⁶ Nicolae Enciu, *Municipiul Cahul din punct de vedere demografic, edilitar, economic și cultural (conform datelor Recensământului din 29 decembrie 1930)*, în: CAHUL: Cultura promovării imaginii orașului, Chișinău: Știința, 2023, p. 82.

⁴⁷ Alexandru Manoil, *Cahul la răscruci de vremi (din istoria orașului și județului (raionului), Cahul*, 2008, p. 78.

⁴⁸ Maria Prepeliță, *Primul plan urbanistic al orașului Cahul*, în: Revista Cahulul literar și artistic, Nr. 11(15) iulie-septembrie 2022, p. 11.

⁴⁹ Planul este desenat pe hârtie cu filigran, cu tuș negru și roșu, și este colorat cu acuarelă. Fili-granul reprezintă o inscripție în două rânduri scrisă în oglindă: „Whatman 1839” și este aplicat în colțul superior din dreapta. Textul este scris în limba rusă. A fost elaborat la scara de 1×50 stânjeni (1 stânjen=213 cm). <https://muzeulcahul.md/exponat/planul-urbanistic-cahul/>

⁵⁰ Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*, p.52.

⁵¹ <https://muzeulcahul.md/exponat/planul-urbanistic-cahul/>

⁵² Ionel Novac, *CAHU, pagini de literatură*, București, 2018, p.80.

Dimitrie T. Faur „Geografia județului Cahul” publicată în perioada interbelică la Galați, dar și o schiță de plan a arhitectului V. Smirnov din 1947⁵³.

Lucrări importante de amenajare a Parcului din Piața Unirii, care era în fața catedralei și actualul Muzeu al Ținutului Cahul, au loc în 1930.⁵⁴ În 1937 se împodobește acest Parc cu bustul lui Ioan Vodă, care devenise atracția principală a orașului, fiind atunci singurul monument. La 4 iunie 1943, Primăria Cahul adresează un demers Guvernământului Basarabiei, unde menționează că localitatea „nu are un plan de sistematizare, înfrumusețare și extindere...și solicită Directoratului Lucrărilor Publice Chișinău să întocmească acest plan”. La 27 august 1943, de către Primăria Cahul a fost examinat un program de lucrări pe 5 ani, constând din 25 de obiective, inclusiv de amenajare a spațiilor de odihnă. La 10 august 1946, prin Hotărârea Nr. 772 a Consiliului de Miniștri al RSSM, se aprobă schema de sistematizare a orașului Cahul (alături de alte 4 orașe), iar în 1951 este aprobat primul Plan Urbanistic din perioada sovietică.⁵⁵

E. Darcinova scria în ziarul local în 1951: „În parcul orașenesc au fost plantați peste 20 000 de puieti (liliac și iasomie), în sera secției amenajări crește răsadul de brumărele, crizanteme, narcise, dalii, rozete și alte flori. Până la 1 mai în parc vor fi sădite 500 de tufe de crizantemă și circa 100 000 de alte flori.”⁵⁶ Iar Savelii Pahopol, secretarul organizației de comsomol și președintele comisiei pentru organizarea Zilei tineretului sovietic, scria în ziarul local din 22 iunie 1958, cu privire la lucrările de plantare și amenajare a Parcului, următoarele: „Seara de Ziua tineretului sovietic va fi marcată pentru prima dată în acest an, iar parcul va fi amenajat frumos ca-n povești. Vor fi amenajate câteva alei, fiecare având menirea sa. Dacă veți merge, singur sau singură, pe „aleea dragostei”, veți fi returnat numaidecât. Căutați-vă perechea! Cum? Doar nu-i atât de simplu să acostezi o fată sau un flăcău și să-i spui: „Hai cu mine!”. Va trebui să vă îndreptați spre alea, pe care vi se va face cunoștință cu cineva. Va fi amenajată și „aleea primei întâlniri”...În parc va funcționa platforma de dansuri, va fi organizată loterie, atracțion”⁵⁷.

Lucrări importante de amenajare a Parcului au avut loc și în 1963. Același ziar local *Путь к коммунизму* scria pe 8 octombrie 1963: „În parcul orașului s-a început asfaltarea complexului sportiv. El a fost creat în vara acestui an, fiind construit de tinerii care, la apelul comitetului orașenesc al comsomolului, au organizat duminica câteva clăci. Drept urmare, în preajma bisericii, ce nu demult a fost închisă, au apărut terenuri de volei și de baschet, un teren de tenis de câmp”⁵⁸. Alte lucrări de plantare de arbori și amenajare au avut loc și în 1964, inclusiv în Piața „K. Tzetkin” (actualmente Piața Comsomoliștilor).

În perioada sovietică, Parcul central era un bogat spațiu verde. Din punct de vedere al amenajării, examinând pozele de care dispunem, dar și din descrierea celor mai în vârstă, era un spațiu confortabil pe locuitori. Unul din elementele principale ale spațiului, era havuzul de la intrarea din față a Parcului. Havuzul era mare de formă rotundă, cu o compoziție

⁵³ Mariana Șlapac, Alla Ceastina, *Evoluția arhitectural-urbanistică a orașului Cahul în secolul al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea*, în: CAHUL: Cultura promovării imaginii orașului, pp. 143-145.

⁵⁴ *Localitățile Republicii Moldova*, Vol. 3, Chișinău, 2001, p. 30.

⁵⁵ *Cahul: Verticala noilor aspirații*. (Silvia Strelciuc, coordonatorul ediției; Texte: Alexandru Manoil), Cahul, 2006, pp. 12-13.

⁵⁶ Alexandru Manoil, *Cahul: baștina noastră*, p. 142.

⁵⁷ S. Pahopol, *Первый праздник молодежи*, în: *Путь к коммунизму*. Nr. 1349, Воскресенье, 22 iunie 1958, p. 2.

⁵⁸ Alexandru Manoil, *Cahul: baștina noastră*, p. 219.

sculpturală (un băiețel pe un pește) în centrul său. În partea de sud a Parcului era amenajat un tir pentru iubitorii de trageri. La începutul anilor 60, în partea de sud-est a Parcului era amenajat un cinematograf de vară, unde erau proiecții de film, circ, concerte etc. Deasupra scenei mai mereu stătea scris *СЛАВА КПСС!* În partea de sud-vest, era amenajată o platformă de dans (dar și un WC public). Platforma avea cca 50 m în diametru, dar și o mică scenă acoperită alături, care adăpostea echipamente etc. Parcul avea un gard de cărămidă, de înălțimea 1,2-1,3 m cu piloni tot de cărămidă la fiecare 3 m. La intrarea principală în Parc, din partea de Est, era deasupra o semiarcă din metal pe care era scris în limba rusă „Городской парк” (Parc orășenesc), în fața căreia era bustul lui V.I. Lenin, iar în partea de Nord a parcului era bustul lui I.V. Stalin.⁵⁹ Persoana responsabilă de organizarea acestor dansuri din parc era Dumitru Rittingher (1932–2019), lucrător profesionist în sfera culturii din Cahul cu multe merite în dezvoltarea artistică și culturală a orașului și ulterior devenit cetățean de onoare al orașului (25.09.2000). Începând cu luna mai 1987, a reînceput să cânte fanfara în parcul orășenesc⁶⁰.

La 3 iulie 1985 prin Hotărârea comună a Comitetului de stat al RSSM pe domeniul construcțiilor și Comitetul executiv al Sovietului orășenesc Cahul, examinând realizarea Planului general al orașului Cahul pe perioada 1966–1980, constatau pe lângă multe alte teme și aceea că „nu sunt suficient organizate lucrări de amenajare și înverzire a parcurilor și scuarurilor orașului”⁶¹. Următorul Plan urbanistic al orașului Cahul a fost elaborat în 1983–1984⁶², respectiv, acesta prezenta foarte clar pentru perioada 1983–2000 locul și importanța Parcului Central pentru confortul cetățenilor și dezvoltarea urbei. Sesizăm din presa locală o discuție și polemici între cetățeni, despre faptul că autoritățile locale au curățat prea mult arbuștii din parc. Unii considerau că prea mult s-a distrus natura, și e puțină umbră, alții (A. Sîrghii) că a fost un lucru necesar pentru a aduce în ordine parcul, pentru că anterior erau multe cazuri când din aceste tufișuri au fost atacuri asupra persoanelor, tineri care consumau alcool și alte lucruri urâte⁶³.

Pentru a fi vie în memoria cahulenilor personalitatea poetului, ca urmare a inițiativei unor consilieri orășenești, Consiliul orășenesc Cahul a adoptat la 6 mai 2010, Decizia de a denumi Parcul central din Cahul, în Parcul Central „Grigore Vieru” din Cahul⁶⁴.

În 2012, Institutul Național de Cercetări și Proiectări în domeniul amenajării teritoriului, urbanismului și arhitecturii, cu funcții teritoriale, a elaborat Planul Urbanistic al orașului Cahul, inclusiv satul Cotihana din componența sa, document aprobat de Consiliul orășenesc Cahul abia la 27 decembrie 2016.⁶⁵ PUG-ul recomandă să nu se construiască edificii și clădiri pe teritoriul Parcului Central, fiind monument ocrotit de stat. Se permite amenajarea aleilor, plantarea florilor, amenajarea terenurilor de joacă pentru copii și a teritoriului cafenelei, semănatul ierbii multianuale pentru formarea gazonului. Se interzice construcția obiectivelor pe teritoriul zonei de protecție a monumentului de arhitectură, biserica „Sfântul Arhanghel

⁵⁹ Павел Любич, „Кагуль” Книга IV, *Энциклопедия старого города*, Кишинев, 2016, pp. 84-86.

⁶⁰ Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*, p. 172.

⁶¹ S.A.R, Fond Nr.87, inv. 1, d. Nr.473, f. 5.

⁶² *Ibidem*, f. 8.

⁶³ *Красный октябрь*, 31 марта 1988, p. 3.

⁶⁴ Decizia Consiliului orășenesc Cahul Nr. 6/7(42/7)-XXIII din 6 mai 2010 „Cu privire la examinarea solicitării din 26 februarie 2010 a Filialei Cahul a Partidului Liberal din Republica Moldova”.

⁶⁵ Decizia Consiliului orășenesc Cahul Nr. 9/27 (14/27)-XXV din 27 decembrie 2016 „Cu privire la aprobarea Planurilor Urbanistice Generale ale orașului Cahul și satul Cotihana”.

Mihail” și lucrări de construcție în apropierea zonei de protecție⁶⁶. La 29 martie 2012, Consiliul orașenesc Cahul, aprobă spațiile verzi ale orașului Cahul, cu 41 de locații, prima evident fiind Parcul Central „Grigore Vieru” (cu suprafața de 4,59 ha)⁶⁷.

Referințe la Parcul orașului găsim în câteva lucrări sau scrieri ale diferitor personalități care au vizitat sau trăit de-a lungul timpului în Cahul. Evident, cele mai detaliate sunt ale poetului cahulean Andrei Ciurunga (Robert Cahuleanu) (1920–2004)⁶⁸, care și-a petrecut copilăria și o parte din tinerețe în acest Parc. „După masa de seară...alergam în parcul orașului, unde grupul nostru „din baltă”, cu unele absențe sau completări, aveam un loc știut numai de noi, într-un rond rar frecventat de perechile plimbărețe. Acolo se afla o bancă fixată în pământ, de vreo trei metri lungime, pe care ne așezam câți încăpeam – fetele mai întâi –, iar ceilalți rămâneam în picioare. Acolo, de la orele nouă seara, până-n preajma miezului nopții, ne distrăm cu diferite jocuri de societate. Noapțile erau calde, orașul era liniștit și atât de restrâns, încât nimeni dintre noi nu făcea mai mult de 10-15 minute până a ajunge acasă” – scria poetul Andrei Ciurunga⁶⁹. Tot el continua, spunând că: „Așa ne petreceam zilele de vacanță noi, tineretul unui oraș patriarhal, care nu avea alte distracții, dar eram fericiți, părinții ne erau încă tineri și sănătoși, atmosfera dintre noi era nepoluată de răutățile omeniești, iar în vacanță fiind, nu aveam nici măcar grija școlii...”⁷⁰. Poetul are o gamă largă de poezii în care redă sentimentele de patriotism, dragoste de țară și neam, durere și suferințe în temniță ca deținuți politici, război, tinerețe etc. Tot în acest Parc, poetul arată că putea fi retrăită poate și durerea sau jertfa, ilustrând acest lucru printr-o strofă a poeziei sale numită *Jertfă cahuleană*:

*La el acasă-n parcul din Cahul,
Acuma poate rîd ațîntea fete,
Cu jar de lună răsfirat în plete,
Cu câte-o carte-n mâini, făcută sul...*⁷¹

„În zi de târg, Cahulul e foarte animat. Toată piața mare dimprejurul bisericii (*adică în Parcul actual, n.a.*), și e mai mare de trei ori cel puțin decât piața Unirii, e ticsită de lume”, așa vedea zona parcului și orașul în ansamblu, scriitorul și actorul State Dragomir (1870–1920)⁷². Despre acest Parc scria și scriitorul Gheorghe Gheorghiu (1922–2009) că „avea bănci pitite în verdeață, tinere perechi fericite...Am avut și eu în acel parc întâlniri frumoase – de ce aș ascunde? Tinerețea își are legile ei”⁷³.

În perioada 2020–2021, în cadrul Programului EU4Moldova: regiuni-cheie, unde Primăria municipiului Cahul a fost beneficiară la mai multe proiecte, a fost renovat și Parcul Central „Grigore Vieru” din mun. Cahul, fiind alocați pentru acest proiect, din partea UE prin intermediul PNUD Moldova cca 10,5 mln lei. Acest proiect fiind o prioritate a orașului

⁶⁶ https://primariacahul.md/images/docs/alte/Regulament_local_de_urbanism_compressed.pdf

⁶⁷ Decizia Consiliului orașenesc Cahul Nr.2/27(9/27)-XXIV din 29 martie 2012 „Cu privire la aprobarea spațiilor verzi ale localității”.

⁶⁸ A se vedea: Petru Botezatu, *Andrei Ciurunga – o viață în slujba neamului*, în: Cahulul Literar și Artistic. Revistă trimestrială de cultură. 2014, Nr. 1, pp. 3-6.; Constantin Reabțov, *CAHUL, istorie, personalități, cultură*, Chișinău, 1997, pp. 163-165. Anatol Eremia, *Județul Cahul. Dicționar enciclopedic*. Chișinău: Litera, 2016, pp. 376-377.

⁶⁹ Andrei Ciurunga, *Scrieri*, Chișinău: Editura Știința, 2018, p. 510.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 511.

⁷¹ *Ibidem*, p. 73.

⁷² Ionel Novac, *CAHUL, pagini de literatură*, București, 2018, p. 134.

⁷³ *Ibidem*, p. 173.

reflectată în mai multe documente de dezvoltare strategică⁷⁴, inclusiv cetățenii au votat online ca fiind unul din proiectele prioritare necesar de a fi finanțate, înainte de a demara acest Program european. La ora actuală, după aceste investiții majore, Parcul Central „Grigore Vieru”, cu un nou havuz pietonal muzical, cu alei și mobilier urban nou, spații de odihnă și sport, spații verzi irigate, flori etc., este cu adevărat un spațiu frumos și ocrotit de administrația locală ca monument și ca spațiul principal de recreere al orașului Cahul.

⁷⁴ Decizia Consiliului Municipal Cahul Nr. 4/4 (6/4) din 04 iunie 2020, „Cu privire la implementarea proiectului „Renovarea Parcului Central „Grigore Vieru” din Cahul” în cadrul Programului „EU4Moldova: Regiuni-cheie”, finanțat de Uniunea Europeană. A se vedea: Decizia Consiliului Municipal Cahul Nr. 1/1 (38/1) – XXIV din 03 februarie 2015, „Cu privire la aprobarea Strategiei de Dezvoltare Socio-Economică a Orașului Cahul (2015–2020)”, în Portofoliul proiectelor prioritare al acestei Strategii, Fișa de Proiect 2 este „Reconstrucția și amenajarea Parcului Central «Grigore Vieru»”. Și de asemenea: Decizia Consiliului Municipal Cahul Nr.3/9 (39/9) – XXV din 30 mai 2019 „Cu privire la Viziunea, Direcțiile de Dezvoltare Strategică și Planul de Acțiuni al Municipiului Cahul”. La Obiectivul specific 3.1 („Amenajarea, păstrarea și extinderea parcurilor, scuarurilor și spațiilor verzi”), măsura 3.1.1 prevede explicit „Amenajarea Parcului central «Grigore Vieru» (pavare, iluminat, recultivarea plantațiilor, mobilier urban, acces pentru toate categoriile de persoane etc.).

ORAȘUL CAHUL ÎN VIZIUNEA POETULUI ȘI PROZATORULUI ROMÂN
DIMITRIE IOV (1888–1959)
Cahul city in the vision of the romanian poet and prose writer Dimitrie Iov (1888–1959)

CZU: 821.135.1.09(092)
DOI: 10.5281/zenodo.19466074

Valeriana PETCU

<https://orcid.org/0000-0003-1839-2893>

E-mail: petcu.valeria@usch.md

Liudmila CHICIUC

<https://orcid.org/0000-0002-4111-6865>

Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul

E-mail: chiciucl@yahoo.com

Summary. The literary text, by definition, is an artistic creation whose main purpose is to express emotions, ideas and thoughts of the author in an aesthetic and original way, its essential characteristic being fiction. Undoubtedly, the author of a literary text creates an imaginary universe, without necessarily maintaining fidelity to reality, but which generates a special emotional and aesthetic impact on the reader. The literary text, although it contains extensive descriptions, whether in prose or verse, cannot be attributed the value of truth, but, with certainty, the abundance of details, names of people, descriptions of localities or landscapes, which it includes, constitutes a strong incentive for the search and confirmation of the hidden or excessively metaphorized truth, which helps to clarify the real image.

The notes on the journey undertaken through the parts of Cahul, inherited from the renowned Romanian poet and prose writer Dimitrie Iov, materialized in an excellent literary narrative and published, in real time, in the magazine *Luceafărul*, issue of May 1936 nr. 5, are no exception to the general characteristics of the text genre. At the same time, his narrative, entitled “The City of Ion Vodă – Cahul”, arouses interest in concretizations and documented arguments regarding the visual or critical descriptions found in the work. The present intervention aims to valorize the travel notes of the writer Dimitrie Iov, which serve to historically elucidate some interwar realities characteristic to Cahul city.

Key words: travel notes, Dimitrie Iov, Cahul, interwar realities

Un remarcabil om de cultură, poet și prozator român din perioada interbelică, aflat în exercițiul funcțiilor sale în Basarabia și, întâi de toate, din dragostea sa enormă pentru aceste meleaguri, a lăsat pentru posteritate pe lângă opera sa vastă de creații literare, câteva informații prețioase cu privire la istoricul și realitățile orașului Cahul de odinioară, pe care avusese ocazia să-l viziteze. Personalitatea vizată este Dimitrie Iov, un veritabil intelectual, om de cultură și mare patriot, care și-a dedicat energia, timpul și capacitățile de care a dispus, muncii de edificare spirituală și politică a ținutului românesc dintre Nistru și Prut, începând din anii primei conflagrații mondiale până în anii celui de-al doilea război mondial (cu mici pauze determinate de împrejurări nefaste).

Dimitrie Iov s-a născut, la 22 martie 1888, în satul Uriceni (astăzi Nicolae Bălcescu), comuna Flămânzi din județul Botoșani. În Basarabia a ajuns în anul 1916, la vârsta de 18

ani, fiind desemnat și trimis la Chișinău în calitate de reporter al ziarelor „Universul” și „Dimineața”, de „părintele ziaristicii române moderne”, Constantin Mille. În același an 1916, tânărul poet și ziarist, a părăsit Basarabia fiind mobilizat în armată odată cu intrarea României alături de Antantă în Primul Război Mondial, dar a revenit după încheierea războiului, dedicându-se „acțiunii de revigorare a conștiinței românești”¹ în mediul basarabean.

Întorcerea la Chișinău a fost, probabil, o inițiativă personală, datele de arhivă relevă acest fapt fără detalii, consemnând doar că „după primul război mondial rămâne în Basarabia”². În anul 1918 îl găsim „redactor la *Sfatul Țării*”³, iar în următorii ani – în conducerea periodicelor *Cuvântul nou*, *Cuvântul nostru* (1920) și fondator al revistelor *Renașterea Moldovei* (1920–1921), *Biblioteca copiilor și a tinerimii din Chișinău* (1921). Stabilit ulterior la Soroca, a editat ziarul *Basarabia de Sus* (1921–1922), iar mai târziu a condus publicația „Izbânda” (1931–1932). Este cunoscut ca redactor al Proclamației Sfatului Țării privind independența Basarabiei (Republicii Democratice Moldovenești) din 24 ianuarie 1918, care a constituit preambulul unirii ținutului cu Patria-mamă. Redactarea și popularizarea acestei Proclamații, constituie o dovadă elocventă a contribuției notabile la Actul Unirii Basarabiei cu România, alături de personalități basarabene importante precum Pan Halippa, Ion Inculeț și Ion Buzdugan.

Pe parcursul unei perioade de aproape un sfert de veac, cât s-a aflat în Basarabia, Dimitrie Iov a muncit cu dedicație, perseverență și cu profund atașament față de acest ținut și de comunitatea sa, exercitând multiple funcții de o deosebită responsabilitate. A fost primul director al Teatrului de Propagandă din Basarabia (1919), „a înființat Compania Dramatică Română cu care a făcut turnee în toată Basarabia și Bucovina”⁴, iar ulterior a fost numit inspector general al artelor pentru Basarabia (1920–1921). A avut onoarea și responsabilitatea de a reprezenta basarabenii în instituțiile superioare ale României, în calitate de deputat (1926) și senator de Soroca (1931) și s-a ocupat nemijlocit de toate problemele sorocenilor, asumându-și funcția de prefect al județului (1921, 1926), într-o perioadă destul de anevoioasă, atât pentru județul Soroca cât și pentru întreaga provincie. În anul 1939 i-a fost încredințată funcția de consilier ministerial al Basarabiei pentru propagandă⁵.

Activitatea managerială, politică, administrativă și culturală în care a fost implicat plenar, i-a consumat mereu cea mai mare parte din timp dar, contrar „absorbției”, aproape totală, de necesitățile și atribuțiile muncii realizate, a continuat să scrie în toți acești ani, câștigându-și „o anume notorietate prin versurile și proza publicate”⁶ în paginile periodicelor fondate sau coordonate, precum și cooperând cu alte publicații locale (*Viața Basarabiei*, *Răsăritul*, *Gazeta Basarabiei*, *Pagini basarabene* etc.) sau din Vechiul Regat (*România literară*, *Convorbiri literare*, *Universul*, *Dacia*, *Țara noastră* ș.a.).

¹ Cahul. *Pagini de literatură*. Ediție îngrijită de Ionel Novac, București, 2018, p. 199.

² Direcția Generală a Arhivelor Statului, Direcția Arhivelor Istorice Centrale. Inventar 1636, fond personal Dimitrie Iov (1917–1945), fila 2. Disponibil la: <https://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Iov-Dumitru.-1917-1945.-Inv.-1636.pdf>.

³ Mihai Cimpoi, *O istorie a literaturii române din Basarabia*. Ediția a III-a revăzută și adăugită, București: Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 29.

⁴ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Direcția Arhivelor Istorice Centrale. Inventar 1636, fond personal Dimitrie Iov (1917–1945), fila 2. Disponibil la: <https://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Iov-Dumitru.-1917-1945.-Inv.-1636.pdf>

⁵ *Ibidem*, fila 2.

⁶ Cahul. *Pagini de literatură*. Ediție îngrijită de Ionel Novac, București, 2018, p. 199.

Dimitrie Iov a fost constrâns să părăsească Basarabia în vara anului 1940, în condițiile evenimentelor dramatice ale expansiunii sovietice. Stabilindu-se la București și-a continuat activitatea publicistică „ca redactor-șef al *Gazetei refugiaților*, apoi ca director al revistei *Îndrumătorul nostru* (1941–1943), dar mai ales ca sârguincios colaborator la *Curentul*, *Evenimentul zilei*, *Santinela* și *Soldatul*, militează pentru evidențierea caracterului românesc al populației dintre Nistru și Prut, argument esențial al luptei pentru redobândirea acestei provincii”⁷.

Pentru activitatea sa desfășurată în Basarabia în anii 1916, 1918-1940 și în perioada revenirii administrației românești în acest ținut (1941–1944), precum și pentru scrierile sale pline de patriotism și adevăr istoric, Dimitrie Iov a trăit după încheierea războiului în condiții conspirative în București și a dus o viață plină de lipsuri și greutate, pe măsură ce prezența Armatei sovietice în România a impus regimul socialist. Nu s-a dezis niciodată de idealurile sale naționale, de dragostea purtată pentru Basarabia, de creația literară care a evocat această afecțiune pentru frumusețile și oamenii provinciei românești dintre Nistru și Prut. Toate acestea au fost folosite ca temei pentru arestarea sa, în anul 1956 și supunerea la ani grei de închisoare ca deținut politic. Unul din motivele pentru care a fost supus zilnic bătăii și umilințelor a fost dorința sa exprimată testamentar ca, un plic cu pământ luat din Basarabia, pe care îl deținea, să-i fie pus sub cap după deces. A părăsit această lume în urma maltratărilor în închisoarea de la Gherla la 20 august 1959.

Opera sa literară, bogată și diversă, include, în mare parte, volume de poezie și proză cu tematică basarabească, între care reprezentative și inestimabile sunt „Amintiri și lacrimi” (1932), „Priveliști basarabene” (1941, volum decernat cu Premiul Academiei Române), „Gospodarul din Orhei” (1942), „Covor basarabean” (1943), „Biruitoarii de la Țiganca” (1943), „Moldova de la Nistru” (1943).

Dimitrie Iov a fost un veritabil basarabean prin „adopte culturală” și nu numai. Întreaga activitate și creație a scriitorului, ziaristului și omului politic Dimitrie Iov, confirmă, fără îndoială, justetea spuselor sale: „Atâta am luptat și am scris pentru Basarabia încât toți mă socotesc basarabean”⁸.

Printre fabuloasele sale scrieri și fapte din anii petrecuți în Basarabia se înscriu și câteva minunate experiențe de călătorie prin județele din sudul Basarabiei, prilejuri care i-au oferit posibilitatea de a consemna impresiile, trăirile, datele istorice și imaginile realității cotidiene, din localitățile vizitate. Urmare a aflării scriitorului Dimitrie Iov prin părțile Cahulului, în anul 1937, în revista *Luceafărul* au apărut notele sale de călătorie intitulate „Cahul – orașul lui Ioan Vodă”, creație care suscită, în egală măsură, interesul literar-artistic și cel istoric. Lucrarea, dominată de descrieri lirice și metaforice ale peisajelor, ale frumoaselor priveliști, dar și a imaginilor lipsite de farmec ale urbei, excelează și în informații referitoare la trecutul istoric, la personalități și realități ale vieții cotidiene cahulene. Analiza interdisciplinară a textului, cu accentul sporit pe date documentare și studii istorice care confirmă sau completează cele relatate de autor, permite reliefarea valorii literare și istorice a creației și utilitatea acesteia pentru clarificarea și prezentarea obiectivă a imaginii localității din timpuri mai vechi sau din perioada descrierii ei de către autor.

⁷ Idem, p. 200.

⁸ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Direcția Arhivelor Istorice Centrale. Inventar 1636, fond personal Dimitrie Iov (1917–1945), fila 2. Disponibil la: <https://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Iov-Dumitru.-1917-1945.-Inv.-1636.pdf>

Primele informații cu referire la orașul Cahul, care se desprind din notele lui Dimitrie Iov „Orașul lui Ion Vodă-Cahulul”, relevă motivul pentru care localitatea cu numele ei anterior Frumoasa, a preluat numele de Cahul și legătura acestuia cu personalitatea domnitorului Țării Moldovei, Ioan Vodă (1572–1574). În acest context, autorul precizează că, „Cahulul ca oraș n-are nici o legătură cu existența lui Ioan Vodă, deoarece așezarea lui datează de la 1838, fiind unul din cele mai noi orașe ale Basarabiei”⁹. Pentru confirmare, Dimitrie Iov stăruie asupra unor extrase din Letopiseșul Țării Moldovei, scris de cronicarul Grigore Ureche Vornicul, de Istrate Logofătul și de alții, care mărturisesc despre războiul antiotoman al domnitorului Ioan Vodă și bătălia de la Cahul (1574), desfășurată în apropierea bălții Cahul, un lac din sudul Moldovei de Est, parte a lanțului de lacuri din regiune alimentate de râul Prut. Scriitorul explică proveniența denumirii localității Cahul după numele lacului de care este legată bătălia respectivă, în care curajosul domnitor moldovean și-a găsit sfârșitul. În concluzie, autorul apreciază persistența localnicilor „de a confunda vechimea orașului cu vremea de eroism a lui Ion-Vodă Armanul”¹⁰ ca fiind un moment de mândrie istorică a cahulenilor „spre a nu fi mai prejos de celelalte capitale de județe”.

Consemnările scriitorului, la care s-au făcut referirile de mai sus, necesită unele concretizări și anume: anul conferirii numelui de Cahul și transformării localității Frumoasa în oraș este 1835, nu 1838. Faptul este specificat în Decretul imperial nr. 8683 din 18 decembrie 1835 prin care Rusia Țaristă realizează remanieri administrativ-teritoriale în cuprinsul spațiului Moldovei de Est, ocupat abuziv în 1812 și redenumit impropriu Basarabia. Articolul 6 din numitul Decret concretizează că administrația și judecătoria județeană Leova „se transferă în localitatea Frumoasa, redenumind-o în orașul Cahul”¹¹, iar în acest temei și județul Leova se redenumeste Cahul. O dovadă în plus a existenței de iure a urbei Cahul, începând cu anul 1835, este constatarea în articolul 7 al documentului că „în orașul Cahul se instituie ratușă în baza aceluiași prevederi, precum acestea au fost instituite în orașele Orhei și Soroca”¹².

Dincolo de confuzia cronologică semnalată, aspectul reflectat de Dimitrie Iov cu privire la redenumirea localității Frumoasa în Cahul, reprezintă opinia generalizată a scriitorului referitoare la „relația istorică” a localității cu evenimentul luptei de la Cahul din anul 1574 și această opinie este una demnă de luat în seamă. Dimitrie Iov susține corect că numele orașului a fost împrumutat de la cel al lacului Cahul, fără a avea o oarecare legătură cu gloria domnitorului Ioan Voievod, de care acesta s-a învrednicit în fatidica luptă dată în preajma lacului cu același nume. Însă, însemnările sale nu oferă un răspuns oarecare despre motivul aceste remanieri nominale, efectuată de administrația țaristă. Or, autoritățile țariste au conferit numele urbei în legătură cu bătălia ruso-otomană de la Cahul (Larga), din anul 1770, în care rușii au raportat victorie, urmărind prin actul imperial ulterior, elogiarea gloriei armatei țariste.

Menținând atenția asupra conținuturilor de natură cronologică din textul examinat, se cuvine de subliniat că, Dimitrie Iov mai admite o inexactitate atunci când susține că „după anexarea Basarabiei de către Rusia la 1812, el (Cahulul – n.n.) rămâne, cu partea de jos,

⁹ *Orașul lui Ion Vodă – Cahulul*, de D. Iov, în: *Luceafărul*, anul II, nr. 5, mai 1936, p. 229.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Mihai Tașcă, *File din istoria și organizarea administrativă a județului Cahul (de la constituire până în prezent)*, în: *In honorem Ion Țișcanu. Studii de istoria românilor/coordonator: conf. univ. dr. hab. Nicolae Enciu. Cahul: Univ. de Stat „B.P. Hasdeu”, 2011, p. 476.*

¹² *Ibidem*, p. 477.

Moldovei”¹³, creând astfel, impresia greșită precum că orașul Cahul și împrejurimile sale nu au fost înglobate în Imperiul Țarist la 1812. În fapt, reîntoarcerea acestei localități Principatului Moldova, împreună cu județul omonim și alte două județe, Bolgrad și Ismail, s-a produs în urma înfrângerii Imperiului Rusiei în Războiul Crimeii (1853–1856) și semnării Tratatului de la Paris din 1856.

O realitate istorică apreciabilă, remarcată de scriitor, vizează înrădăcinarea adâncă a moldovenismului în orașul Cahul și respingerea de către locuitori a procesului de rusificare forțată. Potrivit notelor autorului, chiar și după 1877 (1878 – n.n.) „când rușii s-au întins până la Dunăre, cu toate încercările lor de rusificare, Cahulul și-a păstrat intact caracterul său etnic, limba și obiceiurile”¹⁴, contrar faptului că autoritățile au colonizat și acest spațiu cu alogeni bulgari, găgăuzi, nemți, care însă, în opinia sa, au rămas „ca niște insule în mijlocul moldovenilor tenaci”. Dimitrie Iov susține că nici chiar administrația locală, de la 1877 până la 1918, n-a putut fi rusificată, precizând că: „Pe când în restul Basarabiei ființa „Zemstva”, în județele de sud a rămas „Consiliul județean” ca în România, iar judecătorul de pace niciodată nu s-a numit „zemski nacialnik”. În administrație, limba oficială a fost totdeauna moldovenească. Și nu era biserica în care preotul să nu officieze în limba adevăratului norod”¹⁵. Indiscutabil, în Cahul, la fel ca în alte localități din județele Bolgrad, Cahul și Ismail, datorită celor două decenii de aflare în componența României, rezistența la flagelul rusificării s-a dovedit mai puternică. Oricum, autoritățile țariste au promovat și în aceste localități politica de rusificare, de intimidare a populației și de sancționare pentru nesupunerea față de această politică.

Dimitrie Iov descrie cu suficiente detalii, impresiile lăsate de orașul interbelic Cahul, la prima întâlnire, iar notele lăsate, deși oferă cititorului o imagine relativ cuprinzătoare despre starea economică, ocupații, atmosferă, tendințe etc., nu sunt nici pe departe atractive. În viziunea scriitorului, Cahulul, „ca și celelalte orașe basarabene nelegate cu cale ferată, lăncezește”¹⁶. Mai mult, Dimitrie Iov susține că, poziționarea orașului în imediata apropiere de râul Prut i-ar prilejui perspectiva de port, însă „nici o mișcare comercială nu intensifica existența lui”¹⁷. Străzile și edificiile întâlnite aici, nu sunt amenajate corespunzător unui centru urban care să determine o activitate comercială intensă. Autorul descrie localitatea ca fiind „un fel de sat, cu o râpă prăpăstioasă în centru”, cu străzi pline de noroi în zilele ploioase și cu mult praf - în cele de arșiță, în fond „un orașel liniștit”, rare ori „cu ritm de bălci”, care „trebuie să pară foarte frumos” doar noaptea văzut din aeroplan, așa cum, fiind „croit pe bulevarde largi, drepte, de la distanță pare un oraș în înțelesul măreț al cuvântului”. Confruntarea notelor moștenite din creația lui Dimitrie Iov cu relatările altor vizitatori și cercetători ai urbei, din aceeași perioadă, indică asupra corespunderii în mare măsură a descrierilor sale cu realitățile interbelice ale orașului.

Starea deplorabilă a orașului, la începutul secolului al XX-lea, este constatată și de remarcabilul geograf francez Emmanuel de Martonne, „avocatul” României la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920), care după excursia geografică prin Basarabia, din anul 1919, vizitând orașul Cahul, consemna în volumul „Choses vues en Bessarabie” (Paris, 1919) următoarele: „Cahulul ridicat la rangul de prefectură de la unirea cu România, nu are nimic dintr-un centru urban. Case joase, clădiri fără trăsături caracteristice, primăria, liceul

¹³ *Orașul lui Ion Vodă – Cahulul*, de D. Iov, in: Luceafărul, anul II, nr. 5, mai 1936, p. 229.

¹⁴ *Ibidem*, p. 230.

¹⁵ *Ibidem*, p.230-231.

¹⁶ *Ibidem*, p. 231.

¹⁷ *Ibidem*, p. 231.

încercuiesc, înconjoară imensa piață pătrată, cloacă de noroi, unde se înalță biserica ortodoxă. Străzile largi și gloduroase, transformate în torente atunci când coboară spre vale, sunt flancate de case țărănești, fiecare cu grădina ei”¹⁸. În contrast cu imaginea zonei de stepă prin care a înaintat în zilele următoare de vizită în drumul său spre Ismail, marele geograf, va schimba într-o anumită măsură primele impresii despre Cahul. Consemnările sale denotă că, deja, la părăsirea orașului, ajuns pe coasta dealului în direcția spre Bolgrad și Ismail și privind înapoi, Emmanuel de Martonne, a rămas fascinat de oaza verde lăsată în urmă, având în față stea complet goală, care cuprindea întreaga regiune.

Oricum, constatări privind nivelul subdezvoltat al orașului Cahul, în perioada interbelică, vor continua să apară și la mijlocul anilor 1930, în sursele scrise ale timpului. O impresie de acest fel aparține autoarei Natalia Dăscălescu, licențiată în Științe ale naturii, care în lucrarea sa „Regiunea codrilor Basarabiei” (1936), consemna: „Cahulul este un oraș izolat, fără cale ferată și șosele, are străzi bine aliniate, dar aspectul de sat mare”¹⁹.

Reputatul scriitor Geo Bogza (1908–1993), aflat și domnia sa în vizită prin Cahulul interbelic, a lăsat informații mai ample despre localitate și despre locuitorii acesteia, indicând și asupra unor aspecte problematice, însă, descrierile sale poartă culori mai vii: „Surprinde, frapează aproape ochiul, așezarea lui (a orașului – n.n.) atât de precis liniată, zece străzi paralele, pe care le taie perpendicular alte zece străzi paralele. Pare construit cu rigla și cu echerul”²⁰.

Buletinul statistic al României în edițiile sale anuale, a ilustrat date încurajatoare cu privire la activitatea economică a Cahulului interbelic, menționând despre funcționarea între anii 1918-1940, de la 900 la 1.100 unități economice și comerciale, de divertisment etc., dar în mare parte acestea erau de mici, rudimentare și inefficiente. Totuși, Cahulul interbelic a dispus și de importante edificii și unități comerciale, întreprinderi de producere și instituții culturale, în măsură să satisfacă, cerințele elementare ale locuitorilor orașului și comunităților din împrejurimi. Potrivit datelor recensământului general al populației din 29 decembrie 1930, în comuna urbană Cahul, cu o populație de 11.370 de oameni, erau funcționale 1.838 clădiri, 2.272 gospodării (menaje) și 103 întreprinderi comerciale și industriale²¹.

În palmaresul orașului Cahul la mijlocul anilor 1930 se înscriu și o serie de instituții educaționale, culturale și de cult, care demonstrează o viață relativ activă a urbei. Cercetătoarea (pomenită mai sus) Natalia Dăscălescu, preciza că la mijlocul anilor 1930, orașul dispunea de „2 școli secundare, 8 școli primare, 2 biserici ortodoxe și 1 (una) lipovenească”²². Iar, cercetările ulterioare, efectuate în baza documentelor de arhiva, au evidențiat și alte instituții valoroase care au funcționat în Cahulul interbelic – 2 licee: Liceul de băieți „Ion Voievod” care dispunea în centrul orașului de un edificiu maiestuos cu două nivele și Liceul de fete „Julia Hasdeu” cu spațiu propriu cu un nivel, la fel în centrul orașului, 2 gimnazii industriale: Gimnaziul industrial de băieți și Gimnaziul industrial de fete, 2 grădini de copii²³. Dintre instituții culturale sursele menționează 2 cămine aflate sub auspiciile Fundației

¹⁸ *Prin Basarabia românească 1918–1944*. Antologie de Olga Iordache și Liviu Papuc. Introducere de Ion Țurcanu. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2019, p. 144.

¹⁹ Dăscălescu Natalia, *Regiunea codrilor Basarabiei*. Monografie. Chișinău: Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1936, p. 44.

²⁰ *Cahul. Pagini de literatură*. Ediție îngrijită de Ionel Novac, București, 2018, p. 80.

²¹ Nicolae Enciu, *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940*. Vol. 1. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice. Chișinău: Lexon-Prim, 2013, p. 163.

²² Natalia Dăscălescu, *Regiunea codrilor Basarabiei*. Monografie. Chișinău: Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1936, p. 44.

²³ Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918–1940*.

Regale „Principele Carol”: Căminul cultural județean „Ioan Vodă cel Cumplit” și Căminul cultural orășenesc „Nicolae Iorga”, Liga culturală, 1 cinematograf cu numele „Unirea”, 1 societate de vânatoare²⁴, 3 tipografii. În oraș apăreau „2 ziare bilunare „Cahulul” și „Liberalul”²⁵, iar Societatea profesorilor din județul Cahul a editat revista „Năzuința”.

Aspectul orașului a fost înnobilit în anul 1937 prin edificarea la intrarea în parcul orășenesc a monumentului lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572–1574). În fața monumentului, peste parc, se înălța clădirea Prefecturii județului Cahul, o construcție cu două niveluri, moștenită din timpurile administrației țariste, care a servit ca sediu Tribunalului județean. Acest edificiu a găzduit și pe eminentul reprezentant al culturii române, basarabeanul Bogdan Petriceicu Hasdeu, în timpul serviciului său în Cahul. Astăzi în vechea clădire a Tribunalului și Prefecturii, rămasă doar cu un nivel, se află Muzeul Ținutului Cahul. În anul 1939 a fost dată în exploatare clădirea Băncii Naționale Române, un edificiu fascinant, cu două nivele, care mai bucură și astăzi ochiul trecătorului fiind amplasată în preajma grădinii publice de odinioară, astăzi parcul municipal „Grigore Vieru”.

Aceste și alte exemple, care pot fi aduse, vădesc diferențierea comunei urbane interbelice Cahul de oricare altă comună rurală din regiune, însă, fără îndoială, rămasă încă departe de aspectul unui oraș în toată puterea cuvântului. Dimitrie Iov a surprins această diferență, fără a arăta o atitudine lipsită de simpatie față de acest oraș sau absența respectului pentru locuitorii lui. Scriitorul rămâne cu impresia că orașul Cahul „dacă n-ar fi capitală de județ ... cu indulgență l-am putea numi oraș”²⁶. Dar, recunoaște faptul că orașul avea în structura și prezența sa unele semne clare de civilizație urbană, susținând că, „de câțiva vreme e luminat cu electricitate, și-i luminat foarte bine. Noaptea are un aspect de feerie îmbrățișată în liniștea de oraș părăsit”²⁷.

Referindu-se la viața culturală a orașului, Dimitrie Iov constată că aceasta „se reduce la câteva șezători anuale ce se țin în sala Liceului „Ion-Vodă”²⁸, ceea ce, în opinia sa, „nu poate constitui mișcarea pe care orășenii o doresc”²⁹. Cu siguranță, cele notate de scriitor sunt puținele date pe care le-a colectat în discuții private cu unii locuitori întâlniți în zilele de vizită, realmente viața culturală a orașului în cel de-al doilea deceniu de administrație românească, după surse documentare și relatări din presa și periodicele timpului, se dovedește a fi destul de activă. Însuși scriitorul constată că, deși viața culturală în ansamblu nu pare a fi satisfăcătoare, în Cahul se citește mai mult decât în alte orașe, iar dovada „ne-o furnizează librăria „Mănescu”, unde se vând cărți mai multe ca în alte centre județene”³⁰.

Notele de călătorie ale scriitorului prezintă descrieri ample despre faptul devenirii localității proprietate a familiei de negustori Caravasile, la fel, despre legătura urbei cu personalități notorii din România modernă, Mihail Kogălniceanu și Alexandru Ioan Cuza, aduce unele detalii necunoscute despre familiile boierilor locali Vizante și Crăciunescu, a comercianților Caravasile, Mănescu, Lemoni ș.a., însă analiza acestora vor face obiectul unor viitoare cercetări.

Chișinău: Universitas, 1993, p. 230

²⁴ *Ibidem*, p. 230.

²⁵ *Localitățile Republicii Moldova*. Itinerar documentar-publicistic ilustrat. Vol. 3. C-Ch. Chișinău, 2001, p. 30.

²⁶ *Orașul lui Ion Vodă – Cahulul*, de D. Iov, in: *Luceafărul*, anul II, nr. 5, mai 1936, p. 231.

²⁷ *Ibidem*, p. 231.

²⁸ *Ibidem*, p. 231.

²⁹ *Ibidem*, p. 231.

³⁰ *Ibidem*, p. 232.

În edițiile de presă și în periodicele pe care le-a organizat sau ghidat, dar și în multe altele la care a colaborat, în volumele de poezie sau proză și în cadrul diverselor manifestații culturale, la fel ca și în munca sa politică, managerială sau socială, Dimitrie Iov a insistat enorm de mult pe realizarea intereselor provinciei și locuitorilor ei, pe îmbunătățirea vieții populației acestui pământ românesc și a demonstrat cu prisosință dragostea sa nemărginită pentru Basarabia și oamenii ei.

Datele cu privire la orașul Cahul, livrate de notele de călătorie ale scriitorului, ziaristului și omului politic, Dimitrie Iov, sunt o sursă neprețuită de informații despre realități trecute ale orașului, cu totalitatea de evenimente, personalități, acțiuni, impresii, opinii subiective pe care le aduce în atenție și care instigă la cercetări documentate și profunde. Totodată analiza conținutului istoric al textului literar aflat în atenție, confirmă cu prisosință valoarea studiilor interdisciplinare, inclusiv pentru exercițiul deslușirii unor momente mai puțin clare din realitatea trecută sau recentă și al precizării adevărului istoric.

SUMAR

Liliana Condraticeva, Patrimoniu și arhitectură. Ferestre către trecut, uși către viitor (Ediția a XII-a a conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”, Iași-Chișinău-Lviv-București, 18-22 septembrie 2025)	3
Programul conferinței „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” / „Cultural heritage of yesterday – implications in the development of tomorrow's society”	6-30
Ion Hadârcă, Regina de Patrimoniu (Regina Maria – 150)	31
Adela Chiroșca, Portretele poetului Mihai Eminescu reflectate în creația medalistică a artiștilor plastici moldoveni Simion Odainic și Valentin Nejivov	33
Secțiunea Arta și mitopoetica orașului în context național și internațional / The art and mythopoetics of the city in the national context and international	46
Ludmila Mokaň-Vozian, Mitopoetica urbană ca vector al construcției identitare în contextul artelor vizuale și educației artistice	47
Mariana Șlapac, Arhitectura interbelică a orașului Soroca	52
Marius-Adrian Nicoară, Ion Andreescu – 170 de ani de la naștere marelui pictor impresionist român	62
Aliona Grati, Romanul „Exilat” ostinato de Paul Goma între libertatea lumii și zidurile cenzurii comuniste	68
Rodica Ursachi, Repere sursologice în creația Valentinei Rusu Ciobanu	74
Lucia Adascalita, Benzile desenate „Trică și Ciupică” ale plasticianului Alexei Grabco – fenomen socio-cultural și educațional de impact	84
Viorica Cazac, Troschina Milena, Revista Alunelul, promotor al benzilor desenate în perioada anilor 1990–2000 în Republica Moldova	91
Dorina Chicu, Tradiție și transcendență în creația plastică a lui Mihail Statnîi	98
Andrei Pelin, Art Education in the Republic of Moldova in Specialized Literature and Archival Sources	105
Alla Ceastina, History of the city of Orhei in the XIX–XX centuries in archival documents. Preliminary research	120
Maria Grabovscaia, Private collections in the holdings of the “A.S. Pushkin” House-Museum in Chișinău	132

Irina Gofman , <i>The new architectural school in postwar Germany: sep ruf and egon eiermann</i>	142
Irina Gofman , <i>Architectural education in the federal Republic of Germany and the German Democratic Republic, 1950s–1980s</i>	150
Valeria Barbas , <i>Evoluția muzicii și culturii pop în Republica Moldova post-sovietică: între tradiție și influențe globale</i>	163
Valentina Grabovscaia , <i>Reflections at the “House of the Serbian Queen” (Natalia Obrenovic – Chisinau – Pushkin</i>	167
Tatiana Glodina , <i>Opera Ștefan cel Mare Mare by Gheorghe Musti: plot and musical dramaturgy</i>	175
Secțiunea Știința istorică între provocări și perspective / <i>Historical science between challenges and perspectives</i>	180
Valentin Tomuleț , <i>Odnodvorții în registrele administrației financiare din Basarabia la 1 ianuarie 1872: analiză demografică și socio-economică</i>	181
Elena Gheorghe , <i>Cotidianul românesc, prin ochii călătorilor străini, în perioada războiului ruso-otoman (1806–1812)</i>	204
Cristina Gherasim , <i>Rapoartele Guvernatorului civil al Basarabiei – surse importante pentru studierea istoriei moderne a Basarabiei (Studiul de caz: anul 1865)</i>	215
Cristina Gherasim, Diana Mocanu , <i>Rapoartele anuale ale zemstvelor – surse importante pentru studierea istoriei moderne a Basarabiei (Studiu de caz: anul 1900)</i>	225
Maxim Blidari , <i>Evoluția justiției în Țara Moldovei în context sud – est european în sec. XV–XVI</i>	234
Marius-Adrian Nicoară , <i>Moștenirea lăsată de Alexandru Marghiloman la Buzău – patrimoniul cultural</i>	241
Oleg Bujor , <i>Activitatea naturaliștilor și amatorilor de științe naturale din Basarabia: aspecte științifico-organizatorice și impact regional</i>	250
Vadim Cemîrtan , <i>Politica socială în Basarabia interbelică: repere istoriografice și surse istorice</i>	256
Constantin Manolache , <i>Activitatea „Astrei” basarabene reflectată în ziarul „România Nouă” (1926–1927)</i>	261
Fondos Aurel , <i>Viața cotidiană în mediul rural basarabean (anii 1930)</i>	268

Marina Miron , <i>Locuitorii s. Stoianovca, raionul Cantemir, în primul val al deportărilor din RSS Moldovenească (12-13 iunie 1941). Studiu de caz</i>	277
Ecaterina Manoli , <i>Represiunea sovietică în RSS Moldovenească prin prisma cazului lui Zinev Stepan Ivanovici</i>	295
Cătălina Frangopol , <i>De la planificare la control: administrația forestieră a RSSM între anii 1950 și 1956</i>	302
Aliona Grati , <i>Construcția negativă a unui mit: Paul Goma și retorică oficială a „lipsei de talent”</i>	307
Liliana Rotaru , <i>Politici de atragere și fidelizare a cadrelor în învățământul superior din RSSM în perioada postbelică</i>	316
Alexandru Malacenco , <i>Cekiștii și românismul din RSS Moldovenească în primii ani postbelici</i>	327
Sergiu Gurin , <i>Sporturi tradiționale românești în Moldova Sovietică</i>	336
Nelea Chihai , <i>Membrii organizației religioase „Martorii lui Iehova” în Gulag: dificultăți, modalități de supraviețuire și lecții pentru viitor</i>	342
Viorelia Perebinos , <i>Legea nr.3465/1989 privind funcționarea limbilor în RSS Moldovenească: fundamente, impact și aplicabilitate în învățământul superior</i>	353
Ruslan Șevcenco , <i>Evoluția puterii locale în 1990–2009</i>	358
Veronica Cheptene , <i>Teoritzarea conceptului de memorie istorică</i>	365
Viorel Dandara , <i>Instituția marelui logofăt în Moldova și Țara Românească. Studiu comparativ</i>	375
Oleg Ursan , <i>Barriere istorice și noi perspective ale egalității de gen în istoria contemporană a Republicii Moldova</i>	381
Panel de discuție Istoria științei / History of science	387
Lidia Prisac, Ion V. Xenofontov, Iulian Salagor , <i>Fondul personal al academicianului anatolie E. Kovarski (1904–1974), din fosta arhivă științifică a AȘM</i>	388
Lidia Prisac, Ion V. Xenofontov, Iulian Salagor , <i>Fondul de arhivă personal al cercetătorului Gavriil Gaidarji (1937–1998)</i>	399
Asea Timuș , <i>Secvențe istorice despre secția moldovenească din subordinea societății unionale de entomologie</i>	412
Asea Timuș , <i>Cariere în domeniul entomologiei la feminin din Moldova Sovietică</i>	427

Secțiunea Patrimoniu scris. Circulația cărții românești vechi în Moldova / Written heritage. The circulation of old Romanian books in Moldova	440
Elena Chiaburu, Moldova Mitropolitului Dosoftei reflectată în însemnările de pe cărți și obiecte de cult	441
Aurel-Florin Țuscanu, Carte veche românească de la parohia Trifești-Neamț, în biblioteca eparhială de la Roman	462
Veronica Cosovan, Carte veche din domnia lui Constantin Brâncoveanu în colecțiile de patrimoniu din Republica Moldova	474
Cristina Maria Spânu-Cîmpeanu, Cutremure semnalate în însemnări de pe cărțile vechi din episcopia Hușilor	479
Secțiunea Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale / Problems of linguistics and literature. Current challenges	490
Daniela Ileana Berciu, Estetica suferinței în epopeea antică: de la Iliada la Odiseea	491
Ecaterina Brăguță, Text religios și identitate românească: cărți de cult publicate la tipografia duhovnicească din Chișinău în secolul al XIX-lea	499
Daniela Galațanu, Nicolae Bilețchi și romanul moldovenesc contemporan	506
Tatiana Botnaru, Arhetipul Dochiei în etnogeneza mitică a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu	513
Natalia Străjescu, Zavaidoc – o legendă a Bucureștiului interbelic	520
Diana Dementieva, A.E. Baconsky: posibilități de rezistență literară sub regim totalitar	525
Elizaveta Iovu, Metamorfoza destinului literar în contextul represiunii comuniste: Andrei Ciurunga „Memorii optimiste”	534
Galina Pleșca, Evoluția textului științific în era digitală: provocări și oportunități	543
Rodica Gotca, Revolta în structura imaginarului poeziei lui Cezar Baltag	554
Victoria Fonari, Gândirea mitică în poemele lui Ion Hadârcă: de la intelectualul în tranziție la integrarea în Uniunea Europeană	562
Aura Comorașu, Oglinzi narrative: perspective și funcții ale reflectorului în literatura europeană – Lev N. Tolstoi, Hortensia Papadat-Bengescu și Henrik Ibsen	569

Roxana Mihaela Iorgulescu Bandrabur , <i>Simbolistica numerelor 3 și 9 în mitologia românească: repere ale structurării narative. Ce ne învață astăzi poveștile de ieri?</i>	576
Roxana Mihaela Iorgulescu Bandrabur , <i>Dorul ca mecanism arhetipal și formă de rezistență spirituală („Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte”)</i>	584
Magdalena Bantea , <i>Sociocultural aspects of the somatic symbol head in phraseological units (based on the corpus of english, french, italian and romanian languages)</i>	589
Constantin Mînăscuță , <i>Abordări interdisciplinare în lingvistică și literatură contemporană</i>	601
Orașul Cahul – file de istorie și realități actuale / <i>Orașul Cahul – file de istorie și realități actuale</i>	608
Sergiu Cornea , <i>Retragerea administrației române din Basarabia în iunie 1940: cazul primarului de Cahul</i>	609
Nicolae Dandiș , <i>Monumentele ocrotite de stat din Municipiul Cahul: parte a patrimoniului său istoric și cultural</i>	616
Valeriana Petcu, Liudmila Chiciuc , <i>Orașul Cahul în viziunea poetului și prozatorului român Dimitrie Iov (1888–1959)</i>	629

